

ÇORLU BELEDİYESİ

1989 YILINDA BULGARİSTAN'DAN TÜRK ZORUNLU GÖÇÜNÜN 30. YILI

Çorlu, 2020

Çorlu Belediyesi Yayınları

Çorlu Belediyesi Yayınları: 8

1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı

Editörler

Ayşe KAYAPINAR, Levent KAYAPINAR,
Hakan ÖZTÜRK, Ökkeş NARİNÇ

Kapak Düzenleme

Tuğba ÖZAK

Dizgi / İç Düzen

Ökkeş NARİNÇ

Baskı-Cilt

Seçil Ofset
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No : 77
Bağcılar-İstanbul
0212-629 06 15
www.secilofset.com
Sertifika No : 48861

**1.Baskı, 1000 Adet
İstanbul 2020**

ISBN 978-605-65604-8-4

© Bütün yayın hakları **Çorlu Belediyesi'**ne aittir. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmadan kopya edilemez, elektronik ve basılı olarak çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

EDİTÖRLER

Ayşe KAYAPINAR
Levent KAYAPINAR
Hakan ÖZTÜRK
Ökkeş NARİNÇ

**1989 YILINDA
BULGARİSTAN'DAN TÜRK
ZORUNLU GÖÇÜNÜN 30. YILI**

Çorlu 2020

Bu kitap, 15-16 Haziran 2019 tarihleri arasında Tekirdağ Çorlu'da Çorlu Belediyesinin maddi ve organizasyon imkânları ile Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ve A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin bilimsel katkılarıyla düzenlenen “1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı Uluslararası Sempozyumu”nda sunulan bildirilerden editör kurulu tarafından seçilmiş makalelerin bir araya getirilmesinden oluşturulmuştur.

Editör Kurulu Notu:

Yayımlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ÖNSÖZ.....	11-12
GİRİŞ.....	13-21

TAKDİM

Ahmet SARIKURT	25-28
1989 Yılında Türklerin Bulgaristan'dan Zorunlu Göçü	
Ayşe KAYAPINAR	29-31
1989 Yılında Türklerin Bulgaristan'dan Zorunlu Göçü	
Mustafa TÜRKEŞ	33-38
30. Yılında 89 Zorunlu Göçünü Okumak	

MAKALELER

Levent KAYAPINAR	41-67
Bulgaristan'ın Osmanlılar Tarafından Fethi ve Türk Varlığının Oluşumu	
İlker ALP	69-121
Kurtuluş Savaşı'nın Bilinmeyen Bir Boyutu: Bulgaristan Türklerinin Yardımları	
Ayşe KAYAPINAR	123-136
“Soya Dönüş Projesi” ve “Büyük Gezi” Tarihçesi	
Евгения ИВАНОВА	137-146
Асимилацията като процес	
Emin ATASOY	147-166
1989 Yılındaki Zorunlu Göçün Bulgaristan Devleti ve Bulgaristan Türkleri Perspektifinden Değerlendirilmesi	
Михаил ИВАНОВ	167-202
Асимилационната политика на комунистическия режим в България срещу мюсюлманите и тяхната съпротива и борба за човешки права	
Deyan KIURANOV	203-208
Ineffective Dissent. A Politological Sketch of Historic Opportunities, Missed by Opponents to the “Bulgarization of the Turks” in Bulgaria in the Period 1984-1990, and Present Day Consequences Thereof	

İbrahim KAMİL	209-241
Bulgaristan Komünist Partisi Belgelerine Göre “Zorla İsim Değiştirme” Operasyonu	
Zeynep ZAFER	243-253
Fıkralar Işığında 89 Göçü ve Türkiye’ye Uyum Süreci	
Mehmet HACISALİHOĞLU	255-274
Alman <i>Der Spiegel</i> Dergisinde Bulgaristan’daki 1984-1989 Etnik Temizlik Politikaları ve 1989 Zorunlu Göçü	
Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU	275-291
Türkiye’de İktidar- Muhalefet Söylemlerinde 1989 Göçü ve Bulgaristan Türkleri	
Tetsuya SAHARA	293-307
Recent Waves of Refugees and Xenophobic Nationalist Voices in Bulgaria	
Tomasz KAMUSELLA	309-331
Words Matter: Between Politics and Objectivity	
Haydar Eren AKIN	333-356
Bulgaristan Türklerinin Göç Çağı Bitti Mi? Hak ve Özgürlükler Hareketi Üzerine	
Beycan HOCAOĞLU	357-373
Bulgaristan Göçmenlerinin Türkiye’de Oluşturdukları Sınır-Aşırı Alanlar	
Abidin KARASU	375-385
Bulgaristan İstihbarat Servisi Ds’nin Gizli Arşiv Belgelerinde 1989 Göçü ve Soydaşlarımızın Mektupları	
Lilyana ALEXANDRIEVA	387-396
Turn Back not in Anger. The Resistance of Bulgarian Muslims Against the Zhivkov Regime as Documented in the Archive of Roumyana Uzunova of Radio “Free Europe” and Some Possible Narratives about It	
Ayşegül İNGİNAR KEMALOĞLU	397-417
Türkiye’nin 1989 Göçünü Uluslararası Kamuoyunun Gündemine Taşıma Girişimleri	
Maria VASİLİKİOTOU	419-431
1989 Yılı Zorunlu Türk Göçü Öncesi ve Sonrası Yunanistan-Bulgaristan İlişkileri	
Erhan VATANSEVER	433-456
Edirne Yerel Basınında 89 Göçü	

Elif KIRAN- Elif BAKSI	457-480
1989 Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçünün Sosyo-Ekonomik Boyutlarının Tekirdağ İli Bağlamında İncelenmesi	
Emine İNANIR	481-501
Bulgaristan Türklerinin Dramı (1985) ve Türkiye'deki Aydınların Duruşu Üzerine Bir İnceleme	
İsa CEBECİ	503-510
Bulgaristan'da Türkçe Öğretimi	
Kader ÖZLEM	511-517
2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Türk Göçlerinin Analizi	
Metin EDİRNELİ	519-538
Bir Balkan Trajedisi: Sürgünler ve Nedenleri	
Neshen G. ISAEVA-GYUNESH	539-550
“Sormayın/ Memleketim Nire”: İbrahim Kamberoğlu'nun “Çocuklarla Hasbıhal” ve Türk Göçmen Şiirlerinde Bulgaristan	
Sercan EKLEMEZLER	551-571
Müzeleştirilmiş Göçler ve Bulgaristan Göçmeni Kadınlara Hatırlattıkları	
Sercan EKLEMEZLER- Selda ADİLOĞLU	573-594
Etnik Azınlıktan Göçmen Konumuna Geçişte Bulgaristan Türklerinin Mesleki Sermayesi	
Румен ПЕТРОВ	595-653
Социалната травма „Възродителен Процес“. Има ли капацитет академичната хуманитаристика в България за преодоляване на тези и други разломи?	

ANILAR

Özlem BENGİHAN	657-735
Bulgaristan'dan Tekirdağ ve Çorlu'ya 89 Göçü / Soydaş Hatıraları	
Ahmet YÜCETÜRK	737-748
Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Zorbalıkla Bulgarlaştırma Dönemi; Hatıralarım	

ÖNSÖZ

Balkanlarda 19. yüzyılda ulusal devletler kurulunca bu yeni devletler toprakları içinde kalan Osmanlı bakiyesi nüfusu kurdukları devletlere potansiyel tehlike olarak algılamaya başladılar. Bu kurulan yeni devletler arasında en çok Müslüman Türk nüfusu barındıran ülke Bulgaristan'dı. Tehdit olarak algılanan Müslüman Türk nüfusundan kurtulabilmek için iki metot benimsendi. Birinci metot göç, ikincisi ise asimilasyondur. Müslüman Türk nüfusunu göç ettirebilmek için sürgün, katliam, tehdit, zorunlu göç ya da ikili antlaşmalar tarzında uygulamalar yapıldı. Göç ettirilemeyen Bulgaristan vatandaşı Müslüman Türklere ise Bulgar toplumuna asimile olmaları amacıyla onların kimliklerini inkâr politikaları tatbik edildi. Türkçenin okullarda öğretilmesi engellenmeye çalışıldı. İslam dininin Müslüman Türk toplumu üzerindeki etkisi azaltılmaya çalışıldı. Önce Müslüman Pomaklar, sonra Romanlar ve nihayet Türkler üzerinde sistematik asimilasyon politikaları resmi Bulgar makamları tarafından uygulandı. Bütün bunlara rağmen Müslüman Türk nüfusunun Bulgaristan içindeki oranı düşürülemediğinden 1984 yılından itibaren Müslüman Türklerin isimleri değiştirildi. Sünnet, mevlit, dini bayramlar, İslami defin gelenekleri yasaklandı. Daha önce vefat etmiş Müslüman Türklerin atalarının mezar taşlarındaki isimleri dahi kazındı. Aynı şekilde Müslüman Türkçe isimleri taşıyanların dede kök isimleri de nüfus kütüklerinde Bulgarcaya dönüştürüldü. Böylece bir vatandaşın ismi ile üç neslin ismi değişmiş oluyordu. Bütün bunlar, Jivkov idaresindeki Bulgaristan'ın resmi politikası idi ve verilen mesaj Bulgaristan'da Müslüman Türklerin olmadığı idi. Türklerin bütün bu asimilasyon politikalarına karşı 19 Mayıs 1989 tarihinde demokratik, barışçıl, kitlesel protesto yürüyüşleri önce Bulgarlara Bulgaristan'da Müslüman Türklerin olduğunu gösterdi. Sonra Türkiye'nin sınır kapılarını açması ile birlikte Haziran 1989'dan itibaren üç ay içinde 350 binin üzerinde Türkün Türkiye'ye zorunlu göçü de bizatihi Bulgaristan'ın ülkesinde Müslüman Türk olmadığı tezini uluslararası boyutta çürüttüğü gibi zorunlu göçün bütün trajedisini de dünya kamuoyunun önüne serdi.

II. Dünya Savaşından sonra yaşanan en büyük kitlesel zorunlu göç hareketi bazı sonuçlara sebep olduğu gibi yeni sorunlara da yol açmıştır. Her şeyden önce Kasım 1989'da Jivkov iktidardan düşmüştür. Buna rağmen Bulgar hükümeti, Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklerin zorunlu göçünü inkâr etmeye ve onları turizm mahiyetinde Büyük Gezi'de olduklarını iddia etmeye devam etti. Bulgaristan'ın bu politikadaki amacı, kendi vatandaşı Müslüman Türklere uyguladığı insan haklarına aykırı, etnik temizlik içerikli zorunlu göç uygulamasıyla maruz kalabileceği ekonomik tazminat ve hukuki uygulamalardan kaçma düşüncesiydi. Bu durum 1989 yılında zorunlu göçte maruz kalan Bulgaristan doğumlu Müslüman Türklerin Bulgaristan

vatandaşlıklarını muhafaza etmelerine ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını kazandıktan sonra çifte vatandaş olma hakkını kazandırdı. Bulgaristan'ın demokratikleşme ve Avrupa Birliğine giriş sürecinde Bulgaristan'da kalan Müslüman Türkler, siyasi parti kurarak resmi sistem içinde yer alırken 89 Zorunlu Göçüne maruz kalan ve çifte vatandaş olanlar da Bulgaristan'a gidip gelme imkânı buldu. Bu siyasi şartlar, 1989 Zorunlu Göçüne maruz kalanların Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde her birinin birer barış elçisi olabilme potansiyelini oluşturdu. Ancak Bulgaristan'ın 2007 yılında Avrupa Birliğine üye olmasından sonra Bulgaristan yönetimi, tarihte şekli krallık, faşizm, komünizm ve demokrasi olsun kurulduğu yıllardan itibaren Müslüman Türklere karşı uyguladığı geleneksel politikaya geri döndü ve Türkleri tehdit olarak algılamaya devam etti. Yeni politikasının eski yönetimlerden farkı ise Avrupa Birliğini de arkasına alarak güya demokratik gözükten usullerle tatbik etmesi oldu. Bunun sonucu ise 1989 yılından sonrası Bulgaristan'da Müslüman Türklerin göç hareketini Türkiye'ye değil, Batı Avrupa'ya yönlendirmesi oldu.

Bütün bu politikalara rağmen Bulgaristan'dan dünyanın çeşitli ülkelerine göç eden Bulgaristan Türkleri ve Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türkler, bütün sorunlarına rağmen budanan ulu bir ağacın yeşermesi gibi yeniden taze filizler vererek sayıları artmaya devam ediyor. Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türkler büyük ölçüde ziraate dayalı vasıf gerektirmeyen çiftçilik gibi işlerle iştigal etmeye devam ediyorlar. Buna karşılık başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelere göç eden Bulgaristan Türkleri ise, sosyo-ekonomik olarak bir değişim içine girdikleri gözlemleniyor. Her şeyden önce 1989 Göçü öncesi taşrada yaşayan Bulgaristan Türkleri, Türkiye'ye geldiklerinde şehirlere yerleştiler ve çiftçilikten sanayi işçiliğine geçiş yaptılar. Göç edenler değil, ancak onların çocukları Bulgaristan'da bulamadıkları eğitimde fırsat eşitliğini yakalayarak büyük bir kısmı yüksek tahsil eğitimi almayı başardılar ve doktorluk, avukatlık, öğretim üyeliği gibi vasıf gerektiren işlere yöneldiler. 30. Yıldönümü için hazırladığımız kitapta ortaya konulan sorunlara muhtemelen bundan sonraki yıllarda bu yeni neslin katkıları ile çözümler üretilecek.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelen 1989 Zorunlu Türk göçü ile ilgilenenlere değerli bilgiler sunan bu çalışmanın hazırlanmasında bütün maddi imkan ve olanaklarıyla katkı veren başta Çorlu Belediye Başkanı Ahmet Sarıkurt ve Çorlu Belediyesi çalışanlarına, bilimsel katkılarından dolayı Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile kitaba değerli katkılar veren Bulgaristan, Yunanistan, Fransa, Japonya, İskoçya ve Türkiye'den bilim adamlarına ve araştırmacılara teşekkür ediyoruz.

Editör Kurulu

GİRİŞ

Bulgaristan'dan 1989 yılında Türkiye'ye yönelik Zorunlu Türk Göçü, II. Dünya Savaşından sonra yaşanan en büyük göç kitlesini oluşturdu. 89 Göçünün üzerinden 30 yıl geçmesine rağmen oluşturduğu travma, anılar ve sorunlar hala çok tazedir ve ne yazık ki bu göçün açtığı problemler günümüzde de bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bu zorunlu göçün bütün detayları ile bilim adamları tarafından incelenmesi ve yeni nesillere aktarılması ve yol açtığı sorunlara çözüm önerebilmek için Çorlu Belediyesinin maddi ve organizasyon imkânları ile Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesinin ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin bilimsel katkıları sayesinde bu kitap meydana getirilebilmiştir. Bu kitap "1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan ve Bilim Kurulu tarafından seçilen makalelerden oluşmaktadır. Kitaba, Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, İskoçya, Fransa ve Japonya'da yaşayan bilim insanları tarafından makaleler verilmiştir. Bu eser, Takdim, Makaleler ve Anılar olmak üzere üç kısımdan müteşekkildir. Takdim kısmında Çorlu Belediye Başkanı Sayın Ahmet Sarıkurt, göçün özellikle de 1989 yılında Bulgaristan'dan Çorlu'ya gelen 89 Göçmenlerin Çorlu'ya etkisi ve katkısı üzerinde değerli bilgiler sunmuştur. Bilim Kurulu adına ise, Milli Savunma Üniversitesinden Prof. Dr. Ayşe Kayapınar, sempozyumun gerekçesini ve 30 yıllık bir zaman mesafesinden neden değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Takdim kısmında sempozyumun Açılış Konuşması da olan "30. Yılında 89 Zorunlu Göçünü Okumak" başlıklı bildiri Ortadoğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Türkeş tarafından sunulmuştur. Bu bildiride 89 Zorunlu Göçü neden yaşandı, sorun bugün çözüldü mü? gibi sorulara cevap aranmış ve konunun çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır.

"1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı" başlıklı bu kitabın büyük bir kısmı, anılan sempozyumda sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Bulgaristan'da 89 Göçüne sebep olan ve Bulgaristan Türklerinin Osmanlı döneminde Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduklarına yönelik resmi Bulgar tezinin bilimsel temellere dayanmadığını Ankara Üniversitesinden Prof. Dr. Levent Kayapınar, "Bulgaristan'ın Osmanlılar Tarafından Fethi ve Türk Varlığının Oluşumu" başlıklı makalesi ile kanıtlamıştır. Levent Kayapınar, Osmanlı Arşivlerinde yer alan dönemin Osmanlı belgelerini kullanarak Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Anadolu'nun hangi bölgesinden Bulgaristan'a yerleştirildiklerini ve Bulgaristan'da Türk varlığının nasıl oluşturulduğunu göstermiştir. Trakya Üniversitesinden Prof. Dr. İlker Alp ise, Bulgaristan'da oluşan bu Müslüman Türk toplumunun Bulgar hükümetinin teşvik ve yardımlarıyla köy köy Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'daki Milli Mücadeleye nakit yardımı

yoluyla nasıl katıldıklarını belgelemiştir. Bu iki makale Bulgaristan Türkleriyle Anadolu Türklerinin bir elmanın iki yarısı gibi olduklarını ve aralarındaki iletişimin hiçbir zaman kesilmediğini tarihi belgeleriyle bilimsel metodolojiyi kullanarak kanıtlamıştır. 1920’li yıllarda Bulgar resmi makamlarının varlığını kabul ettiği Türkleri 1989 öncesi Soya Dönüş Projesi ile ret edip onları Bulgar olarak göstermesinin ne kadar bilim dışı ve komik olduğu gösterilmiştir.

Kendisi de 1989 Göçüne maruz kalan Prof. Dr. Ayşe Kayapınar tarafından kaleme alınan “Soya Dönüş Projesi” ve “Büyük Gezi” Tarihçesi başlıklı makalede Soya Dönüş Süreci/Yeniden Doğuş Süreci ve Büyük Gezi kavramlarının Bulgar literatürü dışında daha önce hiçbir dünya dilinde kullanılmadığına dikkat çekilmektedir. Bulgarların Soya Dönüş Süreci kavramıyla Bulgaristan’daki Müslüman Türk varlığının bilimsel görünümü bir söylemle inkâr çabası olduğunu, Büyük Gezi terimi ile de Bulgaristan’daki Türkleri zorunlu göçe maruz kalan değil, kendi istekleriyle Türkiye’ye giden turistler olarak dünya kamuoyuna sunma gayretleri olarak değerlendirmektedir. Yazara göre Bulgarların ısrarla bu iki kavramı kullanmasını dünyada yeni yapılacak çalışmalarda 89 Zorunlu Göçünün “etnik temizlik” olarak nitelendirilmesine mani olmak için Bulgar resmi makamları tarafından baştan itibaren alınan bir tedbir olarak belirtmektedir.

Prof. Dr. Evgenia İvanova’nın Bulgarca kaleme aldığı Süreç olarak Asimilasyon” [Asimilatsiyata kato protses] başlıklı makale, asimilasyonun tezahürü olarak Soya Dönüş Sürecinin 20. yüzyılın 80’li yılları yönetim zihniyetinin aniden ortaya koyduğu bir düşünce olmadığını, Müslümanlara karşı asimilasyon politikalarının bağımsız Bulgaristan tarihinin farklı dönemlerde çeşitli yönetimler tarafından takip edildiğini vurgulamaktadır. Evgenia İvanova bu ana fikir çerçevesinde ilk somut asimilasyon olayı olan 1912-1913 yılı Pomakların Hıristiyanlaştırılmasından hareketle, 20. yüzyılın 30’lu ve 40’lu yıllarındaki Müslümanların isim ve ibadet şekli olarak Hıristiyanlaştırılmasına ve 1984-1985 kışında Bulgaristan Türklerinin adlarının değiştirildiği tarihe kadarki olayları ele almakta ve Bulgar nasyonalizminin analizini yapmaktadır.

Uludağ Üniversitesinden Prof. Dr. Emin Atasoy, “1989 Yılındaki Zorunlu Göçün Bulgaristan Devleti ve Bulgaristan Türkleri Perspektifinden Değerlendirilmesi” başlıklı kapsamlı makalesinde 1944-1989 yılları arasındaki Bulgar hükümetlerinin Bulgaristan’daki Türk azınlığı “iç tehdit” olarak algıladıklarını ve bu durumu göç yoluyla Türk nüfus varlığının azaltılması, kalanların ise asimile edilerek Bulgarlaştırılma politikası ile kendilerine göre çözüm bulmaya çalıştıklarına vurgu yapmıştır. Ancak 1989’da yaşanan zorunlu göç, Bulgarların Bulgaristan’da Türk yoktur iddialarını bizzat çürüten bir olay olmuştur. Göç aynı zamanda Türklerin ve

Bulgaristan'daki diğer azınlıkların sözde var olmayan haklarını da su yüzüne çıkartmıştır. Göçün diğer bir etkisi ise, Rumeli ve Anadolu Türklerinin kucaklaşmasına vesile olmuştur. 89 Göçü, Bulgaristan'ın resmi ideolojik baskılarına rağmen Müslüman Türklerin yok edilemeyeceğini de göstermiştir.

Bulgaristan'dan katılan Doç. Dr. Mihail İvanov, “Bulgaristan'da Komünist Rejimin Müslümanlara Karşı Asimilasyon Politikası ve [Bulgaristan Müslümanlarının] İnsan Hakları İçin Direnişi ve Mücadelesi” (Asimilatsiyonnata Politika na Komunističeskiya Rejim v Bılgariya Sreštu Müsülmanite i Tyahnata Sıprotiva i Borba za Çoveški Prava) başlıklı Bulgarca kaleme aldığı makalesinde Bulgaristan Komünist Partisinin Bulgaristan'daki Müslümanları Türkiye'den koparmaya yönelik bir politika izlediğini ve onları Türkiye'nin müttefiki olduğunu göstermeye çalıştığına vurgu yapmaktadır. Bulgar Komünist yönetim tarafından Türkiye tarihi düşman, kapitalist rejimle yönetilen ve İngiliz-Amerikan sömürge emperyalizmi ile müttefik olan bir ülke olması sebebiyle düşman olarak görülmektedir. Bundan dolayı dışarıda Türkiye'ye karşı Bulgaristan, düşmanca ve agresif bir politika izlemektedir. İçeride ise Bulgar Komünist yönetim, ülkede yaşayan Müslümanlara ve özellikle Türklere karşı şüphe ile yaklaşmakta ve onları Türkiye'nin bir ajanı olarak görmektedir. Bulgaristan'daki Komünist rejim, Türkiye'ye karşı bu politikayı 1945 yılından beri benimsemiştir. 20. Yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren Bulgaristan'daki Müslümanların tamamen asimile edilmesi yönünde bir program oluşturulmuştur. İvanov, önce Pomakların Bulgarlaştırılmasından ve onların Bulgar iktidarın uygulamalarına karşı direnişinden, daha sonra Bulgar ile Müslüman bireyler arasında yapılan karma evliliklerden doğanların tamamen Bulgarlaştırılmasından ve meydana gelen direniş olaylarından ve nihayet Türklerin Bulgarlaştırılmasından ve Türklerin direniş faaliyetlerinden söz etmektedir. 1988'den itibaren Bulgaristan'daki Pomakların ve Türklerin insan hakları konusundaki mücadelesi yine bu makale çerçevesinde detaylı incelenen bir başka konudur. Son olarak Bulgaristan'daki Müslümanların demokrasi mücadelesi, Bulgaristan'da demokrasi mücadelesinde önemli rolü olmuştur. 1989 yılı Mayıs ayında Müslümanların gerçekleştirdiği protestolar, totaliter komünist rejimin yıkılmasına katkı sağlamıştır.

Doç. Dr. Deyan Kiuranov'un İngilizce olarak kaleme aldığı “Etkisiz Muhalefet: 1984-1990 Döneminde ve Bugün Bulgaristan'daki “Türklerin Bulgarlaştırılma Süreci” Karşıtlarının Kaçırıldığı Tarihsel Fırsatların Politik ve Mantıksal bir İncelemesi” (Ineffective Dissent. A Politological Sketch of Historic Opportunities, Missed by Opponents to the “Bulgarization of the Turks” in Bulgaria in the Period 1984-1990, and Present Day Consequences Thereof) başlıklı çalışmasında siyaset bilimci olarak daha çok sosyolojik ve antropolojik bir çalışma yaptığını ifade etmektedir. Aynı zamanda Kiuranov, bir bilim adamı olarak değil, “adların yeniden geri alınması” için verilen

mücadelede yer alan bir mücadelecisi olarak konuyu ele aldığını ifade etmektedir.

“Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)” başlıklı 8 ciltlik kitabın da sahibi olan Trakya Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. İbrahim Kamil’in kaleme aldığı “Bulgaristan Komünist Partisi Belgelerine Göre Zorla İsim Değiştirme Operasyonu” başlıklı makalede zorla isim değiştirme operasyonu kararının bizzat Jivkov tarafından alındığı ve Bulgaristan Komünist Partisi Politbürosunca desteklendiği vurgulanmıştır. Zorla isim değiştirme operasyonunun daha önce 1912-1913 Balkan Savaşları ile 1968-1972 yılları arasında Pomak Türklerine uygulandığını, 1983 Şubat ayından başlayıp 1984 Aralığında yoğunlaştığını ve bunun 19 Mayıs 1989 tarihinde tepkisel Türk kitle hareketine sebep olduğunu ve Jivkov’un Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye göç etmelerini bizzat istemiş olduğuna ve bunun sonucunda 10 Kasım 1989’da Jivkov yönetiminin çöktüğünü belirtmiştir.

Ankara Üniversitesinden Prof. Dr. Zeynep Zafer, “Fıkralar Işığında 89 Göçü ve Türkiye’ye Uyum Süreci” başlıklı yazısında göçün insanlar üzerinde yarattığı travmayı hafifletebilmesi ve anavatana geliş sürecinde karşılaşılan sorunları Bulgaristan Türklerinin aşabilmesi için ürettikleri mizahi fıkraları derlemiş ve değerlendirmiştir.

Yıldız Teknik Üniversitesinden Prof. Dr. Mehmet Hacisalihoğlu, “Alman Der Spiegel Dergisinde Bulgaristan’daki 1984-1989 Etnik Temizlik Politikaları ve 1989 Zorunlu Göçü” başlıklı makalesinde adı geçen derginin bu süreçte Bulgaristan’da Türk azınlığına karşı işlenen suç ve insan hakları ihlallerine gerekli hassasiyetin gösterilmediği ve çifte standart uyguladığını saptamıştır.

İstanbul Üniversitesinden Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacisalihoğlu, “Türkiye’de İktidar-Muhalefet Söylemlerinde 1989 Göçü ve Bulgaristan Türkleri” başlıklı yazısında Türkiye’de çıkan gazetelerden hareketle Türkiye’nin Bulgaristan Türklerine desteği ve 1989 Göçünde alınan tedbirleri incelemiştir.

Japonya’nın başkenti Tokyo’da bulunan Meiji Üniversitesi Öğretim Üyesi Tetsuya Sahara’nın İngilizce olarak kaleme aldığı “Bulgaristan’daki Son Mülteci Dalgaları ve Ksenofobik Milliyetçi Sesler” (Recent Waves of Refugees and Xenophobic Nationalist Voices in Bulgaria) adlı çalışmasında son dönemde Ortadoğudan gelen mültecilere Bulgaristan’da yer olmadığını belirtmektedir. Sahara, Bulgaristan’a yerleşen özellikle Suriye kökenli mülteci hemen hemen hiç olmadığını ya da çok az olduğunu vurgulamaktadır. Mülteci düşmanlığının İslam düşmanlığı ile birleştiğini ifade etmektedir. Bulgarlar, kendilerini Osmanlı döneminde Müslümanlardan çok acı çekmiş bir toplum imaj çizmektedir. Bulgaristan 1989 Zorunlu Göçü sonrası Avrupa Birliği ülkesi olmasına rağmen Müslüman düşmanlığı ve yabancı düşmanlığı

yükselmektedir. Sonuç olarak yazar belirtmektedir ki Bulgaristan, Avrupa Birliği standartlarını benimsemek yolunda çok çaba sarf etmiştir, ancak bu çabalar yükselen milliyetçiliğe yenilmektedir. Ayrıca Bulgarlar, ülkesindeki Müslüman Türklere ve yabancılara, 30 yıl öncesine göre daha az düşmanca davranmamaktadırlar.

İskoçya St Andrews Üniversitesinden Thomas Kamusella'nın İngilizce olarak kaleme aldığı "Kelimeler Önemlidir: Politika ve Nesnellik Arasında" (Words Matter: Between Politics and Objectivity) başlıklı çalışmasında 1989 Göçünün unutulmuş bir etnik temizlik süreci olduğu vurgulanmaktadır. Yazar, 1989 yılında yaşanan Bulgaristan'dan Türklerin kovulması olayını etnik temizlik olarak ele alan çalışmaların olmadığını, ancak gelişen olayları detaylı anlatan eserler kaleme alındığını belirtmektedir. Bir etnik temizlikçi olan Todor Jivkov'la ilgili yıldönümlerinde Bulgarların anma törenleri düzenlenmesi ve bu törenlerde Avrupa Birliğinin bayraklarının da kullanılmasının dikkat çekici olduğunu ifade etmektedir.

Université Paris Nanterre'den gelen Haydar Eren Akın, "Bulgaristan Türklerinin Göç Çağı Bitti mi? Hak ve Özgürlükler Hareketi Üzerine" başlıklı makalesinde 1989 sonrası dönemde Bulgaristan'da Türklerin temsilcisi olarak önce Hak ve Özgürlükler Partisinin (HÖH), daha sonra da DOST Partisinin durumunu incelemiştir. 1989 sonrası dönemde de göç devam etmiş, ama büyük ölçüde göçün yönü Bulgaristan Avrupa Birliğine girdikten sonra Batı Avrupa'ya yönelmiştir. Yazarın önerisi Türklerin temsilcisi olarak HÖH ve DOST yerel seçimlerde rakip, genel seçimlerde işbirliği yapabilmeleridir.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde Dr. Öğr. Üy. Beycan Hocaoğlu, "Bulgaristan Göçmenlerinin Türkiye'de Oluşturdukları Sınır-Aşırı Alanlar" başlıklı makalesinde 1878 yılından başlayarak 1989 Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçüne kadar Türkiye'ye gelen Bulgaristan göçmenlerinin yerleştikleri iller incelenmiş ve haritalar üzerinde gösterilmiştir. Çalışmada Türkiye'nin her yerinde olmakla birlikte Bulgaristan göçmenlerinin yoğun olarak Trakya, Ege ve İç Anadolu bölgesinde yaşadıklarına vurgu yapılmıştır.

İstanbul Medeniyet Üniversitesinden Dr. Öğr. Üy. Abidin Karasu, "Bulgaristan İstihbarat Servisi DS'nin Gizli Arşiv Belgelerinde 1989 Göçü ve Soydaşlarımızın Mektupları" başlıklı çalışmasında 2014 tarihinde yayımlanan "Ulusal Güvenlik Teşkilatı İsim Değişikliği-Soya Dönüş Süreci 1986-1990" evrakında yer alan 1 Ekim 1988-13 Temmuz 1989 tarihleri arasında Bulgaristan'daki soydaşlarımızın kendi aralarında ve Türkiye'deki yakınları ile yaptıkları yazışmalardan hareketle Bulgarların Türkleri mektuplar üzerinden izleyerek onların göç konusundaki düşüncelerini öğrenmeye çalıştıklarını göstermiştir.

Sofya'dan katılan araştırmacı Lilyana Aleksandrieva, "Öfkeyle Geriye Bakmayın: "Özgür Avrupa" Radyosunun Roumyana Uzunova Arşivlerinde

Belgelenen Bulgaristan Müslümanlarının Jivkov Rejimine Direnmeleri ve Bununla İlgili Anlatılar” (Turn Back not in Anger. The resistance of Bulgarian Muslims against the Zhivkov Regime as Documented in the Archive of Roumyana Uzunova of Radio “Free Europe” and Some Possible Narratives about It) çalışmasında Roumyana Uzunova’nın arşivinin Bulgaristan’daki Müslümanların direnişi ile ilgili anlatılara katkısını ele almaktadır. Yazar, Bulgaristan’da alışlagelmiş “Bulgarian Muslims” kavramını, çalışması içerisinde kullanmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Bulgaristan’dan göç edip Türkiye’ye yerleşmiş Türkler ve diğer Müslüman gruplar açısından Türkçe olarak “Bulgar Müslümanları” şeklinde çevrilen bu kavram kabul edilir değildir. Ancak çalışmanın geneli incelendiğinde yazarın aslında Bulgaristan Müslümanlarını, hatta 1989 yılı olayları düşünüldüğünde Bulgaristan Türklerini araştırma konusu olarak incelemeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.

Dr. Ayşegül İnginar Kemaloğlu, “Türkiye’nin 1989 Göçünü Uluslararası Kamuoyunun Gündemine Taşıma Girişimleri” başlıklı makalesinde 1989 göçü öncesi ve sonrasında Türkiye’nin konuyu dünya kamuoyunun ve uluslararası kuruluşların gündemine getirmesindeki başarısını anlatmıştır. Ancak uluslararası kuruluşların Bulgaristan’a yaptırımı konusunda Yunanistan’ın engellemesine takıldığını ve yaptırımların uygulamaya geçirilemediğini ve Türkiye’nin karşılaştığı bu göç hareketinin çözümünde yalnız kaldığı vurgulanmıştır.

Araştırmacı Maria Vasilikiotou, “1989 Yılı Zorunlu Türk Göçü Öncesi ve Sonrası Yunanistan-Bulgaristan İlişkileri” başlıklı makalesinde 1984 yılında Bulgaristan’da başlayan Türklere yönelik baskı ve asimilasyon politikalarına Yunanistan’ın kendi topraklarındaki Müslüman Türk azınlık ve Türkiye tehdidi algılamasıyla Jivkov idaresine nasıl destek verdiğini göstermektedir. Makalede dikkat çeken diğer unsur ise makalede Yunan kaynakları kullanılarak Bulgaristan’da Türklere karşı uygulanan insan hakları ihlallerine karşı Yunanistan’da tepki verme potansiyeli olan Yunanistan Komünist Partisinin yetkililerinin Bulgaristan’a yapılan resmi gezilere dahil edilerek etkisizleştirildiğini ve Bulgar politikalarına nasıl destek verildiğinin vurgulanması olmuştur.

Trakya Üniversitesinden Dr. Erhan Vatansever, “Edirne Yerel Basınında 89 Göçü” başlıklı makalesinde 1989 yılında zorunlu göç ile Bulgaristan’dan gelen Türklerin ilk ağırlandığı yerlerden birisi olan Edirne’de karşılaştıkları zorlukları ve anavatana kavuşma heyecanını Edirne’de çıkan yerel gazetelerden takip ederek tespit etmiştir. Bu dönemde gün gün Edirne’ye giriş yapan Bulgaristan Türkleri gazeteler yoluyla tespit edildikten sonra Edirne Valiliği başkanlığında Ticaret Odası, Kızılay, Müftülük, Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğünün temsilcilerinin ve halkın yer aldığı bir yardım komisyonu kurularak gelen soydaşların sınır kapısından geçtikleri andan itibaren eldeki

imkânlar doğrultusunda ihtiyaçlarının büyük ölçüde karşılandığına vurgu yapılmıştır.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üy. Elif Kıran ve Araş. Gör. Elif Baksı'nın kaleme aldığı "1989 Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçünün Sosyo-Ekonomik Boyutlarının Tekirdağ İli Bağlamında İncelenmesi" başlıklı makalede sosyoloji biliminde yer alan göç kuramlarından *itme-çekme* kuramı ile *göçmen ağları* kuramı çerçevesinde 1877/1878 yılından itibaren coğrafi yakınlığından dolayı Balkanlardan göç alan ve daha önce akrabalarının yerleşmiş olduğu Tekirdağ İline 89 göçmenlerinin rağbet etmesinin nedenleri olarak açıklanmıştır.

İstanbul Üniversitesi Prof. Dr. Emine İnanır, "Bulgaristan Türklerinin Dramı (1985) Ve Türkiye'deki Aydınların Duruşu Üzerine Bir İnceleme" başlıklı makalesinde kendi anılarına dayanarak Bulgarların neden Bulgaristan Türklerini göçe zorlamasının kendisi açısından anlaşılmazlığını, çelişkisini ve travmasını anlatmaktadır.

Emekli Öğretmen İsa Cebeci "Bulgaristan'da Türkçe Öğretimi" başlıklı makalesinde 1989 yılından sonra Bulgaristan'da Türkçenin okullarda öğretilmesi çabasının başarısızlıkla sonuçlandığını, Türkleri temsil eden Bulgaristan'daki partilerin girişimlerine rağmen Bulgar resmi makamları tarafından Türkçenin bırakın zorunlu bir ders olması, seçimlik bile okutulmasının engellendiğine vurgu yapılmaktadır.

Uludağ Üniversitesinden Dr. Öğr. Üy. Kader Özlem, "2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Türk Göçlerinin Analizi" başlıklı makalesinde Bulgaristan'dan Türk göçünün devam ettiğini, 2001 yılında Bulgaristan vatandaşlarının Avrupa Birliği sınırlarında serbest dolaşım hakkı elde etmesi sonucunda sadece Bulgar kökenli değil, Türk kökenli Bulgaristan vatandaşlarının da Batı Avrupa'ya göç etmeye başladığını tespit etmiştir.

Araştırmacı ve belgesel yönetmeni Metin Edirneli "Bir Balkan Trajedisi: Sürgünler ve Nedenleri" başlıklı makalesinde göç, göçmenlik ve soydaş kavramları üzerine durulduktan sonra Balkanlarda Türklere yapılan baskıların göç kavramı ile açıklanamayacağını, Balkanlarda ulusal devletler kurulduktan sonra demografik yapıyı dengelemek amacıyla Türklere katliam, ölüm ve sürgünün reva görüldüğünü vurgulamıştır.

Öğr. Gör. Neshen G. İsaeva-Gyuneshe "“Sormayın/ Memleketim Nire”": İbrahim Kamberoğlu'nun "Çocuklarla Hasbıhal" ve Türk Göçmen Şiirlerinde Bulgaristan" başlıklı çalışmasında 1989 göçü sonrası Türkiye'ye yerleşen Bulgaristan doğumlu şairlerin şiirlerinde Anavatana kavuşma ve vatandan ayrılmanın insan üzerinde oluşturduğu duygular dile getirilmiştir.

Bursa Teknik Üniversitesinden Arş. Gör. Sercan Eklemezler, "Müzeleştirilmiş Göçler Ve Bulgaristan Göçmeni Kadınlara Hatırlattıkları"

başlıklı makalesinde yaşanan göç olayının unutulmaması ve tarihi olarak belgelenmesi amacıyla Bursa’da kurulan Göç Müzesinin kuruluşu ve müzeyi gezen ziyaretçilerin karşılaştıkları malzemeler karşısında yaşadıklarını nasıl hatırladıklarını anlatmaktadır.

Bursa Teknik Üniversitesinden Arş. Gör. Sercan Eklemezler ile Selda Adiloğlu’nun kaleme aldıkları “Etnik Azınlıktan Göçmen Konumuna Geçişte Bulgaristan Türklerinin Mesleki Sermayesi” başlıklı makalede göç öncesi Bulgaristan’da taşrada tarım alanında ağırlıklı olarak vasıf gerektirmeyen çiftçilik gibi mesleklerde yoğunlaşan Türklerin Türkiye’ye geldikten sonra yine çok vasıf istemeyen ancak daha çok şehirlerde işçi olarak istihdam edildikleri tespit edilmektedir. Bu durumun ancak Türkiye’ye yerleşen göçmenlerin çocuklarında değişikliğe uğradığını ve Türkiye’de doğan göçmen çocuklarının vasıf gerektiren iş sahalarına yöneldikleri vurgulanmıştır.

Nov Bılgarski Universitet’te Öğretim Üyesi olan Dr. Rumen Petrov, ‘Yeniden Doğuş’ Sürecinin Sosyal Travması: “Bu ve Diğer Hataların Üstesinden Gelebilecek Akademik Beşeri Bilimler Bulgaristan’da Var mı?” (СОЦИАЛНАТА ТРАВМА „Възродителен Процес“. Има ли капацитет академичната хуманитаристика в България за преодоляване на тези и други разломи?) başlıklı çalışmasında Bulgaristan’da Müslümanlara uygulanan baskıcı politikanın pek çok nedeni olduğunu vurgulamaktadır. Yazarın amacı, baskıcı politikalara, Bulgaristan Türklerinin ve Pomakların zorla isminin değiştirilmesine karşı Bulgar toplumu tarafından gösterilen hoşgörünün kaynağını incelemek ve Soya Dönüş Süreci/Yeniden Doğuş Sürecinin terminolojisini hatırlatmaktır.

Kitabın üçüncü ve son kısmını oluşturan Anılar Bölümünde 1989 Göçü ile Çorlu’ya gelen Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları, derlenen on iki anı ve dönemin Belediye Başkanı Ünal Baysan’la yapılan bir söyleşi tarih öğretmeni Özlem Bengihan’ın “Bulgaristan’dan Tekirdağ ve Çorlu’ya 89 Göçü/Soydaş Hatıraları” başlıklı yazıda anlatılmıştır.

Kitabın son çalışması Bulgaristan’da doktorluk yapmış bir Türk aydını olan Ahmet Yüctürk’ün bütün vasıflarına rağmen Bulgaristan’da Türk kimliğini ifade etmesi üzerine Belene Adasında ne şekilde cezalandırıldığını ve Türkiye’ye göç etme talebinde bulunmamasına rağmen 1989 yılında Türkiye’ye göç etmeye nasıl zorlandığını dair anılarını içermektedir.

Kitapta yer alan bilimsel makaleler ile sunulan hatıratların uyum içinde olduğu görülmüştür. Makaleler ve hatıratlardan çıkarılan sonuç, 1989 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelen göçün Jivkov yönetimindeki Bulgaristan resmi makamları tarafından önceden planlandığı, Türkiye’nin Bulgaristan’dan gelecek göçü kabul etmesine yönelik siyaset izlendiğini, isteye bağlı ya da isteye bağlı olmaksızın zorunlu olarak göçün tüm Müslüman Türk toplumuna

uygulamaya konulduğu görülmüştür. 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelen göçün bir "Zorunlu Göç" olduğuna şüphe yoktur, hatta İskoçya'dan katılan Thomas Kamusella, bu göçün zorunlu göç olarak tanımlanamayacağını, gerçeğin Bulgaristan tarafından bu ülkede yaşayan Müslüman Türk toplumuna karşı yapılmış bir etnik temizlik olduğuy söylenmektedir.

TAKDİM

**1989 GÖÇÜNÜN 30. YIL DÖNÜMÜ ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU**
(1989 Yılında Türklerin Bulgaristan'dan Zorunlu Göçü)

Ahmet SARIKURT

Sayın katılımcılar,

İnsanların kendi istekleriyle ya da zorunlu sebeplerle bir yerden başka bir yere nakli olarak tanımlanabilecek “göç” kavramı insanlık tarihi kadar eskidir. Türk tarihi de “göç” kavramı olmadan yeteri kadar açıklanamayacak tarihlerden biridir. Orta Asya'dan başlayan Anadolu'ya ve Balkanlara kadar uzanan göç hareketi günümüzde Batı Avrupa, Amerika ve Avustralya'ya kadar uzanmıştır. İçinde bulunduğumuz Çorlu İlçesi de Osmanlı döneminde Balkanlarda fethedilen ilk yerleşim birimlerinden birisidir. I. Murat döneminde 1360'lı yıllarda Anadolu'dan getirilen Türkler, bugün de Çorlu'da varlığını sürdüren Şeyh Sinan, Muhittin, Hatip ve Hıdır Ağa gibi mahalleler kurmuştur. Bu mahalleleri kuranlar da Anadolu'dan Balkanlara gelen göçmenlerdi. Çorlu'daki mahalleleri kuranlar bir asır sonra Balkanlarda yeni fethedilen yerlerde yeni yerleşimciler oldular. Örneğin Çorlu'da Şeyh Sinan Mahallesini kuranların torunları Bulgaristan'da Yeni Zağra'da ikinci bir Şeyh Sinan yerleşim birimini kurdular. Çorlu, İstanbul'dan Balkanlara giden ekonomik ve askeri yollar üzerinde kurulmuş bir yerleşim birimi olarak tarihi boyunca her zaman göç alan ve göç veren bir belde oldu. Çorlu, 14. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar ağırlıklı olarak Balkanlara göç veren bir belde idi. Ancak 1774'te Kırım'ın Osmanlı elinden çıkması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve 1912 Balkan Savaşı yenilgisinden sonra Balkanlardan göç alan bir yerleşim birimine dönüştü. Çorlu, bu özelliğini Cumhuriyet döneminde de sürdürdü. İkili antlaşmalarla Balkan ülkelerinde yaşayan pek çok Müslüman Türk, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'dan Çorlu'ya yerleşti. Cumhuriyet döneminde Bulgaristan'dan ağırlıklı olarak 1928, 1935, 1951, 1968 ve 1978 yıllarında yarım milyondan fazla insan Türkiye'ye geldi. Bulgaristan'dan son büyük Türk göç dalgası bugün 30. Yıl Dönümü için sempozyum düzenlediğimiz 1989 yılında gerçekleşti.

1989 Göçünün Balkanlardan Türkiye'ye yapılan bütün göçlerden farklı yönleri vardır. Daha önceki göçler ya savaş ya da ikili antlaşmalar

sonucunda gerçekte. 89 Göçü ise kendisini komünist diye adlandıran fakat uygulamalarıyla faşist bir yönetimin temsilcisi Jivkov tarafından zorunlu göç şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu göç yaşanmadan önceki süreçte Bulgar hükümeti tarafından Bulgaristan toprağında 6 asırdan beri yaşamakta olan Türklere insanlık dışı muameleler yapılmıştır. Türk ve Müslüman kimlikleri inkâr edilmiş, Türkçe isimler Bulgar isimleriyle değiştirilmiş ve Türk nüfusu Bulgarlaşmaya zorlanmıştır. Bunu kabul etmeyen ve kimliklerini Müslüman Türk olarak açıklayan yaklaşık 350 bin Bulgaristan Türkü 1989 yılında Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'ye gelen 1989 yılı Bulgaristan göçmenlerinin yaklaşık 100 bini Tekirdağ İli ve Çorlu İlçesi sınırları içinde yerleşmiştir. Bunların büyük bir kısmı Çorlu'dan ayrılmamış, Çorlu'nun ekonomik ve sosyal hayatında yer almışlardır. 1989 yılında gelenlerle Çorlu'nun nüfusu ve ekonomik gelişimi ivme kazanmıştır. Özellikle çalışkanlıkları ile 89 göçmenleri, işverenler tarafından tercih edilmişlerdir. Bu tercihte Bulgaristan göçmenlerinin yasalara ve kurallara uymaları etkili olmuştur. Bu durum Çorlu'da pek çok fabrikanın gelişmesine ve yenilerinin kurulmasına vesile olmuştur. 1989 yılında Bulgaristan'dan gelen yaklaşık 100 bin göçmeni bünyesine alan Çorlu, Türkiye Trakya'sında nüfus bakımından en büyük yerleşim birimine dönüşmüştür. Bugün 300 bini aşan nüfusuyla Çorlu İlçesi, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerinden daha büyük bir nüfusa sahip yerleşim birimine dönüşmüştür. Günümüzde 1989 yılında gelen göçmenlerin ikinci nesil çocukları, anneleri ve babaları ile birlikte Çorlu'da yaşamaya devam etmektedir. İlk gelen nesil, Bulgaristan'da daha çok tarım ağırlıklı bir hayattan sanayinin ihtiyaç duyduğu işçi tarzı bir yaşama geçmişlerdir. Çocukları ise, Çorlu'da aldıkları ilk, orta ve lise tahsillerinin ardından Türkiye'nin pek çok seçkin üniversitesinde okuma imkânları bulmuştur. Türkiye'nin iş hayatında olduğu kadar spor, sanat, kültür ve siyaset dünyasında da etkin rol oynamaya başlamışlardır. Buna örnek vermek gerekirse Çorlu Belediye Başkanı olarak ben (Ahmet SARIKURT) 1951 yılında, Belediye Başkan Yardımcılarım birisi 1978 ve diğeri 1989, sempozyumumuzun bilimsel organizasyonunu yapan profesör hocamızda 1989 yılında Bulgaristan'dan göç edip Çorlu'ya yerleşen bir ailenin mensubudur. Bu yönüyle Balkanlar ve özellikle Bulgaristan Çorlu için kültürel ve ekonomik ilişkiler açısından vazgeçilmez bir coğrafyadır. Hem

Bulgaristan hem Türkiye vatandaşlığı taşıyan ciddi sayıda Çorlulu mevcuttur. Çorlu'dan Bulgaristan'a yılın her döneminde özellikle bayramlarda dolmuş gibi saat başı otobüslerin kalktığı görülmektedir. Çorlu'dan sabah Hasköy için hareket edip öğlen yemeğini orada yedikten sonra akşam Çorlu'ya dönmek bazı insanlar için sıradan bir olay haline gelmiştir. Çorlu'da bu kadar yoğun Bulgaristan kökenli insanın yaşaması, Türk-Bulgar ilişkilerinin geliştirilmesi açısından büyük bir potansiyel içermektedir. Ekonomik olduğu kadar kültürel açıdan da Çorlu-Bulgaristan gidiş-gelişler sayesinde iletişim halindedir. Her gidiş-gelişte Türkiye'den Bulgaristan'a ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye bir bitki, bir çiçek, bir içecek, bir haber gidip gelmekte, insanlar geçmişleri ile yüzleşmekte, geleceklerini daha nasıl güzel kurabilirim diye yeni arayışlara girebilmektedirler.

Çorlu Belediye Başkanı olarak Çorlu'nun bütün göçmenlere kucak açtığını, merhametli insanların yaşadığı bir belde olduğunu görüyorum. Bulgaristan'dan gelen Türkler, çok hızlı bir şekilde Çorlu'da iş ve sosyal hayata adapte olmuşlardır. Kimseye el açmamışlar ve kısa sürede belediyeye ve devletimize vergi ödeyen yurttaşlara dönüşebilmişlerdir. Tarih boyunca Çorlu'da yaşanan bu kardeşliğin ve dayanışmanın en büyük tanıklarından bir tanesi Çorlu kabristanıdır. Burayı dikkatli bir gözle gezip mezar taşlarını okuduğunuz zaman pek çok metfunun doğum yerinin Bulgaristan'ın Razgrad, Silistre, Dobriç (Hacıoğlu Pazarı), Tırgovişte (Eski Cuma), Sliven (İslimiye), Şumnu, Varna, Kırcaali gibi şehirler ve onlara bağlı köyler olarak yazıldığını ve ölüm yerinin ise Çorlu olarak belirtildiğini görürsünüz. Bu durum özellikle 1989 göçmenleri için doğduğu vatanın Bulgaristan, öldüğü vatanın ise Türkiye olduğunu gösterir. Aşık Veysel'in "İki kapılı bir handa gidiyorum gündüz gece" dizelerinde olduğu gibi 1989 yılı, Bulgaristan Türkleri için hanın başlangıç kapısı iken bitiş kapısı ise Türkiye olmuştur. İki kapı arasındaki "ince uzun yol" ise Bulgaristan Türkleri için acılarıyla geçmiştir. Bu acıların aşamalarını özellikle 1984 yılında ad değişimi ile başlayan dini ibadetlerin ve sünnetin yasaklanması, evlilik ve ölüm merasimlerin Hıristiyan inançlarına göre yapılmaya zorlanması ile Türkiye'ye göç olarak sıralayabiliriz. Bu süreçte Bulgaristan Türkleri, Bulgar Anayasasına, kanunlarına sadık kalmalarına rağmen bu insan haklarına aykırı muamelelere maruz kaldılar. Başlangıçta neden Bulgarların bunları yaptıklarının mantıklı bir açıklamasını bulamadılar. Yaşanan bütün bu olayların altında

onların sahip oldukları Müslüman ve Türk kimliğinin olduğunu anladılar. Bulgarlar onlardan bu değerlerini bırakmalarını istediler, onlar ise bu değerleri bırakmaktansa doğdukları vatanlarını terk etmek zorunda kaldılar. Bulgarlar ise onların zorunlu göçünü adeta dalga geçer gibi “Büyük Gezi” olarak adlandırdılar. Onları göçe zorlamadıklarını, Türklerin kendi istekleriyle geziye çıktıklarını iddia ettiler ve iddia etmeye devam ediyorlar. Buradaki amacımız nefret söylemlerini ön plana çıkaran bir sempozyum düzenlemek değildir. Tarihte yaşananları meşhur tarihçi Ranke'nin dediği gibi “gerçek neyse öyle tespit etmek” çabasına destek vermektir. Eğer gerçeği tespit edemezsek bize gerçek diye sunulanı kabul etmekten başka yapabileceğimiz bir şey yoktur. Biz de nüfusunun önemli bir bölümünü 1989 göçmenlerinin oluşturduğu bir ilçenin Belediye Başkanı olarak bu gerçeğin bilimsel yollarla tespitine destek vermeye karar verdik. Yaşanan olayları ve anıları kayıt altına almaya çalışan “1989 GÖÇÜNÜN 30. YIL DÖNÜMÜ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU 1989 YILINDA TÜRKLERİN BULGARİSTAN'DAN ZORUNLU GÖÇÜ” başlıklı etkinliği düzenlemeyi bir görev olarak kabul ettik. Bu sempozyumun sadece ilçemize değil, insanlığa da bir hizmet olacağına inancımı belirtir, sempozyuma destek vermekten mutluluk duyduğumu ifade etmek isterim. Doğru bilgilerle hem tarihimizin hem de Bulgaristan'la olan münasebetlerimizin daha sağlıklı inşa edileceğine inanıyorum. Bir Balkan lideri olan Aliya İzzetbegoviç, “Bize yapılan soykırımı unutursak bunu bir daha yaşamaya mecburuz, size asla intikam peşinden koşun demiyorum ama yapılanları asla unutmayın” cümleleriyle Bosna'da yaşananları anmanın önemini vurguluyor. Yani Bulgaristan'da yaşananlarla benzerlik kuracak olursak geçmişimizi intikam için değil, bir daha bu gibi acıları yaşamamak için anmalıyız. Gerçek tarihin peşinden koşulmalı ve gelecek nesiller için kayıt altına alınmalıdır. Unutmamalıyız ki “tarih geleceğe yazılır.”

Sempozyumda emeği geçen, katkı sağlayan tüm paydaşlara ve sempozyuma ilgi göstererek salonu dolduran siz değerli dinleyenlere teşekkür ediyorum. Hepinize saygılar sunuyorum.

1989 GÖÇÜNÜN 30. YIL DÖNÜMÜ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

(1989 Yılında Türklerin Bulgaristan'dan Zorunlu Göçü)

Ayşe KAYAPINAR¹

Bu sempozyumun ana gerekçesi ani, kısa sürede ve kitlesel olarak gerçekleşen bir travmatik olayın boyutlarını zamanın mesafesinden yeniden ve bilimsel olarak değerlendirmektir. Amacımız nefret duygularını uyandırmak değil, bir daha bu gibi acıların yaşanmaması için olayları anmak, anlatmak ve gelecek nesiller için yaşananları kayıt altına alarak onlara aktarmaktır.

Göç süreci, 1969 yılında Türklerin tek etnikli Bulgar Sosyalist Ulusu içinde eritme kararı alınmasıyla başlamıştır. 1970'li yılların başında Bulgaristan'da yaşayan Pomakların Türkçe ve Müslüman isimleri Bulgarca ve Hıristiyan geleneğine uygun olarak değiştirildi. Bu tarihlerde Rodop-Pirin bölgesinde 200 bin Pomak asıllı Müslüman Bulgaristan vatandaşının isimleri değiştirildi. 1983 yılında benzer bir süreç Türkçe konuşan ve Müslüman olan Roman nüfusu için de yaşandı. Nihayet 1969'da Bulgar Komünist rejiminin aldığı Türklerin tamamen asimilasyonu kararı uygulamaya konulmuştur. Zaten Türkçe öğretimini yasaklama, Türklerin kültürel gelişimini sağlayacak unsurların tek tek ortadan kaldırılma süreçleri tamamlanmıştı. Nihayet sıra Türklerin Türkçe ve Müslüman isimleri, Aralık 1984-Şubat 1985 tarihlerinde Bulgaristan milis ve askeri güçlerin zorlamasıyla değiştirilir. Ailede ve kamu ortamında Türkçe konuşmak yasaklanır, camiler kapanır, dini ibadetler yasaklanır, evlilik ve ölüm merasimlerinin Hıristiyan geleneğine ve bir tür "çağdaş" dedikleri uygulamalara uygun yapılması sağlanır. Bu Bulgaristan'daki Türkler için bir kırılma noktası olur ve Bulgaristan Türkleri bu uygulamalara önce sessiz, daha sonra açık bir şekilde direniş gösterir. 1989 yılının mayıs ayında Bulgaristan Türklerinden bazıları haklarının iadesi konusunda açlık grevine başlar. 20 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerinde Şumnu, Hacıoğlu Pazarı, Razgrad, Varna, Kırcaali'de Türkler barışçıl bir şekilde Türkçe isimlerinin ve haklarının iadesi konusunda yürüyüşler başlattılar. Bu yürüyüşler milis ve askeri güçlerin müdahalesi ile karşılaşır. Olaylar sonucunda Jivkov, Bulgaristan televizyonu aracılığıyla Türkiye'nin sınırlarını açması durumunda gitmek isteyen Türkleri gönderebileceklerini duyurur. Türkiye'nin sınırını açması üzerine de 1 Haziran 1989 tarihinden başlamak üzere 21 Ağustos 1989 tarihine kadar

* Prof. Dr. Milli Savunma Üniversitesi, akayapinar66@hotmail.com

Türkiye'ye 350 bin civarında Bulgaristan vatandaşı Türk gelir. Bu Türklerden tahmini 100 bini Çorlu/Tekirdağ bölgesine yerleşir. Dolayısıyla Çorlu bu tarihlerde Türkiye'ye gelen Bulgaristan Türklerinin en çok yerleştiği yerlerden birisi olur. Çorlu; İstanbul, İzmir, Bursa, Kocaeli, Yalova, Ankara gibi şehirlerle beraber Bulgaristan'dan gelen Türklere yeni vatan olur.

Sempozyum için Çorlu'yu tercih etmemizin sebebi, 1989 yılında yaşanan kitlesel göçün önemli iskân merkezlerinden birisi olmasıdır. Burada artık ikinci nesiller geleceğini kurmuş durumdadır.

Kişisel motivasyonumun kaynağı ise, 1989 yılında ve sonrasında Bulgaristan'dan Çorlu'ya gelip yerleşen bir ailenin çocuğu olmamdır ve Çorlu halkına ve 1989 Göçüne maruz kalan gelecekleri ile hayalleri çalınan insanlara bir vefa olarak görmemdir.

Çorlu'da Hilton Garden Inn'de gerçekleştirdiğimiz bu sempozyuma 36 akademisyen katılmaktadır. Sempozyumumuz uluslararasıdır. Bulgaristan, Japonya, Fransa, Yunanistan, İskoçya ve Türkiye olmak üzere altı ülkeden katılımcı yer almaktadır. Ayrıca sempozyumun beşinci oturumunda 1989 olaylarını bizzat yaşamış ve anılarını anlatacak 10 kişilik bir grup da yer almaktadır. Bu kişiler de anılarını anlatacaktır. Konu ile ilgili 15 dakikalık bir belgesel hazırlandı ve sempozyum başında ilk defa gösterildi. Sempozyum, beş oturum halinde dördü çift salon ve sonuncusu tek salonda olmak üzere gerçekleşecektir. Bu sempozyumun diğer bir önemi de Türkiye'de faaliyet gösteren Bulgaristan Türkleri ile ilgili Sivil Toplum Temsilcilerinin davet edilmesidir. Onların sunulan bildiriler sonunda yapılacak tartışmalarda sorularıyla aktif olarak yer almalarını bekliyoruz. Böylece olayları yaşayanlar, konuyla ilgili bilimsel çalışma yapanlar ve Sivil Toplum Örgütleri sempozyum vasıtasıyla bir araya gelebileceklerdir. 1989 Göçünün 10. Yıl Dönümü maalesef bilimsel etkinliklerle anılamadı. 20. Yıl Dönümü şu anda aramızda bulunan Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu ve Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu'nun çabaları ile İstanbul'da bilimsel düzeyde anıldı. Çorlu Belediyesinin katkılarıyla düzenlenen 30. Yıl etkinliklerinde sempozyum programından anlaşılacağı gibi 89 Göçü, göç çalışmaları için de sadece Türkiye'de değil, dünyada da yeni bir çalışma alanı olarak bilimin konusu haline gelmektedir. Sempozyumumuza Japonya'dan İskoçya'ya kadar değişik ülkelerden konu ile ilgili katılım sağlanması bunun bir göstergesi olarak algılanmalıdır. 89 Göçü sadece göç çalışmaları boyutu ile değil, hukuk, siyaset, tarih, uluslararası ilişkiler, ekonomi, demografi, sosyoloji, psikoloji, sanat ve bunun gibi pek çok alana etkisi olup 89 Göçünden kaynaklanan bütün bu olayların interdisipliner olarak incelenme ihtiyacı hasıl olmuştur. Düzenlediğimiz bu sempozyumun ve arkasından basılacak eserin bundan sonra düzenlenecek konu ile ilgili bilimsel çalışmalara temel taşlardan biri olacağı inancındayız.

Salonlarımızın adı Belene ve Türkan Bebek'tir. Belene, Komünist rejime boyun eğmeyen ve haklarını savunan Türklerin ölüm adasıydı. Türklere karşı asimilasyonu hatırlatan simgelerden birisidir. Diğeri de Türkan Bebek, 24 Aralık 1984'de ailesiyle beraber isimleri protesto etmek için Kirkova'da yürüyüşe katılan annesinin sırtında vurulan Kayaloba (Mogilyane)'lı 17 aylık Türkan Bebek'tir.

Sempozyumumuzun organizasyonunu her yönüyle destek sağlayan Çorlu Belediye Başkanı Sayın Ahmet Sarıkurt'a ve bütün çalışanlarına, sempozyuma destek veren Namık Kemal Üniversitesi Rektörüne Sayın Prof. Dr. Mümin Şahin'e ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İhsan Çiçek'e, ayrıca organizasyonda emeği geçen herkese, yurtdışı ve yurtiçinden gelen misafirlerimize ve siz değerli dinleyicilere teşekkür ediyorum.

Son olarak bir Balkan lideri Aliya İzzetbegoviç'in Bulgaristan Türklerinin yaşadıklarına da uygun düşmesi sebebiyle iki firğine burada yer vermek isterim. **"Hiç kimse intikam peşinde koşmamalı, sadece adaleti aramalıdır. Çünkü intikam sonu olmayan kötülüklerin de kapısını açar. Geçmiş unutmayın ama onunla da yaşamayın."**

"Savaşta büyük zulme uğradınız. Zalimleri affedip affetmemekte serbestsiniz. Ne yaparsanız yapın, ama soykırımı (asimilasyon girişimlerini) unutmayın. Çünkü unutilan soykırım tekrarlanır."

30. YILINDA 89 ZORUNLU GÖÇÜNÜ OKUMAK

Mustafa TÜRKES*

Giriş

1989 yılında yaşanan zorunlu göç, yaşandığı dönemde olduğu gibi, bugün de farklı biçimlerde okunabiliyor. 89 göçü hakkında azımsanamayacak miktarda yazın oluştuğunu söylemek mümkündür. Belki daha önemlisi, söz konusu yazına katkı sunanların önemli bir bölümünü 89 zorunlu göçüne maruz kalanlar arasından yetmişmiş olmasıdır. Bu eğilimin sürdüğünü de belirtebiliriz. Bugün, 30. yılında 89 zorunlu göçünü yeniden okumaya çalışacağız. İki basit soru ile başlayıp, asıl sorumuza geçelim.

- 1- 89 zorunlu göçü niçin yaşandı?
- 2- Bugün sorun çözüldü mü?

Kanı oluşturmada etkili olan ana akım gazetelere bakıldığında ilk soruya verilen yanıtların şunlar olduğunu söylemek mümkündür:

- “Yalnızca 89 değil, hep olan bir şey”
 - “Bulgarlar Müslümanları sevmezler, Türkleri hiç sevmezler”
 - “İki medeniyet arasında uyuşmazlık var”
 - “Azınlık nüfusu %10’un üzerine çıkınca yaşanıyor”
 - “Bulgar milliyetçilerinin suçu”
 - “Bulgar komünistlerinin suçu”
 - “Jivkov yönetiminin suçu”
 - “Bulgarlar zaten hep böyle yaparlar”
 - “Rus oyunu”
 - “Türkiye’nin komplosu”
 - “Müslümanlar beşinci kol olarak çalışır”
 - “Bulgaristan’da yasal olarak etnik azınlık yok, Müslüman azınlık var, Türkler azınlık değil ki”
 - “Bütün mesele Bulgar nüfusunun azalması”
 - “Demokrasi eksikliği”
- İkinci soruya (bugün sorun çözüldü mü?) verilen yanıtlar ise şunlardır:
- “Sorunlar kısmen çözüldü”
 - “Sorunlar yeniden ortaya çıkıyor”

* Prof. Dr., ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü, ODTÜ-Ankara, turkes@metu.edu.tr

-“AB üyeliği sorunları çözer dedik, olmadı”

-“Aşırı milliyetçiler aynı şeyleri söylemeye başladı; tehlike çanları çalıyor”

-“Ötekileştirme devam ediyor”

Burada yanıtların doğruluğu veya yanlışlığı üzerine bir tartışma yapmak niyetinde değilim. Verilen yanıtları akılda tutmak kaydıyla, 89 göçü nasıl okunabilir sorusunun nasıl çözümlenebileceği üzerine odaklanmak istiyorum. Farklı okuma/çözümleme çerçeveleri sunulduğunda okuyucunun yukarıda verilen ve başka yanıtları zihninde konumlandırması ve değerlendirmesinin mümkün olacağını düşünüyorum. Daha net bir ifade ile okuyucunun konuya ilişkin bilgilerini/kanılarını farklı analiz çerçevelerine yerleştirebileceğinin altını çizerek, farklı okuma biçimlerinin olduğunu göstermeye çalışacağım.

İki Okuma Çerçevesi

89 zorunlu göçü nasıl okunabilir? Sorusunun ayrıntısına girmeden önce, sosyal bilimlerde, en yalın haliyle, iki farklı analiz/okuma çerçevesi bulunduğunu hatırlatarak işe başlayalım.

1) **Medeniyetler üzerinden analiz/okuma çerçevesi**

2) **Tarihsel materyalizm üzerinden analiz/okuma çerçevesi**

1-Medeniyetler üzerinden okumak

Bugün elimizde bulunan yazının büyük çoğunluğu 89 zorunlu göçünü Medeniyetler üzerinden analiz etmektedir. Medeniyetler üzerinden analiz/okuma yaklaşımı şu varsayımlardan hareket etmektedir.

- 89 zorunlu göçü iki medeniyet arasındaki etkileşimin sonucudur
- Bulgarlar ve Türk-Müslümanlar iki ayrı medeniyete aittirler
- İki farklı medeniyete ait olmanın kolay ve zor tarafları vardır: Kolay tarafı, iki medeniyet arasında kaynaşma noktası oluşabilir. Zor tarafı, aralarında net kültürel sınırlar olduğu için çatışma ortaya çıkabilir.

1.1 Medeniyetler üzerinden okuma yaklaşımının ana açmazları:

Bu yaklaşıma göre Medeniyetler arasında kaynaşma noktası bulunabilir, ancak esas olan Medeniyetler arası rekabetin gerçekliğidir. Medeniyetler kendi bekaları için diğerleri ile rekabet ederler, böylece dışlayıcılık ve ötekileştirme son tahlilde kaçınılmazdır.

Ontolojik olarak gerçekte hiçbir toplum tek bir medeniyete ait olmadığı gibi, hiçbir medeniyet de yeknesak değildir. Aynı medeniyete ait olsalar bile farklı toplumsal birimlere/uluslara, siyasi birimlere ayrılabilir, aralarında gerginlikler ve çatışmalar çıkabilir. Niyet olarak, karşılıklı hoşgörü; yan yana veya birlikte yaşama arzuları ve iradeleri bulunsa dahi, bunlar, medeniyetler arası rekabeti ortadan kaldırmamaktadır.

1.1.1 Liberalizm üzerinden okumak

Medeniyetler üzerinden analiz/okuma yaklaşımın alt analiz çerçevelerinden birisi de liberalizm üzerinden okumaktır.

Devlet-toplum ilişkisinin çoğulcu liberal yaklaşımlar üzerinden biçimlendirildiğinde dini ve etnik kimliklere bağlı yaşanan sorunların kolayca çözülebileceğini ileri süren bu yaklaşım, 89 göçünü eski dönemde Bulgaristan'da liberalizmin bulunmamasına bağladılar, yeni dönemde Bulgaristan'ın bu sorunu liberal-demokrasi üzerinden çözebileceğini ileri sürdüler. Bu yaklaşım 1990'lı yıllar boyunca çok ilgi gördü. Bu yaklaşımdan yola çıkanlar, Bulgaristan'ın Avrupa Birliği üyeliğinin Bulgaristan iç bütünleşme-politikasında azınlıkların ötekileştirilmesinin önüne geçebileceğine inandılar.

Eğer Bulgaristan AB üyesi iken eski sorunlar nüksediyor olmasaydı, liberal-normatif okuma biçiminin 89 zorunlu göçünü de analiz etmek için anlamlı bir çerçeve oluşturabileceği düşünülebilirdi. Halbuki Bulgaristan'ın AB üyelik süreci ve üye olduktan sonra da Bulgaristan'da aşırı sağın 89 zorunlu göçünü çağırıştırır söylemleri üretmiş olması, bu analiz/teorik çerçevenin yetersizliğine işaret eder, ötekileştirme gerçeği salt uygulama hatası ile açıklanabilecek bir durum değildir.

Daha önemlisi, bütün bölgede otoriteryan eğilimlerin yükselişte olması basit, geçici bir durum değildir. Elbette ilelebet devam edecek anlamına da gelmez. Altı çizilmelidir ki yeni dönemde, yani günümüzde yükselen aşırı sağ ve otoriteryan eğilimler kapitalist sisteme ilişkindir. Kapitalist sistemde şu salınım sürekli: Bir uçta liberal demokrasilere dayalı demokratik yönetimler, öteki uçta faşizan uygulamalara dayalı anti-demokratik rejimler bulunabilir.

Bu salınım salt iç politikada yaşanan değişimlerden kaynaklanmaz, bir ülkenin dış ilişkilerine ve uluslararası düzenle olan ilişkisine de bağlıdır. Çoğunlukla uluslararası aktörler, yapılar, finansal kuruluşlar, küçük ve orta ölçekli aktörlerin yönetimlerini doğrudan veya dolaylı yollarla biçimlendirirler.

1990'lı yıllarda bunlar yaşandı; Bulgaristan dâhil, bölge ülkelerinin hepsinde güçlü devlet tasfiye edildi, yerine güçlü liderlerin iktidara yükselişi teşvik edildi. Çünkü varsayımın aksine, çoğulcu demokratik yönetimler uluslararası finansal kuruluşların öngördüğü yeni-liberal düzenlemeleri hayata geçiremediler, böylece sıkça ve hızla hükümet krizleri ortaya çıktı, her iki yılda bir seçim yapılı hale geldi. Liberalizmi savunan uluslararası aktörler ve finansal kuruluşlar kendi politikalarını hayata geçirmek adına güçlü liderlerin anti-demokratik yönetimlerine karşı çıkmak şöyle dursun, onları tercih ettiler, teşvik ettiler; böylece otoriteryan yönetimler iktidarlarını korudular.

Bu denklem içinde azınlıkların sorunları ya rafa kaldırıldı, ya da ötelendi; çözülmedi. Böylece sorunlar farklı formlarda nükselmeye başladı.

Kısaca söylemek gerekirse, Medeniyetler üzerinden analiz/okuma yaklaşımının 1990'larda revaçta olan liberal formu üzerinden okuma yapmak sorunları tespit etmeye ve çözüm üretmeye yetmedi.

Medeniyetler üzerinden analiz/okuma yapmanın en önemli açmazı, tanımlanan sorunsalın tarafları sorunu baştan itibaren uzlaşmaz noktadan hareket etmeleridir. Devletler, azınlık haklarının kullanımını bireysel hakkın kullanımı ile sınırlarken, azınlıklar sözü edilen hakkın grup hakkı olarak kullanılmasını isterler, böylece iki taraf arasında var olan duruş farkı onların çözüm üretebilmelerini imkânsız kılar. BM Şartı başta olmak üzere, Avrupa Konseyi, AB vb. kurumlar ve kuruluşlar iki duruş arasındaki keskin farkın yarattığı sorunu giderebilecek yetenek ve imkâna sahip değillerdir. Bu nedenle, sözü edilen Medeniyetler üzerinden analiz/okuma yaklaşımının sorunu çözebilmesini beklemek yanıltıcıdır.

2-Tarihsel Materyalizm üzerinden okumak

Sosyal bilimlerde önemli bir başka analiz/okuma yaklaşımı, Tarihsel Materyalizmdir. Bu yaklaşım sosyal olayların bütünü sınıflar arası ilişki/tezat üzerinden ele alır. Bu yaklaşıma göre azınlıklar meselesi de bu bağlam içinde irdelenebilir. Bu konuda çalışan tarihçilerin önemli bir kısmı konuyu Tarihsel Materyalizm üzerinden analiz ettiğini ileri sürmekle birlikte, gerçekte, sınıf analizi yapmak yerine, son tahlilde meseleyi milliyetçilik temelinde ele aldıklarını gizleyemezler. Bu nedenle Tarihsel materyalizm üzerinden okuma yaptığını ileri sürenlerin önemli bir bölümü esasen bu yaklaşımı saptırmaktadırlar. Jivkov dönemi (4 Mart 1954 - 10 Aralık 89) Bulgaristan Komünist Parti yönetiminin Tarihsel Materyalizmi tuhaf bir amaç için çarpıtarak kullandığı açıktır. Polit Büro tutanakları yayımlandıkça daha net görüldüğü üzere, Jivkov yönetimi Tarihsel Materyalizmin esasını saptırarak, sosyalizm ile Bulgar milliyetçiliği arasında tuhaf bir ilişki kurmuştur. Yerel, bölgesel azınlık milliyetçiliklerinin yarattığı sorunları aşmak adına azınlıkları tekil Bulgar milleti üzerinden bütünleşmeye zorlamak son tahlilde zorunlu göçe yol açmıştır. Tarihsel Materyalizm sınıflar arası sömürü ve çatışmadan söz eder, hâlbuki Jivkov yönetimi tarihsel materyalizmin bu özelliğini analizine katmaz. Sosyalist toplum yaratmak adına politika izlediğini ileri süren Jivkov yönetimi Bulgar milliyetçiliğinin bütünlüğünü diğer etnik-dini kimlikleri şeytanlaştırarak gerçekleştirmeye çalışır. Jivkov yönetiminin yaptığı uygulama, Tarihsel Materyalist analize değil, Medeniyetler üzerinden okuma yaklaşımına denk düşer. 89 göçünü Tarihsel Materyalizm yaklaşımı üzerinden analiz etmek isteyen bir araştırmacı öncelikle sınıflar arası ve sınıf içi çelişkilere ve bununla dönemin uluslararası düzeni arasındaki ilişkiyi ortaya koymasına beklenir, hâlbuki böylesi çalışmalar henüz ortaya çıkmamıştır. Daha açık bir ifade ile 89 zorunlu göçünün Tarihsel

Materyalizm üzerinden analizi/okumasının henüz yapılmadığını söylemek mümkündür.

Sonuç yerine: 89 zorunlu göçü nasıl okunabilir?

Peki, 89 zorunlu göçü nasıl okunabilir? Bunu yapmak için üç faktöre dikkat çekmek istiyorum. Jeopolitik konum, sınıflar arası ve sınıf içi tezatlar ve uluslararası düzenin değişimi bütüncül ele alınmalıdır. Bu aşamada bazı genel tespitlerde bulunmak anlamlı olacaktır: i) Bulgaristan yönetimlerinin bağımsızlık ilanından bugüne bütün dönemlerde küçük güç sendromu yaşadığını söylemek yanlış olmaz. ii) Bulgaristan yönetimlerinin hepsi bekalarını bir büyük güce dayandırarak sürdürebileceklerine inanmakta ve politikalarını buna göre biçimlendirmektedirler. (Örneğin, Bizans, Osmanlı, Rus, SSCB, AB, ABD patronajları.) iii) Bulgaristan'da nüfus konusu hep sorun olagelmıştır. Bulgaristan'da Bulgar nüfusunun diğer azınlıkların nüfus artışları oranıyla karşılaştırıldığında dezavantajlı olduğu gerçeğini büyük bir abartı ile okuyarak azınlıkların şeytanlaştırılması 1908'den bugüne kadar her dönemde yapılmıştır. Bunun tek istisnası İkinci Dünya Savaşı yıllarından 1951'e kadar olan dönemdir. Bu yıllarda Nazilere karşı mücadele eden Bulgar Komünist Partisi mensupları azınlıklar tarafından desteklenmiş, bu yıllarda oluşan yakın ilişki 1951 yılına kadar devam etmiştir. iv) Uluslararası politikada yaşanan değişimler Bulgaristan yönetimlerini hızlı etkilemiş, kuşkuculuğa, tedirginliğe ve komplo teorilerinin abartılı okunmasına yol açmıştır. (Kore Savaşı'nda Türkiye'nin asker göndermesi; Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'ta askeri müdahalede bulunması Bulgaristan yönetimi tarafından endişeyle karşılanmıştır.) v) Uluslararası düzen değişikliğini erken fark eden Jivkov yönetimi, önce paniğe kapılmış, daha sonra fırsatçılık yaparak Türk-Müslüman azınlıkları zorunlu göçe tabi tutmuştur. vi) Bütün bu süreçte sınıfsal analiz de önemlidir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, zorunlu göçe tabi tutulan insanlar Bulgaristan'ın çalışkan emekçileridir. Bulgar emekçilerinin çok ama çok azı zorunlu göçe tabi tutulan Türk-Müslüman azınlığa destek vermiştir. Bu desteğin nedeni sınıfsal dayanışma mıdır? Yoksa başka nedenlerle midir? Araştırılmalıdır. Zorunlu göçü destekleyen Bulgar emekçilerinin motivasyonu sınıfsal mıdır, yoksa medeniyetler arası rekabet üzerinden oluşturulan anlatıya koşut fırsatçılık mıdır, araştırılmalıdır.

Bulgaristan yönetimleri, örtük biçimde bu meseleyi sınıfsal analizden çıkarıp medeniyetler arası rekabet ve çatışma olarak sundu. Jivkov yönetimi Türk-Müslüman kitleleri isim değişikliğine zorlayınca tepkiler yükseldi ve Jivkov yönetimi meseleyi iki medeniyetin uyumsuzluğuna, çatışmasına indirgedi. Böylece kitleler sorunu medeniyetler üzerinden okumaya yönlendirildi. Baskı düzeyi arttıkça kitlesel göç gerçekleşti. Bu, sistematik, zorunlu bir göçtü. Uluslararası düzenin değişmek üzere olduğu kavşağa denk düşmesi Jivkov

yönetimini fırsatçılığa sevk etti, böylece Türk-Müslüman nüfus zorunlu göçe tabi tutuldu.

Bu göç sonucunda Bulgaristan yetişmiş insan gücünü önemli ölçüde kaybetti, ülkenin üretim kapasitesi azaldı. İşsizlik azalmadı. Bulgar emekçileri de kazanmadı. Rejim değişti, azınlık hakları göreceli iyileşti, fakat AB üyeliğini takiben eski sorunlar yeni kisveler altında yeniden nüksetmeye başladı.

Bütün bu süreçte Avrupa ve ABD kapitalizmleri için yeni bir alan açıldı. ABD Bulgaristan'da yeni askeri üsler kurdu, Avrupa Birliği Karadeniz'in Avrupa gölü haline geldiğini ilan etti.

Bulgaristan'ın nüfusu azalmaya devam ediyor. Yeni günah keçisi Çingenerler mi?

Sempozyumda sunulacak bildirilerin başlıkları 30. yılında 89 zorunlu göçüne ilişkin akademik çalışmaların önemini bir kez daha ortaya koyuyor. 89 zorunlu göçü çok sayıda trajedinin yaşanmasına yol açtı. 'Ateş düştüğü yeri yakar', acıları fiilen yaşamakla, bunları gözlemek farklı şeylerdir. Bugün biz onları anlamaya çalışıyoruz. Hayranlıkla gözlediğim şu noktanın altını çizmek istiyorum: 89 göçmenlerinin nefret dilinden uzak durmaları takdire şayan bir durumdur, bunun kıymeti bilinmelidir. Bu göçün mağdurları yeni hayatlara başladılar, yeni toplumsal kimlikler edindiler, yeni roller üstleniyorlar. 89 göçmenleri iki ülkenin de sahiplenmesi gereken dostluk elçileridir.

Bu sempozyumun sorunların tespit edilmesine ve çözüm önerilerinin ipuçlarının yakalanmasına hizmet edeceği umuduyla başta konferans düzenleyicileri olmak üzere akademik, bürokratik ve maddi katkıda bulunan herkese teşekkür eder, sempozyumun başarılı geçmesini dilerim.

MAKALELER

BULGARİSTAN'IN OSMANLILAR TARAFINDAN FETHİ VE TÜRK VARLIĞININ OLUŞUMU

Levent KAYAPINAR*

GİRİŞ

Bugünkü Bulgaristan sınırları içinde yer alan coğrafya Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da en erken fethettiği topraklar arasında yer alır. XIV. yüzyıl tamamlanmadan ve İstanbul'un fethinden yaklaşık yarım asır önce tüm Bulgaristan Türk yurdu haline gelmiştir. Bununla birlikte kronolojik olarak Osmanlı öncesi Bulgaristan coğrafyasında V. yüzyıldan itibaren Türkler görülmeye başlamıştır. Daha çok Karadeniz'in kuzeyinden Bulgaristan coğrafyasına gelen Türk halklarının başında Avrupa Hunları, Avarlar, Ogurlar, Tuna Bulgarları, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar ve Tatarlar yer alır. M.S. IV. yüzyılının son çeyreğinde Balkan topraklarında görülen Hunlar, V. yüzyılın ilk yarısında Balkanlar'da güçlü bir askeri birlik oluşturmuş ve Hun hücumlarına karşı II. Theodosios tarafından 410-442 yılları arasında yaklaşık 19 km uzunluğundaki İstanbul Surları inşa edilmiştir.¹ Ayrıca Hunların Balkanlar'a göçü Türkleri Balkanlar'ın kadim kavimlerinden birisi haline getirmiştir. Günümüzde Balkanların en kalabalık grubunu oluşturan Slav kavimlerin Balkanlar'a yerleşmesi Türklerden sonra² ancak VI. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir. Peçenek, Uz ve Kuman Türklerinin Bizans askerî sisteminde görev aldıkları bilinmektedir³. Sadece Bulgaristan'a değil Moglena olarak adlandırılan Vardar Ovası bölgesine X. ve XI. asırlar boyunca Uzlar ve Peçenekler, Bizans Devleti tarafından iskân edilmişlerdir. Akdes Nimet Kurat'a göre Osmanlılar XIV. yüzyılın sonlarında bu bölgeye geldiklerinde bu insanlar Türklüklerini henüz kaybetmemişlerdi ve akıncı beyi Evrenos Bey'in de merkezini buraya kurması tesadüf değildi⁴. Peçeneklerin yerini alan Kumanlar [Kıpçaklar] XIII. yüzyılda Balkanlar'ın en kalabalık halklarından birisiydi. Bizans'ın temsilcisi olarak İznik'in İmparatoru Ioannes Vatatzes tarafından 10.000 Kuman 1241 yılında bir kısmı Trakya ve Makedonya sınır

* Ankara Üniversitesi, DTCF, leventkayapinar@hotmail.com.

¹ D. Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion Konstantinopolis İstanbul*, İstanbul 2004, s. 49.

² K. Karpat, "Balkanlar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 28

³ Y. Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25 (2009) s. 63-64.

⁴ A. N. Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 228.

bölgelerine, bir kısmı ise Batı Anadolu'da Menderes Vadisi ve Frygia'yada askerî amaçlı olarak iskân edilmişlerdir⁵. Osmanlı öncesi son büyük Bulgar hanları da Kuman asıllı idiler.

Tarih boyunca Bulgaristan topraklarına sadece Karadeniz'in kuzeyinden değil Anadolu'dan da göç gerçekleşti. 1261 yılında giriştiği taht mücadelesini kaybeden Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus ve ona bağlı 12.000 Türk, Bizans imparatorunun izni ile Dobruca bölgesine yerleştirildiler. Sayıları 5.500'ü geçen Halil liderliğinde Karasi ve Aydınöğlü beyliklerine bağlı Türkler, Katalanlarla birlikte hareket ederek 1305 ila 1311 yılları arasında Rodop Dağları ve Trakya'da faaliyet gösterdiler. Bir kısmı bu bölgede kalarak yerleştiler. Aydın oğlu Umur Bey 1345 yılında Osmanlılar öncesi Bulgar Momçilo'yu Trakya'da kesin bir yenilgiye uğrattı. Osmanlılar da 1362 ila 1397 yılları arasında tüm Bulgaristan'ı kısa sürede fethettiler. Böylece İstanbul'un fethinden yaklaşık yarım asır önce Bulgaristan Osmanlı hâkimiyetine geçti.

Osmanlılar metruk halde buldukları Bulgaristan'a Anadolu'dan naklettikleri Türkler sayesinde binlerce yerleşim birimi kurdular⁶. Bu yerlerde yaya ve müselleme, akıncı, Yörük, timar ve Evlâd-ı Fâtihân gibi askerî teşkilatlar kurarak Anadolu'dan Bulgaristan'a gelen Türkleri istihdam ettiler. Taşraya ziraat ile uğraşan şehre ise kentli zümreleri yerleştirdiler. Sofya, Filibe gibi eskiden var olan kentleri ekonomik ve sosyal bakımdan canlandırdıkları gibi Kazanlık, Yenice-i Zağra gibi yeni şehirler de kurdular. Böylece Bulgaristan tavattun (vatan haline getirildi) edildi. Sosyal hayatta İslam dini yerleşti. Bulgaristan coğrafyasında önce Otman Baba, Kıdemli Baba, Mümin Baba, Demir Baba, Akyazılı Sultan gibi dervişlerin kurdukları tekke ve zaviyeler, arkasından da Osmanlı hanedanı ve paşalarının birbirileri ile yarışmasına kurdukları vakıflar ve camilerle Bulgaristan kısa sürede Müslüman Türk yurdu haline geldi. Bulgaristan'ın güney ve kuzeyinde Türkler XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren demografik olarak çoğu yerlerde Bulgar nüfusunu geçti. Orta Bulgaristan'da Türkler iskân edilmekle birlikte Bulgarlar burada nüfus olarak çoğunlukta kaldı. Osmanlı istimalet (hoşgörü) politikası Bulgarların kendi din ve mezheplerinde kalarak dillerini ve varlıklarını korumalarına müsaade etti. Bulgaristan, Müslüman ve Türk kimliği kazanmış bu özelliğini 1878 yılına kadar sürdürmüştür. Yaklaşık bir buçuk asırdır yaşanan Türk

⁵ Y. Ayönü, "Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına Karşı Bizans İmparatorluğu'nun Kuman-Alan Topuluklarını Balkanlardan Anadolu'ya Nakletmesi" *Belleten*, c. 76/276 (2012) s. 408.

⁶ Sadece 19 ve 20. yüzyıllarda Bulgaristan'da isimleri değiştirilen Türkçe yerleşim birimlerinin sayısı on bir binin üstündedir. Bkz. M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006.

göçüne rağmen varlığını günümüzde de sürdüren ciddi bir Türk ve Müslüman nüfusu Bulgaristan'da mevcuttur. Bu durumu yaklaşık 80 yıl önce Polonyalı Türkolog Tadeusz Kowalski, Dobruca bölgesinde konuşulan Türkçe üzerine yaptığı araştırmalarda filoloji bilimi açısından da kanıtlamıştır. Kowalski, Dobruca'da konuşulan Türkçenin üç temel katmanına rastlamıştır. Bunlardan ilki, Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türklerin konuştuğu Deşt-i Kıpçak Türkçesi, ikincisi Anadolu Selçuklu Türklerinin konuştuğu Türkçe ve üçüncüsü de Osmanlı dönemi Anadolu Türkçesi katmanıdır.⁷ Buna rağmen 1989 göçüne sebep olan "Soya Dönüş" Projesi ile Bulgarların resmi makamlarına göre Bulgaristan'da yaşayan Türklerin, Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırılan Bulgarlar olduğu iddia edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, 89 göçü öncesi yoğun olarak gündeme getirilen Bulgarların bu iddiasının bilimsel gerçeklerle ilgisi olmadığını, Bulgaristan'daki Türklerin kökeninin kuzeyden gelen Türkler olmakla birlikte büyük ölçüde Anadolu'dan Bulgaristan'a göç eden Türkler olduğunu manevi ve maddi kültürel varlığı ile göstermek ve bundan sonra 1989 yılındaki gibi zorunlu göçlere sebep olabilecek "Soya Dönüş" projelerin üretimine engel olma çabasıdır.

1- BULGARİSTAN'IN OSMANLILAR TARAFINDAN FETHİ

Bulgaristan'daki Türklerin kökenleri büyük ölçüde Anadolu'ya dayanmakla birlikte kronolojik olarak Türklerin Balkanlar'da ve Bulgaristan'daki varlığı V. yüzyıla kadar uzanır. Karadeniz'in kuzeyinden gelen Avrupa Hunları, Avarlar, Ogurlar ve henüz Hıristiyanlığı kabul etmemiş olan Tuna Bulgarları, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı öncesi Bulgaristan coğrafyasında görülen Orta Asya kökenli Türk kavimleridir. Bu durumu tarihi gerçek kadar Bulgaristan'da yapılan filolojik araştırmalar da teyit etmektedir. Yukarıda değintimiz gibi Polonyalı Türkolog Tadeusz Kowalski Dobruca bölgesinde konuşulan Türkçenin üç temel katmanından söz eder⁸.

Selçuklular döneminde Anadolu'dan Bulgaristan'a yapılan ve kalıcı olan göç II. İzzeddin Keykavus döneminde gerçekleşmiştir. Kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan'a karşı giriştiği taht mücadelesini kaybeden Selçuklu Sultanı II.

⁷ Tadeusz Kowalski, "Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja", *Rocznik Orientalistyczny*, c. XIV (1938), s. 66-80; Bulgaristan'da Osmanlı öncesi Türk varlığını ağırlıklı olarak Bulgarca literatürden anlatan bir çalışma için bk. Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara 1995, s. 9-24.

⁸ Tadeusz Kowalski, "Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja", *Rocznik Orientalistyczny*, c. XIV (1938), s. 66-80; Bulgaristan'da Osmanlı öncesi Türk varlığını ağırlıklı olarak Bulgarca literatürden anlatan bir çalışma için bk. Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara 1995, s. 9-24.

İzzeddin Keykavus⁹, İstanbul'a Bizans İmparatoru XIII. Mihail Paleologos'a sığındı¹⁰. İzzeddin Keykavus'un adamları Ali Bahadır ve Uğurlu yönetiminde Anadolu'da giriştikleri mücadele Konya'da kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın veziri Pervane tarafından bozguna uğratılınca onlar da İstanbul'a sığındılar¹¹. Bizans kaynaklarında "Αζοτινής" olarak geçen İzzeddin Kaykavus, İmparator XIII. Mihail Paleologos'tan adamları için kendisine bir toprak verilmesini talep etti¹². Bu durumu Yazıcızade Ali eserinde "Bir gün Sultan İzzeddin ve Ali Bahadır Fasilyus'a [Vasileus] eytdiler "Biz Türk taifesiyüz, dâyim şehirde durmazuz, dışarıda bize yir ve yurt olsa Anadolu'dan bize taalluk Türk obaların götürüp anda yaylasavuz ve kışlasavuz" dediler. Fasilyus Dobruca ilini, ki eyü tavar yücerek tendürüst ve ab ve hevası hob av yirleridür, anlara yir yurt virdi. Anadolu'dağı kendülere taalluk Türk obalarına el altından haber itdiler, kışlak bahanesine İznik'e inüp az müddetde Üsküdar'dan çok Türk evi göçdi. Ve merhum, mağfur Saru Saltuk anlarunıla bile geçti...şimdi çoğaldı. On, on iki bin er varuruz " şeklinde anlatılmaktadır¹³. Dobruca'ya yerleştirilen bu Selçuklu Türklerinin yardımı sayesinde Bizans imparatoru Balkanlar'da pek çok başarı elde etti. 1261 yılında İzzettin Keykavus ve Sarı Saltuk önderliğinde Dobruca'ya yerleştirilen Türklerin bir kısmının Bulgaristan'ın değişik kısımlarına gittiği de bilinmektedir.¹⁴

Anadolu'dan Osmanlı öncesi Türklerin Bulgaristan'daki siyasi faaliyetleri Karasi Türkleri ile başlar. XIV. yüzyılın başında paralı askerler olarak Bizans Devleti'nin hizmetine giren Katalanlar daha sonra Bizans ile çatışmaya girmiş ve Türklerle ittifak kurmuşlardır. Katalanlar, Çanakkale Boğazı'nın doğusunda yaşayan Türklerden yardım istediler. Bu teklifi kabul eden yaklaşık 500 silahlı 3000 kişilik Türk birliği Rumeli'ne geçti¹⁵. Bu birliklerin

⁹ F. Sümer, "Keykâvus II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s. 355-356.

¹⁰ Kerîmüddin Mahmud-i Aksrayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. M. Öztürk, Ankara 2000, s. 52-57.

¹¹ İbn Bibî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, çev. M. Öztürk, C. II, Ankara 2014, s. 589.

¹² Nicephorus Grîgoras, *Romaiki İstoria*, ed. I. Bekker, c. I, Bon 1829, s.82, satır¹¹⁻¹⁵"İskitlere karşı ittifak yapmaktansa, kendisi ve yanındakilere daimi iskan için Romalılar tarafından kalıcı mesken verilmesini tercih etti "

¹³ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, haz.A. Bakır, İstanbul 2009, s. 772

¹⁴ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009, s. 848-873.

¹⁵ Nicephorus Grîgoras, *Romaiki İstoria*, ed. I. Bekker, c.I, Bon 1829, s. 228.

başında Karesi Türklerinden Halil adlı birisi bulunuyordu¹⁶. Katalanlar, Halil'in getirdiği Türk askerlerinin sayesinde 10 Haziran 1305 yılında Apros Savaşı'nda Bizans kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattılar¹⁷. Yenilgiye uğrayan müşterek İmparator IX. Mikail Paleologos'un yanında yer alan Türkopoller¹⁸ de Halil ile gelen Türkler gibi Katalanların tarafına katıldılar. Bu Türkopollerin liderleri olarak da II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Melik Konstantinos bulunuyordu¹⁹. Ayrıca Bizans yönetiminden memnun olmayan Rumlar ile içlerinde Aydınolu Türklerinin de yer aldığı yaklaşık 2000 kişi Anadolu'nun değişik yerlerinden gelerek Katalanlara katıldılar²⁰. Halil ve Melik komutasındaki bu Türkler, 1305 ila 1311 yılları içinde Gelibolu, Vize, Rodop Dağları, Gümülcine yakınlarında Maronia, Makedonya, Kavala, Selanik, Teselya ve Atina arasında sekiz yıl boyunca Rumeli'de kaldılar. Bu yıllar arasında Rumeli'deki Türklere liderlik yapan Halil ile Dobruca'ya yerleşen İzzettin Keykavus'a bağlı Türkleri 1293 yılı sonrası Karasi'ye döndüren Halil'in aynı kişi olup olmadığı tartışma konusu olmuştur²¹. Karasi Türklerinin dışında Osmanlı öncesi Türk-Bulgar çatışması Aydınolu Umur Bey'in Bulgar Momçilo ile Trakya'da savaştığı 1345 tarihinde gerçekleşmiş ve Türkler kesin bir askeri üstünlük sağlamışlardır.²²

Bulgaristan topraklarının Haçlı Seferleri'nden, Bizans iç savaşı sırasında ve daha sonra Bizans Devleti ile Macar, Sırp ve Bulgar devletleri arasındaki mücadeleden büyük tahribat görmesi ile siyasi olarak Bulgaristan'ın dört parçaya ayrılması ve 1348 yılı veba salgınının etkisiyle nüfus bakımından adeta boşalması gibi nedenler Osmanlı fethini kolaylaştıran olgular arasındadır. Osmanlı Türkleri Bulgaristan'ın fethine 1362 senesinde başlamış ve 1397 senesine gelindiğinde tüm Bulgaristan Osmanlı toprağı olmuştur.

¹⁶ Wittek, "Yazijioghlu 'Alı on the Christian Turks of the Dobruja", *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, XIV/3 (1952), s. 665.

¹⁷ G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara 1995, s. 455.

¹⁸ Toukopouloi tabiri Bizans kaynaklarında Karadeniz'in kuzeyinden gelen Peçenek ve Kuman gibi Türk boylarından ziyade XI. yüzyılın sonlarından itibaren daha çok Selçuklu Türklerinin soyundan gelen ancak Bizans ordusunda görev yapmış olan Hristiyanlaştırılmış askerler için kullanılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Y. Ayönü, "Osmanlılardan Önce Rumeli'de Türkler (1305-1313)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXI/S. 2 (2006), s. 21-22.

¹⁹ G. Pachymères, *Relations Historiques*, ed. A. Failler, c. IV, Paris 1999, s. 670-671.

²⁰ G. Pachymères, *Relations Historiques*, ed. A. Failler, c. IV, Paris 1999, s. 642-643.

²¹ P. Wittek, "Yazijioghlu 'Alı on the Christian Turks of the Dobruja", *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, S. XIV/3 (1952), s. 662-667; Z. V. Togan, *Umûmî Türk Tarihine Giriş I: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul 1981, s. 270.

²² Vasil Zlatarski, "Rodopskiyat yunak Momçil voyvoda", *Bulgarska istoričeska biblioteka*, 2 (1928), s. 129

Başka bir deyişle İstanbul'un fethinden yarım asır önce tüm Bulgaristan Osmanlı vatanı olmuştur. Bu durumda Osmanlıların başarıları kadar bölgeye daha önce yerleştirilen Türklerin ve Bulgaristan'ın parçalanmış halinin etkisi de vardır. Eserini Yunanca kaleme almış olan Halkokondilis, Osmanlıların Trakya'da Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa komutasındaki faaliyetlerini “*Süleyman tahta çıktı ve hemen Helenlere [Bizanslılara] karşı savaşa girdi. Asya'daki Helen topraklarından elde edebildiği kadar esir elde etti ve Avrupa'ya geçti. Daha önce Helenlerle [Bizanslılarla] Gelibolu Yarımadasında Halil'i takip etmiş olanlar onu karşılayıp, Avrupa'nın çok güzel bir yer olduğunu ve Sultan Süleyman tarafından kolayca ele geçirilebileceğini söyleyerek ona bu sefer hakkında bildikleri her şeyi anlattılar.*” şeklinde anlatılmaktadır²³. Bizans kaynaklarının bize verdiği bilgiler Balkanlar'daki Osmanlı öncesi Türk varlığına ve onların Osmanlılara yardım ettiklerine şüphe bırakmaz.

Bulgaristan'daki Osmanlı fethini kolaylaştıran diğer bir neden de Bulgaristan'ın bu dönemde içine düştüğü siyasi istikrarsızlıktır. Osmanlı fethi öncesi Bulgaristan siyasi birlikten yoksun dört parçaya ayrılmıştır. Bunlardan ilki kuzeydoğu Bulgaristan'da 1365 yılında siyasi olarak Bulgaristan'dan, dini olarak Tırnova kilisesinden ayrılarak İstanbul patrikliğine bağlanan ve yönetimi Gagavuz Dobrotiç sülalesinin elinde bulunan ve merkezi Kaliakra ile Varna şehirleri olan Dobruca Despotluğu'dur. İkincisi güney Bulgaristan'da Köstendil (Velbujd) merkez olmak üzere Sırp asıllı Konstantin'in idaresindeki Konstantin İli'dir. Bulgaristan'ın büyük kısmını temsil eden iç ve kuzey Bulgaristan'daki Tırnova Çarlığı ile Vidin Prensligi ise Kuman asıllı Asen-Şişman sülalesi tarafından yönetiliyordu.²⁴

Bu siyasi parçalanmadan dolayı Osmanlılar kısa sürede Bulgaristan üzerinde askeri başarı sağlamada zorlanmadılar. 1331-1371 yılları arasında Vidin merkezli olarak 40 yıl Bulgar Çarlığını yöneterek ölen Çar Aleksandır'dan sonra Osmanlıların karşılaşacakları yöneticiler kendileri açısından başarılı olamadılar. 1371 yılında Balkanlar'daki Osmanlı ilerleyişine karşı Sırp direncinin Çirmen'de kırılması da etkili oldu. Çar Aleksandır'ın Orta Asya Türk geleneğine uygun olarak hükmettiği Bulgar topraklarını oğulları arasında paylaşım siyaseti parçalanmış ve Osmanlı ilerleyişine karşı güçlü bir direniş gösteremeyen Bulgaristan'ın oluşumuna sebep olmuştur.²⁵ Çar

²³ L. Chalkokondyles, *The Histories*, trn.A. Kaldellis, c. I, London 2014, s. 38-39.

²⁴ Ayşe Kayapınar, “Bulgaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması” *Yeni Türkiye [Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I]*, sayı 66, Mart-Haziran 2015, s. 619-620.

²⁵ Robert Browning, “Ivan Aleksander”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c. 2, New York-Oxford 1991, s. 10125

Aleksandır ve oğulları Osmanlıların Filibe'yi almasına karşı koyamadılar. Aynı dönemde Filibe'nin kaderini Zağra şehri de paylaştı ve bu şehir Yeni Zağra'nın kurulmasından sonra Eski Zağra olarak tesmiye edildi.²⁶ Osmanlı kroniklerine göre Lala Şahin, Zağra'yı fethetmiş ve burada hiç durmadan Filibe'ye giderek burayı da ele geçirmiş ve Filibe'nin kalesine muhafız kıtası yerleştirerek Edirne'ye dönmüştür.²⁷ Edirne'nin fethi sonrası Filibe ve Eski Zağra'nın fethi ile görevlendirilen Lala Şahin bu görevini başarıyla tamamladıktan sonra Sultan Murad Han tarafından kendisine Rumeli Beylerbeyliği verilmiştir.²⁸ Lala Şahin Paşa 1363 yılından sonra Filibe şehrini kendisine merkez yapar.²⁹ Lala Şahin, Sırp Sındığı Savaşı'nda da yer alır³⁰. Sırp Sındığı Savaşı sonrası hayatı sonlandırılan Hacı İlbeyi'nden³¹ sonra Hacı Evrenos Bey, Meriç nehrinin doğusunda Ege Denizi'ne yakın yerlerin fethi ile görevlendirilirken³² Tunca vadisinin fethinden de Lala Şahin sorumlu kılınır. Bugün Bulgaristan Devleti sınırları dahilinde kalan Trakya bölgesi içindeki pek çok belde Lala Şahin tarafından fethedilir. Çirmen kasabası da H. 767 (1365-1366) yılında feth edildi³³. Tunca Vadisi Edirne'nin alınmasından sonra 1371 yılındaki Çirmen Şavaşı'na kadar geçen süreçte Osmanlı topraklarına bağlanır. 1371 yılından sonra 1377-1388 yılları arasında Sofya şehri de dahil olmak üzere Kuzeydoğu Bulgaristan Osmanlılar tarafından fethedilir. Bu fetihlerde Ali Paşa önemli rol oynadı. 1388-1395 yılları arasında da Tırnova ve Dobruca, Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Sırpların hâkimiyetinde olan Köstendil merkezli Güney Bulgaristan ise Osmanlı vasalı oldu ve idarecisi Konstantin'in Rovine Savaşı'nda ölmesi üzerine Osmanlı topraklarına ilhak

²⁶ N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)*, c. 1, İstanbul, Yeditepe, 2005, s. 204-205.

²⁷ J. W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)*, c. 1, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Yeditepe, 2011, s. 168-169;

²⁸ Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]* haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 83-85.

²⁹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1986, s. 494.

³⁰ *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]* haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2014, s. 26; *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]* haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013, s. 77.

³¹ *Anonim Osmanlı Kroniği [Osmanlı Tarihi (1299-1512)]* haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2015, s. 27; İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, Haz.(lar) M. Karataş -S. Kaya- Y. Baş, c .1, Ankara 2008, s. 317.

³² Evrenos Bey'in bu bölgedeki ilk fethileri için bkz. Heath W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350 – 1550. Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskanı ve Altyapı Gelişmesi*, İstanbul 2008, s. 17.

³³ İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, Haz.(lar) M. Karataş -S. Kaya- Y. Baş, c. 1, Ankara 2008, s. 324-325.

edildi. Osmanlılara karşı Rovine’de savaşıyan Eflak idarecisi Mircea kısa süre sonra Osmanlı vasallığını kabul etmek zorunda kaldı. Mircea’nın bir süre önce ele geçirdiği Dobruca da böylece 1395 yılında Osmanlı toprağı oldu³⁴. 1377 yılından sonra da Bulgaristan Osmanlı Devleti’nin vasalı haline gelir. Osmanlı egemenliği 1396 yılında gerçekleşen Niğbolu Savaşı’ndan sonra tüm Bulgaristan’da olduğu gibi kalıcı olarak kuruldu ve Kuzey Bulgaristan’daki son toprak olan Vidin’de 1397 yılında fethedildi. Bulgaristan’ın fethi Filibe, Eski Zağra, Kızılağaç, Yanbolu Hacı İlbeyi, Timurtaş Paşa ve Lala Şahin, Kuzeydoğu Bulgaristan Ali Paşa, Vidin Firuz Bey, Tırnova ve Niğbolu ise bizzat Sultan Yıldırım Bayezid’in katıldıkları seferler sonucunda gerçekleşmiştir³⁵.

2- Bulgaristan’da Türk Varlığının Oluşması

Balkanlar’ı fetheden Osmanlılar tıpkı Trakya, Makedonya ve Tesalya’da yaptıkları gibi Anadolu’dan Türkleri getirerek Bulgaristan’a yerleştirmişlerdir. Getirilen Türkler arasında hem şehirli zümreler hem de Yörük grupları yer alır. Osmanlılar, Bulgaristan’a yerleştirilen bu Müslüman Türk nüfusu yaya, müselleme, akıncı, Yörük, timar ve Evlâd-ı Fâtihân gibi askeri teşkilatlar içinde istihdam ettiler. Bu iskan Osmanlı kronikleri kadar Osmanlı tahrir defterlerine de yansımıştır. Neşri’de bu olay “*Saruhan İli’nde göçer evler varidi. Menem-ovası’nda kışlarlardı. Ol iklimde tuz yasağı varidi. Anlar ol yasağı tutmazlardı. Hünkâra bildirdiler. Bayezid Han oğlu Ertuğrul’a haber gönderdi ki, Menemen-ovası’nda ne kadar göçer-evler varise onat zapt edip kullarına ısmarlayıp, sürüp Filibe ovasına geçireler. Bes Ertuğrul dahi atasının emrine imtisâl edip bî-kusûr ol göçer evleri gönderdi. İledip Filibe yöresine kondurdular. Şimdi Saruhan Beğli anlardır.*” şeklinde anlatılmaktadır³⁶.

2.1- Bulgaristan Türklerinin Etnik Kökenlerine Yönelik Bilgiler

Anadolu’da Türkmen³⁷ olarak tesmiye edilen konar-göçerler Balkanlar’da Yörük olarak adlandırılmışlardır. Kaynaklara Yörük olarak yansıyan gruplar

³⁴ G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara 1995, s. 507-508.

³⁵ A. Kayapınar, “Bulgaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması: Dönemlendirme Sorunu ve İskân” *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli, B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya 2013, s. 313-333.

³⁶ Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013, s. 142.

³⁷ Bununla birlikte Balkan coğrafyasında nadir de olsa Türkmen ismine rastlanır. Örneğin Bulgaristan’da Kızanlık şehrinde “Mahalle-i Türkmen” olarak kaydedilmiş bir mahalle-ye rastlanır. Bkz. BOA TT 385, s. 149; L, Kayapınar, “The Economic Growth of Kazanlak in the XVth and XVIth Centuries”, *Proceedings of CEHR*, c. 2, Varna 2017, s. 234.

Anadolu'dan Balkanlar'a göç ettiklerinde genelde yerleştikleri yerlerin isimleri ile anılmıştır. Balkanlar'da kendileri ile ilgili defter tutulan Yörük grupları Kocacık, Vize, Naldöken³⁸ [Menteşelü], Ofçabolu, Selanik ve Tanrıdağı³⁹ /Karagöz [Rodop] isimleri ile tasnif edilmiştir⁴⁰. Anadolu'dan Balkanlar'a göç eden Yörükler, Trakya, Bulgaristan, Dobruca, Makedonya ve Tesalya bölgelerine yerleştirilmiştir. Osmanlı kronikleri kadar Osmanlı tahrir defterlerinde de konar-göçer ya da Yörükler “*An karye-i Kuşlu ki Yörükler otururlar*”, “*Karye-i Süleler, Yörükler otururlar*”, “*Karye-i Gülbeyi, ekseri Yörüklerdir.*”⁴¹ şeklinde tanımlanmışlardır.

Anadolu'dan gelen Müslüman konar-göçer ya da Yörük olarak tanımlanan bu insanlar dönemin orijinal bazı tahrir kayıtlarında Türk olarak da adlandırılmışlardır. “*Timar-ı Umur ve kardeşioğlu Mustafa, Ataları Türk ademi imiş, şirmerdlik sebebinden timar etmişler. Müşterek yiyip növbetçe eşerler*”⁴² gibi kayıtlar, sadece Bulgaristan'a değil, Balkanlar'a geçen Müslümanların Yörük ve Türk kimliklerini şüphe bırakmayacak şekilde kanıtlar. Bulgaristan coğrafyasına ait Osmanlı tahrir defterleri kökenin Yörük olduğuna vurgu yapılan yüzlerce örnekle doludur. Anadolu'dan Balkanlar'a nakledilen bu Yörük grupları Osmanlıların Balkanlar'da kurdukları Yaya-Müselleme, Yörük ve Akıncı gibi askeri teşkilatlarının temelini oluşturmuşlardır. 1683 yılındaki II. Viyana kuşatması sonrası Yörükler “*Evlâd-ı Fâtiyhân*” teşkilatı içinde istihdam edilmişlerdir. Bu durum “*Evlâd-ı Fâtiyhân taifesi öteden beri Devlet-i Aliyye'nin güzide ve cengaver, itaatli, ferman dinleyen askerlerinden olup seferlerde küffar ile yapılan harplerden kendilerinden nice yararlık ve yüz aklıkları zuhur etmiş ve bu sebeple bu taifeye Evlâd-ı Fâtiyhân tesmiyye ve itlak olunmuştur*” cümleleriyle⁴³ açıklanmıştır.

Kronolojik olarak Yaya ve Müselleme teşkilatı Osmanlı Devleti'nin yeniçeri ocağını oluşturmadan önce kurdukları askeri teşkilattir. İlk örneklerine Osmanlı idaresinin ya da beyliğinin kurulduğu topraklarda ve Trakya'da

³⁸ BOA TT 26, s. 16, “Karye-i Naldöken ve Menteshelü dahi derler, tâbi-i Filibe.”

³⁹ Atatürk Kitaplığı, MC O.89, v. 19b, “Karye-i Kesriç, Tanrıdağı Arda kenarında Hasköy'e gider yolda.”

⁴⁰ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtiyhân*, İstanbul 2008, s. 53-54.

⁴¹ BOA TT 77, s. 498; BOA TT 26, s. 26-27; BOA TT370, s. 70.

⁴² BOA MAD 10, v. 174a.

⁴³ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtiyhân*, İstanbul 2008, s. 255.; L.Kayapınar, “Selanik Vilayeti ve Evlad-ı Fatihan”, *Mübadil Kentler: Yunanistan*, ed. Müfide Pekin, İstanbul 2012, s. 52.

rastlanır. Bugün Bulgaristan coğrafyasının sınırları içinde kalan Trakya toprakları büyük ölçüde yaya ve müselleme teşkilatı içinde yer alır.⁴⁴ Trakya'daki Yaya-Müselleme defterlerine bakıldığında bu teşkilatın nerdeyse tamamının Müslüman Türklerden oluşturulduğunu görürüz⁴⁵.

Anadolu'dan Balkanlar'a göç eden Müslümanların oluşturduğu diğer bir askerî grup da akıncı teşkilatıdır. Osmanlı döneminde barış esnasında günümüzün jandarma ve polisinin yaptığı şekilde taşrada güvenliği sağlayan ve savaş döneminde de düzenli orduya eşlik eden akıncı teşkilatı Bulgaristan'da da kurulmuştur. Bu akıncıların sorumluluğu Mihaloğullarına verilmiştir. 1472 yılında Akıncıların nasıl toplanacağını açıklamasında “*her vilâyetin kâduları akıncılarını kendüler Anadolu'da alub gönder(e)ler*” denilmektedir⁴⁶. Mihaloğullarına bağlı akıncılar neredeyse tüm kuzey Bulgaristan'a yerleştirilmişlerdi. Onar kişiden oluşan akıncı grupları Bulgaristan'da yaklaşık 1400 köye iskân edilmişlerdir ve Mihaloğullarına bağlı akıncıların sayısı 1586 yılına gelindiğinde 14000 kişiye ulaşmıştır⁴⁷. Akıncılara ait 1472 tarihli defterde güney Bulgaristan'da yerleştirilen akıncılar ve 1560 tarihli defterde de Makedonya ve Tesalya bölgesindeki Turahanoğullarına bağlı akıncılar kaydedilmiştir⁴⁸. Bu akıncıların bağlı olduğu akıncı beyleri kurdukları vakıflar ve imaret faaliyetleri ile pek çok Balkan şehrinin gelişmesini sağlamışlardır. Mihaloğlu ailesi Plevne⁴⁹,

⁴⁴ TT 172, Defterin 5 ila 74. sayfaları arasında Çirmen, 76 ila 94. sayfaları Ergene, 96 ila 152. sayfaları Hasköy, 154 ila 201. sayfaları Yenice-i Zağra, 202 ila 222. sayfaları Akça Kızanlık ve 224 ila 364. sayfaları arası ise Tekfırdağ olarak tesmiye edilen Tekirdağ nahiyesine ayrılmıştır.

⁴⁵ Levent Kayapınar - Elif Baksı, Bahar Özvardarlı, Mustafa Çelebi, “1532 Tarihli Müselleme Defterinde Tekirdağ Nahiyesi –I”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C.2/S. 3 (Mayıs 2019), Tekirdağ, s. 153-233.

⁴⁶ Sofya Milli Kütüphanesi [St. Cyril and Methodius, National Library Sofia], OAK a.e. 94/73 (Pd) 27/27, v. 1b.

⁴⁷ Ayşe Kayapınar-Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, TTK Yayınları, Ankara, 2015, s. 23 ve 31.

⁴⁸ Emine Erdoğan Özünlü-Ayşe Kayapınar, *1472 ve 1560 Tarihli Akıncı Defterleri*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 5.

⁴⁹ Ayşe Kayapınar, “Kuzey Bulgaristan'da Gazi Mihaloğulları Vakıfları (XV-XVI.yüzyıl)” *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10 (Bolu 2005), s. 169-181.

Evrenos ailesi Yenice-i Vardar⁵⁰, Turahan Bey ailesi de Yenişehir ve Tırhala⁵¹ gibi şehirleri imar etmekle kalmamış bu bölgelerin Türkleşmesine de büyük katkı vermişlerdir⁵². Turahan Bey ailesinin başta Tırhala, Yenişehir, Platomona, Çitros, Çatalça, Fenar, Livadya, Siroz, Semendire, Malkara ve Kırkkavak'da olmak üzere Balkan coğrafyasında 14 cami, 18 mescid, 3 medrese, 5 imaret, 5 muallimhane, 2 sıbyan mektebi, 5 zaviye, 6 kervansaray ve 13 köprü inşa ettikleri tespit edilmiştir⁵³.

2.2- Bulgaristan Türklerinin Anadolu'nun Neresinden Geldiklerine Dair Bilgiler

Balkanlar'a göç eden Türklerin Anadolu'nun neresinden geldiğine ve etnik menşesine yönelik bilgilere de Osmanlı tahrir defterlerinde ulaşmak mümkündür. Dimetoka'da “Akçakoyunlu ki Anadolu'dan sürüb getürdüler⁵⁴” Gümülcine kazasında “An hassaha-yı Mevlana-yı Kadıasker, Anadolu⁵⁵” ve Tırhala sancağında “Yakup, Anadolu'dan geçmiş sipahilerdendir⁵⁶” ifadeleri Anadolu'dan sadece reayanın değil dinî ve askerî zümrelerin de Balkanlar'a geçtiğini gösterir. 1464 yılına ait bir defterde Akçakızanlık'da hem taşrada hem de şehir merkezinde Anadolu'dan geldiklerine vurgu yapılan sakinler vardır. Bunlara örnek olarak Süle Subaşı köyünde “Çıkrıkçı Hamza Anadolulu”, mahalle-i İldelenlü'de “Ali Anadolulu”, Okçular karyesinde “Derzi Nebi Anadolulu”, Umurca karyesinde “Çerçi Ahmed Anadolulu” gibi örnekleri gösterebiliriz⁵⁷. Akçakızanlık şehir sakinleri arasında “İlyas

⁵⁰ Levent Kayapınar, “Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri” *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8 (Bolu 2004), s. 133-142.

⁵¹ Levent Kayapınar, “Teselya Bölgesinin Fatihi Turahan Bey Ailesi ve XV-XVI.Yüzyıllardaki Hayır Kurumları” *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10 (Bolu 2005), s. 183-196.

⁵² Haşim Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, İstanbul 2020, s. 157-169.

⁵³ L. Kayapınar, “The Charitable Foundations of the Family of Turahan Bey Who Conquered Thessaly Region in Greece in the 15th – 16th Centuries”, *Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans*, İstanbul 2006, s. 158-159.

⁵⁴ Ayşe Kayapınar, “XV.-XVI. Yüzyılda Kuzeybatı Bulgaristan Coğrafyasında [Vidin-Niğbolu Sancakları] Nüfus Hareketliliği: Sebepler ve Sonuçlar” *Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu Bildiriler*, ed. A. Y. Kaya vd., İzmir 2017 s. 385; MC 0.89,v. 48a.

⁵⁵ BOA TT 167, s. 4.

⁵⁶ BOA MAD 10, v. 81a.

⁵⁷ L. Kayapınar, A. Kayapınar, “Eski Zağra, Yenice-i Zağra ve Akçe Kızanlık Bölgesinin Fethi ve Türk Varlığının Oluşması”, *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. C. Eraslan, N. Erdem, D. Saygın, U. Dere, İstanbul 2019, s. 45.

*Anadolulu*⁵⁸ ve Silistre livasına bağlı olan “*karye-i Anadollu, tâbi’-i Çardaklı*”⁵⁹ mevcuttur. Ayrıca bugün Romanya’da bulunan Köstence şehrinin de diğer adının Anadollu olduğunu “*karye-i Köstence nam-ı diğer Anadollu tâbi’-i Karasu*” şeklinde isimlendirildiğini Osmanlı kayıtlarından öğreniyoruz⁶⁰. Niğbolu Çernovi’de Mesih Voyvoda Mahallesi sakinleri arasında “*Mustafa Anadolu*⁶¹” Şumnu’da Mahallesinde “*Adil Anadolu*⁶²” Silistre’ye bağlı Balçık kasabasının Koca Halil Mahallesinde “*Cağfer veled-i Anadolu*⁶³” gibi Anadolu’dan gelerek şimdi Bulgaristan’da yaşayan insanlar kayıtlara yansımıştır⁶⁴. *Anadolu’dan sürülmüş, kadimidir*” şeklinde Anadolu kökenlerine vurgu yapıldığı gibi zaman zaman Anadolu’dan Balkanlar’a göç edenlerin etnik kökenine ilişkin “*mezkur İbrahim Anadolu’dan Türk ademidir*” ve “*Turabeyi ve sagir oğlu Ali, Türk aslındanmış*⁶⁵” gibi kayıtlara rastlanmaktadır. Ayrıca çeşitli Oğuz boylarına işaret eden köy isimleri de Bulgaristan coğrafyasında görülmektedir. Bunların arasında “*karye-i Avşarlu tâbi’-i Çirpan*”⁶⁶ ile “*karye-i Salurlu tâbi’-i livâ-yı Çirmen*”⁶⁷ gibi köylerin kayıtlarını zikredebiliriz. Ayrıca Oğuz boylarının isimlerini taşıyan yerleşim birilerine de rastlanır. Bunlara Hasköy’de Kayı⁶⁸, Kızıklı⁶⁹, Bayındırlı⁷⁰,

⁵⁸ BOA MAD 35, v. 20a; Şahıs adlarına eşlik eden Anadollu/Anadolulu tabiri hakkında bk. Emine Erdoğan Özünlü, “Tahrir Defterlerinde Gecen ‘Anadollu (Anadolulu)’ Tabiri Üzerine Bazı Düşünceler”, *International Journal of Central Asian Studies*, c. 19, ss. 125-138.

⁵⁹ Ayşe Kayapınar-Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulları’na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Ankara 2015, s. 103, 312, 652.

⁶⁰ Kayapınar-Erdoğan Özünlü, *Akıncı Defteri*, s. 107, 328, 645.

⁶¹ TKGMA KK 42, v. 13b.

⁶² TKGMA KK 42, v. 66a.

⁶³ TKGMA KK 86, v. 8a.

⁶⁴ Emine Erdoğan Özünlü, “Tahrir Defterlerinde Gecen ‘Anadollu (Anadolulu)’ Tabiri Üzerine Bazı Düşünceler”, *International Journal of Central Asian Studies*, c. 19, ss. 133.

⁶⁵ BOA MAD 10, v. 79b, 261a ve 267a.

⁶⁶ Atatürk Kitaplığı, MC O.65, v. 9a.; BOA MAD 35, v. 55a.

⁶⁷ BOA TT 50, s. 39.

⁶⁸ Sıddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar’da Osmanlı Düzeni (15-16.Yüzyıllar)*, Ankara 2005, s.80.

⁶⁹BOA MAD 35, v. 137b.

⁷⁰ BOA MAD 35, v. 143b.

Salurlu⁷¹, Avşar⁷² isimli yerleşim birimlerini gösterebiliriz⁷³. 1532 tarihli Tekirdağ Müsellem defterinde Oğuz boylarının isimlerini taşıyan Avşar, Karaevli, Kayı, Kınıklı, Yuva gibi köylerin pek çoğu günümüze kadar gelmiştir⁷⁴.

Osmanlı döneminde Anadolu'dan Balkanlar'a göçü kanıtlayan en önemli göstergelerden birisi de Anadolu'daki mevcut yer isimlerinin Balkanlar'a taşınması ve burada kullanılmasıdır. Bunlara Filibe'ye bağlı "*Karye-i Kırşehirlü*"⁷⁵ ile Tırnova'da "*Karye-i Kastamonulu tâbi'-i Tırnova*"⁷⁶ Yeni Zağra'da Gönenlü ve Manyas⁷⁷, Trakya'da Bigalu⁷⁸ ve Geredelü⁷⁹ köylerini örnek olarak gösterebiliriz. 1455 yılında Tırhala'da Bolayır ve Birgi⁸⁰ mahallelerinin bulunması Anadolu'dan Balkanlar'a göçün sadece taşradan değil şehirli zümreler tarafından da yapıldığını kanıtlar. 1530 yılında Pravadi bölgesine Anadolu kökenli 1784 Müslüman sürgün hanesi iskân edilmiştir⁸¹. Anadolu'dan Pravadi'ye yerleştirilen bu Türkler "*Zeamet-i sürgünan ki gelün dimekle mağruflardur. Zikr olan tairfe bundan evvel Anadolu'dan durmağa sürgün gelüb çiftlisünden oniki ve çiftsizinden altışar akçe ve yüz koyundan bir koyun bir koyun virmek vaz olunub sair avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler olalar ve deyu defter-i köhnede mukayyed olunub ellerinde selattin-i maziden ve padişahımız Sultan Süleyman-eaze Allahu ensarehu-hazretlerinden mukayyed ve hükümleri olduğu sebebden muaf kayd olunsun oluşun deyu buyrulmağın ber karar-ı evvel defter-i köhne mucebince defter-i cedide dahi muaf kayd olundular. Min ba'd gayr-i sakinleri üzere serbest*

⁷¹ BOA MAD 35, v. 149a

⁷² BOA MAD 35, v. 55a

⁷³ Hava Selçuk, "Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Uyguladığı İskân Siyaseti (1432-1481)", *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli, B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya 2013, s. 343.

⁷⁴ Levent Kayapınar - Elif Baksı, Bahar Özvardarlı, Mustafa Çelebi, "1532 Tarihli Müsellem Defterinde Tekirdağ Nahiyesi –I", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. 2/Sayı 3 (Mayıs 2019), Tekirdağ, s.156; Levent Kayapınar - Elif Baksı, Bahar Özvardarlı, Mustafa Çelebi, "1532 Tarihli Müsellem Defterinde Tekirdağ Nahiyesi –II", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. 2/Sayı 4 (Ekim 2019), Tekirdağ, s.374

⁷⁵ BOA TT 26, s. 4.

⁷⁶ BOA TT 416, s. 654.

⁷⁷ BOA TT 370, s. 328.

⁷⁸ Atatürk Kitaplığı, MC.O.89, v. 54b.

⁷⁹ Atatürk Kitaplığı, MC.O.89, v. 74b.

⁸⁰ BOA MAD 10, v. 2b ve 3b.

⁸¹ Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXX/1, 2015, s. 125-127.

*mütemekkinler olurlar ise sahib-i arz ile heman öşürlerin eda itdikden sonra defter-i cedide kayd olunduğu mucibince sair resimlerin rusumların kendi subaşularına virüb avarız-ı divanîyeden muaf olalar*⁸².” şeklinde kaydedilmiştir

Bulgaristan’da çeşitli Anadolu Beyliklerinin isimlerini taşıyan yerleşim birimlerine de rastlıyoruz. Bunlar arasında “*karye-i Saruhanlu-yı kebir [tâbi’-i Akçakızanlık]*”⁸³, “*karye-i Germiyanlu tâbi’-i Kır*”⁸⁴, *karye-i Hamitlü, tâbi’-i Çirpan*⁸⁵, “*karye-i Karaman obası, tâbi’-i Dupniça, tâbi’-i kaza-yı Ilıca*”⁸⁶ “*karye-i Aydınlu der nâhiye-i Doğan köyü tâbi’-i Pazarcık*”⁸⁷, “*karye-i cemaat-ı Yörügan-ı Karesi tâbi’-i Yenice-i Zağra*”⁸⁸, “*karye-i Hamitlü-i küçük tâbi’-i Akçakızanlık der livâ-yı Çirmen*”⁸⁹ örneklerini sayabiliriz. Birgi merkezli Aydınoğlu Beyliği ile ilgili Bulgaristan’da 23 adet⁹⁰ Yunanistan’da ise 6 adet⁹¹ yerleşim biriminin olduğu tespit edilmiştir. Bulgaristan’da Muğla merkezli Menteşe Beyliği ile ilgili 8 adet⁹², Yunanistan’da ise 13 adet⁹³ yerleşim biriminin olduğu yayımlanmıştır. Kütahya merkezli Germiyan

⁸² BOA TT 370, s. 436.

⁸³ Atatürk Kitaplığı, MC O.65, v. 9a.

⁸⁴ Kayapınar-Erdoğan Özünlü, *Akıncı Defteri*, s. 128, 438, 592.

⁸⁵ Atatürk Kitaplığı, MC O.65, v. 14b.

⁸⁶ BOA TT 141, s. 73.

⁸⁷ BOA TT 648, s. 46.

⁸⁸ BOA TT 521, s. 188.

⁸⁹ Kayapınar-Erdoğan Özünlü, *Akıncı Defteri*, s. 133, 456, 583.

⁹⁰ A. Kayapınar, “Osmanlılar Döneminde Bulgaristan Bölgesinde Aydınoğullarının İzleri”, *Uluslararası Batı Anadolu Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I Aydınoğulları Tarihi*, yayına haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker ve Cüneyt Kanat, Ankara 2013, s. 419-429.

⁹¹ L. Kayapınar, “Yunanistan’da Aydınoğulları Yer Adları”, *Uluslararası Batı Anadolu Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I Aydınoğulları Tarihi*, yay. haz., Mehmet Ersan, Mehmet Şeker ve Cüneyt Kanat, Ankara 2013, s. 431-446.

⁹² Ayşe Kayapınar, “Osmanlı Döneminde Bulgaristan Coğrafyasında Menteşeoğulları” *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu- II Menteşeoğulları Tarihi 25-27 Nisan 2012 Muğla Bildiriler*, ed. A. Çevik – M. Keçiş, Ankara 2016, s. 243-264.

⁹³ Levent Kayapınar, “Yunanistan’da Menteşeoğulları Yer Adları” *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu- II Menteşeoğulları Tarihi 25-27 Nisan 2012 Muğla Bildiriler*, ed. A. Çevik - M. Keçiş, Ankara 2016, s. 265-287.

Beyliği ile ilgili Bulgaristan'da en az 4 adet⁹⁴ ve Yunanistan'da 6 adet⁹⁵ yerleşim birimleri olduğu belirlenmiştir⁹⁶. Kütahya'dan Bulgaristan'a gelenlerle ilgili olarak örneğin Vidin bölgesine ait bir kayıttta “*Timar-ı Hacı İbrahim, Germiyanoğlu kethüdarları neslindedir Şehir ocağı yanacak berâti zayi olmuştur. Yarar ademdir.*”⁹⁷ denilmektedir. Sadece Anadolu'nun Germiyan bölgesinden değil, bütün Anadolu beyliklerinden Bulgaristan'a göç gözlemlenmektedir. Aşağıdaki tablo Bulgaristan'da yer isimlerinden hareket ederek Anadolu kökenli yerleşim birimlerini göstermektedir.⁹⁸ Bu tablo, Bulgarların Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Anadolu'dan gelmediklerini ve Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırılan Bulgarlar olduğu şeklindeki iddianın tarihi gerçeğe aykırı olduğunu göstermektedir.

Köy Adı	Osmanlı döneminde bağlı olduğu kaza/nahiye	Günümüz deki adı	Bağlı olduğu il, ilçe
Aydınlı	Çirmen/Çirpan	Mihaylovo	Stara Zagora
Aydınlı	Çirmen/Eski Zağra	Zora	Stara Zagora

⁹⁴ A. Kayapınar, “Bulgaristan Coğrafyasında Osmanlı Döneminde Germiyanoğullarının İzleri” *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III, (Germiyanoğulları Beyliği) Bildiriler*, yay. haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, Ankara 2017, s. 487-511

⁹⁵ L. Kayapınar, “Yunanistan'da Germiyan Yer Adları” *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III, (Germiyanoğulları Beyliği) Bildiriler*, yay. haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, Ankara 2017, s. 513-536.

⁹⁶ A.Kayapınar, L.Kayapınar, “Anadolu Beylikleri ve Balkanlar” *İslam Tarihi ve Medeniyeti - 11 Anadolu Beylikleri*, ed. Y.Ayönü, L. Kayapınar, c. 11, İstanbul 2018, s. 451-524.

⁹⁷ Atatürk Kitaplığı MC O.90, s. 30a; Ayşe Kayapınar, “Bulgaristan Coğrafyasında Germiyanoğullarının İzleri”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III, (Germiyanoğulları Beyliği) Bildiriler*, yay. haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, Ankara 2017, s. 490.

⁹⁸ Ayşe Kayapınar, “Osmanlılar Döneminde Bulgaristan Coğrafyasında Aydınöğullarının İzleri”, *Uluslararası Batı Anadolu Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I Aydınöğulları Tarihi*, yay. haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker ve Cüneyt Kanat, Ankara 2013, s. 419-429; Aynı yazar, “Osmanlı Döneminde Bulgaristan Coğrafyasında Menteşeoğulları”, *Menteşeoğulları Tarihi 25-27 Nisan 2012 - Muğla: Bildiriler*, ed. Adnan Çevik - Murat Keçiş, Ankara 2016, s. 243-264; Aynı yazar, “Bulgaristan Coğrafyasında Germiyanoğullarının İzleri”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III, (Germiyanoğulları Beyliği) Bildiriler*, yay. haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, Ankara 2017, s. 487-511.

Aydınlı	Filibe	İsprerihovo	Pazarcık/Bratsigovo
Germiyanlı	Çirmen	Kaybolmuştur	
Germiyanlı	Silistre/Yanbolu	Kermen	Sliven
Hamitli			Kırcaali
Hamitli	Filibe	İvan Vazovo	Plovdiv/Karlovo
Hamitli	Çirmen/Akçe Kızanlık	Yasenovo	Stara Zagora/Kazanlık
Hamitli/daha sonra Büyük ve Küçük olarak bölünür.	Çirmen/Yenice-i Zağra	Radetski	Sliven/Nova Zagora
Karaman		Kara Mihal/Rozino	Razgrad/Samuil
Karaman		Karamanovo	Ruse/Tsenovo
Karaman		Karamantsi	Haskovo/Mineralni bani
Karaman Obası		Kaybolmuştur . Troyanovo köyüne yakındır.	Burgas/Kameno
Karamanlı	Çirmen/Eski Zağra	Velikovo	Stara Zagora/Gılıbovo
Karamanlı	Silistre/Pravadi	Karamanite	Varna/Vılçı dol
Karamanlı (Karamanlıoğlu Kışlası)	Silistre/Varna	Vaklino	Dobriç/Şabla
Karesi/mezraa	Silistre/Pravadi	Tespit edilememiştir	
Karesili	Filibe/Tatarpazarı	Tespit edilememiştir	
Karesilü	Silistre/Yanbolu	Tespit edilememiştir.	
Karesilü/Karasulu/mahalle	Silistre/Karinabad		Karnobat
Kuru Hamitli	Filibe	Suhozem	Plovdiv/Kaloyan
Menteşeli	Çirmen/Çirpan		

Menteşelü	Filibe	Kaybolmuştur .	-
Menteşelü	Filibe/Göpsu	Marino pole	Plovdiv/Karlovo
Menteşelü Obası	Filibe/Çepine nahiyesi	Tespit edilememiştir.	-
Menteşelü/Demircili	Filibe	Kovaçevo	Pazarcik
Menteşelü/İskenderl ü	Silistre/Karinabad	Tespit edilememiştir.	
Menteşelü/Naldöken	Filibe	Kovaç	Stara Zagora/Radnevo
Saruhanbeylü	Filibe/Tatarpazarı	Septemvri	Plovdiv/Septemvri
Saruhanbeylü Nahiyesi	Filibe/Tatarpazarcik Nahiyesi		Plvodiv-Pazarcik
Saruhanlu		Sedefçe	Kırcaali
Saruhanlu	Çirmen	Kaybolmuştur .	
Saruhanlu	Çirmen/Kızıllağaç Yenicesi	Kaybolmuştur .	
Saruhanlu	Silistre/Yanbolu/Yeni ce-i Zağra	Saransko	Yambol/istralca
Saruhanlu/daha sonra Saruhanlu-i zir	Çirmen/Akçe Kızanlık	Dolno Sahrane	Stara Zagora/Pavel Banya
Sasalar	Çirmen/Kızıllağaç Yenicesi	Kaybolmuştur .	
Yahya Saruhanlu/daha sonra Saruhanlu-i bala	Çirmen/Akçe Kızanlık	Gorno Sahrane	Stara Zagora/Pavel Banya ⁹⁹

Balkanlar'da isimlerini kurucularının şahsi isimlerinden, köyde yapılan mesleklerden ve coğrafi özelliklerden alan ve etimolojik olarak Türkçe olan

⁹⁹ Bulgaristan'daki Türkçe kökenli Anadolu Beyliklerinin isimlerini taşıyan yerler için bkz. A.Kayapınar, L.Kayapınar, "Anadolu Beylikleri ve Balkanlar" *İslam Tarihi ve Medeniyeti -11 Anadolu Beylikleri*, ed. Y. Ayönü, L. Kayapınar, c. 11, İstanbul 2018, s. 451-524.

binlerce köy bulunmaktadır¹⁰⁰. Türklerin kurduğu ve yaşadığı yerlerin sayısı sadece Bulgaristan'da yaklaşık on bir bin [11.000] adete ulaşmaktadır¹⁰¹.

2.3- Anadolu'dan İslam İnancının Bulgaristan'a Taşınması ile İlgili Bilgiler

Bulgaristan coğrafyasının sadece akıncı, Yörük ve timar gibi askerî sınıflarla değil, dinî zümrelere mensup kişiler tarafından da iskân edildiğini görüyoruz. Şeyh, baba, dede, abdal gibi erken dönem İslam anlayışının temsilcilerinin kurduğu tekke ve zaviyelerin yanı sıra Paşa vakıflarının oluşturduğu pek çok dinin kuruluşu Bulgaristan coğrafyasında rastlamaktayız. Örneğin Şumnu'nun Mirahor köyündeki Genç Baba Zaviyesine ait kayıt bu din adamlarının tıpkı Yörükler, akıncılar gibi Anadolu'dan geldiklerini bize göstermektedir. “*Vilayet-i Anadoluda, velayeti zahir olmuş, Genç Baba nâm dervişin oğlu Hüseyin Dede, gelib Şumnu'ya tâbi' merkûm Mirahor nâm karyede bir zaviye binâ idüb ayende ve revendeye hidmet itdüğü*”¹⁰² şeklindeki kayıtlar Anadolu'dan Bulgaristan coğrafyasına din adamlarının da geldiğine şüphe bırakmaz. Bu din adamlarının fonksiyonu konusunda kayıtlar da vardır. Örneğin Kızanlık yakınlarında “*Karye-i Baraklı Ilcası, der sınır-ı karye-i Kortena, Şeyh Sinan, karye-i mezkurede mütemekkin olub anın muhabbetine dervişler cem olub sakin olan kimesneler avarız-ı divaniyyeden muaf ve müsellemler olub ellerine muafname-i hümayun virilmiş*”¹⁰³ denilmektedir. Bu kayıt dervişlerin Bulgaristan coğrafyasında yerleşmesinde devlet desteği de aldığını göstermektedir. Ancak Bulgaristan'da gittikleri yerlerde kendi imkânları ile kurdukları zaviyenin etrafını bahçe ve bağlarla donatılmış yeni yerleşim alanları oluşturan din adamlarına da rastlanır. “*Karye-i Mustafa Halife, haric ez defter-i atik, tabi-i m [Çernovi]. Mezkur Şeyh Mustafa, Tanrıdağ Yörüklerinden olub Yörük yazan emin ve katib ellerine tezkire virüb mezkur Şeyh emlakın ve esbabın ve bağın ve bağçesin külliyyen ayende ve revende için hasbenallah zaviye idüb vakf itmiş ki kendü evladıyla zaviyesi nişinler olmuşlardır arz olundu*”¹⁰⁴ şeklindeki bilgiler bu duruma örnek gösterilebilir. Bulgaristan'daki vakıflar ve dini müesseseler, I. Murat dönemine kadar uzanmaktadır. Bu döneme atıfta bulunan bir kayıta “*Vakf-ı Timurhan Şeyh, Gazi Hüdavendigar zamanından berü vakıf imiş, amma hükümleri zayi olmuş, evkaf ve emlak bozulduğu vakit timara virilmiş imiş.*

¹⁰⁰ Hava Selçuk, “Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Uyguladığı İskân Siyaseti (1432-1481)”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli, B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya 2013, s. 339-345.

¹⁰¹ M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006.

¹⁰² TKGMA KK 559, v. 122a.

¹⁰³ BOA TT 370, s. 328.

¹⁰⁴ TT 439, s. 90.

Şimdiki halde padişahımız inayet nazarın idüb giru vakfiyetin mukarrer dutub evladlarından Ahmed dede'ye ve Hızır Dervişe karındaşlarıyla hükm-i şerif-i erzani kılınmış. Halıya vakf-ı evlatlık üzere ma tasarruf iderler. Mezraa-yı Elmalı, içinde dervişler oturub ekseri sahib-i vakfin evladıdır, şey-i Allah ile zindegani iderler.” denmektedir.¹⁰⁵ Osmanlılar geldikten sonra Bulgaristan toprakları asırlardır mahrum kaldığı barış ortamına sahip oldu. Bunun sonucu olarak Osmanlı döneminde kurulan ve Osmanlı öncesi var olan Bulgaristan'daki şehirlerin nüfusları arttı. Ziraat yapma, ürün ekip kaldırma ortamı oluşturuldu. Sağlanan bu barış ortamıyla köylü kendi geçimini sağladığı gibi, aynı zamanda devlete vergi verebilir duruma da geldi. Osmanlı Devleti köylünün ödeyebileceği oranda genelde onda bir ya da onda iki oranında vergi aldı. Şehirlerde vakıflar kurularak, ibadethane, imarethane, kapalı çarşılar, hamamlar, köprüler, kervansaraylar gibi kamu binaları inşa edildi. Osmanlıların Bulgaristan'da kurduğu bir şehir olan Kızanlık bu duruma uygun olarak kısa sürede gelişti.¹⁰⁶

2.4- Anadolu'dan Bulgaristan'a Türk-İslam Mimari Üslubunun Taşınması

Türklerin Balkanlar'a özellikle Bulgaristan'daki Türk göçünün ve varlığının kanıtlarından birisi de Balkanlar'da bıraktıkları maddi kültür varlıklarıdır. İstanbul'un fethinden önce Balkanlar'da oluşturulan Osmanlı mimarisinin bazı örnekleri günümüze kadar gelmeyi başarmışlardır. Bunlardan bazıları çok az değişikliğe uğrayarak, bazıları ilk hallerinden oldukça farklı, bazıları da sadece kalıntı olarak varlıklarını sürdürmektedir. İstanbul'un 1453 yılındaki fethinden önce Bulgaristan'da inşa edilen Osmanlı mimari eserlerini XIV. yüzyılın ikinci yarısında ve XV. yüzyıl ilk yarısında inşa edilenler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Bulgaristan'da XIV. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Osmanlı mimari eserleri arasında, Kazanlık'da 1383'den sonra inşa edilen Lala Şahin Paşa türbesi, Yanbolu'da 1370-1380 yılları arasında yapılan Eski Cami, sayılabilir¹⁰⁷. Eski Zağra'da 1408 yılında inşa edilen Eski Cami [Hamza Bey Cami], Filibe'de 1425 yılı civarında inşa edilen Murad Hüdavendigâr Cami ya da Cumaya Cami, Tırnova'da 1435 yılından önce inşa edilen Mihaloğlu Firuz Bey

¹⁰⁵ BOA TT 20, s. 268; Ayşe Kayapınar, “Trakya-Doğu Rodop Bölgesinde Alevi-Bektaşî Zaviyeleri (XV-XVI. Yüzyıllar)”, *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18 (2018), s. 1-38.

¹⁰⁶ Levent Kayapınar, “The Economic Growth of Kazanlak in the XVth and XVIth Centuries”, *Proceedings of CEHR*, c. 2, Varna 2017, s. 227-247.

¹⁰⁷ Machiel Kiel, “Balkanların Osmanlı İmparatorluğu İle Bütünleşmesi” *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli, B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya 2013, s. 200-207.

Hamamı, Filibe’de 1444 yılı civarında yapımı tamamlanan Lala Şahin Paşa / Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa Külliyesi ve İmaret Cami, XV. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’un fethinden önce Bulgaristan’da yapılan Osmanlı mimarisinin örnekleri olarak gösterilebilir¹⁰⁸.

Lala Şahin Paşa’nın türbesi, türünün erken dönem örneğidir. Ama bundan daha önemlisi 1383’de kendisinin, 1389 yılında I. Murad Hüdavendigâr’ın iç organlarının öldükleri Kazanlık ve Kosova’da naaşlarının ise Kirmasti ve Bursa’daki türbelerine gömülmesi Anadolu’nun ötesinde Orta Asya Türk gelenekleri ile ilişkilidir. Yanbolu’daki Eski Cami’nin nüvesi ile Eskişehir İnönü’de 1374 tarihinde inşa edilen Koca Yadigâr ve Bilecik’te 1362 yılından önce inşa edilen Orhan Bey Camilerinin tiplerinde benzerlikler vardır. Hatta Yanbolu’daki Eski Cami revakları XIII. yüzyılda yapılan Selçuklu mescitleri ve Güneydoğu Anadolu Türk Beyliklerinde görülen Suriye etkilerinin izlerini taşımaktadır. İhtiman’daki imaret ve hamamın planı Anadolu’dan ihraç edilmişti. Tek kubbeli Osmanlı camilerinin Balkanlar’daki en eski örneklerinden biri olan Eski Zağra’daki cami Aydınoğlu Cüneyd’in kardeşi Hamza Bey tarafından yaptırılmıştır. Plan ile işlevsel özelliği 1388 yılında Mudurnu’da yapılan Yıldırım Bayezid ve Menteşe Beyliği’nde Eski Çine’de inşa edilen cami ile benzerlikler göstermektedir. Filibe’de inşa edilen Murad Hüdavendigâr Cami ise I. Bayezid’in Bergama’da yaptırdığı Ulu Cami ile Edirne’deki Eski Cami arasındaki benzerlik aynı amaçla yani daha geniş kitleleri toplayabilmek için yapılmış bir cami olmasıydı. Osmanlılar Bulgaristan’da inşa ettikleri mimari eserleri ile kendi zevk anlayışlarına uygun yapılar ürettiler. Bulgaristan İslam için uygun bir ortamdı ve burada olmayan ama Bulgaristan’a göçürülen Müslüman Türkler için ihtiyaç duyulan camiler, medreseler, zaviyeler, türbeler, hanlar, hamamlar ve diğer yapılar Bulgaristan’da daha önce benzerleri olmadığı için Anadolu’dan ihraç edilerek yapıldı. Bu olay Anadolu’dan Bulgaristan’a yapıla kültürel bir göçtü ve İstanbul’un 1453 yılında fethinden önce Bulgaristan Osmanlı kültürü ile tamamen bütünleşmişti¹⁰⁹. M. Kiel’a göre bu eserler “*Osmanlı mimarisinin Balkanlar’a Anadolu’dan ne şekilde götürüldüğünün inkâr edilemez bir belgesi*” olarak nitelendirilmektedir.

Sonuç

Türklerin Bulgaristan’a göçü ve bu coğrafyadaki varlıkları kronolojik olarak Slav topluluklarından daha geriye gitmektedir. M.S. IV. asrın son çeyreğinden

¹⁰⁸ Machiel Kiel, “Balkanların Osmanlı İmparatorluğu İle Bütünleşmesi” *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli, B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya 2013, s. 207-223.

¹⁰⁹ Machiel Kiel, “Balkanların Osmanlı İmparatorluğu İle Bütünleşmesi” *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli, B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya 2013, s. 185-224.

başlayarak Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk halkları XIV. yüzyıla kadar Bulgaristan'da derin izler bırakmış ve bu topraklara yerleşmiştir. Bulgaristan'a Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türklere XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'dan gelen Selçuklu Türkleri de eklenmiştir. Osmanlı iskânından önce ise XIV. yüzyılın ilk yarısında Karasi, Saruhan ve Aydınoğulları beyliklerinden Bulgaristan'a göçler yaşanmıştır. Bu göçlerin sonucunda Türkçe, Osmanlılar Bulgaristan'a gelmeden önce bölgede konuşulan bir dil olmuş, bu dili konuşan nüfus Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerine yerleşmiş ve Türkçe isim taşıyan pek çok yerleşim birimi oluşmuştur. XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'dan Bulgaristan'a göç Osmanlı Devleti tarafından daha sistematik ve yoğun olarak gerçekleştirilmiştir. Anadolu'dan Bulgaristan'a yapılan göçe, Yörük grupları, köylüler ve şehirliler de katılmıştır. Anadolu'dan yaya-müsellemler, sipahi, Yörük ve akıncı gibi askeri grupları oluşturacak göç kadar buradaki toprağı işleyecek ve Bulgaristan'da Müslüman yerleşim birimlerini oluşturacak zirai zümreler de katılmıştır. Bulgaristan'da oluşan Müslüman Türklerin dini ihtiyaçlarını karşılamak, yapılacak yeni göçleri kolaylaştıracak ve İslâm'ın Bulgaristan topraklarında kalıcı olarak yerleşmesini sağlayacak dinî zümrelerin göçünde gerçekleşmiştir. Bulgaristan'da Anadolu'daki yer isimlerini, Anadolu Beyliklerinin adlarını taşıyan yerleşim birimleri oluşmuş, Türk kültür ve gelenekleri Türkçe ile birlikte bölgeye kalıcı olarak yerleşmiş ve bütün yok etme gayretlerine rağmen günümüze kadar ulaşmıştır. Osmanlı Hanedanı, akıncı beyleri, devletin ve halkın ileri gelenlerinin yaptıkları imaret, han, hamam, mescit ve cami gibi kurumlar mimari, işlev ve plan açısından Anadolu'dan Bulgaristan'a ihraç edilmiştir. Böylece Anadolu'dan sadece beşerî ve manevî değil maddî kültürün de göçü gerçekleşmiş ve Bulgaristan, İstanbul'un 1453 yılındaki fethinden önce Türk ve İslâm Medeniyetinin bir parçası haline gelmiştir. Türklerin Bulgaristan'daki varlığının en isabetli tespiti Tadeusz Kowalski'den gelmiştir. Dobruca Türklerinin Türkçesi üzerine hazırladığı çalışmasında Kowalski filolojik olarak üç dil katmanına rastlamıştır. Bu katmanlardan ilki İslam öncesi ve sonrası Kuzey Türkçesi, ikincisi Selçuklu dönemi Anadolu Türkçesi ve sonuncusu ise Osmanlı dönemi Türkçesidir¹¹⁰. Bu sonuçlar Türklerin Bulgaristan coğrafyasındaki tarihi ile de uyum içindedir. Hal böyle iken 1984/85 tarihlerinde "Soya Dönüş" projesi ile Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduğu

¹¹⁰ Tadeusz Kowalski, "Kuzey - Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili" çev Ömer Faruk Akgün, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 3/S. 2-3 (1949), s. 477-500.

iddiası, tarihi belgelere ve tarih ilminin hakikatlerine uymayan gerçek dışı ve tamamen siyasi niyetlerle ortaya atılmış bir iddia olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Malzemesi

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

Atatürk Kitaplığı MC O.65.

Atatürk Kitaplığı MC O.79.

Atatürk Kitaplığı MC O.89.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA MAD 10

BOA MAD 35

BOA MAD 520

BOA TT 20

BOA TT 26

BOA TT 50

BOA TT 77

BOA TT 141

BOA TT 167

BOA TT 172

BOA TT 370

BOA TT 385

BOA TT 416

BOA TT 439

BOA TT 521

BOA TT 648

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

KK 42

KK 86

KK 559

Sofya Milli Kütüphanesi [St. Cyril and Methodius, National Library Sofia]

1/14662

OAK a.e 94/73 (Pd) 27/27

Yunanistan Devlet Arşivi

Yenişehir Şer'iyye Sicili T4

Kaynak ve Tetkik Eserler

ACAROĞLU, M. Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006.

AHRWEİLER, Hélène, "L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317), particulièrement au XIII siècle", *Travaux et Mémoires*, I, Paris 1965. ss. 1-204.

AKROPOLİTES, Georgios *Vekayinâme*, çev. B. Umar, İstanbul 2008.

AKROPOLİTİS, Georgios, *Hroniki Singrafi*, çev. A. D. Panagiotos, Atina 2003.

AKSRAYÎ, Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. M. Öztürk, Ankara 2000.

- ALTUNAN, Sema, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Rumeli Yürükleri ve Naldöken Yürük Grubu*, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1999.
- ANONİM OSMANLI KRONİĞİ [*Osmanlı Tarihi (1299-1512)*] haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2015.
- ÂŞIKPAŞAZÂDE, *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013.
- AYÖNÜ, Yusuf, “İzmir’de Türk Hâkimiyetinin Başlaması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. 9/S. 1 (2009), ss. 1-8.
- AYÖNÜ, Yusuf, “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25 (2009) ss. 53-69.
- AYÖNÜ, Yusuf, *Katalanların Anadolu ve Trakya’daki Faaliyetleri (1302-1311)*, İzmir 2009.
- AYÖNÜ, Yusuf, “İznik İmparatorluğu Ordusu” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXV/S. 1 [2010], ss. 39-54.
- AYÖNÜ, Yusuf, “Osmanlılardan Önce Rumeli’de Türkler (1305-1313)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXI/S. 2 (2006), ss. 17-33
- AYÖNÜ, Yusuf, “Bat Anadolu’daki Türk Yayılışına Karşı Bizans İmparatorluğu’nun Kuman-Alan Topuluklarını Balkanlardan Anadolu’ya Nakletmesi” *Belleten*, c. 76/276 (2012) ss. 403-418.
- BAKKALOĞLU, Bahadır, *H.1112-1114 [M.1700-1702] Tarihli 8 Numaralı Selânik Şer’iyye Sicili (Metin ve Değerlendirmesi)*, (Mimar Sinan Ün. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.
- BEEES, Nikos A., “Mora” *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul 1979, ss. 413-427.
- İDRİS-İ BİTLİŞİ, *Heşt Bihişt*, Haz.(lar) M. Karataş -S. Kaya- Y Baş, c. 1, Ankara 2008.
- BROWNING., Robert “Ivan Aleksander”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c. 2, New York-Oxford 1991, s. 1025.
- CAHEN, Claude, *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Y. Yücel-B. Yedi yıldız, Ankara 1988.
- CANTACUZENI, Ioannis, *Historiarum*, ed. L. Schopen, c. I, Bon 1828.
- CANTACUZENI, Ioannis, *Historiarum*, ed. L. Schopen, c. II, Bon 1831.
- CANTACUZENI, Ioannis, *Historiarum*, ed. L. Schopen, c. III, Bon 1832.
- CHALKOKONDYLES, Laonikos. *The Histories*, tr.A. Kaldellis, c. I-II, London 2014.
- ÇALIK, Sıddık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar’da Osmanlı Düzeni (15-16.Yüzyıllar)*, Ankara 2005.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, - KAYAPINAR, Ayşe, *1472 ve 1560 Tarihli Akıncı Defterleri*, TTK Yayınları, Ankara 2017.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, “Tahrir Defterlerinde Gecen ‘Anadolu (Anadolulu)’ Tabiri Üzerine Bazı Düşünceler”, *International Journal of Central Asian Studies*, c. 19, ss. 125-138.
- FINE, John van Antwerp Jr., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, Michigan 1994.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 2008.
- GREGORAS, Nicephorus, *Romaiki İstoria*, ed. L. Schopen, c. I, Bonn, 1829.
- GREGORAS, Nicephorus, *Romaiki İstoria*, ed. L. Schopen, c. II, Bonn, 1830

- İBN BİBİ, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, çev. M. Öztürk, c.II, Ankara 2014.
- İNALCIK, Halil, "Türk İskânı ve Hristiyan Tepkisi 1329-1361" *Osmanlılar ve Haçlılar*, çev. E.B. Özbilen, İstanbul 2014, ss. 9-48.
- JORGA, N, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)*, c. 1, İstanbul, Yeditepe, 2005.
- KAMALOV, İlyas, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (2005), ss. 3-20.
- KARPAT, Kemal, "Balkanlar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 25-32.
- KAYAPINAR, Ayşe, "Kuzey Bulgaristan'da Gazi Mihaloğulları Vakıfları (XV-XVI.yüzyıl)" *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10 (Bolu 2005), ss. 169-181.
- KAYAPINAR, Ayşe, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan Bölgesinde Aydınoğullarının İzleri", *Uluslararası Batı Anadolu Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I Aydınoğulları Tarihi*, yayına haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker ve Cüneyt Kanat, Ankara 2013, ss. 419-429.
- KAYAPINAR, Ayşe, "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXX/1, 2015, ss.1 21-148.
- KAYAPINAR, Ayşe, "Osmanlı Döneminde Bulgaristan Coğrafyasında Menteşeoğulları" *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu- II Menteşeoğulları Tarihi 25-27 Nisan 2012 Muğla Bildiriler*, ed. A. Çevik - M. Keçiç, Ankara 2016, ss. 243-264.
- KAYAPINAR, Ayşe, "Bulgaristan Coğrafyasında Osmanlı Döneminde Germiyanogullarının İzleri" *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III, (Germiyanogulları Beyliği) Bildiriler*, yay. haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, Ankara 2017, ss. 487-511
- KAYAPINAR, Ayşe, "XV.-XVI. Yüzyılda Kuzeybatı Bulgaristan Coğrafyasında [Vidin-Niğbolu Sancakları] Nüfus Hareketliliği: Sebepler ve Sonuçlar" *Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu Bildiriler*, ed. A. Y. Kaya vd., İzmir 2017 s. 383-394.
- KAYAPINAR, Ayşe, "Trakya-Doğu Rodop Bölgesinde Alevi-Bektaşî Zaviyeleri (XV-XVI. Yüzyıllar)", *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18 (2018), ss.1-38.
- KAYAPINAR, Ayşe - ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, *Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, TTK Yayınları, Ankara, 2015.
- KAYAPINAR, Ayşe "Bulgaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması" *Yeni Türkiye [Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I]*, sayı 66, Mart-Haziran 2015, s. 619-635.
- KAYAPINAR, Ayşe, "Bulgaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması: Dönemlendirme Sorunu ve İskân" *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli, B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya 2013, ss. 313-333.
- KAYAPINAR, Ayşe - KAYAPINAR, Levent, "Anadolu Beylikleri ve Balkanlar" *İslam Tarihi ve Medeniyeti -II Anadolu Beylikleri*, ed. Y. Ayönü - L. Kayapınar, c. 11, İstanbul 2018, ss. 451-524.
- KAYAPINAR, Levent, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, [Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi], Ankara 1999.
- KAYAPINAR, Levent, "Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri" *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.8 (Bolu 2004), ss. 133-142.

- KAYAPINAR, Levent, “Teselya Bölgesinin Fatihi Turahan Bey Ailesi ve XV-XVI.Yüzyıllardaki Hayır Kurumları” *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10 (Bolu 2005), ss. 183-196.
- KAYAPINAR, Levent, “The Charitable Foundations of the Family of Turahan Bey Who Conquered Thessaly Region in Greece in the 15th – 16th Centuries”, *Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans*, İstanbul 2006, ss. 149-162.
- KAYAPINAR, Levent, “Selanik Vilayeti ve Evlad-ı Fatihan”, *Mübadil Kentler: Yunanistan*, ed. Müfide Pekin, İstanbul 2012, ss. 47-106.
- KAYAPINAR, Levent, “Yunanistan’da Aydınöğulları Yer Adları”, *Uluslararası Batı Anadolu Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I Aydınöğulları Tarihi*, yayına haz., Mehmet Ersan, Mehmet Şeker ve Cüneyt Kanat, Ankara 2013, ss. 431-446.
- KAYAPINAR, Levent, - AYÖNÜ, Yusuf, “14. Ve 15. Yüzyıllarda Anadolu’ya ve Balkanlar’a Türklerin Göçü”, *Türkiye’nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, derleyen M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, İstanbul 2015, s. 15-34
- KAYAPINAR, Levent, “Yunanistan’da Menteşeoğulları Yer Adları” *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu- II Menteşeoğulları Tarihi 25-27 Nisan 2012 Muğla Bildiriler*, ed. A. Çevik - M. Keçiş, Ankara 2016, ss.265-287.
- KAYAPINAR, Levent, “The Economic Growth of Kazanlak in the XVth and XVIth Centuries”, *Proceedings of CEHR*, c. 2, Varna 2017, ss. 227-247.
- KAYAPINAR, Levent, “I. Murad’dan II. Murad’a Timar, Zaviye ve Vakıflar Üzerinden Şeyh Bedreddin Vakası” *Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu Bildiriler*, ed.A.Y. Kaya ve arkadaşları, İzmir 2017, ss. 410-425.
- KAYAPINAR, Levent, “Yunanistan’da Germiyan Yer Adları”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III, (Germiyanöğulları Beyliği) Bildiriler*, yay. Haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, Ankara 2017, ss. 513-536
- KAYAPINAR, Levent, “Makedonya’da Osmanlı Dönemi Evlad-ı Fâtihân Teşkilatı”, *Yitik Hafızanın Peşinde Üsküp Konuşmaları*, ed. M. D. Erdem, N. F. Kurt, Ö. Güngör , Ankara 2019, ss. 17-34.
- KAYAPINAR, Levent - KAYAPINAR, Ayşe, “Eski Zağra, Yenice-i Zağra ve Akçe Kızanlık Bölgesinin Fethi ve Türk Varlığının Oluşması”, *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. C. Eraslan, N. Erdem, D. Saygın, U. Dere, İstanbul 2019, .ss. 25-53.
- KAYAPINAR, Levent – BAKSI, Elif – ÖZVARDARLI, Bahar - ÇELEBİ, Mustafa, “1532 Tarihli Müsellem Defterinde Tekirdağ Nahiyesi –I”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. 2/S. 3 (Mayıs 2019), Tekirdağ, ss. 153-233.
- KAYAPINAR, Levent – BAKSI, Elif – ÖZVARDARLI, Bahar - ÇELEBİ, Mustafa, “1532 Tarihli Müsellem Defterinde Tekirdağ Nahiyesi –II”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. 2/S. 4 (Ekim 2019), Tekirdağ, ss.371-441.
- KIEL, Machiel, “Dimetoka” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, ss.305-308.
- KIEL, Machiel, “Balkanların Osmanlı İmparatorluğu İle Bütünleşmesi” *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli, B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya 2013, ss. 185-224.
- KILIÇ, Ş. (çev.), “II. İzzeddin Keykavus’un Veroia’daki Hristiyan Torunları” çev. , *OTAM*, S. 21 (2007), ss. 245-257.

- KOWALSKI, Tadeusz, “Kuzey - Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili” çev. Ömer Faruk Akgün, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 3/S. 2-3 (1949), ss. 477-500.
- KOWALSKI, Tadeusz, “Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja”, *Rocznik Orientalistyczny*, c. XIV (1938), s. 66-80
- KUBAN, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion Konstantinopolis İstanbul*, İstanbul 2004.
- KURAT, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.
- LAIYOU, Angeliki E, *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328*, Cambridge-Massachusetts 1972.
- LOWRY, Heath W. *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350 – 1550. Kuzey Yunanistan’ın Fethi, İskanı ve Altyapı Gelişmesi*, İstanbul 2008.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Bulgaristan’da Türk Kültürü*, Ankara 1995.
- MURALTZ, Edouard, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, St-Petersbourg 1871.
- NEŞRİ, Mevlânâ Mehmed, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz., Necdet Öztürk, İstanbul 2013.
- NICOL, Donald M, *Bizans ve Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, İstanbul 2000.
- NICOL, Donald M, *Bizans’ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. B. Umar, İstanbul 1999.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık, Popüler İslam’ın Balkanlar’daki Destanı Öncüsü*, Ankara 2002.
- OİKONOMİDİS, Nikolas, “Avrupa’da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya’da Sırlar (1313)” *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. E. Zachariadou, İstanbul 1997, ss. 173-182.
- ORUÇ BEĞ, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2014.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1995.
- PACHYMERES, Georges, *Relations Historiques*, ed. A. Failler, c. IV, Paris 1999.
- SCHMITT, John, *The Hronicle of Morea (To Χρονικόν του Μορέων)*, London 1904.
- SCHREİNER, Peter *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, c. I, Viyana 1975.
- SELÇUK, Hava, “Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda Uyguladığı İskân Siyaseti (1432-1481)”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli, B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya 2013, ss. 335-353.
- SOULIS, Georges Christos, *The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan, (1331-1355) and his Successors*, Washington D.C. 1984.
- SÜMER, Faruk. “Keykâvus II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, ss.355-357.
- ŞAHİN, Haşim, *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dini Zümreler (1300-1400)*, İstanbul 2020.
- TALBOT, Alice Mary, “Pelagonia, Battle of” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. Kazhdan, New York-Oxford 1991, ss. 1619-1620.
- TOGAN, A. Zeki Velidî, *Umûmî Türk Tarihine Giriş I: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul 1981.
- VASARY, Istvan, *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlar’da Doğulu Askerler (1185-1365)*, çev. A. C. Akkoyunlu, İstanbul 2008.
- WITTEK, Paul, “La descendance chretienne de la dynastie Seldjouk en Macédoine”, *Echos d’Orient*, S. 30 (1934), ss. 409-412.

- WITTEK, Paul, "Yazijioghlu 'Alî on the Christian Turks of the Dobruja", *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, S. XIV/3 (1952), ss. 639-668.
- WITTEK, Paul, "Les gens de Kaykavus", *Rocznik Orientalistyczny*, XVII (1953), s. 12-24.
- YAZICIZÂDE ALÎ, *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, haz. A. Bakır, İstanbul 2009.
- ZACHARIADOU, Elizabeth, "Oi Hristianoï Apogonoi tou İzzeddin Kaikaous B' sti Veroia [Karaferye'de II. İzzeddin Keykavus'un Hristiyan Torunları, *Makedoniki*, c. VI (1964-65), ss. 62-74.
- ZINKEISEN, J. W, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)*, c. 1, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Yeditepe, 2011.
- ZLATARSKÎ, Vasil, "Rodopskiyat yunak Momçil voyvoda", *Bılgarska istoričeska biblioteka*, 2 (1928), s. 118-131.

KURTULUŞ SAVAŞI'NIN BİLİNMEYEN BİR BOYUTU: BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN YARDIMLARI

İlker ALP*

Giriş

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren **Üçlü İtilâf** ve **Üçlü İttifak** devletleri arasındaki ihtilâflar artmıştı. Öyle ki gerginlik ve ihtilâfların tırmanmasıyla, 1914 yılında adım adım I. Dünya Savaşı'na doğru gidilmişti. Avrupa'daki devletler artık saflarını belirlemişlerdi. Bu kutuplaşma sürecinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında, **Üçlü İttifak Bloku**'na dâhil olmuştu¹. Bulgar Hükümeti; Makedonya, Batı Trakya, Meriç Koridoru ve Dobruca'yı alabilmek ihtirasıyla, Osmanlı Devleti ise öncelikle İtilâf Devletleri tarafından ülkenin işgal edilerek taksim edilmesini önlemek amacıyla ve uygun ortamın oluşması durumunda son yüzyılda kaybettiği ve nüfusunun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu toprakların bir kısmını geri alabilmek isteğiyle I. Dünya Savaşı'na girmişlerdi.

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan, geleceğe yönelik plânlarını **Üçlü İttifak Bloku**'nun galip geleceği düşüncesine göre yapmışlardı. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Bulgaristan ağır mağlubiyete uğramışlardı². Mağlubiyetin sonucunda Bulgaristan **29 Eylül 1918** tarihinde **Selânik Ateşkesi**'ni ve **27 Kasım 1919**'da **Neully (Nöyi) Barış Antlaşması**'nı, Osmanlı Devleti ise **30 Ekim 1918**'de **Mondros Mütarekesi**'ni ve **10 Ağustos 1920** tarihinde **Sevr Antlaşması**'nı imzalamak zorunda kalmışlardı³. Bu ateşkes ve barış antlaşmaları çok ağır şartları içermekteydi. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın orduları dağıtılmış, bütün kurum ve kuruluşları

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ İbrahim Kâmil, "Enver Paşa'nın I. Dünya Savaş Sırasında Balkanlar'ı Teftişiyle İlgili Bilinmeyen İki Belge", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 18, S: 2, Aralık 2016, s. 86; Kader Özlem, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, Editör: Yeliz Okay, Doğu Kitabevi Yayını, İstanbul 2013, s. 179.

² Veysi Akın, "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Arasında Siyasî İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması'nın Yeri ve Önemi", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C: 1, S: 1, Aralık 2012, s. 42-43; Kader Özlem, "Bulgaristan'ın Türk Azınlık Politikası (1912-1923)", *VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, "Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet Dışı Aktörler"*, 28-29 Kasım 2016, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa 2016, s. 284-285.

³ Cengiz Hakov, "Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991 Ankara*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996, s. 1271; İbrahim Kâmil, *İkili ve Çok Taraflı Siyasî Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1989, s. 12.

denetim altına alınarak devlet sistemleri adeta felce uğratılmıştı. Ayrıca, ekonomileri bozulmuş ve malî sistemleri çökmüş olmasına rağmen, bu iki devletin ağır savaş tazminatı vermesi de öngörülmüştü. Bu yaptırımların yanı sıra Bulgaristan, Ege Denizi'ne çıkış koridorunu ve bazı topraklarını kaybederken, İngiltere ve müttefikleri tarafından başkenti ve önemli stratejik bölgeleri işgal edilen Osmanlı İmparatorluğu ise tarihten silinme aşamasına getirilmişti⁴.

İtilâf Devletleri, 1 Kasım 1918'den itibaren başkent İstanbul dâhil, Osmanlı ülkesini işgal etmeye başlamışlardı. 4 Kasım 1918'den Fransızlar ve Ocak 1919'dan itibaren Yunanlar da Trakya'yı işgale koyulmuşlardı⁵. Fakat teslimiyetçi zihniyete sahip olan İstanbul Hükümeti, görevini yapmayarak işgal hareketlerine karşı direnmemiş, silâhlı mücadeleden kaçınmış, hatta diplomatik tepki göstermemişti⁶. Hâlbuki bu işgaller, Türk milletinin kalbinde ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda derin üzüntü meydana getirmişti. 23 Nisan'da çalışmalarına başlayan Büyük Millet Meclisi ve Ankara Hükümeti de Osmanlı Hükümeti'nin teslimiyetçi zihniyetine karşı gelerek işgalleri çok sert bir şekilde protesto etmişti⁷.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığını yaptığı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türk Devleti'ni ortadan kaldıran, onur kırıcı nitelikte olan **Mondros Mütarekesi**'yle **Sevr Antlaşması**'nı tanımadığını açıklamıştı. Ayrıca bu teslimnâmelerin ağır hükümlerini iptal etmek, işgalcileri ülkeden çıkarabilmek ve devletin bağımsızlığını temin etmek için Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştı⁸.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin amaç ve hedefi; öncelikle ülkenin işgalini önlemek, ardından Misâk-ı Milli'yi gerçekleştirmektir. Bu sebeple ülkenin bölünmez bir parçası

⁴ Ali Sarıkoyuncu, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türk-Bulgar Siyasî İlişkileri (1920-1938)", *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askerî-Siyasî İlişkileri*, Gnkur. Bşk.lığı Yayını, Ankara 2005, s. 144; Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre, Patrice Regimblad, *20. Yüzyıl Tarihi*, Çeviren: Ömer Turan, Nehir Yayını, İstanbul 2000, s. 76; İbrahim Kâmil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), C. I (1944-1953)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. LXIX-LXX.

⁵ İbrahim Kâmil, *Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili Bulgaristan Diplomatik Belgeleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996, s. 54.

⁶ İbrahim Kâmil, *a.g.t.*, s. 54.

⁷ İlker Alp, *Millî Mücadele Sürecinde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları*, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayını, Optimum Basım San. Tic. Ltd. Şti, İstanbul 2019, s. 19.

⁸ İlker Alp, *a.g.e.*, s. 19.

olan Trakya'nın, hatta Selânik'in geleceği, Türk milletinin, özellikle Rumeli kökenlilerin millî bir davası hâline gelmişti⁹.

1919'un ilk günlerinden itibaren Yunan kuvvetlerinin Trakya'ya taarruz etmesi üzerine, Osmanlı Hükümeti'nin suskun kalmasına rağmen, Bulgaristan Millî Meclisi'ndeki Türk milletvekilleri, bu işgalleri kararlı bir şekilde kınamışlardı. Bulgaristan Başbakanı daha ileriye giderek Batı Trakya ile Doğu Trakya'nın Bulgaristan'a ait olduğunu iddia etmişti. Ardından Bulgar Hükümeti, Yunan işgalinin Bulgaristan'ın çıkarlarına yönelik bir saldırı olduğunu öne sürmüş ve Yunanistan'ı İtilâf Devletleri Komutanlığı nezdinde resmen protesto etmişti¹⁰.

Aleksandır Stamboliyski Hükümeti; Bulgaristan'ı **Nöyi Barış Antlaşması**'nın aşağılayıcı ve esir edici hükümlerinden kurtarmayı, ayrıca bütün Trakya'nın bir emrivakiyle Yunanistan'a verilmesi gibi haksızlığı gidermeyi ve Batı Trakya'yı, fırsat olduğu takdirde Doğu Trakya'yı da almayı devlet politikasının öncelikli hedefleri olarak belirlemişti¹¹. Bulgar idaresi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve Yunanistan'ın yenilmesi sonucunda; **Mondros Mütarekesi**'yle **Sevr Antlaşması**'nın iptal edileceğini, aynı zamanda hakkaniyet gözetmeden yapılan **Versay Barış Antlaşması**'nın düzeltilmesine mecbur kalacağını, bu durumun ise İtilâf Devletleri'nin Bulgaristan'a zorla imzalattıkları **Nöyi Barış Antlaşması**'nın yeniden ele alınarak buradaki ağır hükümlerin düzeltilmesine zemin hazırlayacağını hesaplamıştı¹². Aynı zamanda Bulgar yetkilileri, belirledikleri bu hedeflerini gerçekleştirmek için, öncelikle Türkiye'nin Yunanistan'ı yenmesi gerektiğine inanmış, Türkiye'ye yardım etmekle temel hedeflerine daha kolay ulaşacaklarını değerlendirmiş ve Sofya'nın Ankara'yla birlikte hareket

⁹ *Tsentrallen Dirjaven Arhiv-Merkezî Devlet Arşivi (Ts. D. İ. A.)*, Fond-fon (f). 176, Opis-Dosya (Op). 4, Arhivna Edinitsa-Arşiv Birimi-Belgesi, (a.e.). 551, list-sayfa (l). 44-gırb-sırt (g); Gnkur. Bşk.lığı *ATASE Bşk.lığı Arşivi*, ATAZB, Kt. No: 23, G. No: 50, Bl. No: 50-2; "Misâk-ı Millî, *Yeniğün Gazetesi*, No: 34, 29 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1920, s. 1; "Türk Sulhunun Esâsları Ne Olabilir? Misâk-ı Millî'nin Metni", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S: 101, 27 Cemâziye'l-evvel 1377, s. 2; Selçuk Duman, "Modern Türkiye'nin Kuruluş Belgesi ve Doğal Hinterlandı Misâk-ı Millî", *Yeni Türkiye: Misâk-ı Millî Özel Sayısı*, Y: 23, S: 93, Ocak-Şubat 2017, s. 122.

¹⁰ İbrahim Kâmil, *Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili Bulgaristan Diplomatik Belgeleri, (1919-1922)*, C: 1 (1919-1920), Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2017, s. XXXVIII.

¹¹ İbrahim Kâmil, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, C: I, s. LIII.

¹² Stefan Velikov, "Kemal Atatürk ve Bulgaristan", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C: III, Ankara 1983, s. 1868, 1870-1871; İbrahim Kâmil, "Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 60, Bahar 2017, s. 96; Erhan Vatasever, "Prenslik ve Krallık Döneminde Bulgaristan Türklerinin Hakları (1878-1944)", *Yeni Türkiye* 69, Y: 21, S: 69, Mart-Haziran 2015, s. 4407.

etmesinin bir mecburiyet olduğu sonucuna varmışlardı¹³. Zaten 1914-1918 I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'la Türkiye, Üçlü İttifak ülkeleri nezdinde yer almış ve aynı askerî blokta kader birliği yapmıştı. Bu durum ise Türkiye ile Bulgaristan arasındaki işbirliğinin devam ettirilmesi için hem siyasî, hem de askerî bakımdan uygun bir altyapı oluşturmuştu.

Bunun yanı sıra Sırp-Hırvat-Sloven (Yugoslavya) Krallığı ile birlikte hareket eden Yunanistan'ın, oluşturduğu tehdit ve yeni siyasî gelişmeler, Türkiye'nin olduğu kadar Bulgaristan'ın da Yunanistan'a karşı tavır almasını gerektirmiş ve ortak düşmanla mücadele etme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştı¹⁴. Bulgar Hükümeti, takip ettiği yayılmacı politikalarından dolayı Yunanistan'ı Ege Makedonya'sı, Batı Trakya hatta Doğu Trakya üzerinde kendi rakibi ve düşmanı olarak görmüştü. Bu sebeple Yunanistan'ın mağlup edilmesinin kendi güvenliği açısından önemli olduğu ve belirlediği millî hedefleriyle çıkarlarına hizmet edeceği değerlendirilmesini yapmıştı.

Bulgaristan'daki soydaşlarımızın genel nüfus içindeki yüksek oranı ve sayılarının yoğunluğu da yardım kampanyalarının başlatılması ve yürütülmesinde etkili olmuştur. 1914 yılında Bulgaristan'da yayımlanan resmî istatistik verilerine göre Türklerin sayısı 885.000 olarak gösterilmişti¹⁵. Ancak bazı kaynaklarda Türklerin gerçek sayısının 1.200.000 civarında olduğu belirtilmişti¹⁶.

Yukarıda sözü edilen sebeplerin sonucunda Aleksandır Stamboliyski, emperyalist devletlerin acımasız uygulamaları karşısında yaptırımları dahi göze alarak Türkiye'ye gizli yollarla para ve silâh yardımlarının yapılmasının faydalı olacağını değerlendirmişti¹⁷. Neticede Bulgaristan, İtilâf Devletleri'nin tepki ve baskılarına rağmen, 1919-1923 yılları arasında Türk

¹³ İbrahim Yalimov, *İstoriya na Turuskata Obşçenost v Bulgariya (Bulgaristan'daki Türk Topluluğunun Tarihi)*, İmir Yayını, Sofya 2002, s. 126; Erhan Vatansver, *a.g.m.*, s. 4407.

¹⁴ İlker Alp, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁵ Osman Keskiöğlü, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara 1985, s. 26; Altan Deliorman, "Mustafa Kemal'in Askeri Ateşe Olarak Bulgaristan'daki Faaliyetleri", *Türk Kültürü, Atatürk Özel Sayısı*, S: 25, Kasım 1964, s. 43.

¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Altan Deliorman, *Mustafa Kemal Balkanlar'da*, Bayrak Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2009, s. 44; İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayını, Ankara 1990, s. 2-7.

¹⁷ Todor Kavalciev, "Urotsite ot sitrudničestvoto mejdu Turtsiya i Bulgariya pod upravlenieto na Kemal Atatürk i Aleksandır Stamboliyski (Kemal Atatürk ve Aleksandır Stamboliyski'nin İdaresi Altında Türkiye ve Bulgaristan Arasındaki Yardımlaşmanın İbret Verici Dersleri)", *Stamboliyski i Atatürk za Bilgarno-Turuskite Vzaimootnaşeniya Simpozium - 14 Dekemvri 2000 g. Sofiya* (Stamboliyski ve Atatürk Bulgar-Türk İkili İlişkileri Üzerine Sempozyum - 14 Aralık 2000 Sofya), Hazırlayan: Stoyan Andreev, Natsionalen Tsentr za Stratejiçeski İzsledvaniya Sofiya (Millî Stratejik Araştırmaları Merkezi Sofya), Sofya 2001, s. 14.

Millî Mücadelesi'ne siyasî destek sağlamış, askerî, stratejik, maddî ve manevî yardımlarda bulunmuştu¹⁸.

Söz konusu desteklerin yanı sıra Stamboliyski Hükümeti, Bulgaristan Türklerinin, Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı'na maddî ve manevî destek vermelerini sağlamak amacıyla çağrıda bulunmuş ve bu konudaki çalışmaları teşvik etmişti. Ayrıca Stamboliyski Hükümeti, Bulgaristan Türklerinin, kendi kardeşlerine yardım toplayabilmeleri için her yerleşim biriminde teşkilâtlar kurmalarına, yardım komisyonları oluşturmalarına ve yardım kampanyaları düzenlemelerine izin vermişti. Hatta Anadolu'daki Türk millî kuvvetlerine silâh, cephane vs. askerî malzemeler sevk eden ve bunun organizasyonunu yapan Bulgaristan'daki Türk milletvekillerinin faaliyetlerini görmezden gelmişti¹⁹.

Bulgaristan Türklerinin Yardımları

Bulgaristan'dan Türk Kurtuluş Savaşı'na yapılan yardımları, özelliğine göre iki ana başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi Bulgar Hükümeti'nin sağladığı yardımlardır²⁰. İkincisi ise soydaşlarımızın temin ettikleri silâh, cephane, yiyecek, giyecek ve verdikleri bağışlardır. Bu çalışmada sadece Bulgaristan Türklerinin sağladıkları yardımlar konusu ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında Bulgaristan Türklerinin millî şuuru büyük ölçüde gelişmişti. Türklerdeki bu şuurun gelişmesini öncelikle Balkan milletleri arasındaki rekabet ve mücadeleler sağlamıştı. Aynı zamanda 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Rumeli'deki gayrimüslimlerin isyanları ve 1912-1913 Balkan Savaşları Türklerde memleketlerine sahip çıkma duygusunu geliştirmişti. Bununla birlikte, Kırım'da İsmail Gaspıralı Bey'in bu konularda devamlı yayınlar yapması da Türklerin bilinçlenmelerine katkı sağlamıştı²¹. Ayrıca Bulgaristan Türklerinin millî şuurunun gelişmesinde ve Türk millî varlığının sürdürülmesinde

¹⁸ Melisa Urgandokur, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1923-1933)*, (Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2004, s. 276.

¹⁹ Mümin Yaşarov İsov, "Bulgaristan Basınında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C: 5, S: 1, Temmuz 2016, s. 109; Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk Bulgar- İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 118-120, 124-125.

²⁰ Bulgaristan Hükümeti'nin Varna ve Burgaz limanlarından Türk Millî Mücadelesi için yüklü miktarda silâh ve mühimmat gönderdiğine dair genel bilgi için bkz. İbrahim Kâmil, "Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya'da Millî Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri (1919-1922)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017-Güz, S. XVII/35, s. 103.

²¹ Altan Deliorman, "Mustafa Kemal'in Askerî Ateşe Olarak Bulgaristan'daki Faaliyetleri", *Türk Kültürü, Atatürk Özel Sayısı*, S: 25, Kasım 1964, s. 44-45.

Balkan, Türk Sözü, Sadâ-i Millet, Deliorman, Arda, Koca Balkan, Tunca, Çiftçi Bilgisi, Ziya, Ahâli, Mecmûa-i İrşâd, Terbiye Ocağı, Yoldaş, Bulgaristan Türk Muallimler Mecmûası vb. gazete ve dergilerin önemli rolü olmuştur²².

Bulgaristan'daki Türk yayın organları, ülkedeki gelişmelerin yanı sıra soydaşlarımıza Türkiye'nin durumu ve Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili haberler vermiş, Bulgaristan'daki Türk cemiyetlerine, Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi'ne ve Türk Kızılayı ile ilgili kuruluşlara yardım yapılması çağrılarında bulunmuşlardır²³. Bulgaristan'da Türkçe ve Bulgarca çıkan **Dnevnik** (Günlük), **Narod** (Millet), **Slovo** (Nutuk), **Zora** (Şafak), **Utro** (Sabah), **Nezavistnost** (Bağımsızlık)²⁴, **Mir** (Barış), **Napredik** (İlerleme), **Çiftçi Bilgisi, Ziya** vd. süreli yayınlarda, Türk milletinin İstiklâl Savaşı'na destek vermesini sağlamak amacıyla çok sayıda yazı neşredilmişti²⁵. Özellikle **Ahâli Gazetesi**'nde, yayımlanan yazılarda; Türkler okumaya davet edilmiş, Türklük şuurunun canlı tutulmasına çalışılmış, Kurtuluş Savaşı'nın seyri anlatılmış ve anavatana maddî-manevî desteğin sağlanması için teşvikte bulunulmuştu²⁶.

²² İbrahim Yalimov, "Politikata na BZNS (Bilgarskiya Zemedelski Narodni Svyuz) sred Turskoto naselenie (Bulgaristan Çiftçi Millî Birliği'nin Türk Halkına İlişkin Politikası)", *Stamboliyski i Atatürk za Bulgaro-Turskite Vzaimootnoşeniya, Simpozium - 14 Dekemvri g. 2000 Sofiya* (Stamboliyski ve Atatürk Bulgar-Türk İkili İlişkileri Üzerine Sempozyum - 14 Aralık 2000 Sofya), Hazırlayan: Stoyan Andreev, Natsionalen Tsentur za Stratejiçeski İzsledvaniya Sofiya (Millî Stratejik Araştırmaları Merkezi Sofya), Sofya 2001, s. 96-97; İbrahim Yalimov, *İstoriya na Turskata...*, s. 136; İsmail Hakkı (Tevfik) Okday, *Bulgaristan'da Türk Basını*, Hürriyet Ofset Matbaacılık, İstanbul 1970, s. 4; Erhan Vatansver, Sabri Can Sannav, "Bulgaristan Millî Kütüphanesinde Muhafaza Edilen Üç Türk Gazetesi: Tuna, Edirne ve Ahâli", *TURKCESS- II. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, 5-7 Mayıs 2017- Nizip*, PEGEM Akademi, 2016, s. 223-230.

²³ Mesut Çapa, "Bulgaristan ve Kıbrıs Türklerinin Anadolu'ya Yardımları", *Türk Kültürü*, S: 320, Y: XXVII, Aralık 1989, s. 726 (22).

²⁴ Millî Mücadele sürecinde Türkiye'nin lehinde yayın yapan gazetelerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mümin Yaşarov İsov, *a.g.m.*, s. 104-137.

²⁵ İbrahim Yalimov, *İstoriya na Turskata...*, s. 128.

²⁶ "55 Bin Leva Toplamışlar", *Ahâli Gazetesi*, No: 340-20, 5 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1921, s. 1; "Vazifemiz", *Ahâli Gazetesi*, No: 356-36, 19 Mart 1922, s. 2; "Müslümânlar! Vazife Başına", *Ahâli Gazetesi*, No: 349-29, 16 Şubat 1922, s. 1; Mesut Çapa, *a.g.m.*, s. 726-727 (22-23). Ahâli Gazetesi'ni çıkarmakta olan Mehmet Behçet (Perim), 25 Temmuz 1920'de Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ve I. Kolordu'nun Bulgaristan'a çekilmesi üzerine, matbaasını Bulgaristan'a taşımış ve bu gazeteyi 4 Aralık 1920'den itibaren Sofya'da yayımlamaya başlamıştır (Bkz. Erhan Vatansver, Sabri Can Sannav, *a.g.b.*, s. 230-231; Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, No: 5, İstanbul 1964, s. 203, 208-210).

Bahsedilen yayınların yanı sıra, Bulgaristan Türklerinin kendi aralarında kurmuş oldukları **Bulgaristan Muallimîn-i İslâmiye Cemiyet-i İttihâdiyesi, Hilâl-i Ahmer Komiteleri, Hilâl-i Ahmer Derc-i İ'âne Komisyonları** ve **Tenvîr-i Efkâr Müslüman Kulüpleri** gibi teşekküller aracılığı ile yürüttükleri yardım faaliyetleri ve gayretleri de dikkat çekicidir²⁷.

Anadolu'da Millî Mücadele Hareketi başlayınca Balkanlar, Türkistan, Kırım, Kafkasya, Kıbrıs vd. yerlerdeki Türklerde büyük bir heyecan meydana gelmişti²⁸. Haliyle Bulgaristan Türkleri de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde teşkilâtlanması yapılan ve sürdürülen bu millî hareketi büyük ilgi ve heyecanla takip etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı süresince Bulgaristan'daki soydaşlarımız, emperyalist kuvvetlerin saldırılarına karşı Türkiye Türklerine yardımcı olabilmek maksadıyla ciddi bir şekilde çalışmışlardı. Anavatana bağlı olan milliyetçi Türkler, Türkiye'ye silâh ve cephane temin etmiş, Bulgaristan'dan gönderilen silâh ile askerî malzemelerin sevkiyatında görev almıştı. Hatta anavatan aşkıyla yanan bazı gençler Türk Kurtuluş Savaşı'na gönüllü olarak katılmıştı. Öyle ki bu Türk gençleri, akıncı müfrezeleri teşkil etmiş, gönüllü olarak Trakya ile Anadolu'ya geçerek Yunan ve diğer işgalci kuvvetlere karşı aktif bir şekilde mücadeleye katılmışlardı²⁹.

Bulgaristan Türkleri, Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine, esaret ve mezâlimden kaçarak Bulgaristan'a sığınan I. Kolordu birlikleriyle Trakyalı sivil halka sahip çıkarak, toplam 25.000 civarında olan bu mültecilere maddî ve manevî destekte bulunmuşlardır. Bununla birlikte Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi'ne de ellerinden gelen her çeşit maddî ve manevî yardımı sağlamışlardı. Bulgaristan Türkleri, bu yardımlarını genelde "**Hilâl-i Ahmer Komisyonları**" ve "**Hilâl-i Ahmer İ'âne Derc-i (Yardım Toplama) Komisyonları**" vasıtasıyla sürdürmüşlerdi³⁰. Özellikle Bulgaristan'da Türkçe neşredilen gazeteler, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla Türk Millî Mücadelesi'ne yardımların yapılması çağrısında bulunmuş ve bu maksatla kampanyalar düzenlemişlerdi. Örneğin:

Deliorman Gazetesi okuyucularına şöyle seslenmiştir: "... *Bu mukaddes yardıma sen baş ol. Sen müsebbib ol ve gönülden kopacak i'âneyi yolla...*

²⁷ Mesut Çapa, *a.g.m.*, s. 728 (24).

²⁸ Millî Mücadele sürecinde Kıbrıs Türkleri'nin sağladığı maddî-manevî yardımlar için bkz. Nurten Çetin, "Millî Mücadele'de Kıbrıs Türk Kamuoyu", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C: 3, S: 7, Kasım 2016, s. 117-132.

²⁹ Rıdvan Tümenoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türkleri (1919-1938)", *Balkanlar'da Türk Kültürü*, S: 63, Y: 18, Mayıs-Haziran 2007, s. 10.

³⁰ "Trakya İçin Mitingler", "Av'ave-yi Kilâb Önünde", *Ahâlî Gazetesi*, No: 335-35, 16 Mart 1922, s. 2; "Vazîfemiz", *a.g.g.*, s. 2; İbrahim Yalimov, *İstoriya na Turuskata...*, s. 129.

İ'âne vereceklerin esâmilerini de maa-l-iftihâr (iftiharla) neşr ve ilân ederiz"³¹.

Deliorman Gazetesi'nin 11 Aralık 1923 tarihli sayısında: "*Hilâl-i Ahmer yetimlerin gözyaşlarını siler, aç kalanları besler. Çıplakları giydirir, mecrûhları tedavi eder. Oraya i'âne veriniz.*"³² şeklinde bir bildiri yayınlamıştı. Böylece Hilâl-i Ahmer'in ihtiyaç duyan herkese yardım ettiği ve bütün dertlere derman olduğu vurgulanarak halkın buraya yardım etmesine çağrıda bulunulmuştu.

Deliorman Gazetesi, başka bir nüshasında, Razgrad Hilâl-i Ahmer Komisyonu'nun topladığı îaneleri 80.000 lev tutarında bir çek ile İstanbul'a yolladığını da okuyucularına duyurmuştu³³.

Özellikle **Ahâli Gazetesi**, Türk Kurtuluş Savaşı'na ciddi bir destek cephesi teşkil etmiş ve Türk milletinin haklı davasında Bulgaristan'daki sesi olmuştu³⁴. Millî Mücadele taraftarı bir çizgi takip eden gazete, Bulgaristan'da neşredilmesine rağmen hiç çekinmeden yayın amaç ve maksadını "*Ahâli*" başlığının hemen altında şöyle açıklamıştır: "*Esir Trakya'nın istihlâsıyla (kurtarılmasıyla) Müslüman hükûkunun müdafaâsına çalışmak ve bu uğurda hür ve müstakil bir vicdânla çarpışmaktır.*"³⁵ Bu gazete sürekli olarak Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili haberler yayımlayarak, Türk vatanperverlerine destek vermiş, yardım komisyonları teşkil etmiş ve yardımları teşvik etmek için kampanyalar yürütmüştü³⁶. Örneğin; **Ahâli Gazetesi**'nin 19 Mart 1922 tarihli nüshasında, "*Bir Köylü Kadın*" imzasını taşıyan "*Vazifemîz*" başlıklı yazıda, Bulgaristanlı Türk kadınlarının da yardım etmeleri gerektiği şu sözlerle dile getirilmişti:

"...Kardeşlerimizin imdâdına koşmak, açık ve çıplak kalan ma'sûmların gözyaşlarını, feryadlarını hâtırlamak, ihtiyârların âh ve enînlerini (iniltelerini) işitmek borcumuz; muâvenet etmemiz en birinci vazifemizdir. Bu

³¹ "Karîmizin Sûalleri; Razgrad'dan: S. N. İmzasıyla", *Deliorman Gazetesi*, No: 67, 6 Şubat 1924, s. 2.

³² "Hilâl-i Ahmer'e İ'âne Veriniz", *Deliorman Gazetesi*, No: 19, 11 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1923, s. 1.

³³ *Deliorman Gazetesi*, No: 12, 5 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, s. 2.

³⁴ Türkan Doğruöz, "Lozan Antlaşması'nın Ahâli Gazetesine Yansımaları", *History Studies*, C: 5, S: 4, Temmuz 2013, s. 213; Erhan Vatansever, Sabri Can Sannav, *a.g.b.*, s. 229-230.

³⁵ *Ahâli Gazetesi*, No: 315-5, 22 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1920, s. 1.

Ancak Ahâli Gazetesi'nin sonradan yayımlanan bazı sayılarında yukarıdaki açıklama yerine: "*İlmî ve İctimâî Türk Gazetesi*" (Bkz. *Ahâli Gazetesi*, No: 315-5, 22 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1923) veya "*Müstakil Türk Gazetesi*" (Bkz. *Ahâli Gazetesi*, No: 345-25, 5 Şubat 1922; *Ahâli Gazetesi*, No: 352-32, 10 Mart 1922; *Ahâli Gazetesi*, No: 355-35, 16 Mart 1922; *Ahâli Gazetesi*, No: 356-36, 19 Mart 1922) gibi ifadelere yer verilmiştir.

³⁶ Rıdvan Tümenoğlu, "Atatürk Döneminde...", s. 10.

vazîfeyi de ancak Hilâl-ı Ahmer'e i'âne vermek tarzıyla edâ edebiliriz... Çünkü; Vereceğiniz birer çift çorab veya gömlek, yahûd birer ikişer frank Anadolu gazilerinin yetimlerini doyuracak, yaralı kalblerine merhem olacak, onlar da düşmanı daha cesaretle karşılayacaklar, Anadolu'yu ve bütün Türklüğü kurtaracaklardır.”³⁷

Yine 4 Mayıs 1922 tarihli **Ahâli Gazetesi**'nde: “**Kırcaali ahâli-i İslâmiye Anadolu'daki din kardeşlerine âid ilk vazîfe-i dîniyye ve millîyelerini 199.000 lef Hilâl-i Âhmer i'ânesi toplamak sûretiyle îfâ etmişlerdir.**” denilerek **199.000 levin** Anadolu Türklerine gönderildiği haberine yer verilmişti³⁸.

Başmüftülük, müftülükler, Türk vakıfları ve İslâm cemaati teşkilâtları da, Türk Kurtuluş Savaşı için sürdürülen yardım kampanyasına, canla başla ve büyük bir özveriyle katılmışlardı. Başmüftülük, bütün müftülere gönderdiği genelgelerle; her kasabada yardım teşkilâtlarının kurulmasını ve bağışların Bulgar Millî Bankası ile İçişleri Bakanlığı'na bağlı **Muhâcirin Komisyonu Riyâseti** adına teslim edilmesini istemişti. Bu konu **Çiftçi Bilgisi Gazetesi**'nde şöyle duyurulmuştu: “*Baş Müftülük bütün müftülere ta'mîm göndermiştir, her kasabada i'âne teşkilâtını ikmâl edüb hediyelerinizi Bulgar Millî Bankası'na, Dâhiliye Nezareti'ne mülhak Muhâcirin Komisyonu Riyâseti nâmına teslim ediniz...*”³⁹

Müftülükler ve İslâm cemaati teşkilâtları, başta camilerin kapıları olmak üzere, Türklerin gittiği yerlere yardımı teşvik edici bildiri ve afişler asarak “*Bulgaristan Müslümanlarını, Türkiye'deki mücahitlere maddî destek vermeye*” davet etmişlerdi⁴⁰. Bulgaristan Türkleri bu çağrıya katılarak para yardımı yapmış, fitre, zekât ve kurban derilerini, Türkiye'ye yardım etmek amacıyla Hilâl-i Ahmer'e bağışlamışlardı⁴¹.

Bulgaristan'da Türkçe neşredilen bütün gazeteler Müslüman halkı yardım kampanyasına katılmaya davet etmişti. Gazetelerin bu yayınları halk üzerinde etkili olmuştu⁴². Hatta İngilizlerin aralıksız baskılarına rağmen, Mısır, Hindistan (özellikle bugünkü Pakistan ve Bangladeş), Afganistan'da olduğu gibi Bulgaristan'da da Türk Kurtuluş Savaşı'na destek vermek gayesiyle binlerce insanın katılımıyla mitingler düzenlenmişti. Mitinglerde kadınlar,

³⁷ “Vazîfemiz”, a.g.g., s. 2.

³⁸ “Hamiyetli Kırcaalililer”, *Ahâli Gazetesi*, No: 366-46, 4 Mayıs 1922, s. 2.

³⁹ “Bulgaristan Müslümanlarına”, *Çiftçi Bilgisi Gazetesi*, Y: 1, No: 35, 8 Ağustos 1920, s. 1.

⁴⁰ *Ts. D. İ. A.*, f. 176-k, op. 4, a.e. 1290, l(s). 2; Osman Keskiöğlü, a.g.e., s. 29; İbrahim Yalimov, *İstoriya na Turuskata...*, s. 129.

⁴¹ *Kız. Arş.*, Kt. No: 650, Bl. No: 15-1.

⁴² İbrahim Yalimov, *İstoriya na Turuskata...*, s. 129.

kızlar ve gelinler gerdanlık, küpe, kolye, bilezik vd. takılarını çıkararak Anadolu Hilâl-i Ahmeri'ne iletmek üzere vermişlerdi. Bu konu, gazetelerde de duyurularak Bulgaristan Türklerinin daha fazla fedakârlık yapıp yardımlarını artırmaları için şöyle teşvik edilmişlerdi:

“...İngiliz tazyiklerine rağmen, 32 bin kişinin içtimâyıyla yapılan muazzam bir mitingde kadınlar küpelerini, kızlar, taze gelinler gerdanlıklarını birer birer çözerek Anadolu Hilâl-i Ahmer'ine imdâda koşarlarken... Amerika'da işleyen bir avuç Türk amelesi, başlarında muhib-i insâniyyet ihtiyâr bir Amerikalı bulunduğu hâlde otuz beş bin dolar îâne toplarlarken... kahraman Türk Ordusu'nun bizden de, biz Bulgaristan Müslümanlarından da bir tuhfe-i takdîr ve teşci, bir nişâne-i tebrik ve tebcil beklemeğe hakkı yok mudur?”⁴³

1923 Yılına Kadar Yapılan Yardımlara Dair Bazı Örnekler

Rumeli Türkleri, XX. yüzyılın başlarında zorla koparıldıkları anavatanlarındaki gelişmelerle Türk Millî Mücadelesi süreci dâhil olmak üzere tarihin her döneminde, yakından ilgilenmişlerdi. Rumeli Türkleri, Anadolu'daki muhteşem başarılarla sevinmiş ve parlak zaferlerle gurur duymuştu. İşgalci güçlerin mağlup edilerek Türkiye'den çıkarılması ise vatan özlemiyle yanan bu Türklerin kendilerine olan özgüvenlerini güçlendirmişti. Anavatanlarında yaşanan sıkıntılar karşısında ise üzülen Rumeli Türkleri, kardeşlerinin yaralarını sarmak için maddî, manevî yardımda bulunmayı ve gönüllü olarak savaşa katılmayı millî, dinî ve insanî görev olarak addetmişlerdi. Bu husus 1922 yılında Rusçuk İâne Komisyonu Sandık Emni Bekir Bey tarafından Hilâl-i Ahmer'e yazılan bir mektupta şöyle dile getirilmişti:

“Türk illerini bedhâh düşmanın nuhüsetli ayakları altından kurtarmak ve Türk affî (iffetli) ve mukaddes varlığını korumak yolunda pak kanlarını işâr eden (döken) Türk evlâtlarının yaraları kadar bura Türklerinin zâten üzüntüde olan yürekleri de sızlamaktadır. O yaralardan ba'zını sarabilmek bura Türkleri için çok şerefli bir teselli olacaktır.”⁴⁴

I. Dünya Savaşı'yla başlayan ve 1920'li yıllarda Hilâl-i Ahmer kuruluşları, öğretmenler, müftüler ve gazeteler tarafından artırılarak sürdürülen yardım kampanyalarının da etkisiyle, Bulgaristan Türkleri millî, dinî ve insanî görevlerini yerine getirmek üzere anavatanlarıyla soydaşlarına ellerinden gelen her çeşit maddî-manevî desteği ve yardımı sağlamışlardı. Anavatana bağlı olan milliyetçi Türkler, Türkiye'ye silâh ve cephane temin etmiş, Bulgaristan'dan gönderilen silâh ile askerî malzemelerin sevkiyatında görev

⁴³ “Müslümânlar! Vazife Başına”, a.g.g., s. 1.

⁴⁴ “Hilâl-i Ahmer'e Hâricten Gelen Muâvenetler”, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmûası (OHAM)*, No: 10, 15 Haziran 1922, s. 228.

almış, hatta anavatan aşkıyla yanan bazı gençler Türk Kurtuluş Savaşı'na gönüllü olarak katılmıştı. Öyle ki bu Türk gençleri, akıncı müfrezeler teşkil etmiş, Trakya ile Anadolu'ya geçmiş ve Yunan ile diğer işgalci kuvvetlere karşı aktif bir şekilde mücadeleye katılmışlardı.

Arşiv belgeleri, tutanaklar, banka dekontları, çekler, Hilâlî Ahmer Mecmuaları ve gazetelerdeki bilgilere dayanarak Bulgaristan Türklerinin buldukları büyük miktarda para bağışlarına dair bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“*Bulgaristan'ın Varna Sancağı'na Mülhak Pravadi Kasabası ve Kazası Ahâli-i Hamiyet-mendâni Tarafından Verilen Hilâl-i Ahmer İ'ânâtı Cedveli*”ne göre; **Pravadi Kazası** ahalisi tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım olarak Pravadi Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin desteğiyle 5 Şubat 1915 tarihi itibarıyla toplanan yardım tutarı **21.171,9 frank** olduğu, bundan 245,40 frank sarfiyat ve diğer giderlerin kesilmesi ile geriye kalan **20.925,69 frank İstanbul Hilâl-i Ahmer Merkezi**'ne teslim edildiği anlaşılmaktadır⁴⁵. (Ekte yer alan cetvelde para bağışında bulunanların isimleri ve bağış miktarları ayrıntılı bir şekilde görülmektedir. Bkz. Ek: 1).

Sofya Şehbenderliği, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâseti'ne gönderdiği 5 Şubat 1918 tarihli yazıyla, Bilgarska Generalna Banka (Banque Generale de Bulgarie yani Bulgaristan Genel Bankası) vasıtasıyla **Hilâl-i Ahmer Cemiyeti** hesabına **2.056 levin** yatırıldığını bildirmiştir⁴⁶ (Bkz. Ek: 2).

Bulgaristan Türkleri sahip oldukları sınırlı imkânlarla rağmen Doğu Trakyalı mültecilere yiyecek, giyecek ve para vererek yardım etmişlerdi. Örneğin; Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine, esaret ve mezâlimden kaçarak 25 Temmuz 1920'den itibaren Bulgaristan'a sığınan 25.000 civarındaki⁴⁷ sivil ve askeri mülteciye Bulgaristan Türkleri sahip çıkmış, yiyecek ve giyeceklerini temin etmiş, maddî ve manevî destekte bulunmuşlardı⁴⁸. 1920'nin sonu ve 1921 yılının ilk aylarında Sıbranie'nin eski Varna Milletvekili **Şakir Zümre** ve **Salim Nuri Beyler**, şahsî girişimleri ile

⁴⁵ *Kız. Arş.*, Kt. No: 314, Bl. No: 107, 107-1.

⁴⁶ *Kız. Arş.*, Kt. No: 650, Bl. No: 5, 5-1.

⁴⁷ *Ts. D. İ. A.*, f. 176k, op. 4, a.e. 1298, l(s): 17, 22; İbrahim Yalımov, *İstoriya na Turskata...*, s. 127; Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan (1918-1922)*, Bulgarcadan Çeviren: Naime Yılmaz, *Kitaş Yayını*, İstanbul 1969, s. 121. s. 146;

Stefan Velikov, *Kemalistkata Revolutsiya i Bilgarskata Obşcestvenost 1918-1922* (Kemalist İhtilâl ve Bulgar Toplumunu 1918-1922), Bilgarska Akademiya na Naukite Institut za Balkanistika (Bulgaristan Bilimler Akademisi Balkan Çalışmaları Enstitüsü), Sofya 1966, s. 104-105.

⁴⁸ *Okrijen Arhiv-Smolyan*, f. 172K, op. 1, a.e. 8, l(s): 139; “Türk Sözü Müdüriyet-i Muhteremesine”, *Türk Sözü*, S: 30, 8 Ağustos 1920, s. 2.

Bulgaristan Türklerinden temin ettikleri yiyecek ve giyecekleri mültecilere dağıtmışlardı. Aynı zamanda Doğu Trakya mültecilerinin Türkiye'ye dönüşlerinde kullanmaları için **5.000** lira para yardımında bulunmuşlardı⁴⁹.

1921'in Kasım'ında **Yanbolu Kazası** yardımseverleri adına Zekeriya Efendi **27.000** kuruş bağışta bulunmuştu⁵⁰.

Mayıs 1922'de **Kırcaali** Türkleri din ve milliyet görevi addederek Anadolu'daki kardeşlerine ulaştırılmak üzere **199.000 lev** yardım toplayıp Hilâl-i Ahmer'e teslim etmişlerdi⁵¹.

1922'nin Haziran'ında da **Kırcaali** kasabası İslâm halkı tarafından Kırcaali Mebûsu Salim Bey vasıtasıyla **200.000 lev**, Rusçukve havalisi Türkleri tarafından **Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı**'na **171.000 lev** gönderilmişti⁵².

Yine 1922'nin Haziran ayında Anadolu cephelerinde düşmana karşı fedakârlıkla savaşan Türk Ordusu'nun kahraman yaralılarının tedavisinde sarf edilmek üzere **Şumnu** ve çevresindeki Türkler, Mustafa Hacı Bey vasıtasıyla gönderdikleri **95.000 lev** (karşılığı olan **1.000 Osmanlı lirası**) Hilâl-i Ahmer'e teslim edilmişti⁵³. Aynı günlerde **Filibe** Müslümanları da **42.500 kuruş** yollamışlardı⁵⁴.

Pravadi Kasabası Türklerinin 20 Ekim 1922 tarihine kadar **300.000**'in üzerinde lev göndermesiyle birlikte yardım kampanyasının devam etmesinden dolayı bu rakamın 500.000 leve ulaşacağı tahmin edilmişti. Aynı zamanda **Razgrad Kazası** halkı da **300.000**'den fazla lev bağışta bulunmuştu⁵⁵.

Hilâl-i Ahmer Komisyonu namına Razgrad Müftüsü Hafız İbrahim Süleyman'ın, Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâset-i Aliyyesi'ne 20 Kasım 1922 tarihinde gönderdiği bir yazıya göre, Anadolu'da şehitlerin aileleri ile yersiz ve yurtsuz kalan binlerce Türke naçiz bir yardımda bulunmak ümidiyle **Razgrad** ve civarındaki bütün köylerden **69.579 frank**, Sofya'daki Bulgar General Bankası aracılığıyla ilk taksit olarak gönderilmiştir⁵⁶.

⁴⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C: II, Ankara 1992, s. 371.

⁵⁰ "Teberruât - Geçen Teşrin-i Sâni'de Hilâl-i Ahmer'e Verilen İ'ânât Cedvelidir", *OHAM*, No: 5, 15 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1922, s. 116.

⁵¹ "Hamiyetli Kırcaalililer", *a.g.g.*, s. 2.

⁵² "Hilâl-i Ahmer'e Hâricden Gelen Muâvenetler", *OHAM*, No: 10, 15 Haziran 1922, s. 228.

⁵³ "Hilâl-i Ahmer'e Hâricden Gelen Muâvenetler", *OHAM*, No: 10, 15 Haziran 1922, s. 229.

⁵⁴ "Hilâl-i Ahmer'e Hâricden Gelen Muâvenetler", *OHAM*, No: 10, 15 Haziran 1922, s. 232.

⁵⁵ *Çiftçi Bilgisi Gazetesi*, No: 36, 20 Teşrin-i evvel (Ekim) 1922, s. 1.

⁵⁶ *Kız. Arş.*, Kt. No: 18, Bl. No: 190.

Razgrad Hilâl-i Ahmer Komisyonu, bölgeden topladığı **80.000** lev tutarındaki yardımını bir çek ile 1922'nin Aralık ayında **Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâseti**'ne göndermişti⁵⁷.

Bulgaristan'ın **Yeni Zagra Kasabası**'nın Türk halkı, Anadolu'nun savunulmasında vuku bulan son savaşlarda kahramanca mücadele eden Türk Ordusu'nun kahraman yaralılarına ve şehitlerin ailelerine (eş ve çocuklarına) yardım edebilmek amacıyla Hilâl-i Ahmer'e bağış yapmıştı⁵⁸. Bağışta bulunan şahısların isimlerini ve miktarlarını gösteren ayrıntılı tablodan yapılan toplam yardım miktarının **9.455 lev** ve **187,5 kuruş** olduğu anlaşılmaktadır⁵⁹. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek: 3).

14 Kasım 1922 tarihli Deliorman Gazetesi'nde; önceden **71.382** levin toplandığı, bu miktara ilave olarak yapılan diğer bağışların da dâhil edilmesiyle birlikte yekûn **97.340 lev**in toplanarak verildiği bildirilmişti⁶⁰.

Deliorman Gazetesi'nde yayımlanan bir habere göre, **Razgrad Kazası**'na bağlı köylerden 1922'nin sonları ile 1923'ün ilk günlerinde **97.340 lev** toplanmıştı. Sonradan da devam eden yeni bağışlarla söz konusu yardım miktarı toplam **125.560 leve** çıkarılmıştı⁶¹.

Burgaz Müftüsü ve Hilâl-i Ahmer Komisyonu Reîsi Mehmet Bey'in 15 Şubat 1923 tarihinde Hilâl-i Ahmer Riyâset-i Aliyyesi'ne gönderdiği yazıyla, **Aydos Kazası** köylerinden Hilâl-i Ahmer için toplanan **20.249 lev**in Lüleburgaz Müftülüğü aracılığıyla Hilâl-i Ahmer'e takdim edildiği bildirilmişti⁶².

Razgrad ve civarındaki Türkler Haziran 1923'te yeniden **10.995 lev**, **Filibe**'den Ahmet Hamdi ve Çanakçılı Mustafa efendiler **5.000 lev**, Filibe Hilâl-i Ahmer Komisyonu Başkanlığı **800 Türk lirası**, **Eski Cuma Kasabası** Türkleri ise Varna Şehbenderliği Kâtibi vasıtasıyla **200.000 lev Hilâl-i Ahmer Cemiyeti**'ne göndermişlerdi⁶³.

1 Mart 1338'den (1922) 15 Eylül 1339 (1923) tarihine kadar sadece **Şumnu** ve çevresindeki Türkler, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne **349.362 lev** para yardımında bulunmuşlardı⁶⁴. **Şumnu** ve çevresindeki köyler tarafından

⁵⁷ *Deliorman Gazetesi*, No: 12, 5 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, s. 2.

⁵⁸ *Kız. Arş.*, Kt. No: 615, Bl. No: 70. (Belge üzerinde tarih kaydedilmemiştir).

⁵⁹ *Kız. Arş.*, Kt. No: 615, Bl. No: 70-1, 70-2.

⁶⁰ "Hilâl-i Ahmer İ'ânesi", *Deliorman Gazetesi*, No: 13, 08 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, s. 2; *Deliorman Gazetesi*, No: 7, 14 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, s. 2.

⁶¹ "Hilâl-i Ahmer'e İ'âne Veren Karyeler", *Deliorman Gazetesi*, No: 17, 02 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1923, s. 1.

⁶² *Kız. Arş.*, Kt. No: 18, Bl. No: 199.

⁶³ "Hilâl-i Ahmer'e Hâricden Gelen Muâvenetler", *THAM*, No. 22, 15 Haziran 1923, s. 286.

⁶⁴ "Hilâl-i Ahmer İ'ânesi", *Deliorman Gazetesi*, No: 55, 08 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1923, s. 3.

yapılan söz konusu yardımla ilgili ayrıntılı cetvel Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın 15 Kasım 1923 tarihli nüshasında yayımlanmıştı⁶⁵ (Bkz. Ek: 4).

Hilâl-i Ahmer için **Eski Cuma Kazası**'ndan toplanan **62.000 lev** bir çekle 20 Temmuz 339 (1923) tarihinde Banka Balkani'nin Varna Şubesi aracılığıyla Varna Şehbenderliği Kâtibi Hüseyin Fehmi Bey'in Sofya'daki elemanı tarafından gönderilmişti⁶⁶.

Ekim 1923'te Razgradlı Türkler 31.064, Razgradlı kadınlar Birinci Komisyon vasıtasıyla 7.166 ve İkinci Komisyon ile 6.657 lev, Yenice Köy düğününden Taşçı Köylü Abdullah Efendi eliyle 1.709, Razgrad panayırından Şakir Zeki Efendi vasıtasıyla 324, Ezerçe Köyü'nden 16.730, Razgrad İlçesi'ne bağlı Yenice Köyü'nden 5.000, Gökçe Su Köyü'nden 6.000, Işıklar Köyü'nden 1.500, Tekke Mahallesi'nden ikinci defa 3.850 lev bağışta bulunulmuştu. Razgrad ve çevresindeki Türklerin bağışlamış oldukları toplam **80.000 lev**, Sofya'dan Banka Balkani vasıtasıyla 32282 numaralı çekle gönderilmiş ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından bu paranın **105.263 kuruş** olarak alındığına dair 811 numaralı makbuz ulaşılmıştı⁶⁷ (Ekte Hilâl-i Ahmer'e bağışta bulunan köylerin isimleri ve para miktarları ayrıntılı bir şekilde gösterilmişti. (Bkz. Ek: 5).

Üçüncü taksit olarak Duraç Köyü Yeni Mahallesi 4.182, Duştubak Köyü 61.200, Killi Kuyucak Köyü 8.413, Kıdır (Hıdır) Köyü 2.640, Kalaycı Köyü 3.380, Demirciler 448, Zincirli-Kuyucuk 6.545, Sovucak 4.301, Karagöz 11.050, Salâhaddin 6.325, Abdül 1.405, Duran Köyü'nden ikinci defa 590, Yunus Abdal 10.715 olmak üzere toplam **81.193 lev** bağışta bulunulmuştu. (Aslında genel toplam **121.194 levd**ir). Toplanan bu yardım, Sofya'dan Bank Franko Bulgar vasıtasıyla ve 001016/10343 numaralı çekle havale edilmiş ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından kendilerine 73.073 kuruş ulaştığını bildiren 815 numaralı makbuz gönderilmişti⁶⁸ (Ekte bağışta bulunan köylerin isimleri ve bağış miktarlarının ayrıntılı listesi takdim edilmiştir. (Bkz. Ek: 6).

Bulgaristan Türklerinden toplanan para bağışları veya Hilâl-i Ahmer Şefkat Pulları'nın satımından elde edilen gelirler, 1926 yılına kadar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hesabına yatırılmıştı. Örneğin:

⁶⁵ "Bulgaristan İ'ânesi", *THAM*, No. 27, 15 Teşrin-i sâni (Kasım) 1923, s. 69.

⁶⁶ *Kız. Arş.*, Kt. No: 18, Bl. No: 200-1; *Kız. Arş.*, Kt. No: 18, Bl. No: 200-2.

⁶⁷ "Hilâl-i Ahmer İ'ânesi Gönderen Köylerin İsimleri", *Deliorman Gazetesi*, No: 47, 11 Teşrin-i evvel (Ekim) 1923, s. 4.

⁶⁸ "Hilâl-i Ahmer İ'ânesi Gönderen Köylerin İsimleri", *Deliorman Gazetesi*, No: 48, 19 Teşrin-i evvel 1339 (1923), s. 4.

Banque Generale de Bulgarie Müdürlüğü'nün, Sofya'daki Türkiye Temsilcisi Enver Bey'e iletildiği 3 Haziran 1340 (1924) tarih ve 01851 numaralı kasa makbuzundan, Hilâl-i Ahmer'in hesabına **15.000 levin** havale edilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁶⁹.

31 Temmuz 1340 (1924) tarihinde Burgaz Banque Generale de Bulgarie Müdürlüğü, Türkiye'nin Burgaz Konsolosu [Mansur] Muhtar Bey'e, Hilâl-i Ahmer'in Sofya'daki hesabına **10.000 levin** havale edilmiş olduğunu bir makbuzla bildirmiştir⁷⁰.

Türkiye'nin Burgaz Konsolosluğu adına düzenlenen bordrodan, 18 Eylül 1340 (1924) tarihinde Bilgarska Generalna Banka'nın Burgaz Şubesi aracılığıyla, Hilâl-i Ahmer'in Sofya'daki hesabına **10.000 levin** havale edilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁷¹.

Bilgarska Narodna Banka (Bulgaristan Millî Bankası) Sofya Şubesi tarafından, Filibe Türk Konsolosluğu'nun hesabına 24 Ekim 1340 (1924) tarih ve 15.419 numaralı çekle; damga pulu, vergi, komisyon gibi giderlerin kesilmesinden sonra, **25.004 levin** yatırıldığı bildirilmiştir⁷².

9 Kasım 1925 tarihinde Burgaz Şehbenderliği'nden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi Muhâsebeciliği'ne gönderilen yazıyla, Burgaz Şehbenderliği'nden Hilâl-i Ahmer'e 4 Kasım 1925 tarihli yazının ekinde **25.000 leve** ait 3 Kasım 1925 tarih ve 223 numaralı makbuzun sunulduğu bildirilmiştir⁷³.

Bulgaristan Türkleri, Anadolu'daki kardeşlerine gömlek, çorap, eldiven, entari, elbise gibi ihtiyaç duyabilecekleri giyecek yardımlarında da bulunmuşlardı. Öyle ki; Türkler tarafından Pravadi Hilâl-i Ahmer İâne Komisyonu'na diğer malzemelerin yanı sıra 275 gömlek, 117 aba (yün) don, 560 eldiven, 666 çorap, 316 peşkir, 32 entari, 12 sargı, 18 kese, 3 kukuleta ve 3 namazlık olmak üzere toplam 2.101 parça eşya hediye edilmişti⁷⁴.

20 Ağustos 1923 tarihinde Hilâl-i Ahmer murahhası tarafından Hilâl-i Ahmer Riyâset-i Celîlesi'ne gönderilen diğer bir yazıyla; Varna ve Rusçuk İslâm ahali tarafından Hilâl-i Ahmer'e don, gömlek ve çorap gibi 200 farklı kalemde eşyanın gönderildiği belirtilmişti⁷⁵.

⁶⁹ *Kız. Arş.*, Kt. No: 650, Bl. No: 11-1, 11-2.

⁷⁰ *Kız. Arş.*, Kt. No: 650, Bl. No: 15-2.

⁷¹ *Kız. Arş.*, Kt. No: 650, Bl. No: 17-1.

⁷² *Kız. Arş.*, Kt. No: 650, Bl. No: 21-1.

⁷³ *Kız. Arş.*, Kt. No: 1261, Bl. No: 44.

⁷⁴ *Kız. Arş.*, Kt. No: 314, Bl. No: 107-2. (Cetvel üzerinde tarih kaydedilmemiştir).

⁷⁵ *Kız. Arş.*, Kt. No: 1323, Bl. No: 70.

Bulgar kaynaklarına göre, Bulgaristan Hükümeti de askerî malzeme ve para yardımının yanı sıra Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla İzmir, Bursa ve Doğu Trakya halkının acil yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için 15 vagon un, 5 vagon kuru fasulye, 1 vagon beyaz peynir ve tereyağının satın alınmasına izin vermişti⁷⁶. Bulgar tarihçisi Stefan Velikov'a göre, İtilâf Devletleri'nin ambargosuna rağmen, özellikle 1922 yılında, Bulgaristan'dan Türkiye'ye, **1.034.225.837 lev** (1 lev 1,625 kuruştan hesap edildiği takdirde 1.680.616.985,125 kuruş yani **16 milyon 806.169,851 Osmanlı lirası**) değerinde buğday, un, fasulye, kaşar peyniri, beyaz peynir, yumurta vs. yiyecek maddeleri ihraç edilmişti⁷⁷.

Bulgaristan Türklerinin Manevî Desteği

Bulgaristan Türkleri yaptıkları para bağışları, yiyecek ve giyecek yardımlarının yanı sıra mevlitler okumuş, şiirler yazmış, Millî Mücadele konusunu işleyen piyesler kaleme almış ve gösteriler düzenlemişlerdi. Böylece Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı'na manevî destek de vermişlerdi. Örneğin:

Plevne Türkleri, 1922 Şubat'ının ilk günlerinde Anadolu şehitlerinin ruhlarına ithafen kadın, çocuk ve bütün Müslüman cemaatinin gözyaşları arasında "**Mevlid-i Nebvî**" okumuştular⁷⁸.

26 Mart 1922 tarihinde **Tatarpazarcık** halkı da, Türkiye'de vatani için şehit düşen kahramanların mübarek ruhlarına **mevlit** okumuş ve kahvehane sahipleri Nisan ayının başında birer günlük hasılatlarını Hilâl-i Ahmer'e bağışlamışlardı⁷⁹.

İzmir'in kurtarıldığı günün gecesinde Tuna Nehri'nin kıyısında bulunan **Rahova**'da Anadolu mücahitlerine atfen **mevlidü'l-nebi** ve **çifte ezanlar** okunmuş, öğrenciler tarafından da **ilahiler** söylenmişti⁸⁰.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından Bulgaristan'daki soydaşlarımızla dindaşlarımız da büyük sevinç, mutluluk ve gurur

⁷⁶ Stefan Velikov, "Kemal Atatürk ve Bulgar-Türk İlişkileri", *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C: III, Ankara 1989, s. 1958; Stefan Velikov, "Kemal Atatürk ve Bulgaristan...", s. 1872.

⁷⁷ Stefan Velikov, *Kemalistkata Revolutsiya...*, s. 84.

Ancak Naime Yılmaz'ın *Kemalistkata Revolutsiya...* başlıklı eserin Bulgarcadan Türkçeye yaptığı çevirisinde 1.034.225.837 lev yerine muhtemelen yanlışlıkla lira yazılmıştır. Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl...*, s. 121.

⁷⁸ "Plevne'de Mevlidü'l-Nebi", *a.g.g.*, s. 2.

⁷⁹ "Tatarpazarcık Muhâbir-i Mahsûsumuzdan", *Ahâli Gazetesi*, No: 360-40, 24 Mart 1922, s. 2.

⁸⁰ "Anadolu'da Zafer, Rahva'da Tatlı Bir Gece...", *Ahâli Gazetesi*, No: 54, 16 Teşrin-i sânî (Kasım) 1922, s. 1.

duymuşlardı. Bu münasebetle 1923'ün Temmuz ve Ağustos aylarında Bulgaristan'ın Türk yerleşim birimlerinde törenler düzenlemiş ve mevlitler okumuşlardı. **Burgaz**'daki Türkler, kazanılan zaferin ve başarılı bir barış antlaşmasının yapılması şerefine İslâm şehitlerinin ruhları için **mevlit** okutmuş ve **şerbet** dağıtmışlardı⁸¹.

Razgrad Türkleri de camilerde toplanıp, Kurtuluş Savaşı'nda vatanı ve Türklük uğrunda canlarını feda eden kahraman şehitlerin mübarek ruhlarına ithaf ederek mevlit okutmuşlardır. Ayrıca **5.000 frank** toplayarak anavatanlarına gönderilmek üzere, Sofya'daki Türkiye Konsolosu Onur Bey'e teslim etmişlerdi⁸².

Afyon'da Yunan kuvvetlerinin bozguna uğratılması ve **İzmir**'in kurtarılması üzerine Bulgaristan'daki Türk şairler de gazetelerde yayımladıkları şiirlerle Rumeli Türklerinin sevinçlerini şöyle dile getirmişlerdi:

“ZAFER TARİHİ

Bir ziyâ' yükseldi Turan yolundan

Athlar belirdi sağ u solundan

'Afyon' önlerinden kaçan Yunanı

'İzmir'den attılar tutup kolundan.

(1338-1341)”⁸³

Böylece Bulgaristan Türkleri, emperyalist güçlerin dünyadaki tek bağımsız Türk Devleti'ni işgal ederek topraklarını paylaşmaya ve Türklüğü yok etmeye yönelik saldırılarına karşı sürdürülen çetin mücadeleye, maddî yardımlarla birlikte manevî destek de sağlamışlardı.

Sonuç

Aleksandır Stamboliyski'nin Çiftçi Birliği Hükümeti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ortadan kaldıran, Ege Denizi'ne çıkış koridorunu ve Makedonya gibi “tarihi” topraklarını elinden alan **Nöyi Barış Antlaşması**'nın iptal edilmesi için çalışmıştı. Aynı zamanda Ege Makedonyası, Batı Trakya ve mümkün olduğu takdirde Doğu Trakya'yı kendi sınırlarına dahil etmeyi hedeflemişti. Söz konusu hedeflerini gerçekleştirmek için ise Türkiye'nin Yunanistan'ı yenmesi gerekirdi. Bu sebeple Bulgaristan Hükümeti, İtilâf Devletleri'nin emperyalist gayeleri, acımasız uygulamaları ve baskılarına rağmen, Türkiye'ye para, silâh, cephane, çeşitli savaş malzemeleri ve siyâsî

⁸¹ “Burgaz'da Mevlid”, *Ahâlî Gazetesi*, No: 93, 12 Ağustos 1923, s. 2.

⁸² *Deliorman Gazetesi*, No: 41, 31 Ağustos 1923, s. 2.

⁸³ Şerif Alyanak, “Zafer Tarihi”, *Deliorman Gazetesi*, No: 4, Y: 1, 4 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, s. 1.

destek sağlamıştı. Bunun yanı sıra, 1922 yılında gizli yollarla buğday, un, fasulye, kaşar peyniri, beyaz peynir, yumurta vs. yiyecek maddeleri ihraç etmişti.

Aleksandır Stamboliyski Hükümeti, belirlediği millî politikalarına uygun olduğu için, Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye yardım kampanyaları düzenlemelerine izin vermiş, hatta bu yönde teşvikte bulunmuştu. Nitekim Bulgaristan'daki Türk gazeteleri, Başmüftülük, müftülükler, öğretmen teşkilâtları ve Türk vakıfları yardım kampanyalarının düzenlenmesi ve yürütülmesinde aktif rol üstlenmişlerdi.

Bulgaristan Türkleri, 1912-1913 Balkan Savaşları ile 1914-1918 I. Dünya Savaşı yıllarında çok ağır siyasî, malî ve iktisadî şartların altında ezilmiş, fakirleştirilmiş, tükenmişti. Buna rağmen millî şuurları güçlü olan Bulgaristan Türkleri, **I. Dünya Savaşı, Türk Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin** teşkil edilmesi süreçlerinde, bütün imkânlarını zorlayarak ve katlanabilecekleri son raddeye kadar fedakârlıkta bulunmuş ve ellerinden gelen siyasî, maddî ve manevî yardımları içtenlikle sağlamışlardı.

Bulgaristan Türkleri, kadınlarıyla kızlarının yüzük, küpe, bilezik ve gerdanlıklarını, ellerindeki birikimlerini, çift öküzlerini, öncelikle şehit aileleri ile yaralı gazilere yardım etmek ve emperyalistlere karşı yürütülen savaşta ihtiyaç duyulan diğer giderlere katkıda bulunmak üzere anavatanlarına bağışlamışlardı. Onlar fitre, zekât, kurban derilerini ve yardım maksadıyla topladıkları büyük miktarlardaki paraları Türkiye'ye ulaştırılmak üzere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin teşkilâtlarına veya Türkiye temsilciliklerine teslim etmişlerdi. Aynı zamanda ihtiyaç sahiplerinin kullanabilmesi için elbise, entari, don, gömlek, çorap, eldiven, peşkir, sargı, kese, kukuleta, namazlık gibi eşyalar da göndermişlerdi.

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye gönderdikleri toplam yardım miktarını kesin rakamlarla belirlemek adeta imkânsızdır. Bununla birlikte **Türk Kızılayı Arşivi belgeleri, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmûası, Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmûası**, Bulgaristan'da neşredilen **Ahâli, Deliorman ve Çiftçi Bilgisi** gazeteleriyle diğer kaynaklardaki bilgilerden tespit edebildiğimiz kadarıyla **Bulgaristan Türkleri**; bütün masraf ve alınan komisyonlar çıkarıldıktan sonra **3.500.000** civarında **lev**, **5.000 altın**, **13.000**'den fazla **lira**, **2.000.000**'a yakın **kuruş** ve **100.000** civarında **frank** bağışta bulunmuştu. Ayrıca sadece elimizde bulunan Kızılay arşiv belgelerine göre Hilâl-i Ahmer şefkat pullarından da **300.000**'den fazla **lev 1.400**'ün üzerinde **Türk lirası** temin edilmişti. Bulgaristan Türkleri, yaptıkları bağışlarla birlikte Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a sığınan Türk mültecilerini misafir ederek, bunların ihtiyaçlarını karşılamışlardı. Rumeli'deki Türklerin Kızılay adına ve Millî Mücadele için gönderdikleri yardımların önemli bir kısmı ise Anadolu'nun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılmıştı.

Bulgaristan Türklerinin verdikleri bu yardımlardan bile, bütün zor günlerde olduğu gibi **Türk Kurtuluş Savaşı** döneminde de **Rumeli** ve **Anadolu Türkleri** arasındaki kardeşlik duygusunun, işbirliğinin ve dayanışmanın güçlü olduğu görülmekte ve en zor şartlarda dahi, **Anadolu** ve **Rumeli Türklerinin** birbirine her çeşit yardım ve desteği sağladıkları açıkça anlaşılmaktadır. Özetle; Millî Mücadele sürecinde **Rumeli Türkleri**, **Anadolu Türkleri** ile birlikte üzülmüş ve birlikte sevinmişti. **Rumeli Türklerinin** kalbi, **Anadolu Türklerinin** kalbiyle birlikte atmıştı. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesi sonucunda birbirinden ayrı düşen bu **Oğuz Türkleri** adeta tek vücut hâline gelmişti.

Kaynakça

a. Arşiv Belgeleri:

Gnkur. Bşk.lığı *ATASE Bşk.lığı Arşivi*, ATAZB, Kt. No: 23, G. No: 50, Bl. No: 50-2.

Kız. Arş., Kt. No: 1261, Bl. No: 44.

Kız. Arş., Kt. No: 1323, Bl. No: 70.

Kız. Arş., Kt. No: 18, Bl. No: 190.

Kız. Arş., Kt. No: 18, Bl. No: 199.

Kız. Arş., Kt. No: 18, Bl. No: 200-1.

Kız. Arş., Kt. No: 18, Bl. No: 200-2.

Kız. Arş., Kt. No: 314, Bl. No: 107, 107-1.

Kız. Arş., Kt. No: 314, Bl. No: 107-2.

Kız. Arş., Kt. No: 615, Bl. No: 70.

Kız. Arş., Kt. No: 615, Bl. No: 70-1, 70-2.

Kız. Arş., Kt. No: 650, Bl. No: 11-1, 11-2.

Kız. Arş., Kt. No: 650, Bl. No: 15-1.

Kız. Arş., Kt. No: 650, Bl. No: 15-2.

Kız. Arş., Kt. No: 650, Bl. No: 17-1.

Kız. Arş., Kt. No: 650, Bl. No: 21-1.

Kız. Arş., Kt. No: 650, Bl. No: 5, 5-1.

Okrijen Arhiv-Smolyan, f. 172K, op. 1, a.e. 8, l(s). 139.

Ts. D. İ. A., f. 176, op. 4, a.e. 551, l(s). 44.

Ts. D. İ. A., f. 176k, op. 4, a.e. 1290, l(s). 2.

Ts. D. İ. A., f. 176k, op. 4, a.e. 1298, l(s). 17, 22.

b. Süreli Yayınlar:

“55 Bin Leva Toplamışlar”, *Ahâli Gazetesi*, No: 340-20, 5 Kânûn-ı sâni 1921.

“Anadolu'da Zafer, Rahva'da Tatlı Bir Gece...”, *Ahâli Gazetesi*, No: 54, 16 Teşrin-i sâni 1922.

“Bulgaristan İ'ânesi”, *THAM*, No. 27, 15 Teşrin-i sâni 1923.

“Bulgaristan Müslümânlarına”, *Çiftçi Bilgisi Gazetesi*, Y: 1, No: 35, 8 Ağustos 1920.

“Burgaz'da Mevlid”, *Ahâli Gazetesi*, No: 93, 12 Ağustos 1923.

“Hamiyetli Kircaalililer”, *Ahâli Gazetesi*, No: 366-46, 4 Mayıs 1922.

“Hilâl-i Ahmer İ'ânesi Gönderen Köylerin İsimleri”, *Deliorman Gazetesi*, No: 47, 11 Teşrin-i evvel 1923.

“Hilâl-i Ahmer İ'ânesi Gönderen Köylerin İsimleri”, *Deliorman Gazetesi*, No: 48, 19 Teşrin-i evvel 1339 (1923).

“Hilâl-i Ahmer İ'ânesi”, *Deliorman Gazetesi*, No: 13, 08 Kânûn-ı evvel 1922.

“Hilâl-i Ahmer İ'ânesi”, *Deliorman Gazetesi*, No: 55, 08 Kânûn-ı evvel 1923.

“Hilâl-i Ahmer'e Hâricden Gelen Muâvenetler”, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmûası (OHAM)*, No: 10, 15 Haziran 1922.

- “Hilâl-i Ahmer’e Hâricden Gelen Muâvenetler”, *OHAM*, No: 10, 15 Haziran 1922.
- “Hilâl-i Ahmer’e Hâricden Gelen Muâvenetler”, *OHAM*, No: 10, 15 Haziran 1922.
- “Hilâl-i Ahmer’e Hâricden Gelen Muâvenetler”, *THAM*, No. 22, 15 Haziran 1923.
- “Hilâl-i Ahmer’e Hâricden Gelen Muâvenetler”, *OHAM*, No: 10, 15 Haziran 1922.
- “Hilâl-i Ahmer’e İ’âne Veren Karyeler”, *Deliorman Gazetesi*, No: 17, 02 Kânûn-ı sâni 1923.
- “Hilâl-i Ahmer’e İ’âne Veriniz”, *Deliorman Gazetesi*, No: 19, 11 Kânûn-ı evvel 1923.
- “Karîmizim Sûalleri; Razgrad’dan: S. N. İmzasıyla”, *Deliorman Gazetesi*, No: 67, 6 Şubat 1924.
- “Misâk-ı Millî”, *Yeniğün Gazetesi*, No: 34, 29 Kânûn-ı sâni 1920.
- “Müslümânlar! Vazîfe Başına”, *Ahâli Gazetesi*, No: 349-29, 16 Şubat 1922.
- “Tatarpazarlık Muhâbir-i Mahsûsumuzdan”, *Ahâli Gazetesi*, No: 360-40, 24 Mart 1922.
- “Teberruât - Geçen Teşrin-i Sâni’de Hilâl-i Ahmer’e Verilen İ’ânât Cedvelidir”, *OHAM*, No: 5, 15 Kânûn-ı sâni 1922.
- “Trakya İçin Mitingler”, “Av’ave-yi Kilâb Önünde”, *Ahâli Gazetesi*, No: 335-35, 16 Mart 1922.
- “Türk Sözü Müdüriyet-i Muhteremesine”, *Türk Sözü*, S: 30, 8 Ağustos 1920.
- “Türk Sulhunun Esâsları Ne Olabilir? Misâk-ı Millî’nin Metni”, *Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi*, S: 101, 27 Cemâziye’l-evvel 1377.
- “Vazîfemiz”, *Ahâli Gazetesi*, No: 356-36, 19 Mart 1922.
- Ahâli Gazetesi*, No: 315-5, 22 Kânûn-ı evvel 1920.
- Ahâli Gazetesi*, No: 315-5, 22 Kânûn-ı evvel 1923.
- Ahâli Gazetesi*, No: 345-25, 5 Şubat 1922.
- Ahâli Gazetesi*, No: 352-32, 10 Mart 1922.
- Ahâli Gazetesi*, No: 355-35, 16 Mart 1922.
- Ahâli Gazetesi*, No: 356-36, 19 Mart 1922.
- Alyanak, Şerif, “Zafer Tarihi”, *Deliorman Gazetesi*, No: 4, Y: 1, 4 Teşrin-i sâni 1922.
- Çiftçi Bilgisi Gazetesi*, No: 36, 20 Teşrin-i evvel 1922.
- Deliorman Gazetesi*, No: 12, 5 Kânûn-ı evvel 1922.
- Deliorman Gazetesi*, No: 12, 5 Kânûn-ı evvel 1922.
- Deliorman Gazetesi*, No: 41, 31 Ağustos 1923.
- Deliorman Gazetesi*, No: 7, 14 Teşrin-i sâni 1922.

c. Kitap ve Makaleler:

- AKIN, Veysi, “Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Arasında Siyasî İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması’nın Yeri ve Önemi”, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C: I, S: 1, Aralık 2012.
- ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayını, Ankara 1990.
- ALP, İlker, *Millî Mücadele Sürecinde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları*, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayını, İstanbul 2019.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Trakya’da Millî Mücadele*, C: II, Ankara 1992.
- COŞAR, Ömer Sami, *Millî Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, No: 5, İstanbul 1964.
- ÇAPA, Mesut, “Bulgaristan ve Kıbrıs Türklerinin Anadolu’ya Yardımları”, *Türk Kültürü*, S: 320, Y: XXVII, Aralık 1989.
- ÇETİN, Nurten, “Millî Mücadele’de Kıbrıs Türk Kamuoyu”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C: 3, S: 7, Kasım 2016.
- DELİORMAN, Altan, “Mustafa Kemal’in Askeri Ateşe Olarak Bulgaristan’daki Faaliyetleri”, *Türk Kültürü, Atatürk Özel Sayısı*, S: 25, Kasım 1964.
- DELİORMAN, Altan, *Mustafa Kemal Balkanlar’da*, Bayrak Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2009.

- DOĞRUÖZ, Türkan, “Lozan Antlaşması’nın Ahâli Gazetesine Yansımaları”, *History Studies*, C: 5, S: 4, Temmuz 2013.
- DUMAN, Selçuk, “Modern Türkiye’nin Kuruluş Belgesi ve Doğal Hinterlandı Misâk-ı Millî”, *Yeni Türkiye: Misâk-ı Millî Özel Sayısı*, Y: 23, S: 93, Ocak-Şubat 2017.
- HAKOV, Cengiz, “Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler”, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991 Ankara*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996.
- KÂMİL, İbrahim, “Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya’da Millî Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri (1919-1922)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017-Güz, S. XVII/35.
- KÂMİL, İbrahim, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), c. I (1944-1953)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.
- KÂMİL, İbrahim, “Enver Paşa’nın I. Dünya Savaşı Sırasında Balkanlar’ı Teftişiyle İlgili Bilinmeyen İki Belge”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 18, S: 2, Aralık 2016.
- KÂMİL, İbrahim, *İkili ve Çok Taraflı Siyasî Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan’daki Türklerin Hakları*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1989.
- KÂMİL, İbrahim, “Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 60, Bahar 2017.
- KÂMİL, İbrahim, *Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili Bulgaristan Diplomatik Belgeleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996.
- KÂMİL, İbrahim, *Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili Bulgaristan Diplomatik Belgeleri, (1919-1922), C: I (1919-1920)*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2017.
- KAVALCİEV, Todor, “Urotsite ot sitrudničestvoto mejdu Turtsiya i Bılgariya pod upravlenieto na Kemal Atatürk i Aleksandır Stamboliyski (Kemal Atatürk ve Aleksandır Stamboliyski’nin İdaresi Altında Türkiye ve Bulgaristan Arasındaki Yardımlaşmanın İbret Verici Dersleri)”, *Stamboliyski i Atatürk za Bulgaro-Turkskite Vzaimootnaşeniya Simpozium - 14 Dekemvri 2000 g. Sofiya* (Stamboliyski ve Atatürk Bulgar-Türk İkili İlişkileri Üzerine Sempozyum - 14 Aralık 2000 Sofya), Hazırlayan: Stoyan Andreev, Natsionalen Tsentar za Stratejiçeski İzsledvaniya Sofiya (Millî Stratejik Araştırmaları Merkezi Sofya), Sofya 2001.
- KESKİOĞLU, Osman, *Bulgaristan’da Türkler*, Ankara 1985.
- LANGLOIS, Georges- Jean BOISMENU, Luc LEFEBVRE, Patrice REGİMBLAD, *20. Yüzyıl Tarihi*, Çeviren: Ömer Turan, Nehir Yayını, İstanbul 2000.
- OKDAY, İsmail Hakkı (Tevfik), *Bulgaristan’da Türk Basını*, Hürriyet Ofset Matbaacılık, İstanbul 1970.
- ÖZLEM, Kader, “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri”, *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, Editör: Yeliz Okay, Doğu Kitabevi Yayını, İstanbul 2013.
- ÖZLEM, Kader, “Bulgaristan’ın Türk Azınlık Politikası (1912-1923)”, *VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, “Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet Dışı Aktörler”*, 28-29 Kasım 2016, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa 2016.

- SARIKOYUNCU, Ali, “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türk-Bulgar Siyasî İlişkileri (1920-1938)”, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askerî-Siyasî İlişkileri*, Gnkur. Bşk.lığı Yayını, Ankara 2005.
- TUĞLACI, Pars, *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.
- TÜMENOĞLU, Rıdvan, “Atatürk Döneminde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türkleri (1919-1938)”, *Balkanlar’da Türk Kültürü*, S: 63, Y: 18, Mayıs-Haziran 2007.
- URGANDOKUR, Melisa, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1923-1933)*, (Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2004.
- VATANSEVER, Erhan, “Prenslük ve Krallık Döneminde Bulgaristan Türklerinin Hakları (1878-1944)”, *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı*, Y: 21, S: 69, Mart-Haziran 2015.
- VATANSEVER, Erhan-Sabri Can SANNAV, “Bulgaristan Millî Kütüphanesinde Muhafaza Edilen Üç Türk Gazetesi: Tuna, Edirne ve Ahâli”, *TURKCESS- II. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, 5-7 Mayıs 2017- Nizip*, PEGEM Akademi, 2016.
- VELİKOV, Stefan, “Kemal Atatürk ve Bulgaristan”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C: III, Ankara 1983.
- VELİKOV, Stefan, “Kemal Atatürk ve Bulgar-Türk İlişkileri”, *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C: III, Ankara 1989.
- VELİKOV, Stefan, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan (1918-1922)*, Bulgarcadan Çeviren: Naime Yılmaz, Kitaş Yayını, İstanbul 1969.
- VELİKOV, Stefan, *Kemalistkata Revolutsiya i Bilgarskata Obşcestvenost 1918-1922* (Kemalist İhtilâl ve Bulgar Toplumunu 1918-1922), Bilgarska Akademiya na Naukite Institut za Balkanistika (Bulgaristan Bilimler Akademisi Balkan Çalışmaları Enstitüsü), Sofya 1966.
- YALIMOV, İbrahim, “Politikata na BZNS (Bilgarskiya Zemedelski Naroden Sıyuz) sred Turskoto naselenie (Bulgaristan Çiftçi Millî Birliği’nin Türk Halkına İlişkin Politikası)”, *Stamboliyski i Ataturk za Bilgaro-Turskite Vzaimootnoşeniya, Simpozium - 14 Dekemvri g. 2000 Sofiya* (Stamboliyski ve Atatürk Bulgar-Türk İkili İlişkileri Üzerine Sempozyum - 14 Aralık 2000 Sofya), Hazırlayan: Stoyan Andreev, Natsionalen Tsentr za Strategičeski İzsledvaniya Sofiya (Millî Stratejik Araştırmaları Merkezi Sofya), Sofya 2001.
- YALIMOV, İbrahim, *İstoriya na Turskata Obşçenost v Bulgariya (Bulgaristan’daki Türk Topluluğunun Tarihi)*, İmir Yayını, Sofya 2002.
- Yaşarov İsov, Mümin, “Bulgaristan Basınında Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı”, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C: 5, S: 1, Temmuz 2016.

Ekler

EK - 1’in transliterasyonu:

BULGARİSTAN’IN VARNA SANCÂĞI’NA MÜLHAK PRAVADİ
KASABASI VE KAZÂSİ AHÂLÎ-İ HAMİYYET-MENDÂNİ
TARAFINDAN VERİLEN HİLÂL-İ AHMER İ’ÂNÂT
CEDVELİDİR

Sıra numarası	İ'âne veren zevâtın ismi	Koçan numarası	İmhaber numara	Târîh-i teslîmi			Santim	Frank
1	Pravadi ahâlîsinden Mustafa Ağazâde Ahmed Efendi	11	1	7	Kanûn- 1 evvel	[1]330	00	5
2	Pravadi ahâlîsinden Ahmed Ağazâde Çarıkçı Hüsni Efendi	11	2	7	”	”		150
3	Pravadi ahâlîsinden Receb Ağazâde Mehmed Efendi	11	3	7	”	”		50
4	Pravadi ahâlîsinden İzzet Efendizâde Saatçı İbrahim Efendi	11	4	7	”	”		30
5	Hüseyin Ağazâde Kunduracı Ahmed Efendi	11	5	7	”	”		50
6	Mustafa Ağazâde Helvacı Osman Efendi	11	6	7	”	”		50
7	Salih Ağazâde Osman Ağa	11	7	7	”	”		15
8	Mehmed Ağazâde Kahveci Abdurrahman Efendi	11	8	7	”	”		05
9	Emin Efendi'nin Mustafazâde Salih Efendi	11	9	14	”	”		200
10	Pravadi Kazâsı Müftîsi Halil Hilmi Efendi	11	10	14	”	”		105
11	Nuri Efendizâde Çarıkçı Osman Efendi	11	11	14	”	”		030

12	Hacı Halil Efendizâde Simitçi Said Efendi	11	12	14	”	”	100
13	Ömer Beyzâde Rıza Bey Efendi	11	13	14	”	”	600
14	Tüfekçi Ahmed Ağazâde Hüsmen Efendi	11	14	14	”	”	100
15	Ali Efendizâde Tahtacı Salih Efendi	11	15	14	”	”	150
16	Uncu Hafız Mehmed Efendizâde Saib Efendi	11	16	14	”	”	50
17	Yayladan Ahmed Ağazâde Receb Efendi	11	17	14	”	”	100
18	Mehmed Ağazâde Kavaf Mehmed Emin Efendi	11	18	14	”	”	200
19	Çubukçu Osman Ağazâde Necib Efendi	11	19	14	”	”	50
20	İzzet Efendizâde Saatçı Hasan Efendi	11	20	14	”	”	30
21	İbrahim Ağazâde Şükrü Efendi	11	21	14	”	”	40
22	Mustafa Ağazâde Kahveci Salih Efendi	11	22	14	”	”	20
23	Akkoyunlu Mehmed Ağazâde Şükrü Efendi	11	23	14	”	”	05
24	Mehmed Ağazâde Minareci İbrahim Efendi	11	24	14	”	”	20
25	Minareci İbrahim Efendi Haremi Hanım	11	25	14	”	”	06

26	Hacı Halil Ağazâde Bakkal İsmail Safa Efendi	11	26	14	”	”		50
27	Ali Ağazâde Berber Salih Efendi	11	27	14	”	”		100
28	Mustafa Ağazâde Berber Salih Efendi	11	28	14	”	”		40
29	Hüsmen Ağazâde Musa Efendi	11	29	14	”	”		100
30	Ahmed Ağazâde Bekir Efendi	11	30	14	”	”		01
31	İbrahim Çavuşzâde İsmail Efendi	11	31	14	”	”		50
32	Ahmed Ağazâde Mustafa Efendi	11	32	14	”	”		20
33	Mehmed Ağazâde Süleyman Sadi Efendi	11	33	14	”	”		50
34	Memişoğlu Ahmedzâde Mehmed Efendi	11	34	14	”	”		30
35	Receb Efendizâde Rıza Efendi	11	35	14	”	”		50
36	Hacı Caferzâde Yemenici Ahmed Efendi	11	36	14	”	”		10
37	Ali Osman Ağazâde Arif Efendi	11	37	14	”	”		05
38	Mehmed Ağazâde Bakkal Mestan Efendi	11	38	14	”	”		30
39	Ahmed Ağazâde Osman Efendi	11	39	14	”	”		02
40	Ali Ağazâde Sinan Efendi	11	40	14	”	”		05
41	Kudret Mustafa Hasan bin Mustafa ve Selim efendiler	11	41	14	”	”		04
42	Mehmed Ağazâde Kahveci İbrahim Efendi	11	42	14	”	”		20

43	Pehlüvan Hüsmen Ağazâde İsmail Ağa	11	43	15	”	”		20
44	Paşaoğlu Hüsmen Ağazâde İsmail Ağa	11	44	15	”	”		50
45	Habibullahzâde Kahveci Mehmed Ağa	11	45	15	”	”		10
46	Cemal Ağazâde Kasab Mehmed Efendi	11	46	15	”	”		05
47	Abdullahoğlu Hüseyn Ağa	11	47	15	”	”		02
48	Süleyman Ağazâde Ahmed Tahir Efendi	11	48	15	”	”		03
49	Tütüncü İsmailzâde Emrullah Efendi	11	49	15	”	”		03
50	Celil Ağazâde Kelam Efendi	11	50	15	”	”		05
51	Şaban Ağazâde Kahveci Hüseyn Ağa	12	51	15	”	”		05
52	Zeynel Ağazâde Hayreddin Ağa	12	52	15	”	”		05
53	Mehmed Ağazâde İsa Efendi	12	53	15	”	”		01
54	Salihoglu İsmail Efendi	12	54	15	”	”		02
55	Hasan Ağazâde İbrahim Efendi	12	55	15	”	”		02
56	Ali Ağazâde İsmail Efendi	12	56	15	”	”		01
57	Ömer Ağazâde Nalband Ahmed Efendi	12	57	17	”	”		30
58	Pravadi Ahâlîsinden Kışlahı Ahmed Ağazâde Ahmed Efendi	12	58	17	”	”		09

59	Pravadi Ahâlisinden Ali Ağazâde Süleyman Efendi	12	59	18	”	”	50	02
60	Pravadi Ahâlisinden Hüseyin Ağazâde Salih Efendi	12	60	18	”	”		1
61	Pravadi Ahâlisinden Hasan Ağazâde Salih Efendi	12	61	19	”	”		5
62	Pravadi Ahâlisinden Mehmed Ağazâde Fikri Efendi	12	62	19	”	”		5
63	Pravadi Ahâlisinden Feteköylü Mehmed Ağa haremi Ayşe Hanım	12	63	19	”	”		7
64	Pravadi Ahâlisinden Taksitâde Mustafa Efendi	12	64	19	”	”		10
65	Pravadi Ahâlisinden Taksit Hasan Ağa Haremi Şükriye Hanım	12	65	19	”	”		05
66	Pravadi Ahâlisinden Süleyman Ağazâde Hasan Efendi	12	66	19	”	”		15
67	Pravadi Ahâlisinden Mustafa Ağazâde Hüseyin Efendi	12	67	19	”	”		15
68	Pravadi Ahâlisinden Zirbeşoğlu İsmail Ağa	12	68	19	”	”		02
69	Pravadi Ahâlisinden Çilingir Mustafa	12	69	19	”	”		03

	Ağazâde Hüseyin Efendi							
70	Pravadi Ahâlîsinden Abdülkadir Çavuşzâde Salih Efendi	12	70	19	”	”		20
71	Pravadi Ahâlîsinden Mehmed Ağazâde Helvacı Hakkı Efendi	12	71	20	”	”		50
72	Pravadi Ahâlîsinden Köçün Ali Ağazâde İbrahim Efendi	12	72	21	”	”		05
73	Pravadi Ahâlîsinden İskenderzâde Destan Efendi	12	73	21	”	”		10
74	Pravadi Ahâlîsinden Tatar İbrahimzâde Ali Osman Efendi	12	74	23	”	”		02
75	Pravadi Ahâlîsinden Mustafa Ağazâde Ahmed Efendi	12	75	23	”	”		05
76	Pravadi Kazâsının Yunus Pınar Bâlâ Karyesi'nden Hafız Osman Haremi Hanım	12	76	23	”	”		-
77	Pravadi Ahâlîsinden Mehmed Ağazâde Minareci İbrahim Efendi	12	77	24	”	”		05
78	Pravadi Ahâlîsinden Ahmed Ağazâde Arab Şükrü Efendi	12	78	24	”	”		15
79	Pravadi Ahâlîsinden	12	79	24	”	”		20

	Feteköylü İbrahimzâde Rüstem Efendi							
80	Pravadi Ahâlisinden Hacı Salihzâde Ömer Efendi	12	80	25	” ”	”		30
81	Pravadi Ahâlisinden İbrahimzâde Boşnak Süleyman Efendi	12	81	26	” ”	”		30
82	Pravadi Ahâlisinden Hafız Süleymanzâde Bekir Efendi	12	82	26	” ”	”		10
83	Pravadi Ahâlisinden Hacı Süleymanzâde Molla Zekeriya Efendi	12	83	26	” ”	”		20
84	Pravadi Ahâlisinden Molla Zekeriya Arabacı Ahmed Efendi	12	84	26	” ”	”		20
85	Pravadi Ahâlisinden Hasan Ağazâde Ömer Efendi	12	85	26	” ”	”		10
86	Pravadi Ahâlisinden Receb Efendizâde Hakkı Efendi	12	86	26	” ”	”		50
87	Pravadi Ahâlisinden Memiş Ağazâde Said Efendi	12	87	26	” ”	”		20
88	Pravadi Ahâlisinden Hasan Ağazâde Şaban Efendi	12	88	26	” ”	”		05
89	Pravadi Ahâlisinden Dağlı	12	89	26	” ”	”		06

	Salihoğlu İbrahim Efendi							
90	Pravadi Ahâlisinden Keşlik Mehmed Ağazâde Berber Süleyman Efendi	12	90	26	”	”		30
91	Pravadi Ahâlisinden Vahidoğlu Osmanzâde Muhsin Efendi	12	91	26	”	”		05
92	Pravadi Ahâlisinden Ali Ağazâde Tatar Hayreddin Efendi	12	92	26	”	”		05
93	Pravadi Ahâlisinden Hacı Bekir Ağazâde Mehmed Efendi	12	93	27	”	”		01
94	Pravadi Kazâsının Mihaliç Karyesi ahâlisinden Beytullah Emin Hakkı	12	94	27	”	”		200
95	Pravadi Kazâsının Mihaliç Karyesi ahâlî-i İslâmiyyesinden	12	95	27	”	”	90	102
96	Pravadi Ahâlisinden Yankovalı Mustafa kerîmesi Hanım	12	96	27	”	”		6
97	Pravadi Ahâlisinden Abdurrahmanzâde Mehmed Efendi	12	97	27	”	”		5
98	Pravadi Ahâlisinden Mehmed Ağazâde Osman Efendi	12	98	27	”	”		2
99	Pravadi Ahâlisinden Yunus Pınar Yayla ahâlî-i	12	99	27	”	”	40	20

	İslamiyyesi nâmına Hacı Selim Efendi							
100	Pravadi Ahâlîsinden Arif Ağa kerîmesi Emine Hanım	12	100	27	” ”	”		01
101	Pravadi Kazâsının Kadıkaryesi ahâlî-i İslamiyyesi nâmına Ömer bin Nuh	13	101	12	” ”	”	40	238
102	Pravadi Kazâsı Derayı Karyesi ahâlî-i İslamiyyesi nâmına Selim bin Hacı Mustafa	13	102	27	” ”	”		63
103	Pravadi Kazâsı Derayı Karyesi ahâlîsinden Hüseyin Ağazâde Ahmed Efendi	13	103	27	” ”	”		33
104	Pravadi Kazâsı Derayı Karyesi ahâlî-i İslamiyyesi nâmına Feyzullah bin Mehmed	13	104	27	” ”	”		284
105	Pravadi Ahâlîsinden Dedealizâde Tabak Ahmed Efendi	13	105	27	” ”	”		2
106	Pravadi Kazâsı'nın mihalli karyesi ahâlî-i İslamiyyesinden Ahmedzâde Haşim	13	106	29	” ”	”		20
107	Pravadi ahâlîsinden Ömer Çavuşzâde Hüseyin Efendi	13	107	29	” ”	”		04
108	Pravadi Kazâsının Fethiye karyesi ahâlî-i İslamiyyesi nâmına Ahmedoğlu Ali Ağa	13	108	29	” ”	”		45

109	Pravadi ahâlisinden Gedikoğlu Mehmed Ağazâde İbrahim Efendi	13	109	30	”	”		109
110	Pravadi Kazâsının Unuk Arnavud Müslim karyesi ahâlî-i İslamiyyesi nâmına Akif bin Hasan	13	110	30	”	”	80	201
111	Pravadi Kazâsı Yunus Pınar Zîr karyesi ahâlisinden Mustafa bin Salih	13	111	31	”	”	75	74
112	Pravadi Kazâsının Mihalli karyesi ahâlisinden Ahmed Ağazâde Ahmed Efendi	13	112	31	”	”		10
113	Pravadi ahâlisinden Rüşdiye Mektebi mu’allimlerinden Ahmed Zeki Efendi	13	113	31	”	”		50
114	Pravadi ahâlisinden Salih Ağazâde Mu’allim Zeynelabidin Efendi	13	114	31	”	”		
115	Pravadi ahâlisinden Abdullahzâde Mu’allim Hasan Tahsin Efendi	13	115	31	”	”		
116	Pravadi ahâlisinden Mutsafa Ağazâde Mu’allim Ömer Faruk Efendi	13	116	31	”	”		
117	Pravadi ahâlisinden Çarşu Câmî-i Şerîfi Hatîbi Hafız Hasan Efendi	13	117	31	”	”		
118	Pravadi ahâlisinden Bekir Ağazâde	13	118	31	”	”		

	Hafız Mehmed Efendi							
119	Pravadi ahâlîsinden Ahmed Ağazâde Mu'allim Hafız Tahsin Efendi	13	119	31	”	”		
120	Pravadi ahâlîsinden Zeynelabidin zâde Mu'allim Rıfat Efendi	13	120	31	”	”		
121	Pravadi ahâlîsinden Ferhad Ağazâde bevvâb Rafet Nihad Efendi	13	121	31	”	”		
122	Pravadi Kazâsı Hısarçık karyesi ahâlî-i İslamiyyesi nâmına Ömerzâde Hafız Edhem	13	122	2	”	”		
123	Pravadi Kazâsı Kuştepe karyesi ahâlî-i İslamiyyesi nâmına Kara Hasanzâde Hacı Mehmed Efendi	13	123	2	”	”		
124	Pravadi'de Kahveci Tevfik Ağanın kahvesinden toplanan	13	124	2	”	”		
125	Pravadi ahâlîsinden Berber Mustafaoğlu Ali Osman Ağa	13	125	3	”	”		
126	Pravadi ahâlîsinden Hasanzâde Mustafa Efendi	13	126	3	”	”		
127	Pravadi Kazâsı Murna Çiftliği karyesi ahâlî-i İslamiyyesi nâmına Mahmudoğlu Receb Efendi	13	127	4	”	”		
128	Pravadi Kazâsı Arnavud Müslim	13	128	5	”	”		

	karyesi ahâlîsi nâmına Haliloğlu Hafız Hasan Efendi							
129	Pravadi Kazâsı Arnavud Müslim karyesi ahâlîsinden Deli Mehmedoğlu İbrahim Efendi	13	129	5	” ”	”		
130	Pravadi Kazâsı Arnavud Müslim Karyesi ahâlîsi nâmına Fettahoğlu Hafız Ahmed Efendi	13	130	5	” ”	”		
131	Pravadi Kazâsı Arnavud Müslim karyesi ahâlîsi nâmına Hasanoğlu Ali Osman Ağa'dan	13	131	5	” ”	”		
132	Pravadi ahâlîsinden Kışlalı Ahmed Ağazâde Mehmed Efendi	13	132	5	” ”	”		
133	Pravadi Kazâsı Basmaneye Karyesi ahâlîsi nâmına Receb Efendizâde Rıza Efendi	13	133	5	” ”	”		
134	Pravadi Kazâsı Basmaneye Karyesi ahâlîsinden Danaoğlu İsmail Ağa	13	134	5	” ”	”		
135	Pravadi Kazâsı Basmaneye Karyesi ahâlîsinden Bektaşoğlu Mehmed Ağa	13	135	5	” ”	”		
136	Pravadi Kazâsı Basmaneye Karyesi	13	136	5	” ”	”		

	ahâlisinden Ahmedzâde Kasım Ağa							
137	Pravadi Kazâsı Basmaneye Karyesi ahâlisinden Ahmedzâde Necib Ağa	13	137	5	” ”	”		
138	Pravadi Kazâsı Basmaneye Karyesi ahâlisinden Datoğlu Ahmed Ağa'dan	13	138	5	” ”	”		
139	Pravadi ahâlisinden ve Musevi cemaatinden Manol veled-i Nesim	13	139	5	” ”	”		
140	Pravadi ahâlisinden İslimiyeli Ali Ağazâde Mehmed Efendi	13	140	6	” ”	”		
141	Pravadi Kazâsının Çağlayan Karyesi ahâlisi nâmına İsmailzâde Hafız Mehmed Efendi	13	141	6	” ”	”		
142	Pravadi Kazâsının Köprü Karyesi ahâlisinden Hüseynzâde Hacı Mustafa Hatib Efendi	13	142	6	” ”	”		
143	Pravadi Kazâsının Köprü Karyesi ahâlisinden Hacı Hatîbzâde Hacı Durmuş Ağa	13	143	6	” ”	”		
144	Pravadi Kazâsının Köprü Karyesi ahâlisinden Hacı	13	144	6	” ”	”		

	Hatîbzâde Hacı Abazer Efendi							
145	Pravadi Kazâsının Köprü Karyesi ahâlîsinden Hacı Abazerzâde Cafer Tayyar Efendi	13	145	6	”	”		
146	Pravadi ahâlîsinden Abazerzâde Nuri Ağa'dan	13	146	7	”	”		
147	Pravadi ahâlîsinden Süleymanzâde Serrâc Mehmed Ağa	13	147	7	”	”		
148	Pravadi Kazâsı'nın Köprüküy Karyesi ahâlî-i İslâmiyyesi nâmına Ahmedzâde Hacı Ali Efendi	13	148	7	”	”		
149	Pravadi ahâlîsinden ve Musevi Cema'atından İshakzâde Çelebi Efendi	13	149	7	”	”		
150	Pravadi ahâlîsinden Ahmedzâde Furuncu Ali Osman Efendi	13	150	7	”	”		
151	Pravadi ahâlîsinden ve İslali Karyesi ahâlîsinden Hüseyinzâde Hüsmen Efendi	14	151	7	”	”		
152	Pravadi ahâlîsinden Mehmedzâde Kırçalı Ali Efendi	14	152	7	”	”		
153	Pravadi Kazâsı'nın ve İslali Karyesi ahâlîsinden Mehmed Alizâde Hasan Efendi	14	153	7	”	”		
154	Pravadi Kazâsı'nın İlyas Fakih Karyesi	14	154	7	”	”		

	ahâlîsi nâmına Ahmedzâde Mu'allim İsmail							
155	Pravadi ahâlîsinden Kıyak Ahmed Ağa Haremi Ayşe Hanım	14	155	8	” ”	”		
156	Pravadi Kazâsının Derayı Karyesi ahâlîsi nâmına Hüseynoğlu Ahmed Efendi	14	156	8	” ”	”		
157	Pravadi Kazâsının Potreşan? Karyesi ahâlîsi nâmına Hüseynoğlu Ahmed Efendi	14	157	8	” ”	”		
158	Pravadi ahâlîsinden Hasanzâde Kasab Habibullah Efendi	14	158	8	” ”	”		
159	Pravadi Kazâsı Kara Ahmed Mahallesi Karyesi'nden Müminzâde Bakkal Mustafa	14	159	9	” ”	”		
160	Pravadi Kazâsı Kara Ahmed Mahallesi Karyesi ahâlîsi nâmına Hasanzâde Hasan Fehmi	14	160	9	” ”	”		
161	Pravadi ahâlîsinden taraf Mehmedzâde Şükrü Efendi	14	161	9	” ”	”		
162	Pravadi Kazâsının Kadıkaryesi ahâlîsi nâmına Koçoğlu Ömer Efendi	14	162	9	” ”	”		
163	Pravadi ahâlîsinden Musazâde Mehmed Rıfat Efendi	14	163	9	” ”	”		

164	Pravadi ahâlisinden Mehmedzâde Kasab Ali Efendi	14	164	9	”	”		
165	Pravadi Kazâsının İşçidede Karyesi ahâlîsi nâmına Ahmedoğlu Osman'dan	14	165	10	”	”		
166	Pravadi Kazâsının Pireci Karyesi ahâlîsi nâmına Mustafaoğlu Yunus Efendi	14	166	10	”	”		
167	Pravadi Kazâsının Deli Hüseyin Mahallesi Karyesi ahâlîsi nâmına Ali ve Mustafa ve Mehmed	14	167	10	”	”		
168	Pravadi ahâlisinden Hacı Abdurrahmanzâde Mehmed Efendi	14	168	10	”	”		
169	Pravadi Kazâsının Çağlayan Karyesi ahâlîsi nâmına Salihoğlu Mehmed Ağa'dan	14	169	10	”	”		
170	Pravadi Kazâsı'nın Çamurda Karyesi ahâlî-i İslâmiyyesi nâmına Hacı Mustafa ibn-i Ali Ahmed	14	170	11	Kânûn- ı sâni	[1]330	80	77
171	Pravadi ahâlisinden Abdullahzâde Receb Efendi	14	171	11	”	”	00	04
172	Pravadi Kazâsı'nın Levdeşne Karyesi ahâlî-i İslâmiyyesi nâmına Hayrullah Efendi	14	172	12	”	”	70	262
173	” Sarı Kurdafen ”	14	173	12	”	”	00	160

	Hasan oğlu Şakir Efendi							
174	” ” ” ahâlisinden Köse mer oğlu Mustafa Efendi	14	174	12	00	00	50	021
175	” ” ” Yenice Karyesi ahâli-i İslâmiyyesi nâmına Osman oğlu Mehmed Efendi	14	175	12	00	00	00	200
176	Pravadi ahâlisinden Ali Osmanzâde Fatma Hanım	14	176	12	00	00	00	004
177	” ” ” Osmanzâde Emine Hanım	14	177	13	00	00	00	002
178	” ” ” Osmanzâde Naalband Bekir Ağa	14	178	13	00	00	00	015
179	Pravadi Kazâsı'nın Ayazma Karyesi ahâli-i İslâmiyyesi nâmına Hasanzâde Molla Ahmed Efendi	14	179	13	00	00	00	301
180	” ” ” Kadı Karyesi ahâlisinden Bilal bin Ahmed	14	180	13	00	00	00	010
181	” ” ” KuŐneper Karyesi ahâlisinden Ahmedzâde Şakir Efendi	14	181	13	00	00	00	020
182	Pravadi ahâlisinden Hasanzâde Berber Kadir Efendi	14	182	13	00	00	00	005
183	Pravadi Kazâsı'nın Mihalli Karyesi ahâlisinden	14	183	13	00	00	00	030

	Ahmezzâde Hoca Hasan Efendi							
184	” ” Arablâr Karyesi ahâlîsi nâmına Şakir oğlu Hasan Ağa	14	184	14	00	00	40	018
185	” ” Arablâr Karyesi ahâlîsi nâmına ” ” ”	14	185	14	00	00	67	219
186	Pravadi ahâlîsinden Aziz Ağa kerîmesi Hanife Hanım	14	186	14	00	00	00	005
187	Pravadi Kazâsı’nın Mandıkçı Karyesi ahâlîsi nâmına Mustafa oğlu Hacı Mehmed Ağa	14	187	14	00	00	10	393
188	Pravadi Meb’ûsu Aknasi Çebernef Efendi	14	188	14	00	00	00	020
189	Pravadi ahâlîsinden Lebsiral Karyesi’nden Ostoban Rikof Efendi	14	189	14	00	00	00	005
190	Pravadi Kazâsı’nın Arlanderte Karyesi ahâlîsi nâmına Mustafa oğlu Molla Ahmed	14	190	15	00	00	80	541
191	” ” Kutu Karyesi ahâlîsi nâmına Mehmedzâde Hasan Efendi	14	191	16	00	00	20	084
192	” ” Karaköse Karyesi ahâlîsinden Salihzâde Kör İbrahim Efendi	14	192	16	00	00	00	40
193	” ” Sandıkçı Karyesi ahâlîsinden	14	193	16	00	00	00	10

	Salimzâde Hakkı Efendi							
194	” ” Yassitepe Karyesi ahâlîsinden İsmail oğlu Yusuf Efendi	14	194	16	00	00	00	05
195	” ” Körpe Karyesi ahâlîsinden Ahmedzâde Hacı Ali Efendi	14	195	16	00	00	00	01
196	Pravadi ahâlîsinden İbrahim Ağazade Necib Efendi	14	196	16	00	00	00	10
197	” ” Hafız Ali Efendizâde Emin Efendi	14	197	16	00	00	00	05
198	Pravadi Kazâsının Pirece Karyesi Gancuvar Mahallesi nâmına Hacı Yusuf oğlu Hasan	14	198	16	00	00	00	270
199	Pravadi ” Karaköse Karyesi ahâlîsinden Hacı İsmailzâde Musa Efendi	14	199	16	00	00	00	080
200	” ” ” Ahâlî- i İslamiyye nâmına Molla Hasanzâde Mecid Efendi	14	200	16	00	00	00	225
201	” ” ” Yunuspinar Karyesi ahâlî-i İslâmiyyesi nâmına Hacı Selim	15	201	17	Kânûn- 1 evvel	00	00	295
202	” ” Arablar Karyesi ahâlîsinden Ömer Hoca bin Ömer	15	202	19	00	00	20	358
203	” ” Arablar Karyesi	15	203	19	00	00	00	100

	ahâlisinden Şakir oğlu Hasan Ağa							
204	” ” Emirgâzî Karyesi ahâlî-i İslâmiyyesi nâmına Mehmed İbrahim	15	204	22	00	00	40	357
205	” ” Yedikarlı Karyesi ahâlisinden Yusuf oğlu Ömer Ağa	15	205	23	00	00	00	060
206	” ” Yedikarlı Karyesi ahâlisinden Hacı Hasan oğlu Osman Ağa	15	206	23	00	00	00	070
207	” ” Yedikarlı Karyesi ahâlîsi nâmına Yusuf İbrahim	15	207	23	00	00	10	499
208	” ” Yedikarlı Karyesi ahâlisinden İbrahim Hoca	15	208	23	00	00	00	-
209	” ” Karaca Evhad Karyesi ahâlisinden Hacı Kara	15	209	23	00	00	00	054
210	” ” Karaca Evhad Karyesi ahâlîsi nâmına Haceoğlu Hasan	15	210	23	00	00	10	472
211	” ” Burhanlar Karyesi ahâlî-i İslâmiyye nâmına Hafız Yusuf Efendi	15	211	24	00	00	20	739
212	” ” Arnavud ve Müslim Karyesi ahâlîsi nâmına Mustafa bin Osman	15	212	26	00	00	00	020
213	” ” Yedikarlı Karyesi	15	213	26	00	00	00	040

	ahâlisinden Hasan bin Hüseyin							
214	” ” Yedikârlı Karyesi ahâlisinden Hacı Recebzâde Mehmed Ağa	15	214	26	00	00	00	100
215	” ” ” ” Abdullah bin Hacı İbrahim	15	215	26	00	00	00	040
216	” ” ” Karamanlı Karyesi ahâlî-i İslâmiyye nâmına Mehmed oğlu Hasan	15	216	29	00	00	45	328
217	” ” ” Damlalı hamalı Karyesi ahâlisinden Ali Osman bin Mehmed Ali	15	217	29	00	00	00	015
218	” ” ” Anbarlık Karyesi ahâlî-i İslâmiyye nâmına Hasan oğlu Mehmed	15	208	29	00	00	00	272
219	” ” ” Damlalı Hamalı Karyesi ahâlisinden Ali Osman bin Mehmed Ali	15	209	30	00	00	00	005
220	” ” ” Karyesi Pınarlı ahâlî-i İslâmiyye nâmına Salih bin Yusuf	15	220	30	00	00	80	224
221	” ” ” Karyesi Pirece ahâlisinden Hacı İsmail bin Bekir Hoca	15	221	30	00	00	60	209
222	Pravadi ahâlisinden Abdülganizade Ali Efendi	15	222	1	Kânûn- ı sâni	00	00	005

223	” ” Bektaş oğlu Ağa haremi Şerife Hanım	15	223	1	“	00	00	002
224	” ” Abdüsselamzâde Abdullah Efendi	15	224	5	“	00	00	10
225	” ” Rüşdiye Mektebi Üçüncü sınıf talebeler nâmına Mustafa Cevad Efendi	15	225	7	“	00	60	5
226	Pravadi Rüşdiye Mektebi Üçüncü Sınıf talebesinden Bekir Sıdkı Efendi	15	226	7	Kânûn- ı sâni	32	00	1
227	Pravadi Kazası'nın Dara Karyesi ahâlî- i İslâmiyye nâmına Receb oğlu Ali	15	227	18	“	00	80	246
228	Pravadi ahâlîsinden Ahmed Ağa kerîmesi Safiye Hanım	15	228	18	00	00	00	010
229	” ” Kayahlı kahvesinde toplanan	15	229	18	00	00	30	038
230	Pravadi Kazası'nın Abdürrezzak Karyesi ahâlî-i İslâmiyyesi nâmına Osman oğlu Bekir	15	230	20	00	00	90	340
231	Pravadi ahâlîsinden Hacı Raşid Ağa haremi Emine Hanım	15	231	21	00	00	00	10
232	” ” Kadir Çavuşzâde İbrahim Efendi	15	232	22	00	00	00	20
233	” ” Hacı Mustafa oğlu İzzet Efendi	15	233	22	00	00	00	05
234	” ” Terfekçi	15	234	22	00	00	00	50

	Ahmedzâdesi Ali Efendi								
235	” ” Hacı İbrahimzâde Hacı Reşid Efendi	15	235	22	00	00	00	00	40
236	” ” Pravadi Kazası'nın Arnavud ve Müslim Karyesi ahâlîsi nâmına Osman oğlu Ahmed	15	236	22	00	00	00	00	06
237	Pravadi ahâlîsinden Muallim Zeynelabidin Efendi haremi Hanımefendi	15	237	22	00	00	00	00	01
238	Pravadi ahâlîsinden Hacı Bekirzâde Mehmed Efendi	15	238	22	00	00	00	00	20
239	Pravadi Kazası'nın Gökçe Devlek Karyesi ahâlîsi nâmına Abdullahzâde Mustafa	15	239	23	00	00	70	00	229
240	” ” Mihaliç Karyesi ahâlîsinden Hacı Mehmedzâde Musa Efendi	15	240	23	00	00	00	00	001

21.171,09 Yekûn

245,40 Sarfiyât i'âne yekûnundan Baltacı

20.925, 69 Mütübâkî cem'an yekûn-ı i'âne

Masârîfât

Frank	Santim	
16	60	Hilâl-i Ahmer'e hediye edilen eşyayı zimmet yapmak için Katarıca kapanan resmim
28	80	” ” gömleklerin yakalarını açmak için hakkıma ve kalanı ile de Doktor aba iç donu yapılmıştır.

200	00	Paraları Dersa'âdet'de Hilâl-i Ahmer merkez ulemâsına teslim etmek için giden heyet-i masârıfa hibe.
244	140	

Bulgaristan'ın Varna Sancağı'na mülhak Pravadi Kasabası ve kazası ahâlî-i hamîyyet-mendânı tarafından Hilâl-i Ahmer i'ânesi olarak verilüp heyetimiz ma'rifetiyle cem' edilen i'ânât yekûnu bâlâ-yı cedvelde gösterildiği vechile yirmi bir bin yüz yetmiş bir Frank dokuz santime iblağ edilmiş ve bundan vukû' bulan iki yüz kırk beş Frank kırk santim sarfiyât bi't-tenzîl mütebâkî kalan yirmi bin dokuz yüz yirmi beş Frank altmış dokuz santim Dersa'âdet Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmîsi'ne teslim edilmek üzere heyet ağzâsından ve Pravadi eşrâfından Ömer Beyzâde Rıza Bey ve Sandık Emîni Mustafa Efendizâde Salih efendilere teslimen irsâli savb-ı sâmilere kılınmış olmağın ol bâbda. Fî 23 Kânûn-ı sâni sene [1]330

Pravadi Hilâl-i Ahmer İ'âne Komisyonu A'zâsı

Aza, Yusuf b Mehmed
Aza, Nuh b. Sinan
Aza, Ömer Bekirzâde Rıza
Aza, Saatçı Mehmed b. İzzet
Aza, Said Hacı Hüseyin,
Komisyon Kâtibi Muallim Ahmed Zeki
Komisyon Sandık Emîni, Salih Mustafa Eminoğlu
Komisyon Reîsi Müftî-i Kazâ-i Pravadi, (mühür)
Aza
Aza.

1252 numarolu vezne mazbûzuyla beher lef 4,375 esmâniyla kabz tevzî' olomasına ve teberruiye komisyonun çek vechile yekân yekân teblîkât makbûzların kat'-ı husûsî muhâsebeyle takdîm.

Fî 29 Kânûn-ı sâni sene [1]330

EK - 1 (a, b, c, d): *Kız. Arş., Kt. No: 314, Bl. No: 107; 107-1*

EK - 2'nin transliterasyonu:

Sofya Şebenderliği

Aded

1579

HİLÂL-İ AHMER CEM'İYETİ MUHTEREMESİ RİYÂSET-İ SÂNİYESİ
CÂNİB-İ ÂLÎSİ'NE

Arz-ı âcîzanemdir

Cem'iyet-i muhteremenin 1409 numarolu ve 31 Mart [1]333 tarihli tahrîrât-ı aliyye-i matbu'asıyla tesyâr edildiği iş'ar-ı behiyye 2056 leva kıymetindeki Hilâl-i Ahmer tahmilât tarifesi şebenderliğimizce doğrudan

doğruya tevzi' edilerek meblağ-ı mezbûr irsâlat-ı mümaselenin tarz-ı icrâsı hakkında 13 ve 52 numrolu ve 7 Mart [1] 917 tarihli tahrirât-ı aliyye-i riyâset-i penâhileri imkâna tevfikân cem'iyet-i muhteremenin Sofya'da Bank-ı Ceneral dö Bulgari nezdindeki hesâb-ı carîsine geçirdiğimiz ve tahmilât-ı ma'ruz-ı anhânın mukarrerâtını irâe eder bir cedvelin tanzîm ve matviyen takdîm olduğunu arz-ı müsâra'at ederim efendim hazretleri.

5 Şubat 1918

Sofya Şehbenderi
(İmza)

Muhâsebeye

Muhâsebece görülmüşdür
Ve üçer sahife
1813
Fî [19] 13/2/18

Bank-ı Ceneral dö Bulgari'nin [19] 18/2/6 mektubu mucebince meblağ-ı mezbûr hesâb-ı cânibilerine tevdi' edilmiştir.
[19] 13/2/18

341-5
5 Şubat 1918

EK - 2: Kız. Arş., Kt. No: 650, Bl. No: 5.

EK - 3'ün transliterasyonu:

Teberruâtın leva hesabıyla mikdarı leva kuruş	Yazı ile leva	Teberruâtın isim ve künyesi
10	On leva	Kaymaklı Hasan Ağazade Mehmed Ağa
100	Yüz leva	Çiftçi Celil Ağazade Halil Ağa
20	Yirmi leva	Perevkâr Aslan Giray oğlu Salih Efendi
1.500	Bin beş yüz leva	Kadıköylü Hacı Yusuf Ağazade Osman Ağa
500	Beş yüz leva	Sabancı Ali Ağa
100	Yüz leva	Perevkar Mestan Efendi
200	İki yüz leva	Perevkar Ali Mustafa Çavuş
100	Yüz leva	Çiftçi Şaban Ağazade Osman Ağa
1.000	Bin leva	Sarraç Rüstem Ağazade Aliş Efendi
50	Elli leva	Salih oğlu Selim Ağa
200	İki yüz leva	Çiftçi Salih Ağazade Mahmud Ağa
100	Yüz leva	Naib Beyazıtlı Rüstem Ağa
50	Elli leva	Kadıköylü Kasım Ağa

1.000		Bin leva	Kadıköylü Çiftçi Selim Ağa
35		Otuz beş leva	Kömürcü Feyzi Ağa
150		Yüz elli leva	Bozacı Rıfat Ağa
100		Yüz leva	Kadıköylü Ömer Ağazade Osman Ağa
100		Yüz leva	Kadıköylü Ömer Ağazade İbrahim Ağa
50		Elli leva	Arabacı Sarraç Ali Ağa
1.000		Bin leva	Celeb Hacı Yusuf Ağazade Raşit Ağa
100		Yüz leva	Aşçı Daloğlu Halil Ağa
50		Elli leva	Edirneli Helvacı Ali Usta
50		Elli leva	Arabacı Menaroğlu Ahmet Ağa
50		Elli leva	Perevkar Aslan Giray
150		Yüz elli leva	Rençber Çalılı köylü Kazım Ağa
70		Yetmiş leva	Perevkar İdris oğlu Mehmed Efendi
40		Kırk leva	Muhacir Ahur köylü İbrahim Ağa
100		Yüz leva	Çiftçi İbrahim oğlu Hüseyin Ağa
6.975			Yekûn
60		Altmış leva	Rençber Kart oğlu Selim Ağa
60		Altmış leva	Rençber Pomak Mehmet Ağa
20		Yirmi leva	Rençber Selim oğlu Hasan Ağa
50		Elli leva	İbrahim oğlu Ali Ağa
70		Yetmiş leva	Rençber Çanakçılı Osman Ağa
100		Yüz leva	Rençber Hüseyin oğlu Kasım Ağa
100		Yüz leva	Kara Sultan Ağa
200		İki yüz leva	Celil oğlu İbrahim Ağa
200		İki yüz leva	Çora İsmail Ağa
50		Elli leva	Hacı Hafızoğlu Ahmet Efendi
500		Beş yüz leva	Kadıköylü Hacı Yusuf Ağazade Hüseyin Ağa
150		Yüz elli leva	Mehmed Efendi-zade Aliş Ekrem Efendi
30		Otuz leva	Perevkar Hacı Hafız oğlu Mehmed Efendi
100		Yüz leva	Mustafa Paşa Muhacirlerinden Halim Ağa
100		Yüz leva	Perevkar Küçük Ağa-zade Hüseyin Ağa

100		Yüz leva	Çiftçi Parpalak İbrahim Ağa
20		Yirmi leva	Perevkar Boz Veli Ağa
100		Yüz leva	Perevkar Abdülkadiroğlu Şükrü Efendi
20		Yirmi leva	Alioğlu Yaşar Ağa
50		Elli leva	Mıhçı Kel Hüseyin Ağa
20		Yirmi leva	Latifoğlu Veli
20		Yirmi leva	Dumanoğlu İsmail
20		Yirmi leva	Sığırtmaç Alioğlu İsmail
20		Yirmi leva	Türkiyeli Muhacir Mustafa
30		Otuz leva	Velioğlu Mestan
20		Yirmi leva	İsmailoğlu Batak Salih Ağa
20		Yirmi leva	Hasanoğlu Kalaycı Ali Ağa
9.205			Yekûn
20		Yirmi leva	İsmail oğlu Ali
20		Yirmi leva	Osman oğlu Ali Ağa
10		On leva	Solak Durmuş oğlu Ahmed
10		On leva	Bayrakdaroğlu Salih
10		On leva	Ahmedoğlu Hasan
50		Elli leva	Hasan oğlu İbiş Ağa
40		Kırk leva	İsmail oğlu Şaban Ağa
10		On leva	Karami oğlu Şaban Ağa
10		On leva	Yarımkaş oğlu İsmail Ağa
10		On leva	Ahmed oğlu Hüseyin Ağa
10		On leva	Duka oğlu Salim
9405			
50		Elli leva	Cemâ'at-i İslâmiye Re'isi Şaban Ağa-zade Mehmed Ağa mûmâ ileyh ayrıca yüz seksen yedi buçuk kuruşluk Türk varaka-i nakdiyyesi teberru etmiştir
9455			
187,5	20	Türk varaka-i nakdiyyesi	

Teberrü'âtın umûm-i yekûnu dokuz bin dört yüz elli beş leva, yüz seksen yedi buçuk kuruşluk Türk varaka-i nakdiyyesidir.

EK - 3 (a, b, c, d): (Bu belge üzerinde tarih kaydedilmemiştir). *Kız.*
Arş., Kt. No: 615, Bl. No: 70; Bl. No: 70-1; Bl. No: 70-2.

EK - 4'ün transliterasyonu:

BULGARİSTAN İ'ÂNESİ

1 Mart 1338 (1922) tarihinden 15 Eylül 1339 (1923) tarihine kadar Bulgaristan'da Şumnu ve mülhakâtı ahâli-i İslâmiyesinin Hilâl-i Ahmer'e nakden mu'âvenetini müş'ir cetveldir:

LEVA	SANTİM	AÇIKLAMA
87.880	80	Şumnu Kasabası'nda erkekler tarafından
11.653		Şumnu Kasabası'nda kadınlar tarafından
600		Şumnu Kasabası'ndan toplanan eşya esmânu
2.815		Şarvi Karyesi ahâli-i İslâmiyesinden
1.325		Saltuklu ahâli-i İslâmiyesinden
1.009	29	Çoban Nasuh ahâli-i İslâmiyesinden
1.492		Davulcular ahâli-i İslâmiyesinden
1.355		Şumnu Bozcular ahâli-i İslâmiyesinden
8.115		Aydoğdu ahâli-i İslâmiyesinden
1.504		İskender enbiya ahâli-i İslâmiyesinden
4.373		Sulak Enbiya ahâli-i İslâmiyesinden
1.905		Sakallı Enbiya ahâli-i İslâmiyesinden
3.217	20	Taşkın ahâli-i İslâmiyesinden
4.750		Aşık (Işık) Köy ahâli-i İslâmiyesinden
2.781		Akçalar ahâli-i İslâmiyesinden
7.346		Nasuhcılar ahâli-i İslâmiyesinden
2.101		Göçirler ahâli-i İslâmiyesinden
3.643		Podavya ahâli-i İslâmiyesinden
2.857	40	Tursunlar ahâli-i İslâmiyesinden
5.488		Kovancılar ahâli-i İslâmiyesinden
12.346		Celeb (Cileb) ahâli-i İslâmiyesinden
3.422		Hasan Mahalle ahâli-i İslâmiyesinden
13.823		Çukur Köy ahâli-i İslâmiyesinden
4.560		Terbia (?) ahâli-i İslâmiyesinden
1.412		Piri Fakih ahâli-i İslâmiyesinden
1.243		Çıvgaz ahâli-i İslâmiyesinden
1.511	60	Köse Bazırgân (Bezırgân) ahâli-i İslâmiyesinden

2.913	20	Karalar âhâli-i İslâmiyesinden
419		Demirci Karyesinin Muhâcir mahallesinden
988	60	Demirci Karyesi Kadîm mahallesinden
1.730		Acınlar (?) Karyesi âhâli-i İslâmiyesinden
3.200		İkizce (Ekizce) âhâli-i İslâmiyesinden
3.400		Gürgenli âhâli-i İslâmiyesinden
4.045		Karabaşlı âhâli-i İslâmiyesinden
3.835		Çamurlu âhâli-i İslâmiyesinden
12.670		Kayalı Dere âhâli-i İslâmiyesinden
3.650		Kabuk Söğütlü âhâli-i İslâmiyesinden
9.357		Mirhânli âhâli-i İslâmiyesinden
1.610		Kocacıklar âhâli-i İslâmiyesinden
5.150		Sencâa(?) âhâli-i İslâmiyesinden
7.610		Oluklu Yeni âhâli-i İslâmiyesinden
4.265	60	Topal âhâli-i İslâmiyesinden
8.860		Baykocalar âhâli-i İslâmiyesinden
11.612		Kulkallar (Kolkalar) âhâli-i İslâmiyesinden
7.145		Has Köy âhâli-i İslâmiyesinden
5.603		Burhanlar âhâli-i İslâmiyesinden
5.024		Köseler âhâli-i İslâmiyesinden
5.480		Uzunlar âhâli-i İslâmiyesinden
12.323	60	Kayacık Tüccar âhâli-i İslâmiyesinden
3.405		Kayacık Has âhâli-i İslâmiyesinden
3.587		Novasel âhâli-i İslâmiyesinden
5.916		Orta Köy âhâli-i İslâmiyesinden
4.985		Çerçiçe (?) âhâli-i İslâmiyesinden
8.086	50	Gradişte âhâli-i İslâmiyesinden
2.615		Dere Köy âhâli-i İslâmiyesinden
915		Çengel âhâli-i İslâmiyesinden
1.380		İçek âhâli-i İslâmiyesinden
1.780		Kerimeddin âhâli-i İslâmiyesinden
712	21	Bankadan faiz olarak
349.362		Yekûn

EK - 4: “Bulgaristan İânesi”, THAM, No: 27, 15 Kasım 1923, s. 69.
EK - 5'in transliterasyonu

HİLÂL-İ AHMER İ'ÂNESİ GÖNDEREN
KÖYLERİN İSİMLERİ

İkinci Taksît

31.064	Razgrad'dan
7.166	Razgrad hanımları birinci komisyonundan
6.657	Razgrad hanımları ikinci komisyonundan
1.709	Yenice Köy düğününden Taşcı Abdullah Efendi vâsıtasıyla
324	Razgrad panayırından Şâkir Zeki Efendi vâsıtayla
16.730	Ezerçe Karyesi'nden
5.000	Yenice Köy'den
6.000	Gökçesu
1.500	Işıklar
3.850	Tekke Mahalle ikinci defa

80.000 - (Yekün)

Bu Yekûn Sofya'da Balkanik Bankası vâsıtasıyla ve 32282 numrolu çekle gönderilmiş ve Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti tarafından 105.263 guruş olarak kabul edilmiş ve 811 numrolu makbûz vürûd etmiştir.

EK - 5: "Hilâl-i Ahmer İ'ânesi Gönderen Köylerin İsimleri",
Deliorman Gazetesi, 11 Teşrîn-i evvel 1339 (1923), S: 47, s. 4.

EK - 6'nın Transliterasyonu

HİLÂL-İ AHMER İ'ÂNESİ GÖNDEREN KÖYLERİN İSİMLERİ ÜÇÜNCÜ TAKSÎT

Lef	
4.182	Duraç Karyesi Yeni Mahallesi'nden
61.200	Duştubak
8.413	Killi Kuyucuk
2.640	Kıdır
3.380	Kalaycı
447	Demirciler
6.545	Zincirli Kuyucuk
4.301	Sovucak
11.050	Karagöz

6.325	Salâhaddin
1.405	Abdul
590	Duran Karyesi'nden İkinci Defa
10.715	Yunus Abdal

121.193 (Gazetede yanlışlıkla **81.193** lef olarak kaydedilmiştir.)

Bu yekûn Sofya'da Bank Franko Bulgar vasıtasıyla ve 001016/10343 numrolu çekle gönderilmiş ve Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti tarafından 73.073 gurus olarak kabul edildiğine dâir 815 numrolu makbûz vürûd etmiştir.

EK - 6: "Hilâl-İ Ahmer İ'ânesi Gönderen Köylerin İsimleri Üçüncü Taksît", *Deliorman Gazetesi*, No: 48, 19 Teşrîn-i evvel 1339 (1923), s. 4.

“SOYA DÖNÜŞ PROJESİ” VE “BÜYÜK GEZİ” TARİHÇESİ

Ayşe KAYAPINAR*

Giriş

Kavram olarak “Soya Dönüş Süreci”/Yeniden Doğuş Süreci yani Vızroditelen protses¹ ile “Büyük Gezi”/Golyamata Ekskurzia dünyada dilbilim, tatbik edildiği uygulama alanı ve ısrarla Bulgaristan’da bazı çevrelerin bu olayların haklı olduğunu iddia etmeleri bakımından da eşi benzeri görülmemiş iki olaydır. 1984’de başlayan ad değişim kampanyası 30 yıl sonucunda hala sürmektedir. 1989’da başlatılan “Büyük Gezi”ye maruz kalanlar Bulgar bakış açısıyla hala “Büyük Gezi”de olmaya devam etmektedirler. Soya Dönüş Süreci’nin başladığı Aralık 1984’den beri 35 yıl geçti. 1 Haziran 1989’da başlayan “Büyük Gezi”den de 30 yıl geçti. Bu 30-35 yıllık süreçte her iki olayla ilgili bir takım çalışmalar yapıldı. Öncelikle bu çalışmalardan bazılarını burada zikretmek yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1- “Soya Dönüş Süreci” ve “Büyük Gezi”ye Dair Yapılan Çalışmaları

Öncelikle 30-35 yıl boyunca Bulgaristan’da ve Türkiye’de yapılan çalışmalara kısaca değinelim. Soya Dönüş Süreci’nden 35 yıl ve Büyük Gezi’den 30 yıl geçtiği 2019 yılına gelindiğinde bu iki olayla ilgili hem Bulgaristan’da ve hem de Türkiye’de çok sayıda çalışmanın yapıldığı söylenebilir.² Ben sadece Bulgaristan’da yapılan bazı çalışmalara değinmek istiyorum, çünkü bunlardan bazıları doğrudan doğruya Bulgaristan’da bulunan arşiv malzemesine dayalı olarak hazırlanmıştır. 1989 Haziran ayında başlayan “Büyük Gezi” ve akabinde aynı yılın Aralık ayında Todor Jivkov

* Milli Savunma Üniversitesi, akayapinar66@hotmail.com

¹ Bulgaristan’daki Türklere karşı Bulgarların uyguladığı kimliklerini yok etme siyaseti ki bu siyasetin doruk noktasını zorla isim değiştirme kampanyası, Soya Dönüş ya da Yeniden Doğuş Süreci/Vızroditelen protses olarak adlandırılmıştır. Bulgarlar, uyguladıkları sürece böyle bir isimlendirme yaparak Bulgaristan Türklerinin aslında Osmanlı döneminde Türkleşmiş Bulgarlar olduğu iddiasını hatırlatmak ve Türklere karşı güttükleri politikaları meşrulaştırmak istemişlerdir. Ayşe Kayapınar, “Bulgar Tarihçilerinin Komplote Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”, *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu, İstanbul 2012, s. 104-115.

² 2012 yılından önce 89 Göçü ile ilgili yapılan çalışmalar için bk. Mehmet Hacisalihoğlu, “Giriş”, *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu, İstanbul 2012, s. 38-60.

hükümetinin devrilmesinden sonra Bulgaristan’da yaşayan Türkler üzerine ürkek adımlarla bir takım araştırmaların yapılmaya başlandığı görülmektedir. Soya Dönüş Sürecinin önde gelen destekçilerinden Orlin Zagorov 1993 yılında “Vızroditelniyat protses. Teza-Antiteza. Otritsaniye na otrisaniyeto”/ “Soya Dönüş Süreci. Tez-Antitez. Reddin Redi” şeklinde bir kitap yayımlamıştır.³ 1996 yılında Bonço Asenov, “Vızroditelniyat Protsets i Dırjavna Sigurnost”/ “Soya Dönüş Süreci ve Devlet Güvenlik Kurumu” başlığı ile yine konuya ilişkin bir başka kitap yayımlamıştır.⁴

1998 yılında çıkan iki tetkik eser dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi, “Turskoto Naselenie v Bılgariya mejdu polüsitate na etniçeskata politika”/“Etnik politikanın Kutup Noktaları Arasında Bulgaristan’daki Türk Nüfusu” adlı kitaptr.⁵ Bu kitap Bulgaristan’ın kendi Türk nüfusuna dair politikasını değerlendirmektedir. İkinci kitap ise Türkiye’ye 1989’da “Büyük Gezi” ile göç etmiş Bulgaristan’lı Türklerin Türkiye’deki durumunu inceleyen “Mejdu adaptatsiyata i nostalgiyata. Bılgarskite turtsi v Turtsiya”/“Adaptasyon ve Nostalji Arasında Türkiye’deki Bulgaristan’lı Türkler” adlı eserdir.⁶

2002 yılında İbrahim Yalimov oldukça kapsamlı, “Soya Dönüş Süreci”nin ve “Büyük Gezi”nin nedenleri ve sonuçlarına detaylı yer veren “İstoriya na turskata obşnost v Bılgariya”/“Bulgaristan’da Türk Toplumunun Tarihi” eserini yayımlamıştır. Bu eser, Bulgaristan’daki Türklerin adeta siyasi tarihi olup “Soya Dönüş Süreci”nin ve “Büyük Gezi”nin nedenlerini, gelişimini ve sonuçlarını ele almaktadır.⁷

Türklerin Bulgaristan siyasetinde yer almasını sağlayan Hak ve Özgürlükler Partisi ve onun lideri de bir takım araştırmaların merkezinde olmuştur. Bunlar arasında İvan Palçev’in 2001’de hazırladığı “Ahmed Dogan. Opit za političeski portret”/Ahmet Doğan, Bir Siyasi Portre Denemesi ile İbrahim Tatarlı’nın 2003’de kaleme aldığı “Dvijenie za prava i svobodi. Faktor za

³ Орлин Загоров, *Възродителният процес. Теза-антитеза. Отрицание на отрицанието* [Orlin Zagorov, *Vızroditelniyat protses. Teza-Antiteza. Otritsaniye na otrisaniyeto*], София 1993.

⁴ Бончо Асенов, *Възродителният процес и Държавна сигурност* [Bonço Asenov, *Vızroditelniyat protsets i Dırjavna sigurnost*], София 1996.

⁵ Валери Стоянов, *Турското население в България между полюсите на етническата политика* [Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie mejdu polyusite na etniçeskata politika*], София 1998.

⁶ *Между адаптацията и носталгията. Българските турци в турци* [Mejdu adaptatsiyata i nostalgiyata. Bılgarskite turtsi v Turtsiya], haz. Антонина Желязкова, София 1998.

⁷ Ибрахим Ялъмов, *История на турската общност в България* [İbrahim Yalimov, *İstoriya na turskata obşnost v Bılgariya*], София 2002.

demokratsiya, razbiratelstvo i sigurnost v stranata i na Balkanite”/ “Hak ve Özgürlükler Hareketi. Ülkede ve Balkanlarda Demokratikleşme, Anlaşma ve Güvenlik Faktörü” adlı çalışmaları dikkat çekmektedir.

“Soya Dönüş Süreci” ile ilgili ilk dikkat çeken belge yayını Veselin Angelov’un 2008 ve 2009’da yayımladığı “Strogo Poveritelno! Asimilatorskata kampaniya sreštu turskoto natsionalno maltsinstvo v Bılgaria (1984-1989)”/“Çok Gizli. Bulgaristan’da Ulusal Türk Azınlığına Karşı Asimilasyon Kampanyası” ve “Sekretno. Protestnite aktsii na turstite v Bıglariya yanuari-may 1989”/“Gizli. Ocak-Mayıs 1989 Tarihlerinde Bulgaristan’daki Türklerin Protesto Faliyetleri”⁸ başlıklı çalışmalarıdır.

“Soya Dönüş Süreci” ile ilgili Devlet Arşivlerinin hazırladığı ve belge yayını niteliğinde olan iki ciltlik “Vızroditelniyat Protses” 2009 yılında Sofya’da basılmıştır. Bu eserin ilk cildi konu ile ilgili Bulgaristan resmi evrakı⁹ kapsarken ikinci cildi ise bu konunun uluslararası boyutuna ilişkin belgeleri¹⁰ ihtiva etmektedir.

Mihail İvanov’un “Dokumentalni stranitsi za “Vızroditelniya protses” (1984-1989)”/ Soya Dönüş Süreci için Belge Sayfaları (1984-1989)” adlı çalışması da 2009 yılında çıkmıştır.¹¹

2013 yılında yine iki cilt halinde bir başka belge yayını niteliği taşıyan ve Sofya’da Devlet Güvenlik Kurumu (Dirjavna Sigurnost) tarafından yayımlanan “Dirjavna Sigurnost-smyanata na imenata-vızroditelniyat protses (1945-1985)”/“Devlet Güvenlik Kurumu-Ad Değişimi-Soya Dönüş Süreci” adlı eser yayımlanmıştır.

⁸ Веселин Ангелов, *Строго поверително. Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България* [Veselin Angelov, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata kampaniya sreštu turskoto natsionalno maltsinstvo v Bılgaria (1984-1989)*], София 2008; Веселин Ангелов, *Секретно. Протестните акции на турците в България януари-май 1989* [Veselin Angelov, *Sekretno. Protestnite aktsii na turstite v Bıglariya yanuari-may 1989*], София 2009.

⁹ „Възродителният процес„. *Българската държава и българските турци. (Средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век)* [“Vızroditelniyat protses”. *Bılgarskata dirjava i bılgarskite turtsi (sredata na 30-te – natchaloto na 90-te godini na XX vek)*], haz. Искра Баева-Евгения Калинова [Iskra Baeva-Evgeniya Kalinova], С. I, Sofya 2009.

¹⁰ „Възродителният процес“. *Международни измерения (1984-1989)* [“Vızroditelniyat protses”. *Mejdunarodni izmereniya (1984-1989)*], haz. Искра Баева-Евгения Калинова [Iskra Baeva-Evgeniya Kalinova], С. I, Sofya 2009.

¹¹ Михаил Иванов, *Документални страници за “Възродителния процес” (1984 - 1989)* [Mihail İvanov, “Dokumentalni stranitsi za “Vızroditelniya protses” (1984-1989)”, София 2009.

2014 yılında Veselin Angelov, Büyük Gezi'ye yönelik 2 ciltlik kitap yayımlamıştır. Bu eser, Büyük Gezi'ye yönelik belge yayını niteliğinde önemli bir boşluğu dolduracak nitelikte bir çalışmadır.

Yeni dönem Bulgaristan iktisat tarihi uzmanlarından Rumen Avramov, Sofya'da 2016 yılında kaleme aldığı “İkonomika na vızroditelniya protses”/“Soya Dönüş Sürecinin Ekonomisi” başlığı ile Soya Dönüş Sürecinin Bulgaristan'ı önce ekonomik çöküşe ve akabinde siyasal çöküşe getirdiğini vurgulamaktadır. Rumen Avramov, Türk Müslüman Gruplarının Adlarının Bulgarlaştırılması yani “Soya Dönüş” Sürecine Yönelik Görüşünü şu cümleler özetlemektedir: “Vızroditelen Protses”/“Soya Dönüş Süreci”, Bulgar Devletinin kendi vatandaşlarının bir kısmına yönelik şüphe götürmeyen, açık bir suç fiilidir. Komünist dönemde bu fiil yegane olmayıp Türkler de bu rejimin baskısına maruz kalan gruplardan birisidir. Ancak toplu asimilasyon; kapsam, yaratıcılık (olumsuz) ve anlamsızlık bakımından tektir (eşi benzeri yoktur).¹²

Şüphesiz konuya ilişkin çok sayıda Bulgaristan ve Bulgaristan Türkleri üzerine 1983 yılından beri çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi yapılmış durumdadır. Yine çok sayıda akademik çalışma da her yıl değişik boyutlarıyla konuyu ele almaktadır. Bunlardan sadece birkaçını zikretmekle yetineceğim. Bunlar arasında Bilal Şimişir'in “Bulgaristan Türkleri, Nurcan Özgür'ün “Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi”, Neriman Ersoy Hacısalihoglu ve Mehmet Hacısalihoglu'nun editörlüğünü yaptığı “89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç”, Emin Atasoy'un “Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kısılcacında Bulgaristan Türkleri”, Ayşegül İnginar Kemaloğlu, Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989), İbrahim Kamil'in 8 cilt olarak yayımladığı ve belge yayını niteliğinde olan “Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1949-1989)” adlı eserleri zikredebiliriz.

Türkiye ve Bulgaristan dışında da Soya Dönüş Süreci ve Türklerin Zorunlu Göçü ile ilgili çok sayıda çalışma var. Bunlardan davetlimiz olan Thomasz Kamusella'nın “Ethnic Cleansing during the Cold War. The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria”/“Soğuk Savaş Sırasında Etnik Temizlik. Komünist Bulgaristan'dan Türklerin Unutulmuş 1989 Kovulması” adlı kitabını zikretmek yerinde olacaktır.

¹² Румен Аврамов, *Икономика на Възродителния процес*, София 2016; [Rumen Avramov, *İkonomika na Vızroditelniya protses*], София 2016.], s. 9-10.

2- Soya Dönüş Sürecine Giden Yol. Sebepler.

Yaklaşık yüz yıl öncesine gittiğimizde Bulgarların 1912-1913 yılında Pomaklara karşı başlattıkları ad değiştirme ve Hıristiyanlaştırma girişimleriyle karşılaşmaktayız.¹³ Rumeli Muhâcirin-i İslâmiye Cemiyeti'nin hazırladığı Zavallı Pomaklar adlı broşüre göre Hıristiyanlaştırma kampanyasına tabi tutulan Pomakların sayısı 150.000'dir.¹⁴ Bu broşürde şöyle bir cümle kullanılıyor ki çok anlamlıdır: "Pomak dindaşlarımızın tek suçu Bulgarca konuşabilmeleridir". Demek Bulgar milletinin nezdinde çok dil bilmek adeta cinayet ya da her Bulgarca bilenin Bulgar olması, diğer bir deyişle Hıristiyan olması gerekir.¹⁵ Tabi bu cümle gelenek görenek benzerliklerine de tatbik edilebilir ki tatbik edildiği de bilinmektedir. 1912-1913 yıllarında Pomakların zorla tenassur ettirilmesinden sonra Bulgarlar daha sonraki yıllarda sınırları içerisinde yaşayan Müslümanları tenassur ettirme girişimini sürdürecektir. Pomaklara yönelik bu girişim her ne kadar vızroditelen protses/soya dönüş süreci olarak adlandırılmasa da, aslında bu sürecin kendisidir. Vızroditelen protses/Soya dönüş süreci kavramı 80'li yılların ortalarına doğru kullanılmaya başlıyor, ancak süreç olarak tatbikine 60-70'li yıllarda başlanıyor. Balkan Savaşlarında sadece Pomaklara yönelik bir uygulama gözükürken 70'li yıllardan 80'li yılların ortasına kadar uzanacak üç aşamalı bir sürece dönüşecek ve Bulgaristan'da Müslüman olan bütün kesimleri kapsayacaktır. Bu süreç çerçevesinde Müslüman inancında olan bütün azınlıkların kültür, dil, din, gelenek-görenek ve adlarının yok edilmesi hedeflenmiştir. Uygulamanın doruk noktası Müslümanların adlarının Hıristiyan Bulgar adları ile değiştirilmesi ve kimliğinin tamamen yok edilmesidir.

Bu sürecin sebepleri nelerdir? Sürecin failleri Todor Jivkov ve çevresindekiler rejimin çöküşünden önce (10 Kasım 1989) ve sonra bu olayı açıklayacak kabul edilebilir gerekçeler sunamamışlardır. Onlar, öncelikle Bulgaristan'ı Pantürkizm, terörizm gibi tehlikelerden koruma hedefinde olduklarını belirtmişlerdir. Bir taraftan olayın gerçek sebeplerini vurgulamak Bulgaristan'ın güvenliğini ve iç barışı tehdit edebileceğini belirtirken diğer

¹³ Zavallı Pomaklar! Rumeli Muhâcirin-i İslâmiye Cemiyeti Nesriyatından, No. 4, Matbaa-i Hayriye ve Sürekâsı, İstanbul 1330; Aşkın Koyuncu, Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913), *OTAM*, C. 33 (2013), s. 139-196; Zeynep Zafer, "Balkan Savaşları ve Pomaklar", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İthilâflı Duruşlar*, ed. Mustafa Türkes, c. 1, Ankara 2014, s. 351-367.

¹⁴ Zavallı Pomaklar! Rumeli Muhâcirin-i İslâmiye Cemiyeti Nesriyatından, No. 4, Matbaa-i Hayriye ve Sürekâsı, İstanbul 1330, s. 2.

¹⁵ "Pomak dindaşlarımızın yegâne kabâhati Bulgarcada tekellüm edebilmeleri teşkil ediyor. Dimek ki Bulgar milletinin indinde fazla lisân bilmek âdetâ bir cinâyet yâhud her Bulgarca bilenin Bulgar olması ta'bir-i diğerle Hıristiyân olması iktizâ ediyor." *Zavallı Pomaklar*, s. 8.

tarafından da Müslüman nüfusun gönüllü olarak, ileri gelenlerinin ısrarı üzerine başladığını ifade etmektedirler.¹⁶ Arşiv belgeleri çok daha derin sosyal ve siyasal sorunların olduğunu göstermektedir.

Todor Jivkov'un totaliter rejiminin önünde temel sorunlardan birisi olarak demografi sorununun bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla nüfus artış sorunu, "Soya Dönüş Süreci"nin birinci sebebi olarak tezahür etmektedir. Nüfus artış oranları, 70-80'li yıllarda Bulgaristan'ın azınlık politikasını belirleyen temel faktörlerden birisidir. 60'lı yılların ortalarından itibaren Bulgar nüfus artış oranı düşüştürülmüştür. 1975 yılında bu oran binde 4.83 oranıyla oldukça gerilemiştir. Türklerde de nüfus artışı gerilemekle birlikte hala binde 11,7 oranındaydı. 1985 yılına gelindiğinde Türk nüfusunun oranı, resmi veriler ışığında 795.500 kişiden ibaretti. Yapılan çalışmalar doğrultusunda 2000'li yıllarda Türklerin Bulgaristan'daki sayısı 1 milyon civarına ulaşyordu. Belli bir oranda Türk nüfusunu tutmak için de Türklerin göç ettirilmesi gerekmektedir. Ancak 60'lı yıllardan sonra Türkiye'nin ve özellikle Kenan Evren'in göç karşıtı tavrı, Bulgaristan'ın Türklerden göç yoluyla kurtulma umudunu azaltmıştır.

İkinci bir sebep olarak ise Türkiye ve Bulgaristan'ın iki farklı askeri blokta yer almaları olarak görülebilir. Bu durum karşılıklı güvensizlik ve şüpheye yol açmaktaydı. Bulgaristan sadece Türkiye'ye değil, kendi vatandaşı olan Türklere karşı da şüphe duymaktaydı. Türkiye ile Bulgaristan'ın fiili olarak savaşması durumunda totaliter rejimin temsilcileri, vatandaşı olan Türklerin Türkiye'nin yanında yer alacağını varsaymakta ve bunu propaganda malzemesine dönüştürmekteydi ve Türkiye, Bulgaristan'ı tehdit eden bir ülke olarak gösterilmekteydi. Ancak Bulgaristan'daki iktidar ikili oynuyordu. Türkiye'nin dışarıdan Türk azınlığının durumu ile ilgilenmesi meselesine Bulgaristan, kendi içişlerine karışmak gibi algıyordu. Diğer taraftan da içerideki Bulgar kamuoyuna yönelik ülkesindeki Türk azınlığını yabancı bir unsur gibi algılayıp Türkiye'nin bir parçası olarak gösteriyordu.¹⁷

¹⁶ Yalınov, a.g.e., s. 360; Neriman Ersoy Hacisalihoğlu, "1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları", ", 89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu, İstanbul 2012, s. 179-185.

¹⁷ Ayşe Kayapınar, "Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri", 89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu, İstanbul 2012, s. 115-117.

Üçüncü bir neden olarak marksizmin natsionalist anlayışla/milliyetçilikle birleşmesi ve bunun neticesi olarak homojen Bulgar devleti yaratma düşüncesi olarak gösterilebilir.¹⁸

1967 yılında Bulgaristan'daki Türklerin sorunları ortaya konulmakta ve hızlı bir şekilde onların entegrasyonunu sağlayacak formüller üzerinde durulmaya çalışılmaktaydı. O dönemin Bulgaristan'ında Türklerin sorunları nelerdir? Öncelikle Türklerin üretim alanındaki yerinin değişmesi gerektiği ortaya konulmuştur. O tarihlerde Türklerin %83'ü tarım ve inşaat sektöründe çalışmaktadır. Sanayi Sektöründe binde 4 oranında Türklerin yer aldığı görülmektedir. Nitelik gerektiren alanlarda Türklerin oranı sadece %2'dir.

İkinci bir sorun olarak eğitim oranının artırılması gerekmektedir. İlkokul-Ortaokul kısmında okuyanların oranı %50'den fazladır. Lise düzeyinde %22, yüksekokul ve üniversite düzeyinde ise on binde 8 kişi şeklinde görülmektedir ki bu da oran olarak çok düşük düzeydedir.

Üçüncü bir sorun olarak da Türklerin kültürel gelişiminin gerilediği yöndeki tespittir. Türkçe tiyatro, edebi yayınlar, gazete ve dergi yayınlarına nerdeyse yatırım yapılmamaktadır. Tiyatro, müzik ve bale okullarında lise ve üniversite düzeyinde öğrenci yoktur. Ayrıca Türkçe edebiyat alanında eserler veren yazarların Bulgaristan Türk nesir ve nazım yazarlarının Bulgar Yazarlar Birliğine kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Dördüncü sorun olarak ise, devlet, iktisat ve kamu kurum ve kuruluşlarının yönetiminde yeterince Türkün yer almadığının ortaya konulmasıdır. Ali Rafiev ve etrafındakilerin hazırladığı raporda ortaya koyduğu bu sorunlar ve çözümü için alınabilecek tedbirler, Komünist partisi milliyetçi kanadını çok fazla rahatsız etmiştir. Çünkü istenilen tedbirler uygulamaya konulursa Türklerin kimlik oluşumunu hızlandıracak ve kültürel ve milli otonomi oluşturmaya sebebiyet vereceği kanaati oluşmuştur. Türklerin yoğun olduğu bölgelerde Türkçenin hakim dil olmasından endişe duyulmaya başlanmıştır. Bu şekilde Türklerin Bulgar ve dünya kültüründen kopması söz konusu olabileceğini Todor Jivkov tarafından gündeme getirilmiştir.

Netice olarak Türklerin etnik kültürünün gelişmesine ve Türkçenin kültür oluşumunda rolünün azaltılması gerektiği hususu ortaya konulmuştur. Bu düşünceye karşı tavır sergileyenler düşman, rejim karşıtı ve Türkçü olarak nitelendiriliyor. 1969 yılında Komünist rejimin aldığı kararlar doğrultusunda artık Bulgarlar ve Türkler arasında dostluk kurulması şeklinde bir entegrasyondan bahsedilmiyor, asimilasyonu nihayi hedef olarak koyan bir anlayış ortaya çıkıyor. Dolayısıyla A. Rafiev'in yaptığı ve Türklerin lehine

¹⁸ Yalimov, a.g.e., s. 361-364.

olabilecek tedbirlerin tam aksi tedbirler alınmasına karar verilmiş ve bu düşünce çerçevesinde gelecek 15 yıl içerisinde uygulamaya konulmuştur. Dolayısıyla Birleşik Sosyalist Bulgar Ulusu/Edinna sotsialişeska bılgarska natsiya kurmak için yani Türkleri asimile edip Bulgar ulusuna dahil etme hedefi 70’li yıllarda hız kazanacaktır. Bununla birlikte asimilasyon teriminin kullanımı yasaklanacak ve “etnik birleştirme” düşüncesi açıkça ifade edilmeyecektir. Ayrıca Bulgaristan’da Türklerin Bulgar kökenli olduğu ve bunu kabul ettirmek gerektiği şekillenmeye başlayacaktır. Nihayi hedefe ulaşmak için de sadece parti ve devlet yöneticilerinin bileceği gizli bir program takip edilecek, diğer taraftan halkın bilmesi gereken propaganda düşünceleri açıkça yaygınlaştırılacaktır. Böylece devlet nezdinde Türklere karşı samimiyetten uzak bir tavır gelişecektir. Bundan dolayı etnik ve dini aidiyet unsurlarının yok edilmesi için baskılara girişilir. Etnik aidiyetle ilgili hususlar, “Türk burjuvazi milliyetçiliği”nin tezahürü olarak damgalanmakta, dini aidiyete ait unsurlar ise taassup olarak gösterilmekte ve ateizm propagandası ile dini ibadet ve ritüellerin uygulanmasının önüne geçmek istenilmektedir.

İslam dinine karşı savaş, öncelikle Komünist iktidarla işbirliği yapmak istemeyen müftü ve imamları görevden alıp işbirlikçilerin atanmasıyla başlamıştır. Dini kıyafet giyenler takibe alınmakta, Türk geleneksel ailenin yıkımı için tedbirler alınmaktadır. Türk kadınların Bulgar erkeklerle yapacağı evlilikler teşvik edilmeliydi. Sadece Türklerle meskûn köyler olmamalı, muhakkak köylerin nüfusu Türk ve Bulgarlardan oluşacak şekilde düzenlemeler yapılmalıydı. Bunun için yakın Bulgar ve Türk köyleri birleştirilmeliydi. Nitekim çok sayıda Türk köyü yakınlarındaki Bulgar köyleri ile birleştirilip daha büyük idari birimler oluşturulmuştu.

Türk azınlığının kendine özgü etnik kültürünün yok edilmesine yönelik tedbirler alındı. Türkçe edebi yayınlar durdurulmuştu. Gazete ve radyo yayınları oldukça sınırlandırılmıştı. Yeni Hayat Dergisi ve Yeni Işık Dergisi Bulgarca ve Türkçe olarak iki dilde çıkartılmaya devam ediyor, ancak kullanılan Türkçe yerel lehçe olup Türkiye Türkçesini hatırlatmamalıydı. Radyo yayınları ise 3 saate indirilmişti. Türkçe yayın yapan medyada Bulgar kökenli yazar ve yöneticilerin sayısı arttırılmıştı. Türk tiyatroları kapatılmamakla beraber sundukları programlarda ilk başta Türk ve Bulgar dans ve türküleri beraber yer alırken zaman içerisinde programlar tamamen Bulgar ve Soviyet kültürünün unsurlarıyla doldurulmaya başlar. Türk olabilecek bütün gösteriler yok edilir.

Asimilasyona giden yolda eğitime ağırlık veriliyor. Özellikle kreş ve anaokulu düzeyinde eğitim ağı yaygınlaştırılarak anaokulu eğitimi mecburi hale getiriliyor. Bu sistem, çocukları ailelerinden küçük yaşta koparıp hedeflere uygun çocuk yetiştirmeyi planlıyor. Türkçe öğretim seçimli hale getiriliyor,

Sofya Üniversitesinin Türkoloji Bölümünün ismi, önce Orientalist Bölümü ve daha sonra Doğu Dilleri Bölümü olarak değiştiriliyor. 1978'den sonra uzun süre için Türkoloji Bölümü öğrenci alımı durdurulur. 1989 yılına gelindiğinde bu bölümün kontejanı sadece 2 kişi olarak belirlendi. 50'li ve 60'lı yıllarda yaratılan Türk enteligenşiyasına Türk milliyetçiliğinin temsilcisi olarak bakılıyor ve bunun için Türklerle yoğun olarak meskun köylerin okullarına Bulgaristan'ın başka bölgelerinden daha fazla maaş ödeyerek Bulgar kökenli öğretmenler gönderiliyordu. Bu yüzden örneğin 70'li yıllarda Varna'nın köyelerine Belogradçik ya da Vidin'li öğretmenler gönderilmiştir. Türklerin yoğun olduğu bölgelerde seminerler ve konferanslarla Türk burjuvazi milliyetçiliğini ve İslam'ın ideolojik sapması açıklanmaya çalışılıyordu. Evlilik, yeni doğan, ölüm ve defin merasimleri ile ilgili "çağdaş sosyalist ritüeller ve gelenekler"ın tatbiki için yeni program oluşturuluyordu. Kanuni düzenlemeler de yapılıyor. Özellikle 1971 Anayasından "ulusal azınlıklar" terimi çıkartılıyor, Müslüman gelenek ve göreneklerine yönelik mücadele kuvvetlendiriliyordu. Bütün bu tedbirler istenilen sonucu yine de vermiyordu. İdari kadrolara diğer bölgelerden getirilen Bulgarlar atanıyordu. Bununla beraber ekonomik olarak Türk bölgelerinin kalkınmasına yönelik çalışmalar yapılarak bir takım atölyeler ve fabrikalar açılıyordu. Ancak bu tür üretim alanlarının açılması Bulgarların çoğunlukta olduğu yerlerde oluyordu. Ama yine de Türk bölgelerinin kalkınmasına katkı sağlamaya başlamışlardı. Bu arada radyo ve televizyonlar köylerde yaygın hale gelir, köylerde okuma salonları ve okullar inşa edilir. 1984'te Jivkov'un bir itirafına göre orduda Türkler sadece inşaat hizmetlerinde yer alacaktır. Polis teşkilatında Türk yoktur. Devlet yönetiminin merkez teşkilatında Türk yok, yerel idarelerde de Türklerin sayısı çok azdır. Bu durum dolayısıyla Bulgarlarla Türklerin devlet nezdinde eşit vatandaş olarak görülmesine manidir.¹⁹

Bu atmosferde 70'li yılların başında Pomaklara yönelik kampanya yeniden başlatılıyor. Buna göre Pomakların sahip olduğu Türkçe ve Müslüman isimler Bulgarca ve Hıristiyan isimleriyle değiştirilecek, geleneksel giysilerin "çağdaş" giysilerle değiştirilmesi sağlanacaktır. Bunun için de bir takım teşvikler uygulanacak, adını değiştiren kişiler bütün vergilerden muaf olacaklardır. Ancak beklenen gönüllülük esası sonuç vermeyince yerel idareler idari baskı ve zorlama, hatta dayak gibi yöntemlere başvurmaya başlarlar. 1970-1972 yılları arasında Rodop ve Pirin bölgesinde 200.000 Pomak asıllı Bulgaristan vatandaşının ismi değiştirilmiştir. 1978 yılına gelindiğinde ismini değiştirmeyen sadece 6718 Pomak kalmıştır. Bulgar ve Hıristiyan geleneğine uygun isimler verilen Pomaklar, aile içinde Türkçe ve

¹⁹ Yalimov, a.g.e., s. 365-389.

İslam geleneğine uygun isimleri kullanmaya devam etmişlerdir. Doğan yeni çocuklara otomatik olarak idare tarafından Bulgarca isim verilirken Pomaklar Türkçe ve Müslüman isim vermeye devam etmişlerdir. Halkın bir kısmı kendilerine uzatılan ad değiştirme dilekçelerini imzalamayı ret ederek dağlara sığınmışlardır. Bu durumda Bulgar yönetimi ordu ve milis kuvvetlerini devreye sokarak güç kullanmıştır. 1971’de Pazardik bölgesinde çok sayıda Müslüman ölmüş, çok sayıda kişi de tevkif edilmiştir. Gotse Delçev/Nevrekop bölgesindeki Breznitsa, Kornitsa Lijnitsa köyleri isyan ederek Ocak-Mart 1973 tarihlerinde milis kuvvetleriyle çatışmışlardır. Mart sonunda Bulgarlar isyanı bastırarak Kornitsa köyünden 5 kişi öldürülmüş ve çok sayıda kişi yaralanmıştır. Olaylarda yer alan 9 kişi tevkif edilmiş, 17 aile ve aileleri olmadan 19 erkek sürgün edilmiştir. 1974’de kadar bu bölgelerde çalkantılar devam etmiştir. Pomaklarla ilgili olaylar Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Olaylar sanki biraz yatışmışken 1982 yılında Müslüman Çingenelerin adlarının değiştirilmesine ve en sonunda 24 Aralık 1984 ve Şubat 1985 tarihleri arasında Bulgaristan’da yaşayan bütün Türklerin ismi değiştirilir, Türkçe yasaklanır, camiler kapanır. Erkek çocuklarını sünnet ettirme ve ölüleri kefenle gömme, mevlit okutma gibi İslam dininin gereklerini yerine getirme gibi hususlar yasaklanır. Kirkova, Yablanova gibi yerlerde Türkler protesto eylemleri düzenler, ancak kısa sürede etkisiz hale getirilir²⁰. Bulgar hükümetinin gizlediği münferit terör olayları da yaşanır. Ancak Türkler bu olaya baştan sessiz ve teşkilatlanma anlamında direniş gösterirler, 1989 yılı Mayıs ayına gelindiğinde de adlarını ve inançlarını talep eden pankartların yer aldığı barış yürüyüşleri ile açık direnişe geçerler.²¹

3-1989 Mayıs Olayları. Büyük Gezi. Sonuçlar.

1984-1985 “Soya Dönüş Süreci” Türk azınlığının giderek direnişinin örgütlenmesine yol açmıştır.²² Bu direniş örgütlenmesinde yeni bir aşama 1989 yılının ilkbaharında gerçekleşmiştir.²³ 3 Mayıs 1989 tarihinde Nezavisimo Drujestvo za zaštita pravata na çoveka/Bağımsız İnsan Haklarını Savunma Derneğinin mensubu altı Türk adlarının iadesi, “Soya Dönüş Süreci’nin durdurulması ve anadilini konuşma yasağının kaldırılması için açlık grevine giriştiler. 25 Mayıs için planlanan yürüyüşler Bulgar

²⁰ Zeynep Zafer, “Bulgaristan’da Zorunlu Asimilasyona Karşı Mücadele ve Kadın”, *TOBİDER/International Journal of Social Sciences*, c. 2/s. 2 (2018), ss. 1-11.

²¹ Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *Gazi Akademik Bakış*, c. 3/S. 6 (2010), ss. 27-44.

²² Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, s. 28-35.

²³ Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalioglu-Mehmet Hacısalioglu, İstanbul 2012, s. 199-234.

yönetiminin hazırlıkları fark etmesi üzerine daha erkene alınmıştır. Bu arada hazırlıklarda yer alan Türkler 24 saat içerisinde ülke dışına çıkarılarak Avusturya'ya zorunlu olarak gönderilirler. 20 Mayıs 1989'da Kaolinovo/Bohçalar ve Köklüce/Venets köyünden ve diğer yerlerden gelen Türkler, Şumnu İlinin Yusufhanlar/Pristoe köyünde toplanır. Toplam 5000 kişiden bahsedilir. Başlatılan yürüyüşe milis ve askeri güçler sert müdahalede bulunur. Bir kişi (Necip Osmanov) öldürülür ve pek çok kişi yaralanır. Yine 20 Mayıs 1989 tarihinde 200 kişi Kırcaali'nin Cebel İlçesinde toplanarak devlet ve parti yöneticilerine taleplerini iletirler. 21 Mayıs'ta yine Avni Veliev'in önderliğinde 1600 kişilik kalabalık bir grup yürüyüş düzenlemiştir. Viana-89 Derneği ile Bağımsız İnsan Haklarını Savunma Derneğinin temsilcileri, halka insan haklarının iadesi için direnmek üzere çağrıda bulunmuştur.²⁴ 21 Mayıs'ta Şumnu'nun Mahmuzlu (Todor İkonomovo) köyünde çok kişi tutuklanır, 3 kişi öldürülür, 67 kişi yaralanır. 21 Mayıs 1989'da adlarının iadesi ve demokrasi için barışçıl yürüyüşler ve mitingler Kuzeydoğu Bulgaristan'ın pek çok yerinde yapılır. Razgrad Podayva, Kitançevo, İsparih, Dulovo, Çerkovna gibi yerlerde çatışmalar olur, direnişçiler tevkif edilir. 22 Mayıs'ta Pravda, Vokil ve Oven köylerinde, 23 Mayıs'ta Ezerçe köyünde yürüyüşler yapılır. Yürüyüşe katılanlara tanklarla tüfeklerle müdahale edilir. 25 Mayıs'ta Tsar Kaloyan kasabasından 3000 kişi civarında Türk, Ezerçe köyüne destek vermek üzere harekete geçerler. Olayların başını çekenlerden dört kişi tutuklanır ve aceleyle Bulgaristan'dan kovulur ve Türkiye'ye gönderilir. 25 Mayıs'ta Dobriç'te 1000 kişi toplanır ve bunlardan 300 kişi şehir merkezine ulaşmayı başarır. 27 Mayıs'ta Şumnu, Tırgovişte ve diğer kasaba ve şehirlerde yürüyüşler genişleyerek sürdürülür, daha geniş katılım sağlanmaya çalışılır. 27 Mayıs'ta Varna'nın Medovets (Sarıkovanlık) beldesinde 2 kişi öldürülür. Omurtag kasabasında direnişçileri dağıtmak üzere su sıkılır, coplar kullanılır. Dobriç'in Benkovksi, Granitsa köylerinde de protesto gösterileri yapılır. Razgrad'ın Dyankovo köyünde 28 Mayıs'ta bir kişi öldürülür, pek çok kişi tutuklanıp darb edilir. Bu şekilde gelişen Mayıs olayları karşısında Bulgar hükümeti yetersiz kalır ve Jivkov 29 Mayıs'ta televizyonuna çıkarak Türkiye'ye çağrıda bulunur ve gitmek isteyen Bulgaristan vatandaşlarının Türkiye sınırları açtığı takdirde gönderileceklerini ifade eder. Hedef mümkün olduğunca çok sayıda Türkün Bulgaristan'ı terk etmesini sağlamaktır.

Neticede "Golyamata Ekskurzia"/"Büyük Gezi" süreci yaşanır. Kısa sürede ani, kitlesel olarak çok sayıda Bulgaristan Türkü, Türkiye'ye göç etmek zorunda kalır. 89 Göçü süre, yoğunluk, katılım ve yaşanan acılarla sebebiyle

²⁴ Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi", s. 39-40.

Bulgaristan Türklerinin hayatında bir dönüm noktası olur. Ancak Bulgaristan ve dünya tarihi açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Demir perde ülkelerinde Komünist rejimin çöküşü hızlanmıştır.

1 Haziran 1989-21 Ağustos 1989 tarihleri arasında yaklaşık 350 bin Bulgaristan Türkü, Türkiye'ye göç eder. Türkiye'nin pek çok yerine yerleştirilen Türkler, Çorlu, Bursa, İzmir, Yalova, Kocaeli, İstanbul, Ankara gibi şehirlere yerleşir. Tahmini olarak Çorlu'ya 100 bin kişi yerleşmiştir. 89 yazı sıcak geçti ve o dönemde Türkiye'ye gelenler ve Türkiye için çok zorlu, dramatik bir süreç yaşandı. Göçün sonuçlarına bakacak olursak Türkiye, hızla yükseköğretim ve üniversite eğitimi almış kişileri istihdam etti. Fabrikalar kısa süre içinde göçmen işçilerle doldu. Peyzaj evler inşa edilerek göçmenlerin düşük sayılabilecek fiyatlarla ev sahibi olmaları, vatandaşlık almaları sağlandı. Turgut Özal hükümeti bu süreci yönetmede artısı ve eksisi ile başarı gösterdi.

Bulgaristan açısından baktığımızda 89 göçünün sonuçlarının başında siyasi ve ekonomik kriz geldi. Jivkov hükümeti 89 yılının sonunda düşürüldü. Ağır bir ekonomik kriz Bulgaristan'ı sarsmıştır. 30 yıl aradan sonra bugün 89 göçüne baktığımızda daha uzak sonuçları itibarıyla dünya tarihinde bir ilk "Büyük Gezi" yaşandı. Türkiye'ye yerleşen Bulgaristan Türkleri, Türkiye'nin ekonomisine, eğitim-öğretim, sanayi, ticaret, sanat gibi alanlarda katkı sağlamaya başladılar. Bulgaristan'da olduğu kadar Türkiye'de de tarihi geçmişleri oldu. Bulgaristan Türklerinin diasporası oluştu. Türkiye'ye gelenler kadar, Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerine gidenler oldu. Bulgaristan, ıssızlaşan ve kaybolan köyler diyarı oldu. Bulgaristan'a dönenlerle birlikte, Türkiye-Bulgaristan sınırında gidip gelenler, Bulgaristan'da 6 ay yaşayıp Türkiye'de 6 ay yaşayanlar var. Sonu olmayan bitmeyen bir göç süreci başladı ve gelişti. Bulgaristan'dan göç, göç hareketleri ve olgusu Türkiye'de ve dünyada pek çok bilimsel alanının konusu haline geldi.²⁵

Dünya bilimsel literatüre 89. Zorunlu Göçü iki kavram ile "Soya Dönüş Süreci" ve "Büyük Gezi" şeklinde girmiştir. Bugün yeni çalışmalar yapılanlar bu süreci "etnik temizlik" olarak nitelendiriyor.

Ancak Bulgaristan'dan beklenen bazı uygulamalar gerçekleşmedi. Türkler'in bir kısmı, ana ve babalarının verdikleri isimlerini geri aldılar, ancak Bulgaristan otomatik olarak Türklerin isimlerini iade etmedi. Ama bundan kendisi de zarar gördü. Türkler kadar Bulgarlar batıya çalışmaya gittiklerinde çocuklarına Batılı ülkelerde yaygın olan isimler vermeye başladılar. Böylece

²⁵ Ayşe Kayapınar, "Bulgaristan'dan Anadolu'ya Yapılan Göçlerde İzmir'in Yeri ve Önemi", *Uluslararası İzmir Göç ve Mücadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir, 2018, s. 13-16.

Avrupa ve Amerika'daki ülkelere giden Bulgarlar da kimliklerini yitirmekte ve gittikleri yerlerde asimile olmaktadır. Hala ana dilde eğitimde, Türkçe yayınlarda bir adım iki adım geri uygulamalar var. 1984-1989 yılları arasında olayların doğrudan doğruya müsebbibi olanlar yargılanıp ceza almadılar. Ama yine de Türkler Bulgaristan siyasetinde yer alıyorlar, devlet idaresine katılma çabaları gösteriyorlar.

Каянакча

- АВРАМОВ, Румен, *Икономика на Възродителния процес*, [Rumen Avramov, *Ikonomika na Vizroditelniya protses*], София 20166
- АНГЕЛОВ, Веселин, *Строго поверително. Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България* [Veselin Angelov, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata kampaniya sreštu turskoto natsionalno maltsinstvo v Bulgaria (1984-1989)*], София 2008
- АНГЕЛОВ, Веселин, *Секретно. Протестните акции на турците в България януари-май 1989* [Veselin Angelov, *Sekretno. Protestnite aksii na turstite v Bglariya yanuari-may 1989*], София 2009.
- АСЕНОВ, Бончо, *Възродителният процес и Държавна сигурност* [Bončo Asenov, *Vizroditelniyat protses i Dirjavna sigurnost*], София 1996.
- БАЕВА, Искра - Евгения КАЛИНОВА (haz.) „Възродителният процес... Българияската държава и българските турци. (Средата на 30-те – началото на 90-те години на ХХ век) [Baeva, Iskra-Evgeniya Kalinova, *“Vizroditelniyat protses”*. *Bilgarskata dirjava i bilgarskite turtsi (sredata na 30-te – natchaloto na 90-te godini na ХХ vek)*], с. I, София 2009.
- БАЕВА, Искра - Евгения КАЛИНОВА (haz.), „Възродителният процес“. *Международни измерения (1984-1989)* [Baeva, Iskra-Evgeniya Kalinova, *“Vizroditelniyat protses”*. *Mejdunarodni izmereniya (1984-1989)*], С. I, София 2009.
- ERSOY HACİSALİHOĞLU, Neriman, “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları”, ”, 89 *Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacisalioglu-Mehmet Hacisalioglu, İstanbul 2012, s. 179-185.
- HACİSALİHOĞLU, Mehmet, “Giriş”, 89 *Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacisalioglu-Mehmet Hacisalioglu, İstanbul 2012, ss. 31-74.
- ЖЕЛЯЗКОВА, Антонина (haz.), *Между адаптацията и носталгията. Българските турци в турци* [Antonina Jelyazkova (haz.), *Mejdu adaptatsiyata i nostalgiyata. Bilgarskite turtsi v Turtsiya*], Sofya 1998.
- ИВАНОВ, Михаил, *Документални страници за “Възродителния процес” (1984 - 1989)* [Mihail İvanov, *Dokumentalni stranitsi za “Vizroditelniya protses” (1984-1989)*], Sofya 2009.
- КАЯРИНАР, Аyšе, “Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri”, 89 *Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacisalioglu-Mehmet Hacisalioglu, İstanbul 2012, ss. 99-120.

- KAYAPINAR, Ayşe, “Bulgaristan’dan Anadolu’ya Yapılan Göçlerde İzmir’in Yeri ve Önemi”, *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir, 2018, s. 13-16.
- KOYUNCU, Aşkın, *Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)*, OTAM, C. 33 (2013), ss. 139-196.
- СТОЯНОВ, Валери, *Турското население в България между полюсите на етническата политика* [Valeri Stoyanov, *Turското Naselenie mejdu polyusite na etniçeskata politika*], Sofya 1998.
- ZAFER, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalioglu-Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul 2012, ss. 199-234.
- ZAFER, Zeynep, “Balkan Savaşları ve Pomaklar”, *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafli Duruşlar*, ed. Mustafa Türkeş, c. 1, Ankara 2014, ss. 351-367.
- ZAFER, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *Gazi Akademik Bakış*, c. 3/S. 6 (2010), ss. 27-44.
- Zafer, Zeynep, “Bulgaristan’da Zorunlu Asimilasyona Karşı Mücadele ve Kadın”, *TOBİDER/International Journal of Social Sciences*, c. 2/s. 2 (2018), ss. 1-11.
- ЗАГОРОВ, Орлин, *Възродителният процес. Теза-антитеза. Отрицание на отрицанието* [Orlin Zagorov, *Vizroditelniyat protses. Teza-Antiteza. Otritsaniye na otrisaniyeto*], София 1993.
- ЯЛЪМОВ, Ибрахим, *История на турската общност в България* [İbrahim Yalımov, *İstoriya na turskata obşnost v Bulgariya*], София 2002.
- Zavallı Pomaklar! Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti Nesriyatından*, No. 4, Matbaa-i Hayriye ve Sürekâsı, İstanbul 1330.

АСИМИЛАЦИЯТА КАТО ПРОЦЕС

Евгения ИВАНОВА*

Гротескното название „възродителен процес“, с което дълго време бележехме (и продължаваме да бележим) асимилацията на турците от 1984-1985 година, е невярно, всъщност, само в първата си част. Смяната на имената, разбира се, не може да се мисли като „възраждане“, но не може да се мисли и като спонтанно хрумване на нечие параноично съзнание през 80-те години на 20. в. Асимилацията на мюсюлмани е процес, възпалявал периодично политиките на различни управления в различни периоди от историята на българската национална държава. Наистина, през 80-те години за първи път масирано са асимилирани турци, но десетилетия преди това са преименувани помаци, цигани, татари и някои групи турци. Асимилацията е, също така, процес, рефлектирал с различен интензитет у различни слоеве от българското общество. Затова е невъзможно да се генерализира което и да било от двете крайни твърдения:

1. Асимилацията е доказателство за големия национализъм на българската държава и българското общество. Или:
2. Българското общество никога не е проявявало национализъм, а асимилацията е дело само на някои управления и то – като инструмент за постигане на други цели.

В този текст ще се опитам – от една страна - да диференцирам двете крайности, а – от друга – да покажа, че те могат да бъдат и съвместими както през различни периоди (в зависимост от конкретните конюнктири), така и едновременно (заради нееднозначните рефлексии на държава и общество). Ще направя бегъл преглед на различните политики към мюсюлманите и различното отношение към тях, за да очертая дали и доколко те са продукт на конкретна конюнктира, или на изконен национализъм.

Ще съсредоточа вниманието си (по чисто технически причини като обема на текста) само върху периода на комунизма, макар че асимилациите на помаци се случват и преди него: през 1912-1913 г. смяната на имената („Кръстилката“) е придружена и от смяна на религията, а в края на 30-те и началото на 40-те са променени само имената. И двата процеса са камуфлирани като доброволни и спонтанни,

* Prof. Dr., Nov Bългарски Universitet, j_lubivanova@abv.bg.

по идея и желание на самото население, но множество документи категорично показват ролята на държавата в тях. И в двата случая различни сегменти от обществото реагират по различен начин: едни помагат на съседите си мюсюлмани да се укрият от преименуването или поне от побойте, други разграбват имуществото и дори завземат домовете на избягалите.¹

След „победата на социалистическата революция” през 1944 българското комунистическо управление стриктно следва зададената от Москва доктрина за „пролетарския интернационализъм”, която изтъква

Приоритета на класата над нацията

Според тази доктрина, премахването на класовите различия някак автоматично, „от само себе си” ще заличи и националните, защото при социализма ще се формира еднаквост между хората – независимо от техния произход или менталитет.² Промененото отношение към мюсюлманите в този ранен комунистически период (имената на помаците, сменени за втори път през 40-те години, са върнати) не е предизвикано от толерантно отношение на режима, а от старателното изпълнение на съветските директиви, налагащи „пролетарски интернационализъм”.

Старанието засяга дори учебниците, където досегашното отношение към „турското робство” също се променя. Ще цитирам един от най-драстичните примери:

Турците заробили България през време на тъмното средновековие. И всичката полза от това робство е била премахването на съсловните различия между народа. Преди робството българският народ е бил закрепостен в чифлиците и именията на царе, боляри, висши духовници и манастири. Народът пъшкал под духовно и политическо невежество. За него било безразлично кой ще го експлоатира – дали наши или чужди властници, затова посрещнали турците като освободители. Пред господаря-турчин всички се изравнили – и народ, и болярство. Народът си отдъхнал с облекчение, отдръпнал се из планините и там за първи път осъзнал своята участ и го полъхнало национално чувство. (Хр. Недялков, Стара българска литература, 1947, по Хранова 2011:490)

В този текст изпълнението на политическата поръчка личи отчетливо: турците хем „заробили” България, хем дошли като „освободители”.

¹ За повече подробности вж. Иванова 2002.

² За повече подробности вж. Иванова 2005:221-222.

„Робството” изведнъж започва да се очертава като хипотетичния комунистически рай, в който всички ще бъдат равни...

Равенството обаче остава на повърхността. По същото време вече се усеща диференцирането, упражнявано от властта, между различните групи мюсюлмани. За помаците се предвижда разселване в различни райони на България, където те вече няма да представляват компактна маса и постепенно ще се претопят сред мнозинството българи християни. Колкото до турците, за тях (още тогава!) се предвижда изселване. Самият Георги Димитров препоръчва „да си отидат в Азия”... (Иванов, Ялъмов 1998:575)

Процесите на асимилация и на етнически прочиствания са всъщност взаимно обвързани и по-нататък. За „чуждия елемент” (турците) се предвижда да бъде изселен, а за „потурчените българи” (помаците) остава асимилацията. Асимилацията и на турци се активизира след приключването на поредната изселническа спогодба през 1978.³

През 1952, когато Турция става член на НАТО, конюнктурата се променя. Промяната отново може да се проследи по учебниците, където османското нашествие – вместо като освобождение – вече се интерпретира като „истинска катастрофа”, в която са извършени “страшни изстъпления и жестокости”, довели до “смърт и пепелища”. (по Исков 2005:60)

През следващата (1953) година – при паспортизацията на населението – всички помаци са записани като българи. Настъпват брожения (дори сред партийните кадри). Хората се опасяват, че пак ще им сменят имената и ще им забранят да влизат в джамиите. Изпращат делегация до Народното събрание, която да заяви, че се чувстват турци и така желаят да се регистрират. Проверка показва, че над половината от помаците имат турско самосъзнание. Затова Политбюро решава да не се прилага административен натиск, но и да не се записват като турци. На онези, отказали да си получат новите паспорти (в Гоцеделчевско, Сатовченско, Доспатско), се забранява да си наливат вода от селските чешми...

³ По отношение на циганите политиките са най-малкото двузначни. През 1950 (началото на първата след 1944 изселническа спогодба) се настоява циганите да бъдат записвани като турци, за да могат да бъдат прочистени. След приключването на спогодбата настъпва пълен обрат: постановено е „на сближаването на циганите с турското население да се оказва решителен отпор”. Приключването на всяка от спогодбите от страна на Турция, впрочем, най-често се дължи на опитите на групи цигани да се включат в изселването. (Стоянов 1998:122-123)

В края на 50-те – успоредно с опитите за модернизация на циганите (задължително усядане, образование, трудова ангажираност) - започва и постепенна смяна на мюсюлманските им имена. (Стоянов 1998:122-123) Това, заедно с наредените от властта масирани „академични“ изследвания за „българския родов корен“ и насилствената ислямизация на помаците, е част от подготовката за следващите етапи на асимиляцията.

Именно тогава – в края на 50-те и началото на 60-те години - става все по-ясно, че „пролетарският интернационализъм“ не сработва. Затова, постепенно,

Нацията измества класата

Като приоритет на управлението. Комунистическите ръководители (на власт вече е дългогодишният диктатор Тодор Живков) разбират, че националните пристрастия имат много по-силен мобилизационен ефект в сравнение с класовите, а националният „друг“ би бил много по-успешен в образа на „врага“ от класовия „друг“. Апробират се различни модели за асимиляция, камуфлирана като „национална интеграция“.

Още през 1962 са предприети „Мероприятия против турчезенето на цигани, татари и българи с мохамеданско вероизповедание“, изразяващи се в смяна на имената. Започва постепенният „възродителен“ процес, който ще приключи успешно след повече от две десетилетия.

В някои помашки селища избухват бунтове (най-ефикасният от тях е този в Рибново през 1964, наречен дори „въстание“), които принуждават властта към отстъпление. Именно по повод тези бунтове се ражда идеята за постепенната, „разделната“ смяна на имената, представяна като инициатива на местните управници, а не – на централната власт. По съвсем различен начин протича преименуването в Смолянско и в Гоцеделчевско, например. Някъде местните ръководители са „добри“ и няма „извращения“, другаде са „лоши“ и там избухват „въстания“. „Другарят Тодор Живков“ е „добър“ и в двата случая и Рибновското „въстание“ приключва с възгласа „Да живее!“. „Лошите“ обаче никога не са наказвани...

„Разделният“ процес ще доведе до лесния успех на следващите етапи от асимиляцията.⁴

През 1967 „добрият“ Живков заявява:

⁴ За повече подробности вж. Иванова 2002.

Ние ще направим голяма глупост, ако поставим въпроса за асимилиране на турското население. Важното е да създадем в това население марксистическо съзнание и да го възпитаем в комунистически дух.⁵

Всъщност, приближава следващата изселническа спогодба (1969-1978), по време на чието действие ще се изселят около 130 000 турци...

Веднага след нейното начало (през 1970) е взето „историческото решение“ за окончателното преименуване на помаците, приключило успешно през 1974 г. Този път – къде с „добро“, къде с „лошо“ - са сменени всички имена. Изчегъртани са дори надписите върху надгробните камъни, променени или унищожени са болничните регистри, минаретата са съборени. Принудителните действия на властта са представени като масов доброволен акт. Подмяната на паспортите и захвърлянето на традиционните облекла се извършва с трогателни тържества, описвани възторжено от местната преса. (Централната по-скоро мълчи.) Нито един вестник, разбира се, не отбелязва съпротивата и репресиите: уволнените, изселените, изпратените в затворите и в лагерите, ранените и убитите.⁶

Хората бягат: или в горите, където някои издържат с месеци, или в окръзи с турско население – с надеждата, че там няма да ги засегнат. В архивите обаче има огромно количество преписки за въдворяването им по местоживееене и незабавното им преименуване.⁷

Архивите съдържат и потресаващи с жестокостта или с абсурдността си сведения както за изявленията на функционери от Държавна сигурност и МВР, така и за действията на редови доносници. Ще цитирам протокол от „Национално съвещание по турския въпрос“, проведено през 1973:⁸

След като си вземем властта в Корница (или – както се изразяваха местните честни хора – след като и за тях дойде 9 септември), можахме да видим и джамията им. Изографисали джамията не със заводи и фабрики от нашата социалистическа действителност или с красиви пейзажи от Родопите и Пирин, а с истанбулски минарета. (Н. Дамянов, началник отдел в VI управление на ДС)

⁵ ЦДА, ф. 16, оп. 6, а.е. 6952.

⁶ Документираните жертви са 10: 6 убити (от Бунцево, Брезница и Корница) и 4 осъдени на смърт. Има, разбира се, и смъртни случаи след побои, регистрирани като инфаркти или инсулти (например, в Барутин). Съобщенията на някои турски автори за 1850 трупа в язовир „Доспат“ са силно преувеличени. (Иванова 2002:105-106)

⁷ За повече подробности вж. Иванова 2002.

⁸ АМВР, ф.1, оп.10, а.е.986, л.63, 67, 119-121.

Вече 99% си смениха имената. Останаха около 500 души, само възрастни. Ние не допуснахме, като другарите от Благоевград, да ги чакаме да се организират, а действвахме, дадохме им да разберат, че – ако продължават да не уважават властта – ние ще им покажем, че имаме власт, че кръвта, която е пролята за завоюването на тази власт, не е отишла напразно. (Полк. Лалчев, началник на МВР-Смолян)

А някоя си агент „Ракитова” от МВР-Пазарджик съобщила за подготвяна враждебна акция, в която участвал и съпругът ѝ. За да може да отиде до Велинград и да докладва, тя притискала ръката на бебето си до посиняване, за да се направи, че отива на лекар.

Но това е подвиг, героизъм, другари! – възкликва докладващият функционер.

През 1974 – след успешното преименуване на помаците - властта замисля осъществяването на „единна социалистическа нация” чрез „националното осъзнаване и патриотичното възпитание на българомохамеданите” и „идейно-политическото приобщаване на населението от турски произход”. (Стоянов 1998:148-150)

Както може да се види, все още съществува „население от турски произход”, но намеренията за неговото „приобщаване” са ясно очертани. Още през следващата (1975) година в района на Смолян се провежда експеримент, който ще зададе модела на по-нататъшната „разделна” асимилация. Набързо са преименувани 5-те хиляди смолянски турци, живеещи сред компактно помашко население – с мотивировката, че са всъщност българи, приели исляма и проговорили „внезапно” на турски език.

Десет години преди тоталното асимилиране на българските турци смолянският Първи окръжен секретар Величко Караджов гордо заявява:
Ние турци нямаме!

Трудно е да се прецени – на базата на съществуващите документи - дали това е престараване на местната власт, или централно решение. Валидността по-скоро на втората хипотеза се потвърждава от факта, че за преименуването на смолянските турци Караджов получава похвала, а за опита си да смени имената на неколцина работници в ГОРУБСО от други окръзи - уволнение. Защото „българския родов корен” на турците от смолянско вече бил засвидетелстван от науката, а за турците от кърджалийско, например, все още не се знаело нищо...

„Науката”, впрочем, има твърде голяма заслуга за „изясняването” на считания за все по-безспорен „факт”, че турците са българи. Смолянската „наука” още през 70-те е „доказала”, каквото трябва. В началото на 80-те вече всички хуманитарни институти към Академията

на науките са мобилизирани да „открият българския корен” на турците. „Откриването” се извършва по региони. Оказва се, че в България някои турци са „по-турци” от други – според местожителството... Тази презумпция, прибавена към вече усвоения опит за представяне на „възродителния” процес като решение на местните управници, осигурява успеха му, учудил целия свят. Стига се до парадокса - съпрузите да бъдат преименувани през различни години – в зависимост от това дали са родени в Южна или в Северна България.⁹

Постепенно „науката” открива „български родов корен” в някои райони на кърджалийско, хасковско, силистренско. Имената там са сменени между 1982 и 1984. Особено полезни за целта се оказват поколенията от смесени бракове, които – в края на краищата – излизат „чисти” българи... (Иванова 2002:159-163)

„Внезапното” решение

На 8 май 1984, на заседание на Политбюро, Живков все още говори за „турска етническа група”. Но – също така - казва:

Няма да си играем! Трябва да разберат, че ние не сме село без кучета!

Вътрешният министър Д.Стоянов поднася аргументи за „дестабилизирането” на държавата: издигани били лозунги за автономия, турски знамена се веели по джамиите, събирало се оръжие. След като произвежда нужния ефект, министърът се досеща да добави, че примерите са взети от романа „Цветята растат” на турската писателка Емине Ъшънсу, който представлявал „наръчник по автономия”... (Иванова 2002:171-173)

Вероятно (макар да не е протоколирано) решението е взето именно на това заседание, защото още на 12 май започва преименуването в Черноочене.

Нататък събитията (особено онези от края на 1984 и началото на 1985) са печално известни. Познатата вече процедура - изчегъртването на имената от надгробните камъни, промените в болничните регистри, събарянето на минаретата, уволненията, изселванията, затворите и лагерите, ранените и убитите - се възпроизвежда в много по-голям мащаб.

Чак на 18 януари 1985 министър-председателят Георги Атанасов все още твърди, че в Разградски и част от Шуменски и Търговишки окръг няма

⁹ За повече подробности вж. Иванова 2002.

да се провеждат „мероприятия”. Само десет дни по-късно, на 28 януари и с тях е приключено. (Иванова 2002:176-177)

Пленум на ЦК на БКП от февруари 1985 постановява:

1. *НР България е еднонационална държава. В българския народ не влизат части от други народи и нации.*

2. *По време на османското робство цели райони са били насилствено потурчени. Асимилацията е била постоянна държавна политика на Османската империя, в резултат на което се е стигнало до турцизиране на части от българския народ.*

3. *През 60-те и 70-те години в редица райони на Родопите се разгръща възродителен процес, който засяга голяма част от потомците на насилствено помохамеданчените българи от Смолянски, Пазарджишки и Благоевградски окръзи. В края на 1984 и в началото на 1985 г. спонтанно и всеобхватно се разгръща с нова сила процес на възстановяване на българските имена. Той е лавинообразен и протича в цялата страна за два-три месеца, а в отделни окръзи и селища – за няколко дни.*

4. *В случая не става дума за асимилация, а за връщане на това, което някога е било с кръв и насилие изтръгнато от сърцата на българския народ. Всички сънародници, възстановили българските си имена, са българи. Те са плът от плътта и кръв от кръвта на българския народ. Макар на някои от тях българското национално съзнание да е все още замъглено, в техните жили тече българска кръв. Те са неделими части от българския народ.*

Произнесено е и заключението, направено преди десет години от Величко Караджов за Смолянски окръг:

Турци в България няма! (по Стоянов 1998:175-176)

Всички в България вече са българи. Различават се само (и в официални документи!) като „традиционни българи”, „българи от 70-те години”, „българи от 80-те години”... Дори по време на „Голямата екскурзия” от 1989 г., когато комунистическото управление прогонва 360 000 души, в официалните документи те отново са разделени на „българи от тази и онази година”. Турците се оказват „потомци на ислямизирани българи”, помаците – „потомци на помохамеданчени българи”. (Иванова 2002:137-181, 186)

Разграничението, напомнящо национализаторска шизофрения, е всъщност много необходимо на властта. През май 1989 са издадени задгранични паспорти само на „потомците на ислямизираните българи” – онези от 80-те. „Традиционните българи”, както и „потомците на

помохамеданчените българи” (от 70-те) получават паспорти чак през септември.

На 29 декември Народното събрание взе решение за връщане на имената. Мюсюлманите нарекоха тази дата „Куртулуш байрам” – празник на избавлението.

Чак през 2012 друго Народно събрание прие декларация за осъждане на асимиляцията. Но нито един от конкретните ѝ идеолози и извършители не беше осъден.

Един от конкретните извършители – Бончо Асенов, полковник от Държавна сигурност – обясни това:

Възродителният процес не може да бъде осъден, защото той е дело на българския народ. (Асенов 1996:180)

Не само заради малцината, които открито се съпротивляваха срещу асимиляцията, но и заради мнозината, които (макар негласно) я осъждаха, считам тази констатация за обидна.

„Българският народ” не може да бъде определян еднозначно. Не може да бъде **изцяло** виновен или **изцяло** невинен. В „българския народ” има и палачи, и жертви, и зрители, както във всеки друг „народ” – понятие, което по принцип недолюбвам.

За асимиляцията и за етническото прочистване през 1989 съм почти сигурна, че не бяха мотивирани от национализъм. За управляващите те бяха изобретяване на „враг” - инструмент за удържане на властта, недостатъчно гарантирана от „пролетарския интернационализъм”. За някои сегменти от тогавашното общество те бяха престъпление, други (мнозинството) по-скоро не се интересуваха от тях. Може би е имало и трета група, която е одобрявала случващото се, но едва ли е била многочислена.

Не съм сигурна дали в настоящето национализмът продължава да бъде само инструмент. Няма как и управляващи, и общество да са имунизирани срещу глобалната ислямophobia, гарнирана с домашна аргументация, периодически призоваваща призрака на „турското робство” – винаги, когато нещо не ни е наред. А дори, когато ни е наред, „турското робство” ще си остане идеалното оправдание за евентуални бъдещи злочестия.

Литература

АСЕНОВ, Б., Възродителният процес и Държавна сигурност, С., 1996

ИВАНОВ, М.- ЯЛЪМОВ, И., Турската общност в България и нейния периодичен печат, Българско медиа знание, II, 1998

ИВАНОВА, Е., Балканите: съжителство на вековете. Изследване върху (не)състояването на балканската модерност, С., 2005

- ИВАНОВА, Е., Отхвърлените „приобщени” или Процеса, наречен „възродителен”. 1912-1989, С., 2002
- ИСОВ, М., Най-различният съсед. Образът на османците (турците) и Османската империя (Турция) в българските учебници по история през втората половина на XX век, С., 2005
- СТОЯНОВ, В., Турското население в България между полюсите на етническата политика, С., 1998
- ХРАНОВА, А., Историография и литература. За социалното конструиране на исторически понятия и Големи разкази в българската култура XIX-XX век, т. I и II, С., 2011

1989 YILINDAKİ ZORUNLU GÖÇÜN BULGARİSTAN DEVLETİ VE BULGARİSTAN TÜRKLERİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emin ATASOY*

1989 Göçünü Tetikleyen ve Yönlendiren Ana Etkenler

1944-1989 döneminde Bulgaristan hükümetlerinin “iç tehdit” olarak algıladıkları Türk azınlığına yönelik temel iki etnik politika geliştirdikleri anlaşılmaktadır: biri dışa yönelik göçün tetiklenmesi ve Türk nüfus varlığının azaltılması, diğeri ise göçe katılmayanların asimile edilmesi ve Bulgarlaştırılmasıdır. Bulgar hükümetleri tüm sosyalist dönem boyunca toplam ülke nüfusu içinde 1 milyonluk Türk azınlık eşliğinin geçilmemesi için belli aralıklarla Türk ailelerini Türkiye’ye göç etmeleri için farklı yöntemlerle teşvik etmişlerdir. 1989 yılındaki zorunlu göçün gerçekleşmesinde de aynı yaklaşımın egemen olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye’ye göç eden binlerce Türk, bir yandan Bulgaristan içindeki demografik baskının hafifletilmesine yol açacaktı, diğeri yandan da Türk azınlığının kültürel özerklik veya otonom cumhuriyet isteklerinin önü kesilecekti, böylece önemli bir jeopolitik sorun kendiliğinden çözülmüş olacaktı. Türkiye’ye göç etmeyen Türklerin ise Bulgar kimliğini kabul ederek kolaylıkla asimile edilebileceklerinin hesapları yapılmıyordu.

Bulgaristan hükümetinin yüz binlerce Türkün kapitalist Türkiye’ye göç etmelerine onay vermesi, yeniden doğuş politikasının iflası ve isim değiştirme kampanyasının başarısızlığının göstergesiydi. Bir başka anlatımla hem Todor Jivkov’un istediği “birleşik homojen ulusun” yaratılamadığının, hem ülkede özlenen etnik barışın sağlanamadığının, hem de Türk azınlığına yönelik asimilasyonunun gerçekleştirilemediğinin kanıtıdır.

1980’li yıllarının sonunda Bulgaristan’da ilk kez çeşitli dernek ve vakıflar ile farklı karakterdeki sivil toplum örgütleri kurulmaya, aktif siyasette boy göstermeye başlamışlardır. Gorbavçov’un giriştiği açılım ve değişim politikalarının etkisi gecikmeli olarak ancak 1988 yılında SSCB’nin uydu devleti olan Bulgaristan’da yankı bulmuştur. Sinema ve tiyatro sanatçıları, şair ve yazarlar, bilim uzmanları ve akademisyenler ilk sivil toplum örgütlerinin temellerini atmış ve köhnemiş Jivkov sistemine en sert muhalefet bayrağını bu dönemde açan Radoy Ralin, Boris Dimovski, Todor Tsonev, Hristo Ganev, Konstantin Pavlov, Jelyu Jeleu, Blaga Dimitrova, Konstantin Trencsev, Petar

* Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, eatasoy@uludag.edu.tr

Slabakov, Georgi Avramov, İvan Nikolov, Duço Mundrov, Kiril Vasilev, Aleksey Şeludko ve İliya Minev'in isimleri Bulgaristan tarihine altın harflerle yazılmıştır. Bu bir avuç aydın, totaliter sosyalist sisteminin tüm baskı ve tehditlerine rağmen seslerini yükseltip, azınlık haklarını ve Türklerin ezilmişliğini haykırarak, sistemdeki sorunları ve tıkanıklığı Politbüro yöneticilerinin yüzlerine vurabilmiştir. Kısacası, bu bir avuç aydın Jivkov'un diktatörlüğüne karşı koyabilme cesaretini göstererek kurulacak sivil toplum örgütlerinin demokrasi yürüyüş yolunu açmışlardır. 1980'li yıllarda ülkedeki toplumsal muhalefeti ve gizli örgütlenmeleri başlatan ve ateşleyen iki önemli kıvılcım olmuştur. Bunlardan birincisi, daha sonra Bulgaristan'ın Cumhurbaşkanı görevini üstlenecek olan felsefeci yazar-aydın Jelyu Jelev'in "Faşizm" kitabının el altından basılıp çoğaltılması ve dağıtılmasıdır. İkinci kıvılcım ise yazar Blaga Dimitrova'nın yazdığı "Litse" (Yüz) isimli kitabın piyasaya gizlice sızdırılması olmuştur. Bu iki kitabın yayınlanması ve sosyalist sistemin ilk kez yüksek sesle eleştirilmesi, diğer aydınlara ve yazarlara hem örnek olmuş, hem de cesaret vermiştir.

1988 yılının başında İliya Minçev'in başkanlığında "Nezavisimo drujestvo za zaštita na pravata na çoveka v Balgariya" adlı sivil toplum örgütü kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Bulgaristan'da kurulan bu ilk sivil toplum örgütünü aynı yıl Dr. Konstantin Trençev başkanlığında, "Podkrepa" (Destek) adlı sivil toplum örgütünün kurulması takip etmiştir. 11 Nisan 1988 tarihinde ise Petar Slabakov başkanlığında "Ekoglasnost" (Çevresel seslilik) adlı ekolojik sivil toplum örgütü kurulmuştur. 3 Kasım 1988 tarihinde de Sofya'daki "Kliment Ohridski" Üniversitesinde görevli olan çoğu üniversite hocalarından ve aydınlardan oluşan, 81 kurucunun katılımı ile Bulgaristan'daki ilk siyasal kökenli sivil toplum örgütü kurulmuştur. "Klub v podkrepa na glasnostta i preustroystvo v Balgariya" adlı bu siyasi örgüt, ülkenin siyasal, ekonomik, kültürel ve demografik sorunlarına ışık tuttuğu gibi Müslüman azınlıkların kültürel ve siyasal sorunlarına da sahip çıkmış ve ülkede ezilen Türklere destek vermiştir.

Ayrıca 20 Mayıs 1989'da ülkenin kuzeydoğusunda başlayan ve birçok yöreyi kapsayan Türk protesto yürüyüşlerinin de uluslararası göçü tetikleyen önemli bir etken olduğu unutulmamalıdır. Etnik ve kültürel baskılara son verilmesini, azınlık hakları ile Türk adlarının geri verilmesini isteyen soydaşlarımız açlık grevlerine, mitinglere ve yürüyüşlere başvurarak Bulgar yöneticilerini tedirgin etmişlerdir. Yüzlerce köy ve kasabada Türkler ile güvenlik güçleri arasında çatışmalar çıkmış, öldürme ve yaralamalar meydana gelmiştir. Artık Türklere "bizden olmayan ötekiler", "kurtulmamız gereken bir kitle" gözü ile bakılmaya başlanmıştır. Tüm bunların sonucunda Politbüro ve BKP yetkilileri Türklerin Türkiye'ye göç etmelerinin Bulgaristan'ın güvenliği ve geleceği açısından faydalı olacağı görüşünü benimsemiştir.

Kitlesel Etnik Göçün Ön Habercisi: Küçük Ölçekli “Siyasal Sürgün Göçleri”

Haziran ayındaki kitlesel Türk göçü başlamadan önce daha Mayıs ayında bazı Türk milliyetçilerinin “siyasal sürgün göçleri” başlamıştır. Yeniden doğuş sürecine karşı koyan, isim değiştirme esnasında güvenlik güçlerine direnen, Türkleri örgütleyen veya sivil toplum örgütünde faaliyet gösteren, özellikle kuzeydoğu Bulgaristan’daki Mayıs yürüyüşlerinde aktif görev alan kişiler “devlet düşmanı istenmeyen Türkler” ilan edilerek önce Avrupa ülkelerine, daha sonra da doğrudan Türkiye’ye sürülmüşlerdir. Bu kişilerin bir bölümü ulusal istihbaratın ve işçilerinin yapmış oldukları işbirliği ile Mayıs ayından itibaren Avusturya, Yugoslavya, İsveç gibi ülkelere göçe zorlanmışlardır. Deliorman ve Dobruca bölgesinde yaşayan Türklerin bazıları önce Romanya’ya sürgün edilmiş, oradan da Avusturya’ya geçmeleri sağlanmıştır. Fakat sürgün edilen Türklerin büyük bir bölümü farklı yollardan da olsa Türkiye’ye ulaşmayı başarmışlar ve böylece Türkiye’deki sade vatandaşlar komşu Bulgaristan’da olan bitenleri ilk ağızdan öğrenmişlerdir.

Sürgün edilen kişilerden bazılarında üç gün, bazılarında 24 saat, bazılarında ise sadece 2-3 saat vedalaşma ve yolculuğa hazırlık süresi veriliyordu. Malını, mülkünü, parasal birikimlerini Bulgaristan’da bırakmak zorunda kalan bu kişiler, “tehlikeli ve istenmeyen kişiler” olarak damgalanarak yerlerinden yurtlarından kovuldular. Sürgün edilen bu kişilere Türkiye Cumhuriyeti ve Balkan Göçmen Dernekleri kucak açarak, maddi ve manevi desteklerde bulundular. Büyük bir bölümüne ev ve iş verildiği gibi iki yıl kadar kısa bir zaman diliminde neredeyse tamamı Türk vatandaşlığına alındı. Yalınov’a göre Mayıs-Haziran döneminde Bulgaristan’dan sürgün edilen Türk milliyetçilerinin toplam sayısı 2000 civarında olup, bu kişilerin tümü parasız ve eşyasız sınır dışı edilmiştir (Yalınov, 2002). Mayıs sürgünleri bir öncü deprem olarak arkadan gelen kitlesel büyük Türk göçünün habercisiydi.

Zorunlu Etnik Göçün Başlıca Nedenleri

Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında Türkiye’ye yaptıkları göç uluslararası bir göçtür, kitlesel ve etnik karakterli bir göçtür, siyasi ve zorunlu bir göçtür dahası hukuksal temelleri hazırlanmadan gerçekleşmiş, hem yasal hem de sosyal olarak organize edilmemiş, spontane ve kontrolsüz bir göçtür. Bazı uzmanlara örneğin ise 1989 göçü her şeyden önce deportation ve mülteci göçüdür. Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında Türkiye’ye yaptıkları zorunlu etnik göçün başlıca nedenleri şunlardır:

- Etnopolitik, etnokültürel ve etnopsikolojik baskılardan usanmış olan Türk azınlığın kendini güvende hissetmeyip, Bulgaristan’ı “güvenilir vatan” olarak benimseyememesi ve bunun sonucunda geleceğini Türkiye’de sürdürmek istemesi;

- Bulgarlaşmayı ve yeni Bulgar isimlerini kabullenmeyen Türklerin, isim değiştirme ve yeniden doğuş kampanyasına şiddetle karşı çıkması;
- Zorla isim değiştirme olaylarının küresel ölçekte yarattığı olumsuz Bulgaristan imajını bir nebze düzeltmek, ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin sayıları 1 milyona yaklaşan Türk topluluğunun tamamına sahip çıkamayacağını kanıtlamak;
- Müslüman azınlığın önderliğinde Bulgaristan içinde şiddetlenen ve sıklaşan özgürlük yürüyüşleri ve Türk siyasal direnç dalgalarının hızla yayılması sonucu oluşan etnik savaş tehlikesi psikozunun BKP'yi ve hükümeti tedirgin etmesi;
- Yurtdışı pasaportlarının belirlenen 1 Eylül tarihinden önce Müslüman azınlıklara verilmesi, “biz istenmeyen ötekileriz” ve “bizi kovmak istiyorlar, bu nedenle bu ülkede yerimiz yoktur” düşüncelerinin Türkler arasında yaygınlaşmasına neden olması;
- Türk azınlık hakları ile ilgili olarak Bulgaristan hükümeti üzerindeki uluslararası siyasal baskıların artması, özellikle ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve İslam devletlerinin bu konudaki siyasal tepkileri ve uluslararası girişimleri başlatmış olması;
- Türk azınlık hakları ile ilgili Türkiye Cumhuriyetinin Bulgaristan Hükümeti üzerindeki politik girişimleri başlatması ve uluslararası insan hakları örgütlerinin tepki göstermesi;
- Bulgaristan yöneticilerinin, hızlı doğal nüfus artışının oluşturduğu Türk demografik baskısını hafifletmek ve hem tehdit, hem de sorun yaratan kalabalık bir azınlıktan kurtulmayı istemeleri;
- Türk azınlığın Bulgaristan'ı bölerek sözde kendi otonom bölgesini (bazıları buna Türk Özerk Cumhuriyeti demişler) kurma isteklerinin önüne geçilmesi;
- Dünya genelinde demokrasi, insan hakları, azınlık hakları ve etnik özgürlük yanlısı derneklerin ve kuruluşların faaliyetlerinin 1985 sonrasında yoğunlaşması. Özellikle 1980'li yılların sonunda Bulgaristan'da kurulan sivil toplum kuruluşların azınlık sorunlarını gündeme getirmeleri ve Türk azınlığın hak arayışını desteklemeleri;
- Mihail Gorbaçov'un başlattığı “glasnost” ve “perestroyka” politikalarının diğer sosyalist ülkelerce takdir edildiği gibi Bulgaristan'da da yankı ve destek bulması; önce Polonya daha sonra ise Macaristan'da değişim rüzgarlarının esmeye başlamasıyla küresel sosyalist sistemin sorgulanmaya ve dağılmaya başlaması;

- 1980 sonrasında Bulgaristan’da faaliyet gösteren “Ekoglasnost”, “Komitet 273”, “Podkrepa” gibi sivil toplum örgütlerinin giderek seslerini yükseltmeleri ve azınlık haklarını savunmaları ve böylece Türk topluluğunu da etkilemiş olmaları;
- Bazı Bulgar şair, sanatçı, siyasetçi, yazar ve bilim uzmanının Türk azınlığının etnik haklarını yazılı ve sözlü beyanatlarla desteklemeleri;
- Mayıs 1989’da Deliorman ve Dobruca yörelerinde Türklerin sıklaşan protesto yürüyüşleri hem Bulgar yetkilileri ve parti yöneticilerini rahatsız etmiş, hem de sıradan etnik Bulgarları korkutmuş olması; Mayıs protesto yürüyüşleri esnasında Bulgar güvenlik güçlerinin ateş açmaları sonucunda bazı masum Türklerin öldürülmesi ve bu olayların Türkiye’de ve dış ülkelerde yankılanması, göç kapılarının açılmasında çok büyük etkisi olmuştur.

Bazı yazarlar ve bilim uzmanları 1989 göçünün isim değiştirme olayları ile ilişkisi bulunmadığını iddia etseler de, bu iki olay arasında kuşkusuz güçlü bir bağ vardır. Her şeyden önce isim değiştirme olayları sonucunda Türk topluluğunun tüm azınlık hakları ellerinden alınmıştır. Bu nedenle ya Bulgaristan bu hakları geri vermek zorunda kalacaktı, ya da sınırları açarak bu azınlığın istediği ülkeye göç etmesine izin verecekti. Bulgaristan hükümetinin önünde, maalesef, üçüncü bir seçenek yoktu.

Bulgaristan Hükümeti ile Bulgaristan Türkleri Açısından 1989 Göçünün Nedenleri

Aslında 1989 göçünün nedenleri ve bu göçü tetikleyen unsurlar, yöneten Bulgarlarla yönetilen Türkler, göç etmeye zorlananlarla göçten faydalanmak isteyenler açısından büyük farklılık gösterir. Bir başka anlatımla hem Bulgar hükümeti hem de Türk topluluğu açısından bu göçün hem nedenleri, hem de sonuçları ve etkileri farklılık gösteriyordu. Fanatik Bulgarlar için bu göç istenmeyen, sevilmeyen ve Bulgarlaşmaya direnen Türklerden arınma ve etnik sorunları ülke dışına çıkarma anlamı taşıyordu. Türkler için ise 1989 göçü hayatını, geleceğini ve etnik benliğini korumak için anavatan Türkiye’ye sığınma anlamı taşıyordu. Milliyetçi Bulgarlar ve sözde komünistler için 1989 göçü Türklerin yerlerinden yurtlarından kovulması, beş asırlık Osmanlı egemenliğinin adeta intikamı idi, masum Türkler için ise bireysel ve toplumsal çaresizlik, dahası acı, gözyaşı ve trajedydi.

Bulgarların ünlü bilim adamı Panteley Zarev, 4 Temmuz 1989 tarihinde yeniden doğuş süreci ve Bulgar ulusunun birliği-beraberliği ile ilgili yaptığı konuşmada, *“ulusun bütünlüğü ve geleceği için, vatanın birliği ve bölünmezliği için bizden olmayan ve temiz olmayan kanın başka yerlere*

akması gerekir” düşüncesini sözlü olarak dile getirmiştir. Aslında bu dönemde birçok Bulgar farklı mekânlarda benzer amaçlı ifadelerle, sözlü ve yazılı olarak görüş bildirmişlerdir.

Aşağıdaki Tablo 1’de 1989 göçünün nedenleri her iki grup (yöneten ve yönetilenler) açısından özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: BKP ve Bulgaristan Hükümeti ile Bulgaristan Türkleri Açısından 1989 Göçünün Nedenleri ve Gerekliliği

BKP ve Bulgaristan Hükümeti Açısından 1989 Göçünün Nedenleri ve Gerekliliği	Bulgaristan Türkleri Açısından 1989 Göçünün Nedenleri ve Gerekliliği
Türkleri göçe zorlayarak etnik Bulgarların aleyhine gelişen demografik durumu dengelemek;	BKP ve Bulgaristan hükümetinin kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasal baskılarından kaçmak;
Bulgaristan’daki Türk nüfusunu azaltarak, federal yapı girişimlerini frenlemek, ayrıca olası “Kıbrıs senaryolarını” ve ülke bölünmesini önlemek;	Bulgaristan hükümetinin Bulgarlaştırma ve asimilasyon girişimlerinden kurtulup kültürel, dinsel ve etnik aidiyetini korumak, bir başka deyişle Türk azınlığının fiziksel, sosyal ve kültürel olarak var olma savaşını sürdürmek;
Sözde pantürkist ve islâmcı akımların Bulgaristan’da kök salmasını engellemek, Türkiye kökenli radyo ve televizyon yayınlarının etkisinde kalan sözde ayrılmış aileleri birleştirmek;	Yeniden doğuş sürecini onaylamayıp Türk etnik bilincine sahip olduklarını kanıtlamak için anavatan Türkiye’ye sığınmak; ayrıca bazı Türklere Bulgaristanı terk etmeleri konusunda istihbarat örgütleri tarafından yapılan siyasal ve psikolojik baskılara tepki göstermek;
Otonom Türk devleti oluşturulup Bulgaristan’ın parçalanmasını önlemek için başka ülkelere biraz “temiz olmayan kan” akması gerekirdi düşüncesini uygulamak;	Türk isimlerinin zorla Bulgar isimleri ile değiştirilmesi ve yeniden doğuş sürecinde etnik Türk oldukları için bazılarının işyerlerinden çıkartılması;
Bir türlü bütünleştiremedikleri, bir türlü Bulgar bilincine ulaştıramadıkları, bir türlü	Türkiye sınır kapılarını kapatabilir ve sonuçta Bulgaristan’da istenmeyen Bulgar adı ve soyadı ile

kucaklayıp benimseyemedikleri “ötekileri” uzaklaştırıp böylece azınlık sorunsalından kurtulmak;	kalınabilir korkusuna ve kitlesel göç paranoyasına kapılmak;
Türk hükümetinin uluslararası arenada Bulgaristan Türklerinin haklarını savunması ve Turgut Özal’ın Jivkov’a “soydaşlarımızın göç etmesine izin ver” çağırısına karşılık vermek.	Bulgarların dışlayıcı ve tepeden bakma anlayışı sonucunda, etnik Bulgarlara güvensizlik duymak ve toplumsal gerginliğin artmasından korkmak.

1989 Göçünün Demografik ve Jeopolitik Hedefleri

8 Mayıs 1988 tarihli Politbüro toplantısında Devlet Başkanı Todor Jivkov, Bulgaristan’dan 100.000 ile 500.000 arasındaki Türkün göç etmesinin ülke geleceği açısından faydalı olacağını belirtmiştir. Yeniden doğuş sürecindeki tikanıklıklar ve sorunlar sonucunda 1988 yılının sonlarında başka siyasetçiler de benzer görüşler dile getirmeye başlamışlardır. Örneğin Politbüro üyesi Penço Kubadinski “*ülkemizde 1,6 milyon Müslüman yaşamaktadır ve bunlar ülke nüfusumuzun %18’ini oluşturmaktadırlar, bundan dolayı Türklerin bir bölümünün Türkiye’ye göç etmesi bizim açımızdan zarardan çok yarar sağlayacaktır*” görüşünü dile getirmiştir. Kubadinski’ye göre sadece Müslümanlar değil Bulgarlar dahi yeniden doğuş sürecini benimsemediklerine ve onaylamadıklarına göre en az 600.000 Türk’ü ülkeden göndermenin zamanı gelmiştir. Fakat Politbüro’nun diğer üyeleri bu göç önerisini kabul etmediklerinden dolayı, Bulgaristan Türklerinin göçü bir sonraki yıla ertelenmiştir.

Türklerin 1989 Mayıs yürüyüşlerinden sonra, Bulgaristan hükümeti etnik sorunlar ile baş edemeyeceğini ve Türkleri zapt edemeyeceğini anlayınca, yeni göç formülleri aramaya başlamıştır. Ülkede Türk olduğunu kabul etmeyen Bulgar yöneticiler bu konuda Türkiye ile resmi bir göç anlaşması imzalamazlardı. Bu nedenle kitlesel göç olayının konuşulmadan ve fazla dillendirilmeden, üstü örtülü bir şekilde gerçekleşmesi gerekirdi. Böylece hem göç eden Türkler tazminat ve mal varlığı iddialarında bulunamazlardı, hem de tüm sosyal haklarını Bulgaristan’a “gönüllü olarak” bırakmak zorunda kalırlardı. Bulgaristan Hükümetine göre Bulgaristan, Türkleri yasal göçmen olarak değil de turist olarak Türkiye’ye giderlerse, sorun Bulgaristan lehine çözülecekti.

Çok sinsice ve kurnazca, ama aynı zamanda çok da zalimce düşünülen bu plan pek de geciktirmeden 1989’da işleme konuldu. Her şey önceden düşünülmüştü ve planlanmıştı, ince ayar yapılarak Bulgaristan’ın prestiji sarsılmadan ve ekonomik kayıplar en aza indirgenerek bu işten sıyrılmının yolları nihayet bulunmuştu. Sonuçta 9 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan Halk

Meclisi kimsenin beklemediği bir sırada yurtdışı pasaportları ile ilgili yeni bir kanun kabul etti. Kabul edilen bu kanun gereği tüm Bulgar vatandaşlarına yurt dışı seyahat izni veriliyordu. Nihayet gizemli demir perde aralanmaya başlamıştı ve binlerce kişi özgürce diledikleri ülkeye gidebileceklerdi. Aslında kabul edilen yeni kanun 1 Eylülde yürürlüğe girmesi gerekirken, nedense hükümet yine Bulgaristan Türklerinin “iyiliğini düşünerek” Haziran’dan itibaren Türklerin ülkeyi terk etmelerine izin verdi. Sözde “sorun yaratan ve devleti tehdit eden Türklerden” kurtulmak için Eylül ayı beklenemezdi.

29 Mayıs 1989 tarihinde BKP lideri ve Devlet Başkanı Todor Jivkov Bulgaristan Ulusal Radyo ve Televizyonu önünde yurtdışı seyahatleri ile ilgili uzun bir konuşma yapmış. Etnik Bulgarlar ile etnik Türklerin kardeşçe omuz omuza ortak vatanları sosyalist Bulgaristan’da mutluluk ve huzur içinde yaşamaları gerektiğini anlatan Jivkov, sosyalizm sistemi sayesinde 1944-1989 döneminde “İslamlaştırılmış Bulgarların” ne kadar büyük sosyo-kültürel ve ekonomik aşamalar kaydettiklerini açıkladıktan sonra asıl bombayı aşağıda özetlenen cümlelerle patlatmıştır:

- *Her Bulgaristan vatandaşı dilediği zamanda dilediği ülkeye gidebilir. Her vatandaş bu hakkını kendi ihtiyaçları ve görüşleri, kendi bilinç ve istekleri doğrultusunda engellenmeden kullanabilir.*
- *“İslamlaştırılmış Bulgarlar” hiçbir yerden gelmedi. Bulgaristan onların asli vatanıdır. Onlar Bulgaristan’da yaşadılar, burada yaşamayı sürdürmektedirler ve gelecekte de bu vatan topraklarında yaşamlarını sürdürecektir.*
- *Bulgaristan Devlet Başkanı olarak Türkiye’deki yöneticilere sesleniyorum: Bütün Bulgaristan Müslümanlarına sınırlarınızı açınız ve onları geçici veya kalıcı olarak ülkenize kabul ediniz. Oyun zamanı bitmiştir. Bulgaristan’ın yaptığı gibi Türkiye’de uluslararası anlaşmalar gereği ülkesine gelmek isteyenlere sınırlarını açmalıdır.”*

Jivkov’un bu önemli konuşması hemen ertesi gün bütün büyük gazetelerde manşetten yayınlanmıştır. Bu kısa konuşmanın Bulgaristan tarihini kökten değiştirip, büyük sosyo-ekonomik ve politik çalkantılara yol açacağını o zaman ne Jivkov ne de diğer siyasetçiler öngörememişlerdi. Aslında Jivkov’un 29 Mayıs 1989 tarihinde yaptığı bu tarihi konuşma şu açıdan büyük önem taşımaktadır:

1. Jivkov bu konuşma ile yasakçı seyahat zihniyetinin bittiğini ve demir perde rejiminin sona erdiğini duyurmuş, daha da önemlisi, Doğu Avrupa ile Batı Avrupa ülkeleri arasında o güne kadar var olan karanlık perdenin kalktığını ve herkesin dilediği ülkeye özgürce gidebileceğini ilan etmiştir.

2. Katı sosyalist kuralları ve kapalı bir toplum içinde, kapitalist ülkelerden uzakta yaşayan Bulgaristan halkı bu kararı o zamana kadar görülmemiş bir hoşgörü ile karşılamıştı. Diledikleri zaman, diledikleri süre ile diledikleri ülkelere gidebilmeleri onlar için beklenmedik bir özgürleşme adımıydı, dahası farklı kültürleri, farklı milletleri, farklı devletleri tanıma ve irdeleme fırsatıydı. Doğu ile Batı artık bütünleşebilirdi. Sosyalist Bulgaristan vatandaşları kapitalizmin olumlu ve olumsuz yanlarını artık bizzat görebilirdi. Uygar dünyadan onları ayıran demir perde artık kaldırılmıştı.
3. Jivkov'un Müslüman ve Türk azınlıklarına Türkiye kapısını açması hem ülkesinde Türk nüfusu olduğunu kanıtlama açısından, hem de yeniden doğuş sürecinin iflasi açısından büyük önem taşımaktaydı. Aslında bu tarihi konuşma ile Jivkov, dolaylı olarak da olsa hem Müslüman azınlıkları Bulgarlaştırma girişiminin, hem de isim değiştirme kampanyasının başarısızlıkla sonuçlandığını kabullenmiştir. Böylece demir perdeler arkasında gizli hiçbir şey kalmayacağı, hiçbir milletin özgürlüğünün baskılarla, isim değişimleriyle ve sahte yeniden doğuş ideolojileriyle yok edilemeyeceği, er ya da geç azınlıkların haklı davalarında başarıya ulaşacakları ortaya çıkmıştır.

16 Haziran 1989 tarihinde Dimitar Stoyanov başkanlığında Politbüro'ya bağlı olarak çalışacak ve bir göç koordinasyon ekibi kurulmuştur. Bu koordinasyon ekibinin öncelikli çalışmalarından biri de Müslüman Pomak vatandaşlarının Türkiye'ye göç etmelerini önlemek ve onları neden Türkiye'ye göç etmemeleri gerektiği konusunda ikna etmek olmuştur. Bu dönemde Müslüman Pomaklarla birlikte BKP üyesi aydın Türklere de göçe katılmamaları ve Türkiye'ye gitmemeleri yönünde hükümet tarafından çok çeşitli propaganda çalışmaları yapılmıştır.

Bu dönemde Bulgaristan hükümetinin Türk azınlığa karşı iki yol izlediği gözlenmektedir. Birinci yol, yeniden doğuş sürecine karşı koyan veya bu süreci onaylamayan Türklere ile siyasi mahkûmiyeti olanların veya milliyetçilik faaliyetleri ile suçlananların ülkeyi "siyasi mülteci" olarak terk etmeye zorlamak. İkinci izlenen yol ise, siyasal bir geçmişi veya devlet ile sürtüşmeleri olmayan sıradan Türk ailelerin göç etmelerine izin verilirken, doktor, mühendis, öğretmen, sanatçı, yazar vb. eğitim seviyesi yüksek "elit Türklere" Bulgaristan'da kalmaları için ikna etmektir.

Jivkov ve hükümetinin temel amacı ülkede yaşayan kalabalık Türk nüfusunu sayıca azaltarak çok arzu ettikleri bir "etnik demografik balans" oluşturmaktı. Etnik Bulgarların hızla azaldığı bir dönemde Bulgaristan nüfusuna her yıl 15.000 yeni Türk bebeğin katılması karamsar bir demografik tablo

oluşturuyordu ve bunun düzeltilmesi ancak kapsamlı bir dış göç ile olabilirdi. Bunun olmaması durumunda önümüzdeki dönemlerde artan Türk nüfusu Türkiye Cumhuriyeti açısından “Yeni Kıbrıs” senaryolarına yol açabilirdi. Sonuç olarak bu göç sayesinde hem Türk nüfusu büyük ölçüde nitel ve nicel olarak kan kaybedecekti, hem de Türkiye’nin bazı siyasi talepleri sona ermiş olacaktı. Ayrıca, belki de daha önemlisi, Bulgaristan küresel çapta Türk azınlığı ile ilgili yaratmış olduğu olumsuz imajından kurtulmuş olacaktı. Jivkov’a göre “*bu ağır yükten kurtulmanın zamanı gelmişti*”, Georgi Yordanov’a göre ise “*Bulgaristan’ın rahatlaması için devletin gövdesinden biraz kan boşaltılması gerekir, bizden olmayan, temiz olmayan kan bir yerlere akıtılmalıdır*”.

7 Haziran 1989 tarihinde partililerle yaptığı toplantıda Todor Jivkov’un şu sözleri gayet net ve açık, bir o kadar da düşündürücüdür:

“Benim sınırların açılması kararını duyurmamdan sonra Mayıs olayları ve siyasal çalkantılar azaldı, ülke daha huzurlu ve sessiz oldu..... Bizler büyük bir göç psikozu içindeyiz... Bu göç çılgınlığını, bu anormal psikolojik durumu nasıl değerlendirmemiz gerekir? Ben derim ki, böyle bir psikolojik ortam bizim için olumlu ve yararlıdır. Sır gibi sakladığım bir şeyi sizlerle paylaşmak istiyorum.... Ülkemizden 200.000 – 300.000 Türk’ü göndermezsek, 15-20 yıl sonra Bulgaristan bir devlet olarak var olmayacak..... Bizi gelecekte Kıbrıs veya benzeri bir durum beklemektedir...”

Jivkov’un yukarıdaki sözleri göç nedenlerini açıklamaya ışık tuttuğu gibi, Bulgaristan devletinin Türk topluluğuna olan bakış açısını ve hükümetin siyasal korkularını da yansıtmaktadır.

“Golyamata Ekskurziya” (“Büyük Turistik Seyahat”)

Bulgarların alay edercesine “Golyamata Ekskurziya” yani “Büyük Turistik Seyahat” olarak adlandırdıkları göç plansız ve hukuk temellerinden yoksun olarak başlamıştır. Yüzbinlerce Türk ne Tayland, İspanya veya Maldiv adalarına deniz tatiline gitmek istiyordu, ne de Avusturya veya İsviçre’de kayak yapmak. Türkiye ile Bulgaristan arasında kapsamlı bir göç antlaşması yapılmadığından dolayı Bulgaristan Türkleri “yabancı turist” olarak anavatana giriş yapmak zorundaydılar. Fakat Bulgar zulmünden kaçan ve Bulgarlaşmayı kabul etmeyen Türkler, Bodrum ve Marmaris’e tatile gider gibi bir ya da üç aylık turist pasaportları ile Türkiye’ye giriş yapmak zorunda bırakılmışlardır. Bu trajikomik olay sonucunda ne göç eden Türk ailelerinin mal varlığı ve sosyal hakları korunabilmiş, ne de Bulgaristan’da yapılan barbarlıkların ve zulümlerin hesabı Bulgaristan hükümetinden sorularak gerekli tazminatlar alınabilmiştir.

Bulgaristan Hükümetinin baskıları ile yerlerini yurtlarını apar topar terk etmek zorunda kalan soydaşlarımızın göçü özünde bir “deportation” ve mülteci

göçüdür. Zorlama ve baskı ile yapıldığından, plansız ve organize edilmeyişinden, kitlesel ve panik olduğundan, nüfus verici ve nüfus alıcı devletlerarasında resmi bir antlaşma olmadığından, 1989 göçü özünde bir mülteci göçüdür. Türkiye'ye gelen soydaş Türkler de bu nedenle mülteci ve sığınmacı statüsünde kabul edilmeliydiler ve bu konuda Birleşmiş Milletlerden maddi yardım ve manevi destek alınmalıydı.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelen 1989 soydaş göçü, İkinci Dünya Savaşından sonra iki komşu ülke arasında barış zamanında gerçekleştirilmiş en büyük, en kapsamlı kitlesel göçtür. Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında doğdukları yerleri istemeyerek terk etmeleri ve göçe zorlanmaları, sadece Balkan tarihinde değil, Avrupa ve Dünya tarihinde de nadir görülen sıra dışı olaylardan biridir. Oluşumu, nedenleri, gelişimi, kapsamı, uluslararası yansımaları, hem sosyo-ekonomik, hem de siyasi sonuçları itibari ile bu zorunlu göç, çok boyutlu, çok karmaşık, uluslararası bir kitlesel etnik göçtür. Kapsadığı beşeri nüfus kitlesiyle, yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlarıyla, global ölçekte bıraktığı siyasal etkileri ile Bulgaristan devletine çok büyük maddi ve manevi zararlara mal olan bir göçtür.

Krasimir Kanev'e göre soydaşlarımızın 1989'daki kitlesel göçü Bulgaristan'da çok derin ekonomik ve politik bir kriz yaratmakla kalmamış, bir yandan uluslararası arenada bu ülkenin çok sert eleştirilere uğramasına ve yalnızlaşmasına, diğer yandan da sosyalist rejimin bu ülkede çökmesine neden olmuştur.

1989 göçü kapsamı, boyutları, nedenleri ve sonuçları bakımından bundan önceki soydaş göçlerinden büyük bir farklılık ve kendine özgü özellikler göstermektedir. Bundan önceki göçler genelde parçalanmış aile bağları nedeniyle gerçekleştirilirken, 1989 göçü Bulgaristan Türklerinin asimile olmamaları, etnik ve kültürel kimliklerini kaybetmemeleri, toplum olarak var olmaları, yani eriyip yok olmamaları için yapılan bir göçtür. Bu göç, Bulgarlaştırılmayı ve zorunlu asimilasyonu ret eden bir göçtür. Bu göç, başka ülke sınırları içinde kalmış bir Türk topluluğun yaşam ve var olma mücadelesinin göstergesidir. Bu göç, aynı zamanda Bulgaristan'daki Türk azınlığın yüzleştiği seçeneksizliğin ve çaresizliğin yansımasıdır. Bu gergin ve karmaşık dönemi Bulgaristan Devlet Arşivlerinden alınan bir belge ile aydınlatmaya çalışalım:

Belge № 263

BKP Merkez Komitesi Şube Başkanı Boris Avramov'un

Ülkedeki Siyasi Durumla İlgili Önerisi

“BKP Merkez Komitesi Politbüro Üyesi Dimitir Stoyanov Yoldaşın Dikkatine:

(...) Birçok köy ve belediyedeki siyasi durum gün geçtikçe daha da karmaşık bir hal almaktadır. Göç psikozu, şimdiye kadar gözlenenlerden çok daha farklı olarak, hızla yaygınlaşmakta ve yerel kadroları demoralize etmektedir. Zincirleme dalgalar halinde dağılan bu etkileşim Rodop ahalisiyle birlikte Türkleşen Çingeneri de kapsamı içine almaya başladığı için kritik bir durum oluşmaktadır.

(...) Pratikte siyasi yapılanmalarda böylesi hızlı bir patlamanın olacağını ve bunun halkın ruh halinde bu denli yankı bulacağını en koyu Türk milliyetçileri bile beklememişlerdir. Böylesine bir göç psikozunu hiç kimse öngörememiştir. En yaygın kaniya göre bu durumun tek nedeni parti ile devletin bu ahaliye karşı şimdiye kadar uyguladıkları siyasette son zamanlarda ortaya çıkan sert değişimlerdir. Ulusu birleştirme siyaseti, Bulgar ulusalcılık bilincini canlandırmak siyaseti sonunda Bulgaristan'dan kovma, güvensizlik yaratma, onları "Türk" olarak görme siyasetiyle değiştirildi.

(...) Çoğu kimseler bir yerde hata edildiği, hatta Merkez Komitesi'nin yanıldığı görüşündeler. Onlar savunulma ve sahiplenme beklentisi içindedirler, kendi kendine karar verecek psikolojik durumdan yoksunlar, ulusça, devletçe yardım edilmesini beklemekte, hatta yalvarmaktalar. Onlara göre bu baskı, bu çılgınlık bir an önce bitmelidir. Onların şaşkınlığı, her şeyden önce, ülke genelindeki tüm kurum ve kuruluşların pratik, politik, idari ve propaganda çalışmalarının göç belgelerinin nasıl doldurulacağı, nereye yatırılacakları, pasaportların ne zaman alınacağı konularında onlara yardım edip bir gün önce Türkiye'ye gitmelerini sağlamaya yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Göç karşıtı olanlara ve ülkesini bırakmak istemeyenlere hiç kimse yol yordam göstermiyor. Bu bağlamda yerel parti kadroları en zor durumdadırlar (...)"

Şube Başkanı:

Boris Avramov

2 Haziran 1989 tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Bulgaristan'daki soydaşlarımızı vizesiz kabul etmeye başlamıştır. Demiryolu ve karayolu seçeneği ile her gün 3000 – 4000 soydaşımız Kapıkule ve Dereköy sınır kapılarından Türkiye'ye giriş yapmıştır. Böylece 2 Haziran 1989'dan vize uygulamasına geçildiği 22 Ağustos 1989 tarihine kadar 311.862 Bulgaristan Türkü anavatanına giriş yapmıştır. Vize uygulamasının başlatıldığı 22 Ağustos 1989 tarihinden Mayıs 1990'a kadar 34.098 soydaşımız vize alarak Türkiye'ye giriş yapmıştır.

2 Haziran 1989'dan itibaren Bulgaristan Türklerinin anavatanına nehirler gibi akan, hüzün ve özlem dolu göçü başlamıştır. Yoksul ve çaresiz soydaşlarımız, polis merkezlerinde kilometrelerce uzunluktaki kuyruklarda uluslararası pasaport alabilmek için günlerce beklemek zorunda bırakılmışlardır. Evdeki

eşyalar çok ucuz fiyatlara yakınlarla, komşulara veya akrabalara satılmıştır. Binlerce ailenin mağazalara hücum etmesi ile televizyon, telefon, radyo, teyp, bavul, ayakkabı, pantolon gibi en temel mallar hızla tükenmiştir. Göç esnasında bazı Bulgarlar ve Çingeneler terk edilen Türk evlerini akbabalar gibi sarmışlardır ve göç eden aile kendi evini terk eder etmez yağmalama ve hırsızlıklar başlamıştır. Binlerce Türk evi soyulmuş ve yağmalanmıştır. Milyonlarca dolarlık mal ve mülk kısa bir sürede yok olup gitmiştir. Birçok ailenin büyük emeklerle, büyük zorluklarla elde ettiği 40-50 yıllık sermaye birikimi, 4-5 günde uçup buharlaşmıştır. Bu nedenle 1989 göçünün en acı sonuçlarından birisi Türk topluluğunun sermaye, konut, toprak ve mal kaybına uğrayarak, fakirleşmesi ve ekonomik olarak zayıflamasıdır.

Tamamı Türk nüfuslu köylerde halkın %90'ından fazlası Türkiye'ye göç hazırlığında olduğundan dolayı ne mallarını satabilecekleri bir kişi, ne de teslim etmek için güvenebilecekleri bir akraba bulabilmişlerdir. Bu durumda atmaca gibi etrafta dolaşan uyanık Bulgarlar yok fiyatına Türklerin tüm mallarına el koydukları gibi, bazı durumlarda koyunlar, ördekler, tavuklar ve keçiler satılmadan meraya sahipsiz bırakılmıştır. Binlerce hayvan başıboş bırakıldığı gibi, binlerce hektar tarla ürünü toplanmadan, satılmadan kaderine terk edilmiştir.

Özetle, 1989 yılının yaz aylarında Deliorman'da, Dobruca'da, Rodoplar'da, Türklerin yaşadığı tüm yörelerde manzara hep aynıdır. Evler terkedilmiş, kasabalar ıssızlaşmış ve köyler boşaltılmıştır. Savaş durumu benzeri bir durum sürmekteydi, panik ve kaos, düzensizlik ve karmaşa had safhadadır. Böyle bir durumu tahmin eden ve erken davranan Bulgar yöneticiler soydaşlarımızın göçünden dahi nasıl yarar sağlayacaklarını düşünmüşler ve bazı kararlar almışlardır. Örneğin, Bulgaristan Bakanlar Kurulu'nun aldığı 8 Haziran 1989 tarihli, önceden planlanmış ve kasıtlı bir kararla, göç eden Türklere yaşadıkları evlerini sadece devlete ve bağlı buldukları belediyeye satabilme imkânı verilmiştir. Bu nedenle binlerce aile belediye yetkililerin biçtiği çok düşük fiyata evlerini Bulgar devletine ucuza satmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde 1500'den fazla Türk aile evini devlete satmıştır. Bulgaristan Türklerinin bankadan çektikleri paraları değerlendirmelerini önlemek için, Bulgaristan Bakanlar Kurulunun aldığı 28 Haziran 1989 tarihli 12 No'lu karar ile otomobil, motosiklet, bisiklet, televizyon, mücevher, altın, döviz vb. değerli malların satışı geçici olarak tüm ülkede durdurulmuştur. Gıda ürünlerinin satışına dahi kısıtlamalar getirilmiştir. Parti yöneticisi konumundaki Bulgarlar, zaten kısıtlı ve kalitesiz olan malları Türklere satarak kısa sürede köşeyi dönmeyi başarmışlardır.

Türkiye'ye göç eden soydaşlara kişi başına 500 leva gibi komik ve çok yetersiz para götürme sınırı konulmuştur. Bu da şu demektir. 30-40 yıllık birikimle bankada 50.000 levası olan 4 kişilik bir aile bu paranın sadece 2000

levasını Türkiye'ye götürebilir, geri kalan 48.000 levayı 1-2 hafta gibi çok kısa bir sürede ya harcaması gerekir (harcama yapılacak değerli mal pazarda zaten kalmamıştı) ya da bu parayı Türkiye'ye gidemeyen yakınlarına veya akrabalarına hediye etmek zorunda bırakılmışlardır.

1989 Göçünün Sonuçları ve Yansımaları

Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında başlayan ve Türkiye'ye yönelen kitlesel göçün başlıca sonuçları ve etkileri büyük bir çeşitlilik yelpazesi göstermektedir. Her şeyden önce Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman varlığı kan kaybetmiştir. 1989 – 1992 döneminde Türkiye'ye göç edip bu ülkeye kalıcı olarak yerleşen ve Türk vatandaşlığına geçen soydaşlarımızın sayısı yaklaşık 345.000'dir. 1993-2000 döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden ve Türk vatandaşlığına geçen soydaşlarımızın sayısının ise 250.000'i aştığı tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle 1989-2000 döneminde Bulgaristan'daki Türk varlığı yaklaşık 600.000 kişi azalmıştır. Burada altı çizilmesi gereken önemli bir ayrıntıyı belirtmekte yarar vardır. 1989-1990 dönemindeki soydaş göçlerinin temelinde etnik ve siyasal nedenler ön planda iken 1991-2000 arasındaki göçlerin asıl nedeni geçim sıkıntısı, işsizlik, yani ekonomik etmenlerdir.

1989 yılındaki kitlesel etnik göçün Bulgaristan ekonomisine faturası çok ağır olmuştur. Yüzlerce köy ve kasaba ya tamamen boşaltılmış ya da büyük ölçüde nüfus kaybetmiştir. Yüzlerce hektar tarım arazisi ekilmeden, dikilmeden, sürülmeden veya tarım ürünleri toplanmadan kaderine terk edilmiştir. Fabrikaların, inşaat alanlarının, maden ocaklarının, hayvan mandıralarının büyük bir kısmı yeri kısa zamanda doldurulamayacak değerli işçilerini kaybetmiştir. Bulgaristan Türklerinin büyük bir bölümü ormancılık, hayvancılık, madencilik, inşaat ve tarım sektörlerinde çalıştıklarından dolayı bu sektörlerde büyük bir kriz ve istihdam sorunu belirlemiştir. Bu duruma çare arayan Bulgar yöneticileri başka ülkelerden işçi getirme yoluna dahi başvurmuşlardır. Şumen gibi bazı yörelerde tarım kooperatiflerinde çalışmak üzere Moldova ve Rusya'dan işçi aileler getirilip Türklerin evlerine yerleştirilmiştir.

Bu konuda basit bir örnek vermek faydalı olacaktır. Bulgaristan Devleti Arşiv kaynaklarından alınan bilgilere göre 20 Temmuz 1989 tarihinde, yani göçün en yoğun olduğu dönemde, ekonomi ve üretim alanlarının farklı kollarında toplam 171.827 kişinin işe gitmesi gerekirken bir mazeret göstermeden işe gitmemişlerdir. Bu dönemde çalışanların büyük bölümü Türk kökenli olan sanayi sektöründe 62.323, inşaat sektöründe 19.497, tarım sektöründe 66.103 ve diğer sektörlerden 23.904 kişi işe gelmemiştir. Bu büyük ekonomik kaybı hafifletmek için Türklerin yoğun olduğu yörelere, etnik Bulgarlar arasından 42.500 işçi ek kontenjan olarak gönderilmiştir. Sadece tarım ve sanayi

sektörlerinde çalışmak üzere 54.000 üniversite öğrencisi ek kontenjan olarak göçten etkilenen yörelere yerleştirilmiştir.

Göç paranoyası ile gelişen tüm bu olumsuz gelişmeler etnik Bulgarlar ile etnik Türkler arasında sürtüşmelere, kıskançlıklara, hoşgörüsüzlüklere hatta kavgalara neden olmuştur. Bu konuda birkaç örnek vermekte yarar vardır:

- *Bankalardan kendi birikimlerini çekmeye çalışan Türkler, bunun doğal hakları olduklarını düşünürken, Bulgarlar buna “devleti soydular”, “bankaları batırdılar, ekonomimizi çöktürtiler”, “bankalarda para bırakmayıp her şeyi yağmaladılar” , “bizler onlara çok yatırım yaptık ve çok destekledik, oysa onlar bize ihanet ettiler” sözleri ile Türkleri eleştirmişlerdir.*
- *Devlete ait mağazalarda yoğun alışveriş yapan Türkler de benzer eleştirilere maruz kalmışlardır. Mağazaların boşaltılmasından, yok olan temel mallardan, bazı ürünlerin zamlanmasından yine ülkeyi terk eden Türkler sorumlu tutulmuştur. Türklerin gidişi etnik Bulgarların birçoğu tarafından Bulgar ulusuna, sosyalist sisteme, BKP'ye ve vatana ihanet olarak görülmüş.*
- *Etnik Bulgarların sıkça dile getirdikleri “Fabrikalarda ve tarlalarda bizler onlarsız da başarabiliriz, bunu kaçıp giden Türklere kanıtlayacağız, ama sakın geri dönmeyi düşünmesinler, artık onların bizim aramızda yeri yoktur” görüşleri Bulgar ve Türkler arasındaki gerilimin kopma noktasına geldiğinin işaretidir. İki toplum arasında tehditlere varan sözlü atışmalar, isyan edercesine haykırışlar, toplumsal bütünlüğün 1989 göçü ile ne kadar zedelendiğinin kanıtıdır.*
- *Bitkisel üretim ve hayvancılık sektörlerinin işçisiz kalması, binlerce ton tarım ürününün toplanmadan tarlalarda çürümeye terk edilmesi Bulgar yöneticileri çaresiz bırakmıştır. O güne kadar asla tarım işlerinde çalışmayan öğretmen, doktor, mühendis, hemşire, subay, memur vb. kişiler seferberlik ilan edildiğinden dolayı tarlalarda çalıştırılmışlar ve bu olay Bulgarların Türklere karşı olan nefretini daha da artırmıştır.*
- *Olası korkunç ekonomik zararları öngören yetkililer, tarımdaki istihdam sorununu çözmek için tarım seferberliği düzenlemişlerdir. Böylece gençlerden yaşlılara, işçilerden memurlara, öğrencilerden emeklilere kadar, tüm kesimdeki vatandaşlar çöken ülke ekonomisini kurtarmak için seferber olmuştur. Özellikle üniversite öğrencilerine tarlalarda kalan mahsullerin toplanmasında çok büyük görev düşmüştür. Masa başı rahat işlerde çalışmaya alışık olan Bulgarlar bu zorunlu “tarlada çalışma görevlerini” öfke ve isyanla karşılamışlardır. Bu öfke ülkelerini terk eden “vatan haini*

Türklere” karşı tepki ve nefreti daha da artırmış ve iki etnik toplum arasındaki soğuk ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Bu yüzden 1989 göçünün en önemli sonuçlarından birisi ülkedeki etnik barışın bozulması olmuştur.

Diğer yandan, üç aydan kısa bir süre içinde 300.000’den fazla soydaşımızın Türkiye’ye gelip yerleşmesi Türkiye’yi hazırlıksız yakalayıp, hem ülke ekonomisini, hem hükümeti, hem de Türk ulusunu zor durumda bırakmıştır. Bursa, İzmir, İstanbul, Tekirdağ, Çorlu gibi yoğun soydaş göçü alan kentlerde daire ve arsa fiyatları hızla yükselmiş, kiralık evler çabucak tükenmiş, işyerlerinde ve fabrikalarda Rumeli Türkleri ile Anadolu Türkleri arasında amansız bir rekabet başlamıştır. 1980’li yıllarda kendi sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını çözememiş olan Türkiye, şimdi büyük ve çaresiz bir göçmen kitlesinin de sorunlarını çözmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır.

Özetle, yurtdışı pasaport alma ve Türkiye’ye bir an önce göç etme furyası sadece Türkleri değil Romanları, Pomakları, Tatarları, Alevileri, Çerkezleri ve diğer Müslüman toplulukları da etkilemiştir. Bu kitlesel göç isterisinin kontrol edilebilirlik ve zararları telafi edilebilirlik çizgisini aşmış olmasından dolayı Bulgaristan yöneticilerinin durumu kontrol altına almaya ve toplumsal tepkileri sakinleştirmeye çalışmaları doğaldır. Fakat Türkiye yetkililerin sınırı kapatma kararı almalarına kadar bu toplumsal ve psikolojik göç isterisi tüm Müslümanlar arasında hız kesmeden devam etmiştir.

Bu arada sınır kapılarında âdeta bir insanlık dramı yaşanmıştır. Sadece iki bavul ile gelen aileler de vardır, bütün ev eşyasını getirip at arabasını bile sınırdan sokanlar da var. Bulgar yöneticilerinin baskısı ve dayatması ile 24 saat içinde evini terk edip, hiçbir mal veya eşya getirmeden göç etmek zorunda olan aileler de var, bütün mallarını satmayı başaran ve geriye kalan tüm mal varlığını getirmeyi başaran da var. Türkiye’de akrabalarından destek görenler de var, hiç akrabası olmayan ve kimseye derdini anlatamayan, kimsenin yanına sığınamayanlar da var.

Bu dönemde asker olduğundan dolayı Türkiye’ye resmi yollardan gelemeyen birçok Türk, görev yaptıkları askeri birliklerden firar ederek veya ailelerinin desteği ile kaçak yollardan Türkiye’ye giriş yapmayı denemiştir. Örneğin, ailesi tarafından Türkiye’ye getirilmek istenen bu nedenle de battaniye ve örtülerle sarılıp gizlenen Martin Yosifov adındaki asker, uzun yolculuk esnasında ağır eşyaların altında havasız kalarak ölmüş ve cesedi yol kenarına atılmıştır. Biricik oğlunu otoban kenarında terk etmek zorunda kalan anne ve baba hangi duygularla Türkiye’ye ayak basmıştır acaba? Anadolu rüyalarında oğlunun “neden beni terk ettin anneciğim” serzenişi ile uyanıp irkilmedi mi, pişmanlık içinde gözyaşı dökmedi mi göç eden anne?

Kapıkule'den giriş yapan soydaşlarımız kime başvurmaları gerektiğini bilmedikleri gibi, nereye yerleşmeleri gerektiğini, nerede çalışabileceklerini, çocuklarını nerede okutacaklarını da bilmiyorlardı. Kısacası, Türkiye'ye ayak basan soydaşlar uzun vadeli gelecek planlarından yoksundular. Büyük umutlarla belirsizlikler denizine kendilerini atmışlardı. İsmet Sever adlı soydaşın sınır kapısında edindiği gözlemler bu konuda tabloyu tamamlamaya yardımcı olabilir:

“Edirne garında çok uzun bir zaman beklemek zorunda kaldım. Garın basamakları, kapıları, duvarları her tarafı küçük küçük notlarla, ilânlarla ve mektuplarla kaplıydı. Bu not ve mektuplarla parçalanmış aileler birbirlerini bulmaya çalışıyorlardı, baba oğluna, kardeş kardeşe, kızı babasına, torun dedesine nerede olduğunu, nereye gidip yerleştiğini bildiriyordu. “Oğlum biz Bursa'ya halanın yanına yerleşmeye gidiyoruz.”, “Kızım biz Kırklareli'ndeki dayının yanındayız. Bizi ararsan orada bulursun.” vb. Hayatım boyunca unutamayacağım bir manzara geliyor gözlerimin önüne. Yaşlı bir kadın basamaklar üzerine oturmuş, çocuk gibi hıçkırma hıçkırma ağlıyordu..... Neden ağladığını sorduğumda, apar topar evini terk ederken, ahırdaki kuzuları susuz, aç ve sahipsiz bıraktığını söyledi. Kuzuları için ağlıyordu, onlara üzülüyordu..... Hayvanlarını komşusuna vermeye bile zamanı kalmamıştı çaresiz soydaş kadının...”

Dayısını arayan kızlar, amcasının yanına sığınan oğlanlar, birbirinden ayrılıp kopan kardeşler, kuzuları için ağlayan nineler, üzüm bağlarını özleyen dedeler, süttten kesilen bebekler, kışladan kaçan askerler, sözlüsünü terk eden damat adayları, okuldaki arkadaşlarını özleyen çocuklar ve daha yüzlercesi, binlercesi. Her biri ayrı bir yaşam kesiti, her biri ayrı bir geçmiş, her biri ayrı bir trajedi, her biri ayrı bir yazgı, her biri ayrı bir göç hikâyesi. Aslında hem Bulgaristan hem de Türkiye yetkililer böylesine büyük çaplı bir kitlesel göç olacağını tahmin etmemişlerdi. Bulgarlar yüz binlerce Türkün ülkelerini bu denli hızla terk etmelerinden şok içindeydiler, Türk hükümeti ise gelen soydaşların konut, eğitim ve iş bulma sorunları ile yüzleşip çözüm arayışları kaygısı içindeydi. Hem göç veren, hem de göç alan ülke büyük risk ve zorluklarla karşı karşıya bırakılmıştı.

1989 göçünün en önemli sonuçlarından biri de o zamana kadar ülkede Türk olmadığını iddia eden Bulgar yöneticilerin bu tarihten sonra onları Türk olarak tanımak zorunda kalmalarıdır. Parti yayın organlarında ve medyada Türk topluluğundan hala “Balgari Müslümanı” (Müslüman Bulgarlar) ve “Balgari s Vazstanoveni İmena” (İsimleri Yenilenmiş Bulgarlar) olarak söz edilse de BKP Merkez Komitesi ve Hükümet yetkililerinin toplantılarında Türk topluluğu terimi yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin 15 Haziran

1989 tarihinde yurtdışı pasaportlarının tartışıldığı bir parti toplantısında Dışişleri Bakanı Petar Mladenov şunu belirtmiştir:

“Bulgaristan’da Türk topluluğu var mıdır? Bence bu konuda artık gereksiz tartışmaların yapılmaması gerekir. Bulgaristan’da Ermeni, Rus, Fransız, Amerikalı olduğu gibi Türk de vardır. Ama bunların siyasal ve hukuksal anlamda azınlık olup olmamaları başka bir konudur. Yoldaşlar, dünyada hiçbir ülke Bulgaristan’da Türk olmadığını kabul etmemektedir. Herkes, beş asırlık Osmanlı egemenliğinden sonra nasıl oldu da bu ülkede hiç Türk kalmadı sorusunu sormaktadır. Yüzleşmemiz gereken yalın gerçeklerler bunlardır.”

Sonuç olarak 1989 göçü sözde var olmayan Türklerin var olduklarını kanıtladı, sözde olmayan azınlık haklarını su yüzüne çıkardı, Bulgaristan’da sözde var olmayan etnik sorunların var olduğunu kanıtladı. Bu tarihi göç Rumeli ve Anadolu Türklerinin kucaklaşmasını sağladı, kapalı yüksek hükümet kapılarının arkasında Türk olarak kabul edilenlerin sözde değil gerçek Türk olduklarını gösterdi. İdeolojilerle, sözlü propagandalarla, hükümet baskılarıyla, parti kararlarıyla bir milletin yok edilemeyeceğini; bir kültürün, bir topluluğun, bir Müslüman azınlığın yok sayılamayacağını gösterdi. Böylece 1989 göçü BKP’nin yeniden doğuş politikalarında ciddi olarak geri adım atmalarına neden olduğu gibi, Bulgaristan hükümetinin azınlık yaklaşımlarının da kökten sorgulanmasına ve revize edilmesine yol açtı.

Kaynaklar

- AKTÜRK, Ş. (2006) *Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 9, Sayı 38, Doğu Batı Yayınları.
- ASENOV, B., (1996), *Vazroditelniyat Protse i Darjavna Sigurnost*, İzdatelstvo “GEYA-İNF”, Sofya.
- ATASOY, E. (2011) *“Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri”*, MKM Yayıncılık, Bursa.
- ATASOY, E., (2007), *“Postsosyalist Dönemde Bulgaristan’da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları”*, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 8, Sayı 12, Bursa, s. 1–24.
- ATASOY, E., (2007), *“Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan’daki Dinsel Topluluklar”*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 2, İzmir, s. 57–76.
- ATASOY, E., (2010), *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, MKM Yayınları, Bursa.
- ATASOY, E., (2010), *“Göçler Coğrafyası”*, Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Editör: Prof. Dr. Cemalettin Şahin, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara.

- ATASOY, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul.
- BAEVA, İ. (2006) *Todor Jivkov*, Sofya: İzdatelska Kašta “Kama”.
- BAEVA, İ. ve E., Kalinova (2009), *Vazroditelnyat Protsets, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom I*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Peçat “Multiprint OOD”, Sofya.
- BARTH, F (2001) *Etnik Gruplar ve Sınırları*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- BAYART, J. F. (1999) *Kimlik Yanılsaması*, İstanbul: Metis Yayınları.
- BOYADJİEV, V. (2009), *Dosietata Progovorihă. Biografiçna Entsiklopediya za Agentite na Darjavna Sigurnost i Voennoto Razuznavane*, İzdatelstvo Millenium, Sofya.
- BÜCHSENSCHÜTZ, U. (2000), *Maltsinstvenmata Politika v Bulgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944–1989)*, Mejdunaroden Tsentar po Problemita na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, Sofya.
- COŞKUN, B. D. (2001), *Bulgaristan’la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, ASAM Yayınları, Ankara.
- CRAMPTON, R. J. (2007) *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul: Jeopolitika Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, N. (2001) *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları.
- ÇINAR, İ. K. (2005), *Etniçeskite Maltsinstva v Bulgariya*, İzdatelska Kašta Lik, Sofya.
- DAYIOĞLU, A., (2005), *Toplama Kampından Meclis’e. Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ERİKSEN, T. H. (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- FENTON, S. (2001) *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- FİLİPOV, D. (2000), *Balgarskata Natsiya. Vazhodi i Drami*, Sofya: İK M–8-M.
- FOTEV, G. (1994) *Drugiyat Emos*, Sofya: Akademiçno İzdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.
- FOTEV, G. (1999) *Kriza na Legitimnostta*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski” i Akademiçno İzdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.
- GREKOVA, M. (2001) *Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivnyavane*, İzdatelska Kašta “Publishing House”, Sofya.
- GREKOVA, M., 1998, “*Vsekidnevni Predstavi za Maltsinstvo*”, Obştnosti i İdentiçnosti v Bulgariya, İzdatelstvo Petekston, Sofya.
- GRUEV, M. ve KALYONSKİ, A., (2008), *Vazroditelnyat Protsets. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, İnititut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo “SİELA”, Sofya.
- İLİEVA, N. (2010) *Turskata Etniçeska Grupa v Bulgariya (1878-2001)*, Sofya: Natsionalen İnititut po Geofizizika, Geodeziya i Geografiya – BAN.
- JELYAZKOVA, A., (1998), “*Turtsi*”, Obştnosti i İdentiçnosti v Bulgariya, İzdatelstvo Petekston, Sofya.
- KANEV, K., (1998), “*Zakonodatelstva i Politika Kam Etniçeskite i Religioznite Maltsinstva v Bulgariya*”, Obştnosti i İdentiçnosti v Bulgariya, İzdatelstvo Petekston, Sofya.

- KARAMÍHOVA, M., (2003), “*Da Jiveş Tam, da se Sanuvaş Tuk*”. Emigratsionni Protsesi v Naçaloto na XXI Vek, Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturmite Vzaimootnoşeniya, IMIR, Sofya.
- KRASTEVA. A., (1998), “*Etniçnost*”, Obştnosti i İdentıçnosti v Balgariya, İzdatelstvo Petekston, Sofya.
- KURUBAŞ, E. (2008) *Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44, Doğu Batı Yayınları.
- LÜTEM, Ö. E. (2000), *Türk-Bulgar İlişkileri (1983–1989)*, ASAM Yayınları, Ankara.
- MAEVA, M., (2006), “*Balgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Balgariya*”, Kultura i İdentıçnost, Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturmite Vzaimootnoşeniya, IMIR, Sofya.
- RADOYNOVA, D. (2005) *Etnos. Etnologiya. Etniçni Protsesi*, Şumen: Universitetsko İzdatelstvo “Episkop Konstantin Preslavski”.
- SMİTH, A. D. (2002) *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Everest Yayınları.
- SMİTH, A. D. (2002) *Ulusların Etnik Kökenleri*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- SMİTH, A. D. (2009) *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SOMERSAN, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 75.
- STOYANOV, V., (1997), *Turskoto Naselenie v Balgariya Mejdu Polüsitate na Etniçeskata Politika*, İzdatelstvo “Lik”, Sofya.
- ŞİMŞİR, B., (1985), *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değişirme Sorunu. Ocak-Nisan 1985*. Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
- ŞİMŞİR, B., (2009), *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- YALIMOV, İ. (2002), *İstoriya na Turskata Obşnost v Balgariya*, İzdatelstvo “İlinda-Evtimov” EOOD, Sofya.
- ZAGOROV, O. (2009) *Balgariya v Evropa na Natsiite*, Sofya: İzdatelstvo Tangra.
- ZLATANOVA, V., (2005), “*Vanshnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Balgariya i Sotsialni Posledstviya*”, Evropeyskoto Badeshte na Balgariya i Razvitiето na Naselenieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite, Sofya.

**АСИМИЛАЦИОННАТА ПОЛИТИКА НА
КОМУНИСТИЧЕСКИЯ РЕЖИМ В БЪЛГАРИЯ СРЕЩУ
МЮСЮЛМАНИТЕ И ТЯХНАТА СЪПРОТИВА И БОРБА
ЗА ЧОВЕШКИ ПРАВА**

Михаил ИВАНОВ*

1. Класов съюзник или пета колона на Турция.

От самото начало на своето управление Българската комунистическа партия превръща стремежът за пълно откъсване на мюсюлманите в България от Турция в основен елемент на своята политика. Тази абсурдна, антихуманна и нереалистична цел предопределя поведението на управляващите кръгове в България до 10 ноември 1989 г. в отношението им както към нашата съседка, така и към мюсюлманските малцинства в страната. Мотивите: Турция е исторически враг – в продължение на векове българите са били под нейно управление. Турция е класов враг – тя принадлежи на капиталистическия лагер и е съюзник с англоамериканския империализъм. Турция е отделена от България с цивилизационен разлом – тя е азиатска и мюсюлманска страна.

Враждебната и агресивна политика към Турция е формулирана още в началото на 1945 г. от комунистическия лидер Георги Димитров, който на среща с представители на висшето партийно ръководство заявява: „Ние искаме да изтласкаме Турция от Европа, да си отиде в Азия.“ На мюсюлманите в България и особено на турците се гледа с подозрение и страх – те не са наши, те са потенциална турска агентура, те са „пета колона на нашия враг“. Много скоро това враждебно отношение намира израз в конкретни действия. На 4 януари 1948 Георги Димитров дава нареждане да се пристъпи към изселване на мюсюлманското население от южната граница: „...по нашата южна граница имаме, всъщност, небългарско население, което представлява постоянна язва за нашата страна. Пред нас като партия и правителство стои въпросът да намерим начин да го махнем от там и го заселим на друго място, а там да заселим наше собствено българско

* Доц. Dr., Nov Bilgarski Universitet, ivamih@gmail.com.

население.“¹ В изпълнение на това нареждане през 1948 г. и 1949 г. от граничната зона на българо-гръцката граница са изселени 910 семейства с 5 015 членове, мнозинството от които са мюсюлмани.² Общо от София, големите градове и граничните райони в периода от 9.09.1944 г. до 26.08.1952 г. са изселени 7 025 семейства с 24 624 членове, като по приблизителни оценки около една трета от тях са мюсюлмани.³

От друга страна преобладаващото мнозинство от мюсюлмани са бедни селяни, а според класовата доктрина на марксизма-ленинизма бедните селяни са естествен съюзник на пролетариата. Оттук следва задачата те да бъдат спечелени за делото на „пролетарската революция“, като бъдат противопоставени на средните и богатите селяни измежду мюсюлманите и бъдат „превъзпитани“ в социалистически дух.

От двете противоречиви тенденции в отношението към мюсюлманското население – то е смятано едновременно и за класов съюзник и за пета колона на националния враг Турция – произтича противоречието в основните подходи в етническата политика на комунистическия режим. Те се менят с времето.

През 50-те и частично през 40-те и 60-те години на 20 век преобладават усилията за спечелване на мюсюлманското население чрез активна социална, модернизаторска и мултикултурна политика и прокомунистическа пропаганда. Полагат се специални грижи за отглеждане на верен на Комунистическата партия и идеите на социализма елит. В същото време действа с нарастваща сила атеистичен натиск, който има за цел чрез духовно и физическо насилие да бъде изкоренена религиозната вяра както сред цялото население, така и особено сред мюсюлманите.

Недоволството от политиката на етническа дискриминация, провеждана от управляващите, и тревожността от епизодичното влошаване на отношенията между България и Турция пораждат

¹ ЦДА, ф. 16, оп. 5, а. е. 19, л. л. 17, 18.

² ЦДА, ф. 16, оп. 8, а. е. 186, л. л. 24 – 26. АМВР, ф. 23, оп. 2, а. е. 2, л. 48.

³ ЦДА, ф. 16, оп. 6, а. е. 1865, л. л. 37, 38.

вълни от масови изселнически настроения сред българските турци. От друга страна националистическият страх от демографския ръст на „враждебното“ турско население мотивира режимът да поощрява и в определени случаи да провокира изселвания. Първото – през 1950 г., когато българското правителство дава ултиматум на турското да приеме 250 хиляди турци за три месеца, което остро е осъдено от наскоро основания Съвет на Европа⁴ (изселват се 154 393 души).⁵ Следващото – вече по междуправителствено споразумение, действащо в периода от 1968 до 1978 г (изселват се 115 247 души⁶).

2. По пътя към пълна асимилация.

В края на 60-те година мултикултурните „експерименти“ на режима приключват и се разработва политика на пълна асимилация на мюсюлманите в България. Старт за това дава Тодор Живков на заседание на Политбюро, проведено на 21 ноември 1967 г., на което се обсъжда работата на Комунистическата партия сред турското население.⁷ На това заседание той формулира политиката на създаване на „комунистическа българска нация“ (впоследствие този термин е модифициран на „единна българска социалистическа нация“) и поставя задачата „да имаме втора програма, която не бива да публикуваме“.

Като се започне от 1969 г. в продължение на няколко години е ликвидиран или ограничен до минимум етнокултурния живот на турците в България. На 8 май 1984 г. комунистическото ръководство (Политбюро на ЦК на БКП) приема секретно решение, с което се цели пълно ликвидиране на всякаква възможност за изява на етническата идентичност на турците в България, включително се въвежда забрана да се говори на турски

⁴<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM%2850%29PV4&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=DC864>

⁵ Йордан Баев и Николай Котев. „Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война, I част.“ сп. „Международни отношения“, год. XXIII, кн. 1, 1994, стр. 16 – 27.

⁶ АМВР, ф. 22, оп. 1, а. е. 94, л. 15.

⁷ ЦДА, ф. 16, оп. 6, а. е. 6952..

език.⁸ Остава само: 1. да се отрече, че те са турци и 2. да бъдат сменени техните имена.

Върховете в асимилационната политика на комунистическия режим са няколко кампании на преименуване: На циганите мюсюлмани: 1960-61 г. – около 120 хиляди⁹, 1975 г. по време на националното преброяване – неуточнен брой¹⁰, от юли 1981 г. до април 1984 г. – 285 167¹¹ или общо над 400 хиляди цигани. На помаците – 1970-75 г. и частично до 1983 г. – около 240 хиляди¹². Преименуването на мюсюлманите приключва през зимата на 1984-1985 г. с най-голямата кампания, когато са сменени насилствено имената на повече от 820 хиляди турци.

3. Съпротивата на помаците.

Асимилационната и дискриминационната политика на режима причинява неизброими страдания на мюсюлманското население в България, но би било погрешна представа, ако на него се гледа като на безропотна жертва. Напротив турците и помаците в България оказват съпротива, която в много случаи има ожесточен характер. Съпротивлявайки се, те показват, че са готови да отстояват своята чест и достойнство с цената на живота си и на най-тежки страдания.

Първият бунт избухва в село Рибново през 1964 г., когато местното комунистическо ръководство се опитва да преименува помашкото население в района на Чеч в Западните Родопи. Административната комисия по преименуването, охранявана от милиция и войници, е посрещната при влизането си в селото с

⁸ ЦДА, ф. 16, а. е. 371, л. л. 32 – 43. Виж също: Нурие Муратова, Зейнеп Зафер. „Политически и научни репресии – случаят Хайрие Мемова-Сюлейманова.“ Балканистичен форум, брой 3, 2020, стр. 9-56.

⁹ Господин Колев. „Един циганин в ЦК на БКП. Преживявания, терзания, размисли.“ София, Рекламно-издателска къща „Вини – 1873“, 1993.

¹⁰ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 185, л. л. 24 – 28.

¹¹ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 570, л. 128.

¹² Паунка Гочева. „През Босфора към Възродителния процес.“ София, 1994, стр. 91. Михаил Груев и Алексей Калъонски. „Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим.“ София, Сиела, 2008, стр. 84. АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 570, л. 128.

викове, камъни, тояги и брадви, в резултат на което комисията заедно с охраняващите я въоръжени лица е изтласкана. Селяните избират щаб, който се настанява в общината. Взривен е мостът по единствения път към селото. Българите учители също са изгонени от селото. Сформиран е денонощен патрул и са изпратени хора за свръзка с останалите села в района. Този път властта отстъпва. Преименуването е спряно. Но след като положението е овладяно следват репресии. 12 души са осъдени на от 5 до 12 години затвор.¹³

Кампанията за преименуване на помаците през първата половина на 70-те години отново е посрещната със съпротива на много места. През 1971 г. в родопските градове Мадан и Рудозем се провеждат демонстрации, които са разпръснати със сила. Много ожесточена е съпротивата в началото на 1972 г. в село Барутин. В намиращата се наблизо до селото ураниева мина се стига до жестока ръкопашна битка. Помаците миньори са смазани от бой, след което насила са преименувани. В самото село населението се събира на площада и остава на денонощно бдение в продължение на три дни. Властта обгражда селото с войска и милиция и доброволци от българското население, които навлизат с танкове, бронетранспортъри и пожарни коли с гореща вода. Следва масов побой и стрелба „във въздуха“, в резултат на което са убити две жени, шестима са ранени, а стотици са пребити. Впоследствие един от миньорите е осъден на 12 години затвор, а други са интернирани.¹⁴

¹³ЦДА, ф. 16, оп. 6, а. е. 5454, л. л. 1 – 39; Михаил Груев и Алексей Кальонски. „Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим.“ София, Сиела, 2008. Малина Томова, „Ако не ни караха насила, сега да е станало побърже.“ В-к „Демокрация“ от 8 декември 1993 г.. Мустафа Сайдов бег. „Ако закачаш едно куче, ще лае и хапе, ако го храниш, ще те пази.“ В сборника от интервюта: Конедарева Сенем (ред.), Али Авдиков. Горчиви разкази. Книга Първа. – Благоевград:Фондация за регионално развитие „Родопи - XXI век“, 2003, стр. 37 – 42.

¹⁴ Михаил Груев и Алексей Кальонски. Цит. съч.. Евгения Иванова. „Отхвърлените приобщени.“ София, Институт за източноевропейска хуманитаристика, 2002. Сабри Мехмед Бунцев. „Поход към смъртта.“ В сборника от интервюта: Конедарева Сенем (ред.), Али Авдиков. Горчиви разкази. Книга Първа. – Благоевград:Фондация за регионално развитие „Родопи - XXI век“, 2003, стр. 9 – 13. Орфей Чеченски. „Край на унижения и горчивини.“ В-к „Права и свободи от 20 март 1992 г.

През май 1972 г. група от около 400 души от Якоруда и околните села тръгват на поход през планината Рила, за да се доберат до София, където да протестират пред американското и турското посолство. Те са спрени от силите на реда, голяма част са арестувани, насилва преименувани и върнати по родните им места, а други успяват да избягат и да се върнат обратно в Якоруда. Един възрастен помак умира, най-вероятно от нанесения побой. Погребението му служи за повод за нова демонстрация. Няколко дни по-късно около 80 души от якорудското село Бунцево, въоръжени с брадви и колове, нападат двама партийни функционери и убиват единия от тях. Във връзка с това са осъдени един на смърт, един на 20 години и още пет души на различни срокове затвор.¹⁵

Най-мощен по време на кампанията за преименуването на помаците е бунтът на селата Корница, Брезница и Лъжница в източните склонове на Южен Пирин през януари-март 1973 г. Центърът е Корница. С активното участие на изселения в казанлъшко корничанин Рамадан Рунтов в селото се създава нелегална организация начело с Халил Бялков, Байрам Гетов и Исмаил Бялков, която се свързва със съседните Брезница и Лъжница и изпраща делегация в София, за да потърси подкрепа от турското посолство. На 23 януари помаците решават децата да бъдат спрени от училищни занятия, а повечето от възрастните престават да ходят на работа. Мъжете се въоръжават с ножове, брадви и колове, на площада се запалват огньовете и големи групи от протестиращите организират денонощно дежурство.

Дежурството продължава до 28 март, когато призори Корница е обградена от войска и милиция, включително конна милиция и отрядници. Предприема се въоръжено превземане на селото. Срещу протестиращите се стреля, хвърлят се кучета, конната милиция тъпче хората, обливат ги с вода от пожарни коли, нанася им се жесток побой. Убити са трима, десетки са ранени. От селата

¹⁵ Михаил Груев и Алексей Калъонски. Цит. съч.. Виж също: „Жертви на „възродителния процес“. Сайфеддин Осенски.“ В-к „Права и свободи“ от 14 август 1992 г., стр. 4. и „Присъда в името на народа, лето 1972“. В-к „Права и свободи“ от 28 август 1992 г., стр. 4.

Лъжница и Брезница тръгват групи помаци на помощ. Идващите от Лъжница са върнати обратно, а тези от Брезница са спрени със стрелба, конна милиция и кучета и са наблъскани в един водоем. От брезничани са убити още двама души и много са ранени. Ранени са и трима от репресивните сили. Проведено е следствие, придружено от жестоки изтезания. 10 души са осъдени на затвор от 12 (за Халил Бялков и Байрам Гетов) до 3 години, десетки семейства и мъже без семействата са насилствено изселени в Северна България.¹⁶ Отделен съд осъжда Рамадан Рунтов на 6 години затвор.¹⁷

4. Пълзящата асимилация.

Преименуването на турците започва всъщност през 1980 г. под формата на така нареченото преименуване на лица от смесени (българо-турски) бракове.¹⁸ Всъщност на прицел в началото са турско-помашките семейства или, според тогавашната репресивна терминология – „смесените бракове на български турци и потомци на помохамеданчени в миналото българи“. Така се слага началото на процес на пълзяща асимилация, която продължава да края на 1984 г. В началото се преименуват пробно отделни семейства в Родопите по формулата „връщане на лицата от смесени бракове към техния родов корен“. Асимилационният натиск, упражнен от Комunistическата партия и нейния репресивен апарат върху

¹⁶ Михаил Груев и Алексей Калъонски. Цит. съч.. АКРДОПБГДСРСБНА – М, II съд. 508, т. 5. л. л. 168 – 201. АКРДОПБГДСРСБНА – М, III, раз. 35 73 (Бл), л. л. 165 - 169. „Корница 28 март, 1973 г. – кръв, бой и държавен терор“. В сайта rodopite.net <http://rodopite.net/blog/kornica-28-mart-1973g-krv-i-boj/> Виж също в сборника от интервюта: Конедарева Сенем (ред.), Али Авдиков. Горчиви разкази. Книга Първа. – Благоевград: Фондация за регионално развитие „Родопи - XXI век“, 2003. Селим Зекиря Буковски. „Който иде там, жив няма да се върне... Хората надделяха и тръгнахме към Корница.“ стр. стр. 57 – 59; Хюсеин Ибрахим Сърманли. „Те почнаха първи да издевателстват... да ни бият, да гърмят...като че ли са на лов на живо.“ стр. стр. 66 – 68; Исмаил Ибрахим Арнауд. „Ние сме мюсюлмани и трябва да издържим до край.“ стр. стр. 72 – 73. Малина Томова. „Кой направи от живота ми фронт.“ В-к „Демокрация“ от 12 януари 1994 г., стр. 10.

¹⁷ Таня Мангалакова. „Като изтече кръвта, тогава се губи името – историята на Рамадан Рунтов.“ В сайта „Българската 1989-та“, <https://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/21/ramadan/>

¹⁸ Паунка Гочева. „През Босфора към възродителния процес“. София, 1994. стр. 84.

турските семейства се разгръща като целенасочена партийна политика след 1982 г., когато на това е посветен пленум на Окръжният комитет на БКП в Кърджали. Приета е наредба, с която се постановява децата от смесените бракове да се записват с български имена. На практика се преименуват целите семейства. „Ентусиазирани“ отечественофронтовски, партийни и комсомолски дейци и служители на Държавна сигурност започват да се ровят в родословните дървета на хората, за да „докажат“ техния български произход. Щом успеят да „докажат“, че съпругът или съпругата в едно турско семейство са българи по произход, от това „следва“ че и другият е българин, т. е. семейството е българско и всички трябва да се преименуват. При тези „доказателства“ се смята, че помаците са българи.

Броят на „установените“ по този начин лица от смесени бракове, се разраства. Расте и броят на преименуваните. Така, докато към 23 август 1982 г. в Кърджалийски окръг са сменени имената на 1 842 души (от общо „установени“ 4 187), без още да са обхванати районите на Кърджали, Черноочене, Перперек, Безводно, Паничково и други¹⁹, то към 28 май 1983 г. преименуваните в окръга са вече 4 270 (от общо „установени“ 5 625). По това време пълзящата асимилация е обхванала и други окръзи: в Бургаски окръг са сменени имената на 450 души (от 1001), в Пловдивски окръг – 100 (от 1 600), в Пазарджишки окръг са установени 463.²⁰ Към 24 април 1984 г. преименуваните общо за страната са 7 354 души.²¹ А на 6 август същата година от 10 000 лица от смесени бракове в Кърджалийско са сменени имената на 9 000 души.²² На 20 август броят на преименуваните там е нараснал на 10 000 души.²³

Насилственото преименуване на „лицата от смесени бракове“ предизвиква напрежение сред турското население. Това

¹⁹ Пак там, стр. 113.

²⁰ АМВР, ф.1, оп. 12, оп. 506, л. л. 42 – 45.

²¹ АМВР, ф. 1, оп.12, а.е. 570, л. 128.

²² АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 576.

²³ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 578, л.7.

напрежение се изразява в разрастването на изселнически настроения. През първото полугодие на 1983 г. изселническите настроения прерастват в изселническа психоза, която обхваща Разградски, Шуменски, Силистренски, Бургаски и Толбухински окръг, в които до септември същата година са подадени над 19 000 молби за изселване, като средно във всяка от тях са включени от 5 до 10 души.²⁴ Режимът отговаря на изселническата вълна с репресии. Целта пред него в този момент е друга – мюсюлманите трябва да останат в страната като напълно асимилирани. Дават се указания до второ нареждане да не се приемат молби за изселване.²⁵ До 24 април 1984 г. като подстрекатели към изселване са осъдени пет души, уволнени са 862 души и са изключени от БКП 522 души.²⁶ По това време началникът на окръжното управление в Шумен генерал-майор Йордан Касабов констатира на съвещание в МВР: „Това е едно настръхнало за изселване население, страхуващо се от асимилация.“²⁷

Не можейки да се изселят законно, много турци решават да бягат нелегално през границата. На 6 август началникът на Шесто управление на ДС генерал лейтенант Петър Стоянов информира ръководството за групови семейни бягства през януари, април, юни, юли, включително за 25 души от селата Горски Извор и Здравчец, Кърджалийско. От една група избягали, състояща се от 11 души (три семейства), пет са деца на възраст от 5 до 15 години.²⁸

5. Съпротивата срещу смяната на имената на „лицата от смесени бракове“.

Обръщам специално внимание на преименуването на „лица от смесените бракове“, защото то предизвиква обособяване, отчуждение от българската държава, масова изселническа психоза и съпротива. Именно набиращата скорост пълзяща асимилация е причината за възникването още преди края на 1984 г. на редица

²⁴ Пак там, стр. 123.

²⁵ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 506, л. 21.

²⁶ АМВР, ф. 1, оп.12, а.е. 570, л. 128.

²⁷ Пак там.

²⁸ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 576, л. л. 170 – 172.

съпротивителни организации. Подчертавам това, защото тогавашната комунистическа пропаганда обяснява съпротивата сред турското население по това време с влиянието от Турция, опитвайки се да оправдае масовата кампания за преименуване на турското население през зимата на 1984-1985 г. като противодействие на заплахата от южната ни съседка. Това продължава все още да е логиката и на някои съвременни български историци. Всъщност последователността е съвсем друга: пълзяща асимилация – съпротива на турското население – масова асимилация.

Разменяйки местата на причината и следствието, комунистическият режим използва проявите на съпротива, за да вмени вина на турското и помашкото население, като го обвини в протурски национализъм и антидържавна дейност и оправдае по този начин своите жестоки масови репресии. Логиката е точно обратната. Насилието на режима е първопричината, която предизвиква спонтанна самозащита – често пъти стихийно рефлекторна и в някои случаи организирана.

Многобройни са примерите на спонтанни акции срещу насилието през 1983 г. и 1984 г. Нарастващото напрежение в резултат на пълзящата асимилация достига трудни за овладяване от репресивните органи размери и това кара дори началникът на Шесто управление на ДС генерал Петър Стоянов да реагира. На заседание на ръководството на МВР на 20 август 1984 г. той настоява: „Но до кога, колко време и как ще продължаваме с тези преименувания, трябва да го решим.“

Възникват и няколко съпротивителни организации.

През лятото на 1983 г. учителят по българска литература в Джебел Авни Велиев и Рамадан Мехмедов Мустафов основават нелегалната „Ленинска комунистическа партия на турците в България.“ Успяват да привлекат около 40 души. Велиев изготвя програма, устав, обръщение към младежите и юношите турци в България, „Обръщение към Кенан Еврен“, „Обръщение към БКП и КПСС“, „Обръщение до ООН“. Според документите на организацията основна нейна задача е да се бори „срещу насилствената асимилация и дискриминация на турците в България“, да се възстанови изучаването на турски език в училищата и др. Авни Велиев и неговите съмишленици започват

подготовка на учредителен конгрес. При екскурзия в Унгария успява да посети посолствата на Турция, Франция и Великобритания, в които алармира дипломатите за дискриминационната политика на комунистическия режим и готвещото се масово преименуване, като предава „Обръщение до Комисията за правата на човека на ООН“, в което описва тежкото положение на турците в България и се отправя молба за намеса. Арестуван е на 14 септември 1984 г. Милицията успява да изझे документите на организацията. През февруари 1985 г. Авни Велиев е осъден на 7 години и половина затвор, а Рамадан Мустафов с „българско“ име Орлов – на 4 години. След кампания на международните правозащитни организации за освобождаването на Велиев, той е пуснат предсрочно на свобода през 1988 г., след което е въдворен в родното си село Зорница без право да го напуска.

От Исмет Топалоглу научаваме за нелегална организация, която възниква в Момчилград през 1983 г. Неин инициатор и ръководител е заместник началникът на гара Момчилград Осман Ахмедов Салифов (Салифоглу). Намерението му е да иницира по нелегален път протести в национален мащаб. Той привлича кранистът на гарата Мустафа Юмер Осман, а по-късно към тях се присъединява и Иззет Гюнер Мустафа (Иззетин Тахсинов, Изет Тасимов Мустафов?). Те наричат своята организация „Турско единство“. Решават да привлекат членове от района на Кърджали и други краища на България, като замислят им е структурата да е на малки групи, които не се познават помежду си. Исмет Топалоглу се присъединява през лятото на 1984 г. В края на 1984 г си поставят за цел да организират по мирен път национален митинг, който да уведоми световната общественост, че турците в България не искат да се преименуват. Арестуват четиримата през декември 1984 г. (Мустафа Юмер го хващат в село Раковски, Разградски окръг, където се е опитал да избяга при брат си). Подлагат ги на жестоки изтезания. Мустафа Юмер е диагностициран като душевно болен в следствието и умира (убит) в Кърджалийската психиатрична болница през 1985 г. Осман Салифоглу през май 1985 г. се е хвърлил (е хвърлен) от петия етаж на кърджалийското управление на МВР, изпада в многодневна кома, но оцелява. На 6 октомври 1985 г. той е диагностициран като

душевно болен и с обяснение, че е загубил разсъдъка си, делото срещу него, Иззет Мустафа и Исмет Топалоглу, насрочено за следващия ден, се отлага. Изпратен е в психиатричната болница в Ловеч. През 1986 г. Кърджалийският районен съд взима решение да бъде освободен поради здравословното му състояние. След две години предварително задържане в единични килии останалите двама от групата са осъдени през 1987 г. и изпратени в Старозагорския затвор.²⁹

Недоволството от дискриминационната политика на режима към малцинствата и особено от преименуването на помаците и на лицата от смесените бракове е основен мотив на терористичната група, която осъществява редица бомбени атентати, причинили невинни човешки жертви и тежки наранявания, включително и на деца, което по никакъв начин не може да бъде оправдано. На 30.08.1984 са предизвикани взривове в Пловдив, където е убит един човек и 35 души са ранени, и във Варна, където са ранени двама души. На 9.03.1985 г. на гара Буново, Софийско е взривен железопътен вагон, при което загиват 7 души, от които 2 деца, и са ранени тежко 9 души, от които 2 деца и почти по същото време е предизвикан взрив в хотел „Сливен“ в град Сливен, където са ранени няколко души без опасност за живота им.³⁰

Въпреки че в групата по думите на министъра на вътрешните работи Димитър Стоянов има бивш и действащ агент на Държавна сигурност³¹, властите дълго време не могат да установят извършителите. В разследването се включват и специалисти на съветските специални служби.³² Атентаторите са разкрити и са арестувани на 13.08.1987 г.³³, а окончателните присъди са

²⁹ İsmet Topaloğlu. "Türk Birliği Örgütü." В сайта "BALKAN" от 6.12.2013 г. Виж също: Исмаил Сюлейман. „Синът ми стана жертва на едно име.“ В-к „Нов живот“ от 22 януари 1993 г. Благодаря на г-н Ахмед Юсеин за устно съобщените ми сведения. Сравни с: АМВР, ф. 22, оп. 1, а. е. 232, л. л. 20 – 24.

³⁰ Броят на убитите и ранените при четирите атентата е даден според цитираните доклади на ДС.

³¹ АМВР, ф. 1, оп. 11, а. е. 364, л. 73.

³² АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 635.

³³ АМВР, ф. 1, оп. 11, а. е. 361, л. л. 176, 177.

произнесени на 25.04.1988 г., като трима са осъдени на смърт, един – на 6 години затвор, един – на две години и двама – по на една година. Според официалната версия осъдените на смърт са екзекутирани на 5 септември 1988 г.³⁴

6. Масовото преименуване на турците.

Пълзящата асимилация, продължила през лятото на 1984 г., временно стихва в края на август, когато във връзка с предстоящото честване на 40-годишнината на „Деветосептемврийската революция“ министърът на вътрешните работи Димитър Стоянов дава указание: „За следващите 2 месеца – септември и октомври, особено до края на септември, както е казано, всичко да се задържи и да се спре.“³⁵

През ноември всичко е подновено в много по-големи мащаби. На 20 ноември се провежда разширено заседание на Съвета на Шесто управление на ДС. На него началникът на управлението генерал Петър Стоянов, говорейки за предстоящите задачи, казва:

„Предстои акция по преименуването на 50-60 хиляди лица от смесени бракове едновременно в цялата страна. Всеки може да си представи какви ситуации ще възникнат.“

И така използваният термин за обозначаване на целевата група продължава да бъде „лица от смесени бракове“, макар че за всички е очевидно, че вече става дума само за турското население.

Десетина дни по-късно – на 29 ноември 1984 г. министърът на вътрешните работи генерал-полковник Димитър Стоянов (по това време кандидат-член на Политбюро) провежда инструктаж на отговорниците по окръзи по въпросите на борбата с тероризма (генерали и офицери от ръководния състав на министерството).³⁶ На него той дава сигнал за действие:

³⁴ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 600, л. л. 63 - 65. АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 581, л. л. 5 – 11. АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 640, л. 1. АМВР, ф. оп. 11, а. е. 349, л. л. 146 – 159. Нейка Кръстева. „Терористичните актове от 1984 – 1985 година са следствие на възродителния процес, а не нарочна търсена причина за него.“ „Отечествен вестник“ от 10.02.1993 г.. Невена Гюрова. „Взривовете и възродителният процес.“ В-к „Труд“ от 7 и 8 септември 1998 г.

³⁵ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 578, л. 22.

³⁶ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 589, л. л. 50 – 67.

„Декември, януари и февруари са период, в който мероприятията по смяната на имената на лица от смесените бракове и на потомци на насила помохамеданчени в миналото българи навлизат в решителна фаза.“

Веднага след това министърът информира, от кого е поставена задачата:

„В понеделник (25 ноември, бел. М. И.) в ЦК на БКП се проведе съвещание по този въпрос с участието на първите секретари на ОК на БКП. Аз докладвах пред другарите по наши данни какво е извършено досега. Дадох се указания от Политбюро да се започне работата незабавно, системно, начело с ОК на БКП, на общинските комитети, народните съвети, масовите организации. Там, където се налага и е необходимо, ще вземат участие и органите на МВР. Трябва да се използват зимните месеци и работата в основни линии да завърши в посочения срок.“

Както виждаме, указанията са на висшето комунистическо ръководство – на Политбюро на ЦК на БКП³⁷. Именно то носи главната вина за последвалата масова кампания за насилствено преименуване на над 800 хиляди турци. Даден е срок – през зимата – през месеците декември, януари и февруари – тогава, когато реколтата е прибрана, а селските райони, в които живеят мнозинството от турците, са сковани от снега и студа. Разпределени са ролите – където е необходимо ще вземат участие и органите на МВР.

Подчиненият на комунистическата върхушка репресивен апарат отдавна се е готвил за мащабната акция. От началото на 1983 г. и до есента на 1984 г. в системата на МВР се извършва усилена работа за „укрепване позициите на Министерството по турската линия“. Проследявайки това „укрепване на позициите“, виждаме как то логично води до състоянието на пълна мобилизация на министерството на вътрешните работи и подчинените му управления на Държавна сигурност, които през зимата на 1984 –

³⁷ В Централния държавен архив във фонда на Българската комунистическа партия стенограма или друг документ от това съвещание няма.

1985 г. ще бъдат хвърлени в кампанията по масовото преименуване на турското население.

В хода на подготовката се издават специални заповеди и се актуализират стари, между които са и заповедите за борба с безредици. Извършва се мащабно превъоръжаване с модерно лично оръжие и с техника. Трескаво се уточнява, картотекира и поставя под агентурен контрол „вражеският контингент по линия на протурския национализъм“. Оперативният състав по турска линия към пролетта на 1984 г. е удвоен почти два пъти. На разширяването, укрепването и повишаването на ефективността на агентурата „по турска линия“, а по-късно „по линия на преименуваните“ (към която се добавя и „линията по терора“) ръководството на Министерството на вътрешните работи посвещава многобройни съвещания и оперативки, дават се заповеди и указания, правят се отчети, извършват се инспекции.

От приведените факти следва изводът:

Масовата насилствена кампания за преименуването на турското население през зимата на 1984-1985 г. не е резултат на спонтанно взето в тесен кръг решение, а е осъществена след старателна двегодишна организационна и техническа подготовка като завършващ кулминационен етап на асимилационната политика на режима срещу мюсюлманите в България.

За потушаването на очакваната съпротива от страна на турското население специално в Кърджалийския край още при старта на кампанията в края на декември 1984 г. е създаден с разпореждане на министъра щаб под ръководството на генерал лейтенант Иван Димитров – заместник-министър на отбраната и началник на „Народната милиция“. Срещу хората, освен милиционерите, са хвърлени силите на Държавна сигурност, два гранични отряда, две сержантски школи, на няколко пъти - армейски поделения³⁸ и по-специално полкът в Крумовград и разположеното в региона

³⁸ Поделенията на Българската народна армия са много активни в района на Крумовград, където армейският полк сковава съпротивата, и в района на Момчилград, където са изведени бронетранспортъри и патрули. Виж: АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 644, л. л. 71, 72.

военновъздушно поделение, а също – стотици отрядници (така наречените доброволни отряди са паравоенни формации, създадени от Комунистическата партия в помощ на милицията). Използвани са бронетранспортъори, пожарни коли, кучета и т. н.³⁹ Действията на щаба се осъществяват в пълна координация с първия секретар на кърджалийския окръжен комитет на БКП Георги Танев.⁴⁰

Преименуването се извършва лавинообразно. До 9 декември са преименувани 33 129 души⁴¹, на 17 декември се отчитат 48 642.⁴², на 24 декември се отчитат над 100 000.⁴³ Кампанията приключва до март 1985 г. На 31 май 1985 г. в МВР е постъпила и обработена информация, според която общият брой на преименуваните е 822 588, като остават тези, които са в чужбина.⁴⁴

7. Бунтовете през зимата на 1984-1985 г.

Тази зима е много тежка – с обилни снеговалежи, с температури под минус 20 градуса. При тези студове на 24 декември над 100 души протестират в село Млечино – център на селищна система. На 25 декември над 3500 души са демонстрантите в село Бенковски – също център на селищна система, в голямата си част придошли от околните села. На следващия ден стават тежки сблъсъци между демонстрантите и силите за сигурност, когато отново около 3 хиляди души от селата Каялоба, Горски извор, Могилияне, Пресека и Добромирци се насочват към Бенковски на няколко пъти по няколко направления и накрая навлизат в селото. Ето как началникът на Окръжното управление на МВР в Кърджали полковник Кадирев описва сблъсъка в своя доклад пред ръководството на Министерството на вътрешните работи:

³⁹ АМВР, ф. 1, оп. 12, а.е. 644, л. л. 18, 19, 25, 26.

⁴⁰ Пак там. л. л. 34, 35.

⁴¹ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 590, л.15. Интересно е, че на това заседание евфемистичната терминология „лица от смесени бракове“ е изоставена, и информацията на Петър Стоянов е озаглавена „Информация за хода по смяната на имената на българските граждани от турски произход“.

⁴² ЦДА, ф.1б, оп. 73.

⁴³ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 686, л. 3.

⁴⁴ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е.662, л. 35.

“Участниците хвърляха камъни и дървета по нашите превозни средства и състава. Изпочупени бяха колите на противопожарната охрана. Направен бе опит тълпата да се разпръсне с автомобил на противопожарната охрана. Тогава те се нахвърлиха върху служителите на МВР. Взети бяха решителни мерки за нейното разпръскване. Интересно е, че поемаха стоически цялата вода на пожарните цистерни.”

По време на тези стълкновения край село Могиляне загиват трима души, между които едно 17-месечно бебе.

През същия този ден – 26 декември, стават тежки сблъсъци и на други места в Източните Родопи: в Момчилград протестиращите са 1200 души, в село Груево – 1000 души - през нощта те запалват огънове край селото (загиват двама), в село Звездел и други. В следващите два дни вълненията в Момчилград продължават – на 27 декември силите на реда разпръскват с груба сила 700-800 души (има трима убити, много са ранените и пребитите от бой), а на 28 декември около 300 жени излизат на поход с искане да им бъдат върнати арестуваните съпрузи.

В първите дни на януари 1985 г. героичната съпротива на турското население в Кърджалийския край вече е смазана. Следват жестоки изтезания, продължителни задържания при нечовешки условия без повдигане на обвинение, тежки присъди, въдворявания в концентрационния лагер в Белене (до 1989 г. незаконно са лишени от свобода и въдворени в Белене във връзка с насилствената промяна на имената 517 души⁴⁵).

Забележителен пример на съпротивата на турците срещу масовото преименуване през зимата на 1984-1985 г. е бунтът на село Ябланово, Котленско (с около 5 хил. жители алевии) и околните села - на 17, 18 и 19 януари. То е подето и оглавно от Федаил Коджаибрямов – активен борец против фашизма и капитализма, кмета Хюсеин Нух и партийния секретар Хасан Берберов. Заедно с тях застава религиозният водач Хасан Джемал Молла – яблановският дедѐ⁴⁶, чиято дума тежи изключително много.

⁴⁵ ДВ, брой 44 от 1 юни 1990 г., стр. стр. 2 – 6.

⁴⁶ Дедѐ – духовен водач (старейшина) при алевиите.

Протестът избухва рано сутринта на 17 януари, когато общинските власти от Котел изземват от кметството гражданските регистри, което се приема от хората като подготовка за преименуването.

Хората не отиват на работа и се организират за съпротива. Мъжете започват да изготвят подръчно оръжие. Масово се попълват жалби до Главния прокурор и държавното и партийно ръководство, размножени по образец, изготвен предишния ден в София от Салих Бакладжиев – османист в Института по балканистика. Рано сутринта на 18 януари към София потеглят хора, за да връчат жалбите в Държавния съвет.

Пристигналите на 17 януари представители на общинските власти биват задържани до вечерта в селото. Прекъсват се връзките с външния свят. На входовете на Ябланово се поставят постове. Такива постове има и в някои от съседните села. През нощта по улиците се палят огънове. От селата започват да прииждат мъже, за да вземат участие в съпротивата.

На 18 януари сутринта Хасан Берберов изпраща хора до съседното село Върбица, които да изпратят оттам подписана от него телеграма до ЦК на БКП, в която от името на яблановското население се заявява: „Спрете промяната на имената!“

Този ден от общинския център Котел пристига бригада от общински служители и активисти на Отечествения фронт, подготвени да пристъпят към масовото преименуване. Бригадата се придружава от внушителна въоръжена милиционерска част. Яблановци, призовани от радиоуредбата, ги чакат на автоспирката, водени от своите ръководители. Те носят вили, шишове, ножове, брадви, търнокопи, колове. Някои държат бутилки със запалителна течност, но ръководителите успяват да ги разубедят да не ги използват. Селяните организират жива преграда и не допускат дошлите в кметството, които се оттеглят без да се стигне до сблъсък

По-късно този ден някои от селяните слагат взрив на моста преди селото и преграждат с арматурно желязо и насипан чакъл пътя Сливен – Шумен на западния край на Ябланово. От съседните села продължават да прииждат хора. През нощта отново са поставени постове. Много хора са на крак покрай запалените огънове. Температурата е под минус 20 градуса.

Призори на 19 януари от запад към селото приближава колона от танкове, бронетранспортъри, пожарни коли, камиони и други машини – части на окръжното управление на МВР в Сливен и подразделение на Трета българска армия. Срещу тях, водени от тримата ръководители, застават яблановци – отпред жени с изкуствени бебета на ръце, деца и зад тях - въоръжени като предишния ден - мъжете. Извикан за преговори, Федаил Коджаибрямов е арестуван и му е нанесен побой, след което танковете и другите машини заобикалят множеството и навлизат в дворовете, помитайки огради и овощни дървета, докато стигнат до кметството.. Срещу хората се хвърлят димки със сълзотворен газ, пожарните коли започват да ги обливат с мощни струи противопожарна течност. Започва автоматична стрелба, милиционерите и войниците с кучета се нахвърлят да бият хората. Още същия ден много хора са арестувани. Има ранени. В съседното село един човек е прегазен от бронетранспортър и умира.

Арестуваните са подложени на жестоки мъчения, много от тях са въдворени в Белене. Във връзка със събитията в Ябланово са осъдени 8 души, от които Федаил Мустафов Коджаибрямов на 6 години затвор и Хасан Джемал Молла на 4 години. Салих Бакладжиев, който написва текста-образец на жалбата, е осъден на две години и половина затвор.

Още от първите месеци на 1985 г. паралелно с преименуването комунистическият режим предприема трескаво широкомащабна дейност за заличаване или, ако това е невъзможно, за прикриване на всички следи за съществуването на мюсюлмани в България, както и за въвеждане по административен път на забрани за изява по какъвто и да било начин на мюсюлманска идентичност. Целта е мюсюлманите в България да станат напълно невидими. В изпълнение на решенията на Политбюро от 8 май 1984 г. окръжните и общинските съвети в районите, където живеят турци и помаци, издават заповеди и наредби, с които се забранява на българските граждани да говорят „на друг език освен на български“. Нареща се „да се упражнява строг контрол и не се допуска слушане на други радиостанции освен българското радио“. Забранява се в общуването между хората да се използват старите имена. Носенето на традиционните мюсюлмански носии

(шалвари, кърпи за глава и други) е наречено „явяване в неприличен вид“ и също е забранено. За нарушителите се предвиждат глоби до 20 лева.⁴⁷ Органите на МВР започват стриктно да следят за изпълнението на тези забрани и това се отразява редовно в ежеседмичните строго секретни обзорни сводки на Министерството на вътрешните работи, които са предназначени за ръководния състав на министерство и ръководството на Комунистическата партия.⁴⁸

Започва кампания за заличаване на мюсюлманските имена на надгробните камъни в гробищата. На някои места имената се заличават с боя или с изчукване, като отгоре се написва новото име на починалия.⁴⁹ На други места са съборени и изхвърлени целите надгробни камъни. Някъде са ликвидирани цели гробища.⁵⁰ В някои села след ликвидирането на мюсюлманските гробища, гробищата стават обединени – за християни и мюсюлмани, като се въвежда за всички задължителен граждански погребален ритуал.⁵¹

8. Съпротивата на турското население след черната зима на 1984-85 г.

Процесът на възникване на нелегални съпротивителни организации продължава ускорено през 1985 г. Много от тях възникват стихийно, в повечето случаи се състоят от двама-три души, които на някои места извършват саботажи (запалени купи сено, прерязани жици на далекопроводите), в знак на протест има издигнати турски знамена. Пълното изучаване на тези организации е открит въпрос за историческата наука.

⁴⁷ ЦДА, ф. 117, оп. 50, а. е. 356, л. л. 152, 153. Общински народен съвет, Селищна система – Аврен. Наредба № 1 от 23 юли 1986 г. Личен архив на Михаил Иванов. Иван Албенев Билюков. Цит. съч., л. 2.

⁴⁸ Виж например: Министерство на вътрешните работи. Централно информационно-организационно управление. Обзорни оперативни сводки за: 15 – 21април 1985 г., л. 2; 29 април – 5 май 1985 г., л. 6.

⁴⁹ „Целият ми живот беше единение с България“. Интервю на Мустафа Ефрахим с актьора Вели Чаушев. В-к „Права и свободи“, брой 43 от 23 октомври 1992 г.

⁵⁰ Алеко Джилджов. „Ако архивите са изгорели.“ В-к „Права и свободи“ от март 1992 г.

⁵¹ И. Добруджалиев. „Селище без гробища.“ В-к „Нова светлина“ от 20 декември 1990 г.

Според строго секретен доклад на Шесто управление на ДС (политическата полиция) за периода декември 1984 г. – декември 1987 г. по линия на управлението са били разкрити „28 нелегални формирания (3 нелегални организации, 5 организации в процес на изграждане и 20 нелегални групи)“. В тяхната дейност са били „въвлечени значителен брой българи с възстановени имена – 367 членове, 117 персонално установени съмишленици и десетки хиляди поддръжници (провокирани и участвали в масови безредици) от средите на населението в Момчилград, Джебел, Звездел, Бенковски, Ябланово, Филаретово, Новачево, Драганово и др. селища, главно в бившите Кърджалийски и Сливенски окръзи. При обезвреждането на групите и организациите са били подведени под съдебна отговорност 52 лица, 315 са профилаксирани (разпитвани и подложени на заплахи от служители на ДС, бел. М. И.), а към 35 души са приложени административни мерки.“⁵²

Нека да разгледаме накратко дейността на някои от тези организации в зависимост и от информацията, която за сега е налична:

През януари 1985 г. в Бургас е създадена организацията „Дългата зима“ с ръководител естрадният музикант от Мохамед Юсеинов Юсуфов-Узункъш. Участват над 100 души. Започват да събират информация за проявите на насилия, за нарушени права, за задържаните в концентрационните лагери с цел да ги изнесат пред международната общественост. Разкриват ги в началото на 1986 г. Подлагат ги на жестоки изтезания. Един от задържаните умира в ареста – според официалната версия се е самоубил. Девет души получават тежки присъди, от които Мохамед Узункъш е осъден на 20 години затвор. Освободен е през юли 1990 г.⁵³

Инициатор на друга нелегална съпротивителна организация е журналистът Халим Пасажов (Пасач). Активни участници са

⁵² АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 878. л. л. 14 – 28.

⁵³ Интервю на Стойко Стоянов с Мохамед Узункъш. Във: Вера Мутафчиева и Марта Иванова (редактори). „Историята, населена с хора. Българското общество през втората половина на XX век. I. Интервюта.“ Издателство „Гутенберг“, София, 2005, стр. стр. 447 – 464.

Хелми Мустафов Харалампиев и Шукри Ибрямов Мехмедов (Топчу). Основана е на 9 юни 1985 г. в София, когато седем души се събират на планината Витоша, където обсъждат устав и програма на организацията. Взимат решение да започне работа по свикване на учредителна конференция на 7 юли в София и да се изготви „Възвание“. За ръководител е избран Халим Пасажов. Покъсно възванието е изготвено и размножено в най-малко 300 екземпляра, част от които успяват да разпространят. В него турците се призовават да говорят на турски, да не забравят произхода си, да учат и възпитават децата си на турски и да насаждат в тях чувство на турска гордост. Отправя се призивът: „Не помагай на тази държава, а и вреди! Намали своя трудов дял! Унищожавай, събаряй и пали!“ От турците се иска да не сътрудничат и да не се женят за българи. Групата изготвя и знаме. Много бързо ги разкриват, На 25 юни ги арестуват и малтретират изключително жестоко. Съдебното дело се гледа чак през март 1986 г. Осъдени са 7 души, от които Халим Пасажов и Хелми Мустафов на 12 години и Шукри Топчу на 11 години затвор. Освободени са на 21 декември 1989 г.⁵⁴

Най-разгърнатата е дейността на Турското национално освободително движение в България (ТНОДБ), което е създадено през юли 1985 г. най-напред под името „Турска национална партия“. Негови инициатори са четирима души от град Толбухин (сега Добрич) начело с учителя Неджметин Хак (Давид Хаджиев). През септември те привличат Ахмед Доган (Меди Доганов), научен сътрудник в Института по философия на Българската академия на науките. Чрез него те се свързват със съмишленици от село Дръндар, Варненско. Името на организацията „Турско национално освободително движение в България“ е прието на събрание на 8 декември във Варна, когато се обсъжда проект за програма, изготвен от Неджметин Хак, взима се решение за членски внос от 10 лева месечно и се приема структура на организацията. Ахмед Доган впоследствие преработва програмния

⁵⁴ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 694, л. л. 110 – 115. АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 669, л. л. 22 – 27. АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 694. АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 664, л. л. 8 – 19. Ибрахим Ялъмов. „История на турската общност в България.“ София, 2002, стр. стр. 452 – 453.

документ, който е озаглавен „Програмна декларация“ и, след като е приет през януари в окончателен вид, е размножен като брошура в 200 бройки и разпространен. Впоследствие „Програмната декларация“ е преведена на турски и един екземпляр е предаден в турското консулство в Пловдив. Документи на организацията са предадени и във френското посолство.

В програмната декларация се осъжда остро насилствената асимилационна политика на режима, която е довела до увеличаването на отчуждението между българския и турския народ. Обявената крайна цел на организацията е свободното изселване на турците в тяхната първоначална родина Република Турция, което ще създаде сигурна политическа и социална среда на техния възход като народ. Формулира се като основна задача да се води борба за запазване на религиозната свобода и да се отдаде голямо внимание на религията, която е в състояние да съхрани турската национална специфика. Друга основна задача е да се води политическа борба в защита на основните човешки права и свободи и за развиване и обогатяването на традициите и езика на турския народ, както и да бъде обезвреждане работата на българите учители в турските села. Трета основна задача е да се води икономическа борба чрез общи стачки и бойкот на производството и икономиката. В декларацията се заявява, че ТНОДБ не е терористична организация. Казва се, че то е освободителна организация на турския народ, чиято форма на борба е „борба без оръжие“.

Към програмната декларация е приложено обръщение към ООН и други международни организации.

В условията на строга конспиративност организацията бързо се разраства и разпространява в Североизточна България, като се прехвърля и в Кърджалийско. Тя наброява в средата на 1986 г. 102 члена и около 200 души симпатизанти и помагачи. Участниците саморъчно изготвят четири циклостилни устройства и закупуват пишеща машина. Отпечатват се над 5 хиляди позива, повечето на които се разпространяват между населението. На 30 и 31 май в навечерието на изборите за Народно събрание, които се провеждат на 8 юни, са разпространени над 3 000 позива, в които турците се призовават да бойкотират изборите.

През първата половина на юни 1986 г. организацията е разкрита от Държавна сигурност. По някои данни в началото са арестувани около 200 души. Осъдени са 18 души, от които ръководителите Неджметин Хак на 12 години затвор, а Ахмед Доган – на 10 години. Интернирани са 24 души.⁵⁵

Според доклад на ръководителя на следствената група капитан Ангел Александров „при разследване на дейността на тази вражеска организация се установи, че 13 от нейните членове са действащи агенти по линия на ДС, включително двамата ѝ главни ръководители, което е останало извън полезрението на оперативните служби. Не е получен нито един насочващ сигнал за подготвянето, образуването и дейността на организацията. През инкриминирания период от м. юли 1985 г. до м. юни 1986 г. на Меди Доганов (Ахмед Доган, бел. М. И.) като агент на ПГУ и на Давид Хаджиев (Неджметин Хак, бел. М. И.) като агент на ОУ на МВР в гр. Толбухин са възлагани дори задачи по разкриване авторите на разпространените клеветнически материали в Североизточна България.“⁵⁶ Този въпрос се коментира и от министъра на вътрешните работи Димитър Стоянов в неговото заключително слово, произнесено на съвещание в МВР на 18.01.1988 г.:

„Показателен факт в това отношение са и случаите на предателство, двуличие и отказ от сътрудничество. По ГДОР⁵⁷ „Редактори“ (това е делото за разследване на ТНОДБ, бел. М. И.) 13 агенти на ДС са били членове на изградената организация. Общо 156 души агенти на ОУ⁵⁸ – Толбухин⁵⁹ и Варна са били в контакт с членовете на групата, с техни близки връзки и среди, но

⁵⁵ Краткото описание на дейността на ТНОДБ е по: АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 831, л. л. 1 – 48. АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 830, л. л. 24 – 57. АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 831, л. л. 56 – 92. АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 867, л. л. 16, 17. Ибрахим Ялъмов. Цит. съч., стр. стр. 446 – 451. Паунка Гочева. „ДПС в сянка и на светлина.“ Импрес, София, 1991, стр. стр. 10 – 19..

⁵⁶ АМВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 831, л. 85.

⁵⁷ ГДОР – Групово дело за оперативна разработка.

⁵⁸ ОУ – Окръжно управление.

⁵⁹ Град Толбухин – сега град Добрич.

не са доловили или не са съобщили никакви данни за съществуването на тази организация.⁶⁰

9. Демократичната борба на турците и помаците в България за човешки права.

През 1988 г. съпротивата на турците и помаците навлиза в нов етап. По това време възникват и развиват активна дейност за демократизиране на обществото и държавата редица неформални сдружения. Неформалните сдружения се характеризират с известна противоречивост – в много от тях е силен реформаторският дух в рамките на социалистическата система (да се върнем към “оригиналните социалистически идеи”, да се изчистят “извращенията” и т. н.), други имат по-ясно изразен антикомунистически характер.

Характерна черта на неформалите е тяхната откритост. Те водят своята борба легално в рамките на закона и нещо повече – те настояват за спазването на Конституцията и законите на страната от страна на режима и по-специално в областта на правата на човека. Неформалните сдружения подават своите документи за регистрация и популяризират своите документи и дейност, информират за тях чуждите посолства в София и международните правозащитни организации, включително чрез радиостанциите Свободна Европа, Дойче веле, Би Би Си и Гласът на Америка.

Първата неформална организация със силно изразена антикомунистическа насоченост е Независимото дружество за защита на правата на човека (НДЗПЧ). Водещи фигури при неговото основаване на 16 януари 1988 г. са Илия Минев, ярък антикомунист, дългогодишен политзатворник, който става и първи председател на Дружеството и Едуард Генов, ръководител на група от трима студенти по история, която през 1968 г. разлепва позиви в центъра на София срещу участието на България в агресията срещу Чехословакия, в резултат на което прекарва 10 години в затвора. В центъра на борбата на дружеството е изпълнението от страна на България на договореностите от

⁶⁰ АМВР, ф.1, оп. 11, а. е. 364, л. 73.

Хелзинки през 1975 г., в които на спазването на правата на човека е отделено първостепенно място. В неговата програма изрично се заявява, че то ще работи „за оздравяване раните, нанесени на етническите и религиозните малцинства“, както и „за уважение и веротърпимост между различните общности“.⁶¹ Дружеството успява да изнесе пред международната общественост редица случаи на нарушени човешки права в България, включително за репресирани турци и помаци.⁶²

В тази нова обществена среда турците и помаците в България свързват своята борба срещу асимилационната политика на Комунистическата партия с борбата на неформалните сдружения и по този начин стават част от общата борба против тоталитарния режим. Те възприемат демократичните принципи и форми на борба, солидаризирайки се с българите демократи. Първи са интернираните в Михайловградско (Монтанско) Зейнеп Ибрахимова, Юсуф Бабечки, Ибрахим Ибрахимов, Вахиде Бабечка от Корница. С тях е и Кемал Бабечки, който е по-млад и не е изселен. През есента на 1988 г. те решават да се свържат с Независимото дружество. Връзката се осъществява от Кемал Бабечки. Той отива в Михайловград (Монтана), където се среща със секретаря на дружеството Цеко Цеков и говорителя Димитър Томов. Решава се да се действа съвместно. Зейнеп, Юсуф, Ибрахим и Вахиде подават молби за членство в Дружеството, като се подписват с техните истински мюсюлмански имена, а Кемал, който има възможност да се придвижва и не е под непрекъснато наблюдение, остава отвън, за да осъществява нужните връзки, включително и със западните радиостанции. Присъединяването на четиримата към НДЗПЧ с техните истински имена е обявено по западните радиостанции и това силно окуражава турците и

⁶¹ Зейнеп Зафер. „Турското крило на Независимото дружество за защита правата на човека (НДЗПЧ).“ Сп. „Балканистичен форум“, брой 3, 2019, стр. 95.

⁶² Христо Марков. „Независимото дружество за защита правата на човека - ледоразбивачът на ДС и БКП.“ Публикувано на сайта Faktor.bg на 14.01.2017 г. <http://toross.blog.bg/politika/2017/01/14/nezavisimoto-drujestvo-za-zashtita-pravata-na-choveka-ledora.1503125>

помачите в страната.⁶³ Членове на дружеството стават и репресираните Сабри Хамдиев от Русе, Орхан Пандуров от с. Куклен, Пловдивско, Нури Тургут Адалъ от с.Островец, Кърджалийско, Селим (?) от с. Бонево, Толбухинско (Добричко) и други.⁶⁴

Водещи са Зейнеп Ибрахимова и Юсуф Бабечки. Преживели репресиите по време на корнишките събития, двамата са политически затворници, многократно изселвани, твърдо устояли от 1973 г. до 1985 г. да не сменят имената си. На 25 декември 1988 г., когато се актуализира ръководството на Независимото дружество, Зейнеп Ибрахимова е избрана за негов пълномощник за тогавашната Варненска област, покриваща голяма част от Североизточна България.⁶⁵ Тя заедно с Юсуф Бабечки и Ибрахим Ибрахимов поставят началото на съпротивителната мрежа от турци и помаци в този край, която после става основа на Майските протести на българските турци. Поддържат връзка с журналистката от радио Свободна Европа Румяна Узунова и политическия емигрант и бивш политически затворник Петър Бояджиев, чрез които информират международната общественост за репресиите на режима и борбата за демокрация и човешки права.. За пълномощник в Русе на същото събиране е избран бившият политзатворник Сабри Хамдиев, който също привлича немалко членове.⁶⁶

⁶³Зейнеп Зафер. „Турското крило на Независимото дружество за защита правата на човека (НДЗПЧ.“ Сп. „Балканистичен форум“, брой 3, 2019. стр.стр. 91 – 127. Даниела Горчева. „Помня студа и страха, които бяха сковали всичко – и пътищата, и душите ни.“ Интервю със Зейнеп Ибрахимова. mediapool, 26 февруари 2009 г. Сп. „Диалог“, брой 50, февруари 2009. стр. стр. 7 – 11. Димитрина Чернева. „Ако българите бяха подкрепили майските протести, режимът щеше да падне много по-рано.“ Интервю със Зейнеп Ибрахимова-Зафер. Български хелзинкски комитет, 10 ноември 2009 г.

<http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/dimitrina-cherneva/2009-11/ako-blgarite-byaha-podkrepili-majskite-protesti-rezhimt-sheshe-da-padne-mnogo-po-rano/>

⁶⁴ Сабри Хамдиев. „Пътят към свободния свят. Мемоари.“ Издателство „Контекст“, Пловдив, 2009, стр. 84-89.

⁶⁵ Зейнеп Зафер. Цит. съч., стр. 104.

⁶⁶ Христо Марков. Цит. съч. Сабри Хамдиев. Цит. съч., Зейнеп Зафер. Цит. съч., стр. 104.

На 11 януари 1989 г. ръководството на Дружеството се събира в Пловдив у дома на неговия секретар Петър Манолов. Един от въпросите, който предвиждат да обсъдят, е искането за среща с Митеран, по време на неговото официално посещение в страната. Всички са арестувани – някои в дома на Манолов, други по пътя към Пловдив. Между арестуваните са и Зейнеп Ибрахимова и Юсуф Бабечки. На Илия Минев е нанесен побой. Конфискувани са документи на дружеството и личния архив на Петър Манолов, който заедно със съпругата си Вера Манолова започва гладна стачка с искане да му бъде върнат архива. Към тях на 16 януари се присъединяват шестима дейци на Дружеството, между които са Зейнеп Ибрахимова и Юсуф Бабечки. Впоследствие към гладната стачка се присъединяват още 19 души мюсюлмани.⁶⁷ Това е един от примерите, които показват, че борещите се за своето право на идентичност турци и помаци сливат своята борба с борбата на зараждащата се демократична опозиция, превръщайки се в неразделна част от нея.

Френската преса реагира остро с тревожни информации за нарушаването на правата на човека в България. По предложение на евродепутата Алфред Кост-Флоре (Alfred Coste-Floret) Европейският парламент приема резолюция, която осъжда арестите. На настояването на френското посолство в София президентът Митеран да се срещне с дейците на НДЗПЧ комунистическият режим отказва, но за да потушат скандала, в навечерието на посещението властите се принуждават да освободят арестуваните.⁶⁸

На 2 февруари Зейнеп и Ибрахим Ибрахимови и Вахиде, Юсуф и Кемал Бабечки и техните семейства са експулсирани от страната. Остава обаче съпротивителната мрежа, която те създават. Преди заминаването си Зейнеп Ибрахимова предава функциите си на пълномощник на Дружеството за Варненска област на Аляйдин Садъков Мехмедов.⁶⁹

⁶⁷ Христо Марков. Цит. съч.

⁶⁸ Христо Марков. Цит. съч.

⁶⁹ Даниела Горчева. Цит. съч.

Сабри Хамдиев е арестуван в Русе и държан в ареста от 13 януари до 9 февруари, след което и той на 3 март е експулсиран.

Под ръководството на Аляйдин Мехмедов съпротивителната мрежа се разширява, като обхваща и Разградски окръг. По негова инициатива се учредява областен съвет на Дружеството, като за негов заместник е избран Сабри Галиб, а за координатор и говорител Зикри Фикри.⁷⁰

Друга широко разгърнала се организация е Демократичната лига за защита на правата на човека. Тя е създадена във Врачанско на 13 ноември 1988 г. от трима интернирани в този край турци. Това са Мустафа Юмер, учител по философия от Крумовград, който става председател, заместник председателят Али Орманлъ от село Ябланово, участвал активно в бунта през януари 1985 г., след което е арестуван и задържан в продължение на година и половина, а после въдворен до края на 1987 г. в концентрационния лагер в Белене и секретарят Сабри Искендер, строителен техник от село Жълти бряг, Сливенско, арестуван през януари 1985 г. по време на кампанията за смяна на имената и след близо 4-месечен престой в ареста, въдворен в лагера в Белене, където остава до май 1986 г., отново арестуван през октомври 1986 г. и осъден на две години затвор, от който е освободен в края на април 1988 г.⁷¹

По проект на Мустафа Юмер се изготвят програма и устав (с помощта на присъединилите се към Лигата юристи Назъм Салиев (Башаран) и Исмаил Исмаил).

Отхвърляйки нелегалните форми на борба, ръководителите на Лигата разпращат нейната програма до средствата за масова информация и искат регистрация на организацията. Документите на Лигата са излъчени по радио „Свободна Европа”, разпратени до

⁷⁰ Аляйдин Мехмедов. „Майските събития и моята съпротива срещу тошизма.“ В сайта „Българската 89-та“ от 20 май 2010. <https://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/>

⁷¹ Даниела Горчева. „Комunistите измисляха врагове, за да разделят хората.“ Интервю със Сабри Искендер, Сп. „Диалог“, брой 51, март-април 2009, стр. стр. 5 – 10. Виж също: „Справка относно: участие на ислямизирани български граждани в т. нар. „Демократична лига за защита правата на човека“ (ДЛЗПЧ). МВР, Подделение 72 400, Рег. № 494, екз. 21 от 17.VII. 1989 . Копие. Личен архив на Михаил Иванов.

Тодор Живков като председател на Държавния съвет, до председателя на Народното събрание, до британското и турското посолство, както и до международни организации и държавни ръководители в чужбина. Те са изцяло в демократичен дух. От самото начало на своето съществуване Лигата открито заявява своите цели и намерение да осъществява своята дейност в рамките на закона. Наред с исканията за възстановяване на законността, в това число на правата на малцинствата, както и на правата на всички български граждани, в програмата се поставя като основна задача „премахване на страха и отчуждението от държавата, както и разединението между малцинствата и основното българско население”. От устава се вижда, че член на организацията може да бъде всеки честен български гражданин, който приема програмата и устава и работи за формулираните в тях цели, „без разлика на произход, вероизповедание, пол, партийна принадлежност, социално и служебно положение”. В програмата изрично се подчертава, че Лигата като независима и непартийна организация „работи за осъществяването на своите цели и задачи със законни и мирни средства”; тероризмът се отрича „във всичките му разновидности”.⁷²

Мрежата на Лигата също бързо се разраства сред турското население в Североизточна България, но също така и в Сливенско. През пролетта на 1989 г. много са тези, които членуват едновременно и в двете организации. Типичен е примерът на пълномощника на Независимото дружество за Разградска област Наим Наимов от Дулово, който подава в шуменската група на Лигата молба за членство в нея. В повечето случаи дейността по места на Независимото дружество и Демократичната лига се планира и осъществява съвместно. Осъществява се и редовно предаване на информация чрез радио „Свободна Европа“ – от

⁷² „Програма на Демократичната лига за защита правата на човека в България. Проект!“ Копие, представено на автора от Сабри Искендер, в когото се намира оригиналът. Личен архив на Михаил Иванов. „Устав на Демократичната лига за защита правата на човека в България. Проект!“ Копие, предоставено на автора от Сабри Искендер, в когото се намира оригиналът. Личен архив на Михаил Иванов.

Мустафа Юмер, Сабри Искендер, сестра му Севда Искендер, а също синът Месут и дъщерята Дуранджа на Али Орманлъ.

В началото на 1989 г. в Джебел излезлият от затвора Авни Велиев основава “Дружество за подкрепа – Виена 89”. Той се среща с Мустафа Юмер, който му дава програмата на Лигата. И в Джебел действията на дружеството на Авни Велиев и на Независимото дружество са при тясно взаимодействие, като много членуват и в двете организации.⁷³

През април 1989 г. в Казанлъшко се основава Мюсюлмански стачен комитет, с ръководители Ибрям и Ферхат Рунтови (Ибрям Рунтов става говорител), синове на изселника от бунтовната Корница Рамадан Рунтов, който комитет е пряко свързан с Независимото дружество. Баща и синове Рунтови заедно с още трима техни съмишленици обявяват гладна стачка в подкрепа на члена на Независимото дружество поета Николай Колев – Босия.⁷⁴

Лигата, Независимото дружество, „Виена 89” и Мюсюлманският стачен комитет се стремят към максимална гласност на своите цели и дейност, което те постигат въпреки пречките на властите, като се свързват и предават информация по радио Свободна Европа, както и по Дойче веле и Би Би Си. Тези неформални сдружения ясно декларират, че тяхната борба е част от борбата за демократизация на обществото като цяло. Те пряко свързват исканията си за гарантиране на малцинствените права в България с изпълнението на договореностите, приети на завършилата в рамките на Хелзинкския процес на 15 януари 1989 г. във Виена

⁷³ Даниела Горчева. „Кино: „Гъоч – да прекрачиш границата – най-последно по БНТ.“ Български хелзинкски комитет. 31 май 2011. <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/daniela-gorcheva/2011-05/kino-goch-da-prekrachish-granicata-naj-posle-po-bnt/> Справка относно получените данни за участието на ислямизираните българи в т. нар. „Дружество за подкрепа – Виена 89.“ от началник на Подделение 72 400 – МВР. Копие. Личен архив на Михаил Иванов. Устно съобщение на Мустафа Юмер.

⁷⁴ Обвинителен акт по предварително производство вх. № 4423/89 г. по описа на Трета районна прокуратура – София по обвинението на: Костадин Димитров Тренчев от гр. Стара Загора, Тодор Димов Гагалов от гр. Стара Загора, Николай Ганчев Колев от гр. Стара Загора, Христо Петров Събев от гр. Велико Търново, Антон Кръстев Запрянов от гр. Димитровград, Асен Петров Николов от с. Долно Изворово, Хасковска област.

среща на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа и с насрочената от 30 май до 23 юни в Париж в рамките на същия процес Среща по човешкото измерение.

Именно тези организации са организаторите на Майските протести през 1989 г., които са връх в борбата на турското и помашкото население в България за демокрация и човешки права. На 2 май в Шуменско се провежда среща на дейци на Дружеството и на Лигата, на която се решава на 6 май в Дулово и на 8 май в с. Пристое да започнат шафетни гладни стачки.⁷⁵

Вероятният брой на участниците в протестите е към 30 хил. души и във всички случаи – над 25 хил. Протестите обхващат десетки селища. Започват на 19 май в Джебел, където в митинг на площада участват 3 хил. демонстранти. В следващите дни – между 20 и 27 май, протестите заливат цяла Североизточна България. Най-масови те са в Каолиново, където участват 5-6 хиляди, в Тодор Икономово, където протестиращите са около 3 хиляди, във Върбица – 2000- 2500, в Шумен – 2 хиляди, в Дулово – 1500–2000 (според някои източници 3000), в Добрич (тогава Толбухин) – 1000 (според някои – 4000-5000) и т. н.⁷⁶

Исканията на протестиращите в навечерието на срещата във Виена са известни – да се върнат имената и да се възстановят всички потъпкани малцинствени права. Настойчиво се иска да се разреши на мюсюлманите в страната да се изселят в Турция

Срещу демонстрантите са хвърлени вътрешни войски, противопожарна охрана, милиционерски части от управленията на МВР, а в Джебел – и Гранични войски. На много места се стига до сблъсъци – в Каолиново, Тодор Икономово, Езерче, между село Овен и Дулово, Шумен, село Медовец, Исперих и други. По различни източници, между които Хюсеин Кьосе, който издава на

⁷⁵Аляйдин Мехмедов. Цит. съч.

⁷⁶ Виж в частност „Информация относно: Масови демонстративни прояви и безредици, извършени в някои райони на Варненска, Разградска и Хасковска област за периода 20 – 27 май 1989 година.“ МВР, Поделение 72 400, Рег. № 492, екз.1 от ...VII.1989 г.

турски език книгата “Кървави следи”⁷⁷, загиналите протестиращи по време на майските демонстрации са 9 души. Десетки са ранени. Давайки си сметка за опасността да бъде лишен от властите от възможността да изпълнява функциите си на председател на Лигата, Мустафа Юмер определя като свой приемник – като “председател в сянка” – излезлият от затвора Хюсеин Нух от Ябланово, като му възлага да изгради съответна ръководна тройка. Тази схема на приемственост влиза в действие след 9 май 1989 г., когато Мустафа Юмер и Али Орманлъ са експулсирани, а няколко дни по-късно – на 16 май – и Сабри Искендер. През втората половина на май Хюсеин Нух поема щафетата и дава сигнал за започване на походи и демонстрации срещу политиката на режима.⁷⁸ След експулсирането по същото време на братя Рунтови ръководството на Мюсюлманския стачен комитет се поема от Хасан Бялков.

Това поставя началото на масово експулсиране в следващите дни и седмици на активисти на Демократичната лига за защита на правата на човека в България, Независимото дружество за защита на правата на човека, “Виена 89” и Мюсюлманския стачен комитет. Трудно е да се каже общият брой на насилствено прогонените. Според проф. Конукман през м. май 1989 г. в Турция са приети 1630 души български турци, които са експулсирани от България.⁷⁹

Зад граница ръководителите на Независимото дружество, Демократичната лига и „Виена 89“ продължават борбата. На 22 май – вече в Турция – Мустафа Юмер призовава от името на Лигата по радио „Свободна Европа“ за гражданско неподчинение, като апелира към всички съмишленици да не отиват на работа от 1

⁷⁷ Hüseyin Köse. “Kanlı izler.” Şehitlerimizimizin Belgesel Öyküleri, Razgrat, 2001. Стойко Стоянов. „В памет на жертвите от възродителния процес.“ В-к „Шипка“ от 17 декември 1990 г.

⁷⁸ Фикрие Салихова. „Доган няма никакви заслуги за протестите през 1989 . Свидетелства Мустафа Юмер, кмет на община Крумовград.“ В-к „Демокрация“, от 27 ноември 1993 г., брой 278 (1164).

⁷⁹ Konukman, R.E. (1990) Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan: Nedenleri, Boyutları, Sonuçları, Türk Basın Birliği, Ankara. s. 61, 71.

до 10 юни. В солидарност с провежданите в България гладни стачки намиращите се в Бурса Зейнеп и Ибрахим Ибрахимови, Юсуф, Вахиде и Кемал Бабечки, Сабри Искендер, Мустафа Юмер, Авни Велиев и други започват гладна стачка.⁸⁰ В края на май 1989 г. Зейнеп Ибрахимова, Мустафа Юмер, Сабри Искендер и Авни Велиев заминават за Париж, за да участват в откриващата се на 31 май Среща по човешкото измерение в рамките на Хелзинкския процес.

На 4 юни в Париж Мустафа Юмер като председател на Лигата прави Обръщение към българския народ, което е излъчено по радио Свободна Европа на 6 юни.⁸¹ Това е образец на документ на демократичната опозиция в България в борбата ѝ срещу тоталитарния режим. Като се обръща към всички „съотечественици, сънародници и борци за демокрация и коренно обновление на българското общество” Мустафа Юмер отхвърля марксизма като идеология и определя режимът на „партийната олигархия” като „режим, дошъл на власт с помощта на чужда сила, който в продължение на десетилетия с всички възможни средства се стреми да отклони българското общество от закономерния път на развитие, да изолира страната от силно развитата европейска цивилизация, приобщавайки ни към друга примитивна култура”. В обръщението се призовава „здро да се сплотят всички демократи в редиците на създадените неформални организации, които, координирайки своята дейност, да засилят борбата против античовешката политика на властта”. В Обръщението се изхожда от принципа, че борбата за правата на малцинствата трябва да бъде в общ поток с общата борба за демокрация: „Времето сега изисква борбата за демокрация да се слее с борбата за запазването и съживяването на малцинствата в страната.” В това обръщение за първи път у нас се поставя въпросът за Кръгла маса: „Единствен

⁸⁰ Зейнеп Зафер. Цит. съч., стр. 120. Даниела Горчева. „Помня студа и страха, които бяха сковали всичко – и пътищата, и душите ни.” Интервю със Зейнеп Ибрахимова. mediapool, 26 февруари 2009 г. Сп. „Диалог”, брой 50, февруари 2009. стр. стр. 7 – 11. Димитрина Чернева. Цит. съч.

⁸¹ Лиляна Александриева (съставител). „Някога, в 89-а. Интервюта и репортажи от архива от радио „свободна Европа” Румяна Узунова.” Фондация „Д-р Желю Желев”, 2007, стр. стр. 366 – 368.

спасителен път за тях е да седнат на Кръглата маса за преговори с представителите на неформалните организации за извеждане на страната от дълбоката социално-политическа, икономическа и духовна криза.”

В заключение трябва да се каже, че в навечерието на събарянето на Берлинската стена неформалното демократично движение на мюсюлманите в България играе ключова роля в борбата за демокрация. С организираните от тях Майски протести през 1989 г. те дават своя голям принос за рухването на комунистическия тоталитарен режим.

Благодаря на организаторите на Международният симпозиум, посветен на насилствената миграция на турците от България през 1989 г., Чорлу, 15-16 юни 2019 г., за поканата и създадените великолепни условия за работа и плодотворни дискусии.

Настоящият текст е изготвен в рамките на изследването „Политиката на БКП към турците и помаците в България през периода 1944 – 1989 г.“, по което съм работил през годините в сътрудничество с Елена Дяконова и покойния Максим Благоев.

Благодаря на Международния център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия и на Фондация „Д-р Желю Желев“, чиято подкрепа беше от изключително значение за работата ми в Централния държавен архив и Архива на Министерството на вътрешните работи.

Благодаря на екипа на читалнята на Архива на Министерството на вътрешните работи Красимира Калчева, Михаил Хрустемов, Янина Янкова и Мариана Йорданова, които максимално ме улесниха в работата с документите до закриването на читалнята през 2008 г.

Библиография

АЛЕКСАНДРИЕВА, Лиляна (съст.). Някога, в 89-а. Интервюта и репортажи от архива от радио „Свободна Европа“ Румяна Узунова. – София: Фондация „Д-р Желю Желев“, 2007.

БАЕВ, Йордан - Николай КОТЕВ. Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война, I част. // Международни отношения, год. XXIII, кн. 1, 1994.

ГОРЧЕВА, Даниела. „Помня студа и страха, които бяха сковали всичко – и пътищата, и душите ни.“ Интервю със Зейнеп Ибрахимова// Диалог, бр. 50, 2009.

Гочева, Паунка. ДПС в сянка и на светлина. – София: Импрес, 1991.

ГОЧЕВА, Паунка. През Босфора към Възродителния процес. – София, 1994.

- ГРУЕВ Михаил, Алексей Кальонски. Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. – София:Сиела, 2008.
- ЗАФЕР, Зейнеп. Турското крило на Независимото дружество за защита правата на човека (НДЗПЧ).// Балканистичен форум, бр. 3, 2019.
- ИВАНОВА, Евгения. Отхвърлените приобщени. – София:Институт за източноевропейска хуманитаристика, 2002.
- КОЛЕВ, Господин. Един циганин в ЦК на БКП. Преживявания, терзания, размисли. – София:Рекламно-издателска къща „Вини – 1873“, 1993.
- КОНЕДАРЕВА Сенем (ред.), Али Авдиков. Горчиви разкази. Книга Първа. – Благоевград:Фондация за регионално развитие „Родопи - XXI век“, 2003.
- МУРАТОВА Нурие, Зейнеп Зафер. Политически и научни репресии – случаят Хайрие Мемова-Сюлейманова.// Балканистичен форум, бр. 3, 2020, стр. 9-56.
- МУТАФЧИЕВА Вера, Марта Иванова (ред.). Историята, населена с хора. Българското общество през втората половина на ХХ век. I. Интервюта. – София:Издателство „Гутенберг“, 2005.
- ХАМДИЕВ, Сабри. Пътят към свободния свят. Мемоари. – Пловдив:Издателство „Контекст“, 2009
- ЯЛЪМОВ, Ибрахим. История на турската общност в България. – София, 2002.
- KONUКMAN, R. E. Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan: Nedenleri, Boyutları, Sonuçları. – Ankara: Türk Basın Birliği, 1990.
- KÖSE, Hüseyin. Kanlı izler.”Şehitlerimiz Belgesel Öyküleri. – Razgrat, 2001.

Архиви:

- ЦДА, ф. 16, оп. 5, а. е. 19; оп. 8, а.е. 186; оп. 6, а. е. 1865, 5454, 6952;
ф. 117, оп. 50, а. е. 356
- АМВР, ф. 1, оп.12, а. е. 185, 506, 570, 576, 578, 581, 589, 590, 600, 635, 640, 644, 662, 664, 669, 686, 694, 830, 831, 867, 878
- ф. 1, оп. 11, а. е. 361, 364
- ф. 22, оп. 1, а. е. 94, 232.
- ф. 23, оп. 2, а. е. 2
- АКРДОПБГДСРСБНА – М, II съд. 508, т. 5
- АКРДОПБГДСРСБНА – М, III, раз. 35 73 (Бл)

**INEFFECTIVE DISSENT. A POLITOLOGICAL SKETCH
OF HISTORIC OPPORTUNITIES, MISSED BY
OPPONENTS TO THE “BULGARIZATION OF THE
TURKS” IN BULGARIA IN THE PERIOD 1984-1990, AND
PRESENT DAY CONSEQUENCES THEREOF**

*Deyan KIURANOV**

I am a political scientist. I don't tell what happened in the past as historians would do; rather, on the basis of all available tales of the past and their assessment in the present, I try to say something about the future. To do that professionally, I need a master-tale, and that would be a sociological and anthropological survey on my subject. However, our subject is in 1989, and obviously no surveys on the matter important to us were carried out in Bulgaria. That's why I speak not as a scientist, but as a participant in the struggle for the “returning of the names” that people were forcibly deprived of. The struggle that I participated in wasn't successful. That's why today in front of you I bear a double shame:

- as Bulgarian, because of that violent Bulgarian crime;
- as fighter, because of the failure of that fight.

To start with, here are two pairs of statements by Bulgarian citizens and intellectuals from 30 years ago. They are keynote statements for this communication, as, firstly, they illustrate the problem and, secondly, point to a fundamental explanation why it wasn't resolved in 1989, nor is it resolved today.

The problem is that in Bulgaria interethnic relations are not such as would be normal in a modern democratic country. And the chief reasons for that intolerable state are voiced in the statements that follow.

The first two statements are made by opponents to the communist regime in Bulgaria before the 10th of November 1989, the date when the regime fell.

The first is by Koprinka Tchervenkova, a communist-become an adversary to the regime, a co-founder of the *Club for glasnost and perestroika*, in a discussion among Club activists whether the word “minority” should be used in a Club declaration of solidarity with the Muslims: “I rose to fight for the freedom of Bulgarians, not of Turks!”¹

* *PhD, Sofia.*

¹ Verbatim for which I bear witness personally. The apartment of Blaga Dimitrova, Sofia, end of May (after the 22nd), 1989.

The second is by Svetoslav Luchnikov, an anticommunist, from the “bourgeoisie” crushed by the communists, a third-generation intellectual and jurist (third generation intellectuals are a rare phenomenon in Bulgaria), during an informal discussion re the “renaming” of the Bulgarian Turks: “I have always been against Todor Zhivkov, but in this case I agree with him.”² N.B.: that person became Minister of justice in one of the democratic Bulgarian governments in the 1990s.

Let’s sum up: we see adversaries to the communist regime, who however are not opposed to the forced change of the names of Muslims.

My first hypothesis (And hypothetical it is bound to remain, for, as said, as naturally no relevant surveys were being made; I have ample evidence, but no data, thus nothing conclusive) - is that these statements are representative for the *majorities* of two important groups that opposed the regime: “ideological” adversaries (communists and people ideologically close to them), and “biographical” adversaries (of the bourgeois intelligentsia or just ex-bourgeois).

My second hypothesis (*vide* the remark on first one) is that the a/m attitude of opponents to the regime is also the attitude of the majority of *all ethnic Bulgarians*, i.e. including both the active proponents of the regime *and* its active opponents, plus the group, indifferent to the regime.

Now for the second pair of statements, this time by intellectuals of Turkish ethnicity, opponents to the regime, both graduates in philosophy from the University of Sofia, and before the “renaming”, both well integrated in the communist system.

The first is by Zakir Tete from Razgrad, a fellow philosophy undergraduate, and friend. When he asked me why the changing of names was undertaken, and I truly replied that I couldn’t figure it out, for it looked harmful to the regime whichever way we analyzed it, he rose to go saying in anger: “No! You Bulgarians know! You know, but won’t tell!”³

The second is by Ahmed Dogan. In reply to my question why he had started to organize a separate party, which wouldn’t join the Union of Democratic

² Not verbatim, but the sense is exact. Submitted by a participant in that conversation desiring anonymity, whom I trust implicitly; private apartment, Sofia, summer of 1989. Zhivkov became gradually the dictator of Bulgaria in the mid-1950s and remained until deposed by a fellow-communist “palace coup” in 1989.

³ Verbatim, I bear witness personally. Our apartment in Sofia, the beginning of 1985.

Forces (the anti-communist coalition at the time), he said: “*We* [Muslims] don’t trust *you* [ethnic Bulgarians].”⁴

In both cases I exclude a personal negative attitude: 2 years after that conversation, Zakir Tete became our first voluntary informer re how the “renaming” actually took place, and his exact evidence gave us the framework for the first report from Bulgaria on this matter, smuggled to Helsinki Watch; Dogan had thanked me shortly before that conversation for participating in a group that collected signatures for his release as political prisoner.

A first generalization can now be made:

- On the Bulgarian side: practical agreement with the perpetrators of the state crime officially peddled as “Revival process”, in the range between indifference and approval, with a penchant towards approval. And in the subgroup of adversaries to the regime, a lack of desire to support the Muslim protests, despite the politically correct lip-service to solidarity with them, aimed at the West.

On the Muslim side (this unification by confession is adopted because of the Pomak and Roma ethnic subgroups) – strong mistrust of ethnic Bulgarians, and resulting lack of desire for common struggle.

In both groups there were exceptions. But among the politically active they were neutralized by the mainstream attitude. And the politically passive couldn’t exert any political influence, evidently because of their passivity, pf their inaction and silence.

My main point is that today’s deplorable interethnic situation is the result of several historic opportunities that were missed. The first is the above-illustrated missed cooperation in the fight against the communist regime. It would be easy and inaccurate to conclude that both sides are to blame. Easy, because that’s a fact; inaccurate, because in the concrete situation of 1989 the Bulgarian side was incomparably better positioned to initiate a common struggle. Hence the much greater Bulgarian responsibility and much greater historic guilt.

The Muslim minority in the society of Bulgarian “real socialism” was closed doubly: it was a closed group in a closed society. (I am using this term in the Popperian sense. In order not to complicate the argument, I’ll disregard here the otherwise significant fact that the Muslims themselves, closed as a group, were subdivided into three ethnic groups – Turkish, Roma and Bulgarian – which were in turn closed to one another).

⁴ Verbatim for which I bear witness personally. January 1990, during the *Round Table*, National palace of Culture, Sofia.

In communist times and as a result of communist ideology, the Bulgarian society had started to modernize rapidly. During its first 20 years the regime was trying to integrate the Muslims in that process. The majority were not enthusiastic, but more and more got involved and a slow integration had commenced. But from the mid-1960s the regime, following the logic of communist regimes the world over, relinquished internationalism with its characteristic denigration of the state and ethnicity, and opted for glorification of the state based on nationalism. In Bulgaria that meant a “revival of the Revival,” i.e. the 18.-19. c. ideology of reestablishing a Bulgarian state separate from the Osmani Empire. The minority-aimed slogan of the regime which initially was “Together in modernity!” was substituted by “Together in the nation!” However, as it wasn’t a case of multinational empire, but a mononational state, that nation “naturally had to be” *Bulgarian*. All rationalizations of the kind, e.g., that the “Bulgrization” was the answer to the (practically non existent) irredentism of Bulgarian Turks are – as they say in psychology, “secondary rationalizations”, i.e. untruths, if propagated unconsciously, or if consciously, simply lies. This ideology of the nation, started around 1965, culminated in 1981 in the mystic communist state liturgy “13 centuries of Bulgaria”, and in the 1990s went as far as the fascizoid slogan “Bulgaria for Bulgarians!” It is contrary to theoretical communism, but turned out to be fundamental for practical communism, and it prepared the ground for the “Bulgarization, as well as for the positive reaction of the Bulgarian majority to it.

It is 1985, and I tell my colleague in the Faculty of Philosophy of Sofia University, Nikolay Vasilev, that what then regime is doing to the Muslims is very bad, and expect agreement, for we had been together critical of the regime, repeatedly. He astonishes me: “It was the right thing to do! And if by violence - so what? They Turkified us when they had the power, didn’t they?”⁵ Subsequently (1989) Nikolay Vasilev became the *rota* chairperson of the *Club for glasnost and perestrtoyka*, the chief “informal” group of opposition Sophia intellectuals, organized by dissident and future President Zheliu Zhelev, who personally was strongly for solidarity and common cause with the people deprived of names. Moreover, Nikolay Vasilev was the son of professor Kiril Vasilev, raised in the Muslim Rhodope region, who in 1971 openly confronted the “change of names” of the Muslims of Bulgarian ethnicity. N.B.: In the 1990s Nikolay Vasilev became Minister of Education.

⁵ Not verbatim, for I don’t recollect the exact sentences; but for the key words quoted, as well as the sense, I bear witness personally. Nikolay Vasilev’s study, Faculty of Philosophy, the University of Sofia, 1985.

Present at this conference are Evgenia Ivanova, Lilyana Alexandrieva, together with me making a trio of co-founders of that Club, and we were among the few who wanted to fight for the Turkish cause in 1989 together with the Turks of Bulgaria, because we saw it as an all-Bulgarian cause of course. We failed. Our endeavors were either blocked by the political police – for example, when Zeynep Zafer, also present here, then Muslim organizer for Northern Bulgaria, was extradited just as we had made contact and arranged for future common action; or we were blocked by the club itself. N.B.: The Club sent Blaga Dimitrova, Koprinka Tchervenkova and Petko Simeonov as delegates to the “Human Dimension” Paris Forum (1989) to read there an Appeal by the Club to return the names and stop violence against the Muslims (after the spontaneous mass demonstrations in which there already had been casualties to police fire). Instead, these three elected to read to the Forum an essay on human dignity or something like it, very elevating: not a word about names, killings, protests. As a result, they supplanted a political act with a cultural gesture. Shameful and stupid.

At the time I attributed their behavior – which for me was a treachery of the cause for radical change of the system, for which the Club was supposed to stand - to fear of direct confrontation with the political police, as well as an inertia of historic “revivalism”, received at home and in school. Today I see also a vast void, where there should have been something, but wasn’t and still isn’t: the concept and practice of human rights.

The consciousness – and I am using this dated term deliberately - of this Bulgarian humanitarian intelligentsia had developed to the point of opposing the communist dictatorship - yet not to the point of adopting the notion of human rights as a critical tool and also as a value. As far as they were familiar with this notion, the majority of the opposition would treat it purely instrumentally: OK, the “name change” could be used to put pressure on the regime, especially international pressure. But as human rights were not really seen and lived as a value, when the first counter-pressures from the regime arose, they refused to fight for that value – as shown by the a/m unpardonable behavior of the *Club* delegation to Paris.

I don’t believe that nowadays human rights are a universal approach to social critique, as they used to be in Eastern Europe and the Soviet Union before 1989. For example, in the democratic Bulgaria of today human rights are infringed, naturally, predominantly by the police and by the various “special forces” like riot police and units designed to fight organized crime. They perpetrate crimes, violating human rights, by orders of persons with executive power, and lately also by the judiciary. However, the state doesn’t directly hinder the work of the Helsinki Committee, created and led by Krassimir Kanev, our friend and activist in the anticommunist resistance. His Committee

has repeatedly won cases against Bulgaria in the Strasbourg Court of Human Rights – Strasbourg, for the Bulgarian courts won't bring the authorities to justice, but would rather do their bidding. Also, there are some – just a few – media, who do not work for this or that power clan (be it a clan represented in the government or in shadow), as the mainstream national media do. These independent media have some influence among the intelligentsia, e.g. the internet publication Marginalia: among us is Mikhail Ivanov, who is a member of their Board. All this results in making the authorities shy of committing blatantly lawless acts (though such also obtain occasionally).

So why, bearing in mind all that, I don't see the struggle along the line of human rights as a priority? The logic of my presentation seems to prompt me to do just that: we weren't clear enough re HR then, we are clearer now, why not use them as a critical tool and not miss another historic opportunity? It is because nowadays the greatest problem of Bulgarian democracy is not slipping back into dictatorship, but grand corruption. It is corruption at all social levels, encompassing the ruling and the ruled, the whole social pyramid – and that makes democracy powerless. The social contract of Bulgaria today is "The weak let the strong rob, if the strong would let the weak steal". It's hard to have working democratic procedure when the majority is for sale and the only problem is to agree on the price. In such a situation the majority of the weak sells their human rights to the minority of the strong. And both sides would be against anyone interfering in that bargain and sale – especially human rights defenders (follow qualifications such as "American lackeys", "servants to the international Jewry", "Euro-gays" & *tutti quanti*).

On the other hand, it would be academically untenable and also plain stupid, to "forget" that in our times there are still plenty of countries that are typical dictatorships, 20. c. style. Many come to mind, e.g. the classical relict from "real socialism" that is North Korea, or China, the non-classical relict; or the dictatorships that have succeeded failed bourgeois democracies, abounding in South America, but found elsewhere too. In such countries the human rights approach works for effective social critique *par excellence*, today. True, today that kind of critique is much less effective than in the 1980s, for it lacks the huge international support which it received from the US and Western Europe during the Cold War. That makes the position of human rights defenders much more difficult. But we realize that in every country and at every moment there are persons who would be ready to take great risks in order to help their fellow citizens against their dictatorship. So, some of the experience of resistance against the socialist dictatorships of the 1980s might be of use yet.

BULGARİSTAN KOMÜNİST PARTİSİ BELGELERİNE GÖRE “ZORLA İSİM DEĞİŞTİRME” OPERASYONU

İbrahim KAMİL*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'na 110 milyon asker katılmıştır. Bunlardan 27 milyon asker ve bir o kadar sivil hayatını kaybetmiştir. 50 milyon kişi, yaşadığı yerleri terk etmiştir. Ölüm, yaralı, kayıp ve göçlerden başka şehirlerin bombalanması, yakılıp yıkılması, yolların tahrip edilmesi, fabrikaların çalışamaz hale getirilmesi büyük ekonomik zorluklara sebep olmuş, insanlar açlık ve yoksullukla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır.¹ Dünyanın yaşadığı bu trajedi sadece mağlup olanları değil, galipleri de etkilemiştir. Savaş sonrası kendisini güvensiz hisseden devletler yardımlaşma ihtiyacı duymuş ve bir araya gelme arayışına girmişlerdir.

Savaşın galip devletleri olan ABD ve SSCB etrafında gruplaşmalar başlamış ve bu yaklaşım iki kutuplu uluslararası sistemin oluşmasına yol açmıştır. Bir tarafta ABD'nin öncülüğünü yaptığı ve çoğunlukla kapitalist Avrupa devletlerinin üye olduğu NATO 1949'da, diğer tarafta SSCB'nin liderliğini yürüttüğü ve sosyalist devletlerin katıldığı VARŞOVA Paktı 1955'te kurulmuştur.²

Söz konusu paktların liderlikleri Balkan devletlerini, ideolojik yönetimleri ve mevcut bloklara yakınlıkları açısından tanımlanmışlardır. Bunlardan Romanya ve Bulgaristan, Moskova'ya bağlı sosyalist rejimli, Yugoslavya ve Arnavutluk sosyalist rejimli ancak bağımsız, Türkiye ve Yunanistan ise NATO üyesi iki devlet olarak yeni düzende yer almışlardır.

İki Kutuplu Uluslararası Sistemin devletlerin daha da ayrışmasına sebep olan Soğuk Savaş yıllarında, Türkiye ve Bulgaristan tercihlerini karşıt bloklarda yapmıştır. Ankara ve Sofya'nın ikili ilişkileri 45 yıllık sürede asgari düzeyde tutulmuştur. Bulgaristan'daki Türklerin varlığı ise Türkiye ve Bulgaristan arasında belirleyici etken olmuştur.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. ibrahimkamil@trakya.edu.tr

¹ Cemal Acar, *Soğuk Savaş, Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 112-133.

² İbrahim Kamil, “Soğuk Savaş Sırasında Balkan Devletleri (1945-1990)”, (Ed.) İbrahim Kamil, *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, Nobel Yayınları, Ankara, 2017, ss. 8-12.

1945-1990 döneminde Türkiye ve Bulgaristan arasında üç önemli göç hareketi olmuştur. Bunlar;

- 1- 1950-1951 Göçü
- 2- 1968 Göç Antlaşması ve 1969-1978 Yakın Akraba Göçü
- 3- 1989 Zorunlu Göçüdür.

Bu çalışmada, diğer iki göç hareketi dışında son göç olayının sebepleri ile Bulgaristan Türklerinin yüz binlercesinin Türkiye'ye gönderilmesinin arkasında yatan unsurlar nelerdir, gibi sorulara Bulgaristan Komünist Partisi gizli belgelerinden hareketle cevap aranmıştır. Bulgaristan siyasi iktidarının ülkesindeki Türklere yönelik "Tek Milletli Sosyalist Bir Bulgar Toplumu" yaratma uğruna başlattığı "Zorla İsim Değiştirme" operasyonu analiz edilmiştir.

1-"Zorla İsim Değiştirme" Operasyonunun Başlaması

Bulgaristan Türklerinin "Zorla İsim Değiştirme" operasyonu çerçevesinde baskı ve zulümlere uğramaya başladığı tarih sanıldığı gibi 1984 sonları değildir. Daha önceki yıllara kadar gitmektedir. Operasyon emrinin 1983 yılında verildiği düşünülmektedir.³ Bulgaristan'daki Türklerin isimlerinin değiştirilmeye başlanması konusu ilk defa Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İltir Türkmen'in, 9-11 Şubat 1983 tarihleri arasında Sofya'yı ziyareti sırasında Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov ile yaptığı görüşmede dile getirilmiştir. Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petır Mladenov, görüşmenin detaylarını BKP MK Politbürosuna bir rapor şeklinde sunmuştur.

22 Şubat 1983 tarihli, "kişiyeye özel" ibareli bu rapordan anlaşıldığına göre; İltir Türkmen Todor Jivkov'a Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in selamlarını getirmiş, görüşmenin iki ülke ilişkilerinin dostane bir şekilde geliştirilerek devam etmesi temennisinde bulunduğunu söylemiştir.⁴

Diğer konuların görüşülmesi sırasında Bulgaristan'daki Türklerin durumu da gündeme gelmiş Türkmen, Evren'in Jivkov'a iletilmesini istediği bu konudaki sözlerini aktarmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Türkmen, Türkiye'nin Bulgaristan'ın iç işlerine karışmaya niyetli olmadığını ancak son zamanlarda Bulgaristan'da yaşayan Türklerin isimlerinin zorla değiştirildiğine, bazılarının ülke içinde değişik yerlere sürgün edildiğine ve birçoğunun işten çıkarıldığına dair haberler alınmaktadır demiş, Jivkov bu iddiaları derhal reddetmiştir.⁵

³ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt I (1944-1953)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, s. CVI.

⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 906, l. 1; İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt III (1964-1983)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 427-438.

⁵ Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 906, l. 2.

Todor Jivkov, Kenan Evren'in daveti üzerine, 6-9 Haziran 1983 tarihinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁶ Dört gün süren bu ziyaretle ilgili Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı, Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) Merkez Komitesi (MK) Politbürosuna "kişiyeye özel" ibareli ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Rapora göre iki ülkenin devlet başkanları; Bulgaristan-Türkiye arasındaki ikili ilişkiler ile Uluslararası ilişkilerdeki gelişmeleri görüşmüşlerdir.

Misafir olması sebebiyle ilk sözü Jivkov almış ve Bulgaristan hakkında bilgi vermiştir. Jivkov'a göre Bulgaristan sakindir. Kalkınma yolunda ilerlemiş ve önemli sorunlarla karşılaşmamıştır. Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmek arzusunda. Var olan ticaretin, kültürel ve bilimsel ilişkilerin daha da artırılmasından yanadır.⁷

Jivkov'un diplomatik ifadelerinden sonra Kenan Evren konuşmuş, diğer konularla birlikte ikili ilişkilerde yaşanan sorunlara değinmiştir. Evren, insanî ilişkiler açısından bakıldığında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç veya iltica eden kişilerin Bulgaristan'da kalan yakınlarının Türkiye'ye göç etmesine izin verilmesi, yabancı turistlerin Bulgaristan'daki tarihi, turistik yerleri ziyaret etmelerine onay çıkması üzerinde durmuştur.

Karşılık olarak Jivkov, İstanbul'daki Bulgar Ekzarhlığı'nın taşınmaz mallarının iadesini dile getirmiş, Evren de geçmiş yıllarda Bulgaristan'daki her türlü taşınır-taşınmaz mallarını bırakıp Türkiye'ye göç edenlerin haklarının geri verilmesini istemiştir.⁸

Evren'e göre, komşu olduğumuz için problemsiz olmamız mümkün değildir. Ona göre, 1968'de imzalanan göç antlaşması 1978 tarihinde sona ermiştir. Türkiye yeni göçmenler istememektedir. Bunu açıklıkla söylemiştir. Sadece, insanî sebeplerle parçalanmış bazı aile fertlerinin bir araya getirilmesini arzu etmektedir.⁹

Kenan Evren ile Todor Jivkov daha sonra baş başa bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Önemli konuların ele alındığı bu görüşmede Bulgaristan'daki Türklerin durumu konuşulmuştur. Evren, Sofya'daki

⁶ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt III (1964-1983)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 439-458.

⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 909, l. 1-2.

⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 909, l. 5-6.

⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 909, l. 6; Jivkov'un ifadesine göre, bu görüşmede kendisine parçalanmış ailelerden oluşan 3500 kişilik bir liste verilmiştir. Тодор Живков, *Срещу Някои Лъжи*, [Jivkov, Todor, *Sreštu Nyakoi Liji/Bazı Yalanlara Karşı*], Ekspresno İzdanie, Delfin Pres, Sofya, 1993, s. 83.

Türkiye Büyükelçiliğine, oradaki Türklerin isimlerinin zorla değiştirildiğine dair şikâyetler gelmeye başladığını söylemiştir.¹⁰ Jivkov ise, Bulgaristan'ın devlet ve Komünist Parti olarak millî meselelerde Marksist-Leninist prensipler doğrultusunda politika yürüttüğünü, Bulgaristan'daki Türkleri asimile etmek gibi bir düşünceleri olmadığını söylemiştir. Ayrıca Bulgaristan'da Bulgar Müslümanlarının da (Pomak Türkleri) bulunduğunu, ülkenin bazı yerlerinde Bulgar isimleri almıyorsa bunun karışık evliliklerden ve bu evliliklerden doğan çocuklar sebebiyle olduğunu bildiğini ifade etmiştir.¹¹

Yine Jivkov, Evren'e "Türk istihbarat birimlerinin" Türk asıllı Bulgaristan vatandaşlarının Türkiye'ye göç etme arzusunu körükleyerek Bulgaristan'ın içişlerine karıştığını belirtmiştir.¹² Evren, Jivkov'un bu iddialarını reddetmiş ve Türkiye'nin bir göç hareketi istemediğini tekrarlamıştır.¹³ Jivkov da bunun üzerine insanlık adına, göç sebebiyle dağılmış bazı aile fertlerinin bir araya getirilmesi için izin verilebileceğini söylemiş, Türk tarafının bir liste yapmasını ve bu konunun bundan sonra kapatılarak tekrar gündeme getirilmemesini istemiştir.¹⁴

4 Mayıs 1984 tarihinde, Bulgaristan Türklerinin Sosyalizm ideolojisine daha çok inandırılması için BKP'nin ne gibi çalışmalar yapması gerektiği hakkında bir toplantı düzenlenmiştir.¹⁵ Todor Jivkov burada uzun bir konuşma yapmıştır.¹⁶

Jivkov, konuşmasında öncelikle Bulgaristan'daki Türklerin durumuna değinmiş, görüşlerini maddeler halinde sıralamıştır. Jivkov'a göre;

- 1- Farklı etnik grupların varlığı Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde milli birliğin sağlanması yolunda problem yaratmaktadır. Bu sosyalist toplum oluşturmada da sorun çıkarmaktadır. BKP MK Politbürosu işte bu yüzden, Bulgaristan'da yaşayan etnik gruplara Marksist-Leninist öğretisi doğrultusunda partide seminerler vererek Komünist fikirler aşılmasına çalışmakta ve tüm toplumu tek bir Sosyalist Bulgar halkı haline getirmek istemektedir.

¹⁰ Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 909, l. 6.

¹¹ Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 909, l. 6.

¹² Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 909, l. 7.

¹³ Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 909, l. 7.

¹⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 909, l. 7.

¹⁵ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt IV (1984-1985)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 8-14.

¹⁶ Ts. D. A., f. 1, op. 67, a. e. 3090, l. 44.

- 2- Tarihsel süreç içerisinde milletler ve etnik gruplar ortaya çıkmakta veya ortadan kaybolmaktadır.
- 3- Bulgaristan tek milletli bir devlettir. Ancak bu topraklarda, tarihsel geçmişi ve özel durumu sebebiyle etnik gruplar da yaşamaktadır. Birinci sırada Türkler, ikinci sırada Romanlar vardır. Bunlar dışında herhangi bir problem yaratmayan diğer küçük azınlık grupları da vardır. Ancak iki büyük grubu oluşturan Türkleri ve Romanları önemsememek olmaz. Aksine üzerlerinde ciddiyle durulması gerekir.
- 4- Bulgaristan Türkleri etnik olarak, ister bu topraklara gelip yerleşen Türkler olsunlar, isterse Türk egemenliği altındayken asimile edilen Bulgarlar olsunlar fark etmez. Gerçek olan Bulgaristan Türklerinin burada bulunmasıdır. Onlar kendi dillerini konuşup kendi inançlarını yaşıyorlar. Bulgar milli şuurunu taşıyorlar.
- 5- Bulgaristan Türkleri buradalar ve burada yaşamaya devam edecekler. Önemli olan budur. Burada doğdular ve büyüdüler. Bulgaristan vatandaşı sayılıyorlar.
- 6- BKP'nin çalışmaları sonucu bu etnik halk sosyalist ideale yakınlştırılmıştır. Uygulanan politikaların doğruluğu test edilmiştir. Keza Bulgaristan'daki bütün okullarda ana dil olarak Bulgarcanın okutulması doğru bir politika olmuştur. Bu ülkede sosyalizmin gelişip yerleşmesine yardımcı olacaktır.
- 7- Bulgaristan Türklerine yönelik yapılan çalışmalar sırasında iki önemli konu unutulmamalıdır;
 - a- Türkler artık kalabalık bir nüfusa ulaşmış, yaklaşık bir milyon olmuşlardır. Bunlar Bulgaristan aleyhine çalışan Türkiye ve ABD istihbaratları ile diğer batılı devletler tarafından kullanılabilirler. İleride de kullanılacaklardır.
 - b- Biz devlet olarak anayasada belirtilen hakların verilmesi konusunda ülkemizdeki Türklere eşit vatandaş gözüyle bakmıyoruz. Diğer Bulgaristan vatandaşları ile eşit tutmuyoruz. Mesela; Türkleri Bulgar ordusuna subay olarak almıyoruz. Sadece işçi asker olarak inşaat işlerinde çalıştırıyoruz. Polis de yapmıyoruz. Devletin kamu kurum ve kuruluşları ile merkez teşkilatlarında neredeyse hiç yoklar. Yerel birimlerde de çok az kadroları var.
- 8- Ülkedeki Bulgaristan Türkleri ve Romanları Bulgar vatandaşları ile kaynaştırmak için ekonomik, siyasi, kültürel ve ideolojik tedbirler almalıyız. Başka yol yok. İster Bulgaristan Türklerinden isterse Bulgar asıllı vatandaşlardan gelsin gittikçe artan milliyetçilik akımına karşı mücadele etmeliyiz. Ayrıca Bulgarlar ile Türklerin evlenmesini teşvik etmeliyiz. Karışık evlilikler artmalı. Bu arada bir kanun

çıkararak, karışık evliliklerden doğan çocukları, anne babasından birinin Bulgar asıllı olduğunu ileri sürerek, nüfus cüzdanına Bulgar olarak kaydettirmeliyiz.

- 9- Büyük bir siyasi hata yapmamak için, şimdilik Bulgaristan Türklerine aslen Bulgar oldukları, Osmanlı zamanında zorla Türkleştirildiklerini söylemeyelim. Çünkü bu yaklaşım onların milliyetçilik duygularını arttırır. Bulgaristan Türklerinin diğer vatandaşlarla eşit statüde oldukları anlatılmalı. Bu ülkede yaşıyor ve çalışıyorlar. Vatanları Bulgaristan. Kendilerini artık Bulgar olarak gördüğümüzü söylemeli ve böyle yaklaşmalıyız.¹⁷

BKP, 8 Mayıs 1984 tarihinde bir başka toplantı yapmış ve Bulgaristan Türklerinin Sosyalist Bulgar halkı ile kaynaşması, bütünleşmesi için nasıl bir politika yürütüleceğine dair proje geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸ Burada Todor Jivkov konuşma yapmış, 1983 yılının Mart ayında düzenlenen ve gündem konusunun “Türk Sorunu” olarak adlandırıldığı toplantıda sunum yapan kişilerin dinlenmesini rica etmiştir.

Mart 1983 tarihinde başlatılan söz konusu projede Bulgaristan Türklerinin Sosyalist Bulgar halkı içerisinde eritilmesi ve Bulgar halkı ile bütünleştirilmesi için ne gibi faaliyetlerin yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. 16 ay gibi bir zaman diliminde hazırlanan ve 80 sayfa tutan rapor bu toplantıda gündeme alınmış, başta Jivkov olmak üzere Dimitır Stoyanov, Penço Kubadinski, Georgi Yordanov, Georgi Atanasov, Grişa Filipov, Georgi Tanev, Petır Tañev, Yordan Yotov, Dimitır Stanişev, Petır Dülgerov, Anastasiy Donçev söz almış, görüşlerini paylaşmışlardır.¹⁹

Bir başka BKP belgesine göre; 18 Ocak 1985 tarihinde Georgi Atanasov, BKP MK Birinci Sekreterleri ile bir toplantı yapmıştır.²⁰ Atanasov burada Bulgaristan’daki azınlıklar konusuna değinmiştir.²¹ Ona göre;

1970’li yılların başında Smolyan, Pazarcık, Blagoevgrad ve diğer yerlerde yaşayan Müslüman Bulgarların (Pomak Türklerinin) isimleri değiştirilmiş ve

¹⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 67, a. e. 3090, l. 44-49.

¹⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 67, a. e. 3090, l. 58; İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt IV (1984-1985)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 15-96.

¹⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 67, a. e. 3090, l. 58-139.

²⁰ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 72, l. 1.

²¹ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt IV (1984-1985)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 263-286.

kendilerine Bulgar adları verilmiştir.²² Bulgaristan'ın bu politikası “Zorla İsim Değiştirme” operasyonunun başlangıcı sayılmalıdır. Pomak Türklerinin adlarını değiştirerek Bulgar bilinci oluşması ve Sosyalist Bulgar halkı arasında erimesi istenmiştir.

Atanasov devam etmiştir; Son birkaç yıl içerisinde Bulgaristan'daki Romanların Bulgar Sosyalist halkı ile kaynaşmasını sağlamak için nüfus cüzdanları değiştirilmiş ve yeni cüzdanları Bulgar ismi ile verilmiştir. Bu operasyonda 250 bine yakın Roman Bulgarlaştırılmış ve onların Türkleşmelerinin önüne geçilmiştir.²³

Bununla birlikte 1968-1972 yıllarında Pomaklara yönelik isim değiştirmelerden kurtulanlar ile karışık evliliklerden doğan çocuklara Bulgar isimleri verilmeye devam edilmektedir.²⁴ Pomaklar ve Romanlarla birlikte Bulgaristan Türklerinin isimlerinin değiştirilmesine devam edilmektedir.²⁵

Türklerden, başlangıçta birkaç bin kişinin isminin değiştirilmesi söz konusu iken artık Kırcaali bölgesinde yaşayan Türklerin tamamının isimleri değiştirilmiştir. 14 Ocak 1985 tarihi itibarıyla Kırcaali'de 214 bin, Haskovo'da 41 bin, Plovdiv'de 22 bin, Pazardjik'ta 5 bin, Silistre'de 3.500, Stara Zagora'da 11 bin, Burgaz'da 9 bin, Blagoevgrad'da 3 bin olmak üzere yaklaşık 310 bin kişinin isimleri Bulgar isimleri ile değiştirilmiştir.²⁶

²² Bulgaristan'daki Pomak Türklerinin asimilasyonu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, İkinci Baskı, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2012; İlker Alp, “Bulgarların Pomak Türkleri Politikası (Kıpçaklar-Kumanlar)”, *Diyanet, Üç Aylık İlmî Dergi*, C. 29, S. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, ss. 75-80; Halim Çavuşoğlu, *Balkanlarda Pomak Türkleri, Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı*, KÖKSAV-Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara, 1993; Seren Özcan, *Pomak Kimliği*, Ceren Yayıncılık, Edirne, 2013; İbrahim Kamil, “Pomak Türklerinin ‘Kimlik Mücadelesi’ ve Bulgaristan Komünist Partisinin Gizli Kararları (1948-1984)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 59, Erzurum, 2017, ss. 435-477.

²³ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 72, l. 1; Ayrıca bkz.; Müzehher Yamaç, “Multicultural Ethnic Composition in The Balkans, Minority Rights and Bulgaria”, (Ed.) Dimitar Kirilov Dimitrov, Rasim Yılmaz, Günther Loschnigg, *International Balkan and Near Eastern Social Sciences Conference Series*

IBANESS Conference Series, Plovdiv/Bulgaria, March 12-13, 2016, s. 717.

²⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 72, l. 2; İlker Alp, *Bulgarian Atrocities, “Documents and Photographs”*, K. Rustem & Bro. London-Nicosia-İstanbul, 1988, ss. 133-137; “Zorla İsim Değiştirme” sürecini Pomak Türklerinin asimile edilmeye çalışıldığı 1912-1913 Balkan Savaşlarına kadar götürmek mümkündür. Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler, Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 99.

²⁵ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 72, l. 2.

²⁶ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 72, l. 2-g.

BKP bölge komiteleri işlemleri tamamlamıştır. Bu süreç, öngörüldüğü gibi, kolay ve sessiz olmamıştır.²⁷ Todor Jivkov liderliğinde yürütülen bu operasyon sırasında tepkilerle karşılaşmış Momçilgrad, Cebel, Benkovski ve başak yerlerde Türklerin başlattığı eylemler devlet, parti ve işçileri elemanları tarafından bastırılmış, isim değiştirmeler kısa zamanda sonuçlanmıştır.²⁸ Ancak bu eylemlerin bastırılması sırasında onlarca Bulgaristan Türkü öldürülmüştür.²⁹ Bazı kaynaklara göre öldürülenlerin sayısı 140'a ulaşmış, 400 kişi kadarı Belene toplama kampına gönderilmiştir. Yüzlerce aile dağlık, kalabalıklardan izole edilmiş yerlere sürülmüştür. Binlerce erkek ailelerinden habersiz değişik yerlere sürgün edilerek ağır şartlarda çalışmaya zorlanmıştır.³⁰

Aynı tarihteki (18 Ocak 1985) toplantıda Atanasov'dan sonra Todor Jivkov konuşmuştur.³¹ "Çok Gizli" ibaresi taşıyan bu konuşma tutanaklarına göre Jivkov; "Zorla İsim Değiştirme" operasyonunda meydana gelen gelişmeleri ve elde edilen sonuçları paylaşmıştır.³² Ona göre;

Bulgaristan'da etnik grup olarak tanımlanan Bulgaristan Türklerinin Türkiye ile hiçbir ilgileri yoktur. Bunlar Türk etnik grubunun parçası değildir. Tarihsel olarak Bulgaristan Türkleri 500 yıllık Osmanlı yönetimi zamanında asimilasyona tabi tutulmuş Bulgarlardır...³³

Jivkov konuşmasının devamında; Nisan 1956 Plenum'u (Geniş katılımlı toplantı) kararları ile Pirin bölgesinde yaşayan Makedonların, Yugoslavya'nın ruhu bile duymadan nasıl Bulgarlaştırıldıklarını anlatmış ve sözü yine Bulgaristan Türklerine getirmiştir; "Türkler Kırcaali, Asenovgrad, Meriç Nehri kıyıları gibi stratejik yerlerde yaşamaktadırlar. Batı ile olası bir savaşta buraları Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'da olduğu gibi ABD istihbaratı tarafından karıştırılacaktır."³⁴

Mesela; Yakın zamanda Bulgaristan'a Kenan Evren'in görevlendirdiği bir Türk heyeti geldi. Bu haber 2-3 saat içerisinde Kırcaali bölgesine yayılmıştır.

²⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 72, l. 2-g.

²⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 72, l. 3.

²⁹ Müzehher Yamaç, "The Migration From Balkans By The 19th Century Up To Now", (Ed.) Dimitar Kirilov Dimitrov, Dimitar Nikoloski, Rasim Yılmaz, *IV. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series*, Russe/Bulgaria, April 08-09 2017, s. 838.

³⁰ Nurcan Özgür, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, DER Yayınları, İstanbul, 1999, s. 74.

³¹ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt IV (1984-1985)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 252-261.

³² Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 1.

³³ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 1.

³⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 4.

Nasıl bir istihbaratları olduğunu görüyorsunuz. Türkler, kendi vatandaşları için diyorlar ama açtıkları televizyon kanalları Bulgaristan'ı hedef alıyor. Hatta ABD, uzaya Türkiye için uydu fırlatıyor ve bunu Bulgaristan'dan istihbarat almak için yapıyorlar. Burada Atanasov'un söylediklerini yapmazsak seneye geç kalmış olacağız.”³⁵

Jivkov konuşmasına devam etmiştir; “Kenan Evren, heyetten bir mektup göndermişti.³⁶ Mektupta, Bulgaristan Türklerinin isimlerinin değiştirilmesi konusunu soruyor. Ben de cevap olarak;

- 1- Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Türk Milletinin bir parçası olmadıklarını, Türkiye ile hiçbir ilgilerinin bulunmadığını söyledim. Bulgaristan Türkleri tarihsel olarak Bulgar halkının bir parçasıdır. Şimdi de yeni sosyal düzenin kurulmasına katkıda bulunmaktadır. Gelecekte de böyle olacaktır. Ayrıca Türkiye'nin Bulgaristan'ın içişlerine karışma hakkı yoktur. Bu davranış uluslararası hukukun da çiğnenmesi demektir.
- 2- İsim değiştirmek ne demektir? Size açıklayayım; Bulgaristan kanunlarına göre isteyen her vatandaşın kendi ismini değiştirme hakkı vardır. Bunun için sadece bir dilekçe vermesi yeterlidir. Kimse kişinin ismini değiştirme arzusunu reddedemez. Türk heyetine şunu söyledim; siz herhalde kendi arzularıyla isimlerini değiştiren Bulgar Müslümanlarını (Pomak Türklerini) kastediyorsunuz. Bu bizim kanunlarımız çerçevesinde yapılan bir şeydir” dedim.

Bulgaristan'daki Türklerle ilgili bir başka konu, Türkiye'ye göç etmek istemeleridir, diye devam eden Jivkov; “Geçmişte Bulgaristan ve BKP, Nisan 1956 Plenum'una kadar, Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç etmesine izin

³⁵ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 4; Türkiye'nin Bulgaristan Türklerine yönelik propaganda yaptığı, Türkiye sevgisini canlı tutarak Bulgaristan'a bağlılıklarını engellemeye çalıştığı iddiaları Jivkov ile birlikte Bulgar araştırmacıların da sıkça dile getirmekten hoşlandığı konulardır. “Zorla İsim Değiştirme” operasyonu dahi bu iddialara dayandırılmaya çalışılmıştır. Ayşe Kayapınar, “Bulgar Tarihçilerin Komplolarından Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri”, *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, s. 115.

³⁶ Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 15 Ocak 1985 tarihli mektubunda; Bulgaristan'daki Türk azınlığı sorununun iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri çerçevesinde çözülmesini istemiştir. Sonuç alınmayınca Türkiye, 22 Şubat, 4 Mart, 10 Nisan ve 24 Ağustos 1985 tarihlerinde Bulgaristan'a dört adet nota vermiştir. Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016, ss. 228-229; Türkiye bu notalardan da sonuç alamayınca kapsamlı bir göç antlaşması yapılması önerisinde bulunmuş, bu öneri Sofya yönetiminde olumlu karşılanmamıştır. Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayınları, Bursa, 2016, s. 103.

verilmemesi politikası gütmiştir. Biz de buna uymuştuk. Ancak daha sonra göç konusunun Türkiye tarafından aleyhimize koz olarak kullanılmasını engellemek için ikili antlaşma yaptık. Biz buradaki Türklere madem gitmek istiyorsunuz hadi gidin dedik. 1968-78 yakın akraba göç antlaşması yapıldı ve gittiler.

Bundan sonra Türkiye de göç istemedi. Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, hatta Sofya'yı ziyaretinde Kenan Evren göçe karşı olduklarını söylediler.³⁷ Kenan Evren, Bulgaristan Türklerinin vatani Bulgaristan'dır bile dedi. Türklerin Türkiye'ye göç etmesini istemediklerini, sadece aile fertleri dağılmış bazı kişilerin göçüne izin verilmesini ifade etti.³⁸ Bu dağılmış ailelerin sayısının yaklaşık 100 olduğunu söyledi. Benim Türkiye'yi ziyaretim sırasında bu sayı 1500 aileye çıkmıştı. Bu konu üzerinde çalışıyoruz ve kabul edeceğiz. Yani Türkiye genel bir göç ile ilgilenmiyor. Biz ise 100-150 bin kişinin Türkiye'ye gitmesini istiyoruz. Madem istekliler gitsinler," açıklamalarında bulunmuştur.³⁹

Jivkov, "Biz (Bulgaristan Yönetimi) ne yapıyoruz? Biz kanunlarımız çerçevesinde sadece Türklerin Arap (kastettiği İslamîyet'ten kaynaklanan isimler, Kuran'da geçen isimler) isimlerini Bulgar isimleri ile değiştiriyoruz.⁴⁰ Böyle olması gerekiyor. Dikkat edin bu verdiğim bilgiler çok gizli. Açığa çıkmaması gerekiyor. Sakin ve sessizce işimizi yapalım. İsimlerini değiştirelim. Biz camileri kapatmıyoruz. Onlar duruyor. Hocalar duruyor. İbadetlerini istedikleri gibi yapıyorlar. Bunlarla ilgilenmiyoruz. Bulgaristan anayasasına göre her Bulgar vatandaşının istediği dine inanma özgürlüğü var. Biz dinlerine karışmıyoruz ama isimlerini değiştirecekler. Bunun ne demek olduğunu herkes biliyor."⁴¹

Kırcaali bölgesindeki Türklerin isim değiştirmesi tamamlandı. Geriye ne kaldı. Geriye Deliorman kaldı. Bütün Razgrad ve Şumnu bölgesi kaldı. Bu bölgelerde baskı kurmadan önce kimler isimlerini değiştirmek istiyorsa değiştirsin. Ancak diğer bölgelerdeki Türklerin isimleri her halükarda değiştirilecek. Konu Politbüro'nun yetkisi dâhilindedir.⁴² Kırcaali bölgesindeki Türklerin isim değiştirme operasyonlarını yerel makamlar gerçekleştirdi. Devletin merkezî güçlerine ihtiyaç olmadı. Diğer yerlerde de aynı şekilde yapılmalı."⁴³

³⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 6.

³⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 6.

³⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 7.

⁴⁰ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 7.

⁴¹ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 7.

⁴² Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 7.

⁴³ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 8.

Todor Jivkov devam etmiştir; “İsimler değiştirildikten sonra da durmak yok. Türklerin Bulgarlaştırılması için çalışmaya devam etmek gerekiyor. Gelecekte bunlar tamamen Bulgar olacak. Fakat sorun bizim (Bulgar asıllı) kadrolarımızda. Bulgar asıllılara bu ismi değiştirilen Türklerin kendi kardeşleri olduğu anlatılmalı ve ikna edilmeliler. Bu sebeple geriye doğru, Türklerin atalarının, soy ağaçlarının da isimleri değiştirilmeli...⁴⁴ Başka ne yapmalıyız? Öncelikle basına müdahale etmeliyiz. Bu konuda haber akışı olmamalı. Öğrenirlerse felsefe yapmaya başlayacaklar. O bakımdan dikkatli olmalıyız. Mesela, Blagoevgrad’da isimlerin değiştirilme operasyonunu sadece dört kişi biliyordu.⁴⁵ Şimdi, bu işi bitirmek için Yoldaşlar, BKP, Çiftçi Birliği, Vatan Cephesi, Kadınlar ve Komsomollar (Genç komünistler) organize olmalıdır. Olayların çıkmasına kesinlikle izin verilmemelidir. Ama nihayetinde devletiz. Bir olay olduğunda devlet gücünü göstermeli ve her türlü eylem engellenmelidir.⁴⁶

İsim değiştirme uygulamaları, Türk esaretinden kurtulma günü gibi, ülke çapında bayram haline getirilmelidir. Türk halkının Bulgar halkı arasında tamamen kaynaşması için çalışmaya devam etmeliyiz ki bu Türkler halkımızla, devletimizle ve enternasyonalizmle birleşebilsinler.⁴⁷ Yoldaşlar, bu isim değiştirme işi çok sakın, sessiz ve sinirlenmeden yapılmalıdır. Biz Kırcaali’de büyük tepkilerle karşılaşacağımızı hesaplamıştık. Orası Türklerin kalesi gibi görünüyordu. Ama işimizi 20 gün gibi kısa bir zamanda bitirdik.”⁴⁸

Jivkov açıklamalarına devam etmiştir; “Kenan Evren’in gönderdiği heyet Türkiye’ye döndükten sonra Bulgaristan aleyhine propaganda başladı. İstedikleri kadar gürültü çıkarsınlar bu onların sorunu. Bizde isteyen herkes ismini değiştirebilir. Bu yapılıyor. Camilere, hocalara, dini ritüellere karışmıyoruz. Türkler sadece isimlerini değiştiriyorlar. Bu tarihî bir geri dönüş. Henüz sonuçlanmadı, devam ediyor.”⁴⁹

“Zorla İsim Değiştirme” operasyonunun başladığı tarihlerde Türk ve Dünya kamuoyunda bu işin emir vereninin kim olduğuna dair tartışmalar yaşanmıştır.

⁴⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 8.

⁴⁵ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 8; Bulgaristan Türklerinin isimlerinin zorla değiştirilmesine yönelik emirler çoğunlukla sözlü olarak verilmiş ve sayılı kişi tarafından bilinmesi istenmiştir. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, “1984-85 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları”, *89 Göçü, Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, s. 179.

⁴⁶ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 8.

⁴⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 9.

⁴⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 9.

⁴⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 10.

Ancak BKP belgelerinin yayınlanmasıyla birlikte gerçek failler ortaya çıkmış, operasyonun ilham kaynağı, organizatörü, koordinatörü ve emir verenin şüphe götürmeyecek şekilde bizzat Todor Jivkov olduğu anlaşılmıştır.⁵⁰ Geç anlaşılmasının sebebi Jivkov'un her zamanki kurnazlığını kullanarak bu tür emirleri yazılı yerine söz ve işaretlerle vermesidir. Böylece emirler baskın şeklinde, aniden ve gizli bir şekilde uygulanacak, başarı şansı artacaktır. “Zorla İsim Değiştirme” operasyonunun uygulayıcıları, BKP MK Sekreterliği, Politbüro, BKP Parti örgütü, ordu, polis ve istihbarat birimleri olmuştur.⁵¹

30 Mart 1985'te, Todor Jivkov'un başkanlığında BKP MK Sekreterleri ile Bakanlar Kurulu Başkan yardımcısı Vitoşa'da toplanmıştır. Burada Jivkov, Bulgaristan'ın karşı karşıya olduğu ulusal ve uluslararası sorunlara değindikten sonra sözü Bulgaristan Türklerine getirmiş ve “Zorla İsim Değiştirme” operasyonunda gelinen noktadan bahsetmiştir.⁵²

Jivkov'a göre isim değiştirmeler karşısında Türkiye ve dünya tepki gösterse de 15-20 yıl sonra her şey unutulacaktır.⁵³ Bundan sonra BKP, Bulgaristan'daki Türklerin dinlerine yönelmelidir. Türklerin dini organizasyonlarının başına isim değiştirmelerin haklılığına inanan bizden hocalar getirilmelidir. Onların kontrolünde olmalıdır. Birkaç yıl sonra da İslâm'a karşı çok ciddi tedbirler alınmalı, yeni çalışmalar başlatılmalıdır.⁵⁴

Türk okulları için de aynı şekilde çalışılmalıdır. Türklerin aile bağları çok kuvvetlidir. Erkekler nereye çalışmaya giderlerse gitsinler geriye ailelerinin yanına dönüyorlar. Çocuk yapıyorlar. Buna da dikkat ederek Türkler dinden uzaklaştırılmalıdır.⁵⁵

2-Kimlik Mücadelesi ve Yapılan Eylemler

BKP gizli belgelerinden anlaşıldığı üzere, 1985-1989 yılları arasında yürütülen “Zorla İsim Değiştirme” operasyonunun tamamlanması ve

⁵⁰ Веселин Ангелов, Строго Поверително, Асимилаторската Кампания Срещу Турското Национално Малцинство в България, Документи, 1984-1989, [Angelov, Veselin, *Strogo Poveritelno, Asimilatorskata Kampaniya Srestu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bulgariya, Dokumenti, 1984-1989/ Çok Gizli, Bulgaristan'daki Türk Milli Azınlığına Yönelik Asimilasyon Kampanyası, Belgeler, 1984-1989*], Peçatnitsa “Simolini”, Sofya, 2008, s. 7.

⁵¹ Angelov, *Strogo Poveritelno, Asimilatorskata Kampaniya*, s. 7.

⁵² Истината за Възродителния Процес, Документи от Архива на Политбюро и ЦК на БКП, [İstinata za Vizroditelniya Protses, Dokumenti ot Arhiva na Politbüro i TsK na BKP/Zorla İsim Değiştirme Operasyonunun Gerçekleri, BKP MK Politbürosu Arşivi Belgeleri], (Ed.) Samuel Levi, İnstitut za İzsledvane na İntegratsiyata, Sofya, 2003, s. 29.

⁵³ İstinata za Vizroditelniya Protses, s. 31.

⁵⁴ İstinata za Vizroditelniya Protses, s. 31.

⁵⁵ İstinata za Vizroditelniya Protses, s. 31.

asimilasyonun özümsemesi için gerekli ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal tedbirler alınmıştır. Buna rağmen Bulgaristan Türklerine yönelik baskılar istenilen sonucu vermemiştir. “Zorla İsim Değiştirme” operasyonunun hemen ertesinde aydınlar başta olmak üzere Bulgaristan’daki Türkler, yurt içinde ve yurt dışında ses getirecek olan direniş örgütleri kurmuşlardır. Bunlardan bazıları; Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi,⁵⁶ Bulgaristan Bağımsız İnsan Hakları Derneği, Uzun Kış (Dılga Zima) Derneği, 1989 Viyana Destek Derneği ve İnsan Haklarının Savunulması Demokratik Birliği’dir.⁵⁷

Bulgaristan Türkleri, bu dernek ve örgütlerin liderliğinde yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde mitingler, yürüyüşler, protestolar, aktif ve pasif direnişler, açlık grevleri, kişisel veya kitlesel tepkiler göstermişler, kimliklerine sahip çıkmaya çalışmışlardır.⁵⁸ Bu eylemler sırasında binden fazla Türk öldürülmüş,⁵⁹ yüzlercesi kayıplara karışmış, binlercesi “Belene” başta olmak üzere çeşitli cezaevlerine gönderilmiş, yine binlercesi Bulgaristan’ın değişik bölgelerine sürgün edilmiştir.⁶⁰ Ayrıca Türklerin önde

⁵⁶ Emine Alpay, *Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği*, Hiper Yayın, İstanbul, 2018, ss. 174-181.

⁵⁷ Türk ve Bulgarların kurduğu direniş örgütlerinin amaç ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direniş”, *89 Göçü, Bulgaristan’da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, ss.199-234; Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler, Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayınları, Bursa, 2011, ss. 162-179; İsmail Cambazov, *Balkanlarda Türkler ve Müslüman Azınlıklar*, 21. Yüzyıl Türk Kültür Merkezi Yayınları, Sofya, 2013, s. 206.

⁵⁸ Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan” ss. 221-226; Михаил Груев, Алексей Кальонски, Възродителният Процес, Мюсюлманските Общности и Комунистическият Режим, [Gruev, Mihail, Kalönski, Aleksey, *Vzroditelniyat Protses, Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim/Zorla İsim değıştirme Süreci, Müslüman Toplumu ve Komünist Rejim*], İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo “Siela”, Sofya, 2008, ss. 176-193.

⁵⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 412; Akşin’e göre bu sayı 800-2 500 arasındadır. Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 18. Basım, İstanbul, 2014, s. 287.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz.: Ahmet Şerif Şerefli, *Bulgaristan’daki Türkler (1879-1989)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002; Ahmet Şerif Şerefli, *Türk Doğduk Türk Öldük*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990; Hüseyin Köse, *Kanlı İzler, Şehitlerimizimizin Belgesel Öyküleri*, Ekspres Print, Sofya, 2001; Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis’e, Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, Ankara, 2003; Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 3. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 2012, ss. 419-438.

gelen kişileri ile aydınlardan oluşan yüzlercesi iki hafta içinde Bulgaristan'ı terk etmek mecburiyetinde bırakılmışlardır.⁶¹

Avrupa'ya çeşitli yollardan kaçan veya gönderilen Türk aydınları oralarındaki radyo ve televizyon programlarına katılarak Bulgaristan Türklerine yapılan baskı ve zulümleri anlatmışlar, Paris'te düzenlenen İnsan Hakları Konferansı'na katılmışlardır.⁶² Burada, katılımcıları etkilemişler, Fransa Dışişleri Bakanı'nın yaptığı kapanış konuşmasında olaylara değinmesine sebep olmuşlardır. Dışişleri Bakanı bu konuşmasında, zorla yapılan asimilasyon politikalarına ve halkların kitleler halinde göç etmelerine yol açan uygulamalara seyirci kalınmayacağını, toplantının sürdüğü günlerde binlerce kişinin milliyetleri veya dinleri sebebiyle ülkelerini terk etmek zorunda olduğunu, Bulgaristan'ın söz konusu kimselerin kimliklerini koruyacak önlemleri almasını, Fransa adına istediğini belirtmiştir.⁶³

Uluslararası düzeydeki bu gelişmelerden sonra Bulgaristan Türkleri, Bulgaristan'da kendi haklarını yeniden kazanmak ve onurlu bir hayat sürebilmek için⁶⁴ açlık grevine başlamışlardır.⁶⁵ Bu grevlere Kuzey ve Güney Bulgaristan'dan yüzlerce kişi katılmış, Avrupa radyolarına bağlanarak röportajlar vermiş, din, dil ve kültürel haklarının iadesini dile getirmiş,⁶⁶ yayınladıkları bildiri ile dinî, etnik ve siyasi farklılıkları sebebiyle deli

⁶¹ Върбан Тодоров, “Етномаљцинствните Проблеми и Евроатлантическата Интеграција на Българија, [Todorov, Virban, “Etnomaltsinstvenite Problemi i Evroatlantičeskata İntegratsiya na Bılgariya (Podmyana na Stari s Novi İdeologemi)"/Azınlık Problemleri ve Bulgaristan'ın Avro-Atlantik'e Entegrasyonu (Eski İdeolojik Anlayışın Yenisi ile Değişimi)], *Etnomaltsinstveni Problemi v Yugoiztočna Evropa Prez 90'te Godini na XX vek i Evroatlantičeska İntegratsiya na Bılgariya*, (Ed.) Anton Pırvanov, İzdatelstvo “Albatros”, Sofya, 2001, s. 256.

⁶² Gruev vd., *Vızroditelnyat Protse*s, s. 181.

⁶³ Nermin Abadan Unat, “Türklerin Bulgaristan'dan Zorunlu Göçü”, *Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Açısından Bulgar Zulmü (29.06.1989), Tebliğler*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1990, ss. 31-32.

⁶⁴ İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990, s. 334.

⁶⁵ “Възродителни Процес”, *Българската Държава и Българските Турци (Средата на 30'te-Началото на 90'te Години на XX. Век), Том I, Архивите Говорят*, [“Vızroditelnyat Protse”s”, *Bılgarskata Dirjava i Bılgarskite Turtsi (Sredata na 30'te- Naçaloto na 90'te Godini na XX. Vek), Том I, Arhivite Govoryat*”/Zorla İsim Değişirme Operasyonu”, *Bulgaristan Devleti ve Bulgaristan Türkleri (XX. Yüzyılda 30'lu Yılların Ortalarından 90'lı Yılların Başlarına) Cilt I, Arşivler Konuşuyor*], (Yay. Haz.) Vasil Güzelev, Georgi Markov, Doyno Doynov, Plamen Mitev, Svetlozar Eldirov, Stefan Andreev, Dirjavna Agentsiya “Arhivi”, Sofya, 2009, ss. 505-510.

⁶⁶ Gruev vd., *Vızroditelnyat Protse*s, s. 181.

damgası vurularak hastanelere yatırılanların salıverilmesini istemişlerdir.⁶⁷ Açlık grevleri “Mayıs Olaylarına” kadar devam etmiştir.

Bulgaristan Türkleri, isimlerinin zorla değiştirilmesine ve varlıklarının yok edilmesine yönelik politikalara en güçlü ve kalabalık bir şekilde ilk defa 19 Mayıs 1989’da Şumnu’ya bağlı Yusufhanlar (Pristoe) köyünde tepki göstermişlerdir.⁶⁸ Özgürlük yürüyüşü buradan başlamış,⁶⁹ “Adlarımızı iade edin”, “Dilimizi, dinimizi, geleneklerimizi müsaade edin”, “Kahrolsun Jivkov” sloganları atarak Koalinovo şehrine doğru yürüyüşe geçmişlerdir.⁷⁰ Bu yürüyüş sırasında civardaki Şarvı, Davulcular, Saltıklar, Çoban Nasif, Nasufçular ve Emberler gibi köy, kasaba ve şehirlerden katılımlar olmuştur.⁷¹ Kalabalık, yol üzerindeki Kliment köyü meydanında bir miting yapmıştır. Burada Bulgaristan’ın “Zorla İsim Değiştirme” politikalarını eleştiren Türkçe nutuklar atılmış, şiirler ve şarkılar Türkçe olarak söylenmiştir. Daha sonra Naum köyünden geçerek Koalinovo’ya yakın Köklüce dağına varılmış, burada kalabalığın önu Bulgar milis ve askeri birlikleri tarafından kesilmiştir. Çatışmalara, engelleme çalışmalarına ve bir kişinin öldürülmesine⁷² rağmen yürüyüş devam etmiş ve şehre giren Türkler burada miting yapmayı başarmışlardır.⁷³ 21 Mayıs 1989’dan itibaren Bulgaristan Türklerinin direniş hareketi hızla yayılmış Kırcaali, Razgrad ve Hasköy’de binlerce Türk yürüyüş ve miting yapmıştır. 23 Mayıs’ta da tekrarlanan bu yürüyüşler sırasında göstericiler üzerine açılan ateş sonucu üç kişi ölmüş, otuzu aşkın kişi de yaralanmıştır.⁷⁴

Bulgaristan’ın öldürmeye kadar varan baskıları üzerine yeni yeni protestolar ve açlık grevleri düzenlenmiş, bu defa olaylar bütün Bulgaristan’a yayılmıştır. Türkler 35 kişilik bir heyet oluşturmuşlar ve bunun önderliğinde protestolar ve kınama yürüyüşleri başlatmışlardır. Bu yürüyüşlere Şumnu’ya bağlı Mahmuzlar’dan 10 bin kişi, Bohçalar’dan 15 bin kişi, Razgrad’dan 5 bin kişi

⁶⁷ Gruev vd., *Vızroditelnıyat Protses*, s. 181, dipnot 515.

⁶⁸ Zafer. “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan, s. 225; Aynı tarihte Kırcaali’ye bağlı Cebel’de de yürüyüş ve rejimi protesto mitingleri başlatılmıştır. Салих Бозов, В Името На... Името, Том III, [Bozov, Salih, *V İmeto Na... İmeto, Tom III/İsimden... İsmi, Cilt III*], Smolyan, 2013, ss. 9-10.

⁶⁹ Embiya Ulusoy, *Delıorman*, Hünkâr Ofset, İstanbul, 2003, s. 270.

⁷⁰ Hüseyin Köse, *Kanlı İzler, Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri*, Ekspres Print, Sofya, 2001, s. 82.

⁷¹ Fazıl Bülent Kocamemi, *Urumeli'nin Gözyaşları*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ceren Yayınları, Edirne, 2012, s. 130.

⁷² Zafer. “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan, s. 225.

⁷³ Köse, a. g. e., ss. 82-83.

⁷⁴ R. Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, (Yay. Haz.) Kutlay Doğan, Grafiker Yayınları, Ankara, 1990, s. 58.

ve Dulovo'dan da 5 bin kişi katılmıştır.⁷⁵ Bu eylemlerle etnik ve kültürel baskılara son verilmesi, azınlık hakları ile Türk isimlerinin iade edilmesi istenmiş, açlık grevlerine, mitinglere ve yürüyüşlere devam edileceği belirtilerek baskı ve zulümleri yapanlar tedirgin edilmiştir.⁷⁶ Bulgaristan Devleti de karşı tedbirleri almış, protestocuların üzerine ateş ederek 60'tan fazla Türkün ölmesine, yüzlencesinin yaralanmasına ve bir o kadarının tutuklanmasına sebep olmuştur.⁷⁷

3-89 Göçünün Başlaması

Bulgaristan Türkleri, 19 Mayıs 1989'dan itibaren "Zorla İsim Değiştirme" operasyonu çerçevesinde kendilerine yapılan baskı ve zulümlere direnmek için ülke çapında eylemler başlatınca Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov, 29 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan radyo ve televizyonundan yayınlanan bir konuşma yapmak mecburiyetinde kalmıştır.⁷⁸

Jivkov; "Bulgaristan Halk Meclisi'nin, Bulgaristan vatandaşlığı ve yurtdışına seyahat etme konularında bir karar alması üzerine, dışarıdan destekli bazı grupların Türklerin yaşadıkları bölgelerde karışıklıklar çıkarttıklarını belirtmiştir.⁷⁹ Bu eylemler sebebiyle ülkenin birçok köyünde düzen bozulmuştur. Bunu fırsat bilen bazı Batılı radyo istasyonları Bulgaristan'a karşı bir iftira kampanyası başlatmışlardır. Bilindiği gibi, Bulgaristan yönetimi yeni bir sosyal toplum kurmak için çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalara BKP MK Politbürosu başta olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, aydınlar, köylüler, işçiler ve partinin yerel organları katılmaktadır," açıklamasında bulunmuştur.⁸⁰

⁷⁵ *Türkiye Gazetesi*, 23 Mayıs 1989.

⁷⁶ Abdullah Soykan, Emin Atasoy, "Bulgaristan Türklerinin Son Büyük Göç Dalgasının Etki ve Yansımaları", *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel sayısı- IV*, Y. 21, S. 69, Ankara, Mart-Haziran 2015, s. 4174.

⁷⁷ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 3. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 1986, s. 439.

⁷⁸ Ömer Engin Lütem, "1984-89 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü", *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, s. 163. (137-169); Ayşe Kayapınar, "Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan'daki Türkler Açısından Değerlendirilmesi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80'nci Yılı Armağanı Özel Sayısı*, Sayı 2, Yıl 1, Eylül 2003, s. 208. (201-220)

⁷⁹ *İstinata za Vizroditelniya Protse*, ss. 38-44; Bulgaristan Meclisi'nin bu kararı bütün Bulgar vatandaşlarını kapsamakta ve pasaportların 5 yıl geçerli olmasını sağlamaktadır. Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s. 149.

⁸⁰ *İstinata za Vizroditelniya Protse*, ss. 38-39.

Jivkov konuşmasının devamında, Bulgaristan Türklerinin kalabalıklar halinde yaşadığı Deliorman ve Rodoplar bölgesinin tarihine değinmiş, bu bölgelerde 1944 yılından sonra yapılan yatırımlarla elde edilen ekonomik gelişmelerden bahsedilmiştir. Ayrıca Türklerin Bulgaristan yönetimleriyle uyumlu davrandıklarını ve çalışkan olduklarını ifade etmiştir.⁸¹ Konuşmanın sonuç kısmında Jivkov; Bulgaristan'ın çağdaş bir hukuk devleti olduğunu, Bulgar vatandaşlarının güvenliğini tehdit edici ve huzurunu bozucu eylemler ile Anayasa ve kanunlarını çiğneyen yaklaşımlara asla izin verilmeyeceğini söylemiştir.⁸²

BKP MK Sekreterliği, Todor Jivkov'un 29 Mayıs 1989'da Bulgaristan radyo ve televizyonundan yaptığı konuşmasını analiz etmiş, konuşmada verilen mesajlar çerçevesinde ülke çapında ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğine dair bir dizi emirler yayınlamıştır. Bu emirler ve alınan kararlar Jivkov'un konuşmasının hemen ertesi günü, 30 Mayıs 1989'da BKP'nin tüm bölge, şehir ve kasaba komitelerine, Politbüro üyelerine ve parti bünyesinde "Zorla İsim Değiştirme" operasyonu üzerinde çalışan birimlere gönderilmiştir.⁸³

Komünist Parti Sekreterliği; "Tek Milletli Sosyalist Bir Bulgar Toplumu" yaratma uğruna, baskı ve zulümlerle Bulgaristan Türklerine dayatılan "Zorla İsim Değiştirme" uygulamalarının Todor Jivkov'un işaret ettiği şekilde devam edeceğini belirtmiş ve alınan kararları iletmiştir.⁸⁴ Buna göre;

- 1- Bulgar vatandaşları, özellikle Bulgar gençleri, ülke aleyhine yürütülen eylemlere karşı Sofya'daki Türkiye Büyükelçiliği ile Burgaz ve Plovdiv'deki konsoloslukları önünde mitingler yapmalıdır.
- 2- Bu eylemler sırasında herhangi bir provokasyona izin verilmemelidir.
- 3- Bulgaristan radyo ve televizyonu Bulgar gençlerinin yaptığı bu mitingleri canlı yayınlamalıdır.
- 4- Aynı yayın kuruluşları Jivkov'un yaptığı konuşmayı defaten tekrarlamalıdır.
- 5- Bulgaristan milli marşı ve milliyetçi şiirler radyo ve televizyondan okunmalıdır.
- 6- Bulgaristan Türklerinin Bulgar halkının kardeşleri ve ayrılmaz bir parçası olduğu sıkça tekrarlanmalıdır.
- 7- Yürüyüş ve eylemlere katılan Türklerin bazılarının Türkiye'nin yaptığı milliyetçi propagandanın etkisinde kaldığı belirtilmelidir.

⁸¹ *İstinata za Vizroditelniya Protses*, ss. 40-43.

⁸² *İstinata za Vizroditelniya Protses*, ss. 43-44.

⁸³ *İstinata za Vizroditelniya Protses*, ss. 45-49.

⁸⁴ *İstinata za Vizroditelniya Protses*, s. 46.

- 8- Batılı yayın organlarına haber, bilgi ve röportaj veren Türk eylemciler tutuklanarak cezalara çarptırılmalıdır.
- 9- BKP politikalarını destekleyen Türk aydınları radyo ve televizyonda konuşma yapmalı, gazetelere yazılar yazmalıdır.
- 10- Jivkov'un konuşmasında belirttiği gibi; Türkiye'nin sınırı açması istenmeli ve Bulgaristan vatandaşlarının geçici ve/veya sürekli olarak yurtdışına gidebileceği ilan edilmelidir.⁸⁵

Bir başka BKP belgesine göre; 6 Haziran 1989'da BKP MK Politbürosu, Todor Jivkov başkanlığında çok gizli bir toplantı yapmıştır.⁸⁶ Toplantı tutanakları 30 sayfayı bulmaktadır. Bu tutanaklar temin edilmiş, okunmuş ve özeti çıkarılmıştır. Toplantıya katılan Politbüro üyeleri; Todor Jivkov, Georgi Tanev, İvan Panev, Grigor Stoïçkov, Penço Kubadinski, Vasil Tsanov, Petır Dülgerov, Georgi Yordanov, Emil Hristov, Petko Dançev, Naço Papazov, Petır Mladenov, Milko Balev, Yordan Yotov'dur.⁸⁷

Toplantıda ilk sözü Jivkov almış; "ülkede son durumu değerlendirmek için bu toplantıyı ben istedim. Birbirimizden hesap sormak yerine "Zorla İsim Değiştirme" operasyonu üzerinde çalışalım. Bakalım neler yapabiliriz. Asıl önemli olan şey nedir? Öncelikle, radyo ve televizyonda yaptığım konuşma bence iyi oldu. Konuşmam Bulgar halkına moral verdi. İkinci olarak Türklerin başlattığı eylemleri bastırdık. Türk bölgelerinde artık eylem yok. Karışıklıklar çıkartmak yerine Türkiye'ye göç etmek için dilekçe vermeye başladılar. Bunu kullanmalıyız. En az 200 bin kişinin Türkiye'ye göç etmesini sağlamalıyız.⁸⁸ İstatistikler bize şunu söylüyor; Biz Türkleri göndermezsek birkaç yıl içerisinde Bulgaristan Kıbrıs'a dönecektir.⁸⁹ Genel olarak ülkede durumun sakinleştiğini söyleyebiliriz. Eylemler sonlandırıldı. Sadece Şumnu'da bazı olaylar var. Göç etmek için verilen dilekçelerin sayısı artıyor. Şimdilik 12 bin oldu," demiştir.⁹⁰

⁸⁵ *İstinata za Vizroditelniya Protses*, ss. 46-48.

⁸⁶ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt VII (Nisan 1989-Haziran 1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 115-146.

⁸⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 11.

⁸⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 11.

⁸⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 12; Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik politikası sebebiyle Bulgaristan yönetimi, milli güvenlik endişesi duyarak korkuya kapılmıştır. Mehmet Hacısalihoğlu, " '89 Göçü' ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları", *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, s. 54.

⁹⁰ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 12.

Todor Jivkov devam etmiştir; “Türkiye sınırları açtı. Bulgaristan’daki gelişmeleri dramatize etmeyiniz. Kimler gitmek istiyorsa pasaportlarını alıp gitsinler. Biz kendi politikamızı yürütelim. Türkiye’nin sınırları açık tutmasını isteyelim ve Bulgaristan’daki bütün Müslümanların kısa süreli ve/veya sürekli kalmak üzere gidebileceklerini söyleyelim. Ama bu iş göç etmek olarak anlaşılmasın. Göç kelimesini kullanmayalım. Bulgaristan’ı şu sıralar terk edenlerin Batılı devletlere giden aşırı milliyetçiler olduklarını söyleyelim.⁹¹ Diğer taraftan hazır Türkler sınırları açmışken bunu kullanalım. Mümkün olduğu kadar fazla Türkün Türkiye’ye gitmesini sağlayalım. Bunu da düşmanca bir tavır yerine normal bir olay yaşanıyor gibi karşılayalım. Komünist Parti organları ve yetkilileri gidenlere zorluk çıkarmasınlar. Biliyorum giden Türklere yerel parti organları zorluk çıkarıyor. Türkiye’ye gitmelerini istemiyorlar. Çünkü tarlada, fabrikada işleri yapacak kimse kalmıyor. Bu doğru. Bizler buradan bu konuya yönelik gerekli tedbirleri almalıyız...”⁹²

Jivkov devamla; “Ekonomik, sosyal, siyasal tedbirler almalıyız ama aynı zamanda göç eden Türklere, işlerini bitirmeden, tarladaki ürünü toplamadan pasaportlarını alamayacaklarını söyleyelim.⁹³ Türkiye’ye gidecek olanlar herkes nasıl çalışıyorsa öyle çalışacaklar. Bu ülkede kanunlar var ve onlar Bulgaristan’da buldukları sürece mevcut kanunlara uymak zorundalar. Kim bu kanunları ihlal ediyorsa şiddetle cezalandırılmalıdır.⁹⁴ Bu arada parti üyesi olan güvendiğimiz Türklere destek ve görev verelim. Daha cesaretli ve daha aktif olsunlar. Komünist Parti’nin diğer üyelerini, Çiftçi Partisini ve bize inanan diğer yerlerdeki Türkleri de harekete geçirelim...”⁹⁵

Türklerin göç etmesi sebebiyle bazı bölgelerde tarladaki ürün toplanamayacak. Bu sebeple askerde olanları terhis edelim, köylerine dönsünler ve ürünün toplanmasına yardım etsinler. Askerler arasında traktör, biçer döğەر vb. kullananlar varsa hemen gönderilsinler.⁹⁶ Tarım ve hayvancılıkla ilgili hızlandırılmış kurslar açılsın. Buralardan yetişenler ihtiyaç duyulan bölgelere gönderilsin.⁹⁷ Ayrıca Türkiye’ye göç eden Türklerin evlerine Bulgar aileleri yerleştirelim. Bunların ihtiyaçlarını ücretsiz

⁹¹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 12.

⁹² Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 13.

⁹³ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 13.

⁹⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 13.

⁹⁵ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 14.

⁹⁶ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 14.

⁹⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 15.

karşılalım.⁹⁸ Bu tedbirleri alırken dikkatli olalım. Bir panik havası sezilirse yarın Bulgar asıllılar da pasaport almak isteyebilirler,” demiştir.⁹⁹

Jivkov devam etmiştir; “Bir diğer konu; Bulgaristan’daki azınlıklar konusunda bizi eleştiren Batılı devletlerin baskılarına karşı koymalıyız. ABD’de, İngiltere’de, Fransa’da ve Batı Almanya’da da azınlıklar var. Oralarda kim kimdir, nasıldır, hangi dine inanmaktadır, ne tür siyasal yaklaşımı vardır diye soran yok. Karışan yok. Biz niye, bize karışılmasına izin verelim. Bu konuda çalışmalıyız.¹⁰⁰

Yaptığım radyo ve televizyon konuşmasında, bizdeki Müslümanların Bulgar olduklarını boşuna söylemedim. Çünkü şimdi artık Bulgar halkının birlik olma zamanı. Hep birlikte ülkede Sosyalizmin kurulması için çalışmalıyız. Bazen bu politikadan uzaklaşıp Türkiye’nin iddialarına önem veriyor, ülkemizdeki Müslümanlara Türk diye bakıyoruz.¹⁰¹

Taktik olarak, isimlerini değiştirdiğimiz Türklere Bulgar olduklarını ve şimdi asıllarına döndüklerini söylemeli, anlatmalıyız.¹⁰² Artık önemli olan bu halkı tarlada, fabrikada çalışmaya ikna etmektir. Kim gitmek istiyorsa gitsin. Biz stratejik olarak planımızı uygulamaya devam etmeliyiz. Müftülükleri ele geçirdik. Başmüftü’yü konuşturmuyoruz. Ancak bir taraftan haklılar. Onlara haklarını tanımadık. Bu ilerde sorun yaratabilir.¹⁰³ Türklerin Türkiye’ye gitmesini fazla dramatize etmeyin. Ekonomik tedbirler alıyoruz. Çöküşü önleyeceğiz,” demiştir.¹⁰⁴

Jivkov konuşmasına ara vererek, Bulgaristan’daki Türklerin nüfusunun yılda ne kadar arttığını sormuş, Georgi Tanev sayının 15 bin olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Jivkov; “Düşünebiliyor musunuz yılda 15 binden 20 yıl sonra neler olacak,” diyerek endişesini dile getirmiştir.¹⁰⁵

Toplantıda tekrar ekonomik tedbirlere dönmüş, konuşmalar bunun üzerinde yoğunlaşmıştır. Katılımcı Politbüro üyelerinden İvan Panev, Sofya’daki Kremikovtzi fabrikasında çalışan Türk işçilerin, hasadın toplanmasına yardımcı olmaları için köylerine gönderildiğini, bu Türklerin köylerine varır varmaz Türkiye’ye göç etmek için dilekçe verdiklerini anlatmıştır.¹⁰⁶ Panev,

⁹⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 15.

⁹⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 15.

¹⁰⁰ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 15.

¹⁰¹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 15.

¹⁰² Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 16.

¹⁰³ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 16.

¹⁰⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 16.

¹⁰⁵ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 17.

¹⁰⁶ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 17.

bunların arasında yedi kişinin Komünist Parti üyesi olduğunu, buna rağmen göç etmek istediklerini de eklemiştir.¹⁰⁷

Katılımcılardan Georgi Stoiçkov, göçün tarıma ve sanayiye verdiği zararı anlatmış, Razgrad'dan 8700, Varna'dan 9600, Dulovo'daki makine fabrikasından 700, cam fabrikasından 460 kişinin işe gelmediğini, bunun üretimi etkilediğini belirtmiştir.¹⁰⁸

Jivkov, işe gelmeme veya yavaşlatma eylemlerine karışanlara karşı sert tedbirler alınmasını, gerekirse kan dökülmesini istemiştir. Oluşan zararların kendilerine ödetileceğini ve bu tür kişilere göç etmek için gerekli olan pasaportlarının verilmeyeceğinin söylenmesini tembihlemiştir.¹⁰⁹ Askerdeki tankçı ve şoförlerin köylerine gönderilerek, hatta ihtiyaç duyulan bölgelere gönderilerek buralardaki ürünün toplanmasına yardımcı olmaları gerektiği tekrar konuşulmuştur.¹¹⁰ Ayrıca Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde çalışan doktor ve hemşirelerin de Türkiye'ye göç etmesi sebebiyle oluşan sağlık sorunlarını gidermek için emeklilerden yararlanılması yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹¹

BKP MK Politbürosunun önemli üyelerinden Peçço Kubadinski, yakın zaman önce Razgrad ve Varna'da bulunduğunu, Türklerin Türkiye'ye göç etmek için acele ettiklerini, süreci kaçırmamak için bir an önce pasaport almaya çalıştıklarını söylemiş, Beli Dom köyünü örnek vererek bura halkının %90'ının pasaport aldığını ve Türkiye'ye gitmek üzere olduğunu anlatmıştır. Bunların gitmeden önce tarladaki ürünü toplamalarını, toplamazlarsa gidemeyeceklerini söylemek lazım geldiğini aktarmıştır.¹¹²

Kubadinski ayrıca; Türklerin Türkiye'ye göç etmesinin engellenmemesini, ancak kargaşa yaratmaması için belirli bir düzen içinde yapılmasını istemiştir. Türklerin yarısının gitmeye kalkması halinde bunun bir yıl süreceğini de eklemiştir.¹¹³ Kubadinski; "Varna'dan gelen bilgilere göre, oradaki Türkler işleri bırakmışlar. İşyerlerine gitmiyorlarmış. Bir kısmı bankalardaki paralarını almaya çalışıyormuş. Diğerleri eşyalarını topluyormuş. Hepsi süreci kaçırmadan pasaportlarını almak istiyorlarmış. Bunları durdurmayalım. Gitsinler ama mesela pasaportları belediyeler versin. İşini bitirip hazır olanlara pasaportları verilsin. Belki o zaman işler düzene girer."¹¹⁴

¹⁰⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 17-18.

¹⁰⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 19.

¹⁰⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 19.

¹¹⁰ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 20.

¹¹¹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 20.

¹¹² Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 22.

¹¹³ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 23.

¹¹⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 23.

Ayrıca Pomaklara da Türkiye'ye göç etmeleri için pasaportları veriliyormuş. Bu doğru değil. Onlar da belediyeden izin almalılar.¹¹⁵ Türklerin evlerini bırakıp Türkiye'ye göç etmesiyle elimize bir fırsat geçmektedir. Bu evleri ucuza satın alabiliriz. Kişiler alabilir, devletin yerel birimleri veya doğrudan devlet alabilir,” demiştir.¹¹⁶ Kubadinski devamla; “Bu gidenlerin bir kısmı geri dönecektir. Yine Varna civarında bazı Türkler göç etmeyeceklerine dair dilekçeler vermeye başlamışlar. Anlaşıldığı üzere kısa süre sonra durum normale dönecektir. Ama biz göçü durdurmamalım. Bana göre 300 bin kişi göç edecek. Ekonomik olarak bize zararı olur ama zamanla altından kalkarız”¹¹⁷ şeklindeki görüşlerini paylaşmıştır.

Todor Jivkov, Türkiye'nin 300 bin göçmeni kabul etmeyeceğini söylemiştir.¹¹⁸ Kubadinski cevaben; “Bir yola çıktık. Bir strateji uyguluyoruz. Türkiye kapıları açmazsa buradaki Türklere Türkiye'nin suçlu olduğunu, kendilerini istemediğini söyleyeceğiz. Bu Türkler gider ve sonra geri dönerlerse bu defa da siz Bulgar'sınız, nereye gittiniz. Biz size gitmeyin demiştik, diyeceğiz. Türkiye'nin alıp almayacağı önemli değil. Biz bunları sınıra yığmaya devam edelim ve alması için baskı yapalım,” demiştir.¹¹⁹

Toplantıya katılan diğer Politbüro üyeleri de görüşlerini açıklamışlardır. Bunlardan Petır Dülgerov, Kubadinski'nin düşüncelerine katıldığını, ilaveten Türklerin göç işini mümkün olduğu kadar kısa zamanda bitirmek gerektiğini söylemiştir.¹²⁰ Dülgerov ise; “Bulgaristan'da siyasi terör baş göstermiştir. Türklerin yaptığı eylemler Türkiye ve diğer devletler tarafından körüklenmektedir. Türklerin büyük çoğunluğu bir an önce Türkiye'ye gönderilirse aralarındaki Türkiye sevdalıları ve bu eylemleri yapanlar da gitmiş olur ve onlardan kurtulmuş olunur. Böylece geriye kalan ailelerin arasına, içine sızarsınız ve istediğimiz politikaları onlara uygulatırız. Göç devam etmeli. Gitmeleri için pasaportlarını verelim. İster misafirliğe, ister geziye, isterse sürekli yaşamaya gitsinler. İzin verelim” demiştir.¹²¹ Dülgerov devam etmiştir; “ Biz bundan 15 yıl önce Pomakların isimlerini değiştirdik. Bu

¹¹⁵ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 23.

¹¹⁶ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 24.

¹¹⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 24; Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Румен Аврамов, Икономика на “Възродителния Процес”, [Avramov, Rumen, *İkonomika na “Vızroditelniya Protses”/“Zorla İsim Değiştirme” Operasyonunun Ekonomisi*], Tsentr za Akademichni İzsledvaniya, İzd. “Riva”, Sofya, 2016.

¹¹⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 24.

¹¹⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 25.

¹²⁰ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 27.

¹²¹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 27.

sorunu bitirdik. Şimdi artık Pomakların yaşadığı bölgelerde ‘eski Bulgarlar’, ‘yeni Bulgarlar’ diye konuşuluyor. Ortalık sakin.”¹²²

Politbüro üyelerinden Georgi Yordanov, Göç edenler bir kenara Bulgaristan’da kalan Türklerin arasında bulunan bazı Türk öğretmenlerin ısrarla Türkçe konuşmaya devam ettiklerini söylemiş, 100 bin veya 200 bin ne kadar giderse gitsin eylemler devam ettiği sürece kan dökülerek bunların bastırılmasını istemiştir. Milliyetçilik yapan Türk öğretmenlerin büyük çoğunluğunun toplama kamplarında veya hapishanelerde kalmalarına rağmen iflah olmadıklarını, olmayacaklarını bu sebeple onların da bir an önce Türkiye’ye gönderilmesi gerektiğini, ancak o zaman Bulgaristan’ın huzura kavuşacağını ifade etmiştir.¹²³

Toplantıda 1989 yılının yaz aylarında Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye yaptığı göçü tanımlamada farklı görüşler ortaya çıkmıştır. “89 Göçü”, “Büyük Göç”, “Büyük Gezi” gibi yakıştırmalar yapılmıştır. Bu konu ilk defa bu toplantıda Emil Hristov tarafından dile getirmiştir. Hristov yaptığı konuşmada göç konusundaki endişelerinden bahsetmiştir. Ona göre; Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye yönelik hareketine ne ad verileceği konusunu uluslararası hukuku da göz önüne alarak değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye’ye gidenlere göçmen ve harekete de göç hareketi denilirse bu Bulgaristan’ın aleyhine olacaktır. Türkiye bunu kullanabilir.¹²⁴

Göç ve göçmen konularında Bulgaristan’ın zor durumda kalmaması için iç hukuka, parlamentoya, meclise, anayasaya bazı kanunların eklenmesi ve bunların uluslararası hukukta karşılığı olması gerekmektedir. Bu sebeple “göç” demek yerine mesela “serbest yolculuk” demek daha doğru olacaktır. “Göç” dendiğinde ülkeyi terk eden göçmenlerin statüsü belirlenmiş olur ve onlara uluslararası hukukun tanıdığı hakların verilmesi gerekir. Taşınır, taşınmaz malları, çalışma yılları karşılığı ücretleri, özlük hakları vb. gibi. Bunları düzenlemeye ve haklarını vermeye hem zaman yoktur hem de ekonomik yükü ağır olacaktır. Bu sebeple her hangi bir statüye bağlamadan sadece evlerini satmak, kiralamak veya vekâlet verecekleri birileri tarafından korunmasını sağlamak yeterli olacaktır.¹²⁵

Söz konusu Politbüro toplantısında Naço Papazov da görüşlerini bildirmiş ve bir konuya değinmiştir. “Burgaz’daydım. Orada isimlerini Bulgar isimleri ile değiştirdiğimiz 70 bin Türk var.¹²⁶ Ama aynı zamanda 100 bin Roman da

¹²² Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 28.

¹²³ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 30.

¹²⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 31.

¹²⁵ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 32-33.

¹²⁶ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 35.

yaşıyor. Bulgaristan’da toplam sayıları 300 bin. Bugünlerde Macaristan’daki Romanların bir siyasi parti kurduklarını hatırlayacak olursak, bizimkiler de yarın öbür gün bir parti kurmaya kalkarlarsa ne olacak. Sürpriz yaşamamak için İçişleri Bakanlığı şimdiden bu konuyla ilgilenmelidir,” demiştir.¹²⁷

6 Haziran 1989’da yapılan BKP MK Politbüro toplantısında alınan karar gereğince, 7 Haziran 1989 tarihinde BKP MK Politbürosu ile BKP Bölge Komiteleri Birinci Sekreterleri, Çiftçi Partisi Genel Başkanı, İçişleri Bakanı ve diğer yetkililerin Boyana Başkanlık Sarayında yaptıkları toplantının tutanaklarına ulaşılmış ve incelenmiştir.¹²⁸

Bu toplantıda Todor Jivkov bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, bir önceki gün Politbüro üyeleri ile yapılan toplantıya değinmiştir. “Zorla İsim Değiştirme” operasyonu sonucu Bulgaristan Türklerinin durdurulamayan Türkiye’ye göç etme arzusunu nasıl anlamak gerektiğini, bu olayın ulusal ve uluslararası aktörler tarafından nasıl karşılandığını, göç sürecinin kontrollü bir şekilde devam etmesi ve diğer sorunların çözümü konusunda ne düşündüklerini katılımcılardan duymak istediğini belirtmiştir.¹²⁹

Toplantıya katılanlar kendi bölgelerinde, özellikle Türklerin eylemler ve protestolar yapmaya başladıkları 19 Mayıs 1989 tarihinden itibaren, gelişen olaylar hakkında elde ettikleri bilgileri aktarmışlar, aldıkları tedbirlerden bahsetmişler ve yeni önerilerde bulunmuşlardır.¹³⁰

Bir başka belgeye göre BKP MK Politbürosu, 4 Eylül 1989 tarihinde; “Zorla İsim Değiştirme” operasyonunun geldiği nokta, baskı ve zulümlere isyan ederek eylemler yapan Bulgaristan Türklerinin durumu ve Türkiye’ye devam eden göçler konusunda görüşlerini “çok gizli” ibareli bir yazı ile üyelerine bildirmiştir.¹³¹ Bu bilgilere göre;

“Zorla İsim Değiştirme” operasyonu sebebiyle oluşan problemler BKP MK Politbürosu tarafından yakından takip edilmektedir. Son zamanlarda ortaya çıkan bazı sorunlara yönelik ekonomik, siyasi vb. tedbirler alınmaktadır.¹³² Bu çerçevede;

¹²⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 35.

¹²⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 43-109; İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt VII (Nisan 1989-Haziran 1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 154-220.

¹²⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 43-52.

¹³⁰ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 53-109.

¹³¹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3748, l. 4-31.

¹³² İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt VIII (Temmuz 1989-Aralık 1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 116-143.

- 1- Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçü kontrollü bir şekilde devam ettirilmektedir.
- 2- Türklerin göçü Bulgaristan ekonomisini zor durumda bırakmıştır. Yine de doğru bir politika uygulanmaktadır.
- 3- Bulgar halkı, Türklerin Türkiye'ye göç etmesine izin verilmesi kararına güçlü destek vermiştir.¹³³
- 4- Yüzbinleri bulan göç sebebiyle Türkiye'nin sınırları kapatacağı ve Turgut Özal Hükümetinin zor durumda kalacağı düşünülmektedir.
- 5- Göç eden Türklerin bir kısmının geri döneceği öngörülmektedir.
- 6- Geri dönen Türklerin üzerinde çalışılarak "Tek Milletli Sosyalist Bir Bulgar Toplumunu" yaratma ideali devam ettirilmelidir.¹³⁴

Ancak, Eylül 1989 yılı iki kutuplu uluslararası sistemde konjonktürün değişmeye başladığı dönemdir. Macaristan ve Polonya'da eylemler başlamıştır. Varşova Paketi sarsılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin koruyucu kimliği gücünü kaybetmiştir. Hatta Moskova dahi "Açıklık" ve "Yeniden Yapılanma" çabalarına rağmen zor durumdadır. Sofya'ya beklenen yardım elini uzatamamıştır.

BKP MK Politbürosu, 25 Ekim 1989 tarihinde çok gizli bir toplantı yapmıştır.¹³⁵ Todor Jivkov burada kapanış konuşması gerçekleştirmiş ve şunları söylemiştir; "Yoldaşlar, biz önce Makedon sorunu sonra da Türk sorunu ile uğraştık. Tarih böyle yazmış.¹³⁶ Gelişen olaylar karşısında şu tedbirleri almalıyız:

- 1- Şu anda durum çok zordur. Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türkleri artık Bulgaristan aleyhine kullanılıyorlar. Sadece Türkiye tarafından değil, uluslararası tepkileri dillendiren ABD tarafından da bu yapılıyor. Güçlü olmalıyız.
- 2- Bulgaristan Sosyalist Toplumunu yaratma anlayışı tutmadı.
- 3- Ekonomik alanda Bulgaristan'ın imzaladığı antlaşmalar karşı taraflarca yerine getirilmez oldu. Sosyalist ülkelerden aldığımız

¹³³ 1989 tehcirinin BKP'nin tek taraflı kararıyla, Bulgaristan Türklerinin polis eşliğinde ülkeden süratle ve toplu sınır dışı etme şeklinde uygulandığını hatırlamak gerekmektedir. Nurcan Özgür-Baklacioğlu, "Türkiye-Bulgaristan Siyasetinde Sınırötesi Vatandaşlık ve Göç", 89 *Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, s. 465.

¹³⁴ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3748, l. 4-10.

¹³⁵ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3788, l. 222-246. İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt VIII (Temmuz 1989-Aralık 1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 167-191.

¹³⁶ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3788, l. 223.

radio, televizyon, saat vb. ihtiyacımız olan ürünleri artık alamıyoruz. SSCB, Polonya ve Macaristan bize satmıyor. Doğu Almanya'dan da alamıyoruz.”¹³⁷

Todor Jivkov konuşmasına devam etmiştir; “Anlaşıldığına göre tüm Sosyalist ülkeler yeni gelişmelerden etkilendi. Tarihi bir süreç yaşanıyor. Artık eski dönemdeki gibi ticaret yapılmıyor. Reforma gitmeliyiz.¹³⁸ Zaman yeni sürece ayak uydurma, manevra yapma zamanıdır. Bu gelişmeler bu güne kadar düşündüklerimizden tamamen farklı. Eğer zamanında tedbir almaz, değişime ayak uyduramaz isek, önümüzdeki yıldan itibaren, ekonomi başta olmak üzere her şeyimizi kaybedebiliriz.¹³⁹ Türklerin Türkiye'ye göçü sebebiyle karşılaştığımız zorlukları atlatabildik. Ancak ekonomiyi kurtarmak için 1 Ocak 1990 tarihinden itibaren 300 milyon dolar bulmamız lazım. Nereden bulabiliriz? Bulamazsak batırız.¹⁴⁰ Bunların dışında siyasal sistemde de reforma gitmeliyiz. Öncelikle anayasada ve Komünist Parti tüzüğünde değişikliğe gitmeliyiz. Bunları yılsonuna kadar gerçekleştirmeliyiz,” demiştir.¹⁴¹

Anlaşıldığı kadarıyla Jivkov artık çaresizliğini ve gittikçe yalnızlaştığını fark etmiştir. 1989 yılının sonbaharında kendisine dost olan ve destek veren kalmamıştır.¹⁴² 10 Kasım 1989'da BKP MK Politbürosu genişletilmiş bir toplantı düzenlemiş ve burada onun istifasını istemiştir. Böylece Todor Jivkov'un 35 yıllık BKP MK Birinci Sekreterliği ile 27 yıllık devlet başkanlığı

¹³⁷ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3788, l. 223.

¹³⁸ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3788, l. 224; Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği ile devam etmekte olan ekonomik ilişkilerinde ikili bir antlaşma, 31 Mayıs 1984 yılında Çervenkov iktidarıyla imzalanmıştır. İmza töreninde Jivkov, bu ekonomik antlaşmanın Brejnev zamanında imzalananların devamı olduğunu ve iki ülke arasında daha da artarak 2000'li yıllara kadar sürmesini umduğunu söylemiştir. Çervenkov da aynı temennide bulunmuş, ancak kısa zaman sonra 10 Mart 1985'te ölmüştür. Yerine geçen Gorbaçov ile Jivkov'un ilişkileri, Jivkov'un arzusuna rağmen, iyi gitmemiş, Gorbaçov'un başlattığı “Glasnost” ve “Perestroika” süreci ile uluslararası ilişkilerde meydana gelmeye başlayan değişimler Moskova-Sofya ekonomik işbirliğinde ivme kaybettirmeye başlamıştır. Евгения Калинова, “Поредният Опит за 16-а Република”, [Kalinova, Evgeniya, “Poredniyat Opit za 16-a Republika/16. Cumhuriyet İçin Sıra Tecrübesi”]. (Ed.) İskra Baeva, Evgeniya Kalinova, *16-a Republika Li?, Izsledvaniya i Dokumenti za Bilgaro-Sivetskite Otnoşeniya Sled Vtorata Svetovna Voyna*, İzd. “Iztog-Zapad”, Sofya, 2017, ss. 193-194.

¹³⁹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3788, l. 224.

¹⁴⁰ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3788, l. 226.

¹⁴¹ Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3788, l. 229-230.

¹⁴² İskra Baeva, “Прагматикът, Управлявал 35 Години България-Тодор Живков”, [Baeva, İskra, “Pragmatikit, Upravlyaval 35 Godini Bilgariya-Todor Jivkov”/Pragmatik, 35 Yıl Bulgaristan'ı Yöneten-Todor Jivkov], *Bilgarski Dirjavnitsi 1944-1989, Epohata na Sotsializma*, (Ed.) Mariya Radeva, İzd. Kışta “SKORPİO”, Sofya, 2005, s. 215.

görevi sona ermiştir. Kendisine yöneltilen suçlamalar sebebiyle de 18 Ocak 1990'da tutuklanmıştır.¹⁴³

Todor Jivkov'un iktidardan düşürülmesinden sonra BKP MK, 29 Aralık 1989'da geniş katılımlı bir toplantı yaparak "Zorla İsim Değiştirme" sürecini analiz etmiştir.¹⁴⁴ Bu toplantıda, görüşleri daha sonra yeni siyasal rejimin olduğu Bulgaristan Cumhuriyeti'nde dikkate alınarak uygulamaya konulacak olan, BKP MK Politbüro üyesi Aleksandır Lilov bir konuşma yapmıştır.¹⁴⁵ Lilov; BKP MK Politbürosunun, uluslararası gelişmeler çerçevesinde bugüne kadar sürdürdüğü faaliyetlerinin gözden geçirilmesi gerektiğini, Bulgaristan'ın zor bir süreç yaşadığını ve siyasal anlamda acilen reforma gidilmesi lazım geldiğini anlatmıştır.¹⁴⁶ Ona göre;

- 1- Nazik süreçten geçilmektedir. Bu süreç patlamaya hazır bir bomba gibidir. Zamanında insiyatif alınmaz, kontrol kaybedilirse Bulgaristan aşırı uçların eline geçebilir. Toplum ikiye bölünmüş durumdadır. Yaşanabilecek milli ve etnik gerginlikler ülkenin birlik ve beraberliğini bozabilir.¹⁴⁷
- 2- Todor Jivkov rejimi bize enkaz devretmiştir. Karşılaştığımız sorunların 24 saatte veya bir nesil boyunca çözümü mümkün değildir. Ama tarih bize bu tür ağır yaraların sancılı bir dönemden geçtikten sonra iyileştiğini göstermiştir.¹⁴⁸

Doyasıyla Bulgaristan'ın şu anda yaşanan kaostan kurtulması için acil bazı tedbirler alınmalıdır. Bunlar;

- 1- "Tek Bir Sosyalist Bulgar Toplumu" yaratma uğruna Bulgaristan'daki Türklere yönelik yapılan "Zorla İsim Değiştirme" operasyonuna son verilmeli ve isimleri iade edilmelidir.
- 2- Çağdaş, demokratik, sivil bir Sosyalist Bulgaristan yaratmak için ülkedeki Türk azınlığı üzerinde çalışılmaya devam edilmelidir.
- 3- Bulgaristan'ın milli çıkarları ve güvenliğinin garanti altına alınması için, devletin bölünmez bütünlüğünü sağlamak gerekmektedir.

¹⁴³ Искра Баева, Тодор Живков, [Баева, İskra, *Todor Jivkov/Todor Jivkov*], İzd. Kışta "KAMA", Sofya, 2006, s. 112.

¹⁴⁴ *Vızroditelnyat Protsets, Bilgarskata Dirjava i Bilgarskite Turtsi, T. I*, (İzdatelski Sivet) Vasil Güzelev, Georgi Markov, Doyno Doynov, Plamen Mitev, Svetlozar Eldırov, Stefan Andreev, Dirjavna Agentsiya Arhivi, Sofya, 2009, s. 670-683.

¹⁴⁵ *Vızroditelnyat Protsets, T. I*, s. 671-678.

¹⁴⁶ *Vızroditelnyat Protsets, T. I*, s. 671.

¹⁴⁷ *Vızroditelnyat Protsets, T. I*, s. 671.

¹⁴⁸ *Vızroditelnyat Protsets, T. I*, s. 671.

- 4- Uluslararası yalnızlıktan kurtulmak için Türkiye ile olan ilişkiler iyileştirilmeli, Todor Jivkov rejiminin yarattığı sorunlar süratle çözüme kavuşturulmalıdır.¹⁴⁹

Bu toplantıda bulunan diğer Politbüro üyeleri de görüşlerini bildirmişlerdir. Aleksandır Lilov'un, otoriter Jivkov rejiminin Bulgaristan'daki azınlıklara yönelik yapmış olduklarının kabul edilemez olduğu ve Bulgaristan vatandaşlarının çiğnenen anayasal haklarının iade edilmesi gerektiği şeklindeki ifadeleri aynen kabul edilmiştir.¹⁵⁰ Öneriler aynı gün BKP MK Politbürosunun kararları şekline getirilmiştir.¹⁵¹ Böylece Bulgaristan Türklerine uygulanan asimilasyon politikasından vazgeçilmiş, Türklere tekrar isimlerini geri alma hakkı ile birlikte başka birçok azınlık haklarının iadesine karar verilmiştir.¹⁵² Todor Jivkov, halkı etnik kin ve düşmanlığa tahrik etmek suçlamasıyla¹⁵³ tutuklanmış ve Bulgaristan'da yeni dönem başlamıştır.¹⁵⁴

Sonuç

BKP MK Politbürosu belgeleri başta olmak üzere BKP arşivindeki yüzbinlerce evrakın binlerce sayfası incelenmiş, bunların içinden bizzat Todor Jivkov'un toplantılarına katılarak konuşmalar yaptığı, direktifler verdiği yazışmalar bu çalışmada değerlendirilmiştir.

Söz konusu BKP belgeleri incelendiğinde; BKP ve Bulgaristan siyasal iktidarının “Tek Milletli Sosyalist Bir Bulgar Toplumunu Yaratmak” uğruna ülkesindeki Bulgaristan Türklerine yönelik uyguladığı “Zorla İsim Değiştirme” operasyonunun tüm aşamaları gözler önüne serilmektedir. Bu operasyon öncesi, sırası ve sonrasında meydana gelen olaylar, bu olaylara

¹⁴⁹ *Vizroditelnyat Protsets, T. I, s. 672.*

¹⁵⁰ Искра Баева, “Българските Турци в Годините на Прехода”, [Baeva, İskra, “Bılgarskite Turtsi v Godinite na Prehoda”/Geçiş Sürecinde Bulgaristan Türkleri], *Tolerantniyat Natsionalnost, Pameten Sbornik*, (Ed.) Ot Priyatelite na Stayko Trifonov, İzdatelstvo “Paradigma”, Sofya, 2009, s. 400.

¹⁵¹ *Vizroditelnyat Protsets, T. I, s. 682.*

¹⁵² Страшимир Димитров, “За Някои Стари и Нови Митове в Етнокултурната Сфера“, [Dimitrov, Straşimir, “Za Nyakoi Stari i Novi Mitove v Etnokulturnata Sfera”/Etnik-Kültürel Alandaki Eski ve Yeni Efsaneler], *Etnomaltsinstveni Problemi v Yugoiztoçna Evropa Prez 90'te Godini na XX vek i Evroatlantičeska İntegratsiya na Bılgariya*, (Ed.) Anton Pırvanov, İzdatelstvo “Albatros”, Sofya, 2001, s. 240.

¹⁵³ Mark Mazower, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Çev. Ayşe Ozil, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 183-184.

¹⁵⁴ Mehmet Hacısalihoğlu, Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, “Giriş”, 89 Göçü, *Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, s. 14.

yönelik alınan tedbirler ile başarılı olunan veya olunamayan konular belgelere yansımıştır. Bu belgelerin gelecek kuşaklar için tarihsel önem taşıdığı şüphesizdir.

Kayda değer görülen ve kullanıma alınan BKP belgelerinden anlaşıldığına göre;

- 1- Bulgaristan Türklerine yönelik başlatılan “Zorla İsim Değiştirme” operasyonu 1984 Aralığında değil 1983 Şubat ayında başlatılmış, olay Bulgaristan Türkleri, Sofya’daki Türk Büyükelçiliği ve yabancı ülke diplomatları tarafından Türk ve dünya kamuoyuna sızdırılmıştır.
- 2- “Zorla İsim Değiştirme” operasyonu kararı bizzat Jivkov tarafından alınmış, BKP MK Politbürosu desteklemiştir.
- 3- Bulgaristan yönetimlerinin, ülkesindeki Müslüman Türkleri asimile etmeye yönelik teşebbüsleri daha 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında görülmüş, 1968-1972 yıllarında Pomak Türklerinin, 1962-1983 yıllarında Romanların isimleri değiştirilerek uygulanmıştır. 1984/85 son olaydır. Ancak ilki değildir.
- 4- Bulgaristan Türklerinin, özellikle 19 Mayıs 1989 olayları üzerine Türkiye’ye göç etmelerini bizzat Todor Jivkov istemiş ve yine BKP MK Politbürosu bu kararı desteklemiştir.
- 5- Jivkov’un komünist iktidarı 10 Kasım 1989 tarihinde yıkılmıştır.
- 6- Jivkov rejiminin bir diktatörlük olduğu ve Bulgaristan Türklerine uygulanan “Zorla İsim Değiştirme” uygulamalarının yanlışlığı Politbüro üyelerinden Aleksandır Lilov tarafından dile getirilmiş, Türklere isimlerinin derhal iade edilmesi istenmiştir.

Bulgaristan açısından bu yılların en önemli olayı, yaklaşık 310 bin Bulgaristan Türkünün Türkiye’ye gönderilmesine sebep olan Mayıs 1989 olaylarıdır. Açıkçası, Bulgaristan Türklerinin Mayıs 1989 direnişi olmasa 10 Kasım 1989 da olmayacak ve Bulgaristan’da demokratikleşme yolculuğu başlamayacaktır. Topluluk halinde bir arada yaşayan azınlıkların millî kimliklerini ve dinî inançlarını kaybetmedikleri gerçeği burada da görülmüş, Bulgaristan’daki Müslüman Türkler üzerinde yapılan asimilasyon operasyonları başarılı olamamıştır.

Kaynakça

1- Bulgaristan Merkezi Devlet Arşivi (Tsentralen Dirjaven Arhiv):

Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 72, l. 1-25.

Ts. D. A., f. 1, op. 63, a. e. 108, l. 1-10.

Ts. D. A., f. 1, op. 67, a. e. 3090, l. 44-49.

Ts. D. A., f. 1, op. 67, a. e. 3090, l. 58-139.

Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 11-42.

Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3670, l. 43-109.

Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3748, l. 4-31.

Ts. D. A., f. 1, op. 68, a. e. 3788, l. 222-246.

Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 906, l. 1-12.

Ts. D. A., f. 1, op. 101, a. e. 909, l. 1-20.

2- **Kitap, Bildiri ve Makaleler:**

АВРАМОВ, Румен, Икономика на “Възродителния Процес”, [Avramov, Rumen, *İkonomika na “Vızroditelniya Protses”/“Zorla İsim Deđiřtirme” Operasyonunun Ekonomisi*], Tsentr za Akademični İzsledvaniya, İzd. “Riva”, Sofya, 2016.

ACAR, Cemal, *Soğuk Savaş, Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.

ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990.

-----, *Bulgarian Atrocities, “Documents and Photographs”*, K. Rustem & Bro. London-Nicosia-İstanbul, 1988.

-----, “Bulgarların Pomak Türkleri Politikası (Kıpçaklar-Kumanlar)”, *Diyanet, Üç Aylık İlmî Dergi*, c. 29, S. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, ss. 75-80.

-----, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, İkinci Baskı, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2012.

ALPAY, Emine, *Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği*, Hiperyayın, İstanbul, 2018.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 18. Basım, İstanbul, 2014.

АНГЕЛОВ, Веселин, Строго Поверително, Асимилаторската Кампания Срещу Турското Национално Малцинство в България, Документи, 1984-1989, [Angelov, Veselin, *Strogo Poveritelno, Asimilatorskata Kampaniya Sreştu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bilgariya, Dokumenti, 1984-1989/ Çok Gizli, Bulgaristan'daki Türk Milli Azınlığına Yönelik Asimilasyon Kampanyası, Belgeler, 1984-1989*], Peçatnitsa “Simolini”, Sofya, 2008.

ATASOY, Emin, *Bizden Olan Ötekiler, Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayınları, Bursa, 2011.

БАЕВА, Искра, “Българските Турци в Годините на Прехода”, [Baeva, İskra, “Bilgarskite Turtsi v Godinite na Prehoda”/Geçiş Sürecinde Bulgaristan Türkleri], *Tolerantniyat Natsionalnost, Pameten Sbornik*, (Ed.) Ot Priyatelite na Stayko Trifonov, İzdatelstvo “Paradigma”, Sofya, 2009, ss. 393-416.

-----, “Прагматикът, Управлявал 35 Години България-Тодор Живков”, [Baeva, İskra, “Pragmatikit, Upravlyaval 35 Godini Bilgariya-Todor Jivkov”/Pragmatik, 35 Yıl Bulgaristan'ı Yöneten-Todor Jivkov], *Bilgarski Dirjavnitsi 1944-1989, Epochata na Sotsializma*, (Ed.) Mariya Radeva, İzd. Kışta “SKORPIO”, Sofya, 2005, ss. 196-218.

-----, Тодор Живков, [Baeva, İskra, *Todor Jivkov/Todor Jivkov*], İzd. Kışta “КАМА”, Sofya, 2006.

БИÇAKLI, Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

БОЗОВ, Салих, В Името На... Името, Том III, [Bozov, Salih, *V İmeto Na... İmeto, Tom III/İsimden... İsme, Cilt III*], Smolyan, 2013.

СAMBAZOV, İsmail, *Balkanlarda Türkler ve Müslüman Azınlıklar*, 21. Yüzyıl Türk Kültür Merkezi Yayınları, Sofya, 2013.

- ÇAVUŞOĞLU, Halim, *Balkanlarda Pomak Türkleri, Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı*, KÖKSAV-Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara, 1993.
- DAYIOĞLU, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, Ankara, 2003.
- ДИМИТРОВ, Страшимир, “За Някои Стари и Нови Митове в Етнокултурната Сфера“, [Dimitrov, Strašimir, “Za Nyakoi Stari i Novi Mitove v Etnokulturnata Sfera”/Etnik-Kültürel Alandaki Eski ve Yeni Efsaneler], *Etnomaltsinstveni Problemi v Yugoiztočna Evropa Prez 90'te Godini na XX vek i Evroatlantičeska Integratsiya na Bulgariya*, (Ed.) Anton Pirvanov, İzdatelstvo “Albatros”, Sofya, 2001, ss. 238-248.
- ERSOY-HACISALİHOĞLU, Neriman, “1984-85 İsim Değişirme Meselesi ve Uygulamaları”, *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, ss. 171-198.
- ГРУЕВ, Михаил, Калъонски, Алексей, Възродителният Процес, Мюсюлманските Общности и Комунистическият Режим, [Gruev, Mihail, Kalönski, Aleksey, *Vızroditelniyat Protse, Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim/Zorla İsim değiştirme Süreci, Müslüman Toplumu ve Komünist Rejim*], Institut za İzsledvane na Blizkoto Minalo “Siela”, Sofya, 2008.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, “ ‘89 Göçü’ ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları”, *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, ss. 31-74.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman, “Giriş”, *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, ss. 11-28.
- Истината за Възродителния Процес, Документи от Архива на Политбюро и ЦК на БКП*, [İstinata za Vızroditelniya Protse, Dokumenti ot Arhiva na Politbüro i TsK na BKP/Zorla İsim Değiştirme Operasyonunun Gerçekleri, BKP MK Politbürosu Arşivi Belgeleri], (Ed.) Samuel Levi, Institut za İzsledvane na Integratsiyata, Sofya, 2003.
- ЖИВКОВ, Тодор, Срещу Някои Лъжи, [Jivkov, Todor, *Sreštu Nyakoi Lji/Bazı Yalanlara Karşı*], Ekspresno İzdanie, Delfin Pres, Sofya, 1993.
- КАЛИНОВА, Евгения, “Поредният Опит за 16-а Република”, [Kalinova, Evgeniya, “Poredniyat Opit za 16-a Republika/16. Cumhuriyet İçin Sıra Tecrübesi”], (Ed.) İskra Baeva, Evgeniya Kalinova, *16-a Republika Li?, İzsledvaniya i Dokumenti za Bulgaro-Sivetskite Otnoşeniya Sled Vtorata Svetovna Voyna*, İzd. “İztog-Zapad”, Sofya, 2017, ss. 161-195.
- КАМİL, İbrahim, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt I (1944-1953)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.
- , *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt III (1964-1983)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.
- , *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt IV (1984-1985)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.

- , *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt VII (Nisan 1989-Haziran 1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.
- , *Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt VIII (Temmuz 1989-Aralık 1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.
- , “Pomak Türklerinin ‘Kimlik Mücadelesi’ ve Bulgaristan Komünist Partisinin Gizli Kararları (1948-1984)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 59, Erzurum, 2017, ss. 435-477.
- , “Soğuk Savaş Sırasında Balkan Devletleri (1945-1990)”, (Ed.) İbrahim Kamil, *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, Nobel Yayınları, Ankara, 2017, ss. 3-103.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- KAYAPINAR, Ayşe, “Bulgar Tarihçilerin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”, *89 Göçü, Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, ss. 99-120.
- , “Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan’daki Türkler Açısından Değerlendirilmesi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80’nci Yılı Armağanı Özel Sayısı*, Sayı 2, Yıl 1, Eylül 2003, ss. 201-220.
- KEMALOĞLU, Ayşegül İnginar, *Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.
- KOCAMEMİ, Fazıl Bülent, *Urumeli’nin Gözyaşları*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ceren Yayınları, Edirne, 2012.
- KONUKMAN, R. Ercüment, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, (Yay. Haz.) Kutlay Doğan, Grafiker Yayınları, Ankara, 1990.
- KÖSE, Hüseyin, *Kanlı İzler, Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri*, Ekspres Print, Sofya, 2001.
- LÜTEM, Ömer Engin, “1984-89 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, *89 Göçü, Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, ss. 137-169.
- MAZOWER, Mark, *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Çev. Ayşe Ozil, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÖZCAN, Seren, *Pomak Kimliği*, Ceren Yayıncılık, Edirne, 2013.
- ÖZLEM, Kader, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayınları, Bursa, 2016.
- ÖZGÜR-BAKLACIOĞLU, Nurcan, “Türkiye-Bulgaristan Siyasetinde Sınırötesi Vatandaşlık ve Göç”, *89 Göçü, Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, ss. 459-492.
- ÖZGÜR, Nurcan, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, DER Yayınları, İstanbul, 1999.
- SOYKAN, Abdullah, Atasoy, Emin, “Bulgaristan Türklerinin Son Büyük Göç Dalgasının Etki ve Yansımaları”, *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel sayısı- IV*, Y. 21, S. 69, Ankara, Mart-Haziran 2015, ss. 4172-4185.

- ŞEREFİLİ, Ahmet Şerif, *Bulgaristan'daki Türkler (1879-1989)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- , *Türk Doğduk Türk Öldük*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, 3. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 2012.
- ТОДОPOB, Върбан “Етномалцинствните Проблеми и Евroatлантическата Интеграция на България, [Todorov, Vırban, “Etnomaltsinstvenite Problemi i Evroatlantičeskata İntegratsiya na Bılgariya (Podmyana na Stari s Novi İdeologemi)"/Azınlık Problemleri ve Bulgaristan'ın Avro-Atlantik'e Entegrasyonu (Eski İdeolojik Anlayışın Yenisi ile Değişimi)], *Etnomaltsinstveni Problemi v Yugoiztočna Evropa Prez 90'te Godini na XX vek i Evroatlantičeska İntegratsiya na Bılgariya*, (Ed.) Anton Pirvanov, İzdatelstvo “Albatros”, Sofya, 2001, ss. 249-258.
- Türkiye Gazetesi*, 23 Mayıs 1989.
- ULUSOY, Embiya, *Deliorman*, Hünkâr Ofset, İstanbul, 2003.
- UNAT, Nermin Abadan, “Türklerin Bulgaristan'dan Zorunlu Göçü”, *Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Açısından Bulgar Zulmü (29.06.1989)*, *Tebliğler*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1990, ss. 27-33.
- “Възродителни Процес”, *Българската Държава и Българските Турци (Средата на 30'te-Началото на 90'te Godini na XX. Vek)*, Том I, *Архивите Говорят*, [“Vızroditelniyat Protse”, *Bılgarskata Dırjava i Bılgarskite Turtı (Sredata na 30'te- Naçaloto na 90'te Godini na XX. Vek)*, Том I, *Arhivite Govoryat*/"Zorla İsim Değişirme Operasyonu", *Bulgaristan Devleti ve Bulgaristan Türkleri (XX. Yüzyılda 30'lu Yılların Ortalarından 90'lı Yılların Başlarına) Cilt I, Arşivler Konuşuyor*], (Yay. Haz.) Vasil Güzelev, Georgi Markov, Doyno Doynov, Plamen Mitev, Svetlozar Eldirov, Stefan Andreev, Dırjavna Agentsiya “Arhivi”, Sofya, 2009.
- YAMAÇ, Müzehher, “Multicultural Ethnic Composition in The Balkans, Minority Rights and Bulgaria”, (Ed.) Dimitar Kirilov Dimitrov, Rasim Yılmaz, Günther Loschnigg, *International Balkan and Near Eastern Social Sciences Conference Series*, Plovdiv/Bulgaria, March 12-13, 2016, ss. 709-723.
- , “The Migration From Balkans By Tte 19th Century Up To Now”, (Ed.) Dimitar Kirilov Dimitrov, Dimitar Nikoloski, Rasim Yılmaz, *IV. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series*, Russe/Bulgaria, April 08-09 2017, ss. 833-842.
- ZAFER, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, (Ed.) Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, ss. 199-234.

FIKRALAR IŞIĞINDA 89 GÖÇÜ VE TÜRKİYE'YE UYUM SÜRECİ

Zeynep ZAFER*

*“Gülmek mi daha zordu
ağlamak mı?”*
Sabahattin Bayramöz¹

Bulgaristan’ın birçok hükümeti tarafından farklı dönemlerde uygulanan zorunlu asimilasyonu ve etnik temizliğini tüm yönleriyle ele alan Bulgaristan Türklerinin edebiyatı çok samimi, duygusal ve içten bakış açısını yansıtır. Oldukça zor süreçlere tanıklık edenlerin eleştirel yaklaşımla kaleme aldığı söz konusu edebi eserler arasında en yaygın olanlar şiir, öykü, anı ve roman türüdür. Bunun dışında ağızdan ağıza yayılan, yayınlanmış veya yayınlanmamış çok sayıda anonim fıkra da dikkat çeker.

Acılar ve korku içinde çözüm arayan Bulgaristan’daki Türk toplumunun zeki temsilcileri, halk sanatçıları insanların dayanma gücünü arttırabilmek, ümitsizliğini aşmasını yardım edebilmek, güvenini yeniden kazandırabilmek için Nasreddin Hoca’nın sanatına, hayat felsefesine, tatlı diline başvurarak zorunlu asimilasyon, zorunlu göç ve Türkiye’ye uyum gibi süreçlerle ilgili fıkralar ortaya koyar. Bu fıkralarla, Bulgaristan Türklerinin tarihinde derin izler bırakan, yaşanmış trajik ve komik durumlarına dikkat çeker. Söz konusu eserlerin yaratıcısı olan anonim halk zekâsı, mağdurların başından geçen can sıkıcı ve gurur incitici hadiselerle güldürmeye çalışarak acılarını hafifletmek, yaşanan şoklardan sonra dayanma gücünü arttırmak ve toparlanmalarına yardımcı olmak amacındadır. Bu nedenle söz konusu fıkralar dinleyicileri hem ağlatmakta hem de güldürmektedir.

Bu çalışmamızda, Avrupa’da XX. yy.da İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan en büyük felaket olarak değerlendirilen, Bulgaristan’daki sosyalist diktatörlüğünün sonunu hazırlayan ve Bulgar parlamentosunun 2012 yılında

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Sabahattin Bayramöz, Sabah Aydın takma adıyla ve bu başlıkla bazı fıkraları Balkanlar’dan Esinti adlı dergide yayınlamıştır. Bkz.: Yenisoay, Süleymanoğlu Hayriye, Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göç Kaderi, Toplumsal Gelişim Derneği, Ankara 2005, s. 357.

kabul ettiği bildiride “etnik temizlik”² olarak nitelendirilen zorunlu göçe tabi tutulanların yaşadıkları ve mağdurların Türkiye’ye uyum konulu on iki fıkra üzerinde durulmaktadır³.

1989 yılında sosyalist Bulgaristan hükümetinin emriyle gerçekleştirilen etnik temizliğin sosyolojik ve psikolojik yönlerinin çok iyi incelendiği söylenemez. Zor sürece tanıklık eden fıkralar, insanların yaşadığı son derece trajik ve kötü anlarını ortaya koyarak bu konuda çok önemli gerçeklere işaret eder. Verdikleri mesajlarla zorunlu göçten etkilenen mağdurların yaşadığı sarsıntı ve sıkıntıları olduğu gibi, kıvrak zekâsını ve hazırcı cevap olmalarını da ön plana çıkarır. Anonim halk sanatçıları, yaralı göçmenlerin gururunu okşayarak, başlarından geçen olaylara karşı alaycı bir bakış açısıyla yaklaşmalarını, trajik durumları karşısında üzülmelerini önlemeyi çalışarak gülmeleri için çaba gösterir. Söz konusu fıkralar zorunlu göçün birçok yönü üzerine ışık tutar.

Burada örnek vermek istediğimiz birinci fıkroda memleketini, evini, işini, her şeyini terk edip bundan sonraki hayatını hiç bilmediği bir yerde yaşamak zorunda olan Türk mühendisine yönelik fabrika müdürünün aşağılayıcı tutumunu ve ona verilen zeki cevap yer alır:

24 saat içinde Bulgaristan’ı terk etme emrini alan tekstil fabrikasının başmühendisi istifa işlemlerini tamamlamak üzere yıllarca emek verdiği iş yerinde telaş içinde koşturmaktaymış. Evraklarını imzalayan Bulgar müdür:

“Bu fabrikayı rüyalarında çokook göreceksin. Türkiye’de böyle bir fabrikada işçi olarak iş bulabilirsen, dünyanın en mutlu adamı olursun.” demiş.

Başmühendis:

² Декларация, осъждаща опыта за насилствена асимилация на българските мюсюлмани// 11.01. 2012 <<https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>> (04.06.2019). Balkan Savaşları sırasında yaşanan zorunlu Bulgarlaştırma ve zorunlu göç bazı Bulgar tarihçiler tarafından “etnik temizlik” olarak nitelendirilmektedir. Bkz. Zelengora, Georgi. “Balkan Savaşı-Kitlesele Ölüm ve Etnik Temizlik”, çev. Ayşe Kayapınar, Belleten, s. 281 (Nisan 2014), s. 314-342.

³ Bu çalışmada 12 fıkra temelinde 89 göçünü ve memleketlerinden kovulan mağdurların Türkiye’deki uyum sorunları irdelenmektedir. Onlardan 7’si tarafımızdan derlenmiştir. Çalışmamızda yer alan 3 fıkra daha önce 2012 yılında basılan ve öncelikli olarak zorunlu asimilasyonu ele alan “Bulgaristan Türklerinin Güldürü Süzgecinden Zorunlu Asimilasyon ve Göç” adlı bildiri metnimde de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin Güldürü Süzgecinden Zorunlu Asimilasyon ve Göç”, 17.Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu, Üsküp-Makedonya, 5-6 Mayıs 2012, Ankara 2012, s. 20-27.

“Dün gece fabrika zaten rüyama girdi müdür yoldaş. Fabrikanın sahibi olmuştum, sen ise fabrikamda sıradan bir işçiydin.” diye cevap vermiş.⁴

Etnik temizlik siyasetine karşı çıktıkları için vatanından kovulan muhalif Türkler sadece memleketlerini değil, her şeyini olduğu gibi bırakmak veya çok ucuza satmak zorundadır. Todor Jivkov hükümeti, Türklerin gayrimenkullerinin belediyeler tarafından yok pahasına alınması için hazırlık yaparken fiyatlar konusunda çok acımasız bir teklifte bulunur: *“Belediyeler fiyatı belirleyecektir. Eğer konutun gerçek fiyatı 50 bin [leva] ise, ev sahibine 2 veya 3 bin ödensin.”⁵*

O karışık dönemde gayrimenkullerin alıcıları Bulgar asıllı vatandaşlardır. İkinci fıkrada zorunlu göç sırasında ucuza mal satın alan bazı Bulgarların açgözlülüğü, acımasızlığı konu edilmiştir. Çaresiz Türkün zeki cevabı ise 1989’dan sonra bu ülkede yaşanan daha önce görülmemiş enflasyon, devalüasyon ve ekonomik kriz sonucunda Bulgaristan vatandaşlarının düştüğü kötü iktisadi durumunu yansıtmıştır. Her iki fıkrada Bulgaristan Türklerinin hazırcevap insanlar oldukları düşüncesi belirgin bir şekilde vurgulanmaktadır:

Razgradlı Mustafa bir hafta içinde vatanını, yurdunu terk etmek için emir almış. Ailesini ve en önemli eşyalarını Türkiye’ye götürebilmesi için en az 3 misli daha pahalı satılan ikinci el bir araba bulabilmek umuduyla dairesini satmayı karar vermiş. Zamanı olmadığından satış kararını tanıdıklarına ve aynı apartmanda oturan komşu Bulgarlara duyurmuş. Değeri 2-3 misli düşmüş olan gayrimenkulünü bir araba fiyatına satabilmek için dairesini talep eden Bulgar komşusundan 15 bin leva istemiş. Komşusu:

“İyi komşuluk ettiğimiz için, sana acıdığım için daireni 6 bin levaya alabilirim, demiş.”

Mustafa:

“İyi niyetinden dolayı, teşekkürler. 1-2 sene sonra dairemi 2 bin levaya geri almam için bana yalvaracaksın ve senden aldığım parayla 2 daire daha satın alacağım.” diye karşılık vermiş.⁶

⁴ Derleyen Prof. Dr. Zeynep Zafer.

⁵ Ангелов, Веселин, Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България. Януари-май 1989, София 2009, с. 604.

⁶ Derleyen Prof. Dr. Zeynep Zafer.

Zorunlu asimilasyon süreci, ona karşı özellikle 1989'un Mayıs ayında başlayan kitlesel protestolarda yer alanlara yönelik yapılan zulümler, etnik temizlik politikası ve Bulgar İstihbaratı'nın bilinçli olarak kitleler üzerinde yarattığı göç psikozu, Türkler ve Müslümanlar arasında büyük korkuya, endişeye ve paniğe sebep vermiştir. Doç. Dr. Mihail İvanov bu durumu açıkça belirtmektedir: *“Arşiv belgelerini okurken yönetimin her toplantısında yalan haberler yayma konusu ele alınmaktadır. Uydurma haberler yayma konusunda faaliyet gösteren özel istihbarat görevlileri vardır. Amaç gerginlik yaratmaktır.”*⁷

7 Haziran 1989'da yapılan bir üst düzey toplantısında T. Jivkov'un ileri sürdüğü sözler bu konuda çok net bilgi vermektedir: *“Biz büyük göç psikozunun eşiğindeyiz. Bu psikozu nasıl değerlendirmeliyiz? Bizim böyle bir psikozu ihtiyacımız var, iyi bir fırsat çıktı. (...) Eğer biz bu halktan 200-300 bin kişiyi sınır dışı etmezsek, 15 yıl sonra Bulgaristan artık olmayacak. Bulgaristan Kıbrıs veya ona benzer bir şey olacak.”*⁸

1984 sonu - 1985 başında silah gücüyle adları değiştirilen, ardından Türkçe konuşmamak, tüm Müslüman ve Türk geleneklerini yerine getirmemek için çeşitli yasaklar çıkarılan ve o zamana kadar tüm Bulgaristan vatandaşları gibi pasaporta sahip olma hakkından yoksun bırakılan Türkler öyle bir panik içindedir ki, emniyetten pasaport alabilmek için malvarlığını vermeye hazırdır. Çaresizlik içinde olan bu insanların büyük baskılardan kurtulma isteği şu fıkranın konusu olmuştur:

İki Bulgar'dan biri diğere:

“Ben üç gün önce ölen bir Bulgaristan Türkünü canlandırabilirim.” der.

“Nasil?”

*“Türkiye'ye göç etmek için pasaport gösteririm.”*⁹

⁷ Иванов, Михаил, “Възродителният процес” не е спонтанен акт, Живков е бил дълбоко убеден в това, което прави”, Гласове, 11/05/2011 <<http://glasove.com/categories/kultura-i-obshtestvo/news/mihail-ivanov-vuzroditelniyat-protses-ne-e-spontanen-akt-zhivkov-e-bil-dulboko-ubeden-v-tova-koeto-pravi>> (01.06.2019).

⁸ Ангелов, Веселин, Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България. Януари-май 1989, София 2009, с. 601. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Zafer, Zeynep, Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi, 89 GÖÇÜ, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, İstanbul 2912, s. 199-234.

⁹ Erendoruk, Ömer Osman, Bir Başkadır Bizim Eller, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, s. 249.

Özellikle sosyalist dönemde çıkarlarını gözetmek için ve buldukları mevkiini korumak adına bazı Bulgaristan Türkleri, Bulgar İstihbaratına hizmet ederek Türk ve Müslüman halkına çok büyük zarar verir. İçişleri Bakanı Georgi Tanev, Mayıs 1989'da gerçekleşen bir toplantıda ilk önce asimilasyona karşı çıkanların ve Türklük mücadelesi verenlerin, ardından Bulgar İstihbaratına çalışanların, en sonunda da diğer Türklerin sınır dışı edilmesi gerektiğini ifade eder. Doç. Dr. Mihail İvanov bir söyleyişinde bu durumu şöyle izah etmektedir: “*Georgi Tanev (...) soruyor. “Şimdi söyleyin, Türklerin göçü başlayınca ne yapmalıyız?” Sonra kendisi bunu izah ediyor ve ilk başta “aşırı fanatikler”, ikinci etapta “bizim ajanlarımız”, üçüncü sırada da kalanlar gitsin diye emrediyor. Altını çiziyorum. İstihbarata çalışanların tümünün Türkiye’ye gitmesi gerekiyordu*”¹⁰

Sonraki fıkra dikkatimizi bu acı gerçeğin üzerine çeker, uygulamanın farkında olan vicdan sahibi Bulgaristan Türklerinin ajanlara yönelik büyük tepkisini ortaya koyar ve halkına ihanet etmiş bu tür insanlarla bir arada yaşamak yerine kaçmaya çalıştıkları yere geri dönmeyi bile göze aldıklarını gösterir:

Bulgar komünistleri 1989’da vatandaşlarına turist pasaportu verince gümrük kapılarında yığılmalar başlar. Bir [Bulgar-Z.Z.] gümrükçü kalabalığa açıklamada bulunur:

“Önce en yüksek mevkilerde çalışanlara çıkış verilecek, sonra aşağıdakilere, en son kalanlara”.

Çıkış bekleyenlerden biri kalanlara haykırır:

*“Mademki onlar def olup gidecekler, biz dönelim.”*¹¹

Etnik temizlik sonucunda hemen hemen her ailede büyük travmalar yaratan parçalanma yaşanmıştır. Bulgaristan’ın göç politikasının amaçlarından biri de aileleri parçalayarak, vatanında kalanları göçe sevk etmektir. Bu nedenle gelecekleriyle ilgili kaygı içinde hayatını Bulgaristan’da sürdüren Türkler için huzurlu bir ortam kalmamıştır. Bulgaristan Türkleri, diğer edebi türlerinde olduğu gibi¹² fıkraların da, zorunlu göç sırasında ve sonrasında orada

¹⁰ Иванов, Михаил, “Майските събития са приносят на България за падането на Берлинската стена”, 13/05/2011 <<http://glasove.com/categories/kultura-i-obshtestvo/news/mihail-ivanov-vuzroditelniyat-protses-ne-e-spontanen-akt-zhivkov-e-bil-dulboko-ubeden-v-tova-koeto-pravi>> (01.06.2019).

¹¹ Erendoruk, Ömer Osman, Bir Başkadır Bizim Eller, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, s. 250.

¹² Bu konuda bkz. Babekoğlu, Yusuf H., “Adımı Elimden Aldıkları Gün” Başlıklı Antoloji Üzerine”, BAL-TAM Türklük Bilgisi, No 27, Prizren 2017, s. 283-296. Gunanova İsaeva-

(Bulgaristan’da) ve burada (Türkiye’de) neler olduğu, insanların iki ülke arasında sürekli olarak gerçekte veya hayallerinde/rüyalarında nasıl gidip geldiği, içlerinin nasıl parçalandığı, huzursuzluk ve çaresizlik içinde yaralı ruh hali ile ne kadar büyük ıstıraplar çektiği konusunda tanıklık eder. Sonraki fıkra hem amaçlı yaratılan göç psikozundan dolayı huzur bulamayan yaşlı bir adamın göç isteğini hem de uyum konusunda yaşadığı sıkıntıları gözler önüne sermektedir. Büyük şehirlerde dört duvar arasında kapalı yaşamak zorunda kalan yaşlılar özellikle Türkiye’deki şartlara ve yeni ortama uyum sağlamak konusunda büyük sıkıntılar içindedir. Bunlar yaşanan hayal kırıklığının kaynağıdır.

1992 yılı başlarında, aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyar, Kırcaali camii önünde kehribar tespihinin iri boncuklarını tane tane çekiyor ve her çekişinde “Galdık Allah! Galdık Allah! Galdık Allah!..” diyor.

İki yıl sonra aynı ihtiyarı, elinde aynı tespihle Bursa’nın Ulu Camii önünde görmüşler. İhtiyar gene tespihinin boncuklarını tane tane çekiyormuş, ama bu sefer ağzından “Yandık Allah! Yandık Allah! Yandık Allah!..” sözleri dökülüyormuş.¹³

Sözün gücüne dayanan alaylı yaklaşım, memleketlerinden kovuldukları için Türkiye’ye yerleşmek zorunda kalanların hayatından alınmış gerçek kesitler sunar. Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye uyumu yıllarca sürmüş, birçok insan zor şartlara alışamadığı, birçok tehlikeyle karşılaştığı için veya daha önceki yıllarda Türkiye’ye yerleşmiş akraba, tanıdık veya arkadaşlarından beklediği yardımı, manevi desteği alamadığı için geri dönmek zorunda kalmıştır. Entegrasyon sürecinde karşılaştıkları bazı insanların nezaketsizliğinden ve kibirden kalpleri kırılmıştır. Özellikle de aynı süreçten geçmiş eski memleketlilerini asla af edemezler. Buna rağmen göçmen fıkralarında yer alan kişilerin bu tür kaba davranışları alaycı bir tutumla değerlendirme olgunluğu dikkat çeker. Aşağıdaki fıkranın güldürü kaynağı, Türkçede ve Bulgarcada farklı anlamı olan diller arası “reis” sesteş

Gyunes, Neshen, “İki Yer ve Onların Arasındaki Hayal Alanı-Zahit Güney’in “Özlem-2”, Göçmen Kadınları” ve Latif Ali Yıldırım’ın “Yaşlı Göçmenler” Şiirleri”, International Journal of Social Sciences, 2/2, 2018, s. 102-112.

¹³ Erendoruk, Ömer Osman, Bir Başkadır Bizim Eller, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, s. 251.

sözcüğüdür¹⁴. Halk ağzında “otobüs” anlamında kullanılan bu sözcük Bulgaristan Türklerinin diline de yerleşir.

Yaşı ilerlemiş Ali öğretmen 1989’da çok zor şartlarda Türkiye’ye birkaç bavulla sınır dışı edilince Trakya bölgesinde küçük bir kasabaya yerleşmiş. Yirmi yıl kadar önce göç etmiş öğrencisi olan Mehmet’in belediye reisi olduğunu duyunca çok gururlanmış ve ziyaretine gitmeye karar vermiş. Makam odasına girer girmez:

“Oğlum, Mehmedim, ne yapıyorsun yavrum, ben senin eski öğretmen...”

“Mehmet falan değilim artık, ben reisim, reis.” (Bulgarca - otobüsüm, otobüs) Ali öğretmen, kibirli öğrencisine gereken cevabı hemen vermiş:

“Mademki reis (otobüs) olmuşsun benzinin nereden koyuluyor, dumanın nereden çıkıyor?” sorarak zekice bir cevap vermiş.¹⁵

Etnik temizlik kampanyasında veya daha sonra vizeyle, turist vizesiyle ya da kaçak olarak Türkiye’ye gelenler, yeni bir toplum içinde uyum sağlamakla ilgili çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Kültür, din, millet ve dil açısından çoğu Türkiye vatandaşından farklı olmayan mülteci ve göçmenlerin çabuk uyum sağlanması beklenebilir. Fakat gerçekte öyle olmamış ve bilmedikleri, tanımadıkları bir topluma uyum sağlamaları yıllarca sürmüştür. Alıştıkları sosyalist sistem ve Türkiye’deki kapitalist sistem arasındaki büyük fark, Bulgaristan’dan gelen göçmenler arasında stres ve kaygı yaratmış, derin travmalar yaşanmış, sonucunda bazı geriye dönüşler başlamıştır.

Bulgaristan’da konuşulan halk ağzı ile Türkiye Türkçesi arasındaki dil uyumsuzluğu ve göçmenlerin sınırlı dil bilgisinden kaynaklanan hatalara oldukça sık rastlanır. Bu nedenle uyum konulu göçmen fıkraları arasında özellikle dil alanında yaşanan sorunlarla ilgili olanlar sayı bakımından en fazla olanlardır. Bazı hatalar o coğrafyada konuşulan Türk ağızlarının farkından kaynaklanır. Göç edenlerin dil temelli sorunları daha sınırdan başlar.

Ayşe nine Kapıkule sınırını yeni geçmiştir. Gümrükte görev yapan erkek nüfus memuru kaydını almak üzere birkaç soru sormuş. Onlardan biri:

¹⁴ Bu konuda çalışmasında yer veren Sadriye Güneş’in incelemesi ilgi çekicidir. Bkz. Гюнеш, Садрие, “Езикова ситуация на изселниците от 1989 г. през призмата на понятията билингвизъм, диглосия и езикова интерференция”, Миграции от двете страни на българо-турската граница: наследство, идентичности, интеркултурни взаимодействия, София 2012, с. 209.

¹⁵ Derleyen Prof. Dr. Zeynep Zafer.

“Ayşe nine kaç çocuğun var?”

Ayşe nine:

“Hiç çocuğum yok çocuğum, sadece dört kızım var” diye cevap vermiş.¹⁶

Ülkede 9 Eylül 1944'te Sovyet Ordusunun desteğiyle yapılan darbe sonucunda başlayan sosyalist diktatörlüğü döneminde Bulgaristan Türklerinin dil eğitimi devletin sıkı kontrolü altındadır. Sosyalist dönemde yeni oluşturulan Bulgaristan Türklerinin yapay yazı dili Türkiye Türkçesinden uzaklaştırılmış ve gerekli olmadığı halde birçok Bulgarca sözcük ve siyasi terim zorunlu kullanılmıştır. Hatta ayların adları bile Türkçe yayınlarda Bulgarca yazılmaya başlanmıştır¹⁷.

Bunun yanı sıra teknolojiyle beraber Bulgarcaya yeni giren terimler Türkçeye girmiştir. Türkçe eğitiminin yasaklanmasıyla beraber Türklerin günlük konuşmalarda kullandığı Bulgarca sözcüklerin sayısı doğal olarak çok artmıştır. O dönemde internetin, uydu imkânların olmaması dolayısıyla Türk mediasından uzak kalan Bulgaristan Türklerinin dili gelişmemiş ve sözcük hazinesi açısından son derece sınırlı kalmıştır.

1989 yılındaki göç sırasında Türkiye'ye göç edip Bursa'ya akrabalarının yanına yerleştirilen bir soydaşımız, durakta otobüs beklemektedir. Uzun süre durakta bekleyip de gelen dolmuşlara binmediğini gören diğer vatandaşlar, dolmuşa niçin binmediğini sorarlar. Bursa'ya yeni gelen vatandaşımızın cevabı bu olur:

“Ben reise bineceğim, onu bekliyorum.”¹⁸

Bu sıkıntılar iki dilde farklı anlam içeren “reis” gibi diller arası birçok sesteş sözcükle sınırlı değildir. Türkiye Türkçesinde kullanılan çok sayıda terim Bulgaristan Türkleri tarafından bilinmemekte çünkü Bulgaristan'da Bulgarcası kullanılmaktadır. Örneğin Bulgaristan Türkleri arasında özel isim olarak yaygın “veli” sözcüğünün Türkiye'de eğitim alanında “öğrenci velisi” anlamda da kullanıldığı doğal olarak bilinmemektedir. Bunun sonucunda öğrencisi olan pek çok aile aşağıdakine benzer komik durumlar yaşamıştır.

Göçmen bir aile çocuklarının okuduğu okul müdürlüğünden birkaç defa “Sayın veli” ile başlayan yazılar almıştır. Yazıların içeriğini bile dikkate

¹⁶ Derleyen Prof. Dr. Zeynep Zafer.

¹⁷ Tata, Sabri, Türk Komünistlerinin Bulgaristan Macerası, İstanbul 1993, s. 82, 93.

¹⁸ Özkan, İbrahim, Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma, E.Ü. S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2018, s. 747.

almayan anne ve baba, aralarında konuştuğundan sonra bu “hatayı” düzeltme kararı almış, okul müdürüne çıkmış ve şunu dile getirmiştir:

“Müdür bey, çocuğumuzdan gönderdiğiniz yazılar bize ait değil. Bizde Veli adında bir erkek yoktur.”¹⁹

“Dam” sözcüğünün farklı anlamlarıyla ilgili göçmenlerin sınırlı bilgisi, ilk yıllarda pek çok komik durumun yaşanmasına neden olmuştur.

Büyük şehirde uyum sağlayamayan, yeni bir hayat kurmakta zorluklarla karşılaşan, barınma ve geçim sıkıntısı yaşayan bir göçmen ailesinin reisi, köy hayatına alışık oldukları için küçük bir köye yerleşmeye karar vermiş. İki çocuklu aile Bulgaristan’dan getirdiği arabaya eşyalarını yükleyerek kendilerine önerilen köye gitmiş. Adam ailesini arabada bırakmış ve kiralık ev sormak için muhtarlığa girmiş. Muhtar:

“Burada sadece Ahmet bakkalın damı boştur. Onu kiralayabilirsiniz.” demiş Adam:

“Muhtar bey biz göçmen olabiliriz ama hayvan değiliz” diyerek sinirli bir şekilde hemen odadan çıkmış.

Kalbi ve gururu kırılmış adam, karısı ve çocuklarına:

“Hadi, geri dönüyoruz. Türklerin damlarında [ahırlarında] yaşamaktansa Bulgar hayvanlarıyla yaşamak daha iyi.” demiş.²⁰

Piyasaya yeni çıkan bir ürünün veya nesnenin adı Bulgaristan Türkçesinde bulunmadığı için Bulgarcası kullanılmaktadır ve göçmenler tarafından Türkiye Türkçesine yerleşmiş sözcüğün bilinmemesi çok doğaldır. Birçok göçmen, dil düzeyinde uyum sürecinde çeviri yoluyla derdini anlatmaya çalışırken oldukça zor durumlarla karşılaşmıştır. Onlardan sadece bir örnek vermek yeterli olacaktır.

Yeni Türkiye’ye göç etmiş genç hemşire Nursel pastaneden geçerken canı tatlı bir şey istemiş. İçeri girince tatlıları incelemiş, ardından erkek satıcıdan iki tane beze istemeye karar vermiş. Fakat bezenin Bulgarcası “öpücük”tür. Nursel hemşire adını bilmediği beze yerine:

“Bana iki öpücük verin”, demiş.²¹

¹⁹ Derleyen Prof. Dr. Zeynep Zafer.

²⁰ Derleyen Prof. Dr. Zeynep Zafer.

²¹ Derleyen Prof. Dr. Zeynep Zafer.

Bulgaristan Türkleri Türkiye'ye yerleşince dil uyumsuzluğu nedeniyle sayısız trajik ve komik durumlarla karşılaşmıştır. Hatalar, sadece sesteş veya bilinmeyen sözcüklerle sınırlı değildir. Türkiye'de farklı anlamda kullanan bazı seslenme sözcükleriyle ilgili bile sıkıntılar yaşanmıştır. Dilde yetersizlik ve uyumsuzluk, birçok göçmenin aşağılanmış ve dışlanmış hissetmesine neden olmuştur. Bu nedenle büyük şairimiz Sabahattin Bayramöz'ün de belirttiği gibi²² bazı fıkralar hem güldürmekte hem de ağlatmaktadır:

(...). *Kadının biri ilk defa Türkiye'de tek başına minibüse binip iş aramaya gidecek olmuş. Minibüse binmiş ve yolculuk başlamış. İlk defa minibüse biniyor ya, başlamış milleti izlemeye. Bakalım minibüste nasıl davranılıyor, para ne zaman veriliyor vs...*

Arkadan biri parayı uzatmış. Şoför üstünü verirken "buyur dayı" demiş. Genç bir bayan parayı uzatmış, şoför üstünü çevirirken "al yenge" demiş. Aynı şekilde daha yaşlıca bir bayan da parayı uzatmış, para üstü gelirken "paranın üstünü al teyze" diye seslenmiş.

Bizim bayan da parayı uzatmış. (...) Şoför "hanımefendi bu parayı değiştirin" demiş. Kadın "neden" diye sormuş, şoför de "para biraz eski ve hasarlı" demiş. Bunun üzerine kadın iyice kızmış, açmış ağızını yummuş gözünü:

"E tabi, bindirmişsin akrabalarını bu minibüse, almışsın hepsini yanına, bizim gene burada paramızı bile beğenmiyorsun, be!"²³

Mizah yoluyla zorunlu göçü eleştiren, dildeki yetersizlik ve uyuşmazlık nedenleriyle yaşanan olaylarla güldüren Bulgaristan Türklerinin fıkraları şaşırtıcı, etkileyici ve düşündürücü mesajlar içermekte, zorunlu göçün sıkıntılarına ve yıllarca süren topluma entegrasyon sürecine işaret etmektedir. Tarihimizin çok önemli bir sürecine tanıklık eden, Bulgaristan mülteci ve göçmenlerin hayatından gerçek kesintiler sunan bu değerli mirasa geç olmadan sahip çıkmak gerekmektedir.

Kaynaklar:

АНГЕЛОВ, Веселин, Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България. Януари-май 1989, София 2009.

²² Sabahattin Bayramöz, Sabah Aydın takma adıyla ve bu başlıkla bazı fıkraları Balkanlar'dan Esinti adlı dergide yayınlamıştır. Bkz.: Yenisoay, Süleymanoğlu Hayriye, Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göç Kaderi, Toplumsal Gelişim Derneği, Ankara 2005, s. 357.

²³ Özkan, İbrahim, Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma, E.Ü. S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008, s. 749.

- BABEKOĞLU, Yusuf H., “Adımı Elimden Aldıkları Gün” Başlıklı Antoloji Üzerine”, BAL-TAM Türklük Bilgisi, No 27, Prizren 2017.
- ERENDORUK, Ömer Osman, Bir Başkadır Bizim Eller, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.
- GUNANOVA İSAEVA-GYUNESH, Neshen, “İki Yer ve Onların Arasındaki Hayal Alanı-Zahit Güney’in “Özlem-2”, Göçmen Kadınları” ve Latif Ali Yıldırım’ın “Yaşlı Göçmenler” Şiirleri”, International Journal of Social Sciences, 2/2, 2018.
- ГЮНЕШ, Садрие, “Езиковата ситуация на изселниците от 1989 г. през призмата на понятията *бilingвизъм*, *диглосия* и *езикова интерференция*”, Миграции от двете страни на българо-турската граница: наследство, идентичности, интеркултурни взаимодействия, София 2012, с. 202-210.
- ИВАНОВ, Михаил, “Възродителният процес” не е спонтанен акт, Живков е бил дълбоко убеден в това, което прави”, Гласове, 11/05/2011 <<http://glasove.com/categories/kultura-i-obshtestvo/news/mihail-ivanov-vuzroditelniyat-protses-ne-e-spontanen-akt-zhivkov-e-bil-dulboko-ubeden-v-tova-koeto-pravi>> (31.08.2019).
- ИВАНОВ, Михаил, “Майските събития са приносят на България за падането на Берлинската стена”, 13/05/2011 <<http://glasove.com/categories/kultura-i-obshtestvo/news/mihail-ivanov-vuzroditelniyat-protses-ne-e-spontanen-akt-zhivkov-e-bil-dulboko-ubeden-v-tova-koeto-pravi>> (01.06.2019).
- ÖZKAN, İbrahim, Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma, E.Ü. S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2018.
- TATA, Sabri, Türk Komünistlerinin Bulgaristan Macerası, İstanbul 1993.
- YENİSOY, Süleymanoğlu Hayriye, Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göç Kaderi, Toplumsal Gelişim Derneği, Ankara 2005.
- ZAFER, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin Güldürü Süzgecinden Zorunlu Asimilasyon ve Göç”, 17.Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu, Üsküp-Makedonya, 5-6 Mayıs 2012, Ankara 2012, s. 20-27.
- ZAFER, Zeynep, Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi, 89 GÖÇÜ, Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç, İstanbul 2012.
- ZELENGORA, Georgi. “Balkan Savaşı-Kitlesel Ölüm ve Etnik Temizlik”, çev. Ayşe Kayapınar, Belleten, s. 281 (Nisan 2014), s. 314-342.

ALMAN DER SPIEGEL DERGİSİNDE BULGARİSTAN'DAKİ 1984-1989 ETNİK TEMİZLİK POLİTİKALARI VE 1989 ZORUNLU GÖÇÜ

Mehmet HACİSALİHOĞLU*

Giriş

Doğu Avrupa'da sosyalist rejimlerin kurulması beraberinde Almanya'nın bölünmesini de getirmiştir. Batı bloğunun kontrolünde kurulan Federal Almanya Cumhuriyeti yanında SSCB'nin işgal bölgesinde Demokratik Almanya Cumhuriyeti kurulmuş ve 1949 yılında biri batılı demokrat, diğeri de sosyalist iki Alman devleti ortaya çıkmıştır.

Batı Almanya kamuoyu Avrupa'ya bir demir perdenin çekilmiş olmasından en fazla etkilenen ülke olduğundan Sosyalist ülkelerdeki gelişmeleri, başta Demokratik Almanya Cumhuriyeti ve SSCB olmak üzere, en yakından takip eden Batı bloğu ülkelerinden birisi olmuştur. Demokratik Almanya'daki insan hakları ihlalleri, SSCB'deki siyasi değişiklikler Alman kamuoyunun ilgi odağında yer almıştır. Aynı zamanda Almanya, Hitler ve NAZİ rejimini yaşamış bir ülke olarak Avrupa Topluluğu içinde dünyadaki insan hakları sorunlarını ve ihlallerini, ırkçılık sorunlarını yakından takip eden bir ülke ve toplum profili çizmekteydi. Savaş suçluları yargılanmış ve ağır cezalar almıştı. Öyle ki 1980'ler Almanya'sı dünyanın herhangi bir yerindeki insan hakları ihlalleri, insanlığa karşı suçlar konusunda en hassas kamuoyuna sahip Avrupa ülkesi konumundaydı denebilir.

Tam da bu noktadan hareketle Alman kamuoyunun 1984 yılı sonu ve 1985 yılı başlarında Bulgaristan'da uygulanan zorunlu isim değiştirme ve etnik temizlik politikalarına¹ nasıl yaklaştığı ve nasıl bir önem atfettiği sorusu önem taşımaktadır.

1989 yılı Doğu Avrupa'da sosyalist rejimlerin yıkılışını beraberinde getirmiştir. Sosyalist rejimlerin yıkılmasının Almanya açısından özel bir önemi vardır. 45 yıllık bölünmüşlük hali 1989 yılında sona erecektir. Sosyalist rejimlerin yıkılmasında özellikle Berlin Duvarının yıkılışı sembolleşmiştir. Fakat bundan önce Haziran-Ağustos arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik yaşanan zorunlu göç sosyalist rejimlerin 1989'da yaşadığı en büyük

* Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mehmethacisalihoglu@gmail.com.

¹ Jivkov rejimi tarafından uygulamaya konan 1984-1985 ve 1989 zorunlu göçü politikalarının etnik temizlik olarak değerlendirilmesi hakkında bkz. Tomazs Kamusella, *Ethnic Cleansing during the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turkes from Communist Bulgaria*, London: Routledge, 2019.

kriz olmuştur. Üçyüzbin üzerinde Türk sosyalist bir ülkeden zorunlu göç ettirilirken dünya kamu bu olaya kayıtsız kalmamıştır. Aynı şekilde Alman basını ve kamuoyunun 1989 zorunlu göçünü ne şekilde ele aldığı, Doğu Almanya'daki sosyalist rejimin yıkılmasıyla Bulgaristan'da yaşanan bu kriz arasında bir ilişkinin kurulup kurulmadığı da önemli sorulardan birini oluşturmaktadır.

Özellikle Almanya'nın ele alınması insan hakları konusunda öncülük iddiasında bulunan bir Avrupa ülkesinin yaklaşımını anlamak ve bu şekilde genel Avrupa kamuoyunun Bulgaristan'da yaşanan etnik temizlik ve insanlığa karşı suç politikalarına karşı nasıl bir tutum takındığını değerlendirmek bakımından önemlidir. Nitekim Bulgaristan'da yaşanan olaylardan sonra Bosna-Hersek'te çatışmalar başlamış ve süreç 1995'te soykırımla sonuçlanmıştır. Bu sürece Avrupa kamuoyunun tepkisi ve sorunun çözümüne katkısı yetersiz görülmekte ve eleştirilmektedir. Bu anlamda Alman basınında Bulgaristan'daki süreçlere karşı tutum daha sonraki süreçlere yönelik yaklaşımı için de bir işaret kabul edilebilir.

Nitekim 1984-1985 zorla isim değiştirme süreci ve 1989 zorunlu göçü süreci hakkında daha önce yapmış olduğum bir tarih yazımı analizinde Alman tarihçilerin konuya fazla ilgi göstermediğini tespit etmiştim. Hatta Alman tarihçilerinde *“bu zorla asimilasyon politikası anlatılırken bir şoke olmuşluk havası veya aşırı duyarlılık izleri yoktur. Sanki sıradan bir olaymış gibi son derece nötr bir şekilde ele alınmıştır”* şeklinde bir tespit yapmıştım.²

“Zorla isim değiştirmelerin tamamlandığı 1985 yılı başında Mart-Nisan sayısında derginin Yugoslavya sorumlusu Jens Reuter ‘Bulgaristan’da Türklerin Milliyetsizleştirilmesi: Yugoslavya gözüyle Sofya’nın Zorla Bulgarlaştırma Politikası’ başlıklı bir yazı yayınlamış, yazıda zorla isim değiştirme sürecini birçok yönüyle ortaya koymuş ve Yugoslav basınının Bulgar politikasına karşı eleştirel haberlerini özetlemiştir.³ Derginin Haziran sayısında Balkan tarihçisi Stefan Tröbst, Eylül sayısında da diğer bir Balkan tarihçisi Wolfgang Höpken’in konuyla ilgili yazılar ve belgeler yayınlanmıştır. İlerleyen yıllarda da ara ara konuya değinen yazılar yayınlamışlardır.⁴

² Mehmet Hacısalıhoğlu, “‘89 Göçü’ ile ilgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları”, 89 *Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Eds. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, İstanbul: BALKAR, BALMED, 2012, s. 48-49.

³ Jens Reuter, “Die Entnationalisierung der Türken in Bulgarien. Sofias Politik der Zwangsbulgarisierung aus jugoslawischer Sicht”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 3-4, 1985, s. 169-177.

⁴ Stefan Troebst, “Von bulgarischen Türken und ‘getürkten’ Bulgaren”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 6, 1985, s. 359-367; Aynı yazar, “Zur bulgarischen Assimilationspolitik

Bu yazılarda bu zorla asimilasyon politikası anlatılırken bir şoke olmuşluk havası veya aşırı duyarlılık izleri yoktur. Sanki sıradan bir olaymış gibi son derece nötr bir şekilde ele alınmıştır. Fakat bazı yazılarda ülkede Türklerin varlığını bütünüyle inkâr eden Bulgar siyasetçilere yönelik alaycı bir üslup takınıldığını da belirtmek gerekir. Örneğin S. Troebst bir yazısında Bulgar tezlerini ‘Politbüro ve 1001 Gece Hikâyeleri’ başlığı altında aktarmıştır.⁵”

Bu çalışmada ise Alman basınında en prestijli siyasi haftalık dergi *Der Spiegel* üzerinden bakarak nasıl bir tavrın söz konusu olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır. *Der Spiegel* II. Dünya Savaşı sonrasında 1946 yılında Almanya’da kurulmuş ve Alman basın tarihinde önemli bir yer edinmiş haftalık siyasi dergidir. Amerikan *Time* dergisine benzer olarak kurulmuş ve dünyada büyük bir prestij kazanmış, ülke içindeki siyasi elitlerle ilgili skandalları ortaya çıkarmış ve dünyanın en prestijli medya temsilcilerinden biri olmuştur. Her ne kadar kadrolarında eski Nazi mensuplarını da barındırdığı ortaya çıksa da liberal bir yayın oranı olarak tanınmış ve bir milyonun üzerinde bir tiraja ulaşmıştır.

1. 1984-1985 Zorla İsim Değiştirme Süreci ve *Der Spiegel*

Bulgaristan’ın güneyinde 1984 yılı Aralık ayında zorunlu isim değiştirme süreci başladı ve tamamlandı. Bir aylık süreçte taranan *Der Spiegel* (No. 49-52) Bulgaristan’da yaşanan bu süreçle ilgili hiçbir haber yayınlamadı. 1985 yılının Ocak ayı sayılarında da Bulgaristan’la ilgili hiç bir haber yayınlanmadı. Buna karşılık yurt dışı haberleri arasında örneğin “İsrail’de Enflasyon” veya “Sovyetler Birliği’nde Büyük Petro hakkında Televizyon Dizisi çekildi” (sayı 4) gibi haberler görmekteyiz. Türkiye ile ilgili tek haber *Spiegel*’in 5. sayısında Bülent Ecevit ile yapılan bir röportajdır ve bu yazıda da Türkiye’deki demokrasi problemi ele alınmaktadır. 28 Ocak 1985’te yapılan röportajda Ecevit’in 1982’de *Der Spiegel* için yazdığı bir yazıdan ve bu yazıda Türkiye’deki askeri rejimi Atatürkçülüğe aykırı hareket etmekle suçladığını ve bunun için 2 ay 27 gün hapse mahkum edildiğini, Demokratik Sol Parti’nin kurulduğunu, ama yasaklı olduğu için kendisinin doğrudan partide görev alamadığını, ama eşi Rahşan Ecevit’in bu sorumluluğu

gegenüber der türkischen Minderheit: Geschichten aus Politbüro und 1001 Nacht”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 486-506; Wolfgang Höpken, “Aussenpolitische Aspekte der bulgarischen ‘Türken-Politik’”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 477-485; aynı yazar, “Die bulgarisch-türkischen Beziehungen”, *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 2-3, 1987, s. 75-95; aynı yazar, “Im Schatten der nationalen Frage: Die bulgarisch-türkischen Beziehungen (II)”, *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 4, 1987, s. 178-194.

⁵ Stefan Troebst, “Zur bulgarischen Assimilationspolitik gegenüber der türkischen Minderheit: Geschichten aus Politbüro und 1001 Nacht”, age.

üstelendiğini belirtmektedir. Fakat bu röportajda Bulgaristan'daki Türklerle ilgili bir içerik yoktur.⁶ Bu süreçte Der Spiegel'in her sayısında Demokratik Almanya Cumhuriyeti hakkında haberler ve yazılar mevcuttur.

İsim değiştirme sürecinin ikinci dalgasının gerçekleştiği 1985 Şubat ayında da Bulgaristan'la ilgili bir haber görülmemektedir. Buna karşılık “Yunanistan: Yunanistan'ın kadınları kürtaj yasasına karşı”⁷ gibi Yunan iç politikası, “İngiliz Madencilerin Grevi Sonlandırıldı” ve “Polonya: Fiyat Artışı Ertelendi”⁸ gibi detaylı haberlere rastlamaktayız.

Der Spiegel'in 18 Mart 1985 sayılı sayısı Gorbaçov'u kapak fotoğrafı yaparak “Yeni Sovyet. Genelsekreter: Mihail Gorbaçov” başlığıyla detaylı bir haber yayınladı. Bu haberde de Bulgaristan'dan hiç bahsedilmemektedir.⁹ Spiegel'in 13'üncü sayısında yurt dışı haberlerinde ilginç bir şekilde “Güney Afrika: Bular: Kanlarının Arılığı için Kavga” başlıklı haberde Güney Afrika'da ırk tartışmaları ele alınmaktadır.¹⁰ Oysa bu sayının yayınlandığı 25 Mart 1985 tarihinde Almanya'nın yanbaşıda Bulgaristan'da bir milyonun üzerinde Türk'ün isim değiştirme süreci tamamlanmış ve artık Bulgaristan'da Türk ve Müslüman bulunmadığı ilan edilmişti.

Der Spiegel'in 8 Nisan 1985 tarihli 15. sayısında nihayet Bulgaristan ve Türklere yönelik asimilasyon politikasına yer verilmiştir. Yurt dışı haberlerinde El Salvador'daki seçim sonuçları verildikten sonra Bulgaristan'la ilgili bir buçuk sayfalık haber “Açık Kollar” başlığıyla verilmiştir. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal'ın Bulgarlara yönelik “İsterseniz bize yalnızca yarım milyon değil, daha fazlasını da gönderin. Onlara kollarımızı açacağız” çağrısından hareketle “açık kollar” başlığı oluşturulmuştur.

⁶ “Kein Führer hinter den Kulissen’ Spiegel-Interview mit Bülent und Rahsan Ecevit”, 28.01.1985, Der Spiegel 5/1985,

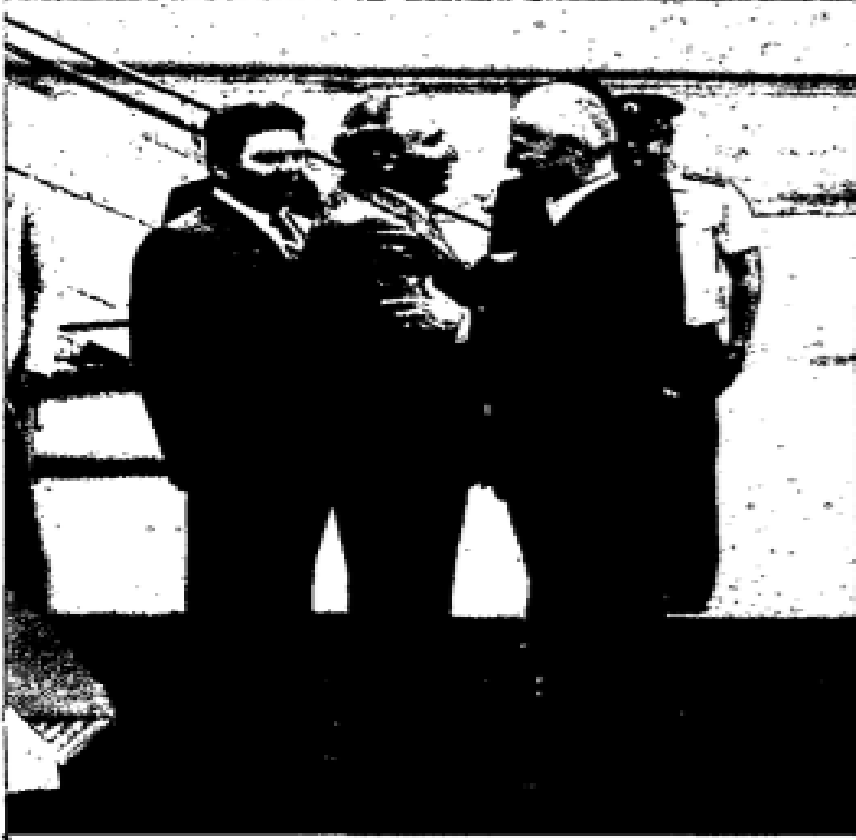
⁷ *Der Spiege*, 9/25.2.1985.

⁸ *Der Spiegel*, 10/4.3.1985.

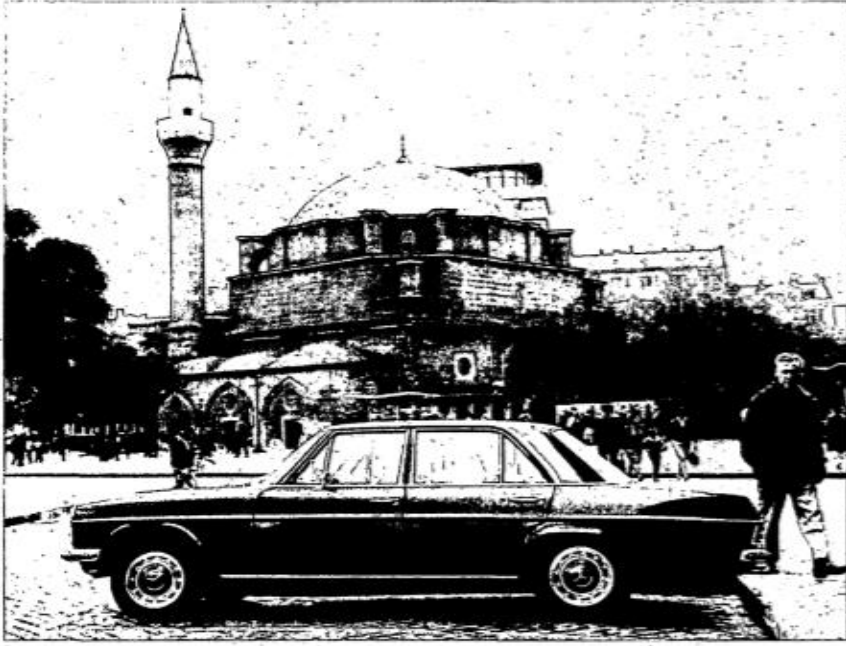
⁹ “Neuer Sowjet. Generalsekretaer: Michail Gorbatschow”, *Der Spiegel*, 12/18.3.1985.

¹⁰ “Südafrika: Buren: Streit um die Reinheit ihres Blutes”, *Der Spiegel*, 13/25.3.1985.

Haberde iki fotoğraf yer almaktadır. Bir fotoğrafta Bulgar lider Todor Jivkov ve Türk lider Kenan Evren'in birbirine sarıldığı bir fotoğraf altında "Türlere karşı katliam mı?" sorusu yer almaktadır. Bu alt yazının dipnotunda bu fotoğrafın 1983'teki bir resmi ziyaretten alındığı belirtilmektedir. İkincisinde ise Sofya'daki caminin bir fotoğrafı ve altında "Sofya'da Türk Camii: İşgal zamanından hatıralar" ifadesi yer almakta ve "işgal zamanı" ifadesiyle de Osmanlı dönemi kastedilmektedir.

**Bulgare Schiwkoff (M.), Türke Evren*
Massaker an den Türken?**

Türkische Moschee in Sofia: Erinnerungen an die Besatzerzeit

Haberin girişinde koyu harflerle “Balkan ülkesi Bulgaristan kendi Müslüman azınlığını zorla asimile etmek istiyor – Türklerden Slavlar olması gerekiyor” ifadesi yer almaktadır. Haber önce Naim Süleymanoğlu’ndan bahsediyor ve 17 yaşındaki “cüce dev gibi bir güce sahip” olduğundan ve çok sayıda dünya rekoruna işaret ediyor. Ardından ise 1985 Şubat sonunda yapılan uluslararası şampiyonada ise “uzmanlar mucize bücürün adını boşuna aradılar” diye devam ediyor. Bunun yerine Demokratik Almanya Cumhuriyeti medyasında “kısa bir bilgi” buldular, buna göre Naim Süleymanof’un adı artık “Naum Şalamanof”tu.

Habere göre “Naim sayısı yaklaşık 800.000 olan ve Bulgaristan nüfusunun yaklaşık yüzde onunu oluşturan Türk kökenli Müslüman azınlığa mensuptu” “Bu İslam mirasını yok etmek veya en azından küçültmek için Soyfa’daki kurumlar, senenin başında Müslümanlardan isimlerini ‘Bulgarlaştırmayı’ talep eden bir kampanya başlattılar.”¹¹ Yazının devamında bu politikanın gerekçesine değinilmektedir:

“Bu şovenist baskı önleminin sebebi: Bulgaristan’da yaşayan ve nüfusu Bulgar çoğunluğun aksine yıllık yüzde iki artan Türklerin sayısı milyon sınırını geçerse Müslümanların resmi olarak bütün haklara sahip bir azınlık olarak tanınması gerekirdi. Tam da bunu hükümetteki Komünist Partisi

¹¹ “Bulgarien: Offene Arme”, 15/8.4.1985, s. 130-131.

engellemek istiyor.” Bulgaristan’ın 1885’te Doğu Rumeli Vilayeti ile birleşmesinin yüzüncü yılı kutlamaları öncesinde “Bulgaristan Bulgarlarıdır” sloganı altında “Halkın ve ülkenin birliğini ispat etmek” istediğini ve “azınlıkların ise burada yalnızca rahatsız ettiğini” ifade ediyor.

Çoğunluk olan Bulgarların da Türki halklardan geldiği hakkında tarihçilerin uzun zamandır tartıştığını, kesin olanın ise antik dönemde Trakların yaşadığı bölgenin bir Türki kavmin yönetiminde Slav kavimleri tarafından iskân edildiği söyleniyor. Daha sonra Bizans ve Türkler tarafından işgal edildiğini, 500 yıllık Sultan egemenliğinden sonra Rusların yardımıyla 1877/78’de “Bulgar bağımsızlık savaşı” ile ayrıldığını, günümüz Bulgaristan’ında ise Türk mirasından çok daha fazla İslam mirasının mevcut olduğunu belirtiliyor. “Çok sayıda Slav Türk işgali döneminde zorla Muhammed’in öğretilerine geçirildi” ifadesi ile Osmanlı dönemine atıf yapılmaktadır. Devamında “Bulgar Müslümanlarının çoğu günümüzde de tütün üreticisi olarak kırsal kesimde yaşıyor, çalışkan, muhafazakâr ve Slav vatandaşlarına göre çok daha az eğitilmiş.” “Millî bilince sahip Slav Bulgarları için” ise bu İslam kimliğinin “Türk işgali dönemindeki esareti hatırlattığı” belirtilmektedir. Bu nedenle II. Dünya Savaşından önce de Bulgar krallığının Müslümanları “tehdit ve vaatlerle sistematik olarak Hristiyan-Ortodoks ulus-devlete asimile etmeye gayret ettiği” vurgulanmaktadır. “1944’ten beri hükümette olan Komünistlerin ise daha titiz davrandığı, Türk dilindeki okulların kapatıldığı, dindar Müslümanlara devlet kadrolarının kapatıldığı, 1968’de Türkiye ile “Bulgar Müslümanlarının Türkiye’ye göçü” hakkında bir göç anlaşması yapıldığı söyleniyor. 1969’a kadar “150.000 Bulgarın Türkiye’ye göç ettiği”, fakat Türkiye’deki ekonomik şartların kötü olması nedeniyle bu göçün durduğu, “Müslümanların Komünist Bulgaristan’da tütün üreticisi olarak yaşamayı” Türkiye’de topraksız köylü olarak veya Ankara ve İstanbul şehir kenarlarında gecekonducularda “ot gibi yaşamaya” tercih ettikleri belirtilmektedir.

Şimdi ise Komünist Partisinin sorunu zorla çözmeye çalıştığı, Müslümanların kimliklerinde Slav ismi taşımaları veya Türkçeyi andıran isimlerine Slav bir ekin eklenmesi yoluna gidildiği belirtilmektedir.

Haberde buna karşı tepkilerden de bahsedilmektedir. “Ama zorla Slavlaştırma sert bir dirençle karşılaştı. Varna’da ve Filibe’de sözde militan Müslümanlar tarafından yerleştirilen bombalar patladı. Varna civarında bir çiftlik evinde polis gizli bir silah deposu buldu. Çoğunlukla Müslümanların yaşadığı Svilengrad, Haskovo ve Kırçali civarındaki bölgelerde protesto hareketlerine karşı hatta Bulgar polislerinin adı kötüye çıkmış “Kara bereli” birlikleri “karşı devrimcilerin bastırılması” için devreye sokuldu. “Çarpışmalarda diplomatik kaynakların raporlarına göre 60, Türk raporlarına göre hatta 800’e varan ölü olduğu” “bütün bölgenin kapalı bölge haline getirildiği” belirtilmektedir.

Türkiye'nin Bulgaristan'daki bu soruna yönelik tavrı ise "Ancak Türk gazeteleri kanlı katliamdan, Bulgar ordusunun hatta camileri havaya uçurduğundan bahseden haber ve raporlarından sonra halkın baskısı üzerine Ankara hükümeti tepki gösterdi" denmektedir. Sofya'nın ise "Ermenilere ve Rumlara karşı o kadar gaddarca hareket etmiş ve günümüzde Türkiye'deki Kürt azınlığı yok etmek isteyen bir ülkenin Bulgaristanın problemlerine karışma 'meşruiyeti yoktur'" şeklinde Türk tarafını reddettiği, bu "ölümcül hatıraların" ise Türkiye'deki "popüler öfk"yi daha da kışkırttığı belirtilmektedir. Güneş gazetesinin "Bulgaristan'ı Hitler İmparatorluğu" ile karşılaştırdığı, devlet bakanı Mesut Yılmaz'ın "Bulgaristan Türklerine karşı 'katliam'"dan bahsettiği belirtilmektedir.

Haberde sorunla ilgili gelecek öngörüsü olarak, yakın bir dönemde bir uzlaşmanın olmayacağı, ama her iki hükümetin de sorunu en kısa zamanda çözmek istediği, Bulgaristan'ın Türkiye için hem transit ülke hem ekonomik açıdan önemli olduğu belirtilmektedir. Bulgaristan devlet başkanı Todor Jivkov'un Kenan Evren'e elçiler gönderip barışçıl bir çözüm için söz verdiği belirtilmektedir. Son olarak da Türk başbakan Turgut Özal'ın Türkiye'nin Bulgaristan Türklerini kabul edeceği çağrısının % 30 işsizliğin bulunduğu Türkiye için "ciddi bir öneri" olmadığı belirtilmektedir.¹²

Haberin tamamına bakıldığında daha önce tarih yazımı konusunda yaptığımız tespitin Alman basınında da geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle haftalar boyunca yukarıda örneklerini verdiğimiz çok daha sıradan sayılabilecek dünya haberleri yapılırken Bulgaristan'daki zorla asimilasyon konusuyla ilgili hiçbir haber yapılmaması genel bir "ilgisizlik" olarak yorumlanabilir. İlk kez Nisan ortasında, yani mesele dünya gündemine gelip bir Türk-Bulgar krizine dönüştükten sonra, Nisan ayı başlarında diğer haberlerin yanında kısa bir haber olarak yer almıştır. Haberin kendince mümkün olduğunca tarafsız bir üslupla yapılması, haber içinde kullanılan "Türk işgali", "zorla Müslümanlaştırma" gibi Bulgar tarafının tezlerinin tekrarlanarak verilmesi de *Der Spiegel*'in bu konuya fazlaca önem atfetmediğini göstermektedir. Her ne kadar yapılan asimilasyon uygulamasının "şovenistçe" olduğu belirtilmişse de daha sonraki tarihsel atıflar ve Bulgar hükümetinin tezlerinin tekrarlanması ile Türklerin mağduriyeti görecelileştirilmiş, neredeyse iki taraf da *eşit mağdur* gibi bir tablo çizilmiştir. Özetle Alman basını Bulgaristan'da yaşanan süreci şoke edici veya dehşet verici bir olay olarak kaydetmemiştir. Tam aksine sıradan ve neredeyse önemsiz bir olay olarak lanse etmiştir.

¹² Bulgarien: Offene Arme", 15/8.4.1985, s. 130-131.

Nitekim daha sonraki sayılarında “Polonyalı kızlar Alman koca peşinde”, “Girit’te Kan Davası” gibi haberler Der Spiegel (sayı 18, 20) okuyucularına sunulan ilginç haberler arasında yer almaktadır. Bunun yanında ABD ve Sovyetler Birliği ve Gorbaçov hakkında hemen her sayıda haberler yapılmakta ve Der Spiegel tarafından dünyadaki gelişmeler yakın bir şekilde takip edilmektedir.¹³ Naim Süleymanoğlu’nun 1986 Halter Şampiyonasında kaçarak Türkiye’ye sığınması da *Der Spiegel*’de haber değeri taşımamıştır.

2. 1989 Zorunlu Göç Süreci ve Der Spiegel

1989 yılında Bulgaristan’da siyasi kriz zirveye ulaşmış ve 20 Mayıs’tan itibaren “istenmeyen” Türkler sınır dışı edilerek Avusturya’ya gönderilmeye başlanmıştır. Avusturya II. Dünya Savaşı sonrasında Batı bloğu ile SSCB’nin 1955’te anlaşması üzerine bağımsız ve iki blok arasında tarafsız bir ülke olarak kurulmuştu. Bu nedenle Bulgaristan’dan sınır dışı edilen Türkler bir “kapitalist” ülke yerine “tarafsız” bir ülkeye gönderiliyordu. Fakat 29 Mayıs’ta Jivkov “kapitalist Türkiye’ye” göç etmek isteyenlerin gidebileceğini ilan etti ve 30 Mayıs’ta kitlesel göç süreci başladı.

Der Spiegel 8 Mayıs 1989’da çıkan sayısında Türkiye’de işçi grevlerinden ve “sosyal huzursuzluk”tan bahseden bir haber yaptı.¹⁴ Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen göçmen sayısının binleri bulduğu 5 Haziran 1989 sayısında ise Der Spiegel, Türkiye ile ilgili kısa bir haber yaparak “Türk Rejimi için İmaj Cilası” başlığıyla Türkiye’nin Saatchi & Saatchi firmasına 3,1 milyon mark vererek Türkiye’nin “dibe vurmuş” imajını düzeltmek için propaganda faaliyeti yapmasını istediği, Amnesty International’a göre “insan haklarının feci bir durumda” olduğu, 1 Mayıs gösterilerinin “vahşice” bastırıldığı belirtiliyor. Son cümlede ise “Hangi reklam hileleriyle Terör-Türkiyesi’nin dostça bir işığa kayacağını Saatchi & Saatchi henüz ifşa etmedi”¹⁵ diyerek son derece olumsuz bir Türkiye imajı çizmektedir. Türkiye’nin almaya başladığı binlerce göçmenlerle ilgili ise tek bir cümleye yer verilmemiştir. Bulgaristan’dan Türkiye gelen göçmen sayısının 15 bine ulaştığı 14 Haziran tarihli Der Spiegel’de iki tane haber yer almıştır. Bunlardan biri “Kulüpler: Türkler Alman Basketbol Takımını Satın Alıyor” başlığı altında Galatasaray Spor Kulübünün Köln Basketbol Kulübünün sponsorluğunu üstlenmeyi teklif ettiği hakkında Faruk Süren’in açıklamalarını içeren ayrıntılı bir spor haberidir. Aynı sayıdaki başka bir spor haberi ise “İstanbul’daki Toni Schumacher” başlığını taşımaktadır. Bu haberde ise “Alman ideal bir Türktür”

¹³ 1985 yılı Der Spiegel sayıları, sayı 32, 5.8.1985’e kadar tarandı.

¹⁴ “Türkei: Soziale Unruhen: Leere Töpfe”, *Der Spiegel*, 19/8.5.1989.

¹⁵ “Image-Politik für Türkenregime”, *Der Spiegel*, 23/5.6.1989, s. 135.

başlığı ile Toni Schumacher'in İstanbul tecrübeleri hakkındaki bir röportajı içermektedir.¹⁶

Nihayet 19 Haziran 1989 tarihli sayısında, Türkiye'deki göçmenlerin sayısının 40.000'in üzerine çıktığı bir tarihte, Bulgaristan'dan zorunlu göçle ilgili bir haber yapmıştır. Bu haber Bulgaristan'dan sınır dışı edilerek Avusturya'ya gönderilmiş İsmail Veli Ulubeyoğlu isimli ve İslimye'ye bağlı Yavlanovo köyünden gelen bir Türkle yapılan röportajı içermektedir.¹⁷

Haberde röportaj yapılan kişinin resmi ve Kapıkule giriş kapısından Türkiye'ye giren Türklerin toprağı öptüğü fotoğrafı "Sürgün edilmiş Türk-Bulgarlar": "Huzursuzluk çıkarana bize gerekmez" alt yazısıyla verilmiştir. Yazıdaki tek yorum fotoğrafın altındaki bu yazı olup geri kalan kısım bütünüyle Ulubeyoğlu'nun raporu şeklindedir. Ulubeyoğlu kendisinin bütünüyle Türk olan 150 haneli Yavlanovo köyünde baskılara karşı direnişe katılmak istemiş, fakat köy polis ve asker tarafından işgal edilmiş, kendisi ismini değiştirmek istemediği için gizli polis tarafından tutuklanmış, defalarca dövülmüş, dört yıl hapse mahkum olmuş ve Tuna adası Belene'ye gönderilmiş, tutukluken adı İliya Velef Rusef olarak değiştirilmiş, serbest kaldıktan sonra İnsan Hakları için Demokrasi Birliği'ne katılmış, açlık grevinin ortaya çıkmasından bir kaç gün sonra, 23 Mayıs günü polis karakoluna çağırılmış, burada ona bir pasaport dilekçesi imzalatılmış ve "yarın ülkeyi terk ediyorsun. Senin gibi huzursuzluk çıkarana ihtiyacımız yok. Viyana'ya gidiyorsun" denmiş. Bunun üzerine kendisi "neden Viyana'ya? Ben Türküm, eğer babalarımın vatanını terketmem gerekiyorsa, Türkiye'ye gönderilmek istiyorum" demiş. Polis ise "Türkler seni kabul etmez. Sen Türk değilsin, burada Bulgaristan'da Türk yoktur, yalnızca Müslüman Bulgarlar [vardır]" demiş.

Raporun geri kalan kısmında Bulgaristan'ın Türk kimliğinden dolayı oradaki Türklere uyguladığı baskılar, önce okul ve Türkçe basının yasaklanması, sonra dilin yasaklanması, camilerin kapatılması veya yalnızca yaşlıların camiye girişine izin verilmesi, gelenek ve göreneklerin, tarihin ve kimliğin yok edilmeye çalışılması, düğün ve cenazelerdeki İslam ritüellerinin ve sünnetin yasaklanması hakkında kısa bilgi veriyor.

Seyahat gününde ise eşi ile birlikte Viyana trenine bindiğinde dört çocuğunu geride bırakmak zorunda bırakıldığını belirtiyor. Yanlarına yalnızca bir valiz ve yaklaşık 1000 Leva (2.280 Mark) alabildikleri, Yugoslavya sınırında her

¹⁶ "Vereine: Türken kaufen deutschen Basketballverein", "Über Toni Schumacher in Istanbul", *Der Spiegel*, 24/12.6.1989.

¹⁷ "Du verlaesst morgen das Land". Bericht eines aus Bulgarien vertriebenen Türken", *Der Spiegel*, 25/19.6.1989, s. 144.

şeylerinin arandığı ve 1.000 levalarına el konduğu, ellerinde yalnızca 20 levanın kaldığını belirtiyor. Biletlerinin yalnızca sınıra kadar olması nedeniyle Yugoslavya'da trenden indirilmeye çalışıldıkları, onlarla aynı vagona bulunan ve bu duruma şahit olan bir Türk işadammının onlara 100 dolar hediye ettiğini ve nihayet Bulgaristan'ı bu şekilde "soyulmuş ve taciz edilmiş bir şekilde" terk ettiklerini belirtiyor.

Vertriebene Turk-Bulgaren*: „Unruhestifter brauchen wir nicht“

Bu haberde bütünüyle sürgün edilmiş bir Türkün ağzından sürgün ve göç olayı anlatılarak Türklerin mağduriyeti ön plana çıkarılmış oldu. Fakat haberde bu raporda adı geçen Türkün anlattıklarını teyit eden hiçbir yorumun bulunmaması *Der Spiegel*'in bu meselede nispeten tarafsız bir pozisyonda durmak istediğine işaret etmektedir. Haberde *Der Spiegel* demiyor, sürgün edilmiş bir Türk böyle iddia ediyor üslubu hakimdir.

Der Spiegel'in 31 Temmuz 1989 tarihli sayısında ise Spiegel gazetecisi Erich Wiedemann tarafından iki sayfadan biraz uzun ve nispeten ayrıntılı bir haber yayınlanmıştır. Bu haberle Spiegel ilk kez meseleyi ayrıntılı olarak ele

almaktadır. Haberin başlığı “Bize vahşi hayvanlar gibi davrandılar” başlığını taşımaktadır.¹⁸

Haberde gazeteci Erich Wiedemann önce *İliya* isimli bir Komünist Partisi üyesi ile konuşuyor ve onun bakış açısıyla Türklerin Bulgaristan’dan göçünü anlatıyor. “Müslüman solucanlar geliyor” diye söze başlıyor *İliya* ve onun bakış açısıyla Müslümanlar başkaldıran, gerici ve entegre olmak istemeyen insanlar ve onların Bulgaristan’ı terkine sevindiğini belirtiyor. Fakat Wiedemann Bulgaristan’da birçok fabrikanın ve tarım alanının göçler nedeniyle işlemez hale geldiğini örnekler vererek belirtiyor. Ardından *İliya*’dan alıntı yapıyor: “Bulgar halkı 500 yıl boyunca Türk işgaline katlandı, eğer şimdi bu solucanların hepsi yok olursa yine yıkılmaz. Halk düşmanları kazanamayacak!” *İliya* Bulgaristan’ın radikal İslamcılar, Türk hükümeti ve Amerikan propagandasına kurban edildiğini ve onların Bulgar “Preustroistwo”sunu engellemeye çalıştığını belirtiyor.

Buna karşılık Wiedemann “Gerçek ise farklı” diyerek “Soyfa’daki Komünistler Türk azınlığa, onları kültürel ve toplumsal olarak yok etmek için onlarca yıl boyunca eziyet ederek baskı yaptı.” diye yazmaktadır. 20 Mayıs’ta Kaolinovo gösterilerinde bir ölü ve 30 yaralı olduğunu ve bunun Bulgarlar ve Türkler arasındaki ilişkileri bütünüyle bozduğunu, bunun üzerine “hükümetin tanımlamasıyla Müslüman fanatikler’in planlı bir şekilde sınırdışı edilmesine” karar verildiğini belirtiyor.

Flüchtlinge im Lager Edirne: „Willkommen daheim“

¹⁸ “Sie haben uns behandelt wie wilde Tiere’. Flucht und Vertreibung der Türken aus Bulgarian”, *Der Spiegel*, 31.7.1989, s. 110-112.

Geceleri şüpheli olarak tanımlanan aile babaları ve genç erkeklerin isimlerinin bulunduğu uzun listelerle insanların yataklarından kaldırılıp yanlarına yalnızca bir valiz ve 500 leva almalarına izin verilerek sınır dışı edildikleri söyleniyor. Direnişlerin gaddarca bastırıldığı, ilk aşamada 20-30 kişinin öldüğü, Batı'dan gelecek eleştirilerin önünü kesmek için Soyfa hükümetinin kitlesel olarak seyahat pasaportu vermeye başladığı, bu şekilde dünyaya göçün serbest bir göç olarak yapıldığının gösterilmek istendiğini belirtiyor. Wiedemann "fakat bu vatandaşlık hakları yalnızca ikinci sınıf vatandaş olan Türklerle sınırlı. Slav devlet halkı önceden olduğu gibi şimdi de evinde kalmak zorunda" diyerek Bulgar hükümetinin bu politikasını alaya alıyor.

Wiedemann Türkiye'yi de eleştirel bir tonda yorumluyor: "Anavatan Türkiye krizi başarılı bir şekilde ısıtıyor. Ankara'daki hükümet büyük yurtseverlik tekerini çeviriyor: İlk kez bir Türk hükümeti bir insan hakları tartışmasında şikâyetçilerin tarafında yer alıyor." Turgut Özal'ın soykırım iddiaları, Cemil Çiçek'in "Bulgar çete yuvası" söylemi, Türk savaş uçaklarının Bulgaristan sınırında uçuş yapmaları, İstanbul gazetelerinin Bulgarların Türk çocuklarına AIDS virüsü enjekte ettiği iddiası, Özal'ın Edirne'de "Bulgaristan'daki soydaşlarının balinalardan veya kaplumbağalardan daha değersiz mi" sorusu gibi örneklerle Türk tarafının tavrını açıklamaktadır. Gerçekte ise Bulgaristan'ın göçü durdurmasına Türk hükümetinin de sevineceğini, çünkü ev ve iş sorununun büyük olduğunu belirtiyor. Rauf Denktaş'ın sığınmacılara Kıbrıs'a gelme çağrısının ise dış politika gerekçeleriyle ciddi olarak dikkate alınmayacağını belirtiyor. Hem Bulgar hem de Türk tarafının o kadar aşırı bir propaganda yarışına girdiğini ve artık bundan geri dönüş yapamayacaklarını belirtiyor.

Wiedemann Bulgaristan'ın farklı yerlerinde fabrika müdürlerinin hükümeti destekleyen açıklamalarına ve özellikle de Boris Marleşevski isimli Sofyalı bir gazetecinin sınıra giderek göç eden Türklerle yaptığı sözde röportajlar hakkındaki haberlerine değiniyor. Bu haberlere göre Türklerin hiçbiri Türkiye'ye göç etmek istemiyor, ama fanatik bir Müslüman tarafından çantasına "eğer kanın çağrısına uymazsan ve Türk vatanına göç etmezsen dilin ve kafan kesilir" diye yazan bir not koymuş, onu gösteriyor. Bulgar gazeteci "bu saf insanları babalarının ve dedelerinin toprağını terketmeye teşvik eden bu sinsi iblis kim" ve "bu çılgınlık değil mi?" diye soruyor.

Türkisch-bulgarische Grenzstation Kapikule: „Ist es nicht Wahnsinn?“

Bulgar gazeteciden yaptığı bu alıntıdan sonra Wiedemann “Müslümanlar bu çılgınlığın nasıl başladığını hala iyi hatırlıyor” diyerek habere devam ediyor ve Bulgar hükümetinin “Türk köleliğinin kalıntılarında kurtuluş” adıyla getirdiği başörtüsü yasağı, Müslüman evlilik, cenaze, sünnet, kurban yasaklarını, aile babalarının “Ben Türk değilim. Türkiye’de akrabam yoktur. Ben Müslüman değilim. Asla bir camiye girmeyeceğim.” diye yazan formları imzalamaya zorlandıklarını, imzalamayanların artık ekme kartı alamadığını, ekme olmayınca da insanın dindar olamayacağını belirtiyor. Yasaklara karşı Müslümların tavrı, buldozerlerle Müslüman mezarlıklarının yıkılması, İslam ritualine göre gömülen cenazenin tekrar çıkarılarak komünist rituale göre gömülmesi, telefonda Türkçe konuşulamamasını vurguluyor.

Ardından Razgrad’lı bir emekli Türkten alıntı yapıyor: “bize vahşi hayvan muamelesi yaptılar” “isimlerimizi bile korumamıza izin vermediler, ama isimler insanlara aittir, hükümete değil”. Mehmet’in isminin Mihail Angel Kostof olarak değiştirildiğini kendisinin taş işçisi olup, bir dinamit patlaması nedeniyle 25 yıldır kör olduğunu, Bulgar makamlarının kendisine göç etmek için bir gün ve bir gece verdiğini, şimdi ise Edirne’de üç farklı kişiyle aynı çadırda kaldığını belirtiyor.

Haberin devamında Wiedemann göçmen kampını anlatıyor. Kampta durumun kötü olduğunu, aşırı sıcak altında çadırların toz içinde kaldığını, eşyaların yığıldığını, köfte, kahve ve kebab koktuğunu, bazı çadırlarda Humeyni resimlerinin asılı olduğunu belirtiyor. Mehmet ve yanındaki Türklerin ailelerinin Bulgaristan'da kaldığını, sınırı geçerken ellerindeki kâğıtların, mektupların ve hatta anne-babasının mezarının fotoğrafının dahi alındığını, Yusuf'un Belene'de yaklaşık iki yıl mahkûm olarak kaldığını belirtiyor.

Yusuf'un Türkiye'ye girdiğinde hayal kırıklığına uğradığını, Türk sınır görevlilerinin pasaportunu aldığını, ardından Bulgaristan'dan getirdiği levaların sahte dövizciler tarafından yok pahasına alındığını, geldikten üç gün sonra üzerinde bir paket sigara alacak kadar bile para kalmadığını söylüyor. "Yusuf tekrar eve dönmek istediğini itiraf ediyor" fakat Tolbuhin'den komşuları ona evinin talan edildiğini, eşi ve çocuklarının bilinmeyen bir yere göç ettiğini söylemişler. "Nereye gitsin?" diye soruyor Wiedemann.

Haberin sonunda Türkiye sınırında Türkçe olarak "Hoş geldiniz" yazdığını belirtiyor ve "Temmuz ortasında ilk toplu taşıma aracı 52 Türk aileyle Bulgaristan'a geri döndü" diyerek haberi bitiriyor.¹⁹

Wiedemann'ın Spiegel'de yayınlanan bu haberi meselenin neredeyse her tarafının konuya bakışı ve tecrübelerini dile getirerek çok başarılı bir habercilik örneği göstermiştir. Haberde her taraf hakkında eleştirel bir üslup benimsenmiş, fakat asıl mağdurlar olan zorunlu göçmenlerin mağduriyetleri açık bir şekilde dile getirilmiştir. İki fotoğraf içeren ve bu fotoğraflarda da göçmenlerin mağduriyetlerinin vurgulandığı bu haberle *Der Spiegel* sorunun başladığı 1984 yılından itibaren ilk kez Bulgaristan'ın azınlık politikaları ve göç konusunda net bir duruş sergilemiştir.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelenlerin sayısının 280.000 civarına ulaştığı 14 Ağustos 1989 tarihinde *Der Spiegel* Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya on binlerce insanın göç etmeye başladığına dair "Honecker Sosyalizmindan Kitleli Kaçış" başlıklı uzun bir haber yapmıştır.²⁰ Bu haberde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik yaşanan ve sayısı çeyrek milyonu geçen zorunlu göçle ilgili tek bir cümle yoktur ve hiçbir paralellik kurulmamaktadır. Türkiye'nin sınırı kapattığı 21 Ağustos 1989 tarihinde yayınlanan sayı da dâhil olmak üzere Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçle ilgili toplam iki haber yayınlanmıştır.

¹⁹ Age, s. 112.

²⁰ "Massenflucht aus Honeckers Sozialismus", *Der Spiegel*, 33/14.8.1989, s. 18-26.

3. Bulgaristan Göçmenlerinin Türkiye'deki Durumu

Göçmen sayısını 303.000'i geçtikten sonra 21 Ağustos'ta Türkiye sınırı kapatmış ve bundan sonra vize uygulamasına geçilmiştir. Bir hafta sonra, 28 Ağustos 1989'da Der Spiegel yeniden Bulgaristan'dan zorunlu göç ettirilen Türklerle ilgili bir haber yapmıştır. "İşkence Cehennemi"²¹ başlığını taşıyan yazıda Türkiye'de Bulgaristan göçmenlerine yönelik olumsuzluklar ele alınmaktadır. Hemen başlığın altında "Türkler arasından Bulgaristan'dan kaçan soydaşlarına karşı kıskançlık yayılmakta. Önce kalpten davet edildiler, şimdiden yük haline geliyorlar" ifadesi yer almaktadır. Turgut Özal'ın bir fotoğrafı verilmekte ve altına "umutsuzluk çığlıklarından kaçtı" yazmakta ve ayrıca yaşlı ve çocukların bulunduğu bir göçmen ailenin fotoğrafı verilmekte ve bu fotoğrafın altında ise "Türk Bulgaristan Sığınmacıları: 'Bizi denize atmanızı tercih ederiz'" ifadesi yer almaktadır.

Türkische Bulgarien-Flüchtlinge*: „Werft uns lieber ins Meer“

Haberin girişinde trenden inmesine izin verilmeyen göçmenlerden bahsedilerek "Bizi denize atın ama geri göndermeyin!" diye çağrıda buldukları belirtilmektedir. Buna göre tren İstanbul yönüne değil de Sofya'ya doğru hareket edince göçmenler acil frenini çektiler, trenden aşağı atladılar, rayların üzerine yattılar. Salı günü gece saat 4'te sınırın

²¹ "Hölle der Folter", *Der Spiegel*, 35/28.8.1989, s. 123-124.

kapatılmasından iki saat sonra “Balkanların çok gerisinde Bulgaristan’ın Türkiye sınırında sığınmacı dramı”nın yaşandığı belirtilmektedir. Bu trenle gelen 522 kişinin istisnai olarak içeri alındığı için şanslı olduğu, fakat ertesi gün gelen trenlerin Türkiye’ye giremediği, Almanya’dan gelen İstanbul Expres’in de Cuma gününden itibaren Türkiye’ye sokulmadığı, 10.000 kişinin Kapıkule sınır kapısına yığıldığı belirtiliyor.

Haberde Bulgaristan’daki baskılar nedeniyle şimdiye kadar 320.000 kişinin göç ettiği, bu sürgünün Doğu Avrupa’daki Almanların sürgün edilmesinden sonra Avrupa’da yaşanan en büyük kısa vadeli kaçış hareketi olduğu belirtiliyor.

Özal’ın bir buçuk-iki milyon insanı Türkiye’nin alabileceğini ve yüzyıl sonunda Türkiye 75 milyonluk bir ülke olduğunda “Bulgarların kış üstü oturarak korkudan titreyeceğini” söylediği, fakat bakanlar kurulu toplantısıyla gece saat ikide sınırı kapattığını ve önceki sözlerini yutmak zorunda kaldığını, “doğal olarak hiçbir ülkenin beş ayda 1,5 milyon insanı kabul edemeyecektir” dediğini belirtiyor. Haberde muhalefetin eleştirilerine

Premier Özal
Vor Verzweilungsschreien geflüchtet

de yer verilerek Demirel’in “Bunu önceden bilmesi gerekirdi. Şimdi Türkleri Bulgaristan’da işkence cehenneminde mi bırakacak?” diye tepki gösterdiği belirtilerek belli ki korkunun asıl başbakanın bizzat kendisini sardığı belirtiliyor. Özal’ın sınırı kapatmasının asıl sebebi haberde şöyle açıklanıyor: “Fakat soydaşlardan bu ani ayrılığın gerçek sebebi herhalde Özal’ın Türkiye’ye aşırı sayıda sığınmacı yığılmasıdır.” Haberde kullanılan “soydaş” kelimesinin Almancası “Volksgenosse” NAZİ iktidarı döneminde Hitler’in Alman halkına hitaben kullandığı bir kavram olduğundan savaş sonrası Almanyasında bir NAZİ kavramı olarak kullanımında dikkatle imtina edilen bir kavramdır. Bu nedenle bu kavramın bu haberde kullanılması Özal’ın retoriğinin ırkçı olduğu imajı da verilmektedir.

Özal’ın retoriğinin bir blöf olduğu imajı verilmektedir. Habere göre “Özal hükümeti Bulgaristan’ın endüstri ve tarım için önemli, kısmen iyi kalifiye en iyi yıllarındaki o kadar çok insanın gidişine izin vereceğini hesaplamadı.” Bu şekilde Özal’ın söylemi ve politikası ağır bir şekilde eleştirilmektedir.

Ardından göçmenlerin sayısı, yerleştirildikleri yerler hakkında bilgi veriliyor. Türkiye’deki enflasyon ve diğer sorunlar özetleniyor. Göçmenlere karşı yerlilerden gelen kıskançlığa işaret edilerek artık sığınmacılarda özgürlük sevincinin yerini hayal kırıklığının aldığı vurgulanıyor.

Sınırın kapatılıp onbinlerce insanın mağdur edildiği ve başbakanın Ege Denizinde Bodrum'a tatile gittiği, rahat bir gömlek ve kısa pantolon ve sandaletle "basın sınırsızca abartıyor" diye beyanatta bulunduğu belirtiliyor.

Haberin sonunda "bulvar gazetesi Sabah"tan bir alıntı yapılıyor: "Özal sınırda umutsuzluk çılgınlıklarını duymamak için Bodrum'a kaçtı."

Bu haberde genel olarak Türkiye'nin göçmen politikası masaya yatırılmış ve Türkiye'deki muhalif basının haberlerine de yer verilerek Özal hükümeti ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Eleştiriler somut verilerle desteklenmiştir ve büyük ölçüde gerçekleri yansıtmaktadır. Fakat bu şekilde 1989 zorunlu göçünün müsebbibi olan Jivkov rejimi meselenin ikinci planına itilerek odak noktasına Türkiye ve Türkiye hükümetinin politikaları yerleştirilmiştir. Böylece 1989 zorunlu göçü Bulgaristan'ın bir insan hakları ihlali sorunu olmaktan çıkarılarak Türkiye'nin bir insan hakları ihlali sorunu şablonuna oturtulmuştur. 1989 göç krizi Der Spiegel'in 1980'ler boyunca takip ettiği Türkiye ve insan hakları ihlalleri haberleri konseptinin bir parçası haline gelmiştir.

Sonuç

Dünyadaki insan hakları sorunları, ırkçılık ve insanlığa karşı suçlar konusunda duyarlı ve ahlaki öncülük iddiasında olan Alman basını, en önemli temsilcilerinden Der Spiegel örneğinde, Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı işlediği suç ve insan hakları ihlalleri ve 1989 zorunlu göçü konusunda iddia ettiği hassasiyeti göstermemiştir. Hatta bu konuyu neredeyse yok sayma tutumu içerisine girdiğini de söylemek mümkündür. Türkiye'deki 1 Mayıs gösterilerine karşı hükümetin önlemleri ve polis müdahalesini "Terör-Türkiyesi" diye tanımlayan Der Spiegel Bulgaristan ve Türkler konusunda çifte standart uygulamıştır.

Fakat göç sürecinin zirveye ulaştığı bir dönemde başarılı gazeteci Widemann tarafından hazırlanan haber *Der Spiegel*'in bu tavrını temelden değiştiren araştırmacı gazeteciliğin çok iyi bir örneğidir. Fakat bu olumlu örnek *Der Spiegel*'in temel yaklaşımının bir göstergesi olarak görülemez. Bu, daha ziyade bilim ve teknikte öncü Alman aydınlarının dünya meselelerini anlamada ve yorumlamadaki kalitesini ortaya koyan iyi örneklerden biridir.

Der Spiegel Demokratik Almanya'da yaşanan ihlaller ve göçlerle ilgili çok sayıda haber ve değerlendirmeler yaparken de Bulgaristan'daki baskılar ve zorunlu göçle ilişki kurmamıştır. Bu da kategorik olarak Almanlar'ın mağduriyetleri ile Türklerin mağduriyetleri arasında prensip olarak bir ilişki kurmama yaklaşımının ürünüdür. Bu noktada da çok net bir çifte standart görülmektedir.

Son olarak sormamız gereken soru *Der Spiegel* örneğinde ele aldığımız Alman kamuoyunun Bulgaristan'daki etnik temizlik politikaları ve Türk azınlığa

yönelik duyarsızlığının nedeninin ne olduğudur. Kaba bir ifadeyle bu tavrın Almanya ve Avrupa kamuoyunda geleneksel olarak mevcut olan “Turkofobi” ve “İslamofobi”nin bir ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Tam da bu nedenle Bosna’da yaşanan katliamlar karşısında Avrupa kamuoyu ahlaki bir duruş sergileyememiş, “Avrupa’nın ortasında bir İslam devletinin kurulmasına izin veremeyiz” propagandasının etkisiyle sessiz kalmıştır. Bu da Avrupa coğrafyasında II. Dünya Savaşından sonra yeniden bir soykırım yaşanmasına yol açmıştır. 1995 Srebrenica Soykırımı *Der Spiegel*’de de çok net bir şekilde gördüğümüz bu “Turkofobi” ve “İslamofobi”nin dolaylı bir sonucudur.

Oysa Avrupa kamuoyu Bulgaristan’daki 1984-1989 arası etnik arındırma politikalarını hakıyla anlayıp iddia ettiği duyarlılığı gösterebilseydi 1992’den sonra Bosna’da yaşanan soykırım engellenebilirdi.

Kaynakça

- HACİSALİHOĞLU, Mehmet, “‘89 Göçü’ ile ilgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları”, 89 *Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Eds. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, BALMED, 2012.
- HÖPKEN, Wolfgang, “Aussenpolitische Aspekte der bulgarischen ‘Türken-Politik’”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 477-485;
- HÖPKEN, Wolfgang, “Die bulgarisch-türkischen Beziehungen”, *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 2-3, 1987, s. 75-95
- HÖPKEN, Wolfgang, “Im Schatten der nationalen Frage: Die bulgarisch-türkischen Beziehungen (II)”, *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 4, 1987, s. 178-194.
- KAMUSELLA, Tomazs, *Ethnic Cleansing during the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turkes from Communist Bulgaria*, London: Routledge, 2019.
- REUTER, Jens, “Die Entnationalisierung der Türken in Bulgarien. Sofias Politik der Zwangsbulgarisierung aus jugoslawischer Sicht”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 3-4, 1985, s. 169-177.
- TROEBST, Stefan, “Von bulgarischen Türken und ‘getürkten’ Bulgaren”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 6, 1985, s. 359-367;
- TROEBST, Stefan, “Zur bulgarischen Assimilationspolitik gegenüber der türkischen Minderheit: Geschichten aus Politbüro und 1001 Nacht”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 486-506;
- TROEBST, Stefan, “Zur bulgarischen Assimilationspolitik gegenüber der türkischen Minderheit: Geschichten aus Politbüro und 1001 Nacht”, age.
- “‘Du verlaesst morgen das Land’. Berich eines aus Bulgarien vertriebenen Türken”, *Der Spiegel*, 25/19.6.1989, s. 144.
- “‘Kein Führer hinter den Kulissen’ Spiegel-Interview mit Bülent und Rahsan Ecevit”, 28.01.1985, *Der Spiegel* 5/1985,
- “Bulgarien: Offene Arme”, 15/8.4.1985, s. 130-131.
- “Hölle der Folter”, *Der Spiegel*, 35/28.8.1989, s. 123-124.
- “Image-Politur für Türkenregime”, *Der Spiegel*, 23/5.6.1989, s. 135.
- “Massenflucht aus Honeckers Sozialismus”, *Der Spiegel*, 33/14.8.1989, s. 18-26.
- “Neuer Sowjet. Generalsekretær: Michail Gorbatschow”, *Der Spiegel*, 12/18.3.1985.

“Sie haben uns behandelt wie wilde Tiere’. Flucht und Vertreibung der Türken aus Bulgarian”, *Der Spiegel*, 31.7.1989, s. 110-112.

“Südafrika: Buren: Streit um die Reinheit ihres Blutes”, *Der Spiegel*, 13/25.3.1985.

“Türkei: Soziale Unruhen: Leere Töpfe”, *Der Spiegel*, 19/8.5.1989.

“Vereine: Türken kaufen deutschen Basketballverein”, “Über Toni Schumacher in Istanbul”, *Der Spiegel*, 24/12.6.1989.

1985 yılı *Der Spiegel* sayıları, sayı 32, 5.8.1985’e kadar tarandı.

Bulgarien: Offene Arme”, 15/8.4.1985, s. 130-131.

Der Spiege, 9/25.2.1985.

Der Spiegel, 10/4.3.1985.

TÜRKİYE'DE İKTİDAR- MUHALEFET SÖYLEMLERİNDE 1989 GÖÇÜ VE BULGARİSTAN TÜRKLERİ

Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU*

Giriş

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin statüsü önce 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması ve daha sonra Berlin Antlaşmasıyla radikal bir değişime uğradı. 1885'te Bulgaristan Prensiğinin Doğu Rumeli Vilayetini ilhak etmesiyle bu değişim süreci devam etti. Hem bu dönemde hem de Balkan savaşları döneminde ve sonrasında önemli sayıda Müslüman Anadolu'ya göç etti. 1906'da ve 1934'te Bulgaristan hükümeti bölgede bulunan Türkçe yer isimlerini değiştirdi. Devam eden yıllarda dil ve eğitim anlamında birtakım kısıtlamalara gidildi. Öğretmen eksikliği ve bütçe yetersizliği gerekçe gösterilerek Türk dilini yeni nesillerin öğrenmesi gittikçe engellendi. 1960'lı yıllarda Türk okulları kapatılarak tamamen zorunlu Bulgarca eğitime geçildi. Bu süreçte tartışılan konulardan biri Türklerin nüfusunun Bulgarlara göre daha fazla artmasıydı. Nihayet Bulgaristan hükümeti Türk azınlık sorununu nihai olarak çözmeye karar verdi. 1970'li yıllarda Pomakların isimleri değiştirildi. 1980'lerin ilk yıllarında ise diğer Müslüman topluluklardan Romanların isimleri değiştirildi. Aralık 1984-Şubat 1985 tarihlerinde ülkede ismi değiştirilmemiş son Müslüman topluluk olan Türklerin isimleri de zorunlu olarak değiştirildi. 1989'a kadar devam eden ağır bir baskı ve asimilasyon politikası uygulandı. Sosyalist rejimlerin sarsılmaya başladığı 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik zorunlu göç gerçekleşti.¹

Çalışmamızın amacı Türkiye'de iktidarın ve muhalefet partilerinin söylemlerinde 1989 göçü ve Bulgaristan Türklerinin ne şekilde ele alındığını değerlendirmektir. Bu dönemde siyasi parti liderleri tarafından gündem yaratmak amacıyla göç ve göçmenler hakkında polemikler yaşanmıştır. İktidarın göçmenlerle ilgili almış olduğu kararlar genellikle muhalefetin

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nerersoy@istanbul.edu.tr

¹ Bulgaristan hükümeti daha Balkan Savaşları döneminde Müslüman Pomakların isimlerini zorla değiştirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Veliçko Georgiev, Stayko Trifonof, Pokristvaneto na Bilgarite Mohamedani 1912-1913. Dokumenti, Sofya 1995. Ayrıca zorla isim değiştirme meselesi hakkında bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları", 89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu & Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR&BALMED, İstanbul 2012, s. 171-198.

eleştirilerine maruz kaldı. Muhalefet iktidarın doğru ve gerekli kararlar alamadığını iddia ederek göçmenler konusu üzerinde seçimleri gündeme getirmiş ve iktidarı yıpratmaya çalışmıştır.² Bu şekilde 1989 göçü ve Bulgaristan Türkleri bir nevi “*siyasi malzeme*” olarak kullanılmıştır. Nitekim bu tartışmaların daha sonraki süreçte ANAP iktidarının oy kaybına ve hatta daha sonra partinin dağılmasına etki eden faktörlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

30 sene sonra aynı eleştiriler AK Parti’nin Suriye’den gelen sığınmacılarına yönelik uyguladığı politikalara da yöneltilmektedir. Özellikle seçim süreçlerinde CHP ve İYİ Parti mensuplarının Suriyelilerle ilgili sert açıklamaları vardır. En önemli eleştirileri bu kadar fazla Suriyelinin burada barınması konusu olmuştur. Özellikle 31 Mart 2019 belediye seçimleri öncesi bazı belediye başkan adayları belediye sınırları içinde yaşayan Suriyelilerle ilgili demeçler vermiştir. Bunlardan biri İstanbul Fatih İlçesi İyi Parti Belediye Başkan adayı idi. Dikkat çeken pankart şu şekilde hazırlanmıştır: “*Fatih’i Suriyelilere teslim etmeyeceğim*”³

1989 göçü ve gelen Bulgaristan Türkleri için bu kadar sert eleştiriler olmasa da ortak birçok konu sıralanabilir. En sık eleştirilen konulardan biri göçmenlerin aniden gelişleri ve sayının fazla olması konusudur. Ayrıca kamuoyunda gelenlerin birtakım hastalıklar taşıyor olabileceği iddiaları vardır. Fakat en çok eleştirilen konu ise daha sonraki süreçte göçmenlerin işe yerleştirilmeleri ve göçmenler işe alınırken diğer taraftan işçi çıkartılmaları konusudur.

Dönemin gazetelerinden Cumhuriyet sosyal demokrat muhalefeti temsil eden bir yayın organı olarak incelenmektedir. Sağ-muhafazakâr-milliyetçi kesimi temsilen de Tercüman ve Milli gazete gibi gazeteler değerlendirilmektedir. Bu çalışma 1989 yılında Türkiye’ye zorunlu göç eden Bulgaristan Türklerine yönelik birtakım söylemlerin basında ne şekilde yer aldığını ele almaktadır. Aynı söylemler birkaç yıldan beri Türkiye’de bulunan Suriyelilerle ilgili de yapılmaktadır. Göç ve göçmenlik üzerine basında yer alan söylemlere geçmeden önce Bulgaristan’dan gelen Türkler için kullanılan kavramların neler olduğu ve ne şekilde kullanıldığı konusunu ele alınmıştır.

² 1989 göçü ve Bulgar basınına yansımalarıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Nargiz Özgen, Bulgaristan’da Türklere Yönelik Politikalara Ülke Basınının Yaklaşımı: 1989 Göçü Örneği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

³ İyi Parti’nin Fatih Belediye Başkan Adayı İlay Aksoy’un tanıtım videosu bkz. <https://t24.com.tr/video/fatih-i-suriyelilere-teslim-etmeyecegim-diven-iyi-parti-adayindan-ingilizce-tanitim-videosu.19190>, Erişim 11.09.2019.

1. Bulgaristan Türkleri İçin Kullanılan Kavramlar

Bulgaristan'da yaşayan Türklerle ilgili en büyük sorunlardan biri kavramlar ve belli terimlerin tam olarak açıklanmaması veya açıklanamamasıdır. Bu konu akademik düzeyde defalarca tartışılmasına rağmen⁴ basında ve televizyon kanallarında 1989'da zorunlu göçle gelenlere “*Bulgaristan Türkleri*” demek yerine “*Bulgar Türkü*”, “*Bulgar*”, “*Soydaş*”⁵, “*Dindaş*” gibi kavramlar kullanılmaktadır.

Osmanlı Arşivinde 93 harbi ve Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında gelenler için Osmanlı vesikalarında çoğunlukla “*muhaçir*” veya “*göçmen*” kelimeleri kullanılmıştır.⁶ Muhaçir kelimesi⁷ Osmanlıca sözlüklerde hicret eden, göçmen, göç eden, bir ülkeden kalkıp başka ülkede yerleşen kişi olarak izah edilmiştir. Mesela “*Balkan harbinden evvel Osmanlı memleketine gelip yine harbin başlamasından önce memleketlerine dönerek, harp esnasında veya harpten sonra tekrar Osmanlı memleketlerine gelmiş bulunanların muhaçir addedilerek emsalleri gibi muamele olunmaları*” şeklinde belgelere yansıyan ibareler yer almaktadır.⁸

Osmanlı arşiv belgelerinde sıkça rastlanan bir başka kavram ise “*mülteci*”dir. Örneğin bir belgede “*Bazı mülteciler muhaçir sıfatıyla kaydedildiği anlaşıldığından muhaçirlerle mültecilerin durumlarının iyice tedkik edildikten sonra kayıtlarının yapılması*” şeklinde ibare yer almaktadır.⁹ Yine Osmanlı arşiv vesikalarından başka örnek ise şu şekildedir: “*Hicret için izin alıp memleketlerinden alakalarını keserek gelenlerin kayıt ve kabulü tabii ise de mülteciler umumen muhaçir sayılmadıklarından bunlara boş yere masraf edilmemesi*” şeklinde açıklama vardır.¹⁰ Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla yerini-yurdunu terkedip Osmanlı topraklarına yerleşmek amacıyla gelen

⁴ Ayşe Kayapınar, “Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”, *89 Göçü*, ed. Neriman E. Hacısalihoğlu&Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul, 2012, ss. 99-120.

⁵ Bazı akademik çalışmalarda “1990’lardan itibaren Türk devletinin benimsediği yeni politikalarla, soydaş olarak tanımlanan göçmenler...” gibi ifadeler yer almakta, ama bu tanımlamanın kim tarafından yapıldığı açıklanmamaktadır. Bkz. Didem Danış, Ayşe Parla, “Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet”, *Toplum ve Bilim*, 114 (2009), s. 131-158.

⁶ Örneğin “Rusya’dan seyahat pasaportuyla geldikleri halde muhaçir sıfatıyla kabullerini istida eden ahali-i İslamiye hakkında” verilen belgeye rastlıyoruz. Bkz. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, nr. 3265/244820 (1326 S 05); BEO, nr. 3452/258865 (1326 Za 18); BEO, nr. 3549/266172 (1327 R 26).

⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1970, 9.Baskı, s. 794.

⁸ BOA, DH.HMŞ, nr. 27/63 (1333 Ş 11).

⁹ BOA, DH.EUM.MH, nr. 60/29 (1331 Ş 01).

¹⁰ BOA, DH.HMŞ, nr. 27/28 (1331 B 25)

Müslümanlar “*muhacir*” olarak kaydedilirken, farklı siyasi nedenlerle Osmanlı’ya sığınan yabancılara da “*mülteci*” denmiştir ve bunlar farklı muamele görmüşlerdir.

Burada görüyoruz ki daha Balkan savaşlarından beri Osmanlı topraklarına gelen Müslümanlar için özellikle muhacir kelimesi kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde de bu anlayış sürdürülmüştür. Nitekim 1934 yılında Resmi gazetede yayınlanan İskan Kanununun birinci fasıl 3. maddesinde muhacirlerin ve mültecilerin kabulü için şu açıklama yapılmıştır:

*“Türkiye’de yerleşmek maksadıyla dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek istiyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emrile kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararla tesbit olunur. Türkiyede yerleşmek maksadile olmayıp bir zaruret ilcasile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. 4 üncü maddede yazılı sebepler bulunmayan mülteciler, Türkiye’de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile buldukları yerin Hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler. Öbür mülteciler için Vatandaşlık Kanunu hükümleri tatbik olunur. Dahiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlar. Türk kültürüne bağlı olmayanlar anarşistler, casuslar, göçebe çingeneler ve memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye’ye muhacir olarak alınmazlar.”*¹¹ Bu şekilde Resmi Gazete’de muhacir ve mülteci kavramları net bir şekilde açıklanmıştır.

1989 göçüyle ilgili zaman zaman bazı medya ve basında bu göçlerle ilgili gelenler için “*dindaş*” kelimesi kullanılmıştır. Sözlük anlamı “*aynı dinden olan kimse*”¹² olup bu şekilde din bağı ön plana çıkarılmıştır. Örneğin 14 Haziran 1989’da Milli Gazete’de dikkat çeken bir haber başlığı şu şekilde verilmiştir: “*Soydaş mı, dindaş mı?*” haberin içeriğinde Bulgaristan’dan gelenler için kullanılan “*soydaş*” kelimesi tartışılmıştır:

“Bulgaristan’ın Osmanlı devletinin hükümranlık sınırlarından çıkmasının ardından başlayan Bulgaristan meselesi tarihi biraz da resmi ağızlar tarafından sarfedilen sözlerin tartışılmasının tarihidir. Bulgaristan sınırları içinde yaşayan kardeşlerimize yönelik her hareketin dile getirilmesi sırasında özenle seçilen “soydaşlarımız” lafzının kullanılmasına dikkat edildiği bilinir. Bulgaristan’ın da söz konusu “soydaşlarımız” lafzına karşılık, Bulgaristan’da “Türk” olmadığı sadece “Müslümanlaşmış Bulgarlar” bulunduğu şeklindeki açıklamaları akıllardadır. Şu anda gelinen noktada

¹¹ Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, Sayı 2733.

¹² Türk Dil Kurumundaki Sözlüğü, C.I, Ankara, 1988, s. 379.

Bulgarların artık zorunlu göçe tabi tuttıkları kardeşlerimizi “Türk” olarak anmaları, her nedense bazı yayın organları tarafından “Dışişlerimizin galibiyeti” olarak anılmıştır. Oysaki olup bitenler sadece ve sadece çaresizliğimizi göstermektedir. Mütteliklerimiz de dâhil, bütün Batı âlemi, Bulgaristan’ın yaptıkları konusunda ne dedikleri anlaşılacak türden homurtular çıkarmakla yetinmektedirler. O kadar ki, malum çevreler, efendilerinin bu tavrının arkasında bile birtakım hikmetler arar duruma düşmüşlerdir. Hâlbuki olay açıktır. Bulgaristan Sosyalist de olsa, Hristiyan bir ülkedir ve dışarı atılan insanlar surf “Müslüman” olmaları hasebiyle söz konusu zulümlere muhatap olmuşlardır. Anadan, babadan, akrabadan, topraktan, maldan, dosttan... Kısacası alışılan bir hayattan kopartırcasına alınarak Türkiye sınırları içerisine bırakılan kardeşlerimiz. Ve beklenen kadarını bırakın “teпки” adını verebileceğimiz türden herhangi bir davranış göstermeye niyeti olmadığı anlaşılan Batı dünyası. Tuhaftır ki İslam âlemi de anlaşılmaz bir suskunluk içindedir. Söz konusu suskunluğun sebeplerinden birisi olarak zannediyoruz ki Türkiye’nin ısrarla kullandığı “soydaşlarımız” tabiri zikredilebilir. Durumu biraz mübalağalı da olsa şöyle özetlemek mümkündür: Türkiye Cumhuriyeti birtakım sebeplerle Bulgaristan’daki kardeşlerimizi zikrederken ısrarla “soydaşlarımız” tabirini kullanmakta ve böylelikle belki de birtakım yerlere “laiklik” mesajı verdiğini zannetmektedir. Ne yazık ki, söz konusu mesaj anlaşılmaz bir dini taassubun engeline takılmakta ve Batı âlemi, Hristiyan kardeşleri olan Bulgaristan’ın “Müslümanlara” yaptığı zulme seyirci kalmayı tercih etmektedir. Müslüman ülkeler de sözkonusu olayda, yine Türkiye’nin ısrarla takip ettiği “soydaşları” meselesine nedense pek yakınlık duymamaktadır. Oysaki Müslüman ülkelerin arasında yapılagelen hemen bütün toplantılarda Bulgaristan meselesi, bilindiği kadarıyla teferruatı ile bu ülkelerin ilgililerine anlatılmıştır.”¹³

1989’da zorunlu göçle gelenler için ise basında ve televizyonda daha ziyade “soydaş” kelimesi kullanılmıştır. Sözlükte “soyları bir olan, türdeş, hemcins”¹⁴ ifadesi yer almaktadır. Elbette zorunlu göçle ilgili gelen Türklere Türkiye’deki Türklere bir bağ kurulmaya çalışarak bu kelime kullanılıyor olabilir. Örneğin Bulgarca’da “sınarodnik” kelimesi aynı anlam için kullanılır ve Bulgarca-Türkçe sözlükte “millettaş” olarak tercüme edilmiştir.¹⁵ Fakat günümüz Türkçe sözlüklerinde “millettaş” kelimesi yer almamaktadır.

Oysa 1989’da Türkiye’ye gelenlere verilen resmi belgede “dındaş” veya “soydaş” gibi bir ifade yer almamaktadır. Kendilerine önceden de olduğu gibi

¹³ *Milli Gazete*, 14 Haziran 1989, s.1.

¹⁴ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara C.II, s.1330

¹⁵ *Bulgarca Türkçe Sözlük*, Der. N.Vançev, Y. Kerimof, G. Klasof, Str. Nikolof, Tr. Popof, Bulgaristan İlimler Akademisi Yayınevi, Sofya 1961, s. 1111.

“*muhacir*” ibaresini taşıyan “*muhacir kâğıtları*” verilmiştir. Medya ve basın “*soydaş*” kelimesini günümüzde de kullanmaktadır. “*Soydaş*” kelimesinin kim tarafından belirlenip ilk ne zaman kullanıldığı tespit edilememiştir. Fakat dönemin Bulgaristan Büyükelçiliğini yapan Ömer E. Lütem de aynı kelimeleri yayınlarında sıklıkla kullanmıştır.¹⁶

“*Bulgar Türk’ü*”¹⁷ kavramı ise göçmenler arasında asla kabul edilmeyen bir tabir olmuştur. 1989 göçmenleri için “*Bulgar Türkleri*” tabiri sadece akademik çevrelerde değil, siyasiler tarafından ve basında da zaman zaman kullanılmaktadır. En son Başbakanlık döneminde “*Bulgar Kilisesi*”nin açılışı esnasında Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov ile görüşmesi esnasında başbakan Binali Yıldırım da Bulgaristan’daki Türkleri kastederek “*Bulgar Kökenli*” ifadesini kullanmıştır.¹⁸ Oysa Bulgaristan Komünist partisi rejimi döneminde yine aynı gerekçeyle Türklerin zorla isimleri değiştirilmişti.

Bu kavramlar ve göçmenlerle ilgili birçok söylem iktidar-muhalefet arasında günümüze kadar tartışma konusu olmuş ve olmaya devam etmektedir.

2. 1989 Göçü ve İktidarın Bu Krizi Yönetmesi

Cumhuriyet dönemi göçlerine baktığımızda 1989 göçünün siyasi anlamda planlanmamış ve beklenmedik bir göç olduğunu söyleyebiliriz. Aslında 1984 yılından beri Bulgaristan’daki Türklere yönelik Bulgarların asimilasyon politikasının en ağır evresidir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Türklerin gerçekleştirdiği en büyük nüfuslu göç hareketi 1989 göçüdür. Türkiye’ye farklı dönemlerde çeşitli ülkelerden “*istida*” ile (serbest göçmen) olarak gelenler ve yerleşenler olmuştur. Fakat 3 ay gibi kısa sürede 360.000 den fazla göçmenin Türkiye’ye girişi, hem devlet kurumlarının hem de vatandaşların hazırlıklı olmadıkları bir durumdu. Türk halkının büyük bir çoğunluğu; Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden göçmenlere, her türlü maddi ve manevi yardımda bulunmuş ve çeşitli mitingler, yürüyüşler, gösteriler düzenleyerek onların yanında olduklarını göstermiştir. Hem iktidar partisi, hem de muhalefet partileri Bulgaristan’da yaşayan Türklere yönelik yapılan asimilasyon politikasına karşı beraber hareket etmiştir. Birçok mitingler düzenlenmiş ve Bulgaristan kınanmıştır.¹⁹

¹⁶ Ömer Engin Lütem, “1984-89 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, 89 *Göçü*, s. 143.

¹⁷ Bilindiği gibi Bulgar Türkleri 864 yılında hükümdarları Boris öncülüğünde Ortodoks dinine girdiler.

¹⁸ <http://ajansbg.blogspot.com/2016/08/basbakan-yldrma-bulgar-kokenli-tepkisi.html> Erişim: 14.09.2019.

¹⁹ Ayşegül İnginar, *Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 59-63.

1989 krizinin bu şekilde gelişeceğini hükümet tahmin edememiştir. Çünkü uzun zamandır devlet kademesinde kitlesel göçler gündemde olmamıştır. Yeterince hazırlık yapılamadığından göç sürecinde bazı zorluklar yaşanmıştır. Sınırdaki insan yığılmaları ve yaşanan bazı sıkıntılar muhalefetin iktidarı eleştirmesi için yeterli bir fırsattı. Özellikle dönemin Refah Partisi mensupları iktidarın bazı kararlarını sert bir dille eleştirmiştir. 1989 göçü iktidar ve muhalefet arasında zaman zaman tartışma konusu olmuştur. En büyük eleştirilerden biri izlenen dış politikadır. Dönemin gazetelerine baktığımızda muhalefetin Dışişleri Bakanlığına yönelik oldukça fazla eleştiri yaptığını görmekteyiz.

Haziran 1989'da Todor Jivkov tarafından 24 saat içerisinde sınır dışı edilen Türklerin Türkiye'de ilk durakları Kapıkule oldu. Kapıkule'den karayolu veya demiryolu vasıtasıyla Türkiye'nin çeşitli şehirlerine göç ettiler. Binlerce kişi sınır bölgesindeki şehirlere geldi. Bu durum muhalefetin hedefindeydi. Aynı dönemde Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın sık sık karşılaşmış olduğu sorulardan biri "*Türkiye'nin Bulgaristan'dan sınır dışı edilenlere karşı politikası nedir?*" olmuştur.²⁰ Bazı karikatürlerde ise Dışişleri Bakanının bu konudaki rahat tavrı eleştirilmiştir.

Örneğin Hürriyet gazetesinde her gün yüzlerce kişinin sınır dışı edildiği, Türkiye'nin Belgrad ve Viyana Büyükelçiliklerinde yığılmalar olduğu bildirilmiştir. Aynı gazetede Cengiz Çandar Türkiye'nin Bulgaristan'la kapsamlı bir göç antlaşması imzalayana kadar Bulgaristan'dan gelen Türkleri bağrına basacağını ve devamında şu ifadeleri yazmıştır: "*Bundan tabii bir şey olabilir mi? Aksi düşünülebilir mi? Düşünenler oldu. Dışişlerinde deportasyon ihtimalinin üzerinde durulduğu toplantıda soydaşlarımızı kabul etmeyerek Avrupa ülkelerini onlara mülteci statüsü vermeye zorlamak fikrini ortaya atanlar vardı. Bunu kötü niyetle yapmıyorlardı. Elbette, yukarıdaki fikri savunanlar bu noktada bir de Türkiye'ye sığınan Iraklı Kürtler konusunda hiçbir yükümlülük almayan hatta bu konuyu ileride Türkiye üzerinde bir siyasi koz olarak kullanmayı hesaplayan bazı Avrupa ülkelerine karşı, Bulgaristan Türklerini bir koz olarak kullanmayı tasarlıyordu.*" Yazının devamında ise bu düşüncenin kabul görmediği ve Türkiye'nin maliyeti ne olursa olsun gelenlere kapılarını açacağı belirtmiştir. Çandar, günün siyasi havasını değerlendirirken "*insan faktörünün siyasi bir koz olarak kullanılmaması gerektiğini*" vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye'nin bir anavatan olduğunu ve çevresindeki tüm Türk azınlıkların güvenmesi gereken bir kale olduğunu yazmıştır. Özellikle Paris'te o dönemde yapılan AGİK'in (Avrupa

²⁰ Behiç Günalan, Gurbet Gökçe, Gönül Uyanıktır, Lütfi Karakaş, Hayrettin Karateke, Süleyman Arat'tan oluşan Hürriyet Ekibi Edirne'den bildiriyor. "Hürriyet", 4 Haziran 1989, s. 16.

Güvenliği ve İşbirliği Konferansı) İNSANİ BOYUTU toplantısının kamuoyuna anlatılması gerektiğini yazısının devamında belirtmiştir.²¹

Türkiye'ye göçler yoğun bir şekilde devam ederken bir taraftan iktidar muhalefet arasında sürekli tartışmalar yaşanmış, diğer taraftan göçmenlerle ilgili Avrupa devletlerinden destek aranmıştır. Örneğin Avrupa Konseyi Daimi Komitesinde yapılan tartışmalarda görev alan SHP milletvekili İstemihan Talay, Bulgaristan'dan sınır dışı edilen Türklerle ilgili bir rapor ve tavsiye kararı hazırlamıştır. İstemihan Talay komitede bu göçmenlerin “*Türk azınlık*” olduğunu, bunları Türkiye'nin kabul edeceğini ve Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye yardım etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Suriye savaşı başladığında yüzbinlerce Suriyeli, Türk sınırına yığılmış ve Türk hükümeti savaştan kaçan sığınmacıları kabul etmişti. Sayı arttıkça muhalefet tarafından iktidar eleştirilmiştir. Benzer bir durum 1989 göçünde yaşanmıştır. Her iki göç sürecinde de Avrupa devletlerinden destek istenmiştir.

3. 1989 Göçü ve Muhalif Siyasilerin Eleştirileri

İktidar partisi olan ANAP en fazla Refah Partisi mensupları tarafından eleştirilmiştir. 2 Temmuz 1989 tarihinde Van ve Bitlis'i ziyaret ederek konuşmalar yapan, basın toplantıları düzenleyen Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan Bulgar zulmünün sebepleri olarak temelde Haçlı zihniyetini ve Türkiye'deki iktidarın zayıflığını göstermiştir. “*Osmanlı devletinin egemenliği altında 5 asır yaşamış olan Bulgarların ecdadımızın kendilerine karşı gösterdikleri engin hoşgörüyü bugünkü şekliyle cevaplandırmalarının ve bütün dünyanın bu duruma karşı sessiz kalmalarının Haçlı Taasubundan başka birşeyle açıklanamayacağını ifade etmiştir. Dış borçlar yüzünden dış ve aldığı son oylar itibarıyla iç itibarını tamamen kaybetmiş bir hükümetin zulmün karşısında bir şey yapamadığına dikkat çekmiştir. Yıllardan beri uygulanan yanlış politikalar sebebiyle Müslüman ülkelerin ancak ve ancak güçlü bir Türkiye sayesinde ve bunun ise Milli Görüşün reçeteleriyle ancak mümkün olabileceğini söylemiştir. Kısa vadede alınabilecek tedbirlerle zulmün geçici olarak da olsa durdurulabileceğini, bunun ise ancak Refah Partisi tarafından gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır. Taklitçi görüşlerin uzun yıllardan beri Türkiye'yi getirdikleri noktanın hiç te iç açıcı olmadığı herkes tarafından görüldüğünü ifade eden Erbakan taklitçi görüşlerle zulmün durdurulabilmesinin imkânı olmadığını*” söylemiştir.”²²

²¹ Cengiz Çandar, Hürriyet, 5 Haziran 1989.

²² Milli Gazete, 2 Temmuz 1989.

Yine aynı gazetenin 5 Temmuz tarihli sayısında ise “*Dışışlerinin ihaneti: Bu zulmün temelinde şahsiyetsizlik yatıyor*” başlığı yer almaktadır. Bulgar yönetiminin uzun yıllardan beri Türkiye’nin tepkisini ölçe ölçe ülkesindeki Müslüman Türklere uyguladığı baskılarının arttığı belirtilmişti. Daha 1973 yılında Libya lideri Muammer Kaddafi’nin Bulgaristan’daki Müslümanlara yapılan zulümlerin durdurulması ve bu konuda görüşme yapılması için verdiği teklifin zamanın Dışışleri Temsilcisi İsmail Erez tarafından reddedildiği ifade edilmiştir. İsmail Erez, Daimi İslam Komisyonuna Kaddafi tarafından getirilen teklifi reddederken, adeta Bulgar zulmünü laikliğin uygulaması olarak anlatmış ve Müslüman Türklere yapılan zulmün haklı olduğunu ilan etmişti. İsmail Erez şöyle demiştir: “*Bulgaristan’daki Müslüman Türk unsuru ciddi bir tehlike altında değildir. Bulgar Devlet yöneticilerinin aldığı kararlar, sakal, bıyık, mahalli potur, fes ve giyim şekillerine ait olup laik bir devlet olan Türkiye bu meselenin bu kongrede müzakere edilmesine taraftar değildir.*”²³

Milli Gazetenin 10 Temmuz tarihli sayısında ise Şevket Kazan “*Türkiye’nin izlediği dış politikayı sert bir dille eleştirdi.* Haberin devamında ise Kazan’ın şu sözleri dikkat çekmektedir: “*Bir tümen askerle Bulgar sınırında -kendi topraklarımızda-bir manevra yapar, iki uçak uçurursanız tüm dünyanın gözü oraya döner. Şimdi sessiz kalanlar NATO ile Varşova karşı karşıya, bunu engellemek için ne gerekirse yapalım diye çırpınır dururlar. Ama bunu yapabilmek için Milli Görüş gerekli...Türk Hükümeti asarım keserim, hesap soracağım diye nutuklar atıyor. Mitingler yapıyor. Asıl yapması gereken bu zulmü durduraktır. Diplomatlarımız dans pistinde boy göstermek yerine etkinlik göstermeli.*”²⁴

26 Temmuz 1989 (Çarşamba) Milli Gazete’nin haberine göre, Refah Partisi İzmir İl Başkanı İsmail Gürsoy, Bulgaristan’da soydaşlarımıza uygulanan zulümlerin 1984 yılından beri Türkiye’nin kararlı bir dış politika sergileyememesinin sonucu olduğunu dile getirerek “*Bulgaristan zulmü ihmalimizin eseridir*” ifadesini kullandı. Bulgaristan’daki Müslüman Türklerin azınlık haklarının gerek iki taraflı gerekse çok taraflı uluslararası antlaşmalarla teminat altına alındığını kaydeden İsmail Gürsoy, “*Uygulanan zulümlere karşı gerekirse dünyayı ayağa kaldırmak gerek*” demiştir.²⁵

M. Üftame Oğuz’un haberine göre Refah Partisi başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan, Bursa mitinginde konuşma yaptı ve binlerce insana seslenerek “*Bugün sadece Bulgaristan’da değil dünyanın her tarafında Müslümanların*

²³ Milli Gazete, 5 Temmuz 1989.

²⁴ Milli Gazete, 10 temmuz 1989.

²⁵ Milli Gazete, 26 Temmuz 1989, s.6.

zulüm altında olduklarını belirterek, bunu önlemenin sadece Müslümanların birleşip bir yürek olarak attığı zaman, durdurulabileceğini söyledi” şeklinde haber yapılmıştır.²⁶

Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı Süleyman Demirel, hükümeti eleştirerek; *“Hükümet’in tavrını kınıyorum. Türkiye bu mezalime uzaktan bakmakla yetiniyor”* demiştir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Genel Başkanı Erdal İnönü ise konunun *“bir milli dava”* olduğu görüşünü savunmuştur.²⁷ SHP Başkanı İnönü, konuyu ayrıca Sosyalist Enternasyonal Konferansı’nın 18. toplantısında dile getirmiş ve Bulgaristan’ın insanlık dışı davranışlarına son vermesi için üye ülkelere ve siyasi partilere çağrıda bulunmuştur.²⁸ İnönü, Haziran ayında göçün artarak devam etmesi sonucunda ise; Hükümet’in göçü durdurması gerektiği konusunda görüş bildirmiştir.²⁹

1989 göçüyle beraber muhalif partiler iktidarın kararlarına itiraz ederek yaklaşan seçimleri de göz önünde bulundurarak beyanatlar vermişlerdir. İktidar en çok eleştiri aldığı dönem ise sınırları kapattığı dönemdir. Demokratik Sol Parti (DSP) Genel Başkanı Bülent Ecevit; Hükümet’in göçmenlere vize uygulamasını *“Göçü durdurmayı, Bulgaristan Türklerine insanlık borcumuz açısından içime sindiremiyorum”* eleştirisinde bulunmuştur. Ecevit, Hükümet’i gerçekçi politikalar üretmek yerine; bir gecede aldığı kararları uygulamakla ve Bulgaristan’daki Türk azınlık konusuna tutarsız yaklaşmakla suçlamıştır.³⁰

Günümüzde savaş sebebiyle Türkiye’ye gelen Suriyelilerle ilgili yapılan tartışmalarda özellikle muhalefetin en çok eleştirdiği konulardan biri de neden bu kadar fazla bir sayının kabul edildiği konusudur.³¹ Suriye’den gelen kişilerin sayısının 1989 göçünde gelenlerden yaklaşık on kat daha fazla olması tartışmaların daha sert geçmesindeki en önemli etkenlerden biridir.

4. 1989 Göçü ve Basına Yansıyan Aşî Meselesi³²

1989 göçüyle beraber birçok konu da gündem olmuştur. Basına yansıyan önemli bir mesele aşî meselesidir. Bulgaristan’dan gelen bazı Türklerin 0-14

²⁶ “Zulüm Payidar Olamaz”, Milli Gazete, 26 Temmuz 1989, s. 12.

²⁷ Cumhuriyet, 26 Haziran 1989, s.1.

²⁸ Milliyet, 21 Haziran 1989, s.12.

²⁹ Cumhuriyet, 21 Haziran 1989, s.13.

³⁰ Tercüman, 25 Ağustos 1989, s.8.

³¹ <https://tr.euronews.com/2019/09/13/turkiye-de-siyaseti-kusatan-sorun-suriyeli-gocmenler-siyasi-partilerin-tutumu-akp-mhp-chp> Erişim : 14.09.2019

³² https://www.ntv.com.tr/saglik/kontrolsuz-multeci-girisleri-30-yillik-asi-takvimini-bozdu,PneSuYJO10uc_WWz4s7CNg?_ref=infinite erişim: 11.0.2019

yaş çocuklarına Bulgar yetkililer tarafından aşı yapıldığı konusu iktidar ve muhalefeti birbirine düşürmüştür. Sağlık Bakanı Halil Şıvgın, Türk çocuklarının topuklarından aşı yapıldığı iddialarını araştırdıklarını belirtmiştir. Aşıların kısırlığa yol açabileceğini veya ileride ölümlere neden olabilecek bir virüs verilmiş olabileceğini ileri sürmüştür. “Çocuklara zorla aşı yapılıyor. Mani olun.” demiştir. Fransız Dış İşleri Bakanı yardımcısına gönderdiği mektupta “Böyle bir şey varsa bu soykırımdır” ifadelerini kullanmıştır.³³

Yine başka bir haberde ise Bakan, Lütfullah Kayalar’ın açıklaması ile ilgilidir. “Türklere yapılan aşının kısırlık, salgın hastalıklarına ve AIDS’e yol açtığı yolunda, Türk basınında yer alan iddiaların Kopenhag’ta Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölgeleri Başkanı Norveçli Jo Erik Asvall başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda Türk heyetince de ciddiye alınmadığını Türk heyetinin bu iddiaları toplantıya getirmediği.” söylenmektedir. Ayrıca haberde şüpheli aşı konusundaki iddiaları anlayamadıklarını belirten Bulgar temsilci Apostolof toplantıda Türk tarafına da sunduğunu kaydettiği ülkesindeki “Bağışıklık Aşısı Programı”nın bir örneğini de basın mensuplarına dağıttı³⁴ şeklinde bilgi yer almaktadır. Bu haberden Türk kamuoyunda Bulgaristan’ın Türklere yönelik politikasıyla ilgili bu tür abartılı iddiaların da yer aldığını görüyoruz. Bu şekilde bir yandan da gelen Türklerin AIDS gibi hastalıkları Türkiye’ye taşıyabileceğine dair bir şüphe de yayılmış oluyordu. Bu haber tarzı kamuoyunda tedirginlik yaratacak niteliktedir. Nitekim günümüzde de Suriye’den gelen göçmenler ve kızamık salgınıyla ilgili basında benzer haberlerin yer aldığını görüyoruz.

5. 1989 Göçü ve Göçmenlerin İş Meselesi

Devlet gelen göçmenlere iş konusunda da yardım etmiştir. Tercüman gazetesinde gelen göçmenlerin “ille de devlet sektöründen” iş istedikleri belirtilmiştir. Edirne Valisi Ünal Erkan “Soydaşlarımız Bulgaristan’da devlet işlerinde çalışmaya almış. Özel teşebbüsün emrinde çalışmaktan çekiniyorlar. İlle de devlet hizmetinde bir iş istiyorlar. Özel teşebbüsün de iyi imkânları sağladığını söylüyor, ikna etmeye çalışıyoruz” şeklinde bir beyanati olmuştur.³⁵

Bursa vali yardımcısı Seyfettin Ercan AA muhabirine Bursa’da 550 büyük işletmenin olduğunu ve bu işletmelerin Bulgaristan’dan gelen göçmenlerden kaç işçi aldıklarını ve düzenli alacaklarını bildirmiştir.³⁶ Fakat göçlerin

³³ Cumhuriyet, 20 Haziran 1989, s. 14.

³⁴ Cumhuriyet, 4 Temmuz 1989 s.15. (Bulgar aşısına takip)

³⁵ Tercüman, 4 Temmuz 1989.

³⁶ Milli Gazete, 27 temmuz 1989, s. 5.

artmasıyla birlikte önemli bir konu bazı işyerlerinin göçmenler yüzünden işçi çıkarmalarından doğan tartışmalardır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut “İşçi çıkarıp yerine Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin alınmasına asla müsaade edemeyiz. Cezai yaptırım uygulayacağız” diyerek muhalefetin eleştirilerine cevap verdi. “İstanbul, Bursa ve İzmit gibi illerde durumun incelenmesi için bakanlığımız bölge müdürlerine ve iş teftiş grup başkanlarına gerekli talimatı verdi” şeklinde bakanın ifadeleri gazetede yer almıştır.

Bu tartışmada da muhalefetin iktidarı göçmenlerin istihdam piyasasına etkileri bakımından eleştirdiklerini görüyoruz. Muhalefet iktidarı “göçmenler işimizi elimizden alıyor” söylemiyle yıpratmaya çalışmıştır. Aynı zamanda bu şekilde göçmenler de yerlilerin işlerini elinden alanlar olarak hedef gösterilmişlerdir. Günümüzde de Suriyelilerle ilgili benzer tartışmalar yaşanmaktadır.

Sonuç

İlk göç başlar başlamaz iktidar sınırları açarak göçmenlere her türlü desteği yapmıştır. Yapılan mitinglerde bütün parti başkanları katılmış ve göçmenleri desteklemiştir. Fakat göçmenler üzerinden siyaset yapılarak iktidarın iç ve dış politikası eleştirilmiştir. Bu da basına bütün boyutlarıyla yansımıştır. İktidarın ana söylemi Yurt dışındaki Türklerin, yani “soydaşların” hakkını ve hukukunu koruyan hükümet şeklindedir. Muhalefet ise iktidarı dış Türklerin hakkını ve hukukunu koruyamayan bir yönetim olarak eleştirmiştir.

İç politikada ise İktidar göçmenlerin yerleştirilmesi ve istihdamını sağlayan, aynı zamanda kendi vatandaşının da bundan olumsuz etkilenmemesi için gerekli önlemleri alan hükümet söylemini geliştirmiştir. Muhalefet ise bunun aksine hükümetin göçmen politikasının eksik ve zayıf olduğunu, yerel halkın mağdur edildiğini özellikle iş piyasası üzerinden iddia etmiş ve iktidarı eleştirmiştir. İncelediğimiz basın (Cumhuriyet, Tercüman, Milli Gazete, Hürriyet) ise 1989 göç sürecinde ağırlıklı olarak muhalefetin sözcülüğünü yapmıştır. Hükümet tarafından yalnızca hükümet mensuplarının beyanatlarına yer verilirken yorumlarda ağırlıklı olarak muhaliflerin söylemlerine yer verilmiştir. Hatta bir sonraki seçimde ANAP’ın yaşadığı oy kaybının arka planında yer alan faktörlerden birinin 1989 göç süreci ve politikaları olduğunu da iddia edilmiştir.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO, nr. 3452/258865 (1326 Za 18).

BEO, nr. 3549/266172 (1327 R 26).

BOA, BEO, nr. 3265/244820 (1326 S 05).

BOA, DH.EUM.MH, nr. 60/29 (1331 Ş 01).

BOA, DH.HMŞ, nr. 27/28 (1331 B 25)

BOA, DH.HMŞ, nr. 27/63 (1333 Ş 11).

Gazeteler

Cengiz Çandar, Hürriyet, 5 Haziran 1989.

Cumhuriyet, 20 Haziran 1989.

Cumhuriyet, 21 Haziran 1989.

Cumhuriyet, 26 Haziran 1989.

Cumhuriyet, 4 Temmuz 1989.

Milli Gazete, 10 temmuz 1989.

Milli Gazete, 14 Haziran 1989.

Milli Gazete, 2 Temmuz 1989.

Milli Gazete, 26 Temmuz 1989.

Milli Gazete, 27 temmuz 1989.

Milli Gazete, 5 Temmuz 1989.

Milliyet, 21 Haziran 1989.

Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, Sayı 2733.

Tercüman, 25 Ağustos 1989.

Tercüman, 4 Temmuz 1989.

Kitap, Makale ve Sözlükler

Bulgarca Türkçe Sözlük, Der. N.Vançev, Y. Kerimof, G. Klasof, Str. Nikolof, Tr. Popof, Bulgaristan İlimler Akademisi Yayınevi, Sofya 1961.

DANIŞ, Didem ve Ayşe Parla, “Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet”, *Toplum ve Bilim*, 114 (2009), s. 131-158.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1970, 9.Baskı.

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları, 89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç”, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu & Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR&BALMED, İstanbul 2012, s. 171-198.

GEORGİEV, Veliçko ve Stayko Trifonof, *Pokristvaneto na Bulgarite Mohamedani 1912-1913. Dokumenti*, Sofya 1995.

GÜNALAN, Behiç - Gurbet GÖKÇE, Gönül Uyanıktır, Lütfi Karakaş, Hayrettin Karateke, Süleyman Arat’tan oluşan Hürriyet Ekibi Edirne’den bildiriyor. “Hürriyet”, 4 Haziran 1989, s. 16.

İNGİNAR, Ayşegül, *Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

KAYAPINAR, Ayşe, “Bulgar Tarihçilerinin Komplu Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”, 89 Göçü, ed. Neriman E. Hacısalihoğlu&Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul, 2012, ss. 99-120.

LÜTEM, Ömer Engin, “1984-89 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, 89 Göçü, ed. Neriman E. Hacısalihoğlu&Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul, 2012, ss. 137-169.

ÖZGEN, Nargiz, "Bulgaristan'da Türklere Yönelik Politikalara Ülke Basınının Yaklaşımı: 1989 Göçü Örneği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, c. I-II, Ankara, 1988.

İnternet Kaynakları

<http://ajansbg.blogspot.com/2016/08/basbakan-yldrma-bulgar-kokenli-tepkisi.html> Erişim: 14.09.2019.

<https://t24.com.tr/video/fatih-i-suriyelilere-teslim-etmeyecegim-diyen-iyi-parti-adayindan-ingilizce-tanitim-videosu,19190>, Erişim 11.09.2019.

<https://tr.euronews.com/2019/09/13/turkiye-de-siyaseti-kusatan-sorun-suriyeli-gocmenler-siyasi-partilerin-tutumu-akp-mhp-chp> Erişim : 14.09.2019

https://www.ntv.com.tr/saglik/kontrolsuz-multeci-girisleri-30-yillik-asi-takvimini-bozdu,PneSuYJO10uc_WWz4s7CNg?_ref=infinite erişim: 11.0.2019

Ekler

Dünya Sağlık Örgütü
Bulgaristan'da incelemeler yapacak

Şüpheli aşı!

□ Dünya Sağlık Örgütü'nce incelemelerde bulunmak üzere Bulgaristan'a gönderilecek heyetin bölgesel kısıtlama olmadan istediği kişiyle görüşebileceği ve hiçbir baskı olmadan muayene ve tetkiklerde bulunabileceği bildirildi.

ANKARA/ Dünya Sağlık Örgütü'nce (WHO) oluşturulacak tarafsız uzmanlar heyeti, önümüzdeki hafta Türkiye ve Bulgaristan'da "şüpheli aşı" konusunda incelemeler yapacak.

30 Haziran ve 1 Temmuz tarihlerinde WHO'nun Kopenhag'da yapılan toplantısına katılan Türk heyetini temsil

eden Prof. Dr. Yahya Laleli, Sağlık Bakanlığı Müşaviri Dr. Serdar Savaş ve Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürü Ender Aydın, bir basın toplantısı düzenlediler. Dr. Serdar

Savaş, yapılan görüşmeler sonunda, WHO'nun kuracağı tarafsız uzmanlar heyetinin, iki ülkede inceleme yapmasının kabul

lediğini bildirerek, bu görev yapacak uzmanların adlarının hafta içinde belli olduğunu kaydetti. Savaş, her iki ülkenin heca bul edip etmemesinin bulunduğu bildirerek, şöyle ko-

□ Dünya Sağlık Teşkilatı Avrupa Bölgesi Genel Direktörü Dr. J.E. Asvall başkanlığında 30 Haziran'da Kopenhag'da düzenlenen toplantıya katılan Sağlık Bakanlığı Müşaviri Serdar Savaş, Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürleri Ender Aydın ve Prof. Dr. Yahya Laleli toplantıda alınan kararları açıkladılar.

me yetkisine sahip olacaklar. Ayrıca alınan biyolojik örneklerin kontrolünden ve laboratuvar sonuçlarının kalitesinden de heyet sorumlu olacak."

Serdar Savaş, görüşmeler sırasında üç kişilik Bulgaristan heyetinin, Türklere yapılan

şüpheli aşığı inkar ettiklerini de belirterek, "uluslararası kaideye

göre normal aşı yapıyoruz" dediklerini bildirdi. Savaş, heyetin zorunlu göç olayını da turistik seyahat olarak göstermeye çalıştığını söyledi.

Savaş, Kopenhag'daki toplantıda, birçok hasta ve hamilenin sağlık durumları dikkate

alınmadan göçe zorlandıklarını isimlerini değiştirmeyen Türklere sağlık hizmeti verilmediğini çocuklarına sünnet yaptırılana hapis

cezası uygulandığını ve bu şekilde göçün birçok Türkün sağlığını bozduğunu dile getirdiklerini anlattı.

"Heyet, kendi alanlarında uluslararası Platformda ün yapmış tarafsız uzmanlardan oluşacak. Üyeler incelemeler sırasında, istedik-

diği kişilerle görüşme, bu görüşmeleri yalnız yapabileceği kişileri muayene etme ve istediği kişilerde laboratuvar tetkikleri yapabil-

Afgani
ne iliskir
Müslümler
ilânı önc
tırılmal
Afgan
millet e
mücade
değerle
ların bi
da hay
hiç bir
lara m
İslâ
lerin a
adam
iller'i
okşal
As
Batı
ipeğ
şeyi
kan
traj
kor
tün
cel
şa
şil
ge
M
rt
t
s
c

Zulmü Tel'in Mitingi'ne onbinlerce insan katıldı

Bursa'da Yıldırım Beyazıt Meydanı'na toplanan onbinlerce insan hep bir ağızdan tek bir yürek halinde Bulgaristan'da Müslümanlara girişilen Zulmü Tel'in ettiler.

RefaH Partisi Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan meydana onbinlerce insana hitap ederken sık sık sözleri "Kıydu Sofya'ya" ve "Kı Rusya" sloganları ile kılıyordu.

M. ÜFTADE OĞUZ

Zulüm payidar olmaz!

RefaH Partisi Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan, miting alanına girip te cophulu bir kalabalık tarafından "Mucahid Erbakan" sloganları ile karşılandı.

RefaH Partisi Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan meydana toplanan onbinlerce insana seslenirken, bugün sadece Bulgaristan'da değil dünyanın her tarafında Müslümanların zulüm altında olduklarını belirterek, buna bitirmenin sadece Müslümanların birleşip tek biryare olarak attığı saman durdurulabileceğini söyledi.

Miting sırasında RefaH Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın sesine gelen bir Çauş Dinde elinde Türk bayrağıyla, kalbine bir sahan ismiyle diyor.

Bulgar Zalmı Tel'in mitingine ayrıca RefaH Partisi Genel Başkanı Yardımcısı, RefaH Partisi MKYK Üyeleri, RefaH Partisi İl ve İlçe Başkanları, RefaH Partisi'nin İl ve İlçe Başkanları, ve Müslüman öğrenciler de katıldı.

Ayrıca Zalmı Tel'in Miting'i'ne Müslüman öğrenciler de katıldı. Miting, kavri Vakıflar eski Başkanı Yusuf El-Hacı, Ulu Kavri'de İbrahim Hacı ve Dava İlahiye Genel Başkanı (İHS) Genel Sekreteri Mustafa Tahiroğlu'nun da diğer grup misafirleri de katıldı.

Zalmı Tel'in Miting'i'nde konuşmalar sırasında bir grup Bulgaristan bayrağı yakarak, Müslüman soydaşlarına girişilen zulümün kışkırtıcı olduğunu gösterdiklerini gösterdikleri izlendi.

Ayrıca mitingde, RefaH Partisi Başkan Yardımcısı ve RP MKYK Şeyket Kazan'da kısa bir selamlaşması yapıldı.

Millî Gazete ve Bursa Marmarın ortaklaşa düzenlediği Bulgar Tel'in Miting'i'nde onbinlerce kişilerin katılımıyla bir toplantı yapıldı.

FOTO ŞAKA

□ *Yahu Mesut'cuğum, şu Bulgaristan meselesi ne olacak? Adamlar her gün zulümlerini artırıyorlar. Siz daha biçare bulamadınız mı?*

Yoo!.. Öyle deme üstadım, birşey yapmaz olurmuyuz. Adamları müthiş kınıyoruz vallahi. Bizden daha iyi kınayan yok.

Hele bir 70 milyon olalım, sen o zaman gör onların halini.

Vay be, ne müthiş işbitirici, şu bizim hükümet... (Fotoğraf: M.ÜFTADE OĞUZ)

RECENT WAVES OF REFUGEES AND XENOPHOBIC NATIONALIST VOICES IN BULGARIA

Tetsuya SAHARA*

Thirty years have passed since the great mass exodus of ethnic Turks from Bulgaria. In the last three decades, the country has seen drastic twists and turns in its attitude to ethnic minorities. After the fall of communism, the country tried to get rid of its ultra-nationalist past, and the efforts culminated in the famous apology of Ivan Kostov in Bursa, 1998. Since then, Bulgaria had pursued even more energetically the policy of multiethnic integration. After its EU membership in 2007, however, a change in tide has set in, and chauvinistic discourses have now considerable momentum.

“No Refugees in Bulgaria”

One can notice such signs in their attitudes to the refugees. Geographically, Bulgaria constitutes the European front of refugee influx, and shares common borders with Turkey - the country that accommodates the largest number of Syrian refugees. On the other hand, the country feels relatively low migratory pressures among the EU member states in the last four years. Although more than a million people used the “Balkan route” to enter the European Union in 2015, only 31,000 are known to have entered Bulgaria.¹ There were no more than 1350 foreigners accommodated in the various detention centers in the country at the peak of crisis.² In 2018, a total of 503 900 persons sought protection in the EU, out of which 2536 have applied in Bulgaria, and only 317 were granted refugee status.³ For all that, Bulgarians are busy in beefing up the preventive measures against imaginary horde of migrants. The country has built a fence along its border with Turkey, and declined to join a United Nations global pact on migration.

Bulgarian Patriarch Neophyte described the migration as an “invasion,” and urged the government not to allow more refugees into the country. Popular reactions to the refugees are even more hostile, and sometimes very aggressive. The population is reluctant to accommodate any kind of shelters for refugees. In 2017, for example, an Italian Catholic priest tried to take in a Syrian family that had been granted refugee status in his parish in a town on

* Meiji University, ac00091@kisc.meiji.ac.jp.

¹ Matthew Brunwasser, “Bulgaria's vigilante migrant 'hunter,’” *BBC*, 30 March 2016.

² “Нов миграционен натиск, чакаме подкрепления от Фронтекс,” *Труд Онлайн* 13 Aug. 2016.

³ Александър Попов, “71 000 чужденци извън ЕС живеят у нас,” *dnesh.bg*, 16 март 2019.

the Danube. Local people opposed to his action vehemently, and the priest received death threats. He together with the refugees was forced to leave the town.⁴ This March, the residents of Malko Tarnovo, border areas with Turkey, blocked the local road as a protest against the intentions of the Interior Ministry to build a migrant center in their vicinity. The protesters wore posters with inscriptions “No Refugees in Bulgaria” and “Strandzha and Sakar without *Islamists and Terrorists*. [Italic is added]”⁵

Bulgarian Helsinki Committee sums up the recent situation in the country as follows. “The lack of refugee integration in Bulgaria continued for the fourth consecutive year. Asylum seekers have repeatedly reported incidents of verbal and physical aggression during the year, as well as direct attacks and robberies near centers, that remain uninvestigated. Bulgaria also saw a sharp decline in the number of asylum seekers due to draconian border measures introduced by Turkey.”⁶

The Bulgarians showed callous attitudes to Pope Francis due to the same reason. As a part of his official visit to Bulgarian, the Pope took the efforts to console the refugees accommodated in a camp near Sofia. He also made a speech after the meeting with President Rumen Radev. “As you know the drama of emigration, I would allow myself to offer you not to close your eyes, your heart and your hand - as in your tradition - to those who knock on your doors.”⁷ Ekaterina Zaharieva, a Deputy Prime Minister and Minister of Foreign Affairs, rebutted the Pope’s comment, by saying, “To give a hand does not mean to open up the border to everyone.”⁸ In a TV program, PR expert Sonia Momchilova denounced the pope as a populist in the service of the global political world. According to her, the Pope’s call to cooperate with refugees was pure political gestures, and his real intention was to turn the Bulgaria into a huge refugee camp. Her fellow commentator, Milena Hlebarova nodded to the remark, and mentioned: “I am convinced that this political visit to the Balkans is only to inspect our territory for the refugees.”⁹

“Refugee Hunters” are Super-heroes!

⁴ Boryana Dzhambazova and Jason Horowitz, “Pope Francis Urges Bulgaria to Open Its Heart to Refugees,” *NYT*, 5 May 2019.

⁵ “Протест срещу новия център за мигранти затвори път край Малко Търново,” *Mediapool.bg*, 23 March 2019.

⁶ Bulgarian Helsinki Committee, *2017 Annual Human Rights Report: A Year of Deterioration*, 26 April 2018.

⁷ “Папа Франциск към бежанците,” *OFF News*, 6 May 2019.

⁸ “Да подадеш ръка на бежанците не означава да отвориш границите си,” *news.bg* 6 May 2019.

⁹ “Посещението на папата у нас е политически акт,” *bgonair.bg* 5 May 2019.

Probably, one of the most symbolic incidents that displayed how deeply xenophobia is entrenched into the Bulgarian society was the dispute over the impunities of so-called “Refugee Hunters.” On 18 February 2016, amidst of the heated animosity towards the refugees, a state television, BTV, broadcasted a news clip with the title, “Dinko – Superhero.”

According to the clip, Dinko Valev, 29 years-old trader in spare parts for buses living in Yambol, had caught at least 20 people with bare hands in a last few months. The interviewer described him as a patriotic volunteer who took up the efforts of patrolling the Turkish borders to check the illegal migrants from entering Bulgarian territory. Applauded as a hero, Dinko proudly described what he and his friends had done in the last few months. One day, when he passed through the border area on his ATV, a man came up in front of him, and tried to take his car. So, he “hit him to the ground, until the man shouted for help – Allah, allah!” In another occasion, he was allegedly assaulted by a group of men who came out of bushes. He started fighting and beat some of them down into bleeding. When one of them took up a screwdriver, he told them that if they did not lie down on the ground, he would kill one of them. He shouted: “You know you are going to die, why won’t lie down?” According to Dinko, his group kept the hostages lying on the ground while waiting for the border police, and subsequently, they were handed over to the authorities.¹⁰

The story doesn’t sound plausible, and there are ample grounds to question its authenticity. A source close to the Yambol municipal authorities commented on the interview of Deutsche Welle: “Dinko is not a serious person. Don’t take it seriously.”¹¹ No border police corroborated his allegation of delivery of hostages. The prosecutor’s office in Sredets said they were not interested in Dinko's actions because of the lack of evidence of his actions.¹² But the public reaction to the story was enthusiastic and generally favorable to the “Hunters” that confessed to have committed illegal punishment and civil arrest. Just in one day after the broadcasting, Dinko received hundreds of support calls.

The authorities, too, were very sympathetic to him. The border police chief, Antonio Angelov, made comment in favor of Dinko, saying: “I want to encourage them, because they have reacted very appropriately.”¹³ Prime Minister, Boyko Borisov, praised the efforts of the civil patrols, saying that

¹⁰ “Мъж от Ямбол залавя нелегални имигранти с голи ръце” *bvnovinite.bg*, 18 Feb 2016.

¹¹ “Онзи Динко какво иска? Да трепе лапетата ли?” *DW*, 1 March 2016.

¹² “Залавянето на бежанци,” *bvnovinite.bg*, 18 Feb. 2016.

¹³ Patrick Kingsley, “Bulgaria announces investigations into several ‘migrant hunters’ *BBC*, 12 April 2016.

“every show of support for the state was welcomed.”¹⁴ Those remarks reflected how the government was upset by the refugee influx.

In the wake of abrupt increase in number of refugees in the summer of 2015, Bulgaria was too much alarmed to assess the real situation. In August, the Chief Secretary of the Interior Ministry, Georgi Kostov, released a comment: “While in July we recorded traditional levels of attempts of illegal border crossing, and these levels seldom passed 100 people in a day, from the beginning of August this figure is rising and we are already at the level over 200.” Thus, the authorities hurriedly reinforced 150 gendarmerie officers to support the Border Police.¹⁵ Prime Minister Boyko Borisov were extremely emotional. At a press conference after a meeting in Sofia with the Prime ministers of Serbia and Romania, Borisov remarked: “We won’t expose our countries to the devastating pressure of the millions of people who would come. We won’t let our countries become buffer zones.”¹⁶

There was actually no ground to anticipate humanitarian crisis that could affect the social life of Bulgarian citizens and exhaust the state resources at that time. Not only was the scale of migrants much smaller than other Balkan nations, but most of refugees didn’t have slightest idea to settle in this country. As the head of the Tsarevo District Court, Maria Moskova, witnessed, the migrants with conditional sentences categorically stated that they did not want to stay in Bulgaria. Their motivation was to reach richer countries such as Germany, France or Italy.¹⁷

Against such backgrounds, it was no surprise that Dinko swiftly rose up to a kind of national icon. In an interview with BBC, Dinko proudly declared that 95% of Bulgarians supported him. He continued: “Bulgaria needs people like me, dignified Bulgarians, willing to defend their homeland.” According to him, the refugees are “disgusting and bad people” “dangerous terrorists, jihadists and Taliban.”¹⁸ In another interview, Dinko claimed the state was powerless in the face of refugee crisis, therefore he called on others to get in, and immediately many volunteers turned up. One of them was Slav Slavov, a former mayor-candidate of the village Veselinovo, Yambol, from ruling GERB party. In front of the media, he said: “I think we should be more

¹⁴ Mariya Cheresheva, “Bulgaria Puts Migrant ‘Hunter’ Under House Arrest,” *BIRN*, 15 April 2016.

¹⁵ “Нов миграционен натиск, чакаме подкрепления от Фронтекс,” *Труд Онлайн* 13 Aug. 2016.

¹⁶ “Bulgaria Ready to Deploy 1000 Troops to Turkey Border over Migrant Pressure,” *novinite.com*, 17 Sep. 2015.

¹⁷ “Трафикантите през границата с Турция афганистанци, българите превозват преселниците,” *Труд онлайн* 20 Aug. 2016.

¹⁸ Matthew Brunwasser, “Bulgaria’s vigilante migrant ‘hunter’” *BBC*, 30 March 2016.

nationalist, because there are many traitors in this country.” He assured that it was inevitable that “people would take things in their own hands.”¹⁹ As if urged by this call, the mayor of Topolovgrad, between Yambol and the Turkish border, made the petition to the defense ministry for military equipment to set up a local volunteer emergency response force, in case the flow of migrants escalated. Some 200 local men, he said, had already volunteered.²⁰ In early April, the border police chief, Antonio Angelov, admitted to have given an award to a voluntary border patrol which had detained 23 refugees near the country’s border with Turkey.²¹ Apparently influenced by such mood, a young man from Burgas, Petar Nizamov-Perata, released a video on the internet, in which he showed how he hunted three Afghan migrants and tied them with “pork tails” on April 10.²²

In the face of blind applause of paramilitary-like-conducts of “Refugee Hunters,” some human rights workers expressed their concerns. The Association of European Journalists Bulgaria sent an open letter to the BTV, asking why their reporter presented Dinko Valev as a superhero, and praised the use of physical violence, death threats, illegal imprisonment and hate speech. They condemned the broadcasting with serious breach of the criteria for professional journalism.²³ The Bulgarian Helsinki Committee sent prosecutors a request to investigate Valev for half a dozen crimes: assault and battery, making death threats, unlawful detention, inciting ethnic hatred and inciting ethnic violence.²⁴

Subsequently, Dinko was summoned to the Directorate-General of the Interior Ministry. The questioning however, was short and symbolic, as Dinko described the police attitudes very well and friendly. He claimed: “My presence on the border will increase the security, and even the police supported me.” Outside of the office, a crowd of about 30 protesters gathered, and they shouted: “Dinko is a hero!” “Down with Helsinki Committee!” and

¹⁹ “Динко от Ямбол събира отряд от доброволци, който да пази границата,” *bTVnovinite.bg* 19 Feb. 2016.

²⁰ Brunwasser, “Bulgaria's vigilante.”

²¹ Maria Chereseva, “Bulgaria Awards Vigilante Migrant- Hunters,” *BIRN*, 8 April 2016.

²² “Как изведнъж Динко стана лощ,” *DW* 14 April 2016: He was subsequently put under house arrest by the authorities.

²³ “Журналисти срещу Би Ти Ви: Динко супергерой ли е?” *Площад Славейков*, 22 Feb. 2016.

²⁴ “Прессъобщение: БХК подаде сигнал до прокуратурата във връзка с лицето Динко Вълев, организиращо отряди за залавяне на „нелегални емигранти” *Български хелзинкски комитет*, 7 March 2016.

“We don't want migrants!”²⁵ Marin Markovski, a lawyer, sent a letter to the editorial of “24 hours,” in support of Dinko. He claimed the civil arrest of migrants does not constitute any violation of laws, as it was an act of “legal defense.” According to him, when state security, public interests, the rights of personality and health is at “imminent danger,” one can the act on behalf of law enforcing officers. He even insisted that, as migrants were vital threats, the acts of “Refugee Hunters” were “patriotic and praiseworthy.”²⁶ In the same vein, the protesters in the village of Boyanovo and the town of Yambol released a message in support of “Hunters.” They asserted the deliberate actions of Dinko Valev in the capture of foreigners were motivated by “an absolute human instinct for self-protection” and the “duty of protection of the Fatherland.”²⁷

De-population and the Genocide discourses

As these episodes show it, the Bulgarian society is now permeated with anti-migrant sentiment. Refugees are perceived as “threat,” “terrorists,” “murderers,” rather than helpless asylum seekers that need a lending hand. Why was such a malicious stereotype instantly produced, while almost all the refugees did no harm to Bulgaria and saw the country as nothing but a transit route? One of the reasons of their ungrounded hostilities to the migrants can be attributed to the fear of foreigners arising from the country’s demographic questions. Bulgaria is one of the most rapidly shrinking nations in the world.²⁸ After the number of population reached at its historical high, slightly less than nine millions, toward the end of 1980s, it started to decline, much rapidly than any estimates of demographers. According to the 2011 census, the total population of Bulgaria was 7364570, thus the country had lost a total of 1584079 persons since 1986. The reasons of this drastic “disappearance” of population are multiple. Apart of the mass exodus of ethnic Turks in 1989, the following actors are generally pointed out. While relatively generous state welfare during the socialist period had since long incited late marriages and fewer children, the fall of communist rule and ensuing economic catastrophe caused by the neoliberal market principles made the things much worse.²⁹ Birth rate further dropped due to the widespread unemployment, especially

²⁵ “Динко Вълев: Присъствието ми по границата ще се увеличи,” *факти.бг*, 25 March 2016.

²⁶ “За мигрантите и неизбежната отбрана,” *24 часа*, 15 April 2016.

²⁷ “Жителите на с. Бояново излязоха с декларация в подкрепа на Динко Вълев,” *факти.бг*, 17 Nov. 2016.

²⁸ “Bulgaria's population to have the largest decline-UN,” *Novinite*, 30 July 2015.

²⁹ Venelin I. Ganev, “The ‘Triumph of Neoliberalism’ Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism,” *East European Politics and Societies: and Cultures*, 19/3, 2005.

harder among the younger generations. The collapse of medical and public health care systems forced thousands of Bulgarians to die in much younger age than the previous generation. Moreover, a massive migration to the West, in search of job and better income, reduced the number of working age population drastically.³⁰ To sum up, the population decline is an outcome of the mixture of structural changes that have been brought about by Bulgarian pursuit for market economy.

Many nationalist minded people, however, don't want to accept the reality as a natural course of events. For them, the process is a malicious intrigue of someone else, and aims at "genocide" or "de-Bulgarianization." For example, Internal Macedonian Revolutionary Organization - Bulgarian National Movement (IMRO-BNM) alarms the process would lead to the death of the nation. According to them, Bulgaria has been experiencing the lowest birth rate and the highest mortality rate in Europe and losing annually by over 60,000 people. Behind such "the quantitative aspect" of the demographic problems, as they put it, the country is facing "qualitative" problems due to the "double model of reproduction." While the ethnic Bulgarians have a low birth rate (below 7%), Romas and Turks account for about 20% of the newborn babies.³¹ For them, the depopulation is the process of replacement of majority Bulgarians by inferior ethnic minorities, so it is a national question. Kostadin Kostadinov, a former vice president of IMRO-BNM and now the owner of ultra-nationalist party "Revival," calls the process as the "third national catastrophe." According to him, it is much more serious threat for the survival of the nation than the previous two "catastrophes," i.e. the Balkan wars and WWI, because the scale of the loss of population, some 2 million, is four times larger than the number of victims of the two previous events combined.³² For him, this "unprecedented catastrophe" is nothing but an intrigue of internal enemies – i.e. ethnic minorities. He claims, Turks and "Gypsies" now dominate more than quarter of municipalities of the republic, and given the pace with which Bulgarians are reducing, more than half of Bulgaria's territory will be covered by minority dominating areas in five years. According to him, the process is a part and parcel of the vicious intrigue of Islamization of Bulgaria, financed by Turkey. Although the 2011 census shows the ratio of Muslims is 10% of the total population, he insists that Islamization is well underway among ethnic minorities. "Today in Bulgaria,"

³⁰ Rossen Vassilev, "The 'Third-Worldization' of a 'Second-World' Nation: De-development in Post-Communist Bulgaria," *New Political Science*, 18 Aug 2010.

³¹ ВМРО–БНД, *Демографска Програма "България 2050"* <http://www.vmro.bg/pages/документи/българия-2050/> Accessed on 1 June 2019.

³² "След 15 години българите ще са малцинство в България," *dariknews.bg*, 23 March 2011.

as he puts it, “there are 1,300 mosques and 3,750 Christian churches. The ratio of 65:35 is close to the current regional ratio among ethnic groups in Bulgaria.”³³ With such rhetoric, he tried to instill into the sensibilities of the ethnic Bulgarians the fear that ethnic minorities would be dominant in the country.

Same hostile discourses toward minorities and Islamic faith are abundant in Bulgarian media. As one of the extreme cases, a writer Yordan Saev claims that in the year 2050 the population of the country would be 5.8 million, of which 3.5 million are Gypsies, 1.5 million Turks and only 800 thousand Bulgarians. Upon this totally ungrounded “data,” he necessitates a policy of “racial segregation.” According to him, classes of mother tongues should be abolished, public assistance to “Gypsies” and Turks should be revoked, Bulgarians and ethnic minorities should live separately in space and intermarriage should be prohibited. He also advocates strong containment policies to the Islamic missionaries, because “there is reason to believe that between 45 and 55% of the Gypsies in Bulgaria have converted to Islam in last two decades.”³⁴

In this way, against the background of the population shrinkage, the fear of ethnic minorities mixed with Islamophobia has become a strong catchword among nationalists. The sentiment is easily transformed into xenophobia against immigrants, as they know that those who, if ever, want to settle in Bulgaria would come from much poorer countries, and such countries, in their vicinities, all have large Muslim population. It is itself a product of negative stereotype of Muslims, as they see the refugees and migrants through the same prism with which they see the ethnic minorities. For them, Muslims are poor backward superstitious and fanatic people, thus they want to come to Bulgaria for all its sober economic realities. The demographic program of IMRO-BNM is a good example of such stereotype. While the program admits the fact that Bulgaria is the poorest member of EU, thus, the least attractive country for migrants, it insists that it's EU membership and geographical location close to the countries with a high natural growth rate (Turkey, Albania, Kosovo, etc.) would intensify the migratory pressure. Such immigration would increase the number of foreigners, and affect the demographic indicators. Therefore, the first thing the country has to make efforts is to accept only those foreigners that will contribute to the development of Bulgaria, i.e. those coming from the EU countries or those with close to Bulgaria in terms of language, culture, religion and values. If it becomes inevitable to accept other types of people,

³³ Костадин Костадинов, “Обезбългаряването на България,” posted on 11 Jan. 2013, <https://kostadin.eu/2013/01/11/обезбългаряването-на-българия/> Accessed on 1 June 2019.

³⁴ Йордан Съев, “Обезбългаряването на България,” *duma.bg*, 28 Dec. 2010.

utmost vigilance should be paid to prevent those who are affected by “fundamentalist and terrorist views” to settle in the countryside.³⁵ Such ungrounded fear sounds childish, but if one takes into consideration of the result of EU parliament elections in May 2019, in which IMRO-BNM, together with its allies, got 143830 votes (7.36%) occupying fourth place in Bulgarian politics, one can notice how deeply jingoistic Islamophobia is now rooted in some parts of Bulgarian society.

Xenophobia and the self-image of “victimized nation”

There are ominous signs that imply the sharp rise of militant xenophobia in Bulgarian society. Whens interviewed by BBC on the occasion of Dinko affairs, Haralan Alexandrov, a social anthropologist, analyzed the derives of xenophobic sentiment as “corruption, poverty, disappointment with EU membership, Bulgaria's dysfunctional judicial system and the failure to reform it.”³⁶ Indeed, there are voices to put all blames on the pro-EU government of Boris Borisov. But such “disappointment with EU membership” has not been fully translated into the more universal criticism of “market fundamentalism” and “neoliberal recipes.” People tend to seek the answer in more traditional way of thinking.

One can notice a clear surge of nationalist discourses in the wake of Bulgarian entry into EU in 2007. The surge was triggered off by a “false news” forged by a journalist, Yovka Dimitrova. A group of historians of Free University of Berlin was preparing a purely academic gathering on the theme of collective historical images among Bulgarians. They choose a historical incident known as “the massacre of Batak” as the main topic. One of the central pieces of discussion was an analysis of a picture painted by a Polish artist, Antoni Piotrowski. Even though the painter wrote it in 1892 (some fifteen years later the incident) heavily relying on pictures of Arab Bedouin tribes, the picture is one of the important sources of popular image of the incident among Bulgarians. A young art historian, Martina Baleva, deciphered the picture, and tried to disclose the constructedness of the historical images.³⁷ But the journalist deformed their intention and described it as a deliberate defamation of the sad memory of Bulgaria. As is rubric goes: “No slaughter in Batak, the victims were exaggerated, McGahan propagandist, wrote a German and a Bulgarian.”³⁸ The article was subsequently circulated in other journal with

³⁵ ВМРО–БНД, *Демографска Програма*.

³⁶ Matthew Brunwasser, “Bulgaria's vigilante migrant 'hunter'“ *BBC*, 30 March 2016.

³⁷ Martina Baleva, & Ulf Brunnbauer, eds., *Batak ein bulgarischer Erinnerungsort*, (Sofia, Iztok-Zapad: 2007).

³⁸ Йовка Димитрова, “Нямало баташко клане, жертвите - преувеличени, а Макгахан пропагандирал, пишат германец и българка,” *24 часа*, 24 April 2007.

further deformations, and many readers believed in the story that the German group claimed the Batak slaughter a myth, and Turkish slavery an illusion. The report precipitated a heated chorus of nationalist instigators. The director of the institute, Georgi Markov claimed, without showing any evidence, that the project was a Turkish intrigue trying to whitewash the Ottoman tyranny. Iliia Todev, a historian of Institute of History, insisted that the conference of German scholars was an inevitable byproduct of “historical revisionism,” and denounced those young historians that were criticizing the obsolete ethnocentric views inherent to the Bulgarian historiography.³⁹ Bozhidar Dimitrov, the director of National Museum of History, asserted that the Batak massacre was nothing but the Bulgarian Holocaust and any attempt to revise the incident would constitute a crime of genocide denial.⁴⁰

Political reactions were no less heated up. Prime minister, Sergej Stanishev denounced the historians of exploiting “our nation’s most grievous memories” for a political purpose. President Georgi Parvanov called the project a “terrible provocation” to deny the massacre. The right-wing extremist party “Ataka” posted a video on the Internet showing an election rally where the people were shouting that Baleva went “on the scaffold,” and that her colleague Ulf Brunnbauer, the “German Jew,” should be “tied to the stake.” Skat TV, a channel that owned by “Ataka,” called upon its viewers to send in a photo and the address of Baleva for a reward of 2500 leva.⁴¹

What brought the small scientific gathering of professional historians to one of the central topics of heated nationalist political discourses? Four years before the incident, the author himself organized an academic gathering in Sofia on no less sensitive topic for Bulgarian, the “Revival Process.” At that time, there was no political reaction or criticism, and the discussions were relatively calm and constructive. So, something had changed. Professor Brunnbauer sought the reason in the ungrounded popular fear that Europe would take away their national identity. Indeed, nationalist historians argued that Europe had already demanded a great deal from Bulgaria in exchange of its EU membership and was now forcing them to sacrifice the country’s history. Dr. Baleva summed up those sentiments as follows: “It turned out that the only thing left to Bulgarians after 17 years of transition was their national sentiment. Apparently Bulgaria has been much exploited in the last 17 years

³⁹ Iliia Todev, “Batashko klane – Mit ili istoriya?” www.ihist.bas.bg

⁴⁰ “За скандала около несъстоялата се научна конференция за Батак,” *DW*, 29 June 2007.

⁴¹ “The Barbarians of Batak: Islam and the Imagery of Fear in Bulgaria,” *qantara.de*, 5 Nov. 2007.

and it is the last straw they can catch.”⁴² In other words, nationalist Bulgarians felt alarmed by the misinformation that Germans, an icon of European prosperity, now requested Bulgarian to change their identity. But if the basic motive that provoked hysteric reactions was unconscious fear of European “Big Brothers” mixed with the sense of unfulfilled indemnity for their long exhausting difficulties to fulfill the criteria of EU accession, how one can explain the anti-Turkish and Islamophobic rhetoric rampant in the nationalist discourses at the time of “Brunnbauer scandal”?

At this point, we have to dwell on the deeper connotations of the term “Turkish Slavery.” Haralan Alexandrov explained the political implication of the term “Turkish slavery” as follows. “Turkish slavery” is far more important than as it was historical truth, since it functions as a foundation of the Bulgarian national identity that was formed during the national Renaissance and maintained to this day through institutionalized cultural practices. On one hand, the tragic-heroic tales who fought for the sake of national emancipation offer Bulgarians easy and convenient explanations why nation matters. On the other hand, “Turkish slavery” has gotten the status of a universal explanatory mechanism for Bulgarian misfortunes.⁴³ He sees this “mechanism” as a controlling tool of Russians in Bulgarian affairs, by saying: “Historically, the myth of Turkish slavery is used to justify both the promotion of the interests of Tsarist Russia and the brutal imposition of the communist regime by Soviet occupiers and their Bulgarian servants. To this day, this myth unites the Russian fifth column in Bulgaria, which tirelessly watches over the interests of the Putin oligarchy.”⁴⁴ But his scope of analysis seems to be too narrow.

“Turkish slavery” is not sole icon of the historical sufferings of the nation. There are several similar clichés in the Bulgarian historical narratives. After the fall of the great medieval Bulgarian empires, Bulgarians had lived under “Byzantine slavery” before being shackled to the Turkish yoke. After the liberation from Turks, they suffered from either Russian colonialism or Fascist yoke. The basic component of the rhetoric is that Bulgarians have been subjugated to foreign rulers and their collaborators who not only oppressed them harshly, but also brutally exploited them to halt unfairly their development. The national brainwashing reached at the peak in the last decades of Zhivkov regime, and Bulgarian society has since been profoundly indoctrinated with the chauvinistic tenets, in which aliens, both without and within, are condemned as actual or potential source of disaster for the nation. As a result, many Bulgarians are accustomed to think in such way that any

⁴² “За скандала около.”

⁴³ “‘Турското робство’ е метафора, историческата истина е друга,” *DW*, 15 April 2019.

⁴⁴ *Ibid.*

misfortune for them is the outcome of malicious foreigners or their henchmen, and that they deserve the indemnity for their sufferings.

Now, in the eyes of many Bulgarians, the due sum is very huge, as they have been enduring long-lasting difficulties since 1989. Severe economic hardships have enforced them constant fall of living standard, rising mortality, decaying infrastructures, rising criminalities, depopulation, etc. For sometime, many citizens perceived it as the price to be paid for a better future. But neither the fall of BSP, swindler Simeon, or EU membership brought about tangible reparation for their sacrifice. Who is to be blamed? One of the instant answers is to find the culprit in “aliens” at hand.

The situation seems much worse than ever, as the logic of victimized nation can be conveniently up-graded to fit into given context of political settings. As historian, Elitza Stanoeva, points out, parallel political discourses between pre- and post-1989 eras are observed in the recourse to nationalism in the aftermath of the popular excitement hoping for the ‘new order.’ According to her, Bulgaria’s accession to the EU in 2007 gave citizens some sense of accomplishment and promise for change but did not assuage the frustrated feeling that back in 1989 things could and should have evolved differently. Just like the communists had widely used nationalist rhetoric in its final decades that culminated in the so-called ‘revival process,’ the recent shift of Bulgarian politics from the liberal led multiculturalism to the right wing nationalism has given rise to the long-standing discrimination against ethnic minorities as well as the aggressive responses to refugees.⁴⁵ The following discourse of Valery Simeonov, the director of Scat TV, may hint us a possible future scenario. “The Communist leaders of Bulgaria have been washing the heads of children indoctrinating that nationalism was a bad thing. It was a suicide of the nation under the command of the ‘big brother’ [i.e. Soviet Union]. In 2000, Bulgaria entered into another stage of its *revival*, and the perception of ‘nationalism’ started to take root. This has also laid the foundations of patriotic movements. At the moment, Bulgarian society, I think, is *the best in the last 60 years* in view of the fact that there are enough people who are *proud to be Bulgarians*. (Parenthesis and italic are added)”⁴⁶ In this way, he distorts the country’s ultra-nationalist past as “dormant,” and embellishes his Chauvinistic discourses as the fruit of national Renaissance - a typical “liberty after slavery” rhetoric. No doubt, such rhetoric will promote the worst type of xenophobia and helps to justify ever more brutal persecution of perceived “others,” be it ethnic minorities or immigrants. Actually,

⁴⁵ Elitza Stanoeva, “Bulgaria’s post-1989 demostalgia,” *Eurozine*, 31 Aug. 2017.

⁴⁶ “Валери Симеонов: В медиите се провежда една политика на обезбългаряване,” *focus-news.net*, 10 Nov. 2009.

Simeonov warns as “dangerous tendency” the “flood with Turkish TV series, with unconventional Oriental music, with chalga.”⁴⁷ Such mind-set will boost up the tendencies of criminalization of Roma communities, Islamophobia and hatred toward migrants.

Bottleneck of Neoliberalism and Rise of Populism

Now many countries are witnessing the abrupt rise of extreme-right groups due to the stalemate between social democrats and old-guard conservatives in the face of global stagflation and shift to multi-polarity. As Walden Bello puts it, both traditional left and right are at impasse in everywhere, as the left is paralyzed due to the adherence to the neoliberal ideology by mainstream social democrats, while right wings are gradually deemphasizing their anti-tax, anti-big-government, and free-market paroles and opportunistically embracing a kind of welfare state model. Neither side can show any robust alternative model for the future. Playing on this void, the extreme right took over the independent left’s critique of globalization, and seriously undermines liberalist discourses of multiculturalism.⁴⁸ Bulgaria, in a sense, has been experiencing the similar situation for more than two decades. Elitza Stanoeva smartly summarizes the situation. “The post-1989 discourse of ‘democratic forces’ vs. ‘the communist establishment’ conceals the fact that political actors across the spectrum have a surprisingly unified stance on a number of issues... Obscuring such commonalities by fuelling the public’s affection for the past, the ‘left’ and the ‘right’ have ultimately instigated the rise of populism. This populism fans societal polarization by dividing citizens into democrats vs. communists, ethnic Bulgarians vs. national minorities, the Bulgarian nation vs. aliens.”⁴⁹ Recent intolerance to the refugees is one of the good examples of such populism. If it goes on like that, something very extreme might be ahead of us.

As a conclusion, it is true that Bulgaria has made great efforts to adopt “European standards” in the last thirty years, but its liberal pluralist society is rapidly fading away in the wake of strong nationalist voices. Now the country seems to be no less antagonistic place for ethnic Turks and other Muslim migrants than thirty years ago.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Walden Bello, “Understanding the Global Rise of the Extreme Right,” *Counterpunch*, 8 Oct. 2018.

⁴⁹ Stanoeva, “Bulgaria’s post-1989.”

Bibliography

- “Bulgaria's population to have the largest decline-UN,” *Novinite*, 30 July 2015.
- “Bulgaria Ready to Deploy 1000 Troops to Turkey Border over Migrant Pressure,” *novinite.com*, 17 Sep. 2015.
- Baleva, Martina & Ulf Brunnbauer, eds., *Batak ein bulgarischer Erinnerungsort*, (Sofia, Iztok-Zapad: 2007).
- Bello, Walden, “Understanding the Global Rise of the Extreme Right,” *Counterpunch*, 8 Oct. 2018.
- Boryana Dzhambazova and Jason Horowitz, “Pope Francis Urges Bulgaria to Open Its Heart to Refugees,” *NYT*, 5 May 2019.
- Brunwasser, Matthew, “Bulgaria's vigilante migrant 'hunter'” *BBC*, 30 March 2016.
- Bulgarian Helsinki Committee, *2017 Annual Human Rights Report: A Year of Deterioration*, 26 April 2018.
- Cheresheva, Maria, “Bulgaria Puts Migrant ‘Hunter’ Under House Arrest,” *BIRN*, 15 April 2016.
- Ganev, Venelin I., “The ‘Triumph of Neoliberalism’ Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism,” *East European Politics and Societies: and Cultures*, 19/3, 2005.
- Kingsley, Patrick, “Bulgaria announces investigations into several ‘migrant hunters’ *BBC*, 12 April 2016.
- Maria Cheresheva, Iliia, “Bulgaria Awards Vigilante Migrant- Hunters,” *BIRN*, 8 April 2016.
- Stanoeva, Elitza, “Bulgaria’s post-1989 demostalgia,” *Eurozine*, 31 Aug. 2017.
- “The Barbarians of Batak: Islam and the Imagery of Fear in Bulgaria,” *qantara.de*, 5 Nov. 2007.
- Todev, “Batashko klane – Mit ili istoriya?” www.ihist.bas.bg
- Vassilev, Rossen, “The ‘Third-Worldization’ of a ‘Second-World’ Nation: De-development in Post-Communist Bulgaria,” *New Political Science*, 18 Aug 2010.
- “Валери Симеонов: В медиите се провежда една политика на обезбългаряване,” *focus-news.net*, 10 Nov. 2009.
- ВМРО–БНД, *Демографска Програма “България 2050”*
<http://www.vnro.bg/pages/документи/българия-2050/Accessed> on 1 June 2019.
- “Да подадеш ръка на бежанците не означава да отвориш границите си,” *news.bg* 6 May 2019.
- Димитрова, Йовка, “Нямало баташко клане, жертвите - преувеличени, а Макгахан пропагандирал, пишат германец и българка,” *24 часа*, 24 April 2007.
- “Динко Вълев: Присъствието ми по границата ще се увеличи,” *факти.бг*, 25 March 2016.
- “Динко от Ямбол събира отряд от доброволци, който да пази границата,” *bvnovinite.bg* 19 Feb. 2016.
- “Жителите на с. Бояново излязоха с декларация в подкрепа на Динко Вълев,” *факти.бг*, 17 Nov. 2016.
- “Журналисти срещу Би Ти Ви: Динко супергерой ли е?” *Площад Славейков*, 22 Feb. 2016.
- “За скандала около несъстоялата се научна конференция за Батак,” *DW*, 29 June 2007.
- “За скандала около.”
- “Залавянето на бежанци,” *bvnovinite.bg*, 18 Feb. 2016.
- “Как изведнъж Динко стана лош,” *DW* 14 April 2016: “За мигрантите и неизбежната отбрана,” *24 часа*, 15 April 2016.
- Костадинов, Костадин, “Обезбългаряването на България,” posted on 11 Jan. 2013, <https://kostadin.eu/2013/01/11/обезбългаряването-на-българия/Accessed> on 1 June 2019.

- “Мъж от Ямбол залавя нелегални имигранти с голи ръце” *bvnovinite.bg*, 18 Feb 2016.
- “Нов миграционен натиск, чакаме подкрепления от Фронтекс,” *Труд Онлайн* 13 Aug. 2016.
- “Онзи Динко какво иска? Да трепе лапетата ли?” *DW*, 1 March 2016.
- “Папа Франциск към бежанците,” *OFF News*, 6 May 2019.
- Попов, Александър “71 000 чужденци извън ЕС живеят у нас,” *dnes.bg*, 16 мар 2019.
- “Посещението на папата у нас е политически акт,” *bgonair.bg* 5 May 2019.
- “Прессъобщение: БХК подаде сигнал до прокуратурата във връзка с лицето Динко Вълев, организиращо отряди за залавяне на „нелегални емигранти” *Български хелзинкски комитет*, 7 March 2016.
- “Протест срещу новия център за мигранти затвори път край Малко Търново,” *Mediapool.bg*, 23 March 2019.
- “След 15 години българите ще са малцинство в България,” *dariknews.bg*, 23 March 2011.
- Съев, Йордан, “Обезбългаряването на България,” *duma.bg*, 28 Dec. 2010.
- “Трафикантите през границата с Турция афганистанци, българите превозват преселниците,” *Труд онлайн* 20 Aug.2016.
- “Турското робство” е метафора, историческата истина е друга,” *DW*, 15 April 2019.

WORDS MATTER: BETWEEN POLITICS AND OBJECTIVITY

Tomasz KAMUSELLA*

The Thirtieth Anniversary of the Forgotten 1989 Ethnic Cleansing¹

Three decades ago, in the summer of 1989, about 360,000 Turks (and Muslims) were expelled from communist Bulgaria to capitalist Turkey (Kamusella 2018a: 56-57). It was the largest and most intensive act of ethnic cleansing in Cold War Europe after the late 1940s, which saw the wrapping up of the Potsdam-agreed expulsions ('population transfers'²) of 'ethnic Germans' from central and eastern Europe to the Allies' occupation zones of the Third Reich (that later morphed into Austria, East Germany and West Germany). This 1989 ethnic cleansing pushed hundreds of thousands across the presumably impenetrable Iron Curtain, from the Warsaw Pact member state to the NATO member. Sofia's unilateral move amounted to a *casus belli*, which should have resulted in a third world war. The army of the People's Republic of Bulgaria would have stood no chance against the largest standing NATO army in Europe (Aydın-Düzgit and Tocci 2015: 117). Hence, the Soviet Union's Red Army would have needed to intervene in order to protect Bulgaria. In turn, this move would have necessitated involvement from the United States, thus ensuring that the conflict would have spiraled into a worldwide conflagration.

But *no* third world war occurred in 1989. This points to some secret negotiations between Moscow and Washington, which prevented treating such a unilateral breach of the NATO-Warsaw Pact military frontier as a *casus belli*. Researchers know nothing about these negotiations as the relevant documents still classified and sealed off in military archives in Russia and the

* University of St Andrews, tdk2@st-andrews.ac.uk.

¹ I thank Zeynep Zafer for inspiring me to write this article, and Roumen Avramov, Konstanty Gebert and Catherine Gibson for sharing their kind advice and views. Elena Mrushiakova, Veselin Popov and Egemen Yılıgür provided me with useful remarks and information.

² Under international law population transfer was a legal instrument of statecraft (that is, state building and maintenance) in the 20th century (Jackson Preece 1998: 819). However, its use was increasingly limited and gradually criminalized in the second half of the 20th century, and especially after the fall of communism (Chetail 2016; Jackson Preece 1998: 832, 935, 840). Beginning with the mid-1990s population transfer was relabeled as 'ethnic cleansing,' and is considered a crime against humanity (Geiß 2013; Jackson Preece 1998: 819).

United States.³ Because no global war broke out as a result of the 1989 ethnic cleansing, the study of this expulsion has been neglected. It fell under the proverbial radar of world public opinion, including scholars. Although the western press covered this 1989 ethnic cleansing extensively, all the reports were buried in the midst of the *Guardian*, the *Times*, the *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, or *Le Monde*. The story made it to the front pages only in Turkish and Yugoslav newspapers.

Numerous contemporary events deemed as ‘more momentous’ by the western press pushed the 1989 expulsion of Bulgaria’s Turks (and Muslims) out of the view of Europe’s public opinion. Such events included, for instance, the Round Table negotiations between the communist government and the anti-communist democratic opposition in Poland, followed, on 4 June 1989, by the first-ever (partially) free democratic elections in this country. This initial breach in the Soviet-style communist system shortly led to the fall of communism and the dissolution of the Soviet bloc. On the same day, the totalitarian regime of communist China bloodily suppressed the student pro-democracy demonstrations in the Tiananmen Square Massacre. A day earlier, on 3 June 1989, the Iranian leader, Ayatollah Khomeini, had passed away. These were the newsworthy stories which overshadowed the beginning of the expulsion of Turks (and Muslims) from communist Bulgaria. On 29 May 1989, the communist dictator of three decades and a half, Todor Zhivkov, delivered a televised speech that obliquely announced this ethnic cleansing (Zhivkov 1989). It was a reaction to the mass protests and hunger strikes staged by 60,000 Turks and Muslims in the last two weeks of May 1989 (Angleov 2015).⁴

³ Obviously, this proposition about the possibility of a third world war, and the prevention of its outbreak by some, as yet unknown, United States-Soviet secret negotiations, is just a working hypothesis. It still needs to be researched, and does not preclude another explanation of the largely pacific character of the 1989 ethnic cleansing, without any military confrontation between Bulgarian and Turkish forces. (I thank Konstanty Gebert for this important qualification.)

⁴ These May Protests of 1989 falsify the rife myth, repeated in numerous publications, that Bulgaria was the sole member of the Soviet bloc where no anti-communist mass demonstrations were ever observed. Furthermore, it is important to note that the sole mass dissident movement in communist Bulgaria was almost exclusively Turkish and Muslim from the ethnic perspective. Unfortunately, in today’s democratic Bulgaria, this ethnic character of the movement prevents remembering about its pivotal role in causing the fall of the communist system in this country. Elena Marushiakova and Veselin Popov propose that it may be inappropriate to label the May Protests of 1989 as ‘anti-communist,’ because the protesters wanted an end to anti-Turkish and anti-Muslim measures, *not* to overthrow the communist (socialist) system in Bulgaria. However, neither the Prague Spring of 1968, nor the Solidarity movement of 1980-1981 aimed at overthrowing the communist system, either. The protesters in Czechoslovakia and Poland

This ethnic cleansing lasted unabated until 22 August 1989, when Turkey closed the border with Bulgaria to expellees, namely, to ‘Bulgarian citizens without a Turkish visa’ (Kirişci 1996: 393). More Bulgarian Turks and Muslims followed shortly, supplied with now required Turkish visas in their passports, but even more began returning from Turkey (about 3,000 in July-August 1989, around 70,000 by late 1989, 130,000 by August 1990, and as many as around 200,000 by late 1991 [Kamusella 2018a: 61-62]). It was the first-ever case of a mass return of expellees recorded in modern European history (Angelov 2012). However, the administrative pro-expulsion pressure continued in communist Bulgaria until 29 December 1989, when the Communist Party of Bulgaria promised to return all human, civil and minority rights to the country’s Turks and Muslims (Lilov 1989). It took two long years to fulfill this promise in the face of mass protests staged by Bulgarian nationalist communists-turned-nationalists against this decision (cf Bakalova 2006: 238-239). In this way a ‘Yugoslav-style’ ethnic civil war or a breakup of the country was prevented a couple of years before the actual commencement of the wars of Yugoslav succession.

During the second half of 1989, other developments were deemed more worth featuring on the front pages of the western press than the ethnic cleansing in Bulgaria and its domestic and international ramifications. During the summer, tens of thousands of East German tourists, instead of returning home from the Black Sea beaches of Romania and Bulgaria, streamed to the grounds of the West German embassies in Budapest and Prague, from where they eventually were allowed to leave for West Germany. In October 1989, the Round Table talks in Hungary concluded in a compromise, thus opening the way for the democratization of this country. On 9 November 1989, the Berlin Wall fell, and was shortly followed by the Velvet Revolution in Czechoslovakia. In December 1989, the bloody revolution toppled the communist dictator in Romania. These iconic events pushed out of world public opinion’s view the tragedy of the 1989 ethnic cleansing in Bulgaria, alongside the tribulations of the expellees in Turkey or of the returnees in still communist Bulgaria. Even the fall of communism in 1990 in autocratic Albania (including ships with Albanian refugees in Italy) gained more attention from the global mass media

desired a reform of the communist system, which would better take into account individual human needs (hence, the Czechoslovak slogan of ‘socialism with a human face’). However, the aforementioned events in Czechoslovakia and Poland are now commonly interpreted as ‘anti-communist.’ It is so on the account of the fact that their participants attempted to breach the main pillar of this system, namely, the communist party’s monopoly of politics and power. Hence, from this perspective and with today’s advantage of comparative hindsight, I believe, the May Protests of 1989 in Bulgaria can and should be qualified as ‘anti-communist.’

than the 1989 ethnic cleansing. However, it was this 1989 ethnic cleansing that triggered the collapse of communism in Bulgaria and decisively conditioned the postcommunist transition in this country (Kamusella 2018a: 3).

Following the end of communism in Bulgaria in 1990/1991, many returnees and Bulgarian citizens of all ethnic origins began leaving for Turkey in search of gainful employment due to the collapse of the economy during the period of systemic transition. Unemployment was rife and salaries were insufficient to cover basic living costs (Kasli and Parla 2009: 207). This free movement of people from Bulgaria to Turkey for work overlapped with the continuing return of expellees. As a result, in many observers' eyes, the difference between ethnic cleansing and work migration became blurred, and seemed to vindicate the zhivkovite communist propaganda, which until early 1990, mendaciously proposed that the 1989 ethnic cleansing was a case of 'mass tourism' (cf Stoilov 1989). The international mass media paid no attention to the aftermath of the 1989 ethnic cleansing, including this crucial distinction between work migration and expulsion, because the political and economic upheavals of the systemic transition from planned to market-oriented economy and from totalitarianism to democracy had already grabbed headlines. On top of that, the absorption of East Germany by West Germany ('German reunification'), the shocking breakups of the Soviet Union and Czechoslovakia, alongside the ethnic wars of Yugoslav succession and the First Iraq War (Gulf War) effectively overshadowed *any* developments in Bulgaria.

The Methodological Question of Dis/Continuity

Subsequently, no scholarly articles in any language, let alone a monograph, has been devoted to the 1989 ethnic cleansing of communist Bulgaria's Turks (and Muslims), until 2018, when the first-ever study on this subject was published (Kamusella 2018a). Meanwhile, literally tens of thousands articles and thousands of books have been devoted to the post-Yugoslav wars on account of numerous cases of ethnic cleansing and genocide committed in their course. However, Bulgarian scholars tend to propose that the 1989 ethnic cleansing in Bulgaria was already covered in detail (Round Table 2019) by Bulgarian researchers (eg Aliev 2001; Baeva and Kalinova 2009; Vasilev 2011; Zagorov 1993), including Roumen Avramov's most extensive and authoritative study (2016).

Indeed, in all these books the 1989 ethnic cleansing is touched upon to a greater or lesser extent, but only as the endpoint of the 1984-1989 forced assimilation campaign (usually referred in Bulgarian-language literature with the zhivkovite propaganda term Възродителен процес *Vuzroditelen protses* 'Revival Process'). Ergo, the aforementioned book by Kamusella (2018a) still

stands as the first and (for the time being) sole study devoted to the 1989 ethnic cleansing. Yet, Bulgarian scholars (Round Table 2019) propose that from the methodological standpoint of historiography, it is incorrect to research and analyze the 1989 ethnic cleansing as an event in its own right. They see it as an inalienable part of the aforementioned forced assimilation campaign, which lasted for half a decade in the latter 1980s. Some even want a further flattening of the story by retelling it exclusively in the *longue durée* context of the series of expulsions (or ‘emigrations’ agreed with Turkey) from Bulgaria to Turkey during the entire communist period.

In a nutshell, this methodological disagreement centers on what constitutes a historical fact and when it is appropriate to apply cesuras to the continuum of the human past for the sake of extracting such a fact for the purpose of description and analysis. To a degree, the procedure is always subjective as it is dependent on human choices. I propose, however, that the 1989 ethnic cleansing on many counts is a sufficiently distinctive and temporally self-contained event that can be easily and usefully studied in its own right. First of all, this ethnic cleansing has the undisputed clear-cut commencement date of 29 May 1989 and the equally well-defined (though more often debated) end date of 22 August 1989. Second, unlike in the case of the forced emigrations of Bulgarian Turks (1950-1951 and 1969-1978) negotiated with Turkey, the 1989 ethnic cleansing was Bulgaria’s unilateral imposition on Turkey. Third, the intensity of expulsion per unit of time during the 1989 ethnic cleansing was much higher in numerical terms than whatever was observed during the earlier forced emigrations from communist Bulgaria. The highest number of forced emigrants (expellees) per week amounted to 5,351 persons in December 1950 and 1,284 persons in 1978, while to the staggering 31,182 persons in July 1989 (Avramov 2016: 713-714). Fourth, the total number of expellees in 1989 was two and a half to three times higher than the total numbers of forced emigrants either in 1950-1951 (154,000), or in 1969-1978 (115,000) (Avramov 2016: 713). Last but not least, in the context of entire Cold War Europe in the period between 1949 and 1989, the 1989 expulsion was the *largest* and *most intensive* ever during this time.

Hence, the Bulgarian insistence on treating the 1989 ethnic cleansing only as the endpoint of the 1984-1989 forced assimilation campaign, or of the communist period’s forced emigrations, appears to be dubious on any methodological ground. I propose that the main motivation behind this insistence may be political in its character, namely, the intentional perpetuation of the observed neglect of any research, let alone the remembrance and commemoration, of this ethnic cleansing. The current national master narrative as taught in Bulgarian schools is steeped in the paramount myth of half a millennium of ‘Turkish yoke (slavery, occupation;

турско робство *tursko robstvo*),’ when, presumably, the Ottomans⁵ all the time repressed Orthodox Christianity, forced Bulgarians (that is, Slavophone Orthodox Christians) to convert to Islam, and killed anti-Ottoman rebels⁶ and their rural sympathizers (cf Lory 1997; Petrov 2018: 115-125).⁷ This myth

⁵ In the European stereotypical perception, the Ottomans were labelled as ‘Turks,’ though in reality the Ottomans were ethnolinguistically highly variegated, in the meaning of the population of the Ottoman Empire, the members of the millet of Islam, or this empire’s elite (cf Jezernik 2010). A similar stereotypical ethnonym of ‘Frank’ developed in the Ottoman Empire and across Muslim south Asia for referring to (Christian) Europeans, irrespective of their ethnolinguistic and confessional differentiation (cf Farang 2019; Frankokrasi 2019).

⁶ In Bulgarian school textbooks the period of Ottoman rule is teleologically presented as the time of never-ending national uprisings of the Bulgarians against the Islamic empire, ‘inescapably, leading to the founding of the ethnolinguistic and ethnoreligious in its character Bulgarian nation-state, with Russia’s ‘fraternal help’ (cf Fol 2008; Tsvetkov 1995: 2-3, 7, 12-15, 17). Yet, such rebellions could not be ‘national,’ since the concept of the nation was invented only in 18th-century western Europe, and implemented in the Bulgarian lands during the late 19th century. Second, such rebellions were short-lived and localized, typically triggered by irregularities in administration, perceived as injustice on the part of the concerned. Third, participation in these rebellions was not limited to Christians, wronged Muslim peasants often joined, too. Fourth, what is lauded as хайдушки дружини *khaidushki družini* ‘groups of hajduks’ (from Hungarian *hajdúk* ‘brigands, mercenaries,’ singular *hajdú*, stems from *hajtó* ‘cattle drover,’ in turn from the Hungarian verb *hajt* ‘to drive [cattle];’ yielded the Turkish word *haydut* ‘bandit, brigand, thug, outlaw’) were none other than robbers and highwaymen, who stemmed from outlaws of a variety of ethnoreligious backgrounds (Adanir 1982). Fifth, in order to make unwilling peasants join an uprising, ringleaders often resorted to burning the former’s houses and to killing local Muslim officials. Because of the latter peasants joined, because they feared Ottoman reprisals conducted in line with the logic of collective responsibility (Larkin 2009: 62-63). Sixth, when the Russian involvement in the Balkans during the 19th century made anti-Semitism and pogroms of Jews into a permanent element of the then coalescing Bulgarian and other Slavic national movements (Rusin 2016).

⁷ Had the Ottomans really applied this type of repressions unceasingly for half a millennium in the Balkans, no Orthodox Christians (or even Slavophones) would have remained in the Bulgarian lands. For instance, during the Caucasian War (1817-1864), it took the Russian Empire only half a century to expel and eradicate the Muslim Circassians from Circassia (today’s Krasnodar Region) (cf Richmond 2013; Quiring 2013).

The Bulgarian myth of ‘Turkish yoke’ stems from the Russian slavist and ethnographer (of Rusyn origin), Iurii (Yuriy) Venelin’s, three-volume study *Drevniie i nyneshnie bolgare v politicheskoi, narodopisnoi, istoricheskoi i religioznoi ikh otnošenii k rossiianam* (Bulgarians in Their Political, Ethnographic, Historical and Religious Relations to the Russians, 1829-1841). An abridged edition, titled, *Kriticheskie issledovaniia ob istorii bolgar* (Contributions to the History of the Bulgarians) came off the press in 1849, and subsequently was published in a Bulgarian translation (*Kritichesky izdyrianiia za Istoriia-ta blugarska* [sic]) in 1853 in Semlin, Austrian Empire (today’s Zemun in Serbia) (Popok 2013: 118). This negative stereotype was internalized and propagated via a few popular Bulgarian-language novels published from the 1860s to the 1880s, the ‘crowning achievement’ in this regard being Ivan Vazov’s novel *Pod Igoto* (*Under the Yoke*). The author wrote it in Odessa, Russian Empire (today’s Odesa in Ukraine); this novel was published in 1889-1890, and the English-language

stands in sharp contrast to the recorded reality of Pax Ottomanica, which ensured peace, stability and economic prosperity – also in Rumelia (‘Roman lands,’ that is, the Balkans) – between the 16th century and the late 18th century, or at the time when Christian Europe was convulsed by a series of genocidal religious wars (cf Çiçek 2001; Fischer-Galati 1975; Kiel 2008: 347; Shaw 1975; Sugar 1977: 109, 275).⁸ Hence, it is hard to discuss Turks and Muslims as victims at the hands of ethnic Bulgarians, even if it was the latter, who overwhelmingly constituted the communist apparatus of repression.

Although succumbing to mythologizing the past may result in a potent unifying national master narrative, this approach is not conducive to objective historiography. Furthermore, when myths are too much at odds with the actual (checkable) reality of the past, the tension may lead to social or political strife, and even to military conflict. How to detect a historical myth? It is a fact or a

translation came off the press in 1894 in London (Popek 2017: 263-265). For better or worse, Vazov’s novel remains the main point of reference for Bulgarian literature and culture, and also the symbolical foundation of the Bulgarian national master narrative. Until the turn of the 20th century, half of secondary school leavers and university graduates in Bulgaria received their education in Russia, which came together with the default anti-Ottoman and anti-Muslim (‘anti-Turkish’) attitude (Genchev 1988: 265-266). Furthermore, Russian and Russian-educated officers ran the Bulgarian army until 1887, when its language of command was finally changed from Russian to Bulgarian (Cholopanov and Georgiev 1981: 243; Vasil Delov 2019).

Interestingly, in the Bulgarian national master narrative, the myth of ‘Phanariot (Greek) yoke’ (фанариотско [гръцко] робство *fanariotsko [grutsko] robstvo*) was more potent than that of the ‘Turkish yoke’ until the Balkan Wars, in the wake of which Greeks left or were expelled from Bulgaria (Grigorov 1995: 15; Neuburger 2013: 25-26; Popek 2015b).

⁸ Obviously, the Ottoman Empire was not any paradise, either. Non-Muslims, despite enjoying ethnoreligious non-territorial autonomies (millets), were actually second-rank subjects of the sultan. For instance, the practice of *devşirme* ‘levy of boys’ (دوشیرمه, literally ‘lifting, collecting’ in Osmanlıca) from the Christian millets to the empire’s jannissary forces (یeni یگیردی *yeñi çeri* ‘new soldier’ in Osmanlıca) was often heartbreaking for parents and ended in tragedy for some of these boys, though a few made a high-flying career in the imperial administration. The Ottomans preferred officials recruited through *devşirme* to ‘old Muslims’ for the sake of limiting corruption and nepotism (Hain 2012). In the Russian Empire a similar practice of seizing Jewish boys and teenagers (‘cantonists’) for the army was practiced between 1827 and 1854, de facto leading to their subsequent Christianization and Russification (Tomaszewski 1993: 19). Western European empires also used such arbitrary and inhumane methods to seize indispensable workforce, as in the case of ‘impressment’ for forcing boys and young adults into service in the British navy. In the case of Irish-speaking Catholics press-ganged in this manner, it meant de facto conversion to Protestantism and a switch to speaking English only, which was similar to the compulsory change in language and religion, which *devşirme* boys experienced in their jannissary units (Brunsmann 2013). During the last two centuries, compulsory military service, as practiced in the majority of Europe’s nation-states, has often been an imposition from above on an unwilling population, entailing forced linguistic and/or religious assimilation of soldiers stemming from minorities. (I benefited from discussing this issue with Konstanty Gebert.)

phenomenon (alongside its ‘correct patriotic interpretation’), which is posed as a ‘historical truth.’ What is more, the myth of this kind tends to function as a constitutive (nodal) element in a national master narrative, and is evoked, when needed, for the sake of national mobilization. When a scholar aspires to verify the veracity of the myth with the use of documents and other evidence, her efforts are speedily thwarted by public opprobrium and arguments *ad hominem*, often generated with the employment of administrative measures at the disposal of a given nation-state (cf Baleva and Brunnbauer 2007; Popek 2015a; Vazenzkov 2009). A well-known ‘fact’ is a *myth*, when this purported ‘fact’ is not supported by evidence, while oftentimes is politically ‘sacralized’ by taught in school as the ‘national truth.’ It is so especially in cases when the administration of a nation-state is summarily deployed for preventing any dispassionate analysis of such a myth (‘fact’), and for turning public opinion against the researcher who may dare to commit an unheard of act of ‘national blasphemy,’ namely, by attempting to fact-check the myth (cf Topolski 1996: 203-204).

Although obviously not involved in the production of the Bulgarian national master narrative, Turkish scholars also have a problem with taking a proper note of the 1989 ethnic cleansing. Thus far, no Turkish-language history or analysis of this tragic event has been published. The few books devoted to this ethnic cleansing, which appeared in Turkey, are collections of expellees’ life stories that tend to be published in extremely low print runs (cf Boykoy 2015; Yılmaz 2013). The myopia was caused, first, by the long-lasting separation of national Turkish history from the non-national Ottoman past. In this schema, from Ankara’s perspective, the events in the political and social life of Bulgaria’s Turks and Muslims properly belong to the latter, *not* the former. Second, from the perspective of historical dis/continuities, the main point of reference for Turkish scholars is the concept of *muhacir*, that is, ‘migrant, refugee’ (cf Avagyan, Lokmagyozyan and Zarakolu 2013; Erdem 2018). This Turkish term of Arabic origin⁹ refers to Muslim populations displaced from the territories of the Ottoman Empire, seized between the 18th century and 1923 by the Christian empires of Austria and Russia, and by the Balkan

⁹ *Muhacir* is the Turkish (Osmanlıca) phonemic adaptation of the Arabic term مهاجر *muhājir*, hence, in English it is also transliterated directly from Arabic as *muhajir*. In turn, this word is derived from the Arabic term هجرة *Hijra* ‘migration,’ which denotes the move of Muhammed and his followers from Mecca to Medina. The inhabitants of Medina who accepted them, became known as the أنصار *ansar* ‘supporters,’ for their hospitality to the *muhajirs*. Therefore, it has been a useful concept for Islamic polities whenever they want to justify the reception of Muslim refugees, like the case of Syrians in contemporary Turkey. (I thank Egemen Yılmaz for this insightful comment.)

nation-states. Later, this term was also applied to Muslims of various ethnicities expelled from Bulgaria, Greece,¹⁰ Romania, Serbia, or Yugoslavia to Turkey. However, in the ideologized process of the continuing Turkicization of the Turkish language (Lewis 1999), after World War II, the Arabo-Ottoman term *muhajir* was replaced with the Turkic neologism *göçmen* (Gökay 2013; Podręczny 2016: 11; Toğrol 1989).¹¹ This longue durée perspective that conflates temporal and spatial discontinuities between the Ottoman Empire and Turkey is also informed by important studies of western scholars (McCarthy 1995; Toumarkine 1995).

What is in the Name?

From this longue durée perspective, the 1989 ethnic cleansing appears to be a mere spike in the two-centuries-long continuum of '(forced) migrations' of Muslims from the northern Black Sea littoral, the Caucasus and the Balkans in the wake of Christian (imperial or national) conquests. This Turkish historiographic interpretation of the events reinforces the Bulgarian approach, which proposes that the 1989 ethnic cleansing was none other than such a spike in the continuous (voluntary) migration of Turks (and Muslims) from Bulgaria to Turkey in the period from the Russian founding of this nation-state in 1878 to the fall of communism. In turn, western scholars also adopt this interpretation labelling this type of population movement as 'emigration,' while reserving the biblical term 'exodus' for the 'spikes,' as induced by warfare or the use of blatant coercion or force (cf Höpken 2014).

Hence, it should not be surprising that the most thorough reference on ethnic cleansing in Europe published thus far, *Lexikon der Vertreibungen: Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts* (Lexicon of Expulsions: Deportations, Forced Expulsions and Ethnic Cleansing in 20th-Century Europe), refers to the 1989 ethnic cleansing as 'an act of emigration' (*Emigrationsakt*) and 'mass flight' (*Massenflucht*) (Brandes, Sundhaussen and Troebst 2010: 95–96, 666–667). The book's

¹⁰ In the context of the 1923 'population exchange' (that is, parallel expulsions) between Greece and Turkey (known in Turkish, as the *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi* 'Population Exchange between Turkey and Greece'), the usual Turkish term for these expellees is *mübadil* 'exchangee.' Sometimes, by extension, this term is employed for referring to Turkish (and Muslim) expellees from other Balkan states, though in most cases these expulsions were unilateral, rather than reciprocal population exchanges (cf Özçelik 2007: 294). I thank Egemen Yılıgür for bringing my attention to this term.

¹¹ In the context of Turkish ethnolinguistic nationalism, the Turkish term *soydaş* 'ethnic kin, co-ethnics' became popular in the late 20th century for referring to Turkish (and Muslim) expellees from the Balkans. This word stems from the Turkic word *soy* 'kin, lineage' and the nominal suffix *-daş* (cf Bulgaristan'da 2017). Egemen Yılıgür kindly reminded me about this term.

authors refuse to recognize the tragic event as ethnic cleansing (*ethnische Säuberung*) or expulsion (*Vertreibung*), though they acknowledge that ‘some elements of expulsion’ (*Elemente der Vertreibung*) could be detected in it (Brandes, Sundhaussen and Troebst 2010: 95).

As a result, a self-reinforcing feedback has been created between Bulgarian, international and Turkish interpretations of the character of the 1989 ethnic cleansing. Because Bulgarian and Turkish scholars and commentators tend to refer to it as ‘(e)migration,’ their international counterparts – in good faith – tend to adopt this term, too. In turn, Bulgarian and Turkish scholars and commentators fall back on such an international opinion to ‘prove’ their point. Rarely does anyone try to break out of this solipsistic vicious circle in order to carry out a check-up by applying a definition of emigration or ethnic cleansing to the facts on the ground.

Hence, in Bulgaria the zhivkovite propaganda’s term Голямата екскурзия *Goliamata ekskurziia* (‘Big Excursion’) continues predominating as the preferred label for the 1989 ethnic cleansing (cf Apostolova 2008), while that of 1989 *Göçü* (‘1989 Migration’) in Turkey (cf Boykoy 2015). Bulgarian scholars, who wish to use the former term more critically, put it in between inverted commas as ‘*Goliamata ekskurziia*’ (cf Khristov 2016), while very few propose to speak of екзодус *ekzodus* (‘exodus’) (cf Avramov 2016: 261). However, often the supposedly required inverted commas are forgotten or omitted in the case of the former term, making it back into a zhivkovite euphemism, which is preferred by Bulgarian nationalists. On the other hand, the term ‘exodus’ comes with no discrete definition and confusing biblical references on top of that, which are not appropriate in the case of the overwhelmingly Muslim expellees.

In the early 1990s, the 1989 ethnic cleansing was still known in Turkey under the more appropriate term of *büyük göç* (‘Big Migration’) (cf. Konukman 1990), or that of the 1989 *Bulgaristan zorunlu göç* (‘1989 Forced Migration from Bulgaria’) (cf 1989 *Bulgaristan* 2012; Sofya’dan 1989). Seldom is this expulsion ever referred to as *etnik temizlik* (‘ethnic cleansing’) (cf *Dokuzuncu* 2005: 242–243], or *kov(ul)ma* (‘expulsion’) (cf *Tarihte* 2004: 144) in Turkish-language literature. The Turkish reluctance to use a straightforward term for referring to the 1989 ethnic cleansing is caused by Ankara’s unwillingness to bring any international attention to Turkey’s ongoing ethnic cleansing of Kurds, which flared up into a full-scale civil war during 1984-1999 (cf Gunes and Zeydanlioğlu 2014). As a result, the Turkish government was also careful not to criticize the Zhivkov regime too vociferously when the 1989 ethnic cleansing was in full swing. They knew that Bulgaria was ready to point to Ankara’s ongoing ethnic cleansing of Kurds, first, for shaming Turkey, and second, in order to show world public opinion that Sofia’s treatment of

Bulgarian Turks was more lenient (or ‘civilized’) (cf Bedreddin 1992; Bulgaria: Kurds 1985). And it appears that to this day Sofia is ready to employ this ‘argument’ for silencing any of Ankara’s criticisms of Bulgaria’s mistreatment of the country’s Turks and Muslims (cf Balabanov 1998; Petrov 1994).

A Way Forward

The first step toward an improved comprehension of the past is a rejection of sacralized historical myths, seen as ‘undisputed and unanalyzable truths.’ Second, continuities and discontinuities applied for probing into the past should be nuanced for the sake of improved comprehension of analyzed events, and must not be treated as an unmodifiable given. For instance, the Turkish penchant for the *longue durée* view of the emigration of Muslims from the Ottoman Empire’s shrinking borderlands conquered by Christian powers from the 18th century through the turn of the 20th century could be enriched with a reflection on the colonial techniques of ethnic cleansing and genocide as developed and deployed by the Russian Empire alongside the Black Sea’s northern and western shores, and in the Caucasus (Sherry 2007). Then such a change in methodology would make it possible to assess Russian actions in the Caucasus in 1864 as the Circassian Genocide (Richmond 2013), or analyze the 1877-1878 Russian conquest of Bulgaria in terms of ethnic cleansing and genocide (cf Donaldson 1877). However, this methodological leap in thinking about the past would require scaling the political obstacle in the form of Ankara’s insistence on *not* recognizing the 1915 Ottoman deportation of Armenians and Assyrians (cf Akçam 2004).¹² From the *longue durée* perspective, the Ottomans learned this murderous technique of politicized ‘population management’ from imperial Russia.

On the other hand, through the lens of Bulgarian history, the period of 1877/1878-1989 can be defined as a ‘national revolution,’ or the period of the construction of the Bulgarian nation-state through the unceasing policy of ethnoreligious and ethnolinguistic homogenization (‘purification,’ or de-Turkicization and de-Islamization). In this ideological framework Muslims, Jews and non-Bulgarian-speakers were defined as ‘un-Bulgarian aliens’ who had to be assimilated or expelled in order to produce ‘pure’ (that is, through and through Orthodox and Slavophone) Bulgaria (cf Kamusella 2018a: 140).

¹² The 1915 genocide of Armenians and Assyrians appears to shame today’s Turkey, as long as no clear distinction is maintained between the Ottoman Empire and the Republic of Turkey. The latter was founded in 1923, so the Turkish nation-state cannot be seen as guilty of this genocide, which was perpetrated by the Ottoman administration. Obviously, this does preclude personal responsibility in the case of Ottoman officials who then became civil servants in Turkey (cf Fortna 2016).

The Ottoman tradition of the millet system (or non-territorial autonomies for ethnoreligious communities) and Bulgaria's international obligations, alongside the tradition of interethnic and interconfessional *komşuluk* ('[good] neighborliness,' known as комшулук *komshuluk* in Bulgarian),¹³ mitigated this divisive policy of 'purification' until Bulgaria's 1908 declaration of independence from the Ottoman Empire. Until that time Muslims and Turks in Bulgaria were largely left to their devices, while their emigration to the Ottoman Empire was mostly voluntary, though frequently triggered by the dramatically changing economic situation (mainly due to the seizure and redistribution of large Muslim owners' land among Bulgarian peasants [Popek 2018: 133-134]). The point break is 1912-1914, or the period of the Balkan Wars. During this conflict and afterward, that is, until 1989, migrations of Turks and Muslims from Bulgaria and their assimilation became invariably forced in their character, with moments of intensification, which are easily recognizable as acts of ethnic cleansing (Popek 2016: 64-65).

Finally, in 2012, the democratic and liberal deputies gained the sufficient majority in the Bulgarian Parliament for adopting the momentous *Declaration Condemning the Attempted Forced Assimilation of Bulgarian Muslims* (Deklaratsiia 2012). This *Declaration* unequivocally recognizes the 1989 expulsion of Bulgaria's Turks (and Muslims) as етническо прочистване *etnichesko prochistvane* 'ethnic cleansing'¹⁴ (see the English translation of

¹³ The term *komşuluk* may also denote 'neighborhood,' and stems from Turkic *komşu* 'neighbor,' which, among others, yielded *komshi* 'neighbor' in Albanian, or комшија *komšija* 'neighbor' in Macedonian.

¹⁴ Implicitly (by stating that it adheres 'to the highest achievements of European and world thought, [and to] international law in the sphere of human rights and minority rights' [Deklaratsiia 2012]), this *Declaration* espouses the internationally adopted definition of ethnic cleansing, as derived from the 1994 UN opinion, namely, "Based on the many reports describing the policy and practices conducted in the former Yugoslavia, 'ethnic cleansing' has been carried out by means of murder, torture, arbitrary arrest and detention, extra-judicial executions, rape and sexual assaults, confinement of civilian population in ghetto areas, forcible removal, displacement and deportation of civilian population, deliberate military attacks or threats of attacks on civilians and civilian areas, and wanton destruction of property. Those practices constitute crimes against humanity and can be assimilated to specific war crimes. Furthermore, such acts could also fall within the meaning of the Genocide Convention" (Letter 1994: 33). Furthermore, the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court among various 'crimes against humanity' (Article 5.1.a), in Article 7, among others, defines the two following crimes against humanity, which fulfill the aforementioned definition of ethnic cleansing, namely, "'Deportation or forcible transfer of population,' mean[ing] forced displacement of the persons concerned by expulsion or other coercive acts from the area in which they are lawfully present, without grounds permitted under international law" and "'Persecution,' against any identifiable group or collectivity on political, racial, national, ethnic, cultural, religious, gender [...], or other grounds that are universally recognized as

this *Declaration* below). Curiously, this highly significant document is relatively unknown in Bulgaria, and almost completely unknown outside the country, including Turkey. The first full English translation of the *Declaration* was made available only in 2019 (*Declaration* in Kamusella 2019). Not that this document is without any problems, for instance, the use of the sobriquet ‘Bulgarian Muslims’ in order to avoid mentioning the ethnonym ‘Turks.’ This usage, which verges on the denial of identity, appears to perpetuate the zhivkiovite tradition of claiming that after 1985 there were no minorities left in communist Bulgaria, so the country’s Turks had to be referred to as ‘Bulgarian Muslims’ (cf Laber 1987). This unfortunate collocation continues to be employed in today’s Bulgaria for dubbing (and at times, for suppressing) Pomaks (Slavophone Muslims) (Mincheva 2005). I infer that the use of this term in the *Declaration* is a result of a compromise with nationalists in the ranks of Bulgarian democrats.

But whatever the shortcomings of this document may be, the *Declaration* can successfully function as a foundation for long overdue and much needed Bulgarian-Turkish reconciliation, meaning between Bulgaria and its Turkish minority, and between Sofia and Ankara. Jan Józef Lipski, a precursor and one of the foremost figures of the post-1989 German-Polish reconciliation, wisely noticed that ‘[w]e must tell all to each other [that is, the Poles to the Germans and vice versa...]. Without this the burden of the past will not let us enter a common future’ (*Musimy powiedzieć sobie wszystko [...]. Bez tego ciężar przeszłości nie pozwoli nam wejść we wspólną przyszłość*) (Lipski 1996 [1985]: 89-90). Hopefully, this truth will not be lost on Bulgarian and Turkish elites, including historians, especially those who are responsible for school curricula and education.

Unfortunately, Turkish scholars appear not to know the *Declaration* and they obediently toe the line of Turkey’s political sensibilities, preferring *not* to speak of ‘ethnic cleansing’ in the case of the 1989 expulsion.¹⁵ Their Bulgarian

impermissible under international law, [...] mean[ing] the intentional and severe deprivation of fundamental rights contrary to international law by reason of the identity of the group or collectivity” (Rome 1998).

¹⁵ Perhaps, a new opening in Turkish scholarship on the subject of the 1989 ethnic cleansing may be offered by İbrahim Kamil’s monumental eight-volume collection of primary sources *Bulgaristan Türkleri ve göçler. Bulgaristan Komünist Partisi gizli belgeleri (1944-1989)* [Bulgarian Turks and Migrations: Secret Documents of the Communist Party of Bulgaria [1944-1989]], which was published in 2018. Significantly, four volumes – that is, half of this work – are devoted to the latter half of the 1980s alone. And out of these four volume, the three last ones focus on the planning and the carrying out of the 1989 ethnic cleansing. These proportions seem to vindicate the 2012 *Declaration*’s decision to label the anti-Turkish and anti-Muslim policies pursued during the last five years of communism in communist Bulgaria, as ‘forced

counterparts, almost invariably label this tragedy with the zhivkovite term ‘*Goliamata ekskurziia*,’ mostly placed in between inverted commas. In this manner, quite curiously, Bulgarian researchers and intellectuals question the word and spirit of the *Declaration*. As an explanation, they maintain that they employ this now historical term for the sake of avoiding anachronism. But when pushed further about this issue, Bulgarian scholars go to lengths to emphasize that this usage is *not* any adoption or endorsement of zhivkovite propaganda. They claim that they use this term in a critical and objective manner, the required distancing latter supposedly ensured by the tenuous device of inverted commas (Round Table 2019).

For the sake of comparing the coining and usage of terms employed for labeling emotionally and politically sensitive historical events, I propose to analyze how relevant terminology has developed for referring to the Jewish Holocaust. The German-language neologism *Endlösung* (‘Final Solution’) was the Nationalist Socialist (Nazi) coinage of the Third Reich’s administration for the policy of exterminating Jews (and Roma) as a people. Beginning at the turn of the 1950s, the Greek neologism Holocaust (Ολοκαύτωμα *Olokáftoma*, ‘sacrificial offering [to gods] by burning’) became popular across the English-speaking world. Earlier, this English-language neologism had been applied for referring to the 1895 massacres of Armenians in the Ottoman Empire. The biblical term *Shoah* (שואה ‘calamity, disaster, catastrophe’ in Hebrew) appeared in the English-language press in the context of the genocide of Jews already in the early 1940s. Jews prefer this term to the non-Jewish name ‘Holocaust,’ especially after the latter came to be used for referring to genocides of other peoples, for instance, the Roma (Names of the Holocaust 2019).

In the English-language literature, all the three terms were employed in an equal measure until the late 1960s. Subsequently, ‘Holocaust’ became the preferred term, while the frequency of the use of ‘Shoah’ took over ‘Final Solution’ at the turn of the 21st century. Nowadays, the term ‘Holocaust’ is employed in English-language publications over seven time more frequently than the two other terms (Final Solution, Holocaust, Shoah 2019). In German-language literature, the term *Endlösung* dominated until the late 1970s. Nowadays, the term ‘Holocaust’ is employed four times more frequently in German-language publications than *Endlösung* (Holocaust, Endlösung 2019). It is high time that in Bulgaria and Turkey a discussion would be devoted to the clear-cut recognition of the 1989 ethnic cleansing and to the question with

assimilation,’ and the 1989 expulsion as ‘ethnic cleansing.’ (I thank Elena Marushiakova and Veselin Popov for bringing this collection to my attention.)

what name(s) it should be referred to. Without this step, research on the 1989 ethnic cleansing will continue to be hindered and questioned. Significantly, any discussion or research must involve victims of the 1989 ethnic cleansing, so they could voice what their memories, expectations and wishes may be. These victims should become the main subject of this discourse and they should be entrusted with leading the discourse.

Only in the mid-1960s, thirty years after the war, with the Frankfurt Trials, did West Germany begin coming to terms with the fact that the majority of wartime Germany's elite were directly or indirectly involved in the preparation and execution of the Holocaust (Pendas 2010). This breakthrough occurred thanks to the lone courageous and principled Attorney General of the *Land* of Hessen, Fritz Bauer (1903-1968). He was a Jew and opposed the Allies' and West Germany's complacency, or the 'pragmatic' approach that entailed forgetting about the past for the sake of opposing successfully the Soviet bloc in the course of the Cold War. Bauer brought as many as possible war criminals to the dock from the territory of his jurisdiction. Most of his counterparts in the other *Länder* of Germany remained inactive in this regard. At present, with the privilege of hindsight, we can say that Bauer singlehandedly saved Germany's honor (Steinke 2013).

Now, three decades after the 1989 ethnic cleansing, Bulgaria still awaits a Fritz Bauer of its own, who would save the country's honor by fulfilling the *Declaration's* heartfelt appeal, "*We call upon the Bulgarian Justice and the Attorney General of the Republic of Bulgaria that they ensure completion of the case against the perpetrators of the so-called 'Revival Process'*" (Deklaratsiia 2012). Thus far, not a single perpetrator of the 1989 ethnic cleansing has been brought to justice. At the same time, the victims and their descendants, both in Bulgaria and Turkey, must suffer the indignity of the burgeoning personality cult of the ethnic cleanser Todor Zhivkov, who is incongruously celebrated with the flag of the European Union unfurled at his monument in Pravets (Kamusella 2018b). Even worse, Bulgaria's incumbent Prime Minister, Boiko Borisov, praises this ethnic cleanser as a 'great Bulgarian leader' (Borisov 2011; Karaabova 2010). Borisov is the sole EU leader who publicly extols an ethnic cleanser. Unfortunately, this example encourages nationalists and populists, who nowadays rework the Bulgarian national myth of the 'five centuries of Turkish yoke' as the петвековният геноцид *petvekovniiat genotsid* 'five centuries of the {Bulgarian} genocide {as perpetrated by Turks}' (Bozhkov 2013). It is a shame, to say the least, that myths should take over common sense.

April 2019

The Bulgarian Parliament's momentous 2012 Declaration is relatively unknown in Bulgaria itself and utterly unknown abroad. There is no full translation of the Declaration into any foreign language. Hence, to ameliorate this gaping omission, I translated this important document into English. The Declaration adds importantly to Europe's liberal tradition of freedoms and human rights.

The Declaration Condemning the Attempted Forced Assimilation of Bulgarian Muslims

We, the Deputies of the 41st [Bulgarian] National Assembly

- referring to the highest achievements of European and world thought, [and to] international law in the sphere of human rights and minority rights;

- referring to the Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms;

- expressing our deepest regret that since the beginning of the democratic changes, for 20 years, the Bulgarian justice system has failed to punish the perpetrators of the attempted **forced assimilation** of Bulgarian Muslims, including the so-called 'Revival Process;'

- expressing our firm conviction that no statute of limitation can be applied to such crimes,

WE DECLARE THAT:

1. We condemn vociferously the assimilation policy of the [Bulgarian] totalitarian communist regime against the Muslim minority in the Republic of Bulgaria, including the so-called 'Revival Process.'

2. We declare the expulsion of more than 360.000 Bulgarian citizens of Turkish origin [from Bulgaria to Turkey] in 1989 constitutes a form of **ethnic cleansing** committed by the [Bulgarian] totalitarian regime.

3. We call upon the Bulgarian Justice and the Attorney General of the Republic of Bulgaria that they ensure completion of the case against the perpetrators of the so-called 'Revival Process.' Efforts to terminate this case with the use of the statute of limitations means shifting the blame [for this atrocity] onto the Bulgarian people, away from the actual perpetrators.

This Declaration was adopted by the 41st National Assembly on 11 January 2012 and is stamped with the official seal of the National Assembly.

Bulgarian Parliament, Sofia, 11 January 2012

(Deklaratsiia 2012)

NB: I put in bold the terms 'forced assimilation' and 'ethnic cleansing.'

Translated from the Bulgarian by Tomasz Kamusella

NB: The English translation may be freely reproduced, subject to citing its source and the translator's name

Bibliography

- 1989 Bulgaristan Zorunlu Göç [The 1989 Forced Migration {of Turks} from Bulgaria]. 2012. <http://1989zorunlugoc.blogspot.co.uk>. Accessed: Jul 12, 2016.
- ADANIR, Fikret. 1982. Heiduckentum und osmanische Herrschaft. Sozialgeschichtliche Aspekte der Diskussion um das frühneuzeitliche Räuberwesen in Südosteuropa [Hajduks and Ottoman rule: Socio-Historical Aspects of the Phenomenon of Brigandage in Early Modern Southeastern Europe] (pp 43-116). *Südost-Forschungen*. Vol 41.
- AKÇAM, Taner. 2004. *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*. London: Zed Books.
- ALIEV, Ali Mekhmedov. 2001. *Natsionalizmut i "vuzroditeniit protses"* [Nationalism and the 'Revival Process']. Razgrad: Poligraf.
- ANGELOV, Veselin, ed. 2012. *Obratnata vulna. Vrushtane grazhdanskite prava na bulgarskite turtzii (septembri 1989-ianuari 1990)* [The Returning Wave: Reinstating Civil
- ANGELOV, Veselin, ed. 2015. *Protestite na turtSITE v Bulgariia sreshtu vuzroditelniia protses, 20–30 mai 1989 g. Dokumenti* [The Protests of Bulgaria's Turks Against the Revival Process, 20–30 May 1989: Documents]. Sofia: At author's expense.
- APOSTOLOVA, Bozhana. 2008. *Goliamata ekskurziia* [The Big Excursion] (p 49). *Sega*. Vol 11, No 229, 4-5 Oct.
- AVAGYAN, Arsen; Lokmagyozyan, Tiran and Zarakolu, Ragıp, eds. 2013. *Türk dış siyasetinde Kuzey Kafkasya siyasi muhacereti (1920-1971)* [Immigration from the North Caucasus in Turkish Foreign Policy (1920-1971)] (Ser: Türkiye incelemeleri dizisi). Istanbul: Belge Yayınları.
- AVRAMOV, Rumen. 2016. *Ikonomika na ,Vuzroditelniya protses'* [The Economics of the 'Revival Process'] (Ser: Izsledovatel'ski forum). Sofia: Tsentur za akademichni izsledvanii / Centre for Advanced Study and Izdatelstvo Riva.
- AYDIN-DÜZGİT, Senem and TOCCI, Nathalie. 2015. *Turkey and the European Union*. London: Palgrave.
- BAEVA, Iskra and KALINOVA, Evgeniia, eds. 2009. "Vuzroditelniia protses" (Vol 2: Mezhdunarodni izmereniia (1984-1989)) ['The Revival Process' (Vol 2: International Relations (1984-1989))] (Ser: Arkhivite govoriat, Vol 61). Sofia: Durzhavna agentsiia Arkhivi.
- BAKALOVA, Maria. 2006. The Bulgarian Turkish Names Conflict and Democratic Transition (pp 233-246). *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. Vol 19, Nos 3-4.
- BALABANOV, Delco [= Delcho]. 1998. *Kurtlerin [sic] Soy ve Tarihleri* [The Noble Kurds in Dates]. Sofia: Bulgaristan Kurdistan'la Dayanisma Komitesi.
- BALEVA, Martina and Brunnbauer, Ulf, eds. 2007. *Batak kato miasto na pametta / Batak als bulgarischer Erinnerungsort* [Bataks as a Bulgarian lieu de memoire]. Sofia: Iztok-Zapad.
- BEDREDDIN, Salakh. 1992. *Kiurdite – muchenitsi v sobstvenata si rodina* [The Kurds – Martyrs in their Own Homeland] [translated from the Arabic]. Sofia: Asotsiatsiia KAVA za kiurdska kultura.

- BORISOV: Todor Zhivkov kato vseki chovek si ima svoite slabosti, ima i svoite uspekhi [Borisov: Todor Zhivkov, Like All Had Some Weaknesses, {While on the Other Hand} Achieved Success, Too]. 2011. *Mediapool*. 7 Sept. www.mediapool.bg/borisov-todor-zhivkov-kato-vseki-chovek-si-ima-svoite-slabosti-ima-i-svoite-uspehi-news183746.html. Accessed: Mar 16, 2016.
- BOYKOY, Seher, ed. 2015. 25. *Yılında Bulgaristan'dan 1989 Göçü* [The 25th Anniversary of the Emigration from Bulgaria]. Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- BOZHKOY, Veselin. 2013. *Petvekovniiat genotsid* [The Five Centuries of the {Turkish} Genocide {of Bulgarians}]. Sofia: Izdatelstvo Propeler.
- BRANDES, Detlef; Sundhaussen, Holm and Troebst, Stefan, eds. 2010. *Lexikon der Vertreibungen: Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts* [Lexicon of Expulsions: Deportations, Forced Expulsions and Ethnic Cleansing in 20th-Century Europe]. Vienna: Böhlau.
- BRUNSMAN, Denver. 2013. *The Evil Necessity: British Naval Impressment in the Eighteenth-Century Atlantic World* (Ser: Early American Histories). Charlottesville VA: University of Virginia Press.
- Bulgaria: Kurds Stand Fast Against Turk's Oppression Nov 29 [19]85. 1985. *Daily Report: Eastern Europe. Index*. Vol 8.
- Bulgaristan'da soydaş direnişinin simgesi Türkan bebek anıldı* [The Symbol of Our Co-Ethnics in Bulgaria: Baby Türkan Commemorated]. 2017. *Hürriyet*. 26 Dec. www.hurriyet.com.tr/bulgaristanda-soydas-direnisinin-simgesi-turka-40690987. Accessed: May 3, 2019.
- CHOLOPANOV, Boris and Georgiev, Georgi, eds. 1981. *Bulgariia prez vekovete. Bulgariia dnes, v slovo, dokumenti i snimki* [Bulgaria Through Centuries: Bulgaria Today, in Words, Documents and Photographs]. Sofia: Voenno izdatelstvo.
- ÇİÇEK, Kemal, ed. 2001. *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*. Ankara: Sota.
- Deklaratsiia osuzhdashta opita za nasilstvena asimilatsiia na bulgarskite miusulmani [The Declaration Condemning the Attempted Forced Assimilation of Bulgarian Muslims]. 2012. Sofia: Narodno Sobranie na Respublika Bulgariia. 11 Jan. www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813. Accessed: Jul 14, 2015.
- CHETAIL, Vincent. 2016. Is There Any Blood on My Hands? Deportation as a Crime of International Law (pp 917-943). *Leiden Journal of International Law*. Vol 29, No 3.
- DELOV, Vasil, 2019. Obshtina Kotel. <https://kotel.bg/vidni-lichnosti-rodeni-v-kotel/vasil-delov/>. Accessed: Apr 28, 2019.
- DONALDSON, James. 1877. *Atrocités Russes en Asie et en Roumelie pendant les mois de Juin, Juillet et Aout 1877* [The Russian Atrocities in {Ottoman} Asia and Rumelia in the Months of June, July and August 1877]. Constantinople [Istanbul]: Imprimerie de A. H. Boyajian. <http://ubsm.bg.ac.rs/engleski/dokument/1844/atrocits-russes-en-asie-et-en-roumelie-pendant-les-mois-juin-juillet-et-aout-1877>. Accessed: Oct 27, 2016.
- ERDEM, Ufuk. 2018. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e muhacir komisyonları ve faaliyetleri (1860-1923)* [Immigration Commissions and Their Activities from the Ottoman Empire to the Republic (1860-1923)] (Ser: Türk Tarih Kurumu yayınları, Series IV/A-2-2.4, Vol 17). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Farang. 2019. *Wikipedia*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Farang>. Accessed: Apr 30, 2019.
- Final Solution, Holocaust, Shoah. 2019. *Ngram Viewer*. <https://books.google.com/ngrams/graph?content=Final+Solution%2CHolocaust%2>

[CShoah&year_start=1800&year_end=2000&corpus=15&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2CFinal%20Solution%3B%2Cc0%3B.t1%3B%2CHolocaust%3B%2Cc0%3B.t1%3B%2CShoah%3B%2Cc0#t1%3B%2CFinal%20Solution%3B%2Cc0%3B.t1%3B%2CHolocaust%3B%2Cc0%3B.t1%3B%2CShoah%3B%2Cc0.](#)

Accessed: Apr 29, 2019.

- FISCHER-GALATI, Stephen. 1975. Judeo-Christian Aspects of Pax Ottomanica. In: Béla Király, ed. *Tolerance and Movements of Religious Dissent in Eastern Europe* (Ser: Studies on Society in Change, Vol 1; East European Monographs, Vol 13). Boulder CO: East European Quarterly (distributed by Columbia University Press, New York).
- FOL, Aleksandur, ed. 2008. *Bulgarite. Atlas / The Bulgarians: Atlas* (Vol 3: Bulgariia pod osmansko vladichestvo. Bulgarsko vuzrazhdane / Bulgaria Under Ottoman Rule: Bulgarian Revival, edited by Khristo Matanov) [special edition of the company Standart Niuz / Standart News; approved for school use by the Bulgarian Ministry of Education and Science]. Sofia: TANGARA and TanNakRa.
- FORTNA, Benjamin C. 2016. *The Circassian: A Life of Esref Bey, Late Ottoman Insurgent and Special Agent*. New York: Oxford University Press.
- Frankokrasi [Frankokratia]. 2019. *Vikipedi*. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Frankokrasi>. Accessed: Apr 30, 2019.
- GEIß, Robin. 2013. Ethnic Cleansing; 3. International Criminal Law; (b) Ethnic Cleansing as a Crime against Humanity. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. (Platform: Oxford Public International Law). Oxford: Oxford University Press. <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/epil/9780199231690/law-9780199231690-e789>. Accessed: Apr 30, 2019.
- GENCHEV, Nikolai. 1988. *Bulgarskata kultura XV–XIX v.* [Bulgarian Culture in the 15th-19th Centuries] (Ser: Za i protiv). Sofia: Universitetskoto izdatelstvo Kliment Okhridski.
- GÖKAY, Faik. 2013. *Kime niyet, kime kismet* [Who Did What to Whom?] (Ser: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Vol 64; Tarihe not düşmek: 1989 göçü, Vol 1). Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
- GRIGOROV, Georgi M. 1995. Radeteli na bulgarshтината. Narodni buditeli, vuzrozhdentsi, knizhovnitsi, prosvetiteli, revolyutsioneri. Ocherts i eseta [Champions of the Bulgarian Nation: National Awakeners, Revivalists, Scholars, Enlighteners, Revolutionaries: Testimonies and Essays]. Sofia: Narodnata biblioteka "Sv. sv. Kiril i Metodii".
- GÜNEŞ, Cengiz and ZEYDANLIOĞLU, Welat, eds. 2014. *The Kurdish Question in Turkey: New Perspectives on Violence, Representation, and Reconciliation*. London: Routledge.
- HAIN, Kathryn. 2012. Devshirme is a Contested Practice (pp 165-176). *Utah Historical Review*. Vol 2.
- Holocaust,Endlösung. 2019. *Ngram Viewer*. https://books.google.com/ngrams/graph?content=Holocaust%2CEndl%C3%B6sung&year_start=1800&year_end=2000&corpus=20&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2CHolocaust%3B%2Cc0%3B.t1%3B%2CEndl%C3%B6sung%3B%2Cc0. Accessed: Apr 29, 2019.
- HÖPKEN, Wolfgang. 2014. Der Exodus: Muslimische Emigration aus Bulgarien im 19. und 20. Jahrhundert [The Exodus: Muslim Emigration from Bulgaria in the 19th and 20th Centuries] (pp 303-431). In: Lauer, Reinhard and Majer, Hans Georg, eds. 2014. *Osmanen und Islam in Südosteuropa* (Ser: Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge, Vol 24). Berlin: De Gruyter.

- JACKSON PREECE, Jennifer. 1998. Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms (pp 817-842). *Human Rights Quarterly*. Vol 20, No 4.
- JEZERNIK, Božidar, ed. 2010. *Imagining 'the Turk.'* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- KAMIL, İbrahim, ed. 2018. *Bulgaristan Türkleri ve göçler. Bulgaristan Komünist Partisi gizli belgeleri (1944-1989)* [Bulgarian Turks and Migrations: Secret Documents of the Communist Party of Bulgaria (1944-1989)] (Vol 1: 1944-1953; Vol 2: 1954-1963; Vol 3: 1964-1983; Vol 4: 1984-1985; Vol 5. 1986-1987; Vol 6: Ocak 1988-Mart 1989 [January 1988-March 1989]; Vol 7: Nisan 1989-Haziran 1989 [April 1989-June 1989]; Vol 8: Temmuz 1989-Aralık 1989 [July 1989-December 1989]). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- KAMUSELLA, Tomasz. 2018a. *Ethnic Cleansing During the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria*. London: Routledge.
- KAMUSELLA, Tomasz. 2018b. Bulgaria: An Unlikely Personality Cult. *New Eastern Europe*. 7 Sept. <http://neweasterneurope.eu/2018/09/07/bulgaria-unlikely-personality-cult/>. Accessed: Apr 29, 2019.
- KAMUSELLA, Tomasz. 2019. Words Matter: Bulgaria and the 30th Anniversary of the Largest Ethnic Cleansing in Cold War Europe. *New Eastern Europe*. 25 Feb. <http://neweasterneurope.eu/2019/02/25/words-matter-bulgaria-and-the-30th-anniversary-of-the-largest-ethnic-cleansing-in-cold-war-europe%EF%BB%BF/>. Accessed: Apr 29, 2019.
- KARAABOVA, Emiliia. 2010. Borisov: Greia navsiakude, no ne moga da stigma Zhivkov [Borisov: Shines in Every Aspect, but I Cannot Understand {Why He Needs to Praise} Zhivkov]. *Trud*. 6 Nov. www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=666842. Accessed: Mar 16, 2016.
- KASLI, Zeynep and Parla, Ayse. 2009. Broken Lines of Il/Legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Immigrants to Turkey from Bulgaria (pp 203-227). *Alternatives: Global, Local, Political*. Vol 34, No 2.
- KHRISTOV, Khristo. 2016. S "Goliyata ekskurziya" Zhivkov dopolnitelno vloshil ikonomicheskoto polozhenie v Bulgariya [With the "Great Excursion" {Which He Ordered} Zhivkov Further Worsened the Economic Situation in Bulgaria]. *Mediapool*. 2 Sept. www.mediapool.bg/s-golyamata-ekskurziya-zhivkov-dopolnitelno-vloshil-ikonomichestkoto-polozhenie-v-bulgaria-news253686.html. Accessed: Sept 27, 2016.
- KIEL, Machiel. 2008. Konjic (Koniçe, Belgradcık), From Hamlet on the Highway to Muslim Town (pp 347-372). In: Markus Koller and Vera Costantini, eds. *Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi* (Ser: The Ottoman Empire and Its Heritage, Politics, Society and Economy, Vol 39). Leiden: Brill.
- KIRIŞCI, Kemal. 1996. 'Coerced Immigrants:' Refugees of Turkish Origins since 1945 (pp 385-412). *International Migration*. Vol 34, No 3.
- KONUŞMAN, Ercüment and Doğan, Kutlay. 1990. *Tarihi belgeler ışığında büyük göç ve Anavatan* [The Great Immigration and the Motherland: In Light of Historical Documents]. Ankara: Türk Basın Birliği.
- LABER, Jeri. 1987. *Destroying Ethnic Identity: The Turks of Bulgaria: An Update* (Ser: Helsinki Watch Report). New York: US Helsinki Watch Committee.

- LARKIN, Brendan William. 2009 [Honors dissertation]. *The Times and the Bulgarian Massacres*. Middletown: Wesleyan University. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.895.7166&rep=rep1&type=pdf>. Accessed: May 4, 2019.
- Letter Dated 24 May 1994 from the Secretary-General to the President of the Security Council. 1994. New York: United Nations. 24 May. www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/1994/674. Accessed: Feb 16, 2016.
- LEWIS, Geoffrey. 1999. *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success* (Ser: Oxford Linguistics). Oxford: Oxford University Press.
- LILOV, Aleksandar. 1989. Za preodoliavane na dopusnatite izvrashteniia sred tiurkoezichnoto i miusiulmansko naselenie v stranata [To Overcome the Atrocities Committed Against the Turkic-speaking and Muslim Population in the Country] (p 3). *Rabotnicheskoto delo*. 30 Dec. https://bulgaria1989.files.wordpress.com/2010/01/364_3.jpg. Accessed: Aug 1, 2015.
- LIPSKI, Jan Józef. 1996 [1985]. Odpężenie i pojednanie. Polemika z Günterem Grassem (pp 89-93). In: Jan Józef Lipski. *Powiedzieć sobie wszystko.... Eseje o sąsiedztwie polsko-niemieckim / Wir müssen uns alles sagen.... Essays zur deutsch-polnischen Nachbarschaft* [edited by Georg Ziegler]. Gliwice and Warsaw: Wydawnictwo „Wokół Nas” and Wydawnictwo Polsko-Niemieckie.
- LORY, Bernard. 1997. Raszazhdenia varkhu istoricheskia mit ‘Pet veka ni klakha’ [Reflections on the Historical Myth ‘Five Centuries We Were Slaughtered’] [translated from the French by Georgi Peev] (pp 92-98). *Istoricheskoto badeshte*. No 1.
- MCCARTHY, Justin. 1995. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*. Princeton NJ: Darwin Press.
- MINCHEVA, Elka. 2005. ‘Sluchaiat Iakoruda’ – mezhdurzhavna politika i samoidentifikatsiia. 2. ‘Makedontsi’ i ‘turtsi’ – 90-te godini na XX vek [‘The Iakoruda Case’ – Between Self-Identification and State Policy. 2. ‘Macedonians’ and ‘Turks’ in the 1990s (pp 82-101). *Bulgarska etnologia*. Vol 30, Nos 3-4.
- Names of the Holocaust. 2019. *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Names_of_the_Holocaust. Accessed: Apr 29, 2019.
- Neuburger, Mary C. 2013. *Balkan Smoke: Tobacco and the Making of Modern Bulgaria*. Ithaca NY: Cornell University Press.
- ÖZÇELİK, Ayfer. 2007. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu. Bildiriler 6-7-8 Eylül 2006 Denizli* [International Symposium on History and Culture in Denizli: Proceedings, 6-7-8 September 2006]. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
- PENDAS, Devin O. 2010. *The Frankfurt Auschwitz Trial, 1963–65: Genocide, History and the Limits of the Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PETROV, Petur, ed. 1994. *Mezhdunarodna konferentsiia za Kurdistan* [The International Conference on Kurdistan]. Sofia: Bulgarski kulturno-informatsionen tsentur za Kiurdistan and Komitet za solidarnost s Kiurdistan.
- PETROV, Rumen. 2018. *Oburkani v bolkata. Sotsialna travma i sotsialna otgovornost* [Confused in Pain: Social Trauma and Social Responsibility]. Sofia: Paradoks.
- Podręczny słowniczek pojęć [A Glossary of Terms] (pp 10-11). 2016. *Dzieje Turków* [A History of the Turkic Peoples] (Ser: Pomocnik Historyczny, Vol 3). Warsaw: Polityka.

- POPEK, Krzysztof. 2013. Afera Brunnbauer-Balewa a współczesne nurty historiografii bułgarskiej wobec zagadnienia panowania tureckiego w Bułgarii [The Brunnbauer-Baleva 'Scandal' in the Context of the Schools of Contemporary Bulgarian Historiography on the Question of Turkish {Ottoman} Rule in Bulgaria] (pp 113-127). *Studenckie Zeszyty Naukowe Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ*. Vol 2, No 2.
- POPEK, Krzysztof. 2015a. The Manipulation of Photographs by Dimitar Cavra and Its Influence on the Creation of the Myth of the Batak Massacre (1876) in Bulgarian Historiography (pp 115-125). In: Bemben, Alicja; Borysławski, Rafał; Jajszczok, Justyna and Gajda, Jakub, eds. *Cryptohistories*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- POPEK, Krzysztof. 2015b. Między „jarzmem fanariockim” a „jarzmem jezuickim”. Polemiki wokół bułgarskiej kwestii cerkiewnej między periodykami „Bułgaria” a „Dunajski Łabędź” w latach 1859–1861 [Between the 'Phanariote Yoke' and the 'Jesuit Yoke': The 1859–1861 Polemics Between the Journals *Bulgaria* and *The Danubian Swan* Concerning the Issue of the Bulgarian Church] (pp 55-73). *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*. Vol 22, No 2.
- POPEK, Krzysztof. 2016. Muhadžirowie. Uwagi na temat emigracji muzułmanów z ziem bułgarskich na przełomie XIX i XX wieku [Muhajirs: Remarks on the Emigration of Muslims from the Bulgarian Lands in the 19th and 20th Centuries] (pp 47-69). *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*. Vol 23.
- POPEK, Krzysztof. 2017. Cruel Tormentor or Good Neighbour? Stereotype of the Turk and Bulgarian State Policy Towards the Muslim Minority in 1878–1912 (pp 261-284). *Slovanský přehled*. Vol 103, No 2.
- POPEK, Krzysztof. 2018. 'A Body Without a Head:' The Elite of the Muslim Minority in the Bulgarian Lands at the Turn of the 20th Century (pp 129-141). *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*. Vol 25.
- Rights to Bulgarian Turks (September 1989 – January 1990)]. Sofia: At author's expense.
- Quiring, Manfred. 2013. *Der vergessene Völkermord. Sotschi und die Tragödie der Tscherkessen* [The Forgotten Genocide: Sochi and the Tragedy of the Circassians]. Berlin: Ch. Links Verlag.
- RICHMOND, Walter. 2013. *The Circassian Genocide* (Ser: Genocide, Political Violence, Human Rights). New Brunswick NJ: Rutgers University Press.
- Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. 1998. http://legal.un.org/icc/statute/99_corr/cstatute.htm. Accessed: Feb 29, 2016.
- RUSIN, Bartłomiej. 2016. Ekscesy antyżydowskie na ziemiach bułgarskich Imperium Osmańskiego w czasie wojny rosyjsko-tureckiej 1877–1878 [Anti-Jewish Excesses in the Bulgarian Lands of the Ottoman Empire During the Russo-Turkish War of 1877-1878] (pp 5-21). *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. Vol 51, No 1.
- SHAW, Ezel Kural. 1975. The Ottoman Aspects of Pax Ottomanica: The Political, Practical and Psychological Aspects of Pax Ottomanica. In: Béla Király, ed. *Tolerance and Movements of Religious Dissent in Eastern Europe* (Ser: Studies on Society in Change, Vol 1; East European Monographs, Vol 13). Boulder CO: East European Quarterly (distributed by Columbia University Press, New York).
- SHERRY, Dana Lyn. 2007 [PhD dissertation]. *Imperial Alchemy: Resettlement, Ethnicity, and Governance in the Russian Caucasus, 1828-1865*. Davies CA: University of California.
- Sofya'dan zorunlu göç [Sofia {Orders} Forced Migration] (p 1). 1989. *Cumhuriyet*. 26 May.

- STEINKE, Ronen. 2013. *Fritz Bauer, oder, Auschwitz vor Gericht* [Fritz Bauer, or Auschwitz in the Dock]. Zürich: Piper.
- STOILOV, Van' o. 1989. Za vas tuk miasto ne ma [There Is No Place for You {Expellees} Here {in Turkey}] (pp 1-2). *Rabotnichesko delo*. 18 Jun.
- SUGAR, Peter F. 1977. *Southeastern Europe Under Ottoman Rule, 1354-1804* (Ser: A History of East Central Europe, Vol 5). Seattle WA: University of Washington Press.
- Tarihte Türk-Bulgar ilişkileri* [The History of Turkish-Bulgarian Relations] (Ser: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları). 2004. Ankara: Genelkurmay Basım Evi.
- TOĞROL, Beğlan B. 1989. *112 yıllık göç (1878-1989). 1989 yazında üç aylık göçün tarihi perspektif içinde psikolojik incelemesi* [The 112-Year-Old Migration: The Psychological Analysis of the Migration in the Summer of 1989, Which Lasted Three Months, With a Historical Background] (Ser: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Vol 464). Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- TOMASZEWSKI, Jerzy. 1993. *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)* [The Latest History of Jews in Poland (Since 1950)]. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- TOPOLSKI, Jerzy. 1996. *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej* [How to Write and Comprehend History: The secrets of Historical Narrative]. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- TOUMARKINE, Alexandre. 1995. *Les migrations des populations musulmanes balkaniques en Anatolie (1876-1913)* [The Migrations of Muslim Populations in the Balkans and Anatolia (1876-1913)] (Ser: Cahiers du Bosphore, Vol 13). Istanbul: Isis.
- TSVETKOV, L, ed. 1995. *Atlas po istoriia za 5 klas* [History Atlas for the 5th Grade]. Sofia: Kartografiia.
- VASILEV, Vasil. 2011. *Nationalismus unterm Roten Stern: Vorgeschichte, Durchführung und Auswirkungen der Namensänderungskampagne 1984-89 gegenüber der türkischen Minderheit in Bulgarien* [Nationalism under the Red Star: Origins, Implementation and the Aftermath of the 1984-89 Name Changing Campaign, Which Targeted the Turkish Minority in Bulgaria] (Ser: Studien zur Geschichte, Kultur und Gesellschaft Südosteuropas, Vol 8). Zürich and Münster: Lit.
- VEZENKOV, Aleksandur. 2009. Proektut i skandalut Batak [The Batak Project and Scandal] (pp 132-203). *Anamneza*. Vol 4.
- YILMAZ, Nurettin. 2013. *Ömür seriveni* [Life Stories] (Ser: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Vol 67; Tarihe not düşmek: 1989 göçü, Vol 4). Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
- ZAGOROV, Orlin. 1993. *Vuzroditelniiat protses. Teza, Aniteza, Otritsanie na otritsanieto* [The Revival Process: Thesis, Antithesis, Negation of the Negation]. Sofia: Ares pres.
- ZHIVKOV, Todor. 1989. Edinstvo na bulgarskiia narod e grizha i sudba na vseki grazhdanin na nasheto milo otechestvo [The Unity of the Bulgarian Nation is the Responsibility and Fate of Each Citizen of Our Dear Fatherland] (p 1). *Rabotnichesko delo*. 30 May.

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÖÇ ÇAĞI BİTTİ Mİ? HAK VE ÖZGÜRLÜKLER HAREKETİ ÜZERİNE

Haydar Eren AKIN*

Tarihsel Anlamda Bulgaristan'da Azınlık Olarak Türkler, Anavatana Göçler ve 1989 Sonrası Bulgaristan Demokratik Siyasal Yaşamında Türk Varlığı

Bulgaristan'ın bir Krallık olarak Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan etmesi, kurulduğu coğrafyada yaşayan ve azınlık durumuna düşen Türkler açısından tarihsel bir kırılma noktasıdır. 1878 ile birlikte siyasal mekanizmanın dışında kalan, yönetme erkinden uzaklaştırılan Türk kimliği, 1989 ile birlikte sağlanan demokratik dönüşüm sonrasında kurulan çok partili siyasal yaşamda var olmayı ve siyasetin nesnesi değil fakat öznesi olmayı başarabilmiştir. İki kırılma noktası arasındaki yüz yılı aşkın dönem edilgen, siyasetin dışında kalmış ve baskıya karşı *anavatan* Türkiye'ye göçü bir refleks edinmiş bir toplum yaratmıştı. Bulgaristan Türklerinin, Bulgaristan coğrafyasında göç yerine yeni bir refleks geliştirmesi, Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin bir siyasi parti olarak çok partili demokratik Bulgaristan siyasal atmosferinde ortaya çıkması ile mümkün olmuştur.

Geleceğe dönük kısa, orta ve uzun vadede tahminler ve olası kitlesel göç hareketlerini öngören senaryolara karşı çözüm önerileri sunulması sürecinde yürütülecek bir çalışmanın başlangıç noktası, 1878 sonrası dönem Bulgaristan Türklerinin göçlerinin sırasıyla incelenmesi olmalıdır. 1878 tarihli Berlin Antlaşması'ndan 1908 tarihine kadar yarı bağımsız bir Bulgar Prensiği'nden bahsedebiliriz; sonrasında tam bağımsız bir Bulgaristan Krallığı kurulmuştur.

Bulgaristan, 1878 Berlin Antlaşması ile başlayan sürecin 1908 tarihinde nihayete ermesiyle kurulmuştur. Bu dönemde Türk azınlık, genel nüfusun %30'luk bir kesimi durumundadır. Bu yüzyıl süresince yaşanan sistematik göçlerle Türk azınlığın oranı git gide düşmüştür.

Makalenin temel sorusu Bulgaristan Türklerinin göç çağının bitip bitmediğidir. Bu soruya cevap vermek için 1878 sonrası göçlere bakmak önemli olsa da asıl önemli olan göç yerine yeni bir alan açmış, alternatif bir eylem getirmiş, siyasette var olma imkânı sağlamış 1989 sonrası dönemi siyasal yaşamını ve özellikle Hak ve Özgürlükler Hareketi siyasi partisini incelememiz gerekir. Partinin kuruluş amacı Bulgaristan Türklerinin hak ve

* Araştırma Görevlisi, Université Paris Nanterre, Eren.akin@cnr.fr.

özgürlüklerini korumak olsa da, parti bunun ötesine geçmiş ve kendine Bulgaristan ve Avrupa Birliği siyasal arenasında sürdürülebilir bir yer arayışına girmiştir. Kendini marjinalleştiren, ötekileştiren, sınırlı bir kesimin oyuna talip olabilen bir etnik-azınlık partisi rolünden ulusal partiye dönüşümü ve ideolojik olarak liberal parti seçimini yaparak gerçekleştirmiştir. Parti için ve Bulgaristan Türkleri için süreç olabildiğince olumlu ilerlerken Bulgaristan Türkleri açısından göç gerçeği yeniden gündeme gelmiştir. Kısa ve orta vadede ekonomik sıkıntılar ile yükselen radikal sağ hareketler toplu bir göçe sebep olabileceksen, orta ve uzun vadede ise iklim değişikliği yeni göç dalgalarını inceleme alanımızı şekillendirmektedir.

Güncel ve kısa vadede daha yüksek bir seviyede yaşanması beklenen, hâlihazırda yaşanmakta olan göç tipi, ekonomik göçlerdir. Bulgaristan'da yalnızca Türk azınlık açısından değil fakat tüm Bulgaristan toplumu açısından ekonomik kriz güncel bir gerçeklik ve de Batı Avrupa başta olmak üzere göçlerde sebeptir. Bu nedenle Bulgaristan'da tarihsel anlamda anavatana göçleri ve güncel anlamda Batı Avrupa'ya göçleri incelemek adına Bulgaristan'da ulus-devlet inşasına, Türk azınlığın 1989'a kadar süren göç deneyimine ve sonrasındaki siyasi deneyimlerine bakmak gerekir. Öncelikle Ulus tanımını ortaya koymak ve azınlığın durumunu tespit etmek yerinde olacaktır.

1989 sonrası demokratik dönemde siyasal yaşamın bir parçası olan Hak ve Özgürlükler Hareketi siyasi partisi, etnik partiden ulusal partiye dönüşümünü Bulgaristan ve Avrupa Birliği nezdinde eşit yurttaşlık hedefi doğrultusunda öngörmüştür. Bu dönem Bulgaristan Türkleri açısından önemli siyasal ve sosyoekonomik kazanımlara işaret etmektedir. 2015 sonrası dönemde yeni bir ivme yakalayan, çeşitlenerek büyüyen ve eklektik bir yapıya bürünen Bulgaristan radikal sağ; ulusal parti söylemini başarıya ulaştırmış HÖH açısından kazanımların yitirilmesi ve etnik parti söylemine dönüş, kabuğuna çekilme tehlikesi yaratmaktadır. Bu olası senaryo Bulgaristan Türkleri açısından yeni bir göç tehlikesini akıllara getirmektedir. Tüm bu siyasi sürecin ötesinde denilebilir ki ülke çapında kötüye giden ekonomik durumda fatura ilk olarak haksız zenginlikleri olan/olduğu sanılan azınlıklara yönelir. Hükümet olduğu dönemlerde Tarım Bakanlığı'nı elinde bulunduran HÖH, çok sayıda Avrupa Birliği fonunu haksız kazanç elde etmek adına kullanmakla suçlandı. Bulgaristan ekonomisinin kötüye gitmesiyle yükselen radikal sağ hareketleri bir araya getiren başlıca unsur da azınlık nefreti oldu.

Bu noktada ulus, siyasi parti ve etnik parti tanımlarından yola çıkarak süreci analiz etmek yerinde olacaktır:

“Ulus, bir topluluk oluşturmak bilincine sahip, (hayali veya gerçek) ortak bir kültürü (gelenekleri, değer, anlam ve semboller sistemini) paylaşan, açıkça

belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmişe ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkına sahip bir insan grubudur."¹

Guibernau'nun ulus tanımlaması belli başlı ulus tanımlarını ortak noktada buluşturan bir noktadadır. Ahmet Doğan'ın partinin hedef ve kazanımlarını değerlendirdiği XI. Olağan Kurultay'da hedef gösterdiği *Avrupalı eşit yurttaşlık* ve kazanım olarak belirttiği *Bulgaristanlı eşit yurttaşlık* prensipleri de bu tanım doğrultusunda ele alınmalıdır. Görülüyor ki 1989 sonrası demokratik siyasal yaşam süresince Bulgaristan Türkleri, içinde buldukları ulusun bir parçası olmak isterken, bunu Bulgar etnik ve dini çoğunluğu karşısında asimile olarak değil fakat kendi öz benliklerini koruyarak ve barışçıl siyasal süreçler doğrultusunda gerçekleştirmek istemektedirler.

Bu noktadan itibaren etnik parti ile ulusal partinin incelemesini yapmak ve HÖH'ün siyasal reflekslerini tarihsel bir bakış açısıyla ele almak üzere açıklamalar getireceğiz.

Etnik Parti ile Ulusal Parti Ayrımı Üzerine

Çokuluslu olgular olarak imparatorlukların parçalanması ve ulusçuluk hareketlerinin yükselişi ile dünya yeni bir sürece girmiştir. Ulus-devletler bir yandan uluslarını inşa etmişler, öte yandan da modern anlamda azınlıkları yaratmışlardır. Elbette ki birçok farklı unsurdan dolayı tarihin her döneminde çoğunluktan ötekileştirilmiş gruplara rastlamak mümkündür. Ancak uluslar çağı öncesinde bu kesimlere modern anlamda azınlık demek mümkün değildir. 1980'ler ve 1990'ların başlarında sosyal bilimler alanında etnisite ve ulusçuluk üzerine bilimsel yayınlarda büyük bir artış yaşanmıştır. Bir anlamda Soğuk Savaş'ın ertelediği etnik sorunlar Doğu Bloku'nun çözülmesiyle gözle görülür hale gelmeye başlamıştır.

Ulus-devletin sınırlarının aşınması ile birlikte, azınlık sorunlarının çözümünde siyasal temsil imkânı sağlayan alternatifler ortaya çıkmıştır. Etnik azınlıkların, kendi etnik temelli partilerini kurmaları, bu alternatiflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ulusal bütünlük argümanına dayanan reflekslerle etnik partilerin kurulmasına karşı çıkan kesimler olduğu görülmektedir. Buna karşın etnik partilerin kurulması; etnik sorunların, gerilimlerin ve hatta çatışmaların siyasi platforma çekilmesine olanak sağlayan barışçıl bir yaklaşımdır. Etnik partilere yönelik bir üçüncü yaklaşım, zamanla bu partilerin ulusallaşması ya da diğer ulusal partiler arasında parçalanması ikilemini öne sürmektedir.

¹ Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler*, Çev. Ayşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmak Yayınevi, 1997, s.92.

Duverger, siyasi partilerin XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığını ve modern demokrasilerin bir unsuru olduklarını dile getirmiştir.² Etnik partinin tanımı ilk olarak Donald L. Horowitz tarafından dile getirilmiştir.³ Horowitz'e göre etnik parti, aldığı desteğin demografik niteliği doğrultusunda tanımlanmaktadır.⁴ O halde etnik parti, desteklerinin büyük çoğunluğunu belirli bir etnik gruptan almakta ve bu grubun çıkarlarına hizmet etmektedir.⁵ Bir diğer etnik parti tanımı da, Hindistan'daki etnik siyaseti çalışan Kanchan Chandra'ya aittir.⁶ Ona göre etnik partiler, kendilerini bir etnik grubun temsilcisi olarak sunan ve bunu diğer grupları dışlayacak şekilde yapan; en önemlisi de seçmenlerini mobilize ederken söz konusu temsiliyeti stratejisinin merkezine koyan partilerdir. Güney Amerika etnik siyaseti üzerine çalışmalar yapan Donna Lee Van Cott ise etnik partiyi tanımlarken yöneticilerinin ve üyelerinin etnik kimliğini vurgulamaktadır.⁷ Aynı zamanda Cott'a göre, etnik parti kadrolarının baskın olmayan bir etnik gruba mensup olunmasının yanı sıra parti programının merkezinde bir etnik ya da kültürel grubun taleplerinin yer alması da gereklidir. Daha radikal bir etnik parti tanımını Sonia Alonso ifade etmektedir; ona göre etnik partiyi, temsil ettiği grubun bağımsızlığını ve yaşadığı coğrafyada etnik homojenlik sağlanmasını uzun vadede hedefleyen siyasi partilerdir.⁸ Tüm bu etnik parti tanımlarından yola çıkılacak olursa, bir etnik grubu temsil etme iddiası ve bu grubun çıkarları doğrultusunda siyaset yapma anlayışı etnik partilerde ortak payda olarak görülebilir.

Etnik parti tanımında belli ortak paydalar üzerinde uzlaşılrken esas görüş ayrılığı etnik parti olma kriterlerinde gerçekleşmiştir. Horowitz, etnik siyaset

² Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1984, s.106-108.

³ Peter John McLoughlin, "Horowitz's Theory of Ethnic Party Competition and The Case of The Northern Ireland Social Democratic and Labour Party, 1970-79", (çevrimiçi), <http://www.informaworld.com/openurl?genre=article&issn=1353-7113&volume=14&issue=4&page=549>.

⁴ Donald L. Horowitz, "Structure and Strategy in Ethnic Conflict", *Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics*, Washington, D.C., April 20-21, 1998, s. 25- 33.

⁵ *Donald in Conflict*, Berkeley, University of California, 1985, s. 291. L. Horowitz, *Ethnic Groups*.

⁶ Kanchan Chandra, "Ethnic Parties and Democratic Stability", *Perspectives on Politics*, Vol. 3, No. 2, Jun., 2005, American Political Science Association, (çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/i288406>, s. 2-4,

⁷ Donna Lee Van Cott, *From Movements To Parties in Latin America: The Evolution of Ethnic Parties*, New York, Cambridge University, 2005, s. 3.

⁸ Sonia, Alonso, *Enduring ethnicity : the political survival of incumbent ethnic parties in Western democracies*, Madrid, Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, 2005, s. 4.

ekseninde partileri üç temel kategoriye ayırmıştır: Etnik parti, multi-etnik parti ve son olarak da etnik olmayan parti. Ona göre etnik parti, sadece belli bir gruptan destek alan ve diğer grupları dışlayacak şekilde siyaset yapan partidir. Ayrıca diğer gruplardan destek alıyorsa da, eğer bu destek sınırlıysa göz ardı edilebilir. Multi-etnik parti ise hiçbir etnik grubu dışlamadan siyasi stratejisinin merkezine tüm etnik grupların taleplerini koyan partidir. Son olarak etnik olmayan parti ise, siyasetini etnik taleplere göre belirlemeyen, aksine ulusal çapta siyaset yapan partilerdir. Ayrıca, partinin hangi kategoride olduğuna ilişkin beyanı değil, aldığı destek önemlidir. Ne şekilde kendini tanımlarsa tanımlasın, eğer tek bir etnik gruptan yoğun destek alıyorsa etnik parti olduğu şüphesizdir. Horowitz, etnik parti olma kriteri olarak destek tabanına vurgu yapmaktadır. Chandra ise bu konuda partinin seçmenlere verdiği mesaja ve siyasal stratejisine bakılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, bir partinin siyasal etkinliği, programı ve seçim manifestoları belli bir etnik grubun taleplerini içeriyor ve o grubun çıkarlarına hizmet etme amacı taşıyorsa söz konusu parti, etnik partidir. Chandra'nın Horowitz'e temel eleştirisi etnik partinin aldığı ilk desteği açıklayamaması ile ilgilidir. Kendi savunduğu seçmene yönelik mesaj yaklaşımının ilk desteği açıklayıcı olduğunu belirtmektedir. Alonso da Chandra'ya benzer şekilde parti programları üzerinde durmaktadır. Ayrıca Alonso'ya göre etnik partilerin programların uzun vadede özerklik yer almaktadır. Esasında Chandra'nın yaklaşımını Horowitz'in yaklaşımının tamamlayıcısı olarak görmek mümkündür. Böylelikle destek tabanının ilk desteği Chandra'nın seçmene yönelik mesajıyla tamamlandığını ifade edebiliriz. Seçmene yönelik mesajında etnik vurgu olmayan bir parti, ne kadar yoğun ve homojen şekilde bir etnik gruptan oy alsın da etnik parti sayılamaz. O halde destek tabanının kısmen doğru fakat eksik olduğu görülmektedir. Son olarak Cott'un yöneticilerin ve üyelerin etnik kimliği kriteri de dikkate alınacak olursa, etnik parti tanımının üç önemli kriterine sahip olduğu ifade edilebilir. Bu kriterler doğrultusunda yapılacak bir sorgulama ile söz konusu partinin etnik parti olup olmadığı belirlenebilir. Bu noktaya kadar ortaya konulan teorik açıklamalar doğrultusunda Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin kuruluş ve gelişimine göz atmak yerinde olacaktır.

Azınlık Sorunlarının Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi Modeli

Hak ve Özgürlükler Hareketi, pasif direnişten parlamenter sisteme geçişin örneğidir.⁹ 10 Kasım 1989 tarihinde hem Gorbaçov'un idaresindeki

⁹ Hak ve Özgürlükler Hareketi ile ilgili detaylı bilgiler için yüksek lisans tezimin açık erişimde olduğunu belirtmek isterim: Haydar Eren Akın, "Etnik Partiden Ulusal Partiye Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015. (<https://tez.yok.gov.tr>)

SSCB'den hem de parti içinden gelen baskılar sonucunda Jivkov istifa etmek zorunda kalmıştır. Jivkov'un yerine gelen Mladenov, komünist rejimin son lideri olurken, demokratik dönemin ise ilk lideri olmuştur. Bu dönüşüm aslında Bulgaristan siyasetinin günümüzde yaşadığı sorunlara da ışık tutmaktadır. Demokratik dönüşümde sıfatlar değişirken kişiler aynı kalmıştır. Bu nedenle de demokratik düzenin içselleştirilmesinde birtakım sorunlar görülmektedir.¹⁰

Türk Milli Kurtuluş Hareketi, Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne dönüşmüştür. HÖH Lideri Ahmet Doğan yaptığı açıklamalarda Türk Milli Kuruluş Hareketi'nin Komünizm'den, monopol durumuna gelen bir ideolojiden kurtuluş anlamına geldiğini belirtir. Hareket'in ne legal ne de illegal eylemlerinde, devletin egemenliğinin hiçbir zaman söz konusu edilmediğini, özerkliği de hiçbir biçimde amaç olarak görmediğini vurgulamaktadır.

Anayasa Mahkemesi tarafından iki kapatma davası sürecini siyasal yaşamına devam etmeyi başararak atlatan HÖH, hukuki bakımdan Bulgaristan siyasetinde var oluşunu kabul ettirmiştir. Ancak algılarla mücadele etmek bu kadar kısa bir sürede halledilemeyecek kadar zordur. 1989 sonrasında kesintisiz olarak sürekli Bulgaristan Parlamentosu'nda yer alması da ayrıca Bulgaristan siyasal yaşamında kendini ispat etmesinin bir diğer göstergesidir. Kendini kabul ettirmiş olmasının ötesinde azınlık sorunlarının barışçıl yolla çözümü çerçevesinde bir örnek model de ortaya koymuştur. Bunun bir kanıtı olarak da 2007 yılında DTP Genel Başkanı Nurettin Demirtaş, Ahmet Doğan'ı ziyaret etmiştir. Demirtaş'ın DTP II. Olağanüstü Kongresi'nde "*Kürt sorununun çözümü için Bulgaristan'da Türk azınlığa uygulanan model örnek alınmalıdır. Bulgaristan'da yeni seçimler oldu. Jivkov, Türklere karşı imhayı ve inkarı dayatıyordu. Bu durum toplumsal çatışmaları körükliyordu. Türk halkının hakları verilerek sorunlar barışçıl ve demokratik bir anayasa içinde çözüldü.*", diyerek Ahmet Doğan ile görüşmesinin sebebini açıklamıştır. Öte yandan eski HÖH milletvekili Ahmet Hüseyin ile yaptığım görüşmede DTP ile resmi olarak görüşmeyi prensipte reddettiklerini, silahlı mücadeleye ve özerklik taleplerine karşı olduklarını belirtmektedir. Partinin eski Genel Başkanı Lütfi Mestan da 2014 yılında, Makedonya'daki etnik sorunların çözümünde HÖH modelini uygulamalarını ve bu yolla barışçıl bir süreç takip edilmesini tavsiye etmektedir.

¹⁰ Cameron Ean Alfred Whitehead, "The Bulgarian Horrors: Culture and the International History of the Great Eastern Crisis, 1876-1878", Doctor of Philosophy Thesis, The University of British Columbia, 2014, s. 100.

1989 Sonrası Bulgaristan'da Seçimler ve HÖH'ün Oy Dağılımı

Etnik parti döneminden ulusal partiye dönüşümde en önemli parametremiz, daha önce de üzerinde durduğumuz oyların, desteğin hangi kesimlerden geldiğidir. Bu açıdan partiyi kuruluşundan günümüze sandık sonuçlarına, oy aldığı kesimlere göre analiz etmekte yarar vardır. Tüm bu liberal ideolojide ulusal parti söylemi Bulgaristan Türkleri açısından bir asırlık göç gerçeğini tersine çeviren bir siyasi tercihin ifadesidir. Bu nedenle bu sürecin sağlıklı ve sağlam işlenmesi, olası göçlerin önünü tutan, sorunlara çözümü yerinde ve de siyasal mekanizmada barışçıl yollarla arayan bir düzenin teminatıdır.

1989 sonrası Bulgaristan'daki etnik azınlıkların siyasal eğilimleri, uygulanan asimilasyon politikaları ve sosyo-ekonomik durum ile yakından ilişkilidir. Azınlık partisi kurulması anayasal yollarla engellendiğinden dolayı ülkedeki üç büyük partiye dağılmış bir azınlık oyu görülmektedir. Bu oyların en büyük kısmını azınlık haklarını korumak için kurulan, Türklerin partisi olarak bilinen, Anayasa Mahkemesi'nde bir oy farkla kapatma kararından kurtularak siyasal hayatına devam eden Hak ve Özgürlükler Hareketi'dir.

1992 verilerine göre Türk azınlığının %65'inin, Pomakların %23.7'sinin, Çingeneler'in %5'inin bu partiye oy verdikleri görülmektedir.¹¹ Aynı araştırmada ikinci sırada ise Demokratik Güçler Birliği azınlıklara yönelik nispeten liberal yaklaşımıyla yer almıştır. Türkler'in %13'ü, Pomaklar'ın %26'sı, Çingeneler'in ise %20'si oyunu bu yönde kullanmaktadır. Üçüncü sırada ise BKP'nin devamcısı Bulgar Sosyalist Partisi (BSP) yer almaktadır. En büyük azınlık desteğini %31.4 ile Çingeneler'den alır. Ekonomik krizden etkilenmeleri ve sosyal yardıma muhtaç durumda olmaları bu yönde oy kullanmalarında belirleyici olmuştur. Benzer şekilde çoğunluğu köylerde oturan ve sosyal yardımların azalmasından çokça etkilenen Pomaklar'ın da %16.7'si bu partiden yana tercihte bulunmuşlardır. Bu iki kesimden farklı olarak Türkler, komünist dönemde sosyal yardımlara daha az bağımlı, büyük ölçüde kendi emeklerine güvenen bir kesim olarak gözlemlenmektedir. 1984 ve sonrasındaki *Soya Dönüş* programından da etnik bilinçleri görece daha yüksek olduğundan en büyük sıkıntıyı çekmişlerdir. Ancak bu çalışmada özellikle yaşlılardan oluşan Türkler'in %1.9'luk kesimi BSP'ye oy vermiştir. Görüldüğü üzere Türkler açısından azınlık hak ve özgürlüklerinin korunması, liberal politikalara ağırlık verilmesi politik öncelik ifade ederken Çingeneler ve Pomaklar açısından sosyal yardım da belli bir öneme sahip olabilmektedir.

¹¹ Nurcan Özgür Baklacıoğlu, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul, Der Yayınları, 1999, s. 21.

HÖH'ün etnik veya dinsel temele dayanana bir parti olmadığına Mahkeme'nin karar vermesiyle 1989 sonrası döneme harekette partiye dönüşümde partinin resmen tescil edilmesi 26 Nisan 1990'da gerçekleşmiştir.

Liberal anlayış çerçevesinde etnik partiden ulusal partiye geçişi simgeleyen 2001 ve sonrası sürece kadar parti bir yandan azınlık hak ve özgürlüklerinin savunulması için çaba sarf etmiş, bir yandan da bu mücadelede azınlık haklarının meşru savunucusu olma rolünü pekiştirmeye uğraşmıştır. En zayıf anında bile partinin %4 seçim barajına takılmadan ama zayıflayarak bu yola devam edebilmiş olması süreklilik açısından ve insanların gözünde bu azınlık hakları davasının savunulmasında meşruiyet kazanması anlamında oldukça önemlidir. Ancak bu dönemde HÖH, Özgür'ün detaylı çalışmasında ortaya koyduğu üzere bir etnik parti görünümündedir¹². Özgür'ün çalışmasından yola çıkarak, Horowitz'in destek tabanını merkeze alan etnik parti tanımı doğrultusunda HÖH'ün oylarının etnik gruplara göre dağılımı 1995 yılında %87 oranında etnik Türklerden oluşmaktadır. Öte yandan etnik grupların siyasal tercihlerine de bakmak gerekir. Bu şekilde Türk partisi demek mümkün olacaktır.

Seçmenlerin 1990'larda gösterdiği bu yönelimler çerçevesinde Horowitz'in destek tabanı tanımını ele alırsak HÖH'ün rahatlıkla Türk azınlığın etnik partisi olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak Chandra'nın partinin seçmene yönelik söylemlerini önceleyen tanımına da bakacak olursak, 1984-1989 döneminin acıları üzerinden giden bir söylemin, azınlık hak ve özgürlüklerinin savunulmasını hedefleyen bir yolda ilerlemesi elbette ki etnik parti olarak kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Söylemde tek bir etnik grubun çıkarlarının savunulması aranmalı diyen Chandra'ya karşın Horowitz'e göre söylem ne kadar farklı olursa olsun sandık eğer yoğun bir etnik azınlık oyu ile destekliyse, parti için rahatlıkla söylemleri görmezden gelmek ve etnik parti şeklinde tanımlamak mümkündür.

HÖH, 160 siyasi partinin kurulduğu 1989 dönüşümünün ardından 1990 seçimlerine katılmış ve 400 milletvekili bulunan Bulgaristan Parlamentosu'na 23 milletvekili sokmayı başarmıştır. Bu seçimlere katılan diğer Türk partileri de olmuştur: İki turlu 10-17 Haziran 1990 seçimlerinde HÖH %6,02 ve %7,55 oy almıştır.¹³ Bu mecliste HÖH üçüncü parti olmuş ve uzun bir süre boyunca, radikal sağ koalisyonun siyaset sahnesinde belirmesine kadar bu pozisyonunu korumayı başarmıştır. Bu dönemde HÖH içerisinde özerklikten bağımsızlığa ve hatta Türkiye'ye bağlanmaya kadar pek çok ayrılıkçı söylemi dile getiren

¹² Özgür Baklacioğlu, a.g.e, s. 68.

¹³ Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 425.

kişi ve gruplar bulunmaktaydı. Aydın Osman'ın verdiği bilgilere göre bu kesimler 1991'de partiden ihraç edilmişlerdir.¹⁴

1990 seçimleri ardından kurulan Kurucu Meclis'te her iki kanatta da, hem DGB hem de BSP'de Türk düşmanlığının aktif olarak yer alması, Ahmet Doğan ve partisine siyaset sahnesinde izole bir rol yüklemiş, parti sokağa inmiş ve pasif direniş yoluyla hak ve özgürlük savunusuna devam etmiştir. 1991 yılına gelindiğinde DGB'de ve HÖH'te aşırı uçlardaki isimler uzaklaştırılırken, iki siyasi parti ortak bir zeminde buluşabilmiş, Anayasa konusunda uzlaşa sergilemişlerdir.

1989 sonrası Bulgaristan siyaset sahnesinde kesintisiz var olan HÖH'ün günümüze dek seçim sonuçlarını ve hükümette ya da muhalefette yer aldığı dönemleri görmek, ilerleyen analizlerimiz açısından faydalı olacaktır.

1990'ların bu çalkantılı sürecinde partide bir yandan radikaller uzaklaştırılmış, bir yandan da DGB ve BSP arasında gidip gelen, kendi siyasi çizgisini ve konumunu arayan bir süreç yaşanmıştır. Bu durum seçmen tarafından hoş karşılanmamış ve çok büyük oy kaybı olarak geri dönüşü olmuştur. HÖH 1994 seçimlerinde, önceki seçimde kazandığı oyların %32,36'sını kaybetmiş, oy oranı da %5,44'e gerilemiştir. Türk partileri açısından da oldukça kalabalık bir siyasi parti listesinin var olduğu 1994 seçimlerini HÖH, 137.000 oy ve 9 milletvekili kaybıyla atlattır. Bu dönem yasama faaliyetlerinde yaşadığı oy kaybı ve temsil kaybına rağmen HÖH, yine de belirleyici olmaya çabalamıştır. Yoğun ısrarlarıyla Dağlık ve Yarıdağlık Bölgeler Komisyonu kurdurmayı başaran HÖH, yine de bu komisyona kendi önerdiği başkan adayının seçilmesini sağlayamamıştır.¹⁵ Bir sonuç alınamasa da bu yasama döneminde HÖH'ün sistemli ve planlı bir şekilde yasa teklifleri ve yeni öneriler getirdiği görülmüştür. Siyaset yapma alanında önemli tecrübelerin kazanıldığı bir dönem olması açısından önemlidir.

Ardından 19 Nisan 1997 seçimlerinde HÖH ile kralcı ve merkezi küçük partilerin yer aldığı Ulusal Kurtuluş İçin Birlik adlı koalisyon 328.118 oy alarak %7,57'lik oranla 19 milletvekili kazanmıştır. Bu seçimler azınlık temsilinde HÖH'ün en önemli siyasi parti olduğunun altını çizmiştir.¹⁶ Bulgaristan seçim sisteminin %4'lük barajına takılma tehlikesini 1994 parlamento seçimlerinde hisseden HÖH, bu koalisyonla birlikte gücünü bir anlamda yeniden toplamayı başarmıştır.

¹⁴ Baskın Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 48, No: 1-4, 1993, s. 126.

¹⁵ Özgür Baklacioğlu, *a.g.e.*, s.244.

¹⁶ Rossen V. Vassilev, "Post-Communist Bulgaria's Ethnopolitics", *Ohio States University, The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, no. 2, December 2001, 37-53, s. 51.

1997 seçimlerinin ardından azınlıkların bir numaralı temsilcisi rolünü pekiştiren HÖH, bu tarihten sonra azınlığın siyasal bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak amacıyla daha etkin girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu hamleyi doğru yorumlayabilmek için diğer Türk partilerini incelemekte fayda vardır. 1994 yılında HÖH'ün azınlığın haklarının korunması konusunda yeterince aktif olmadığı eleştirisiyle birlikte yeni azınlık partileri kurulmaya başlanmıştır. Bir çeşit kuzey-güney mücadelesi bu dönemde yaşanmıştır. Partinin lider kadrolarının kuzeyli olması ve yerlerini garantilemeyi azınlık haklarını korumaktan üstün tuttıkları iddası dile getirilmiştir. Bir yandan bu tartışmalar büyürken HÖH'ün iktidardaki DGB'den desteğini çekmesi partide kırılma yaratmıştır. Kırcalı Milletvekili Mehmet Hoca ve birtakım DGB yanlısı HÖH milletvekilleri 1 Şubat 1994 tarihinde HÖH Parlamento Grubu'ndan ayrılarak Demokratik Değişim Partisi'ni (DDP) kurmuşlardır. Bir diğer HÖH'e muhalif parti 1988-1992 arası Başmüftülük yapmış Nedim Gencev'in Demokrasi ve Adalet Partisi (DAP), Bulgaristan'daki tüm Müslümanların temsilini hedeflemektedir. Bu iki ana muhalif partiden ayrı olarak 1992 yılında Halis Okan tarafından kurulan ve Balkanlar'da barış, demokrasi ve karşılıklı anlayış hedefleyen Birleşme Partisi (BP) kurulmuştur. Yine bu dönemde Adem Kenan tarafından Türk Demokrat Partisi (TDP) ve bu partiden ayrılan Sabri Hüseyin tarafından da Yeniden Doğan Türk Demokratik Partisi (YDTDP) kurulmuştur.¹⁷ Ahmet Hüseyin ile yaptığım görüşmede, tüm bu Bulgaristan siyasal yaşamına adım atmış Türk partilerinden bahsettikten sonra, HŞHP'nin de pek farklı olmayacağı yorumunu duyduğumda çok da şaşırmadım. İktidarda geçen uzun yıllar ve git gide güçlenerek atlatılmış seçimlerden sonra HÖH, Bulgaristan Türklerinin temsilciliğini üstlenmiş görünüyor. Öyle ki 2014 yılındaki erken parlamento seçimlerinde HŞHP'nin başarısızlığı sonrasında bu HÖH gerçeğini kabul eden bir Türkiye ile karşılaşıyoruz. Bunu ifade etmemdeki sebepse dönemin AKP hükümetinin HÖH ve Ahmet Doğan'dan duyduğu rahatsızlık ve proaktif dış politika hamlesini gerçekleştirilmede Türkiye'nin Bulgaristan'a uzanan kolu olarak tasarlanan HŞHP'nin başarısızlığı sonrası, hükümet sözcüsü Bülent Arınç'ın Lütfi Mestan yönetimindeki HÖH ile hiçbir sorunları olmadığını ve HÖH'ün bir kardeş parti olduğunu açıklamasıdır. Daha sonra Lütfi Mestan trajik bir biçimde partiden ayrılmış, bu dönemde Türkiye ile Bulgaristan arasında diplomatik krizler de yaşanmıştır. Krizin sebebi Mestan'ın *uçak krizi*¹⁸ sürecinde NATO ittifakından, yani Türkiye'den yana tutum sergilediğini açıklaması olmuştur. HÖH'ün yönetici elitleri ve Ahmet Doğan,

¹⁷ Dayıoğlu, *a.g.e.*, s. 432-435.

¹⁸ Bulgaristan'da Rus Uçağı Krizi, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/12/28/bulgaristanda-rus-ucagi-krizi>.

yıllardır Türkiye ile mesafeli, anavatandan bağımsız bir Bulgaristan siyasi partisi portresi çizmektedir. Mestan'ın söylem değişikliği parti yönetiminde hoş karşılanmamıştır. Ayrıca HÖH'ün kurucu-yönetici elitlerinin Rusya'ya olan yakınlıkları da bu hoşnutsuzluğun bir başka tabakasını oluşturmuştur. Sürecin belki de en trajik ve akıllarda kalan kısmı Mestan'ın Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da geçici süreyle Türkiye Büyükelçiliği'ne sığınmış olmasıdır. Hayati tehlike hissettiğini dile getiren Mestan'ın bu tavrı Bulgar basınında uzun süre konuşulmuş, HÖH'ün kurucu eliti üzerine iddialar gündemi meşgul etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin bir kısım diplomat ve din adamı *persona non grata* ilan edilmiştir.¹⁹

Mestan'ın partiden uzaklaştırılması ve Türkiye ile yakın ilişkileri sonucu, Mestan önderliğinde DOST partisi kurulmuştur. Parti içinde kuzey-güney çekişmesinin bir sonucu olan DOST partisi güney Bulgaristanlı Türklerin yoğun katılımıyla siyasal yaşama dahil olmuştur. DOST partisinin ve HÖH'ün ayrılması Bulgaristan Türklerinin hükümet olma iddiasını önemli derecede yaralamıştır. Ayrılan Bulgaristan Türklerine karşılık, Bulgaristan radikal sağında ATAKA yeni bir koalisyonun üyesi olmuş ve pek çok radikal görüşün temsil edildiği bir koalisyon kurularak hükümet ortağı olunmuştur. Bu aşamada HÖH'ün etnik partiden ulusal partiye ve liberal ideoloji yoluyla dönüşümünü inceleyeceğiz. Bu dönemde HÖH-ATAKA ilişkileri de analiz edilerek yeni radikal sağ ile HÖH-DOST arasındaki ilişkiye dair yorum getirmek mümkün olacaktır.

HÖH ile Bulgaristan devleti arasındaki esas mesele, Bulgaristan Devleti'nin Anayasası'nın etnik ve dinsel temeller üzerinde siyasi partileri kurulmasını yasaklamasıdır. 1878'den beri kaygılar temelde benzer olup, Türkler ile Türk devleti ilişkilerine çekinceyle yaklaşılmış, Bulgaristan'ın sınır güvenliği ve bütünlüğünden endişe edilmiştir. HÖH, kesinlikle özerklik gibi bir istekleri olmadığını dile getirmekte, ayrıca 2001 ile başlayan etnik partiden ulusal partiye dönüşüm ve milliyetçi-dindar yaklaşımlardan farklı olarak güçlenen liberal merkezci yaklaşımıyla bu bahsedilen endişeleri haksız çıkartma ve Bulgaristan siyasal yaşamında kalıcı olma çabasıdadır.

Liberal dönüşümün ilk meyveleri 2001 yılında HÖH'ün iktidar olarak ulusal parti niteliğini ispatlaması, AB uyum sürecinde liberal-merkez anlayışın, muhafazakâr sağ ve sosyal demokrat sol arasında diyalog ve uzlaştırıcılık misyonu yanı sıra uygulanacak reform sürecinde gerekliliği açısından değerlidir. 2001 sürecinde parti etniklikten sıyrılmış ve ulusallaşmıştır. Ancak

¹⁹ Bulgaria expels Turkish diplomat for conducting Islamist activity, <https://www.euractiv.com/section/central-europe/news/bulgaria-expels-turkish-diplomat-for-conducting-islamist-activity/>

bugüne dek oylarının neredeyse tamamını 1984-1989 döneminin asimilasyon politikalarının yarattığı sorunları çözme anlayışı doğrultusunda etnik parti misyonuyla Bulgaristan Türklerinden almıştır. Şimdi artık HÖH kolektif hakları savunmak yerine, bireysel hakları savunacağını ileri sürdüğünde, azınlığın oylarının aynı motivasyonla sandıkta HÖH ile buluşacağına dair şüphe duyulmaktadır. Bu noktada içeride ve dışarıda HÖH'e ciddi bir oy kazandıran enteresan gelişmeler olmuştur. HŞHP lideri Korman İsmailov'a göre 2005 yılında kurulan Türk düşmanlığından beslenen ATAKA, HÖH tarafından finanse edilmektedir. ATAKA'nın varlığı ve söylemleri HÖH'e etnik bir söylem üretmeden kitlelerin oylarına sahip olma imkânı sağlamıştır.²⁰ ATAKA'nın ürettiği söylemlerden çekinen ve henüz anılarda taze olan *Soya Dönüş* faciasını anımsayan Bulgaristan Türkleri ne olursa olsun en güçlü Türk partisi olan HÖH'ü desteklemeyi bir çıkar yol olarak görmektedir.

ATAKA-HÖH ilişkisine dair iddiaların doğru ya da yanlış olması, HÖH'ün ATAKA sayesinde oylarını konsolide ettiği ve arttırdığı gerçeğini değiştirmeyecektir.²¹ Öte yandan HÖH'ün sandıkta kazanımları 2001'den 2005'e giderken bu kadarla da kalmamıştır. 2005 seçimlerinde HÖH'ün aldığı 465.000 civarında oyun yaklaşık 65.000'i Türkiye'den gelmiştir. Bu sayının 1997'de 6.000, 2001'de ise 36.000 civarında olması dönüşümün bir ayağının da bu sahada olduğunu gözler önüne sermektedir. HÖH açısından Türkiye'deki derneklerle kurulacak doğru ve faydalı ilişkiler herhangi bir ideolojik söylem getirme gereği olmadan garantilenmiş blok oylara sahip olma imkânı doğurmuştur. Söylenmesi gerekir ki dernek faaliyetlerinde partinin liberal-ulusal söyleminden ziyade sıyrılmaya çalıştığı etnik söylem, Bulgaristan Türklerinin hak ve özgürlüklerinin korunması ve bu durumun sürdürülebilirliğinin garantörlüğü iddiasındaki bir parti gözler önüne çıkmaktadır.

ATAKA'nın gösterdiği etkinin bir benzerini de Türkiye'de bir kısım göçmen dernekleri sergilemektedir. 1989 dramının acısını sürekli canlı tutmaya, asimilasyon tehdidinin tamamen yok olmadığına, HÖH'ün bu zorlu mücadelede yalnız bırakılmaması gerektiğine yönelik propagandalarla Türkiye'deki çifte vatandaşlardan duygusal, romantik bir söylemle oy sağlanmaktadır. Ayrıca hem ATAKA'nın Türk düşmanı ve HÖH düşmanı söylemi hem de Türkiye'deki oy potansiyelinin keşfedilmesinin HÖH'ün

²⁰ Korman İsmailov, HŞHP Genel Başkanı ve HÖH eski Gençlik Kolları Başkanı, görüşme, 21.01.2014.

²¹ Nadege Ragaru, "Un Parti Nationaliste Radical en Bulgarie: Ataka ou le Mal-Etre du Postcommunisme," *Presses de Sciences Po / Critique Internationale*, 2006/1 no: 30, s. 41-42.

ulusal partiye dönüşümüyle ortaya çıkmış olması da HÖH açısından olumlu bir gelişmedir. Öyle ki etnik parti olarak tanımladığımız yıllarda özellikle Ahmet Doğan, Türkiye ile ilişkileri mümkün olduğunca düşük seviyede tutarak Bulgaristan’da HÖH’e yönelik ulusal bir tehdit algısının yaratılmasına engel olmuştur. Bununla birlikte partiden radikallerin uzaklaştırılması, rövanşist bir politika izlenmeyeceğinin sürekli tekrarlanması, barışçıl ve uzlaşmacı bir yaklaşım sürdürülebilmesi o dönem açısından ATAKA gibi bir partinin olmaması nedeniyle görece kolaylıkla yapılabilmektedir.

HÖH’ün Liberal Anlayışla Ulusal Partiye Dönüşümü (2001-2006 dönemi) ve Günümüzde Yeni Radikal Sağın Yükselişi ve Bulgaristan Türklerinin Olası Yeni Göçleri Üzerine

Liberalizmden bahsetmeden, etnik partiden ulusal partiye dönüşümün anahtarı olan liberalleşmeyi HÖH açısından doğru bir şekilde açıklamak mümkün değildir. Liberalizmin, devletin merkezîyetçiliğine ve mutlakîyetine karşı bir eğilim olduğunu söylemek gerekir.²² Bu şekilde liberalizm, devletin müdahalesine karşı bireylere sivil özgürlüklerini kazandırmaktadır. Altın çağını gelecekte arayan bir ideoloji olan liberalizm, ileriye bakan ve özgürlüklere vurgu yapan bir yol izlemektedir. Sonuç olarak birey kavramı ve hukukun üstünlüğü kilit rollere sahiptir. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak bir tanıma ulaşıldığında liberal teori, hukukun üstünlüğü yoluyla bireysel hakları koruma altına almaktadır.

Liberal politika, devletin liberal ilkeler doğrultusunda yapılandırılmasını amaçlar. Feodal hiyerarşik yapılar yerine eşit yurttaşlar arasında bir *toplumsal sözleşme* öngörmektedir. Bu çerçevede liberaller Locke’tan *yönetilenlerin rızası*, Montesquieu’den *güçler ayrılığı* ve *denge ve denet* ilkelerini almışlardır.²³ HÖH’ün toplumsal bir uzlaşma temelinde oluşturulacak yeni anayasa ile birlikte barışçıl bir çözüm süreci yürütmek istemesi bu ilkeler çerçevesinde anlam bulmaktadır. Liberal politikanın temelinde yer alan bireysel özgürlüklerin geliştirilmesi isteği de HÖH açısından kolektif olarak bir etnik grubun hakları mücadelesinden kaçınmasına yol açarak ulusal parti söyleminin altını doldurmaktadır. Liberal politikanın temelinde anayasal devlet sistemine olan bağlılık ile HÖH’ün toplumsal uzlaşma ile oluşturulmuş demokratik ve barışçıl yaklaşımı arasında paralellik bulunmaktadır. Ancak klasik liberalizmden farklı olarak Bulgaristan’ın komünist geçmişi ve günümüzde üye olduğu AB’nin sosyal politika öncelikleri hesaba

²² Fatmagül Berktaş, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, içinde Birsen Örs (Ed. by.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 50.

²³ Berktaş, *a.g.e.*, s. 63.

katıldığında²⁴ HÖH'ün sosyal liberalizme yakın bir duruş sergilemesi kabul edilebilir bir gelişmedir.

Sosyal liberalizm ile klasik (veya neo-klasik) liberalizm arasında temel farklılık piyasanın işleyiş düzeni üzerinedir.²⁵ Sosyal liberalizme göre var olan piyasa işleyişi fırsat eşitliği sağlamamakta, dezavantajlı konumda olanları önemsememektedir. Bu doğrultuda kaynakların kullanımında da eleştiriler getiren sosyal liberaller; okul, konut, toplu taşıma, altyapı hizmetleri gibi temel ihtiyaçların öncelikli olmaları gerektiğini belirtmektedirler. Bunun yolu olarak da *sosyal refah devletini* işaret ederler. HÖH'ün seçmen kitlesinin çok büyük bir kısmını oluşturan Bulgaristan Türkleri'nin toplumsal açıdan dezavantajlı bir kesimi oluşturması, bu eğilimde bir liberal parti politikasını haklı çıkarmaktadır. Ancak AB içerisinde de devam eden sosyal politikalar ile neo-liberal politikalar geriliminin bir benzerini HÖH ve Bulgaristan'da da görmek mümkündür. HÖH, mümkün olduğunca sosyal liberalizme ağırlık vererek hem liberal kimlikte devamlılığı hem de Bulgaristan Türkleri nazarında meşruiyetinin devamlılığını sağlayabilecektir. Ancak elbette HÖH'ün, AB içinde bağlı olduğu ALDE çerçevesinde ortaya çıkan eğilimler doğrultusunda problemlerle yüz yüze kalması mümkündür.

HÖH'ün anayasal düzen ve hukukun üstünlüğü vurgularını taşıyan liberal parti söyleminin devletler arası ilişkilerin çoğulcu yaklaşımlarla çeşitlendiği Batı'ya yönelik sürecinin bir parçası olduğunu belirtmek gerekir. Bu çerçevede AB üyeliği yanı sıra AGİT başta olmak üzere çok sayıda uluslararası örgütün Bulgaristan'da demokrasinin gidişatı, azınlık hakları ve özgürlükleri konusunda taraf olması, HÖH'ün dış politikasının ana hatlarını oluşturmaktadır. Böylelikle devlet-merkezli bakış açılarını zorlayan çoğulcu yaklaşımlardan neo-liberalizm adı altında²⁶, HÖH dış politikasında bahsetmek mümkün olacaktır.

Liberalizmin beş temeli dayanağı vardır: Temel hak ve özgürlükler, sınırlı devlet, anayasacılık, tarafsız devlet ve hukukun üstünlüğü. Temel hak ve özgürlükler başlığı altında belki de HÖH açısından getirilen en önemli yaklaşım kolektif haklar savunusu söyleminin yerini bireysel hakların savunusu söyleminin almış olmasıdır. Böylelikle HÖH, çok rahat bir şekilde etniklikten sıyrılmayı başararak ulusallaşmıştır. Liberaller kanunların özgürlükleri sınırladığından değil, koruduğundan bahsetmektedirler. Bu

²⁴ Aziz Çelik, *AB Sosyal Politikası Uyum Sürecinin Uyumsuz Alanı*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 92-93.

²⁵ Berktaş, **a.g.e.**, s. 89.

²⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 155.

nedenle de anayasal ve hukuksal süreçler artık HÖH için yeni bir mücadele sahasına dönüşmüştür.

Liberal siyasetin bir diğer ayağı olan piyasa ekonomisi modeli tarımsal nüfusun çoğunlukta olduğu Bulgaristan Türkleri açısından memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Bu model devleti iktisadi hayatın dışına çıkarırken, ona iktisadi hayatı kontrol görevini vermektedir. Devlet desteği ve yardımını bekleyen tarım nüfusu açısından bu ezber bozan bir siyasettir. Bu süreçte partinin önceliği özellikle tütün üreticisini memnun edecek düzenlemeler olmuştur.

Liberal partilerin net bir ideolojileri ve aynı şekilde net, detaylıca ve açıkça tarif edilmiş programları vardır. Çoğulculuğu ve demoktarik politikayı hedef almaktadır; parti kimliği bu şekilde netleşmektedir. Bu şekilde tanımlanmış bir ideoloji HÖH için biçilmiş kaftan olarak görülebilir ancak daha da önemlisi üçüncü parti, denge partisi olmak meselesidir. Avrupa ülkelerine bakıldığında genellikle muhafazakâr sağ parti olarak Hıristiyan Demokrat Parti görülürken diğer kanatta da mutlaka bir Sosyal Demokrat Parti yer almaktadır. Tam da bu noktada iki kanat arasındaki ilişkileri normalleştiren, dengeleyici ve de en önemlisi belirleyici bir parti olarak Liberal Parti ön plana çıkmaktadır. Dönemin HÖH Genel Başkanı Lütfi Mestan'ın 2014 seçimlerine gidilirken verdiği bir beyanatta *“Bulgaristan'ı çok ağır reformlar bekliyor. Bunların gerçekleşmesi büyük destek istiyor. Bu yükü tek bir parti taşıyamaz. Hak ve Özgürlükler Hareketi iktidara katılmıyorsa bence yeni hükümetin uzun ömürlü olması beklenmemeli.”* diyerek HÖH'ün Batı'ya uyumlulaşma sürecinde zorunlu bir hükümet ortağı olması gerektiği görüşünü yinelemiştir.²⁷ Ayrıca daha sonrada Vatansaver Cephe ile hükümet kuran GERB partisini radikallere hükümetin kapılarını açmakla eleştirmiştir. HÖH'ün liberal- merkez parti olmaktadır en temel amacı Bulgaristan siyasetinin Türk düşmanlığı üzerinden kendini var etmeyen tüm kesimleriyle diyalog kurabilen, çözüm üretebilen bir parti olmaktır.

Etnik partiden ulusal partiye dönüşümde liberal anlayışın XX. yüzyılın son yıllarında getirdiği en önemli değişiklik kolektif haklar savunusunun yerini bireysel hakların almış olmasıdır. İşte tam olarak kolektif haklardan bireysel haklara yönelen HÖH böylelikle etniklikten de sıyrılmış olmaktadır. Böylelikle, ulusal parti olmasının kapısı liberal anlayış adlı anahtarla sonuna kadar açılmıştır. Bir yandan da parti içerisinde etnik parti olarak yola devam edilmesinin, Bulgaristan siyasi hayatında belirsiz bir geleceğe, yeniden kapatma davalarına konu olunmasına yol açabilecek bir tehlikeye yol

²⁷ TRT Türk, Bulgaristan Erken Seçime Kilitlendi, <http://www.trtturk.com/haber/bulgaristan-erken-genel-secime-kilitlendi-85746.html>

açmasından çekiniliyordu. Bu dönüşümün temelleri kurulurken ve ulusal parti imajı sağlam bir zemine oturtulurken 1998 yılında Ahmet Doğan yaptığı bir konuşmada partinin bir sonraki liderinin adı Ivan olursa çok mutlu olacağını dile getirmiştir. Bu söz elbette ki büyük bir projenin, liberal-merkez anlayışın ve ulusal partiye dönüşümün ilk adımlarındandır. Aynı yıl Liberal Demokrat Birliği, birçok küçük ölçekli kuruluşun ve eski Cumhurbaşkanı Jelev'in de katılımıyla kurulmuştur. Bu oluşum iki açıdan önemlidir. İlk söylenmesi gereken yanı anti-komünist ve eski komünistler karşılığında bir alternatif oluşturmasıdır. İkinci olarak da bu iki kanat arasında dengeleyici ve de belirleyici siyasi misyon üstlenmektir. Ahmet Doğan'ın HÖH için denge partisi tanımını ısrarla kullanmasının altında bu iki yönlü durum bulunmaktadır. 2001'de hükümet ortağı olacak iki partiden HÖH, 2003 Dakar'da Liberal Enternasyonale üye olurken, hükümetin büyük ortağı kralın partisi NDSV'nin üyeliği 2005'te Sofya'da olacaktır.

2001 yılında NDSV ile birlikte hükümet kurulması HÖH açısından liberal anlayışa geçişin kırılma noktasıdır. Bulgaristan siyasi tarihi açısından da ilkleri getiren bu hükümetle birlikte Tarım ve Orman Bakanlığı ile bir Devlet Bakanlığı elde eden HÖH, aynı zamanda çok sayıda üst düzey kadroya da kendi isimlerini yerleştirme imkânı bularak Türk kimliğini Bulgaristan'da siyasi temsil anlamında o güne kadarki en üst noktasına taşımıştır.²⁸

İbrahim Yalimov ile 2014 Ocak'ta yaptığım görüşmede edindiğim bir bilgiyi sizlerle paylaşmak isterim. Ahmet Doğan 2001 yılındaki HÖH Ulusal Kongresi'nde Başkan Yardımcısı Osman Oktay ile fikir ayrılığına düşmüştür. Ahmet Doğan, on yıllık sürede HÖH'ün kurucu misyonunun tamamlandığını dile getirdiğinde, Osman Oktay siyasi partiden harekete dönülmesini ve siyasete DGB dâhilinde devam edilmesini savunmuştur. Öte yandan Ahmet Doğan, partide etnik ve dini söylem yerine liberal söylemin ağır basacağı bir sistemde demokratikleşen, AB sürecindeki Bulgaristan'ın denge partisi olunması gerektiğini belirtmiştir. Ahmet Doğan açısından, 2006 yılındaki HÖH VI. Olağan Ulusal Kongresi bu politik tercihin bir doğrulaması ve kutlaması niteliğindedir. 2006 yılındaki konuşmasında Ahmet Doğan parti üye kitlesinde ve gençlik örgütünde genişlemenin ve özellikle de liberal düşünce taraftarlarının büyük oranda artışının gururunu ve mutluluğunu dile getirmektedir. Ahmet Doğan'a göre: *“Rakamlarla tasvir edilen bu çerçeve*

²⁸ Antonella Capelle-Pogacean, Nadege Ragaru, “En quoi les “partis ethnique” sont-ils “ethniques”? Les trajectoires du MDL en Bulgarie et de l’UDMR en Roumanie”, (çevrimiçi), <http://www.ceri-sciences-po.org/publica/qdr.htm>,

HÖH'ün son altı yıl içerisinde örgütsel ve de siyasal değişim ve gelişimde olduğunu net bir şekilde göstermektedir."²⁹

Hak ve Özgürlükler Hareketi Tüzüğü'nün ilk maddesinin ikinci paragrafında şöyle yazmaktadır: "*HÖH, Liberal Enternasyonal (LI) ve Avrupa Liberal-Demokrat Partisinin (ALDE) üyesi olup bir liberal-demokratik partidir.*" Partinin liberal anlayışta ve ulusal nitelikte olmasının birbirinden ayrılamaz bir bütün olmasını liberal olmasıyla birlikte ulusal parti kimliği kazanması açısından yorumlamak mümkündür. Bütün Bulgaristan vatandaşlarına seslenebilmelerinin ve aynı zamanda kuruluşlarındaki hedefler doğrultusunda hareket edebilmelerinin yoludur. Birçok eleştiri partinin kuruluşundaki azınlık hak ve özgürlüklerinin korunması hedeflerinden uzaklaştığı noktasındadır. Ancak bunun cevabı parti tüzüğünün ilk maddesinin ilk paragrafında açık bir şekilde bulunmaktadır:

*"Hak ve Özgürlükler Hareketi /HÖH/ - Uluslararası insan hakları sözleşmesi, Avrupa insan hakları ve esas özgürlükleri koruma mukavelesi, Ulusal azınlıkları koruma çerçeve anlaşması ve başka uluslararası anlaşmalar ve ülke Anayasası ve kanunları uyarınca Bulgaristan'daki azınlıkların hak ve özgürlüklerini sayarak, tüm Bulgaristan vatandaşlarının birliğine yardım etmek amacı ile kurulmuş, bağımsız kamu-siyasi bir organizasyondur."*³⁰

HÖH 1989 sonrasında gelenekselleşmiş göç refleksini kırmış ve siyaset yapmayı tercih etmiştir. Bu yolda Ahmet Doğan, siyasi ve idari kadroları yetiştiren üç kademeli bir üretim hattından bahsetmektedir: parlamento, yerel teşkilat ve parti. Bu üç ana ekseninde çok sayıda insan yetiştirilmiş ve Bulgaristan Türkleri açısından yeni bir saha açılmıştır. Ayrıca bu üçlü sistemin dışında çok sayıda akademik burslar sağlayan HÖH'ün bu anlamda örnek bir parti olduğunun altını çizmektedir. HÖH, bu bursları sağlayarak Bulgaristan'da kendine bağlı bir aydın kesim oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu ihtiyaçta özellikle 1989 göçünün yarattığı eğitilmiş insan erozyonunun önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Tüm bu kazanımlar, ATAKA'nın dâhil olmasıyla kurulan ve güçlenerek hükümet ortağı olan radikal sağ ve Türk düşmanı hareket yüzünden tehlikeye girmiştir. Geçtiğimiz 2017 seçimlerde eski Genel Başkan Lütfi Mestan'ın ayrılarak DOST adlı yeni bir parti kurması

²⁹ Ahmet Doğan, HÖH VI. Olağan Genel Kongresi Konuşması, 01.04.2006.

³⁰ HÖH Tüzüğü, I. Genel Durumlar, 1. Madde; <https://www.dps.bg/tr/t-z-k.html>

HÖH açısından ve Bulgaristan’da azınlık hak ve özgürlüklerinin savunusu, normalleşmiş ve sürdürülebilir bir demokratik siyaset açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. HÖH’ün aldığı oylar aşağıdaki grafikte görüldüğü gibidir;

Seçim	Oy	Yüzde %	Sandalye (240)	Hükümet
1990	491.596	8.03	23/400 Kurucu Meclis	Muhalefet
1991	418.168	7.6	24	Muhalefet
1994	283.094	5.44	15	Muhalefet
1997	323.429	7.6	19	Muhalefet
2001	340.395	7.45	21	İktidar
2005	467.400	12.81	34	İktidar
2009	610.521	14.45	38	Muhalefet
2013	400.466	11.31	36	İktidar
2014	487.134	14.84	38	Muhalefet
2017	315.976	9.2	26	Muhalefet

Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Karşıtlığı: ATAKA ve Vatansever Cephe

2005 yılında kurulan ATAKA, Bulgaristan siyasal yaşamında Türk ve Müslüman karşıtı politikaların merkezinde yer almış bir siyasi parti görünümündedir. Dört seçime katılan ATAKA’nın oy ve sandalye grafiği şu şekilde oluşmuştur:

Seçim	Oy	Oran %	Sandalye	Hükümet
2005	296.848	8.14	21	Muhalefet
2009	395.707	9.36	21	Muhalefet
2013	258.481	7.30	23	Muhalefet
2014	148.262	4.52	11	Muhalefet

ATAKA’nın aldığı en yüksek oylar HÖH’ün hükümet ortağı olduğu yıllara denk gelmektedir. Türk azınlığın partisi olarak görülen HÖH’ün hükümet ortağı olması, radikal sağda Türk düşmanı oyların artmasına ve konsolide olmasına imkân vermiştir. 2009 seçimleri sonucunda parlamentoda eşine az rastlanır bir denge ortaya çıkmış; ATAKA Genel Başkanı Siderov’un bireysel olarak verdiği güvenoyu ile HÖH’ün de içinde bulunduğu hükümet görevine başlayabilmiştir. Tabanında bu tek oyun memnuniyetsizliği, git gide azalan oy oranıyla karşılık bulan ATAKA, 2017 seçimlerinde Birleşik Vatanseverler ile seçim koalisyonu yapmıştır. Bu yeni radikal sağ hareket daha sert bir Türk düşmanlığı göstermekte ve Avrupa Birliği nezdinde radikal sağ oluşumlarla

işbirliği ile hareket etmektedir. 2014 seçimlerinde 19 sandalye kazanan radikal sağ oluşum, 2017 seçimlerindeyse 27 sandalye kazanarak Bulgaristan siyasal yaşamında HÖH'ün elde ettiği üçüncü parti konumunun sahibi olmuştur.

Hak ve Özgürlükler Hareketi ile DOST Partisi Ayrılığı Üzerine

Ahmet Doğan'ın ve partililerin kendilerini geçtiğimiz dönemde sıklıkla *denge partisi* ve *üçüncü parti* olarak adlandırdıklarını görmekteyiz. 2017 seçimlerinde bu durum bir son bulmuştur. Bu senaryoda radikal sağdaki ivme ve toplumsal destek kadar, Türk azınlık oylarının başta DOST parti lehine bölünmüş ve fakat %4'lük barajın altında kalarak temsil edilememiş olmasının rolü vardır. Bu seçimlerde DOST Partisi 100.479 oy ile %2,94 oy oranına ulaşabilmiştir. HÖH ve DOST'un aldığı oyların toplamı bile 2014 HÖH oylarının aşağı yukarı 70.000 gerisinde kalmıştır. Bu gerileme bir yandan liberal oyların kaçıışı bir yandan da parti bölünmesine tepki dolayısıyla kaçan oylar olarak okunabilir.

HÖH'ün liberal anlayışla ve ulusal parti söylemiyle sağladığı tüm kazanımlar, barışçıl demokratik siyasette sağladığı bütün ilerlemeler böylelikle risk altında kalmaktadır. Yükselen Türk düşmanı söylemin hükümet ortağı olması HÖH açısından ve kendisinden koparak kurulan başta DOST ve HŞHP olmak üzere diğer siyasi partilerde etnik söylemin yeniden belirmesine neden olmaktadır.

Etnik parti söylemine dönüş, azınlık oylarıyla ve bu oylara karşılık gelecek sınırlı politikalarla kısıtlanmış bir siyaset alanını işaret etmektedir. Bulgaristan siyasetinde marjinalleşme tehlikesi yaşayacak HÖH ve Türk partilerinin genel seçimlerde ittifak kurmaları fakat yerelde kendi aralarında rekabete girişmeleri 1989'dan beri sağlanan kazanımların sürekliliği açısından ve Bulgaristan Türklerinin hak ve özgürlüklerinin korunması anlamında değerli olacaktır.

Etnik partiye dönüş yaşayan HÖH'ün ötekileşmesi, Bulgaristan Türkleri açısından geçmiş reflekslerin tekrarına, göçün yeniden düşünülmesine orta vadede neden olabilir.

1989'dan Günümüze Bulgaristan'dan Göçler

Bulgaristan, Avrupa Birliği'nin gelir seviyesi düşük ülkeleri arasında yer almaktadır. 2007 yılında Avrupa Birliği üyesi olmuştur. 2014 yılına gelindiğindeyse Bulgaristan vatandaşlarının diğer Avrupa Birliği ülkelerinde sınırsız oturma ve çalışma izni elde ettiklerini görmekteyiz. Bu dönemde Batı Avrupa ülkelerinde çeşitli spekülasyonlar üzerinde durulmuşsa da Bulgaristan'dan Batı'ya toplu bir göç yaşanmamıştır. Genel olarak Bulgaristan'ın göç haritası üzerinde durmaktansa Bulgaristan'da ve Türkiye'de yaşayan Bulgaristan Türklerinin Batı Avrupa ülkelerine göçü üzerinde durmaya çalışacağım. Henüz detaylı çalışılmamış bu göç konusunda Temmuz 2019'da gerçekleştirdiğim Hollanda, Den Haag saha çalışmasının

faydalı veriler ve analizler ortaya koyacağını umuyorum. Hâlihazırda göç etmiş ve Hollanda'ya yerleşmiş bu insanlar ile yapılan görüşmelerin olası ve geniş çaplı göçler açısından bizlere fikir vereceğini düşünüyorum.

Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne girmesi öncesi ve sonrasında göç eden kesimin etnik ve dini aidiyetini araştıran çalışma gösteriyor ki 2014 sonrası oturma ve çalışma izinleri Bulgaristan Türklerinin Batı Avrupa ülkelerine göçünü hızlandırmıştır. 2014 öncesine oranla Bulgaristan Türklerinin göçü aşağı yukarı üç kat artış göstermiştir. Bir diğer grafikte görüyoruz ki Avrupa'da yaşayan Türkler sınıflandırmasında özellikle Hollanda 30.000 civarında bir Bulgaristan Türküne ev sahipliği yapmaktadır.³¹ Bu noktada saha çalışmasını Hollanda'da yapma gerekliliği doğmuştur.

Açık Toplum Enstitüsü'nün Sofya merkezinde hazırlanmış 2017 Bulgaristan'da Göç Akımları raporuna göre³² 2016 itibariyle Bulgaristan doğumlu 719.000 kişi Bulgaristan dışındaki Avrupa ülkelerinde yaşamakta ve çalışmaktadır. Ülke nüfusunun yedi milyon civarında olduğu düşünülürse, %10'u aşkın bir nüfusun Avrupa ülkelerinde yaşadığını söylememiz gerekir.

	Üyelik Öncesi %	Üyelik Sonrası %	Üyelik Etkisi	Genel Yüzde %
Yalnız Bulgarca	83.7	53.4	-	62.1
Türkçe	13.8	38.5	+	31.4
Romanca	2.6	8.1	+	6.5
Ortodoks	73.5	57.1	-	61.8
Müslüman	13.8	31.2	+	26.2
Diğer Dinler	1.3	3.7	+	3.0
Dinsiz	11.5	7.9	-	8.9

33

Avrupa Birliği üyeliği öncesine göre Bulgaristan Türkleri'nin göç eğilimi üç kat artmıştır. Avrupa Birliği üyeliği öncesinde Türkçe konuşan %13,8'lik

³¹ The Sofia Echo, "Turkish Bulgarians fastest-growing group of immigrants in The Netherlands", 29.09.2015.

³² Georgi Angelov, "Migration Trends in Bulgaria – 10 Years in EU", Open Society Institute, Sofia, October 2017.

³³ Açık Toplum Enstitüsü Sofya Ofisi'nin Ekim 2017 tarihli Bulgaristan'dan Göç Eğilimleri adlı rapordan alıntılanmıştır.

kesim ile Müslüman olan %13,8'lik kesim üyelik sonrasında %30'ların üzerine çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, Bulgaristan'da nüfusa oranla göç en çok Bulgaristan Türklerinde görülmektedir. Nüfuslarının Bulgaristan'da %9-10 civarında olduğu tahmin edilen Bulgaristan Türklerinin göç eden Bulgaristan vatandaşları arasındaki oranı %30ları geçmektedir. Öte yandan saha çalışmasında karşımıza çıkan gerçek, buraya göç etmiş Bulgaristan Türklerinin büyük bir kısmının da Türkiye'den geldiğidir.

Den Haag Saha Çalışması

Saha çalışmam güncel ekonomik göçün dinamiklerini analiz açısından ve Türkiye'ye yani anavatanına göç yerine bir alternatif olarak ortaya çıkan Batı Avrupa yöneliminin incelenmesi açısından dikkate değer veriler ortaya koymaktadır. Saha çalışmasını Temmuz 2019'da Den Haag, Hollanda'da gerçekleştirdim. Sahaya girişim *Etnik Partiden Ulusal Partiye Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi* yüksek lisans tezimi yazdığım dönemde kurduğum sosyal ağlar neticesindedir.

Hollanda, Bulgaristan Türkleri'nin tercih ettiği bir Batı Avrupa göç ülkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ülkede 30.000 civarında Bulgaristan Türkü yaşadığı *Turks in Bulgaria and the Netherlands: A comparative study of their acculturation orientations and outcomes*³⁴ adlı yayında öngörülmektedir. Bu nedenle kendime Hollanda dâhilinde bir saha arayışına girdim ve bağlantılarım ile Den Haag tercihinde bulundum. İki haftalık bir konaklama süresinde 17 görüşme yaptım. Görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşme formatındadır. Görüştüğüm kişilerin 11'i işçi olarak çiçek, inşaat, tarım alanlarında çalışırken; 4'ü kendi işlerinde çalıştıklarını belirtiyor ki terzi, kuaförlük ve restoran işletmeciliği alanlarında faaliyet gösteriyorlar (Biri hâlihazırda işsiz ve devletin sosyal yardımlarıyla yaşıyor belli bir süre için). Geriye kalan 2 kişi ise beyaz yakalıdır.

Çoğu Kırcalı'ya bağlı Mestanlı ve Cebel civarındaki bölge kökenli olduklarını dile getiriyor. 1989 göçü ile Türkiye'ye geldiklerini dile getiren görüşmecilerim Bursa'ya yerleştiklerini, hatta yedi görüşmecimin Bursa'nın Yunuseli Mahallesi'nden de komşu olduklarını öğreniyorum. Böylelikle Bulgaristan Hollanda hattındaki göçten ayrı olarak Bulgaristan'dan Türkiye'ye ve ardından Hollanda'ya, özelde Kırcalı, Bursa, Den Haag şeklinde alternatif şehirlerarası bir göç haritasına rastlıyorum. Çifte

³⁴ Radosteva Dimitrova ve Fons van de Vijver, "Turks in Bulgaria and the Netherlands: A comparative study of their acculturation orientations and outcomes", *International Journal of Intercultural Relations*, Volume 40, May 2014, s. 76-86.

vatandaşlığın üç şehirdeki halleri üzerine çalışmamı yoğunlaştırmayı hedefliyorum³⁵.

Beyaz yakalı kesimi hariç tutacak olursak, Bulgaristan Türklerinin, Hollanda toplumunun geri kalanına görece mesafeli ve yarı kapalı bir sosyal model oluşturmuş, en çok teması Bulgaristan ve Doğu Avrupalı göçmenlerle kurmuş bir yapıda olduklarından bahsetmek mümkündür. Bu yapıda Bulgaristan'da uzun yıllar yaşamış kesim geri dönme, emekliliğini orada geçirme isteği duyarken daha genç nesillerde buna rastlamak zordur.

Bulgaristan ve Türkiye doğal güzellikleri ve hesaplı tatil olanaklarıyla genç nesiller açısından cezbedici bir hal almış görünmektedir. Anavatana temelli dönüş isteği yerine kısa süreli turistik seyahatler genç jenerasyonlarda görülmektedir. Nesiller arasında düşünce yapısı farklılıklarının göç ile kalıcılık arasında kesin bir fark oluşturduğu Bulgaristan Türkleri özelinde görülmektedir.

Bulgaristan, genç nüfusunu kaybederken yaşlı nüfus açısından da cazibe merkezi haline gelmektedir. Özellikle Batı Avrupa ülkelerine göç eden genç nüfusa karşılık emeklilik çağında köyüne, kasabasına, şehrine yani memleketine dönüş de göçün iki taraflı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu dönüşler ülkeye sermaye ve ekonomik canlılık getirmekle birlikte gelen kesimin görece yaşlı olması hizmet sektörü açısından da başta sağlık olmak üzere öncelikli alanlarda yatırım gereği oluşturmaktadır.

Sonuç Yerine Öneriler

Türkler ve göçmenler arasında milliyetçi söylemler Bulgar milliyetçiliğini besler ve güçlendirir, ırkçılık karşıtı tutum esas olmalıdır. İnsan hakları avukatları yetiştirilmelidir. Türkiye'deki siyasetten uzak ve Bulgaristan Türklerinin çıkarlarını esas alan bir politika söylemi inşa edilmelidir.

AB ve Türkiye'deki emekli göçmenlerin geri dönüşü teşvik edilmeli, göçmen gelirleri azınlık bölgelerini güçlendirdiği göz önünde bulundurulmalı, ancak yaşlı insanların dönüşlerinde en önemli sıkıntı olan sağlık hizmetinde iyileşme sağlanmalı, hastane sistemi geliştirilmelidir.

HÖH ve DOST Ankara'dan bağımsız ve yerel halkın beklentilerini esas alan politikalar geliştirmeli, popülist söylemleri bırakıp, yerel seçimlerde rakip, genel seçimlerde ortak olabilmelidir.

³⁵ Temmuz 2019 Den Haag şehri saha çalışmasında bulunulan mekanlar Türklerin yoğun bulunduğu Transvaal Mahallesi, Paul Krugerplein, De la Reyweg, Dierenselaan ve son olarak da Pazar yeri olan Haagse Markt'tir.

Kaynakça

- Açık Toplum Enstitüsü Sofya Ofisi'nin Ekim 2017 tarihli Bulgaristan'dan Göç Eğilimleri Raporu.
- AKIN, Haydar Eren, "Etnik Partiden Ulusal Partiye Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015. (<https://tez.yok.gov.tr>)
- ALONSO, Sonia, , *Enduring ethnicity : the political survival of incumbent ethnic parties in Western democracies*, Madrid, Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, 2005.
- ANGELOV, Georgi, "Migration Trends in Bulgaria – 10 Years in EU", Open Society Institute, Sofia, October 2017.
- BERKTAY, Fatmagül, "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", içinde Birsen Örs (Ed. by.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Bulgaria expels Turkish diplomat for conducting Islamist activity, <https://www.euractiv.com/section/central-europe/news/bulgaria-expels-turkish-diplomat-for-conducting-islamist-activity/>
- Bulgaristan'da Rus Uçağı Krizi, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/12/28/bulgaristanda-rus-ucagi-krizi>.
- CAPELLE-POGACEAN, Antonella-Ragaru Nadege, "En quoi les "partis ethnique" sont-ils "ethniques"? Les trajectoires du MDL en Bulgarie et de l'UDMR en Roumanie", (çevrimiçi), <http://www.ceri-sciences-po.org/publica/qdr.htm>,
- CHANDRA, Kanchan, "Ethnic Parties and Democratic Stability", *Perspectives on Politics*, Vol. 3, No. 2, Jun., 2005, American Political Science Association, (çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/i288406>.
- ÇELİK, Aziz, *AB Sosyal Politikası Uyum Sürecinin Uyumsuz Alanı*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
- DAYIOĞLU, Ali, *Toplama Kampundan Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- DIMITROVA, Radosteva ve van de Vijver, Fons, "Turks in Bulgaria and the Netherlands: A comparative study of their acculturation orientations and outcomes", *International Journal of Intercultural Relations*, Volume 40, May 2014, s. 76-86.
- DOĞAN, Ahmet, HÖH VI. Olağan Genel Kongresi Konuşması, 01.04.2006. *Donald in Conflict*, Berkeley, University of California, 1985.
- DUVERGER, Maurice, *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1984.
- GUIBERNAU, Montserrat, *Milliyetçilikler*, Çev. Ayşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmak Yayınevi, 1997.
- HOROWITZ, Donald L., "Structure and Strategy in Ethnic Conflict", *Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics*, Washington, D.C., April 20-21, 1998, s. 25- 33.
- HÖH Tüzüğü, I. Genel Durumlar, 1. Madde; <https://www.dps.bg/tr/t-z-k.html>
- İSMAİLOV, Korman, HŞHP Genel Başkanı ve HÖH eski Gençlik Kolları Başkanı, görüşme, 21.01.2014.
- MCCLOUGHLIN, Peter John, "Horowitz's Theory of Ethnic Party Competition and The Case of The Northern Ireland Social Democratic and Labour Party, 1970-79", (çevrimiçi), <http://www.informaworld.com/openurl?genre=article&issn=1353-7113&volume=14&issue=4&spage=549>.
- ORAN, Baskın, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 48, No: 1-4, 1993, s. 126.

- ÖZGÜR BAKLACIOĞLU, Nurcan, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul, Der Yayınları, 1999, s. 21.
- RAGARU, Nadege, "Un Parti Nationaliste Radical en Bulgarie: Ataka ou le Mal-Etre du Postcommunisme," *Presses de Sciences Po / Critique Internationale*, 2006/1 no: 30, s. 41-42.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 155.
- The Sofia Echo, "Turkish Bulgarians fastest-growing group of immigrants in The Netherlands", 29.09.2015.
- TRT Türk, Bulgaristan Erken Seçime Kilitlendi, <http://www.trtturk.com/haber/bulgaristan-erken-genel-secime-kilitlendi-85746.html>
- VAN COTT, Donna Lee, *From Movements To Parties in Latin America: The Evolution of Ethnic Parties*, New York, Cambridge University, 2005.
- VASSILEV, Rossen V., "Post-Communist Bulgaria's Ethnopolitics", Ohio States University, *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, no. 2, December 2001, 37-53.
- WHITEHEAD, Cameron Ean Alfred, *The Bulgarian Horrors: Culture and the International History of the Great Eastern Crisis, 1876-1878*, Doctor of Philosophy Thesis, The University of British Columbia, 2014.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN TÜRKİYE'DE OLUŞTURDUKLARI SINIR-AŞIRI ALANLAR

Beycan HOCAOĞLU*

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlardan geri çekilme süreci ile kaybedilen topraklar, hedefi henüz elden çıkmamış topraklar olan büyük bir göç kitlesini de kaynağını oluşturmuştur. Söz konusu göçler Rumeli'de toprak kayıplarını başladığı ilk yıllardan günümüze kadar devam etmiş ve günümüz Balkan devletlerinin etnik ve kültürel yapısını etkileyen en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun geri çekilmesi ile yeni kurulan bağımsız Balkan devletlerinin tek uluslu, etnik açıdan homojen bir devlet kurma çabası bu göçlerin temel çıkış sebebidir. Bu açıdan günümüzde dahi ulusal nüfusun etnik kompozisyonunda en fazla Türk-Müslüman nüfus oranına sahip ülke olan Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaşanan göçler ayrı bir öneme sahiptir. Bulgaristan'ın fiilen bağımsızlığını kazandığı 1878 yılından sonra Türk nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranında günümüze kadar meydana gelen dramatik değişiklikler bu göçün boyutunu da açıkça ortaya koymaktadır

Tablo 1 Bulgaristan'daki Türk nüfusu ¹

<i>Yıl</i>	<i>Türk Nüfusu</i>	
<i>1878</i>	466.000	% 26,0
<i>1880</i>	523.099	
<i>1887</i>	607.331	% 19,0
<i>1905</i>	488.010	
<i>1920</i>	600.000	% 10,0
<i>1946</i>	675.000	% 9,6
<i>1956</i>	656.025	% 8,6
<i>1965</i>	746.755	% 9,2
<i>1992</i>	800.052	% 9,4
<i>2001</i>	746.664	% 9,4

* Dr. Öğr. Üye., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, beycan.hocaoglu@gmail.com

¹ В. Стоянов, *Турското Население Между Полосите На Етническата Политика* (София, 1998).

Bulgaristan bağımsızlığın hemen akabinde o dönemki Bulgaristan Knyazlığı ve Doğu Rumeli vilayetleri içerisindeki toplam Türk nüfusu %25'i aşkın iken daha sonraki yıllarda özellikle de Balkan Savaşlarının ardından nüfusu büyük oranda Türklerden teşekkül eden yeni toprakların kazanılmasına rağmen Türklerin toplam nüfus içerisindeki oranı % 10'lara kadar düşmüştür (Tablo 1).

Her ne kadar 1950'lere kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin miktarı hakkında kesin bilgiler vermek zor olsa da 1878 yılından günümüze kadar gerçekleşen göçler ile Türkiye'ye gelen göçmenlerin miktarı Tablo 2'de verilmiştir.

<i>Yıl</i>	<i>Göç Edenlerin Miktarı</i>
<i>1878 - 1912</i>	350.000
<i>1912 - 1925</i>	100.000
<i>1928</i>	11.000
<i>1929</i>	11.568
<i>1930</i>	1.648
<i>1931</i>	2.148
<i>1932</i>	1.452
<i>1933</i>	680 – 1.382
<i>1934</i>	3.740
<i>1935</i>	5.672
<i>1936</i>	11.730
<i>1937</i>	10.000 – 13.490
<i>1938</i>	16.000 – 20.452
<i>1939</i>	15.458
<i>1948</i>	45
<i>1949</i>	1.528
<i>1950</i>	55.746
<i>1951</i>	98.262
<i>1952 - 1968</i>	23

<i>1969 - 1977</i>	52.392
<i>1978</i>	62.000
<i>1989</i>	310.000 – 370.000
<i>1989 - 2001</i>	16.000

Tablo 2 1878 – 2001 yılları arasında Bulgaristan’dan göç eden Türk nüfusu ²

Bulgaristan göçleri tarihsel süreç içerisinde süreklilik göstermişse de göç edenlerin miktarları bazı dönemlerde artmış bazı dönemlerde ise tamamen durmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar göç edenlerin miktarının 1878–1944, 1950–1951, 1969–1978 ve 1989 yılında arttığı görülmektedir (Tablo 2). Her dönemin göç dinamikleri ve gerekçeleri farklı olsa da 1990’lara kadar meydana gelen göçlerin temel nedeni Bulgar hükümetinin ülkedeki Türklerin nüfus nispetini düşük tutma çabası olmuştur. 1990’larda devlet güdümü ve kontrolündeki ekonomik sistemin çöküşü ile yaşanan kriz bu kez sadece Türkler için değil aynı zamanda ülkede yaşayan Bulgarlar için de göçün temel sebebi olmuştur.

Bulgaristan özelinde Balkanlar’dan gelen göçmenlerin karşılaştıkları temel sorunlardan birisi de hiç şüphesiz göçmenlerin iskânı olmuştur. Göçmenlerin iskânı ve Türkiye’de yerleştirildikleri ve/veya yerleşmeyi tercih ettikleri yerler ile ilgili 100 yılı aşkın süren göç sürecinde hiç şüphesiz bazı farklılıklar da meydana gelmiş olmalıdır. 19. yüzyılın sonunda göç süreci başladığında göçün çıkış noktası ile varış noktası arasındaki kültürel farklılıklar son derece küçük iken bu durum aradan geçen 100 yıllık süreç içerisinde değişmiş olmalıdır. Her ne kadar Balkanlar’da çizilen sınırların büyük çoğunluğu yapay olsa da her sınır kendi gerçekliğini de zaman içerisinde yaratır ve sınırların içinde kalanlar dışarıda kalanlardan farklı bir sosyal ve siyasi serüvenin nesnesi haline gelirler. Bu durum da kaçınılmaz olarak Bulgaristan’daki Türkler ile Türkiye’deki Türkler arasında farklılıklar yaratmıştır. Bu farklılıkların göçmenlerin yerleşme örüntüsünde nasıl bir değişiklik gösterdiğini anlamak için çalışmamızın bundan sonraki kısmında Türkiye’ye gelen Bulgaristan göçmenlerinin yerleşme örüntüsü tarihsel süreç içerisinde verilmiştir.

1877 - 1878 Osmanlı – Rus Harbi ve Balkan Savaşları Sonrasına kadar Göçmenlerin İskânı

18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yy’ın ilk yarısına kadar toprak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu bir yandan kaybettiği topraklarla ilgilenirken diğer yandan bu topraklardan gelen göçmenlerin iskânı sorunu ile de karşı karşıya

² Стоянов, а.г.е.,

kalmıştır. Özellikle 19. yüzyılda göçlerin artmaya başlaması ile 1860 yılında Muhacirin Komisyonu kurulmuş ve devlet bu tarihten sonra iskân siyaseti ile daha sistemli olarak ilgilenmiştir³.

Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da ilk ciddi kayıplarını yaşadığı 1877-1878 Osmanlı – Rus harbi sonucunda göç eden toplulukları, özellikle Yanya – Tırhala – Selanik – Edirne – İstanbul arasında kalan köy ve boş arazilere yerleştirerek askeri bir kordon oluşturmaya çalışmıştır. II. Abdülhamit, bu siyasetin başarıya ulaşabilmesi için Rumeli'den Anadolu'ya göçmen sevkini yasaklamıştır⁴. Osmanlı devletinin bu siyasetini başarısızlığa uğratmak için daha önce Doğu Rumeli'ye göç eden Bulgar ve Rumların Edirne vilayetine geri döndükleri bilindiğinden II. Abdülhamit bölgeye devlete sadık ahalinin yerleştirilmesini istemiştir⁵. Göçmenlerin Rumeli'de işgal edilmeyen topraklara yerleştirilmeye çalışılmasının bir diğer önemli nedeni de göçmenlerin geliş yolları üzerindeki en yakın yerlere bir an önce yerleştirilmesiyle hem göçmenlerin daha az sorunla karşılaşmalarını sağlamak hem de devlete olan maliyetlerini azaltmaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun izlemiş olduğu bu iskân siyasetinin etkilerini Osmanlı nüfus sayımlarından izlemek mümkündür. Osmanlı – Rus harbi öncesinde Edirne, Selanik, Manastır, İşkodra ve Yanya vilayetlerinde Müslüman nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının savaş sonrasında 1893 yılında hızla arttığını görmekteyiz (Harita 1 - Harita 2). Ancak Osmanlı İmparatorluğunun batı Balkanlardaki vilayetlerine ait 1893 ve 1897 yıllarına ait dinsel grupların toplam nüfus içindeki payını karşılaştırdığımızda dört yıllık bir süre içinde önemli sayılacak oranda demografik yapının Hıristiyanlar lehine döndüğü görülmektedir (Harita 2 - Harita 3). Balkan vilayetlerinin neredeyse tamamında gözlenen bu durum doğuya doğru gittikçe azalmakta Edirne vilayetinde ise tersine bir durum gözlenmektedir. Bu durum Osmanlı'nın, her ne kadar Balkanlarda kendi hâkimiyetinde kalan topraklardaki Müslüman nüfusun göçünü durdurmaya çalışsa da başarılı olamadığının göstergesidir. Zira 1890'lı yıllar artık Avrupa'nın hasta adamı olarak görülen Osmanlı İmparatorluğunun elinde kalan topraklara özellikle de Makedonya'da hak iddia eden Bulgar, Sırp ve Yunan devletlerinin bölgede gizli olarak yürüttükleri “çetecilik” faaliyetlerini arttırdıkları dönemdir⁶. Batı Balkanlarda Bulgar, Sırp ve Yunan “çetnik” ve komitacılarının yarattıkları huzursuzluk ortamı Müslüman halkı doğuya, kendilerini daha güvende

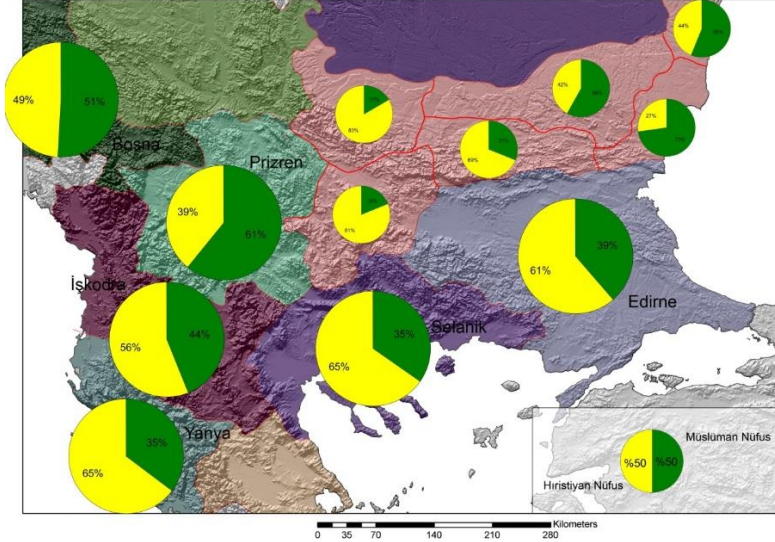
³ A.C. Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri* (İstanbul, 1966).

⁴ Eren, a.g.e.,

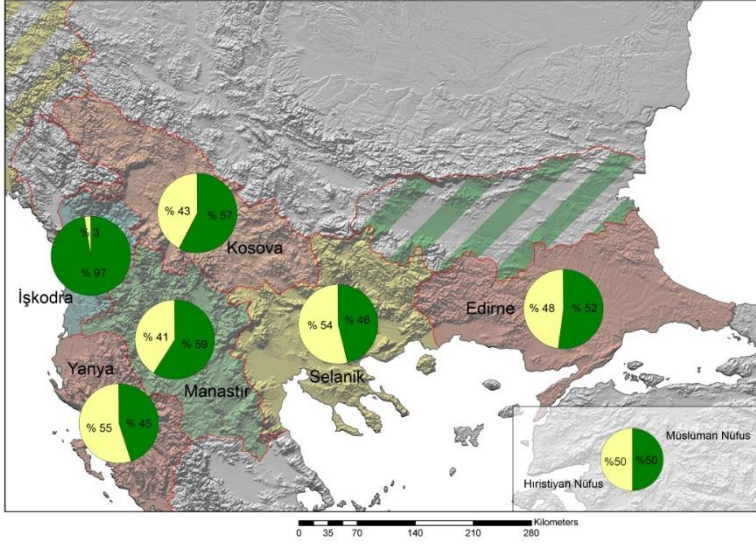
⁵ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* (Ankara: , Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).

⁶ B. Jelavich, *Balkan Tarihi* (Küre Yayınları, 2006).

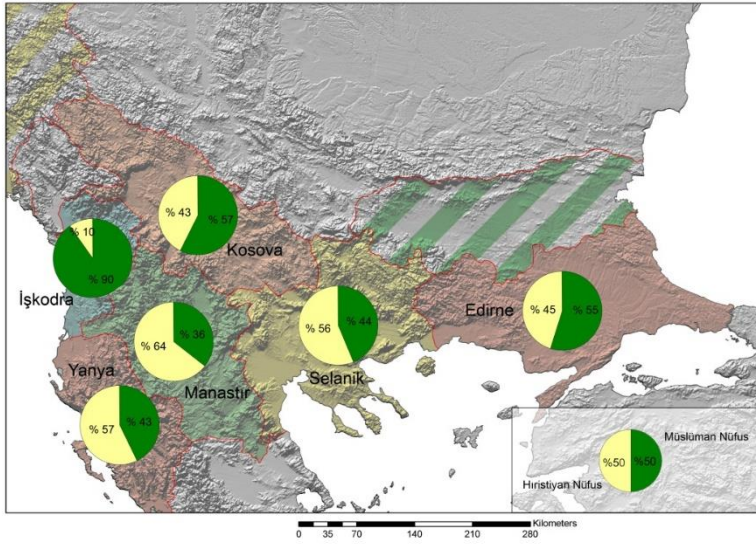
hissedecekleri alanlara göçünü devam ettirmiştir. Balkanların bu genel durumuna tek istisna Edirne vilayetidir. Edirne vilayetinin İstanbul'a yakınlığı Osmanlı yönetiminin göç konusunda getirdiği yasakların daha iyi uygulanmasını sağladığı gibi buraya yerleşen halkın da kendini daha güvende hissetmesine sebep olmuştur. Bu nedenle Edirne vilayetindeki demografik yapı Müslüman nüfusun lehine değişmiş olmalıdır.

Harita 1 Osmanlı nüfus sayımlarına göre 1874 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Balkan vilayetlerinde Müslüman ve Hıristiyan nüfusun toplam nüfus içindeki payları.

Harita 2 Osmanlı nüfus sayımlarına göre 1894 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Balkan vilayetlerinde Müslüman ve Hıristiyan nüfusun toplam nüfus içindeki payları

Harita 3 Osmanlı nüfus sayımlarına göre 1897 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan vilayetlerinde Müslüman ve Hıristiyan nüfusun toplam nüfus içindeki payları.

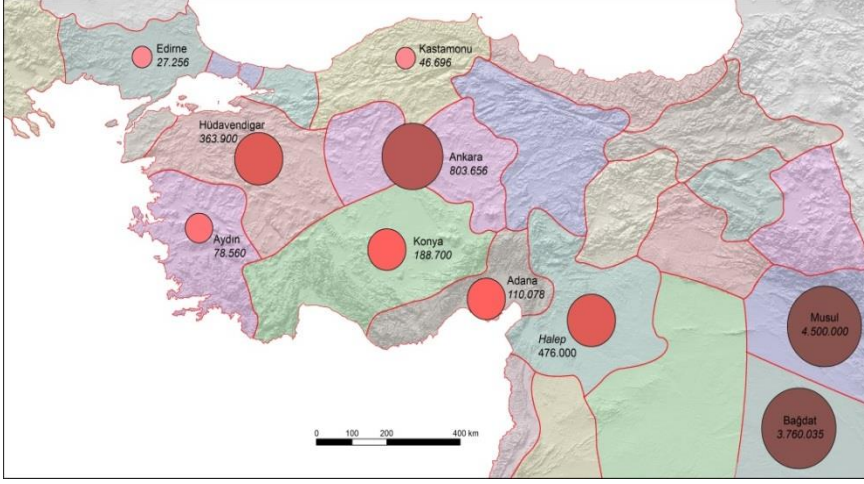
Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da elinde kalan vilayetlerin Müslüman nüfusunu arttırmaya çalışırken bir yandan da gelen göçmen kitlesinin büyüklüğü buradaki arazilerin yeni yerleşimcilerin ihtiyaçlarını karşılamaya

yetmeyeceğinin anlaşılması üzerine bir emir ile Osmanlı İmparatorluğundaki vilayetlerde göçmenlerin yerleşmesine elverişli boş arazilerin varlığı tespit edilmiştir (Tablo 3) ⁷.

<i>Vilayet</i>	<i>Boş Arazi (dönüm)</i>
<i>Musul</i>	4.500.000
<i>Bağdat</i>	3.760.035
<i>Ankara</i>	803.656
<i>Halep</i>	476.000
<i>Hüdavendigâr</i>	363.900
<i>Konya</i>	188.700
<i>Adana</i>	110.078
<i>Aydın</i>	78.560
<i>Basra</i>	71.000
<i>Kastamonu</i>	46.696
<i>Edirne</i>	27.256

Tablo 3 1877 – 1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında Balkanlardan gelen göçmenler için Osmanlı hükümeti tarafından tespit edilen yerleşmeye elverişli arazilerin vilayetlere göre dağılımı (İpek 1999)

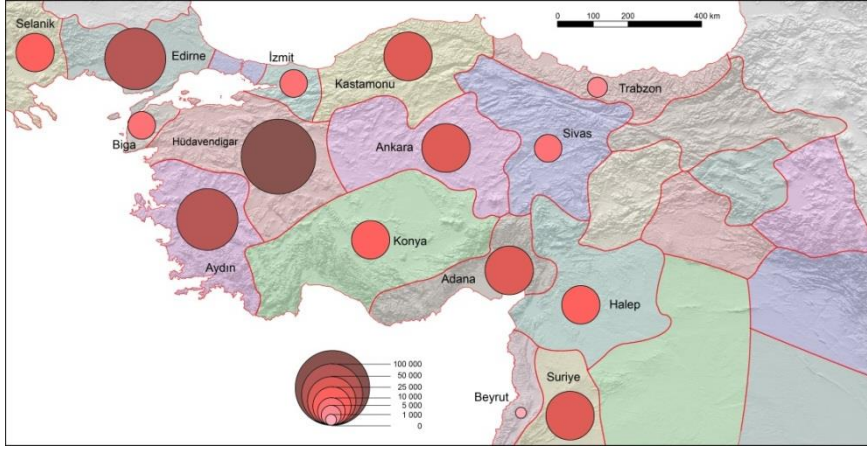
⁷ İpek, a.g.e.,

Harita 4 1877 – 1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında Balkanlar’dan gelen göçmenler için Osmanlı hükümeti tarafından tespit edilen yerleşmeye elverişli arazilerin vilayetlere göre dağılımı (İpek 1999).

İstanbul’dan gelen emir üzerine Osmanlı vilayetlerinin İstanbul’a gönderdikleri göçmen yerleşimine imkân tanıyan boş arazilerin varlığını gösteren tabloya bakıldığında Musul, Bağdat, Ankara ve Halep vilayetlerinin en fazla yerleşime elverişli araziye sahip oldukları görülmektedir (Tablo 3, Harita 4) ⁸. Doğudaki boş arazilerin bolluğuna rağmen İpek (1999) yapmış olduğu çalışmada göçmenlerin daha çok Aydın, Hüdavendigâr (Bursa) ve Edirne vilayetlerine yerleştiklerini saptamıştır (Harita 5).

⁸ İpek, a.g.e.,

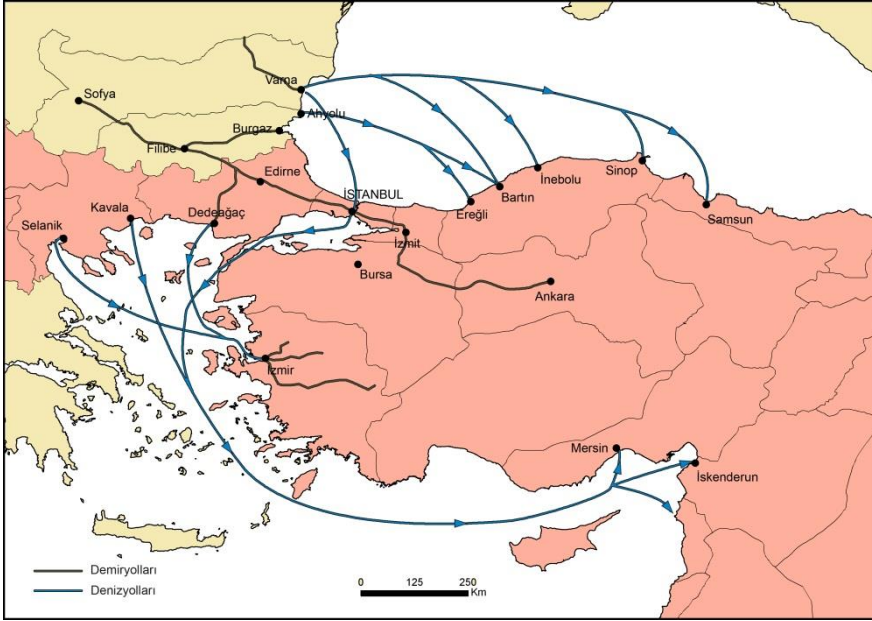

Harita 5 1877 – 1878 Osmanlı – Rus harbi sonucunda İstanbul’a gelen göçmenlerin dağıtıldıkları vilayetler (İpek, 1999)

Tespit edilen boş arazilerle göçmenlerin yerleştirdikleri yerler arasındaki bu farklılığın nedenlerini dönemin ulaşım olanakları açıklamaktadır. Balkanlar’dan kaçan yüz binlerce Müslüman ilk önce İstanbul’a hücum etmişken göçmen sayısının her geçen gün artması göçmenleri bir an önce Anadolu’daki vilayetlere sevk etme zorunluluğunu doğurmuştur. Gelenler için en uygun yer hem ulaşım imkânları hem de boş arazilerin varlığı sebebiyle Hüdavendigar vilayetinin Bursa ve Balıkesir sancaklarıdır. İstanbul’a gelen göçmenler bir müddet burada bekletildikten sonra İstanbul’dan gemilerle Mudanya ve Bandırma’ya sevk edilerek daha sonra yerleşecekleri sancaklara gönderilmişlerdir⁹.

İstanbul haricinde göçmenlerin Balkanlar’daki diğer toplanma alanları Selanik ve Dedeağaç limanlarıdır. Selanik, Balkanların batısındaki göçmenlerin yığılma merkezi iken Dedeağaç, Balkanlar’ın doğusundan tren yoluyla gelenlerin toplanma alanı olmuştur. Selanik ve Dedeağaç’ta toplananlar daha sonra gemilerle en yakın mesafedeki İzmir’e ve nispeten daha uzakta olan Adana, Halep ve Trablus vilayetlerine gönderilmişlerdir. Bu vilayetlerden hiç şüphesiz en çok tercih edileni yakınlığı ve uygun arazilerin varlığı sebebiyle Aydın vilayeti olmuştur.

⁹ İpek, a.g.e.,

Harita 6 Osmanlı – Rus harbinin ardından Balkan göçmenlerinin izledikleri göç yolları

Balkanlar'dan gelen göçmen kitlesinin büyüklüğünün doğurduğu aciliyet ve dönemin elverişsiz ulaşım koşulları gelen göçmenlerin büyük bir bölümünün Edirne, Hüdavendigar ve Aydın gibi vilayetlere yerleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Günümüze kadar devam eden bu göçlerin ilk kez görüldüğü 1877 – 1878 Osmanlı – Rus harbinin ertesinde yapılan bu iskân faaliyetleri daha sonraki göç dalgaları ile gelecek göçmenlerin de iskânının belirleyicisi olmuştur. Bu ilk göç dalgasının ardından gelen göçmenler yerleşme alanlarını belirlerken daha önce gelenlerin bulunduğu yerlere yerleşmeye özen göstermişlerdir.

Balkan Harbi sonrasında Bulgaristan'dan Osmanlı'nın Anadolu'daki vilayetlerine olan göç hareketleri devam etmekle birlikte 1950'li yıllara kadar gerçekleşen göçlerin iskân özellikleri ile ilgili elimizde veri bulunmamaktadır. Bu dönemde gelen göçmenler yerleşme alanlarına karar verirlerken daha önceki göçlerle gelenlerin yerleştikleri alanları tercih etmiş olmalılardır.

1950 - 1951 Dönemi Göçmenlerinin İskânı

1950 – 1951 göçleri Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin belki de en planlısıdır. Bu dönemde göç Bulgaristan'dan çıkış aşamasından Türkiye'de göçmenlerin iskânı ve istihdamına kadar planlı ve programlı gerçekleştirilmiştir. Gelen göçmenler iskânlı göçmen muamelesi görmüş ve iskân defterlerine kayıtları yapılmıştır. Göçmenler ilk etapta geçici misafirhanelere yerleştirilerek vatandaşlığa alım işlemleri ve sağlık kontrolü

gibi resmi işlemler burada tamamlandıktan sonra bilim adamları tarafından Türkiye’de yerleştirilecekleri bölgelerin, Bulgaristan’da yaşadıkları yerlere en uygun bölgeler olmasını sağlamak için kısa anketler yapılmıştır ¹⁰.

1950 – 1951 yılları arasında Bulgaristan’dan gelen göçmenler için konut yapımına ağırlıklı olarak 1951 yılında başlanmıştır. Gelen ailelerin yerleşim ve işyeri için iki tip konut projesi hazırlanmış ve bunların inşaatına hemen başlanılarak çiftçi göçmenler için köylerde, yetişmiş işgücü için de şehir ve kasabalarda konut üretilmiştir. Çiftçiler için yapılan köy konutları iki odalı ve sabit, kasaba ve kentlerdeki evler ise göçmenlerin taleplerine göre dükkânlı veya dükkânız olmak üzere iki odalı müstakil konutlar şeklinde inşa edilmiştir. Bu evlerin yapımında mümkün olduğunca yerel malzeme kullanılmıştır ¹¹.

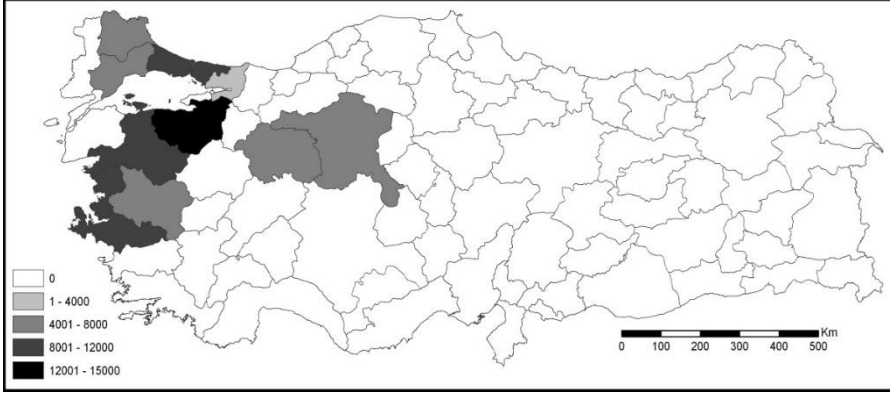
Bu dönemde gelen göçmenler göç baskısını eşit bir şekilde dağıtmak için Türkiye’nin farklı illerine yönlendirilmiş olsalar da yerleştirilmenin yapıldığı ilk 10 il daha önceki göçler ile gelen göçmenlerin iskân alanları ile örtüşmektedir (Tablo 4; Harita 7).

<i>İller</i>	<i>Kişi</i>	<i>%</i>
<i>Bursa</i>	14.616	9,5
<i>İstanbul</i>	11.644	7,5
<i>İzmir</i>	10.141	6,6
<i>Tekirdağ</i>	7.719	5,0
<i>Eskişehir</i>	7.009	4,5
<i>Balıkesir</i>	9.127	5,9
<i>Kırklareli</i>	7.230	4,7
<i>Manisa</i>	7.961	5,2
<i>Ankara</i>	6.016	3,9
<i>Kocaeli</i>	3.478	2,3
<i>Diğer</i>	69.456	45,0
<i>TOPLAM</i>	154.397	100

Tablo 4 1950 – 1951 döneminde Türkiye’ye gelen göçmenlerin yerleştirildikleri iller

¹⁰ DPT, *Bulgaristan’dan Türk Göçleri*, 1990.

¹¹ DPT, a.g.e.,

Harita 7 1950 – 1951 göçmenlerinin Türkiye’de en çok yerleştirildikleri ilk on il

1969 – 1978 Yakın Akraba Göçü ile Gelen Göçmenlerin İskânı

Soğuk Savaş döneminin ikinci büyük göç dalgası olan 1969 – 1978 tarihleri arasında gerçekleşen ve literatüre “Yakın Akraba Göçü” olarak giren göç hareketidir. 1950 – 1951 döneminde gerçekleşen göç ve ardından sınırların kapatılmasıyla ortaya çıkan parçalanmış aileleri tekrar birleştirmek için 22 Mart 1968 tarihinde Bulgaristan ve Türk hükümetleri arasında imzalanmasıyla gerçekleşen bu göç hareketi nitelik olarak önceki göçler ile doğrudan bağlantılı olması ve göçün on yıllık bir süreye yayılması ile eski göçlerden ayrılır.

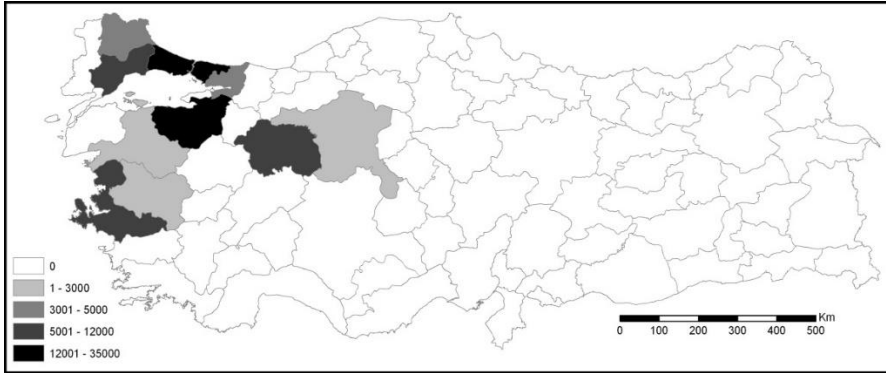
Bu dönemde gelen göçmenler iskânlı göçmen statüsüne alınmamakla birlikte gelen göçmenlere devlet tarafından maddi yardımlarda bulunulmuş ancak iskânlarında daha önce gelen akrabalarına sorumluluk verilmiştir¹². Bu durum gelen göçmenlerin özellikle 1950 – 1951 yıllarında gelenlerin yerleştikleri alanlarda toplanmalarına neden olmuştur. DPT’nin (1990) verdiği istatistikler de bu durumu açıkça göstermektedir. Göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il 1950 – 1951 göçmenlerinin yerleştirildikleri ilk on il ile örtüşmektedir (Tablo 5; Harita 8).

	<i>Kişi</i>	<i>%</i>
<i>İstanbul</i>	34.508	29,6
<i>Bursa</i>	31.685	27,2
<i>İzmir</i>	10.121	8,7
<i>Tekirdağ</i>	7.238	6,2

¹² Savaş Çağlayan, “Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler” (2007).

<i>Eskişehir</i>	7.066	6,1
<i>Kırklareli</i>	4.036	3,5
<i>Kocaeli</i>	3.636	3,1
<i>Balıkesir</i>	2.756	2,4
<i>Manisa</i>	2.280	2,0
<i>Ankara</i>	2.018	1,7
<i>Diğer</i>	11.177	9,6
	116.521	100,0

Tablo 5 1952 – 1988 yılları arasında Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il (bu dönemde Türkiye’ye gelen göçmenlerin tamamına yakını 1969 – 1978 yılları arasında Türkiye’ye giriş yapmıştır)

Harita 8 1952 – 1988 yılları arasında Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il (bu dönemde Türkiye’ye gelen göçmenlerin tamamına yakını 1969 – 1978 yılları arasında Türkiye’ye giriş yapmıştır)

1989 Yılında Gelen Göçmenlerin İskânı

Osmanlı – Rus Harbi ve Balkan savaşlarından bu yana Türkiye’nin bir yıllık bir süre içinde maruz kaldığı en büyük göç dalgalarından biri 300.000’den fazla kişinin 1989 yılının yaz aylarında karşılaştığı göç dalgasıdır.

1989 yılında gerçekleşen göç dalgasının bir başka önemli niteliği de önceki göçlerin aksine gelen göçmenlerin Türkiye’ye getirilmesi ve yasal işlemlerinin yapılması ile ilgili olan 2510 sayılı iskân kanununa uymamalarıdır. 2510 sayılı iskân kanununa göre göçmen kabulü göç etmek isteyen Türkiye’deki yakınlarının referansı (madde 3) veya iki ülke arasında yapılan anlaşma gereğince (madde 5) yapılmaktadır. Her iki maddeye göre

gelen göçmenler Türk hükümetinden hiçbir iskân yardımı talep etmemektedirler.

1989 yılında gelen göçmenler 2510 sayılı iskân kanununun ne 3. ne de 5. maddesine uymadığından yeni bir yasal düzenleme yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle 16 Haziran 1989 tarihinde 3583 sayılı yasa çıkarılmıştır. Bu yasa ile gelen göçmenlerin iskan edilmelerine olanak sağlayan bir madde 2510 sayılı yasaya ek madde olarak ilave edilmiştir. Bu ek maddeye göre; Bulgaristan'dan göçe zorlanarak 1 Ocak 1984 tarihinden sonra Türkiye'ye gelerek yerleşmek isteyen Türk soylu kişiler 14 Haziran 1934 tarihli ve 2510 sayılı yasa hükümlerine göre Türk kültürüne bağlı serbest veya iskânlı göçmen sayılır.

Böylece göçmenlerin vatandaşlığa alınmaları, ikamet etmeleri, mal ve mülk sahibi olabilmeleri hızlandırılıp, kolaylaştırılmıştır. Göçmenlerin yerleşmeleri ile ilgili olarak yapılan bu yasal düzenlemeye ilave olarak, Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü'nün 1989/10 sayısı genelesi ile Üst ve Alt Koordinasyon Kurulları oluşturulmuştur. Bu kurulların görevi, göçmenlerin iskân yerlerini saptamak, iskân edilecek aileleri seçmek ve bunları üretken duruma getirmeye yönelik çalışmaları yapmaktır.

Gelen göçmenlere yardım yapılabilmesi için diğer bir değişiklik de 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik yasasında yapılan düzenlemedir. Bu yasanın kapsamı 16 Haziran 1989 tarihinde çıkarılan 3582 sayılı yasa ile değiştirilerek genişletilmiş ve "Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere" de bu fondan yardım yapılması kabul edilmiştir.

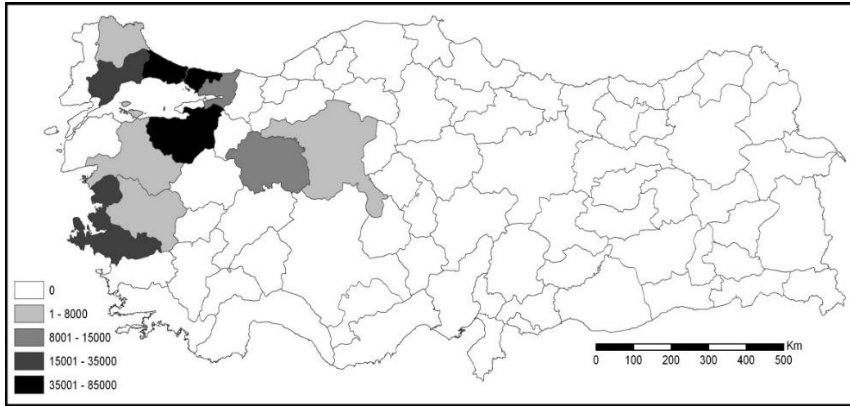
Göçmenlerin yerleşecekleri yerlere ulaşmalarını ve eşyalarını ücret ödmeden taşınmalarını temin etmek için 28 Eylül 1989 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı çıkarılmıştır. Karara göre, gelen göçmenler demiryolu taşıma, vagon bekleme, Anadolu'ya geçen vagonlar için İstanbul Boğazı feribot, gümrük formalite, ardiye, hamaliye hizmetlerinin ücretsiz yapılması konusunda T.C. Demiryolları Genel Müdürlüğü görevlendirilmiş ve bu görevden doğan zararın Hazine tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır (27.10.1989 gün ve 20235 sayılı Resmi Gazete).

1989 yılında gelen göçmenlere yukarıda alınan kararlar doğrultusunda zorunlu bir iskân politikası uygulanmamıştır. Ancak göçmenlerin söz konusu yardımların birçoğundan yararlanmalarının ön koşulu olarak yerleşme yerlerinin seçiminde devletin yapmış olduğu yönlendirmeye uyma şartı aranmıştır. Bu yönlendirmeler özellikle Türkiye'de akrabası olmayan göçmenler için yerleşme yerlerinin seçiminde belirleyici olurken gelenlerin büyük bir çoğunluğu daha önceki göç dalgaları ile gelen akrabalarının yanına yerleşmeyi tercih etmişlerdir (Tablo 6; Harita 9).

Kişi %

<i>İstanbul</i>	84.255	30,0
<i>Bursa</i>	67.378	24,0
<i>Tekirdağ</i>	30.828	11,0
<i>İzmir</i>	25.489	9,1
<i>Kocaeli</i>	12.276	4,4
<i>Eskişehir</i>	9.845	3,5
<i>Kırklareli</i>	7.045	2,5
<i>Ankara</i>	5.157	1,8
<i>Balıkesir</i>	4.852	1,7
<i>Manisa</i>	3.899	1,4
<i>Diğer</i>	30.035	10,7
	281.059	100,0

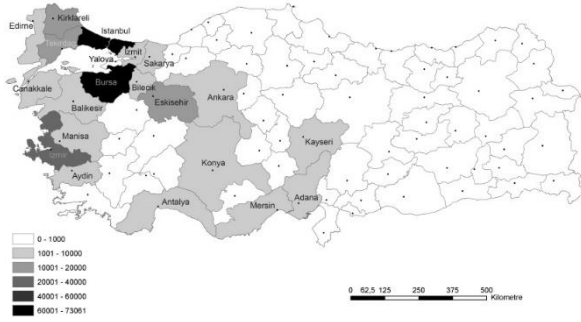
Tablo 6 1989 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il

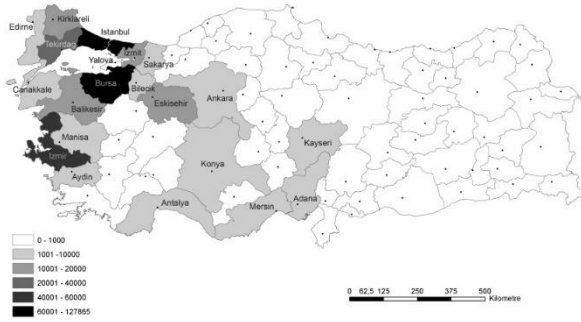
Harita 9 1989 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il

1985, 1990 ve 2000 yılı nüfus sayımlarında Türkiye genelinde Bulgaristan doğumlu kişi sayısına bakıldığında da Sosyal Planlama Başkanlığının verileri ile bir uyum olduğu görülmektedir (Harita 10-11-12).

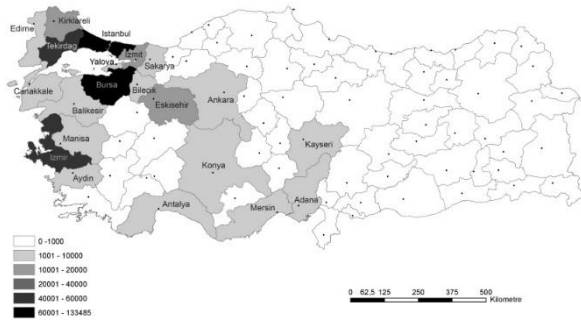
ILLERE GÖRE BULGARİSTAN DOĞUMLU KİŞİ SAYISI
(1985 nüfus sayımına göre)

ILLERE GÖRE BULGARİSTAN DOĞUMLU KİŞİ SAYISI
(1990 nüfus sayımına göre)

ILLERE GÖRE BULGARİSTAN DOĞUMLU KİŞİ SAYISI
(2000 nüfus sayımına göre)

Harita 10-11-12 1985, 1990 ve 2000 yılı nüfus sayımına göre Türkiye’de illere göre Bulgaristan doğumlarının dağılımı

Kaynakça

ÇAĞLAYAN, Savaş. “Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler.” 2007.

Dpt. Bulgaristan’dan Türk Göçleri, 1990.

EREN, A.C. Türkiye’de Göç Ve Göçmen Meseleleri. İstanbul, 1966.

İPEK, Nedim. Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri. Ankara: , Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

JELAVICH, V. Balkan Tarihi. Küre Yayınları, 2006.

СТОЯНОВ, В. Турското Население Между Полосите На Етническата Политика. София, 1998.

BULGARİSTAN İSTİHBARAT SERVİSİ DS'NİN GİZLİ ARŞİV BELGELERİNDE 1989 GÖÇÜ VE SOYDAŞLARIMIZIN MEKTUPLARI

Abidin KARASU*

Giriş

1989 Göçü bütün yönleriyle araştırılıp incelenmesi gereken ve Bulgaristan Türklerinin hafızasında silinmeyecek izler bırakan bir hadisedir. 2006 yılında Bulgaristan Meclisi kararıyla kurulan Komünizm Dönemine Ait Gizli Servisleri Araştırma ve İnceleme Komisyonu komünist dönemden kalan gizli dosyaların açılması ve incelenmesi konusunda çalışmalar yürütmektedir. 16 Ocak 2014 tarihinde basın bildirisiyle iki (I-II) cilt halinde kamuoyuna açıklanan “*Ulusal Güvenlik Teşkilatı İsim Değişikliği- Soya Dönüş Süreci 1986-1990*” evrakının II. cildinde, 1 Ekim 1988 -13 Temmuz 1989 tarihleri arasında soydaşlarımızın karşılıklı yazdıkları mektuplarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu mektuplar, 1989 Göçü’nün sağlıklı şekilde anlaşılması için son derece önemli yere sahiptir. Bizzat Türk toplumunun içinde bulunduğu durumu anlatan mektuplar araştırmacılar için kıymetli veriler sunmaktadır. Araştırmada bu konuya dikkat çekilmek istenmiştir.

Ulusal Güvenlik Teşkilatı İsim Değişikliği- Soya Dönüş Süreci 1986-1990” evraki sadece tercüme edilen mektupları içermemekte göçle ilgili çok farklı konuları da içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla bu alanda çalışacak araştırmacılara resmi kaynaklardan bilgiler, kanıtlar sunmaktadır. Hiç kuşkusuz bu konular da araştırılmayı beklemektedir. Araştırmada metinler Bulgarcadan Türkçeye tercüme edilmiş olup dip notlarla alındığı arşiv sayfaları belirtilmiştir. Mektupların gönderici ve alıcı bilgileri gizli tutulmuştur. Buna karşılık Mektupların gönderildiği il, ilçe ve köyler gösterilmiştir. Arşiv materyallerinde tespit ettiğimiz bazı gönderici ve alıcı şahıs isimleri de mevcut. Bunlar gözden kaçmış veya bilerek açık şekilde yazılmış olduğunu tahmin edilmektedir.

Araştırma neticesinde 1 Ekim 1988 -13 Temmuz 1989 tarihleri arasında soydaşlarımızın karşılıklı yazdıkları mektuplarda, iki tarafın içinde buldukları durum açık şekilde görülmektedir. Mektuplar dönemin canlı tanığı gibi bize bilgiler aktarmaktadır. Mektuplardan “isim değiştirme hadiseleri”, “maruz kalınan işkenceler”, “anavatan Türkiye’ye göç etme arzusu”, “Türklük bilinci”, “Naim Süleymanoğlu hadisesi”, “psikolojik

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abidinkarasu@hotmail.com

baskı”, “Türkiye’deki göçmen dernekleri” vb. konular hakkında bilgiler verilmektedir.

I. Mektuplardan Örnekler

1. 01 -30 Ekim 1988 Tarihleri Arasında Yazılan Mektuplardan Örnekler

1988 yılının Ekim ayında toplam 9.207 mektup DS tarafından tespit edilmiş ve incelemiştir. Bunların 2.137’si Eylül ayı içinde yazılmıştır. Özellikle Kenan Evren ve Turgut Özal’ın göç ile ilgili açıklamaları Bulgaristan Türkleri arasında yankı bulmuş ve bu da kendini yazılan mektupların sayısında göstermiştir. Özellikler 25 Ekim’den sonra mektuplarda önemli bir artış gözlenmiştir. Tolbuhin, Tırговиşte, Şumen illerinden yazılan mektuplarda önemli bir artış olmuştur.

Tırговиşte’den İstanbul’a gönderilen mektupta “...*Burada yeni bir şey var. Birçok yerde toplantılar yapıyorlar. Ayrı kalmış ailelerle ilgili konuşular...*”¹ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

Razgrad Ostrovo köyüdem Gide’ye (?) “...*Göçle ilgili toplantılar yapıyorlar. Herkes için olmayacağını söylediler. Sadece belirli insanlar için olacak. Tüm soydaşları kapsamayacak, Allah bilir kime isabet edecek. İsimlerimizi değiştirdiklerinde de öyle yaptılar, şimdi size sıra gelmedi diyecekler...*”² (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

Ruse Podayva köyünden Gelibolu’ya “...*Göçle ilgili toplantı yaptılar. Şimdi size yalvarıyoruz bizleri burada bırakmayınız lütfen. Bizi bırakın, fakat çocuklarımız ana vatana gitsinler...*”³ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

Soydaşlar ayrıca Türk radyolarını dinleyerek göç hakkında bilgi sahibi olmuşlardır.

¹ “... Тук има нещо ново. На много места правят събрания. Говориха за разделените семейства. ” от Търговище до Истанбул

² “...Правят събрания за изселване. Казаха, че няма да бъде за всички. Ще бъде само за "хората". Казаха, че не може за целия народ, но кой ще го хване не се знае. Като ни смениха имената така направиха, че сега ще кажат - не ви хваща...” от с.Острово, Разградско до Гиде.

³ “...Направиха събрание за изселването. Сега те молим,не ни оставяйте тука. Моля те. Нас ни остави, но поне децата ни да отидат в майката родина....”от с.Подайва, Русенско до от Гелиболу.

Tryavna'dan İstanbul'a "... Bugün, haberlerde ayrı ailelerin bir araya getirileceğini duyurdular..."⁴ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

Sliven, Byala Palanka'dan Kırşehir'e "...Radio haberlerini dinliyoruz. Süleymanoğlu'nun ailesine kavuştuğunu anladık. Buna benzer hadiseler daha yaşanacak mı bilmiyoruz. Bu işler iyilikle olmayacak..."⁵ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye iltica etmesi Bulgaristan'daki soydaşlarımız üzerinde önemli etkisi olmuştur. Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye ilticası o dönemde bütün soydaşlar arasında konuşulmakta ve onun gibi her soydaş Türkiye'ye göç etmek istemektedir.

Kırcaali, Kuptsite köyünden Bursa'ya "... Naim'i karşıladınız mı? Bursa'ya gelecekmiş. Ailesini de göndermişler. Allah'ın izniyle bizim de sıramız gelmektedir... Biz de bir gün bir araya geleceğiz..."⁶ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

Mektuplarda dikkat çeken diğer bir husus da 1984 yılındaki isim değiştirme hadiselerinden de bahsetmeleridir.

"...1985 yılında ailemin ve bütün Müslümanların yaşadığı günleri biliyorsunuz. Aynı yıl ebelik bölümünü kazandım fakat şanslı değilim. Yüreğimizdeki yara her ne kadar derin de olsa... Radyodan vazgeçmiyoruz..."⁷ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

Haskova'dan Bolu'ya "...Burada hayat çok pahalı oldu, nasıl yaşayacağımızı bilmiyoruz. Türkçe konuşursanız veya Türkçe adlarınızı kullanırsanız

⁴ " Днес в новините съобщиха, че ще се събират разделените семейства..."от Трявна до от Истанбул

⁵ "... Слушаме предаванията на радиото. Разбрахме, че Сюлей манов се е събрал със семейството си. Не знаем ще има ли още такива случаи. Тази работа с добро няма да стане..." от с. Бяла паланка, Сливенски окръг до от Кършехир.

⁶ "...посрещнахте ли Наим? Щял да идва в Бурса. Изпратиха и семейството му. Дай боже и нашия ред идва... и ние един ден ще се съберем..." пише .от с.Купците, Кърджалийски окръг до от Бурса.

⁷ "...Знаете какви дни и нощи преживяхме през 1985 год. моето семейство и целия мюсюлмански народ /...Същата година бях приета за следване за акушерка...не съм щастлива! Колкото и да е голяма раната в сърцето и душата ни...Не се откъсваме от радиото..', пише от с. Поройно, Силистренски окръг на от Ниде. Писмото е изпратено на МВР Силистра.

cezalandırılıyorsunuz...”⁸ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

Сойдашлар Түрkiye’deki akrabalarından mektuplar almışlardır:

İstanbul’dan Dulovo’ya “... 27.09 tarihindeki televizyon yayını izledik. Kenan Evren, Naim Süleymanoğlu’nu ödüllendirdi. Evren, ayrı kalan aileler ve göçle ilgili konuştu. İki yıldan bu yana bu konuyla ilgilenmektedir. Amerika’da yeniden görüşmeler yapılacak. ...”⁹ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

Durumundan memnun olmayan ve bunu mektuplarına yansıtan soydaşlarımız da vardır.

İzmir’den Karlovo’ya “... Ah tatlım, siz Bulgarlar gibi burada iyi insanlar yok. Burada herkes bizi aldatmaya çalışıyor, bir şey almaya çalışıyor. Yüreğim Bulgaristan için yanıyor. Buradaki insanlarla uyum sağlamak zor. Bakıyorum, bakıyorum ve ağlıyorum bir yandan pahalılık bir yandan yalnızlık, diğer taraftan ayrılık...”¹⁰ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 527, л. 158-164)

2. 22 Ekim – 23 Kasım 1988 Tarihleri Arasında Yazılan Mektuplar (Kırcaali İlinden Gönderilen ve Alınan Mektuplardan Örnekler)

Kırcaali’den İstanbul’a “... Ailemizin tek bir hayali var o da Türkiye’ye göç etmektir. Eşyasız da olsa elbisesiz de olsa bir an önce buradan kurtulmak istiyoruz. Türkçe konuştuğum için işten atıldım...”¹¹ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 526, л. 218-221)

Soydaşlarımızın Türkiye’deki akrabalarından istedikleri en önemli şey ve mektuplarda sık sık konu edindikleri akrabalık belgesidir.

Kırcaali, Hisar köyünden Bursa’ya “... Buradaki durumumuzu biliyorsunuz bu yüzden moralimiz iyi değil. Sürekli sizden haber bekliyoruz. Bizim ne

⁸ “... Тук живота стана много скъп, не знаем как ще живеем. Ако говориш на турски или се наричаме с турски имена те глобяват..! споделя от Хасково с роднините си от Болу. /изпратено на МВР Хасково/.”

⁹ “...На 27-09 имаше предаване по телевизията, Кенан Еврен награди Наим Сюлейманоглу. Еврен говори за разделените семейства и за изселването. От две години се занимава с този въпрос. Ще има от ново среща в Америка...” от Истанбул до от Дулово

¹⁰ “... Ах, миличка, като вас българите добри и верни няма тука. Всеки гледа да те излъже, всеки гледа да грабне нещо. Ах, сърцето ми гори за България. Не можем да свикнем с тези хора тук. Гледам, гледам и сядам да плача - от една страна скъпотия и само: тия, от друга страна раздяла...” от Измир до от Карлово.

¹¹ “...от Кърджали пише на от Истанбул, че единственото желание на семейството й е да се изсели в Турция - без багаж, без дрехи, само да се отърват от тука. Подателката се оплаква, че са я изгонили от работа, тъй като говори турски език...”

*istediğimizi iyi biliyorsunuz. Tekrar yazmaya gerek yok...*¹²
(АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 526, л. 218-221)

България’да yaşanan hadiseler Türkiye’deki soydaşlarımız tarafından yakından takip edildiği anlaşılmaktadır. Çeşitli STK’lar tarafından da örgütlenme sağlandığı görülmektedir.

Bursa’dan Ardino’ya “... Çocuklar biraz daha sabır. Burada haberleri dinliyorum ve sevindirici şeyler söylüyorlar. Cumhurbaşkanı ve Başbakanın yaptıkları açıklamalara göre göç olacak. Ben burada bir derneğe üyeyim ve her 15 günde bir toplanıyoruz, aldığımız duyumlara göre en kısa zamanda göç antlaşması yapılacak. Naim Süleymanoğlu’nun ailesi geldikten sonra işler daha da hızlandı. Sadece iyi olalım hepimizi Türkiye’ye getireceğim...”¹³
(АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 526, л. 218-221)

3. 01-30 Kasım 1988 Tarihleri Arasında Yazılan Mektuplar

Türkiye’ye yazılan mektuplardan bazılarında yüksek milliyetçilik duygularına rastlanmaktadır. Totaliter rejime rağmen soydaşlarımız Türk kimliğine sahip çıkmaya devam etmişlerdir.

Opaka Tırgovište’den Manisa’ya “...Hapishanede yattım, fakat milletim için kurşunların önünde duracağım. Ne günümüz gün ne de gecemiz gece. Çocuklarımıza yazık... Beni duvara karşı koysunlar... bu hayat mıdır? Düşünümüz düşün değil, bayramlarımız bayram değil, işimiz iş değil...”¹⁴
(АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 525, л. 96-105 а)

Braničevo’dan İstanbul’a “...Biz Bulgar olduk ve siz bizi unuttunuz. Biz ismimizi verdik fakat yüreğimizi satmadık...”¹⁵ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 525, л. 96-105 а)

¹² "... Знаете какво ни е положението тук и затова сме без настроение и чакаме непрекъснато от вас новини, вие знаете какво искаме, няма нужда да го пиша направо..." пише - от с.Хисар, Кърджалийски окръг до ...от Бурса

¹³ "...Деца, още малко търпение. Слушам тук новините по телевизията и казаха нещо радостно. Според изявленията на министър председателя и президента изселване ще има. Аз съм член на една организация, събираме се на всеки 15 дни и там също казаха, че в най-скоро време ще има изселване. Откакто дойдоха родителите на Наим Сюлейманоглу работите се подхванаха още по-здраво. Да е живот и здраве всички ви ще изтегля..." пише от Бурса на от Ардино.

¹⁴ "... Лежах в затвора, но заради народа си ще вървя срещу куршумите. Нито деня ни е ден нито нощта нощ. Жалко за децата ми.«. По-добре да ме изправят до стената, това кивот ли е? Нито сватбата сватба, нито празниците, нито работата...." от Опака, Търговишки окръг до от Маниса.

¹⁵ "... Ние станахме българи и вие ни забравихте. Ние си дадохме имената, но не и сърцата" уверява от Браничево роднините си в Истанбул.

Silistre, Suhindol'dan İstanbul'a (Fehim Celiloğlu) "...Hayat beni ne kadar çabuk yıprattı...Şimdi gözlerimden kan akıyor. Bahar gibiydim, şimdi içim kışa döndü..."¹⁶ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 525, л. 96-105 а)

Burgas, Zayçar köyünden Yalova'ya "...Türkiye'yi ziyaretim esnasında gördüğüm güzellikler gözlerimin önünden bir an olsun gitmiyor . Allah'ın izniyle İnşallah biz de bu güzel ülkede yaşarız... İki milyon Türkün üzerine ateş düştü fakat bu ateş söndürülecektir...Allah bizim yardımcımız olsun. Biz Türk olarak doğduk, Türk olarak öleceğiz ..."¹⁷ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 525, л. 96-105 а)

4. 1988 Yılı'nın Aralık Ayında Yazılan Mektuplar

Tırговиşte, G.Kozarevo'dan Bursa'ya "...Kanatlarımız kırıldı. Kendimizi camiye veriyoruz, fakat eskisi gibi değil, kimsenin gücü kalmadı...Siz bizlerin dört yıldan bu yana ne kadar zor şartlarda yaşadığımızı biliyorsunuz..."¹⁸ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 750, л. 62-67)

Şumen, Gradişte'den İstanbul "...Bulgar olduk, fakat unutmayın, bizim damarlarımızda Türk kanı akıyor... Müslüman-Türk olarak öleceğiz... Denize düştük hayatta kalmaya çalışıyoruz..."¹⁹ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 750, л. 62-67)

Türkiye'de yaşayan Bulgaristan göçmenleri aralarında örgütlenerek çeşitli dernekler altında Bulgaristan'daki soydaşlara yardım faaliyetleri düzenlemiştir.

¹⁶ Колко бързо живота ме похаби. Сега от очите ми тече кръв... Бях като пролет, а сега се завърнах към зимата. се оплаква от Сухиндол. Силистренски окръг до Фехим Джелилогу от Истанбул.

¹⁷ С приповдигнат тон пише за красотите на Турция от с.Зайчар, Бургаско до от Ялова "... иденото от мен някога там, тази красота не ми излиза от ума. Да даде аллах и на нас да ни се усмихне късмета да живеем в тази хубава страна... Огън пада върху два милиона турци, но ше дойде време пожарникари да гасят този огън. Аллах да е на помощ. Ние турци сме се родили и турци ще умрем. ...г Писмото е изпратено на МВР Бургас.

¹⁸ "... Крилете ни са скършени. Все към джамията се отправяме, но не е като преди, никой няма сили...Лие знаете добре тук какво е, в какво лошо положение сме вече 4 години.от с. Г. Коза рево,Търговишки окръг до от Бурса.

¹⁹ "...Станахме българи но не забравяйте,че в нас тече турска кръв,турци-шюплмани ще си умрем Погнахме в морето и като се хванем за сламка се опитваме да изплуваме... 'от Градище, Шуменски окръг до от Истанбул.

Bursa'dan Gabrovo'ya ".....Bugün Halide abla Balkan Türkleri Derneğinden bir form aldı. Onu dolduracağız... İnşallah işinizi görür..."²⁰ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 750, л. 62-67)

Bursa'dan ? "... Buradaki Balkan Türkleri Derneğinden Ankara'ya Bakanlığa yazı yazıyorlar. Bizler sizi orada bırakmayacağız. Gelin, ben size burada yeni ev yaptım. Eşyalarınızı alın ve gelin, oradaki mülk ve paranızı acımayın..."²¹ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 750, л. 62-67)

Cebel'den Bursa'ya "... Bizi hiçbir şey mutlu etmiyor, bizim bağımsızlığımız için mücadelenize devam ediniz. Bizim harekete geçecek gücümüz ve imkânımız yok. Burada kimden şüphelenirlerse direk içeriye alıyorlar ve dersini veriyorlar..."²² (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 750, л. 62-67)

5. 1989 yılının Nisan ayında Yazılan Mektuplar

Tırgovişte Payduško Köyü'nde Manisa'ya "...Biz Türk olarak bu dünyaya geldik, şimdi ise ne duruma düştük. İnsanın ağırına gidiyor. Bizi sanki yıldırım çarptı. Deli olduk. Çıkış bulamıyoruz, kimseden yardım gelmiyor..."²³ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 755, л. 99-109)

Kırcaali, Rani List'den İzmir'e "... Bizden Türklük adına hiçbir şey kalmayacak... zaman ilaç gibidir. Günler, aylar, yıllar geçiyor ve yaralar sarılıyor. Çocuklarımız dilimizi unutacak, dini ise hiç konuşmayalım... Beş yıl dualarla yaşıyoruz. Gözlerim yaşlar içerisinde bunları yazıyorum... İçim çok dolu..."²⁴ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 755, л. 99-109)

²⁰ "...Днес кака Халиде взе екземпляр от Дружеството на Балканските изселници. Ще го попълним...Дано работата се оправи."-от Бурса до от Габрово.

²¹ "...Сега тук пишат от Дружеството на Балканските изселници до ълнистерството в Анкара. Ние няма да ви оставим там.~1лате,аз съм ви направил отделна къща. Вземете си багажа и идвайте, не жалете имот и пари..."

²² "пише от Бурса на от Джебел, до - Бурса завършва писмото си с думите: "Нищо не ни радва, продължавайте борбата за нашето освобождение. Ние сме безсилни и нямаме възможност да преинем към действие. Този, който се съмнява веднага го хващат и му дават урок,"

²³ "...Ние сме дошли на този свят като турци, а сега до какво положение ни докараха. Тежко му става на човек. Като че ли гръм ни е ударил. Луди станахме. В безизходица сме, помощ от никой не идва..." - от с.Пайдушко, Търговишко до от Маниса.

²⁴ "... От нас няма да остане нито следа като турци,...време то лекува. Дните, месеците и годините минават и раните засъхват. Децата ще забравят езика, а пък за религията да не говорим... От 5 години живеем в молитви. Пиша със сълзи на очите. Толкова много ми се е насъбрало отвътре..." - : от Рани лист, Кърджалийско до от Измир.

Razgrad İli Senovo köyünden İstanbul'a "... 1985 yılının ocak ayından Ocak 1989'e kadar adımları değiştirmek istemediğim için beni farklı şehirlere sürdüler ve farklı hapislerde yattım. Şimdi ise insan hakları derneğine üye olmak istiyorum. Bulgar isminin yazılı olduğu pasaportu kabul etmiyorum. Ailem Varna'da yaşıyor. Ben Bulgar Anayasasını çiğnediğim için işsizim.²⁵ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 755, л. 99-109)

Soydaşlarımız kolluk kuvvetler tarafından şiddete maruz kalmışlardır.

Silistre, Dulova'dan Çorlu'ya "...Acımız çok büyük ve bunun ilacı yok. Büyük sıkıntılarımız var. Burada hakların savunulmasıyla ilgili bir organizasyon var. Bu organizasyona üye olanları ve katılanları polis merkezine çağırıyorlar ve dövüyorlar. Remzi'yi de dövdüler. Bunu Zekerkiye'ye anlat ve daha yukarılara Viyana'ya duyurun. Beni de çağırın, gittim ve bunu annem için yaptığımı söyledim..."²⁶ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 755, л. 99-109)

İstanbul'dan Şumen İli, Kap. Petko köyüne "... Hayat burada o kadar parlak değil. Kiralar çok yüksek ve beş aylık peşin ödeniyor. Hiçbir şeyi olmadan gelen insanlar burada ne yapacak... Sizin gelmenizi istemediğimizi düşünmeyin. Elimden geldiği kadar sizi karşılayacağım. Fakat sonradan bunları bana söylemediniz demeyin. İsimlerinizi gönderin sizin için başvuruda bulunacağım..."²⁷ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 755, л. 99-109)

6. 23-29 Haziran 1989 Tarihleri Arasında Yazılan Mektuplar

Bulgaristan'daki hadiseler sadece Türkleri değil Bulgarları da endişelendirmiştir.

²⁵ "... От януари 1985 г. до януари 1989 г. поради това, че не бях съгласен със смената на имената, бях разселван и изпратен в различни затвори. А сега, тъй като искам да членувам в организацията на правата на човека и не искам да имам паспорт с българско име, съм разселен тук. Семейството ми живее във Варна... Аз не работя, защото не мога да се съглася с българската конституция - да върша най-черна работа..." - от Сеново, Разградско дс от Истанбул.

²⁶ "... Болестта ни е много голяма и няма лекарство. Сега имахме големи притеснения. Тук има организация за защита на правата Б полицията викат тези, които са се записали в нея и ги бият. Биха и Ремзи... Разкажи това на Зекерийе и съобщете по-нагоре във Виена. И мен ме викаха, аз отидох в участъка и казах, че съм го направил заради майка си и баща си..." От Дулово, Силистренско до от Чорлу.

²⁷ "... Тук живота не е много блестящ. Наемите са много високи и се предплаща за 5 месеци. Тези хора, които идват без нищо какво ще правят...Ще кажете, че не искам да дойдете. Аз ще ви посрещна колкото мога, но после да не кажете, че не съм ви писала как са нещата. Ако искате изпратете си имената, ще ви направя декларация..." - от Истанбул до от с. Кап. Петко, Шуменски окръг.

Şumen'den yazan şahıs "...Fabrikadan bütün fesleri (Türkleri) attılar. Kabul etse de etmese de eline dilekçeyi verip kapı dışına koyuyorlar. Her yerden kovuluyorlar Rodopa, Serdika fabrikalarından..."²⁸ (АКРДОПБГДРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 761, л. 90-95)

Haskovo, Svirkovo köyü "...Şimdi duyuyorum, bizim burada kamp yapmak istiyorlarmış. Su depolarına zehir katarak hepimizi zehirlemek istiyorlar. Bize iyi bakmıyorlar. Durum çok vahim..."²⁹ (АКРДОПБГДРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 761, л. 90-95)

Farklı bir mektupta "...Türkiye, sınıra çok sayıda asker yığmış, duyumlara göre bizleri darmadağın edeceklermiş. Bulgar tarafında da askerler hazırmiş. Biz Bulgarlar bize karşı kin besliyormuş. Türkiye'deki gazetelerde çeşitli askeri harekât planları yer alıyormuş. Hava, kara ve denizden saldırarak bizleri 7 saat içinde yok edeceklermiş. Belki sakinleşirler, yoksa bu çocuklarımız için iyi olmaz..."³⁰ (АКРДОПБГДРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 761, л. 90-95)

Farklı mektuplarda "... Rodop-Tuna Türkleri Derneğinin üyeleri olduk... Türkiye'ye vardık... Çok mutluymuz... Sizi de bekliyoruz... Burada protesto ve miting organize ettik. Bulgar konsolosluğunun camlarını kırdık..."³¹ (АКРДОПБГДРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 761, л. 90-95)

Mektuplardan, Türkiye Cumhuriyeti'nin soydaşlarımıza yaptığı yardımları öğreniyoruz.

Bir mektupta "...Çimento, tuğla ve çakılı ücretsiz verecekler. Hatta otobüslere bile parasız biniyoruz... Muhacirlere konutlar yapılmaya

²⁸ Лице от Шумен пише: "...В момента от завода изхвърлиха всички фесове. Иска не иска, дават му молбата и да я попълга и във от завода. Изхвърлихме ги отвсякъде - столове, медицински учреждения, "Родопа", "Сердика". Сега в производството работи администрацията..."

²⁹ с.Свирково, Хасковска област, пише: "...Сега научавам, че тук при нас щели да правят лагер. Ще ни отворя работа часови да слагаме часови на резервоара, иначе ще ни изтровят. Люто ни се канят. Положението е много сериозно..."

³⁰ Друг кореспондент пише "...От турска страна са струпани много войски и се заканват, че ще ни направят на пух и прах. А и от тук войската е в готовност. Много са озлобени към нас, българи-те. В турските вестници дори пишели, че имали план как да ни нападнат по въздух, суша и вода и щели само за 7 дни да се справят с нас. Дано се укротят, че жалко за добрите ни деца..."

³¹ Някои кореспонденти пишат и за първите си политически прояви срещу Българин: "...Станахме членове на Дружеството на Родопско-Дунавските турци...", ".Пристигнахме.. Много сме щастливи.. Чакаме Ви... Организирахме и проведехме митинг-протест...Счупихме прозорците на българското посолство..."

başlandı... ”³² (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 761, л. 90-95)

7. 07 – 13 Temmuz 1989 Tarihleri Arasında Yazılan Mektuplar

“...Bizim Türk milleti çıldırdı. Göç etmek gerekli mi değil mi bunu düşünmeden herkes bir an önce gitmek istiyor. Bu insanlar koyun gibi. Biri gidince hepsi harekete geçiyor. Evimden ayrılmak benim için ölümden daha beter olacaktır. Bizi kimse koymuyor...”³³ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 761, л. 125-132)

“...Rahatımız kalmadı, sinirlerimiz alt üst oldu, zor olacağını biliyoruz fakat bu felaketin bir an önce bitmesini istiyoruz. İnsanları çoğu aklını kaçırmış vaziyette onlar olmadan da yaşayabileceğimizi göstermek istiyorlar...”³⁴ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 761, л. 125-132)

“...Güzel yaşıyorduk, kardeşçe bu isim değişiklikleri nereden çıktı. Genç, ihtiyar herkes ne pahasına olursa olsun hatta açlıktan ölseler dahi Türkiye'ye gidip bu topraklarda Türk isimleriyle ölmek istiyorlar...”³⁵ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. 11а, а. е. 761, л. 125-132)

Sonuç

Bulgaristan'daki soydaşlarımızın yazdıkları mektuplar dönem itibariyle yaşadıkları sıkıntılar ve hadiseleri yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Mektuplar Bulgar makamları tarafından açılmış Türkçeden Bulgarcaya tercüme edilmiş ve konularına göre sınıflandırılmıştır. Bir nevi Bulgar makamları Türklerin nabzını, göç etme isteklerini mektuplar üzerinden takip etmişlerdir. Mektuplar birçok kategoride sınıflandırılmıştır: “milli duygular”, “devlete tehdit içerikleri”, “memnuniyetsizlikler” vb. Mektuplardan soydaşlarımızın sıkıntılarını ve karşılaştıkları psikolojik baskıyı anlayabilmekteyiz.

³² съветите /напр, в Чорлу/, че ще им дават парцели за строеж: "...Цимента, тухлите, пясъка ще дават безплатно. Дори в автобусите се качваме без пари...", че специално за тях строят на някои места нови блокове. Някои съобщават, че са си намерили работа.

³³ "...Нашият турски народ се побър̀ка. Дали е необходимо или не - всички мислят, че трябва да отидат. Тези хора са като стадо...Тръгне ли един и другите след него. Да се отдели от къщата си за мене ще бъде по-лошо от смърт...Никой не ни гони..."

³⁴ "...Загубихме спокойствието си, дразним се...Трудно ще ни бъде, но дано поскоро свърши този кошмар.. Болшинството от хората ги е обхванал един ентузиазъм - искат да покажат, че и без тях можем..."

³⁵ "...Живеехме хубаво, като братя, но откъде дойде тази смяна на имената. Всички - и млади, и стари казват, че е по-добре да умрат от глад в Турция, но да умрат със собствените си имена..."

Каунакça

Държавна Сигурност - Смяната на имената - Възродителния Процес 1945-1985 ТОМ 1,
София 2013

Държавна Сигурност - Смяната на имената - Възродителния Процес 1986-1990 ТОМ 2,
София 2013 14

TURN BACK NOT IN ANGER. THE RESISTANCE OF BULGARIAN MUSLIMS AGAINST THE ZHIVKOV REGIME AS DOCUMENTED IN THE ARCHIVE OF ROUMYANA UZUNOVA OF RADIO “FREE EUROPE” AND SOME POSSIBLE NARRATIVES ABOUT IT

*Lilyana ALEXANDRIEVA**

1. Narrating the Resistance

When more than 30 years separate us from an event, usually only researchers deal with it publicly. Like pathologists they are supposed to know how to perform an autopsy on its body of documents and evidence. Elsewhere are our remembrances: saved sights, pains, wounds, delusions and illusions and obsessions, and all these years we have turned over and worked over all this baggage, aperiodically, but carefully. It is a pile of material out of which our narratives of the past come nowadays. Narratives about *then*, from different angles, with different skeletons accentuating different meanings. And it looks to me that the part of the pile, which is produced in Turkey, is considerably bigger than the one produced in Bulgaria.

There are two main reasons for that. First, in Bulgaria we don't want to hear about it – about that unpleasant past, so it becomes even less understandable to us; and second, very few of us think that “history may ask us to do something”: most of us believe that it would just “give” us things, understanding Vaptsarov quite literally.¹

There is a school of psychologists saying that overconsumption of food is an indicator for problems with the psyche. The overconsumption of current events only, and with gusto, observed in Bulgaria today, may lead one to the suspicion that we are squelching a guilty conscience. Not true: we are eating up daily events because that's all that is given to us. No narration of *what was* is offered.

Is it because there are no would-be listeners? Not true: there are no listeners because there's no story told. And no story is being told, because we still not clear how to narrate that part our own past. Meaning, that when we think of

* MA, Sofia

¹ „Какво ще ни дадеш, историо / от пожълтелите си страници” Никола Вапцаров, История. (~An' what would thou give us, History / from your yellowed parched pages” Nikola Vaptsarov, *History*.

telling, we are not sure what we really do when we undertake this act of telling, why we do it, and to whom are we doing it. That is, the answer to “how do we do it” depends on our answers to such preceding questions. As a result, no narrative – there are just some disparate sentences. However, they mainly tell us who is the speaker. In a situation of all-permeating pro-socialist nostalgia, one can see nostalgic drops oozing even from the politically correct speeches re the “changing of the names” or re the “people who struggled”. That nostalgia makes even louder and clearer the narrative of the people, who were the actual perpetrators of what they called “the Revivalist process” Their narrative, however, is not of “what actually happened” (as Ranke would have it), but of what did *not happen* – but was the official political narrative. So, the real Bulgarian 1989 is practically forgotten, never comes to mind and if you are interested in it, you are cast as *clochard*.

So I feel I must state that in 1989 I was a founder member of the semi-legal NGO *Ecoglasnost*. Then in 2007 I became the compiler and editor of the publication of the taped archive of Roumyana Uzunova published by President Zheliu Zhelev. I am still interested in 1989. The main reason is that the a/m lack of narrative: I want an adequate narrative of what happened and want to help its making.

I believe that 1989 is the only year in Bulgarian history in which resistance against the communist regime became, say, socially acceptable. We have a tradition of the passive majority according to which the one that picks up a fight with authority is always wrong: his judgment is bad, because *per definitionem* authority has power and he hasn't, so he'll lose the fight. Reactions of “the people” to the confrontation of 1989 points to a significant change: the opponents to the authorities came to be regarded as maybe wrong – but no fools. Possibly because the majority felt “the wind of change” – so these no-longer-fools could also be seen as not-necessarily-losers. This new attitude lasted only for a short period; that makes 1989 an even more interesting subject.

Two clarifications:

(1) I'll be using the term “Bulgarian Muslims” as a working term here. Not because I underestimate the importance of ethnic self-identification, but because I look from the angle of cultural anthropology at my subject matter – which is in the Balkans, and religion here is the major determinant of the time-space in which an individual makes his choices and realizes his behavior.

(2) I'll limit my attention to the Muslim resistance of 1989 only, for:

(a) It is then that it culminates in the exodus and finds its resolution in the “giving back” of the names.

(b) It is then that a new actor joins in the struggle, namely the Western media, broadcasting in Bulgarian, which changes both the milieu and the original actors. By allowing them to reach their audience, the regime not only took a step back; it also found itself in the unfamiliar situation of new openness: it was being watched, it was forced to start explaining its actions, and this disconcerted the regime so much that it started to affect its actions.

It is only from 1989 that we have first-hand evidence of the Bulgarian opposition, including the Muslim opposition. And they are exclusively in the archives of Roumyana Uzunova. Mostly it's parts of broadcasts, in which she is on the phone from Muenchen with oppositionists speaking from Bulgaria.; also included are her own reports, especially from Bulgaria, made when she took the risk of entering the country. Her tone is always one of respect for their braving the regime. Here I'll refer to them by the name used at the time: "the informals". They were people, members of NGOs allowed by law, but not allowed by the regime; their relations with the regime ranged from confrontation to dialogue. According to Uzunova's archive, the informal organizations of Muslims in 1989 were the *Democratic League, Vienna-89* and the *Muslim Strike Committee*; Muslims are also members of the *Independent Society for the Defense of Human Rights*, initiated by ethnic Bulgarians; their main Bulgarian contacts there are Petar Manolov, a poet from Plovdiv, and Dimitar Tomov, a painter from Montana (then – Mihailovgrad).

I'll repeat in order to underline: for me, not only as an ex-informal, but as a social thinker, *the* event of 1989 is the political act of Resistance: that is the event that is worth narrating, and not our trials and tribulations. On the one hand, the Resistance has its own obvious dramaturgy in time, so naturally yields to narration; on the other hand, the Resistance focuses the remembrances of this unusual social effort, which may give some education in dignity and decency. To me it is a social treasure. I appraise events in 1989 bearing this in mind. I'll now endeavor to give a few examples how the Muslim part of that Resistance could be approached and what narratives may result.

II. The Archive-Based Narrative

I will not be summarizing here the content of Romyana Uzunova's archive. It is reachable in the National Archives as well as readable on the Internet, where it's structured and published almost entirely under the title *Някога, в '89а* (*Sometime in '89*). In the President's Library series of the Dr. Zheliu Zhelev Foundation about half is published in book form.

What makes the archive unique is that the actors relate their actions personally plus comment on the actions of the authorities and in this way not only create a document, but a testimony of their experience of their current struggle.

Besides, this archive gives one the chance of creating a coherent and complete narrative of the Resistance in Bulgaria, and I believe such a narrative would be much more authentic than historic narratives I've read, that have been based on the documents of the State Security. (No doubt that a careful blend of these two main sources, plus others, would give the best results.) Such a study does not yet exist. Neither a study of the Muslim Resistance in particular exists. I wish very much to read some day if not a general history, then at least a chronology by regions and even separate localities, depicting developments in time, the actors and their interconnections, the methods of the authorities, methods of struggle, individual motivations etc. That's something to be based on fieldwork, and the fieldwork material would then concretize, verify and falsify and encompass the chronological skeleton, proffered by our chief witness and documenter, Rumayana Uzunova. Only after drawing from her archive the events it contains, could we start doing what we can, and I believe should, do: start narratives, telling not only of what happened to us, but first and foremost what we caused to happen, or tried and failed, or, in hindsight, didn't think of trying. It's a time for analysis, hopefully preceding the synthesis. And time for me to turn back to my title. Obviously, it refers to a play which manifested the birth of a new current in the European theatre, literature and music of the 20. century: 1956, John Osborne, *turn back in anger*; a current, uniting artists with a similar emotion towards their environment, who became known as "the angry young men". They raged against alienation in society, didn't accept its inequality and hypocrisy, and criticized its political and social institutions. In "real socialism" we were the "angry young men". As them, we began with expectations, and out of these expectations our anger was born. But today instead of expectations we have guilts. It is a guilt towards the expectations of others and towards the world around us. This world is of our doing. There's no place for anger. We who now tell of that time can not do that telling if we are the same as we were then.

III. Other Possible Narratives

If we agree to put the accent not on our emotion resulting from what happened, but on what happened, then the exodus would become the core of our narrative; it is the main dramatic and traumatic experience of a formidable number of people, who sucked in by whirlwind of chance events. However, if we sharpen our focus, and not only follow facts, but the civic line and the human rights line, the exodus would just be one episode – true, the central episode – in the struggle for the right to be different, which, all said and done, ended with victory. And second, but more important: the exodus would be seen as a struggle for a more concrete freedom, the "freedom of movement". Freedom of movement is, of course, only part of the struggle for a free choice of identity. But the right to move freely and the right to freely chose an identity are rights that do not coincide and may even turn out to be alternative. That

they could be seen as opposite choices by multitudes of concrete individuals, and that they actually thought of them that way, is seen in the slogan of Shumen the rally of May 24, 1989: “We don’t want to leave, we want our names!” For me that invites a narrative with two endings, one in Turkey and the other in Bulgaria; or one that consists of two process, separate but intertwined; by chance both ending relatively happily. (Social processes end happily when the majority of the people involved end up alive; here I am trying to think and not to just suffer from the hurt of individual tragedies.) Such narratives are fairly singular, and we better well remember that singularity when telling this happy-ending tragedy. We should take care that the narrator, the hero and the victim, who in this case are the same person, also don’t forget that singularity.

A narrative of a different type would be “how we were then”, meaning looking in parallel at the divides in society and divides among the informals. Divides among informals began at the differences in defining the society in which we lived, due to differences in our social, generational and political experiences; went on with differences within the different informal groups due to differences in personal interests and values, which induced goals, ways and means when the group decided to act; and ended with the differences in vulnerability: heavyweight Sofia intellectuals and artists had much more protection, but were also much more conformist, and much less ready for sacrifices in comparison to provincial activists. The informal movement in Bulgaria was manned exclusively by the *intelligentsia* (I mean social culture, not university degrees). However, the Muslim struggle for “returning the names” was not the domain of Muslim intelligentsia alone, it was the domain of the entire Muslim community. (As even the tiny Muslim minority that accepted - and a fraction even approved - the “namechange” would be defining themselves in terms of this resistance.) That was all very different in comparison to struggle against socialism *in toto*, or for “socialism with a human face” .

On the other hand, for the regime we all were the same: enemies. The authorities did target specifically the Sofia informals in its public campaign against the “fatherland deniers” and “traitors”; it did accuse the provincial Independent Human Rights Society (which, unlike the sophiites, worked together with the Muslims and consistently defended them) for starting chain hunger strikes in order to lower the confidence of Western creditors to Bulgaria. However, it was not the intelligentsia that “revolutionized the masses” of Muslims; neither did it try to lead them: it gave the spark, and, when things would threaten to get out of hand and shooting ensue, tried to moderate the conflict between the agitated people and the authorities.

However, narrating the common Muslim struggle for the common Muslim cause is a task only for part of the participants, i.e. again for the intellectuals. And there is the fact that the majority of ethnic Bulgarian intellectuals tend to speak of the Muslims just as the majority of Muslims tend to speak of themselves: as victims. We go on bewailing what happened. True, all of them were victims, but some of the victims became fighters, and their fight informed the situation significantly, yet we all seem forget that. Especially interesting is that the Muslims in Bulgaria seem to have forgotten their own fight, in which, as said, all of them were involved one way or the other. Or, at least, they don't speak about it in Bulgarian! (Meaning that their narrative, if it exists, sadly is not part of the public discourse in Bulgaria.) That is the accent which makes the prevailing narrative unacceptable to me: it is the narrative of the traumatized and victimized who seem to accept that victimization as given.

There is another aspect to this ruling narrative of today: it not only coincides with the ruling Muslim narrative, it follows the general line of the Sofia opposition intelligentsia towards the expatriation. Even Sofia informals saw the going Muslims simply as victims. And that's the major reason why this is today the ruling narrative. And even, the official narrative.

The Muslim-non Muslim divide exposes another significant side of the ruling narrative: its ruling emotion is not, say, indignation, or even pain: it is astonishment. To all intents and purposes, every line of thought in Bulgaria, critical of the "revival process" crime, begins and ends with the query: "After all – *why did they do it?!*"

The astonishment exhibited by the Muslims is more complicated, though. Like every typical minority, they are loyal to the state and its institutions, for only the state's power and the state's laws protect them from an aggression by the majority. Hence their astonishment: How come the state interest turned out to be so different from theirs; why didn't the state note their loyalty – but victimized *them*, just the ones that it should take special care to protect; astonishment that the authorities saw them in such an inimical way. Especially as they still remembered the pro-ethnic culture attitude of the Bulgarian communists for some 20 years, from the beginning of communism to the mid-1960s. Again as every typical minority, the Bulgarian Muslims were very concerned with their image in the eyes of the powers to be; and they were astonished to learn that what the authorities saw looking at them was so different from what they would have liked the authorities to see – and what on the whole really did exist. An unsharedness of the image I have of myself is a major cause for me to feel as a victim. And the predominant state of a victim is powerlessness, a victim thinks of herself in passive voice only. [Here's an untranslatable amplification: In Bulgarian "passive voice" is called, literally, "suffering mode".] So, we can see why in today's narrative, as yesterdays, the

all-Muslim tale of the “changing of then names” and the forced expatriation is a tale limited to suffering, deprivation, injustice, violence and trauma.

The informals’ thinking of the Muslims as victims only is probably due to the basic traditional opposition intelligentsia-people. In the ruling narrative we can overhear the intellectual’s resignation: “Anyway, against that mighty state, what can the common little man do?” This entails the thought, shyly left unsaid: “For that matter, what can *I* do?!”) So the lurking message of the narrative becomes “Nothing really depends on anybody”, so we have an indulgence whatever we (do not) do. It is especially trying when that message of the ruling narrative transpires from the words of Muslim active oppositionists, despite their personal struggle, which proves that at the time they were sure that “something” did depend on them. (They seem to be the only kind of people invited by the mainstream media to speak about *that* past – and the media seem to know, that a story of suffering and pain will ensue, and nothing else: the audience should be moved to tears, not thoughts. And they are proved right.

The reason for that seems to be that today, as well as at the time of action, the actors were not a group, united by policy, but were united just by their acting “against” – against whatever each one particularly disliked: this one against forced assimilation, that one – against the twisting of the communist idea, the other – against the lack of equity, the corruption of the rulers, the dysfunction of the law, etc. Against the backdrop of this piecemeal and compartmentalized opposition the regime stands united in its demand for managerial efficacy: the goals are cultural homogeneity of Bulgarian society and desegregation; however, the regime doesn’t seem to be able to discern (or pretends not to) the call for Bulgarian hegemony, extant in both these goals. As a result, the regime calls all this by a third name: “building of the socialist man”. [N.B., in Bulgarian the phrase looks as clumsy and ludicrous as in English!]

Despite the fact that they are faced by a common antagonist, the Muslim oppositionists, even in the middle of such a crisis as the expatriation, don’t contemplate unification with the Bulgarian informals. A prominent leader, Mustafa Yumer, says in one declaration: “They are only our [political] co-thinkers. We – are Turks!” Here we are, “us - and them”! Same story on the Bulgarian side. Raised in the tradition of the Bulgarian (anti-Osmanic) Revival of the 18. – 19. cc, the informals managed to just crawl out of the cliché of traditional culture, viz. “different=dangerous=bad” – and succeed to reduce it only to different, period. But the difference is there to stay! The Sofia chapter of the Informal Human Rights Society appeals: “Let *us* help *them* to find themselves again, find *their place*... find *their way* from the impasse, let *us* stretch out our hand to *them*!” The ethnic division is in-thought and without alternative, fundamental, “natural”. The notion of civic as opposed to ethnic,

nation is an element of modernity not to be found in Bulgaria at the time (the few exceptions didn't make a difference, though they tried). Will it be there some day we don't know; today it's felt here and there, but not taken shape yet. That's why the narrative of the divisions is still in its beginning only. Still, that beginning for the time being serves as a separate narrative. A very sad and very educational narrative.

There is a sequel to this unfinished narrative, and it tells of the reconciliation without repentance. For its title we could borrow Yavorov's "The Thunder and Its Echo". As early as the summer of 1989 one could hear in the appeals of the informals: "Let's forget what was" (*Sometime in '89*, book version, p 384). "Let's work together for mutual understanding today and peace and quiet tomorrow!" (Ibidem, p 377) And – nothing about yesterday, no word of pardon to be begged. Instead, it's to be "mutual respect" and "coexistence" from now on. The theatrical embrace between Stanishev [then head of the Socialist Party, heir to the Communist Part that perpetrated the "bulgarization"] and Mestan [proxy leader of the party of Ahmed Dogan] a decade ago on *Orlov most* (*Eagle Bridge*, an emblematic spot in Sofia) could be read as asking and receiving pardon – but there's no atonement in it.

Atonement starts with awareness of the guilt, even for the person guilty of a non-premeditated crime. And pardon-asking shows that a certain act has been judged a mistake, if not a sin – but, again, it's not seen nor treated as *a crime*. Almost none of the Bulgarian citizens, Muslim or not, thinks of her or his life under real socialism as a life of an accessory to a crime. That's why there's not only no atonement – there's even no civic appeal for atonement. There's only silence. All of us "livers" under socialism, think ourselves innocent, but we aren't. Even the victims of socialism – those who survived – bear their responsibility today and will bear it to their last day. Because it was we let it happen! But we are taken aback by this victim-perpetrator duality, so we are silent, morally and verbally.

Victims don't want to become hangmen, they prefer not to punish (not to speak of revenge). And the opposition activists also prefer to keep silence regarding their struggle, maybe out of not wanting to cast themselves as heroes, out of modesty or of circumspection. The perpetrators of the crime are silent for fear that talk might bring someone to doubt their "historic righteousness". The passive then again don't want to think or do. So silence reigns.

Very easy it is to live with the conscience that you are a good human being, that you are part of "the good 'uns". However, our own lives as Bulgarian ex-oppositionists have made us to live not only with the pride that "We, Bulgarians, saved our Jews" (during WWII, being a Wehrmacht occupied ally of Germany; and saved most of them, but not all) – we have to live with the

wound and self-accusation that “We wounded our Muslims”. And we don’t know how one lives with *that*.

We could hope to learn from other societies with a similar problem: repentance and atonement come through talking about what one ethnos - or nation – did to the other. In such talking the awareness becomes a material force. And it’s the way to rebuild self-esteem, honor and valor.

Also, one can find some personal accounts – of other places and times, yet of a similar experience: an all-powerful state victimizes violently part of its society. The Russian Lev Kopelev, a dissident and human rights defender, didn’t entitle just by chance his autobiography *And I made myself an idol*. It’s because as a twenty-year old Komsomol fanatic he, “in the name of the Revolution” and modernization, personally participated in bringing about the *Gladomor* in which millions starved to death in Ukraine. And here’s the verdict he passes on himself:

“This sin is not a sin for which you may beg for a pardon. There’s no one to beg. And there’s nothing by doing which you can make retribution for it. What’s left to you is live with it in decency, as much as you can bear. For me that means: forget not, hide nothing and strain to tell the truth, as much as you can, as accurately as you can.”²

* * *

Roumyana Uzunova’s archives allow for a variety of narratives: an action story, a portrait story (portraying a person or an event), or a documentary essay, a story of the regime’s behavior, a story about violence or bravery or about our delusions and illusions. Whatever story we make out, it will principally tell what sort of person is talking.

Roumyana Uzunova’s archive gives everyone the chance to see the other. And if what he sees doesn’t frighten him, he may see in the eyes of the other his own image, as seen by the other. Talking to the other is not only atonement in action: it may start furnishing explanation why did we make the world we did make the last 30 years, a world unexpected and unsatisfactory. In Bulgaria and here too. When the kids ask us whether we made it, even a guilty silence doesn’t do. We know that it didn’t just happen to us, we weren’t flung into it by a natural disaster or a bad chance. It is as it is because we were what we were.

² Лев Копелев *И сотворил себе кумира*, гл. 9 „Последние хлебозаготовки” (1933), // Ардис, Анн Арбор, 1978. (Lev Kopelev, the autobiography mentioned in the text, in Russian, Ch. 9. reachable e.g. at http://www.belousenko.com/books/kopelev/kopelev_kumir.htm#10)

Let's turn back without anger and see ourselves, and tell ourselves to our others. So as that there be something which we are sure that we share.

„Какво ще ни дадеш, историо / от пожелателите си страници” Никола Вапцаров, История.

Копелев, Лев, *И створил себе кумира*, гл. 9 „Последние хлебозаготовки” (1933), Ардис, Анн Арбор, 1978.

http://www.belousenko.com/books/kopelev/kopelev_kumir.htm#10

TÜRKİYE’NİN 1989 GÖÇÜNÜ ULUSLARARASI KAMUOYUNUN GÜNDEMİNE TAŞIMA GİRİŞİMLERİ*

Ayşegül İNGİNAR KEMALOĞLU**

1. Göç Sürecinde Türkiye’nin Uluslararası Kamuoyuna Yönelik Uyguladığı Politikalar

29 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov, yaptığı bir konuşmada Türkiye’nin Bulgaristan’dan göç etmek isteyen Türklere kapılarını açmasını istemiş, Jivkov’un bu talebine cevaben yaptığı konuşmasında dönemin Türkiye Başbakanı Turgut Özal ise “bizim kapılarımız herkese açıktır” ifadelerini kullanmıştır. Özal’ın bu konuşmasının üzerinden 24 saat geçmeden 400’e yakın Bulgaristan vatandaşı Türk Bulgar makamlarınca sınır dışı edilmiştir¹. 1989 yılının Mayıs ayından Türkiye’nin sınırlarını kapattığı 22 Ağustos 1989 tarihine kadar geçen üç ay gibi kısa bir sürede ise Bulgaristan’dan Türkiye’ye 312.475 kişi zorunlu olarak göç ettirilmiştir². Türkiye, Bulgaristan’da kalan ve Bulgaristan’dan göç eden Türk nüfusunun haklarını güvence altına almak için Bulgar Hükümeti ile antlaşma yolları aramış, Bulgaristan’ın diplomatik yollardan görüşmelere yanaşmaması üzerine ise uluslararası platformlarda Sofya yönetimini hedef alan diplomatik atak başlatmıştır. Türkiye’nin sadece Mayıs ayında Bulgaristan’a verdiği nota sayısı 10’a ulaşmış, ayrıca Bulgaristan’a yapılacak diplomatik ziyaretler de iptal edilmiştir. Türk yetkililer, Bulgaristan’ın Türk azınlığına uyguladığı kitlesel göç ve şiddet olayları ile ilgili öncelikle NATO üyesi ülkelerle bazı Bağlantısız Ülkelerin Ankara büyükelçilerine brifing vermiş, böylece bu ülke temsilcileri konu ile ilgili bilgilendirilen, bir yandan da konuya müdahil olmaları sağlanarak uluslararası alanda kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır³. Süreç içerisinde Türkiye, Bulgaristan’ın uluslararası kamuoyunu yanlış yönlendirmek amacıyla attığı adımları da hızlı aksiyonlar olarak önlemeye çalışmıştır. Örneğin, Bulgaristan’ın 8 Haziran 1989 tarihinde, Osmanlı

* Bu makale, yazarın “*Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)*” isimli yüksek lisans tezinden güncellemeler ve eklemeler yapılarak oluşturulmuştur

**Dr. ainginar@gmail.com.

¹ “Yine Zorunlu Göç”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1989, s.1-15.

²ERCÜMENT KONUKMAN, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, Ankara 1990, s.61.

³ “Ankara’dan Yeni Diplomatik Atak”, *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1989, s. 11.

döneminde zorla İslamlaştırma yapıldığı iddialarını konu alan “Ayrılık Vakti” filmini yayınlamaya başlamasının hemen ardından, dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Bulgaristan’ın ülkesindeki Türk azınlığına uyguladığı baskıları ve zulümleri konu alan TRT yapımı “Belene” adlı televizyon dizisinin, 10 Haziran 1989 tarihinde yayına gireceğini açıklamıştır. Dizi sadece Türkiye’de gösterime girmekle kalmamış, Türkiye’nin girişimleri sayesinde başka ülkelerde de yayınlanmıştır⁴. Örneğin Türkiye’den kısa bir süre sonra 17 Temmuz 1989 tarihinde dizi, Suudi Arabistan televizyonunda Arapça alt yazılarla gösterilmeye başlanmış ve büyük ilgi görmüştür⁵.

Türkiye’nin bu süreçte uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek için attığı bir diğer adım, diplomatik misyon temsilcilerini Bulgaristan’dan gelen Türklerin barındıkları çadır kentlerde incelemelerde bulunmaya davet etmek olmuştur. Türkiye’nin davetine olumlu cevap veren 53 ülkenin diplomatik temsilcisi, 19 Haziran 1989 tarihinde Türk yetkililerle birlikte Edirne’ye gitmişlerdir⁶. Varşova Paketi üyesi ülkeler, Dışişleri Bakanlığı’nın bu davetine katılmamış, Yugoslavya, Çin, Arnavutluk ve Suriye ise alt düzeyde temsil edilmiştir. Bulgaristan, diplomatların sınırdaki incelemeleri sırasında soydaşlarımızı göndermeyi durdurmuştur. Bulgaristan’ın göçü kasıtlı olarak durdurduğu, bir gün sonra gelen göçmenlerin söylemlerinden anlaşılmıştır⁷. 20 Haziran 1989 tarihinde Türkiye’ye giriş yapan göçmenler, daha önce gelenlerin bir günde sınıra ulaştıklarını, ancak kendilerinin Bulgaristan’da bekletildiklerini söylemişlerdir⁸. Diplomatik temsilcilere Edirne’de Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz eşlik etmiştir. Diplomatik temsilcilerin yaptıkları bu incelemeler sonrasında yapılan açıklamalar, bu kısa gezinin oldukça etkili olduğunu göstermiştir. Gezi sonrası İsrail Maslahatgüzarı’nın yaptığı açıklama gezinin etkililiğini ortaya koymak açısından oldukça önemli olmuştur. İsrail Maslahatgüzarı açıklamasında,

“Çok depresif durumdayım. Sefil durumda olan bu insanları çıplak gözlerle görmek, televizyonda görmekten çok daha kötü etkiliyor insanı. Gözlerine bakıp onlarla konuşunca ne kadar perişan durumda olduklarını anlıyorsunuz. Bu hareketin dünya çapında çok sert kınanması gerekir. Biz bu hareketi sert

⁴ *Ayın Tarihi*, Haziran 1989; “Belene Cumartesi Günü Ekranlarda”, *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1989, s. 15.

⁵ “Sovyet Girişimi Yine Sonuçsuz”, *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1989, s. 13.

⁶ “Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz 53 Ülkenin Büyükelçisi İle 6 Uluslararası Kuruluşun İlgililerini Kapıkule’ye Getirdi”, *Hudut*, 20 Haziran 1989, s. 1.

⁷ “Bir Garip Bulgar Oyunu”, *Hudut*, 21 Haziran 1989, s. 1.

⁸ “Göçmene Öncelikli İş”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1989, s. 1-13.

bir şekilde kınadık. Bizim halkımız da tarihte aynı duruma düştü ama bizim o zaman Türkiye gibi güçlü bir devletimiz yoktu” demiştir⁹.

Dönemin Belçika Büyükelçisi Roland Burny ise çadırkentte karşılaştığı manzara ile ilgili olarak, *“Gördüklerim karşısında yıkıma uğradım, ama bu insanların cesareti karşısında da çok etkilendim. Batı öncelikle durumun ciddiyetini anlamalıdır. Olayın tehcir olduğu apaçık ortadadır”* demiştir¹⁰.

Türkiye, Bulgaristan’ın çağdışı uygulamalarına diplomatik temsilcilerin bizzat şahit olmaları için düzenlediği çadır kent ziyaretinin ardından, diplomatik ataklarını sürdürmüş ve 21 Haziran 1989 tarihinde Başbakan Turgut Özal, Ankara’daki yabancı misyon temsilcilerini başbakanlığa davet ederek kendilerine uluslararası camianın Bulgaristan’daki Türk azınlığın sorunlarını kavrayamadığını ve insan hakları sorununa gereken ilgiyi göstermediğini söylemiştir. Başbakanlıkta yapılan bu toplantıya, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Demokratik Almanya temsilci göndermemiştir. Turgut Özal toplantıda, Bulgar Hükümeti’nin 1984 yılından beri gerçeklere ve mantığa aykırı olarak ülkesinde Türk azınlığı olmadığını ispata kalktığını ve Türk azınlığını yok etmeye yönelik çağdışı bir politika izlediğini belirtmiştir. Yapılan yazılı açıklamada ise şu ifadelerle yer verilmiştir:

“20. yüzyılın son çeyreğinde, özellikle AGİK sürecinin güçlendiği Avrupa’da bu görev ve sorumluluk bütün ülkelere düşerdi. Üzülerek kaydetmek zorundayım ki uluslararası camia, geride kalmış olduğuna inanmak istediğim bu dönemde Bulgaristan’daki Müslüman Türk azınlığın çilesini kavrayamamış, günümüzün bu en önemli ve en acil insan hakları sorununa gereken ilgiyi gösterememiştir. Bu durumu Bulgar Hükümeti çok yanlış değerlendirmiştir. Sorumsuz ve keyfi davranışların ölçüsü kalmamıştır. Yüzlerce ölü, binlerce yaralı, on binlerce evinden yurdundan sökülmüş insanın trajedisi bazı temel gerçeklerin anlaşılmasını mümkün kılarsa, bunca beşeri ıstırap bir anlam kazanmış olacaktır.”¹¹

Türkiye ayrıca Bulgaristan’da kalan ve Bulgaristan’dan göç eden Türk nüfusunun her türlü haklarını güvence altına alacak uluslararası mekanizmaları harekete geçirmek için çok yönlü ve etkin bir dış politika atağı başlatmıştır. Özal Hükümeti’nin bu doğrultuda atılacak adımları belirleyen planının içeriği şöyledir:

1. NATO Siyasi Komitesi’nden Bulgaristan’a ekonomik, kültürel ve spor alanında ambargoların uygulanmasını talep etmek.

⁹ “Diplomatlar Göç Tanığı”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1989, s. 13.

¹⁰ “Elçilerin Gezisi”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1989, s. 13.

¹¹ “Batıya Sitem, Doğuya Tepki”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1989, s. 12.

2. Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve Başbakan Turgut Özal'ın Avrupa'nın çeşitli başkentlerine günü birlik "ekspres kulis" ziyaretleri yapmaları.
3. BM Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağırarak.
4. İKÖ'yü olağanüstü toplantıya çağırarak.
5. 1989 yılında AT'ye üye olan 12 ülkeyi tek tek ya da topluca Sofya'ya karşı diplomatik, ticari, ekonomik ve kültürel alanlarda yaptırım uygulamaya çağırarak.
6. Diplomatik yollardan bağlantısız ülkelerin desteğini sağlamak için ikili ilişkileri yoğunlaştırmak.
7. Sovyetlerin diplomatik kanallardan Bulgaristan'ı olumlu yönde etkilemesini sağlamak.
8. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin konuyu sürekli gündemde tutmasını sağlamak¹².

Türk Hükümeti, 1989 yılının Haziran ayında aldığı bu kararları kısa süre sonra uygulanmaya başlamış, uluslararası kuruluşlarda ve diğer devletlerle yapılan ikili görüşmelerde Bulgaristan'a karşı yaptırımların uygulanması ve dikkatlerin Bulgaristan üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak için diplomatik faaliyetler arttırılmıştır. Türk Hükümeti, aldığı bu kararları başarıyla uygulamış ve birçok devletin Bulgaristan'daki Türk azınlığının durumu ile ilgili açıklamalar yapmasını ve kararlar almasını sağlamıştır. Türkiye'nin girişimlerinden sonra Tunus Dışişleri Bakanlığı, Bulgaristan'ın Türk azınlığını kitleler hâlinde göçe zorlamasından endişe duyduğunu belirten bir açıklama yapmıştır. Ayrıca Tunus Cumhurbaşkanı, dönemin TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut ile görüşmesi sırasında Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığına uygulanan haksızlıkların karşısında olduklarını söylemiştir¹³. Ürdün Veliâht Prensi ise Başbakan Turgut Özal'a bir mesaj göndererek Türk Hükümeti'nin Bulgaristan tarafından baskıya uğrayan Türkler için yaptığı her şeyi desteklediğini bildirmiş ve bu konuda Türk Hükümeti'ne yardımcı olmaktan sevinç duyacağını belirtmiştir¹⁴.

Mesut Yılmaz, Mısır Başbakan Yardımcısı'na Bulgaristan'daki Türklerin durumu ile ilgili bir mesaj göndermiştir. Mısır Başbakan Yardımcısı bu mesaja cevaben, ülkesinin olumsuz insanî boyutları bulunan ve bölgedeki istikrarı olumsuz şekilde etkileyebilecek olan son gelişmelerden derin kaygı duyduğunu belirtmiştir¹⁵.

¹² "Sofya İçin Yaz Atağı", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1989, s. 1.

¹³ *Ayin Tarihi*, Haziran 1989; "Sofya'ya Tepkiler Artıyor", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1989, s. 13.

¹⁴ *Ayin Tarihi*, Haziran 1989; "Sofya'ya Tepkiler Artıyor", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1989, s. 13.

¹⁵ "Sofya'ya Tepkiler Artıyor", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1989, s. 13.

Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri Hükümeti'ne gönderdiği ve Bulgaristan'daki Türk azınlığının durumundan duyulan kaygıları dile getiren mesaj sonrasında Birleşik Arap Emirlikleri, Bulgaristan'dan ülkesinde yaşayan Müslüman Türk azınlığın temel haklarına ve Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanmış anlaşmalara saygılı davranmasını istemiştir¹⁶.

1989 yılının temmuz ayında Mesut Yılmaz, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal ile görüşerek Bulgaristan'ın Türk azınlığına uyguladığı haksız uygulamalar ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir. Faysal ise hem Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı hem de İKÖ Dışişleri Bakanları dönem Başkanı olarak gereken her şeyi yapacakları konusunda Türkiye'ye güvence vermiştir¹⁷. Ayrıca Suudi Arabistan'ın Ankara Büyükelçisi, Bulgaristan'daki Türk azınlığının durumu ile ilgili yaptığı açıklamada, “*Suudi Arabistan, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığının sorunlarını yakından izlemektedir. 1989 yılının Mart ayında Riyad'da yapılan İKÖ dışişleri bakanları toplantısında*¹⁸ *Bulgaristan'daki Türklerin durumuyla ilgili kararlar ülkemizce desteklenmiştir. Bu aşamada sorunun iki ülke arasında görüşmeler yoluyla çözülmesi gerektiğine inanıyoruz. Ancak İKÖ, Bulgaristan'a yaptırım uygulama kararı alırsa bunu destekleriz*” demiştir¹⁹. Suudi Arabistan'ın bu tavrından sonra dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Suudi Arabistan yetkilileri ile görüşmeler yapmak üzere İKÖ Genel Sekreteri ile beraber 9 Temmuz 1989 tarihinde Suudi Arabistan'a gitmiş ve 11 Temmuz 1989 tarihinde Mekke'de Kral Fahd Bin Abdülaziz tarafından kabul edilmiştir. Türkiye'de göçmen kamplarını ziyaret eden ve göçmenlerin durumlarından oldukça etkilenen Genel Sekreter toplantıda, Bulgaristan Türklerinin gayri insanî şartlar içinde sınır dışı edildiklerini gözlemlediğini belirtmiş, bu durumun İslam dünyasına bir meydan okuma olduğunu söylemiştir²⁰. Ancak Türkiye'nin diplomatik girişimlerinin sonucunda verilen tüm bu tepkiler, Bulgaristan'a uygulanan ciddi bir yaptırıma dönüşmemiş ve sorunun çözümüne katkı sağlamamıştır.

2. Türkiye'nin 1989 Zorunlu Göçünü Uluslararası Kuruluşların Gündemine Taşıma Girişimleri

1989 göçü, Türkiye'nin çabalarıyla kısa sürede birçok uluslararası kuruluşun gündemine gelmiştir. Bulgaristan'da yaşanan olayları takip eden uluslararası

¹⁶ “Göç Durmuyor”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1989, s. 1-13.

¹⁷ “Sofya'ya Tavir Vecibedir”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1989, s. 7.

¹⁸ Toplantıda Bulgaristan'daki Türk azınlık ile ilgili alınan kararlar için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi* (27 Nisan 1989), Dönem 18, Toplantı 2, C. 27, s. 8.

¹⁹ “Avrupa Konseyi Kaygılı”, *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1989, s. 12.

²⁰ *Ayın Tarihi*, Temmuz 1989; “Gabid: Bulgaristan İslam Dünyasına Meydan Okuyor”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1989, s. 12.

kuruluşlar, asimilasyon politikasında şiddetin giderek artması ve bunun yanında Türk azınlığının sınır dışı edilmeye başlanmasıyla tepkilerini kısa sürede dile getirmişlerdir. Uluslararası kuruluşların Bulgaristan'ı kınayan kararlar almaları, bu devleti uluslararası alanda yalnızlaştırmış, ancak zorunlu göçü durduramamıştır.

2.1. NATO

Kuzey Atlantik Asamblesi'nin 1989 yılı bahar dönemi toplantısı, Bulgaristan'ın Türk azınlığını sınır dışı etmeye başlamasından kısa bir süre sonra Mayıs ayının son haftasında yapılmış ve toplantıda Bulgaristan Türklerinin sorunları da ele alınmıştır. Toplantı sırasında basına açıklama yapan dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Bulgaristan'da Türk azınlığa uygulanan baskıların Sofya tarafından dahi itiraf edilmesine rağmen Batılı ülkelerin sorun karşısında aktif davranmadığını ve çifte standart uyguladığını belirtmiş, ABD dışındaki NATO ülkelerinin Bulgaristan ile ticaret yapmak gibi ufak hesaplar uğruna Türkiye'ye destek sözü vermekten öteye geçemediklerini söylemiş ve "*Paris Konferansına canlı tanıklarla katılacağız. Batılı ülkeler çifte standarta devam ederse bugüne kadar işlemeyen metin olarak duran AGİK Belgesi, ölü doğmuş bir metin olacaktır*" demiştir²¹.

Dönemin Kuzey Atlantik Asamblesi Başkanı Patrick Duffy, Bulgaristan Türklerine uygulanan insanlık dışı baskıları SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov ile görüşeceğini belirtmiş²² ve AGİK Nihai Senedi'ni imzalayan Bulgaristan'ın, Türk azınlığına karşı insan haklarına aykırı uygulamalara devam ettiğini, ayrıca Bulgaristan'daki Türklere yönelik son saldırıların bu ülkedeki durumun daha da kötüleştiğini ortaya koyduğunu söylemiştir. Ayrıca Bulgaristan'daki "nefret verici olaylardan duyduğu derin endişe ve üzüntüyü" dile getiren Patrick Duffy, AGİK Nihai Senedi'ni imzalayan tüm ülkelerin, yükümlülüklerini yerine getirmesinin önemini vurgulamıştır. Asamble Genel Kurulu'nda konuşma yapan 27 parlamenterden 8'i ise Türk azınlığına yaptığı baskılar nedeniyle Bulgaristan'ı kınamıştır. Mayıs ayında yapılan bu toplantıdan sonra NATO, 1989 yılının Haziran ayında Bulgaristan'ın ülkesindeki Türk azınlığına uyguladığı zorunlu göç politikasını kınamış ve Bulgaristan'ın AGİK çerçevesinde imzaladığı anlaşmaları sürekli ihlal ettiğini açıklamıştır²³.

²¹ "Yılmaz'dan Batı'ya Sitem", *Milliyet*, 28 Mayıs 1989, s. 12.

²² "Duffy, Bulgarları Gorbaçov'a Şikayet Edecek", *Milliyet*, 30 Mayıs 1989, s.14.

²³ "Bulgarlara Tepkiler NATO'dan Kınama", *Milliyet*, 27 Mayıs 1989, s. 13, *Ayın Tarihi*, Haziran 1989; "NATO Sofya'yı Kınadı", *Cumhuriyet*, 01 Temmuz 1989, s. 15.

Bulgaristan Dışişleri Bakanı Mladenov NATO toplantılarında yaşanan bu gelişmeler üzerine Nato Genel Sekreteri Havier Perez de Kuellar'a bir mektup göndererek, Türkiye'nin son birkaç yıldır Bulgaristan aleyhine propaganda yürüttüğünü, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın 16 Haziran 1989'da Bulgaristan aleyhinde çeşitli ifadeler bulunan bir mektup yayınladığını bildirerek, Türkiye'nin kendisini Bulgaristan'da bulunmayan azınlığın hamisi olarak gördüğünü, Bulgar Müslümanlarını da Türk halkından saydığını, bu mektuptaki bilgilerin yanlış olduğunu, Türkiye'ye yoğun göç olmasının açıklanabilir sebepleri olduğunu belirtmiş ve bu konudaki taleplerini içeren mektubun Güvenlik Konseyi başkanına iletilmesini istemiştir²⁴.

Ancak Bulgaristan'ın tüm bu taleplerine rağmen, NATO içerisinde de uzun tartışmalara neden olan bir bildiri hazırlanmış ve bildiri 9 Ağustos 1989 tarihinde kamuoyuna açıklanmıştır. Bildirinin uzun tartışmalara neden olmasının sebebi, Yunanistan'ın tüm müttefiklerin üzerinde anlaşığı belgeye karşı çıkması ve en sonunda da bildiriye bir dipnot koydurmasıdır²⁵. NATO tarafından hazırlanan ve Bulgaristan'daki Türklerin durumunu ele alan bildiri şöyledir:

“Bulgaristan'da bugün maalesef çok vahim bir durumla karşı karşıyayız. Türk asıllı Bulgar vatandaşlarına yönelik zorla eritme ve baskı politikası, AGİK belgelerini ve ilgili diğer belgeleri ihlal pahasına, beş yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Durum, temel insan haklarından kasıtlı olarak mahrum bırakılan etnik Türklerin ülkeden atılmaları ve bunu takiben kitle hâlinde göç etmeleri ile yeni bir boyut kazanmıştır. Göç eden Türklerin sayısı 255.000'i geçmiş bulunmaktadır. Yeniden binlerce bölünmüş aile yaratılmaktadır. Türk kökenli Bulgaristan vatandaşlarının maruz kaldıkları kötü muamele insan haklarının çarpıcı bir ihlalidir. Müttefikler bu konuyu dikkatle izlemeye devam edeceklerdir. Müttefikler, Bulgar Hükümeti'nin ilgili uluslararası anlaşmalar çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak, Türk asıllı tüm Bulgar vatandaşlarının temel haklarının titizlikle gözetilmesi ve Türkiye'ye gitmek isteyen etnik Türklerin hakları tümüyle korunmak suretiyle, pürüzsüz ve düzenli bir biçimde göç etmelerini kolaylaştıracak, her iki tarafça kabul edilebilir bir çözümün bulunması için çağrıda bulunmaktadır. Müttefikler Bulgar Hükümeti'ni, AGİK belgeleri uyarınca üstlendiği

²⁴ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989) Cilt:VII (Nisan 1989-Haziran1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.XLIII.

²⁵ *Ayın Tarihi*, Ağustos 1989.

yükümlülüklerine uyması için yapılan uluslararası çağrılara olumlu yanıt vermeye davet etmektedir.”²⁶

Türkiye'nin uzun gayretlerinin ardından NATO'dan yapılan bu açıklama Türk Hükümeti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. NATO'nun Bulgaristan'daki Türk azınlığı ile ilgili hazırladığı bildirinin en önemli özelliği, ittifak tarihinde ilk kez bir ülkenin adı belirtilerek, söz konusu ülkenin imza koyduğu uluslararası anlaşmalara saygılı davranmaya davet edilmesi olmuştur²⁷. Yunanistan'ın karşı koymasına rağmen²⁸, Bulgaristan'daki Türk azınlığı ile ilgili hazırlanan bu bildiri Ankara'nın “diplomatik zaferi” olarak değerlendirilmiştir²⁹. Bulgaristan ise ülkesindeki Türk azınlığı ile ilgili NATO'nun aldığı bu kararın “yanlı ve düşüncesizce” olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Bulgaristan yaptığı resmî açıklamada NATO'nun Bulgaristan ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıkta “ne yasal ne de moral bakımından” arabulucu olmaya hakkı bulunmadığını açıklamıştır³⁰.

2.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı

Azınlık haklarının korunmasına yönelik öncü rol oynayan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, 1989'dan sonra Sosyalist Blokun yıkılmasıyla birlikte eski Doğu Bloku ülkelerinde yaşanan etnik gerilim ve çatışmaların neden olduğu ihlallere karşı azınlık haklarına ilişkin yeni standartların geliştirilmesinde öncü rol oynamıştır. 19 Ocak 1989 tarihinde sona eren Viyana İzleme Toplantısı'na kadar teşkilatın düzenlediği toplantılara bloklararası gergin hava hâkim olsa da, Viyana Kapanış Belgesi'nde azınlık hakları konusunda önemli düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre katılan devletlerin ülkelerindeki ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dinsel ve dilsel kimliklerinin geliştirilmesi için gerekli şartları koruyacakları ve düzenleyecekleri hükmü düzenlenmiştir³¹. Ayrıca AGİK Viyana Belgesi, anlaşmaya taraf olan ülkeler arasında insan hakları konusunda “bilgi isteme” hakkı tanımıştır. Getirilen açıklamanın tatmin edici olmaması durumunda ise, ülkelere sorunu, AGİK Genel Kurulu'na getirme hakkı verilmiştir. Türkiye, bu mekanizmayı işletmiş ve 30 Mayıs 1989 tarihinde başlayıp 23 Haziran'a

²⁶ “NATO'dan Sofya'ya Uyarı”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1989, s. 12.

²⁷ “Bulgar'a Tokat”, *Milliyet*, 11 Ağustos 1989, s.10.

²⁸ NATO'nun Bulgaristan'daki Türk azınlığı ile ilgili aldığı bu karara Yunanistan'ın karşı çıkmasının sebebi, aynı dönemde Yunanistan'daki Türk azınlığının da Bulgaristan'dakine benzer baskılara maruz bırakılmasıdır.

²⁹ *Ayn Tarihi*, Ağustos 1989; “Göçmenlere 300 Bin Kira Yardımı”, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1989, s. 12.

³⁰ “Sofya'ya Yeni Girişim Hazırlığı”, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1989, s. 13.

³¹ Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 158.

kadar süren AGİK I. İnsani Boyut Konferansı'nda Bulgaristan'daki Türk azınlığının temel sorunlarını gündeme getirmiştir³².

1 Haziran 1989 tarihinde başlayan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Paris'te yapılan toplantısında "Bulgaristan'daki Türk azınlığı" konusu geniş şekilde ele alınmıştır. Özellikle toplantının ikinci günü, Türkiye ile Bulgaristan arasında bir söz düellosu yaşanmıştır. Toplantıda söz alan dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Bulgaristan'daki Türk azınlığına uygulanan baskıların yalnız Türkiye'nin değil, tüm dünyanın sorunu olduğunu söylemiştir. Bulgaristan temsilcisi ise yaptığı konuşmada Türkiye'yi "Pan Türkizm" peşinde koşmakla suçlamıştır. Konferansın açılış konuşmasında söz alan ABD, İngiltere, Norveç, İsveç, Lüksemburg, Kanada, İzlanda ve Avusturya temsilcileri ise, Bulgaristan'daki Türk azınlığına yapılan baskıları kınamış ve bu konudaki endişelerini dile getirmişlerdir. Konferansta, Bulgaristan'daki Türk azınlığının durumunun genel hatlarıyla ele alınması beklenirken, Türk diplomasisinin yoğun faaliyetleri sayesinde "Bulgaristan'daki Türk azınlığı" konusu konferansın üç ana konusundan biri olmuştur³³. Konferansın dördüncü günü, Bulgaristan ile Türkiye arasında bilgilendirme ve karşı bilgilendirme mücadelesine sahne olmuştur. Türk delegasyonu düzenlediği basın toplantısında Bulgaristan'dan kaçan ve sınır dışı edilen Türkleri tanıtmış, Bulgaristan ise Türkiye'nin Kürtlere baskı yaptığı tezlerini ileri sürmüştür³⁴. Ancak Bulgaristan'ın AGİK Konferansı'nda kendini savunmak için ortaya attığı görüşlerin hiçbiri inandırıcı olmamış ve 1 Haziran 1989 tarihinde başlayıp üç hafta süren AGİK Konferansı sonunda Bulgaristan, insan haklarını ihlal eden ülkeler arasında ilan edilmiştir. Toplantının kapanış konuşmasını yapan dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Roland Dumas, Bulgaristan'ı açık bir dille eleştirmiştir. Fransa Dışişleri Bakanı'nın yaptığı bu konuşma aynı zamanda Fransa'nın Bulgaristan konusunda sessiz kalma politikasını terk ettiğinin de açık göstergesi olmuştur. Dumas konuşmasında şunları söylemiştir:

"Zorla asimilasyon politikalarına ve halkların kitleler hâlinde ayrılışlarına yol açan politikalara seyirci kalamayız. İnsan hakları alanındaki gelişmeleri değerlendirmek üzere toplandığımız bir esnada binlerce kişi kökenlerinden ya da dinlerinden dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kaldı. Fransa adına Bulgar makamlarından bu göçün sona erdirilmesi için her şeyi yapmalarını,

³² "Bulgarlara Tepkiler NATO'dan Kınama", *Milliyet*, 27 Mayıs 1989, s. 13, "AT'den Sofya'ya Karşı İlk Kıpırtı", *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1989, s. 1-12.

³³ "AGİK'te Söz Düellosu", *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1989, s. 1-12.

³⁴ *Ayn Tarihi*, Haziran 1989; "Bulgaristan'la Medya Savaşı", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1989, s. 15.

söz konusu kimselerin kimliklerini korumalarını sağlayacak önlemleri almalarını talep ediyorum.”³⁵

16 Ekim-3 Kasım 1989 tarihlerinde yapılan AGİK Çevre Konferansı Sofya’da yapılmış olmasına rağmen 13 ülke AGİK İnsani Boyut Mekanizmasını Bulgaristan’a karşı işletmiştir. 10 ülke açıkça Bulgaristan’ın adını zikrederek, 7 ülke ise isim vermeden Bulgaristan’ı kınamıştır³⁶.

2.3. Uluslararası Af Örgütü

Bulgaristan’ın ülkesindeki Türk azınlığına uyguladığı asimilasyon ve baskılar, Uluslararası Af Örgütü’nün her zaman gündeminde olmuş ve Bulgaristan ile ilgili yayınlanan yıllık raporlara yansımıştır. 1984 yılının Aralık ayından itibaren Bulgaristan’da tutuklanan ve zorla isimleri değiştirilen Türkler Af Örgütü’nün yakın takibinde olmuştur³⁷.

Uluslararası Af Örgütü, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov’a 23 Haziran 1989 tarihinde bir mesaj göndererek, 1989 yılının Mayıs ayında Bulgaristan’da yapılan gösterilerde güvenlik güçlerince öldürülen Türklerle ilgili tarafsız bir soruşturmanın açılmasını istemiştir. Ayrıca Af Örgütü, Mayıs ayının ikinci haftasında asimilasyon politikasını protesto etmek amacıyla Bulgaristan’da düzenlenen gösterilerde bazı Türklerin öldürüldüğüne ve dövüldüğüne dikkat çekmiştir. Örgütün yayınladığı bildiriye somut olarak Bulgaristan’da ölen Türklerin isimlerine ve nasıl öldürüldüklerine yer verilmiştir. Ayrıca 23-24 Mayıs tarihlerinde Kuzeydoğu Bulgaristan’ın Razgrad bölgesi yakınlarında yapılan gösteriler sırasında bir Bulgar yetkilisinin emriyle Türk göstericilerin üzerine ateş açıldığı ve göz yaşartıcı bomba atıldığı, olayda Ahmet Burukoğlu’nun alınından, Sezgin Salih Karaömeroğlu’nun da göğüsünden vurularak öldürüldüğü bildirilmiştir. 20-22 Mayıs 1989 tarihlerinde meydana gelen gösterilerde ise yine Türkler üzerine ateş açılmış ve bunun sonucunda, Mahmuzlar kasabasında Hasan Aliyev Arnavudoğlu, Mehmet Lom ve Mehmet Rüşdüoğlu ile Bohçalar kasabasında otobüs şoförü Necdet Osmanov dipçikle dövülerek öldürülmüşlerdir. Kırcaali bölgesinde “öğretmen Fuat” olarak bilinen 65 yaşındaki bir Türk ise dövüldükten birkaç gün sonra ölmüştür. Ayrıca Af Örgütü’nün yayınladığı

³⁵ *Ayın Tarihi*, Haziran 1989; “Fransa, Sofya’dan Göçü Sona Erdirmesini İstedi”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1989, s. 12.

³⁶ Ercüment Konukman, *a.g.e.*, s.62.

³⁷ Bulgaristan’da Türklerin yaşadıkları baskıların 1984 yılından 1987 yılına kadar kısa bir özeti için bkz. *Amnesty International Report 1988*, Amnesty International Publications, London 1988, s. 195-196.

bildiride 22-25 Mayıs 1989 tarihlerinde evlerinden çıkarılarak dövülen diğer kişilerin isimlerine de yer verilmiştir³⁸.

1989 yılının Mayıs ayında Örgüt, Bulgaristan'da yaşayan Türk asıllı İsmail Mehmedov Hüseyinov'u "ayın mahkûmu" seçerek serbest bırakılması için kampanya başlatmıştır. Af Örgütü, Almanya'daki gazetelere verdiği ilanda halkı Hüseyinov'un serbest bırakılması için Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'a mektup yazmaya çağırmıştır. Verdiği ilanda Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığına yapılan baskıları ayrıntılı bir şekilde yer veren Af Örgütü, Hüseyinov'un da uygulanan bu Bulgarlaştırma kampanyalarına karşı çıktığı için 1985 yılında tutuklandığını açıklamıştır³⁹.

Af Örgütü 1989'da Bulgaristan'ın Türk azınlığını göçe zorlaması ile birlikte sınır dışı edilen bu kişilerin Bulgaristan'da yaşadıklarını öğrenmek için Türkiye'deki çalışmalarını daha aktif bir şekilde sürdürmüştür. Örgüt, Bulgaristan'ın göçe zorladığı Türklerle görüşmesi için bir temsilcisini 1989 yılının Haziran ayında Türkiye'ye göndermiştir. Af Örgütü temsilcisi Hugh Poulton, İstanbul'da Balkan Türkleri Derneği Başkanı Mehmet Çavuş ve Göçmenler Yardımlaşma Derneği Başkanı Fahri Vatansever ile görüşmüş ve edindiği izlenimleri bir rapor hâlinde örgüt yönetimine sunmuştur⁴⁰. Bu izlenimler Af Örgütü'nün 1990 yılında yayınladığı Bulgaristan ülke raporuna da yansımış ve örgüt, Bulgaristan yönetiminden etnik Türklerin maruz kaldığı bu haksız uygulamalarla ilgili daha fazla ayrıntı vermesini istemiştir⁴¹.

2.4. Avrupa Topluluğu

Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktür, azınlık sorunlarını uluslararası gündemin önemli bir parçası haline getirmiştir. Avrupa Konseyi gibi birçok kuruluşa üyelik süreci, söz konusu ülkenin azınlıklar konusunda ki tavır ve davranışlarından etkilenmiştir. Dolayısıyla, azınlık hakları Avrupa Bütünleşmesi çerçevesinde sıkça tartışılmış, Balkanlarda yaşanan azınlık sorunlarının sıcak çatışmalara yol açması ise AT'nin istikrar yaratma adına azınlık haklarını teşvik etmesine yol açmıştır. Ancak AT ve daha sonrasında AB, azınlıklar ile ilgili yasal ve siyasal bir çerçeve geliştirememiş, Topluluk daha çok Avrupa Konseyi ve AGİT gibi uluslararası örgütlerin bu konuda geliştirdikleri mekanizmalardan faydalanmıştır⁴².

³⁸ "Gorbaçov, Jivkov'la Görüştü", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1989, s. 12.

³⁹ "Hüseyinov Ayın Mahkûmu", *Milliyet*, 10 Mayıs 1989, s. 16.

⁴⁰ "Af Örgütü Temsilcisi", *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1989, s. 13.

⁴¹ *Amnesty International Report 1990*, Amnesty International Publications, London 1990, s. 52-53.

⁴² Ş.İnan Rüma, "Kalanlara Ne Oldu? Bulgaristan'da Azınlık Haklarının Gelişiminde AB Genişlemesinin Etkisi", *89 Göçü Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye*

Bulgaristan'ın Avrupa Topluluğu ile diplomatik ilişkileri 1988 yılında başlamıştır. Nisan 1989'da Bulgaristan ile müzakerelere başlayan Topluluk, ülkedeki Türk azınlığının dilsel ve dini haklarının ihlaliyle ilgili endişeleri nedeniyle bir ay sonra müzakereleri askıya almıştır. Müzakereler ancak Topluluk taleplerini karşılayan reformların yapılmasının ardından Aralık ayında yeniden başlamıştır⁴³. 1990 yılında ikili ekonomik ilişkilerin derinleşmesi için Bulgaristan ile Ticaret ve İşbirliği Anlaşması imzalayan AT, Bulgaristan iç siyaseti üzerinde bu tarihten sonra daha etkili olmaya başlamıştır. 1988 yılından itibaren ülkede enflasyonun giderek artması ve yaşam koşullarının kötüleşmesine, 1989 yılında Türk azınlığın zorla göç ettirilmesinin eklenmesiyle ülkede ekonomi çıkmaza girmiş, azınlık ve insan hakları ihlalleri gözardı edilemez boyutlara ulaşmıştır. Bu da AT ile olan ilişkilerin sekteye uğraması ile sonuçlanmıştır⁴⁴.

Avrupa Topluluğu, Türkiye'nin de girişimleri ile Türk azınlığın göçe zorlanmasından kısa bir süre sonra konu ile ilgili girişimlerde bulunmuştur. Türkiye, Bulgaristan'ın Türk azınlığına uyguladığı asimilasyon ve sürgün politikasına karşı diplomatik alandaki en büyük beklentisini oluşturan, AT'den Bulgaristan aleyhinde siyasi destek sağlama hedefine, 8 Haziran 1989 tarihinde AT'nin aldığı "ilke kararı" ile kısmen ulaşmıştır. AT'ye üye ülkelerin siyasi direktörleri Madrid'de yaptıkları toplantıda ilk kez Bulgaristan'daki Türk azınlığı konusunda harekete geçmek ve Sofya nezdinde girişimde bulunmak için "ilke kararı" almışlardır. Bu ilke kararı ile öncelikle AGİK sürecinin "birinci mekanizmasının" çalıştırılması kararı benimsenmiştir. Kararın pratikteki uygulaması, topluluğa üye devletlerin bir bütün ya da ayrı ayrı Sofya'ya nota vermelerini ve Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumu konusunda "bilgi istemelerini" içermektedir⁴⁵.

Avrupa Topluluğu, 8 Haziran 1989 tarihinde aldığı kararı uygulamaya geçmiş ve AT üyesi devletlerden Federal Almanya, İngiltere ve Hollanda AGİK sürecini işleterek Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumu hakkında Sofya'dan bilgi istemişlerdir. Böylece Federal Almanya, İngiltere ve Hollanda Bulgaristan'daki Türk azınlığı konusunda Sofya'ya karşı insiyatif alan ilk AT ülkeleri olmuşlardır. Sofya'dan Türk azınlığının durumu hakkında bilgi

Zorunlu Göç, Edt. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Balkar-Balmed Yayınları, İstanbul 2012, s. 345-346.

⁴³ Gaetano Pentassuglia, *The EU and the Protection of Minorities: The Case of Eastern Europe*, European Journal of International Law, Volume 12, Issue 1, February 2001, p. 3. (pages 3-38)

⁴⁴ Muzaffer Vatansver Kutlay, *Europeanization of Minority Rights in Bulgaria: Turks of Bulgaria as a Case Study*, Unpublished Msc Thesis, The Graduate School of Social Sciences of the Middle East Technical University, Ankara 2013, s. 65.

⁴⁵ "AT'den Sofya'ya Karşı İlk Kıpırtı", *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1989, s. 1-12.

istemenin hemen ardından ise Almanya ve İngiltere Bulgaristan'a nota vermiş, Hollanda ise sorunu AGİK gündemine getirerek konuyu sahiplenmiştir. Bulgaristan'ın Türk azınlığına uyguladığı asimilasyon ve tehcir konusunda AT'nin ortak bir tavır ve ortak bir karar almasının önündeki en büyük engel yine Yunanistan olmuştur⁴⁶. Yunanistan'ın, AT'nin Bulgaristan'daki Türkler konusunda ortak karar almasına engel olmaya çalışmasının sebebi, aynı dönemde Yunanistan'ın da ülkesindeki Türk azınlığı ile ilgili benzer sorunlar yaşamasında aranmalıdır. Ancak tüm bu engelleme girişimleri başarılı olmamış, 26 Haziran 1989 tarihinde AT, Türkiye'nin talepleri doğrultusunda Bulgaristan ile 26 Temmuz'da imzalanması planlanan ekonomik ve ticari işbirliği anlaşmasını süresiz olarak askıya almıştır⁴⁷. Böylece AT, Türk azınlığına uyguladığı baskı politikaları nedeniyle Bulgaristan'a fiili yaptırım uygulamıştır. AT'nin bu kararı almasında başta Fransa olmak üzere İngiltere ve Hollanda'nın girişimleri etkili olmuştur⁴⁸.

Avrupa Topluluğu, Bulgaristan'a uyguladığı ekonomik yaptırımın yanında 27 Haziran 1989 tarihinde sona eren Zirve Toplantısı'nda yayımlanan ortak bildirisinde, Bulgaristan'ı Türk azınlığına uyguladığı baskı nedeniyle açıkça ülke adı vermeden kınamıştır. Avrupa Topluluğu'nun yayınladığı ortak bildiride Bulgaristan'dan açıkça bahsedilmemesinin nedeni ise Yunanistan'ın bu konuda diplomatik engellemeleri olmuştur. Ortak bildiride Bulgaristan'la ilgili şöyle denilmiştir:

*“AT zirve toplantısı, Sovyetler Birliği, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde meydana gelen son değişikliklerin önemini vurgulamakla birlikte, bu ülkelerden bazılarında, özellikle etnik ve dini azınlıkları hedef alan ciddi insan hakları ihlallerinin devam etmesinden üzüntü duymaktadır.”*⁴⁹

Avrupa Topluluğu'nun, 1989 yılının Haziran Zirve toplantısında aldığı kınama kararının hemen ardından, 29 Haziran 1989 tarihinde Brüksel'de toplanan AT Komisyonu da bu konuyu ele almış ve toplantıda son gelişmeleri gözden geçiren komisyon üyelerinin, olayları kaygıyla izledikleri ve Bulgaristan'daki Türklerin durumundan endişe duydukları ifade edilmiştir⁵⁰.

Bulgaristan'ın uluslararası ilişkilerinde farklı dış politika arayışları içerisine girmesi ancak Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile olmuştur. Bu dönemde Batı ile işbirliği, NATO ve AB üyelik hedefleri siyasi, ekonomik ve stratejik

⁴⁶ “İki AT Ülkesinden Bulgaristan'a Nota”, *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1989, s. 12.

⁴⁷ Birgül Demirtaş-Çoşkun, *Bulgaristan'la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, ASAM Yayınları, Ankara 2001, s. 73.

⁴⁸ “AT'den Sofya'ya Ekonomik Yaptırım”, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1989, s. 1-3.

⁴⁹ *Aynı Tarihi*, Haziran 1989; “AT'den Sofya'ya Kınama”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1989, s. 1-13.

⁵⁰ “Paris Sofya'yı Kınadı”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1989, s. 8.

açından ağır basmış, bu da Bulgaristan'ı komşularıyla sorunlarını çözmek için girişimlerde bulunmaya itmiştir. Bulgaristan, Türkiye ile ülkesindeki Türk azınlığı nedeniyle yaşadığı sorunları işte bu bağlamda AB'ye üyelik hedefi çerçevesinde çözüme kavuşturmuştur⁵¹.

2.5. Avrupa Konseyi

İnsan hakları, azınlıklar, ırkçılık, hoşgörüsüzlük, yabancı düşmanlığı gibi sorunlara çözüm bulmak, hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasi ilkelerini korumak ve güçlendirmek amacıyla 5 Mayıs 1949 tarihinde kurulan Avrupa Konseyi, Türkiye'nin diplomatik ataklarının da etkisiyle Bulgaristan'daki Türk azınlığının sorunlarını ve yaşanan zorunlu göçü gündemine almıştır. 1989 yılının Haziran ayında Avrupa Konseyi'nin Strazburg'daki merkezinden yapılan açıklamada, Bulgaristan'daki Türk azınlığına uygulanan baskılar nedeniyle kaygı duyulduğu bildirilmiştir. Ayrıca açıklamada Bulgaristan Hükümeti, Türk azınlığı sorununa diyalog yoluyla çözüm bulmaya çağırılmıştır⁵².

Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi 6 Temmuz 1989 tarihinde ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, ciddi bir sorun hâline gelen Bulgaristan vatandaşı etnik ve Müslüman azınlığın gündün günden artan sayılarda Türkiye'ye gelmesinden endişe duyulduğu, bu soruna mümkün olan en kısa sürede çözüm bulmak için Türkiye ile Bulgaristan arasında yapıcı bir diyalogun kurulması ve Bulgaristan'ın Türkiye ile bu zorunlu göçü sonlandıracak bir göç antlaşmasını müzakere etmesi çağrısında bulunulmuş, üye devletlerin hükümetlerine ise acilen bu sürgünlerin insan onuruna yakışır bir şekilde makul ve kabul edilebilir bir hâle getirilmesi için Türkiye ile eşgüdümlü yardım çalışmalarının yapılmasını tavsiye etmiştir⁵³.

6 Temmuz'da yayımlanan "tavsiye kararı" öncesinde Bulgar diplomatlar ile Türk diplomatların yoğun kulis çalışmaları olmuş, Bulgar Heyeti Bulgaristan'da Türk azınlık olmadığını, bu sebeple de rapora "etnik Müslüman azınlık" ibaresinin yazılmasını istemiş, Türk Heyeti ise buna karşı çıkarak "Türk Azınlık" ibaresinin kullanılmasını istemiştir⁵⁴. Tavsiye kararında "Etnik Müslüman Azınlık" terimi kullanılmış olsa da, Türk Heyeti'nin aktif faaliyetleri sonucunda 7 Temmuz 1989 tarihinde yayınlanan ortak bildiride "Türk" sıfatı kullanılmıştır. Ayrıca Konseyin Doğu-Batı

⁵¹ Kader Özlem, "Bulgaristan Türkleri'nin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 2, Kış 2008, s.359. (341-371)

⁵² *Ayın Tarihi*, Haziran 1989; "Avrupa Konseyi Kaygılı", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1989, s. 12.

⁵³ Council of Europe Parliamentary Assembly, *Report of the Committee on Relations with Europe Non-Member Countries*, Doc. 6078, 6 July 1989.

⁵⁴ "Bulgaristan'da Türk Azınlık Yok", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1989, s. 13.

ilişkilerini ele alan toplantısında Türk Parlamenterler söz alarak Batı Avrupa ülkelerinin Bulgaristan'a karşı açık tutum olarak Ankara'yı desteklemelerini istemişlerdir. Bunun yanında Milliyet Gazetesi Bulgaristan'daki Türklere uygulanan baskı ve zorunlu göç ile ilgili bir kampanya başlatmış ve bu kampanya gereğince Türkiye'den Avrupa Konseyi'ne Bulgaristan'daki Türk azınlık ile ilgili yaklaşık on bin adet mektup gönderilmiştir. Mektuplar Türk Heyeti tarafından Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi Başkanı'na iletilmiştir. Başkan mektupları teslim alırken, "Bulgaristan'daki Türkler" ile yakından ilgileneceğini ve bu konuya ilişkin raporun "Avrupa Konseyi'ne üye olmayan ülkeler komisyonu" üyesi üç temsilcinin 13-19 Temmuz tarihlerinde Bulgaristan'da yapacağı incelemelerden sonra nihai şeklini alacağını belirtmiştir⁵⁵.

13-19 Temmuz 1989 tarihlerinde Avrupa Konseyince görevlendirilen heyet, kararlaştırıldığı gibi Bulgaristan'ı ziyaret etmiş ve Bulgaristan'daki Türk azınlığının durumu ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Hazırlanan raporda Bulgaristan yönetimine ülkede yaşayan Türk azınlığına baskı uygulamaya son vermesi çağrısında bulunulmuştur. Raporu hazırlayan heyet, Bulgaristan'daki Türkler ile yaptıkları görüşmeler neticesinde, Türklerin büyük bir bölümünün zorla isim değiştirmeden, Türkçe konuşma ve dinî alanlara getirilen sınırlamalardan yakındıklarını ve bu sebeple de Türkiye'ye gitmek istediklerini belirttiklerini ifade etmişlerdir. Raporda ayrıca Türklerin tekrar Türk isimlerini kullanmalarına izin verildiği ve kendilerine dinî özgürlükler tanındığı takdirde Bulgaristan'da kalabileceklerini söylediklerine yer verilmiştir. Heyet, Sofya Üniversitesi öğretim üyeleri ve öğrencileriyle de görüşmüş ve bu görüşmeler sonucunda Müslüman Türk azınlığına karşı büyük bir düşmanlığın olduğu ortaya konulmuş, ancak Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde iki toplum arasında hiçbir husumete rastlanmadığı bildirilmiştir. Raporda Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirme girişimlerinden kaçınması gerektiği de ifade edilmiştir⁵⁶.

2.6. Birleşmiş Milletler

Türkiye, Bulgaristan ile ikili görüşmelerin başlatılması için 1985 yılından itibaren girişimlerde bulunmuş, ancak Bulgaristan, görüşmelere yanaşmamıştır. Bulgaristan'ın izlediği bu "görüşmeme politikası" karşısında Türkiye, sorunun, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Bulgaristan ve Türkiye'den oluşacak bir üçlü forumda ele alınmasını önermiştir⁵⁷. Bu öneri karşısında BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Bulgar makamları ile

⁵⁵ "Avrupa Konseyi'nde Sofya'ya Protesto", *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1989, s. 14.

⁵⁶ "Sofya Baskılara Son Vermelidir", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1989, s. 11.

⁵⁷ *Ayın Tarihi*, Haziran 1989.

Cenevre’de görüşme sürecinin başlatılması için temaslarda bulunmuş, ancak bu girişimler başarılı olmamıştır⁵⁸. Türkiye’nin tüm bu girişimleri karşısında Bulgaristan, Türkiye’ye resmî kanallardan önkoşulsuz görüşme çağrısında bulunmuştur. Dönemin Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Ganev, 22 Haziran 1989 tarihinde konu ile ilgili yaptığı açıklamada, Türkiye ile ikili ilişkilerdeki sorunları görüşmeye hazır olduklarını, ancak Turgut Özal’ın istediği gibi bu görüşmenin BM Mülteciler Yüksek Komiserliği gözetiminde yapılamayacağını söylemiştir.

Bulgaristan’ın Türk azınlığını “zorunlu göçe” tabi tutmasından sonra, BM Genel Sekreteri, Bulgaristan’daki Türklerin durumu ile ilgili hazırlanan raporlardan kaygı duyduğunu belirtmiştir. Ayrıca dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz 16 Haziran 1989 tarihinde BM Genel Sekreteri’ne, Bulgaristan’daki Türk azınlığına uygulanan asimilasyon ve zorunlu göç ile ilgili bir mektup göndermiş ve bu mektup “Genel Kurul belgesi” olarak BM Genel Kurulu üyelerine dağıtılmıştır⁵⁹.

BM’nin Bulgaristan’ın zorunlu göçe tabi tuttuğu Türkler ile ilgili aktif bir politika izlememesi ve bu konuda etkin kararlar almaması üzerine Türkiye’nin BM Daimi Delegesi, BM Genel Sekreteri ile görüşerek, ondan daha etkin girişimlerde bulunmasını istemiştir. BM Genel Sekreteri’ne, Bulgaristan’dan göç etmek zorunda kalan Türklerin sayısının her geçen gün arttığı anlatılmış ve bu olayın “kitlesele göç” olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, BM Genel Kurulu’nun daha önceki uygulamalarında toplu göçleri “barışa karşı tehdit” şeklinde niteleyen kararlar aldığı, bu kararların da BM Genel Sekreteri’ne “duruma müdahale etme” hakkı verdiği hatırlatılmış ve Türkiye bu kararları örnek göstererek, Bulgaristan’dan göçe zorlanan Türkler konusunda harekete geçilmesi istenmiştir⁶⁰.

26 Ağustos 1989 tarihinde BM Genel Sekreter Yardımcısı başkanlığında üç kişilik bir heyet önce Edirne’deki, daha sonra Kırklareli’ndeki çadır kentlerde soydaşlarımızla görüşmüştür. Heyetin göçmenlere daha çok Türkiye’deki yaşam koşulları hakkında soru sorması ise dikkat çekmiştir⁶¹. BM Genel Sekreter Yardımcısı, Kırklareli Valisi ile de görüşerek, zorunlu göç ve soydaşlarımız hakkında bilgi almıştır. Heyet başkanının en çok üzerinde durduğu konu “Türkiye sınırlarını kapatmasaydı vizesiz göç hareketi devam

⁵⁸ “Batiya Sitem, Doğuya Tepki”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1989, s. 12.

⁵⁹ *Ayin Tarihi*, Haziran 1989; “ABD’ye Ambargo Çağırısı”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1989, s. 12.

⁶⁰ *Ayin Tarihi*, Ağustos 1989; “BM’den Daha Etkin Çaba İstendi”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1989, s. 12.

⁶¹ “Birleşmiş Milletler Heyeti Çadırkentte İncelemeler Yaptı”, *Hudut*, 28 Ağustos 1989, s. 1; “Göçmenlere Bulgarca Soru”, *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1989, s. 12.

eder miydi?" sorusu olmuştur. Heyetin bu sorusuna Kırklareli Valisi'nin cevabı çok net ve açıklayıcı olmuştur: "Bulgarların Türklere verdikleri en son pasaport numarası 700 bini taşımaktadır. Buna göre daha 400 bin Türk, Türkiye'ye vizesiz giriş yapmak için hareket emri bekliyordu."⁶² BM Heyeti Ankara, Edirne ve Kırklareli'ndeki incelemelerini tamamladıktan sonra Sofya'da Bulgar yetkililer ile görüşmüştür⁶³. Ancak BM heyetlerinin yaptığı tüm bu görüşmelere rağmen "zorunlu göç" konusunda BM etkin ve caydırıcı önlemler alamamıştır.

2.7. İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)

İKÖ, Bulgaristan'ın 1984 yılının Aralık ayında ülkesindeki Türklere asimilasyon politikası uygulamaya başlaması ile bu sorunu sık sık gündeme getirmiş ve Bulgaristan aleyhine kararlar almıştır. 27-29 Aralık 1988 tarihinde Cidde'de düzenlenen İKÖ 17. Dışişleri Bakanları toplantısında Bulgaristan'daki Türk azınlığına uygulanan baskı ve zulümler ile ilgili şikâyetler değerlendirilmiştir. 13-16 Mart 1989 tarihlerinde Suudi Arabistan'ın Riyad kentinde düzenlenen İKÖ 18. Dışişleri Bakanları toplantısı sonunda ise Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın durumu hakkında bir karar metni oluşturulmuş ve Bulgaristan'daki Türk azınlığın koşullarını incelemeyi zorunlu kılan İKÖ Temas Grubu tarafından Konferans'a sunulan takip raporu metni değerlendirilmiştir. Dönemin Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi tarafından üç ek hâlinde BM Genel Kurulu'na sunulan bu belgelerin, Genel Kurul Belgesi olarak dağıtılması istenmiştir. Temas Grubu, raporunu hazırlamak için Genel Sekreter aracılığı ile Bulgaristan ve Türkiye'de incelemelerde bulunmak için talepte bulunmuş, grubun bu talebi Türkiye tarafından kabul edilirken Bulgar yetkililerin cevabı olumsuz olmuştur. 2-5 Mart 1989 tarihleri arasında Türkiye'de incelemelerde bulunan grup, burada Bulgaristan'dan henüz göç eden Türklerle görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler sonunda hazırlanan rapora göre, Türkiye'ye yakın zamanda gelen bu göçmenlerin neredeyse tamamı yakın akrabalarını, evlerini arkalarında bırakmışlardır. Ayrıca bu göçmenlerin isimleri Slav isimleri ile değiştirilmiştir ve hiçbiri gönüllü olarak ülkelerini terk etmemişlerdir⁶⁴.

Bulgaristan'ın asimilasyon politikasından geri adım atmak yerine, Türk azınlığını sınır dışı etmeye başlamasıyla, "Bulgaristan Türkleri" konusu

⁶² "53 Soydaş Daha Geldi", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1989, s. 8.

⁶³ "Birleşmiş Milletler Heyeti Çadırkentte İncelemeler Yaptı", *Hudut*, 28 Ağustos 1989, s. 1.

⁶⁴ United Nations General Assembly, *Elimination of all Forms of Racial Discrimination and Elimination of all Forms of Religious Intolerans*, Forty-Fourth Session, Item 6-101 and 107 of the Preliminary List: A/44/50/Rev.1, 29 March 1989.

örgütün gündeminde kalmaya devam etmiştir. İKÖ Genel Sekreteri Hamid el-Gabid 1989 yılının Haziran ayında yaptığı açıklamada, Bulgaristan Hükümeti'ni ülkesindeki Müslüman Türk azınlığını sınır dışı etmesinden dolayı kınamış ve Türkiye'nin bu azınlığın haklarını korumak için gösterdiği çabaları desteklediğini söylemiştir⁶⁵.

Hamid el-Gabid, 6 Temmuz 1989 tarihinde Bulgaristan'ın zorunlu göçe tâbi tuttuğu soydaşlarımızın yerleştirildiği çadırkentlerde incelemelerde bulunmuş ve yetkililerden soydaşlarımızın durumları hakkında bilgi almıştır. Genel Sekreter, 1985 yılından 1989 yılına kadar Bulgaristan'daki Türklere yapılan baskı konusunu sık sık gündemine alan İKÖ'nün Bulgaristan'ın insan haklarına riayet etmesi için çalışmalarını sürdürdüğünü söylemiştir. Ayrıca Genel Sekreter, Bulgaristan'a anlaşmalara uyma yolundaki taahhütlerini ve azınlık haklarına saygı duyan bir ülke olmanın önemini tekrar hatırlatmıştır⁶⁶.

1986 yılında Fas'ta yapılan İslam ülkeleri dışişleri bakanları konferansında alınan kararlar, Bulgaristan'daki Türklerin durumunu tespit etmek ve izlemek üzere Temas Grubu oluşturulmuştur. Bulgaristan'ın Türk azınlığına uyguladığı zorunlu göç politikasının aralıksız devam etmesi üzerine, bu Temas Grubu, soydaşlarımızın durumlarını yerinde görmek için Türkiye'ye gelmiş ve Edirne ile Kırklareli'ndeki çadır kentlerde 10-13 Ağustos 1989 tarihleri arasında incelemelerde bulunmuştur⁶⁷. Edirne'de incelemelerde bulunan ve soydaşlarımız ile görüşmeler yapan heyet, İslam ülkelerini Bulgaristan'a ülkesindeki Türk azınlığına uyguladığı haksız politikalar nedeni ile baskı uygulamaya çağırmıştır⁶⁸.

Hem Avrupa Konseyi hem İKÖ, Bulgaristan'a Türk azınlığına uygulanan baskı, şiddet ve sürgün hakkında bilgi toplamaları amacıyla temsilciler göndermiştir⁶⁹. Ayrıca İslam Konferansı Örgütü Dışişleri Bakanları, örgütün kurulmasından itibaren gerçekleşen dördüncü olağanüstü toplantısını 4 Ekim 1989 günü New York'ta yapmış ve toplantı sonunda bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride Bulgaristan'daki Türk ve diğer Müslüman azınlığın maruz kaldığı asimilasyon kampanyası karşısında duyulan endişe dile getirilmiş, sorunun diyalog yolu ile çözülmesi için Kuveyt tarafından başlatılan girişimlerin, Türk

⁶⁵ *Ayın Tarihi*, Haziran 1989; "Sofya'ya Tepkiler Artıyor", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1989, s. 13.

⁶⁶ "İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreteri Hamid El Gabid Soydaşlarımızın Durumunu Üzücü ve Dramatik Buldu", *Hudut*, 8 Temmuz 1989, s.1; "Sorunun Çözümü İçin Önlem Alacağız", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1989, s. 13.

⁶⁷ "Göçmenlere 300 Bin Kira Yardımı", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1989, s. 12.

⁶⁸ "İslam Konferansı Örgütü Temas Grubu İlimizde İncelemeler Yaptı", *Hudut*, 12 Ağustos 1989, s. 1.

⁶⁹ "Ankara, at the U.N., Will Press Bulgaria on Turks", *The New York Times*, 1 Oct. 1989, p.19.

ve Bulgar hükümetlerince desteklenmesi ve Kuveyt'te tarafların katılımlarıyla sorunun ele alındığı bir toplantının düzenlenmesinin destekleneceği belirtilmiştir.⁷⁰

Sonuç

Bulgaristan'da Türk azınlığına uygulanan baskı, asimilasyon, zorunlu göç gibi politikalar, Sofya tarafından inkâr bile edilmemesine karşın, uluslararası kuruluşlar ve Avrupa Devletleri, Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen sorunların çözülmesinde aktif bir politika izlememiş, bu kurum ve ülkelerin verdikleri tepkiler Bulgaristan'ı kınamanın ötesine geçememiştir. Özellikle asimilasyon döneminde, birçok kuruluşun Bulgaristan aleyhine karar almasının önündeki en büyük engel Yunanistan'ın takındığı siyasi tavır olmuştur. Yunanistan, bu dönemde kendi ülkesinde yaşanan azınlık hakları ihlallerinin gündeme gelmesi endişesi ile birçok uluslararası kuruluşun Bulgaristan'da yaşanan azınlık ve insan hakları ihlalleri karşısında yaptırım uygulanmasının önüne geçmiştir. Ancak 1989 yılına gelindiğinde Bulgar yönetiminin bu ihlalleri, ülkesindeki Türk azınlığını sürgün edecek boyuta getirmesi, uluslararası kamuoyunun kısmen de olsa daha dikkate değer tepkiler vermesi ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin girişimleri ve talepleri olmadan Bulgaristan'a tepkisini her fırsatta dile getiren ülke Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Bu durumu da Bulgaristan'ın Doğu Bloku'nun bir parçası olmasıyla açıklamak mümkündür.

Tıpkı Avrupa devletleri gibi İslam dünyası da Bulgaristan'da yaşananlara istenilen düzeyde tepki vermemiştir. Başbakan Turgut Özal'ın göreve başladığı 1983 yılında benimsediği "İslam dünyasına açılma" politikası ile İslâm ülkelerinden destek arayışına cevap alınamamıştır. Müslüman ülkelerin büyük bir çoğunluğu Bulgaristan'ın uygulamaları karşısında ya sessiz kalmış ya da kınamanın ötesinde bir tepki vermemiştir. Ancak uluslararası kamuoyunun bu pasif tutumunu, dönemin Türk Hükümeti'nin başarısızlığı olarak değerlendirmek doğru değildir. Dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve Dışişleri'nde görevli diplomatlar, gerek tek tek devletler bazında bilgilendirme ziyaretleri ve görüşmeler yaparak, gerek uluslararası kuruluşlarda aktif bir politika izleyerek, 1989'da yaşanan bu insanlık dramını uluslararası kamuoyunun gündeminde tutmaya gayret göstermişlerdir. Ancak siyasi ve ekonomik çıkarlar ağır basmış ve 21. yüzyılın son eşiğinde yaşanan bu insanlık dramını önlemeye yönelik uluslararası politikalar geliştirilememiş, tüm çabalarına rağmen Türkiye sorunun çözümünde yalnız bırakılmıştır.

⁷⁰ Ercüment Konukman, **a.g.e.**, s. 62.

Kaynakça

Belgeler ve Raporlar

TBMM Tutanak Dergisi (27 Nisan 1989), Dönem 18, Toplantı 2, c. 27.

Amnesty International Report 1988, Amnesty International Publications, London 1988.

Amnesty International Report 1990, Amnesty International Publications, London 1990.

Council of Europe Parliamentary Assembly, Report of the Committee on Relations with Europe Non-Member Countries, Doc. 6078, 6 July 1989.

United Nations General Assembly, Elimination of all Forms of Racial Discrimination and Elimination of all Forms of Religious Intolerans, Forty-Fourth Session, Item 6-101 and 107 of the Preliminary List: A/44/50/Rev.1, 29 March 1989.

Gazeteler

Ayın Tarihi, Haziran 1989

Ayın Tarihi, Ağustos 1989

Cumhuriyet, 25 Mayıs 1989

Cumhuriyet, 1 Haziran 1989

Cumhuriyet, 3 Haziran 1989

Cumhuriyet, 8 Haziran 1989

Cumhuriyet, 14 Haziran 1989

Cumhuriyet, 15 Haziran 1989

Cumhuriyet, 16 Haziran 1989

Cumhuriyet, 20 Haziran 1989

Cumhuriyet, 21 Haziran 1989

Cumhuriyet, 22 Haziran 1989

Cumhuriyet, 23 Haziran 1989

Cumhuriyet, 24 Haziran 1989

Cumhuriyet, 26 Haziran 1989

Cumhuriyet, 27 Haziran 1989

Cumhuriyet, 28 Haziran 1989

Cumhuriyet, 29 Haziran 1989

Cumhuriyet, 30 Haziran 1989

Cumhuriyet, 01 Temmuz 1989

Cumhuriyet, 7 Temmuz 1989

Cumhuriyet, 8 Temmuz 1989

Cumhuriyet, 10 Temmuz 1989

Cumhuriyet, 11 Temmuz 1989

Cumhuriyet, 4 Ağustos 1989

Cumhuriyet, 10 Ağustos 1989

Cumhuriyet, 11 Ağustos 1989

Cumhuriyet, 16 Ağustos 1989

Cumhuriyet, 24 Ağustos 1989

Cumhuriyet, 27 Ağustos 1989
Cumhuriyet, 28 Ağustos 1989
Hudut, 20 Haziran 1989
Hudut, 21 Haziran 1989
Hudut, 8 Temmuz 1989
Hudut, 12 Ağustos 1989
Hudut, 28 Ağustos 1989
Milliyet, 10 Mayıs 1989
Milliyet, 27 Mayıs 1989
Milliyet, 28 Mayıs 1989
Milliyet, 30 Mayıs 1989
Milliyet, 11 Ağustos 1989
The New York Times, 1 Oct. 1989

Araştırma Eserler

- DAYIOĞLU, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- DEMİRTAŞ-ÇOŞKUN, Birgül, *Bulgaristan'la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, ASAM Yayınları, Ankara 2001.
- KAMİL, İbrahim, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989) Cilt: VII (Nisan 1989-Haziran1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.
- KONUKMAN, Ercüment, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, Ankara 1990.
- LÜTEM, Ömer E., *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989 Cilt:II 1986-1987*, ASAM Yayınları, Ankara 2006.
- ÖZLEM, Kader, "Bulgaristan Türkleri'nin Tarihsel Süreç içerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 2, Kış 2008, s. 341-371.
- PENTASSUGLIA, Gaetano, "EU and the Protection of Minorities: The Case of Eastern Europe", *European Journal of International Law*, Volume 12, Issue 1, February 2001, pages 3-38.
- RÜMA, Ş.İnan, "Kalanlara Ne Oldu? Bulgaristan'da Azınlık Haklarının Gelişiminde AB Genişlemesinin Etkisi", *89 Göçü Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Edt. Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu, Mehmet Hacısalihioğlu, Balkar-Balmed Yayınları, İstanbul 2012, s. 343-372.
- VATANSEVER Kutlay, Muzaffer, *Europeanization of Minority Rights in Bulgaria: Turks of Bulgaria as a Case Study*, Unpublished Msc Thesis, The Graduate School of Social Sciences of the Middle East Technical University, Ankara 2013.

1989 YILI ZORUNLU TÜRK GÖÇÜ ÖNCESİ VE SONRASI YUNANİSTAN-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

Maria VASİLİKİOTOU*

Giriş

Türk sismik araştırma gemisi¹ Piri Reis, 25 Mart 1987 tarihinde petrol bulguları için bilimsel araştırmalarda bulunmak üzere Ege Deniz'ine açıldı. Ertesi gün, Yunan iddialarına göre Türk gemisi Yunan kıta sahanlığı içinde kalan bölgeye girdi. Yunanistan bu durumu NATO'ya bildirdi ve Atina'nın Nea Makri semtinde yer alan Amerikan üssünün telekomünikasyon işlemlerini askıya alarak tepki gösterdi. Yunanistan başbakanı Andreas Papandreu aynı zamanda, konuyla ilgili Yunan Dışişleri Bakanı aracılığı ile Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'a "önemli" bir mesaj" ilettiğini belirtti. Yunanistan Dışişleri Bakanı Papulias ile yapılan görüşmeden sonra Jivkov, Türk askerlerinin Yunan topraklarına saldırması ya da Bulgaristan'a hücumu halinde Yunanistan ve Bulgaristan'ın ikili dostluk ve işbirliği yapacağına dair anlaşmanın imzalandığını ilan etti². Zaten Bulgaristan ve Yunanistan bir yıl önce Türkiye'nin izlediği Yugoslavya politikasına karşı 1986 Deklarasyonu³ yayınlamışlardı. Yunan Dışişleri Bakanı'nın Sofya'ya ziyareti ile bu deklarasyonun 5. maddesinin etkinleştirilmesine karar verildiği gibi bazı yeni konularda ön plana çıkarıldı. Bu konular arasında Bulgaristan'daki Türk azınlık nedeniyle Bulgaristan'ın güney sınırının Türkiye ile karşı karşıya gelmesi durumunda çok önemli olduğu, Türk uçaklarının Bulgar hava sahasını ihlal etmesi halinde "derhal cevap" verileceği ve Yunanistan'ın Bulgaristan'dan Türkiye'ye karşı destek talebine karşı Jivkov'un basına sızan demeçlerine göre Ege'de bir askeri çatışma meydana gelirse Bulgaristan'ın Türkiye sınırında beş ayrı noktadan saldırıya geçme niyetinde olduğu yer alıyordu.

* Araştırmacı, yazar, Yunanistan.

¹ , Ant. Emanouillidis, *I Elliniki Eksoteriki Politiki sta Valkania 1974-1989, [Balkanlar'da Yunan Dış Politikası 1974-1989]*, (Doktora Tezi), Selanik Aristoteles Üniversitesi- Hukuk Fakültesi Uluslararası İlişkileri, Selanik 2014, s. 107.

² Sofia Gennatou, *Dimeris Shesis Voulgarias – Elladas: Themata Metanastefsis kai Allodapotitas, [Bulgaristan-Yunanistan ikili ilişkileri: Göçmenlik ve Dış İlişkiler Sorunları]*, (Yüksek Lisans Tezi), Makedonia Üniversitesi - Ekonomi ve Bölgesel Çalışmalar Fakültesi Balkan Slav ve Doğu Çalışmaları Bölümü, Selanik 2016.,s.72.

³ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 253.

A. 1989 Yılı Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçü Öncesi Bulgaristan-Yunanistan İttifakının Oluşturulması

1974 yılında Kıbrıs'a Türk Barış Harekâtının gerçekleştirilmesi sadece Yunanistan'ı değil içinde resmi olarak %10, çoğu araştırmacılara göre %20 oranında Müslüman Türk nüfusunu barındıran Bulgaristan'ı da endişelendirmiştir. Bu ortak kaygı Bulgar-Yunan ve Rum iş birliğini hazırlayan nedenlerden birisi olmuştur. 1981'yılı Kasım ayının sonunda⁴, Bulgaristan, Kıbrıs sorunuyla ilgili Yunan görüşünü bir kez daha destekledi. Bu destek, Jivkov'un 28 Kasım'da Lefkoşa'daki Kyprianou ile temasından sonra tekrarlandı. Bulgaristan ve Kıbrıs Rum Kesimi adanın tamamen silahlardan arındırılması ve dış müdahalelerin sona ermesi gerektiğine vurgu yapıldı. Sonunda, Lefkoşa ile Sofya arasında Papandreu'nun nükleer silahların hiçbir Balkan ülkesinde bulunmaması önerisi hakkında görüş birliğine varıldı. Kyprianou ile Jivkov resmi olarak bu öneriyi desteklediklerini açıkladılar. Papandreu, "biz bebeklerle değil, ülkenin güvenliğiyle oynuyoruz, çünkü Yunan ulusunun hayatta kalmasıyla ilgileniyoruz" dedi. Buna karşılık ise Türkiye'den dönemin devlet başkanı Kenan Evren 25 Şubat 1982 tarihinde Sofya'yı ziyaret etti. Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak, çözüm bulunamaması konusundaki endişelerini dile getirdi. Buna ek olarak, Jivkov, Yunanistan ve Türkiye'nin "müzakere masasına oturmak zorunda olduğunu söyleyerek" en iyi masanın Sofya'da olduğunu" belirtti. Bulgaristan'ın Yunan-Türk ihtilaflarını çözmeye konusundaki arabuluculuk önerisini yineledi.

Türkiye'nin en üst düzeyde Bulgaristan ziyaretinden iki ay sonra Yunanistan Cumhurbaşkanı Konstantin Karamanlis⁵, 25-28 Nisan 1983 tarihleri arasında Varna'ya gayri resmi bir ziyarette bulundu. Karamanlis, Balkanların nükleer silahlardan arındırılması ve Bulgaristan ile teknik alanlarda işbirliği konusunda hevesliydi. 1983 yılının son çeyreğinde Başbakan Papandreu, Balkan liderleriyle yeni görüşmelerde bulundu. Papandreu ile Jivkov arasında gayri resmi bir toplantı 12-13 Kasım 1983 tarihleri arasında Bulgaristan'ın Veliko Tarnovo kentinde gerçekleşti. Papandreu, altı ay önce Bulgaristan'ı ziyaret etmişti şimdi yaptığı ziyaret önceden planlanmamış bir dost ziyareti gibiydi. Ancak, Batı basınında Bulgaristan'ın nükleer savaş başlığı taşıyan Sovyet SS-20 füzelerinin kurulmasını kabul edeceği söylentileri sonrasında Papandreu, Bulgaristan cumhurbaşkanıyla bu konuyu görüşmeye çalıştı. Jivkov, Sovyetler Birliği'nin baskısı altında olduğunu ya da kendi topraklarında Sovyet nükleer kapsüllerinin veya füzelerinin olduğunu reddetti. Aynı şekilde Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı da iddiaları inkâr etti.

⁴ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 258.

⁵ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 274.

1989 yılında Bulgaristan'da gizli Sovyet nükleer üssü olduğu ortaya çıkarıldı. Bu SS-23 nükleer Sovyet füzeleri taşıyabilen silahların 1985 yılında Bulgaristan'a yerleştirildiği 1995 yılından sonra ortaya çıktı⁶.

1984 yılının Aralık ayında Bulgaristan'da Türklerin Müslüman isimlerinin Hristyan Bulgar isimleri ile değiştirilmesi üzerine özellikle Yunanistan sınırına yakın olan Kırcaali ve Mestanlı' da Türklerin kitlesel protesto girişimleri Yunanistan'da kaygı ile karşılandı. Yunan basınında *"Bulgaristan'daki Türk protestoları ile Balkanların diğer ülkelerinde ve özellikle Yunanistan'da yaşayan Müslüman azınlıkların hareketleriyle doğrudan bağlantı kurulabilir mi? Batı Trakya'da yaşayan Müslümanlar Türk azınlık sorununu gündeme getirmek için Türk hükümetinin zemin hazırlayacağı bir süreç başlatabilir mi?"*. şeklinde haberler çıktı⁷.

Jivkov, 22 Temmuz 1985 tarihinde Yunanistan'ın yeni cumhurbaşkanı Hristos Sartzetakis⁸ ile görüştü ve ikili zirve görüşmelerine ne kadar önem verdiğini gösterdi. Yunanistan cumhurbaşkanı, ülkesi ile süper güçler arasındaki ilişkileri hızlandırmaya karşı olduğunu ve Yunanistan'ın Balkan ülkeleri arasındaki iyi komşuluk ilişkilerini destekleme aracı olarak nükleer silahların kaldırılmasına açıkça destek verdiğine vurgu yaptı. Son olarak, Hristos Sartzetakis, Bulgaristan'ın Balkanlar'daki hiç kimseye karşı toprak iddiasında bulunmadığını ve komşu ülkelerin içişlerine müdahale etmek istemediğini yineledi. Zaten bu dönemde, Türkiye'nin Bulgaristan 'da Türkçe konuşan Müslümanlara karşı ilgisi Yunan basınında eleştiriye maruz kalıyordu⁹. Sartzetakis'in hem Türkiye eleştirisi hem de Jivkov'un güney Bulgaristan'daki azınlık meselesiyle¹⁰ ilgili Türk müdahalelerine atıfta bulunması, Yunanistan-Bulgaristan ilişkilerinin Ankara'ya karşı yönelmekte olduğu yönünde net bir göstergeydi. Yunanistan Başbakanı Papandreu, ilk defa Balkanlar arası işbirliğinin ilerlemesinin ancak Balkan ülkeleri arasındaki ikili ilişkilerin normalleşmesiyle gelişebileceğini açıkça ilişkilendirdi.

Bulgaristan-Türkiye ilişkileri 1990 yılına kadar Komünist rejimin sonuna kadar gergin kaldı. Yunanistan bu dönemde Bulgaristan ile Türkiye'ye karşı ortak tavır belirlenmesi için uğraştı. Jivkov'un Atina'ya yaptığı ziyaretten birkaç gün önce Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu¹¹ 22 Eylül-6 Ekim 1985 tarihleri arasında 39'uncu dönem Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun çalışmaları için New York'ta bulunan İslam ülkeleri dışişleri

⁶ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 259.

⁷ "To Vima" gazetesi, 20.01.1985.

⁸ Emanuilidis, *a.g.e.*, s. 264-265.

⁹ "Eleftherotipia" gazetesi, 25.01.1985.

¹⁰ Emanuilidis, *a.g.e.*, s. 271.

¹¹ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 267.

bakanları danışma toplantısında, Bulgaristan'ı Türk azınlığın haklarını ihlal etmekle suçladı. Bu suçlamalar arasında Türk isimlerin Bulgarca olarak değiştirilmesi, Türk dilinin kullanımının yasaklanması, bu uygulamalara direnenlerin Belene Adası'nda hapsedilmesi ve Türkiye'ye göç yarıyordu. Bulgaristan bu suçlamalara cevap vermedi. 24 Ağustos'ta Türkiye Dışişleri Bakanı, Bulgar mevkidaşına aynı konuda bir nota verdi. Bulgar tarafı, isimlerin Türkçeden Bulgarca'ya değiştirilmesinin gönüllü olduğunu savundu. Aynı konuda, Yugoslavya, 17 Ekim 1985 tarihinde,¹² azınlık haklarını ihlal ettiği için Bulgaristan'ı suçladı. Yugoslav heyeti, Bulgaristan'da olduğu gibi Yunanistan'da da haklarından yararlanamayan bir Makedon azınlığın varlığına atıfta bulundu. Böylece Balkanlar'da, azınlık meseleleri temelinde yeni ülke yaratılma riski olduğu ortaya çıktı.

1980 yıllarda Yunanistan ve Bulgaristan'ı yakınlaştıran diğer bir unsur ise Yugoslavya ve Makedonya meselesiydi. 17 Ekim 1985 tarihinde Papandreu ve Jivkov, Makedonya ve Yugoslavya konusunda değerlendirme yaparak görüşmek için buluşmaya karar verdiler. Bu nedenle Papandreu, Makedonya'da Bulgar toprak taleplerinin¹³ bulunmadığını ifade etti. Sonra Bulgarların Ege Denizi'ne ulaşmalarının imkânı olmadığını belirtti. Yugoslavya'ya da hitap ederek Yunanistan'da bir Makedon azınlığın bulunmadığını ifade etti.

Yunanistan'da 1985 yılında genel seçimler yapıldı. Papandreu yeniden başbakan seçildi. Yunanistan seçimlerinden hemen sonra Jivkov, 22-24 Temmuz 1985 tarihlerinde Atina'yı ziyaret etti¹⁴. Jivkov'un ziyareti öncesi Bulgaristan'dan kaçarak Yunanistan'a sığınan Türk kökenli Bulgaristan vatandaşları hakkında haberler çıkmıştır¹⁵. Jivkov, Atina'da Yunan liderliği tarafından büyük hürmetle ağırlandı. Ziyaret öncesi Yunan gazetelerinde de Türk basınında bazı gazetelerin Bulgaristan'da Türklere karşı yapılan baskılar konusunda yazdıklarının gerçeğe ilgisi olmadığına dair haberlere yer verildi¹⁶. Bu görüşme Papandreu ile Jivkov arasındaki ikili ilişkilerin daha da iyileştirildiğinin ve iyi kişisel iletişimin sağlandığının bir göstergesiydi. Bu ziyaretin sonucunda Yunan-Bulgar ilişkilerinde önemli bir dönemeç olarak

¹² Emanuilidis. *a.g.e.*, s.267.

¹³ Apostolia Goulioni, *I Ekseliksi tou Kratous ton Skopion sto Valkaniko Yposistima. I Esoteriki Sigrotisi kai i Eksoterikes tou Diaplokes (Ellada, Voulgaria, Alvania) Istoriki kai Politiki Prosegisi, [Balkan Alt Sisteminde Üsküp Devletinin Evrimi, İç Kuruluşu ve Dış Ortamları (Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk). Tarihi ve Siyasi Yaklaşım]*, (Yüksek Lisans Tezi), Makedonia Üniversitesi - Uluslararası ve Avrupa Çalışmaları, Balkan, Slav ve Doğu Çalışmaları, Üst Savaş Okulları, Selanik 2017. s 49

¹⁴ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 264.

¹⁵ "Ethnos" gazetesi, 28.05.1986.

¹⁶ "Ethnos" gazetesi, 26.05.1986.

kabul edilen iki ülke arasında "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Bildirgesi"nin imzalandığının açıklanması oldu. Bu ziyareti Papandreu 11-12 Eylül¹⁷ 1986 tarihinde iade-i ziyaret ile Sofya'ya gitmesi izledi. Kamuoyuna yapılan açıklamalarda ve tüm bakanlar kurulu üyelerinin ve Bulgar Komünist Partisinin Siyasi Bürosu üyelerinin katılımıyla yeni bir bildirgenin imzalanacağı duyuruldu. Tabii ki, bu bildirmede öncelikle Türkiye bağlantılı (Türk tarafının Ege Denizinde bazı hakları gündeme getirmesi ve güney Bulgaristan'daki Türk azınlığı) sorunlar¹⁸ ve ikincil olarak Yugoslavya ile (Makedonya meselesi) olan sorunları koordine etmeyi amaçladılar. Jivkov, "Türkiye de dâhil olmak üzere tüm Balkan ülkeleriyle iyi işbirliğine büyük önem verdiğini" belirtti. Beş yüzyıllık Osmanlı işgali! korkunç hatıralar bıraktı, ama elbette üstesinden gelinmesi gerektiğini beyan etti. Bu dönemde Yunan gazeteleri Bulgaristan silahlı kuvvetlerinin Türkiye sınırında tatbikat yaptığı haberlerini veriyorlardı.¹⁹ Bu bağlamda Papandreu ile Jivkov, 15 Temmuz 1987 tarihinde²⁰ Sofya'da yaptıkları diğer bir görüşmede Yunan-Türk ilişkilerini tartıştılar ve heyetler arası işbirliğinin sürdürülmesine karar verdiler. Papandreu'nun 15 Temmuz 1987 tarihindeki Sofya ziyareti, iki devletin, özellikle ağırlıklı olarak Türkiye ile olan ilişkilerini ve daha az Yugoslavya meselesini ve aynı zamanda Balkanlar'ın nükleer silahlardan arındırılmasına vurgu yaparak, Balkanlar arası işbirliğine yönelik ortak tutumu da ele almayı amaçlıyordu. Papandreu, kamuoyuna Jivkov'u "Yunan dostu" olarak tanıttı ve Yunan-Bulgar ilişkilerini Avrupa için "model" olarak nitelendirdi.

Jivkov, 1987 yılının Temmuz ayında Papandreu'yu tekrar Bulgaristan'a davet etti. Temmuz ayında yapılan bu daveti 10-14 Ekim 1987 tarihlerinde²¹ Papandreu'nun yerine Yunan cumhurbaşkanı Sartzetakis kabul etti ve Bulgaristan'ı ziyaret etti. Yunanistan cumhurbaşkanı anıtları ziyaret edip folklor faaliyetlerin izlenmesine katıldığı için ziyaret çoğunlukla törensel bir nitelikteydi. Bununla birlikte gezide Sartzetakis'in eski Rumların yaşadığı Doğu Rumeli bölgelerini ziyaret etmesi sadece Bulgarları değil ikili ilişkileri bozacak kaygısı ile Papandreu da endişelendirdi. Liderlik düzeyinde Papandreu ve Jivkov sürekli temas halindeydi. Bu arada Bulgaristan'daki insan hakları ihlallerine karşı Yunanistan'dan en çok tepkinin gelmesi

¹⁷ Emanuilidis , a.g.e.,s. 268.

¹⁸ Bu görüşmeden hemen sonra Yunan basınında "Soya Dönüş süreci kapsamında Türkiye'ye gidecek olan Müslümanların Kıbrıs'a yerleşeceği konusunda haberler çıkmıştır, bk. "Eleftherotipia" gazetesi, 15.08.1986.

¹⁹ "Ta Nea» gazetesi", 31.03.1987.

²⁰ Emanuilidis. a.g.e, s 268

²¹ Emanuilidis. a.g.e, 271

beklenen kişilerden birisi olan Yunanistan Komünist Partisi lideri Florakis de Sofya'yı ziyaret etti²². Yunanistan Komünist Partisinin Genel Sekreteri, 22 Ağustos 1987²³ tarihinde Jivkov ile bir araya geldi. Görüşmeler sırasında görünürde Bulgaristan'daki Türk azınlık meselesi yer almıyordu. Basına verilen bilgilere göre SSCB ve Perestroyka'nın içsel gelişmeleri hakkında konuşulmuştu. İki lider de bu politika konusunda temkinli göründü ve hatta Gorbaçov'dan bahsetmekten bile kaçınıldı.

Yunanistan ile Bulgaristan arasındaki ikili işbirliğine ilişkin toplantılara 8-10 Ocak 1988 tarihleri²⁴ arasında Papoulias'ın Jivkov ve Mladenov ile yaptığı görüşmelerle devam edildi. Papandreu-Jivkov'un görüşmeleri açıklandığı şekilde 22-23 Şubat 1988 tarihlerinde Belgrad konferansı sırasında gerçekleşti. Bulgaristan'ın eski başbakanı Georgi Karamanov, Atina'da ikili görüşmelerden sorumlu kişi olarak atandı. Jivkov ve Papandreu Nisan 1989'da Dedeağaç'ta²⁵ bir araya geldiğinde siyasi olarak zor durumda olan Jivkov hükümeti hala Papandreu tarafından siyasi olarak destekleniyordu. Jivkov'un son yurtdışı resmi ziyareti olan Dedeağaç toplantısında iki lider Balkanların nükleer silahlardan arındırılması konusunda ısrar ettiklerini vurguladılar. Balkanların nükleer silahların kaldırılmasını teşvik etmek için. 23 Nisan 1989 tarihinde tekrar Haskovo'da bir araya geldiler ve burada yarımada nükleer ve kimyasal bir serbest bölge oluşturulmasını engelleyecek eylemlerde bulunacaklarını belirten ortak bir bildiri imzaladılar. Ancak görüşmenin ana konularından birisi olan Bulgaristan Türklerine yapılan insanlık dışı zulüm basına yansıtılmamaya çalışıldı.²⁶

24-26 Şubat 1988 tarihinde Balkan Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Yunan-Türk ve Bulgar-Türk ilişkileri de görüşüldü ve bu konferans çerçevesinde, Bulgaristan ile Türkiye arasında gerginlik azaltılmaya çalışıldı. Gerginlik kaynağı 1984'ten beri süren ve Bulgaristan Türklerinin isimlerinin Hristiyan ve Slav isimleri ile değiştirilmesi, Bulgaristan'da Türkçe konuşmanın yasaklanması yoluyla Türk azınlığın Bulgarlaştırılma girişimlerinden kaynaklanıyordu. Bu gerginliği azaltmak için, Petır Mladenov ve Türk mevkidaşı Mesut Yılmaz, Konferans öncesi 23 Şubat 1988 tarihinde Belgrad'da bir Türk-Bulgar protokolü imzaladılar. İki ülkenin liderleri arasında görüşmeler yapıldı, siyasi ve ekonomik işbirliği için iki komite kuruldu, okul kitaplarının revize edilme kararı alındı. Bulgaristan'daki

²² Emanuilidis. *a.g.e.*, 270.

²³ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 270.

²⁴ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 270.

²⁵ Emanuilidis. *a.g.e.*, 271.

²⁶ Ayşegül İnginar, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 132.

Türklerin hakları ve basın konusunda işbirliği yapılmasına karar verildi. Ertesi gün, konferansın çalışmalarına ek olarak iki komite gündemi belirlemek için bir araya geldiler. Protokol, Papandreu ve Özal tarafından Davos'ta²⁷, özellikle de işbirliği komitelerinin kurulmasında imzalanan protokole çok benziyordu. Protokol aracılığıyla, Bulgaristan yalnızca Türkiye ile olan gerginliğin tonunu düşürmedi aynı zamanda Balkanlardaki gerginliği de azalttı. İmzalanan protokol Türkiye'de memnuniyetle karşılanmadı, çünkü Bulgaristan'daki Bulgaristan Türkleri örgütleri ile konuya ilgi duyanlar Özal'ın haklarını savunmadığını düşünüyordu. Aynı zamanda, konferansın ek görüşmelerinde Yunan Dışişleri bakanı Karolos Papoulias, Mart ayının ilk haftasında Brüksel'de yapılacak olan Papandreu-Özal buluşmasının detaylarını belirlemek için Yılmaz ile bir araya geldi. Mladenov ile yaptığı görüşmeye değinen Yılmaz, ortak kaygıları gidermek için Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki üçlü işbirliğinden söz etti. Bu girişimlerin geçmişte ilişkilerinin tehlikeli bir şekilde gerildiği iki komşuyla olan ikili sorunların ciddi biçimde çözümlenmesi ve ayrıca Yunanistan ve Bulgaristan arasında Türk aleyhtarı cephenin oluşmasının önlenmesi için bir dönüm noktası olduğu açıktı. Yunanistan'da Bulgaristan'dan gelen 30.000 kişinin Denктаş tarafından Kıbrıs Magosa'da iskân edileceğini dair haberler çıkıyordu²⁸. Diyaloğu istemeyen taraf olmamak için, Yunanistan ve Bulgaristan bu talebe olumlu cevap verdi. Ancak basında çıkan “üçlü eksen” ile ilgili yazılar gerçeğe uygun değildi ve Papoulias ilişkilerin iyi olmadığını açıklamak için çok da beklemedi.

Bulgaristan Hükümeti, 1989 yılında Atina Beş Üyeli Temyiz Mahkemesi'nden yasadışı yollardan Yunanistan'a girmiş ve siyasi sığınma hakkı istemiş üç Türk kökenli Bulgaristan vatandaşının iadesi talebinde bulundu. Yunan hükümeti, Bulgaristan'la iyi ilişkileri bozmamak için siyasi sığınma talebini kabul etmek istemedi. Bu dönemde Yunan gazetelerinde çıkan haberlerine göre, bu mesele için Yunanistan, Bulgaristan ile ilişkilerini riske atmak istemiyordu.²⁹ Öte yandan Yunanistan, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Af Örgütü'nün konuya desteği nedeniyle Bulgaristan'ı açıkça destekleyemedi. Böylece meseleyi adalet sisteminin takdirine bıraktı. Yargıtay Ceza Dairesi, Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 438. maddesine gereğince³⁰, Bulgaristan'daki kaçakların "siyasi bir amacı" olduğu gerekçesiyle Beş Üyelik Temyiz Mahkemesi kararının iptal edilmesi gerektiğine karar verdi.

²⁷ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 256.

²⁸ “Eleftherotipia” gazetesi, 16.06.1989-26.06.1989.

²⁹ “Eleftherotipia” gazetesi, 28.06.1989.

³⁰ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 267.

B) 1989 Yılı Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçü Öncesi ve Sonrası Bulgaristan-Yunanistan Ekonomik İlişkileri

Jivkov'un Atina'ya yaptığı ziyaret sırasında 23 Temmuz 1985³¹ tarihinde Yunan tarafı ile görüşmeler yapıldı ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine karar verildi. Enerji kaynakları, makine mühendisliği ve elektronik alanlarında ortak girişimler güçlendirilmesi için anlaşma imzalandı. İlk olarak Bulgaristan'dan Serez'e 20 bin KW elektrik verildi. Bu miktar daha sonraki aylarda 130 bin KW çıkarıldı³². Bulgaristan bu elektrik satışından 300 milyon dolar kazandı. Yunanistan ise Bulgaristan'a 200.000 ton alüminyum kapı pencere doğrama malzemesi temin etti. Nestos/Karasu Nehri'nden gelen elektrik alımı³³ Yunanistan açısından ticaret dengesizliği oluşturdu. Ortak altyapıyı (yollar, enerji) kapsayan banka kredi projelerinde işbirliğini teşvik etmeye karar verdiler. Yunanistan'dan Bulgaristan'a banka temsilcileri gitti ve bankalar yolu ile Yunanistan Bulgaristan arasında ortaklıklar oluşturulmak istendi. Ancak daha önce alt yapı konularında Bulgaristan, Batı Almanya ile antlaşma imzaladığı için Yunanistan ile ekonomik işbirliği sınırlı kaldı. Ancak Yunanistan her zaman Bulgaristan ile yeni ekonomik işbirliği alanları oluşturmaya çalıştı. 1988 yılı boyunca özellikle ekonomik alanda, iyi düzeyde Yunan-Bulgar işbirliği sürdürüldü. 1988 yılının Nisan ayında Dış Ticaret Bakanı Georgi Pirinski³⁴ "Ekonomik İlişkilerde Ortak Girişimler Kurulması: Yunanistan-Bulgaristan" sempozyumuna katılmak üzere Atina'ya gitti. 1988 yılında Bulgaristan Dışişleri Bakan yardımcısı ekonomik ilişkilerden sorumlu Andrey Loukanof, Yunanistan'da Ticaret ve Maliye bakanlıkları yetkilileri ile temas kurdu. Görüşmelerde ikili ekonomik işbirliği ile AB-COMECON³⁵ şirketinin turizm sektöründe ve alt yapı alanlarında işbirliği protokolü Temmuz ayında Sofya'da imzalandı. Kasım ayında ise Bulgar İçişleri Bakanı Dimitar Stoyanov, Atina ve Selanik'i ziyaret etti. Ekonomik bu ilişkilerin altında Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın kendi içlerinde barındırdığı Müslüman Türklere karşı Türkiye'nin izlediği ve izleyeceği siyaseti engelleme düşüncesi yer alıyordu³⁶.

Papandreu'nun 1982 yılı Haziran ayında Bulgaristan'a yaptığı³⁷ ziyarette ikili ekonomik ilişkilerde kayda değer ilerleme sağlanmıştır. 1987'de yakın işbirliğine rağmen Nestos Nehri sularının iki ülke arasında nasıl kullanılacağı

³¹ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 274.

³² Emanuilidis. *a.g.e.*, 86.

³³ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 277.

³⁴ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 275.

³⁵ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 275.

³⁶ 25.06.1989 tarihli "To Vima" gazetesi, 25.06.1989.

³⁷ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 258.

konusundaki sorun devam etti. İki taraf, 15 Temmuz³⁸ 1987 tarihinde Papandreu-Jivkov toplantısında, geçmişte sık sık olduğu gibi Nestos Nehri sorunu çözmeye söz verdiler. 1988 yılında yapılacak bir sonraki Papandreu-Jivkov toplantısına kadar Nestos/ Karasu (Mecra) sorunu çözülecekti. Ancak ekonomik işbirliğini ilerletme niyetine rağmen, konuyla ilgili önemli bir gelişme olmamıştır. 1995 yılında Bulgaristan ve Yunanistan arasında imzalanan Haskovo Ekonomik Anlaşmasında Nestos/Karasuyu sorununa değinilmemiştir. İkili anlaşma, 2402/1996632³⁹ sayılı Kanun uyarınca Yunan Parlamentosu tarafından onaylandı. Bununla Bulgaristan, 35 yıl boyunca Yunanistan'ın Nestos Nehri suların ancak % 29'unu kullanmasını kabul etti

1990'dan sonra, iki ülkenin devlet başkanları arasında ikili görüşmeler arttı. Konstantinos Mitsotakis⁴⁰'in başbakanlığı sırasında Atina ile Sofya arasındaki ekonomik, mali, turizm ve hava taşımacılığı alanlarında önemli adımlar atıldı. Selanik-Sofya arasında uçak seferleri düzenlenmeye başladı. Konstantinos Mitsotakis ve D. Popov⁴¹ arasındaki mükemmel ilişkilerler imzalanan "Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Güvenlik" anlaşmasında açıkça görülmektedir. İki ülke arasındaki önemli anlaşmalar ve işbirliği protokollerin imzalanmasına devam edildi. 1981 yılında Avrupa Birliğine tam üye olan Yunanistan, 2007 yılında Avrupa Birliğine üye olan Bulgaristan'a bu süreçte tam destek verdi.

C) Yunanistan ve Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin Benzer ve Farklı Özellikleri:

Bulgaristan ve Yunanistan'da yaşayan Türklerin hem tarihsel hem de maruz kaldıkları politikalar açısından pek çok ortak özellikleri vardır. Hem Bulgaristan hem de Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar Osmanlı Devleti'nin bir bakiyesi olarak bu iki ülkede mevcuttur. Bulgaristan ve Yunanistan'da Türkler azınlık durumunda yaşarlar. Azınlık statüsü Bulgaristan'da genel nüfusa nispetle ilgili iken Yunanistan'da Lozan Antlaşması ile hukuki olarak belirlenmiştir. Türklerin genel nüfusa oranı Bulgaristan'da çok daha yüksek iken Yunanistan'da daha azdır. Hem Yunanistan hem de Bulgaristan'daki Müslüman Türk nüfusu belli oranda Pomak ve Çingene nüfusu da

³⁸ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 275.

³⁹ Emanuilidis. *a.g.e.*, s. 277.

⁴⁰ Theofanis Fragis, *Oi Ellinovoulgarikés Schéseis sti Metakoμounistikí Epochí Politikés kai Oikonoμikés Diastáseis. [Komünizm sonrası Dönemde Yunan-Bulgar İlişkileri Siyasi ve Ekonomik Boyutlar]*, (Yüksek Lisans Tezi), Atina Üniversitesi Ulusal Kamu Yönetimi Ve Otonomik Gelişim Fakültesi İletişim Bölümü IE Eğitim Serisi, Atina 2004, s. 17.

⁴¹ Gennatos, *a.g.e.*, s 74.

içermektedir⁴². Bulgaristan'da ve Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde yaşayan Türk nüfusunun çoğu çiftçiydi ve onlara kapalı bir ekonomik sitem uygulanıyordu. Türklerden sadece %1 oranında iş adamı çıkabilmiştir⁴³. Yunanistan gibi Bulgaristan'da da çeşitli hakların korunması için Türk dernekleri oluşturulmuş ve Türkiye ile bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Buna rağmen 1934 yılında Bulgaristan'da böyle dernekler yasakladı ve Türkiye'den gelen üyeleri uzaklaştırıldı. Türk nüfusa Yunanistan'da ve Bulgaristan'da baskı yapıldı ve yapılmaya devam etmektedir. Bulgaristan'da sadece Stambulisky döneminde Türk nüfusun durumu nispeten daha iyiydi. Fakat Yunanistan'da Batı Trakya'da Müslüman Türk nüfusuna her zaman baskı yapıldı ve onlar Yunanistan'dan göç ettirilerek kovulmaya çalışıldı. Mesela 1927-1933-1935 yıllarında toplam 95.000 kişi Yunanistan'dan Türkiye'ye⁴⁴ göçe zorlandı. Bulgaristan'da Stambulisky döneminden sonra⁴⁵ çok fazla sayıda Türk okullu ve gazeteleri kapatıldı. Müslüman nüfusa daha fazla baskı kuruldu. Fakat Pomaklar, Bulgar hükümetleri tarafından Bulgar Müslümanlar olarak kabul edildi ve onların Hristiyan olmasına her zaman önem verildi ve ilk asimilasyon politikaları onlar üzerinden uygulandı.

Bu ortak özellikleri dışında Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan Türklerin bazı farklı yönleri de bulunmaktadır. Bulgaristan'daki Türk nüfusu tüm ülkeye yayılacak şekilde resmi olarak 10% oranında kaydedilmiştir. Yunanistan'da ise Türk nüfusu sadece bir bölgede Batı Trakya'da yoğun olarak yaşamaktadır⁴⁶. 13 Temmuz 1878 yılında Berlin Protokolü ile Bulgaristan'daki Türk nüfusu koruma altındaydı ve aynı şekilde onun dini inancının devam ettirebilmesi hukuken güvence altına alınmıştı. 1913 yılındaki Türkiye Bulgaristan Antlaşması ile Bulgaristan bağımsız ülke olarak kabul edilmiştir. 1919 yılında Neuilles Antlaşmasındaki 54 maddeye göre⁴⁷, Türklerin Bulgaristan'da dini kurumlar inşa etme ve bu konularla ilgili komisyonlar oluşturmasına izin verilmiştir. Aynı antlaşmanın 55. ve 49.

⁴² Konsatantinos Tsioumis, *I Mousoulmaniki Meionotita tis Thrakis kai oi Ellinotourkikes Xsexis (1923-1940). (Istoria-Politiki-Paideia), [Batı Trakya Müslüman Azınlığı ve Yunan-Türk İlişkileri (1923-1940). (Tarih - Siyaset - Eğitim)]*, (Doktora Tezi), Selanik Aristoteles Üniversitesi (AUTH). Pedagoji Okulu. Anaokulu Öğretmenleri Bölümü, Selanik. 1994, s. 256.

⁴³ Tsioumis, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁴ Tsioumis, *a.g.e.*, s 264.

⁴⁵ Tsioumis, *a.g.e.*, 265.

⁴⁶ Tsioumis, *a.g.e.*, s. 257.

⁴⁷ , Konstantinos Dimoulis, *To Nomiko, Thriskeftiko, Ekpaideftiko kai Politistiko Kathestos ton Tourkogenon tis Mousoulmanikis Meionotitas tis Voulgarias epi Kommounismou (1944-1989), [Komünizm Döneminde (1944-1989) Bulgaristan'daki Müslüman Azınlığa Mensup Türkmenlerin Hukuki, Dini, Eğitimsel ve Kültürel Durumu]*. (Doktora Tezi), Batı Makedonya Üniversitesi. Balkan Çalışmaları Bölümü, Florina, 2013, s. 182.

maddelerine göre, ana dili Bulgarca olmayanlara ayrı yerlerde öğrenim görme hakkı tanınmıştır. 1925 yılında Türkiye Bulgaristan arasında yeni bir antlaşma imzalandı ve bu antlaşma günümüze kadar devam etmektedir. Bu antlaşmaya göre, Bulgaristan Türk nüfusunun koruması ve aynı şekilde Lozan antlaşmasına⁴⁸ göre Türkiye de kendi toprağında yaşayan Bulgar nüfusunun koruması gerektiğini kabul etmiştir. Türkiye Neuilles antlaşmasının tarafı olmamasına rağmen Bulgaristan Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türk nüfusuna ilişkin katılımına rıza göstermiştir. Bu tarihte Bulgaristan Türkleri Yunanistan'daki gibi koruma altındaydı. Din konusunda, Batı Trakya'da olduğu gibi Bulgaristan'da da Baş Müftü vardır. Bulgaristan'da 2300 cami ve 4000 din adamı vardı. 1935 yılında Bulgaristan'da 22 tane din mahkemesi mevcuttu ve her türlü davaya bakıyordu⁴⁹. O dönemde Bulgaristan'da çok fazla Kuran-ı Kerim öğretilen okulları, Türkçe okullar, yüksekokullar ve öğretmen fakülteleri vardı ve onların sayısı Batı Trakya'dan daha fazlasıydı. Popoviç'in araştırmalarına göre, o dönemde 1294 Kuran-ı Kerim okullu, 2112 Türkçe okul ve yüksekokul ile Varna'da Türkler için 6000⁵⁰ kişi kapasiteli bir öğretmen fakültesi vardı. Batı Trakya'ya kıyaslarsak Bulgaristan'daki Türk okulları baskı altındaydı fakat ana dili Türkçe ve eğitim sistemi Türkiye ile bağlantılıydı. Latin alfabesi bu okullarda uygulandı fakat 1934 yılında faşizm yüzünden iptal edildi. Bulgaristan'da pek çok okul Latin alfabesi ile eğitim veren okul Kemalizm okulları gerekçesiyle kapatıldı. Sadece birkaç tane Arap alfabesi ile öğretim veren okul vardı ama onları da kapattılar. Pek çok öğretmen Bulgaristan'dan kovuldu. Türkçe yayın yapan gazetelerin çoğu kapatıldı. Yunanistan'ı o dönemde Metaksas⁵¹ diktatör olarak yönetiyordu ama Batı Trakya'nın Müslüman azınlığı nispeten bu dönemde daha iyi bir durumdaydı. O dönemde Bulgaristan'daki Türk nüfusu Türkiye ile daha fazla irtibat halindeydi. Fakat Batı Trakya'da bu ilişkisi yoktu. O dönemde Bulgaristan'da 67 tane gazete ve 13 dergi Türkçe olarak yayınlanmıştır. Aynı şekilde Türkiye'den gelen gazeteler Bulgaristan'da satılıyordu. Bulgaristan'daki Müslüman azınlığı politika konusunda daha faaldi. Çünkü Türkiye, Bulgaristan Türklerinin iyi eğitim almasını ve Bulgaristan politikasında yer almalarını arzuluyordu. Fakat Yunanistan'da bu imkân yoktu⁵². Bulgaristan'ı Yunanistan ile kıyaslarsak, Bulgaristan Müslüman azınlığına daha fazla baskı yaptı. Çünkü Bulgaristan'daki ülke genelindeki Türk nüfus oranını bir şekilde kendi ülke ve ulus güvenliği için tehdit olarak

⁴⁸ Fragis, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁹ Tsioumis, *a.g.e.*, s. 257-59.

⁵⁰ Tsioumis, *a.g.e.*, s. 260.

⁵¹ Tsioumis, *a.g.e.*, s. 266.

⁵² Tsioumis, *a.g.e.*, s. 260.

algıladı. Diğer taraftan, Yunanistan bazen Türkiye ile anlaşmazlıklara düşse de Lozan Antlaşmasının maddeleri uygulandı. Türkiye, Lozan'ın ihlal edilen maddelerine bir şekilde tepki gösterdi fakat Yunanistan buna olumlu tepki vermedi. Yunanistan, Lozan Antlaşmasından kaynaklanan tamirat bedelinin ödemesine rağmen ekonomik olarak kötü bir durumdaydı⁵³. Yunanistan sürekli Türkiye'nin suçlamalarına maruz kalıyordu ve ancak 1928 yılının sonrasında durum düzeltilmiştir. Bulgaristan ise, Lozan Antlaşmasına katılmadı ve Türkiye, Bulgaristan'daki Türklerin haklarını ikili antlaşmalarla çözmeye çalıştı. Buna rağmen Bulgaristan'da Türk azınlığı ağır muamelelere maruz kaldı⁵⁴.

Sonuç

1980'li yıllarda, Yunanistan, Bulgaristan'ın silahsızlanma politikası ve Nestos/Karasu Nehri'nin sularından ortak yararlanmak amacıyla Bulgaristan'la ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak hem Yunanistan hem de Bulgaristan bu dönemde ortak bir politika uygularken, Türkiye de müşterek düşman olarak algılanmıştır. Bulgaristan ile Yunanistan'ın birlikte uygulamaya hazırlandıkları ekonomik ve teknolojik yatırımların önünde her iki ülkede yaşayan Müslüman Türkler ve Türkiye bir engel olarak algılandığı için Türkiye, Bulgaristan'dan yasa dışı zorunlu göçe tabi tutulan Türk göçmenleri kendi ülkesine almak mecburiyetinde kalmıştır. Bulgaristan'dan gelen Türk göçmenler, Bulgaristan tarafından gerçekleştirilen acımasız bir sınır dışı etme politikasına maruz kalmış ve büyük bir zulme uğramışlardır. Bununla birlikte Bulgaristan'ın müttefiki Yunanistan ise, Türkiye'nin Ege kıyılarında petrol araştırma faaliyetlerine sekte vurmuştur. Bulgaristan ile Yunanistan'ın 1980'li yıllardaki ittifakı, bir taraftan Bulgaristan'ın nüfusunu yabancı gördüğü unsurlardan temizlemesine yardımcı olmuş, diğer taraftan da Yunanistan kendi karasularını ihlal etti bahanesi ile Türkiye ile ilişkilerini askıya almıştır. Böylece Türkiye'yi kendi coğrafyası ile sınırlandırmak istemişlerdir. 1980'li yıllarda on yıl boyunca Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler zirve noktasına ulaşmıştır. Bu süreçte Karamanlis'in sağ partisi, Papandreu'nun sosyalist partisi ve Florakis'in komünist partisi Jivkov ile defalarca görüşmüş Yunanistan'daki tüm siyasi partiler Bulgaristan'ı ziyaret etmiştir. Balkanlar'daki silahsızlanma bahanesiyle, Bulgaristan ve Yunanistan aralarında yaptıkları anlaşmalar ile 300 milyon dolardan fazla ekonomik kâr elde etmişlerdir. Bu durum Bulgaristan'ın Türklere karşı

⁵³ Tsioumis, *a.g.e*, s. 269-270.

uyguladığı politikayı protesto eden Türkiye'nin bu ekonomik gelişmelerin dışında kalmasını sağlamıştır.

Kaynakça

DİMOULİS, Konstantinos; *To Nomiko, Thriskeftiko, Ekpaideftiko kai Politistiko Kathestos ton Tourkogenon tis Mousoulmanikis Meionotitas tis Voulgarias epi Kommounismou (1944-1989)*, [Komünizm Döneminde (1944-1989) Bulgaristan'daki Müslüman Azınlığa Mensup Türkmenlerin Hukuki, Dini, Eğitimsel ve Kültürel Durumu]. (Doktora Tezi), Batı Makedonya Üniversitesi. Balkan Çalışmaları Bölümü, Florina, 2013.

EMANOULİDİS, Ant; *I Elliniki Eksoteriki Politiki sta Valkania 1974-1989*, [Balkanlar'da Yunan Dış Politikası 1974-1989], (Doktora Tezi), Selanik Aristoteles Üniversitesi-Hukuk Fakültesi Uluslararası İlişkileri, Selanik 2014.

FRAGİS, Theofanis; *Oi Ellinovoulgarikés Schéseis sti Metakoμμounistikí Epochí Politikés kai Oikonoμikés Diastáseis*. [Komünizm sonrası Dönemde Yunan-Bulgar İlişkileri Siyasi ve Ekonomik Boyutlar], (Yüksek Lisans Tezi), Atina Üniversitesi Ulusal Kamu Yönetimi Ve Otonomik Gelişim Fakültesi İletişim Bölümü IE Eğitim Serisi, Atina 2004.

GENNATOU, Sofia; *Dimeris Shesis Voulgarias – Elladas: Themata Metanastefsís kai Allodapotítas*, [Bulgaristan-Yunanistan ikili ilişkileri: Göçmenlik ve Dış İlişkiler Sorunları], (Yüksek Lisans Tezi), Makedonia Üniversitesi - Ekonomi ve Bölgesel Çalışmalar Fakültesi Balkan Slav ve Doğu Çalışmaları Bölümü, Selanik 2016.

GOULİONİ, Apostolia; *I Ekseliksi tou Kratous ton Skopion sto Valkaniko Yposistima. I Esoteriki Sigrotisi kai i Eksoterikes tou Diaplokes (Ellada, Voulgaria, Alvania) Istoriki kai Politiki Prosegisi*, [Balkan Alt Sisteminde Üsküp Devletinin Evrimi, İç Kuruluşu ve Dış Ortamları (Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk). Tarihi ve Siyasi Yaklaşım], (Yüksek Lisans Tezi), Makedonia Üniversitesi - Uluslararası ve Avrupa Çalışmaları, Balkan, Slav ve Doğu Çalışmaları, Üst Savaş Okulları, Selanik 2017.

TSİOUMİS, Konsatantinos; *I Mousoulmaniki Meionotita tis Thrakis kai oi Ellinotourkikes Sxeseis (1923-1940)*. (Istoria-Politiki-Paideia), [Batı Trakya Müslüman Azınlığı ve Yunan-Türk İlişkileri (1923-1940)]. (Tarih - Siyaset - Eğitim), (Doktora Tezi), Selanik Aristoteles Üniversitesi (AUTH). Pedagoji Okulu. Anaokulu Öğretmenleri Bölümü, Selanik. 1994

Sürelî Yayınlar

Eleftherotipia

Ethnos

Ta Nea.

To Vima

EDİRNE YEREL BASININDA 89 GÖÇÜ

Erhan VATANSEVER*

Giriş

Kelime anlamı olarak göç; ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret anlamlarına gelmektedir. Balkanlardan Anadolu'ya göçler İkinci Viyana bozgunundan sonra başlamış, 93 Harbi ile hızlanmış ve Balkan Savaşlarında doruk noktasına ulaşmıştır¹. Balkanların ve özellikle de Bulgaristan Türklerinin makûs talihî olan göç cumhuriyet döneminde de belli aralıklarla devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan ilk büyük göç 18 Ekim 1925 tarihli "Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi" gereğince gerçekleşen göç, ikinci büyük göç 1950-1951 yılları arasında yapılan göç, üçüncü büyük göç 1969-1978 yılları arasında gerçekleşen yakın akraba göçü ve son büyük göç de 1989 göçüdür. 1923-1989 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden göçmen sayısı resmi rakamlara göre 507.561'dir.

Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın olarak tanımlanan gazeteler, tarih bilimi için oldukça önemli bir kaynaktır. Ancak gazetelerden temin edilecek bilgilerin, diğer kaynaklarla ve belgelerle teyit edilmesi daha sağlıklı sonuçların alınmasını sağlamaktadır. Modern gazetenin ilk defa ne zaman ve nerede çıkarıldığı konusu hala tartışılan bir konudur. Strazburg şehrinde 1605 yılında çıkarılan *Relation aller Fürnemmen und gederckwürdigen Historien* gazetesi², 1609 yılında Ausburg şehrinde çıkarılan *Aviso Relation oder Zeitung* gazetesi ve 1605 tarihinde

* Araş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, erhanvatansever@trakya.edu.tr

¹ İlker Alp, *Bulgarian Atrocities Documents and Photographs*, London 1988, s. 110-119; İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 333; İbrahim Kamil, *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1989, s. 23; Sabri Can Sannav "Balkan Harbinde Limni Adası'nın Yunanistan Tarafından İşgali ve Adadan Çekilen İşgal Telgrafları", 100. Yılında Balkan Harbi, Editör Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 2015, s. 190-199.

² www.zeit.de/2014/01/zensur-geschichte-zeitung-presse/seite-2.:2016

Hollanda’da ticarî bir bülten olarak yayınlanan *Nieuwe Tijdingen* gazetesi³ modern gazetelerin bilinen ilk örnekleri olarak kabul edilirken 1795 yılında yayınlanmaya başlanan *Bulletin de Nouvelles* gazetesi de Osmanlı Devleti’nde çıkarılan ilk gazetedir⁴. İlk Türk gazetesi olan Takvim-i Vakayi ise 1831 yılında yayımlanmaya başlamıştır⁵. 1 Temmuz 1840 tarihinde çıkarılan Ceride-i Havadis gazetesi ise Osmanlı Devleti’nde çıkarılan ilk özel gazete olma özelliğini taşımaktadır⁶. Bu şekilde özellikle 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti’nde çıkarılan gazete sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. 17 Ağustos 1867 tarihinde çıkarılan *Edirne Gazetesi* ise Edirne’de çıkarılan ilk gazete olma özelliğini taşımaktadır⁷. Edirne merkezli çıkan dergileri şöyle sıralıyabiliriz:

Vatandaş Gazetesi

Vatandaş Gazetesi Mustafa Kemal Özer tarafından 3 Kasım 1948 tarihinde Edirne’nin İpsala ilçesinde çıkarılmaya başlanmıştır. Gazete kısa bir süre İzmir Bayındır’da yayın hayatına devam ettikten sonra 5 Mayıs 1951 tarihinden itibaren Edirne merkezde yayımlanmaya başlanmıştır⁸. Gazetenin ilk adresi Hükümet Caddesi No: 3/A İpsala’dır. Gazetenin adresi daha sonra sırasıyla Saraçlar Caddesi No:90/92, Yetimler Çarşısı No: 3 ve son olarak da Alipaşa arkası Osmaniye Caddesi No: 5-6 olarak değişmiştir⁹. Vatandaş Gazetesi ilk zamanlarda “Haftalık Siyasi Gazete” olarak çıkarılırken daha sonra “Günlük Siyasi Demokrat Gazete” olarak çıkarılmaya başlanmıştır¹⁰. Yine gazete çıkarılmaya başlandığında sol üst köşesinde “*Hakimiyet Bilakaydüşart Milletindir*” cümlesi yer alırken daha sonra bu cümle “Hak ve Hakikatin Tercümanıdır” şeklinde değişmiştir¹¹. İlk zamanlar haftada bir defa ve 4 sayfa olarak çıkarılan gazete günümüzde her gün 12 sayfa olarak çıkarılmaktadır.

³ Hamza Çakır, *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri (Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın)*, Siyasal Kitabevi, 2002, s. 1.

⁴ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri, Ankara 1994, s. 10.

⁵ *Takvim-i Vakayi*, 25 Ca 1247, S.1; Turgut Er, *Türkiye’de Basın Yayın ve Tanıtma*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 2003, s. 23; Alpay Kabacalı, *a.g.e.*, s. 10.

⁶ *Ceride-i Havadis*, 1 Cemazeyilevvel 1256, S.1; Alpay Kabacalı, *a.g.e.*, s. 12; Turgut Er, *a.g.e.*, s. 24.

⁷ Ender Bilar, *Edirne’nin Basın-Yayın Tarihi (1361-2006)*, T.C. Edirne Valiliği Yayınları, C. I, İstanbul 2006, s. 88.

⁸ Ender Bilar, *a.g.e.*, s. 149-150.

⁹ Ender Bilar, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁰ *Vatandaş*, 5 Nisan 1989, S. 10609, s. 1.

¹¹ *Vatandaş*, 5 Nisan 1989, S. 10609, s. 1.

Edirne Hudut Gazetesi

Edirne Hudut Gazetesi Doğan Şuta tarafından 2 Şubat 1970 tarihinde Edirne’de yayımlanmaya başlanmıştır¹². Gazetenin adresi Direkt Çarşısı No:26’dır. Gazetenin adresi daha sonra sırasıyla Kodoman İş Merkezi ve Babademirtaş Mahallesi Demirtaş Sokak No:7 olarak değişmiştir¹³.

Edirne Gazetesi

Edirne Gazetesi M. Faruk Gürtunca tarafından 19 Mayıs 1856 tarihinde yayımlanmaya başlanmıştır¹⁴. Sahibi ve yazı işleri müdürlüğünü M. Faruk Gürtunca’nın yaptığı gazetenin adresi Londra Asfaltı Ziraat Bankası altı No: 186’dır¹⁵. Gazete 1799 sayı yayımlandıktan sonra 1 Mayıs 1961 yılında yayın hayatına ara vermiştir. İki yıl aranın ardından sonra Edirne Gazetesi Murat Turgut ve Cahit Kaner’in idaresinde 1 Mayıs 1963 tarihinde tekrar yayımlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde yazı işleri müdürlüğü Zafer Arıkbağ tarafından yürütülen gazetenin adresi Yeni Çarşı No: 10 olarak değişmiştir.

1989 Göçünün Başlaması ve Edirne Yerel Basımına Göre Türkiye’ye Gelen Göçmen Sayısı

Bulgaristan’dan ve Balkanlar’dan Türkiye’ye yapılan göçlerin sebeplerine baktığımızda; camilerin tahrip edilmesi, Hristiyanlaştırma ve Bulgarlaştırma faaliyetleri, Türk isimlerinin değiştirilmesi, katliâmlar, ırz ve namusa yapılan tecavüzler, yağmalar ve tahripler gibi çeşitli sebeplerin oluşturduğunu görmekteyiz¹⁶. Balkanlar’da yaşayan Türklere karşı uygulanan bu mezâlimlerin arka planında ilk defa 1815 Viyana Kongresi’nde Rusya tarafından isimlendirilen Şark Meselesi veya diğer bir tabirle Emperyalizmin Türk Politikası yatmaktadır¹⁷. Bulgaristan’dan Türkiye’ye yapılan 93 göçünü (1877-1878 Harbi’ni) takiben 1912-1913 Balkan Savaşları sürecinde 400 bini aşkın soydaşın Türkiye’ye sığınması izlemiştir¹⁸. Fakat 18 Ekim 1925 Türk-Bulgar İkâmet Sözleşmesi sonucunda¹⁹, 1950-1951 yıllarında, Türkiye-

¹² Ender Bilar, *a.g.e.*, s. 147.

¹³ Ender Bilar, *a.g.e.*, s. 147-148.

¹⁴ Ender Bilar, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁵ Ender Bilar, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁶ İbrahim Kamil, *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar...*, s. 81-83.

¹⁷ İlker Alp, *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne 2008, s. 14-15.

¹⁸ İlker Alp, *Milli Mücadele Sürecinde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları*, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2019, s.4; İlker Alp, “1912-1913 Balkan Savaşları’nda Edirne’nin Sükûtu ve Yaşanan Faciâlar”, *KARAM Dergisi*, XV/60, 2018, s. 3; Kader Özlem, “Balkan Savaşları (1912-1913)”, *Diplomasi Tarihi I*, Ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Dora Yayıncılık, Bursa 2015, s. 502.

¹⁹ Veysi Akin, “Türkiye Cumhuriyeti İle Bulgaristan Arasında Siyasi İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması’nın Yeri ve Önemi”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.1,

Bulgaristan Yakın Akraha Göçü Anlaşması çerçevesinde 1968-1979 yılları arasında yeniden Bulgaristan'dan kitleler halinde Türkler Türkiye'ye göç etmiştir²⁰. Nihayet Bulgaristan 1989'da, binlerce Türkü zorunlu göçe tabi tutmuştur.

Komünistlerin yönetimi ele geçirmesine kadar Bulgaristan ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler sakin bir seyir izlemiştir. Fakat komünist rejim ile birlikte Bulgaristan, “*Velika Bulgariya*” (Büyük Bulgaristan) hayalinden vazgeçmemiş ve bu amacına ulaşabilmek amacıyla “*Edina Natsiya*” (Tek Millet) teorisini ortaya atmıştır²¹. Bulgaristan bu teorisini hayata geçirebilmek için 1945 yılından itibaren ülkesindeki azınlıklara, özellikle de Türklerle Pomak Türklerine baskı yapmaya başlamıştır²². Bu baskı politikasında başarıya ulaşamayan Bulgar Komünist Partisi ve Politbüro yetkilileri, kendilerinden önceki yönetimlerin de sıklıkla başvurduğu ülkedeki Türkleri göç ettirme politikasını yeniden uygulamaya koymuştur.

Bulgaristan'ın 9 Mayıs 1989 tarihinde mevcut pasaport kanununu değiştirmesi üzerine birçok Türk pasaport almak üzere başvuru yapmıştır. Yine Bulgaristan 20 Mayıs'tan itibaren “istenmeyen” Türkleri sınır dışı etmeye başlamıştır²³. Diğer taraftan parçalanmış ailelerin birleştirilmesi kararı doğrultusunda Türkiye'ye azda olsa göçler yaşanmakta ve bu durum Edirne yerel basınına yansımaktaydı. Örneğin Vatandaş Gazetesi'nin 5 Nisan 1989 tarihindeki sayısında “*Bulgarlar'dan Yumuşama Politikası*” başlığı ile verilen haberde Bulgaristan'ın 11 Türk'ü Türkiye'ye gönderdiğini belirtmiştir²⁴.

Todor Jivkov'un 29 Mayıs 1989 tarihinde Bulgar televizyonunda “*Biz sınırlarımızı açtık Türkiye'de Bulgar Müslümanlarına sınırlarını açsın*” şeklindeki demecinden sonra Bulgaristan'dan Türkiye'ye yoğun bir Türk

Aralık 2012, s. 48; İbrahim Kamil, *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar...*, s. 24; Kader Özlem, “Cumhuriyet Döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketleri”, Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye, Ed. Barış Özdal, Dora, Bursa 2018, s. 98.

²⁰ İbrahim Kamil, “Komünizm Döneminde Bulgaristan”, *Balkanlar El Kitabı*, 2. Cilt: *Çağdaş Balkanlar*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 571.

²¹ İlker Alp, *Bulgarian Atrocities Documents...*, s. 133; İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2012, s. 57-60; İlker Alp, *Milli Mücadele Sürecinde Türk-Bulgar İlişkileri...*, s. 2.

²² İlker Alp, *Pomak Türkleri...*, s. 60-61.

²³ Ömer Engin Lütem, “1984-89 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, 89 Göçü. *Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Ed. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, BALKAR&BALMED, İstanbul 2012, s. 162.

²⁴ *Vatandaş*, “Bulgarlar'dan Yumuşama Politikası”, S. 10609, 5 Nisan 1989, s. 1.

göçü yaşanmıştır²⁵. Haziran ayının başından serbest göçün Türkiye tarafından durdurulduğu 22 Ağustos 1989 tarihine kadar²⁶ 320.000²⁷, toplamda ise 345.000 soydaşımız Türkiye'ye göç etmiştir²⁸. İki buçuk ay süren bu serbest göç sırasında Edirne yerel basını Bulgaristan'dan gelen soydaşlarımıza büyük ilgi göstermiştir.

Bulgar medyasının “büyük gezinti” olarak adlandırdığı göç, 6 Haziran 1989'da başlamış olmasına rağmen Edirne yerel basınına bakıldığında 1989 yılının Nisan ayından itibaren Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçlerin yaşandığını görmekteyiz. Edirne yerel basını Türkiye'ye göç eden soydaşlarımızın sayılarını belli aralıklarla okuyucularına aktarmıştır. Edirne yerel basınının 11 Nisan 1989 tarihinden sınırların zorunlu göçe kapandığı 22 Ağustos 1989 tarihleri arasında Türkiye'ye gelen soydaşlarımız ile ilgili verdiği rakamlar şu şekildedir;

Tablo 1
Vatandaş Gazetesine Göre Türkiye'ye Gelen Göçmen Sayısı

Tarih	Gelen Göçmen Sayısı
11 Nisan 1989	22
31 Mayıs 1989	51
16 Haziran 1989	22.000
22 Haziran 1989	54.000
1 Temmuz 1989	90.000
12 Temmuz 1989	128.500
27 Temmuz 1989	204.000
4 Ağustos 1989	233.000
18 Ağustos 1989	293.000
21 Ağustos 1989	305.000

Tablo 2
Edirne Gazetesine Göre Türkiye'ye Gelen Göçmen Sayısı

²⁵ Ömer Engin Lütem, “1984-89 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, s. 163.

²⁶ *Edirne Hudut*, “Ve Göç Durduruldu”, S. 5943, 22 Ağustos 1989, s. 1; *Edirne*, “Kapıkule Sınır Kapısı Gece Saat 0.2'de Zorunlu Göçe Kapatıldı”, S. 7744, 22 Ağustos 1989, s. 1; *Vatandaş*, “Kapıkule'de “Zorunlu Göç”ün Son Gecesi!...”, S. 10724, 23 Ağustos 1989, s. 1.

²⁷ Ömer Engin Lütem, *a.g.m.*, s. 164.

²⁸ *Türkiye ve Göç*, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, s. 11.

Tarih	Gelen Göçmen Sayısı
28 Nisan 1989	28
30 Mayıs 1989	184
18 Temmuz 1989	157.000
24 Temmuz 1989	175.000
28 Temmuz 1989	205.000
8 Ağustos 1989	250.000
15 Ağustos 1989	283.000
19 Ağustos 1989	294.000

Tablo 3

Edirne Hudut Gazetesine Göre Türkiye'ye Gelen Göçmen Sayısı

Tarih	Gelen Göçmen Sayısı
28 Nisan 1989	11
25 Mayıs 1989	23
14 Haziran 1989	10.000
22 Haziran 1989	53.000
29 Haziran 1989	82.000
18 Temmuz 1989	160.000
29 Temmuz 1989	213.000
8 Ağustos 1989	250.000
23 Ağustos 1989	310.000
28 Eylül 1989	312.350

Edirne Gazetesine göre 19 Ağustos 1989 tarihinde Türkiye'ye gelen göçmenlerin 252.887'si Kapıkule Sınır Kapısından, 42.058'i de Dereköy Sınır Kapısından ülkeye giriş yapmıştır²⁹. Edirne yerel basınında yer alan bu rakamlara göre yaklaşık beş ayda Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 312.350 kişidir. Ayrıca Edirne yerel basınına göre vize uygulamasının başladığı 22 Ağustos tarihinden 29 Aralık tarihine kadar Türkiye'ye gelen göçmen sayısı ise 14.539'tur³⁰. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel

²⁹ *Edirne*, "Bulgaristan Avrupa Trenini Kullanarak Sınır Dışı Eylemini Sürdürüyor", S. 7742, 19 Ağustos 1989, s. 1.

³⁰ *Edirne*, S. 5949, 24 Aralık 1989, s. 1; *Vatandaş*, 29 Aralık 1989, S. 10833, s. 1.

Müdürlüğü'nün resmi rakamlarına göre 1989 göçü sırasında ülkemize gelen resmi göçmen sayısı ise 345.000'dir³¹. Edirne yerel basınına göre ise bu sayı 317.000 civarındadır. Diğer yandan Vatandaş Gazetesi İstanbul Üniversitesi tarafından yapılan bir çalışmaya dayanarak verdiği bilgiye göre haziran ayında başlayan zorunlu göç sırasında 80 bin aile parçalanmıştır³².

Ağustos ayından itibaren özellikle de serbest göçün durdurulduğu 22 Ağustos'tan itibaren ailelerin parçalanması, işsizlik, ev bulamama ve Todor Jivkov'un iktidardan indirilmesi gibi sebeplerden dolayı tersine göç başlamıştır. Söz konusu bu tersine göç sırasında Bulgaristan'a geri dönen göçmen sayısı Edirne yerel basınına göre şu şekildedir;

Tablo 4
Edirne Hudut Gazetesine Göre Bulgaristan'a Geri Dönen Göçmen Sayısı

Tarih	Bulgaristan'a Geri Dönen Göçmen Sayısı
2 Ağustos 1989	200
19 Ağustos 1989	1.000
25 Ağustos 1989	2.000
2 Eylül 1989	5.000
12 Eylül 1989	13.178
20 Eylül 1989	21.257
25 Eylül 1989	25.000
27 Eylül 1989	27.185
5 Ekim 1989	34.000
11 Ekim 1989	38.272
17 Ekim 1989	43.600
20 Ekim 1989	45.500
28 Ekim 1989	50.185
8 Kasım 1989	53.415
14 Kasım 1989	55.000
17 Kasım 1989	58.000
29 Kasım 1989	65.687

³¹ *Türkiye ve Göç*, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara, s.11.

³² *Vatandaş*, "Zorunlu Göçte 80 bin Aile Parçalandı", S. 10734, 4 Eylül 1989, s. 1.

7 Aralık 1989	71.428
14 Aralık 1989	78.812
26 Aralık 1989	90.719

Tablo 5

Edirne Gazetesine Göre Bulgaristan'a Geri Dönen Göçmen Sayısı

Tarih	Bulgaristan'a Geri Dönen Göçmen Sayısı
19 Ağustos 1989	950
25 Ağustos 1989	2.000
11 Eylül 1989	10.000
16 Ekim 1989	40.000
23 Ekim 1989	46.000
28 Ekim 1989	50.000
2 Kasım 1989	51.456
7 Aralık 1989	71.428
14 Aralık 1989	78.813

Tablo 6

Vatandaş Gazetesine Göre Bulgaristan'a Geri Dönen Göçmen Sayısı

Tarih	Bulgaristan'a Geri Dönen Göçmen Sayısı
29 Ağustos 1989	5.000
4 Eylül 1989	6.000
6 Eylül 1989	7.500
11 Eylül 1989	10.000
12 Eylül 1989	13.178
18 Eylül 1989	15.000
20 Eylül 1989	21.257
25 Eylül 1989	24.193
29 Eylül 1989	28.053
11 Ekim 1989	38.000
17 Ekim 1989	43.000
25 Ekim 1989	47.858
27 Ekim 1989	50.000

2 Kasım 1989	52.000
9 Kasım 1989	53.703
14 Kasım 1989	56.000
21 Kasım 1989	60.000
30 Kasım 1989	64.541
7 Aralık 1989	70.000
13 Aralık 1989	77.000
23 Aralık 1989	87.000
29 Aralık 1989	93.562

Edirne yerel basınının verdiği rakamlara göre 1989 Aralık ayı sonuna kadar Bulgaristan'a geri dönen göçmen sayısı 93.562 kişidir ki bu rakam Türkiye'ye göç eden göçmen sayısının %29.28'ni oluşturmaktadır.

1989 Göçü Sırasında Göçmenlerin Durumları ve Edirne Yerel Basınına Yansımaları

Edirne yerel basını, Bulgaristan'ın soydaşlarımıza uyguladığı asimilasyon politikası sonucu ortaya çıkan göç sırasında göçmenlerin durumlarını yakından takip etmiş, Bulgarların ülkelerindeki Türklere karşı uyguladıkları baskıların arttığını ve haklarını aramak için yürüyüş yapan soydaşlarımızın Bulgar askerleri tarafından hunharca öldürüldüğünü belirtmiştir³³. Vatandaş Gazetesi'nin Bulgaristan'dan gelen göçmenlere dayandırarak yaptığı habere göre Türklere Bulgar askerleri tarafından işkence ve gözaltında tutulduğunu, sürekli olarak dövüldüklerini, zorla kamplarda ve işyerlerinde çalıştırıldıklarını bunlara uymayanların Belene adasına gönderilip öldürülünceye kadar işkence maruz kaldıklarını aktarmıştır³⁴.

Vatandaş Gazetesi soydaşlarımızla ilgili yaptığı röportaja dayanarak yaptığı bir diğer haberde de “... Pazar günü ve dün yurdumuza gelen ve Kırcaali bölgesinden iki saat içinde göçe zorlandıklarını söyleyen birçok soydaşımızın sırt bacak ve bel kısımlarında dayak izleri olduğu kollarının ve kafa kısımlarındaki yaraların henüz kabuk bağladığı gözleniyor. Yine bu bölgedeki yüzlerce kişi de polisten günlerce dayak yediklerini bazı arkadaşlarını koyun derilerine sararak vücutlarındaki dayak izlerini iyileştirdiklerini

³³ *Vatandaş*, “Oğlu ve Akrabaları Bulgaristan’da Yaşayan Karı-Koca Sofya’nın Özel İzniyle 5 Yıl Sonra Memleketlerine Gitti”, 27 Mayıs 1989, S. 10632, s. 1.

³⁴ *Vatandaş*, “Türkiye’ye Kurtulduk Sözleri Giren Soydaşlarımız Bulgaristan’ın Çok Kötü Bir Ülke Olduğunu Söylediler”, S. 10659, 5 Haziran 1989, s. 1.

belirtiyorlar...’’³⁵ şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Yine Kapıkule’de başka bir soydaşımız ile yapılan röportajda Bulgaristan’da soydaşlarımıza yapılanlar şu şekilde aktarılmaktadır³⁶;

“...Dün utanç treninden inen 75 yaşındaki Ehliman Arifov elinden tuttuğu 5 yaşındaki torunu Ersin’e sık sık seslenerek “İşte burası Türkiye, sen burada askerlik yapacaksın” diyordu. Razgrad’a bağlı Akçalar köyünde imamlık yaptığını belirten Arifov, “Bulgarlar size nasıl davranıyordu?” sorumuzu derin bir (of) çekerek “Of be kardeşim nasıl anlatayım? Bu hemen anlatılacak şey değil ki günlerce oturup anlatmam lazım yandık yandık...” diye yanıtladı.”

Bulgarlar ayrıca Türkiye’ye gönderecekleri Türklere ya 24 saat gibi kısa bir süre vermekte ya da haber vermeden evlerinden alarak otobüslerle Türkiye sınırına getirmekteydiler³⁷.

Bulgaristan bir yandan ülkesindeki soydaşlarımızı sınır dışı etmeyi sürdürürken bir yandan da insanlık dışı tutum ve davranışları sürdürmüştür. Örneğin, doğum sancıları olmasına rağmen Durdane Mueseroğlu isimli Türk kadınıni Dereköy sınır kapısından tek başına sınır dışı etmişlerdir. Durdane Mueseroğlu sağlıklı bir kız çocuğu dünyaya getirmiş olmasına rağmen Türk doktorların tüm müdahalelerine rağmen hayatını kaybetmiştir³⁸.

Bulgaristan’da soydaşlarımıza yapılan mezalim tüm Türkiye’de olduğu gibi Edirne’de de sivil toplum örgütleri, kurumlar ve kişiler tarafından protesto edilmiştir. Soydaşlarımıza yapılan mezalimi protesto eden ve bu mezalimi dünya kamuoyuna duyurmaya çalışan en etkin sivil toplum kuruluşu Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği olmuştur. Dernek Bulgaristan’da yaşıyan soydaşlarımızın maruz kaldığı mezalimi dünya kamuoyuna duyurmak ve canlı tutmak için protesto yürüyüşleri düzenlemiş ve bildiriler yayımlamıştır. Derneğin bu amaç doğrultusunda 13 Mayıs 1989 tarihinde yayımlanan ilk bildirisinde³⁹;

“ Dünya kamuoyunu aldatma ve oyalama taktiği ile zaman kazanmaya çalışan Bulgarlar, Müslüman Türk Azınlığı üzerindeki baskı ve zulümlerini

³⁵ *Vatandaş*, “Soydaşlarımızın Bir Çoğunda İşkence ve Dayak İzleri Mevcut”, S. 10666, 13 Haziran 1989, , s. 1.

³⁶ *Vatandaş*, “Soydaşlarımız Gördükleri Bulgar Zulmünü Anlatmakla Bitiremiyorlar”, S. 10703, 29 Temmuz 1989, s. 1.

³⁷ *Vatandaş*, “Bulgarlar Türkleri Beş Parasız Sınır Dışı Ediyor”, S. 10658, 3 Haziran 1989, s. 1.

³⁸ *Vatandaş*, “Bulgaristan İnsanlık Dışı Davranışlarını Sürdürüyor”, S. 10689, 10 Temmuz 1989, s. 1.

³⁹ *Edirne Hudut*, “Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği Bildiri Yayınladı”, S. 5859, 13 Mayıs 1989, s. 3.

sinsice her geçen gün artırarak yaşamlarını çekilmez hale sokmaktadır. Sırf Müslüman oldukları için tutuklanan, işkence gören, sürülen, özellikle dini vecibelerini yerine getirme hakları ellerinden alınan Bulgaristan'daki Müslüman Azınlığı sizlerin desteğine olan ihtiyacı her gün daha da artmaktadır.

Haçlı zihniyetini geride bırakacak şekilde insanlık dışı baskılarla Müslüman isimlerinin değiştirilmesi, namaz kılmaları, oruç tutmaları, ölülerini İslamın esaslarına göre gömmeleri, çocuklarını sünnet ettirmeleri, kurban kesmeleri, ezan, kur'an, mevlit okumaları yasaklanmakta, camiler ve mezarlıklar yok edilmektedir.

Bugün Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde, Allah'ın inayetiyle ayakta kalabilen bin kadar cami bulunmaktadır. Müslümanlığın mabedi olan bu camilerimiz, Ateist Bulgarlarca, çöplük yuvasına dönüştürülmekte, bakımsız yıkık dökük, virane olarak bırakılmakta veya başka amaçlar için kullanılmaktadır.

Bunlardan ancak birkaç cami göstermelik olarak ibadete açık tutulmaktadır. Açık bulunan camilerde ise kadrosuz ve İslami esasları bilmeyen, din ile uzaktan yakından ilgisi bulunmayan sözde imamlar görev yapmakta bu görevliler; halka Komünist rejimin İslamiyetle birçok noktada bağdaştığına dair vaazlar vermekte ve İslamın boş bir inanış olduğuna inandırmaya çalışarak ideolojik baskı yapmaktadırlar.

Yeni neslin dinsiz bir kuşak olması yolunda çaba harcayan Bulgar yönetimi, seçtikleri ve iş başına getirdikleri göstermelik din adamları vasıtasıyla gençleri İslamiyet'ten uzaklaştırmaya çalışmaktadır.

Bulgar yönetimi hangi yola başvurursa vursun Müslümanları Kur'andan ve Kur'an'ın yolu olan İslamiyet'ten uzaklaştıramayacaktır...

Bulgar zulmü altında inleyen Müslüman soydaşlarımızın insanca yaşamaya ve dini vecibelerini kusursuzca yerine getirmeye hakları olduğunu savunan bizler, baskı ve işkencenin karşısında olan, dini özgürlüğe ve kardeşliğe saygı duyan İslam Konferansı Teşkilatı'nın bugüne kadar sağladığı desteği takdir ve şükran duyguları ile karşılıyoruz ve çalışmalarının süreklilik arz etmesini Cenab-ı Haktan niyaz ediyoruz. Diğer İslami kuruluşlardan ve İslam ülkelerinden de aynı manevi desteği görmeyi umut ediyoruz."

Derneğin 17 Mayıs 1989 günü yayımladığı ve uluslararası insan hakları kuruluşları ve devletlerin desteğini sağlayabilmek amacıyla yayımladığı ikinci bildirisinde ise şöyle denmektedir⁴⁰;

"Bulgaristan'da yaşayan Türk Azınlık üzerindeki "Bulgar Mezalimi" insan haklarını savunan sizlerin sağladığı desteğe rağmen artarak devam etmektedir. Tek uluslu Bulgar Devleti yaratma amacına ulaşabilmek için

⁴⁰ Edirne Hudut, "Balkan Türkleri Dayanışma Derneği İnsan Haklarını Savunan Kuruluş ve Ülkelerin Desteğinin Devamını Dilediklerini Belirtti", S. 5862, 17 Mayıs 1989, s. 1.

Jivkov yönetimini, dünyada eşine rastlanmayan insanlık dışı her türlü baskı ve sindirme yöntemlerini Uluslararası Platformda aldığı tüm tepkilere rağmen acımasızca uygulamaktan çekinmemektedir. Nitekim 1984 yılından itibaren hızlandırarak Türk soylulara uyguladığı dini ve kültürel baskılarla desteklenen asimile politikasını silahlı milislerini de kullanarak hedefine ulaşmada belli bir mesafe kat etmiştir.

Türk olmaktan ve Allah'a inanmaktan başka hiçbir suçları olmayan soydaşlarımızın isimleri değiştirilmekte, Türkçe okuma ve yazmaları yasaklanmakta, örf ve adetlerini ve dini vecibelerini yerine getirmelerine izin verilmemekte, ölümlerine dahi sahip çıkmaları engellenmekte, varlıklarının simgesi olan ve tarihe mal olan eserler, camiler, mezarlıklar tahrip edilmekte, başka amaçlar için kullanılmakta veya yok edilmektedir. Türk Azınlığı sözde gerekçelerle tutuklanmakta, işkence görmekte, hapis ve ölüm cezasına çarptırılmakta, sürgüne gönderilmekte, en tabii haklarından mahrum edilmektedirler.

Bunlara rağmen benlik ve bilinçlerini yok edemediğini gören yönetim, soydaşlarımıza bu kez de ekonomik ve ideolojik baskı uygulamaya başlamıştır. Ayrıca, tarihi gerçekleri saptırmaktan, bilimsel araştırmaların sonuçlarını değiştirmekten veya imha etmekten kaçınmayan Bulgar yönetimi bu faaliyetleriyle Türk Azınlığını Bulgar potası içinde eritmeye yönelik emeline ulaşma yollarını kısaltmayı amaçlamaktadır.

Bilindiği gibi rejimlerin sosyal eşitlik ilkesi iddiasında bulunan yöneticiler, bu tutum ve davranışlarıyla, sistem ve anayasalarının 35 ve 45'nci maddeleriyle çelişkiye düşmektedirler.”

Bulgaristan'da soydaşlarımıza yönelik yapılanların doğruluğunu tespit etmek amacıyla Edirne Gazeteciler Cemiyeti, Todor Jivkov'a bir telgraf göndererek kendilerine Bulgaristan'a giriş izni verilmesini istemişlerdir⁴¹. Yine Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği Bulgaristan'ın soydaşlarımıza karşı uyguladığı baskı politikasını protesto etmek üzere 30 Mayıs 1989 günü bir yürüyüş gerçekleştirmiştir. Yürüyüş sonunda Bulgaristan Edirne Konsoloslugu'na siyah çelenk bırakan dernek üyeleri bir basın açıklaması yaparak “*Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Bulgar Hükümetinin dekorlu siyasetine ve iğrenç oyunlarına gelmemek için modern silahlara ve çağ dışı işkencelere karşı yumruk savaşı verdiklerini*” dile getirmiştir⁴².

⁴¹ *Vatandaş*, “ Edirne Gazeteciler Cemiyeti Jivkov'dan Bulgaristan'a Girebilmek İçin İzin İstedi”, 27 Mayıs 1989, Y. 41, S. 10632, s. 1; *Hudut*, “Edirne Gazeteciler Cemiyeti Jivkov'dan Bulgaristan'a Girebilmek İçin İzin İstedi”, S. 5871, 27 Mayıs 1989, s. 1.

⁴² *Vatandaş*, “Bulgaristan Konsolosluguna Siyah Çelenk Bırakıldı”, S. 10654, 30 Mayıs 1989, s. 1; *Hudut*, “Bulgar Konsolosluguna Siyah Çelenk”, S. 5873, 30 Mayıs 1989, s. 1; *Edirne*, “Bulgar Baskısına Balkan Türklerinden Siyah Çelenkli Lanet”, S. 7676, 30 Mayıs 1989, s. 1.

Bulgaristan'da Türk Azınlığa uygulanan baskı ve zulümleri kınamak ve Bulgaristan'daki anne ve babalarının Türkiye'ye gönderilmesini sağlamak için Mümin ve Nazire Şerbetil çifti beş yaşındaki kızları Özlem Şerbetil ile birlikte Bulgaristan'ın Edirne Konsoloslugu önünde açlık grevi başlatmışlardır⁴³. Protestolar sürerken başlayan zorunlu göçün ilk haftasında 18.000 soydaşımız Türkiye'ye gelmiş olmasına rağmen Bulgaristan sınırında 15 km'lik göçmen kuyruğu oluşmuştur⁴⁴.

Bulgar hükümetinin uyguladığı insanlık dışı uygulamaların yanı sıra sivil Bulgar halkı tarafından da soydaşlarımıza karşı saldırılar olmuştur. Örneğin; Fikret Alioğlu dört kişilik ailesiyle Razgrad Kurumova köyü civarında arabasıyla geçtiği esnada Bulgar vatandaşları tarafından taş yağmuruna tutulduğunu ve aracının arka camının kırıldığını küçük kızının başından yaralandığını belirtmiştir⁴⁵. Ayrıca Edirne Gazetesi, Devlet Bakanı Ercüment Konukman'a dayanarak yaptığı haberde Bulgaristan'ın geri dönen soydaşlarımızı uzun süre tampon bölgede beklettikten sonra sürgüne gönderdiğini yazmıştır⁴⁶.

Türlere yapılan işkenceler bununla sınırlı kalmamış ve geri dönen Türkler de insanlık dışı işkencelere maruz kalmışlardır. Konuyla ilgili olarak Edirne Hudut gazetesinde yapılan bir habere göre;

*"...Geçtiğimiz hafta içinde, eşyalarını trenle Bulgaristan'a gönderen Halil Seven, eşi Hafize Seven ile iki çocuğunu alarak kara yolu ile Bulgaristan'a geçti. Sınırı geçer geçmez gözaltına alınan aileye Bulgarlar çeşitli işkenceler yaparak uzun süre sorguladılar. Soydaşlarımızdan bir şey öğrenemeyeceklerini anlayan Bulgarlar, zora başvurarak hayati tehlike arz edecek ölçüde döverek, Kapıkule karşısında Kaptan Anderu sınır kapısına getirdiler..."*⁴⁷

Bulgaristan'dan zorunlu göçe tabi tutulan soydaşlarımızın arasında olimpiyat şampiyonu Naim Süleymanoğlu'nun antrenörü Enver İsmailoğlu ve dünya şampiyonu güreşçi Osman Duraliev gibi önemli sporcularda bulunmaktaydı⁴⁸. Bu konuyla ilgili olarak Edirne gazetesi Bulgaristan tarafından sınır dışı edilen

⁴³ *Edirne Hudut*, "Bulgaristan'dan Gelen Kadın ve Eşi, Anne ve Babaları İçin Açlık Grevinde", S. 5875, 1 Haziran 1989, s. 1.

⁴⁴ *Edirne*, "1 Haftada 18 Bin Soydaşımız Anavatan'a Gelmiş Olmasına Rağmen Bulgaristan Sınırında 15 Kilometrelik Göçmen Kuyruğu Var", S. 7689, 15 Haziran 1989, s. 1.

⁴⁵ *Edirne*, "Bulgar'dan Soydaşlarımıza Taşlı-Sopalı Uğurlama", S. 7717, 21 Temmuz 1989, s. 1.

⁴⁶ *Edirne*, "Türkiye'den Dönenlere Bulgar Sürgünü", S. 7777, 29 Eylül 1989, s. 1.

⁴⁷ *Edirne Hudut*, "Soydaşın Çilesi Bitmiyor", S. 5962, 16 Eylül 1989, s. 1.

⁴⁸ *Edirne*, "Dünya Şampiyonu Güreşçi Osman Duraliyef Ailesi İle Birlikte Kapıkulededydi", S. 7686, 12 Haziran 1989, s. 1; *Edirne*, "Dünya Halter Şampiyonu Naim Süleymanoğlu'nun Antrenörü Enver İsmailoğlu'da Kapıkule'de", S. 7693, 20 Haziran 1989, s. 1.

soydaşlarımız arasında Bulgaristan forması altında birçok başarılar ve madalyalar kazanmış sporcuların da bulunduğunu ve bu sporculara gerekli önemi vermemiz durumunda halter, boks ve güreş gibi birçok alanda atılım yapabileceğimizi dile getirmiştir⁴⁹.

Göçmenlere Yapılan Yardımlar ve Edirne Yerel Basınına Yansımaları

Bulgarlar tarafından göçe zorlanan Türkler, Kapıkule sınır kapısından ya da Kırklareli'nde bulunan Dereköy sınır kapısından Türkiye'ye giriş yapmaktaydı. Kapıkule sınır kapısından giriş yapan göçmenlerin işlemleri burada yapıldıktan sonra Edirne Tren İstasyonu yakınlarında kurulan 2000 kişilik çadır kente sevk edilmişlerdir⁵⁰. Çadır kentte toplanan göçmenlerin burada ihtiyaç duydukları iaşeler karşılanarak gitmek istedikleri yerlere götürülmüşlerdir. Ayrıca Edirne genelinde göçmenlere yapılacak yardımların organize edilmesi amacıyla Edirne Vali Yardımcısı Sinan Acar, Ticaret Odası Başkanı İbrahim Serez, Kızılay Genel Müdür Yardımcısı Ender Taner, Müftü İbrahim Koçaşlı, Kızılay Edirne Şube Başkanı Cevat Sayın ve Nüfus ve Vatandaşlık Müdürü Atilla Derme'den oluşan bir Yardım Komitesi kurulmuştur⁵¹.

İl Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından zorunlu göç ile Edirne'ye gelen ve çadır kente yerleştirilen 7-15 yaş arası çocuklar için Türkçeyi okuyup yazabilmeleri ve okula hazırlık amacıyla bir uyum okulu açılmıştır⁵². Türkiye'ye zorunlu olarak göç eden soydaşlarımızın ilk yerleştirildiği yer olan çadır kentte 15 Haziran'dan itibaren Kızılay sabah, öğlen ve akşam olmak üzere günde ortalama 3 bin kişiye yemek dağıtımını yapmıştır⁵³. Ayrıca çadır kentte İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından bir irtibat bürosu açılarak 554 aileye iş ve yer bulunarak çeşitli şehirlere gönderilmiştir⁵⁴. PTT tarafından da soydaşlarımızın haberleşme ihtiyaçlarını giderebilmek için çadır kentte haberleşme merkezi açılmıştır⁵⁵.

⁴⁹ *Edirne*, "Göçme Sporculara Dikkat!...Halter-Boks ve Güreş Dallarında Atılım Yapabiliriz", S. 7702, 30 Haziran 1989, s. 2.

⁵⁰ *Edirne*, "Hükümet Soydaşlarımıza Tam Olarak Kucak Açtı", S. 7687, 13 Haziran 1989, s. 1.

⁵¹ *Edirne Hudut*, "Soydaşlarımız İçin Yardım Komisyonu Oluşturuldu", S. 5893, 22 Haziran 1989, s. 1; *Edirne*, "Vali Yardımcı Sinan Acar Başkanlığında Yardım Komitesi Kurularak Önemli Kararlar Alındı", S. 7695, 22 Haziran 1989, s. 1; *Vatandaş*, "Şehrimizde Göçmenlere Yardım İçin Bir Komitesi Kuruldu", S. 10674, 22 Haziran 1989, s. 1

⁵² *Edirne Hudut*, "Soydaş Çocukları İçin Uyum Okulu", S. 5894, 23 Haziran 1989, s. 1; *Edirne*, "Millî Eğitim Bakanı Akyol Açıkladı Çocuklara Çadır Okul", S. 7694, 21 Haziran 1989, s. 1.

⁵³ *Edirne Hudut*, "Çadır Kentin Yükünü Kızılay Omuzluyor", S. 5945, 24 Ağustos 1989, s. 1.

⁵⁴ *Edirne*, "Çadır Kentte İşçi Bulma Kurumu İrtibat Bürosu Açtı", S. 77101, 29 Haziran 1989, s. 1.

⁵⁵ *Vatandaş*, "PTT'den Soydaşlarımıza Haberleşme Merkezi", S. 10694, 19 Temmuz 1989, s. 1.

Zorunlu göçe tabi tutulan ve Edirne'ye gelen soydaşlarımıza hem devlet erkânı hem de siyasi parti temsilcileri büyük ilgi göstermişler ve soydaşlarımızın karşılaştıkları sorunların çözümünü konusunda gerekli çabayı göstermişlerdir. Edirne yerel basınına göre SHP genel başkanı Erdal İnönü 14 Haziran'da, DYP genel başkanı Süleyman Demirel 15 Haziran'da, Başbakan Turgut Özal, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu ve Sağlık Bakanı Halil Şıvgın 16 Haziran'da, Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol 18 Haziran'da, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz 19 Haziran'da, Çalışma Bakanı İmren Aykut 26 Haziran'da, Cumhurbaşkanı Kenan Evren 27 Haziran'da, MÇP genel başkanı Alparslan Türkeş 29 Haziran'da, Devlet Bakanı Ercüment Konukman 12 Temmuz'da, Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan 13 Ağustos'ta Edirne'ye gelerek Kapıkule ve çadır kentte incelemelerde bulunmuşlardır.

Ülkemize gelen soydaşlarımızın ihtiyaçlarını karşılanabilmesi amacıyla ülke genelinde yardım kampanyaları başlatılmıştır. Örneğin, Pamukbank ülke genelinde soydaşlarımız için "Milli Destek Fonu" adı altında yardım kampanyası başlatmış ve 50 milyonluk bir yardımda bulunmuştur⁵⁶. Yine GİMA firması çadır kentte bulunan soydaşlarımıza 200 milyon değerinde yiyecek yardımı yapmıştır⁵⁷. Refah Partisi, Edirne'de geçici olarak iskân edilen soydaşlarımıza 20 milyon liralık yiyecek yardımında bulunmuştur⁵⁸. Filiz Makarnaları da soydaşlarımızın yemek ihtiyaçlarında kullanılmak üzere Kızılay'a 10 ton makarna bağışında bulunmuştur⁵⁹.

Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bulgaristan'dan göç etmek zorunda bırakılan Türklere yapılacak nakdi ve aynı yardımların gelir ve kurumlar vergisinden düşülebileceğini açıklamış ve bu şekilde soydaşlarımıza yapılan yardımların artırılmasını sağlamıştır⁶⁰.

Dünya basınında Bulgaristan'ın Türk azınlığına karşı zulüm, asimilasyon ve göçe zorlamanın arkasından ortaya çıkan sınır dışı etme eylemleriyle ilgili haber ve yorumlar Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından

⁵⁶ *Edirne Hudut*, "Soydaşlarımıza Yardımlar Sürerken, Pamukbank açtığı "Milli Destek Fonu" Kampanyasını 50 Milyon Lira İle Başlattı", S. 5898, 28 Haziran 1989, s. 1; *Edirne*, "Bulgaristan'dan Gelen Soydaşlarımıza Yardım Yarışı İyice Hızlandı", S. 7700, 28 Haziran 1989, s. 1; *Vatandaş*, "Pamukbank Destek Hesabı", S. 10679, 28 Haziran 1989, s. 1.

⁵⁷ *Edirne Hudut*, "GİMA 200 Milyon Liralık Yiyecek Yardımı Yaptı", S. 5942, 21 Ağustos 1989, s. 1; *Edirne*, "Soydaşlarımız İçin GİMA Tarafından 10 Bin Kişilik Bir Hafta Yetecek Miktarda Yiyecek Yardımı Gönderildi", S. 7743, 21 Ağustos 1989, s. 1.

⁵⁸ *Edirne Hudut*, "Refah Partisinin Anlamlı Hareketi", S. 5947, 26 Ağustos 1989, s. 1.

⁵⁹ *Vatandaş*, "Soydaşlarımız İçin Açılan Yardım Kampanyalarına İlgi Çok", S. 10708, 4 Ağustos 1989, s. 1.

⁶⁰ *Vatandaş*, "Bulgaristan'dan Gelenlere Yapılacak Bağış Vergiden Düşülebilecek", S. 10699, 25 Temmuz 1989, s. 1; *Edirne Hudut*, "Bulgaristan'dan Gelen Soydaşlarımıza Yapılacak Yardımlar Vergiden Düşülecek", S. 5919, 25 Temmuz 1989, s. 1.

İngilizce, Fransızca ve Almanca kitap haline getirilerek yurtdışındaki temsilciliklerimize, dünya basınına ve dünya kamuoyunda etkin kişi ve kuruluşlara gönderilmiştir⁶¹.

Sınır dışı edilen soydaşlarımızın yaşadıkları insanlık dışı dram Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Haber Merkezi tarafından film haline getirilmiş ve yurtdışı temsilciliklerimiz vasıtasıyla tüm dünyada gösterime girmiştir⁶².

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Bulgaristan'dan sınır dışı edilen soydaşların, ilk, orta ve yükseköğretim düzeyindeki çocukları ile yetişkinlerin topluma uyumlarını sağlamak amacıyla “Uyum Kursları” açılmış ve bu kurslarda Türk Alfabeti, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası dersleri verilerek Atatürk İlke ve İnkılâpları ile manevi kültürel değerler tanıtılmıştır⁶³.

Kış ayının yaklaşması ve mevcut çadırların mevsim şartlarına uygun olmamasından dolayı Devlet Demir Yolları yanındaki arsaya bir odadan oluşan 250 adet geçici konut yapılmasına karar verilmiş ve bakanlık tarafından 1 milyarlık bir bütçe ayrılmıştır⁶⁴.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından soydaşlarımıza Türkiye'ye girişte dağıtılan kişi başı 50'şer bin lira 19 Haziran tarihinden itibaren gelen bir emir doğrultusunda kesilmiştir. Harçlık yerine gidecekleri yerlere kadar tüm nakliye ücretlerini ödemek daha uygun görülmüştür⁶⁵.

Daha önce gerçekleşen göçler sırasında olduğu gibi 1989 göçü sırasında da Avrupa'da yaşayan gurbetçilerimiz yaşanan dram karşısında sessiz kalmamışlar ve üç gün gibi kısa bir sürede 160 bin mark yardımda bulunmuşlardır⁶⁶. Ayrıca Batı Trakya Türkleri de soydaşlarımıza verilmek üzere Edirne Müftülüğü aracılığı ile 50 milyon lira yardımda bulunmuşlardır⁶⁷.

⁶¹ *Edirne Hudut*, “Dünya Basınında Bulgar Zulmü Kitap Halinde Yayınlandı”, S. 5913, 18 Temmuz 1989, s. 1.

⁶² *Edirne Hudut*, “Soydaşlarımızın Dramı Film Oldu”, S. 5916, 21 Temmuz 1989, s. 1; *Edirne*, “Belene Filmi Değil-Tümüyle Gerçek...”, S. 7717, 21 Temmuz 1989, s. 1; *Vatandaş*, “İzmir 9 Eylül Üniversitesi Göçmenler İle İlgili Film Yaptı”, S. 10696, 21 Temmuz 1989, s. 1.

⁶³ *Edirne Hudut*, “Milli Eğitimden Soydaşlarımıza Uyum Kursu”, S. 5920, 26 Temmuz 1989, s. 3; *Edirne*, “Göçmen Çocukları İçin Uyum Kursları Başlıyor”, S. 7711, 10 Temmuz 1989, s. 1.

⁶⁴ *Edirne Hudut*, “Göçmenler İçin 1 Milyara 250 Konut”, S. 5954, 5 Eylül 1989, s. 1.

⁶⁵ *Edirne*, “Göçmenlere Harçlık Yerine Nakil Ücreti”, S. 7696, 23 Haziran 1989, s. 3.

⁶⁶ *Edirne*, “Gurbetçiden Soydaşımıza Mark Yağmuru”, S. 7705, 4 Temmuz 1989, s. 1; *Vatandaş*, “Yurtdışında Çalışan İşçilerimiz Sınır Dışı Edilen Soydaşlarımıza Mark Yardımında Bulundular”, S. 10683, 3 Temmuz 1989, s. 1.

⁶⁷ *Vatandaş*, “Soydaşlarımıza Yardımlar Hızla Devam Ediyor”, S. 10694, 19 Temmuz 1989, s. 1.

Zorunlu göçün başladığı Haziran ayı başından vize işleminin uygulanmaya başladığı Ağustos ayı sonuna kadar geçen yaklaşık üç ay içinde ülkemize gelen soydaşlarımızın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için devletin kasasından 47 milyarlık bir harcama yapılmıştır. Devletin yaptığı bu harcamanın büyük bir kısmını dünya piyasasında kullanımı olmayan Bulgar Levası oluşturmaktadır⁶⁸.

İslam Konferansı Genel Sekreteri Hamid El Gated 7 Temmuz'da Edirne'ye gelerek Kapıkule'de ve Çadır kentte incelemelerde bulunmuştur⁶⁹. İngiltere Dışişleri Bakanı Lyanda Chalker 25 Temmuz günü Edirne'ye gelerek Kapıkule ve Çadır kentte incelemelerde bulunmuş ve göçmenlere verilmek üzere ilk etapta 300 bin poundluk bir yardım yapılacağını bildirmiştir⁷⁰.

Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Bulgaristan Türklerine devletin yanı sıra Edirne halkı da sahip çıkmış ve elinden gelen yardımı esirgememiştir. Örneğin; Edirne Belediyesi göçmenlere yardım etmek amacıyla “İnsanlığa Çağrı” adıyla bir konser düzenlemiş ve 10 milyon lira⁷¹ yardım toplanmıştır⁷². Düzenlenen bu konsere Banu, Cem Karaca, Coşkun Demir, Erkin Koray, İlhan İrem, Perihan Savaş, Yılmaz Zafer, Rüya Ersavcı, Cem Bezeyiş, Roc Grubu, Akbaba Grubu, Hush Mekafor, Penta Gram Grubu ve Sadaks Grubu katılmıştır⁷³.

Edirne Valiliği tarafından göçmenlere yardım amacıyla Ziraat Bankasında yardım hesabı açılmış ve ilk başta 120 milyon lira⁷⁴ bir ay içinde ise 1.7

⁶⁸ *Vatandaş*, “Devlet Göçmen Soydaşlarımız İçin Üç Ayda 47 Milyar Lira Harcadı”, S. 10737, 7 Eylül 1989, s. 1.

⁶⁹ *Vatandaş*, “İslam Konferansı Genel Sekreteri Gabid Şehrimize Geldi”, S. 10683, 8 Temmuz 1989, s. 1; *Edirne*, “Bulgar Zulmüne İslam Örgütünden Tepki...”, S. 7709, 8 Temmuz 1989, s. 1.

⁷⁰ *Edirne Hudut*, “İngiliz Hükümetinden Soydaşlarımıza Maddi Yardım”, S. 5920, 26 Temmuz 1989, s. 1; *Edirne*, “İngiliz Bakan Chalker'dan Soydaşlara Kızılay Aracılığıyla 1 Milyarlık Yardım”, S. 7722, 27 Temmuz 1989, s. 1; *Vatandaş*, “İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı Linda Chalker Dün Edirne'ye Geldi”, S. 10700, 26 Temmuz 1989, s. 1.

⁷¹ *Edirne Gazetesine* göre bu rakam 13 Milyon liradır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Edirne*, “İnsanlığa Çağrı Konserinden 13 Milyon Lira Gelir Elde Edildi”, S. 7696, 23 Haziran 1989, s. 1.

⁷² *Edirne Hudut*, “İnsanlığa Çağrı Konserinden 10 Milyon Lira Elde Edildi”, S. 5894, 23 Haziran 1989, s. 1.

⁷³ *Edirne Hudut*, “Belediyenin Düzenlediği İnsanlığa Çağrı Konserine Katılacak Sanatçılar Belli Oldu”, S. 5891, 20 Haziran 1989, s. 1; *Edirne*, “Bulgaristan Göçmelerin Yararına ‘İnsanlığa Çağrı’ Adlı Konser Bu Akşam”, S. 7694, 21 Haziran 1989, s. 3.

⁷⁴ *Edirne Hudut*, “Edirne Valiliği Göçmen Hesabında 120 Milyon Lira Toplandı”, S. 5907, 8 Temmuz 1989, s. 1.

milyar⁷⁵, Eylül ayında ise 4 milyar 626 milyon lira toplanmıştır⁷⁶. Keşan Kaymakamlığı nezaretinde Keşan’da bulunan köy muhtarları tarafından soydaşlarımız için toplanan sebze ve meyveler her hafta çadır kentte kamyonlar ile gönderilmiştir⁷⁷. Edirne merkeze bağlı köyler tarafından toplanan 170 ton buğday TMO’ne satılarak 50 milyon lira gelir elde edilmiş ve elde edilen bu gelir soydaşlarımız için Kızılay’a teslim edilmiştir⁷⁸.

Edirne Lioness Kulübü üyeleri de çadır kentte giderek buradaki soydaşlarımız ile görüşerek gerekli ihtiyaç ürünlerini sağlamışlardır⁷⁹. Kulüp ayrıca Uluslararası Lions Yönetim Çevresi 118-T’nin açtığı “*Soydaşlarımızın Kaynayan Aşına Katıl*” kampanyasına Edirne genelinde başlattıkları kurban bağıışı ile katılmışlardır⁸⁰. Açılan bu kampanyada 3 milyon 280 bin lira toplanmıştır⁸¹. Edirne Fırıncılar Derneği tarafından göçmenlere aylık 16 milyonluk ekmek yardımı yapılmıştır⁸². Ülkemize gelen kimsesiz yaşlılar huzur evlerine, çocuklar ise Çocuk Esirgeme Kurumu bünyesine alınmıştır⁸³.

Edirne Rotary Kulübü 200 göçmen çocuğa burs sağlamış ve kulüp ayrıca soydaşlarımızın uğradığı insanlık dışı davranışı gerek protesto etmek ve gerekse bütün gerçeği ile dünyaya duyurmak için Dışişleri Bakanlığı ile mutabık kalarak, hazırladığı mektubu dünya genelindeki 24 bin Rotary kulübüne göndermiştir⁸⁴.

Edirne Ticaret ve Sanayi Odası insanlık dışı muameleye maruz kalan soydaşlarımızın içinde buldukları zor durumu göz önünden bulundurarak

⁷⁵ *Edirne Hudut*, “Soydaşlarımız İçin Kapıkule ve İlimizde Açılan Yardım Kampanyalarında 1.7 Milyar Lira Toplandı”, S. 5926, 2 Ağustos 1989, s. 1.

⁷⁶ *Edirne*, “T.C. Ziraat Bankasında Göçmenlere Toplanan Bağış Miktarı 4 Milyar 626 Milyon Liraya Ulaştı”, S. 7758, 7 Eylül 1989, s. 1.

⁷⁷ *Edirne Hudut*, “Sürgün Soydaşlarımıza Keşan’dan Kamyon Dolusu Taze Sebze Gidiyor”, S. 5942, 19 Ağustos 1989, s. 2.

⁷⁸ *Edirne*, “Soydaşlarımıza Köylülerimizden Anlamlı Bağış”, S. 7726, 1 Ağustos 1989, s. 1.

⁷⁹ *Edirne*, “Edirneli Lionslerden Göçmenlere Sıcak Bakış”, S. 7702, 30 Haziran 1989, s. 1.

⁸⁰ *Edirne*, “Edirne Lioness Kulübü Göçmenlere Kurban Bağışı Kampanyası Açtı”, S. 7709, 8 Temmuz 1989, s. 1.

⁸¹ *Edirne*, “Edirne Lions Kulübü Deneği Kurban Bayramında “Göçmenlere Bağış Kampanyası” Açarak 3 Milyon 280 Bin Liralık Katkı Sağladı”, S. 7713, 17 Temmuz 1989, s. 1; *Vatandaş*, “Edirne Lions Kulübü Derneği Kurban Bayramında Göçmenlere Bağış Kampanyası Açarak 3 Milyon 280 Bin Liralık Katkı Sağlandı”, S. 10692, 17 Temmuz 1989, s. 1.

⁸² *Edirne*, “Değirmencilere Seslenen Edirneli Fırıncılardan Göçmenlere Ekmek Yardımı”, S. 7696, 23 Haziran 1989, s. 1; *Edirne Hudut*, “Soydaşlarımız İçin Bir Ekmek”, S. 5894, 23 Haziran 1989, s. 1.

⁸³ *Edirne Hudut*, “Sosyal Hizmetler Müdürlüğü Kimsesiz ve Yaşlı Soydaşlarımızı Tespit Ediyor”, S. 5905, 6 Temmuz 1989, s. 1.

⁸⁴ *Edirne Hudut*, “Edirne Rotary Kulübü 200 Soydaş Çocuğuna Burs Verecek”, S. 5920, 26 Temmuz 1989, s. 1.

bir yardım kampanyası başlatmış ve 2.5 milyon lira bağışta bulunmuştur⁸⁵. Edirne Ticaret Borsası da göçmenlere 5 milyon lira bağışta bulunmuş ve 10 göçmen çocuğa burs sağlamıştır⁸⁶. Edirne ticaret hayatında önemli bir yeri olan Mensucat Santral Fabrikası hem göçmenlere 50 milyon lira bağışta bulunmuş hem de fabrikada göçmenlere iş imkânı sağlanacağını duyurmuştur⁸⁷. Edirne Yağ Sanayi ve Trakya Un Sanayisi tarafından göçmenler için 20 milyonluk bir yardımda bulunulmuştur⁸⁸.

Edirne’de bulunan DSİ 11. Bölge Müdürlüğü çalışanları tarafından 8 milyon 717 bin lira toplanmıştır. Toplanan bu paranın 6 milyon 300 bin lirası Edirne Valiliği’ne, 1 milyon 977 bin lirası Kırklareli Valiliğine ve 440 bin lirası da Tekirdağ Valiliğine göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için gönderilmiştir⁸⁹. Edirne Valisi Ünal Erkan tarafından yapılan açıklamaya göre 2 Ağustos 1989 tarihine kadar soydaşlarımız için Edirne’de yapılan yardım miktarı 1 milyar 700 milyondur⁹⁰.

Sonuç

Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret anlamlarına gelen göç Balkanlarda yaşayan Türkler için 500-600 yıllık yurdunu terk ederek, hayatını huzur ve güven içinde sürdürmek üzere anavatanına sığınması anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin sonlarına doğru ortaya çıkan göç ve göçmenler konusu günümüzde de ülkemizin karşı karşıya kaldığı bir mesele olarak mevcudiyetini hala devam ettirmektedir.

⁸⁵ *Vatandaş*, “Ticaret Odası Soydaşlarımız İçin Yardım Kampanyası Başlattı”, S. 10669, 16 Haziran 1989, s. 1; *Edirne*, “Edirne Ticaret ve Sanayi Odası Göçmenlere 2.5 Milyon Liralık Bağışla Kampanya Başlattı”, S. 7690, 16 Haziran 1989, s. 1.

⁸⁶ *Edirne*, “Edirne Ticaret Borsasından Göçmenlere Anlamlı Bağış”, S. 7699, 27 Haziran 1989, s. 1; *Vatandaş*, “Sınır Dışı Edilen Soydaşlarımıza Yardımlar Sürüyor”, S. 10679, 28 Haziran 1989, s. 1.

⁸⁷ *Edirne*, “Bulgaristan’dan Gelen Soydaşlarımıza Yardım Yarışı İyice Hızlandı”, S. 7700, 28 Haziran 1989, s. 1.

⁸⁸ *Edirne*, “Edirne Yağ Sanayii ve Trakya Un Sanayiinden Göçmenlere 10’ar Milyon Lira Yardım Yapıldı”, S. 7717, 21 Temmuz 1989, s. 1; *Vatandaş*, “Sınır Dışı Edilen Soydaşlarımıza Yardımlar Sürüyor”, S. 10679, 28 Haziran 1989, s. 1.

⁸⁹ *Edirne*, “Soydaşlarımıza Yardım Devam Ediyor”, S. 7718, 22 Temmuz 1989, s. 1.

⁹⁰ *Vatandaş*, “Yurdumuza Edirne’den Giriş Yapan Soydaşlarımızın Sayısı 195 Bine Ulaştı, Kapıkule ve Edirne’de Açılan Yardım Kampanyalarında 1 Milyar 700 Milyon Lira Toplandı”, S. 10706, 2 Temmuz 1989, s. 1; *Edirne*, “Sayıları 191 Bini Aşan Bulgaristan’dan Gelen Soydaşlarımıza Edirne’den Toplam 1 Milyar 700 Milyon Liralık Yardım Yapıldı” S. 7727, 2 Ağustos 1989, s. 1.

Bulgaristan'ın ülkesindeki Türklere karşı başlattığı asimilasyon politikaları sonucu ortaya çıkan göç 1989 yılının Haziran ayında başlamış ve Aralık ayına kadar devam etmiştir. Bulgaristan'ın uzlaşmaz tutumu ve Türklere karşı uyguladığı siyasi, hukuki, iktisadi, sosyo-kültürel baskılar bir insanlık dramına dönüşmüştür. 1989 Haziran ayında başlayan ve yaklaşık altı ay süren göç sırasında, 345.000 Türk yurtlarını terk ederek anavatan olarak gördükleri Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Büyük acılar çeken göçmenlere, Türkiye Cumhuriyeti imkânları nispetinde yardım etmiştir. Özellikle Edirne halkıyla yetkilileri zorunlu göçe tabi tutulan soydaşlarına sahip çıkmış ve yaralarını sarmaya çalışmıştır. Dönemin Edirne yerel basını, 1989 göçünde üstüne düşen gazetecilik görevini layıkıyla yerine getirmiş ve konuyla ilgili olarak Edirne halkını bilinçlendirmiştir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- AKIN, Veysi, “Türkiye Cumhuriyeti İle Bulgaristan Arasında Siyasi İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması'nın Yeri ve Önemi”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c. 1, S.1, Aralık 2012.
- ALP, İlker, *Bulgarian Atrocities Documents and Photographs*, London 1988.
- , *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.
- , *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne 2008.
- , *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2012.
- , “1912-1913 Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Sükûtu ve Yaşanan Faciâlar”, *KARAM Dergisi*, XV/60, 2018, ss. 1-33.
- , *Millî Mücadele Sürecinde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları*, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2019.
- BİLAR, Ender, *Edirne'nin Basın-Yayın Tarihi (1361-2006)*, T.C. Edirne Valiliği Yayınları, c. I, İstanbul 2006.
- ÇAKIR, Hamza, *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri (Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın)*, Siyasal Kitabevi, 2002.
- ER, Turgut, *Türkiye'de Basın Yayın ve Tanıtma*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 2003.
- KABACALI, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri, Ankara 1994.
- KAMİL, İbrahim, *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1989.
- , “Komünizm Döneminde Bulgaristan”, *Balkanlar El Kitabı*, 2. Cilt: *Çağdaş Balkanlar*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.
- LÜTEM, Ömer Engin, “1984-89 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, 89 *Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Ed.

Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR&BALMED, İstanbul 2012.

ÖZLEM, Kader, “Balkan Savaşları (1912-1913)”, *Diplomasi Tarihi I*, Ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Dora Yayıncılık, Bursa 2015.

-----, “Cumhuriyet Döneminde Balkanlar’dan Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketleri”, Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye, Ed. Barış Özdal, Dora, Bursa 2018.

SANNAV, Sabri Can, “*Balkan Harbinde Limni Adası’nın Yunanistan Tarafından İşgali ve Adadan Çekilen İşgal Telgrafları*”, 100. Yılında Balkan Harbi, Editör Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Ankara: 2015.

Türkiye ve Göç, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara.

Gazeteler

Ceride-i Havâdis, 1 Cemazeyilevvel 1256, S.1.

Edirne, “Bulgar Baskısına Balkan Türklerinden Siyah Çelenkli Lanet”, S. 7676, 30 Mayıs 1989.

Edirne, “Dünya Şampiyonu Güreşçi Osman Duraliyef Ailesi İle Birlikte Kapıkuledeydi”, S. 7686, 12 Haziran 1989.

Edirne, “Hükümet Soydaşlarımıza Tam Olarak Kucak Açtı”, S. 7687, 13 Haziran 1989.

Edirne, “1 Haftada 18 Bin Soydaşımız Anavatan’a Gelmiş Olmasına Rağmen Bulgaristan Sınırında 15 Kilometrelik Göçmen Kuyruğu Var”, S. 7689, 15 Haziran 1989.

Edirne, “Edirne Ticaret ve Sanayi Odası Göçmenlere 2.5 Milyon Liralık Bağışla Kampanya Başlattı”, S. 7690, 16 Haziran 1989.

Edirne, “Dünya Halter Şampiyonu Naim Süleymanoğlu’nun Antrenörü Enver İsmailoğlu’da Kapıkule’de”, S. 7693, 20 Haziran 1989.

Edirne, “Milli Eğitim Bakanı Akyol Açıkladı Çocuklara Çadır Okul”, S. 7694, 21 Haziran 1989.

Edirne, “Bulgaristan Göçmelerin Yararına “İnsanlığa Çağrı” Adlı Konser Bu Akşam”, S. 7694, 21 Haziran 1989.

Edirne, “Vali Yardımcı Sinan Acar Başkanlığında Yardım Komitesi Kurularak Önemli Kararlar Alındı”, S. 7695, 22 Haziran 1989.

Edirne, “Göçmenlere Harçlık Yerine Nakil Ücreti”, S. 7696, 23 Haziran 1989.

Edirne, “İnsanlığa Çağrı Konserinden 13 Milyon Lira Gelir Elde Edildi”, S. 7696, 23 Haziran 1989.

Edirne, “Değirmencilere Seslenen Edirneli Fırıncılardan Göçmenlere Ekmek Yardımı”, S. 7696, 23 Haziran 1989.

Edirne, “Edirne Ticaret Borsasından Göçmenlere Anamlı Bağış”, S. 7699, 27 Haziran 1989.

Edirne, “Bulgaristan’dan Gelen Soydaşlarımıza Yardım Yarışı İyice Hızlandı”, S. 7700, 28 Haziran 1989.

Edirne, “Çadır Kentte İşçi Bulma Kurumu İrtibat Bürosu Açtı”, S. 77101, 29 Haziran 1989.

Edirne, “Göçme Sporculara Dikkat!...Halter-Boks ve Güreş Dallarında Atılım Yapabiliriz”, S. 7702, 30 Haziran 1989.

Edirne, “Edirneli Lionslerden Göçmenlere Sıcak Bakış”, S. 7702, 30 Haziran 1989.

Edirne, “Gurbetçiden Soydaşımıza Mark Yağmurı”, S. 7705, 4 Temmuz 1989.

Edirne, “Bulgar Zulmüne İslam Örgütünden Tepki...”, S. 7709, 8 Temmuz 1989.

Edirne, “Edirne Lioness Kulübü Göçmenlere Kurban Bağışı Kampanyası Açtı”, S. 7709, 8 Temmuz 1989.

Edirne, “Göçmen Çocukları İçin Uyum Kursları Başlıyor”, S. 7711, 10 Temmuz 1989.

Edirne, “Edirne Lions Kulübü Deneği Kurban Bayramında “Göçmenlere Bağış Kampanyası” Açarak 3 Milyon 280 Bin Liralık Katkı Sağladı”, S. 7713, 17 Temmuz 1989.

Edirne, “Bulgar’dan Soydaşlarımıza Taşlı-Sopalı Uğurlama”, S. 7717, 21 Temmuz 1989.

Edirne, “Belene Filmi Değil-Tümüyle Gerçek...”, S. 7717, 21 Temmuz 1989.

Edirne, “Edirne Yağ Sanayii ve Trakya Un Sanayiinden Göçmenlere 10’ar Milyon Lira Yardım Yapıldı”, S. 7717, 21 Temmuz 1989.

Edirne, “Soydaşlarımıza Yardım Devam Ediyor”, S. 7718, 22 Temmuz 1989.

Edirne, “İngiliz Bakan Chalker’dan Soydaşlara Kızılây Aracılığıyla 1 Milyarlık Yardım”, S. 7722, 27 Temmuz 1989.

Edirne, “Soydaşlarımıza Köylülerimizden Anlamlı Bağış”, S. 7726, 1 Ağustos 1989.

Edirne, “Sayıları 191 Bini Aşan Bulgaristan’dan Gelen Soydaşlarımıza Edirne’den Toplam 1 Milyar 700 Milyon Liralık Yardım Yapıldı” S. 7727, 2 Ağustos 1989.

Edirne, “Bulgaristan Avrupa Trenini Kullanarak Sınır Dışı Eylemini Sürdürüyor”, S. 7742, 19 Ağustos 1989.

Edirne, “Soydaşlarımız İçin GİMA Tarafından 10 Bin Kişilik Bir Hafta Yetecek Miktarda Yiyecek Yardımı Gönderildi”, S. 7743, 21 Ağustos 1989.

Edirne, “Kapıkule Sınır Kapısı Gece Saat 0.2’de Zorunlu Göçe Kapatıldı”, S. 7744, 22 Ağustos 1989.

Edirne, “T.C. Ziraat Bankasında Göçmenlere Toplanan Bağış Miktarı 4 Milyar 626 Milyon Liraya Ulaştı”, S. 7758, 7 Eylül 1989.

Edirne, “Türkiye’den Dönenlere Bulgar Sürgünü”, S. 7777, 29 Eylül 1989.

Edirne, S. 5949, 24 Aralık 1989.

Edirne Hudut, “Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği Bildiri Yayımladı”, S. 5859, 13 Mayıs 1989.

Edirne Hudut, “Balkan Türkleri Dayanışma Derneği İnsan Haklarını Savunan Kuruluş ve Ülkelerin Desteğinin Devamını Dilediklerini Belirtti”, S. 5862, 17 Mayıs 1989.

Edirne Hudut, “Edirne Gazeteciler Cemiyeti Jivkov’dan Bulgaristan’a Girebilmek İçin İzin İstedi”, S. 5871, 27 Mayıs 1989.

Edirne Hudut, “Bulgar Konsolosluğuna Siyah Çelenk”, S. 5873, 30 Mayıs 1989.

Edirne Hudut, “Bulgaristan’dan Gelen Kadın ve Eşi, Anne ve Babaları İçin Açlık Grevinde”, S. 5875, 1 Haziran 1989.

Edirne Hudut, “Belediyenin Düzenlediği İnsanlığa Çağrı Konserine Katılacak Sanatçılar Belli Oldu”, S. 5891, 20 Haziran 1989.

Edirne Hudut, “Soydaşlarımız İçin Yardım Komisyonu Oluşturuldu”, S. 5893, 22 Haziran 1989.

Edirne Hudut, “Soydaş Çocukları İçin Uyum Okulu”, S. 5894, 23 Haziran 1989.

Edirne Hudut, “İnsanlığa Çağrı Konserinden 10 Milyon Lira Elde Edildi”, S. 5894, 23 Haziran 1989.

Edirne Hudut, “Soydaşlarımız İçin Bir Ekmek”, S. 5894, 23 Haziran 1989.

Edirne Hudut, “Soydaşlarımıza Yardımlar Sürerken, Pamukbank açtığı “Milli Destek Fonu” Kampanyasını 50 Milyon Lira İle Başlattı”, S. 5898, 28 Haziran 1989.

- Edirne Hudut*, “Sosyal Hizmetler Müdürlüğü Kimsesiz ve Yaşlı Soydaşlarımızı Tespit Ediyor”, S. 5905, 6 Temmuz 1989.
- Edirne Hudut*, “Edirne Valiliği Göçmen Hesabında 120 Milyon Lira Toplandı”, S. 5907, 8 Temmuz 1989.
- Edirne Hudut*, “Dünya Basınında Bulgar Zulmü Kitap Halinde Yayınlandı”, S. 5913, 18 Temmuz 1989.
- Edirne Hudut*, “Soydaşlarımızın Dramı Film Oldu”, S. 5916, 21 Temmuz 1989.
- Edirne Hudut*, “Bulgaristan’dan Gelen Soydaşlarımıza Yapılacak Yardımlar Vergiden Düşülecek”, S. 5919, 25 Temmuz 1989.
- Edirne Hudut*, “Milli Eğitimden Soydaşlarımıza Uyum Kursu”, S. 5920, 26 Temmuz 1989.
- Edirne Hudut*, “İngiliz Hükümetinden Soydaşlarımıza Maddi Yardım”, S. 5920, 26 Temmuz 1989.
- Edirne Hudut*, “Edirne Rotary Kulübü 200 Soydaş Çocuğuna Burs Verecek”, S. 5920, 26 Temmuz 1989.
- Edirne Hudut*, “Soydaşlarımız İçin Kapıkule ve İlimizde Açılan Yardım Kampanyalarında 1.7 Milyar Lira Toplandı”, S. 5926, 2 Ağustos 1989.
- Edirne Hudut*, “Sürgün Soydaşlarımıza Keşan’dan Kamyon Dolusu Taze Sebze Gidiyor”, S. 5942, 19 Ağustos 1989.
- Edirne Hudut*, “GİMA 200 Milyon Liralık Yiyecek Yardımı Yaptı”, S. 5942, 21 Ağustos 1989.
- Edirne Hudut*, “Ve Göç Durduruldu”, S. 5943, 22 Ağustos 1989.
- Edirne Hudut*, “Çadır Kentin Yükünü Kızılay Omuzluyor”, S. 5945, 24 Ağustos 1989.
- Edirne Hudut*, “Refah Partisinin Anlamlı Hareketi”, S. 5947, 26 Ağustos 1989.
- Edirne Hudut*, “Göçmenler İçin 1 Milyara 250 Konut”, S. 5954, 5 Eylül 1989.
- Edirne Hudut*, “Soydaşın Çilesi Bitmiyor”, S. 5962, 16 Eylül 1989.
- Takvim-i Vakayi*, 25 Ca 1247, S.1.
- Vatandaş*, 5 Nisan 1989, S. 10609.
- Vatandaş*, “Oğlu ve Akrabaları Bulgaristan’da Yaşayan Karı-Koca Sofya’nın Özel İzniyle 5 Yıl Sonra Memleketlerine Gitti”, 27 Mayıs 1989, S. 10632.
- Vatandaş*, “Edirne Gazeteciler Cemiyeti Jivkov’dan Bulgaristan’a Girebilmek İçin İzin İstedi”, 27 Mayıs 1989, S. 10632.
- Vatandaş*, “Bulgaristan Konsolosluğuna Siyah Çelenk Bırakıldı”, S. 10654, 30 Mayıs 1989.
- Vatandaş*, “Bulgarlar Türkleri Beş Parasız Sınır Dışı Ediyor”, S. 10658, 3 Haziran 1989.
- Vatandaş*, “Türkiye’ye Kurtulduk Sözleri Giren Soydaşlarımız Bulgaristan’ın Çok Kötü Bir Ülke Olduğunu Söylediler”, S. 10659, 5 Haziran 1989.
- Vatandaş*, “Soydaşlarımızın Bir Çoğunda İşkence ve Dayak İzleri Mevcut”, S. 10666, 13 Haziran 1989.
- Vatandaş*, “Ticaret Odası Soydaşlarımız İçin Yardım Kampanyası Başlattı”, S. 10669, 16 Haziran 1989.
- Vatandaş*, “Şehrimizde Göçmenlere Yardım İçin Bir Komitesi Kuruldu”, S. 10674, 22 Haziran 1989.
- Vatandaş*, “Pamukbank Destek Hesabı”, S. 10679, 28 Haziran 1989.
- Vatandaş*, “Sınır Dışı Edilen Soydaşlarımıza Yardımlar Sürüyor”, S. 10679, 28 Haziran 1989.

Vatandaş, “Yurdumuza Edirne’den Giriş Yapan Soydaşlarımızın Sayısı 195 Bine Ulaştı, Kapıkule ve Edirne’de Açılan Yardım Kampanyalarında 1 Milyar 700 Milyon Lira Toplandı”, S. 10706, 2 Temmuz 1989.

Vatandaş, “Yurtdışında Çalışan İşçilerimiz Sınır Dışı Edilen Soydaşlarımıza Mark Yardımında Bulundular”, S. 10683, 3 Temmuz 1989.

Vatandaş, “İslam Konferansı Genel Sekreteri Gabid Şehrimize Geldi”, S. 10683, 8 Temmuz 1989.

Vatandaş, “Bulgaristan İnsanlık Dışı Davranışlarını Sürdürüyor”, S. 10689, 10 Temmuz 1989.

Vatandaş, “Edirne Lions Kulübü Derneği Kurban Bayramında Göçmenlere Bağış Kampanyası Açarak 3 Milyon 280 Bin Liralık Katkı Sağlandı”, S. 10692, 17 Temmuz 1989.

Vatandaş, “PTT’den Soydaşlarımıza Haberleşme Merkezi”, S. 10694, 19 Temmuz 1989.

Vatandaş, “Soydaşlarımıza Yardımlar Hızla Devam Ediyor”, S. 10694, 19 Temmuz 1989.

Vatandaş, “İzmir 9 Eylül Üniversitesi Göçmenler İle İlgili Film Yaptı”, S. 10696, 21 Temmuz 1989.

Vatandaş, “Bulgaristan’dan Gelenlere Yapılacak Bağış Vergiden Düşülebilecek”, S. 10699, 25 Temmuz 1989.

Vatandaş, “İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı Linda Chalker Dün Edirne’ye Geldi”, S. 10700, 26 Temmuz 1989.

Vatandaş, “Soydaşlarımız Gördükleri Bulgar Zulmünü Anlatmakla Bitiremiyorlar”, S. 10703, 29 Temmuz 1989.

Vatandaş, “Soydaşlarımız İçin Açılan Yardım Kampanyalarına İlgi Çok”, S. 10708, 4 Ağustos 1989.

Vatandaş, “Kapıkule’de “Zorunlu Göç”ün Son Gecesi!...”, S. 10724, 23 Ağustos 1989.

Vatandaş, “Zorunlu Göçte 80 bin Aile Parçalandı”, S. 10734, 4 Eylül 1989.

Vatandaş, “Devlet Göçmen Soydaşlarımız İçin Üç Ayda 47 Milyar Lira Harcadı”, S. 10737, 7 Eylül 1989.

Vatandaş, 29 Aralık 1989, S. 10833.

İnternet Kaynakları

www.zeit.de/2014/01/zensur-geschichte-zeitung-presse/seite-2.:2016.

1989 BULGARİSTAN'DAN ZORUNLU TÜRK GÖÇÜNÜN SOSYO-EKONOMİK BOYUTLARININ TEKİRDAĞ İLİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Elif KIRAN*

Elif BAKSI**

Giriş

Anadolu on bin yıllık yerleşme tarihi içinde, çok zengin ve nitelikleri farklı göç deneyimleri yaşamış ve bugünkü kültürel çeşitliliğini bu süreçler sonrasında kazanmıştır. Bu farklı göç kategorilerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun ulus devlet ayrışması sırasında oluşan büyük sayıdaki nüfusun yer değiştirdiği “Balkanlaşma göçleri” dir.¹ Bilindiği üzere Osmanlı, 14.yüzyılda Balkan ve Rumeli topraklarında egemenliği kurduktan sonra, fetih hakkına dayanarak nüfusu seyrek olan topraklara, büyük kitleler halinde Anadolu’dan gelen Müslüman Türkleri yerleştirmiştir.² Böylelikle Balkanların ve dolayısıyla Bulgaristan'ın nüfusunun yüzde 70-80'e varan büyük çoğunluğu daha o zamanlarda Müslüman Türklerden ibaret hale

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ekiran@nku.edu.tr

** Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ebaksi@nku.edu.tr

¹ İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 42-43.

² Bilal Şimşir, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı*, TTK, Ankara, 1992, s. 47.

gelmiştir.³ Türkler yerli halkla 19. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık 500 yıl barış içinde yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti gücünü kaybetmeye başladığı zamanlarda Bulgarlar daha fazla özgürlük elde etmek için ayaklanmalara başlamışlardır. Rusların Bulgarlar üzerindeki koruma ve kollama görevlerini üstlenmesiyle ayrılıkçı Bulgar Komiteleri oluşmaya başlamış ve bu komiteler Rusya'nın Panslavizm politikasının da etkisiyle sürekli isyan hareketine girişmişlerdir.

Yaşanan çeşitli ayaklanmalar ile zayıflayan imparatorluk " 93 Harbi " de denen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı kaybedince büyük Türk göçünü yaşamıştır.⁴ Tuna Cephesi'nde Osmanlı Devleti, Ruslara karşı büyük bir yenilgi almış ve ağır zayıatlar vermiştir. Buna rağmen Bulgaristan'daki Türk nüfusu yok edilememiştir.

Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yaşanan katliamın benzeri Balkan Savaşları sırasında da yaşanmış 1912-1913 yılları arasında Batı Trakya ve Makedonya'dan Anadolu'ya göçler yaşanmıştır. Balkan Savaşları sonucunda Balkan Devletlerinin hepsi, az veya çok kazançlı, Avrupa'daki topraklarının %83'ünü kaybeden Osmanlı Devleti ise oldukça zararlı çıkmıştır. Bulgaristan ve Yunanistan'a bırakılan topraklarda yaşayan Türkler, yapılan antlaşma hükümlerine aykırı olarak baskılara uğramış ve bunun sonucunda da maddi varlıklarını bırakıp Osmanlı ülkesine sığınmak zorunda kalmışlardır.⁵ Osmanlı Devleti, Makedonya'dan sürülen 240.000 Türk'e karşılık

³ Yaşar Yücel, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları" *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, TTK, Ankara, 1992, s. 69.

⁴ Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, İstanbul Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 201.

⁵ *Aynı eser*, s. 92.

Yunanistan'ın beklemediği bir şekilde Doğu Trakya ve Batı Anadolu'dan aşağı yukarı aynı oranda Rum nüfusu çıkartmıştır.⁶ Diğer taraftan Bulgaristan'da kalan Batı-Trakya Türkleri de Bulgar komitacılarının ve hükümetinin baskı ve zulümlerine uğramışlardır.

Balkan Savaşları'nda bozulan Türk- Bulgar ilişkileri ancak I. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde düzelmeye başlasa da zamanla Bulgaristan'daki Türklerin hakları ihlal edilmiştir. 1944 yılından itibaren ise Bulgaristan'da komünist iktidarı dönemi başlamıştır. Bulgar hükümeti bu dönemde tek uluslu sosyalist bir devlet yaratma amacına yönelik azınlıklara karşı asimilasyon uygulamalarını başlatmış bunun sonucunda yine Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler yaşanmıştır.⁷

Bulgaristan Türklerinin diğer bir büyük kitlesel göç hareketi 1950-1951 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1950 yılına gelinliğinde Bulgaristan'daki Türk azınlığı, bir yandan Bulgar makamlarını, öte yandan Türk makamlarını sorgulamaya başlamışlardır. Aynı yıl içerisinde Türkiye'de de bir iktidar değişikliği olmuş demokrasi yolunda yeni adımlar atılmaya başlanmıştı. Bulgar Hükümeti, Türkleri göçe zorlarken bu yeni durumu da hesaba katmıştı. Böylelikle hem yeni hükümeti zor duruma sokmak hem Türk ekonomisini ağır bir yükün altında bırakmak amaçlanıyordu. Bunların dışında Türklerin Türkiye'ye göçe zorlanmasının bir başka ve daha önemli bir sebebi de Bulgaristan kendi iç bünyesinde eritemediği Türk azınlığından böylelikle

⁶ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-1913)*, TTK, Ankara, 1995, s. 23.

⁷ Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria*, Institute of Muslim Affery, London, 1997, s.49-50.

kurtulmuş olacak olmasıydı.⁸ Bulgar hükümeti 250 bin Türkü göçe zorlamıştır. Türkiye 1925 Antlaşması'na aykırı olan bu hareket karşısında Bulgar Hükümeti'ni uyarmasına karşılık bir sonuç alamamış ve iki ülke arasında nota alışverişi başlamıştır. Bunun sonucunda 1951 yılında 100.000'e yakın Türk anavatanına gelmiştir.⁹ 1968 yılına gelindiğinde Bulgaristan'la Türkiye arasında imzalanan “Yakın Akraba Göçü Antlaşmasıyla” veya “parçalanmış aileleri birleştirmek” amacıyla 1969-1978 yılları arasında 130.000 kadar Türk, Bulgaristan'dan anavatan Türkiye'ye göç etmiştir.¹⁰

1. 1989 Göçünü Hazırlayan Etmenler

1989 Göçü'nün hemen öncesine bakacak olursak; 1984/85'te Türk isimlerinin zorla değiştirilmesi, Bulgar hükümetinin baskı içeren asimilasyon politikalarının başlangıcını teşkil etmektedir. Homojen bir Bulgar milleti yaratmak amacıyla başlatılan zorla isim değiştirme politikası zamanla Türkçe konuşmanın ve dini vecibelerin yerine getirilmesinin yasaklamasıyla devam etmiştir. Bunları ihlal edenlerin sürgün edilmesi ve hatta öldürülmesi dahi söz konusu olmuştur.¹¹ İsim değiştirme kampanyası çerçevesinde Türkler yeni kimliklerini kabul etmeye ve Bulgar isimlerini almaya zorlanmışlardır. Politikanın kamuoyunda duyulması sonucunda Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin zamanında zorla müslümanlaştırdığı Bulgarların kimliklerinin

⁸ İbrahim Kamil, *Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü*, İstanbul, s. 46-47.

⁹ Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s. 36-37.

¹⁰ Kamil, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹ Kemaloğlu, *a.g.e.*, s. 47.

yeniden ortaya konulması adına isimlerinin değiştirildiğini iddia etmiştir.¹² Fakat bu iddianın gerçek dışı olduğu zamanla ortaya çıkmıştır.

Bir ülkenin tarihini, kültürünü ve mirasını yok etmeye yönelik en önemli girişimin o ülkenin dilini ortadan kaldırmak olduğu düşüncesiyle Türkçe konuşmak yasaklanmıştır. Ayrıca Türkçe yer isimleri Bulgar isimleriyle değiştirilmiştir.¹³ Bulgaristan, dini konularda da önlemler alarak camilerin bazılarını kapatmış ibadet özgürlüğünü ortadan kaldırmıştır. Hatta bununla kalmayıp evlere de müdahale ederek halkın evinde yaptığı ibadeti yasaklamış, Kur'an-ı Kerim'i ve dini kitapları toplatmıştır.¹⁴ Bu muamelelere karşı 1984 yılının Aralık ayında Kırcaali'nin birkaç yerinde çeşitli protestolar yapılmıştır. Protesto amaçlı yürüyüş yapan kalabalığa ateş açılmış 7 Türk öldürülmüş ve daha pek kişi yaralanmıştır. Tutuklananlar da cezaevine, Belene Kampına veya sürgüne gönderilmiştir.¹⁵ Asimilasyonun ikinci yılında öldürülen Türk sayısının 700 ile 900 arasında olduğu söylenmektedir.¹⁶ Bulgaristan'da yaşayan Türkler ve Müslüman topluluklar, yapılan eritme politikasına bireysel çabalarıyla ve gruplar halinde karşı çıkmışlardır. Türk diline, geleneklerine, kültürüne ve dinine daha çok bağlanarak Türk kimliğinin yok olmaması, aksine güçlenmesi adına Türklük bilincine sarılmışlardır. Zorunlu asimilasyonla Türk nüfusunu yok edip Bulgar nüfusunu güçlendirmeyi

¹² *Aynı eser*, s. 51.

¹³ Ömer E. Lütem, *Türk Bulgar İlişkileri I: 1983-1985*, ASAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 439.

¹⁴ Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 352.

¹⁵ Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 6, Ankara 2010, s. 28.

¹⁶ Kemaloğlu, *a.g.e.*, s. 65.

hedefleyen hükümet bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını anlayınca Türkleri kontrollü bir şekilde sınır dışı etmek istemiştir.

2. 1989 Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçü

Gösterilerden sonra Bulgaristan devlet başkanı Todor Jivkov, 29 Mayıs 1989'da televizyon ekranlarından bir çağrı yaparak Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türklere sınırlarını açmasını istemiştir. Todor Jivkov'un bu çağrısına dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın, "Türkiye'nin sınırları Bulgaristan'dan gelecek soydaşlarımıza açıktır. Gerekirse Bulgaristan'daki bütün Türkleri alıruz" şeklinde cevap vermesi, "kitlesel göçün" zeminini hazırlamıştır.¹⁷ Türkiye'nin, Bulgaristan'daki soydaşlarımızın haklarını garanti altına alacak bir göç anlaşması yapmadan sınırlarını açması ile Bulgaristan'da yıllarca süren asimilasyona uğrayan Türk azınlık için "sürgün" dönemi başlamıştır. Turgut Özal'ın açıklamasının ardından 24 saat geçmeden Edirne- Kapıkule ve Kırklareli ve Dereköy sınırlarına 400'e yakın soydaş sevk edilmiştir. Bu sayı iki hafta içerisinde 2.500'ü geçerek Ağustos sonunda 300.000'in üzerine çıkmıştır.¹⁸

Bulgaristan'ın Türkleri göndermesiyle ülkede tarım ve sanayi iş gücü oldukça azalmıştır. Çünkü Türkler bu alanlardaki işgücü kapasitesinin büyük bir kısmını karşıladıklarından dolayı ekonomi sarsılmıştır. Bulgaristan bu açığı kapatmak için Moldova ve Vietnam gibi ülkelere işçi getirmek zorunda

¹⁷ İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 1990, s. 232.

¹⁸ Kemaloğlu, *a.g.e.*, s. 153.

kalmıştır.¹⁹ Bulgaristan ekonomisini olumsuz etkilenmesi ve göçmen sayısının 300.000'i geçmesiyle hükümet geri adım atmak zorunda kalmıştır. 22 Ağustos 1989 tarihinde Bulgaristan'dan göç etmek amacıyla Türkiye'ye gelecek olan Türklere vize uygulaması başlamıştır. Bu uygulama sonucunda soydaşlarımızdan bir kısmının ailelerinin Bulgaristan tarafında vize engeline takılması ile "bölünmüş ailelere" yenileri eklenmiştir. Bölünmüş aileler sorununa, soydaşlarımızın Türkiye'de iş ve barınma sorunları da eklendiğinde yeni bir olgu, "tersine göç" ile karşı karşıya kalınmıştır. 1989 yılının sonunda tersine göç edip geri dönen soydaşların sayısı 100.000'i bulmuştur.²⁰

Bulgaristan göççe zorladığı soydaşlarımıza Türkiye'den kimlik almadıkları ve 6 ay içerisinde geri döndükleri takdirde isterlerse geri gelip ailelerini görebileceklerini, mal, mülk ve paraları ile sosyal haklarına sahip olabileceklerini bildirmiştir. Ancak geri dönenlere, eski ev ve köylerine yerleşmelerine izin verilmemiştir. Eski mesleklerini sürdürmeleri engellenmiştir. Adeta "burun sürtme politikası" uygulanmıştır.²¹

Türkiye ise büyük ve güçlü bir devlet olduğunu bir kez daha göstererek soydaşları karşılamış ve onları iskân etmiştir. Eğitim, gıda, kira yardımı yapılması ve uyum sağlanması Devlet Bakanlığı tarafından yürütülmüştür. Gelen vatandaşların çoğu Bursa ve Trakya gibi bölgelere yerleştirilmiştir.

3. 1989 Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçünün Sosyo-Ekonomik Boyutlarının Tekirdağ İli Bağlamında İncelenmesi

¹⁹ Emin Atasoy, "Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989'daki Zorunlu Göçü", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S.21, İstanbul, 2010, s.10.

²⁰ Kemaloğlu, *a.g.e.*, s. 248.

²¹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 443-444.

Göç süreci ve sonrası son derece önemli sosyo-ekonomik boyutları olan bir zaman dilimidir. Çalışmanın bu bölümünde 1989'da Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen zorunlu Türk göçü sosyo-ekonomik değişkenler bağlamında ve Tekirdağ özelinde incelenmiştir. Konunun kuramsal çerçevesi uluslararası göç kuramları arasından seçilen iki göç teorisi ile çizilmiştir. Bu amaçla faydalanılan kuramlar Everett Lee'nin *itme-çekme kuramı* ile *göçmen ağları kuramı*dır.

3.1 Göçün Sosyo-Ekonomik Boyutları

En genel ifadeyle, nüfusun yer değiştirme hareketleri şeklinde tanımlanacak olan göç olgusu sebep ve sonuçları ile farklı sosyo-ekonomik boyutlara sahiptir. "Göç dinamik bir olgudur. Göç evrimleştikçe, yeni göçlerin hem aracı, hem de sonucu olan yeni koşullar yaratır."²² Bu koşullar sebebiyle insanlık tarihi aynı zamanda bir göçler tarihi olarak şekillenmiştir. Savaşlar, doğal afetler, ekonomik sorunlar, eğitim imkânları, sağlık sorunları başta olmak üzere pek çok sebebe dayalı olarak insanlar çağlar boyu yaşadıkları yeri değiştirme ihtiyacı duymuşlar ve bu yönde hareket etmişlerdir. Bu kararlar savaş ya da nüfus politikası uygulaması gibi sebeplere dayandığında çoğu zaman zorunlu olarak, eğitim ya da iş imkânlarının fazlalığı benzeri nedenlerle alındığında ise gönüllü olarak verilmektedir. Suriye'de yaşanan olumsuz süreçler sonrasında ya da nüfus mübadeleleri sonucu Balkan ülkelerinden Türkiye'ye doğru yapılan göçler zorunlu göçlere örnek olarak verilebilir. Bunun yanında, iş imkânlarının daha fazla ve tatmin edici olması sebebiyle

²²Deniz Şenol Sert, *Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru*, Der. S. Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner, *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar*, Tartışmalar, S. 40. İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 29-49.

eğitimli bireylerin farklı ülkelere çalışma amacıyla gitmeleri gönüllü glere örnektir.

“İnsanlar yaşadıkları mekânları, fiziksel bir gerçekliği algılamanın ötesinde, hissetmekte, onlara bağlanmakta ve kendilik duygularını birtakım mekânsal değişkenler üzerinden tanımlamaktadır”²³ Dolayısıyla, gler sebebiyle yaşanılan mekânın değişimi bireyin gündelik yaşamındaki pek çok unsurda değişimle sonuçlanmaktadır. G interaktif bir süreçtir ve bu sebeple tüm g rneklelerinde hem g edenler hem de yerliler karşılıklı bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçerler. Her iki grup da bu karşılaşma sonucunda kalıcı değişimlere adım atarlar. Yeni bir sosyal ve çevresel ekoloji doğar. Değerler, fikirler, genler ve hastalıklar değiş tokuş edilir. G, kimi uygarlıkların yok olmasına kimilerinin ise doğmasına sebep olur.²⁴ Sebep ve sonuçlarından bağımsız olmak üzere tüm glerin ortak özelliği sebep oldukları değişim ve dönüşümlerdir.

3.2 1989 Bulgaristan’dan Zorunlu Türk Gnn Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Tekirdağ

1989 göçü ile ilgili istatistiki veriler sunan kaynaklardan birisi o dönem yapılan meclis toplantıların kayıtlarıdır. O dönemde zorunlu göç kapsamında gelenlere dair fert sayısı, aile sayısı, kadın, erkek, ocuk sayısı, işe girenlerin sayısı, kira yardımı alanların sayısı, yakınlılarının yanında kalanların sayısı,

²³ Melek Göregenli ve Pelin Karakuş, “G Araştırmalarında Mekân Boyutu: Kültürel ve Mekânsal Bütünleşme”, *Türk Psikoloji Yazıları*, Aralık 2014, C. 17, S. 34, s. 101-115.

²⁴Anthony J. Marsela ve Erin Ring, *Human Migration and Immigration: An Overview* Ed. Leonore Loeb Adler ve Uwe P. Gielen. Migration: Immigration and Emigration in International Perspective, Praeger Publishers, Westport, 2003, s. 3-23.

ödenen sosyal yardım miktarı vs gibi bilgilere bu kayıtlar aracılığı ile erişilebilmektedir. 23.10.1989 tarihli meclis toplantı tutanağı²⁵ ışığında, o yılda Bulgaristan'dan zorunlu göç kapsamında Tekirdağ'a gelen göçmenlerin belli başlı özellikleri incelendiğinde ortaya çıkan önemli rakamlar şu şekilde özetlenebilir:

- *Fert Sayısı: 30.650*
- *Aile Sayısı: 8.457*
- *Kadın Sayısı: 10.456*
- *Erkek Sayısı: 10.042*
- *Çocuk Sayısı: 10.152*
- *İşe Girenlerin Sayısı: 5.320*
- *Kira Yardımı Alanların Sayısı: 1.848*
- *Yakınlarının Yanında Kalanların Sayısı: 10.693*
- *Sos. Yrd. Day. Öde. Miktarı: 657.366.189*

İstatistiki verilerin yorumlanmasında belli başlı kuramlar temel alınmaktadır. Bu kapsamda, Tekirdağ iline 1989 yılında Bulgaristan'dan zorunlu göç ile gelen bireylere dair analizler *itme-çekme* ve *göçmen ağları* kuramları çerçevesinde yapılacaktır. Tekirdağ ili özelinde bir değerlendirme yapmadan önce bu kuramları kısaca açıklamak yerinde olacaktır.

Göçmen İlişkiler Ağı (Network Kuramı)

“Göçmen ilişki ağı, göç ettikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken,

²⁵ Bknz. Resim 1.

soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişilerarası bağlantılardır.”²⁶ Bu kuramda etkili olan faktörler ortak köken, akrabalık dostluk bağları, öncü göçmen ağlar ve hemşehrilik bağlarıdır.

Göçmenlerin birbirleri aralarındaki bu bağlantı ağları uluslararası göçü kolaylaştırmakta dolayısıyla hızlandırıp yaygınlaştırmaktadır. Hedef mekâna daha önceden giden göçmenler olan öncü göçmenler kaynak mekân ile yeni geldikleri yerleşim yeri arasında bir ağ oluştururlar. Bu ağın oluşumunda göç sürecindeki tecrübeler önemli bir rol oynar. Daha sonraki süreçlerde göç edenler bu ağları kullanarak göç sebebiyle karşılaşacakları muhtemel sorunlarla daha kolay başa çıkabilirler. Bu ağlar daha sonraki göç dalgalarının oluşmasına sebep olur. Bu ağlar sayesinde göçmenler insan kaçakçılığı gibi yasa dışı yollara başvurma gereği duymadan, önceki göçmenler aracılığı ile yeni yerlerine adapte olabilirler. Türkiye açısından değerlendirildiğinde hemşehrilik ve akrabalık bağlarının en öne çıkan göçmen ağları olduğu görülmektedir.²⁷ Göçmen ağlarının göç süreci ve sonrasındaki etkileri şu şekilde özetlenebilir:

1. Uluslararası göç, bir kez başladıktan sonra, ağ bağlantılarının göç veren toplumda hemen herkes güçlükle karşılaşmadan göç edebilir hale gelinceye kadar yayılmasıyla artarak devam eder ve ancak ondan sonra göç yavaşlamaya başlar.

2. İki ülke arasındaki göçmen akışının büyüklüğünün ücret farklılıkları ya da istihdam oranları ile ilişkisi güçlü değildir. Çünkü

²⁶ Nermin Abadan Unat, *Bitmeyen Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 18.

²⁷ Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 31.

göçü destekleyen veya engelleyen bu değişkenlerin başlangıçtaki etkisi ne olursa olsun, zaman içinde göç ağlarının gelişmesinden dolayı göç maliyet ve ilişkili risklerin düşüşünden dolayı bu ilişki (ücret-istihdam-göç akım büyüklüğü) geri planda kalır.

3. Uluslararası göç, ağların oluşumu ve güçlenmesi yoluyla bir kez kurumsallaştıktan sonra, başlangıçta göçe yol açan-yapısal ya da bireysel- nedenlerden giderek bağımsız hale gelir.

4. Ağlar genişledikçe ve göç etmenin maliyetlerine riskleri düştükçe, göç akışlarının sosyo-ekonomik seçiciliği azalır ve göç edenler göç veren toplumun genelini daha fazla temsil etmeye başlarlar.

5. Hükümetler, göç akımları bir kez başladıktan sonra bunları kontrol etmede çok zorlanmayı bekleyebilirler. Çünkü ağların oluşum süreci tamamen kontrolleri dışındadır ve hangi politika rejimi olursa olsun, ağlar ortaya çıkar.

6. Bazı göç politikaları ise göçü kontrol etme amacına da hizmet edebilirler. Örneğin aile birleşimini teşvik eden politikalar, kan bağıyla bağlı kişilere özel giriş önceliği sağlayarak bu ağları güçlendirirler.²⁸

Bölümün başında bahsi geçen meclis toplantı kayıtları incelendiğinde Tekirdağ'a gelen göçmenlerin 1/3 civarında bir oranının yakınlarının yanında ikamet ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla, Tekirdağ'a yapılan göçün göçmen

²⁸ Douglas S. Massey, Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellgrino ve J. Edward Taylor, "Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi", *Göç Dergisi*, C. 1, S. 1, 2014, s. 11 – 46.

ağları kuramı ile birebir örtüştüğü görülmektedir. Daha önceki dönemlerde Tekirdağ'a göç etmiş olan ya da bir vesile ile ilişkili oldukları yakınlarının yanında ikamet eden kişi sayısı oldukça yüksektir. Bunun yanında ile dair bilgilerde görülmektedir ki işe girenlerin sayısı da azımsanmayacak miktardadır. Göçmen ağları, bireylere yalnızca barınma imkânı sunmakla kalmaz, yeni yerleşim yerlerinde iş bulma kolaylıkları da sağlar. Tekirdağ ilindeki işe girme oranı da yine bu bağlamda açıklanabilir. Tanıdıklarının ya da akrabalarının olduğu bir şehre göç etmek, göç sürecinin bilinmezliğini ve güvensizliğini azaltmıştır. İş bulma, barınma, sosyal çevre vb. konularda yaşayabilecekleri sorunları azaltmak amacıyla bireyler tanıdıklarının olduğu bu ile yönelmişlerdir.

İtme-Çekme Kuramı

Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen göçler incelendiğinde bu yer değiştirme hareketlerinin çoğu zaman nüfus politikaları, siyasi sorunlar ve ekonomik faktörler kaynaklı gerçekleştiği görülmektedir. Bu şekilde sıralanabilecek makro sebepler ve yükseköğrenim ya da sağlık sorunları gibi bireysel ölçekteki mikro sebepler göç konusunda kimi yerleşim yerlerini cazip hale getirirken kimilerini de yaşanması zor hale sokmaktadır.

İtme-çekme kuramı şeklinde adlandırılan bu göç teorisi temelde göç veren (kaynak) yerin iten, göç alan (hedef) yerin ise çeken özellikleri üzerinde durur. Bir diğer deyişle, herhangi bir yerleşim yerinin sosyal, ekonomik ya da psikolojik açıdan sahip olduğu çeşitli durumlar birey ya da toplulukları orayı terk etmeye sevk edebilir. Bu sebepler kimi zaman eğitim olanaklarının kısıtlı olması, sosyal imkânlarının yetersiz olması gibi kişiye bağlı sebepler olduğu gibi savaş ya da doğal afet gibi zorunlu sebepler olabilir. Son yıllarda

ülkemize Suriye'den gelen göçmenlerin durumu üzerinden örneklendirecek olunursa, kaynak ülke olan Suriye'deki savaşın göçe sebep olan itici bir faktör olduğu ve zorunlu göç sonucunu doğurduğu görülmektedir. Kuramın bir diğer boyutu olan çekici faktörler de aynı şekilde gönüllü ya da zorunlu göçe sebebiyet verebilmektedir. Göçmenlerin yöneldiği yer olan hedef yerleşim birimindeki iş imkânlarının çokluğu, sağlık kurumlarının kapasite ve başarı oranının yüksekliği ya da sunulan vatandaşlık hakları gibi faktörler göç kararında çekici etmenler olarak görülmektedir. Lee²⁹, göç üzerinde etkili olan faktörleri aşağıda sıralanan dört temel noktada özetlemiştir:

- Göç veren yere ilişkin faktörler
- Göç alan yere ilişkin faktörler
- Araya giren engeller
- Bireysel faktörler

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçler özelinde incelendiğinde Türkiye'nin çekici faktörlerinin en öne çıkanlarının devlet tarafından sunulan çeşitli imkânlar olduğu görülmektedir. Bu kolaylıklardan en önemlileri göçmenlerin barınma ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap verenlerdir. Bilinmektedir ki, göçmenler için öncelikli konuların başında yasal düzenlemeler ve barınma sorunları gelmektedir. Avrupa'da yaşanan örneklerde görüldüğü üzere göçmenlerin kullanımına yönelik inşa edilen konut bölgeleri yerli halkın yaşam alanlarına göre daha düşük nitelikte olmaktadır. Bununla birlikte, göç eden bireyler çoğunlukla birbirlerine yakın mesafelerde yaşamayı tercih etmekte bu da zamanla bir gettolaşmaya

²⁹ Everett S. Lee, "A Theory of Migration", *Demography*, C. 3, S. 1, 1966, s. 47-57.

sebebiyet vermektedir. Bu tür yapılaşmaların önüne geçmek için kimi Batılı ülkelerde göçmenlere yönelik çeşitli konut politikaları geliştirilmiştir³⁰. Türk hükümeti Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin akraba/tanıdıklarının olduğu şehirlere ücretsiz bir şekilde gidebilmelerini sağlamış ve barınma ihtiyaçlarına yönelik çözümler sunmuştur. Göçmen konutlarının inşa edilmesi bu çözümlerin başında gelmektedir. Bunların yanında, yanlarında getirdikleri dövizleri Türk parasına çevirirken ve Türkiye'de satmak üzere göç esnasında yanlarında getirdikleri eşyaların ülkeye girişi ile ilgili kolaylıklar sunulmuştur. Vatandaşlık işlemlerinin hızlandırılması ve vatandaşlık hakkını elde etmemişlerin çalışma yaşamına dâhil olabilmeleri için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Göçmenlerin Türkiye'deki eğitim kurumlarında eğitim görebilmelerine yönelik uygulamalar da yapılmıştır. İlk ve orta öğretim düzeyindeki öğrenciler devlet okullarında eğitime başlamış, üniversite öğrencilerine de yatay geçiş hakkı verilmiştir.³¹

Tekirdağ ili coğrafi konum olarak Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Denizi'nin kuzeyinde yer alan ve topraklarının tamamı Trakya bölgesi sınırları içinde olan bir yerleşim yeridir. Tekirdağ-Bulgaristan arası mesafe ise E80 Karayolu üzerinden 322 km.'dir. Dolayısıyla, fiziksel mesafe olarak Tekirdağ ili ile Bulgaristan'ın birbirlerine yakın olduğu görülmektedir.³² Dolayısıyla, bu fiziksel yakınlığın göçmenleri Tekirdağ'a çeken faktörlerin

³⁰ Yasemin Çakırer Özservet, "Modern Göçebeler Olarak Göçmenler, Mekân ve Şehre Uyum", *Sosyoloji Divanı: Göç*, S. 6, 2015, s. 41-55.

³¹ Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan: Nedenleri, Boyutları ve Sonuçları*, Türk Basın Birliği, Ankara, 1990.

³² <http://www.tekirdag.bel.tr/tekirdag/cografya>, Erişim tarihi: 20.05.2019.

başında geldiği söylenebilir. Bunun yanında, Tekirdağ'da göçmen konutlarının inşa edilmesi faktörü de bireylere bu ilde yaşam kolaylığı sağlayan çekici bir faktördür. Ayrıca, meclis toplantı kayıtlarından görüleceği üzere Tekirdağ'a gelen göçmenlerin küçük bir kısmı kira yardımı almakta ve yaklaşık 1/3'lük bir bölümü yakınlarının yanında kalmaktadır. Bu rakamlar, yakınlarının Tekirdağ'da çoğunlukta olduğunu göstermektedir ve hedef ülkede tanıdıklarının olması da yine bir çekici etken olarak nitelendirilebilir. Bunlara ek olarak, Bulgaristan ve Tekirdağ arasındaki coğrafi yakınlık sebebiyle coğrafi ve kültürel koşullar arasındaki benzerlikler de çekici faktörler arasında sayılmalıdır. Örneğin, kişiler geldikleri yerde çiftçi idiyeler benzer ürünleri Tekirdağ'da yetiştirme olanaklarına sahip olmaları, yeme-içme alışkanlıklarının benzer olması, boş zaman etkinlikleri arasındaki yakınlıklar bunlar arasında yer almaktadır.

Göçün itici etmenlerinin başında gelen konu çalışmanın ilk bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde açıklanan asimilasyon politikalarıdır. Bulgaristan hükümetinin Türk vatandaşlara yönelik ırkçı uygulamaları göçün en güçlü itici sebebidir. Kaynak ülke olan Bulgaristan'da yaşayan Türklerin dini yaşamlarının kısıtlanması, kültürel etkinliklerinin engellenmesi, eğitim haklarıyla ilgili zorluklar yaşamaları ve isim değiştirmeye kadar varan asimilasyon politikaları kişileri hedef ülke olan Türkiye'ye doğru itmiştir.

Sonuç

İnsanlık tarihi göçlerle örülüdür. Birey ve topluluklar çağlara boyunca farklı sebeplerden dolayı yaşadıkları yeri değiştirmişler ve bu yer değişiklikleri zamana ve mekâna göre farklı sonuçlar doğurmuştur. Kimi zaman aynı ülke içinde gerçekleşen bu hareketler kimi zaman da ülkeler ya da kıtalararası

gerçekleşmektedir. Savaş doğal afet gibi zorunlu sebeplere dayalı olan göçlerin yanında iş ya da eğitim fırsatları kaynaklı gönüllü göçlere de sıkça rastlanmaktadır. Türkiye'nin yakın tarihi incelendiğinde yoğunluğu ve kapsamı bakımından en öne çıkan göçlerden bir tanesi 1989 yılında Bulgaristan'dan gelen Türklerin zorunlu göçüdür. Bu hareketin zorunlu olarak adlandırılmasının sebebi Bulgaristan hükümetinin Türkleri ülkeyi terk etmeye zorlayıcı uygulamalarıdır. Türk vatandaşlarının gündelik yaşamlarını kendi gelenek, görenek ve dinlerine uygun şekilde yaşamaları engellenmiştir. İsim değiştirme örneğinde olduğu gibi çeşitli asimilasyon politikaları uygulanmıştır. Bunun yanında dini vecibelerin yerine getirilmesi ve kültürel değerlerin yaşatılması da Bulgaristan hükümeti tarafından engellenmiştir. Toplumsal yaşamın en önemli öğelerinin bu şekilde zedelenmesi buna maruz kalan vatandaşlar için son derece olumsuz sonuçlar doğurmuştur ve en sonunda yıllar boyu vatan bildikleri topraklardan Türkiye'ye, soydaşlarının yanına göç etmek zorunda kalmışlardır.

Çalışmada, bu zorunlu göçün sosyo-ekonomik boyutları uluslararası göç literatüründeki iki kuram ışığında ve Tekirdağ özelinde analiz edilmiştir. Bu kuramlar Lee'nin *ıtme-çekme kuramı* ve *göçmen ağları kuramı*dır. İtme-çekme kuramı göç veren yani kaynak ülkenin bireylerin orayı terk etmesine sebebiyet veren itici koşulları ve hedef ülkenin kişilerin oraya yönelmesini sağlayan çekici şartları temeline dayanır. Göçmen ağları kuramı ise, hedef ülkeye giden kişi ve toplulukların aralarında kurdukları ağın, o yerleşim yerine daha sonra göç edecek olanlara sağladığı kolaylıklar üzerinde durmaktadır. Tekirdağ'a 1989 yılında Bulgaristan'dan zorunlu göç ile gelen göçmenler incelendiğinde oldukça büyük bir bölümünün yakınlarının yanında ikamet

ettiği görülmektedir. Bu durum her iki kuramı da destekler niteliktedir. Kişilerin tanıdıklarının yaşadığı bir il olması hem Tekirdağ'ın çekici bir özelliği olmuş hem de göçmenlerin gündelik yaşamlarını kolaylaştırıcı ağların kurulmasına sebep olmuştur. Bunun yanında, Bulgaristan hükümetinin asimile edici uygulamaları Türk vatandaşlarının bu kaynak ülkeyi terk etmelerinin temel itici etmeni olmuştur. Ayrıca, Türk hükümetinin göçmenlere sunduğu vatandaşlık, eğitim, barınma, çalışma kolaylıkları yeni bir yaşam mekânı edinen bireyler için oldukça önemli çekici faktörler olmuştur. Bunlara ek olarak, Tekirdağ ve Bulgaristan arasındaki fiziki mesafe yakınlığı ve buna bağlı olarak coğrafi koşulların benzer olması da göçe etki eden çekici faktörler arasında sayılmalıdır.

Kaynakça

- ABADAN UNAT, Nermin, *Bitmeyen Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- ADIGÜZEL, Yusuf, *Göç Sosyolojisi*. Nobel Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 1990.
- ATASOY, Emin, “Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989’daki Zorunlu Göçü”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S.21, İstanbul.
- ÇAKIRER ÖZSERVET, Yasemin, “Modern Göçebeler Olarak Göçmenler, Mekân ve Şehre Uyum”, *Sosyoloji Divanı: Göç*, S 6, 2015.
- DAYIOĞLU, Ali, *Toplama Kampından Meclis’e Bulgaristan’da Türk Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

- EMİNOV, Ali, *Turkish and Other Müslim Minorities of Bulgaria*, Institute of Muslim Affery, London, 1997.
- GÖREGENLİ, Melek-Pelin KARAKUŞ, “Göç Araştırmalarında Mekân Boyutu: Kültürel ve Mekânsal Bütünleşme”, *Türk Psikoloji Yazıları*, Aralık 2014, C 17,S 34.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri(1912-1913)*, TTK, Ankara, 1995.
- İNGİNAR KEMALOĞLU, Ayşegül, *Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.
- KAMİL, İbrahim, *Bulgaristan’daki Türklerin Statüsü*, İstanbul, 1989.
- KONUKMAN, Ercüment, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan: Nedenleri, Boyutları ve Sonuçları*, Türk Basın Birliği, Ankara, 1990.
- LEE EVERETT, S, “A Theory of Migration”, *Demography*, C 3, S 1,1966.
- LÜTEM, Ömer E, *Türk Bulgar İlişkileri I: 1983-1985*, ASAM Yayınları, Ankara, 2000.
- MARSELA, Anthony J. ve Erin Ring, *Human Migration and Immigration: An Overview*, Ed. Leonore Loeb Adler ve Uwe P. Gielen. *Migration: Immigration and Emigration in International Perspective*, Praeger Publishers, Westport, 2003.
- MASSEY, Douglas S., Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellgrino ve J. Edward Taylor, “Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi”, *Göç Dergisi*, C 1, S 1.
- SERT DENİZ, Şenol, *Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru*, Der. S. Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner, Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar, 2015.
- ŞİMŞİR, Bilal, ”Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı*, TTK, Ankara, 1992.

ŞİMSİR, Bilal, *Bulgaristan Türkleri (1878–1985)*, İstanbul Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986.

TEKELİ, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

<http://www.tekirdag.bel.tr/tekirdag/cografya>, Erişim tarihi: 20.05.2019.

YÜCEL, Yaşar,” Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları” *Bulgaristan’da Türk Varlığı*,
TTK, Ankara, 1992.

ZAFER, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c. 3, S. 6, Ankara 2010.

Ekler

Resim 1:

Tarih : 23.10.1989

BAZI İLLERİMİZE AİT GENEL BİLGİLER

İl Adı	Aile Top. Say.	Kişi Top. Say.	Vizeli Gir. Say.	Geri Dön. Say.
Edirne	63 340	272 739	3 954	41 003
Kırklareli	11 438	44 044	750	6 655
TOPLAM	74 778	316 783	4 704	47 658

BULGARİSTAN'DAN SINIR DIŞI EDİLEN SOYDAŞLARIMIZIN GİRİŞ,
YERLEŞİM VE SON DURUMLARINI GÖSTERİR ÇİZELGE

İl Adı	Kişi Sayısı	Aile Sayısı	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Çocuk Sayısı	İşe Giren Sayısı	Kira Yür. Alan Say.	Yurtlarda Kalan Say.	Kampta Kalan Say.	Yak. Yanı Kalan Say.	Sos. Yard. Yard. Mik.
Adana	2 098	589	823	814	461	382	1 742			356	709 331 765
Adıyaman											
Afyon	298	62	66	68	74	96	2			14	69 507 617
Ağrı											
Aksaray											
Amasya	1 012	249	545	296	416	213	150			2	215 255 534
Ankara	2 260	729	753	689	818	565	417	1 040		3 200	469 238 670
Antalya	988	314	329	320	339	173	54		187	583	220 642 074
Artvin											

İl Adı	Kişi Sayısı	Aile Sayısı	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Çocuk Sayısı	İşe Giren Sayısı	Kira Yır. Alan Say.	Yurtlarda Kalan Say.	Kampta Kalan Say.	Yık. Yanı. Kalan Say.	Sos. Yard. Yard. Mik.
Aydın	1 165	324				370	41		298		157 146 936
Balıkesir	4 811	1 479	1 635	1 553	1 623	564	200		288	182	170 701 671
Bayburt											
Bilecik	1 676	458	543	518	615	296	664		529	1 012	126 873 410
Bingöl											
Bitlis											
Bolu	574	144	198	170	206	188	320			254	60 412 189
Burdur	133	38	60	73	52	19	9			21	8 914 000
Bursa	60 881	16 830	20 722	19 332	22 190	11 835	5 740	2		3 159 1	685 723 387
Çanakkale	1 835	511	647	636	552	522	143		29	1 020	165 717 666
Çankırı	357	114	113	96	178	117	45				69 006 026
Çorum	287	87	87	86	114	72					17 039 438
Denizli	524	164	180	164	180	143				524	22 184 130
Diyarbakır											
Edirne	3 284	1 002	1 112	1 074	1 098	726	705		675	3 645 6	695 362 413
Elazığ											
Erzincan	399	106	139	127	133	84	14	73			92 636 349
Erzurum	781	194	257	257	267	109	69				318 991 190
Eskişehir	9 130	2 734	3 042	2 808	3 280	2 003	1 858			771	615 724 009
Gaziantep											
Giresun	4	1	2	2	2	2					
Gümüşhane											
Hakkâri											
Hatay	130	30	44	55	31	29					52 018 000
İçel	552	179	180	169	203	305	36			155	24 999 000

İl Adı	Kırsı Sayısı	Aile Sayısı	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Çocuk Sayısı	İşe Çıkmış Sayısı	Kırsal Tar. Alan Say.	Yurtiçerisi Kalan Say.	Kamptan Kalan Say.	Yak. Yarı. Kalan Say.	Sos. Yar. Yardı. Mik.
Isparta	2 247	608									
İstanbul	84 255					5 066	385		4 204	337 2 256 076 378	
İzmir	24 654	7 368	7 080	7 423	6 955	4 718	8 738		1 414	5 897 1 378 515 474	
Kahramanmaraş	4	1									
Karaman											
Kars	261	67	86	90	85	69	6	4			36 968 971
Kastamonu	7	3	3	4	2	2					
Kayseri	1 764	561	641	605	518	450	145			3	315 000 000
Kırıkkale											
Kırklareli	6 749	1 535	2 084	2 324	2 341	243	24	8	105		1 638 628 907
Kırşehir	60	19	31	29	21	8	35				3 200 000
Kocaeli	12 276	2 778	3 900	3 661	4 715	2 000		248			30 000 000
Konya	1 589	625	520	503	566	315	88			32	185 664 435
Kütahya	618	146	195	181	242	219	125	76		2	31 604 894
Malatya	596	180	197	182	217	220	44		172	2	155 778 277
Manisa	4 096	1 277	1 289	1 287	1 520	858	695		390	1 097	405 630 360
Muğla	310	49	53	60	76	43	4			52	5 908 336
Neveşehir	14	4	5	5	4						
Niğde	31	10	9	8	14	4				5	
Ordu	15	3	3	3	9	3					150 000
Rize											
Sakarya	5 580	1 613	1 797	1 683	2 100	613	3 248		100	5 580	353 127 858
Samsun	485	212	240	226	382	164	23		311	12	126 760 527
Sinop	63	18	20	22	24	15	3			7	7 570 700
Sivas	773	204	245	244	280	122	4	713			110 529 551
Tekirdağ	30 650	8 457	10 456	10 042	10 152	5 320	1 848			10 693	657 366 189

İl Adı	Kişi Sayısı	Aile Sayısı	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Çocuk Sayısı	İşe Giren Sayısı	Kira Yar. Alan Say.	Yurtlarda Kalan Say.	Kampta Kalan Say.	Yak. Yanı Kalan Say.	Sos. Yard. Yard. Mik.
Tokat	159	37	54	54	51	31	26	15			21 363 850
Trabzon	17	3	8	9	6			17			1 020 000
Uşak	362	103	131	115	116	167	67				76 906 529
Van	253	78	81	97	92	29					14 965 250
Yozgat	6	1	2	2	2	1		2			
Zonguldak	1 092	270	375	376	342	263	131		50	29	308 845 931
TOPLAM	272 165	52 568	60 892	58 542	63 664	39 847	27 848	2 198	8 752	38 646	20 089 027 891

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN DRAMI (1985) VE TÜRKİYE’DEKİ AYDINLARIN DURUŞU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Emine İNANIR*

Giriş

Todor Jivkov’un “*Soya Dönüş*” politikasının temelleri Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) lideri olarak seçilmesinden sonra atılmaya başlamıştır. Todor Jivkov yönetiminin Bulgaristan Türkleri açısından bir dönüm noktası olduğu konusunda ciddi deliller ortaya koyulabilmektedir. Jivkov’un iktidarda olduğu yıllarda (1954-1989), Parti Merkez Komitesi Politbürosu’nun Türk soykırımına ilişkin 1969 hükümetinin 1970 ve 1984 yıllarında onayladığı ve bundan sonra uygulamaya geçirdiği gizli “Bulgarlaştırma kararları”¹ söz konusu dellilerin en çarpıcılarıdır. Bu uygulamalarla Türk azınlığın genel durumunda önemli ölçüde değişiklikler olduğu gibi, gerileme de kaydedilmiştir. Prof. Ahmet Merdivenci² 1987 yılında Bulgaristan Türklerin sessizce ve onurlu bir şekilde yürüttükleri direnişlerine destek verme amacıyla *Unutulmayacakların Destanı Bulgarya’da Türklerin Öğretim ve Eğitim Savaşımı* adlı eserini yazmıştır. Merdivenci, 1907 yılından bir örnek

*Prof.Dr. , İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi; eminar@istanbul.edu.tr

¹ Bilal Şimşir, “Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değişirme Sorunu”, Başbakanlık Basın -Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985, s.60.

² Prof. Ahmet Merdivenci (1924-2005) Bulgaristan, Süğündal (Suhindol) 1924 doğumlu bir tıp doktorudur. Emekli olduktan sonra Bulgaristan Türklerinin yaşamı ve mücadeleleri üzerine manzum biçiminde eserler yazmıştır.

vererek,³ öğretmen Mehmet Masum'um Türk dili üzerine Türk öğretmenler Birliğinin Varna kurultayında bir bildiri sunduğunu belirtir ve kendine özgü bir üslup ile bu çalışmaları şu şekilde açıklar:

*‘‘Mehmet Masum daha bin dokuzyüz yedi yılında
Türk öğretmenler Birliği'nin Varna kurultayında
Türk dili üzerine sunduğu bildirisinde
Türk dilinin arıtımında, özleşmesinde
Bir kurumun kurulacağını açıkça bildirdi,
Türk dilinin arıtılmasında öncülük etti!
Bu girişimleri, Anayurtta'ki eğitimciye
Yol gösterici iyi bir örnek oldu.
Anayurtta basılan öğrenci (ders) kitapları
Ancak Atatürk devrimlerinden sonra
Onların Türkçesinin niteliğine,
Düzeyine ve güzelliğine erişilebildi.’’⁴*

Hayriye Yenisoy'un belirttiği gibi, 1921-1922 eğitim-öğretim yılında sayıları 1720'lere ulaşan Türk okulları, 1943-1944 eğitim- öğretim yılında 412'ye düşürülmüştür.⁵ Türkçe okutulan derslerin oranı 1951–1952 eğitim- öğretim

³ Bu konuda ayrıca bkz: Ağâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri (3. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, 347. ss. 297-299, 366-367.

⁴ Ahmet Merdivenci, Unutulmayacakların Destanı 2. Kitap Bulgarıya'da Türklerin Öğretim ve Eğitim Savaşımı, İstanbul, Erenler Matbaası, 1987, s.64.

⁵ Hayriye (Süleymanoğlu) Yenisoy, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları", Bilig-3/Güz'96, s.14. [https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234751\(16.09.2019\)](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234751(16.09.2019)).

yılında ise üçte bire indirilmiştir, aynı yıl azınlık okulu kavramı da ortadan kaldırılmış, Türk ve Bulgar okulları birleştirilmeye başlanmıştır. Böylece, 1959'da Türk azınlık okulları tamamen kapatılarak Türkçe seçmeli ders olarak haftalık 2 saate indirilmiştir. 1974 yılında ise bu uygulamaya tamamen son verilmiştir.⁶ Bu uygulamaların akabinde asimilasyon projesi Aralık 1984 - Mart 1985'e kadar düzenli bir şekilde sürdürülmüş ve bu dönemde doruk noktasına ulaşmıştır.

1.Türkiye'deki Aydınların “Soya dönüş” Politikasına Tepkileri

Türk adlarının Bulgar adlarıyla değiştirilmesi, dini vecibelerin engellenmesi, cami ve Türk derneklerinin yasaklandığı gibi, Türkçe konuşmak da yasaklanır. Bu durumu kabul etmeyenler, direnenler, Türk halkını cesaretlendiren aydınlar Belene'ye, ceza evlerine, sürgüne gönderilmiştir. Kısacası, Türkler geniş kapsamlı bir Bulgarlaştırma politikasına maruz kalmışlardır ve Aralık 1984 ve Mart (1985) ayları arasında hiç kimsenin başka bir il, şehir ya da başka bir ülkedeki yakınlarıyla haberleşme ve iletişime geçme imkânı olmamıştır. Bulgaristan Türklerinin doğup büyüdüğü topraklarda yaşadıkları insanlık dışı baskıyı, sıkıntılı günlerini uzaktan, anavatanları Türkiye'den izleyen başta Büyükelçi Bilal Şimşir, Ahmet Merdivenci ve M. Türker Acaroğlu olmak üzere, diplomatlar ve birçok gazeteci, yazar kamuoyunu bilgilendirmek, olayların hem yurtiçine hem de

⁶ Nazlı Aytaş “Ahmet Şerif Şerefli'nin Hayatı, Eserleri ve Şiirlerinin İncelenmesi” Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış) , 2018, ss.60-61. [http://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/1/2805/0149254.pdf?sequence=1&isAllowed=y\(12.10.2019\)](http://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/1/2805/0149254.pdf?sequence=1&isAllowed=y(12.10.2019))

yurtdışına yansması ile ilgili kurum ve kuruluşların eyleme geçmesi konusunda büyük çaba göstermişlerdir.

“*Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değiştirme Sorunu*” Ocak-Nisan 1985 başlıklı 750 sayfalık çalışmasıyla Bulgaristan Türklerinin dramına dair Türk kamuoyundaki yankıları kaleme alan önemli isimlerinden biri, Büyükelçi Bilal N. Şimşir’dir. 1933 yılında Bulgaristan, Omurtag (Osmanpazarı) doğumlu Şimşir, 1957 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden mezun olur. Aynı Fakültenin Diploması Tarihi Kürsüsünde asistan olarak çalıştıktan sonra Dışişleri Bakanlığı’nda göreve başlar. Paris, Şam, Lahey’de başkâtip ve müsteşar olarak çalışır, Londra’da başkonsolosu olarak atanır. Arnavutluk, Çin, Avustralya ve Güney Pasifik ülkelerinde büyükelçi olarak Türkiye’yi temsil eder. 1998 yılında emekliye ayrılır. Bilal Şimşir’in kaleminden 80 cilt kitap ve 200’ün üzerinde bilimsel makale çıkmıştır.

B. Şimşir’in 750 sayfalık bu kapsamlı çalışmasında, başlıkta da belirtildiği gibi Ocak-Nisan 1985 arası “Ankara ve İstanbul gazetelerinde” Bulgaristan’daki olaylara dair yazılara yer vermiştir. Böylece Bulgarlaştırma olaylarının en yoğun ve gizlilik içerisinde yürüttüğü bu sürecin, “Bulgar Zülmü” başlığı altında ilk olarak 8 Ocak 1985 yılında Millî Gazete’nin sayfalarında haber olduğu anlaşılır.⁷ 16 Ocak 1985 tarihli Cumhuriyet gazetesinin sayfalarında dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov’a “bir mesaj

⁷ Şimşir, *a.g.e.*, s.3.

göndererek, sorunu ele alınacağını umduğunu bildirdiğini”⁸ öğreniyoruz. Büyükelçinin bu titiz çalışmasından aslında Bulgarlaştırma politikasının ilk başladığı tarih ve yer hakkında da bilgi yer almaktadır. Örneğin, 19 Ocak 1985 tarihli *Güneş* gazetesinde olayların nasıl ve nerede başladığı konusunda bilgi verilmektedir:

*‘Bulgaristan’dan gelen haberlere göre Aralık ayının 27’nci günü (Perşembe) olaylar, Mestanlı’daki Tütün İşletme Atölyesine bir grup sivil görevlinin girerek orada işçi olarak çalışan Türk kadın ve kızlarını ‘İsimlerini değiştirmek üzere dilekçe vermeye çağırımları üzerine başladı.’*⁹

Kadın ve kızlar bu isteği reddeder, binayı terk ederek sokağa dökülürler, sokaklarda kalabalık oluşur. Polisler müdahale eder, itfaiye halkın üzerine su sıkar, ancak kalabalık dağılmaz. Askeri birlikler de kente gelir ve halkın üzerine ateş açılır. Öldürülen ve ezilenler olur, birçok kişi tutuklanır. Mestanlı’dan sonra olaylar Kırcalı’da de başlar, Ocak ayında ise Bulgaristan’ın kuzeyine ve kuzey-doğuya doğru ayılır. Yine *Güneş* gazetesinin 19 Ocak tarihli sayısında merkezi Londra’da bulunan ‘‘Uluslararası Af Örgütü’’, Bulgaristan’daki Türk azınlık ile öteki Müslüman gruplara karşı yapılan işkencelerle eziyetlerin yanısıra Türklerin ve öteki grupların dil ve dinlerini değiştirmeye zorlanmaları konusunu gündeme taşıyarak bazı kişilerin öldürülmeleri, işkence ve eziyet görmelerine ilişkin iddiaları soruşturmaya başladığını bildirir.¹⁰

⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s.7.

⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s.13.

¹⁰ Şimşir, *a.g.e.*, s.13.

Güneş gazetesinin 29 Ocak 1985 tarihli sayısından da Türkleri Bulgarlaştırmak girişimine Taşmaklı, Darıdere, Çorbacılar, Çatalköy, Hatipoğulları, Kırcaali, Peşdere ve Devlen yörelerinde başladığını öğreniyoruz. Bu bölgedeki Türklerin nüfus hüviyet cüzdanları ellerinden zorla alınarak Bulgarca isimlerle değiştirilmiş yeni nüfus cüzdanları verilmiştir.¹¹ Yine 29 Ocak tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Bulgaristan Göçmenleri Dayanışma ve Kültür Derneği'nin Sultan Ahmet'teki binasında yapılan basın toplantısında şu bilgiler yer alır:

‘‘Güney Bulgaristan’da isimlerin Bulgarlaştırılması işlemi tamamlanarak Kuzey Bulgaristan’a kaydırıldı. Bulgar grayderleri Türk mezarlıklarını silip-süpürüyor. Varna’da sünnetli çocuklar yurtlarına alınmıyorlar. Evlerinde Türkçe kitap ve Kuran-ı Kerim bulunanlar, Bulgarlaştırıldıktan sonra bilinmeyen bir yere götürülüyorlar.’’¹²

12 Şubat 1985 tarihli *Tercüman* gazetesinde Mevlüt Işık'ın Göçmenler Derneğinin bir raporundan edindiği şu üzücü bilgiler yer almaktadır: *‘‘Bulgaristan’da Ocak ayı içerisinde meydana gelen olaylarda 2 bin 500 soydaşımızın hayatını kaybettiği ifade edildi. Olayların daha ziyade Şumnu, Rusçuk, Eskicuma, Varna ve Plevne vilayetlerinde büyük boyutlara ulaştığı belirtilmektedir...’’¹³.*

Tercüman ve *Güneş* gazetelerinde yer alan haberlere göre, ‘‘bütün dünya basını, bu zulümden bahseder oldu. Alman, İtalyan ve Hollanda gazeteleri, Bulgarların, Türk asıllı vatandaşlarını nasıl katlettiklerini, nasıl zorla

¹¹ Şimşir, *a.g.e.*, s.93.

¹² Şimşir, *a.g.e.*, s.88.

¹³ Şimşir, *a.g.e.*, s.177.

Bulgarlaştırdıklarını, mal, can, ırz emniyetini nasıl ayaklar altına aldıklarını yazmaktadır¹⁴. Almanya'nın ciddi gazetelerinden Frankfurter Allgemeine Zeitung'un birinci sayfasında "*Bulgaristan'ın Türk bölgelerinde huzursuzluk*" başlığı altında yapılan haberde "toplum nüfusun yüzde 8 oranını bulan Türklerin Bulgarların isteklerine itiraz etmesiyle çatışma çıktığı" bildirir. *Güneş* gazetesinden, adı geçen Alman gazetesinde Batılı bir gözlemcinin görüşlerine de yer verildiği anlaşılır. "Bu olaylar Bulgarlar tarafından gizli tutulmak istenmektedir. Esas problem Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki polis kontrolünün çok sıkı bir şekilde sürdürülmesidir"¹⁵.

2. Bulgaristan Yetkililerin Olayları Gizleme Girişimleri

Baskınların yoğunlaşmasına ve eylemlerin Burgaz, Şumnu, Varna ve Dobruca'ya yayılmasına karşın Bulgaristan yetkilileri hala bu konuda gizliliği sürdürmeye devam eder. Dahası gerçek dışı, yalan içeren yanıltıcı bilgiler verirler. Gazeteci Altan Öymen *Milliyet* gazetesinde 25 Ocak 1985 tarihli yazısında Ankara'da Bulgaristan Büyükelçisi ile gerçekleştirdiği bir söyleşiyi gazete sayfalarında paylaşır. Olayların başladığı tarihten 1 ay geçmesine rağmen Büyükelçi Argir Konstantinov'un verdiği yanıtların şaşkıncı derece gerçeklerden uzak olduğu anlaşılır:

- "Bu haberlere ne diyorsunuz?"

- "Hayretle karşılıyorum. İsim değişikliği diyorlar. Türk asıllıların isminin değiştirilmesi isteniyormuş. Böyle bir kampanya kesinlikle yok.

¹⁴ Şimşir, a.g.e., s.50.

¹⁵ Şimşir, a.g.e., s.14.

Bizim toplumda isim değişiklikleri, yalnız mahkeme yoluyla olabilir. Bir kimse kendisi ismini değiştirmek isterse, mahkemeye başvurur. Karar, orada alınır. Kanun çok kesindir.”¹⁶

Haftalarca Bulgaristan hükümeti Türklere karşı uyguladığı baskı ve zülmü reddederken, Şubat (1985) ayı ortalarında olaylar bütün ülkeye yayılarak daha da şiddetlenir. 11 Şubat 1985 tarihli *Güneş* gazetesinin ‘‘Bulgaristan’da Türk Köyleri Tanklarla Çevrili’’ başlıklı yazıdan olayların yetkililerce nasıl gizlenip yalanladığını öğreniyoruz:

‘‘ Bulgaristan yetkilileri hiçbir baskının sözkonusu olmadığını ve olayların Türk basını tarafından alevlendirildiğini ileri sürüyor. İddialar hakkında birinci elden haber elden etmenin çok güç olduğu bir dönemde ‘‘Reuter’’ Haber Ajansı muhabirinin ‘‘Hasköy’’, ‘‘Mumçilgrad’’ ve ‘‘Kıraçali’’de bazı inceleme fırsatı bulduğunu bildiren BBC Radyosu Richard Balmgorth’un izlenimlerini şöyle aktardı: ‘‘Güvenlik kuvvetleri Hasköy’ün güneyindeki yollarda tanklarla barikatlar kurmuştu.’’¹⁷

Böylece Bulgaristan’da Türklere karşı uygulanan ‘‘sindirme ve eritme’’ eylemlerin artık bütün dünya ajansları tarafından takip edildiğini görüyoruz. Zafer Atay’ın *Tercüman* gazetesinin 11 Şubat 1985 tarihli ‘‘Bulgaristandaki Türk Varlığı Siliniyor’’ haberinden de belirtildiği gibi ‘‘Ciddiyeti ile ünlü BBC Radyosu yayınlarında Dobruca bölgesinde yapılan

¹⁶ Şimşir, *a.g.e.*, ss.62-63.

¹⁷ Şimşir, *a.g.e.*, s.161.

katliamı duyurmakta [...] Büyük yabancı ajanslar da, Şumnu'da, Kırcalı'de, Dobruca'da olup bitenleri bütün dünyaya duyurmaktadırlar.”¹⁸

Milliyet gazetesinin 19 Şubat 1985 tarihli sayısında, Nilüfer Yalçın'ın haberinden, Hükümetin çağrısı üzerine Sofya Büyükelçisi Ömer Lütem'in Ankara'ya geldiğini, Bakanlar Kurulu'nun toplantısına katıldığını, Türklere yönelik Bulgaristan yönetiminin baskılarını, onların ekonomik ve toplumsal durumlarını içeren bir rapor sunduğunu öğreniyoruz. Raporla “Bulgarlaştırma politikasının 1984'ün son aylarında bu ülkenin Güney bölgesinde başladığını, ancak Türkiye Cumhurbaşkanı Kenen Evren'in kendi Genel Sekreteri emekli general Sedat Güneral'ı Sofya'ya göndererek Bulgaristan Devlet Başkanı Jivkov'a ilgili mesajı ilettikten biraz sonra, harekâtın Kuzey'deki Türklere de sıçradığı”¹⁹ konusunda bilgiler yer alıyor.

Bulgaristan hükümetinin resmi ajansı olan Sofya Press, 1985 Şubat ayının ikinci yarısında talihsiz bir açıklama yapar, buradan da anlaşıldığı gibi, sürdürülen isim değiştirme sürecinin amacı “*etnik temizliktir*”. *Güneş* gazetesinin 28 Şubat 1985 tarihli sayısında bu konuya ilişkin şu bilgi verilmektedir:

“Açıklamada ‘Bulgaristan’da yaşayan Türklerin, Türk ulusu ve devletiyle hiçbir ilişkisi olmadığı’ öne sürülür. ‘Onlar Bulgar yurttaşdır ve ülkenin yasaları gereğince Bulgar yurttaşlarının tüm haklarına ve ödevlerine sahiptir. Bulgar yurttaşlarının gönüllü olarak adlarının

¹⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s.169.

¹⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s.215.

değiştirme süreci, gerek kişisel yaşamları açısından, gerekse Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin 53. maddesine güvencelenen vicdan ve din özgürlüğü açısından olumsuz hukuksal sorunlara yol açmıyor.'²⁰

Türklerin isimlerinin zorla değiştirildiği yolundaki haberleri de “asılsız” olarak niteleyen Sofya Press, bu haberlerin Bulgaristan’a karşı girişilen çok yönlü kampanyanın bir parçası olduğunu savunur. Hükümetin “sesi” olarak görüş belirten Sofya Press Ajansına, Prof. Ahmet Merdivenci'nin *Unutulmayacakların Destanı Bulgarya'da Türklerin Öğretim ve Eğitim Savaşımı* adlı kitabından bir Rusçuk hikâyesi anlatan satırlarıyla cevap vermek olasıdır:

“1912

Bin dokuzyüz on iki yılında

Saffet adlı güzel bir Türk kızını

*Seven bir Bulgar genci kaçırmıştı*²¹

Bulgarlar bu işe çok öfkeleni

Ve hükümet kızı alıp ailesine geri verdi;

O zaman düşmanın töresi öyleydi!

Bir Bulgar genci bir Türk kızıyla

Nasıl evlenebilirdi?!...

²⁰ Şimşir, a.g.e., s. 297.

²¹ Bu hikayeye (Kanlı Rusçuk Düğünü) ilk kez olaylara tanık olan, 1896 doğumlu rahmetli babaannemden Rusçuk'ta lise öğrencisi olduğum, 1970'lerin sonunda dinlemiştim. Ayrıca bkz: [https://e-vestnik.bg/8496/kak-edna-balgaro-turska-svatba-okarvavi-ruse-predi-100-g/\(29.05.2019\).](https://e-vestnik.bg/8496/kak-edna-balgaro-turska-svatba-okarvavi-ruse-predi-100-g/(29.05.2019).)

*Bu gün ise yine aynı Bulgar
Yüzü kızarmadan,
Hiç sıkılmadan,
Hiç utanmadan...
Türklerin Bulgar olduklarını
Alçakça söyleyebildi;
Türklerin öz adlarını,
Yüzyıllarca kullanılan soyadlarını
Silâh, dipçik, kırbaç gücüyle değiştirdi,
Anadili ve babadili olan Türkçe
Konuşmasını, yazmasını yasakladı!''²²*

²² Merdivenci, *a.g.e.*, ss. 88-89.

Şekil 1. XIX yüzyıl sonunda Tuna Nehri ve eski Rusçuk'tan bir manzara. Macar ressam Feliks Kanitz (1829-1904).

Bulgaristan yetkilileri Mart 1985'te suskunluğunu bozar ve Bulgaristan Milli Meclis Başkanı ve Politbüro üyesi Stanko Todorov, İslimiye'de (Sliven) hem Türkleri tehdit eden, hem de Türkiye'ye karşı saldırılar içeren bir konuşma yapar. *Tercüman* gazetesinin 30 Mart 1985 tarihli Dış Haberler Servisi'nin verdiği bilgilere göre, Todorov konuşmasında, *“Ankara'nın propagandasının müziği ile dans edenler ve onun (Ankara) Bulgaristan'daki milliyetçi ajanları yaşadıkları köylerden, şehirlerden memnun olmayıp ayrılmak isteyenler başka yerlere gönderildiler”*²³ der. Bunun yanısıra küstahça şu şekilde devam eder: *“Sadece kardeşlerimiz, kızkardeşlerimiz, yabancı istilacılar (Türkler) tarafından karanlıkta bırakılan milli benliklerine dönüyorlar.”*²⁴ Bu açıklamalar, olayları bizzat yaşayan biri olarak bende ezberlenmiş bir monolog çağrışımı yapmaktadır. Söz konusu süreçte (1985-1989), 26-30 yaşlarındayım, Pravadi şehrinde lise öğretmeni olarak görev yapmaktaydım, 1989 Mayıs ayının son günlerinden bir Pazar günü, ders verdiğim Teknik Lisesi parti sekreteri, son derece sakin ve saygılı bir tutumla (kadın bir meslektaşım) İlçe Parti Başkanı'nın emri üzerine beni evimden arabasıyla alıp Parti'nin Merkez Binası'na götürdü. Parti Başkanının ağızından Politbüro üyesi Stanko Todorov'un beyanlarına benzer suçlamalar ve tehditler duydum. Nihayetinde, söz konusu *“milli benliği”* kabul etmeyenlere turist

²³ Şimşir, *a.g.e.*, s. 498.

²⁴ Aynı yer.

pasaportu verileceğini ve Türkiye'ye gönderileceklerini belirtti. Böylece 1989 yılı Mayıs ayında, Bulgar gazetecilerinin deyişiyile “*golyamata ekskurziya (büyük gezi)*” başlamış oldu.

3. Türk Gazetecilerin, Yazarların ve Bilim İnsanlarının Yükselen Sesleri

1985 yılının 11 Şubat tarihinde, Zafer Atay *Tercüman* gazetesindeki yazısında şöyle sesleniyor: “*İşin acı tarafı Sofya'nın yaptıkları karşısında başta Türkiye olmak üzere bütün dünyanın seyirci kalmasıdır. Nerede; şu meşhur “Af Örgütü...”, Nerede, “BM İnsan Hakları Komisyonu...”, Nerede “barışçılar“, “çevreciler”, “sosyalist aydınlar”, “gerçek demokratlar”, şunlar, bunlar...’*”²⁵

Türkiye’de Göçmen dernekleri dışında aydınların, bilim insanlarının da desteğini yine Bilal Şimşir’in değerli çalışmasından öğreniyoruz. 30 Ocak 1985 tarihli *Tercüman* gazetesinde yer alan yazıda soydaşlarına bu zor günlerinde destek amacıyla “*Bulgaristan Türklerin meselelerini anlatan İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Ahmet Merdivenci de, TRT’in Bulgaristan’da yaşayan Türklere yönelik yayın yapmasını teklif etti.*”²⁶

Şimşir’in derleme kitabında yer alan *Cumhuriyet* gazetesinin 9 Şubat 1985 tarihli, ***AÜ: Bulgaristan, Türklere Azınlık Statüsü Anlaşmasını Uygulamıyor*** başlıklı yazıda, Ankara Üniversitesi’nin söz konusu dönemde Rektörü olan Prof. Dr. Tarık Somer’in imzası ile Ankara Üniversitesi

²⁵ Şimşir, *a.g.e.*, s. 169.

²⁶ Şimşir, *a.g.e.*, s. 103.

Senatosu'nun dünya kamuoyuna yaptığı duyurusundan, önemli bölümler yer almaktadır. Duyuruda şu ifadeler dikkat çekmektedir:

‘‘Bulgaristan’daki Türkler, uluslararası hukuk kuralları ve iki ülke arasında mevcut anlaşmalar uyarınca azınlık statüsündedir. Buna rağmen Bulgaristan 1946’dan sonra, bu anlaşmaları, uygulamamak hususunda ısrar etmektedir. Bulgaristan’ın Türk azınlığına karşı sistemli bir şekilde hareket ettiği, Türkleri en ağır işlerde çalıştırdığı, idareci kadrolarda ve orduda Türk soyundan gelenlere görev vermediği yakinen bilinmektedir. [...] Türkiye, Bulgaristan’daki Türk azınlığın bugün karşılaştığı baskı, şiddet ve katliam haberlerinden büyük endişe duymaktadır.’’²⁷

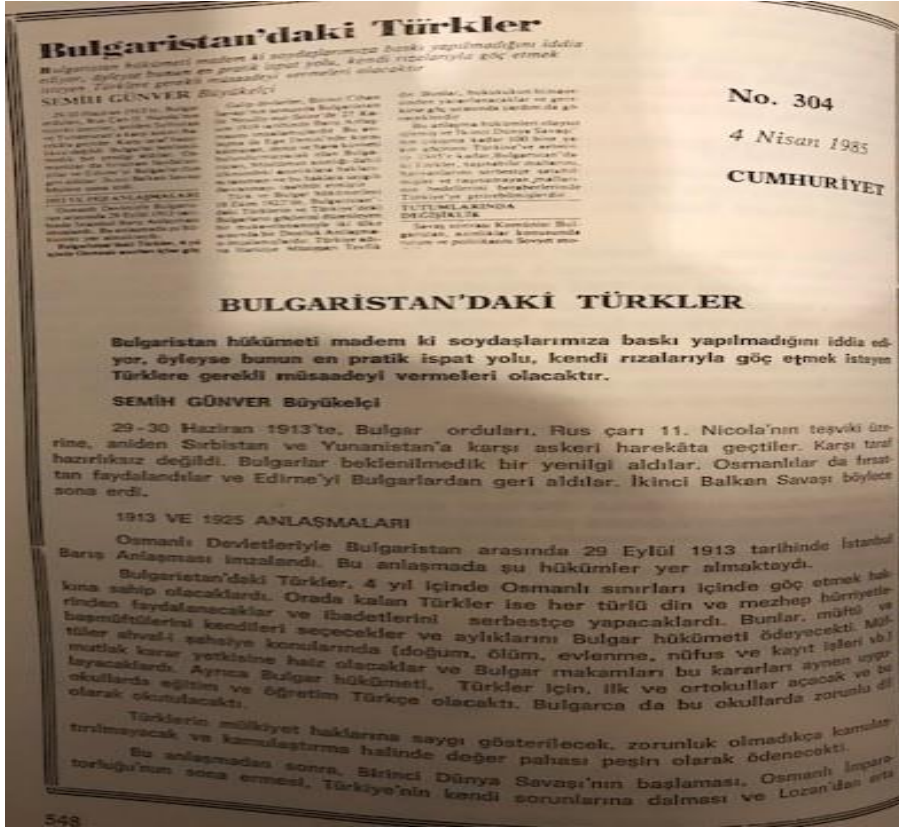
Tercüman gazetesi yazarı Kemal Önder, birçok yazarla görüşerek Bulgaristan’daki zulümle ilgili görüşlerini alır ve gazetenin 22 Mart 1985 tarihli sayısında bu görüşlere yer verir. Örneğin, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *‘‘Bulgarların savunmasız, masum insanlara karşı uyguladığı ve sürdürdüğü bu baskı ve zulüm hem insanlık dışıdır, hem de milletlerarası hukuk kurallarına ve anlaşmalara karşıdır. Meselenin özü budur. Başka söylenecek söz bulamıyorum’’*²⁸ der. Mümtaz Soysal konuya ilişkin tavrını şu sözlerle ifade eder:

‘‘Bulgaristan’da Türklere yapılan baskıların en dikkat çeken yönü ad değiştirmedir. Eğer bunu böyle kabul edersek insan kişiliğinin temel unsuru olan adın değiştirilmesi konusu hangi uygulama ile olursa olsun elbette ki insanlığa sığmaz. Bulgarların bu konuda bugüne kadar attıkları

²⁷ Şimşir, a.g.e., s. 181.

²⁸ Şimşir, a.g.e., s. 437.

büyük yanlış adımlardan dönmeleri beklemek ve bu konuda onlara karşı tavır koymak insanlığın bir görevidir.”²⁹

Şekil 2. B. Şimşir'in derlediği **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri** kitabından bir sayfa.

²⁹ Aynı yer.

Aziz Nesin, Demirtaş Ceyhun, Uğur Mumcu gibi yazarlar da Bulgaristan'daki yönetimi ve “*insanlığa sığamayan bu tutumu*” kınamaktadırlar. Tarık Buğra düşüncelerini dile getirirken, “*Ben, Bulgaristan'daki soydaşlarımıza Bulgar hükümetinin uyguladığı baskı ve zulüm kadar, Türkiye'deki çok duyarlı aydınların suskunluğuna da üzülüyorum*”³⁰ der.

Bulgaristan'da Türk aydınları susturuldu, duruma direnenler cezaevlerine, sürgüne gönderildi. Türk asıllı aydınların arasında “*Soya Dönüş*” projesinin ideolojik altyapısını hazırlayanların danışmanı, Bulgarlaştırma sürecine tam destek veren şair ve “*Birliğimiz (Edinenieto)*” kitabın yazarı Şükrü Tahirov da yer almaktadır. Ahmet Merdivenci *Unutulmayacakların Destanı* adlı kitabında Bulgaristan'daki soydaşlarını şu sözlerle cesaretlendirir: “*Bulgarya'daki Türk kardeşim, seni sindirilmekten kurtarmak isteyen Türk kardeşlerine inan, onlara güven! Türk olduğunu ve Türklüğünü unutma!!!*”³¹ Merdivenci, Şükrü Tahirov'a ise ihanetini açıkça şu sözlerle yüzüne vurur:

“*Senin için o melunun “Birliğimiz (Edinenieto)” kitabında yazılanlar tarihsel gerçekleri tahrif etmektir, yalandır, uydurmadır. Sen bu olayların içinden geldin, o dönemleri yaşadın. İşte bunun için bu gibi davranışların hainlik olduğunu çok iyi biliyorsun. Bildiğin gerçekleri çocuklarına açıkça anlat, onlar da gerçekleri öğrensinler, bilsinler. O kitapta*

³⁰ Aynı yer.

³¹ Merdivenci, *a.g.e.*, s. 3-4-5. Ayrıca bu konuda bkz: Zeynep Zafer-Vihren Çernokojev, *Kogato mi otneha imeto, Antologiya, İzdatelstvo İztok-Zapad*, 2015, ss. 338-339.

*çiziktirilmiş olan o yalan ve saçma görüşler kesinlikle gerçek dışıdır
[...]*³²

A.Merdivenci bu hain yazarın gerçekleri saptırarak, menfat peşinde olduğunu vurgular. Türk halkına ihanetin arkasında kişisel çıkarlarının olduğunu açıklar. “*Bu kitabın sahibi Şükrü Tahirov adındaki zavallı hain şimdi Bulgar olma hastalığına tutulmuş ve adını Orlin Tihomirov Zagorov diye değiştirmiş ve doğduğu köy olan Otlukköy’den (Senovo, Razgrad ili) 1986 yılında sobranyaya mebus “seçilmiştir”*”.³³

Bulgaristan’ın Razgrad (Hezargrad) kentinde 1915 yılında doğan araştırmacı-yazar, kütüphaneci, çevirmen M.Türker Acaroğlu da Bulgaristan’da 1985-1989 yılları arasında yaşananlara karşı gösterdiği duyarlılığıyla örnek olan kişilerdendir. 1931 yılında ailesiyle anayurda gelen Acaroğlu, Balıkesir Necati Bey Erkek Öğretmen Okulu ve daha sonra da Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü’nün Edebiyat bölümünü bitirip (1940) Türkçe öğretmeni olur. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Kütüphanecilik kurslarına devam eder. Milli Kütüphane’nin kuruluşunda çalışır. Hükümetçe Fransa’ya kütüphanecilik öğrenimine (1950) gönderilir. Paris Dokümantasyon Enstitüsü’nde Yüksek Kütüphanecilik Okulu’nda tahsiline devam eder. Sorbonne Üniversitesi’nde Fransız uygarlığı kurslarını izleme fırsatı bulur. Paris’te “Bibliothèque Nationale”de (Milli Kütüphane) staj yapar. Yurda döndükten sonra Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü’ne atanır, emekli olana kadar bu görevde çalışır. M. Türker Acaroğlu’nun çeşitli dergi ve gazetelerde

³² Merdivenci, *a.g.e.*, s. 5.

³³ Aynı yer.

makaleleri, kitap tanıtma yazıları bulunmaktadır. Çoğu Bulgarca'dan olmak üzere çeviriler yapmıştır. Kütüphaneci ve belgebilim uzmanı olarak tanınmakta olup *Çocuk Şiirleri Antolojisi* (1944), *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası* (Adnan Ötügen'le, 1946), *Şairler ve Yazarlar, Edebi Eserler Sözlüğü* (1965), *Bulgar Hikayeleri Antolojisi, Türk Halkbilgisi ve Halk Edebiyatı Üzerine Seçme Yayınlar KAYNAKÇASI* (Fitrat Halk Ozanları ve Destanları Kaynakçası (Fitrat Ozan'la 1978), *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası* (2 Cilt, 1981), *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu* (1988), *Bulgaristan'da 120 yıllık Türk Gazeteciliği 1865 – 1985* kitapların yazarıdır. Yaptığı bu denli önemli, kapsamlı ve karşılaştırmalı çalışmalarından dolayı 1984 yılında Bulgaristan'ın en yüksek nişanlarından biri olan “Bulgaristan 1300 Yaşında” altın madalyasına lâyık görülür. Aralık 1984 yılında ise Bulgaristan İstanbul Başkonsolosluğunda düzenlenen bir törenle kendisine bu madalya takdim edilir. 1985 yılında “Soya Dönüş” projesi uygulanmaya başladığında, Bulgaristan'da Türk halkına yapılan baskıları kınayan, “*Bulgaristan'ın Başkonsolosuna Açık Mektup*”la madalya ve beratını iade eder. Mektupta bilgeliği ve saygısından taviz vermeden şu ifadeleri kullanır:

“Bulgaristan Türklerine “Müslüman Bulgarlar”(!) demek, neye yarar? Sanki eskiden Bulgarca adlar taşıyorlarmış gibi şimdi “gönüllü olarak”(!) Türkçe adlarını bırakıp Bulgarca adlarına döndüklerini söylemek, en azından tarihsel gerçeğe aykırı, gülünç bir şeydir. Bu iddia, kimi kandırabilir? Böyle bir eylemin insanlık tarihinde bir benzeri daha yoktur; çünkü akıl ve mantık dışıdır. Din ve milliyetle ilgili olan bu eylemin, ileride Bulgaristan Türklerinin dinsel-etnik haklarından yoksun bırakılmasına da neden olabilir. Sadık birer Bulgar vatandaşı olan yerli Türkler, daima

kendilerini Osmanlı Türklerinin torunları olarak sayagelmiştir. [...] Türkiye'nin dışarıdaki soydaşlarala ilgilenmesi, yabancı ülkelerin içişlerine karışmak anlamına gelmez. Evet, Bulgaristan, artık yüzyıla aşkın bir süreden beri Türkiye'nin "vilayeti" değildir; Türkiye Cumhuriyeti Halifeliği de kaldırılmıştır, ama Müslüman Bulgaristan Türkleriyle ilgilenmek hakkını ona ikili ve uluslararası antlaşmalar vermektedir. [...]. Barışa ve insanlığa hizmet, böyle olmaz.'³⁴

Şekil 3. M.Türker Acaroğlu'nun (1915-2016) *Bulgaristan Türkleri* adlı kitabı.

Sonuç

Bir çalışma, yaşanmışlıklarla doluyorsa eğer, sonuç kısmı, en zor kısmı olur. 1985-1989 yıllarında Bulgaristan'daki olaylar söz konusu olunca o "büyük

³⁴ M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar -II-*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, İstanbul, s. 11-12.

geziye!” çıktığımızda, iki ve altı yaşındaki kızlarımın bakışları canlanıyor gözlerimin önümde. Yıllar sonra, yirmili yaşlarına geldiğinde bana o günlere değin duygularımı bir yazıyla anlatan kızım Arzu’nun itirafları: “*Bir sınırdan ötekine ilk geçişi altı yaşında küçük bir çocukken, heyecan ve hüznün her ikisini çok derinden duyan gözleri dolu dolu bir insan kafilesiyle birlikte yaşadım. “Toprak “ değerli bir şey olmalı diye düşündü kız çocuğu, “Şükür anavatandayız!” diye ağlaşıp dudaklarını, alınlarını yerle birleştiren yaşlılar gördüğünde. Aradan yirmi yıla yakın zaman geçti... Bir kez daha “Toprak, neyi ifade eder gerçekten?” diye düşündüm. Artık, yoldaşlık ettiğimiz o yaşlı insanların doğdukları evleri, hayatlarını arkalarında bırakırken bir avuç toprağı mendillerine sarıp yeni vatanlarına öyle göçebildiklerini biliyordum. Durumlardan biri kökünden çekilmiş çiçeğin, ona ömür sağlamış, ruh vermiş yanını bırakamaması gibi; öteki ise yeniden kök salıp tutunabilmeğe beslenen umut. Benim küçük pembe çiçekler açtığım topraklar, Bulgaristan’ın taze - yeşil rengi ovaları. Ne kadar uzun, uzak kalırsam kalayım oranın havasını tekrar kokladığımda içimin titremesi bundandır. Kabul etmeyi istemeyenler mutlaka var ama yüzyıllarca bir arada tutulan cevherlerin birbirine kaynamaya mahkûm olması gibi, Balkanlar’da yaşayan tüm ırklar özlerinin birbirine kaynamış olması gerçeğini yaşarlar. Özlerden gelen güzellikler hep aynı ırmağa dökülür; bu öyle bereketli akan bir su ki siyasi oyunlar, zaman zaman kabartılan aşırı milliyetçi damarlar, manipülasyon ürünü acı sözler ve ne yazık ki engellenememiş cana kıyımlar, akışına set vuramaz. Aynı ırkın mensubu insanlar yan yana yaşamayı ve omuz omuza çalışmayı öğrenirken, aynı türküye söz de dizerler ve birlikte söylemeyi severler zamanla. **Rumeli**, o birlikte yazılıp söylenmiş içli türkü gibi geliyor bana...”*

Kaynakça

- ACAROĞLU M. Türker, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar -II-*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, İstanbul.
- AYTAŞ Nazlı, *Ahmet Şerif Şerefli'nin Hayatı, Eserleri ve Şiirlerinin İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), 2018
[http://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/1/2805/0149254.pdf?sequence=1&isAllowed=y\(12.10.2019\)](http://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/1/2805/0149254.pdf?sequence=1&isAllowed=y(12.10.2019))
- SIRRI, Levend Ağâh, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (3. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, 347.
- MERDİVENÇİ, Ahmet, *Unutulmayacakların Destanı 2. Kitap Bulgarya'da Türklerin Öğretim ve Eğitim Savaşımı*, İstanbul, Erenler Matbaası, 1987.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değiştirme Sorunu Ocak-Nisan 1985*, Başbakanlık Basın -Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985.
- YENİSOY (SÜLEYMANOĞLU), Hayriye, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları", *Bilig-3/Güz'96*, s.14.
[https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234751\(16.09.2019\)](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234751(16.09.2019)).
- ЗАФЕР, Зейнеп- Вихрен ЧЕРНОКОЖЕВ, *Когато ми отнеха името [Zafer Zeynep-Vihren Çernokojev, Kogato mi otneha imeto/Adımı Elimden Aldıkları Gün Antologiya]*, İzdatelstvo İztok-Zapad, 2015.
[https://e-vestnik.bg/8496/kak-edna-balgaro-turska-svatba-okarvavi-ruse-predi-100-g/\(29.05.2019\)](https://e-vestnik.bg/8496/kak-edna-balgaro-turska-svatba-okarvavi-ruse-predi-100-g/(29.05.2019))

BULGARİSTAN'DA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

İsa CEBECİ*

Giriş

Dil, bir milleti ayakta tutan kültür unsurlarının başında gelir. Bu hususun önemi başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere birçok devlet, bilim ve kültür adamı tarafından da belirtilmiştir. Atatürk şöyle der: *“Türk demek, dil demektir. Millet olmanın en belirgin niteliklerinden biri dildir.”* O nedenle işgalci ve sömürgeci devletler, üzerinde hâkimiyet kurdukları halkları fizikî olarak yok etmektense dillerini ve kültürlerini unutturarak kimliklerini değiştirmeyi yeğlemişlerdir. Dilini unutan bir halk sözlü edebiyatından ve kültüründen de kopar. Bunu iyi bilen emperyalist güçler, sömürdükleri bir halkı eritmek için dilinden ve dininden uzaklaştırarak işe başlarlar. Geçen asırda bağımsızlıklarına kavuşan bazı Asya ve Afrika halkları buna en bariz örneklerdir. İmparatorluklar arasında bir tek Osmanlı devletinin bu yolu izlemediğine tanık oluyoruz. Aynı kategoride olmasına rağmen Osmanlı ülkesinin bünyesinde yaşamış olan hiçbir halk etnik özelliklerini unutmamış veya asimile olmamıştır¹. Ancak Rusların Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlar sonucunda bağımsızlığını elde eden Bulgar Devleti, Bulgaristan'da azınlık durumuna düşürülen Türkleri bazen etnik temizlik (göçler) bazen kültürel asimilasyon yoluyla çok kısa bir zaman içinde tarihten silme yolunu seçmiştir. Bu amaç doğrultusundaki çalışmalar Bulgaristan'daki siyasal durumlara göre bazen baskı halini almış, bazen de iki halk arasında gereksiz gerginliklere sebep olmuştur. Geleceğini güvenli görmeyen Türk asıllılar, dillerini, dinlerini ve kimliklerini korumak için kurtuluşu “anavatan” dedikleri Türkiye’de ve Anadolu’da aramışlardır.

Bizim araştırmamız, ağırlıklı olarak totaliter rejim sonrasına yönelik olduğu için 1878-1908, 1908-1944 ile 1944-1989 dönemlerine daha az değinmeye dikkat edeceğiz. Ancak eğitim hayatımız, gençliğimiz ve bilinçli çalışma hayatımız, yukarıda anılan son dönemde geçtiği için zaman zaman diğer dönemlerden de örnekler sunmamız kaçınılmazdır. Bizim kuşağımız (kırklılar kuşağı) tamamen komünist iktidarı şartlarında eğitim yapmış ve eğitim dili olan resmî Bulgar dilini kullanmıştır. Türk azınlığının çocukları ilk zamanlarda iki dil ile bilgi edinebiliyorken, zamanla Türkçemizin kullanım

* Emekli Öğretmen

¹Stoyan Dinkov, *“Osmanlı Hiçbir Zaman Bulgaristan’ı Esaret altına almamıştır”*, Kırcaali Haber Gazetesi web Sitesi, 27.04.2016.

alanı daraltıldıkça daraltılmış ve 70'li yılların başında ana dil öğrenimine tamamen son verilmiştir.

1989 Yılı Sonrası Bulgaristan'da Türkçe Öğretimi

Eğitim ve öğretim terimleri üzerinde kısaca durmak isterim zira birçok aydın kişinin bunları karıştırdığı dikkatimi çekiyor. Bilenler bilir ki, eğitim bir ülkenin resmî dili ile yapılır ve kişinin bütünsel gelişimini sağlar. Öğretim ise ayrı bir alan veya konuya dair bilgilenmeyi sağlar ve eğitimin bir parçası olur. O halde Bulgaristan Türklerinin "Türkçe Eğitimi" terimi Bulgar idarî makamlarını ürkütmüştür. Oysa Türklerin istediği resmî dil ile birlikte anadilini de öğrenmektir. Hiç kimse Bulgar dilinin resmiyetini ve Bulgarcanın devlet dili olarak öğrenilmesi gerektiği reddetmiyor. Bu dilin çok iyi öğrenilmesi gereğine candan inanıyor ve katılıyoruz. Burada söz konusu devlet diliyle azınlık dili arasında bir balans sağlamaktır. Ancak Bulgarlar, sürekli kuvvet mevzilerinden hareketle Türkleri eşit haklı partnerler olarak görmek istemiyorlar. Bu yüzden Anayasa önünde eşit hakları olan azınlık mensuplarına yabancı veya 2. sınıf vatandaşlar gözüyle bakılıyor ve en sık verdikleri cevap şu oluyor: Türkçe öğrenmek isteyen Türkiye'ye gitsin!..

Komünist iktidar döneminde yapılan eğitim reformları (1946'da Türk azınlık okullarının devletleştirilmesi) 1958'de Türkçe eğitiminden Bulgarca öğretime geçilmesi yani Türkçe derslerinin haftalık 4 saate indirilmesi, 1969'da Türkçe öğreniminin program dışı bırakılması ve tamamen yasaklanması kararı Türklerin Türkçe konuşma ve yazı dilini unutturmaya yönelik hareketlerdir. Komünist iktidar, ilk zamanlarda Türklerin anadilini kullanarak ideolojik amaçlarını benimseterek, Marksizm ve Leninizm teorilerini daha kısa zamanda Türklerin beynine yerleştirmek istemiştir. Böylece aynı amaç birliği uğrunda ülkedeki farklı millî unsurları kaynaştırmayı düşünmüşlerdir. Bu uğurda başarılı da olmuşlardır. Ancak Türkçe alanının daraltılması ve bir gün tamamen yasaklanması gündemden hiç düşmemiştir. 1969 yılında Türk liselerinde ve ortaokullarında Türkçe öğretimi tamamen yasaklanmıştır. İlkokullarda ise Türkçe öğretim 1974-1975 öğretim yılına kadar sürmüştür.

Bulgar komünistleri Türk dilini unutturmak, Türklere komünizm terbiyesi vermenin de ötesinde Müslüman Türklerinin sadece bir komünist olarak değil, bir ateist Bulgar gibi düşünüp davranmasını, kendi geleneklerinden kopup Bulgar geleneklerini ve hayat tarzını benimsemesini istemişlerdir. Türkleri kimliksizleştirme işine anadil öğretimini ve kullanılmasını yasaklayarak başlamışlardır. Açık açık kendi yazdıkları anayasayı ihlâl etmişler ve bu ihlâl devletın güvenlik güçlerini dahi alet etmişlerdir. İdeoloji ve propaganda ile yapamadıklarını, baskı ve tehdit ile cesur davrananları da hapsilere ve kamplara atarak başarmaya çalışmışlardır. 1984 yılında başlayan zorla ad ve kimlik değiştirme olayları Türklerin eğitim ve öğretimini altüst etmiştir. Baskı

olayları 1989 yılının 9 Kasım'ında Todor Jivkov'un tahttan indirilişine kadar devam etmiştir ve bu baskı yıllarında Türkçe öğretimi diye bir süreç kalmamıştır. 1989-1990 yılları yoğun göç yıllarıdır. O yıllarda normal bir eğitim-öğretim faaliyetinden söz edemeyiz. Çok sayıda öğrenci ve öğretmen de göç etmiştir.

Ancak 1991 yılında, daha önce çökmüş olan devleti yeniden yapılandırmaya başlayan Bulgaristan'da yeni parlamento oluşturulmuş (Büyük Millet Meclisi-BMM) ve yeni anayasa kabul edilmiştir. Yeni eğitim sisteminin hedefleri ve içeriği bu anayasada belirtilmiştir. Aynı yıl Filip Dimitrov hükümeti bir kararname ile Bulgar soyundan olmayan çocukların Belediye Okullarında anadili derslerini seçmeli olarak öğrenmelerini karara bağlamıştır.² Oysa komünist dönemde bile anadili öğretimi zorunlu olup ilkokul, ortaokul ve liselerde gerçekleştiriliyordu. Bu kararname ile Yeni Anayasa ve 1991 yılında BMM'nin kabul ettiği Bulgaristan Eğitim Kanununa uygun olarak azınlık çocuklarının anadili öğrenmesine 1996 yılına kadar devam edilmiştir. Azınlıkların kendi dillerinde öğretim yapmaları Yeni Anayasanın 36. maddesinde düzenlenmiştir. Bu madde üç fıkradan oluşur. Birincisinde Bulgar dilinde eğitim yapmak ve Bulgarca'yı kullanmak hak ve görev ilân edilmiştir. İkinci fıkrada ana dili Bulgarca olmayan azınlık öğrencilerine kendi dillerinde öğrenim yapmak ve onu serbest olarak kullanma hakkı tanınmıştır. Üçüncü fıkrada Bulgarcanın resmî dil olduğu ve öğrenilmesinin zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Azınlık çocuklarının anadili ile öğretim yapmasını düzenleyen belgeler arasında yine 1991 yılında BMM tarafından kabul edilen Halk Eğitimi Yasası da vardır. Bu yasanın 8. maddesine göre anadilleri Bulgarca olmayan öğrencilerin Bulgarca'yı zarurî olarak öğrenmekten başka kendi anadillerini devlet okulları dışında (yani Belediye Okullarında) yapabilecekleri öngörülmüştür.³

Eğitim konusunda demokrasiye geçiş işte 1991/1992 eğitim-öğretim yılında başlamıştır. Ancak Türkçe öğretimi için gerekli şartlar henüz sağlanamamıştır. Her şeyden önce Türkçe ders kitapları yoktur. Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenleri son derece yetersizdir. Bulgaristan üniversite ve yüksekokullarında çalışmış olan Türk Dili uzmanlarının (İbrahim Tatarlı, Mehmet Beytullah, Adile Mirkova, Muharrem Tahsin, Kâzım Memiş, İsmail Çavuş, Resmi Şerif, Haşim Akif) oluşturduğu grup tarafından bir ANADİLİ

² Postanovlenie na MC na R.B. No 232 (DV, sayı 102, 1991.)

³ İbrahim Tatarlı, "Bulgaristan'da Türk Dili Eğitimi ve Uygulamadaki Anayasal ve Yasal Konumu." *Sbornik studii "Pravata na Çoveka, Natsiite i na Maltsinstvata*, Sofiya 2009, ss. 233-237.

OKUMA KİTABI ve İlkokul 2-3-4-5. sınıflar için Türkçe ders kitapları hazırlanmıştır. Bunların çok az bir kısmı Bulgaristan'da basıldığı halde yaklaşık 400.000 adedi Türkiye'de basılmış ve iki tıra yüklenip Bulgaristan Eğitim bakanlığı başmüfettişi Kâzım Memiş gözetiminde Bulgaristan'a götürülmüştür. Tırların biri Güney Bulgaristan'daki Türk çocuklarına diğeri de Kuzey Bulgaristan'dakilere dağıtılmıştır.⁴ Bu yıllarda bütün bu kitap tedarik etme organizasyonunun gerçekleşmesinde Bulgar parlamentosuna HÖH'ten milletvekili seçilen hocamız Mehmet Beytullov'un büyük katkısı olmuştur.

Zorunlu göçle Bulgaristan Türk azınlığının 10 binin üzerinde aydın kaybettiğini belirtmek gerekir. Göçten asıl zararı Bulgar Devleti ve Bulgaristan halkı görmüştür. Ekonomi tamamen dibe vurmuş, halk fakirlik ve sefaletle düşmüştür. Türkiye'yi zora sokmaya çalışan Todor Jivkov guruğu Zorunlu Göç sonrasında hata ettiğini anlamış fakat rejimin de çökmesine sebep olmuştur. Oluşan yeni şartlarda çalışan siyasetçiler, Bulgaristan AB'ye girmesine rağmen ülkeyi hala düze çıkaramamışlardır. Uzunca bir süre devam eden bu toparlanma dönemine Demokrasiye Geçiş Dönemi denmiştir. Bu dönemin ilk 5 yılında Türk çocukları, 1991 Hükümet kararnamesine ve 1991 Anayasası hükümlerine ve aynı yıl kabul edilen Halk Eğitimi Yasasına göre okullarda anadili öğretimine katılmışlardır. Türk çocuklarının anadili öğretimine katılmaları konusunda Kırcaali, Şumnu, Rusçuk, Burgas, Varna, Dobriç, Silistre illerine atanan Türkçe müfettişlerinin de büyük katkıları olmuştur.

1992 yılında okullara kaydolan Türk soylu öğrenci sayısı 114 bine ulaşmışken sonraki yıllarda düşüşe geçmiştir. Şöyle ki 2015 yılında Türk köylerinde Türkçe dersine devam eden öğrenci kalmamıştır. Oysa 90'lı yıllarda Silistre ve Dobriç illerinde Türkçe müfettişliği yapmış olan Dulovo'lu şairimiz Ali Bayram, demokrasiye samimiyetle inanmış bir kişi olarak Türkçe anadilinin okul programlarında yer almasına candan sevinmiş ve **“Türkçe Dersi”** başlığını verdiği bir şiir yazmıştı:

⁴Menent Şükrieva, *Şumnu Üniversitesinde Türk Filolojisinin Açılmasına Vesile olup Kuruculuğunu Yapan Mehmet Beytullah*. (Şumen “Episkop Konstantin Preslavski” Üniversitesinde “Türk Filolojisi” Bölümünün Açılışının 25. Yılına Adanan Uluslararası Konferansta Sunulan Bildiri), 2018, Şumen.

TÜRKÇE DERSİ

*Bugün Türkçe dersine
Hoş geldiniz çocuklar
Dünya döndü tersine
Her şeye hakkımız var*

*Geçti artık yirmi sene
Dilimizden yoksun kaldık
Kavuştuk Türkçe dersine
Hakkımızı geri aldık*

*Türkçe dersine girince
Bizim oldu dünya sanki
Kalbim dar geldi sevince
Bu bir güzel rüya sanki*

*Seni pek çok özlemiştik
Zor dayandık hasretine
Sevgimizi gizlemiştik
Çok şükür kavuştuk yine*

*Ana dilim Türkçem benim
Emellerim yüce benim
Okuyoruz Türkçe bugün
Bizim için en mutlu gün!⁵
1991*

Şair Ali Bayram sadece Türkçe öğretiminin yeniden başlamasına değil, demokrasinin gelmesi ve yerleşmesine de çok sevinmiş, çok umutlanmıştı. Ancak ekonomik şartların bir türlü ıslah edilememesi, milletin sefalete düşüşü onu hayal kırıklığına uğratmıştı. Son Bulgaristan Anayasasının kabulünden (1991) ve aynı yıla ait Bakanlar Kurulu Kararnamesi şartlarında yapılan eğitim ve öğretimin iyi sonuç vermediğini gören Şumnulu Türkolog ve milletvekili Mehmet Beytullah'ın girişimiyle 1996 yılında mevcut Halk Eğitimi Kanununu değiştirmek ve tamamlamak için HÖH adına yeni bir

⁵Ali A. Bayram, "YAPRAK DÖKÜMÜ,2006, Razgrat, s.114.

Kanun tasarısını 37. Millet Meclisine sunulmuştur (1996).⁶ Bu tasarının altında 13 HÖH milletvekilinin imzalarını görüyoruz. Bu kanun tasarısının amacı mevcut Halk Eğitimi Yasasındaki 8. maddenin 2. fıkrasının ayrımcı karakterini bertaraf etmek, Bulgar soyundan olmayan öğrencileri normal eğitim şartlarına kavuşturmak, Bulgarca ile birlikte anadilini iyi öğrenmelerini sağlamaktır. Belgede Türk azınlık okullarının kısaca bir tarihçesi verilmekte, anadili Türkçenin okullarda ve toplumsal yerlerde kullanım alanının kasten daraltıldığı ve böylece asimilasyona sebep olunduğu vurgulanmaktadır. Türk azınlığının resmî dil olan Bulgarcaya karşı olunmadığı, onu öğrenmek gerektiğine gönülden inanıldığı anlatılmakta lâkin anadili Türkçenin Bulgarca ile Bulgarcanın da Türkçe ile karşılaştırılarak mukayeseli bir şekilde öğretilmesi her iki dilin de daha kaliteli bir şekilde öğrenilmesi için zaruri olduğu savunulmaktadır. Her iki dilin alışılmış ve kopuk biçimde öğretilmesinin, iyi sonuçlar vermediğine dikkat çekilmektedir. 8. maddenin ikinci fıkrasına şöyle bir ilâve önerilmiştir. Bulgar soyundan olmayan toplulukların çocukları kendi anadillerini zorunlu olarak öğrenmeleri ve Bulgar dili için kaç saat ayrılmışsa anadilinde öğretim için de o kadar saat ayrılması istenmektedir.

Bulgaristan'ın önde gelen aydınlarından Prof. Dr. İbrahim Tatarlı, "*Bulgaristan Türklerinin Öğretim Davası*" adlı makalesinde Anayasada bazı etnik hakların tanındığını fakat parlamentoda aşırı ekstremist güçlerin çoğunluğu ile oylanana Yeni Anayasanın hiçbir yerinde etnik, dil, din ve kültürel azınlıklardan söz edilmemektedir diye yazıyor.⁷ HÖH'ün sürekli direnmesi sonunda belediye okullarında önce 2-7. sonra da 1- 8. sınıflarda haftada 4 saat Türk Dili ve Edebiyatı okunması kabul edilmiştir. Önceleri bu dersler serbest seçmeliyken program dışında okutuluyordu. Sonra zorunlu seçmeli rejime geçilmiş, haftalık programa dâhil edilmiştir.⁸

Bu dönemde din eğitiminde de önemli gelişmeler olmuştur. Bunların başında Şumnu, Rusçuk, Mestanlı'da ilâhiyat liseleri (İmam-Hatip Okulları) açılmıştır. Sofya'da ise yarı yüksek (1990) Enstitüsü açılmış ve ertesi sene Yüksek İslam Enstitüsüne dönüştürülmüştür. O yıllarda her yıl HÖH girişimiyle Türkiye'ye burslu olarak çeşitli üniversitelere 100 öğrenci gönderilmiştir. Türk dili öğretmenleri yetiştirmek için Sofya Üniversitesinde

⁶Mehmet Beytullah, *Proektozakon za izmenenie i dopalnenie na Zakona za Narodna Prosveta ot 1991 g.* Narodno Sabranie na RB, No: 50-01-312/18.12.1996 g.

⁷ Yeni Anayasaya 4 defa düzeltme ve ilave yapılmış ve azınlıklardan bahsedilmiştir. Ancak Millî azınlık konusu es geçilmiştir.

⁸ İbrahim Tatarlı, *Bulgaristan Türklerinin Öğretim Davası*, Kaynak Dergisi, S.-2, Yıl-2, s.4., Sofya

Doğu Dilleri ve Kùltürleri Merkezinde Türkoloji Kürsüsünde, Filibe “Paisiy Hilendarski” Üniversitesi Kırcaali yerleşkesinde ve Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenleri yetiştirilmektedir.⁹ Bu şubelere muntazam ve gıyabi öğrenim görmek için 500 civarında Türk genci kabul edilmiştir. Böylece oldukça kısa bir zamanda Türk dili öğretimi için ihtiyaç duyulan öğretmen kadrosu sorunu da çözüme kavuşturulmuştur. 1999-2000 öğretim yılında Türkçe öğretiminin gerçekleştirilmesi için 695 Türkçe öğretmeni görevlendirilmiştir. Bu öğretmenlere metodik yardım sağlamak için Türkiye üniversitelerinden öğretim üyelerinin iştirakiyle kurslar düzenlenmiş, yaz aylarında ise bir grup Türkçe öğretmeni Türkiye’de düzenlenen kurslara gönderilmiştir.¹⁰ Gösterilen bunca çaba ve aşılın bunca zorluklardan sonra Bulgaristan’ın AB’ye kabul edilmesiyle anadili öğretiminden soğuma ve çekilme başlamıştır. Yıldan yıla öğrencilerin sayısı azalmıştır. Elbette bu negatif gelişmelerin sebepleri vardır. Onları araştırmak ve irdellemek Türkçe öğretmenlerinin ve öğrenci velilerinin görevidir. Bizim müşahede ve velilerden aldığımız bilgilere göre Türkçe anadiline ilginin azalması şu sebeplere dayanır:

1. Organizasyon Hataları: Türkçe dersleri genelde günlük programın son saatlerinde gerçekleşmektedir. O saatlerde diğer öğrenciler estetik ve beden eğitimi dersleri yapmaktadır. Özellikle beden eğitimi derslerinde diğer öğrencilerin okul oyun sahasında oyun coşkusuyla oynamaları Türk çocukların dikkatini dağıtmaktadır. Öğle saatlerinde yemek vakti yapılan derslerin kalitesi düşük olmaktadır.
2. Velilerin, çocuklarının Türkçe dersi görmesi için dilekçe yazıp okul idaresine teslim etmeleri külfet olarak görülmektedir. Derslerin seçmeli olmaları, Türkçe öğretiminin önemli olmadığına dair bir kanının doğmasına neden olmaktadır. Türkçe dersi notlarının üst derecedeki okullara girerken dikkate alınmaması da Türkçe dersinin küçümsenmesine sebep olmaktadır.
3. 2007 yılında Bulgaristan’ın AB’ye girmesi, veliler arasında tereddüt yaratmakta, Türkçe yerine yabancı dil öğrenilmesi fikri ön plana geçmektedir. Onlara göre Türkçe ile vakit kaybetmek yerine Bulgarca’yı ve bir Avrupa dilini iyi öğrenmek çocuklarının hayata hazırlanmaları yönünden daha önemlidir.

⁹ Aynı eser, s.-4.

¹⁰Hüseyin Memişoğlu, “Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitimi Tarihi” ss.264-267, 2002/ Ankara.

Sonuç

Serbest seçmeli olarak Türkçe öğretme seferberliğinin fiyasko ile sonuçlanması, Bulgaristan'daki Türk asıllı siyasetçilerin Bulgar parlamentosunda Türkçe azınlık dilinin zorunlu olarak okullarda öğretilmesi konusunu gündeme getirmelerine sebep olmuştur. Ancak Bulgar parlamenterler böyle bir çözüme asla sıcak bakmamakta, kendi öz vatandaşları olan Türklerin vatandaşlık haklarını kullanmalarına fırsat vermemektedirler. Bu durumda DOST partisi Türk toplumunun bir "Millî Azınlık" olduğunu kabul ettirmek için kampanya başlatmıştır. Bu şekilde Türkçe öğretimi sorununun da çözüleceği umulmaktadır.

Kaynakça

- ALAGÖZ, Sabri, *Kogato Nadejdite Umiraha*, Sofiya, 2013.
- BAYRAM, Ali, *Yaprak Dökümü*, Razgrat, 2006.
- BEYTULLAH, Mehmet: "*Proekto-zakon za izmenenie i dopalnenie na Zakona za Narodna prosveta ot 1991g.*", VNS ne RB, No: 50-01-312/ 18.12.1996.
- CEBECİ, Ahmet, "Bulgaristan'da Türkçe Eğitimi" ss. 12-17, (Ramis Serbes'in *Razgrat Pedagoji Okulu*, İstanbul 2017, kitabında giriş makalesidir.)
- ÇAVUŞEV, İsmail A., "Pratikte Türkçe Öğretiminin Durumu Üstüne Bazı Düşünceler.", *Türkçe'nin Dünü, Bugünü ve Yarını* (Şumnu'da 2003 Yılında Yapılan Millî Konferans Bildirileri), Şumnu-2004, ss. 5- 15.
- DİNKOV, Stoyan, *Osmano-Rimska İmperiya, Türkü i Balgari*, Sofiya/2011.
- HACIOĞLU, Hüseyin, Bulgaristan'da Türklerin Eğitimi ve Öğretimi, *Balkan Türklerinin Sesi Dergisi*, Yıl:2, Haziran-Temmuz 1990, ss. 37-41.
- KILIÇ, Osman, *Mukaddimeler, Makaleler, Sunumlar ve Hakkında Yazılanlar*, İstanbul, 2018.
- MEMİŞEV, "Hüseyin, Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi", TC. Kültür Bakanlığı, 2002, Ankara.
- TATARLI, İbrahim T, *İnsan, Ulus ve Azınlıkların Hakları* (Etütler Derlemesi), Sofya-2009, (840 sayfalık bu hacimli kitapta Prof. Dr. İbrahim Tatarlının Bulgarca ve Türkçe olarak yazılmış araştırma ve makaleleri yer almaktadır.)
- RİDVAN, Ömer, "Bulgar Devletinin Türkler Konusundaki Eğitim Politikası" *Kaynak Dergisi*, S. 6-7, Yıl-2, ss. 5-8, Sofya- 2001.
- ŞÜKRİEVA, Menent, *Şumen Üniversitesinde Türk Filolojisinin Açılmasına Vesile Olup Kuruculuğunu Yapanan Mehmet Beytullov*, Şumnu K. Preslavski Üniversitesi Türk Filolojisi Açılışının 25. Yılında Bilimsel Toplantıda Okunan Bildiri. 2018/ Şumen.
- YALIMOV, İbrahim, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim Düzeni", *Ümit Dergisi*, Yıl-3, S.-16-17. Sofya,1998.

2001 SONRASI DÖNEMDE BULGARİSTAN'DAN TÜRK GÖÇLERİNİN ANALİZİ

Kader ÖZLEM*

Giriş

93 Harbi Bulgaristan'daki demografik dengeleri Türk ve Müslümanlar aleyhine değiştirici bir nitelik taşıması nedeniyle Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçlerin dönüm noktasını oluşturmaktadır. Öyle ki 93 Harbi'nin sonucunda imzalanan ve yürürlüğe giren 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Barış Antlaşması itibarıyla Bulgaristan'daki Türkler demografik açıdan ilk kez "azınlık" durumuna düşmüşlerdir.¹ Justin McCarthy'e göre, bu savaşta yerlerinden edilmiş Müslüman² sayısı yaklaşık 1 milyon olurken, bunların 515.000'i sürekli sığınmacı olarak Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki bölgelere ulaşabilmiştir.³

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra Bulgaristan Türklerinin anavatanına göçleri devam etmiştir. İki devlet arasında yapılan antlaşmalarla 1923-1949 yılları arasında Bulgaristan'dan yaklaşık 220.000 Türk anavatanına göç etmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise Türkiye ve Bulgaristan'ın farklı bloklarda yer alması Bulgaristan Türkleri konusunu salt ikili ilişkilerde değil, uluslararası dengelerde kullanılan bir araç haline getirmiştir. Bunun en somut örneği 1950-1951 yıllarında gerçekleşen göçte görülmektedir. Türkiye'nin yıllara yayılmak suretiyle göçmen alma stratejisi bulursa da⁴ 10 Ağustos 1950'de Bulgaristan, Türkiye'ye nota vererek üç ay içerisinde 250.000 Türkü göçmen olarak kabul etmesini istemiştir.⁵ Böylece Bulgar devleti kendi bünyesinde eritemediği Türkleri göçe zorlamıştır.⁶ Türkiye'de ise bu durum, NATO üyeliği için Kore'ye asker gönderilmesi nedeniyle Moskova'nın

* Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, kaderoziem@gmail.com.

¹ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 26.

² Söz konusu dönem itibarıyla Müslüman ve Türk kavramlarının birbirleriyle eş anlamlı olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

³ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, 7. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 109.

⁴ Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, 1983-1985, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 75.

⁵ Sibel Turan, *A Historical Perspective for Turkey-Bulgarian Relations in Terms of Balkan Dimension*, Paradigma, Sofia, 2005, ss. 77-78.

⁶ İbrahim Kamil, *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1989, s.30.

cezalandırma girişimi olarak algılanmıştır.⁷ Söz konusu göç hareketi Türk-Bulgar ilişkilerinde krize neden olurken, 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan toplam 154.393 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.⁸

1950-1951 yıllarındaki göçün ardından Türklerin Türkiye'ye yönelik göçleri durma noktasına gelmiştir. Türkleri göç ettirerek demografik kaygılarını gidermek isteyen Sofya yönetimi, bunun işlevsiz kalmasının ardından politika değişikliğine gitmiştir. Komünist dönemin başlangıcından itibaren Türkleri asimile etmek için yumuşak metotları kullanan ve bunu zamana yayma eğiliminde olan Bulgar karar alıcılar, Aralık 1984'te itibaren kapsamlı bir Bulgarlaştırma politikasına yönelerek Türklerin isimlerini Bulgarca isimlerle değiştirmiştir.⁹ Yaklaşık 5 yıl boyunca devam eden bu politikanın sonucunda Haziran 1989-Mayıs 1990 arası dönemde 212.688'i Türkiye'de ikamet etmek, 133.272'si ise çeşitli gerekçelerle geri dönmek suretiyle toplamda 345.960 Bulgaristan Türkü zorunlu göçle Türkiye'ye gelmiştir.¹⁰ 1989 zorunlu göçünün en önemli özelliği ise o dönem itibarıyla 2. Dünya Savaşı sonrası kıta Avrupası'nda gerçekleşen en büyük kitlesel göç hareketi olmasıdır.

Kasım 1989'da Jivkov rejiminin sona ermesiyle Bulgaristan'da demokrasiye geçilirken, yaşanan yapısal dönüşüme uyum kolay gerçekleşmemiştir. Türklerin göçünün ardından serbest piyasa ekonomisine geçişin de etkisiyle Bulgaristan'ın 1990'lı yıllarda ekonomik krizlerle boğuşması Türk azınlığın turist vizesiyle Türkiye'ye göçlerini tetiklemiştir. 2001 yılına kadar süren göç hareketinin temel özellikleri aile birleşimi niteliğinde olması ve ekonomik gerekçelerden kaynaklanmasıdır. 1991-2001 yılları arası dönemde yapılan göçlere dair net bir sayıya ulaşmak mümkün olmasa da yaklaşık 50.000 Bulgaristan Türkünün Türkiye'ye göç ettiği ileri sürülebilir.

⁷ Bkz. Turan, a.g.e., s. 78, Lütem, a.g.e., s. 76. Hayriye Süleymanoğlu Yenisoğlu ise Moskova'nın söz konusu göç kararını 28 Temmuz 1949'da Moskova'da yapılan Stalin-Çervenkov görüşmesine dayandırmaktadır. Bkz. Hayriye Süleymanoğlu Yenisoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitim Davası (1877-2007)*, BGF Yayınları, Bursa, 2007, s. 31.

⁸ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 246. Lütem, a.g.e., s. 76. Cevat Geray, 1923-1970 yılları arasında Türkiye'ye yapılan göçlerde Bulgaristan göçmenlerinin 387,592 kişi ile % 32'lik bir paya sahip olduğunu aktarmaktadır. Bkz. Cevat Geray, "Türkiyede Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, C. I, Sayı, Aralık 1970, s. 13, Çizelge IV.

⁹ Bkz. Kader Özlem, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, ss. 341-371.

¹⁰ R. Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları ve Sonuçları)*, Ankara, 1990, s.71.

2001 Yılı Sonrası Bulgaristan'dan Türk Göçleri

Çalışmanın referans noktasını oluşturan 2001 yılı sonrası dönemde Bulgaristan'dan Türk göçlerini sayısal profilini tespit edebilmek için demokratik dönemdeki üç nüfus sayımının analizini yapmak gerekmektedir. Kasım 1989'da Jivkov rejiminin sona ermesinin ardından ilk nüfus sayımı 1992 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımından sadece birkaç yıl önce ülkedeki Türklerin etnik kimliklerinin rejim tarafından yok sayıldığı dikkate alındığında, bu nüfus grubunun kendilerini serbestçe Türk olarak beyan ettikleri öngörülebilir. Zira bu dönemde Bulgaristan Türklerinin milliyetçi duyguları artmıştır.¹¹ İkinci nüfus sayımı 2001 yılında yapılırken, sonuncusu ise 2011'de gerçekleştirilmiştir.

Bu süre zarfında gerçekleşen nüfus sayımlarına göre Bulgaristan nüfusu hızlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. Bu azalmada en dikkat çekici olan grup Bulgarlardır. 2011 nüfus sayımı itibarıyla ülke nüfusunun yüzde 84,8'ini oluşturan Bulgar nüfusu hızla yaşlanmakta ve doğum oranı düşük olan bir görüntü vermektedir. Nüfusun azalmasında yurtdışına göç olgusunun da önemli bir payı vardır.¹²

Çalışmanın analiz birimini oluşturan Türk azınlık için iki temel husus dikkate alınmalıdır: Birincisi, 2000'li yıllarla birlikte Bulgaristan Türklerinin nüfus artış hızı azalsa da¹³ bu durum nüfusun bu denli azalmasına neden olan bir etkiye sahip değildir. Aslında çeşitli kaynaklarda Bulgar nüfusunun azalmasına karşın, Türklerin ve Romanların yüksek doğum oranlarına dikkat

¹¹ 19 Mayıs 1989'da Kırcaali'ye bağlı Cebel kasabasında başlamak üzere Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde asimilasyon kampanyası karşıtı gösterilere binlerce kişi katılmıştır. 1989'un yaz aylarından itibaren yüz binlerce Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç ederken, geride kalanlar ise mücadelesini sürdürmüştür. 10 Kasım 1989'da komünist lider Jivkov'a görevinden el çektilmesi ve yerine gelen Mladenov hükümeti Türk azınlığın önde gelen temsilcileriyle görüşüp haklarını iade etme kararı alması Türkleri kısmen memnun etse de ülkedeki milliyetçi çevreler hükümetin kararlarına karşı geniş katılımlı karşı gösteriler düzenlemiştir. Türkler de Bulgar milliyetçisi bu gösterilere tepki olarak karşı gösteriler düzenlerken ülkedeki etnik barış tehdit altına girmiştir. Bkz. "Milliyetçiler Geriliyor", *Milliyet*, 12.01.1990; "Kırcaali Cehennemi", *Milliyet*, 06.01.1990; Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 377-378. Türklerin bu dönemdeki protesto gösterileri için bkz. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri...*, ss. 429-431; Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, ss. 352-353.

¹² R.J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Nuray Ekici, Jeopolitika Yayınları, Bursa, 2007, s. 243.

¹³ Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 279.

çekilmektedir.¹⁴ Ancak belirtildiği üzere Romanların nüfusundaki artış Türkler için geçerli olmayıp Türk nüfusun artış hızı azalma eğilimindedir. İkincisi ülkedeki Türklerin nüfusu gerçeği yansıtmamakta olup bu sayı 1 milyona yakındır.¹⁵ 2011 yılı nüfus sayımında yüzde 8,8'lik payıyla Türklerin nüfusu 588.318 iken, aynı sayımlarda dini açıdan kendini Müslüman kaydettiren sayısı 577.139'dur.¹⁶ Bulgaristan'da (az sayıdaki Gagavuz Türkleri haricinde) Türklerin Müslüman olduğu, Müslüman olan Pomaklara din hanesinde de yer verilmediği ve Roman nüfus grubunun önemli bir bölümünün kendilerini Türk ve Müslüman olarak tanımlamalarının 2011 nüfus sayımında karşılık bulmadığı gibi hususları belirtmek gerekir. Zira bu konudaki eksiklikler Türk nüfus hakkında sağlıklı verilere ulaşılmasını engellemektedir.

Bulgaristan Türklerinin nüfus artış hızının azalmasının önümüzdeki 20-30 yıllık süre zarfında makro sonuçlar yaratacağı açıktır. Bu bağlamda Türklerin demografik geçiş teorisinin üçüncü aşamasına geleceği ve nüfuslarının etnik Bulgarlarla benzerlikler taşıyacağı ileri sürülebilir.¹⁷ Dolayısıyla Bulgaristan Türklerinin nüfusunun azalmasında doğrudan etkili olan husus yurtdışına göçtür. 2011 yılı nüfus verilerinden ortaya çıkan bu durum, 2016'da da aynı eğilimini sürdürmektedir. Özellikle kırsal kesimde yaşayan Türklerin ekonomik gerekçelerle göç etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Kırcaali, Şumnu (Şumen), Hezargrat (Razgrad), Eski Cuma (Tirgovişte) gibi Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerleşim yerlerinden Türk göçlerinin artarak devam etmekte olduğu saha gözlemlerinde de ortaya çıkan realitedir. Dolayısıyla 2001 sonrası dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaşanan göçler büyük ölçüde azalmıştır. Bu durumun oluşmasındaki ana etken 7 Aralık 2000 tarihinde AB tarafından alınan kararla Bulgaristan vatandaşlarının Mayıs 2001'den itibaren geçerli olmak üzere AB sınırları kapsamında serbest dolaşım hakkına sahip olmasıdır. Vize serbestliği Sofya yönetiminin 1997 yılından sonra Avro-Atlantik örgütlere üyelik hedefine

¹⁴ Söz konusu husus, Bulgaristan'ın 2006-2020 yıllarını kapsayan Ulusal Nüfus Strateji belgesinde de ifade edilmiştir. Bkz. "Natsionalna Strategiya za Demografsko Razvitie na Republika Bulgariya (2006g.-2020g.)", *Ministerski Sivetski Portal za Obştestveni Konsultatsi*, s. 7, <http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=603> (e.t. 09.10.2016); Elena Koytcheva – Dimiter Philipov, "Bulgaria: Ethnic Differentials in Rapidly Declining Fertility", *Demographic Research*, Vol. 19, 2008, ss.373-374 ve 393.

¹⁵ Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016, s. 136.

¹⁶ "Prebroyavane 2011 – Okonçatelni Dannii", *Natsionalen Statistişeski İnstitut*, <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf> (e.t. 09.10.2016).

¹⁷ Atasoy, a.g.e., ss. 278-279.

daha güçlü adımlarla yürümesinin bir sonucu olmuştur. AB üyesi olduğu 2007 yılı sonrasında ülkedeki göç eğiliminin arttığı görülmektedir.

Bulgaristan Türklerinin 2001 yılı sonrası dönemde Avrupa'ya göç etme eğilimleri ülkedeki Türk varlığı açısından kritik bir boyut oluşturmuştur. Öyle ki bu göç hareketi 2001 yılından 2016 yılına kadar geçen süre zarfında gittikçe artan bir ivmeye sahiptir. Dolayısıyla Bulgaristan'dan yaşanan Türk göçleri içerisinde 2001 yılı sonrası dönem farklı bir yere sahiptir. Bu farklılık hedef ülke, göç etme gerekçesi, göç süresi, azınlık geleceğinde yaratacağı sonuçlar ve göç eden etnik grupların salt Türkler değil, bütün ülke geneline ilga etmesi gibi bir dizi hususu içermektedir.

İlk olarak hedef ülke bakımından Bulgaristan Türklerinin anavatanı olan Osmanlı Devleti'ne veya ardılı Türkiye'ye yönelik tarihsel göçleri, 2001 sonrası dönemde büyük ölçüde değişmiş ve AB ülkeleri içerisinde Batı Avrupa'ya yönelmiştir. 2001 sonrası Bulgaristan Türklerinin göçlerini önceki dönemlerden ayıran temel özelliklerden biri de göç etme gerekçesidir. 2001 sonrası Bulgaristan'dan Türk göçleri azınlığın geçmişteki göçlerinden oldukça farklı bir karaktere sahiptir. Esasen bu göç hareketinin sayısal ve yapısal farklılığı kadar göçü ortaya çıkaran gerekçeler de önemlidir. 21. yüzyılda Bulgaristan'dan ayrılmalarına sebep olan Türk göçlerinin altyapısını önemli ölçüde ekonomik ve kısmen sosyal-siyasal nedenler oluşturmuştur.

Türk göçlerinde gerekçeler bağlamında en önemli husus olarak ekonomi ön plana çıkmaktadır. Bulgaristan'da genel ekonomik gidişattan duyulan memnuniyetsizliğin yanı sıra Bulgaristan Türkleri arasında yoksulluğun ve işsizliğin yüksek bir ivmede olması bu göç hareketini doğrudan etkilemiştir. Ayrıca Türklerin yoğun olarak yaşadığı Rodoplar ve Deliorman bölgelerinde ekonomik yatırımların ülke geneline kıyasla düşük olması ile Türkiye ve Avrupa'ya giderek yaşam şartlarını iyileştiren göçmenlerin durumu geride kalan soydaşı göç etmeye yönlendirmektedir. Diğer taraftan, Bulgaristan Türklerinin sosyo-kültürel hayatta maruz kaldığı ayrımcılıklar ile azınlık hakları konusunda demokratik dönemde makro kazanımların elde edilememesi göçü teşvik eden bir diğer husus olmuştur. Genel anlamda Bulgaristan halkının özelde Türklerin ülkedeki siyasilere duyduğu güvensizlik de göç nedenleri arasında gösterilmektedir.

Çalışmada ortaya çıkan bulgular kapsamında 2001 sonrası dönemde Bulgaristan'dan 200 binin üzerinde Türk'ün AB ülkelerine göç ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu sayısal değer artma eğiliminde olup Bulgaristan'da Türk varlığı açısından tehdit oluşturmaktadır. Öyle ki Türklerin yoğun olarak yaşadığı kırsal bölgelerde köylerin ıssızlaşmaya başladığı, geride sadece yaşlı nüfusun kalmakta olduğu ve aile birleşimi yoluyla gerçekleşen göçlerle birlikte Türk nüfusun geleceğini kaybetme

riskiyle karşı karşıya kaldığı gözlemlenmektedir. Bunun dışında Türk azınlık için yaşamsal öneme sahip alanlardaki sorunların kronikleşmeye başladığı ve ekonomik kaygıların kimlik mücadelesinin önüne geçtiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde Bulgaristan'dan gerçekleşen Türk göçleri Osmanlı Devleti ve ardılı Türkiye'ye yönelik olmuştur. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri Osmanlı Devleti'ne ve ardılı Türkiye'ye yönelik yapılan soydaş ve akraba toplulukların göçlerinde Bulgaristan merkezi önem taşımaktadır. 20. yüzyıl içerisinde Bulgaristan, Balkanlar'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçlerde göçmen sayısının fazlalığı ve göçlerin sürekliliği bakımından en istikrarlı ülkedir. Ancak 2001 yılı sonrasında Bulgaristan Türklerinin göçlerinde nitel ve nicel açıdan keskin bir değişim yaşanmıştır. Avrupa Birliği (AB)'nin 7 Aralık 2000 tarihinde almış olduğu kararlar Mayıs 2001'den itibaren geçerli olmak üzere, Bulgaristan vatandaşları AB sınırları kapsamında serbest dolaşım hakkına sahip olmuştur. Kararın ardından Bulgaristan Türkleri göç rotasını Batı'ya çevirmiş ve iş bulma amacıyla AB ülkelerine göç etmeye başlamıştır.

Kaynakça

- ATASOY, Emin, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan TÜRKLERİ*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.
- CRAMPTON, R.J., *Bulgaristan Tarihi*, çev. Nuray Ekici, Jeopolitika Yayınları, Bursa, 2007.
- DAYIOĞLU Ali, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- GERAY, Cevat, "Türkiyede Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, c. I, Sayı, Aralık 1970.
- KAMİL, İbrahim, *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan'daki Türklerin*
- KARPAT, Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- KONUKMAN, R. Ercüment, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları ve Sonuçları)*, Ankara, 1990.
- KOYTÇEVA, Elena – Dimiter PHİLİPOV, "Bulgaria: Ethnic Differentials in Rapidly Declining Fertility", *Demographic Research*, Vol. 19, 2008, ss.373-393.
- LÜTEM, Ömer E., *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, 1983-1985, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, 7. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Milliyet*, "Kırcaali Cehennemi", 06.01.1990.
- Milliyet*, "Milliyetçiler Geriliyor", 12.01.1990.
- "Natsionalna Strategiya za Demografsko Razvitie na Republika Bulgariya (2006g.-2020g.)", *Ministerski Svet Portal za Obştstveni Konsultatsi*.<http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=603> (e.t. 09.10.2016)
- ÖZLEM, Kader, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, ss. 341-371.

- ÖZLEM, Kader, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016.
- “Prebroyavane 2011 – Okonçatelni Danni”, *Natsionalen Statistiçeski İnstitut*, <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf> (e.t. 09.10.2016).
- SÜLEYMANOĞLU YENİSOY, Hayriye, *Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitim Davası (1877-2007)*, BGF Yayınları, Bursa, 2007.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.
- TURAN, Sibel, *A Historical Perspective for Turkey-Bulgarian Relations in Terms of Balkan, Dimension*, Paradigma, Sofia, 2005.

BİR BALKAN TRAJEDİSİ: SÜRGÜNLER VE NEDENLERİ

Metin EDİRNELİ*

Giriş

Katliam, ölüm ve sürgün... Yaşanılan ve göç olarak tanımlanan, nitelendirilen tüm acıların adı ve nedeni...

Konuya tam ortasından gitmekte fayda var. Evet, göç denilince; hele hele Balkanlar, Rumeli ve göç denilince yıllarca akla gelen buydu. Ancak Son yıllarda GÖÇ kavramının anlamı değişti. Hele hele 1989 ve sonrasında Bulgaristan'da yaşanan sürgünden sonra göç ve göçmen kavramları, bazı kesimlerin art niyetli ve bilinçli çabasının sonucu olarak anlam kaymasına uğradı. Kaybedilen eski vatandan; Avrupa Türkiye'sinden yaşanan bir insanlık sorunu, trajedisi değil de başka bir ülkeden meydana gelen ve daha huzurlu ve güzel olan Türkiye'de yaşamak isteyen insanların tercihi olarak ortaya çıkan sosyolojik ve ekonomik bir olgu olarak gösterilmeye çalışıldı. Gelenler de bir İngiliz, bir Alman, bir Rus vb. gibi herhangi biri, bir yabancıydı. Kısaca göç ve göçmen kavramlarının içi boşaltılıp yaşanılan bir insanlık trajedisinden sosyal ve ekonomik bir tercihe, turistik bir merak konusuna indirgendi. Oysa 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde günümüzde Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan, Girit, Makedonya olarak bilinen coğrafyalarda yaşanan ve adına muhacir ve muhacirlik yani göç ve göçmenlik dediğimiz olayla anlatılmak istenen yüzbinlerce, milyonlarca insanımızın yaşadığı katliam, acı ve sürgündür. Hiç kimsenin bir trajediyi, dramı turistik bir geziymiş ya da başka bir ülkedeki insanın Türkiye'ye yerleşmesini gibi göstermeye hakkı yok, bunu yapmak haddine de değil.

Hiç kimse kusura bakmasın;

Türkiye'de yaşayan Kafkasya'dan, Kırım'dan hele hele Balkanlardan gelmiş bulunan hiç kimse bir başkası ya da kiracı değildir.

Öteki veya sığıntı hiç değildir.

Çünkü onlar buraya yerleşen bir Alman, Fransız, İngiliz, Rus vb. değildir.

Bazılarının anladığı şekilde göçmen ise hiç değildir.

Bazıları kabul etse de etmese de

Onlar burada ev sahibidir, ev sahibi

Efendidir, efendi.

Çünkü onlar başka bir ülkeden göç etmedi.

* Araştırmacı-yazar ve yönetmen.

Onlar kaybedilmiş Avrupa Türkiye'sinden, Balkanlar Türkiye'sinden gelen insanlarımızdır.

Evet, onlar bazılarının anladığı ve görmek istediği şekilde göçmen değildir. Çünkü onlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1402-1413 yılları arasında yaşadığı fetret devrinden sonra ikinci defa kurulmasında ve Sevr Antlaşması ile yok olduktan sonra da külleri arasından yeni bir devlet olarak doğmasında ve Cumhuriyetin ilanı ve inşasında en büyük rolü oynayanlardır. O nedenle kimse bu insanlarımıza dışarıdan gelme muamelesi yapamaz.

Onlar göçmen değildir. Çünkü ülkenin bekası için savaşmış, yenmiş, yenilmiştir. Ancak göç etmemiştir. Bedeli katliam, sürgün ve ölüm olmasına rağmen direnmiş, mücadele etmiştir ama göç etmemiştir. Katledilmiş, sürülmüş, geri çekilmiş ama göç etmemiştir. O nedenle hiç kimse, hele hele emperyalizmin uşaklığını yapanlar onlara, dışarıdan gelme muamelesi yapamaz. Sahi Padişahın sağ yanında oturan Rumeli Beylerbeyi ve bu beylikte yaşayan insanlar nasıl dışarıdan gelme biri yani göçmen, bir başka deyişle diğeri ve öteki oluyor? Bu, en basit ifadesiyle ucuzculuktur ve bu ülkeye zarar vermektedir.

Göç, Göçmenlik ve Soydaş Kavramları Üzerine

Günümüzün ve etkinliğimizin en önemli ve büyüğü sözcükleri GÖÇ, GÖÇMENLİK ve SOYDAŞtır. Başlangıcında bu kavramlara yüklenen anlam bugünkünden çok farklıydı. Göç ve göçmen yani muhacir ve muhacirlik ile anlatılmak istenen yaşanan katliam, acı ve sürgündü. Kısaca yaşanan insanlık trajedisiydi. Öyle olmasaydı, göç, ifade ettiği anlamda olduğu üzere, hem içerik hem de zaman açısından sınırlı olurdu. Yaşanan yerin terk edilmesiyle başlayıp bir yere yerleşmeyle, düzenin kurulmasıyla son bulan kısa süreli ve dönemsel sıkıntılı bir süreç için kullanılırdı. Hele hele işe başlayıp, ev yaptırılıp içine girince, halk deyişimiyle macırlık (muhacirlik) tam anlamıyla bitmiş olurdu. Ancak yaklaşık 2 asır önce yaşananlar bile hala göç ve göçmenlik ile ifade ediliyorsa, bu da gösteriyor ki, yaşananlar bildiğimiz sıradan bir göç ve göçmenlik olayı değil. Yaşananlar katliam, sürgün ve ölümle meydana gelen bir insanlık suçu, insanlık dramıdır. Bazı olayların üzerinden neredeyse 2 asır geçmesine rağmen, bugün bile bu acıyı yaşayan insanlarımız ile onların çocuklarının hala göç ve göçmenlikle özdeş tutulmasının ve öyle anılmasının nedeni bu insanlık suçlarına maruz kalmalarıdır. Hal böyleyken bazı kesimler, bilerek veya bilmeyerek olayı mecrasından çıkarmakta ve saptırmaktadır. Yaşananlar tam bir trajikomedidir. GÖÇ VE GÖÇMENLİK artık bazı kesimlerce salt SİYASİ ve EKONOMİK saiklerle, ifade ettiği bu gerçek anlamından çıkarılıp ayrı bir kimlik olarak gösterilmeye çalışılmakta. Özellikle de emperyalizmin elinde oyuncak olmuş siyasi BAZI İslamcı ve Kürtçü gruplar ile bu durumu kendi

lehine fırsata dönüştürmeye çalışan göçmen olarak tanımlanan bazı kişilerce... Bunlar, nasıl ve ne şekilde olursa olsun, SALT seçimlerde galip gelebilmek, sosyal ve ekonomik yaşamda öne çıkabilmek uğruna Atatürk-Balkanlar-Laiklik-Sekülerizm ile Atatürk-Balkanlar-Milliyetçilik-Türkçülük denklemi üzerinden Balkanlardan, Kırimdan ve Kafkaslardan gelen insanlarımızı yürüttükleri dışarıdan gelme, sonradan Türk olma gibi küçültücü, aşağılayıcı ve ayrıştırıcı kavramlarla ÖTEKİLEŞTİRMEye çalışmakta. Amaç ise bu insanları siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamda arka plana iterek, yapay bir ayrıştırma, çatışma yaratarak rantı tek başına sahip olmak. Bunu, özellikle son 15 yıldaki her seçim öncesi net bir şekilde görmek mümkün. Örneğin, 24 Haziran 2018 Genel Seçimler öncesinde AKP Yalova milletvekili adayı Meliha Akyol bunu, "Batı Trakya'dan, oradan, buradan, kimisi doğudan gelen, kendisini ifade edemeyen EZİK İNSANLAR" şeklinde dile getirirken, en son Sabah Gazetesi yazarı Melih Altınok, "Fahri Yunanlı" tabiriyle olayın üstüne tüy dikmiştir. Altınok, 23 Haziran 2019'da gerçekleştirilecek İstanbul Belediye Başkanlığı seçimlerini öncesinde Sabah Gazetesi'ndeki 26 Mayıs 2019 tarihli köşe yazısında hakareti bir adım daha ileri götürmüş ve oradan gelenleri, "*Karadenizli muhafazakâr seçmenin oyuna gideyim derken eldeki fahri Yunanlı seçmenlerinden olacak*" sözüyle Yunanlı olarak etiketlemiştir. Aslında yapılan ırkçılıktan başka bir şey değil. Oradan gelenleri Yunan olmakla suçlarken diğer taraftan da Yunan olmayı hem de fahri Yunanlı diyerek oradan gelen insanları, üstelik ırkçılık yapmıyorum, ırkçılığa karşıyım derken ırkçılığın daniskasını yaparak, aşağılamaktadır. Aslında yapılan bir suçtur. Hem de bir insanlık suçu!

Ötekileştirme sıfat ve yöntemleri salt bu iki kavramla sınırlı değil tabii ki... Aynı şekilde sürekli gündemde tutulan Bulgar Türkü, Yunan Türkü, Makedon, Makedon Türkü, Müslüman Olarak Sonradan Türk Olan, Beyaz Türk, Dışarıdan Gelme vb. de sürekli gündemde tutulan söylemlerdir. Neyse... Amaç ve yöntem belli... Ülkemizde yaşayan insanları Balkanlı ve Anadoluşu şeklinde bir ayrıştırmaya, kutuplaştırmaya, ötekileştirmeye sokarak, cepheleşme yaratarak seçimi kazanmak, öne geçmek. Kısaca bütün kavga rant mücadelesi...

Peki, bununla seçim sonucunu etkilemek mümkün mü? Yanıt evet. En azından diğer kutuplaştırıcı ve ayrıştırıcı yöntemlerle birlikte kullanılarak... Çünkü özellikle soğuk savaş döneminin siyasal söylemi ile bazı kişi ve siyasal grupların propaganda çalışmalarının etkisiyle bazı muhafazakâr insanların kafasında Laiklik ve Atatürkçülük ile dinsizlik arasında bir ilinti kurulmuş bulunmaktadır. Bunun sonucunda da ülkede yaşanan tüm kötülüklerin kaynağı olarak Balkanlı olmasından dolayı Atatürk ve Balkanlıların

görülmesi nedeniyle bu kesim, oylarını bir partide konsolide etme yoluna gitmektedir. Bu yaklaşım kaybedilen topraklardan sürülen, gelmek zorunda kalan bazı insanlarda da bir tepkinin oluşmasına yol açmaktadır. Kaybedilen coğrafyadan gelen insanlar da buna tepki olarak onları karşı tarafa oturtmakta. Dahası GÖÇ ve GÖÇMENLİK ile özdeşleştirdikleri modernlik, çağdaşlık, laiklik, ilerencilik, milliyetçilik, kısaca ATATÜRKÇÜLÜK karşıtı olma suçlaması üzerinden bu insanları ÖTEKİLEŞTİRME yoluna gitmektedir. Hâlbuki ne Balkanlardan gelenler başka bir coğrafyadan ne de Anadolu'da doğanlar. Biri Avrupa ya da Balkanlar Türkiye'sinden, biri de Asya ya da Anadolu Türkiye'sinden...

Neyse... Sadede gelirsek, gerçekte yaşanan söylendiği ve kabul edildiği gibi göç ve göçmelik miydi yoksa başka bir şey miydi?

Bu soruya yanıt vermek için olaya önce terimsel düzeyde bakmakta yarar var. Bunun için yapılması gereken öncelikle şu soruya yanıt vermektir. Göç Nedir? Göçmen kimdir?

TDK sözlüğüne göre göç; *“siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplulukların buldukları, oturdukları yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim yerine ya da başka bir ülkeye gitme eylemi”*dir. Görüldüğü gibi burada göçle anlatılmak istenen, kişinin ya da kişilerin siyasi iktidarların ya da özellikle devletlerin bilinçli uygulamaları; katliamlar, sürgün etmeler, dışında değişik nedenlerle kendi iradeleriyle yaşadıkları bir süreçtir. Olaya bu bağlamda baktığımızda Balkanlardan son iki asırdır yaşanan insan hareketlerinin hangisi göçtür ve kim göçmendir?

1804'de başlayıp aralıklarla 10 yıl süren Sırp isyanı esnasında sağ kurtulup canını büyük şehirlere atanlar mı, yoksa 1821'de başlayan Yunan isyanında, sağ kalıp kalelere sığınanlar mı ya da 93 Harbi ve Balkan Savaşı'nda hayatta kalabilmek için dondurucu Balkan ayazında kış kıyamet demeden yollara düşenler mi veyahut da barış zamanında göç anlaşması adı altında da olsa dahi, eski saldırı, katliam ve sürgünlerin tekrar olabileceği korkusuyla bir an evvel Türkiye'ye gidenler mi göçmen? Sonuçta yaşananların hiç biri göç, yaşayanlar da göçmen değildir. Yaşanılan SALDIRI, KATLIAM, ETNİK ARINDIRMA ile buna bağlı olarak ortaya çıkan SÜRGÜNDÜR.

Burada yeri gelmişken yine bir ÖTEKİLEŞTİRME kavramı olan SOYDAŞ İLE ZORUNLU GÖÇ ve SÜRGÜN kavramlarına da bir göz atalım... Türk Dil Kurumu sözlüğünde soydaş, *“Soyları bir olan bireylerden her biri.”* olarak tanımlamaktadır. Ancak soydaş kavramı daha çok aynı kökenden gelen fakat zamanla Kazak, Kırgız, Özbek vb. gibi farklı bir kültürel gelişme yaşayan, kimlik veya ad kazanan halklar, uluslar için kullanılmaktadır. Bu bağlamda baktığımızda Balkanlarda yaşayan Türkler için “soydaş” demek pek doğru olmamaktadır. Soydaş bendensin, bizdensin ama biraz farklısın,

diğerisin, ötekisin demekten başka bir şey değildir. Çünkü bunun, Erzurumlu ile İzmirinin, Rizeli ile Aydınlinın, Mardin ile Manisalinın vb. birbirine soydaş demesinden bir farkı bulunmamaktadır. Sonuç olarak soydaş kavramı da bir nevi ötekileştirmedir... Kısaca AVRUPA Türkiye'si ile ASYA Türkiye'sinden aynı vatanın iki evladının birbirine soydaş demesi ne kadar doğru? Sahi bugün Avrupa'da yaşayan Türkler de soydaş mı oluyor? O nedenle yapılması gereken iyi bir tarih bilgisine ve bilincine sahip olmak ve aynı ülkenin vatandaşları olduğumuzun farkına varmaktır...

Zorunlu Göç ve Sürgün kavramlarına gelince. Genelde Zorunlu Göç Sürgün kavramına karşılık olarak kullanılıyor. Oysa bu, bireyin isteği dışında yaşadığı göçü anlatmak için kullanılması gereken bir kavram. Evet, bir boyutuyla sürgünü ifade ediyor ancak tam karşılığı olmuyor. Zorunlu Göç'te eylem var ancak eylemin nedeni ve/veya gerekçesi yok. Zorunlu göçün nedeni siyasi de olmayabilir. Kişi veya kişiler ekonomik, sosyal, kültürel ve doğa vb. olaylar nedeniyle de göç etmek zorunda kalmış olabilir. Oysa "birini, ceza olarak, bulunduğu yerden bir başka yere sürme" olarak tanımlanan sürgün kavramında eylemin iki yönü bulunmaktadır: SÜREN VE SÜRÜLEN...

Kavramlar ve yaklaşımlar üzerinde durmaya devam... Burada yeri gelmişken bir konuya daha açıklık getirmekte fayda var. Aslında her biri sürgün olan göç dediğimiz insanlık trajedisinin, herhangi bir ideoloji ya da lider ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Hele hele Balkanlarda Türklerin ve diğer Müslüman toplumların yaşadıklarının... O nedenle yaşanan tüm sürgünleri, Jivkov, Stalin, komünizm gibi soğuk savaşın araçları ile açıklamaya çalışmak konuyu yanlış değerlendirmekten başka bir şey değildir. Bu yolla olaya sadece soğuk savaşın ideolojik penceresinden bakmış ve aslında diğer yönüyle de o ülkeleri, geçmişte yaptıkları katliam, etnik arındırma ve sürgünlerle ilgili suçlardan arındırılmış, aklamış oluruz. Son 2-3 asırdır sürgün edilen insanlarımızı unutmak veya onların yaşadığı trajedileri yok saymak da işin cabası... O zaman insana sorarlar! Stalin, Jivkov ile komünist parti iktidarları öncesinde; örneğin, 19. yüzyıl boyunca Kırım'da, Kafkaslarda hele hele Balkanlarda Türklere ve diğer Müslüman halklara yönelik yaşanan saldırı, katliam, etnik arındırma ve sürgünleri kim yaptı? Artık konuyu soğuk savaşın argümanları, söylemleri ve iç politikada malzeme olarak kullanma anlayışı ve alışkanlığından vazgeçmeli ve ulusal bir bakış açısıyla değerlendirmeliyiz. Çünkü ister Balkanlarda, ister Kırım ve Kafkaslarda olsun Türklerin ve diğer Müslüman toplulukların yaşadıkları acıların, katliamların, sürgünlerin krallık, cumhuriyet ile faşist veya komünist dönemlerle ilgisi bulunmamaktadır. Konu o ülkeler açısından siyasi değil ulusal bir sorun meselesidir. Dolayısıyla rejim ne olursa olsun Müslümanlara yönelik asimilasyon ve sürgün

politikalarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Hangi rejim, hangi iktidar gelirse gelsin yaşanan hep aynı olmuştur: Baskı, asimilasyon, katliam, etnik arındırma ve sürgün...

Balkanlarda Türklerin Maruz Kaldığı Katliam ve Sürgünler

1821-1922 yılları arasını kapsayan iki asırlık dönemde yaşananlarla ilgili olarak Justin McCarthy şunları söylemektedir: *“Balkanlardaki Müslümanların çoğu gitmişti; ya ölmüşler ya da göç etmek zorunda bırakılmışlardı; kalanlar Yunanistan’da, Bulgaristan’da, Yugoslavya’da cep (adacık) durumundaki yerleşim bölgelerinde yaşıyorlardı. Kırım’ın, Kuzey Kafkasya’nın ve Rusya Ermenistan’ının Müslümanlarını aynı yazgı haklamıştı, onlar da kısa süreyle, gitmişlerdi (yok olmuşlardı). Çoğu Türk olan milyonlarca Müslüman ölmüştü; milyonlarca da bugünkü Türkiye’yi oluşturan ülkeye sığınmıştı. 1821 ile 1922 yılları arasında beş milyondan fazla Müslüman ülkelerinden sürülüp atılmışlardı. Beş buçuk milyon Müslüman kimi savaşlarda öldürülerek, diğerleri sığınma durumunda iken açlıktan ve hastalıklardan canını yitirerek ölmüşlerdi... Yeni devletler, (her birinin ülkesinin) ayrılıp gitmiş sakinlerinin çilesi üzerine kurulmuştur.”*

Peki, ama neden? Neden milyonlarca insan yaşadıkları topraklardan, KATLEDİLİP SÜRÜLDÜ? Neden Çerkasky, 93 Harbi’nin açıkça bir **“İRK VE YOK ETME SAVAŞI”** olacağını söyledi. Olay sadece basit bir **İNTİKAM DUYGUSU** mu, **SİYASİ HESAP MI**, yoksa **DEMOGRAFİK** korku mu? Büyük bir olasılıkla hepsi... Ancak asıl korku Bulgar Bilim Kadını Antonina Jelyazkova’nın *“Teorim şundan ibaret. Balkanlarda demografik korku diye adlandırılabilen bir korku var. Bu korku en güçlü, en işlevsel ve en etkili korku... Komşundan korkuyorsun, çünkü o büyük ve nüfusu çok. Kendi ülkendeki azınlıklardan korkun var, çünkü onların sayıları çok ve sayıları çabuk artıyor, onlarda demografik patlama var. Üstelik çoğunlukta olan senin halkın sayıca azalıyor. Çünkü doğum oranı düşük... Balkanların her yerinde bu böyle... İşte Bulgaristan’daki Yeniden Doğuş sürecinin temelinde, Türklerin isim değiştirme kampanyasında, 1989 yılında onların ülkeden zorla kovulmaları temelinde hep bu demografik korku yatıyordu”*¹ sözünde olduğu üzere demografik korkudur.

Bu konuda Bulgaristan örneğinden hareket edersek şunu görürüz. Rusçuk Fransız Viskonsölu Aubaret, 6 Ekim 1876 tarihli raporuna göre, yalnız Tuna vilayetinde 1.130.000’i Bulgar olan 1.233.500 gayrimüslime karşılık,

¹ Antonina Jelazkova, *Balkanlar ve Göç*, TRT, Yapım Yönetim Metin Edirneli 2004, Bölüm 14)

1.120.000 Müslüman bulunmaktadır². Yine Rus arařtırmacılarđan Obrucev'in yaptığı araştırmaya göre, 1868'de Tuna vilayetinin bazı Őehirlerinin; Rusçuk, Tutrakan, Silistre, Razgrad, Şumnu, Zıştovi, Niğbolu'nun toplam nüfusu 89.469'dur. Bunun 33.513' Bulgar, 49.674' Türk, geri kalanı da Ermeni, Yahudi, Çingene'dir³. Aynı konuda Rus diplomat Teplow da bir araştırma yapmıştır. Berlin Antlaşması öncesinde 1877'de yapılan, Bulgar nüfusu çok göstermeye ve dolayısıyla bağımsız bir Bulgar devleti kurmaya hukuksal zemin oluşturmaya yönelik Tuna ile Edirne vilayetini içine alan bu araştırmaya göre, bölgede, 1.633.695 Bulgar'a karşı, 2.132.254 Bulgar olmayan vardır⁴. Nedim İpek ise bu sayıyı 1 milyon 715 bin 995 Bulgara karşılık 2 milyon 425 bin 454 Bulgar olmayan Şeklinde vermektedir⁵. Konuyu tüm Balkanlar boyutunda ele aldığımızda ise karşımıza Şöyle bir tablo çıkmaktadır. Bölgede 2 milyon 582 bin 395 Bulgara karşı, 3 milyonu Müslüman yani Türk olmak üzere, 3 milyon 913 bin 354 Bulgar olmayan bulunmaktadır. Kısaca Büyük Bulgaristan'ın kurulmak istendiği coğrafyada yaşayan 6 milyon 495 bin 749 kiřinin⁶ %42'sini Bulgarlar, %40'ını Müslümanlar ve %18'i başka halklar oluşturmaktaydı. Dahası Bulgarlar, sadece Vidin, Tırnova ve Sofya'da oğunluklardı. Nedim İpek, Tuna, Selanik ve Edirne vilayetlerinde 16 sancak üzerinde kurulan Büyük Bulgaristan'ın nüfusu ile ilgili olarak toplam 6 milyon 400 bin rakamını vermektedir. Bunun 2 milyon 580 binini Bulgarlar, 3 milyon 900 binini de Bulgar olmayanlar oluřturmaktadır⁷. Araştırmacı Tefvik Bıyıkloğlu ise bu konuda, 2.587.000 Bulgara karşı çoğunluğu Türk olmak üzere 3.900.000 Bulgar olmayan Şeklinde bir sayı vermektedir⁸.

Demografik yapının böyle olduğu bir coğrafyada bağımsız bir devlet kurma olanağı yoktur. O zaman yapılması gereken bir yolla Bulgarları oğunluk duruma getirmektir. Bunun yolu da ya diğer Hıristiyanları Bulgarlaştırmak veya Türkleri ve Müslüman toplulukları yok ederek ve/veya sürerek

² Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri II*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1989, s. CLXVIII.

³ Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 39.

⁴ Hüseyin Memişoğlu, age, s 40.

⁵ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1994, s 12.

⁶ Bilal Şimşir, age, s CLXVIII.

⁷ Nedim İpek, age, s 32.

⁸ Tefvik Bıyıkloğlu, *Trakya'da Milli Mücadele I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1992, s.32.

demografik dengeyi Bulgarlar lehine değiştirmektedir. Birinci seçenek yani Hıristiyanları zorla Bulgarlaştırmak uluslararası konjonktür nedeniyle mümkün olamadığına göre geriye tek bir seçenek kalıyor: Bir şekilde Türklerden ve Müslümanlardan kurtulmak. Nasıl olsa buna kimsenin ses çıkaracağı yok... Zaten şark Meselesi boyutunda emperyalist güçlerin de istediğı Doğu'nun, Batı'nın çıkarlarına göre küçük devletlere bölünmesi değil mi? Ancak ortada şöyle bir gerçek var. Bağımsız Bulgaristan'ın kurulmak istendiğı topraklarda Bulgarlar azınlıkta. Dahası ve Osmanlı Devleti'nin asli unsuru ve kendisi olarak görölen Türkler ve Müslümanlar çoğunlukta. Böyle bir ortamda bağımsız bir devleti kurmak zor hatta olanaksız olduğu gibi kurulsu bile varlığını sürdürmesinin olanağı bulunmamaktadır. O zaman yapılması gereken etnik temizlik ve kalanları da mümkün olduğunca sürerek geride çok az sayıda insanın kalmasını izin vermektir. Balkanlardaki tüm isyan hareketlerinde yaşanan bundan başka bir şey değildir. 93 Harbinin başından sonuna kadar yaşanan bundan başka bir şey değildir. Rus ordusu daha Tuna'yı geçmeden sivil askeri ayırımı yapmaksızın şehirleri bombalamaya başlar. Bugün Bulgaristan demografik haritasına bakıldığında da göröleceğı üzere Rus ordusunun getiğı yol boyunca Türk köylerinin neredeyse tamamı katliam ve sürgün yoluyla boşaltılmıştır. Tarihte yaşanan en büyük insanlık trajedilerinden, ayıplarından biri olan Harmanlı Katliamı örneğinde olduğu üzere çoğunluğunu kadın ve çocuklar ile yaşlı erkeklerin oluşturduğu onbinlerce insan 24 saat içinde yok edilmiştir. şimdi geçmişe bir yolculuğa çıkalım, Balkanlarda yaşananı sürgünlere ve nedenlerine kısaca bir göz atalım...

1804'de başlayıp aralıklarla 10 yıl süren Sırp isyanı esnasında katliam ve sürgün nedeniyle yerini yurdunu terk etmek zorunda kalanlar yüzbinlerle ifade edilmektedir. Osmanlı Ordusunu yenilgiye uğratan yüzlerce eteden oluşan isyancıların yaptıkları ilk iş, kırsaldaki Türk mülklerini yakıp yağmalamak ve onları kentlere sürmek olur. Daha sonra saldırılar kentlere de yönelir. Yeni Pazar yani Novi Pazar Ras Müzesi Arşiv Müdürü Hivzo Goloş konu ile olarak şunları söylemektedir: *“O dönemde Senie, Suhi Dol ve Yeni Pazar'da üç tane önemli savaş meydana gelmiştir. 1809 yılının Haziranında Yeni Pazar çevresinde meydana gelen savaşta, bölge halkından ve iki ordudan çok sayıda kişi ölmüştür. Hatta Yeni Pazar şehrinin girişinde Ras Müzesi arşivinin de bulunduğu bir sokak vardır ki, savaş sırasında bu sokakta, iki ordudan ve şehir halkından ölen insanların oluk oluk kanının aktığı rivayet edilmektedir. O yüzden Boşnakça'da bu sokağa kanlı sokak anlamına gelen Masleni Sokağı ismi verilmiştir. Bu, Balkanlarda böyle bir isme sahip tek sokaktır. Bu gelişmeler sonucunda şehir halkı, Rogojniye*

üzerinden Mitrovice'ye ve oradan da Osmanlı Devleti'nin merkezine doğru göç etmiştir⁹”.

1821'de Başpiskopos Germanos'un ağzından çıkan “Hıristiyanlara huzur! Konsoloslara saygı! Türklere ölüm! ile başlayan Yunan isyanında yaşananlar ise çok daha acımasız ve vahşicedir. O kadar ki, isyandan sonra kaçabilenlerin sayısı yaklaşık 5 bin ile sınırlıdır. Çünkü 25-30 bin Müslüman'ın yaşadığı Mora ve çevresinde katliamdan sonra sağ kalıp kalelere sığınanlar ancak bu kadardır. Yaşananlar insanlık için utanç vericidir.

C.M. Woodhouse'dan şunları aktarmaktadır: “Yunanistan'daki Türklerin telef edilmesi, savaş zamanının olağan telefati değildi. Türklerin hepsi, kadınlar ve çocuklar da orada olarak, Yunan çetelerince götürülüyor ve öldürülüyordu; tek istisna, az sayıda kadınla çocuğun köleleştirilmesi idi. Türkler bazen, ayaklanmanın coşkunluğu içinde eski efendilerin şimdi alt edildiğini görmenin mutluluğu ile hemen (anında ortaya çıkan gelişmelerle, önceden tasarlanmaksızın) hemen öldürülüyorlardı ama çoğu kez işlenen cinayetler, önceden tasarlanarak ve soğukkanlılıkla işleniyordu. Kasabaların Türk halkının tümü toplanıp, kasabadan uygun bir yere yürütülüyor ve orada kıyımdan geçiriliyordu.¹⁰” Aynı şekilde Phillips'in Tripoliça'da yaşananlardan naklettikleri, yaratılan ırkçılığın ve nefretin insanı ne hale getirdiğini göstermesi açısından düşündürücüdür: “Üç gün boyunca zavallı (Türk) yerleşimciler, bir vahşiler güruhunun şehvetine ve zulmüne teslim edildiler. Ne cinsiyet ne de yaş yönünden bir esirgeme yapıldı. Kadınlarla çocuklar (dahi) öldürülmeden önce işkenceden geçirildiler. Kıyım öylesine büyük ölçekteydi ki, (çetecilerin serdergerdesi) Kolokotrones'in (Telaffuz: Kolokotronis) kendisi bile, kasabaya girdiğimde, yukarı hisar kapısından başlayarak atımın ayağı hiç yere değmedi demektedir. İlerlediği zafer kutlama yolu, cesetlerden bir örtüyle döşenmişti. İki gün geçince, Müslümanlardan sağ kalabilmiş perişan durumdaki insanlar, her yaşta ve cinsiyetten aşağı yukarı iki bin kişi, çoğunlukla da kadınlar ve çocuklar, gaddarca toplanıp bitişik dağlardaki bir dere yatağına götürüldüler ve orada koyun gibi boğazlandılar¹¹”

93 Habin'de yaşananlar ise hem sayı hem de sistematik olması açısından çok daha vahimdir. Katledilen ve sürgün edilenlerin sayısı milyonları bulmaktadır. Rus Ordusu, daha Tuna'yı geçmeden nehir boyundaki kentleri

⁹ TRT, *Balkanlar ve Göç Belgeseli*, Yapım-Yönetim Metin Edimeli 2004, TRT, Bölüm 1

¹⁰ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılâp Yayınevi 1998, 3. baskı, s 10.

¹¹ Justin McCarthy, *age*, s 10-11.

topa tutar. Bu gelişme sonucunda 25 bin nüfuslu¹² Rusçuk şehri neredeyse tamamen boşalır. Bu arada hastane de saldırıdan payını alır ve bombalanır. Terör Tuna nehrini geçince de sürer. Bu, bazen köylerin bombalanması bazen de saldırılıp insanların kıyımından geçirilmesi şeklinde yaşanır. Büyükelçi Layard, Müslümanların savaşın ilk döneminde nasıl bir uygulamaya maruz kaldıklarını şu sözlerle anlatmaktadır: “*Ruslar, geçen yaz Balkanlar’ı geçtiklerinde adalet ve koruma sağlanacağı vaatleriyle Müslümanları silahlarını bırakmaları için kandırılmış ve o silahları Bulgarlara devretmişlerdi. Bunu, insanların rastgele katledildiği ve ortalığın viraneye döndüğü bir sahne izledi. Böylesi en barbar zamanlardan beri görülmemiştir*”¹³ Bu tür insanlık dışı saldırı ve katliamlar, işgalci Rus ordularının ve ırkçı Bulgarların savaşın başından beri uyguladığı etnik arındırma yöntemidir. Katliamların yetmediği yerlerde, bu amaca ulaşmak için yağma, talan, tecavüz ve aşağılamalara başvurulur. Fakat 16-17 Ocak 1878’de Harmanlı’da yaşananlar insanlık tarihinin gördüğü en büyük katliam ve insanlık ayıplarından biridir. Çarlık ordusu, bazı rakamlara göre 40, bazı rakamlara göre ise 200 bin kişiden oluşan muhacir kafilesine yetişir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporlarına göre, “*Rus askerleri korkudan dehşete düşmüş insan yığını üzerine tekrar tekrar at üstünde saldırdılar ve korkunç ölçüde kıyım yaptılar. Herkes ölesiye korkuya kapıldı. Pek çok insan, özellikle de çocuklar, ırmak geçilirken kaybolup gittiler*”¹⁴. Vahşet o kadar büyüktür ki, ölesiye korkunun sardığı insan bedenleri son çare olarak kurtuluş umuduyla Meriç’in buz gibi sularına atlarlar. Aynı zamanda çocuklarını da, bu vahşi katliamdan belki kurtulur umuduyla suya bırakırlar. Pek çok insan, özellikle çocuklar, kendilerini toparlayamazlar ve boğulurlar. Yaklaşık 2 bin çocuk ve kaybolan 2 bin umut ve gelecek¹⁵.

Tüm bu zorlukları aşıp istasyonlara sığınanları ise yeni bir zorluk beklemektedir. Soğuktan ve açlıktan ölmek... Günlerce tren bekleyen insanlar donmamak için kağınlarını ve arabalarını yakarlar. Yaşamlarını açık havada kurdukları çadırlarda sürdürmeye çalışırlar. Trenlere binebilenleri ise bekleyen, Trakya’nın zemheri ayazında açık vagonlarda açlıktan ve soğuktan ölmektir. Yerini yurdunu terk etmek zorunda kalan bu insanların yolculuk anında yaşadıkları trajediyi en iyi şekilde anlatan olayları bizzat tanıdığı olan

¹² Nedim İpek, *age*, s 23.

¹³ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Nisan 2003, s 116.

¹⁴ Nedim İpek, *age*, s 15.

¹⁵ Tevfik Bıyıklıoğlu, *age*, s 27.

İngiliz subay Albay Walter Blunt'tur: "Ellerinde resmi makamlarca imzalanmış trene binme izni belgeleriyle, her istasyonda, [gelecek olan trende] bulabilecekleri bir kıyıcı, köşeciğe zıplamaya hazır durumda, yığınlar halinde bekleştiklerini size bildirirsem, bu zavallı insanların sefaleti göz önüne getirilebilir. Bu arada şunu da belirtmeliyim ki, kadınlar ve çocuklar her çeşit doğal ihtiyacın zorlamasına karşı direnerek, vagonlarda buldukları yerden ayrılmamaktadırlar, çünkü yerlerini başkasının kapacağından korkmaktadırlar [dolayısıyla, orada vagonun içine dışkılıyorlar]. Bu yüzden kapalı vagonlardan bazısının içinde hava [nın katlanılmaz kokusu] akla hayale gelebilecek gibi değildir ve bu hal güçlü bir olasılıkla, şimdi ortaya çıkan hastalıklar yüzünden gerçekleşmiş ölümlerin birçoğunun asıl nedenidir. Çiçek hastalığından başlayarak hemen hemen her çeşit hastalık görülmektedir¹⁶" Vagonların içi kadar üstleri de doludur. Çok sayıda insan kalıp öldürülmeyi beklemektense en azından şansını denemek istemektedir. Fakat trenler Edirne'den İstanbul'a, kazalar, saldırılar ve tren trafiği nedeniyle ancak günler süren bir yolculuktan sonra gelebilmektedir. Bu, soğukta, kış kıyamette tamamlanması zor olan bir yolculuktur. Her şeye rağmen Sirkeci Garına ulaşmayı başarabilen insanlar yarı donmuş bir vaziyette aç ve susuzdurlar. İstanbul'a gelen kabilelerin büyük çoğunluğunu kadınlar, ihtiyarlar ve çocuklar oluşturmaktadır. Dolayısıyla, yolculuğun olumsuz koşullarından da çok daha fazla etkilenmişlerdir. O kadar ki, çoğu bitkin ve perişan haldedir. Bu arada gelenlerin çok olması nedeniyle Sirkeci Garı yetmez olur. Bunun üzerine yeni gelenler, Yedikule civarına indirilmeye başlanır. Fakat gelenlerin ardı arkası kesilmez. O kadar ki, Çorlu'da birikmiş muhacirlerden 5-6 katar kadarı her gün İstanbul'a nakledilmektedir. Kısaca Rumeli boşalmaktadır. 93 Harbi esnasında ve sonrasında yaşanan baskı, zulüm ve katliama rağmen yine de çok sayıda insan doğduğu topraklarda kalmayı başarır. Yapılan baskılara ve engellemelere karşı direnerek yaşama dört elle sarılır. Fakat yerinden, yurdundan sürülenler, kalmayı becerenlerden çok daha fazladır. 1876 Nisan ayaklanmasıyla başlayıp 93 Harbiyle son bulan süreçte bazı kaynaklara göre 300 bin, bazı kaynaklara göre ise 600 bin Türk saldırılar, hastalıklar, soğuk ve açlık yüzünden yaşamını yitirmiştir. Bu konuda Nedim İpek 500 bin rakamını vermektedir¹⁷. Justin McCarthy'ye göre ise bu rakam 261.937'dir¹⁸. Aslında uluslararası kamuoyu ve Osmanlı Ordusu'nun koruması olmasaydı ölenlerin ve yerinden yurdundan

¹⁶ Justin McCarthy, *age*, s 89.

¹⁷ Nedim İpek, *age*, s 40

¹⁸ Justin McCarthy, *age*, s 110

sürülenlerin sayısı kesinlikle çok daha fazla olacaktı. Aynı dönemde, doğduğu topraklardan sürülüp atılanların sayısı, Amerikalı tarihçi Justin Mc Carthy'ye göre, 1 milyon 253.500'dür¹⁹. Fakat bunların bir kısmı sonradan doğduğu topraklara geri dönmüş 515 bin kadarı da Osmanlı Devleti topraklarına yerleştirmiştir²⁰. Nedim İpek'e göre ise yerinden yurdundan sürülenlerin sayısı 1 milyon 230 bindir²¹. Tüm bu yaşananlar nedeniyle 93 Harbi, halk arasında, "Koca Bozgun" olarak nitelendirilmiştir. Etnik arındırma savaştan sonra da devam etmiştir. Justin McCarthy'ye göre 1879 ile 1887 arasında 52.731 kişi Bulgaristan'ı terk etmek zorunda kalmıştır²². Bulgaristan istatistiklerine göre 1893 ile 1902 arasında bu ülkeden ayrılmak zorunda kalan insanların sayısı 70.603'tür²³. Sonuç itibarıyla 1 Eylül 1879'dan 1902 yılına kadar yaklaşık 150 bin Türk, Bulgar Prenslüğinden ayrılıp Osmanlı ülkesine sığınmak zorunda kalmıştır.

Girit ve Makedonya cehennemine gelince... 1878'de Berlin Kongresinde, Girit'de ıslahat yapılmasına dair alınan karar, buradaki isyancıları iyice cesaretlendirir. Bu gelişme üzerine son bağımsızlık yolunda darbeyi vurmak için isyan başlatılır. Bu nedenle ayaklanmanın ve saldırıların hedefi doğrudan doğruya Türkler olur. Silahlanan Rumlar her yerde Türklere saldırır. Tıpkı Mora'daki Yunan ayaklanmasında olduğu gibi, Türkleri öldürüp, mallarını gaspederler. Bir isyancı olan Aleksis Zorba, Girit ayaklanması esnasında yaptıklarını şöyle anlatır: "*Patron sen sanıyorsun ki, ben şimdi sana kestiğim Türk kafalarının ya da Girit'de adet olduğu üzere ispirtoya yatırdığım Türk kulaklarının hesabını çıkaracağım. Hiçbir şey diyecek değilim. Nedir bu kudurganlık? Bize hiçbir kötülüğü dokunmamış bir adama saldırıyoruz; O'nu öldürüyoruz; burnunu kesiyoruz; kulaklarını koparıyoruz; karnını deşiyoruz ve bütün bunları da Tanrıyı yardıma çağırarak yapıyoruz*"²⁴.

Geminin limandan ayrılıp gitmesi için artık, halata vurulması gereken son bir balta darbesi kalmıştır. Bunun için de çok beklenilmez. 6 Şubat 1897'de son hamle yapılır. Bağımsızlık yanlısı Rumlar, adanın Yunanistan'la birleştiğini açıklarlar ve kraldan bunu kabul etmesini isterler. Girit'ten gelen birleşme

¹⁹ Justin McCarthy, *age*, s 105

²⁰ Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati, Birinci Basım Kasım 2001, s 110

²¹ Nedim İpek, *age*, s 41

²² Justin McCarthy, *age*, s 110

²³ Şimşir Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınları, Birinci Basım 1986, s. 206.

²⁴ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s 4.

talebi üzerine Velihaht Konstanrin liderliğindeki Yunan ordusu harekete geçer ve adaya asker çıkarır. Girit 18 Aralık 1897'de özerk bir eyalet haline getirilir ve başına Yunan Prensi Yorgi vali olarak atanır. Yani kuzu, kurda teslim edilir. Artık Türklerin can ve mal güvenliğinden bahsetmek boşuna bir çabadır. Özerkliğin tanınması, yeni olayların ve sorunların da başlangıcı olur. Bu, adayı Yunanistan'a bağlamak isteyen, yani Enosis peşinde koşturan çeteleri cesaretlendirir. Dahası çok daha fazla katliama başvurmalarına neden olur. Bu ise daha fazla acı, daha fazla yerinden yurdundan koparılan insan demektir. Tüm bu yaşananlar sonucu sadece 1878-1898 yılları arasında Girit adasından yaklaşık 175 bin 900 kişinin²⁵ can güvenliği nedeniyle Osmanlı topraklarına yerleşmek zorunda kaldığı tahmin edilmektedir. Ya öldürülenlerin sayısı... Bize, yaşanan bu trajediyi anlatacak en iyi resim, yıllar içinde değişen demografik yapı olacaktır.

Yıl	Müslüman	Hıristiyan ²⁶
1821	160.000	129.000
1876	95.746	135.780
1900	33.946	269.319
1911	27.852	307.812

Girit krizinin gidişatı ve sonucu bu açıdan Makedonya'daki çetelere çok cesaret verici olur. O kadar ki, bu fırsatı değerlendirmek isteyen VMRO yani Makedon İç Devrimci Örgütü, zaman geçirmeden harekete geçer. Avrupa'nın dikkatini bölgeye çekmek için ilk önce 1902'de Cuma-i Balâ Ayaklanmasını düzenler. Bunu, 2 Ağustos 1903'te düzenlediği, ülke tarihinin gördüğü en kanlı ayaklanmalardan biri olan İllinden İsyanı izler. Bu isyanda örgütün asıl hedefi özellikle Müslümanlar olur. Bununla güdülen amaç, Türkleri de çatışmanın içine çekerek, kiliseler savaşı olan Makedonya sorununu batı kamuoyuna, bir Müslüman Hıristiyan çatışması olarak gösterebilmektir. Saldırıların bir diğer nedeni de bu insanlarda yılmılık ve umutsuzluk yaratarak doğdukları toprakları terk etmelerine yol açmaktır. Bu nedenle gece başlayan isyanda saldırıların ilk hedefi Müslüman köyleri olur. Samanlıklar ateşe verilir. Misha Glenny'nin aktarmasına göre Sırp, Rum, Ulah, Bulgar ve Türk sivillerden binlercesi ya öldürülmüş ya ırzlarına geçilmiş; 119 köy ve 8400 ev yıkılmış, 50 bin kişi dağlara kaçmak zorunda bırakılmış ve bunların

²⁵ Yıldırım Ağanoğlu, *age*, s 42.

²⁶ Yıldırım Ağanoğlu, *age*, s 41

çoğu gelen sert kışta ölmüşlerdir. Kısaca Makedonya kan gölünde boğulmaktadır.

“Eğer bir korkak bulunursa, silahları derhal alınacak ve yaşadığı sürece artık bir daha hiç silah taşıyamayacak. Ebediyen şerefsiz sayılacak, hiçbir iş yapamayacak. Bir önlük giydirilecek ona, böylece onun göğsünde bir erkek kalbi çarpmadığı anlaşılacak.”²⁷ Balkanların dağlık ülkesi Karadağ’da yaşayan böyle acımasız ve ilkel yasayı benimsemiş bir avuç halkın 8 Ekim 1912’de Osmanlı’ya savaş ilan etmesiyle başlayan ve sonun başlangıcı olan Balkan Savaşı’nda yaşananların korkunç ve acımasızlık açısından öncekilerden farkı yoktur. Bulgar komitacılar ile Andronik Ozanyan önderliğinde Ermeni gönüllülerin oluşturduğu Makedonya Lejyonu’nu saldırıları sonucu çok büyük katliam yaşanır. Leon Troçki, duyduklarını 19 Temmuz 1913 tarihli Kievskaya Mysl. No:197 sayılı gazetede aktarmıştır²⁸. Yapılan katliamlar 15-16 Ağustos 1913 tarihli İkdam gazetesinde de gündeme getirilmiştir. Buna göre Kırcaali’nin 6 köyünde 570 hanede oturan 3 bin 430 nüfusun tamamı katledilir. Keza Eğridere’nin Gümölcine’ye göç edemeyen kısmında kalan 11 köyde 1.490 hanenin tamamı yakılır ve 7 bin 600 kişi katledilir. Yine Gümölcine’nin 85 köyden oluşan Şeyhuma, bugünkü adıyla Cebel ve 25 köyden oluşan Kirli yani günümüzdeki adıyla Benkovski kazalarının tamamı saldırıya uğrar²⁹. Bu arada tamamen sivillerden oluşan bir köy de Bulgar ordusunun topçu ateşine maruz kalır. Bu tür saldırılar Kırcaali, Mustafa Paşa, Makedonya ile Doğu ve Batı Trakya’da da meydana gelir³⁰. Fakat acıların asıl büyük kısmı komitacıların saldırılarında meydana gelir. Çünkü komitacılar hem Osmanlı Ordusu’nun cephe gerisinde faaliyet göstermekte hem de ilerleyen orduların önünde giderek başta Türkler olmak üzere kendilerinden olmayanlara saldırmaktadır. Yakaladıkları sığınmacıları ya da girdikleri köyleri soymakta, her şeylerini ellerinden almakta ve insanları katletmektedirler. Örneğin bu saldırı ve katliamlar nedeniyle, Drama’dan Kavala’ya kaçmaya çalışan 1.500 kişiden oluşan grubun, ancak yarısının hedefine ulaştığı sanılmaktadır³¹. Aslında Kavala’ya ulaşmak da çözüm değildir. Buradan yola çıkanları da bekleyen yine aynı sondur. Şehirde yola çıkan 20 bin insan, yolda bu kez Bulgar

²⁷ Aram Andonyan, *age*, s 255.

²⁸ Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, Arba Yayınları, İstanbul Eylül 1995, s 292-295

²⁹ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1995, 2. Baskı, s 35.

³⁰ L. Troçki, *age*, s 327, 328, 329.

³¹ Justin McCarthy, *age*, s 178.

çetelerin saldırısına uğramış 7 bini yaşamını yitirmiştir³². Kısaca tüm cephelerde, tüm şehir, kasaba ve köylerde her gün her an yaşanan korku, saldırı, katliam ve ölümdür. Kayıplar o kadar büyüktür ki, bir noktadan sonra bir insanlık ayıbı, bir trajedi olan bu saldırı, katliamlar ve ölümler; kısaca yaşananlar, devletler ve uluslararası örgütler için sadece bir istatistik meselesi olmuştur.

Etnik açıdan homojen bir ulus yaratma amacıyla Müslümanlardan kurtulmak için başvurulan yöntemler sadece etnik arındırma ile sınırlı kalmaz. Bu amaçla aynı zamanda sistematik olarak isim ve din değiştirme yani Hıristiyanlaştırma uygulamalarına da başvurulur. Yaşanan bu insanlık ayıbını Adil dede anılarında şu şekilde aktarmaktadır: “...1907 yılında doğduğumda adımla Adil koymuşlar. 1912’de bana Boris dediler. 1914’te gene Adil oldum. 1939’da Asen oldum. 1944-45’te gene Adil oldum. Şimdi, 1970’te Vladimir’e değişti adımla. 6 keredir değişiyor. Bunun sonu yok mu?”³³ Tüm Rodoplar ağır bir baskının altındadır. Sağ kurtulanlar bu kez zorla din değiştirme yani kimlik değiştirme ile karşı karşıyadır. Şeklen din değiştirmiş gibi görünmek de yetmez. Örneğin Kırcaali ve Gümülcine taraflarında Pazar ayinine gitmeyenlere, her sefer için 15 altın gibi büyük bir ceza uygulanır. Gitmemekte ısrar edenleri bekleyen ise idam edilmektir³⁴. Savaş, tüm cephelerde aralıksız devam eder. Bütün cephelerde yaşanan aynı trajedir. Sanki saldırganlar vahşet konusunda yarışmaktadırlar. Aram Andonyan, sağ kalanlar ölenleri kıskanmak için çok neden bulacaklardır diye aktarmaktadır³⁵. Saldırı, katliam ve tecavüzler, Sırp ordusunun ve komitacılarının geçtiği her yerde yaşanır. Bu konularda düzenli askeri birlikler yani ordular biraz daha duyarlı ve dikkatli davranırlar. Leon Troçki’nin de aktardığı üzere yalnız biraz daha duyarlı. Sadece o kadar: “Niye tıpkı eşkiyalar gibi davransınız, dediğimde onbaşı cevap verdi. Biz düzenli ordu belirli sınırlara sıkı sıkıya uyduk ve oniki yaşından altındakileri öldürmedik. Komitacılar hakkında kesin bir şey söylemem mümkün değil onlar başka grup. Onlara kefil olmam dedi... Yani oniki yaşın altındakiler bile öldürülüyordu.”³⁶ Düşman ilerledikçe saldırı ve katliama maruz kalmaktan korkan yüzbinler bir umut yollara düşer. Çeteler, her yerde salt

³² Ahmet Halaçoğlu, *age*, s 53

³³ Nurcan ÖZGÜR, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul, Der Yayınları, 1999, sayfa 74.

³⁴ Yıldırım Ağanoğlu, *age*, 88, 89.

³⁵ Ahmet Halaçoğlu, *age*, s 69.

³⁶ Yıldırım Ağanoğlu, *age*, s 81.

intikam ve ganimet duygusuyla vahşice zavallı çaresiz ve savunmasız insanlara saldırırlar. Kaçırılma, tecavüz ve katliam her zaman olduğu gibi yaşamın sıradan bir parçası haline gelir. Evet, kaçırılma, vahşet ve korku, artık yaşamın bir parçasıdır. Bunun ne anlama geldiğini, Fransız gazetecinin yazdıklarında görüyoruz: *“Yakılan köylerden geçiyoruz. Bazı bazı, hala tüten bir enkazın altından uzanmış bir insan kolu görünüyor; parmakları acı ile kasılmış. Az ötede küçük bir çocuğun bacağı seçiliyor. Yeni doğmuş bir bebeğin başı gövdesinden ayrılmış, yarı yarıya kavrulmuş... Bu insan artıkları neler söylemiyor bize! Başka bir harap köyde küçük bir kız çocuğuna rastlıyoruz. Bir ana aramaya çıkmış besbelli. Sesleniyoruz; ama insan sesi ona vahşi bir hayvan kükremesi gibi geliyor olmalı ki, sesimizi duyar duymaz dehşetle irkiliyor, harabeler arasından çıkıp aksi yönde kaçıyor!”³⁷*

Dört cephede süren savaşlar boyunca ilerleyen orduların ve özellikle de komitacıların saldırıları sonucu yüzbinlerce insan ölür, yüzbinlercesi de doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalır. Katledilen, bağı bahçesi elinden alınan, evi barkı yakılan insanların yapabileceği başka da birşey yoktur zaten. Tüm bu ve benzeri yaşanan olaylar sonucu sayıları yüzbinlerle ifade edilen Türkler ve Müslümanlar doğdukları yerleri terk edip gitmek zorunda kalır. Osmanlı demografi uzmanı araştırmacı Tefik Bıyıklıoğlu'na göre, Balkan Harbi'nden Birinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde Yunanistan'ın ele geçirdiği Güney Makedonya'yı terk etmek zorunda bırakılan Türklerin sayısı toplam 440.000'dir³⁸. Justin McCarthy ise 1912-1920 arasını kapsayan dönemle ilgili olarak yerini yurdunu terk etmek zorunda kalan Türklerin sayısını 413.922 olarak vermektedir. İlhan Tekeli'ye göre Balkan Savaşları'ndan sonra Türkiye'ye gelip yerleşmek zorunda kalan insanların sayısı 640 bindir³⁹. Rakamlar arasındaki farklılık öldürülen yüzbinlerce suçsuz sivil konusunda da ortaya çıkar. Balkan Savaşları esnasında işgal orduları ve komitacılar tarafından öldürülen Türk ve Müslümanların sayısının 200 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Araştırmacı Bilal Şimşir'e göre de rakam 200.000'den aşağı değildir⁴⁰. Bazı yabancı kaynaklar ise bunu 240 bin olarak vermektedir⁴¹. Dr. Ernestyck tarafından yayınlanan Şarkta Almanya adlı kitabın girişinde verilen bilgilere göre katledilen

³⁷ Aram Andonyan, *age*, s 345

³⁸ Tefik Bıyıklıoğlu, *age*, s 92.

³⁹ Yıldırım Ağanoğlu, *age*, s 94.

⁴⁰ Ahmet Halaçoğlu, *age*, s 43.

⁴¹ Halaçoğlu Ahmet, *age*, s 44.

Müslümanların yani Türklerin sayısı 500 binden fazladır⁴². İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Cemal Paşa, anılarında bu sayıyı 500 bin olarak vermektedir⁴³. Sonuç olarak söylenebilecek tek gerçek Balkan Harbi ve sonrasında meydana gelen katliam, saldırı, hastalık gibi nedenlerle Osmanlının Avrupa'daki Müslüman nüfusundan 632.408 kişinin hayatını kaybettiği, 812.271 kişinin de 1912 ile 1926 yılları arasında Türkiye'ye gelmek zorunda kaldığıdır⁴⁴. Evet, yaşananlar bu kadar nettir. Çoğu zaman dostluğun en güzel örneğini vermiş Balkan halkları zaman gelmiş emperyalizmin oyununa gelerek ırkçılığa varan milliyetçilik anlayışı ile kendinden olmayanı düşman bellemiş ve kendinden olmayana elinden gelen kötülüğü yapmıştır. Yeri gelmiş hepsi birbirine saldırmış fakat saldırıların önceliği her zaman asıl düşman olarak belledikleri, gördükleri Müslümanlar yani Türkler olmuştur. Bosna Savaşı'nda da olaya geç müdahale edilmesinin nedeni budur. Oysa sorun Müslüman Hıristiyan değil insanlık sorunudur. Sahi böyle bir durum ve olay karşısında yaşananlara göç ve göçmenlik demek ne kadar doğrudur? Bu, en ufak tabiriyle, olayı basite indirgemekten başka bir şey değil de nedir? Balkanlardan olsun, Kafkasya'dan Kırım'dan olsun yaşananları tanımlamak için tehcir yani sürgün bile yetersiz kalmaktadır. Çünkü tehcirde bile asıl amaç yok etmek değildir. Sadece askeri ya da siyasi açıdan tehdit unsuru olarak görülen grubun, yaşadığı yerden ülke içinde başka bir yere nakledilmesi, iskân edilmesidir. Oysa Balkanlarda; ister bağımsızlık mücadelelerinde olsun, ister 93 Harbi, Balkan Savaşları ve daha pek çok sosyal ve siyasal olaylarda olsun, yaşanan bundan çok daha öte bir şeydir. Kısaca Müslümanların yani Türklerin toptan yok edilmesi, ülkeden atılması kısaca bu topluluktan kökten kurtulunmak istenmesidir. Bu nedenle yaşananları belki de en iyi ifade eden kavram, **“tenkil”** yoluyla **“etnik arındırma”**dır. 1948'de kabul edilen Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde 2. maddesindeki **“ulusal, etnik, ırksal ve dinsel bir grubun bütününe ya da bir bölümünün yok edilmesi niyetiyle girilen şu hareketlerden herhangi biridir: grubun üyelerinin öldürülmesi; grubun üyelerine ciddi bedensel ya da zihinsel hasar verilmesi; grubun yaşam koşullarının bunun grubun bütününe ya da bir kısmına getireceği fiziksel yıkım hesaplanarak kasti olarak bozulması; grup içinde doğumları engelleyecek yöntemlerin uygulanması; [ve]**

⁴² Ahmet Halaçoğlu, *age*, 44.

⁴³ Yıldırım Ağanoğlu, *age*, s 94

⁴⁴ Yıldırım Ağanoğlu, *age*, s 94.

çocukların zorla bir gruptan alınıp bir diğerine verilmesi.” şeklindeki soykırım tanımına göre yaşananlar bir “soykırımdır”.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ve Cumhuriyetin ilanıyla birlikte sürgünlerin yapısı değişir. Türkiye'nin de talebiyle ortaya bir göç hareketi çıkar. Ancak 1923'te Sırp Hırvat Sloven Krallığı'ndaki Sancak katliamında, 1934 Bulgaristan'da faşist askeri darbesi sonrasında yaşanan baskı ve saldırılarda, 1950'lerde Yugoslavya'da Rankoviç eliyle hayata geçirilen uygulamalarda, 1952 ve özellikle de 1967'den sonra Yunanistan'da Batı Trakya'da, 1950-51 ila 1989 yıllarında yine Bulgaristan'da yaşanan insanlık trajedilerinde de olduğu üzere sürgünler 20. yüzyıl boyunca da devam eder.

Sonuç

Başta Balkanlar olmak üzere kaybedilen topraklardan milyonlarca Müslüman yani Türk, doğup büyüdüğü, yaşadığı coğrafyayı etnik arındırma uygulaması nedeniyle terke zorlanmıştır. Osmanlı nüfusu konusundaki çalışmalarıyla tanınan araştırmacı Kemal Karpat, 1856-1990 yılları arasını ele alan demografik çalışmasında sürülen Türklerin ve Müslümanların sayısı ile ilgili olarak 9 milyon rakamını vermektedir⁴⁵. Sürgünlerden sonra geride de çok az sayıda insanın kalmasına izin verilmiştir. Ancak zaman geçip nüfus artıp demografik denge değişmeye yüz tutunca yine çeşitli yöntemlerle sürgün politikasına başvurulmuştur. Bağımsızlıkların kazanılmasından sonra Bulgaristan'da olsun, Yunanistan'da, eski Yugoslavya'da olsun yaşanan hep bu olmuştur. Kısaca hiçbir Balkan ülkesi, Müslüman ve Türk nüfusun bağımsızlığın kazanıldığı tarihteki oranının üstüne çıkmasına izin vermemiştir. Çıkınca da, Yunanistan'da başta meşhur 19. madde, Bulgaristan'da da yaklaşık her 10-15 yılda bir gerçekleşen göç ettirme ve sınır dışı etme uygulamalarında olduğu üzere Türk ve Müslümanların sayısının bağımsızlık ilanı zamanındaki sayı ve oran seviyesine indirmeye çalışmıştır. O nedenle ki, bugün Batı Trakya'da Türklerin sayısı hala mübadele antlaşması zamanındaki 120 bin civarındadır. Oysa artan nüfusla birlikte bu sayının 450 bin civarında olması gerekiyordu.

Bu konuda her 10-15 yılda bir gerçekleştirilen göç ettirme ve/veya sürgün uygulamalarına rağmen amacına ulaşamayan tek ülke Bulgaristan olmuştur. Onca uğraşa rağmen Bulgaristan'da Türklerin ve Müslümanların sayısı hala 1 milyonun üzerindedir. Bağımsızlık tarihindeki sayısının yaklaşık iki katı ve nüfusun neredeyse %20'si... Doğum oranlarının ve buna bağlı olarak demografik dengenin hızla Bulgarların aleyhine hızla bozuluyor olması da, bu ülkenin gelecekte bazı sosyal ve siyasal sorunlara gebe kalma olasılığını

⁴⁵ Kemal Karpat, *age*, s 16.

yükseltiyor. Çünkü böyle bir durum ırkçılığın yükselmesine ve yeni acıların, sürgünlerin yaşanmasına neden olabilecektir.

Makedonya, Kosova ve Sırbistan'a gelince... Bu ülkelerdeki Türk ve Müslüman sayısı 1953-60 yılları arasında izlenen yanlış göç politikası ve ekonomik nedenlerle meydana gelen Avrupa'ya göç nedeniyle çok daha kötü durumdadır. Son Bosna Savaşı ise işin tuzu biberi olmuştur. Demografik denge, katledilen ve yurtdışına gitmek zorunda bırakılan yüzbinlerce insan nedeniyle bilinçli olarak Boşnakların aleyhine bozulmuştur.

Evet, Balkanlar Türkiye'sinde yaşanan insanlık trajedisi özetle bu. Hal böyle olunca da yaşananlar için MUHACİR yani GÖÇMEN diye bir kavramın kullanılması hiç doğru olmamaktadır. Bu, savaş ortamında, gelenlerin sosyolojik durumunu, daha doğrusu yaşadığı acıları tanımlamak için kullanılmış bir kavramdır. Fakat olaya günümüz açısından baktığımızda sonradan ve/veya dışarıdan gelen anlamındaki "MUHACİR", "MUHACERET" kavramlarını kullanmak çok doğru olmamaktadır. Çünkü Balkan Savaşı'nda ve 93 Harbi'nde gelen yüzbinlerce insan, başka bir ülkeden değil, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarından Anadolu'ya gelmiş olan vatandaşlarıydı. Sahi, günümüzde, Edirne'ye yaklaşık 40 kilometre mesafedeki Cisri Mustapaşa'dan yani Svilengrad'dan, 20 kilometre ötedeki Kum Çiftliği'nden yani Orestiada'dan gelen mi yoksa 2000 kilometre mesafedeki Hakkâri'den, Ardahan'dan, Artvin'den, Erzurum'dan vb'den gelen mi muhacir olmaktadır? Aynı şekilde, İstanbul'a, Bursa'ya, Edirne'ye, İzmit'e, Sakarya'ya 500 ile 1500 kilometre uzaklıkta bulunan Kırcaali'den, Rusçuk'tan, Üsküp'ten, Prizren'den, Saraybosna'dan, Köstence'den gelen mi yoksa yaklaşık 1000-1800 kilometre mesafede bulunan Erzincan, Trabzon'dan, Mardin, Bingöl'den gelen mi muhacir yani göçmen olmaktadır. Bir de kim daha fazla İstanbul, Bursa, Edirne, İzmit ve Sakarya'dır? Sahi Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı başarılı olmasaydı, o zaman kim göçmen veya sürgün, kim yerli olacaktı? O zaman emperyalizmin çizdiği ve sadece Karadeniz'e açılan o küçük coğrafya dışından gelen herkes göçmen mi olacaktı? Yani günümüzde Türkiye sınırları içinde yaşayan 85 milyonun 65-70 milyonu göçmen, geri kalanı yerli mi olacaktı?

O nedenle, tüm illerimizde göçmen ya da göçmen olmayanlar değil Balkanlar Türkiye'si ile Anadolu Türkiye'sinin değişik bölgelerinden sürgün ve göçlerle buraya gelmiş bulunan Silistreli, Kırcaalili, Erzurumlu, Rizeli, Üsküplü, Trabzonlu, Diyarbakırlı, Saraybosnalı, Prizrenli, Köstenceli, Nevşehirli vb. insanlar bulunmaktadır. Gerisi mi? Gerisi sadece teferruatır. Çünkü bundan sonrası göç ya da yerli ayırımı değil, kentli olan ile olmayan;

modern ve çağdaş olan ile olmayan kısaca kasabalı ile kasabalı olmayan ayrımıdır.

Gerçeklerin söylenmesi acıların yeniden deşilmesi demek değildir. Savaşı veya nefreti körüklemek hiç değildir. Tam tersine Bulgar Bilim Kadını Antonina Jelyazkova'nın da belirttiğı gibi gerçekleri örtmek yerine, tüm çıplaklığıyla yeni nesillere öğretmek, benzer trajedilerin bir daha yaşanmasının önüne geçmenin adıdır. Kısaca, gerçek dostluğun ve barışın teminatıdır.

Kaynakça

AĞANOĞLU, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2001.

ANDONYAN, Aram, *Balkan Savaşı*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1992.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1995.

İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

JELAZKOVA, Antonina, *Balkanlar ve Göç*, TRT, Yapım Yönetim Metin Edirneli 2004, Bölüm 14)

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılâp Yayınevi 3. Baskı, İstanbul 1998.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

ÖZGÜR, Nurcan, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, Der Yayınları, İstanbul 1999.

ŞİMŞİR, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınları, Birinci Basım, Ankara 1986.

-----, *Rumeli'den Türk Göçleri II*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1989.

TROÇKİ, Leon, *Balkan Savaşları*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

TRT, *Balkanlar ve Göç Belgeseli*, Yapım-Yönetim Metin Edirneli 2004, TRT, Bölüm 1

TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

“SORMAYIN/ MEMLEKETİM NİRE”: İBRAHİM KAMBEROĞLU’NUN “ÇOCUKLARLA HASBIHAL” VE TÜRK GÖÇMEN ŞİİRLERİNDE BULGARİSTAN

Neshen G. ISAEVA-GYUNESH*

Giriş

İkamet edilen yeri kaybetme, terk etmedir göç. Bu göç zorunlu olduğunda ise, geride bırakılanlar yaşanmış bir ‘geçmiş’, bağların koparıldığı bir ‘ev’, yalnızca bir ‘mekân’ olarak değil, şimdiki zamanda yaşanan ve yaşatılan hatıralar, şimdiki zamanda hissedilen, özlenip yası tutulan evler, güneşiyle, toprağıyla, suyuyla, aşıyla derin anlamlarla yüklü memleketler olarak karşımıza çıkar. Bunun nedeni ise göçün isteğe bağlı olmaması; dolaylı ya da dolaysız bir şekilde zorunlu olmasıdır.

Zorunlu göçü yaşayanların evleri, memleketleri ellerinden alınır, hayatlarının sosyal akışı kesintiye uğrar. Günlük yaşamlarının ve kurulu düzenlerinin bozulmakla kalmayıp, sona erdirilmesi, kendilerine ait olanın çalınması, göçmenlerin üzerinde sindirip kabullenemedikleri travmatik olay niteliğinde önemli etkiler bırakır.

‘Travma’ Antik Yunancadan gelen bir kelimedir ve ilk olarak fiziksel bir yara anlamıyla kullanılır. Travma kelimesine günümüzdeki psikolojik boyutunu kazandıran Freud, bu sözcüğü bir yara olarak görmeye devam eder, ancak fiziksel bir yaradan ziyade insan zihninde oluşan yara olarak tanımlar. Bu düşünceye göre, şiddetli rahatsızlık veren olayı anlamlandırma sürecinde zihin kopukluk yaşadığı için, travmatik olay hazmedilip sindirilemez bir hal alır ve iyileşemeyen yaraya benzer belirtiler gösterir¹. İsteğe bağlı göçten farklı olarak, zorunlu göçü yaşayan göçmenler için memleket-vatan-ev gibi göç öncesi yerleşkeler sadece coğrafi mekanlar niteliğinde değil, manevi anlamlarla yüklü, nostaljik hisler besledikleri sosyal dinamik alanlardır. Bu mekânlara karşı hissedilen özlem geriye dönememe ihtimalini bilmelerinden ya da dönseler de kaldıkları yerden hiç bir şey olmamış gibi hayatlarını

* Neshen Gyunanova ISAEVA-GYUNESH, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Görevlisi, neshen_isaeva@abv.bg.

¹Fiziksel ve zihinsel bir yara olarak travma için: Cathy Caruth’un *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* kitabının, ‘Introduction: The Wound and the Voice’ (1-10) ve ‘Literature and the Enactment of Memory’ (25-57) bölümleri; aynı şekilde Freud’un.” *On the History of the Psycho-Analytic Movement: Papers on Metapsychology and Other Works* kitabındaki “Mourning and Melancholia” (243-258) .

sürdüremeyeceklerinin bilincinde olmalarındandır. Göçmenlerin bu düşüncelerini, duygularını en iyi şekilde yansıtan, aktaran ve yaşatan alan edebiyattır. Travma uzmanlarından birisi olan Cathy Caruth edebiyatın tanıklık gücü travmatik olay hakkında ve bu olayın etkisi ile kapsamı hakkında diğer bilimsel alanların erişemediği noktalara değindiğini ve olayın daha geniş perspektiflerden değerlendirerek erişilmez kalan boyutlarını da gün ışığına çıkardığını savunur². Bu çalışma göçmen şiirlerini değerlendirerek 1989 göçmenlerinin Bulgaristan'a karşı duygu ve düşüncelerinin bilinmeyen yönlerini açığa çıkarır.

Göç, Travma ve Edebiyat

Zorunlu bir göçün travmatik boyutu (kritik psikolojik ve fiziksel rahatsızlık derecesinde olmadığı sürece), göçmenlerin göç ettikleri yerlerde yeni hayat kurmalarını engellemez, yeni yurtlarına bağlanmalarına ve orayı sevmelerine engel olmaz. Fakat isteğe bağlı göçmenlerle karşılaştırıldıkları zaman, zorunlu göçü yaşamış olanların iki mekâna (geldikleri ve göç ettikleri topraklara) bağlılıkları ve bu bağlılığı yaşadıkları şekil ve duygusal boyut farklıdır, daha belirgin ve yoğundur. Göçmenlerin bu iki yere 'ait olma' durumu, iki ülke arasındaki ilişkiye göre daha da karmaşık bir hal alabilir. Bunun en iyi örneklerinden birisi Bulgaristan- Türkiye arasındaki Osmanlı Devletine kadar uzanan ilişkidir³. Bir zamanlar Osmanlı hâkimiyeti altında olan Bulgaristan toprakları, bu coğrafyada doğup büyüyen Türkler için Bulgaristan'ın bağımsızlığından sonra da duygusal değer taşımaya devam etmiştir. Bu coğrafyada doğup büyümüş Türklerin kimliği ve aidiyet duyguları 89 göçü gibi diğer anlaşmalı ve zorunlu göçler öncesi de iki sınır ülkeye (Bulgaristan ve Türkiye/Osmanlı Devleti'ne) bağlıdır. Bir yandan Bulgar yurttaşlarının olduğu gibi Bulgaristan onların da yurdudur; fakat diğer yandan da soy, dil, din açısından azınlıkta olan o coğrafyadaki Türkler, Osmanlı mirası olan Türkiye Cumhuriyeti'ne doğumdan itibaren bağlıdırlar. Bu özel durumları Bulgaristan devletinin bağımsızlığından itibaren etnik

²Travma ve edebiyat ilişkisi hakkında daha fazla bilgiye erişmek için: Cathy Caruth'un *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* kitabının, 'Introduction: The Wound and the Voice' (1-10) ve 'Literature and the Enactment of Memory' (25-57) bölümleri.

³Ayşe Kayapınar, "Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan'daki Türkler Açısından Değerlendirilmesi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Ankara: 2 (2004): 201-220.

arındırma politikası altında⁴ belirli yıllarda yürütülen uygulama olan göç⁵, Bulgaristan'daki Türkleri karmaşık düşünce ve duygulara itmiştir. 1989 yılında Todor Jivkov komünist rejimi altında gerçekleştirilen, asimilasyon politikasının zirve noktası olarak görülen zorunlu göç, diğer göçlerden daha farklıdır. Göç eden kişi sayısının büyüklüğü açısından (360.000'den fazla) , göç öncesi ve süreci içinde yaşatılan zulümler ve zorluklar açısından - 1989 göçü hafızalarda büyük bir insanlık trajedisi olarak kazanmış ve tarihteki yerini almıştır⁶.

Her ne kadar Türkiye vatanları olsa ve sıkça iki vatan sevgisi arasında kalıp Zahit Güney'in şiirinde olduğu gibi Kapıkule'ye kapı olmakta çareyi bulsalar da⁷, doğup büyüdükları Bulgaristan göçmenler için bambaşkadır. Fakat, bu zorunlu göç sonrasında Türkiye'ye göç edenlerin, Bulgaristan'la ilişkileri komünist baskı ve güç nedeniyle daha da kompleks hal alır. Bulgaristan'a hissedilen vatan aşkının yanı sıra kırgınlık, hüznün ve öfke gibi duygular da eklenir ve Bulgaristan hakkında düşünmemenin imkânsızlığını ve aynı zamanda düşünüp konuşmanın zorluğunu göçmen şiirleri en iyi şekilde aktarır. "Sormayın/Memleketim nire" ifadesiyle İbrahim Kamberoğlu'nun "Çocuklarla Hasbihâl" şiirindeki göçmen söyleyicinin hüznün dolu sitemi - bu durumu yansıtmaktadır. Bu makale göçmenlerin bu konudaki düşünce-duygu-tepki çarkını "Çocuklarla Hasbihâl" şiirinde inceler. Kamberoğlu'nun şiirindeki konuları Kogato mi Otneha İmeto⁸ edebiyat antolojisinden bazı

⁴Etnik arındırma konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Zeynep Zafer, 'Bulgarların Etnik Temizlik Siyaseti (1877-1989)', Samsun: Uğur Ofset, 2016. 187-202.

⁵Bulgaristan'da uygulanan asimilasyon politikası ve 89 göçü ile ilgili ayrıntılar için: Zeynep Zafer'in "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi"(199-234).

⁶Zeynep Zafer , "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi".⁸⁹

GÖÇÜ: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç. N. Ersoy-Hacısalıhoğlu, & M. Hacısalıhoğlu (Ed.), Yıldız Teknik üniversitesi, İstanbul 2012, (228-232).

⁷Zahit Güney'in "Özlem-2" şiirindeki göçmenin iki vatan özlemi arasında kalmanın getirdiği çaresizliğe bulduğu çözüm: "Kurtulmak için / Bu dertten / Kapıkule'de / Kapı mı olayım?" (sat. 7-10).

⁸Şiirlerin seçiminde *Kogato mi Otnehaİmeto* antolojisi belirleyici rol almıştır. Şiirleri ilk adı geçen antolojide Bulgarca okuyarak sonrasında şairlerin kendi kitaplarında ya da farklı Türkçe antolojilerinde Türkçe orijinallerine erişilmiştir. Bu nedenle şiir seçiminde Z. Zafer ile V. Chernokojev'in antolojisi önem taşır. Ayrıntılı bilgi için bkz.:Zafer, Z.&Chernokojev, V. (Hazırlayanlar, Editörler ve çevirmenler). *Kogato mi otneha imeto: "Възродителният процес" през 70-те – 80-те години на XX век в литературата на мюсюлманските общности*[Kogatomiotneha imeto: "Vuzroditelniyatproces" prez 70-te - 80-te godini na XX vek v literaturata na müsülmanskite obshtnosti/Adımı benden aldıklarında: "Yeniden Uyanış

memleket/ vatan/ ev temalı şiirlerle karşılaştırıp daha geniş bir kontekst içinde yorumlar ve duyguların, düşüncelerin ön planda olduğu hissedilip, yaşanmış, kâğıtlara dökülmüş bambaşka bir tarihi gün ışığına çıkarır.

Hem sebepleri hem de sonuçları açısından 1989 göçüyle yerinden edilenler dramatik bir kayıp yaşayarak derinden etkilenmiştir. Sosyal ve kültürel yönlerden ev, memleket, yurt gibi fiziksel olguların kaybı kişinin alışık olduğu hayat akımını, dünya anlayışlarını ve varsayımlarını tamamıyla değiştirmese de sarsıntıya uğratar. Bu da kişide psikolojik etkiye neden olur. Bu nedenle göç sonrası travmanın klinik olmayan, subklinik boyutu da göçmenlerin kaçınılmaz gerçeği olur. Bu çalışma ilk olarak şiirlerdeki göçmen söyleycilerinin ya da şiirlerdeki göçmen karakterlerinin göçün getirdiği incinme sonucu ‘seyirci kalma’ imgesi üzerinde durur. ‘Seyirci kalma’ imgesi dolaylı bir şekilde olsa da zorunlu göçte kaybedilen yurtla bağlantılıdır. Özellikle göçmen edebiyatında, bu imge memleket kaybı nedeniyle ortaya çıkar. İbrahim Kameroğlu’nun “Çocuklarla Hasbihâl” şiirinde olduğu gibi ‘seyirci kalma’ genellikle göç sırasında ya da hemen sonrası oluşan bir imge değildir. Bu durum ise sosyolojik ve psikolojik boyutuyla seyirci kalmanın yaşanılmış kayıp sonrası travmanın belirtisi olmakla travmanın özelliği olan gecikmişliğin⁹ göstergesidir. Çok yönlü etkileri olan göçün gerçekleşmesinden belirli bir zaman sonra göç olayının semptomları belirginleşir, kendilerini göstermeye başlar. Göçün her bir evresi- göç öncesi, göç sırası, göç sonrası – farklıdır, ayrıca maddi ve manevi etkileri de farklıdır. Bu yüzden edebiyatta yansımaları da dolayısıyla aynı değildir. ‘Seyirci kalma’ imgesinin oluşmasında Türklerin (genel olarak tüm Müslümanların) Bulgaristan’da maruz kaldıkları asimilasyon politikasının etkileri ve göç sırasındaki göçmenlerin geride bıraktıkları eş, dost, akraba, mal, mülk, yurt gibi maddi ve manevi kıymeti olan kişi, eşya ve mekânlar etkendir. Bu sayılanların yanı sıra göç ettikleri diğer vatanları Türkiye’nin sosyo-ekonomik şartları da ayrı bir etkendir.

Her ne kadar Niyazi Hüseyin Bahtiyarın “Kapıkule’de” Bulgaristan-Türkiye sınırında¹⁰yazılan şiirindeki gibi göçmenlerin bazıları Türkiye’ye geçiş anını büyük coşkuyla yaşasalar da:

Süreci" XX. Yüzyılın 70-lerinde ve 80-lerinde müslüman topluluklar tarafından yazılan edebiyat], Iztok Zapad, Sofya 2015, s. 10-114.

⁹Travma ve ‘gecikme’(belatedness) olayı hakkında: Cathy Caruth’un *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* kitabının ‘Traumatic Awakenings’ (91-112).

¹⁰Yazılma zamanları açısından, şiirlerde bazı özellikler göze çarpar. Hemen göç sonrası yazılan ya da sınırda yazılan Bulgaristan-Türkiye temalı şiirlerde Türkiye’ye kavuşma imgesi ve onun

*Kuledeki Ay-Yıldızlı bayrağa bakıyorum
İçim kıpır kıpır, gözlerim doluyor.
Öpüyorum toprağını, bayrağını öpüyorum
Anavatan büsbütün benim oluyor. (Bahtiyar, sat. 9-12)*

Açıkça görüldüğü gibi- Bulgaristan'daki din ve dil sınırlandırılmalarından sonra kurtuluş gördükleri vatanları Türkiye- onlar için bilmedikleri, birebir tanımadıkları bir vatandır. Göçmenlerin çoğu Türkiye'de kendilerini barınma sıkıntısı, geçim kaygısı, yeni bir hayat kurma zorluklarıyla karşı karşıya bulmuşlardır ve bu güç durum bazı göçmen şiiirlerine de yansımıştır. Ekonomik sorunlara değinenlerden birisi, örneğin, annesini “mutlu edecek bir işinin” (Kamberoğlu, 12) olmadığından yakınan “Ömrümün Öte Yakası” şiiirindeki anlatıcı ve Zahit Güney'in “Göçmen Kadınları” başlıklı üç şiiirden oluşan ve göçmen kadınlarının geliri düşük işlerinden bahseden şiiir dizisi. Güney'in ikinci şiiirinde söyleyici, temizlikçi göçmen kadınların yaşadıkları zorlukları kendisi de göçmen olduğu için anladığını söyleyerek okuyucuya aktarır:

*Bilmez miyim temizlikçi göçmen kadınlarını ben
Bilmez miyim ne konuştuklarını
Hiç konuşmadan;
El kapılarında diken üstünde durduklarını
Düşsel evrenlerde düş kurduklarını
Onurları kırılınca; (Güney, sat. 1-6)*

Bir zamanlar kaybettikleri vatanları Bulgaristan'da kendi evlerini temizleyen bu kadınlar, göçmen statüsünde “el kapılarında” gururları kırılmış, tedirgin bir şekilde temizlikçi olarak geçimlerini sağlarlar. Bu ve benzeri sosyo-ekonomik şartlar içinde göç öncesi ve göç sırası göçmenlerin yaşadıkları sıkıntılı dönemin belirtileri kendini göstermeye başlar ve Bulgaristan'a karşı duygu yoğunluğu farklı şekillerde şiiirlerde ortaya çıkar. ‘Seyirci kalma’ imgesi ise Türkiye'ye göç ettikten ve buradaki hayat şartlarına göğüs germe çabası içinde olup, doğdukları topraklara karşı özlem yüklü karışık duyguları hissettikleri zamanda ortaya çıkar. Memleket, vatan temalı şiiirlerde göçmenleri genel olarak ya hayallere dalıp terk etmek zorunda kaldıkları evlerini canlandırıp düş âleminde aktif şekilde faaliyet gösterdikleri geçmişte tekrar yaşarken görürüz ya da pasif kalarak şimdi ve geçmişte olanlara seyirci kaldıklarına şahit oluruz. ‘Seyirci kalma’ imgesi zorunlu göçün birebir simgesidir. Bu imgenin işlevi ve önemi şiiirler incelendiğinde daha iyi anlaşılır. İbrahim Kamberoğlu'nun “Çocuklarla Hasbihâl” şiiiri,

getirdiği sevinç ile heyecan daha belirginler. Zamanla bu şiiirler daha Bulgaristan'a karşı özlem yüklü şiiirlere yol verir. Bu konu araştırmaya açıktır.

penceresinden akşamı ve sokakta oynayan çocukları seyreden göçmen üzerinden geçmişi ve geçmişin izlerini taşıyan bugünü yansıtır. Tüm şiirde fiziksel eylem olarak, düş kurmak hariç, göçmen söyleyicinin pencereden seyretme eylemine şahit oluruz:

İstanbul'da...

Pencerede seyrediyorum

İstanbul akşamlarını

Sokakta çocuklar oynuyor

Dünya işi ne umurlarında onların

Çocuk olmak ne iyi... (sat. 1-6)

Evet, İstanbul'dadır göçmen, fakat İstanbul'un cıvıl cıvıl hayatı içinde değildir. Onun ve dışarıda akmaya devam eden hayat arasında duran bir paravan vardır. Bir yandan dışarıyı görmesine izin veren pencere, diğer yandan göçmenin öbür taraftaki yaşama dâhil olmasına engel olan bir sınırdır. Göçmenin bu durumu geldiği yerde yaşadığı sosyo-ekonomik zorluklarla bağlantılı olduğu kadar, her şeyden önce göç geçmişiyse ve o geçmişi – Bulgaristan'ı- zihninde ve kalbinde bir yük gibi Türkiye'ye taşımasıyla alakalıdır. Nedenleri farklı olsa da, göçmenin üstünde etkisi aynıdır: dâhil olamama, seyirci kalma.

Fakat 'seyirci kalma' imgesini göçmenin etken değil de edilgen kaldığıyla tek bir şekilde yorumlamak ve basitleştirmek yanlış olur. Fiziksel bir müdahale olmasa da, bedeni tutulmuş gibi, paralize olmuş gibi hareketsiz kalsa da, zihinsel ve duygusal olarak aktiftir şiirlerde göçmen. Bunun en iyi örneklerini Kameroğlu'nun "Çocuklarla Hasbihâl" şiirinde olduğu gibi Latif Ali Yıldırım'ın "Yaşlı Göçmenler" şiirinde de görürüz. "Yaşlı Göçmenler" şiirinin özeti: göçmen bir anlatıcı Avcılar Parkı'nda oturan ve kuşları seyreden yaşlı göçmenleri gözlemlemeler ve onların hisleri ve hayalleri hakkında yorumlar yapar. Tek bir fiziksel eylem var – o da göçmenin göçmenleri seyretmesi. 'Seyirci kalma' imgesi bu şiirde de çok net olarak kendini gösterir. Bu imgeyi kullanarak, şair okuyucunun zihninde ustalıklı hayatlar canlandırır ve okuyucunun duygularına tesir eder. Göçmenleri gözlemleyerek onların geçmişlerine, hüznlerine, hayallerine kendi hayal gücüyle ulaşır söyleyici ve okuyucunun hayal etmesini sağlar. Bu da şairin güçlü kalemini ve şiirin edebi açıdan değerini gösterir.

İbrahim Kameroğlu da okuyucuyu çocukları seyrettiği İstanbul'daki penceresinden alıp kendi çocukluğuna, Bulgaristan topraklarına, büyük bir ustalıklı götürür. Daha önce de belirtildiği gibi göçmenler için Bulgaristan sadece fiziksel bir barınak değildir. Kameroğlu'nun şiirindeki göçmen söyleyici için olduğu gibi, Bulgaristan sembolik, zamansal, ilişkisel ve duygusal anlamlarla yüklüdür. "Çocuklarla Hasbihâl" şiirinde Bulgaristan'ı ilk olarak "burcu burcu yeşillikleriyle" (10) ve gözlerindeki 'çimenle' tanıtır

anlatıcı. Böylece adı dahi geçmeyen ülkeyi, okuyucu görmeye ve adeta kendisi yaşıyormuşçasına hissetmeye başlar. Göçmenin çocukluğunda ıtır kokusu, Bulgaristan'da hasret kaldığı özgürlüğün yeşilidir. Saflığın, güzelliğin, el değmemişliğin özelliklerini taşır. Zorunlu göçü yaşamış göçmenlerde Bulgaristan özlemi ve sevgisi şiirlerde doğaya duyulan aşk ve bağlılıkla yansıtılırken, diğer taraftan da sıkça komünist rejimin faaliyetleriyle karşılaştırılır. İnsan icadı olmayan doğa mükemmel ve kusursuz iken, insan gücüyle yürütülen rejim felaketlere neden olur. Ahmet Şerif Şerefli'nin "Zorunlu Göç" şiirinde bu ikisi arasındaki mukayese daha açık bir şekilde kendisini belli eder. Kırmızı renkteki cehennemden¹¹, utançtan ve zulümden İstanbul'a kaçan göçmen anlatıcı, Tuna Nehri'nin ondan önce gelmiş olduğunu görür ve İstanbul'a onu kaldırıp Tuna'yı ve kıyılarını göstermesi için seslenir. Kamberoğlu'nun şiirinde olduğu gibi, bu şiirde de doğa özgürlüktür, memleketle kopmayan bağın, özlemin simgesidir. Zahit Güney'in "Özlem- 1" şiirinde de Tuna Nehri Bulgaristan'a duyulan özlemi simgeler. Türkiye'deki su bolluğunun içinde şu şekilde susuzluktan yakınır göçmen anlatıcı:

*Dilim damağım
Çatladı çatlayacak bazen
Su bolluğunda
Susuzluktan.
[...]
Efendim
bir damla olsunmuş ama
Tuna'dan olması gerek. (Güney, s. 21)*

Susuzluk mecazı göçmenin doğup büyüdüğü vatanın nasıl bir hayati önem taşıdığını gösterir. Tuna'dan gelen bir damla su ona hayat verendir. Bu şiirde de "Çocuklarla Hasbihâl" şiirinde olduğu gibi hasret duyulan Bulgaristan'ın sosyo-politik yaşantısı değil, doğa ve doğanın çağrıştırdığı kutsal bağdır. Benzer bir şekilde "Göçmen Kadınları" şiir dizisinin ilk şiirinde Bulgaristan'dan gelen yağmur göçmen kadınlarına mutluluk getirendir, yüzlerine "mis kokulu kır çiçekleri" (Güney¹²) kondurandır. Gelen yağmur, hayat veren suyu, olumlu duyguları, hürriyeti simgeler. Kamberoğlu'nun "çimen çimenleri" gibi, kadınların yüzlerindeki ifade de özgürlüğü temsil eden kır çiçekleridir. Bu kırsal bitkiler el değmemişliği daha çok vurgular.

¹¹Kırmızı renk komünist partisini simgeleyen renktir.

Bulgaristan-doğa-hürriyet çağrışımını Kamberoğlu ustaca çocuk imgesiyle daha da kuvvetlendirir. Oyun oynayan çocukların sorunsuz hayatına özenen göçmen anlatıcı onlara seslendikten sonra çocukluğuna koştuğunu hayal etmeye başlar:

Çocuklar ne olur

Beni de alın aranızda...

Yalın ayak çocukluğuma koşuyorum.

Burcu burcu yeşillikler

Gözlerimde çimen çimen...(Kamberoğlu, sat. 7-10)

Çocuklar da literatürde doğa gibi saflığı, masumiyeti, suç ve günahattan uzak olanı temsil eder. Pasif bir şekilde hayata seyirci kalan anlatıcı, çocukların doğallığından esinlenerek yalın ayak çocukluğuna koştuğunu hayal etmeye başlar. Özgür olma, toprakla temasta bulunma arzusu o kadar büyüktür ki doğayla teması birebir olması için insan eli değmiş, insan yapımı olan ayakkabıyı dahi ayaklarında istemez. Burcu (mis kokulu) ve çimen (kendiliğinden yetişen çim) kelimelerin ikilemeleri da okuyucuya o güzelliği ve hürriyeti ayrıca tattırır.

Bulgaristan her ne kadar 1989 göçmenleri için özlem duydukları, bağlı oldukları, doğup büyüdükları vatanları olsa da, vatan bildikleri topraklarda azınlık olarak adaletsizliğe uğradıkları için, karmaşık, olumsuz düşünce ve duyguları da zihinlerinde ve kalplerinde o topraklara karşı yaşatırlar. Doğa imgesinde olduğu gibi, sosyal ilişkiler imgesi de bir mekâna olan duygular açısından önem taşır. Kişinin bir yere olan hislerini şekillendiren o yerdeki yaşanmışlıklardır. Kamberoğlu'nun babasının anısına¹²yazdığı bu şiirde de, doğa peyzajından hemen sonra aynı mısradaki söyleyicinin babasıyla ilgili hatırası canlanır:

Yarı aç yarı yorgun

Babam gene dertli dönüyor gurbetten

Ve yazın ortasında üşüyorum... (12-14)

Şiirdeki kelime ve ses seçimi; sıcaklığı ('yazın ortası') ve soğukluğu çağrıştıran ('üşüyorum') ifadelerin zıt anlamlarda olması veya 'b', 'd', 'g' gibi ünsüzlerin tekrarlanması sıkıntı ve kederin nameleri olarak kulağı tırmalarken, göçmenin hissettiği çaresizliği ve olumsuz duyguları da okuyucuya aktarır. Özellikle bu mısradaki babanın gurbetten dertli dönüşü gerçek anlamda değil de mecazi anlamda ele alındığı zaman, göçmenin bulunduğu bu çileli durum farklı yönleriyle belirginleşir. Travma geçirmiş

¹²Şiiri babası için yazdığı ağıt olduğu şiir başlığının hemen altındaki ifadeden anlaşılır: "Rahmetli Babama".

kişilerde, sorunsal olayla ve mekânla ilgili hatırladıkları olaylar her zaman lineer, doğrusal bir sırada olmaz ve anlam bütünü oluşturmaz¹³. Örneğin şiddete uğramış olan kişi rüya, hatıra gibi hayali mekânlarda kendisini şiddet uygulayan şahıs olarak görebilir. Bunlar zihnin travma geçirmiş kişiyi ‘koruma’ adına başvurduğu yöntemlerden sadece bir tanesidir. Bir sonraki mısradaki görüldüğü gibi, göçmen anlatıcısı rahat bırakmayan keder ve ıstırap niteliğindeki asıl olay, terk edilmiş topraklarda duasız kalan baba mezarıdır. Göç öncesi, göç süreci ve sonrası yaşanan sıkıntılara ek olarak babasının ziyaretçi bekleyen mezarı göçmeni rahat bırakmaz. Bu rahatsızlık verici düşünce, babasının hayatta olduğu zamanlara, çocukluğuna dönme arzusuyla göç bağlamında birleştiğinde ise mısradaki ‘dönme arzusu’ motifi göze çarpar. Geriye dönme motifinin kalıcılığı ve kişi, zaman ve mekânın değişme olanağı göz önünde bulundurulduğu zaman, iki düşsel dönüş de (bir yandan Bulgaristan’daki çocukluğuna dönen sıkıntılı göçmen, diğer yandan ise gurbetten dönen gaili baba) anlatıcı göçmen tarafından yapılmış iki eylem olma ihtimalini ortaya koyar. İki durumda da dönen başkası değil de söyleyici göçmendir. İlkinde- sorunlardan, göç öncesi baskıdan uzak Bulgaristan’a yalın ayak koşan çocuk olarak döner; ikincisinde ise tekrar tekrar gurbetten (Türkiye’den) yüreği hüznü dolu yetişkin olarak döner. Tekrarlanma eylemini belirten ‘gene’ kelimesi göçmenin sıkça, düşsel de olsa, terk etmek zorunda bıraktığı topraklara dönüşünü simgelerken, bu durumun onda yarattığı hissi yaz ortasında üşümeye benzer tezatlık içeren bir niteliğe sahiptir.

Karmaşık duygular içinde, sitem dolu ricada bulunur çocuklara göçmen:

*Ne olur çocuklar
İkide bir sormayın
Memleketim nire.
Rahmetlinin mezarı
Senelerdir duaya hasret orada
Ve Kamçı boylarında gençlik anılarım
İşyankâr, karmakarışık,
Ve çilem dolmadı... (sat.15-22)*

Günlük hayatta, yeni kişilerle tanışma durumunda en sık ve doğal olan sorulardan birisi olan – ‘Nerelisin?’/‘Memleketin neresi?’ – sorusu, zorunlu göçü yaşamış birisi için acı vericidir. Göçmen ve çocuklar arasındaki sözlü etkileşime şahit olmaz okuyucu, bu konuşma göçmenin hayal ürünü olarak okunduğunda ise, sitemi daha genel bir hal alır – herkese, her şeye, kendisine

¹³Bu konu hakkında Cathy Caruth’un *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* kitabının ‘Unclaimed Experience: Trauma and the Possibility of History’(10-25), özellikle s.17-19.

sitem eder. Bulgaristan'ı düşünmekten, hayal dünyasında ona geri dönmekten kendisini alıkoyamayan göçmen için, Bulgaristan hakkında konuşmak zordur. Yaşanmışlıklar, geride bırakılan mezarlık, ev gibi mekânsal olgular ile duygusal ilişki, dolmayan bir çile, kanayan bir yaradır ve göçmeni şimdiki zamanda hapseder. Göçmenlerin geride bıraktıkları mezarlık, ev, köy, cami gibi anlam yüklü mekânlar şiirlerde imge olarak görülür. Kamberoğlu'nun bu şiirdeki mezar imgesi gibi, göçmen edebiyatında sıkça rastlanan bir diğer imge de 'ev' imgesidir. Ev imgesinin en iyi yansıtan örneklerden ikisi Latif Ali Yıldırım'ın "Yaşlı Göçmenler" şiirindeki yaşlıların hayallerinde, evlerini kendi elleriyle inşa ettikleri an ve Ahmet Emin Atasoy'un "Evimi Sattığım Gün" şiirindeki evi satmanın vatansız kalmaya benzetilmesidir. Ev, baba mezarı gibi mekânlarla temasın kopması göçmenlerin üzerinde olumsuz etkiler oluşturur, onları paralyze eder. İşte bu nedenle anılar 'isyankâr' ve 'karmakarışık'tır'. Kaybedilen memlekete hissedilen büyük özlem ve aşk, göçmeni istenmediği için kovulduğu aynı memlekete duyduğu öfke ve hüsrân duyguları ile çatıştırır. Bu çatışma sonucunda ise şiirin doruk noktası olan son kısa mısradaki göçmen Bulgaristan hakkında duygu ve düşüncelerini dile döker:

*Evet orada doğdum
İnkâr edememem vatan da bildim
Ama hiçbir zaman Vatanım olmadı...(23-25)*

Sonuç

Bu karmaşık duygular içinde söylenen sözler göçmenin düş kırıklığının haykırışıdır. Bulgaristan'da doğup büyüyen Türkler için Bulgaristan hiçbir zaman yabancı bir yurt olmamıştır. Azınlık olsalar dahi, asırlardır bu coğrafyada hayatlarını sürdüren bir topluluk olarak, vatanları bilip kabul etmişlerdir bu toprakları. Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı tarihine dayanan bir nostaljiye dayalı vatan anlayışı da mevcuttur¹⁴. Bu nedenle üzüntü daha da büyüktür, beklentilerini karşılamayan, onu istemeyip dışlamış bir Bulgaristan'ı o ne kadar da sevip vatan bilmiş olsa, 'Vatanı' olmamıştır. Şiirin üç noktayla bitişi de söyleyicinin bu konuda söylemek istediklerinin bitmiş olmadığını, fakat bu konuda konuşma zorluğu, ifade zorluğu, kırgınlık onu susmaya, seslendiği kişileri de (bizi okuyucu olarak) düşünmeye davet eder.

¹⁴Osmanlı devleti ve sonrasındaki süreçte vatan, milliyetçilik gibi kavramlar değişime uğramıştır. Bu konuda tarihe dayalı farklı çalışmalar bulunmaktadır. Onlardan bir tanesi de Y. Taştan'ın "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğun Doğusu" çalışması.

“Çocuklarla Hasbihâl”şiiri 1989’daki zorunlu göçün duygusal tarihini yansıtır. Vatani tarafından kapı dışarı edilen göçmen, Bulgaristan’a karşı belirsiz duygular içindedir. Hem nostaljik bir özlem hem de kırgınlık duymaktadır. Yunanca bir kelime olan ‘nostalji’, ‘nostos’ (eve dönüş) ile ‘algia’ (acı) kelimelerinden oluşur. İbrahim Kamberoğlu’nun şiirinde olduğu gibi, Bulgaristan’a dönüş acı verir. Her ne kadar Bulgaristan’ı yaşamak ve yaşatmak istese de göçmen – doğasıyla ve çocukluk hatıralarıyla, Bulgaristan’a kırgınlığı büyüktür ve iç dünyasında geriye dönme hayaliyle yaşamasına rağmen – kolay değildir. Göçün travmatik boyutu, göçmeni güçsüz durumda bırakır. Bir tutsak gibi duygu ve düşünce kargaşasına maruz kalan 1989 göçmeni, ‘Memleketin nire?’ sorusu ve düşüncesi karşısında zorlanır. Etkisi altında kaldığı göç zulmü, onu geçmişi hakkında, Bulgaristan hakkında konuşmasını engeller. Bu durum, bir diğer vatani Türkiye’yle de ilişkisini zorlaştırır. Göçmen İstanbul’daki hayata da seyirci kalır. Göçmenin duygu durumu, ait olamama ve arafta kalma hali Kamberoğlu’nun şiirinde olduğu gibi diğer Balkan şairlerinin Bulgaristan temalı şiirlerinde de görülür. Göçmen edebiyatına yansıdığı gibi, zorunlu göç, 1989 göçmenlerinin kalbinde derin izler kazınmış ve alın yazılarını geri dönüşü olmayan bir şekilde değiştirmiştir.

Kaynakça

- BAHTİYAR, N. H. “Kapıkule’de.” *Çağdaş Rodop Türk Şairlerinden Esintiler*. TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 9.
- CARUTH, Cathy. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Johns Hopkins UP, Londra 1996.
- FREUD, Sigmund. “Mourning and Melancholia.” *On the History of the Psycho-Analytic Movement: Papers on Metapsychology and Other Works*, James Strachey ve Anna Freud (Ter.), Hogarth Press, Londra 2001, s. 243-258.
- GÜNEY, Z. “Özlem-2.” *Bölmüşmek*. Tuna Yayınları, İstanbul 2002, s. 22.
- “Göçmen Kadınları.” *İnsan Yanım*. Tuna Yayınları, İstanbul 2006, s. 68-70.
- KAMBEROĞLU, İ. “Çocuklarla Hasbihâl.” *Ömrümün Öte Yarısı*, Aydın Kitabevi, İstanbul 2002, s. 34.
- “Ömrümün Öte yakası.” *Ömrümün Öte Yarısı*, Aydın Kitabevi, İstanbul 2002, s. 13.
- KAYAPINAR, A. “Türkiye–Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan’daki Türkler Açısından Değerlendirilmesi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Ankara: 2 (2004),s. 201–220.
- TAŞTAN, Y. “Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğun Doğusu.” *Türk Dünya İnceleme Dergisi*, 12 (2012): 1-99.<http://dergipark.org.tr/etgetdid/issue/34457/380673>.
- YILDIRIM, L. A. “Yaşlı Göçmenler.” *Sonbahar Çağrışimleri*. Kayhan Matbaası, İstanbul 2001, s. 36-38.
- ZAFER, Z. “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi.” *89 GÖÇÜ: Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*. N. Ersoy-Hacısalıhoğlu, & M. Hacısalıhoğlu (Ed.), Yıldız Teknik üniversitesi, İstanbul 2012, s. 199-234.

- ZAFER, Z. 'Bulgarların Etnik Temizlik Siyaseti (1877-1989)', Samsun: Uğur Ofset, 2016. s. 187–202.
- ZAFER, Z.&V. CHERNOKOJEV, (Hazırlayanlar, Editörlerveçevirmenler).*Когато ми отнеха името: "Възродителният процес" през 70-те – 80-те години на XX век в литературата на мюсюлманските общности*[Kogatomiotneha imeto: "Vuzroditelniyat proces" prez 70-te - 80-tegodinina XX vek v literaturata na müsülmanskite obshtnosti/Adımından aldıklarında: "Yeniden Uyanış Süreci" XX. Yüzyılın 70-lerinde ve 80-lerinde müsülmantoplulukları tarafından yazılan edebiyat], Iztok Zapad, Sofya 2015, s. 10-114

MÜZELEŞTİRİLMİŞ GÖÇLER VE BULGARİSTAN GÖÇMENİ KADINLARA HATIRLATTIKLARI*

Sercan EKLEMEZLER**

Giriş

Nora (2006), tanıktepe kavramı üzerinden müzeyi niteler ve müzeler gibi, mezarlıkların, anıtların, derneklerin, bir başka çağın sonsuzluk hayallerinin tanıktepeleri olarak süreklilik özleminin neden olduğu mekânlar olarak anlatır. Bununla yetinmeyen Nora (2006: 32), geçmişe ait ve unutulma tehdidi altındaki şeylerin “depolandığı” mekânların maddi, sembolik ve işlevsel olmak üzere üç farklı boyutu bir arada bulundurdıklarından bahseder. Nora'nın en soyut “hafıza mekânı” olarak ele aldığı “kuşak” kavramı bile, yine onun tarafından demografik içeriğiyle somut, anının aktarılması anlamında işlevsel ve tanımlı gereği simgesel olarak ifade edilmiştir. Anıtlar, arşivler ve müzeler ise somut olma özellikleri en ağır basan hafıza mekânlarıdır.

Müze kavramına dair birçok tanım ve açıklama vardır ve bugün kabul gören tanıma gelinceye dek, insanlık çok uzun bir süreçten geçmiştir. Süreç sonucunda çağdaş denebilir bir tanım geliştirilebilmiştir. Madran (1999: 1), Uluslararası Müzeler Konseyi (The International Council of Museums-ICOM) tarafından 1995 yılındaki bir düzenleme ile çağdaş nitelikte bir müze tanımının yapıldığını aktarmaktadır. Bu tanıma göre de müze, “toplumun ve gelişiminin hizmetinde olan, halka açık, insana ve yaşadığı çevreye dair tanıklık eden malzemelerin üzerinde araştırma yapan, toplayan, koruyan, bilgi paylaşan ve sonunda inceleme, eğitim ve zevk alma doğrultusunda sergileyen, kâr düşüncesinden bağımsız sürekliliği olan bir kurum”dur. Farklı kavram veya tanımlarla nitelendirilen müzeler, bu çalışmanın genel ilgisiyken, göç müzesi ve Bursa Göç Tarihi Müzesinin Bulgaristan göçmeni kadınlar üzerinde yarattığı çağrışımlar, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışmada önce genel hatlarıyla müzeler ve göç müzesi akabinde Bulgaristan göçmeni kadınların bir mekân olarak müzeyi deneyimlemeleri aracılığıyla göçe dair anımsadıklarına yer verilecektir.

* Bu çalışma “Toplumsal Hafıza ve Mekân: Bulgaristan Göçmeni Kadınların Deneyimleri ve Bursa Göç Tarihi Müzesi” başlıklı ve 2018 yılında tamamlanan, yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

** Arş. Gör., Bursa Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, sercan.eklemeler@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3198-8413

Müzenin Tarihsel Gelişimi, İşlevi ve Türleri

Müzelere bugün farklı anlamlar yüklense de halen akla gelen ilk tanım, "eşya"yı yani "koleksiyon"u içerir niteliktedir. Bununla birlikte Madran (1999: 3), müzenin üretim ve eğitim gibi özelliklerinin de olduğunu ve ilk müze olarak İskenderiye Kütüphanesinin gösterilebileceğini belirtmektedir. Ancak, gerçek bir koleksiyon sayılabilecek bir diğer kütüphaneninse Kahire Kütüphanesi olduğu bilgisini paylaşmaktadır. İskenderiye Kütüphanesi dışında bir başka mekânın "müze" adıyla anılır hale gelmesi 16. yüzyılın ortalarını bulur. Paolo Giovio, portre çalışmalarını sergilemek için Bogo Vico'da bir ev yaptırır ve bu evin bir odasını Apollon ve dokuz ilham perisine ithaf eder, adına "müze" der ve müze olgusunu, İskenderiye Kütüphanesi dışında bir mekâna taşımış olur (Zimmerman, 1995).

18. yüzyıla gelindiğinde müzelerin sahip oldukları koleksiyonların, özelliklerine göre değerlendirilmesine, arşivlenmesine ve sunumuna başlanmıştır (Madran, 1999: 5). Aynı yüzyıl içerisinde müzelerin taşıdıkları anlam, değişmeye başlar ve 1789 Fransız Devrimi'yle birlikte müzeler ulusun yeni kutsal değerlerinin yaratıcı ve koruyucusu haline gelir.

Türk dünyasında müzeciliğinin başlangıcı ise tüm bu gelişmelerden yaklaşık bir yüzyıl sonraya denk gelir ve resmi olarak 1869 yılında Ali Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, o zamana kadar Aya İrini'de depolanan eserlerin tasnif edilmesiyle başlar (Atasoy, (?) aktaran Madran, 1999: 11). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) ilk döneminde, dönemin eski eserlerle ilgili merkezî örgütü "Hars İdaresi" 1922'de Asar-ı Atika ve Müzeler, Kütüphaneler ve Güzel Sanatlar Müdürlüklerine ayrılır ve kurum 1924'te Antikite ve Müzeler Müdürlüğü adını alır (Madran, 1996). Müzecilik olgusu, Cumhuriyet dönemi boyunca hızla gelişir. 1956'da ülke genelinde 33 olan müze sayısı, 1990'lı yılların ortalarında 170'i bulur. Bugün itibarıyla ülke genelindeki müze sayısı 400'ü aşmış durumdadır (TÜİK resmi internet sitesi, <http://www.tuik.gov.tr>).

Yıllar içerisinde evrensel ve ulusal düzeyde müzelerin sayısı ve müzelere gösterilen ilgi artmıştır. Bunun nedeni, modernitenin getirdiği hız ve hatırlanması gerekenlerdeki artışa karşın müzelerin topluma dair her ne var ise olanı hatırlamayı, biriktirmeyi ve üretmeyi sağlama iddiasında oluşudur. Bu noktada biriktirme ve üretme kadar önemli bir diğer husus hatırlama ve hatırlatmadır. Zira Frederic Jameson'un belirttiği gibi (akt. Connerton, 2012: 12), şu anki toplumsal sistemimizin bütünü, geçmişini muhafaza edebilme yetisini azar azar kaybetmeye başlamıştır. Müzenin başlangıcını belirleyen de sağlam gelenekler duygusunun ve hafızadaki devamlılığın yitirilmesi ve ona eşlik eden çok katmanlı (yeniden) inşa arzusu olmuştur. Artun'a (2006b: 261-

263) göre, tarihin ve kültürün ivme kazanması giderek daha çok sayıda nesne ve olguyu daha büyük bir hızla eski hale getirmekte ve müze, modernleşmenin tahribatına uğramış şeyleri yok olmaktan kurtaran ve muhafaza eden kurum olma sorumluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır.

Müzelerin bir diğer sorumluluğu, çalışan ve müzeyi ziyaret edenlerle de ilgilidir. Crane'e (2000: 2-5) göre, müzeler, birçok müze çalışanı ve ziyaretçinin hatta onlar hakkında okuyanların hafızalarında yaşamaktadır. Tasarımları, koleksiyonları ve organizasyonları ile olduğu kadar sessizlikleri ve unuttukları ile de toplumların kültürleri hakkında düşündürmektedir. Ancak, bu mekânlar yalnızca kültürel kimliklerin depolandığı ve sergilendiği birer arşiv değil, kültür içindeki her birey için sayısız karşılaşmaya ve bu karşılaşmalardan doğan yeni anlamlandırmalara ve hatırlama süreçlerine olanak tanıyan öznelliklerin ve nesnelliklerin çarpıştığı birer hafıza mekânıdır.

Müze, hafıza duygusu oluşturma ihtiyacının bir ürünü olarak da görülebilir. Artun (2006b: 278-289) bu noktada müzeyi, Batı modernitesinin başta hedeflediği evrenselliğe ulaşma amacına hizmet eden bir kurum olarak görmek yerine, modernleşmenin hızlı temposuna ve çelişkilerine karşı bir hafıza duygusu oluşturma ihtiyacının ürünü olarak görmek gerektiğini belirtir. Yazar (Artun 2017, s. 182-183), çağdaş müzeye dair de düşüncelerini paylaşmaktadır. Ona göre bu çağın müze kritiklerine göre çağdaş müze, korumanın değil parçalamanın, hatırlamanın değil unutmanın, gerçeğin değil sahtenin mekânı olarak tanımlanmalıdır.

Geleneğin ve yüksek kültürün kalesi olan müze giderek bu konumdan uzaklaşmaya, bir kitle iletişim aracına, seyirlik bir mizansene ve abartılı bir gösteriye dönüşmektedir (Artun, 2006a: 260). Guy Debord'a (2002, s. 192 aktaran Madzoski, 2016: 43). Buna göre gösterinin işlevi "tarihsel belleği gömmek için kültürün kullanılmasıdır". İnsan kendi parçalanmış kimliğiyle yüzleşmesinden kaçmanın bir yolu olarak gerçeğin görkemli bir gösteriye dönüştürülmesini sağlayan bir büyük anlatının inşa edilmesi yoluyla bütün çelişkileri pasifize etmeye çalışmaktadır (Madzoski, 2016: 52). Bu iddiaya karşın, Jordanova'ya (1989: 23) göre, en azından iki yüzyıldır müzelerden bir şeyler öğrendiğimizi kabul etmekteyiz; sırf müzelerdeki eşsiz koleksiyonlara bakmak dahi, bilginin kaynaklarından biri hatta ilki olarak görülebilmektedir. Öyle ki, hayatta kalmayı başaran tarihi eser, zaten kendisine ait bir yetkiye sahiptir. Ancak, sergileme teknikleri ve anlamın yapılandırılması,

ziyaretçilerin bilgiye ulaşma yapılarını şekillendiren bir diğer adımdır¹. Objeye odaklı müzecilikten ziyaretçi ve deneyimi de bileşenleri olarak gören bir müzecilik anlayışına geçişte, bir objeyi izlemek ile ona dair bilgiye sahip olmak arasındaki bağıntı hakkında daha fazla düşünölmeye başlanmıştır². Bu değişimin izlerini müze mimarisinde, koleksiyonlarda, müzelerin organizasyon ve sergileme tekniklerinde, kataloglarda ve reklamcılık faaliyetlerinde gözlemlemek mümkündür.

Bugün müzelerin işlevi kadar türlerinde de çeşitlilik görölmektedir (bkz. Tablo 1). Koleksiyona, bağılı olduğu idari birime ve hizmet ettiği bölgeye göre müzeler uluslararası anlamda sınıflandırılmaktadır (Ambrose ve Paine, 1993).

Tablo 7 Müze türlerinde yaşanan çeşitlilik

Koleksiyonlarına göre	Genel müzeler
	Arkeoloji müzeleri
	Sanat müzeleri
	Tarih müzeleri
	Etnografya müzeleri
	Bilim, doğa tarihi ve jeoloji müzeleri
	Endüstri müzeleri
	Askeri müzeler
	vb.
Bağılı olduğu idari birime göre;	Devlet müzeleri
	Yerel yönetim müzeleri
	Üniversite müzeleri
	Askeri müzeler
	Bağımsız ya da özel müzeler
	Ticari kuruluş müzeleri

¹ Müzede yapılandırılan anlamın, ziyareti ve sonrasında ziyaretçinin yaşamını nasıl etkileyebileceği, ziyaretçinin kişisel tercihleri, hafızası ve grup aidiyetinin bu süreçte oynadığı rol Falk'un (2009) ele aldığı ayrı bir tartışmanın odağını oluşturmaktadır.

² Değişen müze anlayışları, başka bir literatür oluşturmaktadır ve bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Hizmet ettikleri bölgeye göre müzeler	Ulusal müzeler
	Bölgesel müzeler
	Yerel müzeler

Bu üç tasnifin içerisinde görüleceği üzere, doğrudan göç müzelerine dair herhangi bir bulguya, ibareye yer yoktur. Oysa göç müzeleri kadar, dönemin ihtiyacına ve gereksinimlerine bağlı olarak geliştirilen başka farklı müze türleri de vardır. Ulaşım müzeleri, ekomüzeler, ekonomüzeler, müze evleri, sanal müzeler bunlara örnektir. Çalışmanın bu bölümü uluslararası sınıflama içerisinde yer almayan göç müzelerine eğilecek, hafıza ve mekân ilişkisi Bursa Göç Müzesi bağlamında, Bulgaristan göçmeni kadınlar üzerinden irdelenecektir.

Göç Müzeleri ve Göç Müzelerinde Temsil

Pek çok müze kategorisinden biri olan göç müzeleri, küreselleşme ve göç olgusuyla birlikte yirminci yüzyılın sonundan bu yana yaygınlaşmakta ve birçok getirisi ile birlikte kültürel birer kurum olarak işlev görür hale gelmektedir. Başka bir ifade ile göç müzeleri; göç tarihi, ulus-aşırı bağlantılar, hareket özgürlüğü ve insan hakları konusunda bir tartışma zemini haline gelen kültürel kurumlar olmaktadır (Johansson ve Bevelander, 2017).

Göç müzeleri, 1990'lı yıllardan bu yana, öncelikle yoğun göç alan Kuzey Amerika (Ellis Island Immigration Museum, New York), Avustralya (The Immigration Museum, Melbourne) ve Kanada'da (Pier 21 National Immigration Museum, Halifax) kurulmuş, ardından Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere, Portekiz ve İspanya gibi Avrupa ülkeleri ile Arjantin ve Brezilya gibi Güney Amerika ülkelerinde de göç müzeleri açılmıştır. Söz konusu müzeler, hem nüfusu çoğunlukla göçmenlerden oluşan ülkeler tarafından hem de bu ülkelere göç etmiş gruplar tarafından çokça önem verilen kurumlar haline gelmiştir. Bunun yanında göç veren ülkelerde de merkezî ya da yerel yönetimler tarafından göç müzeleri kurulmaktadır (Rocha-Trindade ve Monteiro, 2007: 146-147).

Her geçen gün göç müzelerinin sayısı artmaktadır, bununla birlikte müzelerdeki organizasyonlar ve sunum teknikleri de çeşitlenmektedir. Portekiz Göç Müzesi, Portekiz'den dışarıya doğru gerçekleşen göçlerden yola çıkarak bireylerin ve toplulukların neden ülkelerinden ayrıldıklarını ve geri döndüklerini anlamaya çalışmaktadır. Bu konuda, teknolojinin yardımıyla ulusal ya da özel kayıtları ve bağışçılardan gelen sosyal ve tarihi hafızaya dair çok büyük ölçekteki bilgiyi işleyerek yaşam öyküleri oluşturmakta ve bunları bir "online-müze" ile ziyaretçilerinin erişimine sunmaktadır (Rocha-Trindade ve Monteiro, 2007). Müze binası ise göçmenlerin gündelik yaşamlarına, gittikleri ülkelerin kültürlerine olan katkılarına, sanatlarına ve toplumsal

hareketliliğe odaklanan mektuplar, fotoğraflar, günlükler, kişisel eşyalar, pasaportlar gibi objelerin ve anlatının yanında göçe dair bir kütüphaneyi içermektedir.

Documentation Center and Museum of Migration (DOMID), Almanya’da 1990 yılında küçük bir grup Türk entelektüelin öncülüğünde kurulmuş ve 2002 yılından bu yana diğer göçmen grupları da kapsayan geniş ve eşsiz bir koleksiyona sahip olmuş durumdadır (Eryılmaz, 2007, s. 133). DOMID, ulus-ötesi bir toplumun sosyal ve politik açıdan bir gerçeklik olduğunun iddia edildiği ve her beş Alman vatandaşından birinin bir göç hikâyesine sahip olduğu bir dönemde, tarih ve hafıza arasındaki ilişkide göçmenlerin ve onların çocuklarının seslerine yer vermek adına kurulmuştur (Eryılmaz, 2007: 130). DOMID sahip olduğu müze koleksiyonu ve arşivin yanısıra araştırma projeleri yürütmekte ve konferanslar düzenlemektedir.

The Lower East Side Tenement Museum, bir göç şehri olan New York’un hikâyesini tarihi bir yapının giriş katında, 1863 ve 1935 yılları arasında işletilen dükkânlar aracılığıyla anlatırken aynı mekânda farklı turlar düzenlenmektedir. Bunlardan biri göçmenlerin ekonomik durgunluk zamanında yaşamlarını nasıl devam ettirdiklerine eğilen “Hard Times-Zor Zamanlar” turudur. Bu turda, göçmenlerin yaşamında ticaret, perakendecilik ve girişimciliğin rolü üzerinde durulmaktadır. Bir diğer tur ise ziyaretçilere, göçmen işçilerin uyum sürecinde, çalışma yaşamları ve kültürel aidiyetleri arasındaki gerilimi düşündürmeyi amaçlayan “Sweatshop Workers-Aşırı Çalıştırılma” turudur. Burada ise, örneğin Musevi bir ailenin 1910’daki bir “Şabat” akşamının canlandırıldığı bölümde, cumartesi günü çalışmanın bu göçmen aile için anlamı üzerinde durulmaktadır (Kazal, 2015). Müzenin web sitesinde, ziyaretçilerin nesnelere üzerine tıklayıp göçmenlerin sözlü tarih görüşmelerini de içeren hikâyelerini dinleyebilmeleri ve kendi yorumlarını ekleyebilmelerine olanak tanıyan sanal turlar da mümkündür. Müze bugün daha çok odaklandığı Yahudi hafızasından fazlasını içermek adına, önümüzdeki birkaç yıl içinde Güney Amerika’dan ve Hong Kong’dan gelen göçmen ailelerin 1950 ve 1960’larda yaşadığı iki apartmanı da bünyesine katmayı hedeflemektedir (Kazal, 2015: 87). *The Lower East Side* Müzesi örneğinden anlaşılacağı üzere, göç müzeleri ekonomik yaşamı ele alırken dahi kültürel aidiyetleri göz ardı edemeyen, farklı toplulukların hafızalarına karşı kapsayıcılık sorumluluğundan kaçamayan, ziyaretçilerin farklı beklentilerine cevap verebilen, “yaşayan müzeler” olma sorumluluğundaki mekânlardır.

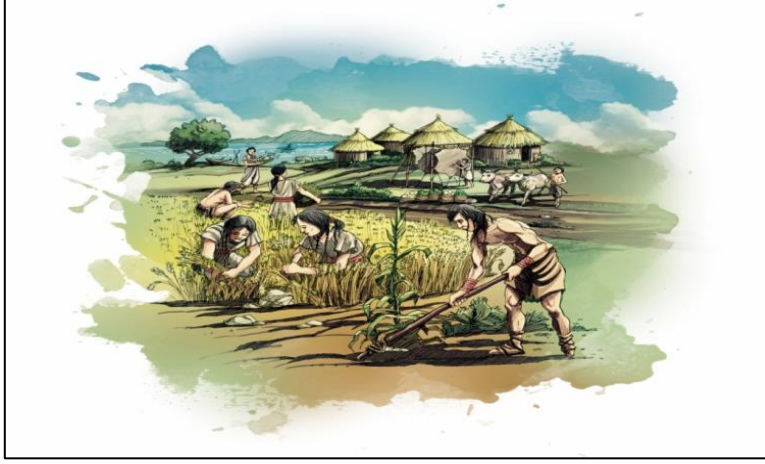
Rocha-Trindade ve Monteiro (2007) göç müzelerinin yerine getirmeleri gereken bir takım sorumluluklar tespit etmişlerdir. Yazarlara göre söz konusu müzeler, baştan sona göç yolculuğunun tüm aşamalarını ele almalıdır.

Bununla birlikte bu müzelerde gelinen ülke ve göçmenlerin oradaki yaşamları hakkında olabildiğince çok şey içerilmeli, göç kararının alınmasına, geride kalanlar hakkındaki tasarruflara ve bu süreçte karşılaşılan zorluklara yer verilmelidir (Rocha-Trindade ve Monteiro 2007: 145-146). Özellikle günümüz yasal göçleri söz konusu olduğunda çokça göz ardı edilen; ama tarihsel olarak zorlu bir süreçten ibaret olan göç yolculuğuna önem verilmelidir. Göçmenlerin ülkeye girişleri, yaşadıkları zorluklar, ilk işlerini arayışları; geri dönüşler, gelinen ülkeye yerleşme ya da ulus-ötesi bir yaşamla son bulan göç yolculuğu göç müzeleri tarafından tüm detaylarıyla çalışılmalıdır.

Bursa Göç Tarihi Müzesi, Türkiye'nin ilk göç müzesi olma özelliğiyle 2014 yılında kurulmuştur ve özellikle Bursa'ya gerçekleşen zorunlu göçlere eğilmektedir. Göç yolculuğu ve göç sonrası sürece eğilen ancak gelinen ülke ve göçmenlerin o ülkedeki yaşam pratiklerine dair yeterince veri barındırmayan müze dokuz bölümden oluşmaktadır. Tarih Öncesi ve İlk Çağ Bursa Yerleşimleri, Bursa Şehri'nin Kuruluşu, Bursa'nın Fethi ve Türkmen Yerleşimi, Balkanların Fethi ve Kurulan Osmanlı Uygarlığı, Balkanlardan Bursa'ya Göç, Mübadele Göçleri, Kafkas Göçleri, Tatar Türklerinin Kırım'dan Göçleri, Bursa Tek Kökten Doğan Ulu Bir Çınarın Dallarındır.

Bursa Göç Müzesi ve Müzedeki Temsil

Bursa'da Neolitik Dönem insan hareketliliğine dair bir canlandırma ile başlayan müze kurgusu, M.Ö. 6500'lere tarihlenen Aktopraklık Höyüğü'ndeki yerleşim (Görsel 1) ve o dönem kullanılan aletlerin replikasyonlarına yer vermektedir. Eserlerin orijinallerine ise Bursa Arkeoloji Müzesi ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölümde, Bursa'nın İlk Çağ'daki ev sahipleri olan Misyalılar, Bitinyalılar, Traklar ve Ege Kolonileri'nden duvar resimleri ve yazılı anlatımlar aracılığıyla kısaca bahsedilmektedir. İkinci bölümde Bursa'nın Roma ve Bizans dönemi, Bizans sürecinde Bursa yöresine yerleşen göçmen topluluklarından Karamanlılar, Çingeneler (Romanlar), Yahudiler ve Ermeniler ile onların bölgede devam eden varlıklarını içeren resimli anlatımlara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Bursa'nın Osmanlı Beyliği tarafından fethi ve Türkmenlerin bölgeye yerleşmelerinin yanında Bursa ve İpek Yolu ilişkisine Ortadoğu, İran ve Türkistanlı mutasavvıflar aracılığıyla değinilmiştir.

Görsel 1 İlk köy: Aktopraklık Höyüğü (www.bursagocmuzesi.com)

Dördüncü bölümde “gelmek için gitmek gerek” düşüncesiyle Balkanların fethi ve Osmanlı’dan Rumeli’ye göçler ele alınmıştır. Bu bölümün ardından, “93 Harbi”³ sonrasında yaşanan büyük göç dalgaları, farklı ulaşım araçlarının çevresinde oluşturulan canlandırmalar ile anlatılmıştır. Balkan göçleri bir tren replikası (Görsel 2) ve orijinal küçük bir otomobille, Kafkasya’dan gelen göçmenler orijinal bir kağıt ile Kırım göçmenleri ise zorlu gemi yolculukları ile müzede yer almaktadırlar. Müze organizasyonunda en büyük mekânı bu canlandırmalar kaplamaktadır. Canlandırmalarda bağışlanan bavullar, yorganlar, kap kacaklar gibi orijinal eşyalardan ve her biri birbirinden farklı hazırlanmış gerçekçi mankenlerden faydalanılmıştır.

³ 1877-1878 yılları arasında Tuna ve Kafkasya cephelerinde yapılan Osmanlı-Rus Savaşı, Hicri takvimde 1293 yılına denk geldiği için “93 Harbi” olarak anılmaktadır.

Görsel 2 Balkanlardan trenle göç yolculuğu canlandırması
(<http://www.bursakulturturizm.gov.tr>)

Mankenler, ziyaretçilere doğdukları toprakları geride bırakmanın hüznünü yüzlerinde taşıyan her yaşta insanı hatırlatmaktadır. Ayrıca, bağışlanan gerek gündelik yaşamda gerekse düğün gibi törenlerde kullanılan giysiler ve eşyaların bir kısmı da camekânlarda sergilenmektedir. “Balkanlardan Bursa’ya Göç” bölümünde, 93 Harbi’nin ardından, Anadolu’ya ulaşarak Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti’ne gönderilen 162.028 göçmenden, 64.000’inin Bursa merkez sancağında iskân edildiği göçler ile I. ve II. Balkan Savaşı’nın ardından yaşanan göçler ele alınmaktadır (www.bursagocmuzesi.com). “Cumhuriyet Döneminde Göçler (1925-1951)” ve “Komünist Rejimin Baskısından Kaçan Soydaşlar (1989-1990)” anlatımlarının da yer aldığı bölümde (Görsel 3), Yakın Akraba Göçü Antlaşması ile 1969-1978 yılları arasında Türkiye’ye göç eden 130.000 Bulgaristan Türkü muhacirin deneyimlerine değinilirken 1990’lı yıllarda azalarak da olsa devam eden göçlere yer ayrılmamıştır.

Görsel 3 “Komünist Rejimin Baskısından Kaçan Soydaşlar (1989-1990)”
canlandırması(<http://www.bursamuze.com>)

Türkiye ve Yunanistan arasında 1923 yılında gerçekleştirilen mübadele, Kafkasya (1828-1900) ve Kırım (1783-1923) göçlerine dair bölümlerin ardından, göçmenlerin Bursa’ya olan etkileri ve günümüzdeki yaşamlarının anlatıldığı “beyaz bir sayfa”yı simgeleyen beyaz rengin ağırlıklı olduğu bir bölümle müze son bulmaktadır. Bu son bölümde, Bursa’nın “bir otomotiv üssü” ve “yeniden bir tekstil merkezi” olmasını sağlayan önemli yatırımlar gerçekleştirmiş göçmen sanayici ve iş adamlarının bağışladığı kişisel eşyalarına (Görsel 4) yer verilmiştir.

Görsel 4 Balkan göçmeni sanayici ve iş adamlarına ait kişisel eşyalar
Çalışmanın Yöntemi

Niteliksel yöntem ve tekniklerin kullanıldığı bu araştırmada, amaca yönelik örneklem seçimi ile 1968 yılında Bulgaristan’la Türkiye arasında imzalanan Yakın Akraba Göçü Antlaşması sonrasında, 1969-1978 yılları arasında göç etmiş beş göçmen kadın ve 1989 zorunlu göç süreci ve sonrasındaki 1990’lı yıllarda Türkiye’ye göç etmiş beş göçmen kadın seçilmiştir. Akabinde beşer kişilik iki grup oluşturulmuş ve iki odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Birden çok kişiyle senkronize görüşmenin yapıldığı bu teknikte münferit olarak ulaşılamayacak olan verilere grup etkileşiminden faydalanılarak ulaşılması hedeflenmiştir (Kümbetoğlu, 2008, s. 117). Bu nedenle odak grup görüşmesine başvurulmuştur. Bu çalışmanın yazarı odak grup görüşmeleri öncesinde müzenin katılımcılar üzerindeki etkisini gözlemlemek için iki grup halindeki katılımcılarla birlikte müzeyi deneyimlemiştir.

Odak Grup-1, Türkiye’ye 1971-1978 yılları arasında ve Odak Grup-2 ise 1989-1998 yılları arasında gelenlerden oluşmaktadır. Grupların oluşumunda grup üyelerinin homojen bir niteliği temsil ediyor olmaları aranmıştır. Zira

homojenite bir odak grup görüşmesinin seyri için elzemdir. Krueger bu noktada (1994), sosyal etkileşim itibarıyla homojen bir grup yapısının gerekli olduğunu belirtmektedir. Yine yazara göre (Kitzinger, 1995), odak grup görüşmesi için ideal katılımcı sayısı 4-9 arasında olmakta ve ideal bir odak grup görüşmesi 1-2 saat kadar sürmektedir.

Her iki göçmen grubuyla Bursa Göç Tarihi Müzesi, 27 Nisan 2018 ve 3 Mayıs 2018 tarihlerinde birer kez birlikte ziyaret edilmiştir. Müzenin tüm bölümlerinin gezilmesi süresince yapılan gözlemlerin hemen ardından gerçekleşen odak grup görüşmelerinde Bursa Göç Tarihi Müzesi'nin, göç deneyimlerine ilişkin neleri temsil ettiği, neleri hatırlattığı, hangi anıları canlandırdığına dair göçmen kadınların görüşlerinin, değerlendirmelerinin ve önerilerinin alınması amaçlanmıştır.

Bulgular: Bursa Göç Tarihi Müzesinin Hatırlattıkları

Bulgaristan göçmeni kadınların müze ile göçü ilişkilendirdikleri anda, dile getirdikleri ilk anı, göç sonrası süreçteki dil sorunuyla ilgilidir. Katılımcılar bilhassa “Bizans’tan Günümüze Ulaşan Göçmen Toplulukları” başlıklı bölüme geldiklerinde dil ve dil sorununu anlatmaya başlamışlardır. Bu hatırlamada başlıca tetikleyici unsur ise Yunan İşgali sırasında Bursa’daki Karaman kökenli Ortodoks çocuklarının Yunanca öğrenmek istemedikleri için okuldan kaçıp çoban olmayı tercih ettikleri konunun işlendiği bilgi bloğunun okunmasıdır. Konuyla ilgili ilk okumanın ardından katılımcılar, kendi hikâyeleri ile Karamanlı çocuklar arasında benzerlik kurup dil sorununu dillendirmişlerdir:

Birinci sınıfa gidiyordum o zaman, çok iyi hatırlıyorum, Türkçe konuşmak yasaktı. Yeni yeni yasaklanmıştı. Okullarda, dışarda Türkçe konuşmayacaksınız, demişlerdi. Beni de babamın babaannemin akrabası olan bir öğretmene yazdırmışlardı. (...) Okula başladık. Yine aynı köyden birkaç kişi toplanıp da gidiyorduk. Böyle, 10 dakikalık bir mesafe vardı, okula gitmek için. (...) Okula gittik, teneffüse çıkıyorduk. Tabi ki çok fazla Bulgarca bilmiyorduk, biz çok az biliyorduk. Öğretmen bizi görmüş, Türkçe konuşurken. Benim kulaklarımı çekmişti, bir daha seni Türkçe konuşurken görmeyeceğim, diye. Ben sonra gittim, babaanneme sarılıp ağladım. Ben bir daha okula gitmeyeceğim. Senin akrabam benim kulaklarımı çekti, Türkçe konuştuğum için, diye. (Odak Grup-1).

Sonra sonra yiyecekleri alırken de Türkçe istemeyeceksiniz, dediler. Şekere ne derdik “zakar”, ekmeğe “khlyab”. Bir ara öyle yaptılar. Biz geldikten sonra hepten batırmışlar. (Odak Grup-1).

Türkçe bir laf söyledik şehre vardığımız zaman, 5 Leva Bulgaristan parası, ceza ödedik. Yasak. Türkçe konuşmayacaksın. Yine yaptırınlar da onlar; ama yapan da Türk. Onların dediğinden dışarı çıkamıyor. O zaman verdim, 5 Leva para bir lafa işte. (Odak Grup-2).

Kimlik problemleri, yalnız dille sınırlı olmayıp kılık kıyafetten çalışma alanına kadar uzanan ayrımcılıkları içermektedir. Özellikle 1984'ten sonraki yoğun asimilasyon sürecini Bulgaristan'da yaşayan ikinci gruptaki katılımcıların anılarındaki baskın öğelerden biri, Türkçe isimlerinin Bulgarca isimlerle değiştirilmiş olmasıdır. Bu süreçte Bulgar arkadaşları dahi onlara yeni isimleriyle seslenmekten imtina etmiş olsalar da eninde sonunda Bulgar isimleri ile katılımcılara seslenmişlerdir. İsimlerin değiştirilmesi o dönemde göç edenlerin arkadaşlarıyla olan bağlarının kopmasına da neden olmuştur:

Bulgaristan'da bir kanun çıktı öyle don olmayacak. Tarlada, tablada, tütünde, işte fistan giyilecek, dediler. O kadar ipek var, dursa ya. Taa öte köylere götürdü kaynanam onları. Süpürdü, bir şey bırakmadı çeyizimde... (Odak Grup-1).

Adları değiştirmeye geldiler. Nereyeyse kaçıyoruz, evleri kapayıp. Bir akşam, biz zaten üç eltiyiz. Bizim bir motoru koymaya garajımız vardı küçerlek. Ay dediler "Polisler, askerler geliyormuş, ad değiştirmeye" dediler. Hepimizin birer ikişer altını vardı. Orayı kazdık, kazdık. Gömdük toprağa. Gittik balkana, saklandık. Geliyorlarmış diye çocuklarla düşerek kalkarak. Biri arkamda bağlı çocuğun biri de elimde. Düşerek kalkarak saklandık. Sonra gene geldik. Battaniye koyardık pencerelelere, evde yok sansınlar diye; ama en sonunda geldiler. Birer birer yazdırdı herkes Bulgar adını. Yazdılar, geçtiler. (Odak Grup-2).

Arkadaşlarımın çoğunun izini kaybettim. İnsanlar Türkiye'ye geldiler Türk isimleriyle. Soyadları değişti. Bugün Facebook'ta tesadüf görüyorum, tanıyabildiklerimi ekliyorum. Biz göç ederken isimler daha geri verilmemişti. (Odak Grup-2).

Dil ve kimlikle ilgili hatırlanan sıkıntılar, Bulgaristan'daki yaşamla sınırlı kalmamış hem göç yolculuğuyla hem de göçten sonraki yaşamla ilgili aktarılanlarda bu temaya sıklıkla rastlanmıştır. Göç sonrasıyla ilgili en çok vurgulanan dil problemi, bu kez Türkçe yazamamanın okul çağındaki göçmenlerin öğrenim hayatında meydana getirdiği, çoğu kez daha alt sınıflara alınma şeklinde "çözülen" sorunlardır. Turist vizesi ile gelip Türkiye'de kalan ya da kaçak yollarla gelen göçmenlerin ise bir kimliklerinin olmayışı toplumsal yaşama katılımlarını büyük ölçüde aksatmıştır:

Ondan sonra bir de trende hiç unutmadığım bir şey var. Çok giyimli, elinde çantası biri daha inmeden, geldi kendinize bir soyadı bulun, dedi. Biz çok yakın oturuyorduk, oradan girdiğinde ve bir kargaşa yaşandı. Soyadı ne, neden, bizim adımız var, gibi sözler kullanıldı. Hatta babam telaşa kapılmıştı, şimdi ben nasıl bir soyadı kullanayım, benim iki ismim var, diye. Amcamlar başka biz başka bir soyadı aldık. (Odak Grup-1).

Kimlik olmayınca okula yazılamadım. Kendine güvenin olmuyor. Mesela, korkuyorsun bir Heykel'e gidemiyorsun. Mesela, ben 18 yaşına kadar yalnız başıma akrabaya bile gidememiştim, minibüse binip. Bir ürperti oluyor, korku oluyor; sonuçta köyden, köy hayatından gelmişik. Buradaki hayatı bilmiyorsun. Biraz da kötü anlatıyorlar. Herkesi kendin gibi bilme diyorlar. Safsın yani; ama yaşaya yaşaya her şeyi öğreniyorsun. (Odak Grup-2).

Bulgaristan'dan göç sürecinin anlatıldığı kısımda yer alan otomobil ve trenle gerçekleşen yolculuk canlandırmaları, zorlu geçen ve bazen bir haftayı aşan yolculukları yeniden anımsatmıştır. Özellikle trenle göç canlandırmasının önünde sergilenen koldan çevirmeli dikiş makinaları ilgi çekmiş (Görsel 5), görüşülen kadınlara annelerini hatırlatmıştır.

Görsel 5 Müzede sergilenen koldan çevirmeli dikiş makinası

Müzede sergilenen “krep”ler (Görsel 6), altmışlı ve üzeri yaşlardaki katılımcılara, bizzat kendi örttükleri “krep”ler ile o günleri hatırlarken daha genç yaşlardaki katılımcılar, “krep”ler ile annelerinin sandıklarını ve

çeyizlerini hatırlamışlardır. “İsimler değiştikten sonra” krepler ve oyalar yasaklanmış, yalnızca düz beyaz tülbentle mavi önlük ve pantolona izin verilmiştir.

Görsel 6 Müzede sergilenen kenarı oyalı yeşil krep

“Balkanlardan Bursa’ya Göç” bölümünde gerçekleşen en ilgi çekici olaylardan biri, müzede birlikte gezen 2. Odak Grup’daki üç katılımcının, mankenlerden birinin üzerindeki kıyafetleri gördüklerinde dedelerini hatırlamalarıyla yaşanmıştır (Görsel 7; Görsel 8). Katılımcıların dedesi en şiddetli baskıların olduğu yıllarda dahi kıyafetinden vazgeçmemiş, torunları doksanlı yıllarda göç ettiklerinde dedeleri, “Türkiye’ye vardığınızda, köyü arayın eğer orada insanlar böyle giyiniyorsa ben de geleceğim” demiştir. Bunun üzerine bir katılımcı köyü arayıp dedesinin göç etmeyi istemesi için yalan söyleyerek burada herkesin aba, potur giydiğini söylemiştir. Dedesi Türkiye’ye geldikten sonra da ölene kadar aynı şekilde giyinmeye devam etmiştir.

Görsel 7 Katılımcılardan birinin dedesi ve babaannesinin Bulgaristan’da çekilmiş fotoğrafı

Görsel 8 Balkanlardan Bursa'ya Göç bölümünde bir manken (solda) ve katılımcının dedesinin benzer kıyafetlerle Bulgaristan'da çekilmiş fotoğrafı (sağda)

Bulgaristan’da, işbirliği ve güven temeline dayanan, birlikte yenilip içilen ve “buradaki gibi” kapıların kilitlenmeye gerek duyulmadığı komşuluk ilişkileri yaşanmıştır. Ancak, 1984’te şiddetlenen asimilasyon politikalarını deneyimleyen 2. Odak Grup katılımcıları, bu dönemde herkeste bir Türkiye bilincinin oturduğunu ve göçün yollarını aramaya başladıklarını; Türkçe konuşmanın yasaklanması ve ibadetlerin engellenmesinin, camilerin kapanmasının komşulukları da etkilediğini vurgulamışlardır. Dahası bu dönemde devlet işlerinde çalışan Türklerin bu yasakların takibi, şikâyeti ve cezalandırılmasında görevlendirilmesi sonucunda Türkler de “birbirlerine düşürülmüş”lerdir. 1989’daki göçten sonra ise geride kalanlar, gidenlerin mallarını paylaşırken anlaşmazlıklara düşülmüştür. Katılımcılara o dönem yaşanan bu anlaşmazlıkları hatırlatan unsurlar ise müzede sergilenen kap-kacaklar olmuştur:

Devlet işinde çalışanların verdiler eline makbuzları, ceza keseceksin. Kime keseceksin? Komşuna, eşine, dostuna. N’oldu bu sefer? Farklı gözle bakmaya başladın bu kişilere. Ondan sonra ceza kesenler en önce geldiler Türkiye’ye. Bizim gibiler kaldı. Onlar, tabi daha önce tamamladılar işlerini. Pasaport çıkartma olayında, tabi ayrımcılık orda başladı. Bencillik de başladı. (Odak Grup-2).

Onun evinde tava kalmış. Dur kam, onu ben alayım. Biz mesela eşya getiremedik. Kaçak geldik, dedim ya abla. Eşyalardan bir tane kalmamış. Annemin köyünden bile gelip de toplayan olmuş. Kamyonlara doldurup da götürmüşler. Sonra bitti zaten komşuluk. (Odak Grup-2).

Camelânlarda sergilenen ve aralarında gelinliklerin de olduğu kadın giysileri ise bir başka konuya kapı aralamıştır. Kadınlar, kendi düğünlerinin oldukça güzel geçtiğini anlatırken bu konuda komşularla gerçekleştirilen işbirliğini vurgulamışlardır. Düğünler dışında kurban bayramlarında da birlik ve beraberliğin hissedildiğini, köyün ortasında yakılan ateşlerin üzerine yerleştirilen büyük kazanlarda, herkesin kurbanından bir parçanın birlikte pişirildiğini ve onun tadını asla unutmadıklarını; ama buraya geldikten sonra kimsenin bu âdeti devam ettirmeye yanaşmadığını anlatmışlardır. 1989’da yaşanan göç süresince yardımlaşma devam etmiş, sınıra yakın ya da yol üzerindeki köylerde oturanlar aylarca göçmenlere su ve yiyecek taşımış, bazen evlerinde misafir etmişlerdir. Ancak, 1989’daki göç olayından sonra düğünler gibi tüm sosyal ve ekonomik hayat da bundan etkilenmiş, geride kalanlar ekme ve şeker gibi temel gıda maddelerine ulaşmakta dahi zorluk çekmişlerdir:

Düğünlerimiz yemekli oluyordu, panayır gibi. Ne kalabalık olurdu. Kız almaya gelecekler köye, komşular karşı taraftan gelen kişileri misafir alırdı evlerine. Bütün köy yemek hazırlardı yani. Kimse aç kalmaz. İsterse 300 kişi gelsin, karşı köyden insanlar. Sadece ev sahibine ait değildi yani, komşular da alıyordu. Koca gün yeme içme, o eğlenceler, o çalgılar, çengiler... (Odak Grup-1).

Kimse kimseden tiksiniyordu, şu bardağı sofrada 20 kişi varsa 20 kişi de kullanıyordu. Kişiye has çatalla kaşık vardı tek. Kuzu tepsiyle konuluyordu sofraya. Sunum ortaktı yani. O yönden çok güzeldi. Diyorum ya 89'dan sonra artık öyle düğünler de olmaz oldu. Şimdi şehirde kafelerde, restoranlarda aynı buradaki gibi oldu. (Odak Grup-2).

89'da zaten bütün olaylar bozuldu. Sınır dışı gelmeye başladıktan sonra insanlar, belediye otobüslerinin 10 şoförü varsa, 5 tanesi gitti. 5 tanesi nereye yetişecek? Köye giden 10 otobüs varsa, düştü sabah akşama. Fırınlarda ekmek az üretilmeye başladı. Bir kişiye yarım ekmek fişi vermeye başladılar. Her şeyde bir kısıtlamaya gidildi. Bir kıvılcım bekliyormuş insanlar. Bir kere de kapılar açılınca, sınıra yığıldı insanlar. O insanlar sınırdaki rezilliği çekerken biz de evde her an yola çıkacağız telaşı içindeydik. (Odak Grup-2).

Sınırı düzensiz yollarla geçmeye çalışan bir göçmen de müzede sergilenen pasaport ve benzeri resmi evraklardan hareketle odak grup görüşmesi sırasında “sınır” ve “pasaport” konularına diğer göçmenlerden daha çok vurgu yapmıştır:

Sınıra geldik, Kapıkule'de kontrolde dediler ki 'İnin geçemezsiniz. İstek olayı kalktı. Bizi oradan çevirdiler. Bir kere sınırdaki yakalandık ya girdi adımız kaçağa. (...) Her gün gelmeye çalışıyordum. Kapıkule'de normal sınırdaki yakalandığım için, yani ne zaman gitsem pasaportta ismim çıkacağı için, ben başka bir yol denemeye karar verdim. Daha doğrusu beni kaçak buraya getirecek olanlar başka bir yol denemeye, beni trenle getirmeye karar verdi. Üzerimde 4 tane pasaport, 2 tanesi Türkiye vatandaşı, kendimin Bulgar pasaportunda da sahte buraya girmiş gibi 2 tane vizem vardı. Beni sınırdaki yine yakaladılar. (...) Ben en son kaçak geldim tırın içinde. Yok, bütün sınırları geçtim her yerde ismim yazıyor. (Odak Grup-2).

1984'e kadar Bulgaristan'daki sağlık ve eğitim olanakları, dil problemleri dışında, memnuniyet veren konular arasındadır. Her doğan çocuğun sağlık

durumu altı yaşına kadar kendi evinde denetlenmektedir. Türkiye'ye gelinen yıllarda sağlık sistemiyle ilgili sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak, göçten sonra en sevindikleri ve diğer şeyleri gölgede bırakan nokta hiçbir yasaklama veya sınırlama olmaksızın “kendi dillerini konuşabilmeleri” olmuştur. 1989'da Bulgaristan'dan sınır dışı edilenlere Türkiye'ye ulaştıklarında önerilen şehirlere gitmeyi kabul ettikleri takdirde, devlet işlerine yerleştirilme gibi olanaklar tanındığından bahsetmişlerdir. Ancak, akrabalarının yanına gitmeyi tercih edenlerin bu haklara ulaşamadığını, kabul edenlerinse akrabalarından uzaklaşmak zorunda kaldıklarını ve iş imkânlarında ayrıcalık tanındığı gerekçesiyle “yerli” halkın tepkisiyle karşılaştıklarını belirtmişlerdir. İş imkânlarını kendileri buldukları takdirde dahi o yıllarda bu kez kadınların çalışması temelinde eleştirildiklerini eklemişlerdir.

Müze de yer alan başarılı iş adamlarının öykülerinin görülmesinin ardından, Türkiye'ye halter sporunda büyük başarılar kazandırmış Naim Süleymanoğlu'na da bir köşe ayrılması istenmiştir. Süleymanoğlu'nun 1989'daki ve onu takip eden yıllardaki göç sürecinde çok büyük etkisinin olduğundan, en azından bir fotoğrafını olsun gözlerinin aradığından bahsetmişlerdir.

Bulgaristan'da zorunlu olarak her Türk, mutlaka tütün işlemekte, hatta okul çocukları bile zorunlu olarak ikişer kilo papatya, kuşburnu veya sülük toplamaktadır. Tütün, hayatlarının önemli bir bölümünde yer etmektedir. Bu anlamda bir tütün sandığı, bir tütün iğnesi ya da yine bir fotoğrafın müzede olabileceğini, Bulgaristan'ın onların sayesinde büyük miktarda tütün ihraç ettiğini, “tütün işlemeyen” hiçbir ailenin olmadığını ve ne kadar zahmetli bir iş olduğunu anlatmışlardır. Onlara göre, “tütün işlemek” geride kalan hayatlarında Türk olmanın bir gereği olarak yapmak zorunda oldukları bir iştir.

Sonuç

Göçmen kadınlarla yapılan müze ziyaretleri ve akabinde gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin baskın temalarından biri göç öncesinde, göç yolculuğunda ve göç sonrasında yaşanan dil ve kimlikle ilgili problemler olmuştur. Bu konuların gündeme gelişinde, toplumsal hafızalarında ortak bir kökene sahip olduklarına dair kabullerin yer aldığı Karamanlılarla ilgili bir hikâyeye müzede yer verilmesi etkili olurken; görüşmelerde baskın bir hal alışının nedeni ise ortak anıların varlığı olmuştur. Dil konusundaki benzer problemler, göç sonrası sürecin ortak temalarından birisidir.

Katılımcıların değiştiği kimlik problemleri, kılık kıyafetten çalışma alanına kadar uzanan ayrımcılıkları içerirken, yine müzede sergilenen geleneksel kıyafetlerin, bu anıları canlandırmada etkili olduğu düşünülebilmektedir. Özellikle sergilenen oyalı kreplerin yasaklanması hakkındaki anılar ve bir

mankenin üzerindeki kıyafetlerin katılımcılardan üçüne dedelerini hatırlatması ve bunu oldukça duygulanarak hissetmeleri bu tespiti güçlendirmektedir. Kılık kıyafetin korunması kimliğin korunmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Yine dikiş makinalarının katılımcılara annelerini hatırlatması, nesne ve hatırlama arasındaki bağın düşünülmesini gerektirmektedir.

Odak grup görüşmelerinde dile getirilenler; komşuluk ilişkileri, düğünler, bayramlar gibi ortak anılarda kesişmiş, göçün gidenler kadar kalanların hayatlarındaki etkilerinden bahsedilmiştir. Göçün sosyal ve ekonomik yaşamı geride kalanlar için nasıl sekteye uğrattığı vurgulanmıştır. Göçmenler için rahatça “Türkçe konuşabilmek” ise göçün en olumlu yanı olmuştur.

Müzedede, iş yaşamında başarıya ulaşmış göçmen sanayicilerin öykülerinin yanında özellikle 1989 ve sonrasındaki göç sürecinin mümkün olmasında büyük rol üstlenen ve halter sporunda başarılarla imza atan Naim Süleymanoğlu'nun da temsil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak, göçmen kadınlar, kendilerinin çalışma yaşamlarına katılımlarının müzede sergilenebilir bir “başarı” öyküsü olduğu konusunda bir duruş sergilememişlerdir. Buna karşın geride kalan hayatlarında Türk olmanın bir gereği olarak yaptıkları tütün tarımına dair en azından bir fotoğraf, bir sandık ya da bir tütün iğnesinin müzede bulunabileceğinden bahsetmişlerdir.

Sonuç itibariyle, bu çalışmada elde edilen bulgular mekân ve hatırlama arasındaki ilişkide müzelerin potansiyelini göstermiştir. Bununla birlikte göç müzelerinin, mekânsal bir yer değiştirmenin temsil edildiği kurumlar olarak, hatırlamaya hizmet edebilme yetkinliğine sahip oldukları anlaşılmıştır.

Kaynakça

- AMBROSE, Timothy ve Paine, Crispin (1993) *Museum Basics*, ICOM-Routledge
- ARTUN, A. (2006a). *Tarih Sahneleri-Sanat Müzeleri I: Müze ve Modernlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARTUN, A. (2006b). *Müze ve Eleştirel Düşünce: Tarih Sahneleri-Sanat Müzeleri II*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- ARTUN, A. (2017). *Mümkün Olmayan Müze: Müzeler ne Gösteriyor?* İstanbul: İletişim Yayınları.
- CONNERTON, Paul (2012) *Modernite Nasıl Unutturur*, Çev. Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayıncılık.
- CRANE, S. (2000). Of museums and memory. S. Crane (Ed.), *Museums and Memory* içinde (1-17). California: Stanford University Press.
- ERYILMAZ, A. (2007). The Political and Social Significance of a Museum of Migration in Germany. *Museum International*, 127-136.
- FALK, J. H. (2009) *Identity and the Museum Visitor Experience*, Left Coast Press.
- JOHANSSON, C. ve Bevelander, P. (2017). Introduction. C. Johansson ve P. Bevelander (Editörler), *Museums in a Time of Migration: Rethinking Museums' Roles, Representations, Collections and Collaborations* içinde (s. 9-21). İsveç: Nordic Academic Press.

- JORDANOVA, L. (1989). Objects of Knowledge: A Historical Perspective on Museums, *The New Museology* içinde, Peter Vergo (Ed.), Reaction Books s. 22-40.
- KAZAL, R. (2015). Migration History in Five Stories (and a Basement): The Lower East Side Tenement Museum. *Journal of American Ethnic History*, 77-93.
- KITZINGER, J. (1995). Qualitative Research: Introducing Focus Groups, *British Medical Journal*, 311, 299–302.
- KRUEGER, R.A. (1994). *Focus Groups: A Practical Guide For Applied Research*. London: SAGE.
- KÜMBETOĞLU, B. (2008) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam: İstanbul.
- MADRAN, Burçak (1999) Müze Türleri, *Yeniden Müzeciliği Düşünmek*, içinde (Derleyen) Tomur Atagök, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, s. 3-18.
- MADRAN, Emre (1996) Koruma Alanının Örgütlenmesi-1: 1920-1950 *ODTÜ MFD*, Cilt:16, Sayı:1-2,s.59-97.
- MADZOSKİ, V. (2016). *Küratörlük*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- NORA, P. (2006). *Hafıza Mekânları*, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitapevi.
- ROCHA-TRINDADE, M. ve Monteiro, M. (2007). Museums Devoted to Migration: The Portuguese Emigration Museum. *Museum International*, 145-150.
- ZIMMERMAN, T. C. (1995) *Paolo Giovio: The Historian and the Crisis of Sixteenth Century Italy*, Princeton University Press.
- “Bursa Göç Tarihi Müzesi Fotoğrafları”
Erişim adresi: http://bursagocmuzesi.com/?page_id=10 (Erişim Tarihi: 20.04.2018).
- “Bursa Göç Tarihi Müzesi Fotoğrafları”
Erişim adresi: <http://bursagocmuzesi.com/wp-content/uploads/2014/12/12-1024x768-1024x768.jpg> (Erişim Tarihi: 22.04.2018).
- “Bursa Göç Tarihi Müzesi Fotoğrafları”
Erişim adresi: [http://www.bursakulturturizm.gov.tr/Resim/109789,goc-muzesi-3.png?](http://www.bursakulturturizm.gov.tr/Resim/109789,goc-muzesi-3.png)
(Erişim Tarihi: 22.04.2018).
- “Bursa Göç Tarihi Müzesi Fotoğrafları”
http://www.bursamuze.com/uploads/2017/11/dsc_5090_large.jpg (Erişim Tarihi: 22.04.2018).
- TÜİK (2016, Eylül). *Kültürel Miras* [Basın bülteni]. Erişim adresi <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21550> (Erişim Tarihi: 14.12.2018).

ETNİK AZINLIKTAN GÖÇMEN KONUMUNA GEÇİŞTE BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN MESLEKİ SERMAYESİ

Sercan EKLEMEZLER*
Selda ADILOĞLU**

Giriş

Türkiye örnekleminde Bulgaristan göçmenleri ile ilgili kaleme alınmış çalışmaların fazlasıyla göçün siyasi ve sosyo-kültürel boyutlarına odaklı oldukları görülür. Daha az oranda çalışma ise söz konusu ülke göçmenlerini iş/ekonomi bağlamında irdelemektedir. Bu çalışmalar ya göç sonrası yaşantıya göçmenlerin alışma, memnun kalma düzeyiyle ilgilidir (örn., Utaş-Akhan ve Batmaz, 2015) ya göç sonrası süreçte iş bulmaları ile ilgili (örn., Kümbetoğlu, 2000) ya da Bulgaristan'da elde etmiş oldukları farklı iş anlayışlarıyla işverenlerin gözündeki değerlerine odaklıdır (örn., Karakılıç, 2007). Bununla birlikte yerel gazete haberlerinden hareketle Bulgaristan göçmenlerinin mesleki dağılımlarını içeren çalışmalar (örn., Şimşek ve Arslan, 2012) da yok değildir. Bulgaristan göçmenlerinin iş/ekonomi temelinde araştırıldığı bir diğer bağlam ise göçmenlerin Türkiye'ye iskân meselesiyle doğrudan ilişkilidir.

Türk göç yazını özelinde, göçmenlerin mesleki niteliklerinin iskândaki etkisi ile ilgili az veya çok bir arşivden (örn. Doğanay, 1996; Geray, 1970; Kara, 2013; Kurtulgan, 2016) bahsetmek mümkündür. Bu, bilhassa Balkan göçleri sonrasında göçmenlerin yerleştirilmesi aşamasında gündeme gelen ve dolayısıyla da akademik çalışmaların zaruri olarak değinmek durumunda kaldıkları bir husustur. Aynı zamanda Bulgaristan göçmenleri konusunda önemli çalışmalara imza atan Geray (1970), ülkeye gelen göçmenlerin (burada Bulgaristan'dan gelen Türkler) mesleklerini gösteren istatistiki kayıtların çok sağlıklı olmamakla birlikte var olduğunu ve bu rakamların göçmenlerin köy veya şehir seçenekleri içerisinden birinde yerleştirilmeleri için göz önünde bulundurulmuş şartlardan biri olduğu bilgisini aktarmaktadır. Dolayısıyla ve de özellikle Bulgaristan göçmenleri özelinde meslek verilerinin, ilgili grupların yerleştirilmeleri için gözetilen verilerden öteye gitmediği görülür. Daha ayrıntılı bir bilgi vermesi açısından Kara'nın

* Arş. Gör., Bursa Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, sercan.eklemeszler@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3198-8413

** Dr. Öğr. Üys., Bursa Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. selda.adiloglu@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9725-436X

açıklaması dikkate değerdir. Göçmenlerin köy ve şehir seçeneklerinden birine yerleştirilmelerinde mesleğin önemli bir şart olarak göz önünde bulundurulduğu mevzusunun Kara (2013) çalışmasında, şu örnek üzerinden daha anlaşılır hale getirmektedir. Buna göre yazar (Kara, 2013: 336) ülkeye gelen göçmenler arasında meslek ehli olanların sadece şehre iskân edilebilecekleri, bir meslek ehli olmayanların köylere, öküz, tohumluk, alet ve edevat desteği ile yerleştirilecekleri bilgisini vermektedir.

Bu çalışma, Bulgaristan'dan Türkiye'ye farklı tarih aralıklarında göç etmiş Bulgaristan Türkü göçmenleri ve bu göçmenlerin mesleki dağılımını konu edinmektedir. Bunun içinse söz konusu göçmenlerin geldikleri ülkede bir göçmen olarak sahip oldukları meslek çeşitliliği kadar geride bıraktıkları ülke(ler)de (burada Bulgaristan) bir azınlık olarak mesleki durumlarını da anlamaya, tanımaya ihtiyaç vardır. Buradan hareketle, mesleki sermayenin göç ile birlikte bir kesintiye uğrayıp uğramadığına, mesleki kümelenmenin (işçi, çiftçi gibi) azınlık konumundan göçmen konumuna geçişte ve kuşaktan kuşağa taşınıp taşınmadığına bakılacaktır.

Bulgaristan'da Bir Etnik Azınlık Olarak Türklerin Mesleki Nitelikleri

Bulgaristan'da etnik azınlık olarak Türklerin durumuna bakmadan önce dünya genelindeki duruma bakmak, genel tabloyu anlamak açısından son derece önemlidir. Zira Bulgaristan'da görülen tablo, dünyadaki örneklerinden çokça farklılaşmamaktadır. Etnik azınlıkların mesleki durumları kadınlarınkiyle benzer bir nitelik sergilemektedir. Dye ve Renick (1981), bu iki hassas gruba (etnik azınlık ve kadınlara) mesleki durum itibarıyla bakmış ve öncü çalışmalarını, “yönetmel”, “güvenli” ve “profesyonel” mesleklerde temsil edilmedikleri iddiasıyla şekillendirmişlerdir. Yazarlara göre (Dye ve Renick, 1981), özellikle kentlerde azınlıkların bu tarz mesleklerde istihdam edilebilmeleri siyasi güçleri ve nüfus yoğunlukları ile doğrudan ilgilidir. Etnik azınlıklar içerisinde siyahilerin durumuna bakan Kmec (2014), siyahiler ve Latin Amerikalılara uygulanan ayrımcılığın düşük ücretlerde kendisini gösterdiği kadar azınlıkların sahip oldukları işlerin ve istihdam edildikleri kuruluşların eşitsizliği yeniden üreten şartlar taşıdığını ileri sürmektedir.

Avrupa Birliği ülkeleri içerisindeki duruma bakıldığında, işgücü piyasasındaki ayrımcılığın üstesinden gelme politikasına ve azınlıkların işgücü piyasasındaki artan nüfusuna rağmen Batı Avrupa'da kadınlar ve etnik azınlıkların, nitelikli işlerde önemli oranda eksik temsil edilmeye devam ettiği görülmektedir. Simpson ve arkadaşları (2006) etnik azınlıklar ve işgücü piyasası hakkında 1991 ve 2001 arasındaki İngiltere verilerinin incelendikleri raporlarında etnik ayrımcılığın diğer pek çok farklılıktan daha fazla belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır. 2001 ve 2011 arasındaki veriler de

benzer bir olguya işaret etmektedir (Catney ve Sabater, 2015). Byrne, Clarke ve Van Der Meer (2007), İtalya, İspanya ve İngiltere'deki informal ve zanaat temelli endüstriler ile Danimarka ve Hollanda'daki formal ve eğitim temelli endüstrilerde çalışan etnik azınlıkların (burada birinci etnik azınlık olarak Türkler) durumunu incelemişlerdir. Makalelerinde söz konusu kadına karşı ayrımcılık olduğunda Hollanda ve Danimarka gibi ülkelerde eğitimle kazanılan yeteneklerin formal iş piyasasına katılım için bir kapı açabildiğini göstermişlerdir. Ancak İtalya, İspanya ve İngiltere örneğinde eğitimin mesleki yükselmedeki etkisini gözlemleyemedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Aynı çalışmada söz konusu etnik azınlıklar olduğunda iş piyasasına her ne kadar artan oranda katılım sağlasalar da azınlıkların, çok daha fazla dikey ayrımcılığa (iş hiyerarşisinde alt basamaklarda kalma) maruz kaldıkları görülmektedir. Araştırmaya konu olan ülkelerin tümünde etnik azınlıklar ve göçmenler, mesleki hiyerarşinin en alt katmanında konumlanmışlardır ve en az yetenek isteyen, en düşük ücretli ve en güvencesiz işlerde savunmasız pozisyonda oldukları görülmektedir.

Bulgaristan'da hem komünist dönemde hem de sonrasında durumun dünyadakinden çok farklı olmadığını gösteren çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların tarih aralıklarına bakıldığında komünist rejimin sona erişinden hemen sonra başlayıp günümüze kadar devam ettikleri görülmektedir. Meurs'a (2005) göre 1989 öncesinde Doğu Avrupa'daki ülkelerde toplumsal gruplar bir çeşit "hayali eşitlik" içinde bir arada yaşamaktaydılar. Bir taraftan kadınlar ve etnik azınlıklar eğitim, ücretli iş ve kurumsal politikalarda artan oranda temsil şansı bulmaktaydılar; çünkü devlet endüstrileşme amacına ulaşabilmek için tüm işgücünü seferber etme amacı gütmektedir. Ancak, yazara göre (Meurs, 2005) fırsatlardaki bu artışı eşitlik şeklinde savunmak oldukça zordur; çünkü azınlıklar için politik temsil ve işyerinde formal bir eşitlikten bahsetmek mümkünken, tanınma ve kendini ifade etme konusunda oldukça sınırlı özgürlüklere sahiptiler. Erkek ve Bulgar olanlar tarafından organize ve kontrol edilen bir yapı kadınlar ve azınlıklar için mesleki ayrışmayı beraberinde getirmektedir (Bknz. Tablo 1).

Tablo 8 Komünist Dönemde Bulgaristan'da Dezavantajlı Grupların Mesleki Dağılımları

	Türk	Roman	Kadın	Örneklem Ortalaması*
--	-------------	--------------	--------------	-----------------------------

* Örneklem, tüm ülke nüfusunu (Bulgar nüfusu dahil) temsil eder nitelikte 4350 kişiden oluşturulmuştur.

Endüstri	15,4	6,9	15,3	16,2
İnşaat	4,5	3,1	0,8	3,6
Tarım	41,7	27,7	23,6	27,3
Ticaret	2,3	3,1	3,9	3,1
Hizmet sektörü	4,4	1,9	7,4	5,3
Bilim ve Kültür	0,2	0,0	0,4	0,4
Devlet yönetimi	1,3	0,6	1,2	2,7
Taşımacılık	2,7	2,5	0,5	2,9
Özel Sektör	0,4	1,3	0,2	0,5
Emekli/ Çalışmayan	27,0	52,8	45,8	38,0

Sources: Institute of Sociology 1986; CSO 1988 (akt. Meurs, 2005)

Tablodaki veriler, Anagnostou'nun (2005) da çalışmasını destekler niteliktedir. Yazar çalışmasında, komünist rejim döneminde etnik farklılıkların halkları ekonomik bölgesel yapıların içerisine hapsediği ve Türk azınlığın çoğunlukla tarımla uğraşan kırsal nüfusa denk geldiğini ifade etmektedir. Bulgaristan'da eski rejim döneminde mesleki dağılımda yaşanan bölgesel ve yatay ayrışmanın yanında dezavantajlı gruplar için dikey bir ayrışmadan da söz etmek mümkündür (Bknz. Tablo 2)

Tablo 9 Komünist Dönemde Bulgaristan'da Dezavantajlı Grupların Mesleki Dikey Ayrışması

Nitelik/Vasıf	Türk	Roman	Kadın	Örneklem Ortalaması
Düşük	68,8	69,8	70,9	59,5
Orta	28,1	29,0	26,8	36,2
Yüksek	3,1	1,2	2,3	4,2

Sources: Institute of Sociology 1986 (akt. Meurs, 2005)

Merkezi planlamaya dayalı ekonominin son dönemi olan 1989 yılında Bulgaristan'da özel sektör iş gücünün yalnız %6,5'ünü istihdam etmekteydi. 1991 Şubatı'nda serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlandı ve 1995'te bu oran %28,8'e yükseldi (Falaris, 2004). Ancak, özel sektör bu dönemde ticaret, gıda, taşımacılık, inşaat gibi alanlarda faaliyet gösteren küçük firmalardan oluşmuştur. Falaris (2004) Bulgaristan'da komünist rejim sonrası 1995 yılı verilerine bakıldığında eğitilmiş ve vasıflı Bulgar halkının daha nitelikli işleri kapsayan kamu sektöründe daha fazla istihdam edilmeye devam ettiğini dile getirmektedir. Meurs'un (2005) da ifade ettiği gibi Bulgaristan'ın ekonomik ve yönetsel dönüşümü farklı gruplara eşit şanslar tanımamıştır. Bu

dönemde, bazıları hızlı ve kolayca zenginleşirken diğerleri ısınma ve yiyecek giderlerini karşılayabilecekleri bir iş arar olmuşlardır.

Sziraczki ve Windell'in hazırladığı rapora göre (1993: 39), ekonomik yeniden yapılandırma reformlarının gerçekleştirildiği komünizm sonrası yıllarda Bulgaristan'da çalışma yaşındaki "Çingenelerin" %80'inden Türk azınlığın ise %50'sinden fazlasının işsiz olduğu gösterilmiştir. Bu dönemde öncesinde var olan eşitsizlikler daha da artmıştır. Ülkedeki tüm istihdamın %3'ünü oluşturan Türklerin metal ürünleri dışındaki sanayi ve tekstil sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Bknz. Tablo 3). Ayrıca Türk azınlığa mensup kişilerin işe alım sürecinden başlayan ayrımcı pratikler ve düşük yetenek gerektiren işlerde çalıştırılıyor olmaları da raporda (Sziraczki & Windell, 1993) grubun sahip olduğu dezavantajlar arasında gösterilmiştir.

Tablo 10 1992 yılı verilerine göre Bulgaristan'da Etnik Azınlıkların Sektörlere Göre Mesleki Dağılımı

Endüstriler	Çingeneler	Türkler
Yiyecek	5,9	2,8
Tekstil	2,8	6,5
Ağaç ve kâğıt	3,7	2,1
Metal sanayi	4,1	1,6
Elektronik	1,2	2,4
Kimya	2,4	2,3
Metal dışı	4,0	9,3
Diğer	2,4	2,1
Toplam	3,5	3,0

(Sziraczki & Windell, 1993)

Ilina Tomova (1998), Bulgaristan'daki yoksulluğun etnik boyutlarını incelediği raporunda, Bulgar halkı, Türk halkı ve Roman halkı bağlamında ülke profilini ele alır. Bu profil içerisinde her üç etnik grubun ilk etapta eğitim seviyelerine eğilir. Tomova (1998) oluşturduğu tabloda, ilgili grupların eğitim kademelerinin farklı yoğunluklara sahip olduklarını ortaya kor. Yazara göre (1998: 4), 1992 yılı istatistiki verilerine göre Bulgar halkı yüksek oranda (Bulgar halkının %54.0'ı) lise mezunu iken, Türk halkı özelinde büyük bir çoğunluk (Türk halkının %55.0'ı) ile Roman halkı özelinde büyük çoğunluk (%46.2) ilkökul mezunu durumundadır. Dağılımdaki eşitsizliğin temelinde 1989 yılında yaşanmış olan kitlesel göçün etkisi olabilir. Zira Oran (1993:131), 1989 göçü ile ilgili olarak önemli bir noktaya temas eder ve söz konusu göçlerin, Bulgaristan'daki Türk azınlığını hem sayıca hem de nitelik itibariyle zayıflattığını belirtir. Çünkü ülkeyi terk eden göçmenlerin arasından on ila yirmi bininin aydın bu oran içerisinde ise beş ila altı bininin öğretmen

olduğunu ve bölge Türklerinin nitelikli insan gücünü geri kazanabilmesi için 15-20 yıla ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Eski rejimin son yıllarını ve reform sürecini ele alan çalışmaların yanı sıra Bulgaristan'daki güncel durumu gösteren çalışmalar da mevcuttur. Penerliev (2016), Bulgaristan'ın sosyo-ekonomik gelişimi üzerine kaleme aldığı çalışmada, 2015 yılı için toplam nüfus içerisinde ülke sakinlerinin 1.9 milyonunun kırsal bölgelerde yaşadıklarını, 5.264 yerleşim birimi içerisinde sadece 257'sinin kent olduğunu, geri kalanısa köy/kırsal alan olduğunu yazar.

Elchinova (2005), Bulgaristan'daki Türklerin büyük bir çoğunlukla kırsal nüfusu oluşturduklarını ve buna bağlı olarak da mesleki uğraşlarının tarımla (tütün yetiştirme gibi) ilgili olduğunu ve ayrıca söz konusu grubun (Bulgaristan'daki Türklerin) vasıfsız işçi kategorisinde yer aldıklarını aktarır. Yazarın (Elchinova, 2005:92) bölge Türkleriyle ilgili tanımlamaları arasında, yaşam tarzıyla ilişkilendirdiği geniş aile modeline dayalı bir yapı ve bu yapıda yer alan bireylerin erken yaşta evlilik, birden fazla çocuk, üç ve daha fazla kuşakla haneyi paylaşma gibi davranışlara sahip oldukları bilgisi yer alır.

Tomova (1998), Bulgaristan'da yaşayan Müslüman topluluklardan olan Türk ve Pomak topluluğunun büyük oranlarda (%68 gibi) köylerde yaşadıklarını ve bu yaşayış tarzının her iki grup için geleneksel yaşam tarzını sürdürmede bir etken olduğunu belirtir. Buna istinaden de işe ulaşma veya iş bulma noktasında da söz konusu grupların kısıtlılıklar yaşadıklarını ve buna bağlı olarak da işsizlik oranının arttığını ilave eder. Fatkova (2012: 322) "Bulgaristan'daki Türkler" konusunu tartışmaya açtığı makalesinde, Türklerin ve diğer Müslüman etnik grup olarak Pomakların tütün tarımı endüstrisinde veya toplu tarlalarda çalıştıklarını, komünist rejimin düşmesi sonrasında tütün ihracatının etkisini kaybettiğini ve bu dönemle birlikte bilhassa Türklerle Pomakların olumsuz manada etkilendiklerini anlatır. Burada dikkat çeken husus, yazar veya yazarların, yaşanan işsizliği yaşam alanıyla –kırsal kesimde yaşıyor olmalarıyla- ilişkilendirip, iş sahası yaratamayan veya iş sahalarını belli alanlarla (tarım, tekstil gibi) sınırlandıran devletin/yönetimin belirleyici olduğu bilgisini göz ardı etmeleridir. Yine Fatkova (2012:322) benzer bir eğilimle Türklerin yoğun olarak kırsal kesimlerde yaşadıklarını, bir fabrikanın kapanması halinde bütün Türk ailelerinin etkilediğini vurgulamakta, Türklerin farklı iş kollarında çalış(a)mama veya farklı iş kollarına yönlendirilememe nedenlerine değinmemektedir. Bir diğer Bulgar düşünür (Markova, 2010), 1990'ların

başındaki göçleri doğrudan ekonomik sorunlara bağlar¹ ve ekonomik gerilemeden kaynaklı itici nedenlerle “Türk kökenli Bulgarlar”ın² ülkeden göç ettiklerini aktarır. Türklerin ülkeyi terk etme nedenleri olarak Markova (2010: 17), bilhassa tütün yetiştiriciliği ve inşaat sektöründeki gerilemeyi bir etmen olarak göstermektedir. Özgür (1999: 51), “ekonomik ayrımcılık” kavramını dillendirerek, etnik grupların bilhassa tarım sektöründe kalitesiz emek gücü olarak yetiştirildiklerini, bu sebeple 1989 sonrasındaki tarım reformuyla birlikte artan işsizliğe doğrudan dâhil olduklarını ve ülke çapında yaşanan bir işsizlik durumunda en fazla azınlıkların (burada Türkler) mağdur olacaklarını belirtmektedir.

Görüleceği üzere, Bulgaristan’daki Türkler, dün olduğu gibi yakın tarihlerde de çoğunlukla ülkenin kırsal kesimlerinde yaşamaktadır. Bunun topluluksal bir tercih mi yoksa yönetsel bir gereklilik mi olduğu sorusuna cevap aramak bu çalışmanın hedefleri arasında değildir. Ancak, şu noktaya temas etmeden geçmen mümkün değildir. Literatüre geçmiş açıklamalarda görüldüğü gibi ilgili grup, ülkenin dağlık ve/veya kırsal kesimlerinde yaşıyor ve bu yaşayış tarzı, onlara mesleki kısıtlama olarak geri dönüyor. Zira Bulgar otoriteler ve/veya akademisyenler, Türklerin mesleki anlamda belli kategorilerde iş bulabilmelerini, yaşam alanlarıyla ilişkilendiriyor. Yönetsel anlamda bir müdahalenin –desteğin/yönlendirmenin- gerekliliğine değinilmiyor.

Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri* isimli çalışmasında, Türklerin bugünkü durumunun daha iyi anlaşılabilmesine yönelik tarihten çıkardığı önemli bilgileri bugüne taşımaktadır. Şimşir (1986: 20-21), 19. yüzyılda Bulgarlara kıyasen Türklerin iktisadi durumunun daha üstün olduğunu ve işlenebilir toprağın %70’ine Türklerin sahip olduklarını belirtir. Ancak bu üstünlük ve sahiplik, 1877-78 savaşı ile zedelenir; Türklerin tarlaları, bağları, bahçeleri, evleri ve hayvanları Bulgarlarca yağma edilir ve bir anlamda toprağın ihtilali yaşanmış olur. Bu süreçle birlikte bölge Türkleri ekonomik anlamda sıkıntı yaşamaya başlar ve sıkıntıların üstesinden bir daha gelinemez. Bu dönüşüm ile birlikte Bulgaristan’daki Türklerin büyük bir çoğunluğu küçük çiftçi ve/veya küçük zanaat işleriyle uğraşanlar olarak kalır. Sanayici, tüccar,

¹ Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus söz konusu göçlerin, yalnızca ekonomik temelli etmenlerden değil, siyasi baskı ve uygulamalardan kaynaklı geliştiği gerçeğidir. Bununla birlikte bu gerçeğin Markova’nın açıklamalarında da karşılaşıldığı üzere yerel (Bulgar asıllı) tarihçi veya sosyal bilimcilerce dillendirilmekten sakınıldığı görülmektedir.

² Hacısalıhoğlu’nun (2012:37) da dile getirdiği gibi, “Bulgar Türkü” kavramı göçmenlerce sert şekilde reddedilmekte ve yabancılaşmaya neden olmaktadır. Zira “Bulgar Türkü” ifadesi, söz konusu Türklerin Türk değil, Bulgar kökenli oldukları iddiasını akla getirmektedir. Oysa söz konusu göçmenler Bulgar değil, Türk’tür.

işadamı olabilen Türk sayısı ise %1 kadardır. Şimşir bu açıklamalara ilaveten Bulgar Komünist Partisi Türkçe yayın organı olan *Yeni Işık* gazetesindeki haber örneklerinden hareketle bölge Türklerinden çöpçü, gübreci, çoban, inek bakıcısı gibi bir “yeni sınıf” oluşturulmakta olduğu iddiasını ortaya koymaktadır.

Literatür taraması ile birlikte anket çalışması sonucu elde edilen bulgular her ne kadar Şimşir’in iddiasında yer aldığı gibi göçmenlerin çöpçü, gübreci, çoban, inek bakıcısı gibi bir “yeni sınıf”a mensup oldukları sonucunu doğurmasa da üst düzey bir sınıfa da mensup olduklarını göstermemektedir. Bununla birlikte eldeki bulgular, yine Şimşir’in bir başka iddiasına yani küçük çiftçi ve küçük zanaat işleriyle uğraştıkları tespitine uygundur.

Türkiye’de Bir Göçmen Grubu olarak Bulgaristan Türklerinin Mesleki Nitelikleri

Daha önce de değinildiği gibi (örn., Geray, 1970) ülkeye gelen Bulgaristan göçmenlerinin mesleki niteliklerine dair kesintisiz ve sorunsuz bir verinin olduğu söylenemez. Dolayısıyla mesleki oranlarla ilgili yapılan açıklamalar her ne kadar eksik ve yetersiz olsa da akademik çalışmalarda kullanılabilmiş düzeyi, bu ve benzeri çalışmalar için bir ölçüt niteliğindedir. Tablo 4’te görüleceği üzere, birçok kaynak (Çetin, 2011; Doğanay, 1996; Çolak, 2013; Tunaoğlu, yy.; Dişbudak ve Balmumcu, 2012; Utaş-Akhan ve Batmaz, 2015; Korkmaz, 2013; Şirin, 2014) birbirinden az veya çok ayrılan oranlarla göçmenlerin mesleki dağılımlarını ortaya koymaktadırlar.

Tablo 11 Bulgaristan göçmenlerinin meslekleri ve mesleki yoğunlukları

Kaynaklar	Göçmen Sayısı	Göç Tarihi	Meslek Grubu	Oran (Sayı/Yüzde)
Çetin (2011)	239 kişi	1989	İşçi	60
			Memur	39
			Serbest Meslek	37
			Emek	5
			Öğrenci	8
Doğanay (1996)	1989 yılında gelenler	1989	İşçi	%23
			Çiftçi (tarım işi)	%9
			Sanayi	%5
			Hizmet sektörü	%8
			Öğrenci	%18

Çolak (2013)	113,361 kişi	1950-51	İşçi (sanatkâr, madenci, inşaat işçisi)	%4,8
			İdareciler	%0,7
			Serbest Meslek (teknik eleman)	%0,9
			Çiftçi	%82,6
			Mesleksiz	%9,8
Tunaoğlu (y.y.)	113,361 kişi	1950-51	Çiftçi (hayvancı, tütüncü, bağı, bahçıvan)	36.374
			İşçi ve sanatkâr	“büyük bir kısmı”
			Küçük esnaf ve ticaret erbabı	“büyük bir kısmı”
			Talebe, öğretmen, imam, müftü ve memur	“az bir kısmı”
Dişbudak ve Balmumcu (2012)	1632 kişi	1989	Sanayi işi (işçi)	%44,6
			Özel sektör (işçi)	%67,9
			Kamu sektörü	%16,2
Utaş-Akhan ve Batmaz (2015)	106 kişi	1989, 1990-92, 1993-1995, 1996-98, 19999-2000	İşçi	8
			Serbest Meslek	149
			Öğretmen	10
			Ev hanımı	45
			Sağlık çalışanı	14
			Teknik işler	44
Korkmaz (2013)	175 kişi	1989 yılı ve sonrası	İşçi	%1,7
			Serbest meslek	%41,1
			Ev hanımı	%35,4
			Emekli	%1,1
			Öğrenci	%13,1
Şirin (2014)	313.89 kişi	1989	Emekli	%12,6
			Öğrenci	%17,8
			Tarım işçisi	%10,3
			Hizmet sektörü	%9,7

Tablo 4'teki verilere daha detaylı bakılacak olursa, görüleceği üzere Doğanay (1996), eksik ve yetersiz olmakla birlikte Devlet Planlama Teşkilatı verilerine dayanarak Bulgaristan göçmenlerinin mesleki dağılımına eğilmektedir. Yazara göre (Doğanay, 1996), 1950 yılında gelenlerin büyük çoğunluğu (%85 civarında) çiftçiyken, 1989 yılı ve sonrasında gelenler ise farklı mesleki nitelikler sergilemektedirler. Benzer bir kıyas Çetin'den (2008) gelir. Yazar (Çetin, 2008: 255), 1950 yılı göçmenlerinden ziyade 1989 yılı göçmenlerinin daha farklı meslek gruplarına dâhil olduklarını ve 1950 yılı göçmenlerine nazaran daha vasıflı işçilere denk geldiklerini aktarır.

1950-51 yılı içerisinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen Bulgaristan göçmenlerinin mesleki dağılımına değinen Çolak (2013), ülkeye 12 ayda toplam 52.185 kişinin geldiğini ve bu grup içerisinde mesleki yoğunluğun en fazla bağ-bahçe işleriyle uğraşanlarda görüldüğünü aktarır. Buna göre, 3950 kişi çiftçi, 1332 kişi tütüncü, 233 kişi ise bahçivandır. Yazar, çiftçilik dışında zanaat ağırlıklı mesleklerden gelen kişilerin de olduğunu belirtir. Çolak'ın (2013) aktardığı verilere göre, gelenler arasında, tornacı, kunduracı, marangoz, demirci, tenekeci ve kalaycı gibi, dokumacı, terzi, fırıncı, araba sürücüsü, saatçi, imam, aşçı ve tatlıcı da bulunmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, Bulgaristan Türklerinin hangi iş kollarında yoğunlaştıkları, yoğunlaşmanın zamanla –kuşaktan kuşağa ve buna bağlı olarak da eğitim seviyesindeki artışla- dağılıp dağılmadığı, farklı meslek kollarının ön plana taşınıp taşınmadığı sorusu üzerine yapılandırılmıştır. Bu soruya cevap aramaksa tek bir yöntemin uygulanabileceği düzeyde dar ve kısıtlı bir grubu ve zamanı içermeyişinden dolayı zordur. Bu nedenle bu çalışmada, birden fazla yöntemin desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Çalışma sorusunun geniş bir zaman ve büyükçe bir grubu kapsar nitelikte olması hasebiyle önce mevcut literatür taranmış, ardından anket tekniğine başvurulmuştur. Literatür taramasında salt Bulgaristan göçleri ile meslek konusunun irdelendiği çalışmalar incelenmiştir. Anket çalışmasında Bulgaristan göçmeni birinci ve ikinci kuşaktan 356 kişiye ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular SPSS istatistik programında analiz edilmiş, frekans tabloları ve çapraz tablolar oluşturulmuştur.

Bulgaristan Göçmenlerinin Mesleki Dağılımları: İki Kuşaktaki Durum

İster etnik azınlık isterse de bir göçmen grubu olsun Bulgaristan Türkleri, hem geride bıraktıkları ülkede hem de geldikleri ülkede büyük çoğunlukla yüksek eğitim ve vasıf gerektiren işlerden uzak kalmış, düşük veya orta düzey eğitim ile vasıf gerektiren işlerde yoğunlaşmışlardır. Bulgaristan Türkleri özelinde ortaya çıkan eğitim düzeyi ve mesleki dağılım arasındaki ilişkiye dayanan yapı dünya genelinde de çalışılmış ve mesleklerin gerektirdikleri vasıflara

göre sınıflandırılması ve eğitim düzeyleriyle ilişkilendirilmesi mevzusu uluslararası kabul görmüş bir standarda bağlanmıştır. Tuncer ve Taşpınar'ın (2004) aktardıkları gibi dünya üzerinde çeşitli mesleki sınıflandırma sistemleri kullanılmış olsa da günümüzde birçok istatistik enstitüsü ve kuruluşun çalışmalarıyla şekillenen ISCO-88 mesleki sınıflama sistemi özellikle Avrupa genelinde kabul görmüştür. ISCO-88'in mesleki sınıflandırması beceri ve eğitim düzeyleri ile yakından ilgilidir. ISCO-88 sınıflandırması, ISCED tarafından ortaya konan farklı eğitim kategorilerine dönük dört beceri düzeyi (Bkz. Tablo 5) ile 10 farklı meslek grubu arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur (Bkz. Tablo 6).

Tablo 12 ISCO-88 Beceri Düzeyi ve ISCED Kategorileri

ISCO Beceri Düzeyi	ISCED Kategorileri (Uygun Eğitim Düzeyi)
Beceri Düzeyi 1	ISCED 1. Kategorisi: İlköğretimde 5-7. yaşlarda başlar ve yaklaşık 5 yılı kapsar.
Beceri Düzeyi 2	ISCED 2. ve 3. Kategorileri: Ortaöğretimin 1. ve 2. evrelerini kapsamaktadır. Birinci evre 11 veya 12 yaşlarında başlar, 14 ve 15 yaşlarındaki ikinci evreye kadar devam eder. Bu periyod için çeşitli zamanlarda çıraklık şeklinde iş başında öğrenim ve deneyimi gereklidir.
Beceri Düzeyi 3	ISCED kategori 5 (kategori 4 kasıtlı olarak hazırlanmamıştır.): 17 veya 18 yaşlarındaki eğitimi kapsar. Yükseköğretimi içine almaz.
Beceri Düzeyi 4	ISCED kategorisi 6 ve 7: 17 veya 18 yaşlarındaki eğitimi kapsar. Üniversite veya üniversite mezunu derecesine eşittir.

(Elias ve Birch, 1994, akt. Tuncer ve Taşpınar, 2004)

ISCO-88'in 10 ana grubu, 28 alt ana grubu, 116 ikincil (minör) grubu ve 390 ünite grubu vardır. ISCO-88'in on ana meslek grubu ve karşılık gelen beceri düzeyleri Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 13 ISCO-88 Grupları

Ana Gruplar	ISCO Beceri Düzeyi
1. Millet Meclisi Üyeleri, Kıdemli memur ve Yöneticiler	---
2. Profesyoneller	4.
3. Teknisyenler ve Benzer Meslekler	3.
4. Tezgâhtarlar, Yazıcılar vb. meslekler	2.

5. Servis işçileri ve mağaza, market çalışanları (satış)	2.
6. Tarım Ustaları ve Balıkçılık Meslekleri	2.
7. El sanatları ve benzer meslekler	2.
8. Fabrika ve Makine Operatörleri, Montajcılar	2.
9. Basit Meslekler	1.
10. Askeri meslekler	---

(ILO, 1995; Elias ve Birch, 1994, akt. Tuncer ve Taşpınar, 2004)

Tablo (7, 8, 9, 10, 11, 12 ve 13)'daki veriler, Türkiye'de (Bursa'da) yaşayan birinci ve ikinci kuşak Bulgaristan göçmeni 356 kişiye uygulanmış bir anketin sonuçlarıdır. Görüleceği üzere katılımcıların kendilerine sorulan meslek sorularının yanında anne-babalarının da meslekleri sorulmuş, verilen cevaplar, SPSS istatistik programında analiz edilmiştir.

Tek tek tablolar üzerinden gidilecek olursa, ilk tabloda (Bkz. Tablo 7) katılımcıların Bulgaristan'dayken mensubu oldukları ailelerdeki geçim kaynaklarına dair bulgular yer alır. Burada dikkat çeker başlıca veri, büyük oranda bir katılımcı grubunun (%31,2) bağ-bahçe üzerinden geçimlerini sağladıklarını belirttikleri kısımdır.

Tablo 14 Bulgaristan'dayken Ailelerin Temel Geçim Kaynakları

	Sayı	Yüzde
Bağ-bahçe	111	31.2
Hayvancılık	37	10.4
Devlet memurluğu	46	12.9
Serbest meslek	51	14.3
Özel sektör	1	.3
Fabrika işçiliği	2	.6
Ara Toplam	248	69.7
Cevapsız	108	30.3
Toplam	356	100.0

Bir diğer tabloda (Bkz. Tablo 8) katılımcıların Bulgaristan'daki mesleklerine dair beyanlarında büyük oranda işçi ve/veya çiftçi cevabına rastlanır. Cevapsızlar elendiğinde bu soruya cevap veren 209 katılımcı içerisinde ise sadece ikisinin geride bıraktıkları ülkede öğretmenlik mesleğini icra ettikleri anlaşılır, geri kalanın işçi ve çiftçi gibi benzeri düzeyde eğitim ve vasıf gerektiren işlerde istihdam edilmiş oldukları anlaşılır.

Literatüre yansımış bulgular, 1950’li yıllardaki Bulgaristan göçmenlerinin ekseriyetle çiftçi oldukları tespitini ortaya koyar. 1980 ve sonrasındaki göçleri ele alan çalışmalarda çiftçilik yerini işçiliğe bırakmış görünmektedir. Ancak bu çalışmanın bulgularında (bkz. Tablo 7) ailelerin temel geçim kaynağının Türk azınlık için halen tarım olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1970’li yıllardan 1990’lı yıllara değin çiftçiliğin yaygın bir meslek olarak sürdürüldüğünü belirtmek mümkündür. Detaya inebilmek adına, katılımcıların geride bıraktıkları dolayısıyla birer etnik azınlık olarak yaşadıkları ülkedeki mesleki dağılımlarına bakıldığında (Bkz. Tablo 8) çiftçiliğin yanı sıra önemli oranda bir işçi nüfusunun ön plana çıkmaya başladığı görülür. Buna göre katılımcıların %12,6’sı çiftçilik yaptıklarını beyan ederken, %18,5’i işçi olduklarını belirtmişlerdir. Söz konusu bulgu 90’lı yıllardaki dönüşümü doğrular nitelikte Türk etnik azınlığın giderek çiftçilikten işçiliğe doğru bir mesleki yönelim yaşadığını ortaya koymaktadır. Mesleki yönelimdeki değişim, ISCO Beceri Düzeyi oranları itibariyle eşdeğerde bir düzeye (2. dereceden 2. dereceye, Bkz. Tablo 6) denk gelir. Başka bir ifade ile Türk etnik azınlığının, çiftçilik gibi yüksek nitelik ve eğitim gerektirmeyen bir mesleki düzeyden, işçilik gibi yüksek nitelik ve eğitim gerektirmeyen bir başka meslek düzeyine geçmekte olduğu görülür (Bkz. Tablo 8).

Tablo 15 Bulgaristan’dayken Katılımcıların Meslekleri

	Sayı	Yüzde
Serbest meslek	29	8.1
Memur	23	6.5
İşçi	66	18.5
Ev hanımı	13	3.7
Esnaf	6	1.7
Çiftçi	45	12.6
Emekli	4	1.1
Öğrenci	14	3.9
Makine operatörü	6	1.7
Aşçı	1	.3
Öğretmen	2	.6
Ara Toplam	209	58.7
Cevapsız	147	41.3
Toplam	356	100.0

Katılımcıların baba ve annelerinin mesleklerine bakıldığında (Bkz. Tablo 9-10) birden çok iş kolunda çalıştıkları görülür. Katılımcıların baba (üst kuşak)

meslekleri ile ilgili 25 farklı meslek bilgisi verilmişken, anneleri ile ilgili meslek çeşitliliğinde 18 farklı meslek grubu görülmektedir. Üst erkek kuşak içerisinde çoğunluğunun memur (%14,0) ve çiftçi (11,8) olduğu, üst kadın kuşak içerisinde ise çoğunluğunun (25,0) bütün işi ile uğraştığı anlaşılmaktadır. Burada memur yanıtının yüksek çıkmasında Bulgaristan'daki (komünist) rejim etkilidir. Zira komünist rejimde özel sektör ile kamu sektörü ayrımının olmayışından dolayı, neredeyse tüm iş sahaları kamu sektörüne aitken, özel sektöre ait bir girişim, iş sahası yok denecek kadar azdır. Bu yapı, diğer etnik azınlıklar dâhil yerel halkın iş alanı tanımını doğrudan etkilemektedir. Başka bir ifade ile çalışanların tamamı, devlet memuru olarak kendini tanıtmaktadır. Katılımcıların anne meslekleri söz konusu olduğunda literatürde bahsedildiği gibi kadın ve azınlık olmanın çifte ayrımcılığa denk geldiği görülmektedir. Buna bağlı olarak kadınların büyük bir çoğunluğu (%25,0) bütün işi ile uğraşırken, diğer büyük bir çoğunluk (%19,4) ise ev hanımıdır.

Tablo 16 Bulgaristan Göçmenin Baba Mesleği

	Sayı	Yüzde
Emekli	18	5.1
Memur	50	14.0
Madenci	7	2.0
Şoför	16	4.5
İşçi (depo sorumlusu)	2	.6
Tornacı	6	1.7
Mobilyacı	1	.3
Marangoz	7	2.0
İşçi (tekstil)	16	4.5
İşçi (fabrika)	26	7.3
Serbest Çalışan	22	6.2
Bahçıvan	2	.6
Terzi	1	.3
Çiftçi	42	11.8
Elektrikçi	2	.6
Kasap	1	.3
Öğretmen	3	.8
Muhasebeci	3	.8
İnşaatçı	20	5.6
Hayvancılık	4	1.1
Tamirci	5	1.4

Fırıncı	3	.8
Berber	3	.8
Mühendis	1	.3
Postacı	1	.3
Ormancı	2	.6
Ara Toplam	264	74.2
Cevapsız	92	25.8
Toplam	356	100.0

Tablo 17 Bulgaristan Göçmeninin Anne Mesleği

	Sayı	Yüzde
Emekli	20	5.6
Hasta bakıcı	2	.6
Tütün işi	89	25.0
Aşçı	3	.8
İşçi	33	9.3
Nakışçı	2	.6
Terzi	9	2.5
Hemşire	1	.3
İşçi (konfeksiyon)	9	2.5
İşçi (fabrika)	2	.6
Ev hanımı	69	19.4
Temizlikçi	1	.3
Hotel müdürü	1	.3
Pastacı	1	.3
Hayvancılık	1	.3
Serbest çalışan	2	.6
Öğretmen	2	.6
Fırıncı	1	.3
Memur	1	.3
Ara Toplam	249	69.9
Cevapsız	107	30.1
Toplam	356	100.0

Bir etnik azınlık olarak değil de bir göçmen olarak Bulgaristan Türklerinin şu anki durumuna bakmak da faydalı olacaktır. Bu veri için iki dolaylı soru yöneltilmiştir. Sorulardan ilki katılımcıların Türkiye’deki çalışma durumlarını, bir diğeri de aldıkları ücret aralığını irdelemektedir. Türkiye’deki istihdam durumlarına bakılacak olursa Bulgaristan göçmenleri, büyük çoğunlukla (%51,7) ücretli-maaşlı olarak çalışmakta, işveren olarak çalışan oranı ise %3,1 düzeyinde kalmaktadır.

Tablo 18 **Katılımcıların Türkiye'deki Çalışma Durumları**

	Sayı	Yüzde
Ücretli-maaşlı	184	51.7
Yevmiyeli-geçici	7	2.0
İşveren	11	3.1
Ücretsiz	5	1.4
Emekli	104	29.2
Serbest	2	.6
Öğrenci	2	.6
Ev hanımı	1	.3
Esnaf	2	.6
Ara Toplam	318	89,2
Cevapsız	38	10,8
Toplam	356	100.0

Yukarıdaki veriyi destekler bir diğer tablo (Bkz. Tablo 12) Türkiye’deki aylık gelirleriyle ilgili olmaktadır. Burada katılımcıların büyükçe bir kısmı (%40,7) 1000-2000 TL maaş alırken, katılımcılardan %5,9’u 1000 TL ve daha azını almaktadır. 1000 TL ile 2000 TL olarak beyan edilen ücret aralığı, asgari ücrete ve aşağısına denk gelmektedir. Asgari ücret kavramı bilindiği üzere, çalışanların ve ailelerinin insan onuruna yaraşır bir hayat seviyesini sağlayan bir gelir tabanı olarak, bir başka ifade ile de “en az ücret” olarak tanımlanmaktadır (Demirer vd., 2017: 266), bu durumda çalışmaya dahil olan katılımcı grubunun büyük bir kısmı, en az ücretle çalışanlardan oluşmaktadır.

Tablo 19 **Katılımcıların Türkiye'deki Aylık Gelirleri**

	Sayı	Yüzde
1000 ve az	21	5.9
1000-2000 TL	145	40.7
2001-3000 TL	98	27.5
3001-4000	31	8.7
4001-5000 TL	14	3.9
5001 TL ve üzeri	8	2.2

Ara Toplam	317	89.0
Cevapsız	39	11.0
Toplam	356	100.0

Aşağıdaki tabloda (Bkz. Tablo 13) da görüldüğü gibi katılımcıların eğitim düzeyleri yaşlarıyla ters orantılıdır. ISCO'nun meslekler sınıflandırılması hatırlanacak olursa (Bkz. Tablo 6) mesleki dağılım ile eğitim ve beceri düzeyi arasında bir ilişki vardır. Dolayısıyla Bulgaristan göçmenlerindeki artan eğitim oranları, mesleki düzeyin de üst kademeye çıkacağına işaret etmektedir.

Tablo 20 Katılımcıların Eğitim Durumu ile Yaşlarının Çapraz Tablosu

		Yaş					Toplam
		25-34	35-44	45-54	55-64	65 ve üzeri	
Eğitim durumu	Okuma-yazma bilmiyor	0	1	3	1	3	8
	İlkokul mezunu	1	8	10	5	16	40
	Ortaokul mezunu	3	18	26	14	14	75
	Lise mezunu	17	39	49	16	8	129
	Üniversite mezunu	43	23	12	5	5	88
	Yüksek lisans	1	1	0	0	0	2
	Ön lisans	1	0	0	0	0	1
	Yüksekokul	0	0	0	0	1	1
Toplam		66	90	100	41	47	344

Sonuç

Bulgaristan Türklerinin göç sonrası süreçte bir göçmen grubu olarak geldikleri ülkede (Türkiye) iş yaşamındaki pozisyonlarının yanı sıra göç öncesi süreçte bir etnik azınlık olarak buldukları ülkede (Bulgaristan) mesleki pozisyonları, bu çalışmanın odak noktasıdır. Buradan hareketle, mesleki sermayenin göç ile birlikte bir kesintiye uğrayıp uğramadığına, azınlık konumundan göçmen konumuna ve kuşaktan kuşağa geçişte mesleki kümelenmenin (işçi, çiftçi gibi) değişip değişmediğine de ayrıca bakılmıştır. Veri toplamada literatür taramasına ve anket tekniğine başvurulmuştur. Literatür taraması, bir yanda etnik azınlık diğer tarafta ise göçmen olarak Bulgaristan Türklerinin mesleki niteliklerine dair veriler sunmaktadır. Bu veriler, Bulgaristan'ın içinde bulunduğu yönetsel sistemlere ve bu farklı sistemlerde Türklerin durumuna dair bilgiler içermektedir.

1989 öncesinde Doğu Avrupa'daki ülkelerde toplumsal gruplar bir çeşit "hayali eşitlik" içinde bir arada yaşamaktadırlar (Meurs, 2005). Bu "hayali" eşitlikte erkekler kadar kadınlar ve etnik azınlıklar da toplumun birer ferdi olarak eğitim, ücretli iş ve kurumsal politikalarda artan oranda temsil şansı bulmaya başlamışlardır. Buradaki amaç, toplumsal eşitliği sağlamak değil devletlerin doğrudan endüstrileşme çabasıdır. Zira devletler endüstrileşme amacına ulaşabilmek için tüm işgücünü seferber etme yoluna gitmeyi seçmişlerdir. Yazar Meurs, (2005) fırsatlardaki bu artışı eşitlik şeklinde savunmanın oldukça zor olduğunu; azınlıklar için politik temsil ve işyerinde formal bir eşitlikten bahsetmenin mümkün olabildiğini ancak, tanınma ve kendini ifade etme konusunda oldukça sınırlı özgürlüklere sahip olduklarını belirtmektedir. Bu noktada sınırlı özgürlüklere sahip ülkelere birisi, Bulgaristan'dır. Bilhassa komünist rejimin etkili olduğu dönemlerde ülkedeki etnik halkların, ekonomik bölgesel yapıların içerisine hapsedildiği anlaşılır. Bu yapı içerisinde Türk azınlığı da sırf tarımla sınırlı bir yaşam alanına bağlanır. Bulgar asıllı sosyal bilimciler, Türk azınlığın tarımla sınırlandırılmasını, bir devlet politikasının sonucu olarak görmek, göstermek yerine, Türk azınlığın tercihi olarak yansıtma yoluna gider. Buna örnek, Elchinova'dan gelir ve yazar (Elchinova, 2005), Bulgaristan'daki Türklerin büyük bir çoğunlukla kırsal nüfusu oluşturduklarını ve buna bağlı olarak da mesleki uğraşlarının tarımla (tütün yetiştirme gibi) ilgili olduğunu ve ayrıca söz konusu grubun (Bulgaristan'daki Türklerin) vasıfsız işçi kategorisinde yer aldıklarını aktarır. Tarım işi veya tütün işi ile geçinen bir grup olarak Türklerin zamanla (komünist rejimin düşmesi sonrası) bu iş alanında da sıkıntı yaşamaya başladıkları görülür (Fatkova, 2012: 322). Özgür (1999: 51), "ekonomik ayrımcılık" kavramını dillendirerek, etnik grupların (Türkler gibi) bilhassa tarım sektöründe kalitesiz emek gücü olarak yetiştirildiklerini, bu sebeple 1989 sonrasındaki tarım reformuyla birlikte artan işsizliğe doğrudan dâhil olduklarını ve ülke çapında yaşanan bir işsizlik durumunda en fazla azınlıkların mağdur olacaklarını belirtmektedir. İşsizlik ve ekonomik gerileme gibi nedenler, yine yerel (Bulgar) sosyal bilimcilerce göçün başlıca itici faktörü olarak gösterilmektedir. Benzer fikirde olanlardan biri de Markova (2010: 17)'dir. Yazar (Markova, 2010: 17), bilhassa tütün yetiştiriciliği ile inşaat sektöründeki gerilemeyi Türk göçlerindeki etmenlerden biri olarak göstermektedir. Zaman içerisinde bu gerileme, farklı mesleki yönelimler yaratır. Ancak Türklerde bu mesleki yönelim benzer beceri düzeyleri ile sınırlanır.

Beceri düzeylerinin tespiti anlamında Uluslararası Meslek Standartları Sınıflaması (ISCO, *International Standard Classification of Occupations*) kapsamında, 10 kategori ve 1 ila 4 arasında beceri düzeyi saptanmıştır. Buna

göre, Bulgaristan'daki etnik azınlıklardan biri olan Türklerin ISCO standartları içerisindeki yeri, "2"de kümelenmiştir. Hatırlanacağı üzere 2. beceri düzeyinde yer alan meslek grupları, tezgâhtarlık, servis işçiliği, market çalışanı, tarım ustası, fabrika ve makine operatörü gibi mesleklerdir.

Çalışma kapsamında bir literatür taraması dışında bir de anket tekniğine başvurulmuştur. Literatür taramasında ortaya çıkan bulgular, ilgili grubun, belli mesleki düzeylerde (tarım işi, işçilik gibi) yoğunlaştıklarını göstermektedir. Anket tekniği üzerinden elde edilen bulgularda da benzer bir yoğunlaşmanın (2. meslek düzeyi) yaşanmakta olduğu ortaya çıkmıştır. Başka bir ifade ile büyük oranda bir katılımcı grubunun (%31,2) Bulgaristan'dayken bağ-bahçe üzerinden geçimlerini sağladıkları anlaşılmıştır. Literatüre yansımış bulgular, 1950'li yıllardaki Bulgaristan göçmenlerinin ekseriyetle çiftçi oldukları tespitini ortaya koyar. 1980 ve sonrasındaki göçleri ele alan çalışmalarda çiftçilik yerini işçiliğe bırakmış görülmektedir. Ancak bu çalışmanın bulgularında ailelerin temel geçim kaynağının Türk azınlık için halen tarım olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1970'li yıllardan 1990'lı yıllara değin çiftçiliğin yaygın bir meslek olarak sürdürüldüğü belirtilebilir. Bu mesleki devamlılık içerisinde bir değişimin de yaşanmaya başladığı anket bulgularında da ortaya çıkmaktadır. Mesleki yönelimdeki değişim ise ISCED beceri düzeyi oranları itibariyle eşdeğerde bir düzeye (2. dereceden 2. dereceye) denk gelir. Başka bir ifade ile Türk etnik azınlığının, çiftçilik gibi yüksek nitelik ve eğitim gerektirmeyen bir mesleki düzeyden, işçilik gibi yüksek nitelik ve eğitim gerektirmeyen bir başka meslek düzeyine geçmekte olduğu görülür (bkz. Tablo 8). Kuşaklar ve cinsiyetler bağlamında mesleki dağılımın nasıl gerçekleştiği hususuna bakıldığında üst erkek kuşak içerisinde çoğunluğunun memur (%14,0) ve çiftçi (11,8) oldukları, üst kadın kuşak içerisinde ise çoğunluğunun (25,0) tütün işi ile uğraştıkları anlaşılmaktadır. Yeni kuşaktaki (Türkiye'deki) durumda bir dönüşümün yaşandığını söylemek halen pek de olası görünmemektedir. Zira katılımcıların büyükçe bir kısmı (%40,7) 1000-2000 TL arasında, diğer bir kısmı (%5,9) ise 1000 TL ve daha az oranda maaş almaktadırlar. ISCO'nun meslekler sınıflandırılması hatırlanacak olursa, mesleki dağılım ile eğitim ve beceri düzeyi arasında bir ilişki görülmektedir. Bu ilişki, düşük eğitim oranına sahip bir bireyin düşük vasıf ve beceri gerektiren bir mesleğe sahip olduğu anlamını vermektedir. Bulgaristan Türklerindeki duruma bakıldığında katılımcılardan 65 ve üstü yaş aralığında olanların ilkökul ve ortaokul mezunu oldukları, 25-34 yaş aralığında olanlarınsa büyük bir oranda üniversite mezunu oldukları görülür. Dolayısıyla Bulgaristan göçmenleri arasında çiftçilik ve işçilikte yoğunlaşan mesleki becerinin eğitim ile birlikte değişebileceğini, ISCO standartlarında

onlara tanınan 2. beceri düzeyinin daha üst düzeylere çıkma ihtimalinin giderek arttığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- ANAGNOSTOU, D. (2005). Nationalist Legacies and European Trajectories: Post-Communist Liberalization and Turkish Minority Politics in Bulgaria. *Southeast European and Black Sea Studies*, 89-111.
- BYRNE, J., Clarke, L. ve Van Der Meer, M. (2007). Gender and Ethnic Minority Exclusion from Skilled Occupations in Construction: a Western European Comparison. *Construction Management and Economics*, 37-41
- CATNEY, G. ve Sabater, A. (2015). *Ethnic Minority Disadvantage in the Labour Market*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- ÇETİN, T. (2008). The Socio-Economic Outcomes of The Last Turkish Migration (1989) from Bulgaria to Turkey. *Turkish Studies*, 3(7), 241-270.
- ÇETİN, T. (2011). Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Nüfusun Dağılımı Etkileyen Coğrafi ve Kültürel Faktörler. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 3-5.
- ÇOLAK, F. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951). *Tarih Okulu*, 14, 113-145.
http://Johschool.Com/Makaleler/804462305_11%20fimiz_Colak_Makale.Pdf
- DEMİRER, Ö., Şahin, E. E., Ölçer, H., Çakar, R., ve Kısacık, H. (2017) İşverenlerin Asgari Ücret Artışlarına İlişkin Algılarının Ölçülmesi: Çorum İli Örneği, *1. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 265-278.
- DİŞBUDAK, C. ve Balmumcu, Ö. (2012). Göçmenler Arasındaki Gelir Farklılıklarının Belirleyenleri: 1989 Bulgaristan Göçmenleri Örneği. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 4(1), 65-75.
- DOĞANAY, F. (1996). Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi. Devlet Planlama Teşkilatı Raporu: http://Www.Sbb.Gov.Tr/Wp-Content/Uploads/2018/11/Turkiyeye_Gocmen_Olarak_Gelenlerin_Yerlesimi%E2%80%8b.Pdf
- DYE, T. R. ve Renick, J. (1981). Political Power and City Jobs: Determinants Minority Employment. *Social Science Quarterly*, (62)3.
- ELCHİNOVA, M. (2005). Alien by Default: The Identity of the Turks of Bulgaria at Home and in Immigration. R. Detrez and P. Plas (Ed.), *Developing Cultural Identity in The Balkans: Convergence vs. Divergence*, içinde (s. 87–110). Brussels: P.I.E.-Peter Lang.
- FALARIS, E. (2004). Private and Public Sector Wages in Bulgaria. *Journal of Comparative Economics*, 56-72.
- FATKOVA, G. (2012). Revisiting the Conceptualization of “Turks” in Bulgaria. *Antrocom Online Journal of Anthropology*, 8(2), 315-326.
- GERAY, C. (1970). Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi. X. İskân ve Şehircilik Konferansı. Ankara: SBF İskân ve Şehircilik Enstitüsü. <http://www.egemakgoc.org/uploads/2491136-turkiyede-gocmen-hareketleri.pdf>
- HACISALİHOĞLU, M. (2012). "89 Göçü" İle İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları. M. Hacısalihoğlu, ve N. Ersoy-Hacısalihoğlu (Ed.), *89 Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde (s. 31-75). İstanbul: BALMED.

- KARA, A. (2013). XIX. Yüzyılda Çorum'da Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Yaşanan Sorunlar. *Turkish Studies*, 8(6), 333-344.
- KARAKILIÇ, İ. Z. (2007). Ankara'da Yaşayan 1989 Bulgaristan Göçmenlerinin Çalışma Stratejileri. IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu İç/Dış/Göç ve Kültür. İstanbul: Kültür Araştırmaları Derneği ve Işık Üniversitesi.
- KMEC, J. A. (2014). Minority Job Concentration and Wages. *Social Problems*, 50(1), 38-59.
- KORKMAZ, M. (2013). Türkiye'de Yaşayan Bulgaristan Göçmenlerinin Çalışma Hayatı İçinde Yaşadığı Sorunların Uygulamalı Olarak İncelenmesi. *TBB Dergisi*, 106, 291-312. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2013-106-1277>
- KURTULGAN, K. (2016). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bozkıra İskân Edilen Balkan Muhacirleri. Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs). Konya.
- KÜMBETOĞLU, B. (2000). Ekonomik Küreselleşmede Farklı Bir Boyut: Bir Uyum Mekanizması Olarak İşyeri. *Ekonomik Yaklaşım*, 11(36), 41-62.
- MARKOVA, E. (2010). Effects of Migration on Sending Countries: Lessons From Bulgaria. Greese Paper No 35. *Hellenic Observatory Papers On Greece And Southeast Europe*. http://Eprints.Lse.Ac.Uk/28438/1/Greese_N_035.Pdf
- MEURS, M. (2005). Imagined and Imagining Equality in East Central Europe: Gender and Ethnic Differences in the Economic Transformation of Bulgaria. J. Pickles ve A. Smith (Ed.), *Theorizing Transition: The Political Economy of Post-Communist Transformations* içinde (s. 330-346). London: Routledge.
- ORAN, B. (1993). Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 48(01).
- ÖZGÜR, N. (1999). *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*. İstanbul: Der Yayınları.
- PENERLİEV, M. (2016). Rural Areas in Bulgaria as a Threat for Socio-Economic Development. *The Overarching Issues of the European Space: Rethinking Socioeconomic and Environmental Problems...Porto: Flup*, 90-98. [Http://Ler.Letras.Up.Pt/Uploads/Ficheiros/15443.Pdf](http://Ler.Letras.Up.Pt/Uploads/Ficheiros/15443.Pdf)
- Simpson, K. P. (2006). *Ethnic Minority Populations and the Labour Market: An Analysis of the 1991 and 2001 Census*. London: Corporate Document Services.
- SZIRACZKI, G.-J. WINDELL, (1993). *The Impact of Employment Restructring on Disadvantaged Groups in Bulgaria and Hungary*. Genova: International Labour Organization.
- ŞİMŞEK, H.-F. Arslan, (2012).Yeni Edirne Gazetesi'ne Göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler 1950-1951. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 13, 105-126.
- ŞİMŞİR, N. B. (1986). *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- ŞİRİN, N. A. (2014). 1989 Zorunlu Göçü ve Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonu: Tekirdağ'daki Bulgaristan Göçmenleri Üzerine Bir Çalışma. Uluslararası Balkan Kongresi Konferansı. Kocaeli Üniversitesi. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-413-2015021530balkankongresikitabi-27.pdf>
- TANOĞLU, A. (y.y.). Bulgaristan Türkleri'nin Son Göç Hareketi (1950-1951). *İ.Ü. İktisat Fak. Mecmuası*, 14.
- TOMOVA, I. (1998). *Ethnic Dimensions of Poverty in Bulgaria*. Central Asia Region The World Bank. [Http://Siteresources.Worldbank.Org/Extgldevlearn/Resources/Ilonatomova.Pdf](http://Siteresources.Worldbank.Org/Extgldevlearn/Resources/Ilonatomova.Pdf)

- TUNCER, M.-M. TAŞPINAR, (2004). Meslek Standartları ve Çeşitli Mesleki Sınıflandırma Sistemleri. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 1-10.
- UTAŞ-AKHAN, L.-M. BATMAZ, (2015). Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerin, Yaşam Profillerinin Memnuniyet Durumlarına Etkisi. *Bilig*, 25, 23-42.

СОЦИАЛНАТА ТРАВМА „ВЪЗРОДИТЕЛЕН ПРОЦЕС“. Има ли капацитет академичната хуманитаристика в България за преодоляване на тези и други разломи?

Румен ПЕТРОВ*

Част първа

„Не виждам друг плод за християните от кръстоносните походи освен пренесената от тях кайсия.“

Жак Льо Гоф¹

„А какво е държава?! Държавата е институцията на нацията. А какво нацията? Населението на дадена територия, което преценява, че може да поеме само отговорността да легитимира силите, които формират неговата държава.“

Петко Симеонов²

„Смяната на имената трябва да се превърне в празник на освобождението на това население от турско робство“

Тодор Живков³

Рано, рано тази година (на 18-ти февруари) имах късмета (турска дума) и честта (българска дума) да участвам в една малка, стегната и много интересна конференция. Тя беше посветена на един от последните, май-последният, акт на организирано като политика, видимо и документирано социално насилие в тоталитарна България. Става въпрос за последната (дано!) от кампаниите на насилствената смяна на имената на български турци и помаци, започнала през 1984 г. Поканен бях целево – да разкажа за психологическите последици върху жертвите. За мое съжаление не познавам хора, които са преживели това насилие, нито съм

* Rumen Petrov, Nov Bilgarski Universitet, rumengpetrov@yahoo.com; Румен Петров, преподавател по социална работа в НБУ, София, член на Сдружение за човешки права "Маргиналия". Автор е на книгата „Объркани в болката. Социална травма и социална отговорност“. Издателство „Парадокс“. София, 2018 г.

¹ Ришар, Ж. История на кръстоносните походи. Изд. „Рива“. София, 2005.

² Сименов, П. в увода към К. Иречекъ. Български дневникъ: томъ I отъ 30 окт. 1879 до 21 окт. 1881 г. http://www.omda.bg/public/biblioteka/irechek/irechek_dnevnik_nachalo.htm

³ Иванов, М. Като на празник. Документални страници за „Възродителния процес“ (1984 - 1989). http://www.omda.bg/public/biblioteka/mihail_ivanov/praznik_2.htm

говорил с хора, които са упражнили насилието. Затова се подготвих да говоря за друго – за причините за толерантността към насилието на принудителната смяна на имената на българските турци и помаци и за възможните последици от тази дълго изграждана толерантност към това (и не само това) насилие върху тези хора. Да припомня и езика на времето (езикът е важен, със сигурност, в настоящите теми): процесът се наричаше Възродителен процес. Ето какво имам предвид за езика: „*Аз се чувствам турчин, защото още от малък са ме изучавали на турски език и чак след първи клас съм се научил на български език*“, обяснява в обяснение преименуваният в Сабин Христов, намерено от Михаил Иванов в архива на Милко Балев, в ролята му на ръководител на „Официалната работна група по възродителния процес“ към Политбюро на ЦК на БКП. Другото име на събитието е „*националното осъзнаване и патриотичното възпитание на потомците на насилствено помохамеданчените в миналото българи*“. Тук вече няма метафори и алегии – тук е формулирана цяла политическа програма. Цитирам полковник Атанас Кадирев – началник на Окръжно управление на МВР – Кърджали от 4-ти януари 1985 г. По това време аз пък бях войник⁴. Другарят полковник (лесно ми е сега, много ми е лесно) цитира „Решение на Секретариата на ЦК на БКП от 27.07.1970 г.“ пред „служебно съвещание с ръководния състав, провело се на 04.01.1985 г. в сградата на НТУ (Научно-техническо управление)⁵“. И днес това събитие се нарича Възродителен процес, но му се поставят кавички, с идеята, че това е обратното на Възраждане, така сякаш възраждането (кое?) е добро, а пък тук някой е злоупотребил с доброто име. С тази мисъл започва своя материал и Михаил Иванов, между другото. Според

⁴ Докато бях войник, а и преди това, не познавах нито един български турчин или помак. Такъв живот живеях. Баща ми работеше по мините из страната и когато се връщаше разказваше за „турчините с шалварите“ в автобусите по пътищата около Мадан и Рудозем като за нещо, което от гледна точка на „Орлов мост“ и видимото от прозорците на трамваите 4 и 10, които бавно завиваха покрай СДУ-то, самото то - често маскирано с големи портрети на Маркс-Енгелс-и-Ленин, си беше екзотика. Турски не знаех, и християнин не бях. Кръстиха ме на 11 г. за хатъра на баба ми, но това беше ритуал, който никога не впечатли, защото родителите ми бяха обикновени хора на социализма – не обичаха строя, страхуваха се от неговата насилническа власт, но бяха приели правилата му безусловно. Религията ни ги засягаше извън някое и друго суеверие и формален ритуал. Между другото, май са се женили без да се венчават.

⁵ Иванов, М Иванов, М. Като на празник. Документални страници за „Възродителния процес“ (1984 - 1989). http://www.omda.bg/public/biblioteka/mihail_ivanov/praznik_2.htm

него да Винчи, Шекспир и Хилендарски биха се обърнали в гроба от извратеното, според Иванов, използване на понятието „възраждане“. За обърщането в гроба се съмнявам, особено за Хилендарски, а пък другите двама нямат вид да са знаели, че нещо възраждат, за разлика, вече, от Хилендарски, да. Другата причина за продължаващата употреба на понятието „Възродителен процес“ е за краткост. Странно, при положение, че историята, феноменологично погледната, на практика, е безкрайна. Или пък поради това се търси краткостта? Кога започва „Възродителния процес“? През 1984 г.? Съмнявам се? Защо не с т.нар. Българско възраждане? А кога свършва? Още по-неясно, според мен.

Противник – турци!⁶

„Кръстоносният поход поставя въпрос, който присъства в човешкото съзнание: този за легитимността на войната“, споделя Жан Ришар⁷, няколко страници след язвителния хумор на Жак Льо Гоф. Понеже нашата тема е за едно насилие аз си позволявам да припомня, че въпросът за моралната оценка на насилието в историята, и не само, изобщо не е решен. Това, убеден съм, създава проблеми, включително и на онези, които се интересуваме от темата за насилието над българските турци и помаци от страна на българската (национална) държава, откакто тя възниква в края на 19-ти век. Насилието е вълнуваща тема за историята като система от знание. От една страна то е навсякъде в „Историята“. От друга страна етиката му е оставяна удобно настрана, когато това е нужно. Обикновено победителите (всъщност това са по-силните насилници!) имат и тази сила – да пишат история – версия за събитията и да я налагат със своята сила:

„Когато войните завършат, победителите налагат не само условията на мира, но и необходимото разбиране за историята“⁸.

⁶ Или гърци. Така започваха описанията на бойната обстановка, изготвени от офицерите по време на обученията за война в казармата. В казармата се учехме да обслужваме бойна техника, да водим война, за да сме готови, ако тя започне. Последната по-голяма беше приключила преди около 40 години, България беше засилила (отново) милитаризацията си. Аз служех в екипа за стрелба с едно 130 мм оръдие (това е голямо оръдие), което, ако почнеше война, (действието се развива през 1984 г.) трябваше да стреля на юг. Там бяха враговете. Открай време.

⁷ Ришар, 2005. Стр. 11.

⁸ Анонимен текст от корицата на книгата „Реквием за една загинала империя. История на разрушаването на Австро-Унгария“ от Франсоа Фейтъ. Изд. „Кама“. София. Научен редактор – доц. д-р Искра Баева.

От друга страна победителите – силните - стават добри кандидати за следване от страна на т.нар. маси. Това, освен че е вековечна, биологична, био-психо-социална човешка реалност е прошнуровано и пронумеровано от социалната психология още от Льо Бон, Фройд, Библията или ... от който момент Ви е нужно да се позовете на нея като на наука. Зад всичко това стоят **емоции**. Историята (не само всяка история) произвежда емоции. Историците са ангажирани с тези емоции. Емоциите на Историята (т.е. емоциите на хората, чиито съдби, надежди, радости, трагедии, достойнство, объркване, привързаности, лоялности и скърби, Историята си мисли, че е оторизирана да представлява или да пренебрегва) съставляват лепилото на колективните идентичности. Строители на тези идентичности са историците. На челния фронт на строителството, както казваха едно време заместник-командирите по политическата част в армията. Къде ли е институтът на професор Знеполски за да хербаризира и тази травма – ЗКПЧ⁹-тата? А може ли тя да се определи като травма, ако продължаваме да смятаме войната за приемлив начин на решаване на човешките конфликти, включително и тези довели до насилие?

Войната е добра

През 19-ти век в Европа тече трескав процес на производство на национални идентичности. Ан-Мари Тиес¹⁰, но особено Ойген Уебър¹¹ преди нея, и цяла една традиция на критическо изучаване на историческите факти, показват, (по-скоро припомнят) програмата, чийто пакет от дейности съставлява прехода от мултинационална империя в съвкупност от настръхнали национални държави. Важен момент е кризата на централните имперски авторитет и власт. Те са решени, по някакъв (със сигурност и с доста насилие) начин, от Американската и Френската революции, които, от своя страна, са мобилизирали енергия, настроение и ресурси за война (какъв друг начин за уреждане на конфликтите са познавали хората?) със слабите централизираните и тежки имперски управления в Европа и извън нея. Започват Наполеоновите войни. Тези войни, знаем вече (дали всички обаче?) показват (но и са причинени от) слабостта на политическия ред и елити да осигурява достатъчно приемлив социален мир на много от

⁹ Заместник-командир по политическата част.

¹⁰ Тиес, А.- М. Създаване на националните идентичности. Европа 18-19 век. Изд. „Кралица Маб“. София, 2011.

¹¹ Weber, E. (1976) Peasants Into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914. Stanford University Press.

обществата в Европа. Империите се разпадат и са заместени от, никнеши като гъби национални държави в Европа. Процесът има нов пик след първата Световна война, когато изникват нови отровни „гъби“, и се разпознава дори в края на 20-век в страните след разпада на Югославия и СССР.¹² Скоро след тях дойде „войната срещу тероризма“ (още една метафора на силните) и така до днес.

Националната държава

Ойген Уебър (Йожен Вебер) не е „кореняк“ и това е важно за всеки, който се отнася сериозно към историята на идеите. Те имат контексти. Роден е в Румъния, расте и работи във Франция а след това в САЩ. Непопулярното си в националистическите историографии¹³ изследване/припомняне започва с един отделен случай – този на т.нар. Франция. Монолитната единна Франция, която стои чудесно хомогенно едноцветна на картите от атласите по политическа география и обезсърчава „чужденците“ с чуруликащото си произношение е продукт на развитие, представете си? До такава степен, че разбирането и преживяването на всеки един от нейните членове за това каква точно е групата, на която се оказва че принадлежи и която носи името Франция е различно и еволюира както във времето, така и в пространството, но и в социалните слоеве и етажите на властта но и на авторитета¹⁴.

Пътят на Вебер към текста му започва през 1948 когато открива книгата на Роже Табо (Roger Thabault) „Моето село“¹⁵. Селата, в общественото мислене на Франция (това „мислене“ са всъщност разсъжденията изложени в текстове, писани от грамотните и които се четат от грамотните, които имат определени власт, интереси и позиции в обществото) са онази част от Франция (кое точно е Франция?) на която липсва „цивилизация“. Тя трябва да се цивилизова. Всячески.

¹² Brunbauer, U. and Grandits, H. (2013) *The Ambiguous Nation. Case Studies from Southeastern Europe in the 20-th Century*. Oldenburg Verlag, Munchen.

¹³ Дори и в авангардната колекция от много интересни и еманципиращи разсъждения над исторически факти (без въображение сме за никъде отпреди Чарлз Райт Милс) - „Балканският XIX век. Други прочити“ с редактор Диана Мишкова, издание на ЦАИ, София - Уебър се споменава веднъж и по-скоро - мимоходом.

¹⁴ За подробен психо-социален анализ на отношенията на авторитет виж: **Petrov, R.** (2012) *Collaboration and Vulnerability: A Psycho-Social Study of the Emerging Concept of Community Development: A Bulgarian case*. Lambert, Germany.

¹⁵ Thibault, R. *Mon Village: ses hommes, ses routes, son école* (surtitre : 1848-1914, L'Ascension d'un peuple), Éditions Delagrave, Paris, 1944 (réédité par les Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1982). Préface d'André Siegfried.

Цивилизацията е нещо, което пропагира от центъра към периферията, като живителна влага, която напоява?, като вълна с начало и край както във времето така и в пространството. Съществуват групи от хора и области, които не са „цивилизовани“. Т.е. не са интегрирани, не са асимилирани във Френската цивилизация. Разпознават се по това че са бедни, изостанали, неуки, диви, варварски, живеещи като животни с животните си. Те трябва да бъдат научени на обноски, морал, грамотност, да владеят френски (той вече е единствен, официален, измислен, утвърден в академии и институти) и всички останали френски езици са долнопоставени диалекти. „Нецивилизованите“ селяни ще станат „цивилизовани“, „французи“ и като усвоят историята. Историята на Франция. „Франция“ вече е система от структури и институции извън тяхната непосредствена общност, техния непосредствен свят. Може и да им е чужд, но пък каква по-благородна задача за Центъра от преодоляването на тази чуждост и отчужденост? От центъра.

„В тези села трябва да се изпращат зрели, опитни учители „с пълно разбиране на мисията си..., такива културтрегери, които да повдигнат моралния престиж на България пред помаците, та покрай училището, след една упорита, систематична работа да възлюбят своето отечество и своя род“¹⁶.

Това не е от Уебър и Франция през втората половина на 19-ти век. Това е текст на Никола Запрянов, „големият инспектор на малкия кон“, училищен инспектор, роден в „рупчоското“ село Малево, „посветил живота си на просветата на братята мохамедани“, който „в пек и студ кръстосва дъовленските и рупчоските чукари, възседнал малкото си алесто конче Алчо“¹⁷.

„Учителите, доколкото ги има, го боготворят заради педагогическите му умения и опората, която им дава; ходжите му правят метани само и само да го отдалечат от селата си; родителите го гледат с подозрение, но той не се уморява да им доказва, че религията им повече няма да бъде накърнена, че нищо няма да загубят, ако децата им се учат да четат и пишат на български.“

Никола Запрянов е честен представител на модернизацията. Той е патриот, както са възпитани всички в хода на процеси, които малко

¹⁶ Курсив в текста.

¹⁷ Арденски, В. Първите. Светлинки в мрака. Книга първа. „Стилует“. София, 2018.

объркано наричаме „модернизация“ и „просвета“ (родее се с Просвещение), въпреки, че приятелят на професор Антонина Желязкова - Зигмунт Бауман (и не само той) - открива доста зловещи потенциали и резултати в разказа за безусловния морален прогрес на свободната индустрия, свободното слово и свободата на политическото сдружаване - т.нар. модерност¹⁸. Българската хуманитаристика и историографията в частност, според мен е, в голямата си част, очарована и в плен на постиженията на модерността – с нейните железници, ваксини, електричество, телефон, просветата, войната, концлагерите и др. Колко да се е променило разбирането за задачата на публичното образование от 1919 г.:

„Хитрите помаци се боят да предадат в ръцете на български учител малкото дете, незакалено и незатвърдено още в мохамеданството и чиято душа е още табула-раса¹⁹, на която първият възпитател може да напише каквото си иска.“²⁰

Арденски може и да не е част от нашата конференция (между другото на неговите страници същият инспектор Запрянов - апостол на прогреса - обявява „Кръстилката²¹“ от 1912/13 г. за „насилнически акт“, „дело на безумци, което напакости на родната кауза“; „акт, който лепна петно на челото на България“²².

...
Обратно във Франция от 19-ти век: селският човек не е французин, той не знае за Франция, не подозира, че принадлежи на нещо толкова голямо, че чак е необозримо. Чужбината е близка и реална – тя започва оттам, откъдето се говори другият диалект. Познат, но различен. По него хората се разпознават. И не се казва диалект, между другото. Модернизирането означава стандартизиране и доминиране – на диалектите от националния език, на локалните мерки и теглилки от метъра и килограма, на историите от Историята. Агенти (в другия

¹⁸ Бауман, З. Модерност и Холокост. Изд. „Лик“. София, 2002.

¹⁹ Подчертано от автора.

²⁰ Арденски, 2018. Стр. 49.

²¹ [https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D1%80%D1%8A%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B5_\(1912_%E2%80%93_1913\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D1%80%D1%8A%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B5_(1912_%E2%80%93_1913))

Манчестърският възпитаник, председателят на БНБ, БАН и БЧК – част от стълбовете на модерното, Иван Евстратиев Гешов е министър-председател на България по време на това насилие. Днес е име на булевард, който свързва „Константин Величков“ с „Гоце Делчев“. ВМРО пък е част от управляващата коалиция понастоящем.

²² Пак там, стр. 47.

смисъл – на дейци) на тази вълна са учителите, армията, етнографите, земемерите, бирниците, всички други, които носят погледа на „цивилизования чужденец“. Полицията, съдиите и светските съдилища, между другото, също. Всеки със своята абсолютна власт и съответна корупция. И всяка среща с агента на цивилизоване носи срам, разбира се.

Агентите на асимилацията, извършвана от държавата, наред с учителите по български и история са тези по география. Наскоро (през 2018 г.) излезе фототипно издание²³ на „Отечествознание за четвърто отделение“ на Досю Койчев и Михаил Фридманов. Михаил Фридманов е съавтор и на учебници по български (естествено) език²⁴ за отделенията. Койчев е плодовит автор на читанки и пособия за началното образование, пътеписи от завладените през 1941 г. земи²⁵. Издадено от издателството на Добромир Чилингиров през 1941 г., веднага след като „новите земи“ са завладени. Оттам, вероятно, е учил и Петко Сименов²⁶:

*„Страната, гдето сме се родили и живеем, е наше отечество, наша родина. Нашето отечество е **България**“²⁷. Наричаме го така, защото въ него живеят най-много българи. Там са се родили и живели дедите прадедите ни. В него са се родили и живеят нашите бащи, братя и сестри“²⁸.*

Политиката, географията и управлението на настроението (поднесено като история) са жанр, в който с изненада разпознах учебниците си от моето училищно детство (1972-1976), които, до преди да видя този учебник, мислех за уникално тоталитарно явление. За пропаганда:

„България, заедно с новоосвободените земи, е вече първа по големина държава на полуострова.

Накъдето и да се обърнеш, навредъ изъ нашето отечество, се синяятъ, красиви, ненагледни планини“²⁹. Между тях се

²³ Днес се издава от националистичното сдружение „Българска история“, което се състои от добре образовани младежи (23-25 години), с преобладаващ профил в политическите науки, реториката, киното, рекламата, шоубизнеса, книгоиздаването, графичния дизайн и отчасти - право и история..

²⁴ 1946 г. , в съавторство в Любомир Андрейчин.

²⁵ Койчев, Д. П. Край Охрида син. Пътни бележки и впечатления (предговор от Стилиян Чилингиров). 1942.

²⁶ Виж мотото на текста.

²⁷ Курсив в текста.

²⁸ Койчев, Д.П., Фридманов, М. 1941. Стр. 3.

²⁹ Курсив в текста.

затваряят широки низини, полета, котловини и долини. Така, почти през средата на България се простира Стара планина, която я дели на Северна и Южна България...Планините, низините, полетата и долините правят България **най-красива**³⁰ земя на Балканския полуостров³¹.“

Отдавна се знае (дали?) че на Стара планина се гледа не само като на географско, но и като на политическо явление:

„Склоновете на Стара планина са населени само съ българи. Наричат ги балканджии или планинци. Те са трудолюбиви и предприемчиви българи. Използват горите, пасищата и другите богатства на планината...Стара планина има голямо историческо значение за насъ. През време на турското робство въ нея са се криели българските хайдути и четите, които се борели за свободата на България. Все тогава, за да се спасят от турските притеснения, много българи от равнините напуцали родните си места и бягали въ планината. Те се заселвали тамъ и намирали подслонъ и защита. Презъ време на робството най-буден бил духът на българите въ старопланинските селища.... Поради това ние, българите, обичаме Стара-планина³². Тя е възпята в народните ни песни. В тяхъ се говори най-много за хайдути, юнаци, войводи и за самата планина, която народът ни нарича „горо сестро“.

Стара-планина разделяме на три части: **Западна, Средна и Източна.**

Задача³³. – Накарайте майка си или баба си да ви изпее някоя народна песен за Стара-планина! Запишете тая песенъ!³⁴“

Както може да се очаква окоето и перото на географа-пропагандист, но и на детето, върху чиято „табула-раса“ ще пишат учителите забелязва турците само в Омуртаг, който, заедно с околията „е заселенъ с доста много турци. Те се занимаватъ съ земеделие и скотовъдство³⁵.“ Толкова за първите 11 и следващите 20 страници описание на

³⁰ Курсив в текста.

³¹ Койчев, Д.П., Фридманов, М. 1941. Стр. 4.

³² Курсив в текста.

³³ Курсив в текста.

³⁴ Пак там. Стр. 5.

³⁵ Пак там. Стр. 11.

отечеството, когато на страница 35 се появяват помаците. Междувременно сме научени, че

„Добруджа е българска земя. Населена е с будно българско население...Южна Добруджа се присъедини вече към България, а Северна остана подъ чужда власт³⁶.“

...

„Родопите се разделят главно на две части:

- 1) **Западни Родопи** – до Асеница (Чая) с най-висок връх Джаферица (2, 306 м.) ... и*
- 2) **Източни Родопи** – издигат се на изтокът от връх Перелик и Асеница (Чая)...*

***Население.** – Склоновете и подножието на Родопите са населени с българи. По време на робството ни подъ турците последните насила потурчили една част от това население. Тия потурчени българи се наричат помаци. Те говорят български езикъ, пеятъ български песни и имат български обичаи, но изповядватъ мохамеданска вяра. Въ Източните Родопи се заселили и турци. Сега те се изселватъ въ Турция³⁷.“*

Батак, Брацигово и Перушица са отбелязани, знаем с какво, заедно с лозарството.

*„**Смолян** е мълък градецъ. Райково и Устово са села съ чисто българско население³⁸.“*

Турците се появяват много рядко в текста. И не като жители а като недиференциран агент на тормоз: „изгорен от турците“ (за Стара Загора³⁹). Гърците, освен, че населяват Беломорието (което вече е „наше“ и затова е в учебника по отечественознание) заедно с турци и българи, са и

„...непрестанно преследвали българите и ги прогонили от родните им места. Затова те са намалели. По-главни градове въ Западна Тракия са: Гюмюрджина, Ксанти, Димотика, Софлу и Дедеагачъ.⁴⁰“

В Западните покрайнини също има доскоро поробени българи.

³⁶ Пак там. Стр. 19.

³⁷ Пак там. Стр. 31.

³⁸ Пак там. Стр. 31.

³⁹ Пак там. Стр. 35.

⁴⁰ Пак там. Стр. 37.

„За да ги посърбятъ (23 години по-рано⁴¹) сърбите закрили училищата им. Прогонили българските учители, свещеници и по-събудени българи⁴².“

До края на отечеството „турците“ се основно турската държава, без значение на момент в миналото, като по ниво на антагонизъм си съперничат, на практика, с всички съседи – и сърби, и гърци и румънци. В урока „Църква“ се пише и учи само за БПЦ, която „Презъ време на тежкото ни робство под турците“ заедно с българските духовници *„са поддържали буден духа на българите и са запазили българската реч и българското четмо и писмо. По този начинъ България била спасена от изчезване...Заради всичко това нашите деди и прадеди са пазили свято вярата си. Да я пазим и ние, за да запазим силата и единството на народа си!“*

Социалната реалност на децата, родени след 1930 г. (те са в четвърто отделение през 1941 г. и са поколението-гръбнак на строителите на социализма на НРБ?) се състои от природни красоти, заобиколени от враждебна близка чужбина, дефицити – липси, в резултат на преживени несправедливости. Красивото и доброто са в опасност:

„Всички те знаят:

*"Отечеството
е в опасност!"*

Прекрасно:

но - що е отечество? -

*И яростно ляят
картечници...⁴³“*

Ако си позволя да отговоря на Гео Милев ще кажа: може би „отечеството“ е винаги в опасност? Може би няма отечество, ако не е в опасност? Може би самото понятие е част от един социоемоционален конструкт, чиято цел е да организира опасността, да я направи видима, осезаема. Да субстанциализира, да опредмети една несигурност, която има много лица и източници, и която продължава да подхранва илюзията, че чрез сила ще си постигне яснота и простота. Надежда тогава – преди сто години - може би, има в критическа мисъл като тази на Гео Милев. Но той е надлежно и патриотично убит и

⁴¹ Бележка моя (Р.П.)

⁴² Пак там. Стр. 50.

⁴³

Милев,

Г.

Септември.

<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=142&WorkID=3680&Level=1>

отечественознанието може да продължи да подготвя отечественовъди. В сборника „Защо сме такива“⁴⁴ са подбрани текстове във вече възцарилото се отечество-угодното мрънкане на пред-тоталитарната интелигенция, разкъсвана от срам и неудовлетвореност.

Новите историци и българоведи след 1989 г. не виждат (или не позволяват) възможност за еманципиране от схоластиката на живота „в дупка“ или в „задния двор на Европа“. Няма критика. Промяна, макар и плаха, започва да настъпва чак в началото на новия век, според мен. ... Но да не се отклоняваме. В отечественознанието, преди поредната катастрофа (1944 г.) цари оптимизъм. Резултатът е мобилизация. Силата може да ни възстанови липсата, която е мислима, когато е предметна, субстанциална. Ето нещо, което ни е отнето и когато си го вземем обратно нещата ще бъдат добре, а ние – добри? В новите земи правим големи бели⁴⁵, за които и до днес подскачаме, когато ни ги припомнят. Отечественознанието за четвърто отделение (128 стр.) завършва с цели пет страници, посветени на „войните за обединението на българите“. Някъде четох да цитират Александър Стамболийски, който се оплаква, че България е в два кръга на врагове – и сред съседите си и сред „Великите сили“...

Забележителен текст е това издание, особено в контекста на националистическата вълна днес, в която плуват нови и стари интелектуалци. Когато вълната се отдръпне, ще се види не само кой плува без гащи, както казва по друг повод Уорън Бъфет, но и ще стане ясно, че в социо-политико-емоционалния бизнес със страха, срама, гордостта и завистта акционери са както обикновени откровени насилници така и не малко скрити привърженици на насилническите решения на социалните проблеми. Младежите и техните спонсори от *bulgarianhistory.org* продават определени емоции на себе си и на хора, които имат нужда от тях. Тук-и-сега. Не е грях, или поне не нов грях, след като „сериозната“ историография и хуманитаристика прави това много преди тях, както ще видим във втората част на настоящото изложение. Там ще разгледаме и част от производството на емоции в текстове на първата дама на българския академичен национализъм изобщо - Вера Мутафчева и в текстове на част от поколението след нея

⁴⁴ Еленков, И. , Даскалов, Р. Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност. Изд. „Просвета“. София, 1994.

⁴⁵ Стоянов, Ю. (реж.) Борислав и Балканите. Документален филм. Филмова студия „Време“. 1993 г. <https://www.youtube.com/watch?v=xfKmnVSQCSA>

в лицето (перото) на друг изобилен автор на история - Румен Даскалов като ги сравним с по-неизвестните тук, но добре познати на професионалните историци, разбира се, Ойген Уебър, Марк Блох, Едуард Саид и други. А емоциите също са факти.

Част втора

„Татко, обясни ми тогава, за какво служи историята?“

Марк Блох⁴⁶

“500 години под турско робство” е и до днес обяснението за практически всички проблеми – от недоимъка на храни до обяснението за това защо не работи асансьора и защо корупцията е толкова разпространена - с еквивалентни версии на български, сръбски, румънски и гръцки.

Ингмар Карлсон⁴⁷

Къде са турците?

В авторитетния двутомник⁴⁸ с печата на Александър фон Хумболт⁴⁹ (утвърден философ на просвещенските и националистическите социални инженерства⁵⁰) „Българското общество. 1878-1939“ Румен Даскалов прави подробен (но до голяма степен етически стерилен) анализ на нещо, което често се нарича „общество“, въпреки, че това понятие, според мен, свръх-опростява сложни отношения на непостоянни и много неясни във времето и пространството групи от хора. Да, всяко общество е абстракция, опростенчески модел за мислене на немислимо сложни системи и затова с абстракциите е добре да се внимава. За пример ще дам следния въпрос: къде започва и къде свършва обществото? Вероятно, „естественият“ отговор би бил, че това нещо – обществото, се ограничава от едно друго, доста по-видимо, осезаемо, измеримо дори, „нещо“, наречено „държава“. Българската държава, както всяка друга национална държава е социално инженерно

⁴⁶ Bloch, M. (2018) Apologie Pour L’Histoire ou Métier D’Historien. Armand Colin, Paris. Стр. 35.

⁴⁷ Karlsson, I. ‘The Turks as a Threat and Europe’s Other’. In: Swedish Institute for European Policy Studies: Turkey, Sweden, and the European Union. Experiences and Expectations. Steps. Stockholm, 2006. pp.62-72.

⁴⁸ Даскалов, Р. „Българското общество. 1878-1939. Т. 1 и 2. ИК „ГУТЕНБЕРГ“. София, 2005.

⁴⁹ Фондация „Александър фон Хумболт“, наред с Института за академични изследвания в Принстън и Института за академични изследвания във Васенаар са изрично споменати като академични спонсори на двутомника на Даскалов.

⁵⁰ За критиката на Ели Кедури на Хумболт виж: Петров, Р. Объркани в болката. Социална травма и социална отговорност. „Парадокс“. София, 2018.

начинание. То е възникнало за да намали един хаос. Националната държава възниква за да промени но и да внесе предвидимост в едни, по този начин, определени и предвидими, отношения между вече по-предвидими, регулируеми и идентифицируеми хора. Тези определени хора, с техните конструирани идентичности и техните отношения са онова, което би било добре да ни интересува. Още повече, че отношенията между хората рядко са справедливи за всички. От това - последното може да произтече както върховен цинизъм и насилие, така и нещо по-добро. Това е история в стила на Марк Блох. Той се опитва да разглежда хората и техните поведения в контекст на определени „времена“ – психо-социални и културни контексти.

В нашата историография, чиято задача е да инженира националната държава, няма добро място за турците. Самата идея за национална държава предполага подчинено положение на определени малцинства. Затова такава историография има за свой връх Румен Даскалов с неговия енциклопедичен проект в два тома. Проектът е за инвентаризация на отношенията между хората, живели в две рамки: темпорална (1878-1939 г.) и териториално-административна – националната държава, позната като „България“. Инвентарният списък на том втори се нарича „Население. Общество. Култура.“ и съдържа шестнайсет глави, организирани в тези три понятийни области, въпреки, че, спорен мен, и населението и културата са „общество“. За Даскалов (и не само за него, предполагам) „Население“ е обект, състоящ се от „Население, бежанци, малцинства“, „Здравно дело“, „Обществена хигиена“, „Урбанизация и модернизираща промяна“, „Комуникации“ (инфраструктура); „Общество“ се състои от „Социална структура, социални слоеве, социални въпроси“, „Селски въпрос, земеделска идеология“ аграрна политика“, „Работнически въпрос и синдикално движение“, Социално законодателство и социална политика“, „Женски въпрос“ (тук кавичките са на Даскалов) и женско движение“. „Културата“, както можем да очакваме със състои от „Образование, грамотност, учители“, „Културни институции и културна политика“, „Интелигенция“, „Българска църква и нейната обществена роля“ (друга няма в т.нар. българско общество нито пък други вероизповедания, които не отслужват богослуженията си точно пък в църкви), „Книжнина, периодичен печат, граждански сдружения“. Имаме и *Summary*, в което се прави „*An Outline of The Bulgarian Development*“. Структурата на този опис на „обществото“ отразява структурата на централната държавна администрация и нейните неизбежни и доста ограничаващи институции

на властта, наречени министерства. Сигурно затова в главата за населението, бежанците и малцинствата научаваме само, че

„Относителният дял на етническите българи в населението нараствал непрекъснато от Освобождението нататък, както следва.⁵¹“

Какво следва е ясно, както и изобщо не става ясно дали от това, което следва, следва нещо друго, което да е важно. Затова и енциклопедистът Даскалов равнодушно продължава:

„Относителният дял на турците намалявал непрестанно в резултат на изселвания, а именно⁵²:...“

Това именно е повече от двойно: 23,1% през 1880⁵³ г. до 9,6% през 1946 г. Гърците намаляват повече от десетократно: от 2,22 % през 1880 г. до 0,18% през 1934 г. Енциклопедистът Даскалов няма време да се задълбочава в тези процеси, според мен - гонен от по-важна задача, каквата е всяко социално инженерство и просвета на Просвещението, с неизбежните ѝ карти, класификации, мерки, измервания и национал-авторитаризъм. Между другото,

„българомохамеданите (помаците) през 1880 г. са били около 20 000; през 1910 г. – 21 143 души, живеещи в Родопите и около Ловеч⁵⁴.“

След огромно количество информация по въпросите на брака, раждаемостта и смъртността⁵⁵ Даскалов привлича нашето внимание върху „Изселванията и преселванията от страната“:

„От 1880 до 1940 г. от България са се изселили около 570 000 турци (в това число около 116 000 през 1927-1940 г.) по договора за приятелство между Турция и България от 1925 г., съдържащ клаузи за размяна на население). Иселили се и 62 000 гърци от черноморските градове Месемврия (дн. Несебър), Созопол и Анхиало (дн. Поморие), също от Пловдив и Станимака (дн. Асеновград), особено след враждебните действия против тях⁵⁶“

⁵¹ Даскалов, 2005. Стр. 14.

⁵² Пак там. Стр. 14-15.

⁵³ Тук не се броят 200 -300 хилядите напуснали и убити в хода на Руско-турската война. Виж: Neuburger, M. (2004), *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Cornell University Press, Ithaca & London. Стр. 35.

⁵⁴ Пак там. Стр. 15.

⁵⁵ Пак там. Стр. 16-26.

⁵⁶ Твърде различно описание имаме тук: Аврамов, Р. Анхиало, 1906: Политическата икономия на един етнически конфликт. "Критика и хуманизъм", кн. 33, бр. 3/2010.

в отговор на жестокостите на гръцките андартти в Македония в началото на XX в., а по-късно – по спогодбата „Молотов-Кафандарис“ от 1927 г....„През освободителната руско-турска война от 1877-1878 г. българското население дало около 150 000 жертви.“⁵⁷

Даскалов не оставя съмнение в националистическата си парадигма половин страница по-късно, когато в края на кратката глава, с така наречената „суха“ информация „обобщава“, но всъщност взема много ясна страна:

„Преселванията на българи от Източна Тракия и Македония следват предимно неуспешни въстания (Илинденско) и неуспешните за България войни. Сухите цифри на демографията не са в състояние да предадат трагедията на подобни масови преселения, резултат от насилствено прогонване и целенасочени кампании на (казано на днешен език) „етническо прочистване“; в редица случаи те всъщност представляват бягство на оцелелите от опожарени селища след масови кланета, убийства, изнасилвания, изнудвания, обири и пр.“

Ако случайно Ви хрумне, че горното може да е описание на опита на български турци, български гърци, български евреи и др. то Даскалов прецизно разсейва подозрението в етична съпричастност с всички жертви на националистическата лудост с подробна бележка под линия, в която насочва вниманието на читателя към два текста на Любомир Милетич (един от титаните на българския академичен, и не само, национализъм) от 1913 г. за

„потресаващи свидетелства на български бежанци от Македония (и писма на гръцки войници) от 1913 г.“, които били системни и заповядани „отгоре“ (и одобрявани от гръцкия крал) насилия над българите, вършени от редовната гръцка армия, а освен това от андартти (четници) и от турци и цигани“⁵⁸.

Между другото, за преселвания, и то с цел унищожаване, на евреи, не се споменава изобщо в текста. Ясно е, че в последващите страници „Съдбата на българите в Македония, Тракия и Южна Добруджа“ и „Турско и помашко малцинства“ няма да научим нищо, което да ни

⁵⁷ Пак там. Стр. 27.

⁵⁸ Пак там. Стр. 28.

наведе към мисълта, че националистическата нагласа на ума (разрушителната формула „Един народ-Един език-Една държава) е *alive and well (and very welcome)* в енциклопедията на Румен Даскалов. Не че не е информиран, както са всички академици, според мен. Опитва се да бъде крипто-националист или морален релятивист, което е особено вредно, според мен:

„Наивните общи твърдения, например, за широка верска и етническа толерантност или нетолерантност, са силно оспорими, доколкото зависят от позицията (изглеждат по различен начин за малцинството) и се примесват с ценностната гледна точка на самия изследовател; самите стандарти за толерантност се променят⁵⁹.“

Какви са днес, тези „стандарти“ за толерантност, не става ясно от енциклопедията. Даже, не мисля, че става въпрос за релятивизъм. Според мен, Даскалов има ясна позиция. И тя е 19-ти вековата Хердерова и Фихте-ва позиция, че силата има винаги право, а националната държава е по-силна от другите форми на държавна етика, защото дава възможност на по-успешни мобилизации и оправдания на силата (насилието). Такава е позицията на българската историография в ролята ѝ на активен строител на съвременна, национална и националистическа България. Вероятно, все пак, има и някаква степен на невежество:

„В същото време предоставянето на значителна религиозно-културна автономия на турците при религиозния характер на ислямското образование и култура водело до изоставане в културно отношение и до изолация от модернизациите стремежи на държавата. Липсвала всякаква държавна политика за просвета (в най-широк смисъл) на турците и за приобщаването им към останалата част на българското общество. Красноречив показател е нищожният процент грамотност (българска) сред турците: около 6% през 1910 г. ... 14,5% през 1934 г. (още по-малка била грамотността сред помациите: - 3,8% през 1910 г. ... 8,6% през 1934 г.)... Политически турците нямали партия, но обикновено имало по няколко турски депутати в парламента; те обаче не били представители на турското малцинство, а привърженици на други партии, предпочитани тъкмо поради пасивността и

⁵⁹ Пак там. Стр. 37.

*ниската им образованост*⁶⁰ ...Най-общо може да се каже, че българските власти през разглеждания период предпочели да оставят (или да тласкат) турското малцинство към културно изоставане и само-затваряне при запазване на неговата идентичност (евентуално – с поглед към Турция). Политиката на модернизация и интеграция с българите била изпробвана от комунистическата власт по-късно, без асимиляция (докато се вярвало, че социализмът преодолява националните различия) или с асимиляция. Третата опция за модернизация и интеграция в българското общество при запазване на турската идентичност създавала опасения от развитието на турски национализъм (и стремеж към отделяне) преди 1944 г. и по-късно.⁶¹

Малко по-горе в текста Даскалов припомня, без да разяснява, кемализма, пантюркизма, съюзът „Туран“, толерантността към фашистката българска националистическа „Родна защита“, „Дружба – Родина“, „опирането“ от страна на българските власти, на ретроградните религиозни елементи (моллите и ходжите) против националистичните елементи и вейния, но и прелюбопитният (всъщност – отблъскващ) факт за това как

„Учителите по български език и литература в мюсюлманските училища били подменени (през 1935-1936 г.) с млади хора, свързани с полицията, на които се възлагало да следят и да долагат за поведението на мюсюлманите по места. Указанията били да не се полагат грижи за турската просвета и образование, тъй като просветените турци клонели силно към Турция и кемализма.“

Изглежда Даскалов, както и цялата българска историография, воглаве с „европейската“ такава не са се отказали от социално-инженерната роля на модерната национална държава – идеалът на 19 век, който катастрофира през 1945 г., но както виждаме днес, проспаните промени ни дават шанс да яхнем вълната на нови аномии и съпътстващите ги национализми. Вероятно така са се чувствали и 16-те членове на Сръбската академия на науките – архитекти (или глашатаи) на националистическата доктрина⁶², която доведе до умопомрачителните

⁶⁰ Пак там. Стр. 39.

⁶¹ Пак там. Стр. 40.

⁶² Меморандум САНУ от 1986 г. https://en.wikipedia.org/wiki/SANU_Memorandum

(поне за Европа от края на 20-ти век) гражданските войни и временна загуба на човешкост – напълно готови да предложат деветнайсетивековите си ценности за изпълнение на социално инженераните национални идентичности в аномията на разпада на Югославия?

Днес е толкова модерно да се сърдим на ДС за всичко. Добре, но ДС е преди всичко изобретение на модерната държава, част от модернизационния проект, свързана е с хигиената (включително и расовата) и едва после – елемент на антикапиталистическата репресия на „пролетариите от всички страни“? Не са ли учителите по български език и литература от горния епизод чудесни предтечи на бъдещите (само след някакви си 9-10 години) душа и сърце⁶³ на социализма? Значи за да имаме ДС ни е необходимо, ако перифразираме зловещо Емили Дикинсън⁶⁴, само модерна държава и мечта голяма?

След това турците изчезват. Няма ги в главите за здравеопазването, за сладкарниците и хлебопекарниците, за водопровода, за железниците и пътищата, за социалистите (и тесни и широки), за фашистите (вчерашни и днешни), за чиновниците, за военните, за учителите, интелигенцията и църквата. Между другото главата за църквата е само за „нашата“ си – православната. Щом е църква, няма как да е джамия, все пак? Интересен е снимковият материал в енциклопедията. Организиран е в три групи снимки. Първата е в началото (след стр. 88 от общо 575). Първата снимка, тя е и първата в целия том (всъщност са две на една страница) с общо заглавие „Покръстване на родопските помаци, 1913 г.“ Помациите се разпознават лесно – те са полуголи мъже, с бял чаршаф около кръста, гледат ... как да гледаш като мъж от планината, разсъблечен, полугол, хванат на тясно, че и заснет, през 1913 г.? На по-горната снимка полуголият мъж стои прав в нещо като половин дървена каца. Зад него и извън кацата стои човек с вид на Карл Маркс от портретите на Маркс-Енгелс-Ленин, облечен, но препасан също с бял чаршаф. Може и да е престилка. В долния край се виждат три бродирани линии. Голият е слаб, по-скоро млад и слаб – атлетичен, бръсната глава, с мустаци. Като взет от нивата на Вапцаров. Под мустаците сигурно може и да псува живота, или поне кръстителите си, но на снимката няма таза сила. В

⁶³ Петров, Р. Объркана в болката. Социална травма и социална отговорност. Изд. „Парадокс“. София, 2018.

⁶⁴ <https://chitanka.info/text/31345-da-se-napravi-prerija>

капан е. Капанът е зад него в лицето на дебелия екзекутор на достойнството му, подкрепен от бяла кърпа окачена точно в средата на надпис, от който се чете само част от заглавието БАЛ..АНЪ (Балканъ?) и от камерата пред него, която издевателства над него и ни кани да споделим този произвол. В известна степен, след снимката, той може да отиде където пожелаете, той е победен окончателно, според мен. На долната снимка имаме шест подобни полуголи мъже. В църква, заобиколени са от облечени. Погледите са същите. Решението на „помашкия въпрос“ изглежда окончателно. За мое щастие не съм виждал снимки на хора, разсъблечени преди да влязат в „баните“ на лагерите за изстребление, но погледите на тези млади мъже, засега, говорят доста. 80 години по-късно, в стихотворението на Сабахаттин Байрамъоз емоциите са назовани:

Когато ми отнеха името

ЗАГУБИХ ЗРЕНИЕТО СИ.

Просветна кървава светкавица

И всичко стана равно, плоско.

Арестуваха гласа ми на улицата,

а гордостта ми се превърна в срам,

когато загубих зрението си.

ЗАГУБИХ ТАЙНИТЕ СИ.

Сърцето ми замря в пустинната си орбита,

любимата замръзна в клопка черна.

Когато смисълът на минало и бъдеще изчезна,

на чий език да плача,

на чий – да се смея,

как в паметта приятелите да открива

не знаех,

когато загубих тайните си.

ЗАГУБИХ СЛЕДИТЕ СИ

Времето потъна в незнайна пропаст,

звезди се отрониха от зодията на честолюбиеето ми.

Същината ми – във вериги окована;

дори баща ми в гроба чужд ми стана;

когато загубих следите си.

ЗАГУБИХ ЗРЕНИЕТО СИ,

ЗАГУБИХ ТАЙНИТЕ СИ,

*ЗАГУБИХ СЛЕДИТЕ СИ,
КОГАТО МИ ОТНЕХА ИМЕТО.⁶⁵*

...

На следващата страница са снимки на бежанци от Македония от 1917 г., българо-турската граница при с. Бараково, рисунки – илюстрации за провеждане на военното обучение на населението преди Илинденското въстание и серия от осем снимки на болници, лекари, самарянки и пациенти. След това започва главата за здравеопазването. Мюсюлманите са сякаш санитарно-здравен въпрос? Нищо чудно, че вещото боравене на Вера Мутафчиева с неразбираеми за мен понятия на турски език⁶⁶ ми напомня на срещата на Елън Рипли (героинята на Сигърни Уивър) от хоръра „Пришълецът“ (Alien⁶⁷), който руснаците превеждат по-точно като „Чужой“. Османското и ислямското е станало чуждо, ама много чуждо, и толкова отдавна (за няколко десетки години само), че ако в края на 19 век ползването на турски, български и гръцки езици е било естествено състояние на много българи, поданици на османската империя, то за доста по-малко от 100 години познаването на османското се превръща в специална компетенция на специални хора, с достъп до специални места, надзиравани от специални служби? Защото боравят с материя, която е конструирана и като чужда и като опасна. Опасна за здравето и сигурността на нацията. Държавата бди за сигурността на нацията. Не се плашете тогава, нито пък се гнусете толкова от ДС. Тя си е наша, родна, изконно българска. На практика – наследник на хан Аспарух? Няма как да се еманципираме от ДС ако не се еманципираме от национализма, казвам аз. Османистите се превръщат в като нещо като изследователи на опасното – я на чумата, я на радия или някой действащ вулкан. Рискуват собствената си национална идентичност за да влязат в контакт с онова, което може и да е било част от нас, но вече е откъснато и превърнато в опасност, която, ако не се контролира с някоя и друга грозна „кръстилка“, може да ни превземе и най-вероятно ще проникне в нас отвсякъде – също както

⁶⁵ Зафер, З., Чернокожев, В. *Когато ми отнеха името. „Възродителният процес“ през 70-те и 80-те години на XX век в литературата на мюсюлманските общности. Антология.* Изд. „Изток-Запад“. София, 2015.

⁶⁶ Мутафчиева, В. *Османска социално-икономическа история. (т. 5 в Мутафчиева, В. Избрани произведения).* „Жанет 45“. Пловдив, 2008. Редактор не се вижда, но професор Румен Даскалов пише силно ревию на гърба на книгата.

⁶⁷ Режисьор Ридли Скот, 1979.

„Чуждото“ правеше с невинните изследователи по границата на света (нашия) във филма на Скот.

В главата за водата се споменава за гьолджуците на Делиормана, но турци не се забелязват, разказът е на санитарен инспектор с чисто българското име Василев⁶⁸. Салханата⁶⁹ е източник на „зловония“, „зарази“ и срам, естествено. Новото време ги превръща в кокетни кланици – чисти и спретнати. И извън града. „Турското“ е обект на санитарен контрол – реален, ментален, социален и политически. И срамът не е започнал от гнусливият и тъжен Иречек⁷⁰ - „посланик на Европейската цивилизация“, с чийто виенски антиосманизъм нововъзникващите българи така лесно се идентифицират. Може би нямат и друг избор? Османската империя е в близо 200 годишен период на войни, загуба на територии и постепенно икономическо изоставане, засилени от Наполеоновите войни и вълната от националистически кризи в другите империи от края на 18 и през целия 19 век. Социалното разделение в империята са засилва. Съществуващите икономически отношения, администрация, лидерство и други правила на публичния живот не могат да осигурят сигурност и стандарт на живот, подобен на други хора в отворения свят на Европа. Националистическият етос предлага принадлежност вътре но и връзка навън - със Запада, който изглежда примамлива културна алтернатива, а и просто е по-силният, освен че говори, действа и руши Османската империя от поне 200 години. За „Европа“ и европейските монархии и пропаганда, особено през 19-ти век, но и доста преди това:

„Турчинът не беше обикновен враг: той представляваше абсолютното зло, варваринът, същество извън човешката общност.“⁷¹

Да си и европеец и да симпатизираш на турците е невъзможно. Както казваха тоталитарните поети⁷² перифразирайки или не Христо Смирненски⁷³: „Два свята, единият е излишен“. Какво става, обаче, ако

⁶⁸ Даскалов, 2005. Стр. 105.

⁶⁹ Пак там. Стр. 109.

⁷⁰ Иречек, К. Български дневник. Том 1 и 2. ИК „Св. Георги Победоносец“. София, 2016.

⁷¹ Solnon, J.-F. (2009) *L'Empire ottoman et l'Europe. XIV – XX siècle*. Perrin. Стр. 12. (Превод мой, Р.П.)

⁷² „Един е пътя./Два пътя –/няма!“ Орлинов, О. Ода за СССР. <http://old.segabg.com/replies.php?id=283792>

⁷³ Смирненски, Хр. Босоногите деца. <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=50&WorkID=3113&Level=1>

тези два „свята“ са мои, вътре в мен? Или са дори доста повече. Сигурно преходът от селянин във французин е особен, драматичен, че и отгоре, :

„Освобождението се последва от дълбоко културно, имуществено и общо стопанско пресъздаване. Затвориха ни се обширните пазари на Турция и нашите еснафски центрове почти изведнаж се разориха: опрося целият слой, от който ние имахме - и още имаме - своята интелигенция. Разориха се няколко от цветущите търговски центрове, приспособени към предишния стопанствен живот (Шумен, Свищов, Търново). Турската поземлена аристокрация прехвърли имотите си предимно на своите чифлигари и се изсели. Изселиха се цели околии турци и изпразнените земи се заеха от безимотни наши колибари.

Най-дълбоко беше преустройството на живота обаче в ръководните големи центрове. Тяхното гърцизирано и турцизирано население, което по-преди държеше предимно с турската власт, сега потърси да играе пак господствующа роля. А то беше останало чуждо на освободителните борби, и, значи, чуждо на племенните импулси. И интелигенцията отрече изцяло тези домогвания: тя се хвърли в широките селски народни маси, привлече ги в политическия живот и издигна в градовете досущ нов слой, като го засили с нови вълни население от разорените еснафски паланки. По този ред трябваше един процес от няколко десетки години за оформянето на новите ни центрове (столицата, Пловдив, Варна, Плевен, Стара Загора, че даже Русе и Сливен, в които турският елемент беше преодолял). Ето тези са условията, при които почна културният ни живот след Освобождението⁷⁴.

„Европейско“, „Османско“, „Българско“, „Гръцко“, „Турско“, „Селско“, „Градско“, „Образовано“ и „Невежо“, „Богато“ и „Бедно“ се заплитат във възел, който, (както в повечето от държавите, които познаваме) и у нас ще се разреши с много насилие. Оправдаването на това насилие, превръщането в естествено, в неизбежно, в справедливо е част от задачата на хуманитаристиката по това време. Тя неизбежно поддава на натиска и търпи крушение в периодичните катастрофи, от които се състои най-новата история на хората, които се разпознават в, не много ясната (така са всички) група, наричана от своя елит (иначе сигурно и

⁷⁴ Страшимиров, А. *Град и село*. <https://liternet.bg/publish5/astrashimirov/grad.htm>

елитът ще е в криза на легитимността) „България“. Вижте как се мъчи академичният естаблишмънт в лицето на известния философ-етик Мартин Уолзър, когато се опитва едновременно и да подкрепи и да се дистанцира от държавата-война:

„Войната е зона на радикална принуда, в която справедливостта е винаги в немилост. Въпреки това, понякога, сме прави да влезем във война⁷⁵.“

Войната е очевиден провал на човешкостта, но националната държава от 19-ти век (и всички, които инвестират в нея) е последната човешка организация, която ще превърне това мнение в своя социално-политическа и етична платформа. Дори напротив. Vive La France! Казах France и се сетих за Марк Блох.

Историята

Историята, очевидно служи за изграждане на идентичности. Изграждането на историческия разказ и неговото „инсталиране“ в умовете със средствата на академичната и педагогическата институция дава картина на обществото както в ума, така и извън ума. Ако не е вярна, тя поне е карта, която ориентира кой, как и с кого да се държи. Особено интересно е, че историята предписва, сякаш, морал – ориентира в потенциални спорове около това, кое е справедливо и не. Крежките идентичности, изглежда, се нуждаят от много история и истории. Оттам – и властта на историята и на историците. Разбира се ключ към това усещане за власт (поне за мен) е историята на БКП, която изучавах някога, както и почти всички друго – по задължение. Не само „историята на БКП“ е доктринерна (разделителна, несправедлива, подчинена на упражняването на власт). Очевидно има и други такива истории. Националистическата „История на България“ е такава. Проблемът е, че ненационалистическа „История на България“ няма и е забранено да се допуска, че може да съществува.

Езикът и стената

Стените между българи, гърци, турци, мюсюлмани и християни започват да се издигат отдавна, поне от времето на Паисий Хилендарски. Победителите издигат тези стени по-енергично. Особено добър инструмент на тези стени е езикът. В преследването на българския език и на градска индустриална християнска, или по-скоро секуларна социална реалност, помаците и турците в България са

⁷⁵ Walzer, M. (2004) Arguing about war. Yale University Press, New York & London. Стр. X. (Превод мой – Р.П.)

останали и оставени отвъд градските стени, буквално. Сега вече могат да бъдат видени като варвари. Да влязат и Кавафис и Кутси. Всичко това е ясно на историците, разбирам аз. Смущаващото, това е от мен, е че не се разглежда като проблем. Даскалов пише за много „въпроси“: за квинтесенциалния „Източен“ въпрос, за „женския“ въпрос, за „селския“ въпрос. Има и „работнически“ въпрос и др. Мюсюлманският „въпрос“ не присъства. Може би защото изглежда и решим и решен?

Част трета

„А ние искаме да изгоним Турция от Европа, да си отиде в Азия...“

Георги Димитров⁷⁶

„...една изолирана, закостеняла и националистически ориентирана историография, като българската⁷⁷.“

Стефан Дечев

„Половината да ги изселим в Западна Германия“

Иван Башев⁷⁸

Очертават се няколко взаимно-свързани процеса, които водят до специфичното потисническо отношение на новата българска държава и общество (в политически режим на монархия, тоталитаризъм, пост-тоталитарна либерална демокрация) към мюсюлманите:

- Европейските (имперски и пост-имперски) антиосмански политики, апетити, идеологии,
- Дългата криза на Османската империя, в контекста на дългата културна, политическа, военна и икономическа, ерозия, на която е подложена от т.нар. Велики сили,
- Българската несигурна национална идентичност.
- Обвързаността на академията и академичната история и хуманитаристика с т.нар. „национален“ проект, който е

⁷⁶ Указания на Георги Димитров от Москва, прочетени на заседание на ЦК на БРП(к), 6 февруари, 1945. В: Аврамов, Р. Икономика на „Възродителния процес“. ЦАИ. София, 2016. Стр. 35.

⁷⁷ Дечев, Ст. Кой се страхува от Мери Нюбъргър и тютюневата история? „Маргиналия“. 29/03/2018 <https://www.marginalia.bg/aktsent/stefan-dechev-koj-se-strahuva-ot-meri-nyubargar-i-tyutyunevata-istoriya/>

⁷⁸ Из „Обсъждане на въпроса за изселване на турското население от България, 29 октомври 1964“. В: Аврамов, Р. Икономика на „Възродителния процес“. ЦАИ. София, 2016. Стр. 59.

аномичен по произход и националистически (насилнически) по форма и съдържание.

Някои от предубежденията на историографията

През 1994 г., във вихъра на промените излиза нова (свободна) История на България⁷⁹. Интересни са заглавията на главите. В първа част⁸⁰ („България в епохата на Средновековието“) има смели и еманципиращи формулировки като: „България 681-864: държава от „варварски“ тип и „България 864-1018: от „варварската“ държава до „царството“. Тези две части заемат 52 страници⁸¹. На 74 страница започва глава, наречена „Второ българско царство (1186-1393/1396)“. Първата част се нарича „Под властта на Византия: 1018-1186). Тя заема две страници и половина⁸². 168 години на две страници и половина?! Историята, разказана в книгата приключва на 9.9.44 г. и на 727 стр. Хиляда и триста без малко години. Грубо – почти половин страница на година. Защо 168 години са разказани така набързо? Защо са така сбити, унищожени, замазани, заличени от паметта? Отговорът е очевиден, според мен – защото тези години не са „наши“. Но нали „ние“ сме живели все пак тогава? Това са 7-8 поколения? Животът не е спрял. Не е паднала бомба. Защо не сме ценни за историците? И какви са тези историци, за които не сме ценни, когато управлението на държавата, в която сме живели не е било „наше“? Според мен това са историци, които гледат на себе си не като на част от групата на хората а като на част от държавния апарат, който организира хората в институционални, регулирани с държавна власт, принадлежности. Т. е. „Историята“ не е история на хората и техните отношения а история на държавите, с техните лидерства и властните белези на тяхната власт – политика, войни, факти и артефакти от живота на управлението. Историята на тези историци е история на Управлението, и на хората от управлението, но не точно на всички хора – и управлявани и управляващи. Това е стара болест на историята. Марк Блох е сред историците, които възразяват срещу това стародавно предубеждение на историческата наука – склонността ѝ да обслужва властта. Историкът като държавен служител, не само, но и като автор на властта. Ваятел на властта. Но властта не изчерпва социалния, човешкия

⁷⁹ Божилов, И., Мутафчиева, В., Косев, К., Пантев, А., Грънчаров, Ст. История на България. ИК „Христо Ботев“. София, 1994 г.

⁸⁰ Автор е Иван Божилов.

⁸¹ От 21 до 74.

⁸² От 74 до 76.

живот и смисъла от него. Дали? „Кой си ти, гдето се шляеш посред исторически събития⁸³“ възкликва Вера Мутафчиева на добре поддържания и уеб сайт, авторска собственост на НБУ? Това не е същото като „човекът във времето“ на Блох. Даже мисля, че никак не е същото. Мисля, че става въпрос за парадигми. При Мутафчиева историческите събития са отделно от хората. Историята, включително и тази изучавана от историците разчита много на знанието повече отколкото на въображението (морално), на писмеността и на артефактите, повече отколкото на съпричастността които също са свързани с властта и способността и да са кодифицира и да съхранява знаците за нея Шляещият се-в-историята човек, изглежда е упрекнат в липса на отговорност и съзнание за голямото, което ако е отговорен (и начетен, вероятно) ще разбере, умозре и уважи. Вероятно този човек, дори да е историк (и то професионален) е много повече средство, отколкото цел на историята. Блоховият човек е доста по-човешки, незнаещ и трагичен. Той има повече достойнство, той е повече цел отколкото средство⁸⁴. Човекът-в-историята при Блох е повече жертва на стихии, включително и човешки. Много по-емоционален. За да го разберем трябва да се опитаме да се поставим на негово място – работа на емпатията⁸⁵, за която е нужно въображение, водено от определено усилие и принцип – този да зачетем уважение и достойнство на всеки от участниците и сложността на човешките мотиви. Задачата на историка в разбирането на Блох е да разбере, не да осъди. Добрата, тази, която не обезобразява, не променя до неузнаваемост човека (вярната) история се интересува от човека в неговата цялост – с тялото, с чувствителността му, манталитета, а не само от идеите и делата и по този начин историята не е наука за миналото⁸⁶, а за това кое е добро и как (и дали) да се отнасяме към хората с уважение. Традиционната парадигма на историята, т. нар. политическа (и военна) история, по формулата „лидер=държава=народ“ води до тъжното (пак по Блох) заключение, че когато лидерството не е разпознато, не е признато, то и живота и достойнството на хората, които продължават живота си става по-малко

⁸³ <https://veramutafchieva.net/>

⁸⁴ Nussbaum, M. (2008) Human Dignity and Political Entitlements. https://bioethicsarchive.georgetown.edu/pcbe/reports/human_dignity/chapter14.html

⁸⁵ R. G. Collingwood. "The Historical Imagination." Pp. 232-249 in *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press (1946). https://brocku.ca/MeadProject/Collingwood/1946_2.html

⁸⁶ Bloch, M. 2018. Стр. 49.

ценен. Накратко – няма държава, следователно няма история. Няма и хора. Отричайки легитимността на определено управление историците в традиционната (етатистка) парадигма решават проблема с хората, които живеят живота на това време като ги дисквалифицират. Тази дисквалификация, това отнемане на интерес и на достойнство се случва когато се обяви животът във условия на принадлежност към Византийската (1018-1186 г.) и Османската (1396-1878 г.) за недостоен за внимание. Или за робство. За съществуване асоциално, затова - засрамващо и лишено от човешко достойнство. За робства. Поради тази вътрешно-присъща дисквалификация от страна на историческата наука спрямо човешкия опит и свръх-валоризиране на държавността опитите да се смени робството с „владичество“ и „съжителство“ изглеждат неубедителни. И дразнят всички. Патриотите и националистите, като особено уязвими от дисквалифициращите исторически дискурси, отхвърлят новите политически коректни (безконфликтни) понятия като фалшиви. Имат право, защото нито „съжителството“ нито „владичеството“ им предлагат някакво възстановяване на достойнството.

Турското е лошо

През 1978 г., три години преди обезумителните „1300 години България“, националистическата оргия, в условията на която се ражда и идеята за породен изблик на насилствено „побългаряване“, издателството на Отечествения фронт издава една книга. На младите или пък на сенилните читатели ще напомня, че издателството на ОФ публикуваше много от пропагандната литература през „студената война“. „Румелийски делници и празници от XVIII век“ са изписани със златни букви върху томително червена платнена твърда корица. Авторите⁸⁷ настояват, че книгата представлява

„мозайка от документални откъси из османските архиви, както и от чужди пътеписи, дипломатически доклади и

⁸⁷Авторството не е много ясно. На първата страница има колона от имена (ВЕРА МУТАФЧИЕВА (шрифътът е в оригинала), Елена Грозданова, Людмила Генова, Мария Калицин, Мария Киселинчева, Мария Тодорова, Марта Бур-Марковска, Михаила Стайнова, Надя Данова, Румяна Анг. Михнева, Славка Драганова, Снежана Панова, Стефан Андреев). Шрифътът е оригинален. На края на книгата има списък от инициали и имена (В.М. – Вера Мутафчиева, Е.Г. – Елена Грозданова, М.С. – Михаела Стайкова, М.К. – Мария Калицин, С.Д. – Славка Драганова, С.А. – Стефан Андреев). Вероятно това са авторите, не става ясно. И редактор и рецензент (съвместно с Н. Драгова) е сладкодумният националист Николай Хайтов.

български фолклор. Свързани с авторския текст на Вера Мутафчиева, те пресъздават картината на всекидневния бит и на нравите в нашите земи преди две столетия.“

Че не пресъздават никаква картина, това не става веднага ясно. През 1978 г. никакво друго понятие, освен „робство“ не описва османския период от живота на днешните жители на днешна България. Картината е организирана в определени панели:

1. **За Румелия:** която е красива и природно изобилна, изконно „наша⁸⁸“ от памтивека, където уседналият „народ“, завладян от номади – обирници, паразити (не орат и не жънат, защото обират **чужд**⁸⁹ труд). Същият, вече - „българин“, обаче, не паднал духом, дори при невъобразимо тежките условия на робията⁹⁰, когато хората (българите) лишени от училища, „насила влачени да рият тор в султановите конюшни⁹¹“, но с „любов към музиката и танца“, въпреки всичко „доживяващи до дълбока старост⁹²“. Излишно е да уточнявам, че цитираните „истини“ са подкрепени с откъси от пътеписи и народни песни. Има и контекст: Вече сме във века на Просвещението и европеецът, каквито „ние“ не сме(!?) „започвал да разглежда без снизхождение османската действителност⁹³“, в която „Цялото управление било изградено така, че да иземе сетното зърно и сетната пара от работния народ⁹⁴.“

2. **За Цариград**, който изразява „паразитната същност на една власт, която си поставя за цел не да изгражда, разширява, развива..., а да изстиска⁹⁵...“, където „за да предотврати вълнения сред столичната беднота, султанът держел върху Цариград да се изсипва без прекъсване рогът на изобилието⁹⁶“, а „Портата ... подкрепяла ония провинциални насилници, които прибирали на безценица селската жътва и добитък, за

⁸⁸ „И тази благословена земя, която орели и засявали вече единайсет века трудолюбивите българи, попадала непрестанно под бича на нови и нови вълни от насилие.“ Мутафчиева, В. и др., 1978. Стр. 9.

⁸⁹ Курсив мой, Р.П.

⁹⁰ Пак там, стр. 11.

⁹¹ Пак там.

⁹² Стр. 12.

⁹³ Стр. 13.

⁹⁴ Стр. 16.

⁹⁵ Стр. 19.

⁹⁶ Пак там.

да се хранел по-евтино Цариград⁹⁷.“ Султаните, разбира се, са болнаво извратени⁹⁸. „Народът нямал никаква работа в сарая⁹⁹.“ Изобщо „империята на османците ... вече представлявала пълен анахронизъм в Европа“, „мнозинството от нейните управляващи били неграмотни¹⁰⁰.“ ... Ясно е, че тонът в „За селото“, „За града“, „За данъците и ангарията“, „За еничарите“, „За спахиите“, „За исляма“, „За полицията“, „За местната власт в Румелия“, „За кърджалиите“, „За Пазвантоглу“, „За празниците“, „За болестите и здравеопазването“, За жените и семейството“, „За лихварите и търговците“, „За чужденците“, „За Борбата“, „За духовния живот на българите“ не е по-различен от този, който създава отблъскваща картина, предизвиква погнуса, срам и (справедлив) яд. У читателите от 1978 г.

Книгата е голяма - всяка от отровните (преобладаващо дисквалифициращи) „позиции“ е подкрепена, илюстрирана с цитат от източник. Исторически източник. Точно рефериран. Отровата е написана и поднесена академично от академици. Мутафчиева беше академик на „всички времена“ и най-простото обяснение за бляскавата и безкритична кариера, е че национализмът на българската историография и общество не признава социално-политически граници. Но защо „отровен“? Фактологически, изглежда повечето от нещата са верни. Емоциите, емоциите обаче, както и контекстите са истинско чудо. Те определят отношението на читателя. То е (то трябва да бъде) на дълбоко отхвърляне на лидерството и управлението на Османската империя, преживяването му като на нещо отблъскващо, срамно, увреждащо, чуждо. Няма такава държава „Османска империя“, на която е морално да бъде лоялен. Това е посланието на историографията Мутафчиев-Мутафчиева-Тодорова-Даскалов... Проблемът, както вече става ясно, е че тази постановка лишава от достойнство и прави лишаването от достойнство морално приемливо. Защо тази доктрина е така силна обаче? Предлагам отговор: защото е социално-травматична по своята природа.

Да, Мутафчиева чете историята както дяволът чете Евангелието, но това изобщо не е нейна собствена слабост или специфика. По-скоро – талант. Тя е връх в една традиция на отчуждение, която започва, според мен

⁹⁷ Стр. 20.

⁹⁸ Стр. 29.

⁹⁹ Стр. 32.

¹⁰⁰ Стр. 37.

именно в началото на същия този век, който именитата интелектуалка описва със замах, който се родее с други шедьоври на тоталитарния национализъм като например филма „Хан Аспарух“, чийто сценарист е тя¹⁰¹. С академичността си, с литературния си талант и страстната си анти-османска реторика. На други места отчуждеността от османското се постига и се налага по по-софистициран начин от ерудитския агит-проп на „Румелийските делници...“. В трудовете по османска икономическа история се използват обилно понятия на непознат, отдавна вече чужд, и приет за символ на опасност и срам, за българския читател, език - турския. Отчуждението от турския език от страна на наследниците на някогашните билингви и трилингви е вече прието за естествено, още повече, че по времето на тоталитаризма самото изучаване на турски и академични изследвания особено тези, свързани с „чуждото“ е било „естествено“ под контрола на национално-държавната ДС. Турците вече са и враждебния „Запад“ (дали е ирония?). Чуждото османско е отчуждено отново с обилното използване на епитета „експлоататорски“, „абсолютно паразитен“, стр. 369 (за характера на османските феодални класи) , особено в контекста на емоционално силно обраната, иначе безепитетна и неемоционална икономическа проза на този (по думите на Румен Даскалов, на гърба) - „признат авторитет“ в международната наука. Читателят (става въпрос за читателя от комунистическа България), трябва да мрази всеки експлоататор – класов враг (например чорбаджиите-кръвопийци, капиталистическата класа, империалистите и др.). Върху антикапиталистическия и тоталитарен дискурс се наслаждава и антиосманския, който е институционализиран като наука с иначе привлекателното име „османистика“. Каква е задачата на османистиката – да изучава османския свят, от който сме част, да спомага за себеизучаването и установяване на множество „слаби“ връзки - такива, върху които се крепи цивилизацията и културата¹⁰² или да архивира османското като списък от опасни вируси и бактерии, срещу които да предлага санитарни мерки? Второто поражда постоянно напрежение и

¹⁰¹ Мутафчиева, В. Османска социално-икономическа история. Избрани съчинения, т. 5. ИК „Жанет“ 45“. Пловдив, 2008. [https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%BD_%D0%90%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%85_\(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BC\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%BD_%D0%90%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%85_(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BC))

¹⁰² От социална гледна точка „силните“ са семейните връзки: между майка и дете и в рамките на семейството като цяло.

несигурност, познати ни както от медийната и друга среда на социализма, така и от днешните фейк-нюз.

В крайна сметка нямаме никаква възможност да четем тази история като своя и то така, че тя да ни помага да се чувстваме спокойни, свързани и заобиколени от добронамерени хора (също османци – сърби, гърци, албанци, турци, помаци и т.н.). Историята няма шанс да ни направи добри хора, в каквото вярва Блох. В призмата на много от продукта на османските проучвания на миналото историята ни представлява своеобразна перверзия на историческото познание и логика по Блох. Османските проучвания очертават една история на България, която обаче не е България и с която не трябва да имаме нищо общо. И се поражда абсолютни алогизми като „чиста“ България, която се била свила по планините, а в низините и градовете се ширели „лошите“ и „мръсните“. Никаква логика от света в който живеем и познаваме не подкрепят такава „социална“ реалност. Всъщност именно тоталитаризмът постига в най-голяма степен този идеал за абсолютно отделно съществуващи социални групи, които си общуват само с бой. Защо тоталитарната османистика да не може да си представи (да проектира) такъв свят и другаде? Ако можем да одерем, да изтръгнем, да изрежем „османското“ и да завием останалата кървяща, болезнена и безформена маса в каквато и да е амбалажна хартия, с подписа на всеки самодоволен и охранен националист ще направим чудесна услуга. Да, но на властта. На авторитарната (и тоталитарна) власт. Такава е и била публичната власт през цялото ни познато време, поне до 1989 г. Обратно на колапса в познанието за Византийския период („робство“) тук имаме взрив от „познание“, с характера на полуистини, поднесени за да предизвикат срам, страх, отвращение, скръб и необходимостта от „здрава ръка“ за да преодолеем дистреса. Причината за тази зловеща динамика – колкото по-лоша е Османската империя – толкова по-силно ще обичам чистата и свята Родина - може да се търси (и да се открие дори) в периода на възникване на модерната ни държава. Така се раждат националните идеали, между другото.

Става въпрос за **аномията** на 19 век, както и за необходимостта на националната държава от постоянна **аномия**, индоктриниране (с патриотично, унифициращо масово училище) и мобилизиране чрез армия (с войни, разбира се). Тази държава (Османската империя) вече окончателно не може да бъде наша, моя. С нея не мога да се идентифицирам, не трябва. Ние не сме османци и Османската империя не е била наша държава. Чужда е била. На някой друг. Тя е лоша, отблъскваща и вредна. Не може и не трябва да сме били поданици. Да

сме били лоялни. Да сме били добри. Ако сме били такива, това е било тежък компромис, принуда. Това не сме ние. На „нас“ ни е разрешено да обитаваме това пространство но само ако се чувстваме неуютно, зле в него. 500 години робство (владичество, съжителство) – 500 години дискомфорт и непринадлежност. Затова концептът за робството е вреден. Освен, че е неверен, и логически несъстоятелен той инвалидизира, ограничава, скъсява хоризонти. Корумпира. Мутафчиева е сред водещите пропагандисти на държавния ни анти-османизъм. Ако е първа жрица в храма на анти-османизма, което за много хора означава „българизъм“ възниква въпросът дали самия институт по османистика (всъщност секция по османистика в института по балканистика¹⁰³?) не е пропагандистки храм на държавно-индуцираната аномия и как се прави разлика между академично и идеологично. И между моралната и неморалната историография (Блох). Ами не се прави. Естествено, че Мутафчиева е член на Научно-координационния съвет към ЦК на БКП по „Възродителния процес“¹⁰⁴. След 7 години „Книга за българските хаджии“¹⁰⁵ на Светла Гюрова и Надя Данова е доста по-умерена и богата на нормалност картина на интегриран и достоен живот в Османската империя. 15 години след „Румелийските празници“ доктрината „Мутафчиева“ не е така уверена в себе си, въпреки силната институционална подкрепа и (като нищо – ренесанс). В по-новата продукция на османистите „Контрасти и конфликти „зад къдър“ в българското общество през XV- XVIII век“¹⁰⁶ има и хуманизъм и

¹⁰³ Основан е през 1964 г. като част от „Отделението за исторически и педагогически науки на Академията (БАН). Историята и педагогиката са неразделни в инженерането на модерната национална държава. <https://balkanstudies.bg/images/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%20%D0%B2%D0%B5%D0%BA%20%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>

¹⁰⁴ М. Иванов в „За травмата, мълчанията и вината от „Възродителния процес“. Сп. „Маргиналия“, 2017: <http://www.marginalia.bg/aktsent/za-travmata-malchaniyata-i-vinite-porodeni-ot-vazroditelniya-protses/>

¹⁰⁵ Гюрова, Св., Данова, Н. Книга за българските хаджии. „Български писател“. София, 1985 г.

¹⁰⁶ Грозданова, Е., Тодорова, О., Първева, Ст., Списаревска, Й., Андреев, Ст., Венедикова, К. „Контрасти и конфликти „зад къдър“ в българското общество през XV-XVIII век“. ИК „Гутенберг“. София, 2003.

еманципиране¹⁰⁷ (в текстовете на Олга Тодорова, от една страна) и лоялност¹⁰⁸ към академичния национализъм (като е при Йоанна Д. Списаревска, от друга).

Неспирен прогрес към национално самоозъзнаване и аномия

Емил Дюркхайм става известен с аномията¹⁰⁹, въпреки че думата не е предложена за първи път от него. Между другото, и това не е случайно, той изучава същия период, който разглежда Уебър в своите преходи от селяни към французи. На практика това са аномични процеси! Христоматийно става неговото откриване на корелация между нивата на самоубийствата с една специфична, изплъзваща се от добро дефиниране характеристика на социалната среда - аномията¹¹⁰. Тя се разбира като отслабване на доверието в способността на публичното лидерство да поддържа правила и ред, както и в отслабване на доверието в по-малко познатите членове на обществото, промяна в сатусните разпределения и елити, както и в правилата за социално придвижване. Случва се, когато държавните управления са в сериозна управленска криза, социален упадък. Дюркхайм не изследва как аномията влияе на отделния човек и защо увеличава натиска (или намалява защитата) към самоубийство. Само отбелязва, че става въпрос за свързаност, за очакване на сигурност, ред, законност, приетост, принадлежност. И че това усещане на несигурност в обществените норми се споделя от много, от всички членове. В тези условия се отчита нарастване на авторитарно мислене (решаване на спорове и конфликти от позиция на силата - по-големия контрол върху отношенията), както и своеобразно „оттегляне“ от т.нар. „слаби социални връзки“ – оттегляне от социалната шарения и множественост на културите (хетерогенност) търсене на идентичност и подкрепа в по-тесни, нормативно и културово по-хомогенни и вероятно – по-сплотени социални групи (трибализъм). Имаме дерегулация и

¹⁰⁷ Сравнете например хуманизма на Олга Тодорова в: Тодорова, О. „Мъжки времена“? (Жената в публичното пространство през първите столетия на османското владичество“ с аналогичната глава в „Румелийски дневници и празници“?, както и в: Тодорова, О. „Детето в света на възрастните през XV – XVII (по материал от българските земи)“ или умерения тон на Стефка Първева в: Първева, Ст. „Овладяване и организация на аграрното пространство в града през XVII век“.

¹⁰⁸ Йоанна Д. Списаревска можеше да публикува статията си „Български политици и дипломати без българска държавност (Дейността на А.Стефанов и Ст. Кнежевич през 80-те – 90-те години на XVII век“ с еднакъв (голям) успех и през 1938 и през 1968 г.

¹⁰⁹ Дюркхайм, Е. *Самоубийството*. „Женифер-Хикс“. София: 1999.

¹¹⁰ Teemoori, A., Bastian, B. and Jetten, J. (2017), Towards a Psychological Analysis of Anomie. *Political Psychology*, 38: 1009-1023.

дезинтеграция. Резултатът е „контрахиране на социалния селф“¹¹¹. Страдат потребността от смислен живот, себеуважението, нуждата от принадлежност към другите, чувството за колективен контрол и сигурност. Виждаме тези неща пред очите ни днес. Чели сме за тях, когато се опитваме да разберем възходът на Хитлер. Всички историци отчитат упадъка на империите, предхождащ националистичните изблици и националните държави с техните бесове. Никой, обаче, доколкото знам, не разглежда Софроний Врачански и Паисий Хилендарски като хора в условия на социална криза, която ги разтърсва дълбоко. Дву-вековната, поне, криза на Османската държава води до аномични психо-социални състояния на милионите нейни поданици. Защо тогава да е грях да разглеждаме национализма като *механизъм за справяне*. Или го разглеждаме като такъв само когато се отнася за брекзитъри от различни породи, но не и за нас? Отговорът е ясен – защото аномията подхранва властта на определени институции (дискурси), агресии, власт, престиж, елити, които имат интерес от разказ и отношения, в които те да са там, където са. А тя е тук, въпреки че нито психиатърът Кръстников, нито Анатас Илиев, нито пък Румен Даскалов и Иван Еленков¹¹² мислят за това:

„...в това отношение българският народ стои (по долу) и от народи, които иначе, по обща култура, стоят много по-ниско от него – например турците: през турско време е имало много чешми за обществено ползване и по пътищата много плодови дървета, след Освобождението обаче почти всички чешми биват разрушени, а обществените гори – изсечени.“

Иван Еленков дори смята (или избира да не оспори) че,

„Понятията „традиционно общество“, „патриархално общество“, „традиционна култура“, „народна култура“ в българската историческа и етнографска книжнина преди всичко са свързани с мисълта“¹¹³ за съществуването на

¹¹¹ Теушоогі и сътр., 2107. Стр. 8.

¹¹²Еленков, Ив., Даскалов, Р. (съст.) Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност. „Просвета“. София, 1994. Стр. 327.

¹¹³ Курсив мой, Р.П.

българското общество при липсата на държавата¹¹⁴ като организираща институция¹¹⁵.“

Ето какво прави естаблишмънт-историята с перо в ръката на Румен Даскалов с аномията:

*„За времето след Освобождението националното ни самочувствие се възпламенява най-вече от победите на българското оръжие (нито едно пленено българско знаме, както обичат да повтарят не само военните) и от успешното Съединение - май единственото нещо, което **сме** извършили сами на своя глава. Обратно, двете национални катастрофи и загубата на Македония са нанесли непоправима **травма**¹¹⁶ върху националното ни самочувствие¹¹⁷.“*

Вече имаме абсолютно несъстоятелно от социологична, историческа и психологическа гледна точка използване на първо лице множествено число в текст, претендиращ за академичност. Вероятно и затова травмата върху самочувствието не може да бъде приета за оздравителна – защото националното самочувствие е върху глинените крака на аномията, отречена, отричана, увеличавана, използвана за установяване на власт и насилие. Причината, според мен, е тук, макар, че никой не вижда проблем в това:

*„ ...Радикалното отхвърляне на тази¹¹⁸ идентичност обаче не изключва реалното и вероятно дълбоко въздействие на турско-ориенталската култура върху **българската**, напр. на битово и манталитетно равнище, колкото и да не желаем да видим и признаем това и каквото и отношение да заемем по този въпрос¹¹⁹.“*

Става въпрос за допускането, че има две отделни, обособими култури, които си въздействат една на друга. Второто допускане е, че това въздействие е негативно. Третото допускане е, че това въздействие е едностранно.

¹¹⁴ Румен Даскалов (пак там, стр. 27) също допуска наличието на „нация“ и на „племенно общество“. Даскалов критикува понятието за народ, но не предлага друго на негово място.

¹¹⁵ Пак там, стр. 6.

¹¹⁶ Курсив мой, Р.П.

¹¹⁷ Пак там, стр. 33.

¹¹⁸ Турска, ориенталска, мюсюлманска? (Р.П.)

¹¹⁹ Еленков и Даскалов, 1994. Стр. 46.

Алеко Константинов критикува това 19-ти вековно разбиране за културата. Става въпрос за вътрешни конфликти, предизвикани от:

А) конфликтни лоялности (към Османска империя, към антиосманска „Европа“, към езикови, религиозни и други общности и т.н.

и

Б) от аномията на живот в нестабилни общества, трудностите от които самият Константинов проектира в това свое алтер-его (сянка) – Бай Ганьо.

Всичко това се случва в условия на културов конфликт – среща, сблъсък с културата на напредналата индустриална и колониална Европа и Америка, в която османските мъже, дори и образовани, или именно поради това (новобългари, новогърци, новосърби и т.н.) се чувстват безпомощни и объркани. Културата не е като дреха, въпреки, че дрехата е култура:

„Помогнаха на бай Ганя да смъкне от плещите си агарянския ямурлук, наметна си той една белгийска мантия - и всички рекоха, че бай Ганьо е вече цял европеец¹²⁰.“

Почти от всичко имаме тук:

- И селско-градският (традиционно-модерното) социален разлом
- И ориенталско-европейският социален разлом,
- И зависимостта и социалното инженерство в определянето на идентичността,
- И вътрепоколенческите разломи...
- И срамът като водеща емоция на неадекватността.

Едуард Саид би оценил, макар и с горчивина. Да, странно е че, Боян Пенев счита Бай Ганьо за ориенталец¹²¹ и по този начин (дали?) – Алеко Константинов – за европеец. Много по-точно и честно, според мен, е да разглеждаме Алеко Константинов като обикновен човек с неясна, спорна, кризисна и вътрешно-конфликтна идентичност. Каквато е идентичността на т.нар. българи от времето на първите кризи на Османското общество. По-точно е да ги наричаме османски българи или просто и честно – османски поданици в период на дълга (вътрешна и

¹²⁰Константинов, А. Бай Ганьо.

<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=169&WorkID=4673&Level=3>

¹²¹ Еленков и Даскалов, 1994. Стр. 326: „У Бай Ганьо могат да се посочат много прояви, които съвсем не са специфично български; в много отношения той е ориенталец изобщо.“

външна) социо-културна криза¹²²... Иначе аномията е силна и комай непрекъсваща, ако съдим по изключително насилническият, дезорганизиран социално-политически живот на новата държава, хаосът и насилието, в която спират чак през втората половина на 40-те години на 20-ти век, с цената, разбира се, на още по-голямо насилие. Това, между другото, рядко се има предвид, когато се обсъжда тоталитаризма у нас. И не само. Антон Страшимиров формулира проблема за градско-селския и социо-икономическия **разлом** (макар и от национално-патриотична позиция):

„Същността на възродителния период е търсене, ловене и даване себе като племе и като народ. В този процес истинското градско население по нас - турцизирано и гърцизирано - е представлявало изключително отрицателен елемент¹²³.“

И за криза:

„Освобождението се последва от дълбоко културно, имуществено и общо стопанско пресъздаване. Затвориха ни се обширните пазари на Турция и нашите еснафски центрове почти изведнаж се разориха: опрося целият слой, от който ние имахме - и още имаме - своята интелигенция. Разориха се няколко от цветущите търговски центрове, приспособени към предишния стопанствен живот (Шумен, Свищов, Търново). Турската поземлена аристокрация прехвърли имотите си предимно на своите чифлигари и се изсели. Изселиха се цели околии турци и изпразнените земи се заеха от безимотни наши колибари.“

която ще се задълбочава:

„Най-дълбоко беше преустройството на живота обаче в ръководните големи центрове. Тяхното гърцизирано и турцизирано население, което по-преди държеше предимно с турската власт, сега потърси да играе пак господствующа роля. А то беше останало чуждо на освободителните борби, и, значи, чуждо на племенните импулси. И интелигенцията

¹²² Изместена в търговия от Англия и Холандия, губеща в десетки войни, съпроводени със свиване на територия, обща деморализация, икономическа криза, технологично изоставане и др. Класическа, само че дълга аномия или дори социо-културна агония. Със сигурност не и робство.

¹²³ Страшимиров, А. Град и село. <https://liternet.bg/publish5/astrashimirov/grad.htm>

отрече изцяло тези домогвания: тя се хвърли в широките селски народни маси, привлече ги в политическия живот и издигна в градовете досущ нов слой, като го засили с нови вълни население от разорените еснафски паланки. По този ред трябваше един процес от няколко десетки години за оформянето на новите ни центрове (столицата, Пловдив, Варна, Плевен, Стара Загора, че даже Русе и Сливен, в които турският елемент беше преодолящ).

Ориенталци, изоставяни от своя Ориент, османци, изоставяни от своята империя, дезориентирани и от Европейското попечителство, власт и хищнически подход към същата тази империя (т.нар. „болен човек“), с която се търгува, воюва, печели, отнемат се части и се използва за междинен обект и пространство за създаване на коалиции, и за индиректни, пак така хищнически борби, помежду си. Ориентът е зъл и порочен¹²⁴ в очите на Запада, който образува своите агенти на разрушение и демонтаж на „старото“ и на „прогрес“ и ново „строителство“ в университетите си, далечни и отчуждени от Османската империя, нито един от които няма милост към „Леванта“, както уморено-презрително нарича Константин Иречек¹²⁵ нещата, които вижда, чува, помириiswa и чувства от Лом на юг.

Има ли алтернативи на антиосманския дискурс, който, оказва се, е мощен, безпощаден, политически толкова властен и затова така объркващ мисленето на новите пост-османци за самите тях и за другите, подобни на тях?

Част четвърта

„За света е важно да се спре на едно заключение, именно, че германският народ заслужава да намери отново сред другите народи онова чувство на уважение, което той възвърна към себе си, след като разбра своята стойност.“

Йозеф Гьобелс¹²⁶

¹²⁴ Западният образ на Турците е идентифициран с две отчетливи стереотипа – този на „страшния Турчин“ и този на „сластния Турчин“ – образи, дълбоко вкоренени в историята на Османската империя и нейните срещи с християнска Европа. ... Европейските християни дефинират турците като злият и порочен друг в контраст със собствения безукорен селф. В: Tiryakioglu, N.O. (2015) The Western Image of Turks from the Middle Ages to the 21st Century: The Myth of ‘Terrible Turk’ and ‘Lustful Turk’. A PhD thesis, Nottingham Trent University. December 2015. Стр. ii.

¹²⁵ Иречек, К. Български дневник Т.1 и 2. ИК „Св. Георги Победоносец“. София, 2016.

¹²⁶ Политически речи на Адолф Хитлер. „Хелиопол“, 2018. Стр. 7.

„Сякаш единственият контакт между тях е войната, а в редките случаи, когато се говори за културно общуване, то се схваща като еднопосочно благотворно влияние на собствената по-висока култура върху Другите или като зловредно влияние на Другите (върху) нас.“

Надя Данова¹²⁷

Осем политически речи на Адолф Хитлер, произнесени от март до септември 1933 г., с кратък предговор от Йозеф Гьобелс, са преведени на български през 1934 г. Издават се през 2018 г. от издателство „Хелиопол“, мотото на което е „Следвай сърцето си“. Книгата може да бъде намерена в книжарница „Новото битие“ в София на улица „Хан Крум“. В увода на Димитър Йоцов става ясно, че самият Йоцов е и преводач на материалите. За историците, навярно, Димитър Йоцов (1875 – 1969) е добре известен. За мен не беше. Научавам, че е много голям патриот. Патриот „от сой“ – Враца, роднини в местен революционен комитет, Ботев, Сорбоната, превод на „Под игото“, войни и мисии, дипломат в Германия, научен работник от 1919 чак до Втората световна война, в хода на която се връща в София и е назначен за професор във Военната академия¹²⁸. Кървавата разправа от 9/9/44 го подминава и той умира блажен на 94 г. обграден от тоталитаризъм. Странно. Та нашият герой - професор Йоцов - смята следното:

За аномията:

„Следвоенният хаос, създаден и поддържан с цената на неопикуеми жертви и катастрофи, заплашваше да разстрой окончателно нравствения престиж на държавата, стопанското равновесие на народите и културните завещания на миналите столетия; мирните договори от 1919 г. засенчиха останките от тази култура, като отвориха пътя на анархията в идеите, нравите, обичаите и традициите на миналото; те издигнаха в нов политически култ най-опасните идеи за междудържавното и международното равновесие,

¹²⁷ Данова, Н. Проблемът за националната идентичност в учебникарската книжнина, публицистиката и историографията през XVIII-XIX в. В: Аретов, Н. (Съст.) Балканските идентичности в българската култура. Т. 4. „Кралица Маб“. София, 2003. Стр. 84.

¹²⁸ https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%8A%D1%80_%D0%99%D0%BE%D1%86%D0%BE%D0%B2

разделиха света на победени и победители и създадоха условия за безпощадна икономическа война...“¹²⁹

За патриотизма и национализма:

„Той (сетете се кой, б.а.) навлезе в тяхната душа, той раздруса отчаяната им природа, той стопли замръзналите надежди и в един кратък период – както Вазов казва за Паусий - здравето ядро на народа се амалгамира с душата и идеите на този апостол на освобождението на Германия от външното унижително потисничество и от вътрешната партизанска анархия“¹³⁰.

За българската ситуация:

„Разколебаната душа на българския народ изживя не по-малък трагизъм от онзи, който раздруса в основите един силен, но обезверен народ като германският.“

Няма нужда да си активен борец срещу „робството“ за да разбереш, че социалната несигурност и объркване поражда настроености и нагласи на ума, които приемат насилието за естествено решение на противоречията и конфликтите. А щом е насилие, то спирачката за него е трудна за намиране. А иначе, фашизирането и тоталитаризирането на патриот-интелектуалци като Йоцов, изобщо не е изключение. По-скоро е правило.

Сигурно не само Надя Данова знае, че историографията е избирателна и обслужва други дневни редове:

„Централни фигури в историята са владетелите и то най-вече онези, които са се отличили на бойното поле. В националния пантеон влизат на първо място онези, които имат славата на завоеватели, докато на допринеслите за културното развитие се отреждат по-второстепенни места. Напълно естествено този подход към историята има за резултат натоварването на образа на Другия с отрицателни черти, тъй като нашите предци са се срещали с него единствено на бойното поле като с Враг. Липсва интерес към всекидневния живот, към материалния бит, към градивния трудов процес, към работещия човек. Отсъстват пазарите и панаирите, градските центрове с техните стопански, правни, културни и

¹²⁹ Политически речи на Адолф Хитлер. „Хелиопол“, 2018. Стр. 9.

¹³⁰ Пак там, стр. 11.

*административни институции, в които Различните общуват и си влияят взаимно*¹³¹. “

Кои са тези други дневни редове и защо историографията ги обслужва? Каква е целта на историята, пита Блох, и не само той. Да живеем по-добре? Или да бъдем по-добри? Кои сме ние обаче? И с кого да бъдем добри и защо? Йозеф Гьобелс, например, е наясно с отговора. Доброто е това, което е добре за онези, които попадат в групата на германския (и всеки друг – например - български?) „народ“. Който управлява тези граници на принадлежност и идентичност става страшно силен. Той владее доброто и злото. Поне за известно време. А да си силен е особено чувство. Какво ли биха казали патриотите и патриарсите на българщината Балан и Милетич по въпроса за чувството да си малко нещо демиург и отвсякъде да те гледат като държач ключа към общото (например родният език), което сменя толкова много несигурности и овластява така комфортно.

...

Едуард Саид¹³², за разлика от Балан и Милетич не успява да стане патриот. Сигурно затова усеща тези властни нагласи остро. Документ за това е биографията му¹³³, която е свидетелство за завидна себerefлексия и себeобособеност от ценностите и нагласите на голямата група с нейната присъща тоталитаризеумост¹³⁴. В крайна сметка той успява да е честен към чувствата си, особено онези, свързани със сложната си левантийска идентичност. Да, той е истински левантиец. Рефлексивен левантиец, в контакт с трагичната природа на тази горчива, и винаги уникална за всеки отделен човек, смес от конфликтни принадлежности. В неговата рецепта присъстват поне палестинската, католическата, египетската, англосаксонската и др.

„Да бъда себе си означаваше не само да не бъда никога съвсем прав, но също така и никога да не се чувствам докрай удобно, винаги да очаквам да бъда интерпретиран или поправян, да усещам личното ми пространство без защита срещу

¹³¹ Данова, 2003. Стр. 84.

¹³² Said, E. (2003) Orientalism. Penguin books. London.

¹³³ Said, E. (2000) Out of Place: A Memoir. Vintage, London.

¹³⁴ Канети, Е. Маси и власт. УИ „Св. Кл. Охридски“. София, 1993.; Арендт, Х. Тоталитаризмът. „Панорлама“. София, 1993.

нахлувания, а несигурната ми личност – под атака. Постоянно не на място...¹³⁵“

В автобиографичния си анализ, в своя собствен разказ той се превръща в креатура на собствените се родители –

„...двама палестинци с драматично различни произход и темперамент, живеещи в колониално Кайро, като членове на християнско малцинство сред обширна общност на малцинства, сред която са представлявали един за друг единствен източник на подкрепа, без предходни примера за това, което правят с изключение на странната комбинация от довоенни палестински привички и навици, американско знание, взето от случайно попаднали под ръка книги и списания, и от десетилетието, прекарано от баща ми в САЩ...¹³⁶“

Едуард Саид успява да направи нещо важно със собствената си сложна идентичност. Най-доброто, което може да направим, според мен – да не я опростяваме. Да чуваме различните гласове в нас и споровете помежду им без да прибъгваме до насилие за да заглушим едни в полза на други. Не е точно същият случай с българският му опонент – Мария Годорова, чийто „Балкани-балканизъм“ е своеобразна реакция-маньовър за избягване на анализа, предложен от Саид и за спестяване на въпросите за последиците от „западния“ (анти-)османизъм върху българската идентичност или поне върху идентичността на академичния ни османизъм.

Алтернативи на травмиращия поглед

Бернар Лори¹³⁷ е млад младеж, когато идва в тоталитарна България за да подготви дисертацията си. Трудът му е и младежки и задълбочен. Той не си позволява да критикува деосманизацията, въпреки, че говори за нея, без да я назовава често, а и позицията, спрямо нея е двойствена („европейска“). Все пак конфликтната (деосманизирана) идентичност се забелязва по-лесно отвън, въпреки, че това „отвън“ е съществена част от конструирането на проблема. Цитира Ковалски, полски тюрколог, който през 1933 г. съчувства на учените, „които произхождат от балканските нации“ и имат проблем (т.е. отбягват) в проучванията (на османското,

¹³⁵ Пак там. Стр. 19. (Превод мой Р.П.)

¹³⁶ Пак там.

¹³⁷ Бернар Лори. Съдбата на *османското наследство*. Българската градска култура 1878 – 1900. АМІСІТІА. София, 2002.

турското) защото „изпитват инстинктивно **отвращение**¹³⁸ към въпросите, събуждащи у тях, все още толкова близки на турското робство, спомени¹³⁹.“ Каква е природата на това отвращение Ковалски не знае, или, по-скоро приема за разбираща се от само себе си. Тук ще помогне Саид. Деосманизацията се поощрява от Европа: през националсоциалистическата 1935 г. немският специалист Вилхеми, цитиран от Лори отбелязва, „че въпреки 500-годишното османско владичество българският народ се откъсна от своите ориенталски традиции с безпрецедентна бързина.“ Снизходителен към „бързата конверсия“, която причинява на места - „празноти и противоречия“, като цяло, Вилхеми насърчава културния ни „прогрес“, на практика – културна революция, който той описва като „синтез между ориенталското средновековие и европейската модерност¹⁴⁰.“ Че е културна революция, културна революция е. Че е травматична, обаче, признаваме само на Китай. Пак тук, Боян Пенев, друг утвърден, наивен и безпощаден инженер на нацията, и на българската душа¹⁴¹ смята, че **чистите**¹⁴² „поробени селяни“ (отново *табула раша!*) са останали културово имунизирани от турските културни въздействия. За пропагандиста Пенев е ясно защо: просто културата на турците на нас ни е чужда, после и вярата ни е различна. И да не е вярно, помага да се почувстваме повече „ние“, повече заедно и по-обособени. По-ясни на себе си. Чрез конструирането и производството на реален чужд чужденец (потенциален и реален враг). Старо като света и също така разпространено:

„Тия две неща главно са ни спасили като народ – некултурността на турците и голямото различие по вяра между тях и нас.“

Кой от какво и как е именно „спасен“? Браво на Пенев за кондензираната форма, в която изразява и предразсъдък, и комплекс, и невежество в едно. И автентична имперска европейскост, обаче! Тогава (през 30-те години на 20-ти век), уви, друга, освен имперска (че вече и националсоциалистическа) европейскост няма в прогерманска България. Да

¹³⁸ Курсив май, Р.П.

¹³⁹ Пак там, стр. 11.

¹⁴⁰ Пак там.

¹⁴¹ Не може без него и в сборника народопсихологични текстове (душеведства) на Еленков и Даскалов

¹⁴² Курсив мой, Р.П.

заповядат Мутафчиеви¹⁴³! Тя, между другото, като отговорна за и овластена от държавния антиосманизъм, пише една доста високомерна критика към Лори, в която, естествено, по нашенски, го поучава с примери от близката му история на Френската революция. На Лори е трудно да предложи друга метафора освен тази за наследството и влиянието върху нещо, което, сакаш съществува отделно“. За него, и не само, османско „влияние“, османски „следи“, има навсякъде. С това, обаче, има проблем защото откриването на тези следи и съответно – тяхното успешно или не заличаване – има свои мотиви, които младият Лори не смее да изследва, когато цитира многократно различни варианти на тази позиция:

„Руснаците ни откъснаха от система, която в последно време беше станала срамна за цяла Европа и отворителна за целия свят. А самите ние успяхме ли да се отърсим от останките, които влиянието на тази система е оставило в нашия характер, в бита ни и обществения ни живот?“ пише влиятелния вестник „Марица“ на 4.1.1880 г. по случай втората година от освобождението на Пловдив¹⁴⁴.

Само две години! Очевидно е, че тези мисли са там доста отпреди „Освобождението“, което е и разрушение, макар и носещо ползи за едни и загуби за други. Но това някак се подразбира и изобщо не е проблем. След 14 дни в същия вестник се пише:

„Ние още не сме се освободили от турците [...]. Още сме техни роби; ако не на самите тях, най-малкото на схващанията им, на обичаите и страстите им¹⁴⁵.“

Лори припомня за антитурските насилия в хода на войната, но не намира сили да осъди войната. Да, войната руши обществото, травмира, включително и българското, като създава и отстоява несправедливости - привилегирова и овластява едновременно едни членове на обществото, лишава от равноправие и защита други¹⁴⁶ и позволява неравноправието да се утвърди като норма, като справедливост. Безкритичността към

¹⁴³ За стила на Петър Мутафчиев виж глави като „Балканът в нашата история“, „Посоки на българското държавно разширяване“, „Планините в делото за съхранение на българската независимост“, „Расата като фактор в нашата история“ и др. в Мутафчиев, П. Книга за българите. „Издателство на БАН“. София, 1987. <http://promacedonia.org/pm2/index.html>

¹⁴⁴ Лори 2002. Стр. 176.

¹⁴⁵ Пак там.

¹⁴⁶ Лори 2002. Стр. 41.

тази способност на войната, особено на „освободителните“ войни, или на гражданските войни – „революциите“, не е само негова, разбира се. Бих казал, че е историографски универсална. Не че това я прави приемлива. Рушене и изземане на имоти се оценява по различен начин – според потърпевшия. Мутафчиева го атакува остро¹⁴⁷.

„Политиката обаче е била и е политика, а историографията е нейна покорна слугиня“,

отсича тя в атаката си, без да уточни за какви политики става въпрос, защото, след като се е произвела в жертва-с-право-да-бъде-насилник, тя обявява всички политики за еднакво корумпиращи. Хем не е вярно, хем тя самата е в политиката и „с двата крака“ и „до шията“. А, сещам се, тя има предвид, че Европа (Лори) ни гледа отвисоко, но пък ние не сме прости, дори обратно: „Не ни поучавайте, ние можем да ви поучим, всъщност! Тукашните неща ги знаем по-добре от вас!“ Но и той дължи честност пред фактите за отговорността на „Европа“, която веднъж (верно, не е била същата?) насърчава антиосманските политики а друг път се стреми да ги преодолее. Но пък ние също не сме същите, въпреки, че това е по-лесно да се каже, отколкото да се случи?

Махиел Кийл¹⁴⁸ подхожда към травмираната и травмираща антиосманска идентичност меко. Като реставратор. Това е неговата парадигма. С търпението на археолог и с безкомпромисността на демограф той припомня османската реалност и то не като дефект и стигма, а като капитал. Кийл е забележителен и с това, че той не си спестява срещи с никой от вълхвите на академичния ни национализъм. В обширната му библиография и благодарности четем имената на Страшимир Димитров, Николай Тодоров, Христо Гандев и много други. Демография, архитектура и икономика (климат, добиви, търговия, данъци и т.н) се съчетават от абсолютно ненаатраплива, но обширна ерудиция, в хуманен разказ, който създава спокойствието (или поне надеждата) на **неразкъсана социална тъкан**. Няма страх, няма срам, няма отвращение на никого от никой. Има много снимки на полу- или напълно разрушени сгради, които са били в центъра на оживен социален живот. Има тъга, която също не е натрапчива и не иска да се наложи. И леко съжаление. Съжаление за пропуснати възможности за една

¹⁴⁷ Мутафчиева, В. Някои разсъждения относно разсъжденията на Бернар Лори върху историческия мит „Пет века ни клада“. <http://veramutafchieva.net/pdf/202.pdf>

¹⁴⁸ Кийл, М. България под османска власт. „Тендрил“. София, 2017.

облагородяваща сложност, възможност за българското да се случи като османско, а не анти-османско, за равноправие на християнството, исляма, Европа и Азия. За мир, уважение и справедливост, в края на краищата. За достойнство.

„Русе и родно място на някои видни османски поети, писатели и политически дейци. Сред тях са Беяни (автор на биографичен сборник на османски поети), Кятиб Мани Русчуклията, поетът и писателят Хафъз Абдуллах ефенди (дервиш от мюсюлманското религиозно братство Кадирия), Зарифи, който бил шейх от братството Саадия (починал през 1795-1796 г.) и погребан в гробница в малкото гробище при Томбул джамия в Шумен, което е просъществувало до проведения през 1985 г. от комунистическите власти т.нар. Възродителен процес). Реса Мустафа Максуд е ефенди, последователна Саадия, е автор на мистична поезия. Османбейзаде Фетих Али ефенди е автор на шест научни съчинения. Исмаил ага Тръстениклията и Алемдар Мустафа паша, които играят важна роля в белязания от смут и безредици политически живот в края на XVIII и началото на XIX в., са първенци (аяни) от Русе.¹⁴⁹“

„През XIX в. в Осман Пазар (Омуртаг) живее и работи османският книжовник Ниязи Шейх Исмаил ефенди, роден в герловското село Кара Ехадлар (от 1934 г. – Врани кон) и починал в Осман пазар през 1312 г. по Хиджра (1894/95 г.)¹⁵⁰.“

Ами не знаех. И съжалявам. Знаех, че може да има и компетентно говорене за османското ми минало без да се чувствам длъжен да мразя, да се страхувам, че съм предател, без да се срамувам. Специалистът по архитектура Махиел Кийл го може, освен, че с факти и цифри¹⁵¹ оборва всички реторични фигури на националистичната историография, сякаш без да влага никакво усилие и специален патос за това:

„В заключение можем да кажем, че с помощта на църковната география и на османските административни източници, писани с практични повседневни цели, а не за да оказат влияние на умонастроенията на бъдещите поколения, можем изцяло да отхвърлим разказите на ужасите от Историческия бележник.

¹⁴⁹ Кийл, М. Стр. 787.

¹⁵⁰ Пак там, стр. 755.

¹⁵¹ Впечатляваща и задълбочена работа с османските архиви като с **наши** архиви – и с тези в Истанбул и в Анкара и в София!

Те са продукт на въображението от началото на ХХ в. и очевидно са писани с политически цели. Цялата история на заселването и развитието на населението на в района на Смолян – Златоград (старата каза Ахъ челеби) следва да се разкрие с помощта на османските източници, благородна задача за някой млад български изследовател¹⁵².“

Ако четем по-често тестове като тези на Кийл бихме прочели, или написали дори, наш (османски) вариант на „Реквием за една загинала империя¹⁵³“. Липсата на какъвто и да е процес на скръб и тъгуване по повод на сериозната, тектонична, а защо не и катастрофична промяна през 1876-78 е социално-психологически нереалистична и етично спорна.

Едуард Саид

Със сигурност Едуард Саид¹⁵⁴ може да ни помогне да разберем взетото за даденост Self-aversion of the Orientalized¹⁵⁵ и западната непоносимост към хибридните идентичности, която лесно се учи и превръща във втора, че и първа природа на „новоосвободените“ „земи“ и „народи“. Непоносимостта към хибридните културни идентичности, всъщност е злоупотреба с естествената уязвимост на конфликтните лоялности и проява на нещо просто – на господство. Саид проследява историята на Османизма¹⁵⁶ като академична дисциплина, като нагласа, като акт на конструкция, като парадигма. Открива устойчиви, много устойчиви, дори, черти, проследявайки естествената история на този феномен, в периода на най-голямата световна доминация на т.нар. Европа – от края на 18-ти до края на 20-ти век.

Първото, което се откроява е възникването/създаването на рязка граница на несходимост, на несъвместимост между опознаващия и неговия обект: да опознаеш ориенталското за Артър Балфур¹⁵⁷ означава

¹⁵² Кийл, 2017. Стр. 302.

¹⁵³ Фейтъ, Ф. Реквием за една загинала империя. История на разрушаването на Австро-Унгария. „Кама“. София, 2003.

¹⁵⁴ Said, E. (2003) Orientalism. Penguin books, London.

¹⁵⁵ Neuberger, M. (2004) The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria. Cornell University Press, Ithaca and London. Стр. 39.

¹⁵⁶ Основно в британски, френски и американски вариант.

¹⁵⁷ 50-тият британски премиер (1902 – 1905) и министър на външните работи (1916 – 1919), Един от така наречените „архитекти“ на пост-османския ред в Близкия изток (Балфурска декларация за еврейския национален дом в Палестина).

да се срещнеш с проблеми от *напълно*¹⁵⁸ друга категория в сравнение с тези, които засягат остров Уайт или Западен Ридинг в Йоркшир¹⁵⁹. Саид не задбавя, че Балфур е доста повече от кратката бележка в нашата Уикипедия – бивш личен секретар на лорд Солсбъри¹⁶⁰ и много представителен и властен представителен за Викторианския политически елит. Кое е характерно за този елит, каква е неговата задача и следователно – неговите дискурси? Как, според задачата си, този елит разглежда света около него и как вижда себе си и непосредственото си човешко обкръжение? Краткият отговор е – като повод за установяване на отношения на зависимост, власт и експлоатация и/или на прогрес, цивилизация и хуманизъм. Зависи кой пише отговорите.

Наполеоновият ориентализъм разкрива съществени черти от дискурсивната технология на ориентализацията. Академиците на Наполеоновия имперски проект смятат, че мисията в Египет означава да възстановиш една област от „настоящото ѝ варварство до миналото класическо величие“¹⁶¹ и като резултат да научиш „Изтока“ да мисли за себе си така, както „Западът“ мисли за него - с мисъл и знание, създадени в хода на политическото и военно надмощие и власт – т.е. като за европейски придатък. Да изучаваш Ориента предполага да се чувстваш собственик и автор на историята на Ориента, от който, разбира се, не си част. Да правиш обобщения от всеки факт и от всяко обобщение – закон за природата на Ориента, неговия темперамент, менталност, обичаи. Да превърнеш Ориента в театър за своите представи за него. Така Ориентът възниква и като продукт от работата на ориенталистите и целта на тази работа е представянето на Ориента като на социално пространство, което е **подчинено** (за добро?) на друго пространство (т.нар. Запад). От академичен дискурс (дали?) Ориентализмът се превръща в имперска институция, която постановява варварския Ориент, населен с врагове на цивилизацията, свободата, истината.¹⁶² Саид припомня, че мисията на Англия в Индия, според Маркс, е нищо

¹⁵⁸ Курсив мой, Р.П.

¹⁵⁹ Said 2003, стр. 31. Превод мой Р.П.

¹⁶⁰ Друг именит консерватор и ръководител на имперска Британия, на когото приписват веруюто „Каквото и да се случи, ще бъде за лошо, ето защо в наш интерес е да направим така, че да се случи колкото може по-малко.“
https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Gascoyne-Cecil,_3rd_Marquess_of_Salisbury

¹⁶¹ Said 2003, стр. 86.

¹⁶² Пак там, стр. 151.

по-малко от „разрушаване (анихилиране) на азиатско общество и полагане на материалните основи на Западното общество в Азия“¹⁶³. Освен (или в основата на) господството, характерна черта на класическия ориентализъм, в анализа на Саид, е, че ориенталистите не се интересуват, а и не са способни да обсъждат индивиди. Вместо отделни човешки истории по страниците на ориенталистиката дефилират изкуствени цялости, етикети, изказани с омникомпетентен дефиниции¹⁶⁴. Това е т.нар. от Саид книжен ориентализъм, основан на текстове, на части от опита с човешка връзка с другия. Резултатът от това, щедро финансирано от империите усилие, е разказ, в който липсва личен опит от връзка с живи хора, на мястото на човешката среща. Детайлите нямат необходимата дълбочина и контекст. В резултат на това изследователят и консуматорът на неговия продукт (обикновено – бъдещ колониален чиновник) поддържат една специфично студена дистанция от обекта на изследване. Музеите, граматиките, речниците, класификациите, цялата специализация и институционализация на знанието, което ще се ползва не от Ориента за да познае себе си, а от Запада, за да „им даде книги да четат“ и да стане незаобиколим (и основен) източник на знанието произвежда *симулакрум* (Бодрияр) и „карта“ (Борхес) на Ориента, която служи за утвърждаване на властта на „картографа“. Това е епохата на световните изложения (травмата на Алеко Константинов), на събирането на ориенталски „материал“ и на неговото регулирано разпространение под формата на специализирано знание, пълно с чужди и странни обекти, вписани в, любимите на социалните картографи, разкази на пътешественици – класическата фигура на чужденец сред чужденци. Разбира се всичко това предполага, но и разполага Ориента като грохнал и политически импотентен на фона на свежите „цивилизационни“ сили, готови да регенерират умиращото („болният човек на Европа“). Малко да се смени гледната точка и лесно става ясно, че Ориенталистът съди, осъжда Ориента. Упреква го за неговата (на Ориента) изостаналост спрямо нещо и някого, който ще легитимира властта си по този начин, въпреки, че прикрива негативното си отношение зад научна „обективност“, която счита за безпристрастност, а всъщност е липса на симпатия. В резултат на това имаме един вече ориентализиран Ориент. Това се е случило със средствата на една тоталистка, свръх-обобщаваща картина (те –

¹⁶³Пак там.

¹⁶⁴ Пак там, стр. 156.

ориенталците - „всички“ са „таква“). Генерализации, които създават естествена **дистанция**. Самите ориенталисти, с техните нагласи се превръщат постепенно в политически съветници на политици, които работят активно и основно за налагане на власт над обекта на „научното изследване“. Каква е ценностната система в университетите на Оксидента по време, когато се обучават и развиват идентичността си „нашите“ (още не, но скоро – „български“) елити – средата и края на 19-ти век, началото на 20-ти? Саид припомня:

„...не трябва да забравяме, че за Европа от 19-ти век, една внушителна сграда от знание и култура е издигната пред лицето на истинските аутсайдери (колониите, бедните, антисоциалните), чиято роля в културата е да даде дефиниция на това, за което те са конституционално¹⁶⁵, изначално, по своята същност, непригодни¹⁶⁶.“

Ориентализмът се превръща в част от бремето на Белия Човек¹⁶⁷, възпят от викторианския рапсод Киплинг. Дошло е време Оксиденталът да ориентира Ориентала, така както богатият ориентира бедния в природата на неговите (на бедния) проблеми. В създадената непреодолима дистанция никой ориенталец не бива да си мисли, че може да е самостоятелен и да се самоуправлява. На вратата чукат расовите теории, „примитивните“ произходи, „прогреса“ на цивилизациите, съдбата на бялата (арийска раса), нуждата от колониални територии – амалгама от наука, култура и политика, имащи за цел да предположат, да утвърдят и наложат като естествено доминиращата роля на „Европа“ над не-европейската част от човечеството¹⁶⁸. Нито един ориенталец не може да познава себе си така (добре), както ориенталистът може да го познава. Всяка визия за Ориента става зависима, за своята кохерентност и сила, от личността, институцията или дискурса, чиято собственост е. Консерватизмът на подобни „класически“ дисциплини като ориенталските изследвания и ригидността пред нови доказателства за нови идеи е психо-социалния, културов механизъм, за поддържане на властта и силата на дискурса/институцията. Така идеите ще създават доказателства, които

¹⁶⁵ Петров, Р. Квинтесенциалната бедност – познаване, изучаване, етика. (гл. 4 от Петров, Р. Объркани в болката. Социална травма и социална отговорност. „Парадокс“. София, 2018 .)

¹⁶⁶ Said 2003, стр. 228.

¹⁶⁷ http://www.kiplingsociety.co.uk/poems_burden.htm

¹⁶⁸ Said 2003, 232.

ги потвърждават. Ориенталистът не е просто учен но и *агент* на този дискурс. Ориентът принадлежи на Ориентализма с неговата визия за това какъв е и какъв трябва да е Ориентът. Академията-бюрократия-империя действа като единен организъм, който организира всичко около себе си в съответствие с природата си. В качеството си на знание, което предполага и дава надмощие, то създава образа на единственият възможен Ориент, този, който трябва да се оксидентира под патронажа на онзи, който го познава най-добре. Няма друг вариант. Това е парадигмата. Може и да прилича, а може и да е форма на интелектуален империализъм. В крайна сметка академичният подход към Ориента се превръща в инструментален. Ориенталистът, чиято цел е да създава връзка между Ориента и Оксидента, заедно с това утвърждава технологичното, политическото и културно превъзходство на единия над другия. Историята се чете и се пише дори в този код. За да поддържа това отношение. Да преутвърди и осъществи мисията на Запада да ръководи Изтока. Саид проследява как това продължава от времето преди Наполеоновата академия през Викторианските триумфи на имперската академичност до ориентализма и регионалните изследвания на Принстън и постепенната подмяна (отново тоталистка и властово-инструменталистка) на Ориента с Исляма като се запазва, може би, основно арогантността на новите „Велики“ „сили“ - също толкова високомерни и изключващи, колкото и старите такива. Поне по отношение на онези, над които упражняват попечителство и власт.

Какво следва за нас от това?

Спомнете си как се оплакваха българските интелектуалци между двете войни от „народа¹⁶⁹“? Следващото поколение също има своите жалейки. Мисля, че Мутафчиева говори не само за себе си, когато в началото на „Случай Джем“ в няколко изречения сваля смокиновото листо на ерудитския си академизъм за да може да изложи цветисто личните си чувства, породени и пораждани от срещата на хибридната ѝ идентичност с хората и авторитетите, които са я и формирали - изградили и отчуждили. С режимите си и техните истории:

„Нека приемем, че „Източният въпрос“ започва не с напредването на Русия към топлите морета и с усилията на Запада да попречи на това напредване, а с усилията на същия Запад да задържи развитието на Европейския изток,

¹⁶⁹ Еленков, И. и Даскалов, Р. (Съст.) Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност. „Просвета“. София, 1994 г.

изоставяйки го, дори подлагайки го на многовековни мъки. Никога повече — отколкото по време на случая Джем — не е било така леко постижимо освобождението на току-що заробените Балкани. Западът пропусна този случай не случайно. Някой смята — от лоша сметка. Не е вярно, сметката беше добра. На нея ние дължим твърде много. Най-общо казано — своето закъсняло развитие; за мъките не говорим, в историята не са уместни сантиментални съображения¹⁷⁰.“

Чрез Мутафчиева говорят българи-интелектуалци, които са много важни защото имат ролята, задачата, авторитета и властта да създават описания, речници, дискурси, наративи, идентичности. Да водят. Та, за нашите интелектуални водачи Европейският Запад е изоставил Европейския Изток.

Да обобщим:

- Първа „травма“ - ние сме изоставени.
- Втора „травма“ - страдаме от цивилизационен дебилитет. Закъснялото развитие (спрямо Запада, разбира се) е източник на срам, както и на определени фрустрации у местните агенти на Запада (такива са почти всички членове на елита – политически, военен, хуманитарен, технически и др.).
- Към това се добавят и „мъките“ (трета „травма“).
- Четвърта травма“ - Балканите са се жертвали, за да пребъде „Запада“, поели са върху себе си „отровата“ на Изтока и после – (несправедливо) са гледани от страна на същия този Запад като на нещо неприятно и долно-поставено. Санитарен кордон, „изтривалка“ (щом сме в „предверието“):
„Ето, заради това най-вече се връщаме към случая Джем. Много дълго ни убеждават, че произлязлото на Балканите и завършило с тяхната балканизация (термин ако не пряко обиден, то поне снизходителен) е въпрос на историческа фаталност. „Няма що — искат да кажат, — кой е виновен, че Балканите са преддверие към Изтока и поемат върху себе си всички варварски нашествия. Разбираме болката ви — искат да кажат, — но географията си остава география, извън човешката воля¹⁷¹.“

¹⁷⁰ Мутафчиева, В. Случаят Джем. <https://chitanka.info/text/2245/2#text-toc>

¹⁷¹ Пак там.

„Ние“ сме изостанали за да забогатееят и просперират „те“:

„Не сте ли разсъждавали защо именно петнайсетият век отбелязва нов етап в развитието на Запада; защо именно тогава градовете ни забогатяха и гражданството се замисли за повече от хляба, та докара на главите ни Реформацията и всякакъв вид революция? Отговорите ви са верни само донякъде. Аз ще ви кажа моя: през петнайсети век Западът получи освобождение. Освободи го Мехмед. Завоевателят, говоря ви самата истина. (И като си помислиш, че до днес в Рим не е издигнат паметник на оня късокрак, дебеловрат Османовец и мой личен враг!)¹⁷²“

„Случаят Джем“ сигурно може да се разглежда като роман - разсъждение за връзката между Османската империя и Запада. В компетентното познаване и отдаване на образотворчество на феодали от различни породи и титуловани (свързани, принадлежащи, имащи корен) лидерски глави Мутафчиева дава израз на една жажда – за западност. И на още една, която не е така на повърхността – за връзка. За свързаност и принадлежност. Или пък двете са свързани?

Може би идентификацията със Запада, особено след като прочетем Саид, не е толкова безпроблемна, особено след като „Западът“ е обявил Изтока за годин единствено за колонизиране (власт и попечителство над зависимия слаб). Каква да правим, обаче, къде да се денем, както казваше баба ми, родена през 1906 г., след като сме западни-и-източни – и колонизатори и колонизирани? Едно възможно, вече наистина травматично, решение е да прокараме разломи вътре в себе си. Селото ще стане нашия „Изток“ а градът – нашия всезнаещ, умен и властен „Запад“. Колкото по-близък е изтокът – толкова по-зле за него. Турците и помаците в селата си са страшно удобна мишена за колонизаторския център на националната държава. Този център, с неговия централен език-университет, централна държава-война и държавната (централна) сигурност ще легитимира и утвърди себе си като цивилизационен гарант и управник от последна инстанция. Робствата (византийско, турско, фашистко, комунистическо, европейско¹⁷³) са естествен образ, символ на уязвимостта, породена и поддържана от, безкритичния към собствената си, сложна, именно сложна, идентичност, властови и

¹⁷² Пак там.

¹⁷³ Един познат германец разказва тази истинска история – как един българин му е обяснил накратко историята на България – като поредица от робства.

културен елит. Саид е прелестно непопулярен у нас – всички знаят за него и никой не го ползва като ключ. То не че и с Фуко не е така, де. Саид успява да съзерцава, без да се разпадне на левантиец и англосаксонец, проблематичната си принадлежност. Не става провинциален епигон. Честен е към липсите си, търси опора в други подобни нему – например в Джоузеф Конрад. Културното му сирачество не го прави зависим от властта, която да злоупотреби с него, както и с много други, с подобна съдба. Ама много да злоупотреби, наистина. ... У нас открих поне един светъл лъч на еманципирана културна идентичност в лицето на Атанас Славов с неговата румелийскост¹⁷⁴ и с възглед за езика като съставен от диалекти, над които т.нар. „книжовен“ не налага презрение и диктат.

...

Та това е моят отговор на въпроса на Румен Аврамов. Да припомня – Аврамов се пита за природата на непрестореното и непринудено одобрение, с което е посрещната операцията по принудителната смяна на имената на българските турци и помаци¹⁷⁵:

„Лятото на 1989 г. е рядък момент от историята на режима, когато той получава спонтанна подкрепа отдолу, и именно това е истински големият въпрос, повдигнат от „Възродителния процес“¹⁷⁶“. Защото тези събития потвърждават, че поддръжката, породена от страх, от опъната докрай националистична струна и/или от неприязън към „другия“, може да бъде постигната в произволен момент, отчайващо и претъпно лесно.“

Да обобщя: мисля, че културовата ни идентичност се самоподдържа от идентификация със колонизаторски и квази-колонизаторски конструктори като „Запад“, „Ориент“, „модерно“ и „примитивно“. Този разлом започва с поне два взаимно-свързани процеса:

¹⁷⁴ Неделчев, М. За късната Ананас-Славова румелийскост. Сп. „Култура“, 01.03.2019. <http://kultura.bg/web/%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D1%8A%D1%81%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81-%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE/?fbclid=IwAR2LDubl15I2m6fpJngFTKhwhdyzk05mZcS63gVdxaFhDHaGMBh06zMPqRM> С благодарност към Юлиана Методиева за референцията.

¹⁷⁵ Аврамов, 2017. Стр. 131.

¹⁷⁶ Курсив в текста.

А) Западната колонизационна политика и възглед за Изтока, в частност – към Османската империя,

Б) чиято слабост води до аномични самоопределения (национализъм), уязвими (вътрешно несигурни) социо-културни конструкции („национално Възраждане¹⁷⁷“, „национален идеал“ и др.), несигурността, на които създава условия за консервативни, власт-консумиращи, и откровено насилнически историографски и социално-политически парадигми.

Тези парадигми-идентичности консумират/толерират неочаквано голямо количество социално насилие, в най-разнообразни форми. Към това насилие нашата хуманитаристика няма развити сетива.

В тази връзка, да се очаква съчувствие към жертвите на т.нар. Възродителния процес, е нереалистично, така както да се очаква от пазарен нео-либерал съчувствие към бедните.

Вероятно може да ми се отговори и така:

„ – Приятелю, болно ми е да те слушам, когато говорите така. Много болно. Казвате, че сте тук за да търгувате? Разбира се, че сте за това. Могат ли бирманците да търгуват сами? Могат ли да правят машини, кораби, железници, пътища? Те са безпомощни без вас. Какво щеше да се случи с бирманските гори, ако ги нямаше англичаните? Щяха на мига да бъдат продадени на японците, които да ги ограбят и изсекат. Вместо това, във вашите ръце, те се развиват още по-добре. И докато вашите търговци разработват ресурсите на страната ни, вашите чиновници ни цивилизоват, издигат ни до своята висота, от чист социален дух. Това е великолепен пример за саможертва¹⁷⁸. “

Библиография

BLOCH, M. (2018) *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*. Armand Colin, Paris.

BRUNBAUER, U. - GRANDITS, H., *The Ambiguous Nation. Case Studies from Southeastern Europe in the 20-th Century*. Oldenburg Verlag, Munchen, 2013.

Collingwood, R. G. "The Historical Imagination." Pp. 232-249 in *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press (1946).
https://brocku.ca/MeadProject/Collingwood/1946_2.html

¹⁷⁷ Виж освежаващите с еманципаторския си потенциал текстове на Александър Везенков, Мартин Иванов и др. в Мишкова, Д. (съст.) Балканският XIX век. Други прочити. ЦАИ, „РИВА“. София, 2006.

¹⁷⁸ Оруел, Дж. Бирмански дни. „Фама+“. София, 2018.

- https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%8A%D1%80_%D0%99%D0%BE%D1%86%D0%BE%D0%B2
- <https://chitanka.info/text/31345-da-se-napravi-prerija>
- https://en.wikipedia.org/wiki/SANU_Memorandum
- <https://veramutafchieva.net/>
- KARLSSON, I., *The Turks as a Threat and Europe's Other'. in: Swedish Institute for European Policy Studies: Turkey, Sweden, and the European Union. Experiences and Expectations. Sieps.* Stockholm, 2006. pp.62-72.
- NEUBERGER, M. (2004) *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria.* Cornell University Press, Ithaca and London, 2004.
- NEUBURGER, M., *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria,* Cornell University Press, Ithaca & London, 2004, Стр. 35.
- NUSSBAUM, M. (2008) *Human Dignity and Political Entitlements.* https://bioethicsarchive.georgetown.edu/pcbe/reports/human_dignity/chapter14.html
- PETROV, R., *Collaboration and Vulnerability: A Psycho-Social Study of the Emerging Concept of Community Development: A Bulgarian case.* Lambert, Germany, 2012.
- SAID, E. (2003) *Orientalism.* Penguin books, London.
- SAID, E., *Orientalism.* Penguin books, London, 2003.
- SAID, E., *Out of Place: A Memoir.* Vintage, London, 2000.
- SOLNON, J.-F., *L'Empire ottoman et l'Europe. XIV – XX siècle.* Perrin, 2009.
- TEYMOORI, A.-B. BASTIAN, J. Jetten, *Towards a Psychological Analysis of Anomie. Political Psychology,* 38 (2017).
- THIBAUT, R. *Mon Village: ses hommes, ses routes, son école (surtitre : 1848-1914, L'Ascension d'un peuple),* Éditions Delagrave, Paris, 1944 (réédité par les Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1982). Préface d'André Siegfried.
- TIRYAKIOGLU, B, N.O., *The Western Image of Turks from the Middle Ages to the 21st Century: The Myth of 'Terrible Turk' and 'Lustful Turk'.* A PhD thesis, Nottingham Trent University. December 2015.
- WALZER, M., *Arguing about war.* Yale University Press, New York & London, 2004.
- WEBER, E. (1976) *Peasants Into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914,* Stanford University Press, 1976.
- АВРАМОВ, Р. Икономика на „Възродителния процес“. ЦАИ. София, 2016.
- АРДЕНСКИ, В., *Първите. Светлини в мрака.* Книга първа, „Стилует“. София, 2018.
- АРЕНДТ, Х. *Тоталитаризмът.* „Панорлама“. София, 1993.
- БАУМАН, З. Модерност и Холокост. Изд. „Лик“. София, 2002.
- БОЖИЛОВ, И.- В. МУТАФЧИЕВА, К КОСЕВ, А. ПАНТЕВ, Ст. ГРЪНЧАРОВ, *История на България,* ИК „Христо Ботев“. София, 1994.
- ГРОЗДАНОВА, Е.- О. ТОДОРОВА, Ст. ПЪРВЕВА, Й. СПИСАРЕВСКА, Ст. АНДРЕЕВ, К. ВЕНЕДИКОВА, *„Контрасти и конфликти „зад къдър“ в българското общество през XV- XVIII век“.* ИК „Гутенберг“. София, 2003.
- ГЮРОВА, Св.- Н. ДАНОВА, *Книга за българските хаджи.* „Български писател“, София, 1985 г.
- ДАНОВА, Н. *Проблемът за националната идентичност в учебникарската книжнина, публицистиката и историографията през XVIII-XIX в. В: Аретов, Н. (Съст.) Балканските идентичности в българската култура,* Т. 4. „Кралица Маб“. София, 2003. Стр. 84.

- ДАСКАЛОВ, Р. „Българското общество. 1878-1939, Т. 1 и 2. ИК „ГУТЕНБЕРГ“. София, 2005.
- ДЕЧЕВ, Ст. Кой се страхува от Мери Нюбъргър и тютюневата история?, *Маргиналия*, 29/03/2018 <https://www.marginalia.bg/aktsent/stefan-dechev-koj-se-strahuva-ot-meri-nyubargar-i-tyutyunevata-istoriya/>
- ДЮРКЕМ, Е. *Самоубийството*. „Женифер-Хикс“. София: 1999.
- ЕЛЕНКОВ, И.- Р. ДАСКАЛОВ, Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност. Изд. „Просвета“. София, 1994.
- ЗАФЕР, З.-В. ЧЕРНОКОЖЕВ, *Когато ми отнеха името*. „Възродителният процес“ през 70-те и 80-те години на ХХ век в литературата на мюсюлманските общности. Антология. Изд. „Изток-Запад“. София, 2015.
- ИВАНОВ, М.- М. Иванов, *Като на празник*. Документални страници за „Възродителния процес“ (1984 - 1989), http://www.omda.bg/public/biblioteka/mihail_ivanov/praznik_2.htm
- ИВАНОВ, М. Като на празник. Документални страници за „Възродителния процес“ (1984 - 1989). http://www.omda.bg/public/biblioteka/mihail_ivanov/praznik_2.htm
- ИВАНОВ, М., „За травмата, мълчанията и вината от „Възродителния процес“. Сп. *Маргиналия*, 2017: <http://www.marginalia.bg/aktsent/za-travmata-malchaniyata-i-vinite-porodeni-ot-vazroditelniya-protses/>
- ИРЕЧЕК, К., *Български дневник*, Т.1 и 2. ИК „Св. Георги Победоносец“. София, 2016.
- История на разрушаването на Австро-Унгария“ от Франсоа Фейтьо*, Изд. „Кама“. София. Научен редактор – доц. д-р Искра Баева.
- „Каквото и да се случи, ще бъде за лошо, ето защо в наш интерес е да направим така, че да се случи колкото може по-малко.“ https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Gascoyne-Cecil,_3rd_Marquess_of_Salisbury
- КАНЕТИ, Е. *Маси и власт*. УИ „Св. Кл. Охридски“. София, 1993.
- КИЙЛ, М. България под османска власт. „Тендрил“. София, 2017.
- КОЙЧЕВ, Д. П. Край Охрида син. Пътни бележки и впечатления (предговор от Стилиан Чилингиров). 1942.
- КОНСТАНИНОВ, А. *Бай Ганьо*, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=169&WorkID=4673&Level=3>
- Лори, Бернар, *Съдбата на османското наследство*. Българската градска култура 1878 – 1900. АМІСІТІА. София, 2002.
- МИЛЕВ, Г., Септември, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=142&WorkID=3680&Level=1>
- МИШКОВА, Д. (съст.) *Балканският ХІХ век. Други прочити*. ЦАИ, „РИВА“. София, 2006.
- МУТАФЧИЕВ, П. Книга за българите. „Издателство на БАН“. София, 1987. <http://promacedonia.org/pm2/index.html>
- МУТАФЧИЕВА, В. Някои разсъждения относно разсъжденията на Бернар Лори върху историческия мит „Пет века ни клаха“. <http://veramutafchieva.net/pdf/202.pdf>
- МУТАФЧИЕВА, В. *Османска социално-икономическа история. (т. 5 в Мутафчиева, В. Избрани произведения)*. „Жанет 45“. Пловдив, 2008.
- МУТАФЧИЕВА, В. Османска социално-икономическа история. Избрани съчинения, т. 5. ИК „Жанет 45“. Пловдив, 2008. [https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%BD_%D0%90%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%85_\(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BC\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%BD_%D0%90%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%85_(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BC))

- МУТАФЧИЕВА, В. Случаят Джем. <https://chitanka.info/text/2245/2#text-toc>
- НЕДЕЛЧЕВ, М. За късната Ананас-Славова румелийскост, *Сп. „Култура“*, 01.03.2019. <http://kultura.bg/web/%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D1%8A%D1%81%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81-%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE/?fbclid=IwAR2LDubl15I2m6fpJngFTKhwhdyzk05mZcS63gVdxaFhDHaGMBh06zMPqRM> С благодарност към Юлиана Методиева за референцията.
- ОРЛИНОВ, О., *Ода за СССР*, <http://old.segabg.com/replies.php?id=283792>
- ОРУЕЛ, Дж., Бирмански дни. „Фама+“. София, 2018.
- „Отделението за исторически и педагогически науки на Академията (БАН). Историята и педагогиката са неразделни в инженерането на модерната национална държава. <https://balkanstudies.bg/images/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%20%D0%B2%D0%B5%D0%BA%20%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>.
- ПЕТРОВ, Р. *Объркана в болката. Социална травма и социална отговорност*, Изд. „Парадокс“. София, 2018.
- ПЕТРОВ, Р. Объркани в болката. Социална травма и социална отговорност. „Парадокс“. София, 2018.
- ПЕТРОВ, Р. Объркани в болката. Социална травма и социална отговорност. „Парадокс“. София, 2018 .
- Политически речи на Адолф Хитле*, „Хелиопол“, 2018.
- РИШАР, Ж. История на кръстоносните походи. Изд. „Рива“. София, 2005.
- СИМЕНОВ, П., в увода към К. Иречекъ. Български дневникъ: томъ I отъ 30 окт. 1879 до 21 окт. 1881 г. http://www.omda.bg/public/biblioteka/irechek/irechek_dnevnik_nachalo.htm
- СМИРНЕНСКИ, Хр. Босоногите деца. <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=50&WorkID=3113&Level=1>
- СТОЯНОВ, Ю. (реж.) *Борислав и Балканите*. Документален филм. Филмова студия „Време“. 1993 г. <https://www.youtube.com/watch?v=xfKmnVSQCSA>
- СТРАШИМИРОВ, А. *Град и село*. <https://liternet.bg/publish5/astrashimirov/grad.htm>
- ТИЕС, А.- М. *Създаване на националните идентичности. Европа 18-19 век*, Изд. „Кралица Маб“. София, 2011.
- ФЕЙТЪО, Ф. Реквием за една загинала империя. История на разрушаването на Австро-Унгария. „Кама“. София, 2003.

ANILAR

BULGARİSTAN'DAN TEKİRDAĞ VE ÇORLU'YA 89 GÖÇÜ / SOYDAŞ HATIRALARI

Özlem BENGİHAN*

Göç, en geniş anlamıyla, şahısların hayatlarının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere tamamen yahut geçici bir süre için bir iskân ünitesinden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir.

Ulusal azınlıklar, köklü tarihsel ve kültürel farklılığa sahiptirler. Tarihsel olaylar nedeniyle sınırın yanlış tarafında kalmışlardır.

İlk Türk yerleşiminin V. yüzyılda başladığı Balkanlarda, XIV. yüzyılda başlayan Türk egemenliği 19. yüzyıla kadar sorunsuz sürdü.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından itibaren Bulgar milliyetçiliğinin hedefindeki Türkler katledilmeye başladılar. Muhacirlik yaşandı.

Selahattin Demiroca, Balkanlardan Trakya'ya adlı kitabında şöyle dile getiriyor. “ *Balkanlardan Trakya'ya, Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan dedelerimiz muhabbetli insanlardı. Bulgaristan muhacirleri, Türkiye'ye gelişlerini Kavaklı Gazi Osman Paşa Kampının boş alanlarında kutlarken neşeliydiler. Balkanlarda yaşayan atalarımız evladı fatihan olup, Rus Çarlığı'nın panislavist politikaları nedeniyle Balkanlarda soykırımı uğradılar...* ”

1950'lerden itibaren Bulgaristan'daki Türkler yavaş yavaş asimilasyon siyasetine tabi tutuldular. Jivkov devri tamamıyla “tehditle din ve milliyet değiştirme” rejimidir. Bulgaristan'ın bu siyasetinin altında Hristiyan-Slav toplumu yaratma hevesi kadar, doğurganlığı azalan Slavlar nedeniyle kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşme paniği de vardı. Önceleri Pomaklara ve Çingenelere uygulanan bu siyasete tepki gösterilmemesi, Türklere de uygulanabileceği kanaatine varmalarına yol açtı.

BTMK örgütünün çabalarıyla uyanan Türkler kısa sürede seslerini yükseltmeye başladılar. Türk direnişi üzerine baskılar artırılınca en nihayetinde Mayıs olayları yaşanmıştır. Turgut Özal'ın çağrısı üzerine Haziran ayından itibaren binlerce Türk Kapıkule sınır kapısına yığıldı.

1989 yazından itibaren “*II. Dünya Savaşından Bu Yana En Büyük Göç*” başlığı gazete sayfalarında almaya başladı.

* Çorlu İMKB Fen Lisesi Tarih Öğretmeni

Soydaşların çoğu trenlerle Kapıkule'ye geldiler. Kapıkule Garı'na 50. seferini yapan utanç treninden inen soydaşlar, zulmün, baskının geride kaldığını anlayınca herkesle kucaklaştılar.

Ruşuk şehrinde Türklere yapılan baskıları protesto amacıyla düzenlenen yürüyüşe katılan Sadık Kazım Mehmetoğlu ve eşinin tüm eşyaları alındı. “*Bu Türkiye'ye giden son tren*” diyen Bulgar görevlileri tarafından dövülüp trene bindirildiler. Bulgaristan, soydaşların Türkiye'ye getirdikleri otomobil ve elektronik eşyalardan gümrük vergisi aldı.

Haziran 1989'dan Ağustos 1989'a kadar göç edenlerin sayısı 300 bini geçti. İlk hafta 20 bin soydaş Kapıkule, Dereköy kapılarından ana yurda giriş yaptı. Yakınlarının yanına sığınmaları için bazıları Tekirdağ Emniyet Müdürlüğü'ne müracaat ederek geçici oturma izni aldılar. O zaman ki Tekirdağ valisi Oğuz Kağan Köksal başkanlığında bir komite kurularak çalışma başlatıldı. İlk etapta soydaşlardan yakınlarının yanında kalmak isteyenlere Tekirdağ İmam Hatip Lisesi'yle Çorlu ilçesinde 5 okul tahsil edildi. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan nüfus başına 50'şer bin liralık yardım yapıldı. Vali yardımcısı Ergüder Gelgeç başkanlığında defterdar, müftü, Milli Eğitim Müdürü ve Kızılay başkanından oluşan ikinci bir yardım toplama komitesi kuruldu.

Tekirdağ Emniyet Müdürlüğü'ne 21 Haziran 1989'a kadar 4.200 kişi oturma izni için başvurdu.

28 Haziran 1989'dan itibaren soydaşları muhacir olarak kabullenme işlemleri başlatıldı. Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, gelenlerden Köy Hizmetleri İl Müdürlüklerine doğrudan müracaat ederek 2510 sayılı kanuna göre doğum kâğıdı yerine geçecek belge almalarını istedi.

Bulgaristan'dan gelenler arasında yer alan ve 27 Mayıs'ta Şumnu'da yapılan yürüyüşte ayağından kurşunlanan Necip Kasım o günlerde gazetecilere şöyle diyordu: “*Olaydan sonra 9 gün hastanede yattım. Şimdi gördüğünüz gibi ayağım alçıda, pasaportumu ailem çıkarttı. Trenle gelirken Bulgar görevlilerden saklandım. Yolculukta çok zahmet çektim. Şimdi buraya geldiğim için mutluym.*” Aynı trenle Kapıkule'ye gelen 15 yaşındaki Erdal Fikretoğlu adlı genç de Bulgarların okulda kendisiyle birlikte tüm Türk çocuklarına sağ omzundan aşı yapıldığını ve 2 ay olmasına rağmen omzunun acıdığını söylüyordu.

Varna Altınkum Turistik Tesisleri'nde çalışan ve Sofya Üniversitesi mezunu olan Mehmet Hilmi İsmail, yaklaşık 12 bin Türk'ün akıbetinden endişe ettiklerini söylüyordu. “Bulgaristan'ın pasaport harekâtından önce her kesimden önde gelen Türkleri topladıklarını, bunların sayısının 16 bin olduğunu sonradan bu kişilerden 4 bininin ailelerinin yanına döndüğünü, 12 bin kişiden ise haber alamadıklarını “ açıklıyor ve şöyle devam ediyordu. “*Bu,*

Türklerin Bulgaristan'dan son göç hareketidir. Bulgaristan olayın iç ve dış politikayı ilgilendiren riskini göze almıştır. Bu konuda Rusya'nın desteğini sağlamıştır. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan'da kalan izlerinin tamamen silinmesi hareketidir. Zorunlu göçe tabi tutulmayanlar, Bulgarlaşacak kesimdir. Bir tarih sayfasının dramatik ve trajik biçimde kapanmasına herkes seyirci kalmaktadır.” 2.5 ay devam eden zorunlu göç, Ağustos ayının son pazartesi gecesi 02.00'dan itibaren durdurulurken, Bulgaristan'dan gelen soydaş sayısı 311 bin 785 idi.

Soydaşların Latin harfler ile Türkçe okuma yazma bilmemesi sorun yaratınca 50. Yıl Ortaokulunda uyum kursları açıldı. Tekirdağ'a gelen ve okullara yerleştirilen yaklaşık 80 aile ile yardım talebinde bulunanlara Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan 314 bin lira yardım yapıldı. Kısa sürede soydaşların 1.807'si kalıcı işlere yerleştirilmiştir. İnşaat ve tarım sektöründe de geçici periyodik işler bulunmuştur. Tekirdağ'a yerleşmek isteyen soydaş ailelerinden her köye 10'ar hane dağıtılmıştır. Geçim sıkıntısında olan soydaşların bir kısmı ellerinde kalanları satarak kışı geçirmeye çalıştılar. Haftanın belirli günlerinde göçmenlerden oluşan caddelerde açık Pazar kurdular. Soydaşların Tekirdağ Yeni İnan Gazetesi'ne verdikleri yazılı şikâyetlerden birinde “Kış içindeyiz. Çalıştığımız yerler işe son verdiler. Arabası olanlar dolmuşta çalışmak için trafiğe başvurduklarında yabancı plaka ile çalışmalarının mümkün olmadığı bildirildi. Plaka değişimi 1 milyon ile 3 milyon arasındadır. Biz çaresiz insanlarız. Ev kiramızı ve yakacak kömürümüzü bile devlet veriyor.” demekteydiler. 22 Ağustos'tan itibaren Türkiye'deki şartlardan memnun olmayan 25 bin soydaş geri dönerken Bulgaristan'da hain diye karşılandıklarını söylüyorlardı. Eylül de 21.257 soydaş Bulgaristan'a döndü. Geri dönüş hızı günde 150-200 kişiye çıktı.

Komünist sistemin çökmesiyle Bulgaristan büyük bir değişim içine girdi. Bulgaristan'da yaşayan Türkler 19 Ocak 1990'da yasallaşan lideri Ahmet Doğan olan Hak ve Özgürlükler Örgütü'ne düzenledikleri mitinglerle destek verdiler. Bulgaristan'dan göç eden ve Çorlu'ya yerleşen yaklaşık 15 bin kişi için Havuzlar semtinde prefabrik 100 konut yapıldı. Bu evlere yerleştirilemeyenlere de kira yardımı yapıldı. 1989-2010 yılları arasında 35 bin soydaş Havuzlar ve Yeşiltepe/Sağlık Mahallesi semtlerine iskân edildiler. Zaman içinde yenileri yapılan göçmen konutları kurayla dağıtıldı. Çorlu'nun şu anki nüfusunun 1/6'sı soydaşlardan oluşmaktadır.

SOYDAŞ HATIRALARINDAN

1. HATIRA ÇORLU BALKAN TÜRKLERİ DERNEĞİ YÖNETİM KURULU BAŞKANI SEZGİN ENGİN

Adınız soyadınız?

-İsmim Sezgin Engin. Çorlu Balkan Türkleri Derneği Yönetim Kurulu Başkanıyım.

Derneğiniz kaç yılında kuruldu?

-Derneğimizin ilk kuruluş tarihi 1986 yılı fakat derneğimizin ismini almasından dolayı 7-8 ay süren bir prosedürü aştıktan sonra resmi olarak 1987 kabul görüyor. Şimdi, derneğimizin isminde Türk kelimesi geçtiği için daha önce de şimdi de Türk kelimesinin geçtiği yerler Bakanlar Kurulu kararıyla olduğundan dolayı o günkü şartlar altında bizim ek, kurucu üyelerimiz ve yönetimi geçici yönetim Türk kelimesinin geçmesini ısrarlı bir şekilde istediklerinden dolayı Ankara'dan 5-6 ay Bakanlar Kurulu kararını beklemişlerdir.

Derneğinizin kuruluş amacı nedir?

-Derneğimizin kuruluş amacı bizim tüzüğümüzde yazılı olduğu gibi 1. maddesi Balkanlarda yaşayan Türklerin örf ve adetlerini ve Türklüğü korumaktır. Fakat son yıllarda Balkanlardan, özellikle de Bulgaristan'dan Türkiye'ye çok göç edildiğinden dolayı derneğimizin Balkanlardaki faaliyetlerinden büyük bir kısmı şunda Balkanlardan göç etmiş olan kişilerin sorunlarıyla, sıkıntılarıyla ilgilenmek olmuştur fakat bu Türkiye'de yerel bazda. Derneğin kuruluş amaçlarından belki de en önemlisi eğer bu günkü şartlarda 22-23 yıl öncesinin nasıl olduğunu düşünürsek bu derneğimizi kuran kurucu üyelerimiz bu derneğin bulunmasının Bulgaristan'da 1985 yılında yapılan bir isim değişikliği, bizim öz ve öz Türk isimlerimizin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi üzerine böyle bir hareketi burada, Çorlu'da başlatmıştır. İlk önce Çorlu'nun bugünkü hudutları dâhilinde bilindiği gibi Sağlık Mahallesi mevcuttur. Sağlık Mahallesi'nde Bulgaristan göçmeni birkaç arkadaş bir araya gelmişlerdir, Bulgaristan'da kalan akrabalarının ve bu zalimce yapılan zulümlere maruz kalmaları nedeniyle onların haklarını aramak için bu derneği kurmakta hem fikir olmuşlardır. Şimdi Bulgaristan'da bizler o dönemde orada yaşadığımız için, 86-87 yılından 90 yıllarına kadar bizler bu derneğin faaliyetlerinden haberdar değildik. Ama inanın ki bu derneği kuran kişiler, özellikle Yakup Köybaşı, Zekeriya Koç rahmetli oldu ve diğer kurucu üyeler toplam 7 kişiydi bunlar, büyük bir mücadele vermişlerdir Balkan Türkleri için özellikle de Bulgaristan Türklerinin haklarının korunması için.

Neler yaptılar?

-Burada 88 yılından sonra Avrupa'nın çeşitli sivil toplum örgütlerine Bulgaristan'da olan olaylarla ilgili defalarca mektup yazmışlardır. İnsan hakları komisyonuna mektup yazmışlardır, mektup göndermişlerdir ve sadece Avrupa ile yazışmayla değil Türkiye genelinde de yürüyüşler organize

etmişlerdir. Şimdi, yürüyüşlerin organize edilmesi belki de Bulgaristan'da 89 yılında orada yürüyüşlerin meydana gelmesiyle Bulgaristan'daki Türk halkının yürüyüşleri aynı zamanda burada da derneklerini ve burada bulunan Bulgaristan kökenli olan kişileri de etkilemiştir ve onlar da burada yürüyüşlere çıkmışlardır. Özellikle benim resimlerini gördüğüm Taksim'de gerçekten de çok büyük bir yürüyüş olduğunu gördük. O dönemin başbakanı rahmetli Turgut Özal'ın konuşmalarını bizle buraya geldikten sonra yapılan kayıtlardan dinledik. Çok daha fazla etkilendik ve gururlandık. Biz o zaman bizim için ne kadar çaba sarf edildiğini esas geldikten sonra gördük. Şimdi Bulgaristan'da isim değişikliği konusuna gelince oradaki yaşayan Türklerle ilgili Bulgaristan'da 85 yılındaki isim değişikliğinden önce daha 2 tane isim değişikliği yapmıştır Bulgarlar. Birincisi Bulgaristan'da Pomaklar dediğimiz, Müslüman olan ve bizim gibi İslami isimler kullanan kişilerin isimlerini değiştirmişlerdir. Ve Bulgaristan'da şu an kendilerini Romen diye kabul eden Çingeneler dediğimiz toplumun üzerinde de isim değişikliğine gitmişlerdir. Fakat o dönemde onlarla yapılan isim değişikliği fazla bir ses getirmemiştir. Azınlık olduğundan dolayı Bulgaristan hükümeti de Türklerle yapılacak olan isim değişikliğini aynen o şekilde geçeceğini düşünmüştür. Fakat orada sizler de biliyorsunuz çok büyük bir yanılgıya uğradılar. Hatta biz şu an sizlerle bunları konuşurken geçen hafta Bulgaristan parlamentosunda bu bir suç olarak kabul edildi. Parlamenterler bunu kınadılar ve uzun bir mücadele sonucunda evet bir hata yaptıklarını kabul ettiler. Ama bunu kabul ettirme yolundan birçok insan da bu konuda bana göre elini taşın altına koydu. Türkiye'de bulunan sivil toplum örgütleri, bizim gibi dernekler, Bulgaristan'daki sivil toplum örgütleri, Bulgaristan'da yaşayan Türk halkı, her ne kadar Bulgaristan'da yaşıyor olsalar da. Neden dersiniz çünkü bu gerçekten korkunç bir dramdı. Bu, yüzyıllardır yaşadığımız topraklardan bir insanı söküp atmak gibi bir şeydi. Hâlbuki insanlar yama değil ki söküp atasınız. 89 göçünde insanlar çok büyük zorluklarla karşılaştılar. Biz birçoğuna şahit olduk. Hamile bayanlar sınırlarda, sınırı geçince doğum yaptılar. Bazıları da Bulgar tarafından kaldılar. Türk tarafına geçmeden doğum sancıları tuttu. Geriye dönmek zorunda kaldılar. Türkiye'ye ilk gelen kişiler Haziran ayında misafirhanelerde kaldılar, okullarda kaldılar. Bir okul odasında 20-25 kişi bir arada yaşamak mecburiyetinde kaldı. Düşünün ki burada yaşlısı vardı, hastası vardı, genci vardı, bebeği vardı. Ortam çok fazla hijyenik de değildi. 89 göçü bazı sorunları da beraberinde getirmişti. Bu gelen kişilerden bazıları geriye döndü tabi. Çok büyük bir rakam değil. Dönmelerinin sebebi bir anda evinden, yurdundan koparılmış olan insanlar bunu kaldıramadılar. Haftalarca sınırdaki beklediler. Çocuk, gelin, yaşlılar farklı tarihlerde Türkiye'ye giriş yaptılar. Sınırdaki birileri Antalya'ya gitti,

birileri İstanbul'a gitti. Orada bile birbirlerini kaybettiler. Bu büyük bir dramdı. Efendim şimdi, yıllar sonra biz bunları konuşurken o acıları unutmuş değiliz. Tekrar o günleri de pek fazla konuşmak istemiyoruz. Neden dersiniz kalbimizin bir köşesinde hiç kapanmayacak bir yara izi biz taşımaktayız. Fakat burada tabi Türkiye Cumhuriyeti'ne, devletimize ne kadar teşekkür etsek azdır. Neden? Biz gelince bazı zorlukları gördük. Evet, okulda çok kalabalık halde çocukların ders gördüğü sınıflarda misafir edildik. Ama bu ebediyen sürmedi, geçiciydi. Ve devletimiz buraya alışabilmemiz için bize her konuda yardımcı oldu. Bunu inkâr edemeyiz. Bizler için fabrikaların, iş yerlerinin açılması için baskı yapıldı. Bizleri işe almaları için ricada bulunuldu. Göçmenlerin, Bulgaristan göçmenlerinin gittiği belediyelerde, şehirlerde oranın belediye başkanları seve seve yardımcı oldular. Bazı göçmenleri işe aldılar. Bazılarının sıkıntılarını gidermeye gayret gösterdiler. Bizim Çorlu Belediyesi bu konuda hem insanları işe yerleştirmekte, hem de onlara 3 öğün yemek vermekte gayret gösterdi. Bunlar kolay değildi fakat biz el ele vererek burada yaşayan akrabalarımızla, dostlarımızla, eski arkadaşlarımızla bunları aştık. Tabi ki bu zorunlu göçün yanı sıra yaşadığımız bazı komik olaylar da oldu. Biz buraya geldikten sonra bizim Bulgaristan'da ve Balkanlarda kullandığımız Türkçe en azından ben öyle düşünüyorum, Osmanlı Türkçesidir. Biz gömlek kelimesini pek bilmezdik. Biz gömleğe "entari" diyorduk. Biz sandalye adını kullanmıyorduk, "iskemle" diyorduk. Biz buraya geldikten sonra elektrik ya da bunun benzeri bazı kelimeleri bilmiyorduk. Bir tornavidanın tornavida olduğunu bilmiyorduk. Bulgaristan'da Bulgarca karşılığını kullanıyorduk. İşe başladığımızda bizden tornavida istendiğinde biz nasıl bir şey olduğunu bilmeden bazen böyle dakikalar boyunca arıyorduk. Biz Bulgaristan'da yataklarımıza "kıravat" derdik. Bize ne zaman buradaki bazı okul müdürleri çocuklara yarın kravatları takıp okula gelsinler dediğinde biz onu yatak olarak anladık. Belki de yatılı okula alacaklar çocuklarımızı diyerek yaşlılarımız evdeki kıravat ve yastıkla okula gelenler oldu. Ama bunlar tabi ki güzel şeyler mazide kaldı. Bizim burada dünyaya gelmiş ve küçük yaşta buraya gelmiş çocuklarımız okudular. Ve ben çok da başarılı olduklarına inanıyorum. Bulgaristan'da yaşadığımız dönemlerde her ne kadar acılar çekmiş olsak da bizler okulun çok önemli olduğunu büyüklerimizden öğrenmiştik. Burada da çocuklarımızı okutmak için gayret gösterdik. Hâlâ da gösteriyoruz. Bizler çocukların okuyarak bir yerlerde ulaşabileceğine inanıyoruz. İnsanların bir yerlere ulaşabilmesi için çalışması gerektiğine inanıyoruz. Ve biz çalışarak bir yerlere geliyoruz. Bu da Bulgaristan Türklerinin önemli bir özelliğidir bana göre. Burada tekrar derneğimize dönmek istiyorum. Dediğim gibi derneğimizin ilk günlerinde verdiği mücadeleye daha sonra Bulgaristan'dan gelen

soydaşlarımıza destek vermekle devam etti. Örneğin, sizler belki biliyorsunuzdur. Devletimiz, yurdumuzdan edildikten sonra evsiz barsız olarak buralarda kaldık. Ve bizim için Türkiye'nin her nerede göçmeni varsa, özellikle büyük şehirlerde ve daha ufak beldelerde dâhil göçmen konutları inşa edildi. Çorlu'da da göçmen konutları inşa edildi. Ve o göçmen konutlarının çekilişi derneğimiz tarafından devlet büyüklerinin de katılımıyla yapıldı. Bizim derneğimizde hâlâ çekiliş listelerinin kayıtları durmaktadır. Bizim derneğimize 90'lı yıllarda işle ilgili gelenler, işverenler işçi arayanlar gelir müracaat ederlerdi. Bizler de eşimizi, dostumuzu, tanıdıklarımızı bu işi yapabilecek insan varsa yönlendiriyorduk. Bunun yanı sıra faaliyet konusunda ben inanıyorum ki derneğimiz birçok ilke imza attı. Bulgaristan ve Türkiye arasında sadece sosyal güvenlik açısından bir transfer anlaşması bulunmaktadır. Bu da Bulgaristan vatandaşı olup, Bulgaristan vatandaşı olarak emekli olanlar, Türkiye'de ikamet ediyorlarsa bizim sosyal güvenlik bakanlığımız aracılığıyla emekli maaşlarını Ziraat Bankasından alıyorlar. Ama Bulgaristan'da çalıştığımız günler, ödediğimiz primler için iki devlet arasında henüz bir anlaşma yok. Umarım en kısa zamanda bu da gerçekleşir ve bizim için de çok önemli bir nokta biz de faydalanabiliriz. Neden dersiniz biz hakikatten Bulgaristan'da çalıştık, primlerimizi de yatırdık. Buraya yaşımız ilerlemiş geldiğimizden, emekli olma konusunda sıkıntılar yaşadık. Bulgaristan hükümeti bunu uygun görürse ki, bunun uygunlukla alâkası yok, bu halledilmesi gerek bir konudur, bizler onlardan hakkımız olmayan bir şey istemiyoruz. Bizler onlardan hakkımız olanın verilmesini talep ediyoruz. Bu hususta da Türkiye Cumhuriyeti ile ikili anlaşma sağlayacağına inanıyoruz. Umarım kısa zamanda bu konu üzerinde yapılan çalışmalar bir netice verir. Bu konu da tamamlanır ve ortadaki mağduriyet giderilmiş olur. Derneğimizin son 2005 yılından itibaren çok ciddi faaliyetlerde bulunduğunu ben şahsen gözlemliyorum. 2005 yılından beri derneğin başkanı olarak bizler beraberimizdeki ekiple, yönetim kurulu başkanımızla, hâlâ daha Bulgaristan Türklerine hatta orada kalanlara da elimizden geldiğince yardım etmeye çalışıyoruz. Örneğin Bulgaristan'da açılan kütüphanelere buradan kitap temin ediyor, Türkçe kitaplar gönderiyoruz. Ana dilimizi, örf ve adetlerimizi unutmamızın. Ayrıca biz burada yaşasak da onları hiçbir zaman unutmduğumuzu, her zaman düşündüğümüzü ve bugün bakıldığı zaman Türkiye'de yarım milyona yakın Bulgaristan Türk 'ü yaşıyorsa bir o kadarı da Bulgaristan'da yaşıyor demektir. Ve bundan dolayı burada yaşayan herkesin muhakkak bir akrabası, bir komşusu, arkadaşı orada kalmıştır. Şimdi bir parçalanma söz konusu olduğundan dolayı siz ister istemez her gün kalktığımızda acaba Bulgaristan'daki arkadaşımızın, akrabalarımızın ne yaptığını düşünürsünüz. Bu da bir gerçek.

Şu an aktif olarak kaç tane üyeniz var?

-Şu an aktif olarak bizim 600 üyemiz, 5 bin de fahri üyemiz var. Fahri üyelerimiz aidat ödemediklerinden dolayı üyeliklerinin düşmesini istemediler ama bütün faaliyetlerimizde bizimle birlikteler ve bize yardımcı oluyorlar. Aktif üyelerimiz 600 tane. Onlar birer kültür elçisidir. Her biri Bulgaristan'la Türkiye arasında yapılan dostluk köprüsünün elbette ki bir yerlerinde emekleri geçti. Ve hâlâ çalışmaya devam ediyorlar. Artık derneğimiz geçen yıl Avrupa Birliği ile ilgili, Avrupa Birliği'nin hibe fonlarından bir proje yaparak yararlandı. Bu projemizin adı da "Avrupa Kültür Koridoru Çorlu-Sakar" . Bizler daha önce Bulgaristan'a giderek Türk Kültür ve Sanat Faaliyetleri adı altında 3 gün orada faaliyet yaptık. Şimdi bekliyoruz Bulgaristan'dan ortaklarımızın gelip, onların örf ve adetlerini sergileyen oyunları ve resim sergisinin sunumu olsun burada. Biz şunu gördük ki Bulgar halkıyla Türk halkının arasında o kadar fazla benzerlik var ki. Neredeyse bu iki halk kardeşdir. Bu 89'daki olayları biz hiçbir zaman halka mal etmedik. Bu o dönemin yöneticilerinin yaptığı bir hata ve ayıptır. Ama biz Bulgaristan halkını bundan sorumlu tutmadık. Biz ne kadar üzülseydik onların arasından da bizimle yıllardır komşuluk yapanlardan bizim kadar üzülenler vardır. Ondan dolayı biz onlarla ilişkilerimizi devam ettirdik. Onların bayramlarında onlara misafir olduk. Bizim bayramlarımızda da onlar bizim misafirimiz oldu. Biz daha önce geldiğimiz ziyaretlerde denk geldik buranın çalışma prensibini anlamak için.

Bulgar bir avukat vardı ve buraya gelen vatandaşlara yardım ediyordu.

- Şimdi şöyle bir şey var, bizim 1997 yılında derneğimize davet ettiğimiz 98 ve 99'larda artık her ay bir hafta gelerek bizim derneğimiz altından çalışan bir avukatımız var. Bulgaristan'dan gelen avukatın bize çok faydası dokundu. Neden dersenez, bizler hâlâ Bulgaristan vatandaşıyız. 89' da zoraki göçe tabi tutulduğumuz zaman bizim vatandaşlığımız elimizden alınmadı. Biz buraya geldikten sonra bizim malımız mülkümüz orada kaldı. Daha sonra Bulgaristan demokrasiye geçtikten sonra 1945 yılından önce devletin vatandaşın elinden aldığı malı, mülkü, tarlasını, toprağını iade etme konusunda bir karar açıkladıktan sonra dolayısıyla bizim dedelerimizin de oradaki topraklarını biz almakta hak kazandık. Fakat burada sizler de biliyorsunuz ki biz çalışan insanlarız. Her zaman müsait değiliz. Her zaman bir evrak için Bulgaristan'a imza atmaya gidemiyoruz. Avukatlar o dönemlerde geldiler ve burada yaşayan birçok arkadaşımıza özellikle Balkan Türklerine, Bulgaristan Türklerine bu hususta çok yardımcı oldular. Bulgaristan'daki kanun 2 yıl önce değişti. Artık herkes kendisi bizzat kimlik ve pasaport müracaatlarını yapacak dendi. Ondan önce vekâlet ile Bulgar vatandaşı olmamıza rağmen bazılarımızın elinde evrakları, kimliği yoktu.

Bunlar vekâlet ile oluyordu. Buraya gelen avukatlarımız burada yaşayan birçok kişinin kimliğini ve pasaportunu çıkartmakta bize yardımcı oldular. Bunun yanı sıra bizler dediğim gibi Bulgaristan'da doğduğumuz için ölene kadar bizim Bulgaristan'la bağımız kopmaz. Öldükten sonra da kopmaz. Bulgaristan'da kayıt altındayız. Burada bir Bulgaristan Türk'ü vefat ediyorsa biz oraya da bildirmek zorundayız. Ve bu hususta avukatlarımız vekâlet alarak buradaki kişilerden bu hizmetleri bize veriyorlar. Ve biz avukatlarımızın düzgün çalıştığına inanıyoruz. Üyelerimize ve üye olmayanlara da hizmet veriyorlar. Bugüne kadar mağdur etmediklerini gördük. Onlar bizimle dürüstçe çalıştıkları müddetçe biz de kendileriyle çalışmaya devam edeceğiz zaten. Bu konuda herhangi bir sıkıntımız yok kendileriyle. Demek üyelerimiz de gayet memnun biz de memnunuz şeffaf davrandıkları için insanlara. Avukatlarla işimiz olduğu müddetçe onlar da hizmet verecekler bizimle.

Peki, siz Bulgaristan'dayken hangi şehirde ikamet ediyordunuz?

-Ben Bulgaristan'da Dobriç ilinin Bezmer, Türkçe adı Avdilla (Abdullah) köyünde ikamet ediyordum. Oradan buraya geldim.

Kaç yılında geldiniz?

- Ben Türkiye'ye 92 yılında geldim. Daha önce 91 yılında gelmişim Türkiye'ye. 92 yılında eşimle birlikte geldik Türkiye'ye.

Nasıl karar verdiniz göçe? 89'da gelmeyip 92'de neden böyle bir karar aldınız?

-89 yılında ben askerdim. İstesem de gelemezdim. Askerliğimin bitmesini beklemek zorundaydım. 90 yılının sonlarında askerliğimi bitirdikten sonra 91 yılında geziye gelmişim. Amcamlar, akrabalarım, yakınlarımin birçoğu buradaydı. Onlarla görüştim. Sonra Bulgaristan'a dönerek, orada işe başlamışım, eşimle evlendikten sonra da 3-4 ay sonra 92'de geldik. Öncekine nazaran 89'dan sonra yönetim daha ılımlıydı.

Göç etmeye Türkiye'yi gördükten sonra mı karar verdiniz? Yoksa hep var mıydı bu fikir?

-Bulgaristan'da 85 yılının Ocak ayınca yapılan isim değişikliğinde ben öğrenciydim ve Bulgaristan'daydım. İnanın biz bir anda öyle bir şey olacağını önce kavrayamadık. Şehirlerde okuyorduk. Okulun birinci döneminin sonuna yarıyıl tatiline denk getirmişlerdi. Evlerimize geldikten sonra biz hemen bu isim değişikliğinin ne boyutta olduğunu kavrayamadık. Fakat sonra büyüklerimizin ağlaması, ben hiç unutmayacağım, rahmetli büyükbabam ismini değiştirecekleri zaman artık her şeyi o kadar iyi kavramıştı ki gözleri dolduktan sonra, ben de kendisini çok severdim, işte o zaman kavradık bazı şeyleri. İsim değişikliği insanların sadece isimlerini değiştirmekle kalmadı. Bizim örf ve adetlerimiz de yasaklandı. Çocukların sünnet ettirilmesi

yasaklandı ve bu hususta o dönemki hükümet bize çok büyük sıkıntılar yaşattı. Odönemin sünnetçileri hep gözaltına alındı, cezaevlerine kapatıldı. O dönem bizim aydın kişilerimiz, buna karşı gelenlerin neredeyse tamamı farklı cezaevlerine konuldu. Bazıları çok ağır şartlarda Belene adında duymuşsunuzdur, Tuna nehrinde bir ada olan Belene' ye sürüldüler ceza olarak. Bizim bölgemizde bölgenin fiziki yapısından dolayı çok fazla bir direnişle karşılaşmadı Bulgar hükümetinin o günkü işi üstlenen askerleri. Ama bir Kırcaali bölgesinde, bir Yablanovo bölgesinde özellikle de fiziki yapıya baktıktan sonra Bulgaristan haritasına, dağlık bölgelerde orada ciddi bazı olaylar meydana geldi. Tabi biz onları o dönemde bilmiyorduk. Bulgaristan'da yaşadığımız için iletişim kopuktu, medya onların elindeydi. Biz bunları daha sonra öğrendik. Bize yakın bir yerde bazı olaylar olmuştu isim değişikliğinde, fakat onlar da çok çabuk yatıştırıldı. Şöyle söyleyeyim, biz her zaman bulunduğumuz yerde yaşadığımız yerde kanunlara saygılı insanlar olarak yaşadık. Bizler hiçbir zaman bir devlete başkaldırmadık. Bizler Bulgaristan'da da yaşarken keyfe keder devlete karşı gelmedik. Bulgaristan'ın yaptığı kabul edilemez hatalar bizi bu noktaya itti. Ve bunun en önemlisi 89 olaylarıydı. Orada artık 89 yılına gelindikten sonra 3-4 yıldır cezaevinde yatan kişiler vardır. Mağdur olan aileler vardı. Birçok kişi cezaevinde öldü. Bunları hep hastalıktan, ondan bundan dediler. Ben buna inanmıyorum. Bunların hepsi ciddi anlamda işkence gördüler ve öldürüldüler. Bunlar tabi o dönemde dışarıya sızılmıyordu ama yinede bu konuyla ilgili çalışan illegal bir grup vardı. Bazı aydın kişiler köy köy gezerek, halkımızı uyanmaya, konuşmaya davet ediyorlardı. Yürüyüş organize ediyorlardı ve neticede de 89 yılının Mayıs ayında 19-20 Mayıs bu yürüyüşlerin başlangıç tarihidir. Mayıs olayları diye geçer şuan tarihte. Toplu yürüyüşlerin yapıldı tarihlerdir. Bizim bölgemizde de toplu yürüyüşler yapılmıştı. Ben bu toplu yürüyüşleri annemden ve babamdan çok dinledim. Onları dağıtmakta kullandıkları kaba kuvveti de dinledim. Ama neticede artık Bulgaristan'da yaşayan Türk halkı buna yeter demek için ayaklanmıştı.

Bulgar halkı nasıl bakıyordu peki politikaya ve Türklerin direnişine?

- Bulgar halkı şaşkıncı eğer kelime doğrusu. Hiç kimse böyle bir şey olabileceğini tahmin etmiyordu ve olaylar bu noktaya geldikten sonra Bulgar halkı ilk bakışta şaşkıncı. Daha sonraları bize hak vermeye başladılar haklı olarak. Empati kurduklarında onların böyle bir olaya bu tepkileri vereceklerini konuşmuşlardı. 89 olaylarının hiç kimse olayların boyutunu kestiremedi. Olayların farkında değildi. O zaman, dönemin yöneticiler ve belki de Bulgaristan halkından azınlıkta kişiler Türklerin Bulgaristan'dan bir an önce gitmelerinin onlar için daha iyi olacağını düşündülerse de daha sonra onlar bunun kötü bir şey olduğunun farkına vardılar. Bulgaristan üretiminin

hemen hemen % 70 i Türk halkı tarafından yapılırdı. Tarım, hayvancılık, fabrika işçiliği, özellikle bu tarz ağır işler hep Türkler tarafından yapılmıştır. Bir anda o dönemin hükümeti bu insanı sınır dışı edince onun ekonomisi de çöktü. Ondan sonra Bulgaristan'daki fakirliğin ne boyuta geldiğini, üretimin ne kadar düştüğünü şimdi şimdi de hâlâfabrikaların camlarının 20 yıl öncesinden kalma gibi kırık dökük durduğunu görüyoruz. Bulgaristan'a gittikçe şahit oluyoruz. Bizleri kovduktan sonra orada üretim ciddi manada azaldı. Bulgaristan zor duruma düştü. O da belirli siyasilerin, Jivkov iktidarının verdiği karardan dolayı. Şimdi son yıllarda Bulgaristan halkını dile getirdiniz ya, Bulgaristan'daki bazı insanların kullandığı bir cümle var "Türkler gittikten sonra bereketimiz de gitti." Artık doğru ya da yanlış ben bu konuda pek fazla yorum yapamam ama bunu Bulgar halkından kişilerin söylediğine şahit olduk.

Siz zorluk çektiniz mi Türkiye'ye geldiğinizde maddi ve manevi açıdan?

- Geldikten sonra tabi ki belirli konularda zorluklarla karşılaştık. Biz çok farklı bir sistemde yetiştik. Buraya geldikten sonra özellikle de aynı kitabı çok farklı yorumlamaları gibi bizi şaşkına çevirmişti. Sizler de biliyorsunuz ki bir kitap yorumlarken herkesin farklı bir yorumu vardır. Hangisi doğru hangisi yanlıştır bilemezsiniz. Biz de o zaman geldikten sonra herkes farklı konuştuğu için kimin doğru kimin yanlış konuştuğunu ilk yıllar anlayamadık. Ayırt edene kadar epey zaman geçti açıkçası. Zorluklar çektik. Biz ömrümüzde kirada yaşamadık. Ama Türkiye'ye geldikten sonra doğal olarak kirada yaşadık kendi evimizi yapana kadar ya da ev sahibi olana kadar. Bu hayatın bir parçası fakat biz bunu hiç bilmediğimiz için Bulgaristan'da kirada yaşayan kişiler geliri düşük ya da gurbete gitmiş kişilerdi. Genelde herkesin evi olduğu için bu bize önceleri çok ters geldi. Daha sonra alıştık ve bunda herhangi bir sakınca olmadığını gördük. Ama ilk tepkimiz negatifti. Buraya geldikten sonra sağlık sektörü 90'lı yıllarda bugünkü sağlık sektörü gibi değil. Bunu da kabul etmemiz gerekiyor. O dönemlerde devlet hastaneleri imkânsızlıklar içinde kıvranıyorlardı. Bizim de özel hastaya gidecek kadar paramız olmadığından dolayı olduğuyla yetiniyorduk. Bizim daha önceden Bulgaristan'dan aldığımız sağlık hizmetleri ise gerçekten güzeldi. Biz Bulgaristan'da öğrenciyken Bulgaristan eğitim sistemi o dönem bizlere çok fazla hizmet veriyordu. Buraya geldikten sonra orada da bazı soru işaretleri oluştu kafamızda. Her okul farklı kitaplarla öğrencisini okutuyordu. Matematik aynıydı ama bu okulda şu kişi tarafından yazılmış matematik kitabını diğer okul başka biri tarafından yazılmış matematik kitabını kullanıyordu. Bunlar bizim için hep sıkıntı olmuştu. Biz ilk etapta kavramakta zorluk çekmiştik. Tabi ki buraya geldikten sonra yurdundan kopmuş bir insan olarak her ne kadar eş dost olsa da biz burada Çorlu halkıyla birlikte yaşamaya

başladık. Fakat Çorlu çok göç alan bir yer. Sadece Bulgaristan'dan Balkanlardan değil, Türkiye'nin her yerinden, her ilinden göç alıyor. Daha önce hiç görmediğimiz illerin örf ve adetlerini gördükten sonra bizler tabii ki farklı olduğumuzu düşünmeye başladık. Bizim için değişik bir şeydi. Bilmediğimiz bir şeydi. Tabii ki konuşmamızda da daha önce bahsettiğim gibi bizler Bulgaristan'da biraz farklı konuştuğumuz için geldiğimizde bazı kelimeleri anlamakta güçlük çekiyorduk. Bunları öğrenene kadar bazı zorluklar yaşadık tabii. Kendimizi ifade etmekte de zorlandık. Biz hâlâ daha Osmanlı Türkçesinden vazgeçemedik. Türkçemizi mümkün olduğu kadar Bulgaristan'da kullandığımız gibi sürdürüyoruz. Ne kadar dilimiz kırıldıysa da devam ediyoruz.

Bu derneğin başkanı ve göçmen biri olarak bu konuda çevreniz geniş. Yaşadığınız ilginç bir olay var mı hiç unutamadığınız?

- Ben konuşmamda onun bir örneğini vermiştim ama istiyorsanız olayın tamamını size anlatayım. Burada benim komşularım var. 89 yılında geldikten sonra tabii aile bir arada oturuyor. Çocuklar küçük, okula gidiyorlar. Anne baba genç fabrikada çalışıyorlar. Doğal olarak da büyükbabası ve nenesi torunlarına bakıyor. Onları okula götürüp getiriyorlar onlarla ilgileniyorlar. Günün birinde okula gittikten sonra okul müdürü öğrencilerin önüne çıkıp yarın kravatlarını takıp herkes gelsin diye duyuruda bulunmuş. Fakat eve geldikten sonra öğrenci olan çocuk kravatın kırıvat (yatak) anlamına geldiğini bildiği için nenesiyle dedesine demiş ki, nene müdür dedi ki yarın herkes kırıvatını alacak ve okula öyle gelecek. Şimdi bizim Bulgaristan da kırıvat deyince yatak, karyola anlamına geliyor. Neneyle dede evde konuşurlarmış. Dermiş, yahu bey neden böyle oldu bu çocuklardan neden kırıvatları istiyorlar? Dede de cevap veriyormuş: Hanım bizim çocuklar düzgün Türkçe konuşmıyorlar ya herhâlde onları yatılı okula alacaklar da daha iyi eğitim verecekler. Neyse sabah gitmişler. Tabii sabah müdür herkesin kılık kıyafetine bakıyormuş. Bir de bakmış bizim göçmen çocuğu geliyor. Arkasından da nenesiyle dedesi geliyor. Çağırılmış, oğlum demiş bu ne? Müdürüm siz dediniz ya demiş, yarın herkes kırıvatlarla gelsin. Bak demiş dedem kırıvatları getiriyor, nenem de arkasından yastıkları getiriyor. Böyle ilginç bir olayı hem müdür bey hem de onlar bana anlatmışlardı. Gerçekten de kelimelerin birbirine benzemesi böyle şeylere neden oluyor. Tabii bunun gibi birçok şey var. Olaylar var. Tabii ki onlar artık eskide kaldı. Biz bunları artık toplandıktan sonra kendi aramızda konuşuyoruz. Bazen arkadaşlar düğün derneklerde geldikten sonra bunun muhabbetini yapıyoruz. Ama bizim küçük çocuklarımız artık bazıları doktor oldu, bazıları mühendis oldu. Onların yaşadıkları şeyleri onlar bizimle de paylaşıyorlar artık. Bizim başka bir komşumuz fabrikada bahçıvan olarak çalışıyordu. Yanındaki usta onu

göndermiş demiş ki git hortumu al gel. Adam aramış aramış, bulamıyor. Usta demiş hortum ne oldu? Ya ağabey demiş, arıyorum. Usta sonra demiş peki biliyor musun ne olduğunu? Bilmiyorum demiş. Hortum deyince ben de hiç görmediğim bir şey arıyorum demiş. Adam hortumu bilmiyordu yani Türkçe ne anlama geldiğini. Bunun gibi birçok hikâyemiz de vardır.

Peki, genel olarak çevrenizdeki göçmenler ve siz buraya gelmekten memnun musunuz? Bir düzen oturabildi mi göçmen aileler?

- Şimdi, genel olarak bakıldıktan sonra çok fazla insanla görüşüp tanışıyoruz, ben şunu gördüm. Göçmenlerin önem verdiği iki şey vardı. Muhakkak herkesin evi olması gerekiyordu. İkinci en önemli konu da onların hayatında çocuklarının okumasıdır. Ben % 90'nının ev sahibi olduğunu gördüm tüm Türkiye'de de öyle olduğunu düşünüyorum. Göçmen çocuklarının tamamının okuduklarını da gördüm. Bugün birçoğu üniversitede okuyor Üniversitede okuyup okullarını bitirdiklerini de gördüm. Bundan dolayı buradaki yaşamları her ne kadar Bulgaristan'la ilgili hüzünlü anıları olsa da bazen orasını hatırlasalar da ben gayet güzel bir şekilde rahat ve refah bir şekilde yaşadıklarını gözlemliyorum. Artık Bulgaristan göçmenleri burada daha fazla faaliyete katılıyorlar. Burada Çorlularla birlikte yaşıyorlar. Artık biz göçmen olarak Çorlu halkından kendimizi ayırmıyoruz. Düne gelene kadar ince bir çizgi vardı fakat artık biz birer Çorluluyuz. Çorlu'da oturuyoruz, Çorlu için çalışıyoruz, çocuklarımız Çorlu'da doğdu. Burada büyüyüp okullara gidiyorlar. Biz her zaman Türkiye'nin bir parçası olduk ama artık tam anlamıyla biz artık bu ülkenin vatandaşıyız. Beynimiz de bu ülke için çalışıyor.

2. HATIRA AHMET GÜRSES

Ahmet Amca biz buraya gelince çok şaşırdık. Burnumuzun dibinde duran aslında ve çok değerli eşyaları topladığınız bir yer oluşturmuşsunuz burada. Bulgaristan'a ait birçok eski parça var. Burası adeta bir göçmen müzesi gibi olmuş. Bize biraz bilgi verebilir misiniz? Nasıl oluşturduunuz burayı, nasıltopladınız parçaları? Bu fikir nereden çıktı öncelikle?

- Teşekkür ederim kızım sana öncelikle böyle bir başlangıç yaptığın için. Ben önce size ikinize de hoş geldiniz diyorum. Bu projenizden ötürü sizi takdir ediyorum. Başarılarınız devamını diliyorum. Bunu böyle ortaya attığınız için çok sevindim. Sizinle gurur duydum. Simdi, ben de aşağı yukarı 9 yıllık bir müze var. Övünmek gibi olmasın ama Balkanlarda bütün ülkeler müzemi tanıyor. Türkiye Cumhuriyeti de tanıyor. 8-10 televizyon 8-10 ulusal gazete evimi ziyaret ettiler. Ben 2005'te emekli olduktan sonra kendimi bu müzeye adadım. O zamanlardan beri her yerden özellikle Balkanlardan antika

topluyorum ve bunu da miras olarak sizin gibi gençlere, Çorlu'ya, Trakya'ya, Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmak istiyorum. Çünkü bir söz vardır. Geçmişini bilmeyen geleceğini hiç bilmez diye. Gençlere bir hatıra kalsın diye başladım ama. Sizden bir ricam var. Önce röportajımızı yapalım daha sonra hep beraber gezeriz. Öyle daha güzel olacağını düşünüyorum.

Ahmet Amca Bize kendini tanıtır misin?

- Kısaca. Kısaca dememin sebebi benim hayat hikâyem çok uzun. Günlerce anlatsam bitmeyecek ama kısa şöyle diyeyim. Bulgaristan'ın Silistire vilayetinin Mejden köyünde 1944'te dünyaya geldim. Sırtmaç (Çoban) derlerdi Mehmet babamın ismi. Onun oğluyum. Orada doğdum orada büyüdüm 34 yaşına kadar. 34 yaşından sonra da 1978'de de çok istediğim çok dilediğim anavatanıma göç ettim. Bulgaristan'da iken ne iş yapıyordunuz? Ben Bulgaristan'dayken önce tabii köyde olduğumuz için biliyorsunuz 44 doğumluyum. O zamanlarda daha üniversite mezununun lafi bile edilmez, lise mezunu dahi yoktu. Biz Mejden köyünden 4 kişiydik lise mezunu köyde 50'lerde 60'larda. 65'te askerlikten döndükten sonra ben sınavla Rusçuk yarı tıp enstitüsüne aday oldum. Orasını kazandım ve Bulgaristan'da köy doktorları diye tabir edilen tıp felsherliği mezunuyum. 65'ten 68'e kadar 3 yıl orada okudum. Babam köy çobanıydı annem sakattı. Zar zor geçiniyorduk.

Türklerin durumu nasıldı Bulgarlarla karşılaştınca? Türkler hangi işleri yapardı?

-Genelde herkes tarımla uğraşıyordu. Hatta Bulgarlar bile. Özel çalıştırılan, çalışılacak bir yer, fabrikalar ya da başka işyerleri yoktu. Daha çok tarım. Bizde tarım da yoktu çünkü köyün en fakiriydi babam. Sırtmaç dediğimiz mandalara, gelecek yıl öküzlere, ineklere bakarak devam ediyordu hayat.

Sonra ne oldu? Buraya gelmeye nasıl karar verdiniz? 78 göçmenisiniz siz. Size baskı ya da buna benzer bir şey oldu mu? Orada Türkler olarak azınlıktaydınız fakat mesleğinizden dolayı sizin ekonomik durumunuz iyiydi. Hiçkimse kurulu düzenini güzel hayatını bırakıp 34 yaşında başka bir yere gelmez. Sizi göç etmeye karar verdiren şeyler nedir?

- Her horoz kendi çöplüğünde öter diye bir atasözü vardır. Herkes kendi memleketinde yaşamak ister. Biz büyüdük yetiştik hep ağzımızda Türkiye vardı. Türkiye, Türkiye... Herkes konuşuyordu ihtiyarlardan en küçük çocuklara kadar. Mutlaka herkesin kalbinde kendi vatanına gitmek vardı. Ben 1962'de lise bitirdim. Mesela 62'den bir iki sene önceye kadar Türkçe okuyorduk. 60'ta ben o zaman 9. sınıftayım bizim tüm Türkçeyi kaldırıp Bulgarcaya çevirdiler. Yani tamamen Bulgarca okumaya başladık. Gazetelerimiz vardı. Gazetelerimizi Bulgarcaya çevirdiler. Bunlar benim

düşünceme göre bunlar Bulgaristan Komünist Partisinin Türklere karşı uyguladığı politikanın ilk adımlarıydı. Bize çok zor geldi mesela. 9. Sınıfa kadar Türkçe okuyorsun, bir günde geliyorlar. Demiyorlar ki seneye diye bir hafta sonra sene ortasında tüm kitaplar Bulgarcaya çevriliyor. Daha sonra askere gittim 63'te de. Biz askerler Bulgaristan'da truvopolnoz dediğimiz devlet adına yıl çalışan, işleyen insanlardık. Hiçbir Türkün Bulgar ordusunda subay veya bir topluluğa öncülük yapma hakkı yoktu. Biz sadece çalışıyorduk. Bunlar işte böyle hep 2. adım, 3. adım. Benim daha çok sebeplerim şöyledir. Ben ilk olarak 1972'de İstanbul'a gezmeye geldim. Komünist Parti zamanında seyahat çok güçlükle yapılıyordu Türkiye'mize. Ama ben bir yolunu bulup geldim ve geldikten sonra döndüm. O zaman ben köyün doktoruydum 72'de. 72'de Türkiye'ye göç eden ablam ve eniştem 76'da bize istida yani istek yolladılar Türkiye'ye göç etmek için. Ben köy doktoruyum, eşim öğretmen bir sorunumuz yok ekonomik olarak. Ben bu istidayı Silistire Emniyetine götürdüm geldikten hemen sonra istida. Vay anacım sen misin götürün. Daha Emniyete girdiğim an beni Silistire İl Emniyet Müdürlüğü'ne çağırdılar. Sen ne istiyorsun, ne yapacaksın, diyorlar. Dedim ki, Türkiye'ye göç etmek istiyorum. Dediler, neden? Ablam, eniştem orada, abimin de isteği var. Benim ihtiyarlarım göç etmek istiyorlar, dedim. Ben bunu normal bir şey sanıyordum. Bana zarar vereceğini hiç düşünmemiştim. Fakat birgün sonra beni köyümden sürgün ettiler. Bir gün sonra beni Mejden Köyünden Keçiler Mahallesine sürgün ettiler. 2-3 gün sonra Komünist Partisinden de atıldılar beni (oradaki okumuşların neredeyse hepsi o dönemde Komünist Parti üyesiydi). Yönetimden atıldılar. Gençlik Birliğine önderlik yapıyordum köyde. Oradan atıldılar. Her yerden dışladılar beni bir iki gün içinde. Neden? Sadece Türkiye'ye göç etmek için Silistre Emniyetine başvurduğum için. İnsan tabi gittikçe garipsiyor. Diyorsun ki ben bir an önce buradan kurtulayım. Bunun yanında tabi senin arkana ajanlar koyuyorlar ki koydular benim arkama ajan. Takip ediyorlar seni ne yapıyorsun, ne ediyorsun diye. Ve sürgün olarak gittiğim Keçiler Mahallesinden 78 yılında buraya göç ettim. Göç etmem böyle oldu. Bazı Komünist Partisini bana uyguladıkları kasıtlı tavırlarından dolayı. Zaten herkesin gönlünde vardı. Herkes kendi memleketinde yaşamak istiyordu. Hele bizim memleketimiz gibi güzel ülkede yaşamak herkese kısmet olsun diyorum ben. Böylelikle buraya göç ettim. Askerliğim Vratsa'da yaptım. Hep çalıştık. Sonra Plevne'ye gittik. Orada da çalıştık. Türk askerler orada 24 saat çalışıyorlardı. Mesela Türklere Komünist Partisi sekreteri, Komünist Partisinde görev alan insanlar vardı. Fakat onlar tamamen kendilerini Komünist Partisine adanmış insanlardı. Tabiri caizse onların adamlarıydı. Onlar yükseliyordu Komünist Partisinde. Kalan Türklere tarım, hayvancılık...

Kooperatifler kuruldu mesela 59'da. işi yapan sadece Türklerdi. Bunu kimse inkâr edemez. Gitsen şimdi bile aynısını söyleyecekler.

Buraya geldikten sonra ilk Çorlu'ya mı yerleştiniz?

-Çorlu'ya yerleştim. 72'de ablam ve eniştem gelmişti. 78'in Ocak ayında abimler geldi. Biz de 5 Temmuz 78'de, annemle babam benimleydi, nereye gidecekler? Tabi ki oğlunun kızının yanına gidecekler. Doğru Çorlu'ya geldik.

Peki, onlar neden Çorlu'ya gelmişler?

-Ben şunu söylemeyi unuttum. 1968- 1978 Süleyman Demirel ve Todor Jivkov arasında imzalanan 10 yıllık gönüllü bir göç anlaşması var. O zamanlar gönüllü herkes Türkiye'ye göç edebiliyordu. İşte biz o gönüllülerdendik. Buraya gelmemiz yahut ta 10 yıl içinde Türkiye'ye gelenlerin hepsi gönüllü. Yani bu anlaşmaya göre baştan ablam ve eniştem geldi. Sonra abimler geldiler. Buraya gelmek için Bulgaristan Adalet Bakanlığına dilekçe veriyorsun. En az 2-3 ay evrakların arkasında koşturuyorsun. Tabi orada sağda solda sana zorluk çıkartıyorlar. Nereye gideceksin? Burası daha iyidir gibi. Silistire Emniyet Müdürlüğünde bu hadise başıma geldikten sonra beni Dulova'ya Komünist Partisi üyeleri çağdırdılar. Bana dediler ki, sen vazgeç. Biz seni tekrar Mejden'e doktor olarak göndereceğiz. Sana Silistire'den daire vereceğiz. Yeter ki gitme. Bir takım şeyler sundular. Fakat ben dinlemedim onları çünkü gönlümde Türkiye Cumhuriyeti yatıyordu ve göç ettim, geldim. Göç ettim, çok iyi oldu.

Oradayken Bulgar vatandaşlığından çıkıyorum tarzında bir sözleşme imzaladınız mı?

-Sözleşme imzalamıyorsun. Gönüllü olarak dilekçeni veriyorsun Adalet Bakanlığına. Sözleşmeyi zaten devletler kendi aralarında imzalamış. Türkiye'ye göç etmek isteyen Bulgar vatandaşları kimlerse başvursun Emniyet Müdürlüklerine, ben göç etmek istiyorum diye Adalet Bakanlığına dilekçe veriyorsun ve göç ediyorsun bu anlaşmaya göre. Bulgar vatandaşlığında gönüllü olarak vazgeçiyorsun ve öyle göç ediyorsun Türkiye'ye

Siz anlaşma kapsamında gelen insanlardansınız. Bildiğimiz kadarıyla o anlaşma daha önce Türkiye'ye göç etmiş Bulgaristan vatandaşlarının Bulgaristan'da kalan akrabaları, yakınlarını kapsıyordu.

- Yok, kapsamıyordu. Kim isterse gelebiliyordu. Yalnız, kapsama neticesinde söyle bir şey var. Senden buradan Türkiye'den istek istiyorlar. Herkes de akrabasından rica ediyordu bana bir istek yap diye. Ama mesela bize istek yapan bir akrabam değildi. Buradan Keşan'ın öbür tarafından bir köyden herhangi bir amca bize istek yaptı

Buraya geldikten sonra vatandaşlık alabildiniz mi?

- Yok, bir buçuk sene sonra alabildim. Dilekçeleri veriyorsun. Diplomanı Talim Terbiye' ye yolluyorsun. Türk vatandaşlığı için Ankara'ya başvuruyorsun. 1978 yılının ayında gelmiştik. 1980 yılının başında alabildim. **Oradaki mülkiyetiniz, çalışma günleriniz... Onları alabildiniz mi? O durumlar ne oldu?**

-Bulgar makamlarından 10 yıl çalışmışlığım vardı, aldım. Fakat burada tanıtamadım. İki ülke arasında anlaşma olmadığı için bu konuda o günler yandı.

Denklik belgesi alabildiniz mi buradan?

- Denklik belgesi için çok uğraştım kızım. Çünkü şöyle bir şey liseden sonra askerlikten sonra Rusçuk'ta ben bu yarı tip enstitüsünü 3 yıl okudum 6 ay da staj gördüm. Buraya geldikten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde öyle bir Doğu Blok ülkelerine ait bir üniversite, tip fakültesi olmadığı için bizi sağlık memuru statüsüne koydular. 3 buçuk yılımızı saymadılar. Ben pes etmedim denklik belgem bana 80'de geldi. Çabaladım 1987'de tekrar Ankara Talim ve Terbiye' den tekrar yeni bir denklik belgesi aldım. Kitabımda da mevcuttur. Tıp alanında lise üstü 3 yıl öğrenim görmüşlerden sayılırsınız diye yeni bir denklik belgesi aldım ve devlet memurluğunda kademe atladım

Çifte vatandaşlık alabildiniz mi? Bulgaristan'a gidip geliyor musunuz?

- Ben Bulgaristan'a gidip geliyorum. 2002'de dernek başkanı olduğumdan beri vizeyle gidip geliyorum. Edirne Bulgar konsolosluğundan vize alıyoruz. 89'da zorunlu göçle gelenler gibi vizesiz gidip gelemiyorduk. Çift vatandaş değiliz. 2010'un başlarında bir kanun çıktı 78 göçmenleri için. Sizler de Bulgar kimliği alabilirsiniz diye. Geçen yıl, ben eşim ve kızım aldık. Orada doğanlara liçna karta dedikleri Bulgar kimliklerinden verdiler. Onlara sahibiz şimdi ama hala Bulgar vatandaşı değiliz. Çünkü zamanında kendi isteğimizle Bulgar vatandaşlığımdan vazgeçtiğimiz için bize 5 yıl müddet tanıyorlar. Liçna kartaları almamızdan 5 yıl sonra tekrar Adalet Bakanlığına başvuracak ve sonra Bulgar vatandaşlığına alınacakmıyız. Simdi Bulgar kimliklerimiz var ama oğluma yapamıyorum çünkü o Çorlu doğumlu

Siz 78'de buraya geldiniz Çorlu'ya ve ilk olarak Havuzlar Mahallesi mi yerleştiniz?

-Havuzlar Mahallesi mi yerleştim çünkü Ahmet Gürses Havuzlar Mahallesinin kurucusudur. Onun için buraya yerleştik.

Bu kuruculuk daha sonradan gelen göçmenleri, 89 göçmenlerini bu mahalleye yönlendirmekle mi oldu?

- 89'da konutların buraya yapılmasının, devlet tarafından kaymakamlığa gelen yazıda nerede göçmen topluluğu ikamet ediyorsa uyum sağlamada kolaylık için orasının seçilmesi için bir yazı geldi. Bizim eski göçmenlerin

Havuzlar Mahallesinde olması sebebiyle konutlar buraya yapıldı. Yani bizim burada bulunmamız, 89 göçmenlerinin buraya gelmesini sağladı. Siz de bizim mahallemizde oturuyorsunuz bildiğim kadarıyla.

1978'de sizinle beraber gelip Havuzlar Mahallesine yerleşen başka insanlar da var mıydı?

-Çorlu'da çok göçmen var. Bu 10 yıllık anlaşma esnasında 89 göçüne yakın bir göç almıştır Çorlu. Çorlu'da o zamanlar da çok göçmen vardı. Mesela Sağlık Mahallesi o zamanlar kuruldu. Arpalık o zamanlar kuruldu. Havuzlar o zamanlar kuruldu. Tabi bu kadar büyük değillerdi. 89'da gelenler, zorunlu göçe tabi tutulanlar nereye gelecekler? Akrabalarının yanına geldiler. Sağlık Mahallesine, Arpalığa ve Havuzlara... Bu mahallelerin büyümesi daha çok bizim olmamız ve buna istinaden devletin 89'da gelen göçmenlerin kolay uyum sağlamaları için yerleşim yerlerinin, konutların buralara yapılması şeklinde oldu.

Siz buraya geldikten sonra 89'a kadar orada kalan akrabalarınız, eşiniz dostunuzla haberleşebiliyor muydunuz?

-85'e kadar haberleşebiliyorduk. 85'te bu isim değişikliğinden sonra Bulgaristan'da ne haberleşebiliyorduk ne de mektup yollayabiliyorduk ne de mektup geliyordu. Biz hatta eşimin kardeşiyle, Silistireliyiz ya biz, Tuna Nehri'nin boyunda, Romanya'ya geçiyordu. Romanya'dan telefonla konuşabiliyorduk. 85 ve 89 yılları arasında irtibat kuramıyorduk. Ne mektup, ne telefon...

Yapılan telefon görüşmelerinin dinlenmesi, mektupların okunması... Bu konular hakkında bir bilginiz var mı?

- Var, var. Evet dinleniyormuş. Çünkü Bulgaristan makamlarından talep ediyorduk Silistire'de şu numarayla konuşmak istiyoruz diye ama bağlamıyorlardı o zamanlarda. Meşgul diyorlardı kapatıyorlardı. Bunu herkes biliyor. Türkler de Bulgarlar da. 85 ile 89 arasında o yıllar irtibat kuramıyorduk. Ondan önce mektuplarımız gidip geliyordu.

89'da neler yasandı? Siz Türkiye' den izliyordunuz orada olan gelişmeleri.

- Baştan 85'te isim değişikliğini öğrendik. Ondan sonra burada adım attık. Toplantılar yapmaya başladık, mitingler düzenledik, milletvekilleriyle görüştük, belediye başkanlarını topladık. Dedik bizim soydaşlarımıza orada soykırım yapıyorlar, isimlerini değiştiriyorlar. 85'ten 89'a kadar bayağı bir çalışmalar yaptık. Sivil toplum kuruluşlarının ve derneklerin desteğiyle Edirne'de miting yaptık, Çorlu'da miting yaptık, Bursa'da, İstanbul'da yaptık. Bu yollarla yaşıyanları kınadık.

Sınırlar açılınca ne oldu peki?

-89'da sınırların açılmasıyla burada yaşayan soydaşlarımız ve bizler her gün Edirne sınırına gidip akrabalarımızı karşılıyorduk. Haziran, Temmuz ve Ağustos'ta böyleydi. Çünkü Nisan ve Mayıs'ta ilk zorunlu göç ettirilen soydaşlar Türkiye'ye değil de daha çok Avusturya, İtalya gibi ülkelere sürgün edildikten sonra Türkiye'ye geliyorlardı. Bir, bir buçuk ay sonra başladılar. Biz artık her gün ya da haftada 2-3 gün Edirne sınırına gidip geliyorduk. Biz de akrabalarımızı bekliyorduk. Trenlerle geliyorlardı. Herkes ağlaşıyordu. Çok garip ve zor bir dönemdi. Herkes ağlıyordu.

Gelenler nereye yerleşiyorlardı?

-Daha çok akrabalarının yanına. Ama devlet bir karar aldı. Akrabalar baştan derse oradaki görevli memurlara bu benim akrabam. Akrabam Mehtap Hanım ve ailesini almaya geldim. Devlet veriyordu. Akrabası olmayanları devlet paylaşıyordu. Araçlar vardı. Onlara eşyaları doldurup, siz Çanakkale'ye, siz Erzurum'a, siz Konya'ya, siz İstanbul'a diye yönlendiriyor. Hiçbirini sokakta bırakmıyordu devlet.

Sizin evinizde kalan insanlar oldu mu 89'da gelenlerden?

-Bizim evimizde yalan olmasın ama 30-40 kişi yatıyordu her akşam. 3 buçuk ay. Herkese sorabilirsiniz. Her akşam 30-40 kişi nerde yatıyorlardı diyeceksin sen şimdi? 1. kat tam, 2. kat tuğladan yapılmıştı. Kim nerde bulursa yatıyordu. Yaz sezonu ya. Mayıs, Haziran, Temmuz... 22 Ağustos'ta zaten sınırkapandı. Herkes döşeğini yahut ta battaniesini atıp altına her akşam yatıyordu. Daha sonra kendi akrabalarının yanına yahut ta devletin yolladığı yerlere gidiyorlardı. Maddi sıkıntıları çoktu. Onlar eşyalarını da getirmeye zaman bulamadılar. Zaten hepsi sürgün edildiğinde bir otomobilleri ve birkaç eşyasıyla sınıra kadar geliyorlardı. Maddiyat onlar için zulümdü. Herkes ilk başta akrabalarının yanına sığındı. Devlet de çok destek çıktı. Devlet hemen kira parasını ödemeye, Çorlu Belediyesi mesela burada soydaşlara 3 öğün yemek veriyordu. Ben o zamanlar kaymakamlıkta çalıştığım için biliyorum. Kaymakam Bey devamlı beni çağırıyordu çünkü göçmenlerden bir ben vardım kaymakamlıkta. Okullara yerleştirdiler onları. Ben hatta okullara yerleştirilenler için kaymakamlık tarafından kurulan komisyonun içindeydim. Geziyorduk onları hastalara yardım ediyorduk. Yemeği bedava, kiralari bedava... Devlet çok sahip çıktı. Bir şey dikkatimi çekti sadece. Zannedersen Ali Paşa İlkokulundaydı. Biz her akşam 9 kişilik bir komisyon geziyorduk. Orada 4-5 tane Roman ailesi gördüm ki onlar geleli 8-10 gün olmuştu. Daha yeni. Daha o akşam onların, "Biz burasını beğenmiyoruz, biz yarın döneceğiz..." diye konuşmalarını duydum. Şimdi niye ben duydum, niye 9 kişi duymadı? Çünkü onlar Bulgarca konuşuyordu, Bulgarca bilen de komisyonda sadece bendim. Gittim onlara dedim Bulgarca: Hayırdır, ne oluyor?" ki sonra dönmelere başladı ya. O Romanları hiç unutmayacağım. O

okulda 2. kattaydılar. Biz bunları beğenmiyoruz falan diyorlardı. Dönüşler de öyle başladı zaten.

Geri dönenler hakkında ne düşünüyorsunuz?

-Ben bir şey düşünmüyorum kendileri pişmandırlar. Ben köyüme gidiyorum mesela bizim köyden de dönenler var. Kendileri öyle karar almışlar öyle seçim yapmışlar. Allah yardımcıları olsun. Kısmetse yine gelebilirler. Onlar memnunsalra bir şey diyemeyiz kızım. Ben onlar için bir karar alamam.

2007'de Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne girmesi olumlu bir gelişme sağladı mı? Ekonomik bakımdan örneğin değişiklik yarattı mı?

-Ben bu konuda bir yorum yapamam. Oradaki soydaşlarımız ve diğer Bulgar vatandaşları bilebilir bunu ancak

Türk köyleri ne durumda?

- Ben Türk köyleri olarak işte kendi köyüme gidiyorum. Bizim köyün muhtarı Bulgar. O da söylüyor. Fakir insanlar var. Yiyecek için para bulamayan insanlar var.

Yine tarımda çalışıyorlar herhalde?

- Kimisinde tarla da kalmamış. Satmışlar

89'da Çorlu çok göç almış. Yapılan konutlar ve yardımların yanı sıra, o zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal Çorlu'ya gelmiş. Siz de buna şahit oldunuz?

-Şahit değil, kanıtım var. Birazdan müzeyi gezerken size bit fotoğraf takdim edeceğim. Ben komisyondaydım bu küçük konutların çekilişinde. 8 tane bakanıyla geldi küçük konutların çekilişine. Dedim ya devlet çok önem veriyordu. 100 tane küçük konut yaptılar buraya. Bu arada, söyle bir kez daha geri dönmek istiyorum. Bulgaristan'da iken başıma bir olay daha geldi. Ben 72'de Türkiye'ye gezmeye geldim dedim ya. Buraya geldikten sonra ben plaklar aldım. Bu plakları aldım diye, ben sanki casusmuşum gibi benim hep arkamda geziyorlardı. Bunlar Türklendi. Sonra 1974'te Kıbrıs Harekâtından sonra tanıdıklar var, Almanya'dan gelenler var. Dayım bana iki tane plak getirdi. Bunlar da Mehmetçik Mehmetçik, Bastır Karaoğlan diye plaklardı. Ben de bunları gramofonda hem dinliyor hem de dinletiyordum. Emniyetten Silistire polisi bir akşam beni bir bastı. Bu plaklar için kendimi zor kurtardım. Sanki casusmuşum gibi. Niye Türkiye plakları dinliyorum diye. O da başımdan geçti. Belki de bu da bir vesile olmuştur benim buraya göç etmeme. O günleri hiç unutmuyorum. Böyle bir iki ay hep arkamda gezdiler. Basit bir plak. Bu iş 74'ten sonra oldu. Ya 75 ya da 76 yılında.

Daha o tarihlerden Türklere karşı baskılar yavaş yavaş kendini hissettirmişti.

Direkt olmasa da dolaylı olarak hissettiriyorlardı. Ben Bulgarlarla yaşıyordum Meşden köyünde. Çok samimi Bulgar arkadaşlarım da vardı benim köyümden. Ama düşman Bulgar arkadaşlarım da vardı Türkleri sevmeyen. Onlardan da vardı.

Şu an nasıl hayatınız? Bir göçmen mahallesinde yaşıyorsunuz.

Neredeyse tamamı göçmen bu mahallenin. Yani tahminimce Havuzlar Mahallesinde 15 bin neredeyse tamamı kişi ikamet ediyor. Aldığım bilgilere göre, çünkü ben 2004'te Çorlu Belediye Başkanlığına adaydım. O zamanlar işte 96 bin oy sandığa girecekti. Bu 96 bin oydan aşağı yukarı 20 bin oy göçmenlerimize aitti. Çorlu bir göçmen merkezi diyebiliriz. Bursa ve İstanbul'dan sonra Çorlu belki de 3. bir merkez diyebiliriz.

Siz buraya geldiniz fakat Balkanlara özellikle de Bulgaristan'a olan ilginiz devam ediyor. Bir müze kurmaya karar vermişsiniz ve daha farklı çalışmalar da yapmışsınız. Bize bunlardan biraz bahseder misiniz?

-Siz gençsiniz. Size tavsiyem benim yaptığımı siz de yapın. Daha şimdiden bir günlük tutmaya başlayın. Ben 1970'lerden günlük tutmaya başladım. Hayatınızı denkleştirmek ve bir iz bırakmak için, şimdiden daha günlük tutun. 2002 yılında Balkan Türkleri Derneği Başkanı oldum. 3 yıl başkanlık yaptım. Bu 3 yıl içinde Bulgaristan ile 136 tane faaliyetim, Yunanistan ile de 5-6 tane faaliyetim var. Kosova, Makedonya... Mesela Kosova'dan Türk tiyatroları getirdim buraya. Burada onları ağırladık. Halka açık gösteriler yaptık İnsan istedikten sonra yapıyor. Bu vesileyle bu günlerime ait bir kitap yazdım. Kitapta, Bulgaristan'daki geleneklerimiz, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yaşantımız, Havuzlar Mahallesinin kurulması gibi bunları bir kitapta topladım. 2004' ten sonra bu müzeme başladım. Bunu niye yaptım? Gençlere canlı, görkemli bir tarih bırakmak istedim. Bu bir tarihtir. Bu neresinin tarihi? Bu, Balkanlara ait bir tarih. Benim müzemde bulunan 3 bin adet Balkanlara ait antika, hepsi Balkan ülkelerine ait. Özellikle de Bulgaristan. 25 sene Çorlu stadyumunda doktorluk yaptım. 15 sene şoför okullarında ilkyardım dersi verdim. 3 sene Balkan Türkleri Derneğinin başkanlığı yaptım. 2004'te Çorlu bağımsız Belediye Başkanlığına aday oldum. 26 yıl bilfiil Çorlu Kaymakamlığında memur olarak çalıştım. Çok şükür Türkiye Cumhuriyeti'ne kavuştuk. 34 yıldır burada oturuyorum. Allah'ıma şükürler olsun bize uzun ömürler versin ve bu müzeyi gelecek nesile daha büyütüp bırakmak istiyorum.

3. HATIRA MEHMET BAHAR

Doğum tarihiniz nedir kaç yılında doğdunuz?

Adım Mehmet soyadım Bahar 1948'de doğdum. Silistra Yaretsa köyü

Oradayken ne iş yapıyordunuz?

Traktör kullanırdım.

Ekonomik durumunuz nasıldı orada? Türklerin ekonomik durumu sizinki.

Normal orta ne fakir ne güzeldi iyiydi geçinip gidiyorduk. Hayatımız iyiydi valla

Türkler'den böyle okumuş insan çıkarmıydı köyünüzden doktor olsun şey olsun?

Vardı vardı hepsi vardı. Bizim köyde Bulgar yoktu hepsi Türk'tü. Türk köyü Bulgarımız yoktu hiç bizim.

Ama askerlikte mesela en üst kademeye kadar çıkılmazdı değil mi?

Askerlik başka öğretmenlerimiz hepsi Türk'tü.

Türkçe mi eğitim gördünüz siz?

Türkçe hem Türkçe hem Bulgarca hem Rusça, Fransızca

Bir zamana kadar Türkçe eğitim gördünüz sonra?

Bizden sonra o değişmiş. Türkçe okuduk.

Liseyi lise okudunuz mu?

Lise yok 10'a kadar okudum.

10'a kadar Türkçe eğitim gördünüz siz.

Tabii

Peki, göç kararını nasıl aldınız siz?

Kararı 1978'de burdan istek yaptılar kayınpederim akrabaların üzerinden ben geldim. Kayınpederi ile beraber geldim. İstekle geldik. Serbest göçmen gibi biz böyle geldik. Türkiye vatanına geldik.

Neden böyle bir şey başka bir sebebi yok muydu?

Yok, bir sebebimiz yoktu işte. Kayınpeder öyle istedi biz de geldik. Serbest göçmen olarak geldik.

Türkiye'de ekonomik durumun ya da çocuklarımız açısından daha iyi olacağını filan mı düşünüyordunuz?

Onun için geldik tabii ya onun için. Biraz zorluk çektik ama bugünlerimiz erdik işte.

İlk Çorlu'ya mi geldiniz göç ettiniz?

İlk İstanbul'a gittik. Orada bir ay kaldım. İstanbul'da olmadı. Geldim Muratlı'nın Ballıhocaköyü'ne geldim. Orda bir yere traktörist olarak girdim orda da iki sene kaldım. İki seneden sonra buraya Çorlu'ya geldik işte. Bu

mahalleyi biz kurduk 78 göçmenleri kurdu Havuzlar Mahallesi işte buraya yerleştik.

Ekonomik olarak bir sıkıntı çektiniz mi geldiğinizde mesela ordaki eviniz arsanız onları satıp mi geldiniz?

Onları sattık ama ucuz sattık. Koca arsaları verdik. Buraya gelirken sıkıntı çektik. Bizim geldiğimizde buralarda zaten fabrika yok. Zaten buralarda fabrika diye bir şey yok. Hakikaten yoktu. Un fabrikaları, değirmenler onlara girdik.

Orada kalan akrabalarınız var mıydı sizin?

Akrabalarım vardı. Kardeşlerim vardı, babam vardı annem hepsi ordaydılar. 89'da onlar geldi. Kardeşlerim babam hepsi geldi. Babam annem döndü. Kardeşlerim hatta bu mahallede.

Neden döndüler geri?

Alışamadılar. Alışamadılar buraya döndüler geri. İkisi de rahmetli oldu.

89'da neler oldu böyle sınır kapıları açılınca 78 göçmenleri gelenlere yardım etmişler siz de yardım ettiniz mi?

78 göçmenlerine devletten hiçbir şey yardım edilmedi. Geldik imkânlarımızla işte - yaptık evlerimizi çalıştık çalıştık yaptık işte. Hani devletten hiçbir şey görmedik biz.

Sonra 89 göçmenleri gelince siz onlara yardım ettiniz mi?

Ettik tabii bende aşağı yukarı bir ay 30 kişi kaldı. Kardeşlerim bizde hepsi 30 kişiydik biz bir ay burda.

Siz geldiğinizde buraya ilk vatandaşlığa alındınız mı hemen?

Alındık bir sorun çıkmadı bir sorun çıkmadı da hani bir iki sene geçti. Geçse de hemen vatandaşlığa alındık tabii.

Şu an Bulgaristan'a gidip geliyor musunuz?

Giderdim 2006'dan beri gitmiyoruz. İhtiyarlarımız sağka giderdim. Her sene giderdim onlar sağka ama istek lazım vize lazım. 2006'dan beri gitmiyorum.

89 göçmenlerine tanınan çifte vatandaşlık hakkı size tanınmadı siz vizeyle gidip geliyorsunuz.

Vize istekle gidip geliyoruz. Şimdi konuşuluyor belki vize kalkacak diye bir şeyler sabahleyin gastede okudum.

Peki, şimdi Bulgaristan AB'ye girdi. 2007'de böyle gelişmeler oldu. İşte asimilasyonu kınadı Bulgaristan hükümeti vesaire peki şuan oradaki akrabalarınız oradaki Türkler ne durumda?

Valla 2006'dan beri gitmiyorum zor durumda insanlar orada öyle anladörler şimdi görmedim.

İş imkânı mesela var mı oralarda?

Ya ne iş olsun tarlasını toparlıyor işte oralarda öyle başka ne imkân yok işte bizim köyde iki üç tane böyle dikiş yeri var te gençler oraya gidiyor işte. Dikiş yeri var başka herkes toprağını ekiyor. Bir şeyler ekip satmak tütün yapmak.

Türklerin durumu diğerleriyle karşılaştırıldığında nasıl?

Şimdi Bulgarlarla daha bir fark var. Tabii bizim köyümüz başka bir köye bakarak taa iyi durumda tek tük iş yerleri var çoğu gençler Almanya' da çalışıyor. Belçika'ya ötelere dağılmışlar.

Başka ülkelere gitmişler orda iş yok demek ki yani.

Onu diyorum işte erkekler dışarlarda hep kadınlarda o dikiş yerlerine gidiyor. Hep dışarlarda çalışırlar. Kimisi Varna'da kimisi ötede beride Belçika Almanya gitmişler yok. İş sahası yok.

Geri döndüğü için ya da 89'da gelmediği için pişman olanlar var mı?

Var var çok var. Çok var çok var arkadaşlar akrabalar var. Hepsi pişman.

Siz burada olmaktan memnun musunuz?

Memnunum hayatımdan memnunum.

Siz de geldiniz mesela 78'de geldiniz, çalıştınız. Kafama takılan şu oldu ki siz - 78'de neden göç ettiniz yani asıl amacınız, sizi teşvik eden neydi, sonuçta sizin yeriniz yurdunuz orasıydı, ekonomik durumunuz da o kadar kötü değildi hiç kimse güllük gülistanlık yeri bırakıp gelmiyecek?

Birara bu düğün meseleleri düğünler hani şalvar malvar giydirmezdiler. Mesela - düğünlerde giyerler şalvar gelirler yok yağlarlar giydirmezdiler mesela Bulgar'da olmasa köyümüzde bunu gördük. Ha şalvar yasak Türkçe konuşmak yasaktı. Tabii köylük yerde konuşurduk ama mesela git muhtarlık belediye var. Git belediyeye belediye muhtar Türkçe konuşuyor hepsi Türk ama gene Türkçe konuşmazsın. İşte bunları gördük.

Kasabaya falan indiğinizde ne bileyim bir doktora falan gitçeksiniz, Pazar yerine gitçeksiniz Türkçe konuşmaktan hani çekiniyor muydunuz?

Çekindik ceza yaparlar falan çok kişi şalvarları keserdiler.

Türkçe şarkılar, plaklar dinlemek yasak mıydı, onlara ceza yazanlar var mıydı?

Yoktu şimdi Türkçe düğün yaparsın ama sadece şalvar giyilmez.

Türkler'e karşı yani farklı bir tutum vardı. Bazı şeyleri yasaklıyorlardı, kısıtlıyorlardı.

Düğün yaparsın ama şalvar giyemezsin, gene oynarsın ama şalvar giyemezsin. Mesela etek fistan giyerlerdi. Yani bunları gördük.

Bu tarz baskılar vardı yani o zamanlar sene kaç bunları yaptıklarında?

Buraya gelmeden önce 1974 -72 taa aralarda 68-74-75 ta delikanlı olduğum zamanlar

Okullarda mesela Türk öğrencilere farklı davranılıyor muydu?

Tabii fark vardı.

Yani sonuçta orda Türk öğrenciler daha zor eğer bir Bulgar öğretmen varsa yazılı siz mesela yazılı olarak mı ölçülüyordu sizin notlarınız, sözlü olarak mı hani böyle öğretmen sorup ta?

Sorudu ondan sonra bizim şeyimiz vardı oraya yazıldı. Nasıl karne gibi bir şeyler bizim de vardı. Tahtaya çıkarsın tahtada şunu sorudu.

İşte sorgu, sözlüyle

Sözlü ondan sonra bildin bilmedin bildiysen 6 yazar bilmediysen 2 yazar

İşte öğretmenin biraz kanaatine de bağlı

Tabii öğretmene bağlı

Yani Türk öğrenciler biraz daha zorlanıyor olabilir

Zorlanıyor tabii ama Türk öğrencilerden çok okumuşlar da vardı. Vardı hatta benim arkadaşlarım var emekli oldu hepsi öğretmen okul çıkardılar, vişe çıkardılar, yüksekokul çıkardılar.

Başka ne gibi sebeplerle geldiniz Türkiye'ye?

Ne gibi sebep ha dedik çocuklarımız orda yetişsin büyüsün.

Vatanımız burası

A tabii vatan diye

Burası mesela geldiğinizde havuzlar mahallesi bu kadar gelişmiş miydi?

Ne gelişmesi burası tarlaydı. Tarla sürülmüş tarla 78'de işte biz geldik buraya tarla diye bulduk ondan sonra burası parselendi arsa arsa verildi. Herkes evini yaptı. Böyle tarlaydı burası hatta bu parktan buraya uçan kuş yoktu. Burasını biz kurduk. Bu eski mahalle 78 göçmenlerinin 89 geldiler o alçak konutlara onlara devlet verdi hepsini. Bu mahalleyi 78 göçmenleri kurdu. Eski havuzlar diye geçiyor burası. Tarla bildiğin tarlaydı adam sürmüş parsellermiş bırakmış.

Siz geldiğinizde elektrik, su gibi imkânlar var mıydı?

Yok, elektrik yok, su yok. 4 sene elektriksiz durduk. Su çektik kendi imkânlarımızla çektik. Elektrikleri kendimiz taa gitti Silivri'ye elektrik direklerini demir direkleri kendimiz getirdik. Parayla aldık hepsini, kendimiz kazdık kuyularını. 4 sene elektriksiz durduk. Ondan sonra işte bir daha, çektik zorluk çektik. Kolay değil. Sınır geçiyorsun. Hatta çocuklar benim ufak biri dokuz yaşında biri beş biri bir buçuk yaşında kucakta geldi zatı. Elektrik yok, televizyon radyo aldım da sanayiden arkadaş kocaman bir radyo ufak bir televizyon aldım öyleydik. 4 sene böyle geçti. Ondan sonra bir daha yavaş yavaş hepsi oldu

Buraya gelince ne işyaptınız?

Traktörcüydüm ben

Buraya gelince de o işe devam ettiniz.

Burda da devam ettim. Ondan sonra bir daha girdim fabrikaya, fabrikadan emekli oldum.

Emekli orda çalıştığınız günleri alabildiniz mi?

Aldık da azdı benim orda günlerim genç geldim.

Yaştan mı emekli oldunuz yoksa?

25 senede emekli oldum. Orda zati beş sene bir şeyvardı. Onları şey etmedim hiç ilgilenmedim.

Alabildiniz mi yani?

Orda gelirke verdiler. Hepsini çıkardılar buraya gelirken. Kaç sene çalışmışlığım var hepsini getirdik buraya.

Hak olarak size tanındı mı?

Hepsini tanındılar. Hatta çok arkadaş var şimdi mesela daha yaşlı olan da şimdi çoğu ordan emekli oldu. Var öyle çok çalışanlar yaşlılar mesela ordan emekli oldular.

Ordan emekli olunuyor fakat Türkiye'de hani siz bunları emeklilik günlerinize ekleyebildiniz mi?

Eklemedim hiç ben burada emekli oldum.

Teşekkür ederiz.

4. HATIRA MUSTAFA ÖZKILIÇ VE MİRŞAN ÖZKILIÇ

Kendinizi tanıtabilir misiniz?

-A: İsmim Mustafa Özkılıç. 1945 Bulgarcası Enova Türkçesi Yesirci diye bir köy Dobriç' in köyleri ya da 21 km Dobriç' e Pazarcık. Köyümüze ben bu yaşa kadar halen gidip gelmekteyiz ara sıra hiç Bulgar hatırlamıyorum hep hani Türk köyü yakınlarda Bulgar köyleri var idi. Ben on altı yaşına kadar hiç Bulgarca bilmiyordum. Türkçe okuyorduk hatta abim de öğretmedi. Köyümüz de Türk olduğundan dolayı hep Türkçe dersler aldık on altı yaşından sonra bu komünist rejim de geldiğinde hayat değişti. Dışarı açılma mecburiyeti vardı veyahut ta o dediğimiz komünistlik devlete ait yani işi insanı eğitimi her şeyi onlara devletin himayesi altında kontrol olduğu için biz mecbur anaokul, son Bulgar okulunda okuduk. Orada biraz Bulgarca 'yı öğrendik onu bitirdikten sonra orada insanlar eğitimsiz işsiz mümkün değil o rejimde o günde o senelerde mesela bizi sanat okuluna gönderdiler. Ben şoför kursu bitirdim, "o senelerde çok değerli bir meslek idi. On altı yaşında köye döndüğümde ben Varna tarafında kurs çıkardım oradan şehire geldim, askere gittim, askerden tekrar şehire geldim derken askerden geldiğimizde ismi Mirşan Özkılıç eşimin hep beraber 1969 senesinde tanışıp 68 senesinde tanıştık ve evlendik. Şimdi niye göç edildi diye sorulsa o da basit kalbimizin

köşesinde yatan milliyetçilik neden medemki köyüm Türk köyü imiş ve biz de kendimizi Türk hissettiğimiz Türk olduğumuz için mecburiyetten bir fırsat kollayarak illa Türkiye 'ye göç gelicez. Tamam, eğitim aldık, sanat sahibi olduk, şehirden iş güzel iş bulduk, daire aldık araba da aldık ve saire ama o bizi tatmin etmiyordu. Bizi tatmin edecek şey gelecek nesil veya kendimizde eğer gelecek nesil rahat edecekse biz daha da rahat olacaz anne baba ne yaptık hanımım vasıtasıyla yani onların akrabası dolayısıyla ben biraz da uydurma gibi belki oldu ama göç geldik buraya 1978 senesi 3 Eylül'de Türkiye toprağına bastık. 3 değil de 4'ünde bayramda daha çok hatırlıyorum bayramda geldik. Geldiğimizde Edirne macırhane iki gün orada kaldık. Oradan İstanbul Pazariçi Eyüp Pazariçi diye bir semtte dört ay yaşadık. Derken işte beş on kuruş paramız vardı. Biraza destek gördük. Derken buradan geldik arsa aldık Çorlu'dan kayınpeder kayınvalideler onlar buraya konmuştu. Bizi buraya getiren Şahbaz köyünden bir aile evet Emin amca getirdi. Onun da akrabası. Ondan sonra kıyamet başladı kopmaya niye şimdi buraya gelmek insan bir köyün bir mahallesine gitse değişik olur. Ki kasaba veya ülke değiştirmek çok zor bir şey ama başka çare yok. Yapacak. Ne yaptık. Şimdi hani örnek olarak şoförüm ya orada derler direksiyon burada derler direksiyon orada derler bolt burada derler cıvata hiç uymayan bir şey Türkçesi eğitim konularında veyahut ta iş hususunda bazı malzemeler inşaat meseleleri vesaire ama orada boyun eğdik çok büyük mücadeleler verdik. Ama şu ki çocuklarımız temelden biri sekiz biri altı yaşında buraya geldi. Temelden eğitim aldılar, bizi en çok mutlu eden şey birinci o idi. Çünkü biz az çok böyle hayal görüyorduk nereye gittiğini yani tamam o günün gününde dediğim gibi bir ailemiz vardı, işimiz çok güzeldi, paramızda vardı, araba da vardı. Gencecik daha yirmi beş otuz yaşlarında biz ama o bizi tatmin etmiyordu. Bizi tatmin edecek şey temelden Türk devletinde gelip çocuklarımızı tam temelden eğitime verebilirsek bizi mutlu edecek şey de bu idi ve nitekim de bu şekilde o işe biz ulaşabildik.

Neden torunlarınızın Türk olarak Bulgaristan'da iyi eğitim alamıyacağını mı düşünüyordunuz?

-A:Hayır alamayacaktı tam manasıyla alamazdık. Kısıtlı olurdu.

Türk olduğunuz için mi?

-A:Tabi Türk olarak bundan dolayı belki de çok şey hani başarılı ve zeki bir çocuk olabilir fakat her şey sınırlıydı. O günün gününde ben hiç hatırlamam o memlekette Türk avukat. Doktor vardı ama çok az doktor Türk doktoru avukat hatırlamam, hakim hatırlamam bugün var avukat var hakim var polis de var zaten bir kere Türk olduğundan dolayı her şey senin için sınırlı idi. Hanım biraz da şen konuş şimdi.

Yani bu tarz şeyler vardı?

-B:- Evet, evet yavrum şimdi mesela ben terziydim kendim. Dikişte çalışırken benim arkadaşlarım hepsi Bulgar'dı. Türk arkadaşım hiç yoktu. Hepsi de şeflerin ustabaşlarının böyle hani ülelerinin hanımları yanımdaydı. Biz zaten yirmi tane hanımdık. Ayriyetten seçilme o arada benim arkadaşlarım vardı arkadaşım da eşi oranın komünist partisinden partiyesi bilmiyom şimdi parti üyesi parti partiyada büyük adamdı o zaman bana bazı arkadaşlarım sen tamam bak evini aldın arabam her şeyini bir tamam tam rahata erdin gerçi mesela yirmi yedi yaşındaydım o zaman. Her şeyi rahata erdik. Nereye gidicen sen deli misin? Burada çocuklarım kızım orada okul birincisiydi. Çarşıya resmini bile astıldardı. Kızım ikinci sınıftaydı. Hem birincide hem ikincide okul birincisiydi. Oğlum da anaokula gitti. O sene gitcemiz sene işte 78'de birinci sınıfa başlayacaktı. Ama diğer arkadaş vardı komünist partisinde olan o dedi Mirşan dedi, herkesin dedi, herkes devletin bayrağının altında olsun dedi. Arkadaşım dedi. Dinleme dedi bunları dedi bunlar bir şey bilmiyor dedi. 84'te bir isim tek isim tek dil olacak dedi. 84'te o vakit bana 78 'de tek din, tek isim tek din olacak dedi. Türklerin adlarını çevirecekler dedi. Oradan da öyle mi dedim. Hiç hani kimse önümüze duramaz dedik hani çocuklarımızı buraya atalım. Biz hastanelere giderdik, Türk olduğumuzu gizlerdik. Türk ismimizi söyleyemedik. Utanırdık. Çünkü Türk okluna ben hastaneye gittim ben Türk olduğuma bana bakmadılar bilem. Ama bir Türk doktorusu vardı Bulgaristan'da. Çok büyük doktordu. Bir tek o bana yardımcı oldu. Neden siz Türklere böyle davranıyorsunuz o zaman dedi ben de gidicem Türkiye'ye dedi onun da hanımı Bulgar'dı. Dediler napcan, o Bulgar sen Türk ben dedi Vera hanım olcak orada dedi ve o da geldi, 89'da buraya göç geldi fakat gerisi geriye döndü o Horozov dediğim adam doktor ama hani nereye gidersen git böyle sakına sakına korkuyorduk. Türkçe konuşamıyorduk. Konuşabiliyor muyduk? Yok. Serbest değildi. Bir tek onların dilini konuşcan. Başlardı Çingene bize yerli Türk de demezlerdi. Çingene derdiler. Osmanlı'yı kakardılar başımıza. Tam o sene 78 'de verdiler dizi olarak verdiler ve Bulgarlar o zaman daha da şiddetlendi Türkler'e karşı. Hatta benim oğlum o zaman bayrağı Türk bayrağı o hani yanıcılara bayrak koyuyorlar ya arabalara kırmızı bayrak oraya kendi bak daha anaokuluna gidiyor kendi ayla yıldızı yaptı ve çiviye çakmış bir sopaya balkona bayrağı dikmişti. Bir küçük bayrak ama ayla yıldız Türk bayrağı diye dikmişti o zaman çok korkmuştuk.

-A:-İşte her sene orada bu Osmanlı'yı kutlayan bir günleri var bunların oğlumuz da dört veya beş yaşlarında diyelim o ara idi o kutlama esnasında bak çocuk daha ufak kanında olan bir şey bakarken ertesi gün biz işe gittiğimizde bir kırmızı bez parçası buluyor. Bu ay çiçeğin sapı oluyor bunu buluyor raptiyeyle bunu üç köşe yapıyor. Bayrağı ay yıldızı koyuyor tebeşirlen ortasına bunu bayrak yapıp asıyor şeye balkona babam rahmetli o

da geliyor bir de görüyor vay diyor bizi idam ederler. Falan bunu kim yaptı nasıl falan derken diyecem demek ki daha kanında ufaklığından var varmış ki e bizde bunları görerek anne baba yapacağı belli.

-B:-Orada çocuklar vardı çocukların mezarlığı vardı Türk Mezarlığı o Türk mezarlığının etrafında o şimdi o savaş izliyordu ya Osmanlı'nın savaşı. Orada Osmanpaşa'yı veriyor filmde. Plevne'de nasıl savaştığını orada ileri diye arkadaşlarını takip arkasına on beş yirmi tane çocuk Türk çocukları haydi ileri. Osmanpaşa ileri diye oyunlar oynuyordu. Bak kendisi yukarda haykırsam da anlatsa öyle şeyler çektik yavrum yoksa çok rahatımız deyecek yoktu. Tamam, çile çektik çalıştık orada da anadan babadan kim bilir kim nemiz yoktu. Çalışa çabalaya öyle Bulgaristan'da ev almak kolay değil bilmiyom siz bilmezsiniz ama anneleriniz bilir siz tabi daha da küçük geldiniz bilemezsiniz ama anneleriniz bilir. Çok zor orada ev almak, araba edinmek çok zor ve bunları gece gündüz çalıştık ki yaptık bunları biz. Onların hepsini sattık savdık. Buraya göç geldik, geldik sıfırdan başladık ve burayı Allah'ın tarlasıydı burası evimizi yaptık. İşte çok zorluklar çektik. Çocuklara yok kim baksın okula gidiyorlar. Eee bende çalışmadan olmuyor. Amcan mesela tırlara başladı. Ben gene nakış bu tül fabrikasında dikiş nakıştaydım yine terzicliğimi yapıyordum nakış işi yapıyordum burada vardiyeye üç vardiyeye çalışırdık. Öyle çileler çektik.

Geldiğinizde zor gelmiştir. Orada komünist rejim var sekiz saat.

-B:-Komünist rejimi sekiz saat orada sekiz saat çalışıyorsun tamam her şeyin iyi çalışıyorsun eve geliyorsun rahat ama biz Türkler o kadar rahat değildik. Çünkü köyden kasabaya şehire geldik şehirden de ev edinmek kolay değil gene mesela vardiyede saat 4'te vardiyeye giridik. Sabah 4'te saat 1 buçuk 2'de çıkıyorduk. 2'de binip arabamıza kendi arabamıza gidip köye kayınvalidem tütün topluyordu kırdı ben de gidip hemen oturup dizip gece 12 'ye kadar tütün dizerdik. Buralarımıza kadar (dirseklerini gösteriyor) 20 saat iş çamur içinde tütüncülükte. Ondan sonra gene saat 3 'te kalkardık gece sabah 3 'te kalkıp şehire gelirdik. 20 km şehirle köyün arası gene şehire gelip vardiyeye işe girdi, hani ev aldık edindik her şeyi yaptık ama çok zorluklarla her şeyleri feda ettik çalışırsan var, çalışmazsan yok.

-Her şeyi feda ettik orada bıraktık buraya geldik. Burada gene sıfır.

-Amcan tırlarda ben evlerde ustaların başına ben her şeye ben e mecbur o çalışacak ki ben de evde anca başka insanımız yok öyle zorluklar çektik.

-A: Allah razı olsun geldik.

-B: Ama gene de çok şükür çok şükür.

-A: Büyük bir mücadele ettik.

-B: Ama iyiki gelmişik çocuklarımızı kurtarmışık.

-A: O asimilasyona biz uğramadık biz görmedik öyle bir şey.

Sizin orada kalan akrabalarınız tanıdıklarınız var mıydı?

-A: Olmaz mı anne babalar orada?

Haberleşiyor muydunuz şimdi buraya geldikten sonra?

-A: Yok çok zor. Sınırlıydı yani takipteydi. Babam buraya geldi. Kayınvalidem öldü gidemedik. Kesinlikle yasaktı. Benim kız kardeşim öldü kesinlikle gidemedik yasak ki o zaman daha göçmencilik başlamıştı.

Peki siz hani müracaat ettiniz Türkiye'ye gelmek istiyoruz diye muhtemelen bir davetiye yolladılar.

-A: Evet, buradan amcamdan Emin amcamdan.

Müracaat ettiniz sonra size dediler gitmeyin Komünist partisinden olan kişinin eşi demiş gitmeyin. Öyle ne gibi tepkiler aldınız Türkiye geleceğinizi öğrenince?

-A: Şimdi daha o müracaatte bulunduğumuz an hemen bizi işten çıkardılar. Mesela benim çok ta güzel bir işim vardı benim zaten orada 17 sene şoförlüğüm var burda da benim 31 sene şoförlüğüm var. Ben 48 sene yani şurada yakın zamanda bıraktım. Neyse yani daha orda biz bunu dilekçeye verdiğimizde emniyetten buraya iş yerlerine haber geliyor filan isminde şahıs sizin fabrikanızdan göç gitcek buraya derhal işten atın. Öyle bir aramız iyiydi yönetimde iş yerinde. Aaa bir gün geldi dedi ki seni işten çıkartmamız lazım benim bir şeyime gitti ama aklıma gelmiyor Türkiye'ye göç gideceğimden dolayı beni çıkartıyorlar bunlar. Ben hiç şey yapmadım zaten iddialaşamazsın orda iş bulma kurumu diye bir kulübe var bir yerde mesela izine çıkılıyor hastası var bilmem firma var diyelim her zaman ihtiyaç duyuluyor, ona gittim. Dedim ki ben dedim kaç yaşında adamım beni işten çıkarıyorlar ben deli gibi sokakta mı gezicem? Ben Türkiye'ye gitcekmişim diye beni işten çıkarıyorlar. Olurmu öyle şey dedi bana, iş kurum yeri mi diycez neyse sen dedi şu adrese gitceksin 45 gün orada çalış oradan sonra tekrar buraya gel falan derken dedim ki eğer bana iş bulunmazsa ben Türkiye'ye göç gitmem. Ben öleyim mi yani deli gibi sokaklarda tamam göç gitcez ama biz havadan düşmedik biz de insanız bunu kanunen yapıyor gibi niye işten çıkarılıyor diye isyan ettim böyle. Ya kadın omuzlarını kaldırdı. Adres verdi 45 gün orada çalış 27 gün orada derken haber geldi bize Bulgaristan konsolosluktan haber geldi. Dedi ki 3 Ağustos ne o Eylül'de Türkiye'den çıkış yapıcaz ona göre hazırlık olun Bulgaristan'dan.

-A: Bulgaristan'ın Türk konsolosluğu bize haber gönderiyor zaten biz evrakları vermiş durumdayız biz ama Türk konsolosluğu haber bekliyoruz şu tarihte göç giteksiniz diye. Soru sual yok her yerde konuşamazsın yasak. Neyse hemen ben dört gün gelcemize dört gün kala işten çıktım. O günlerde rahmetli babamlar falan bana hep yardımcı oldular. Bu denk derler olan sandıklarımız falan hepsi hazırlandı. Her şey ayın 3'ünde yüklendik Dralfa

Tolbuin Dobriç'in Dralfa diye bir göçmenlerin kalktığı bir köyü vardı. 12 km Dobriç'te bir köye oradan eşyamızı yükledik ne zaman şuraya geldik dank diye kafaya dedik ki nereye gidiyoruz biz, yahu hiç çıkmış insan değiliz. Çocuk ağlıyor ikisi de çocuklar ufak biri altı biri sekiz yaşında çocuklar yok ben babaannemi isterim annemi isterim derken geldik buraya. Üç ay çocuklar hasta yattı biz de öyle yani kahırdan dertten anne babayı terk ediyorsun çocuk ufak evini istiyor. Babaannesini, dedesini istiyor, arkadaşlarını istiyor. Çocuk anlatamazsın sonra o bizden daha çabuk alıştı. Şimdi gezmeye götüremiyoruz onu o bayrak asanı.

-B: Şimdi keşke o zaman böyle yapmasalardı mesela böyle olmasaydı ama oldu. İşte biz gidince bu isim değişmesini daha o zaman bana sevte ilk defa o arkadaşım söyledi ve bizimkilerine de söyledim. Mesela eşimin abileri, hanımları hepsine söyledim. Böyle böyle 84'te isimlerinizi değiştirecekler sizin dedim.

Peki, sonra şimdi izliyorsunuz Bulgaristan'da 84-85'in başlarına gelindiğinde gerçekten oldu bu, izliyorsunuz siz bunları basından nasıl neler düşündünüz?

-A: İnanamadım baştan ben mümkün değil.

-B: Yürüyüşlere gittik nerde yürüyüş varsa yürüyüşlere gittik.

-A: Sabaha kadar kahırdan uyuyamadık. Meğerse gerçekmiş bu işler.

-B: Benim de kız kardeşim vardı, kayınvalidem vardı. Biz de kalsaydık, çocuklarım var yeğenlerimiz var, hısım akraba çok mesela benim de babaannem orada amcamlar hepsi ama hepsinin isimlerini değiştirdiler hepsinin kolay değil kolay değil yavrum.

89'da kapılar açıldı sınır kapıları açılınca ne oldu?

-B:-89'da sınır kapıları açılınca biz de kapılarımızı açtık ve bu evde iki katlı evimde her odada bir hane vardı herkese açtık, gelene geçene herkese açtım kapılarımı ve bu köyde bilem söylendi elimler, elimlerin çocukları, gelinleri, kızları hepsi görüncemin kızı çocukları, damadı, görüncem, kayınpederim hepsi geldiler. Onlar da sonra herkes de evini yaptı. 5-6 sene kaldılar bende.

-A: Çalıştılar mücadele ettiler, yaptılar, emekli oldular. Çalışıpda mücadele esnasında insan hayatı bulabiliyor. Dünyanın hangi köşesinde olursan ol.

-B: Yine gelseler yine açarım kapılarımı.

Siz aldınız mı oradan çalışma günlerinizi?

-A: Ben aldım.

-B:-Aldı amcan aldı. Benim mesela on senelik evliydim ben.

Böyle bir anlaşma var mı yoksa siz kendiniz dava açarak mı aldınız?

-A: Yok olmaz olmaz var.

-B: Anlaşma var, anlaşma olmasa zaten emekli olamayız ben değilim emekli de.

-A: Düşünebiliyor musun? Yaşım on altı imiş. Şimdi hakkımı araycam ya hakkımı aramak için mücadele merkezi var diyelim emeklilik bürosu mu deycez yazanesi mi deycez emekli yerine gidiyosun. Diyorsun ki ya ben işte filan isimli kimliğim şu Türkiye'de yaşıyor vesaire anlatıyorsun bir baktık ki on altı yaşındayken ben emekliğime geçmiş ve orada benim gencecik yaşta on yedi senem çıkmış biraz şu bu demeye kalktılar. Fakat kanun var iki devlet arasında ve orada ben günlerimi topladım yaştan dolayı onların bir sürü kanunları var da onları biz tutturamadık yaş dolayısıyla 65'i bitiren emekli olabilir diye bir kanunu var ve benim orada on yedi yılım çıktı. On yedi sene olduğu için ben de hakkımı alabildim. Ama hak ederek benim kâğıtlarım var. 1963 sene dediğin zaman çok güzel düşünmek lazım bugün 2012 dediğin zaman ve hala da şurda araba var düne gelince tırcılık yapıyordum tır şoförlüğü Allah'a dua etcez ki sağlığımız yerindeymiş, bu mücadeleyi vermişiz. Bu emeğimizi de elde etmişiz dururken kimse kimseye bugün vermez Türkiye'de ben bilirim millet çalıştıysa 7 buçuk 9 saat ben çalıştım. 25 saat, gün gece 24 ama ben 25 çalıştım galiba. Tır şoförlüğü yaptım ben. Biz evli gibi bile değildik Buna şaşıyorlardı sen dul musun kızım diye niye sebebi niye yok gece geliyorsun saat 10'da sabah 4 buçukta gidiyorsun. İş öyle ama mücadele ettik değdi mi değdi niye bugün çoluğumuz çocuğumuz zaten bir kız bir erkek

-B: Benim de orada şimdi on sene bir çalışmışlığım var. On sene çalışmışlığım var ama elimde evrakları yok çalıştığım dair. Mesela orda kooperatifler orada tütün çalıştık. Benim beş sene bizzat tütün çalışmam var. Çocuklar oldu iki tane şehirde de mesela fabrikalarda da aşağı yukarı üç dört senem var. Yani öyle herkesin var çalışmışlığı da bu kadar anca anca bu kadar öyle yavrum.

İlk Çorlu'ya mı yerleştiniz Türkiye' de?

-A: İstanbul'a

Burada akrabalarınız mı vardı?

-A: Annesi, babası 'vardı,

-B: Benim anneannemin eltisi vardı. Anneannemin eltisi çekti bizi. Onlar daha önceden mi 26'da geldiler. 26 'da mı 24'te mi 24'te gelme 24 senesinde benim annemin babaannesi burda Şahbaz köyünde dedesi, annesi, babaannesi Şahbaz'da gömülü. Annemler buraya Çorlu'ya geldi. İstanbul Taşlıtarla Pazariçi diyorlar oraya konduk. İşte oradan da tekrar Ahmet doktorun sayesinde işte bu arsaları aldık. Evimizi de tamamladık. Fazla kalmadık iki sene mi üç sene mi kirada daha fazla kalmadık.

-A: 79 sonunda burdaydık. Bir sene iki sene.

-B: Eşyamız yok yerimiz var. Evler çöktü mesela yıkıldı ama arsalar duruyor. Tarlamız toprağımız var orda eşyalarınızı zaten gelirken satmıştık. Onları

sattık getirdik. Sattık evimizi sattık, arabamızı sattık öyle geldik. Öyle bırakıp ta gelmedik. Sattık ama cüzi bir para.

89'da geldiler siz dediniz evinizi açtınız peki devletten yardım yapıldı mı gelenlere?

-A: Bize, gelenlere evimizde duranlara yapılmadı. Kira parası falan bazıları almışlar ama bizimkileri akraba yanında diye almadılar. Hiç yararlanmadılar devletten bak bunu söyleyebilirim gönül açıklığıyla hiç devletten yararlanmadılar. Hani okullarda mokullarda kalmadılar tamam kapılarımı açtım. Hiç yararlanmadılar demeyeyim erzak hani mercimektir, bulgurdur onlardan bir tek yararlandılar öbür türlü kira filan almadılar.

Yani böyle yardımlar vardı?

B:Evet belediye 89'da gelenlere kira yardımı yapıldı mesela bak konutlar yapıldı. Konut ucuz ucuz konutlar alındı. Onlardan maalesef yararlanamadılar.

Sınır kapısı açılınca geri gidenler oldu mu çünkü insanlann orda aileleri kalmıştı?

-B:Evet ama bizden giden olmadı.

Gidenler hakkında ne düşünüyorsunuz şimdi kötü mü oldu sizce geri dönmeleri?

-B: Valla neye kötü olsun yavrum orda da evi yeri varsa satıp savmadiysa. Geri dönenler bilemem artık.

Oraya gidince gördüğünüze göre mesela ordaki Türkler'in ekonomik durumu nasıl?

-A: İyi çalışan varsa ama diyelim ki yüz elli kişide yarım kişi bir kişi bile yok, iş yok demek oluyor ki ekonomi bozuk. Şimdi adam sapasağlam tamam kafası da çalışıyor bilgili bir insan ama ortama bakındığında nerde çalışacak hiçbir yerde. Mesela Tolbuhin dediğimiz Dobriç diye bir şehirde eee biz ufak arabayla gidiyoz geliyoz. Bir yağ fabrikası var benim köyümde. Türkiye'den sahibi orda çalışanlar var ama büyük bir sayı değil.

Türk köylerinde durum nasıl?

-A: Köylerde hayvan bakarsa başka bir şey yok.

-B: Bizim tarafta pek Türk, Bulgar, Çingene karışık millet temiz Türk köyü köyler zaten kalmamış gitmiş ki Türk'ü Bulgar'ı köyler kalmamış Şimdi berilerde hani Kırcaali Haskovo oralar canlı sonra Silistra tarafları Dulovo o taraflar daha canlı ama maalesef Dobriç. Şimdi bir de şu var geçen sene biz on beş gün kaldık, sıcak sularda kaldık. Vetren diye bir yer var orda. Orda bir Türklerle karşılaştık Razgrad taraflarındanmış. Muharrem isminde bir arkadaş çok iyi bir insan. Buraya da gelmiş, dokuz ay kalmış. Adam dedi ki orada da çok zordu burda da çok zor ama dedi ben dedi çok büyük mücadele verdim. Hayvan bakıyom, üç dekar tarla işliyorum dedi. Kızları da iki tane ikisi de

yüksek tahsil görmüşler. Tutturmuş bir uğur iyi bir ekonomik durumuyla devam ediyor hayatına ama onun gibi bir tane rasladım ben şu kadar seneden beri. O da adam çok büyük mücadele veriyor. Çalışıyor. Şimdi bir tane daha var gene ona benzeyen gene Türk o da sabah 4 buçukta kalkıyor akşam iki buçukta yatıyor. Oda hayvan bakıyor 165 tane hayvanı var. Fakat altı yaşında torunu pindirmiş ata arkada araba daha altı yaşında çocuk mücadele veriyor hayatta o çocuğun çocukluğuna havale edilmesi lazım ki o, o dediğim ahırda dedesiyle, babasıyla, babası onun zaten orda olmaz. İşçi arıyorum diyor bu işi yapacak becericek işçi yok diyor yani eleman becerikli diyelim biz ona hayvan danancılık, dürüst çalışacak yok. Ben çalışmamam lazım ama diyor. Yani zor bir hayat düzen bozuk.

-B: Şimdi bilem arada gittiğimizde böyle postanelere gidiyoruz, ucuz telefonlar var. Konuşacak olanlara gidiyoruz postaneye Türkçe konuşuyoruz haliyle gerçi Bulgarca da konuşuyoruz da hani Türkçe konuşunca orda bir Bulgar hanımı var geldi niye Türkçe konuşuyorsunuz? Sonra oradan Dobriç'ten herhalde çocuklar öğrenci onlarda Türkçe konuşuyordu onlara da rasladım neden Türkçe konuşuyorsunuz? Türkçe konuşacaksınız çıkın dışarı dedi. Bulgarca konuşacaksınız dedi. Şimdi şimdi orada Türkler sakınıyor Türkçe konuşmuyorlar.

-A: Ben uzaktan böyle bakıyorum pek hakaret yok

-B: Hakaret yok da kendileri artık sınımlar o komonizma rejiminden.

-A: Ben sınırda gördüm Bulgar tarafının çok güzel karşılamaları var selam veriyor adam gibi muameleni yapıyor yani pasaporta bakıyor ediyor. Bazen nereye gidiyorsun diye bir sormuyor bile. Şehir içine gidiyorsun bir kahve içiyorsun, lokantasına oturuyorsun. Zaten çoğu yerde Türklerle karşılaşıyorsun. Mesela bir lokantaya gittik biz Omurtak diye sahibi Türkmüş resepsiyonda da Türk iyi bir şey var yani güzel bir hizmet var. Şu an Türkiye'den oraya gidip de bir terslik ben görmedim. Sırf Türkler'den oluşan kasabalar var.

-B: Kırçali'den başka Dulovo'ya gittim ve herkes Türkçe konuşuyor. Sanki Türkiye ama bizim taraf daha sakınıyor.

-A: Şimdi gönül isterki her millet devlet komşusuyla insanıyla dünya ile barışık olsa. Bence çok güzel bir şey, her konuda onlar gelsin, sen git. Kimse kimsenin siyasetini ekonomisini karıştırmamasın. Mesela diyelim bence güzel bir şey dünyanın barış içinde olması. Şimdi ne gerek var isim değiştircen yahu kimin ismini değiştiriyorsun ne onun işine gelir ne benim işime gelir. Bunlar bunu yaptı belki de pişman oldular. Bilmiyoruz ya. Evet, Avrupa Birliği'ne girdi Şimdi kınamışlar asimilasyonu. Avrupa Birliği'de bazı uyarılarda bulunmuş Bulgaristan'a.

Orada şimdi hak ve özgürlük partisi var. AB'ye girmesi sizce ekonomisi bakımından bir şey değiştirdi mi?

-A:Kötü oldu kadar bir şey biz eskiyi bildiğimiz için iyi değil yani.

-B: Ne kötü olacak canım başkalarını bilemem de tarla çalışanları faydalanıyor. Mesela benim tarlalarım var verdik çalışmaya bize çalışıyor. Bulgar çok zengin kendi ama belki 25-30 bin dönüm tarla çalıştırıyor onlar yararlanıyor. AB'den Avrupa'dan destek alıyorlar Bulgaristan'dan gene mesela gübre desteği mazot desteği, Bulgaristan devletinden de destek alıyor arendatorlar. Oranın zenginleri şu anda onlar tarlada çalışanlar.

Türk köylerine yansıyor mu bu AB'ne girmeleri Türkle'in ekonomisine?

-B:Arendator kimse. Türk olsun Bulgar olsun.

-A: Dedim ya biraz önce Razgrad köylerinden Muharrem dediğim adam 300 dekar dediğin zaman az bir tarla da değil bilmem kaç tane hayvan var diyor ama adam nasıl alıyor iki kızı var ciplerle geldiler insan gururlanıyor. Böyle çalışan kişide böyle varlık para neşesi de yerinde kim bu çalışan kişi

-B: Mesela şeyde Karaperde Cafka? O da Türk 20-25 bin dönüm tarla çalışıyor. Öyleleri kazanıyor yavrum çalışan kazanıyor. Tamam o elde etmiş bulmuş bir kolayını çalışıyor. Mecbur çalışırsan var çalışmazsan yok.

-A: 27 tane ülkeye gittim ben 30 sene zarfında hiç durmadan çalışma sistemi böyleydi. Ben hiçbir yerde terslik hayatımda görmedim. Kendi kendime diyorum iyiyse her taraf iyi sen kötüyse karşıdakinin de sana tepkisi öyle oluyor.

-B: Boyun eycen biraz da çok şükür yani çalıştık, kazandık.

-A: Eğer bugün sağlığımız yerinde olup da iki çocuğu da büyütüp everip de torunlarımız da var ise bir mücadele verdiğimiz bir şeye değmiş deriz biz aile olarak. Burada olmaktan memnunsunuz.

-A: Ne demek son derece olur mu 35 seneye giriyor biz hemen hemen burdayız. Memnun olmasak biz her şeye her sabah akşam dua ediyoruz. Allah razı olsun zamanında geldik. Biraz önce dediğim gibi çocukları temelden getirdik buraya eğitimi de burdan aldılar. Bulgarca falan bilmiyor onlar ikisi de bilmiyor.

-B: Orada malımız yok mu var. Benim değil mesela annemin, anneannemin, dedemin onların binlerce dönüm tarlası var alamadık. 8 bin dönüm tarlası var benim dedemin. 8 bin dönüm tarladan 4 bini Romanya'da kalma 4 bini de Bulgaristan'da kalma bana ne verdiler bize ne verdiler? 300 dönüm tarla verdiler. İşte o tarlalarımızı elimizden aldılar. Neden çünkü ispatlayamıyoruz. Köy dedemin köyü, bak köy dedemin köyü ama ispatlayamıyoz. Gene o Kırım zamanında benim dedem benim dedem değil deannemin dedesi Kırım'dan göç etme, Kırım Türklerinden oraya Kırım'ı işgal ettikten sonra bunlar Macar üzerinden Romanya üzerinden Bulgaristan'a sığınıyorlar ama o

vakit Bulgaristan değil de Osmanlıymış ya işte köy olduğu gibi dedemin ama biz alamıyoz. Bana ispat et diyor. İspatlayamazsın. İşte öyle şeyler yaşadık yavrum. Oturma iznimizi de sırf bunun için aldık. Tarlalar için aldık.

5. HATIRA RUFİ KARABAHTLI, BULGARİSTAN'DA HAPİSHANEDE YATMIŞ VE 1989'DA SÜRGÜN EDİLMİŞ, BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK MİLLİ KURTULUŞ ÖRGÜTÜNÜN TEMSİLCİLERİNDEN BİR SOYDAŞ...

Adınızı öğrenebilir miyiz?

-Adım Adem Rufi KARABATLI.

Doğum tarihiniz nedir?

-Doğum tarihim 15 Mart 1938, Romanya.

Nereden göç ettiniz?

-Bulgaristan'ın Dobriç şehrinde, Bulgaristan'ın kuzey doğusunda, en bitek yerlerden Türkiye'ye göç ettim.

Mesleğiniz neydi?

-Öğretmendim.

Öğreniminizle ilgili bilgi verir misiniz?

-Razgrat Türk Pedagoji mezunuyum. İlköğretimden sonra 4 yıl pedagoji okudum. Başka yerlerde çalıştıktan sonra, 20 Ağustos 1986'da kendi köyüme tayin oldum. Er olarak iki yıl askerlik yaptım. Ağır işlerde çalıştırıldım. İznim azdı.

Türkler genellikle hangi işlerle uğraşıyorlardı?

-Türkler, daha çok kır işlerinde, ağır işlerde, inşaatlarda çalışıyordu. Zamanla Türklerin küçük memurluklara girmesine izin verildi. Siyasi partilere Türkler son yıllarda alınmaya başladı.

Türlere karşı ilk asimilasyon politikalarını ne zaman hissetmeye başladınız?

-İlk asimilasyon politikaları gizli hareketleriyle 1950'lerde başlattılar. Komünist Parti gizli kararlar aldı. Gizli politikalar yürüttü. Azınlıklara ve değişik etnik gruplara gizli baskılar başlatmıştı. Gazeteler sayesinde aydın kesim bundan haberdardı.

Diğer etnik gruplarla ilişkileriniz nasıldı?

-Önceden insanlar rahat yaşıyordu. 1985'e kadar iktidarın baskılarının dışında bir husumet yaşanmadı. Türkler, Romenler, Tatarlar arasında bir huzursuzluk yoktu.

Ekonomik durum nasıldı?

-İlk yıllarda ekonomik durumumuz iyi değildi. 1970'lerde Türkler çok çalışıp ekonomik açıdan toparlandılar. 1965-1985 yılları arası ekonomik açıdan en iyi

yıllardı diyebilirim. 1985'e kadar Bulgaristan'da eğitim, sağlık ücretsizdi. İnsanlar nispeten eşitti.

Dini ibadetlerinizi, adetlerinizi yerine getirebiliyor muydunuz?

-Önceleri evet. 1959-1960 arası Türk okullarını kapattılar. Türk okullarını Bulgar okullarıyla birleştirdiler. Öğrenciler, Bulgar okullarına gönderildiler. İkişer saat Türkçe okutuluyordu. 1970'lere kadar Türk hocalar Türkçe ders okutuyordu. 1972 yılında bu kaldırıldı. Tamamen Bulgarca oldu.

Sınıfınızda sadece Türk öğrenciler mi vardı?

-Sınıfımda dört Bulgar, üç Romanyalı öğrenci vardı. Gerisi Türk öğrenciydi.

Bulgaristan hükümetinin uygulamalarına karşı çıkmadınız mı?

-Bunlara karşı çıkmadık çünkü önümüzde büyüklerimiz vardı.1956 yılında varlıklarımızı elimizden almaya başlamışlardı. Bizi kooperatife girmeye zorladılar. Ağaların ellerinden topraklar alınarak devlet çiftlikleri kuruldu. Genç Türkler, buralarda çalışmak zorunda kaldılar. 17 Temmuz 1970'de Bulgarista Büyük Komünist Partisinin oturumu oldu. Parti Genel Başkanı Jivkov: "Bulgaristan tek homojen bir millet olacak" dedi. 1980'de 1300. yıllarını kutladılar. İtil-Yayık Kafkas bölgesinden Asparuh liderliğinde 200.000'den fazla Bulgar bugünkü topraklarına göç etmişlerdi. Bunu kutlamışlardı.

1989'da neredeydiniz?

-1989'da cezaevindeydim. 30 yıl boyunca köyde öğretmen olarak çalıştım. 21 Mart 1986 Nevruz Bayramı'nda Bulgar Gizli İstihbaratı beni tutukladı. 8 Aralık 1985'de Bulgaristan Türk Milli Direniş, Kurtuluş Örgütünü kurmuştuk. Ahmet Doğan, şimdiki liderimiz o zamanlar Sofya üniversitesinde Felsefe dersleri veriyordu. Türk topraklarına "Uyan Hey Türkoğlu" şeklinde çağrılar atıyorduk, Türkleri örgütlemek için. Örgüt üyesi olarak ilk ben tutuklandım. Türklerin mitingler düzenlediği 1989'daki Mayıs olaylarına kadar 1.512 siyasi tutuklu vardı. Vasfi Doğan, 1957 doğumlu, benimle irtibatla olan tek kişiydi. Hep takip ediliyordum zaten. Kızımda damadım da hapse atıldı. Savcının emri 1990'da serbest bırakıldılar.

Hapishanede kötü muamele gördünüz mü?

-Dokuz ay sorguda kaldım. Tek küfür bile işitmedim ama aç kaldım. Sıkıntıdan saçlarım döküldü. Ziyaretçilerimle görüştürülmedim.

Göçten nasıl haberdar oldunuz?

-Hapishanede dört yıl kaldım. Hapishanelerde hücrelere gazete dağıtılıyordu. Göçün haberini basından aldım.1984'de nüfusları en az olandan başlanarak azınlıkların, adları değiştirildi. O tarihlerde tutukluydum. İnsanlara gerçekleri anlattığım için tutuklandım. Daha çok aydın Türkleri tutukladılar. 1989'da sınır dışı edildim.

Bulgaristan'daki Türk direniş hareketinin öncülerinden olduğunuzu biliyoruz. Bize o günleri anlatır mısınız? 1989 öncesi ne gibi örgütlenmeler yaptınız?

-İllegal olarak 8 Aralık 1985'de Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Örgütünü arkadaşlarımla birlikte kurdum. Türk köylerine "Uyan Hey Türkoğlu" çağrılarını attık. Türkler, ayaklanmaya başladı. Türklerin, mitingler düzenlediği 1989'daki Mayıs olaylarına kadar 1.512 siyasi tutuklu vardı. Kızım da hapse atıldı. Savcının emriyle 1990'da serbest bırakıldı.

Mayıs olayları nedir?

-Mayıs olaylarına cezaevi olayları sebep oldu. 1.512 siyasi mahkûm vardı. Mayıs'ta Deliorman Türkleri ayaklandılar. Kırcaali Türkleri ayaklandılar. Mitingler, yürüyüşler yaptılar.

Bulgaristan'ın 1989 öncesindeki uygulamalarından biraz daha söz eder misiniz?

-1984'de nüfusları en az olanlardan başlanarak azınlıkların, adları değiştirildi. Ocak 1984'te Hasköy, Kırcaali ve Paşmaklı illerimizin adları değiştirildi. Sliven'de Türk asıllı kişilerin adları değiştirildi. İnsanlara, gerçekleri anlattığım için tutuklandım. Sonra 33 kişi tutuklandı. O zamanlar okumuş kişileri ve siyaseten daha açık olanları (doktor, muhasebeci, öğretmen) değiştirmeye daha çok çalışıyorlardı. Daha çok aydın Türkleri, tutukladılar. 6.500'den fazla öğretmeni de Bulgaristan'dan kovdular. Lozan'da alınan kararlar, komünist hükümetler tarafından tanınmadı. Basın, sansürlendi. Halkın bilinçlenmesi önlendi.

Adınız ne zaman değiştirildi?

-Köyümde en son benim adım değiştirildi.

Bulgar halkı bu duruma ne diyordu?

-1950'den sonra Bulgar Hükümetleri, Türklere kötü davranmaya başladı. 1989 öncesi yaşlı Bulgarlar, Türklere yapılanlara üzüliyorlardı. Genç Bulgarları, onaylamadılar.

Ne zaman Türkiye'ye geldiniz?

-Hapisten çıkınca 46 gün köy ve kentlerde örgütlenme başlatmıştık.1989'da ben de sınır dışı edildim. 6 Şubat'ta köyümden çıktım. İki otobüs değiştirdim. Sofya'ya gittim.

Türkiye'de ilk nereye geldiniz?

-İlk geldiğim yer, Edirne idi. Beni Adem Aslan karşıladı. 9 Şubat 1990'da ailemle Eskişehir'de buluştuk.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tavrını nasıl değerlendiriyorsunuz?

-Türkiye Cumhuriyeti, alicenap bir devlet, soydaşlarına kucak açtı. Kalacak yer ve iş imkanı sağladı. Cezaevinde yatanlara Çorlu'da Havuzlar semtinde parasız apartman dairesi verdi.

Bulgaristan'a dönmeyi hiç düşündünüz mü?

- Bulgaristan'a dönmeyi hiç düşünmedim.

Türk halkı size nasıl davrandı? Devlet size ev verdi diye kıskançlık gördünüz mü ya da iştiniz mi?

-Türk halkı bize iyi davrandı. Hele öğretmen arkadaşlarıma çok sahip çıktılar.

Bulgaristan'da neleri özlüyorsunuz?

-Dostluğu, kardeşliği Bulgaristan'daki köydeşlerim ile paylaşmayı özlüyorum.

Bulgaristan'dan göçle hala ilgileniyor musunuz?

- Bulgaristan'da yaşayan Türk gençlerinin, bilinçlenmesi için uğraşıyorum. Gençler, bu olayları yaşamadığı için siyasi bilinçten yoksun. Bu yüzden otuz sekiz defa Bulgaristan'a gittim.

Türkler, haklarını talep etmek için hukuki yollara başvuramaz mıydı? Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitmeyi düşünmediler mi?

-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde haklarını aramak isteyenlerin naaşı gelirdi. Hukuk süreci başlamadan engel olunurdu.

Şu anda Bulgaristan'da durum nasıl?

-Demokrasiye geçiş olduktan sonra yirmiyedi Türk milletvekili oldu. Şimdi bu sayı otuz sekize yükseldi.

Bulgaristan politikalarında tek başına mıydı? Rusya'dan destek alıyor muydu?

-Bulgaristan Başkanı, Sovyetler Birliği'nden destek alıyordu. Brejnev en fazla baskıyı yaptı. Sovyetler Birliği dağılınca Bulgaristan destek alamadı. İnsanlar özgürlüklerine kavuştu.

Bulgaristan'daki mülklerinize sahip çıkabildiniz mi?

-Bulgaristan'daki evlerimiz yakıldı. Toprakların tapuları sonradan iade edildi.

Göç zorunlu muydu? Bulgaristan'da kalmak mümkün değil miydi?

-Tehlike büyük olduğu için çoğu insan göç etti.

Şu anda ki geçiminiz nasıl?

Şu anda iki yerden de maaş alıyorum. Antikomünist olduğum için ayrıca para veriyorlar.

6. HATIRA ADEM ASLAN RUFİ KARABAHTLI'NIN BULGARİSTAN'DA MÜCADELEDE YARDIMCISI VE ARKADAŞI. 1989'DA SÜRGÜN EDİLMİŞ. EDİRNE'DE RUFİ KARABAHTLI'YI KARŞILAMIŞ VE KENDİSİNE YARDIMCI OLMUŞ. ANCAK YAŞANANLAR HAKKINDA "DİLİM DÖNMEZ" DİYEREK

KONUŞMAK İSTEMİYOR, ARKADAŞININ KONUŞMASINI VE ANLATMASINI İSTİYOR. RUFİ BEY İLE MÜLAKAT SIRASINDA ZAMAN ZAMAN AĞLIYOR.

Rufi Bey'in yardımcılardan ve arkadaşı olduğunu biliyoruz. Bulgaristan'da ne iş yaptınız?

-Bulgaristan'da her işte çalıştım. Çiftçilik, fırıncılık yaptım.

Siz ne zaman Türkiye'ye geldiniz?

-Yürüyüşlerin başı olduğumdan ve köylere yürüyüşlerin haberini verdiğimden 1989'da sınır dışı edildim.

Bulgaristan'a dönmek istiyor musunuz?

-Bulgaristan'a dönmek istemiyorum. 1993'te gittim. Bir daha istemedim.

Çifte vatandaşlık için başvurunuz oldu mu?

Çifte vatandaş olmak istemiyorum, Ailem de istemiyor. Daha fazla konuşmak istemiyor ve ağlıyor.

(Damadı 1989'da Türkiye'ye gelmiş ancak kısa süre sonra Bulgaristan'a dönmüş, kendisinden bir daha haber alamamışlar.)

7. HATIRA AYŞE DEDE, BULGARİSTAN'IN YABANOVO KÖYÜNDE DOĞMUŞ VE BİR SÜRE YENİ ZAĞRA [NOVA ZAGORA] KENTİNDE ÇALIŞMAK İÇİN İKAMET ETMİŞ.

Adınız, Soyadınız?

-Ayşe Dede.

Türkiye'ye gelmeden önce nerede yaşıyordunuz?

-Nova Zagora [Yeni Zağra]

Baskıları ne zaman hissetmeye başladınız?

-1985'te.

İsim değişikliği sırasında neler yaşadınız?

-Çok ani oldu askeriyle tankıyla, topuyla tüfeğiyle "çark geri dönmez, ileri" diye bir daha bahsetti zaten Bulgar Türkleri diye bahsediyordu zaten başbakan (Todor Jivkov) o baskılardan sonra biz anladık yani anladık ki Türkler istenmiyor işyerlerinde de zaten Bulgarlar bayağı Türkleri eziyor, sevmiyolardı.

Peki bu süreçte halk neler yaptı baskılara karşı?

-Bir şey yapma imkanımız yok komünist rejimde senin her adımını takip ediyorlar.

Nasıl takip ediyorlardı?

-Her yerde mesela kasabaya çalışmaya gittiğimizde bile daha ikinci gün şehir içine çıktığımızda yabancı insanı biliyorlar orada oturmayan yerli olmayan insanları biliyorlar. Birinci gün daha kayıt olman lazım emniyet müdürlüğüne

eğer kayıt olmazsan 3 günden fazla kalmaya hakkın yok, misafir dahi olsan bulunma sebeplerini bildireceksin. Misafir olarak geldiysen misafirsin, çalışmak için geldiysen nerede yaşıyorsun, neyin nesi olduğunu bildirmen, kayıt olman lazım. Kayıt olmazsan demek ki gizli ajan gibi bir şeysin. Senin yabancı olduğunu biliyorlar. Bir de Türk isen yeter zaten başka suç işlemene gerek yok, dışarıya bir bilgi sızdıramazsın. Mektup bile yazsan başka bir ülkeye, hele hele Türkiye'ye yazarsan o hemen okunur. Okumadan kesinlikle yanlış bir şey yazarsan zaten yatarsın 10-15 yıl içinde.

Sizin yaşadığınız yerde hapse atılmış olanlar var mıydı?

-Bizim köyümüzde çok var ama bizim çalıştığımız yerde zaten Bulgarlar vardı. Bulgarlar Bulgar'ı atar mı? Bir de sesini fazla çıkartmıyorsun. Çıkartırsan zaten anında içerdesin sana o fırsatı vermiyorlar, komünist rejim aşırı derecede çok sıkı.

Nasıl göç etmeye karar verdiniz?

-Todor Jivkov'un konuşmasından sonra zaten fazla uzun sürmedi, isimlerimizi zaten değiştirmişlerdi 85'te. Bu konuşmayı da Todor Jivkov 1989'da yaptı. Ondan sonra zaten iş yerlerinde insanların çoğu istifa ettiler. Bütün Türkler, benim çalıştığım şehirdeki Türkler bırakıp iş yerlerini döndüler, yani köylerine. Biz zaten köye döndüğümüzde insanların çoğu yurt dışına Türkiye'ye herhangi bir ülkeye farketmiyor, Bulgaristan dışına gönderildiler. Onlar sınır dışı edildi. Bir de şimdi Bulgaristan'da köyde amcam olsun, dayımlar vardı, hapisteydiler. Amcam falan onları hapisten çıkarmışlar. Belene'de yattı onların hepsi. Hangi ülkeye tam şimdi bilemiyorum da Viyana mıydı neresiydi oraya göndermişlerdi onları.

Oraya neden gönderdiler?

-Oraya gönderdi devlet onları, sınır dışı edildiler.

Sürgüne yani?

-Evet, sürgüne. Onların dönmeye hakkı yoktu, ondan sonra baktık insanların çoğu kapalı olanların dışındaki insanları sınır dışı ediyorlar biz de öyle geldik.

Buraya gelince neler yaşadınız?

-Burada pek bir şey yaşadık sayılmaz, kötü anlamda...

Belediye ya da devlet yardımcı oldu mu?

-Bizim öyle bir şeyimiz olmadı. Yardım falan almadık bir yerden. Geldiğimiz sene çocukları giydirmişlerdi; önlük, çanta ve birer mont almışlardı onun dışında devletten başka bir şey almadık.

Burada Türkler için kurslar falan açılmış onlara katıldınız mı? Uyum kursu gibi?

-Yok, katılmadık. Zaten zamanımız yoktu. Bir de biz geldiğimizde Mürefte'de (Şarköy'de bir yer) oturduk.

Burada iş bulabildiniz mi?

-Geldiğimizde eşim sitelerde bekçi olarak çalışıyordu. Çorlu'da bayağı bir dolaştık fabrikaları, hep bize torpil sordular. Biz de ne olduğunu bilmiyorduk. Çünkü ötede öyle bir şey geçmiyor. Bulgaristan'da öyle bir şey yok yani hangi meslekle ilgili okuduysa oraya gidiyorsun. Zaten okulunu bitirmeden senin tayinin çıkıyordu. Buraya geldik, gezdik gezdik fabrikaları yok. Çoğu yerde yaşımız geçmiş diyorlardı. 29 yaşındaydım, yaşlı olduğumu söylüyorlardı çoğu yerde. Sonra biz Mürefte'ye gittik orada yazlıklarda sitelerde eşim bekçi olarak çalıştı ben de belediyeye girdim. Sonra iki sene kaldık orada kadrolu olmayınca ben de belediyede buraya Çorlu'ya geldik.

İsim değişikliği sırasında yaşadığınız ilginç bir olay var mıydı?

-Benim yok yok demeyeyim de, benim küçük çocuğum vardı o zamanlar. Bütün köylü ve civar köylerde de insanlar askeriye tanklar, tüfeklerle geldi bizim köye çembere aldı köyün etrafını sardılar üç gün boyunca insanlar hep yürüyüş yaptılar köye sokmak istemediler askerleri ama askeriyeye güç yeter mi senin elinde bir sopa var.

Ondan öncesinde okuduğum kitaba göre halkın elinden toplamışlar silahları?

-Zaten silah yoktu ki hiç kimsede olduğunu sanmıyorum. Ancak avcılarda vardır birkaç kişide. Zaten komünist rejimde silah demek, idam demek. Gerçi idam kanunu, öyle bir şey yoktu ama bir silah bulsunlar ömür boyu hapis yatarsın. Belki gizli bir şekilde zaten yurt dışına çıkamıyordun. Bir tek komünist ülkelere gidebiliyordun onun dışında bir yere gitmeye hakkın yok.

Türkiye'ye de izin vermiyorlar mıydı?

-Yalnızca Türkiye'den davetiye falan gönderiyorlar o da yakın akrabalar olacak ya annen ya baban ya ablan ya abin öyle insanlar gelebiliyordu. İstedığınız gibi giriş çıkış yapamıyordunuz. İstedığın gibi vize alıp da çıkamazsın.

Herkes için aynı şekilde mi?

-Hayır, Bulgarlar çıkabiliyordu. Onlar istediği zaman istediği yere gidebiliyordu.

Ama Türkler gidemiyordu?

-Evet. Hiçbir şekilde imkân yok ne askeriye bir görev yapabilirsin askere gidersen askerde sana eline silah ancak bir iki defa atış yapmak için verirler eğitim amaçlı onun dışında Türkler askere gittiğinde çalışıyordu Türklere imkan vermiyolardı. Sanki ayrı bir dünyanın insanıymışsın gibi hakkın yoktu onların haklarıyla senin hakların ayrı.

Başka neler yaşadınız?

-Biz fazla bir şey yaşamadık da çevreden duyduklarımız; Kırçalı köylerinde orada azınlıklar daha çoktu oradakilerin yüzde 90'ı Türk orada insanlar öldürülmüş bu süreçte, böyle olaylar olmuş ama bizim orada yok böyle bir

şey biz de sadece insanlara nasıl yani burada yürüyüş yapıyorlar su falan püskürtülüyor panzerler o şekilde. İnsanların ellerinde bir şey yoktu ne yapabilirsin sen zaten sivilsin.

Peki, öncesinde böyle bir şeyin olacağını fark ettiniz mi?

-Yok, hiç aklımızdan bile geçmedi 85'ten önce aklımızdan geçmedi ama sondan sonra bir sene öncesi söyleniyordu. Şu bölgede, mesela Pomakların isimleri değiştirilmiş ondan sonra bazı Türkçe isimleri olan çingenelerin isimleri değiştirilmiş diye duyuyorduk ama bize yapamazlar diyorduk. Ama baktık ki bize bir haftanın içinde bütün Bulgaristan'daki Türklerin isimlerini değiştirdiler. Birden topladılar pasaportları, baskı altına alarak köyleri herkesi köyün merkezine toplayıp her taraftan ama askeriye yürüdü. Sonra götürdüler okula okulda herkes gidip nüfus cüzdanını götürüp veriyordu ve onlara Bulgar isimleri veriliyordu. Öyle bir günde yaptılar yani herkesin isimlerini...

Oradaki Bulgarlar hiç tepki gösterdi mi bu olaylara?

-Hayır, zaten bizim köyümüz Türk köyüydü. Bulgarların tepki gösterdiğini ben görmedim. Sonra biz eşyalarımızı almak için kasabaya gittiğimizde Bulgarları kötüleyen duymadım ben orada. Bulgar dostlarımız da yoktu zaten onlar sadece iş arkadaşlarımızdı. Bu olayların başında muhtemelen Rusya vardı.

8. HATIRA 1953 DOĞUMLU MEHTAP ÖZTÜRK, BULGARİSTAN'DA KIRCALI'YA BAĞLI BAŞTUNU KÖYÜNDEN UGRADIKLARI BASKI SONUCUNDA AYRILARAK AİLESİYLE BİRLİKTE 1989'DA TÜRKİYE'YE GÖÇ ETTİ.

Adınız, soyadınız?

-Mehtap Öztürk.

Doğum tarihiniz?

-27 Eylül 1953

Bulgaristan'ın hangi bölgesinden göç ettiniz?

-Bulgaristan'ın Kırcalı'ya bağlı Baştunu köyünden göç ettik. Ama Haskovo şehrine kayıtlıydık. Orada bakkalcılıkla uğraşıyorduk. Bakkal devletin bakkalı. Bakkal çalıştırıyorduk beyimle ikimiz de. Maaşımızı devlet veriyordu.

Baskıları ilk ne zaman hissetmeye başladınız?

-1980 (düşünüyorum) Aslında baskılar dediğim 68 senelerinde, Türkçe gazete çıkıyordu. Yeni Işık isminde. Ben de o zamanlar Haskovo şehrinde lise okuyordum. Kitap almaya gidiyorduk. Kitaplar bulunuyordu. 68'in sonlarına doğru Türkçe kitaplar yasaklandı. Türkçe kitap bulamıyorduk. Yeni Işık gazetesinin bir tarafı Bulgarca bir tarafı Türkçe yazıyordu. Türkçe'yi de yasakladılar. O zamandan başladı Türklere karşı daha başka davranılmaya.

Aslında 84 senelerine doğru başladı konuşulmaya, “Türklerin isimleri değiştirilecek” diye biz de “olamaz” dedik, bizim devletimiz var bizim Türk ismimizi asla değiştiremezler. Dediler ki “karışık ailelerinki değiştirilecek.” Yani Pomaklık olanların, karışık ailelerin değiştirecek diye toplantı yaptılar. Her bir yerde sizin isimleriniz değiştirilmeyecek, karışık ailelerinki değiştirilecek diye. Biz de serbest duruyorduk. Başladılar değiştirmeye. Duyuyorduk falanca yerde, başka şehirlerde, Mastanlı’da Cebel tarafında. Orada Pomaklık daha çoktu Mastanlı’dan yukarı. O taraflarda başladılar zulüm etmeye, değiştirmeye isimlerini zorla. Başladılar insanlar kaçaklık göçeklik kullanmaya, oraya buraya kaçmaya. Biz de serbesttik. “Bizim isimlerimizi asla değiştiremezler” dedik. 85 yılında, tam 85’ti. Aniden bir sabah kalktık Haskovo şehrinde duyduk ki inanmadık. Askeriye sarmış etrafı. Türklerden kimseyi işe salmıyor. Zorla köylerde muhtarlığa gidilecek. Pasaport değiştirilmeden ne işe ne dışarıya. Gidemiyorduk. Duyduk inanamadık. Birkaç gün sonra bizim köye de geldi o kanun. Başladılar gezmeye. İki asker hane hane gezdiler, pasaportlarınızı alıp muhtarlığa gelmeniz gerekiyor diye, biz de inanamadık. Mecbur. “Gelmezseniz” dedi “zorla götüracağız sizi.” Gittik bir de ne görelim, askerler durmuş kapıya her bir tarafa. Varınca daha dediler isimlerinizi değiştireceğiz sizin. Mecburen biz istemedik. Başka Türk ismine yakın bir isim koymak istedik. Beyim istedi Türk ismine yakın. Alâeddin’di ismi Aldin koyayım diye. Razi gelmediler. Haskovo şehrine kayıtlı olduğumuz için orada razi geldiler. Oğlumun adını da Aldin koydu, kendi ismini de Aldin koydu. Biz de Türk adına yakın adlar koymaya çalıştık. Kim nasıl bilirse öyle koymaya başladılar. Zor ettiler. Daha sonra bayramlarda dediler ibadetlerinizi yapmayacaksınız. Biz dedik nasıl olur, yapamazsınız bize bir şey. Biz ibadetimizi yaparız. Birgün yine böyle bir kurban bayramında hane hane gezdiler bakalım kurban kesilmiş mi diye. Ben de bakkalda çalışıyordum. Kayınvalidem yakın böyle. Çocuklara yemek getirmişti. Ben de eve götürdüm yemeği. Giderken beni görmüşler. Muhtarlıktan hemen çağırdılar beni, yok sen kurban kesmişsin dağıttırmissin hane hane dediler. Yoköyle bir şey dedim, inanmadılar. Geldiler haneme hepsine baktılar odaların, dolapların kurban eti var mı diye. Başladılar öyle zulümler etmeye böyle. Toplantı yaptılar. Yok, gideceksiniz mezarlıklarda mezar taşlarını kırıp Türkçe adların Bulgarca yazacaksınız diye. Kimi zorla değiştirmeye kalktı, kimi ben değiştirmem dedi. Beylerimiz bayram namazına giderken askerler durmuşlar. Kimseyi camiye sokmadılar. Herkesi ters geri gönderdiler. Bir yere gideceğiz mesela. Şehirde, hastanede hastamız var. Giderken yol boyunca bariyerler kurdular böyle Bulgar polisler duruyor. Birer polis ikişer polis bariyerlerde duruyor. Her bir arabayı giderken durdurup ilk önce kimliklerimizi yokluyorlardı. Türk isek bazı otobüslerde

döndürüyorlar geri. Git sen tarlanda çalış gitmek yasak diye. Beş altı kişi böyle bir arada görünce hemen toparlıyorlar içen”, “Siz ne konuşuyordunuz? Ne yapıyordunuz?” diye. Bir kaset görseler hemen o kaseti alıp kındırıyorlardı. Arabanın altına koyup kındırıyorlardı. Bazen böyle: gece mesela saat 12'de gece işten gelen oluyordu trenle. Bizim komşumuzun birini yakalamışlar. Siz nerden geliyorsunuz bu vakitte diye bir dövmek dövüyorlar bütün, derilere sardılar. Sizin ne yaptığımız belli değil, nerden geliyorsunuz diye. Köyde o kadar değil ama şehirde Türkçe konuşur görünce hemen ismini yazarlar. Bir de bakarsın bir hafta sonra “akı” deriz biz, ceza gelir. Parayı ödemek zorunda kalırsın. Biz şimdi devlet işinde çalıştığımız için beyimle, öyle zorlamaya başladılar ki bizi. Bulgarca konuşacaksınız. Millete karşı Bulgarca soracaksınız ne istiyorsunuz diye. Köy halkı da yaşlılar Bulgarca bilmeyenler çok. Yok “şalvarla gelmeyeceksiniz, Türklük artık yasak!” dediler. Şalvarların üstüne insanlar uzun etek giymeye başladılar. Öyle gelmeye başladılar. Zor etmeye başladılar. Bizim karşıdan bilmediğimiz insanları koydular gözcü olarak. Yaşlı bir nine mesela geliyor ekmek istiyor senden. Ekmek isteyince ekmek vermek mecburiyetindesin. Türkçe konuşmak zorundasın. Neden Türkçe konuştun diye hemen ceza geliyor. O insanlara zulüm etmeye başladılar. Artık biz de dayanamaz hale geldik. Allah’ımıza bin şükür Özal’dı o zaman başbakan. Hele duyduk inanmadık. Dediler kim isterse gelebilir diye. Biz de Haskova’ya “jitel” deriz biz kayıtlıyız. Kaydımız Haskovo şehrindeydi. Orada çalışmıştık. Gittik böyle böyle diye. İlk önce şehirdeki Türkleri arındırmaya baktılar. Köy halkım salmadılar çünkü köy halkı tarlada çalışıyordu. Tütünde çalışıyordu. Tütünler kalacak başka türlü. Gavur şehirden gelip de tütün çalışmaz ki zaten! Şehre nüfuslu olduğumuz için size dediler üç gün müsaade size. Pasaportları verdiler. Öyle ama devletin işi olduğu için biz kapatamadık. Geldiler hemen mühürlediler kapıyı dediler size 3 gün müsaade. Araba arıyoruz, araba yok. Tam iş zaman!. Bu Temmuz’un sonlarındaydı. Büyük araba yok. Biz de mecburen “remork” deriz, küçük arabaya ne eşya varsa doldurduk yatıp kalkmaya kadar hemen, çoluğum çocuğum da vardı. Hepimiz dolduk arabaya. Yol boyunca da zulüm etmeye başladılar. 100 km yolu üç günde katlettik. Üç gün yol boylarında yattık. Rezil olduk bütün. Yok batıkmışmış, yok hastalık bulaşacakmış bilmem ne. Salmadılar bizi yol boylarında. 1 Ağustos’ta Türk toprağına geldik. Çok şükür, şimdi daha mutlu daha huzurluyuz Türk bayrağının altında olduğumuz için.

Peki, o baskıları hissetmeden önce nasıldı Bulgaristan’daki yaşam?

-Baskılan hissetmeden önce çok iyiydi yaşantımız. Çok iyiydi dediğim şu var. Maaşlar hep aynıydı. Fazla maaş vermiyorlardı. Her şey aynı fiyattaydı. Az maaşla geçinebiliyorduk yani huzurluyduk. Bulgar halkıyla olsun herkesle

kardeşçe yaşamaya bakıyorduk. Huzurlu ve mutluyduk. Ama nasıl birden bu isim değiştirmeye başlayınca zulüm etmeye başladılar biz de dayanamaz hale geldik. Bizim oralarda olmadı ama bazı yerlerde Cebel tarafında, Yablanovo tarafında çok çok daha zulüm etmişler. Bizim yalnız o kadar yaptılar bize. Bazı yerlerde dövmüşler. Çok kişiyi dövmüşler.

Köy hakkında karşı çıkanlar oldu mu bunlara?

Olmaz mı? O zamanlar karşı çıkanları toplayıp içeri götürüyorlar. Köy halkı korkuyor. Zaten muhtarlığa çağırıp hemen kimliğini aldılar. Yerine yeni kimlik veriverdiler. Kendileri razı gelmezse de adları kendileri koyup kimliği sana verekoydular. Ama bazı yerlerde çok daha zulüm. Karşı gelenlere hemen hapis. Bazılarını Belene'ye yolladılar. Ama bizim oradan yollanan olmadı. Demek ki bizim orda köy halkı çok da çıkmadılar korktukları için.

Peki, sizin Bulgar adınız neydi? Siz mi seçtiniz?

Biz seçtik. Mehtap M ile başladığı için Milena olsun dedi kızlar. Türk toprağına girince çok şükür yine Türk isimlerimizi alabildik. Biz hemen söyledik burada. Onlar da bize geçici olarak kimlikten önce üç isimli ismimizin yazılı olduğu bir kâğıt verdiler. Kimliğimiz çıkana kadar kâğıtlarla işlerimizi gördük.

Türkiye'ye gelirken Bulgar hükümeti ne tarz bir belge verdi size?

-Aynı pasaport şeklinde. Bulgar Pasaportlarımızı kimliklerimizi alıp onları verdiler. Üç gün içinde çıkacaksınız yoksa zorla veya hapis dediler. Üç gün içinde çıkmaya mecbur kaldık. Trafik çok diye duyduk ama mecbur olduk. Belki 1 km'den fazla araba kuyruğı vardı. Biz sınıra pek uzak değiliz. Kapıkule sınırına 100 en fazla 120 km olsun. O yolu üç günde gittik. Normalde bir buçuk, iki saatte giderdik. Ama onlar üç gün eziyet etti bize yol boylarında.

Köyden ayrılırken zor olmadı mı?

Zor olmaz mı hiç? Bütün köy halkı geldi geçirmeye bizi. Ağlaştık. Ne olacağımızı bilmiyorduk ki! Gidiyoruz ama nereye gidiyoruz? Nasıl bir yere gidiyoruz? Ne olacak? Neler gelecek başımıza? Hiç aklımıza gelmiyordu. Bilmiyorduk ne olacağını. Bütün köy halkı gidenleri geçirdi. 100-120 hanenin hepsi çoluğı çocuğıyla geçirmeye çıktı herkes. Biz de herkesle vedalaşıp öyle çıktık yola. Ama çok şükür toprağımanın, oranın toprağıman yani ne de olsa orda dünyaya gelip büyümüşüz, gidip görebiliyoruz. Daha büyüklerimiz kaldı. Çok ayrılıklar oldu. Kimimiz orada kimimiz burada. Dağıldık gittik.

Daha önceden Türkiye'ye göç eden tanıdıklarınız, akrabalarınız var mıydı?

Vardı. Kayın validemin kız kardeşi vardı. Benim de uzaktan kendi akrabalarım vardı. Ama bizim aklımıza hiç gelmiyordu Türkiye. Türkiye'ye gelme fikri hiç aklımızda yoktu. Tam Kapıkule'yi geçtik geldik Türk

toprağına, bizi çok güzel karşıladı Türk polisleri. Nereye gideceksiniz teyze, abi? Nerede akrabalarınız var? diye ilgilendiler. Biz de Çorlu'ya gitmek istedik. Çorlu'ya giderseniz size bakabilecekler mi karşılayabilecekler mi? dediler. Devletin gönderdiği yere gitmemiz için tavsiyede bulundular. Devlet bizi Malatya'ya gönderdi. Düşününce baktık Malatya çok uzak bir yer. Bulgaristan'a çok uzak. Çorlu'da da akrabalarımız vardı. Niyetimiz Çorlu'ya gelmekti. Ama orda bekleyen arabalar bizi şaşırttı. Dediler ki orda aç ölürsünüz siz, ne fabrika var ne bir şey! İzmir'e gidin, Bursa'ya, İstanbul'a gidin! Onlar yine ne kadar uzak yere giderlerse daha çok para alıyorlarmış. Biz de bir düşündük ki kayınvalidemin kız kardeşi vardı 78 göçmeni. Oraya karar verdik biz de oraya gittik. Çok tır vardı, çok arabalar vardı. Hepsi de bekliyorlardı Bulgaristan'dan gelenlere yardımcı olmak için. O zamana gelene kadar çadırlar kurulmuş çadırlarda yatmışlar. Biz çok şükür çadırlarda yatmadık. Üç ailenin eşyalarını bir tıra yükledik. Ama yol çok uzun olduğu için yol boyunca bir benzincide Çanakkale'yi geçtiğimizde durmak zorunda kaldık. Orada sabahladık. Yattık arabaların içinde sabahları yine devam ettik. İki günde vardık İzmir'e.

Nasıl buldunuz İzmir'i? Umduğunuz gibi çıktı mı?

Türkiye çok güzel bir devlet. Ama iş aramaya kalktık iş yok. Çok zorluklar gördük. Yirmi gün kadar zorunlu kaldık o ailede. O ailede üç aile toplandık aynı haneye, teyzelere. Ne yapacağımızı şaşırdık. Evin üstünde yattık. Yirmi gün evin üstünde kaldık. Yok, iş bulunmaz. İlk önce en küçük oğlum 10 yaşında oğluma bulundu iş. Çaycı gibi, Çok değişik geldi burası. Orasıyla burası farklıydı. Her sabah "süt "diye bağırıyor o küçücük çocuklar simitleri başına almışlar geziyorlar. Biz öyle şey görmediğimiz için çok acayip geldi bize burası ilk geldiğimizde. Gerçekten çok acayip geldi. Pazara çıkarız küçücük çocuklar su satmak zorunda. Bulgaristan'da yoktu öyle bir şey gerçekten. Komünist rejimi vardı o zaman, 16 yaşına kadar çocuklara maaş veriyorlardı. Zorunlu okumaları gerekiyordu çocukların. Buraya gelince çok zor geldi. Çocuklarımız Türkçe okumasını yazmasını bilmiyordu. Biz de, bizim zamanımızda ben 53 doğumlu olduğum halde 67-68'lerde büyüklüğümde hafta bir saat okutuyorlardı artık Türkçe. Ama ben kendim de okumayı çok sevdiğim için kitap, gazete okuyordum. Kendimi öyle geliştirdim. Türkçe okuma yazma biliyordum ben. Benim büyük kızım orada liseyi bitirdi. Ama Türkçe okuması yazması yoktu. Ama yabancı dil olarak Fransızca gördükleri için Latin Alfabesini biliyorlardı. Belki bizde de suç var belki üzerine düşmedik çocuklarımızın öğretemedik. Öğretebilseydik daha başka olurdu. Çocuklarımız çok zorluk çekti. Oğlum orta üçe kadar okudu. Büyük kızım liseyi bitirmişti. Devam edemedi. Sıfırdan başladık. Beş kuruş paramız yoktu geldiğimizde. Küçük kızım o sene hiç okula gidemedi. İki

kızım bir oğlum var. İki kızım nakış dikiş yerine başladılar. Ben başlamadan önce onlar başlamak zorunda kaldılar. Orasının parası başka burasının parası başka olduğu için hatta hala unutamıyorlar iki kızım anlatıp gülüyorlar. O zaman 500 lira miydi ne benim bildiğim bir dondurma istemiş küçük kızım büyük kızımın “abla ne olur bana dondurma al” diye, o da “sen bilmiyor musun, para yok” diye ona bir şamar vurmuş, hala anıyorlar daha. Yirmi iki yıl oldu geleli hala onu unutamıyorlar yani. Pazara gidiyorduk, orada başka olduğu için tez beri böyle alışamadık paralara. Çok pahalı geldi her şey. Böyle uzanıp da bir şey alamadık kızım.

İş imkanlarınız nasıldı peki? Mesela kızlarınız o dikiş nakış işine devam ettiler mi?

- Bize zor geldi tabi ilk başta. Orasının rejimi başka burasının rejimi başka. Bir bisküvi fabrikasına başladık. Küçük kızımı almadılar yaşı küçük diye. Büyük kızımınla başladık ama biz tabi çok saat çalışmaya alışık olmadığımız için çok zor geldi. Akşam 8 sabah 8, sabah 8 akşam 8 ama yine iş bulduğumuza çok şükrediyorduk. Devletimiz mecbur etti, oradan gelenleri alsınlar diye. Çok şükür iş bulabildik ama şurada bir ay kadar işsiz durduk. Hazır yedik. Hazır dediğim, paramız da yok. O haneye baya zorluk, zorluk gördü yani insanlar. Onlarda yatıp kalktık. Yok eve dönüyoruz, yatmaya yer yok. Uykusuz... Yine bereket başka bir iş bulabildim. Kolonya fabrikasında çalıştım. Daha sonra orada yemek yaptım küçük bir firmada özel bir şirkette. Küçük kızım da okumaya başladı. Büyük kızım çalıştı. Kızımınla oğlum okudu. Küçük kızım liseyi çıkarabildi en son. Fazla okuyamadı. Okutamadık tabi. Oğlum da okumadı fazla fazla. Çok şükür halimize şu anda iyiyiz hepimiz de emekli olduk. Beyim emekli oldu. Oğlum uşağım evlendi, evi yeri var. Çok mutlular çok mutluyuz.

İzmir'de ne kadar kaldınız? Çorlu'ya gelişiniz nasıl oldu?

- Çorlu'ya gelişimiz şöyle oldu, biz İzmir'de bir yıl kadar durduk. Orada devletimiz bize yine yardım etti, unumuzu verdi. Un verdi, yağ verdi bize. Bazı yerlerde devletin gönderdiği yere gidenler çok daha faydalandılar. Allah razı olsun devletimizden, yine faydalandık. Un verdi, kiramızı ödedi. Ne kadar derseler. Biz bir bir buçuk sene kadar kira paramızı devlet ödedi. İzmir'de durduk bir yıl kadar. İzmir'den öte gittik. Çeşme tarafında Mordoğan tarafına. Orada da bir kapıcı gibi orasının bekçisi gibi orda kaldık beyimle çoluğum çocuğum orda kaldık. bir yıl kadar da orda kaldık. Öyle ama Çorlu'ya gelmiştik, misafirlğe akrabalar geldi bizi görmeye. Çorlu'ya gelişimizde Çorlu'yu bizim havaya daha yakın gördük. Bulgaristan havasına. Oradan yine bir buçuk iki yıl sonra, 91 yılının sonunda Çorlu'ya göç ettik. Çorlu'da da oturuyoruz şu anda.

Parada sıkıntı çektik dediniz alışmakta, peki dilde sıkıntı çektiniz mi

anlaşmakta?

- Dilde, hiç sormayın onu çok zorluk çektik. Biz Türkçe konuşuyoruz biliyoruz ama burasının dili başka hala alışamadık biz. Yine başka konuşmamız fark ediliyor tabi. Tam Türkçe konuşamıyoruz da. Fabrikaya işe başladığımızda bisküvi fabrikasına, bir teyze, Emine teyze. Bugünkü gibi aklımda. Böyle buzdolabı vardı böyle sürahiyle su dolduruyoruz. Sen de içer misin teyze? dedim. Kafasını salladı böyle (aşağı yukarı). Öyle yapınca içmeyecek. Biz böyle (aşağı yukarı) hayır, evet demek (sağa sola). Burada yine tam tersiymiş. Şimdi yeni alıştık. Öyle yapınca içmeyecek diye vermedim teyzeye. Biraz sonra dedi “ya kardeşim sen bana niye su vermiyorsun?”. İçmeyeceğim dedin ya sen Emine Teyze dedim. A ben sana içeceğim dedim, dedi. Ondandır dedi ki bana “Siz neden Bulgarca konuşuyorsunuz?” Ben dedim teyze biz Türkçe konuşuyoruz. Ne onlar bizim lafımızdan anlayabiliyorlardı. Ve de biz onların lafından anlayabiliyorduk ama yavaş yavaş tabi alıştık. Bir de özel bir şirkete başladım. Sabahları ben temizliyordum. Dediler sen bakacaksın telefona. Tamam dedim ben de. Telefon gelir, bizim telefonla konuştuğumuz yok ki kızım Bulgaristan'da. Hemen kaldırır "Ha!" dermişim. Ha deyince karşı tarafta kim konuşuyor böyle ha diye. En geri patron söylemiş, demiş böyle böyle söyleyin o teyzeye. Efendim, buyurun, burası ... Kim ya dersin diye ertesi gün. Ama aklıma gelmiyordu ki, telefon çalınca yine heyecan yapıyordum. Alınca yine Ha! diyordum. Yavaş yavaş alıştık artık. Telefon melofon görmüyorduk kızım. Burada gördük telefonu. Çok şükür halimize binlerce şükür.

Çorlu'ya gelince nereye yerleştiniz?

- Ah. Onu hiç sorma kızım bana. Çorlu'ya gelince akraba yok, kira yok. İzmir'de öyle çektik kira sorunu. Yoktu kira. Buraya Çorlu'ya geldik yine yok kira. Eski mi eski, iki oda birbirinin içinde. Eşyayı koymaya yer yok zaten. Eşya çuvallarda dolu böyle sarkıtma yeri gibi bir yer yapmışlar. Oraya doldurduk. Bir çeşme var dışarıda. Banyo dersin dışarıda yapıyoruz, kömürlük gibi bir yerde. Yok, banyo yapmaya yerimizi bile yoktu. Para da çok. 300 milyon ödüyorduk. 300 milyon da çok paraydı o zamanlar. Bir yıl kadar öyle kaldık. Ama çok şükür başka kira bulduk sonra, Çalıştık. Pazarcılık yaptık. Tabi iş bulamadık doğru düzgün ama halimize şükür ev yine yer sahibi olduk şuanda iyiyiz hepimiz de. Şuan kendi dairemizde oturuyoruz. Kirada oturuyorduk hane sahibi dedi “ya çıkın ya da alabilirseniz alın ben satacağım”. Biz de alacak durumda değildik. En sonunda geldi dedi “Alâeddin Ağabey, seni çok seviyorum, kirani aksatmadın hiç, ama razıysan kira gibi dolar hesabına sana daireyi verebilirim”. Biz de öyle yaptık kızım. Biraz pahalıya mal oldu ama çok şükür aldık daireyi. Kendimizin sayılır, kendimiz yaşıyoruz.

Burada iş bulabildiniz mi?

- İş epey zaman bulamadık. Baştan bir yere başladık. Bize zor geldi tabii o iş. Bıraktık pazarcılık yaptık beyimle baya bir sene. İyi paralar kazandık. Ev yer sahibi olduk. Sonra bir fabrikada yemekhanede bulaşıkçı gibi kimi yemek dağıtım gibi yedi-yedi buçuk yıl kadar orada çalıştım kimi elden ödedim. Yaştan emekli oldum. Halimize şükür.

Bulgaristan'da çalıştığınız günleri alabildiniz mi?

- Çalıştığım günleri alamadım kızım. On yedi buçuk yıl günüm vardı. Ama çifte vatandaşız ya inşallah yaşımız gelince oradan da emekli olma hakkımız var. Öyle söylenti var. Bakalım nasıl olacak. 65 yaşını doldurunca Allah uzun ömür verirse oradan da belki emekli olabilirim. Emekli ama orada çok az veriyorlar. Orasının şartları da pahalılık var. Komünist rejimi biz geldikten sonra orası da çok kötü oldu. Yıkıldı komünist rejimi. Sonra çok kötü oldu çok pahalılık oldu. Gittiğimizde eskisini bulamadık zaten. Dönüşümüzde misafirlige gittiğimizde aynı şeyi bulamadık.

Bir daha ilk ne zaman gittiniz Bulgaristan'a misafirlik için?

- 92 yılında beyim gidebildi sadece biz gidemedik. Çünkü beyimin annesi babası kardeşleri hepsi oradaydı. O gitti. Dediler çifte vatandaş olabilme durumu var. Biz de sevindik. Beyim gitti Sofya'ya Türk isimlerimizi almak için dilekçe verdi. Daha sonra zorlaştı bile almak. Bazıları alamadı. Biz çok şükür aldık. Türk isimlerimizi yine geri aldık. Türkçe kimlik yaptırdık orada. Bu hiç aklımıza gelmezdi gidip de tekrar görelim orayı bir daha diye. Oraya gidip yaşlılarımızı, kayınvalidemleri, kayınpederim, görünce orada, kendi oğlan kardeşim var. Hepsini de gidip görebiliyoruz. İsteddiği zaman onlar da gelebiliyorlar anlaşınca, anlaştıktan sonra iki devlet. Gidip gelebiliyoruz.

Ne sıklıkla gidiyorsunuz?

- İstedığımız zaman gidebiliyoruz. Ne zaman serbest zamanımız kalırsa misafirlige, bayramlarda, onlar da gelebiliyor. Düğün filan da olunca. Akrabaların düğünü olunca gidebiliyoruz çift vatandaş olduğumuz için.

Orada kalanlar hakkında ne düşünüyorsunuz? Siz buraya geldiğiniz için kendinizi şanslı görüyor musunuz?

- Çok çok şanslı görüyorum kızım. Çok çok şanslı görüyorum Türk bayrağının altında olduğumuz için. O korku yok. Yine geriye dönüp anlatıyorum bak. Türk'ün elinde hiçbir şey yoktu. Yeri geldi ben size anlatmadım ama bütün köy halkında onlar biliyordu mesela kimde olup olmadığını avcı tüfeklerini bile topladılar milletin elinden. Niye? Karşı gelecekler, toplanıp da ayaklanma yapacaklar diye Bulgarlara karşı. Ne zaman olursa olsun Bulgar idaresi altında mısın, korkunç... Ama yine korkmuyorlar çünkü biliyorlar ki Türk devleti yine arkasında. Onlar da

korkmuyor ama şunda onlar da çok zor durumda. Gittiğimizde görüyoruz çok zor durumdalar. Köyde yaşıyorlar ama zor durumdalar. Emekli maaşları çok düşük. Pahalılık var.

Avrupa Birliği'ne girdi şimdi Bulgaristan

- AB'ye girdi kızım ama hiç. Orası yani ne bileyim pahalı. Çok pahalılık var. Belki burada da var pahalılık ama yetiriyoruz yine. Gençlerimiz çalışabiliyor. İş buluyor. Torunlarımız hepsi okulda, okuyabiliyorlar. Yine şükür ediyoruz ki, şanslıymışız ki geldik Türkiye'mize, Türk toprağına.

Peki, çifte vatandaş olmanıza rağmen vatan olarak nereyi görüyorsunuz? Bulgaristan sizi için ne ifade ediyor?

- Biz vatan olarak Türkiye'mizi görüyoruz. Bulgaristan'da büyüğümüz için orayı da seviyoruz ama Türkiye'yi memleket biliyoruz kızım.

Şu an yaşamınızdan memnunsunuz yani?

- Çok şükür Allah'a, memnunuz. O günleri gördük. Çok şanslıymışız ki geldik Türkiye'ye, Türk toprağına. Orada kalaydık çok çok daha rezil olacaktık gibime geliyor yani. Burada mutluyuz. Şanslıymışız. Ev yer sahibi olduk. Bulgaristan'da onca yaşadık, ne ev yer sahibi olabildik ne bir araba. Burada çok şükür Allah'ıma oğlumun uşağımanın hepsinin arabası da var, evi de var ama çok çalıştık gece gündüz demedik vardiya demedik, çalıştık. Oğlumuz uşağıımız da çalıştı, çabaladı. Hepimiz de ev yer sahibi olduk. Çok mutlular. Çok iyiyiz.

9. HATIRA 1947 DOĞUMLU CUMAZİYE KARAALİ, SLİVEN'İN YABLANOVA KÖYÜNDE 1989 YILINDA ÜÇ ÇOCUĞUYLA TÜRKİYE'YE GÖÇ ETTİ.

Adınız?

-Cumaziye Karaali.

Bulgaristan'ın hangi şehrinden göç ettiniz?

-Sliven'den, Yablanova köyünden.

Doğum tarihiniz?

-5 Mayıs 1947

Bize baskıları hissetmeden önce Bulgaristan'daki yaşantınızı anlatabilir misiniz? Bulgarlar ve diğer etnik g-ruplarla aranız nasıldı?

-Bulgarlarla aramız çok iyiydi kızım. Çalışıyorduk hep beraber. Yer, içerdik. Yardımlaşırđık birbirimizle. Sonra adcılık çıktı. İşler nafîle oldu bir daha. Birbirimizden nefret etmeye başladık. Te isim değışikliğine çok iyi oldu dediler, kimisi sevindi, kimisi gücendi.

Oradayken ne iş yapıyordunuz?

-Oradayken dokuma fabrikasında çalışıyordum ben. On altı sene dokuma fabrikasında çalışmışlığım var. Orada bir daha bize dediler Türkiye'ye

göndereceğiz sizi. Kâğıt verdiler, doldurduk, yazdık. Bir de baktık üç gün sonra geldi doldurduğumuz kâğıtlar. Bir daha sınır dışı ettiler bizi. Bir akşamda beş kere geldi polis. Çıkın gidin, çıkın gidin... Üç bavul, üç çocuk... Aldık hayli Türkiye'ye geliverdik. Bu kadar oldu.

İlk nasıl, nelerle hissettiniz baskıları? Adlarınızın değiştirileceğini mesela nereden öğrendiniz?

-Radyolardan. Arkadaşlar birbirine söylediler sizin adlarınızı değiştirecekler haberiniz var mı diye. Biz dedik olmaz öyle şey. Bir de anladık hiç, bir akşam basıverdiler. Karakol gibi polisler, tanklar, tüfekler, askerler yayılıverdi köyün içine. Tuttuklarını dövdüler.

Direnenler oldu mu?

-Üç gün üç gece direndik. Ateşler yaktık. İçeriye girmedik. Sokaklarda durduk. Tanklar geldi. Tankların önüne durduk. Bebek yaptık, tankların önüne attık, girmeyin, almayın bizi diye. Ama sonra bahçelerden kıvrandırlar yine girdiler köyün içine. Başladılar patlatmaya, eline geçene bastılar sopayı askerler, tüfeklerle öyle işler yaşandı. (Ağlıyor) Otabüsle attılar kapattılar, Belene'ye de attılar insanları evladım. Mehmet Amca altı senede zor çıktı (Mehmet Karaali eşi). Üç çocukla Bulgaristan'da kaldı. Sonra buraya geldiler. O oradayken bizi sınır dışı ettiler. Üç çocukla, iki de yaşlı vardı.

Görüşüyor muydunuz?

-Üç ayda bir görüşe salıyorlardı bizi. O da 15-20 dakika. Ne doğru dürüst konuşabilirdik ne de bir şey. Üç ayda bir gidiyorduk görüşmeye. İşte o kadar. Zorluk. Ne yapalım, zor oyunu bozuyor. Bir daha gönderdiler sınırdan haydi Türkiye'ye diye. Sağlık mahallesine konuverdik. Ne ev ne yer. Kapısız bacasız yerde bir sene de böyle durduk. Sonra iyi ki bu evleri yaptılar Özal sebep oldu da. Allah nur içinde yatırsın. Bir daha geldik buraya. İki sene sonra da Mehmet Amca geldi.

Nasıl göç ettiniz? Kaç günde gelebildiniz buraya?

-On iki günde gelebildik kızım tutsakadılar bizi bu dağda. İnin arabadan, yok yollar kapalı diye. On iki gün o dağda durduk. Aç tahsıl ne yemek ne ekmek. Evden ne koyduksa onlarla. On iki gün o Balkanda kaldık. Hala da imdi bilmiyorum hangi dağdan nereden geçtiğimizi bak kaç oldu Bulgaristan'dan gittiğimizde. Hala da bilmiyorum nerede kaldık. Sapıverdiler şöyle bir ormanlık içine. Durduk on iki gün. Sonra dediler açıldı yol. Küçük bir kamyona koyduk eşyaları işte. Üç-dört kişi bir kamyon eşyayla. On iki gün durduk orda. Sonra açıldı yol dediler. Bir daha geldik. Sınırdan geçtik. Sağlık Mahallesi'ne konduk. Oraya da geldik, sorduk polislere, akrabalarımız vardı Mehmet Amcanın çocukları. Dediler onlar burda karakolun aşağısında yaşıyorlar. Gittik onlar da yeni yapmışlar inşaatı. Ne kapısı var ne penceresi var. Bir sene orada kaldık. Sıvanmamış yerde durduk.

Çorlu'ya akrabalarınız olduğu için mi gelmek istediniz?

-Evet. Mehmet Amca'nın amcasının çocukları. Benim halamlar vardı. Ama onlar pek destek olmadılar. Mehmet Amca'nın amcasının çocuklarında kaldık. Sıvanmamış olsa da durduk o inşaatta bi sene, onlarda. Ne yapacaksın, zor oyunu bozuyor. Fatam ablan on beş- on altı yaşında. Ben de genç o zaman. Nereye gideceğiz aleme kiraya. Katlandık oraya kaldık yani bir sene. Sonra bu evleri verdiler buraya taşındık.

Kaç çocuğunuz vardı? Buraya geldiklerinde yaşları kaçtı?

-Üç çocuğum vardı. Fatma Ablan on altı, Veli Agan on dört, Halil de sekizi bitirip dokuzu almıştı o yaz. Kimseden bir fayda yok. Yağ fabrikasına işe girmeye başladık Cumartesi-Pazar ekmek parası olsun diye. Ben başka bir yere işe başladım Çerkezköy'de. Orada geçirdik işte bir seneyi. Cumartesi-Pazar onlar işe gitti. Ben azıcık oradan aldım ekmek parası. İdare ettik. Sonra Veli Abini yatılı okula verdik 89'da kaymakam sebep oldu da müracaat ettim. Balıkesir'de okudu üç sene. Liseyi orada bitirdi. Halil, küçüğü ilkokulu Sağlık Mahallesi'nde bitirdi. Fatma Ablan da liseyi bitirdi o kış. Sonra bir sene satış elemanı olarak çalıştı. Öbür sene de üniversite sınavlarını kazandı. Gitti üniversiteyi bitirdi. Babası da geldi bir daha okuttuk. İki sene de babasının tayini çıkması gelince Cumaziye teyze çek yavrum kayışları çek.

Eşiniz ne zaman geldi?

-1991'de geldi.

Ne iş yapıyordu?

-Bulgaristan'da öğretmendi. Burada da öğretmenliğe müracaat etti gelince çıkmadı. Sonra 94'te mi çıktı tayini ne. Öyle çilelerle buraya geldik evladım.

Siz ilk geldinizde akrabalarınızın evinde yaşadınız. Sonra bu evleri nasıl aldınız?

-Çorlu'ya geldi. Özal buraya geldi okullara. Fevzi Çakmak İlkokuluna. Bir daha oradan bir telefon numarası verdi bana. Ben biraz arsızlığımla gittim onun yanına. Polisler ittiriyor beni. Salın kadını ya bir zoru olmasa gelmeyecek benim yanıma neden önlüyorsunuz kadını, dedi. Hele gittik dedim bizim ev vermediler. Benim beyim yok dedim. Ne zaman geleceği de belli değil dedim. Üç tane çocukla ben okutayım mı kiraya mı çalışayım? Sen dedi bu telefon numarasını al. On beş gün sonra çekiliş olacak. Ev vermezlerse bu numarayı ara, apartman vermezsem sana adım Turgut Özal olmasın. Ondan sonra çekiliş oldu. Verdiler evi. Aldım o gün daha, topladım çocukları soktum buraya. Evden para almadılar. Elektriği suyu ödedik. İçini de çalıştığımız paralarla taksit taksit döşedik.

Gelince kültürel açıdan zorluk yaşadınız mı burada?

-Yok. Türkçe dil sıkıntısı çekmedik. Öteden biliyorduk. Okuma yazmamız vardı. Bulgaristan'da okuduk yazdık. Küçüğünün yoktu. Veli de o kadar

bilmiyordu. Fatma biliyordu Türkçe yazmayı. Onlar da burada öğrendiler. O yazın kurs yaptılar. Göçmen çocuklarına kurs yaptılar. Çorlu'da Halk Eğitimine katıldılar burada yazın. Gittiler orada öğrendiler. Halil abin bilmezdi. Veli de öyle. Eh kısmet buymuş kızım.

Orada eviniz barkınız var mıydı?

-Vardı. Daha duruyor evimiz. Topraklar vardı. Hala bizim. Kalıyoruz gidince evimizde.

Buradan ya da oradan emekli misiniz şu an?

-Oradan emekli değilim. Amca emekli, ben değilim. Buradan ben emekliyim.

Orada çalıştığınız günleri alabildiniz mi?

-Hayır, alamadım onları. On beş yıl çalıştık Bulgaristan'da. Onlar kaldı be orada kızım. Şimdi yaşla olursak olacağız 65'i doldurunca bakalım, kısmet. Ölmezsek o sıraya kadar. Ölürsek yok. Kısmet. Üç tane üniversiteli çocuk okuttum evladım. Tırım tırım çalıştık. Ha onlar okusun, ha onlar. Biri psikolog, birisi öğretmen, diğeri de mühendis. Sağolsunlar. Herkes ekmeğini aldı gayri eline. Biz de emekli. Yaşananların sonu yok kızanım aman göçmenlik mi kimseler yaşamasın, ama başa gelince çekilmezi de yok. Te dede (kocas) şimdi hasta bir yere gidemiyor. Nefes darlığı, şekeri, tansiyonu, hepsi içinde... Yaşamaya çalışıyoruz yine.

Bulgaristan'a ne sıklıkla gidiyorsunuz?

-Senede iki kere gidiyoruz. Dede oradan emekli. Onun maaşını almaya gidiyoruz.

Oradayken sizin de adlarınız değiştirildi değil mi? Bulgar isminiz neydi?

-Valla hiç anmak bile istemiyorum Mehtap. Dora Hristova İlieva oradaki ismim. Anmak istemiyorum hala. Unuttum bile.

Pasaportta hala aynı isim mi yazıyor?

-Yok. Değiştirdik şimdi. Değiştirdik. Adcılık olunca gittik oraya değiştirdik isimlerimizi Türk adlarımızı aldık. İstemiyoruz onu. Orada kalsın. Değiştirdiler, işte kaç kere ceza ödedim ben Türkçe konuşmaktan ötürü, maaşımdan 100-100 kesiverdiler.

Başka yaşadığınız bu tarz olaylar var mı?

-Aman... Kimin Bulgar ismi yoksa boynunda yahut elinde Bulgar kartı hemen 100 leva keserler veya otobüsten indirirlerdi polisler işçi arabalarına çıkıp. Bulgar kimliğin yoksa hemen indiriyolardı. Bir kız unutmuş kimliğini aldılar polisler kapadılar, 24 saate saldılar kız. Yaşandı yani böyle acı olaylar çok yaşandı kaç kere. Ben kaç kere ödedim uşacıklarına param yetmezken ceza. Acı olaylar yaşanıyor.

Bulgarlar ne diyordu peki buna? Nasıl bakıyorlardı bu politikaya?

-Hiç, acımasız bakıyorlardı. Daha çok bilirsen kapayacaklardı. Ceza hazır. Kaç kere istintak etmeye geldiler beni çalıştığım yere. Kocan neden ötürü

yapıyor hapiste? Ne yapmaya gitti? Türkiye ile ne ilişkiniz var sizin? Kiminiz var sizin Türkiye’de? Kimler geliyordu size? Kime gidiyordu gezmeye? Kaç kere sorguya geldiler polisler istihbarattan. Ben diyorum eve gittim işten geldim. Ben adamın nereye gittiğini nerden bileyim? Söylemezdi de eve gelince. Çok yaşandı böyle işler. Ama ne yapacaksın. Kestiler şalvarları “Giymeyeceksiniz o donları!” bıçaklan hemen ayağından yarılır. Aman evladım, yerinde memleketinde yaşamak kadar iyisi yok. Memleketimizin değerini bilelim hepimiz. Gençler de yaşlılar da. Sen Bulgarca adını söyleyemiyorsun dışarı çıkınca, ne için Bulgarca bilmiyorsun diye sana dünyanın eziyesini ederlerdi. Bir ceza, işini görmeden gelirsın eve. Biz öğrendik. Yediye-sekize kadar okula gittim ben. Ama yaşlılarımız, annelerimiz babalarımız hiç çıkıp da adını söyleyemez. Nesavete (muhtarlık) gidebilir, ne hükümet konağına gidilebilir. Bir yere gidemezlerdi, bizigönderirlerdi ya da onlarla birlikte gidiyorduk. Maaşlarını almaya gittiklerinde konuşamıyor, seni konuşturuyor, dilsiz gibi işaretle.

Memnun musunuz burada olmaktan?

-Memnunuz evladım. Allah’a bin şükürler olsun. Çoluğumuz çocuğumuz hepsi burada. Memleketimiz can gibi. Gittik gezdik Mersinleri dolaştık. Türkiye’nin her bir ucuna gittim ben. Van’a Adilcevaz’a, İzmir’e nerelere gitmedik ki! Cennet gibi memleket. Seviyoruz memleketimizi. Ötede bir yeri görmeden çıktık geldik. İş iş iş, çocuklar küçük. Burada gezdik yine. Bereket versin yine de para veriyor devlet. Emekli olduk çalıştık. Size de kısmet etsin Allah.

10. HATIRA 1953 DOĞUMLU, TÜRK LÜK MÜCADELESİ NEDENİYLE HAPİS YATMIŞ VE BULGARİSTAN’IN DOBRUCA/DELİORMAN BÖLGESİNDEN TÜRKİYE’YE SÜRGÜN EDİLMİŞ BİR SOYDAŞ VEDAT ÖZTÜRK

Adınız soyadınız?

- Vedat Öztürk

Doğum tarihiniz?

- 5 Mart 1953

Bulgaristan'ın hangi bölgesinden göç ettiniz?

- Dobruca, Deliorman.

Oradayken ne iş yapıyordunuz?

- Şofördüm.

Nasıldı hayatınız o zaman komünist rejiminde? Bulgarlarla aranız nasıldı?

-Bizim köy ufak köy. Türk köyüydü. Bulgarcamız çok zayıftı. Şehre, kasabaya gittiğimizde zorluk çektik ama yine de iyi öğrencilerdik. O günlerde böyle bir Bulgar Türk problemi yoktu.

Türkçe eğitim gördünüz mü?

-Türkçe haftada 2 saat oluyordu. Son zamanlarda 67-68'lerde 1 saate indirdiler. Zorunlu ders değildi. Bizden öncekiler Türkçe okumuştı ama Bulgarcaları yoktu. Hala da ne Bulgarcamız iyi ne Türkçemiz. Buraya geldik hala böyle.

Eğitim durumunuz nedir?

-2 yıllık meslek lisesi bitirdim. Yatılı okudum. Şimdi sizin dersane dediklerinizi biz okuldan çıktıktan sonra yapıyorduk. Öğleden sonra normal ders yok. Her gün tek öğretmen oluyordu farklı farklı derslerden. Yarınki derslere hazırlık yapıyordu. Ödev varsa ödevleri. Hepsinden 40'ar dakika 45'er dakika çalışıyorduk.

Şöförliğe başladınız. Hayatınız nasıldı, ekonomik durumunuz?

-O zaman askerden geldim ben, Orada askerliği işçi gibi yapıyorsunuz. Ben şöförlük yaptım, ondan sonra baş şöförliğe yükseldim. Muhasebede kaldım. Sonunda da uzatma oldu 2 ay telefonlara bakmıştım o zaman da. Ama hep Türklerdik biz askerde. Bulgar çok azdı. Onların da babaları ya da dedeleri kamu görevlisiydi hep. Askerden sonra geldik işe başladık. O zaman genciz. Burası gibi problemlerimiz yoktu bizim taksittir şeydir. Çeki düzen vardı. Kendi evimiz vardı. Zaten evi ve arabası olan daha fazlasın alamıyordu öyle yazlık gibi falan. Bir evin var mı tamam. Fazla seçeneğimiz de yoktu o zaman bizim. Evden işe, işten eve. İşe gitmediğin zaman da elektrikler kesiliyordu. İşten istediğin zaman ayrılamazsın. Dilekçe verdiriyorlar. Başka bir işi kendi kafana göre yapamazsın. Neyin okulunu bitirdiysen o meslek üzerine devlet seni yönlendiriyordu. Tek partili bir dönemdi. Seçimlerin bile nasıl geçtiğinin farkında değildik. Ben kendi adıma söyleyeyim. 62-89'a kadar Todor Jivkov'un tek partili yönetimi idi. Birkaç göstermelik parti var ama bu partilerin resimleri bile yoktu. İyi taraflarında vardı bu rejimin kötü tarafları vardı bu rejimin. 5 gün çalışıyorsun. İş saatleri sabah 8 akşam 5. Cumartesi Pazar'ın vardı. Sigortanın yatmaması gibi bir şey yoktu. Yani biz bilmiyorduk. Yaşı geldiğinde herkes emekli oluyordu. Kadında 55, erkekte 60 yaş. Bunları takip etmiyorduk ama biz. Senede yıllık izin olur. Kaplıcalara ya da deniz boyuna gidilir. Ama köyde iş çok. Tütün var, mısır var, hayvanlar var. O Cumartesi Pazar'ı Bulgarlar gibi değerlendiremiyorduk yani biz. Ek iş çöktü.

Baskıları ilk ne zaman hissetmeye başladınız?

- Baskılar 84 Eylül aylarımda belli oldu. İlk askerler geldiğinde zaten iki avcı vardı köyde. Onların da av tüfekleri muhtarlıkta duruyordu. Buradaki gibi

herkesin evinde değil. Sandıklarda 15 kişilik avcı grubunun tñfekleri mermileri o sandıkta olur. Onları aldılar gittiler. Duyuldu. Millet şüphelenmeye başladı. Başladı haberler dolaşmaya fıslıtı gazetesinden. 5 Ocak'ta askeri de geldi polisi de geldi. Ablukaya aldılar. Direnen kñyleri, herkñye yapmadılar. Bizim kñy ufak olduğundan daha çok birbiriyle akraba gibi herkes. Cami avlusuna toplandı millet polisler gelince. Okullar cami arasında millet aē susuz 1 buēuk gñn direnişteydi. Direniş denemez ona da gidip imza atmadılar. Onlar da son zamana kadar zorlamadılar. Sonra geldiler ēemberi daralttılar. Hepsinden tek tek imza alındı. Yeni isimlerini aldılar. Benim adım Buran oldu. Tñrk adlarına yakın adlar bakıyorduk. Oğlumun adı Dafin oldu. (gñlñyor). Sen atıyorsun imzanı. Orada konuşma falan geēmiyor zaten aramızda, Hepsinin suratları asık bñyle. Sonra yñrñyñřler iēin kãęit dağıtma meseleleri başladı. Tñrk Kurtuluş Birliği diye bir oęrñt kuruldu. 86'da Dñnya Kupası final maēı vardı. O maē başlamadan insanlara kãęitler dağıtıldı. Programlar geldi. Oęrñtñn adı değişmişti. İlk ēaęrılarda Tñrk Kurtuluş Birliği yazıyordu. Bunlar elle yazılmış Őeylerdi belli. Sonra Tñrk Kurtuluş Birliği Harekāt yazıyordu tam harflerle kaşeyle. Artık nereden destek aldılar bilmiyorum. 89'da yñrñyñřlerden sonra da mecbur ettiler resim, dilekēe vermeden hemen pasaportumu verip buraya gñnderdiler.

Bu direniş oęrñtñnñn faaliyetlerine katıldığı iēin ceza alanlar oldu mu? Sonra akıbetleri ne oldu bu kişilerin?

- Hapse atılanlar oldu tabi. Sonra Todor Jivkov rejimi dñřñnce 1-2 aya varmadı ēıkıp Tñrkiye'ye geldiler. Bulgaristan iēinde sñrgñnler oldu bu kãęit dağıtınlardan, yakalananlardan. Mesela Doğu Bulgaristan'da Batı Bulgaristan'ın Kuzey kñşesine Tñrk olmayan yelere sñrñyorlar seni. 3 buēuk sene, 2 sene kalan tanıdıklarım oldu. Konuşmamıza karışmaya ad değişiminden sonra başladılar ama giyim kuşama 56'larda insanların tarlalarını alıp kooperatifler kurduğu zamanda da karışıyorlardı. Millette bir Şey kalmamıştı. Her Şeyini almıştı devlet. Bu kooperatifleri kurduğunda herkes aynı iēe gidiyordu. O senelerde kamyonlara bindirip kadınları kasabalara sñrmñřler. Şalvarları, fereceleri ēıkarttırıp, yerine yeni elbise verip devlet bedavadan giydirmiş. Zaman zaman değişti baskılar.70'lerde serbestti. Resmi dairelerde, sokaklarda Tñrkēe konuşmak yasaktı. Zaten millet de konuşmuyordu. Burada Şimdi ēıkıyorsun herkes kendi dilinde her Şeyi anlatıyor. Ama orada hastaneye, resmi daireye gidince mecburen Bulgarca konuşuyordun.

Buraya gelmeye nasıl karar verdiniz?

- Buraya gelmeye karar vermek iēin zorunlu gñēñ beklemedim. O kãęit dağıtma işyerinden benim de biraz payım olmuştu. Birkaē gñn ben de karakolda kaldım. Kara deftere yazıldık yani. Ama mahkeme olmadı. Suēumu

ispat edemediler ve istemeyerek de olsa bizi bıraktılar. Çünkü çok kalabalıktı. Hangi birini içerde tutacaklar? Ülke içinde sürgüne yolladı bazıları. Bir gün sabaha karşı 4'te muhtar geldi. Bir otobüse bindirip bizi haydi burası Türkiye deyip buraya getirdiler. 4 tane otobüs geldi böyle. Ailem benden sonra geldi. Sonra toplu göç başladı. İnsanların eline pasaportlar verip konvoy şeklinde, yollara çıktılar. Yollarda 15 gün duran var, bir hafta duran var. Benim ailem 22 Ağustos'ta geldiler. Ben 2 Haziran'da geldim. İyi gelebilmişler. 22 Ağustos'ta sınır kapanmış çünkü. Evet, onlar o gün trendeydi. Son trendeymişler onlar. Ben Eskişehir'deydim. Biz gördük akşam haberlerde arabaların geri döndüğünü. Ama onlar trene binmişti artık. Sabah o trene izin vermişler onlar gelince öğrendik. Biz ilk Eskişehir'e geldik. Benim dayımlar, dedemler 51 göçmeniydi. 51'de Eskişehir'in İsmet Paşa Köyünde kalmışlar. Sonra merkeze yerleşmişler. Biz de zaten ilk geldiğimizde o 4 otobüsle Kırklareli valisi bizi sınırda karşıladı. Devlet hastanesine götürdüler. Ufak bir muayeneden sona o akşam misafir ettiler bizi. Sabah yüzellişer bin para verdiler. Asgari ücret o zaman 90-100 falanmış. Otobüslerle bizi Eskişehir'e götürdüler. Misafirhaneleri vardı. 4'er kişilik odaları var. Yatakları var. Banyolu, tuvaletli. Biray da orada kaldık. Herkesin eşi, dostu, akrabası gelip aldı. İlk 15 gün izin vermediler Ankara'dan. Eskişehir'deki Üniversiteden Fakülteden öğretmenler geldiler işte böyle tarihi bilgiler edinme için dedelerimizin zamanında o topraklara nasıl göç ettiğiyle ilgili. O zaman kafalarımızı daha tam toparlayamamıştık hiçbirimiz.

Daha önceden göç eden akrabalarınızla haberleşiyor muydunuz?

- 65'e kadar ne mektup ne telefon. Ben daha çocuktum o zaman. 5. sınıfa gidiyordum. Ama ben taksi tuttuğumuzu falan hatırlıyorum. Annemle gittik onu görmeye. Türkiye'den Bulgaristan'a gezmeye geldi. Dedemin öldüğünü bile çok sonradan duymuşlar orada. 65 ve 75 yıllarında dayım zaten ziyarete geldi.

Devlet yardım etti mi Eskişehir'deyken size?

- Devlet yardım etti. Okulda kaldık. A lisesinde. Tuvaletlerde, mutfakta kaplarda her yerde İngilizce yazıyordu o okullarda. O zaman lisede İngilizce eğitim veriliyordu. 1 ay okulda kaldık. Sonra benim ailem gelince çıktım oradan dayımların 2. katına yerleştik. Devlet kiramızı ödüyordu. Devlet bize veriyordu, biz akrabalara veriyorduk.

Sonra iş bulabildiniz mi?

- Şoför olarak başladım yine. O konuda çok yardımcı oldular.

Dil konusunda sorun yaşadınız mı?

- Hep öyle oldu. Aynı, değişmedik ki biz. Ben 20 yıl daha yaşasam düzelmez benim Türkçem. Sizin gibi konuşamam. Çalıştığım ortamda da hep göçmenler var. Kütahyalı vardı bir iki tane. Onlar da eski göçmen onlar

bizden daha kötü konuşuyorlardı zaten. Kasabanın içinde, kalabalık bir ortamda hiç çalışmadım ki geliştireyim. Eve geldiğimizde yine öyle. Böyle de gideriz biz artık.

Çorlu'ya nasıl geldiniz?

- Bütün akrabalarım buradaydı. Ablamlar falan. Bizim köyden daha 70-100 hane kadar vardı. Hepsi buraya toplandılar sonuçta. 2 hane Eskişehir, bir hane Yalova, bir de İzmir'de bir hane var. Geri kalanların hepsi burada. Burada şu an oturduğumuz apartman gibi 4 tane daha apartman var köylülerimizin oturduğu kooperatif gibi.

Çifte vatandaş mısınız?

- Evet. Torunlarımız bile çifte vatandaş. Gidip geliyoruz

Geri dönenler oldu mu? Neden döndüler varsa?

Dönenler oldu. İş bulamadılar, paraları vardı orada, kafaları karıştı her şeyden oldu. Buradan emekli misiniz? Bulgaristan'da çalıştığımız günleri alabildiniz mi? Emekliyim buradan. Oradan da günlerimi aldım. Zamanı geldi faydası olur belki.

Türkiye'de olmaktan memnun musunuz?

- Tabii memnunum. Köyde insan kalmadı zaten. Okula nasıl gidecekti çocuklarımız. İş yok, hayvancılıkla tarlayla geçiniyorlar. Okula giden yok şu anda benim köyümden. Burada evimiz arabamız var gençler çalışıyor. Bulgarca konuşmaktan iyidir. Nereye varsan Türkleşsin.

11. HATIRA 1940 DOĞUMLU HATİCE HOCA 1989 GÖÇMENİ BİR SOYDAŞ. ÇOCUKLARI BULGARİSTAN'A DÖNMÜŞLER, ANCAK HAYATLARINDAN MEMNUN DEĞİLLER. KENDİSİ TÜRKİYE'DE 1970 GÖÇMENİ BİR BEYLE İKİNCİ EVLİLİĞİNİ YAPMIŞ. Adınız soyadınız?

-Adım Hatice Hoca.

Kaç doğumlusunuz?

-Ben 1940 doğumluyum evladım. 89'da buraya geldik. Biz kovulduk. 89'da bize çok zulüm ettiler. O yüzden de biz mecbur kaldık gelmeye. O zaman çalışıyordum ben dikişi fabrikasında kalite kontrol elemanı olarak. Bir gün

öglen saat 1'e doğru işe gidiyoruz, vardiyalı çalışıyoruz. Bir sürü asker sıraya dizilmişler, yağmur da yağıyor. Eyvah, şimdi ben bunların önünden nasıl geçeceğim. Korkuyorum. Silahları ellerinde. Böyle yolun kenarına sıraya dizilmişler hepsi silahlı belki 15-20 tane var. Arkadaşlar gitmiş ben tek kalmışım. Saatimi geciktirdim o gün. Bir ağabey, Tevfik Aga rahmetli karşı geldi. Bu askerlerin önünden nasıl geçeceğim ben, dedim. Hiç korkma dedi. Eğ boynunu, hiç onlara bakmadan geç git dedi. Geçtim iş yerine gittim ama sanki fırlayacağım. O kadar korktum. Hiçbir şey yapmadılar ama onlar bana laf atmadı, ben onlara atmadım. Geçtim. Bekçi vardı, rahmetli Rasim Aga, ne yapıyorsun, betin benzin atmış, sararmışsın dedi. E dedim nasıl sararmayacaksın, ben askerlerin önünden geçtim dedim. Hiç korkma bir şey yapamazlar dedi. Bir kötülük yapmadılar, evlerimize girmediler ama onları gördüğümüz zaman korkulan yetti bize. Geceleyin ara sokaklarda gezerler. Biz evde lambaları kapatırız. Gelip böyle kapımıza dayanmadılar hiç ama Kırcaali tarafında gelinleri, kızları almışlar götürmüşler diye duyduk. Ama gözümüzle görmedik.

Siz ne tarafta oturuyordunuz?

-Biz Şumnu'nun köylerinden Venetz'de oturuyorduk. Bizim köyümüz de kasaba gibi. Çok güzeldi köyümüz. Öyle bir 15-30 gün korku yaşadık. İşe gidiyoruz. İşte çalışmak malışmak kalmadı. Eyvah ne yapacağız, eyvah nasıl olacak, nereye gideceğiz. Bir gün Şumnu'ya gittim ben pazara. Bir arkadaşla buluştuk. Türkçe konuşuyoruz karşı karşıyayız. Bir polis geliverdi yanıma. "Neden Türkçe konuşuyorsunuz?" dedi bize Bulgarca. "Day 5 leva!" (Ver 5 lira!). 5 lira ben verdim. 5 lira arkadaşım verdi. Ceza ödedik neden Türkçe konuşuyormuşuz diye. O arada çok zulüm ettiler. Alıp gitmediler ama Kırcaali tarafında almışlar gitmişler diye duyduk.

Şiddet uygulandı mı?

-İşte şiddet böyleydi. Korku yaşadık. Öyle vurmak, dövmek, sövmek yoktu. Korktuğumuz yetti. Bize bu şiddet yetti. En sonunda her taraflar doldu, başka köylerden beri doğru yürüyüş yaptı insanlar. Biz tütün dikiyorduk o sırada tarlalardan geldik. Savetin (muhtarlık) önüne toplandı millet. Millet karar aldı alıyor artık gitmek için. Gidin istemiyoruz diye bağışıyorlar, Bulgarlar istemiyorlar, gidin Türkiye'ye diyorlar. En sonunda pasaportlarımızı verdik. Kâğıtlarım gelmedi. Çalıştığım iş yeriyle alakalı bir yerden gelecekti onay. Büyük oğlum dedi, ana biz seni bırakacağız o zaman biz gideceğiz. Eşim de vefat etti o zaman. Eşim öleli 24 yıl oldu. Ben küçük oğlumla geldim. Ben mecbur kaldım çocuklarla gelmeye. Yolda gelirken arabanın tekerleği patladı. Bir küçük araba tutmuştuk oğlum ben ve gelin. Bir ormanlığın içinde kaldık. Oğlum gitti tekerlek yaptırarak yer aramaya. Asker geziniyor dağ içlerinde. Allah'tan yine bir şey yapmadılar bize. O korkuları yaşadık uşağım, çok

yaşadık. O korkular bize yetti. En sonunda buralara geldik, Sefaköy'e konduk. Rahmetli abim vardı amcamın çocuğu. Edirne'ye geldik, telefon açtık. Ben dedi sizi almaya gelmeden hiç kıpırdamayın. Rahmetli Özal helikopterle geldi Edirne'ye. Biz o zaman oradaydık. Gelinle oğlum gidiyor. Ben de öbür taraftan gidiyorum. Ağladık be canım. Üzüldük. Kafamı kaldırıncaya abimi görüverdim. Sevindik, sarmaş dolaş. Koydu bizi arabaya. Araba tutmuş Edirne'den. Eşyayı koyduk. Yağmur yağdı naylon örtümdük üstümüze. Edirne'de 3 gün kaldık. 3 ay onlarda kaldık. Sonra kira tuttuk. Kiraya çıktık. Daha 3. gün iş buldu rahmetli bize, geline, çocuğa, bana. Çalıştık. Süpürgeci olarak çalıştım ben. Sigortalı oldum. 6 ay sigortam var. Dedeyle (şimdiki eşi) evlendik sonra tanışınca. Sigortamı bıraktım ben işi. Çocuk bakmaya gittim. O günden bugüne de hala emekli olamadım. Bir yanlışlık oldu o konu mahkemelik şuan. Mart'ın 15.de yine mahkememiz var. Ben evlendikten sonra orada yanlış bir isim değişikliği falan oldu o yüzden. Hala düzeltemedik. Emekli olabilirsem olacağım artık. Olamazsam, yok. Bulgaristan'dan emekli olduk ama oranın parası az. Burada bir kira ödemene bile yetmez. 170 leva mı aldım geçen ne. Buraya aktardım. Buradan alıyorum maaşım. E bugünümüze çok şükür. Bir evceğiz alabildik. Çalıştık. Ben hep çocuk baktım geldim geleli. 20 seneden beri çocuk baktım. 3-4 aydır boşum. O da dede (eşi) hastalandı da öyle.

Yanında kaldığına yakınlarınız ne zaman gelmişlerdi?

-Onlar 78'de geldiler dedelerle birlikte. İstek yaptırarak geldiler Sefaköy'de. 5 katlı ev yaptırdılar.

Neden gelmeye karar verdi onlar, hayatlarından memnun değiller miydi?

-Memnuniyetsizlikten değil. Abim çok meraklıydı Türkiye için. İstekle geldiler. Bizim belki gitmeye niyetimiz yoktu. Çok merak ederdik. Türkiye'den başörtüsü getirmişler, para verip alırdık. O kadar merak ederdik. Türkiye'den gelenler oluyordu Bulgaristan'a. Türkiye'ye iyi bakıyorduk. O giyinip kuşanıp gelirler güzel güzel kadife şalvarlar. Biz de öyle şeyleri sevdiğimiz için biz de gitsek bir kere derdik. 89'dan yana buradayız. Bir evceğiz alabildik. Başka bir şey yapmadık. Dedeyle ikimiz çalıştık. Ben geldiğimde dedenin evi yoktu, kiradaydı. İstanbul Sefaköy'de 9 sene kirada kaldık. Ondan sonra bu evi aldık. Geçinip gidiyorduk.

Oradayken ekonomik durumunuz nasıldı?

-Oradayken durumumuz iyiydi yavrum. Bir şeye ihtiyacımız yoktu. Evimiz vardı. Çalışıyorduk yine. Ben anaokulunda çalıştım 8 sene, fabrikada da çalıştım 8 sene. Anaokulunda yemek ve temizlik işi yapıyordum. Oradan buraya geldik, hep çalışmakla geçti ömrümüz.

Bulgarlarla aranız nasıldı?

-Bulgarlarla aramız iyiydi. Komşularımız vardı. Birbirimize komşuluk yapıyorduk. Hiçbir kötülük görmedik. Nasıl o askerler geldi, bizi kovdular gidin diye ondan sonra aramız bozuldu.

Ne zaman başladı bu kötü olaylar?

-Zaten 89'da başladı ve hemen bitti. Millet göç etti buraya.

Adlarınız değişmedi mi orada? O da kötü bir olaydı.

-Yalan söylemiş olmayayım başında mı sonunda mı bilmiyorum 87'de ismimiz değiştirildi. Kimliklerimiz Bulgarca oldu. Anna Neikova Harlanova oldu benim adım. Benim normalde adım Hatice. Rahmetli eşimin adı Asen oldu. Çocukların, hepimizin değişti. Benim hala pasaportum Bulgarca. Değiştirmedim buraya gelince. Var Türk pasaportum ama Bulgar adıyla. Bulgar memleketinde paramızı iyi alıyorduk ama son zamanlarda istemediler bizi kovdular. Biz de geldik çok şükür yaşıyoruz şimdi burada. Burada şimdi çok şükür karışan yok. Çalışan çalışıyor.

Bu tarz olaylar yaşamayıydınız Bulgaristan'da kalır mıydınız?

-Belki de gelmezdik bilmiyorum artık. Çünkü işimiz vardı. Her ay maaşımız geliyordu. Bağın bahçen var her şeyi ekiyorsun, biçiyorsun. Her şeyimiz vardı şimdi doğruya doğru. Belki kovulmasaydık gelmezdik. Çok merak da ediyorduk. Rahmetli eşim abime mektup yazdı. Ne istersen götüreceğim, sadece bizim için bir istek yap gelelim diye. Çok merakı vardı rahmetlinin ama göremedi. Okulumuza da gittik. Çocuklarımızı da okuttuk.

Sizin eğitim durumunuz ne?

-Ben 4'e kadar okudum yavrum. Bulgarca okuduk. Ben anaokulunda çalışırken bizim Türkçe konuşmamıza izin vermiyorlardı. Bulgarca konuşuyorduk. Kimse yokken yine konuşurduk Türkçe. Ama o cezayı ödedim ben Türkçe konuştuğum için 5 lava. Hiç görmedik ama gelirken. Arkamızda bitiverdi. Onları yaşadık.

Şimdi gidiyor musunuz Bulgaristan'a?

-Ben çifte vatandaşım. Gidiyorum. Çünkü benim 2 tane oğlum orada. Torunlarım da orada. 89'da hep beraber geldik. Sonra göçmenlerden çok dönenler oldu ya onlar da döndüler. Bir daha da gelmediler. Görümcemin oğullarıyla çok samimiydiler. Onlar dönmeye karar vermişler. Onlar da peşlerine takılıp gittiler. Pişmanlar şimdi. Çocuğunu evlendirdi oğlum, torunu bile oldu. Onları da bırakıp gelemeler artık. Gezmeye geliyorlar, ben gidiyorum her sene. Hasretlik var işte, büyük oğlum geldi. 50-52 gün kaldı burada çalıştı. Orada iş yok şuan. Burada çalıştı. Şimdi de kanun çıkarmışlar. O durumda ise eğer 3 ay burada, 3 ay orada kalması gerekiyor en az. O da çok kötü oldu. İsteddiği zaman giriş çıkış yapamıyor. İş yok orada. Ekonomik durumları kötü. Hayvan baktılar. Hayvancılıkla geçimlerini sağladılar. Şimdi hayvancılık da kalmadı. Sattılar, kestiler.

Türk köylerinin durumları mı böyle acaba? Türklere mi iş vermiyorlar?

-Türklere vermiyorlar tabi be yavrum. Bulgarlar'ın hepsinin işi var elinde. Ama Türklere yok. Pişmanlar benim çocuklarım döndüklerine.

Oradayken eviniz yeriniz var mıydı?

-Evimiz, bağımız, bahçemiz, her şeyimiz vardı. Onların hepsini öylesine bıraktık geldik. Ben küçük oğluma düğün yaptım. Bir iki parça iki döşek, iki yastık, battaniye falan aldık. Dayalı döşeli bıraktık evi.

Eşyalarınızı almadınız mı?

-Alamadık hepsini. Getiremedik. Getirsen nereye koyacaksın? Hemen gelinle çocuğa birer yorgan birer döşek birer yastık. Küçük oğlumla geldim eşim olmadığı için. Herkse birer yastık birer döşek. Öyle geldik. Hepsi kaldı. Eee sonra gittim ben. Bir şey kalmamış toplamışlar içindekileri.

Geldiginizde abiniz yardım etmeseydi devlet size yardım eder miydi?**İstanbul'a gelen tanıdıklarınız vardır. Onlar yardım aldılar mı?**

-Yok. Bazıları konutlar için yazıldı. Onlara ev verdiler. Ben yazılmamıştım. Çıktı evleri, beklediler ama evleri var. Kurtköy'de orada burada evleri var. Benim yok, yazılmadım. Bana çıkmadı ama yazılanlara çıktı. O fayda da yetti. Bize de abim iş buldu Çalışmakla meşguldük. 3 ay kaldım ben onlarda. Bir akşam gelirken dedim bir ekmek alayım. İnsan sıkılıyor. 3 tane insan. Gelin, çocuk, ben. Böyle oturduk sofraya. Abim biricik gözlerime baktı. Bu ekmeği kim aldı, dedi. Tanıdı ekmeklerden. Onlar başka ekmek alıyor. Ben başka ekmek adım. Hanım da dedi Hatice almış onu iştten gelirken. Bana dedi seni bir daha bu sofraya bir şey koyarken görmeyeceğim. 3 ay benim misafirimsiniz. Yedik, içtik, yattık, kalktık, Allah razı olsun. Sonra kira bulduk kiraya çıktık, çalıştık. İlk önce büyük oğlum döndü. Sonra diğerleri dedi, biz de döneceğiz. Neden dedim. Abim gitti, biz de döneceğiz. Evimiz de orada 2 katlı. Yeni yaptık. 2 sene kaldık içinde. Abim orada evlerde yaşayacak, ben burada uğraşamam dedi. Onları geçirdik eve geldim ben dedeyle Sefaköy'deyiz o zaman. Benim burnumun sağ tarafı başladı kanamaya. O gece kendimi kaybetmişim. Sabahleyin doktora götürdüler. Doktor dedi kızım sen neye üzüldün bunca? Neye üzülme yim, oğlumun geçirdim, geldim eve burnum boşandı dedim. Kılcal damar çatlamış burnumun üzüntüden. E hala da o üzüntüleri yaşıyoruz. Çocuklar orada ben burada. Bayramlar gelmesin. Benim için daha iyi. Zor oluyor. Ayrıklık hasretlik oldu işte. Yaşadık. Hala da yaşıyoruz hasretlik Telefonlar sağ olsun. Onlar arıyor, ben alıyorum.

Şu an Türkiye hakkında ne düşünüyorsunuz?

-Burası Bulgaristan'a benzer mi yavrum. Anavatan. Nereye gidersen Türkçe konuşuyorsun. Nereden almak istiyorsun, her şey bol, var. Sadece paran olsun. Bulgaristan'da da alıyorduk ama bu bolluk orada yoktu mesela.

Yememiz içmemiz kendi bahçemizdendi. Burada hazır ama paran varsa alabiliyorsun. Mağazalara, dükkânlara girince ağızımız açık kalıyor. Sadece para olsun. Paran yok mu? Mezarlık.

Avrupa Birliği'ne girmesi Bulgaristan'da bir değişikliğe sebep oldu mu sizce?

-Yok değiştirmedim. Daha kötü bile oldu. Orada iş yok. Hep yakınlarını işe alıyor insanlar. Benim oğlum döndü döneli 20 seneden beri kepçe kullanıyor. O çalışıyor. Hanımı da dükkânda mal satıyor. Ama büyük oğlumun zanaatı boya badana. Bulursa gidiyor bulmazsa gidemiyor. Ben burada kadın halimle 20 senedir çalışıyorum, çocuk baktım. Ekmegiimi çıkarttım.

Bulgaristan sizin için ne ifade ediyor şu an?

-Orası benim anavatanım. Orada doğduk orada büyüdük. Memleket unutulur mu hiç? Orada öğrendik her şeyi. Belki çok zulüm görenler istemez orasını ama ben mecburum. Benim evlatlarım orada. Özlüyorum. Hele bir bebeğimiz var 5 yaşında. Kocaanne, neden gelmiyorsun? Ben seni çok özledim, diyor. Onlar çift vatandaş değil ama buraya geliyorlar bazen.

Türkiye'de olmaktan memnun musunuz?

-Memnunum yavrum, çok memnunuz. Allah razı olsun. Sadece benim evlatlarım da yanımda olsa oh! Türkiye gibisi yok. Bir şeye sıkıntımız yok. Biz o memlekette bir mandalina, bir portakal, bir nar öyle şeyler görmedik ki. Burada ne istersen var. Hele yakın yakın dükkânlar da açıldı yanımıza. Para varsa yaşayalım diyorsun. Para kazanmak zor işte biraz. Biz de yaşlandık artık. Şimdi dede emekli, benim emeklim de olsa daha iyi olurdu. Kısmetse olacak.

12. HATIRA MEHMET KARAALİ, 1943 DOĞUMLU. YABLONOVA KÖYÜNDEN. BULGARİSTAN'DA REJİME MUHALEFET ETTİĞİ VE TÜRLERE KARŞI BASKIYA DİRENDİĞİ İÇİN HAPİS YATTI. 1990'DA TÜRKİYE'YE GELDİ.

Adınız soyadınız?

-Mehmet Karaali

Kaç yılında doğdunuz?

-Aralık 1943 yılında doğdum evladım.

Bulgarista'nın hangi bölgesinde yaşıyordunuz?

-Bulgaristan'ın Alvanlar köyü. Bulgarca ismi Yablonovo.

Oradayken ne iş yapıyordunuz?

-İlköğretimi bitirdikten sonra öğretmen okuluna gittim ondan sonra cezaevine girinceye kadar mesleğimde çalışmaya devam ettim.

Kaç yıl çalıştınız?

- Bulgaristan'da 23 senem var öğretmen olarak çalışmam. Cezaevine girdikten sonra Türkiye'ye döndüm ve burada devam ettim çalışmaya.

Bu çalıştığınız yıllar içinde hayatınız nasıldı? Ekonomik durumunuz, Bulgarlarla ilişkileriniz?

- Bulgar arkadaşlarımla ilişkilerim benim iyiydi. Hiçbir şikâyetim olmadı. Fakat şöyle bir gerçek var ki biz genelde, Bulgaristan'da yaşayan Türkler 2. sınıf vatandaş olarak görüldük Bulgarlar tarafından. Bunu biliyorduk fakat Bulgar öğretmenleriyle aramızda hiçbir şey yoktu. Yani kavga etmiyorduk. Genelde böyle kendi aramızda kavga çıkarmaktan özellikle biz kaçınıyorduk. Çünkü sonuçta yine biz Türkler suçlu oluyorduk sonunda. Fakat işte daha sonra bu ad değiştirme olayına geldikten sonra durum değişti. Artık Bulgar arkadaşlar kesinlikle Bulgarların tarafını tutmaya başladı açık açık. Partinin doğru politika yürüttüğünü savunmaya başladılar. O zamanlar biraz kavga ettik. Ama ağız dalaşı öyle fiske olarak vurma falan yok. Onlar da Bulgar istihbaratına bizim konuştuklarımızı iletmişler. Bunlar zaten onların elemanlarıydı. Biz bunu biliyorduk zaten. İşte olaylar böyle gelişti.

Orada siz mesela öğretmendisiz. Başka böyle Türklerden meslek sahibi olan var mıydı?

- Evet kızanım. Her türlü meslekten insanlar vardı. Bilhassa cezaevinde, karakollarda toplandıktan sonra bizi topladılar hücrelere ayrı ayrı orada öğrendik. Hemen hemen her meslekten insanlar-var. Ama genelde öğretmenler, doktorlar yani aydın denilen kişilere önem veriyorlardı. Çünkü bunların amaçları vardı. İşte bunları korkutup topladıktan sonra Belene'ye, cezaevlerine falan diğer halk yani insanlar başkaldırmasınlar diye önce insanlara korku salmak için bu yolu seçtiler. Sonra da muvaffak oldular. Zaten muvaffak olmama gibi bir şansları yoktu.

Askerliğinizi yaptınız sanırım?

-Ben askerlik yapmadım kızım. Özürlü olduğum için ben muaf sayıldım. Hatırlamıyorum tam ama 5-6 ay kadar azar azar belli bir miktar para ödedim askerliğimle ilgili. Parayla yapmış oldum yani askerliğimi.

Kaç yaşındaydınız?

-1961-62 yılları. 43 doğumlu olduğuma göre 19-20 yaşlarındaymışım.

Asimilasyon politikasını ilk hangi yıllarda hissetmeye başladınız?

- 1956 yılında. Todor Jivkov komünist partisinin genel başkanı oldu. Bizim başımıza gelen bütün belalar o iktidar olduktan sonra başladı. O zamana kadar Türk okulları vardı. Türk tiyatroları vardı. Türk gazeteleri vardı. Öğrenci çocukların, gençlerin gazeteleri vardı. Yaşlıların hep Türkçe gazeteleri vardı. Todor Jivkov'un teklifi üzerine bütün bunlar yavaş yavaş kaldırıldı. Önce tiyatroları kestiler, yasakladılar. Gazeteler 2 türlüydü. Ön taraf Bulgarca, arka taraf Türkçe. Sonra tamamen yasakladılar. Gazeteleri Bulgarca basmaya

başladılar. Bunu zaten biliyorduk. Bir de insanların doğuştan biliyorsunuz vatan duygusu bazılarında fazla var. Bazı insanlar da bunları önemsemiyor bazı insanlar da bunları çok önem veriyorlar. Onlar da bizi biliyorlardı. Mesela bazı toplantılarda, öyle toplantılar oluyordu ki sen soru sormak mecburiyetinde kalıyorsun. Soru sorunca da “aa gördün mü bak!”. Bu partinin siyasetine aykırı. Oraya hemen Bulgar istihbaratı listeye alıyor. Sana hiçbir şey söylemiyorlar. Baskı falan uygulamıyorlar. Yalnız, bilsinler akıllarında olsun.

Örgütlü bir direniş oluşturduunuz mu peki kendi aranızda?

-Örgütlü bir şekilde teşkilat falan yoktu evladım benim köyümde. Ama bu olaylar zamanında isim değiştirme olaylarında artık o zaman spontane bir şekilde bütün halk ayaklandı zaten. Öyle hane hane gezip teşvik etmek yok. Öyle peşin peşin teşkilatlanıp da bir çalışma iştmedim ben. Benim haddimde değil ama bizim köyümüz zaten Alevi köyü olduğu için, Bulgaristan'ın en büyük Alevi köyüdür. İnsanlar bunu duyarken daha hepsi ayağa kalktı. Küçük çocuklarını bile dışarı alıp çıktılar. Şimdi, böyle şeyleri biliyorsunuz gizli yapıyorlar. Teşkilat işleri öyle açık açık yapamıyorsun. Çünkü devlet yasaklıyor. Yakaladıkları anda hemen cezaevine giriyorsun hatta ölüm tehlikesiyle bile karşı karşıyasın. Ama benim köyümde öyle oldu. Onun için çok mutluyum. Bununla gurur duyuyoruz her zaman. Ve buraya geldikten sonra maalesef Bulgaristan'dan 89 göçmeni bazı arkadaşlar bizim Bulgarlara karşı gösterdiğimiz bu tepkiyi küçümsediler. Buna çok kırıldık. Hatta bazıları çok ileriye giderek oralarda olmadı bunlar, Bulgaristan'ın başka bir Türk köyünde oldu dediler. Yani bunun Alevi köyünde olmasını hazmedemediler. Her neyse Alevileri çok küçük mü görüyorlar, anlayamadık.

Komünist partiye üye olan Türkler var mıydı peki? Hükümet yandaşı olan, sizi ihbar eden Türkler tanıyor musunuz? Böyle şeyler duyduk.

- Evladım benim şimdi elimde bir kanıt yok. Bunu ispat edemem fakat duyumlar aldık hatta bazı arkadaşlara Bulgar gizli istihbaratından maaş bağlıyorlarmış. Ama hep -miş, -miş. Kesin bir belgemiz yok elimizde. Bı arkadaşlar da ad değiştirme olayında maalesef, benim köyümden iki-üç tane isimlerini biliyorum Bulgarlara yardım ediyorlardı. Yani bu bir gerçek, yalan değil. Benim bir arkadaşım, Ali Ormanlı bana söyledi. Benim köyümden bir arkadaş. Zaten biz onu biliyorduk. Hücrelerde onları sorgudan geçirirken onu da almışlar bir perdenin arkasına koymuşlar. Ben istemeden onu hemen tanıdım dedi. Perde çekilirken orada gördüm, yüzünü gördüm dedi. Böyle canlı bir olay başımızdan geçti. Ben orada yoktum. O oradaydı anlattı bana. Böyle daha başkaları da var. Bunları nasıl anlıyorduk? Mesela öğretmen toplantıları yapıyorlar. Bu toplantılarda partinin kararı arkadaşlar deyip karar veriliyor. Onlar hemen parmak kaldırıyorlar. Biz şimdi duramıyoruz. Hayır,

bu doğru değil. Komünist sistemde Lenin'in siyasetime aykırıdır bu. Siz nasıl böyle düşünüyorsunuz dedikten sonra seni artık istemez Bulgar istihbaratı oraya işaretlüyor yine. Sözlerimiz aynen ne söylediysek öyle. Ben karakoldayken, sorguya çekerlerken beni adam bana söylüyor şu sene, şu ay, şu gün, şu saatte, bu sözleri söyledin mi, diye. Ben hayır diyorum. Söyledim dersem batıyorum çünkü. Peki, bu yalan. Başka bir olay. Şu hanede, şurada şunun evinin önünde, bu kiraz ağacının dibince şu sözü söyledin mi? Hayır diyorum. E peki fırının yanında şunları? Dedim hayır, hiçbirini söylemedim, bunların hepsi uydurma. Ne yapayım artık başka. Kendimi koruyamıyorum. Kanıt getirin diyorum ben. Göreyim, çıksın şahit getirin karşıma onunla görüşelim. Yani işte böyle.

Buna benzer başka olaylar yaşadınız mı 56'dan 84'e kadar bu politikaya dair?

- Bunu bize hissettiriyorlar zaten. Sen onu gazetelerden okuyorsun. 56 'da o meşhur Nisan Oturumu. Merkez komitesi toplanmış komünist partisinin. Todor Jivkov dediğim gibi genel başkan seçildiğinde bir yıla varmadı kararları açıklandı ve orada söylüyor açık açık. Bulgaristan'da resmen bir millet olacak. Tek millet. Tek millet, tek dil. Bunu anlayan anlar. İşte bizim o zaman içimize bir korku hissi düştü ve ondan sonra Türkiye'yi seven, sempati duyan kişiler Türkiye'ye gitmenin yollarını aramaya başladılar. İl merkezine, başka illere insan gönderiyorduk. Öğrenmeye çalışıyorduk Türkiye'ye gelmenin şartlarını. O zamanlar istekle geliniyormuş. İstek yapmak için yazılar yazdık. Türkiye'ye maalesef yaptıramadık.

Daha önce gelen akrabalarınız olmuştu yani?

- Evet, bazı akrabalarımız 50'lerde geldiler. Ara sıra böyle mektuplar yazıyorduk.

Ne diyordunuz peki?

- Yoo. Bu konuları yazamıyorsun. Çünkü biz mektupların okunduğunu biliyorduk. Hal hatırını soruyorsun anca onların.

Özel mektuplarınızı da mı okuyorlardı?

- Hepsi okunuyor evladım. Makine var hiç açmadan mektubun iki tarafını okuyor. Yine salıyor mektubu. Kayda değer bir şey varsa hemen alıyor oraya notunu tamam. Seni bir daha başlıyor izlemeye. Bu hep vardı. 1. sınıfa başladıktan itibaren öğrencinin bir dosyası olur. Üniversiteye kadar onunla gider. Onları oradan çıkartınca tarihi, ayı, günü her şeyi orada yazılı. Benim üç tane dosyam vardı. Her şeyi inkâr ettikten sonra kızdı, bastı bir düğmeye polis dedi getir bunu dosyalarını. "Bak buraya hey dedi bana. Bu senin daha 1. sınıftaki dosyan. Bu ortaokulda, bu öğretmen okulunda, bu da öğretmenlik hayatın boyunca tutulan. Yani onu gördüm. Şahidim ona. Yani o kadar korkuyorlar mı diyeyim. Senin kafadaki düşünceleri bile öğrenmek

istiyorlar. İlla bir çaresini buluyorlar. İlla istemeden de olsa bir yerde bir laf söylüyorsun o lafin nereye gittiğini onlar hemen yorumluyorlar. Tabi kendi hesabına göre.

Türklere ne gibi bir açıklama yapıldı?

- İnkâr ettiler. Cezaevlerinde siyasi tutuklu yok cezaevindeki Türklerin hepsi de kriminal suçlu. Böyle adlarla ilgili tek Türk yok dediler. Bu da bana çok dokundu. Bakacağız bakalım dedim kendi kendime tahlil ediyorum bunu. Orada da artık zaten benim harekete geçmem gerekti. İşte o zaman oturdum bir mektup yazdım. 18 yapraklı o büyüklerden. 36 sayfa. Bu mektubu Türkiye'ye gönderdim bir akrabaya. Onunla paylaşmak istedim. Bu ad değiştirme olaylarından çok büyük üzüntü duyduğumu. Ben mektubun ele geçeceğini de bilmiyorum artık belki geçer belki geçmez. Kendimi savunabilmek için bu mektubu yazdım ve dedim ki çok zor durumdayız. Ama sonunda maalesef mektup yerine ulaşmadı. Te dediler, kanıt istiyordun. Kanıt burada. Ben de onlara söyledim. Zaten ben mektupta yazdım. Bu mektubu sizle kaderimi paylaşmak için yazıyorum. Yani bunu çok ağır yaşadığımızı anlatmak için yazıyorum. Başka bir amaçla yazmıyorum diye oraya da yazdım. Bulgarlar bunu dikkate almadılar hiç. Dediler sen bunu amaçlı yapmışsın. Sen gitmişsin Türk istihbaratıyla bağlantıya geçmişsin. Onlara çalışıyormuşsun. Biz seni izliyoruz. Hadi söyle şimdi, kaç senedir çalışıyorsun onlara? Ne gibi ihbarlarda bulundun. Dedim bulunmadım. Eğer bulunsaydım mektupta yazardım Türk istihbaratına diye. Ben bunu paylaşmak için yazdım. Zaten ellerinde.

Ne zaman yazdınız bu mektubu?

Evladım ben Şumnu'da apandisit ameliyatı geçirmiştim. Hala ağrılarım vardı, yaram geçmemişti. Radyodan bir haber aldım. Mehmet Ali Birand o zaman BBC Londra Türk muhabiriydi. Her gün üç defa yayın yapıyordu. Orada Kanada'nın Ottawa şehrinde Bulgaristan'daki Türklerin durumuyla ilgili bir toplantı yapılacak. Bu toplantıya Avrupa ülkelerinin her birinden temsilci katılacak. Bu haber beni çok ümitlendirdi. Tabi Türkiye'nin başkanlığında, dedim herhalde bu durum çözülecek hiç şüphesiz. Yalnız zaman meselesiydi. Bir yıl mı iki yıl mı sonra artık biliyorduk kesin olarak cezaevinde şayet gelişmeler olursa, düşünürlerin daha önce çıkacağından emindim.

84'ten sonraki kısmı anlatabilir misiniz bize?

Evladım 84'te Kırcaali ve Haskovo illerinde, önce onlarla başladılar. Onların adlarını değiştirdiler. Artık Güney Bulgaristan'ı bitirdikten sonra sıra geldi Kuzeye ve bizden başladılar önce, Yablanovo'dan başladılar. Çünkü köyümüz 5-6 bin nüfuslu büyük bir köy olduğu için etraf köyler de vardı. 10-15 Türk köyü onları da korkutmak, gözdağı vermek için yani ad değiştirme olaylarında karşı koymamaları için önce bizi denediler. Bir de Alevi azınlık

olduğumuz için bizi kullanmak istediler. Yani Bulgar olduğumuzu ispat ediyormuşuz bir nevi. Zaten ayaklanmamız da onun için oldu. Bize Bulgarsınız dediler. Onu da şöyle kanıtlamaya çalıştılar: Osmanlı Türkleri 1399'da buraya gelip Balkanları işgal ettikten sonra, yanlarında çok nüfus getirememiştir. Bu doğru ve yerli Bulgar kadınlarıyla Osmanlı askerleri evlenmişlerdir. Bu evliliklerden doğmuşuz. Yani babası Türk annesi Bulgar. Öyle bir kanun çıkarttılar. Anne veya baba ikisinden biri Bulgar ise o hanenin bütün üyeleri Bulgar sayılıyor. Bizi böyle kandırmaya çalıştılar. O da sadece Aleviler için, Sünniler için bunu uygulamadılar. Alevilerin durumu özelmış çok.

Böyle bir karar mı çıktı hükümetten?

Bunu yazdılar gazeteye, dergiye hepsini yazdılar. Tabi bu kuyruklu yalandı. Buna kimse inanmazdı. Hatta öyle olmuş olsa bile ben kendimi Türk hissediyorum. İnsan kendini ne hissederse odur. Türk hissederse Türk'tür. Bulgar hissederse Bulgar'dır. Sonra ben mesela kendimi Bulgar hissedenlere de kızmıyorum. O onun kendi fikri. O da öyleyse iyi. O da öyle olsun madem. Bana dokunmasın sadece yeter.

Hapse girişiniz nasıl oldu? Ne sebeple aldılar sizi? Savunmanızı aldılar mı?

Şimdi bu olay, adlarını değiştirdiler 85'te. Ad değiştirmeden sonra bütün erkeklerin hepsini dayaktan geçirdiler desem yalan olmaz. Erkeklerin % 80'i hatta kadınların bile % 20-30'u dayaktan geçti köyümüzde. 100 km mesafede ilimiz otobüslere koyup götürüyorlar insanları, çeviriyor. Tutuyorlar bir hafta 15-20 gün dövüyorlar. Bazıları kalıyorlar orada cezaevinde. Bir kısmını Belene'ye, bir kısmını cezaevlerine gönderiyorlar. Ben bir gün okuldan eve geldim. Babam dedi evladım, seni yarın Sliven'e il merkezine çağırıldılar karakola. Ben onu duyunca cız etti yüreğim. Çünkü o mektubu göndermişim dedim tamam anlaşıldı neden çağırıldığım. Yaptın mı bir şey, dedi. Yapmadım baba, dedim. Çünkü ben onu yazarken herkesten gizledim. Eşimden, çocuklarımdan, anamdan, babamdan, kardeşlerimden hiçbirine söylemedim.

Okuduğunu biliyordunuz ama mektupların?

Hayır, ben tahmin ediyordum. Şayet bunların eline geçecekse başka insanlarla irtibata geçersen onlarda gidecekler benimle beraber. Yanarsam ben yanayım. Benden başka kimse yanmasın onu hesap ettim. Gittim Sliven'e. Sen dediler, büyük bir suç işlemişsin. Bulgar hükümetine ihanet etmişsin. Bu çok büyük bir suç. Peki dedim neymiş bu suç? Söyleyin dedim, ispat edin. Kanıt var mı, yok mu? E biz onu senin ağzından işitmek istiyoruz dediler. Bizde delil var ama önce sen söyle biz sana o kanıt çıkartacağız. Dedim ben de yok ne çıkartayım. O da bana var var diyor. Çünkü mektup ellerindeymiş.

Benim haberim yok Ama beni oraya çıkartınca artık şüphe ettim. Benim yazımı tanımak çok kolay. Benim okuldan belgelerimi alacak, karşılaştıracak. Hemen çıkacak meydana. Çok kolay. Söylemedim. Yapmadım. Mektup yazmışsin demiyor bana, Bulgar hükümetine karşı büyük bir suç işlemişsin diyor. Hiç affedilecek gibi bir suç değil. Neymiş o dedim? Ben diyorum 23 senedir çalışıyorum bu ülkede. Çocuklara Komünist Partisi'ne karşı sevgi aşıyorum dedim. Bu vatani sevmelerini öğretiyorum çocuklara. Siz ne konuşuyorsunuz, dedim. Ben bu parti için çalışıyorum dedim. Olmaz, bu nasıl şey. Bunlar yalan, iftira falan. E bakacağız dedi. 3 gün karakolda tuttular beni. Sorguladılar hep ama söylemedim. Aralarında herhalde onların şefi olacak bilemiyorum, üniformalı biri, salın gitsin dedi. Ben şükür Yarabbi dedim. Kapının yanında gittim. Dur dedi yine öbürü. Ondan sonra döndüm ne var dedim. Gel buraya dedi. Oyun oynuyorlar. Çekti çekmecisini. İşte dedi kanıt. Daha inkâr edecek misin, dedi. Dedim tamam. Al bir sayfa vereyim sana oku. Hepsini vermeyeceğim. Sadece bir yaprak. Verdi. 13 ile 14. sayfa. Hiç unutmuyorum. Açtım baktım dedim tamam. Bir anlamı yok artık bunu inkâr etmenin. Sonra söyledim. Nasıl oldu, kime verdim falan. Bu kadar dedi. Buyurun dedi kelepçeleri (Bileklerini gösteriyor.). Bastı düğmeye, çağırdı gardiyanları. Toplayın atın içeri dedi. Ellerimi bağladılar kelepçelerle tıkr tıkr hücreye soktular beni. Ondan sonra 8 ay sonra dava çıktı. Hadi Pazarcık'a. Oraya gönderdiler. O cezaevi de Bulgaristan'da tek cezaevi, buraya sadece birden fazla cezaevine gidenler geliyormuş. Ben bunu cezaevinde öğrendim. Beş kere on kereye kadar cezaevine girenler var. Çıkıyor, bir suç işleyip tekrar giriyor. Hepsi azılı suçlu. Bir de benim bölgem orası değil. Benim bölgen Eski Zağra. Eski Zağra bölgesine yollayacaklardı beni ama Pazarcık'a yolladılar. Pazarcık Sofya'ya yakın. Eşim bana her Cuma günü elbise getiriyordu. Her Cuma günü 100 kilometreyi geliyordu zavallım. Aldığı paranın yarısı zaten yola gidiyordu. 7-8 ay hep taşındı. Gitti geldi. Davanın çıkmasına bir ay kala aldılar beni oradan Pazarcık'a gönderdiler. Bir ay sonra tekrar Sliven'e geldim mahkemeye. Mahkemede de 19 sene ceza verdiler bana. 104. madde. Casusluk maddesi. Vatana ihanet. Bulgar hükümetine ihanet etmişim. Türkiye lehine çalışmışım öyle onlara göre suçladılar beni. Bu nedenle de ihanetten en ağır cezayı hükmünü giydim. 10 seneden 20 yıla kadar, bir de ölüm cezası var bu maddenin. Oradan verdiler 12 yıl vatana ihanetten dolayı. 7 sene de 109. maddeden yabancı ülkeleri Bulgaristan'a karşı teşvik etti diye verdiler. Toplam 19 sene oldu. Allah'ıma şükürler olsun 89'da Todor Jivkov iktidardan indirildi. Dedim şükür Yarabbi. Artık çıkacağız. Zaten iki-iki buçuk senem kalmıştı benim. Çünkü orada cezaevinde çalışıyorduk. İki gün çalışınca üç gün yattın hesap ediyorlar.

Yarım gün kazanıyorsun günde çalışırsan. Çalışmazsan yatıyorsun orada günü gününe.

Ne iş yaptırıyorlardı?

Elektrik kabloları vardı kızım. Onları yapıyorduk. Soyuyorduk, tellerini yapıştırıyorduk. Kalay da vardı. Orada bütün Bulgaristan'ın her yerinden gelen insanlar vardı. Hepimizin dişleri döküldü orada. O kalay dumanından burnuna girince iki-üç kimisinin beş-altı dişi düşüyordu. Bazılarının da tamamen benim gibi dişleri döküldü. Beş buçuk sene yattım ben. 89'da ailem geldi buraya zorunlu olarak.

Orada görüşme izniniz var mıydı?

Burada olduğu gibi değil. Üç ayda bir görüş vardı. Öyle bir ayda iki ayda görüşme yoktu. O da sadece siyasilere. Kriminal suçlulara veriyorlarmış daha sık. Ama bize üç ayda bir. Bize gelince çocuklarını vermiyorlar sana. Camın arka tarafında akrabaların, beri tarafında sen. Küçük bir delik var, gişeden konuşuyorsun. Zavallılarım, şimdi anlıyorum beni niye oraya göndermişler. Uzak çünkü Pazarcık. Benim bölgeme gönderirlerse yakın çünkü. Daha fazla para harcasınlar diye o amaçla. Bitti işte 89 yılı geldi.

Kaç yılında girmiştin hapse?

85 yılında girdim evladım. Üç yılın sonunda nakil ettiler beni artık kendi bölgeme, Eski Zağra bölgesine. Çünkü savcı yazmış mahkememde, Pazarcık'ta iki yıl kalsın diye. Bir de ben ceza aldım diye işe salmıyorlar. Ben dilekçe üstüne dilekçe yazıyorum mahpus şefine. Benim üç çocuğum var. Hepsini öğrenci. Lütfen beni işe çıkarın. Çingeneri dövüyorlar niye iş gitmiyorsunuz, diye. Biz, yine çalışmak istiyoruz, çalıştırmıyorlar. Orada yine yazmış savcı, altı ay iş verilmesin diye. Bir de bir gün dediler artık çalışabilirsin altı ay bittikten sonra. Kalktık işe başladık ama ayakta duramıyorum ki yerimde. Yata yata hep öyle kalmak istiyor vücut alışmış. Bel kemiği pozisyon mu aldı artık nedir bilemiyorum. Bir hafta çok zorluk çektim. Dediler alışacaksın. Hele bir ay sonra düzeldim. Orada ayakkabı yaptırıldılar bana Pazarcık'ta. Kendi bölgeme geldikten sonra Eski Zağra'ya orada artık elektrik işi verdiler. Ekleyip boşaltıp kalayla yapıştırıyoruz. O mavi duman. Bize yoğurt vermeleri gerekiyormuş. Çünkü duman altı, zehirli. İçeri girince böyle yukarıya kadar bir metre yükseklikte mavi duman var. Söylemesi ayıp zehirlenip gebersinler diye bakıyorlar. Geldi çatı 89, hadiseleri biz hep izliyorduk. Görüş yapıyorduk hepimiz.

Nerelerden alıyordunuz haberleri?

Evladım biz altmış kişiyiz. Ben bugün görüş yapıyorum. Ben yapıyorum. Bir hafta sonra Ahmet yapıyor. Öbürü daha sonra 15 gün sonra yapıyor. Akrabalar gelince hep birbirimizle paylaşıyoruz. Bulgarca bir gazete var Demokrasi gazetesi çıkmaya başladı. O Demokrasi gazetesini alıyorduk

orada. 15 lira maaş veriyorlar sana. Diğer masrafların senin yattığın için diyor yatak parası, banyo parası bilmem daha ne parası hepsini uyduruyor onların bin türlü şey. Maaşından bu artıyor diyordu, 15 lira. Bir de fabrika da çalışan bir işçi, ona yaptırıyorlar üç kablo. Bize yaptırıyorlar on bir kablo. Hemen hemen dört kişinin yaptığı işi yaptırıyorlar sana. Bunun karşılığında da 15 lira oluyor Türk parasına çevirince. Sigara alamıyorduk, o bize sigara almaya yetmiyordu.

Ailenize yardım edemiyordunuz o zaman maddi olarak?

Olmadı ama artık ikinci sene artık başladım denedim ama çok zor. On bir yapacağım önce, ondan sonra daha fazla yaparsan onun paralarını aileme, iki ay denedim de olmuyor. 30'ar lira gönderdim ama başladı gözlerim kızarmaya, yürüyemez hale geldim. Zor vazgeçtim ondan sonra on birde kalmaya başladım. Olmuyor çünkü. On bir kablo yapamazsam günde yarım gün kazanamıyorum. On bir kablo yapamazsan gün kazanamıyorsun. Ne yapıp ne edeceksin o on bir kabloyu o günde yapıştırıracaksın tellerine. Denedim, biraz paracık yollayayım çocuklarıma diye ama olmadı. İki ay gönderdim yine. Mahpushanede ağır geçiyor evladım. Kolay değil.

Jivkov'un istifasından sonra neler oldu?

1989 yılında iktidarlardan uzaklaştırıldıktan sonra biz artık an meselesi. İş bırakarak açlık grevine gittik. Sofya'dan mahpusların genel müdürünü istedik. Şefini yani en büyüğünü. Geldi. “İşte geldim” dedi. “Bakın bakalım beni beğenecek misiniz? Çok İyi miyim ben, güzel miyim? Nasılım bakalım? Ne istiyorsunuz benden?” dedi. Dedik “bizim ailelerimiz Türkiye'ye göç etti. Biz daha fazla burada kalmayız. Biliyorsunuz bizim suçumuz da yok. Bizi salın artık. Bırakın gidelim Türkiye'ye çocuklarımızın yanına.” Siz, dedi “mahkeme kararıyla girmişsiniz. Anca mahkeme kararıyla sizi serbest bırakabiliriz” dediler. Dedik “Yapın. Bu sizin işiniz” Hayır, dedi. Yanında ömek bir dilekçe getirmiş. “Bakın şuna, hepinize birer tane vereceğim, dolduracağız bunları” dedi. “Sofya'ya götüreceğiz bizim özel kuryelerimiz var bu işlerle ilgili, alıp getirecek Sofya'ya ondan sonra mahkeme de sizi suçsuz ilan edecektir. Ancak o zaman çıkabilirsiniz.” dedi. Doğru zaten. Böyle olması lazım. Öyle de oldu. Kırcaali'den altı kişilik bir grup mahkemeye gittiler geldiler. Onları ikinci gün daha saldı. O mahkemeye Ahmet Doğan'da gelmiş. Onlara çok yardım etmiş. İkinci olarak ben bir de başka bir çocuk Rusçuk (Ruse) ilinden, vardık Sofya'ya. Eller kelepçeli çıkıyorsun mahkeme huzuruna. Beş dakikada ikimizin davasına baktılar. O savcı, birinci mahkemede bizim için ölüm isteyen savcıdan, bu çocuklar altı yıldır burada yatıyorlar daha fazla yatmasınlar, bunların suçu yok dedi. Bunlar hemen serbest kalsın diye karar çıktı mahkemeden. Avukatım da orada. Sordum ben daha ne kadar kalacağım içerde. “On beş gün maksimum

ama normalde üçüncü- dördüncü gün gitmen gerekiyor” dedi. Dedim “Kırcaalililer ikinci gün çıktılar.” “Eee iyi işte” dedi. “Sen de öyle olacaksın, sabret daha ama isterlerse iki hafta, on beş gün daha seni içeride tutabilirler” dedi. Kanun onu öngörüyor muş en fazla. Mümin, kulakları çınlasın. Dördüncü gün saldılar. “Mümin haydi!” dedim. “Nereye be?” “Sen niye gitmiyorsun” dedi. Dedim “bana hiç kimse bir şey söylemedi.” Gardiyana sordum. “Sana yok, senin kâğıtların daha Sofya'dan mahkemeden gelmedi” dedi bana. “Çıkamazsın” dedi. “Beni Sofya mahkemesi saldı nasıl salmayacaksınız” dedim. “Öyle” dedi. Aradan yirmi gün geçti. Ben dedim bu işin içinde bir iş var. Gittim şefe yalvardım; “bak böyle böyle karar aldılar, beni tutmayın daha fazla ayıp oluyor” dedim. “Ne istiyorsun?” dedi. “Benim için bir telgaf çekin, kuzenim gelsin buraya” dedim. Tamam, dedi. Çekmişler. Bu işi yapmışlar ama parasını tutuyorlar yine. Dedim “parayla gelsin buraya”. Geldi kuzenim daha ertesi gün dedi ya “Nee var ağabey?”. ” Para getirdin mi?” ” Getirdim.” ” Tut” dedim “Sofya'nın yolunu mahkeme orada, bakanlık var biliyorsun. Git!” dedim oraya. “Bütün mahkeme kararlarının hepsini, evrakları al getir buraya. Onlara bırakma” dedim. Elden, gel mahpus şefine teslim et dedim. Tamam, ağabey dedi. Gitti, üç gün de onu oyalamışlar orada. Alıyor geliyor Eski Zağa'ya benim mahpusuma, kaldığım yere. Sabah vermiş yedide. Beni gece sekiz buçukta saldılar. 31 Ağustos 1990. Dava 7-8 Temmuz'da geçti. Bak ne kadar fazla kalmışım içerde. Çıkarken bir gardiyan haykırdı bana, o yine komünistlere muhalifmiş. Sonradan öğrendim. “Gel buraya” dedi. “Ne var?” dedim.” Şimdi dedi, “bu hayırsızlar” dedi “doğrudan onlar için, seni fazladan tuttular. 10 senedir böyle olay görmedim. Bunu sadece sana uyguladılar” dedi. “Ne yapmam lazım benim?” dedim. “Çıkar kata hemen bir dilekçe bunları mahkemeye ver” dedi. “Seni on dört gün tutmaları gerek burada, sen otuz küsur gün kaldın kalan yirmi beş günü sana ödemeleri lazım!” dedi. “Dava açmazsan alamazsın bir şey” dedi. Eve döndüm. Babam dedi “evladım dedi altı yıl yatmışsın, şimdi yirmi beş günü mü arıyorsun? Git Türkiye'ye, çocukların bekliyor.” Eşim ve çocuklarım Haziran 89'da Türkiye'ye gittiler. Ben hapisten çıktım 90 yılının Ağustos 31'inde. “Lanet olsun onların parasına turasını. Arama bir şey, git!” dedi. “Yatmışsın beş buçuk sene de şimdi yirmi beş günü arıyorsun?” dedi. “Tamam, baba vazgeçtim” dedim ben de ondan sonra. Bir daha yine aldık geldik. Bu sefer de o Burgaz konsolu. Yok, bana vize vermiyor. Birinci gittiğimde bana bir çay ikram etti. Ondan sonra gel ağabey üç gün sonra vizeni alıyorsun dedi. İkinciye gittim adamın yanına. Baktı şöyle bir. Sen dedi ne istiyorsun dedi. Alem altı ay bir sene vize bekliyor. İki-üç günde vizemmiş. Hadi git buradan dedi. Yanda kapının orada kişiler var, alın bunu dışarı atın dedi onlara. Çıktım ben ağlamak üzere böyle. Uç gün sonra yine gittim

Burgas'a vardım yine. Yok. Kafasını salladı bana eliyle işaret yaptı. Çıktım denizin kenarında bir bahçe var. Banklarda oturuyor insanlar orada. Biri diyor ben bunun evinin mobilyalarını aldım. Biri diyor 2 milyar para verdim ben buna. Öbürü diyor bunu odalarını ben sıva yaptım. Diğeri diyor yatak aldım. Öbürü bilmem ne almış. Öyle olunca hemen iki-üç günde vize alıyormuşsun. Ben şimdi bunu duyunca öyle bir fena oldum. Dedim demek beni tutacaksınız burada fazla bir de sana para vereceğim. Vermeyeceğim dedim para kendi kendime böyle. Eve geldim eniştem dedi, ne oldu? Vermiyorlar vize enişte dedi. Git ver 2 bin leva onlara da al git çocuklarının yamna dedi ama bu arada dört ay geçti. Olmuyor. Sonra ben bi telefon görüşmesi yaptım Cumaziye Teyzeyle (eşi) bir görüşme yaptım ben telefonda. Dedim oradan bir şeyler yap yoksa ben kalacağım burada. O bir yere gitmiş burada (Türkiye'de). Demiş anlatmış durumu böyle böyle, 15-20 ay oldu vize vermiyorlar. Arada tanıdık olunca çok kolay oluyor. Bir gün bir sabah yengem Mehmet Ağabey diye seslendi. Baksana sana mektup var dedi. Getirdi mektubu. Bir de baktım TC mührü var orada. Anladım ne için olduğunu Burgas'dan geldiğini. Akşama kadar hemen gelin alın vizenizi diye yazıyor. Düşünebiliyor musun? Eşimle konuşmamdan üç-dört gün sonra 3. ya da 4. günü Bulgar konsolu yazı yazmış gelin alın vizenizi diye. Aldım koydum onu cebime. İçim ferahladı artık. Aldım gittim Burgas'a. Oradaki bekçi artık beni bellemiş. Ben üç-dört defadır geliyorum hep alamıyorum. Ağabey dedi sen ne arızalı adamışsın. Gittim yanlarına. İşimiz var bizim, görev başındayız lütfen rahatsız etmeyin bizi. Biz size yazı yazınca gelirsin dediler. Cebimdekini gösterdim Onlar anladılar. Sonra karşıda 1.50 1.60 boylarında bir adam. Kalkıverdi ayağa. Sen dedi laftan anlamıyor musun? Ben seninle mi uğraşacağım burada? Tutun atın bunu dışarı dedi. Öyle bir şiddetle bağırdı. Adam tuttu çekti beni kolumdan. Dur ne yapıyorsun sen, dedim. Göstermesem mektubu atacaklardı dışarı. Cebimi gösterdim. Dur, benim bir belgem var onu gösterim ondan sonra. Tamam, çıkar o zaman belgeyi dedi. Kapının yanına geldik duruyoruz böyle. Çıkarttım, salladım işte bu dedim belge. O bana bağırın adam hemen dedi ki, a hemen gidin oradaki boş masayı gösterdi, hemen işini halledin beyefendinin. Hiç getir görelim bakalım, yazıyı okuyalım demiyor. Çünkü ona öyle kim bilir kaç tane gelmiş. Biliyor onun ne olduğunu. Oturdum. Ağabey yanında para var mı, dedi. Var kardeşim dedim. Unuttum miktarı, parayı verdim. Gel üç gün sonra vize hazır olacak dediler. Pasaportun var mı? Var. Onu da ver buraya dedi. Parayı da ödedim, üç gün sonra vardım. Oh anam, ver parayı al vizeyi geldik buraya. Yani çok da zor oldu. Buraya gelmem de çok zor oldu. Öyle geçti işte. Adaletsizlik. Hayat işte. Bir taraftan da sağlığımızı kaybettik. Ağzımda ne diş kaldı ne bir şey. Bak buraya (masanın üzerindeki ilaç yığnını gösteriyor.) eczane gibi masanın üstü.

Buraya geldikten sonra neyle karşılaştınız?

-Buraya geldim. Anavatana geldik. Çok mutlu olduk. Sevindik, sevinerek geldik fakat o Bulgaristan'daki engeller burada da devam etti. Önce benim aileme ev vermemişler. Şu an oturduğumuz göçmen konutlarından. Ben listenin başındaymışım. Her ne hikmetse, beni oradan biri, benim köyümden biri çizdirmiş. Kim olduğunu da öğrendim. Bu zavallım çekmiş işte zorlukları (yanındaki karısını kastediyor.) Sonra ben burada ne kadar parti başkanı varsa Çorlu'da ilçe başkanı, onların yanına gittim. Hepsi yazıyor çiziyor numarayı, tarihi. Rahat ol ağabeycim tamam diyorlar. Gidiyoruz parti binalarına bayramlaşmaya tamam. Tamam, ama altı ay bir sene geçti hiçbir şeyin olduğu yok. Üç kere Ankara'ya gittim. Biri bana öyle dedi. Ankara'ya nereye, kimin yanına gidiyorsun? Hayır, oraya gitmeyeceksin. Orada bir atama dairesi başkanlığı var. Oraya git dedi bana. Ben gittim, diplomam yanımda. Al dedim buyur. Ajandasını çıkarttı, ajandaya tarihi falan yazdı. Şimdi dedi, git Çorlu'ya. Şu an elimizde kadro yok. Maliye Bakanlığına yazı yazdık. Kadrolar gelecek. 1. kadroda inşallah sen olacaksın. Sana garanti, söz veriyorum dedi. Ben çok memnun kaldım bundan. Tabi rahatladım biraz. Aradan üç ay geçti, dört ay geçti olmuyor. Ne yapayım, ne edeyim Allah'ım. Bu arada hep evdeyim, işsizim. Yapacak bir şey de yok. Ha bir de ikaz etti, ne parti ilçe başkanının yanına gideceksin dedi, Hasan Peker rahmetli oldu Tekirdağ milletvekiliydi o zaman. O çok büyük yalanlar attı bana. Söz verdi, söz verdi yerine getirmedi. İsteseydi yapabilirdi ama olmadı. Aynen o daire başkanının dediği gibi oldu mesele. Kahveden geliyorum bir gün yemek yemeye, bir de baktım pencerenin dışından zarfı koyuvermişler. Üstüne baktım MEB yazıyor. Allah'ım dedim, tamam oldu bu iş. Ama yirmi beş ayım gitti. İki ay bir sene. Boş, tayin bekledik. İsteselerdi her sene yapılan tayinlerde beni araya alabilirdiler ama olmadı işte. Şanssızız mı diyeyim, kısmetim böyle mi diyeyim. O da oldu ama Allah'ıma şükür yine zorlukları yendik. Şu an hastalıklarla uğraşıyorum. Bütün dertler bitti aftık. Emekli olduk. Emekli maaşı alıyoruz ama ne alıyoruz ben de bilmiyorum. Bulgaristan'dan emekli maaşı alıyorum.

Türkiye'de kaç yıl çalıştınız öğretmen olarak?

-13 yıl evladım. Yaş haddinden ayrıldım. Daha çalışabilirdim, çalışacaktım bir kaç sene daha ama hastalık beni çok kötü etti. Merdivenleri çıkamaz hale geldim. Bıraktım, zaten yaşım da tutuyordu. Dedim yeter bu kadar. Bulgaristan'da 23 yıl çalıştım öğretmen olarak. Cezaevinde yatarken yattığım yılları da Bulgarlar bize öyle bir iyilik yapmışlar bir tane var zaten. Onların haklarını da yemeyeyim. Bu cezaevinde yattığım yıllarda öğretmen olarak çalışıyor gibi göstermişler. O 23 yıla 5 buçuk sene de ekleyince tamı tamına 28 buçuk sene oluyor. Emekli olmak için 25 sene lazım. 3 yıl daha

fazla bile kalmış. O durum da öyle düzeldi. Oradan da emekli maaşı alıyorum. Buradan da emekli maaşı alıyorum ama sağlığımız yok. Hep hastalıklarla uğraşıyorum. Allah'ıma şükür para alıyoruz bir zorluk yok.

Bulgaristan'a gidip geliyor musunuz şimdi?

-Gidiyorum be evladım. Bazen bir bazen iki defa gidiyorum yılda. 6 ayda bir gitmeye çalışıyoruz.

Çifte vatandaş mısınız?

-Çifte vatandaş olmadım baştan, inatlaştım biraz. Ama emekli olma zamanım geldi. Bulgaristan'dan yaşım da geldi. Beş kişi kalmıştık burada tüm Havuzlar mahallesinde mahpusçulardan, Belenecilerden. Hepsi baktım birer birer oldular çifte vatandaş. Sonra baktım haklılar da. Ben miyim dedim bir akıllı. Ben de gideyim olayım. Gittim, çifte vatandaş oldum. Çünkü çifte vatandaş olmazsan Bulgaristan emekli maaşı vermiyor. Önce ol diyor çifte vatandaş, ondan sonra vereceğim. Sana şart koşuyor. Gittik yaptık. Bu zavallım hep yalvarıyor, kızıyor bana çekişiyor. Ben 2001 'de çift vatandaş oldum. 7 sene boyunca her gidişimde gavura, her gidişinde Bulgar elçisine gidip vize alıyorsun. Hadi Türkiye'ye gitse tamamdı. Ama onu da gavura kaptırdık. Bu hep bağırdı zavallım (eşi). Git ol çifte vatandaş, paraya yazık verme. Onu haklı gördüm burada. 2001'de gittik çifte vatandaş olduk. Şimdi artık bir problem yok. İstedğin vakit git. Yani istersen her gün gidip gelebilirsin. Yeter ki paran olsun.

Buraya geldiğiniz için memnun musunuz? Orada kalanlar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Evladım, ben buraya en fazla evlatlarım için geldim. Çünkü benim yaşım gelmişti artık orada. Ben artık nereye gitsen ondan fazla olamam. Çocuklarımı kurtarmaya çalıştım. Çünkü biliyordum artık o ülkede Türk müsün? Gelecek yok. Ben cezaevine girdikten sonra Fatma'ya demişler (kızı). Belli ki Bulgar istihbarat elemanı. Kulağıma eğildi baba diyor. Fatma'ya demiş, sana üniversite yok! Fatma'da ben iyi bir öğrenciyim, ben de kazanamazsam kim kazanacak demiş. Kız üzülüyor, başlıyor hastalanmaya canını sıkmaya. Saçları dökülmeye başlamış. Annesi anlattı. Bütün diyor saçları döküldü. Oğlan gibi kaldı saçları. İlaç almışlar, doktora falan gitmişler de düzelmiş. Öyle zorluklar da var. Yani biliyorum orada kalırsak çocuklarımın gelecekleri yok. Onun için, buraya geldikten sonra niye mutlu olmayayım ki? Benim zaten bütün kazancım onlar. Bazısı daire alıyor, yatırım yapıyor, tarla oluyor. Benim ne tarlayla zorum var ne de onunla bununla. Allah sağlık versin. Bereket versin, onlar 3'ü de okudular. Yüzümü kara çıkartmadılar benim. Üniversite mezunu hepsinin de mesleği var. Çalışıyorlar. Dün onların yanında geldik Fatmaların. Gördük, mutlu olduk. Daireleri var, çalışıyorlar ikisi de. İyiyiz, çocuklarımla gurur duyuyorum.

Bulgaristan'da kalmış olsaydık asla üçü de üniversite mezunu olamazdı. En fazla bir tanesi olsun. Çünkü imkân yok orada maaşlar düşük. Çok az para veriyorlar, öğretmen maaşları düşük orada. Öğretmen maaşları düşük olduğu için de imkân yok. Ama yenge (eşi) de bana yardım etti burada. İkimiz de çalıştık çocuklarımıza yardımcı olduk. Onlar da yüzümüzü kara etmediler. İyiler, biz de iyiyiz Allah'a şükür. İnşallah Allah ömür verir bize.

Benim anladığım kadarıyla göç ne kadar sancılı geçse de siz Türkiye'ye göç etmiş olmaktan, burada bulunmaktan mutlusunuz. Size burada yardım edenlere teşekkür etmek ister misiniz buradan?

-İsteriz evladım. Teşekkür ederiz yardım ettiler. Yiyecek verdiler Allah razı olsun. Ekmek verdiler, yemek verdiler teşekkür ederiz. Biz memnunuz devletimizden, memleketimizden. Allah herkese kısmet etsin. Göçmenlik kimseye kısmet etmesin. Çok zor iş.

Yaşadıklarınızı bizimle paylaştığınız için teşekkür ederiz.

1989'da ÇORLU BELEDİYE BAŞKANI ÜNAL BAYSAN

Şu anda Çorlu Belediye Başkanısınız. 1989'da siz Çorlu Belediye Başkanı seçilmişsiniz. Aynı yıl Bulgaristan'dan Türkiye'ye büyük bir göç hareketi yaşandı? Bu göçün nedenleri ve o günkü hükümetimizin aldığı kararlarla ilgili neler söyleyebilirsiniz?

-1989 yılı sosyalist bloğun sıkıntıları en üst düzeye çıktığı yıldır. Bunun sebebi kötü planlama, yetersiz üretim eksikliği ve gelişen teknolojiye uyum sağlamamaktı. Bu yüzde "Petestroyka" yani yeniden yapılanmaya giderek sosyal blok dağıldı. Mevcut idareciler demokrasinin onları da etkileyiciğini, azınlık haklarının tanınacağı, ayrıca nüfus oranına göre özerklik ve otonom isteklerinin geleceği için, Bulgaristan'daki soydaşlarımızın isimlerini değiştirme kararı verilmiş. Soydaşlarımızın bu karara karşı çıkınca sınır dışı edildiler. Türkiye tereddütsüz kapılarını açarak soydaşlarımızı bağırına bastı. Karar doğrudu, çünkü insanlar bu yüzden katliam riski vardı. Üstelik gelenlerin hepsi yetişmiş iş gücüydü.

İlk büyük göçmen grubu Çorlu'ya gelmiş. Doğru mu? İlk etapta Çorlu'ya yaklaşık ne kadar soydaşımız gelmişti?

-1968-1972 ve 1978 göçlerinde Çorlu'ya birçok göçmenin yerleşmesi, sınır dışı edilmeleri sonucu göç eden 1989 göçmeni soydaşlarımızın da birçoğunun

buraya gelmesine sebep olmuştur. 13.000'in üzerinde göçmen soydaş gelmiştir.

Belediye buna hazır mıydı?

-Karar ani idi, ancak seferberlik yapılarak kısa sürede çözümler geliştirildi.

Bu kalabalık soydaş kitlesini ilk zamanlarda nasıl barındırdınız ve beslediniz?

-Gelenler okullara, salonlara, vatandaşlara paylaştırılarak barınma işi çözüldü. Belediye yemekhanesi kurularak gelenlere 3 öğün sıcak yemek verildi.

Belediye ve diğer kurumlardan nasıl yardımlar yapıldı? Sizce bunlar yeterli miydi?

-Bütün Türkiye seferber olmuştur. Önce devlet ve özel kurumlar iş olanağı sağladı. Durumu iyi olan insanlar hem barınma hem de yemek konusunda yardımlarda bulundu. Devletimiz yeni yerleşim yerleri tespit etti ve konut yapımına başlandı. Arsalar verildi ve kendilerinin ev yapmaları için yardımlar organize edildi. Yardımlar yeterliydi.

Sizi çok etkileyen, unutamadığınız bir anı var mı?

-Göç bittikten sonra Sağlık Mahallesinde gezerken temeli atılmış bir inşaatın yanında ağlayan ihtiyar bir adamla karşılaştım. Niye ağladığını sordum ve bana Bulgaristan Baki köyünün de çok güzel olduğunu, özellikle çok güzel kazlarının olduğunu ama burada yakınlarının yanında sığıntı olarak yaşadığını söyledi. Ben de üzülme, çok kısa sürede evin de kazların da olacak dedim. Moral vererek oradan ayrıldım. Aynı adam iki yıl sonra yanıma geldi ve evini yaptığını ve tekrar kazları olduğunu söyledi, gözleri parlıyordu. Hep beraber mutlu olmuştuk.

1989-2010 tarihleri arasında Çorlu'ya ne kadar soydaş yerleşti? Özellikle hangi muhitlere yerleştirildiler? Niçin?

-1989-2010 tarihleri arasında 35.000'in üzerinde soydaş geldi. Hala gelmektedirler. Daha önceki 1968 ve 1978 göçlerinde soydaşlar Yeşiltepe ve Havuzlar semtlerine yerleştikleri için genelde oralarını tercih ettiler.

Soydaşların entegrasyonu konusunda Belediyenin ne gibi çalışmaları oldu? Nasıl iskân ve istihdam edildiler?

-Entegrasyon için en önemlisi istihdam sağlanmasıydı. Çünkü hepsi çalışmaya hazır ve çoğunun mesleği vardı. Önce devletimiz, belediyeler ve özel sektör şartları zorlayarak istihdam edildiler ve sorunlar çözülmüş oldu.

Çorlu'nun yerli halkının bu duruma bir tepkisi oldu mu?

-Tepkiler olumluydu. Çorlu'nun yerli halkının hiç olumsuz tepkisi olmadı, ellerinden gelen yardımları esirgemediler.

Soydaşlara ev verilirken neler ölçü olarak alındı?

-Genelde herkese ev ya da arsa verilmeye çalışıldı. Bunlar devletimiz eliyle gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmalar yapılırken Çorlu Belediyesi hangi kaynaklardan faydalandı?

-Kendi kaynaklarımız ile yardımcı olmaya çalıştık. Kurulan yemekhaneye vatandaşlar ve özel kuruluşlar tarafından gıda yardımı yapılıyordu. Devletimiz de her türlü yardımı yapıyordu.

Aradan 22 yıl geçti. Bu süre zarfında sizce soydaşlar Çorlu'nun yapısını nasıl etkiledi?

-Olumlu yönde etkiledi. Çalışkan insanlar, her birinin en az iki mesleği var. Çalışan olunca fabrikaların yatırım yapmaya daha kolay karar verdiklerini düşünüyorum.

Şu anda yaygın olarak hangi iş alanında çalışıyorlar? Nüfus oranları nedir? Bu gibi konularda belediyenin bir etüdü var mı?

-Genelde fabrikalarda işçi olarak çalışıyorlar. Son yıllarda esnaf ve iş adamı olarak faaliyet gösterenler de var. Ayrıca yeni yetişenlerin hepsi eğitilmiş. Hala gelenlerle ve yeni doğanlarla nüfuslarının 50.000'i geçtiğini düşünüyorum.

Çorlu çok fazla göç alan bir kent. Amerika'daki gibi göçmen bürosu niteliğinde bir teşkilat var mı? Sizce gerekli mi?

-Evet, Çorlu çok göç alan bir kent, ancak bu göçmenlerin hepsi Türk olduğundan büroya gerek yok.

Soydaşlarımızın bir kısmı çifte vatandaşlık hakkı kazanmış durumda. Bu Çorlu ve Bulgaristan arasında bir etkileşime yol açtı mı?

Evet, ciddi bir etkileşim olduğuna inanıyorum, daha sık gidip gelinmeye başlandı. Kardeş şehirler seçildi. Bu sayede Balkanları diğer halkların da bizi daha iyi tanınması sağlandı. Hakkımızdaki kötü ön yargıları değiştirdiğimizi düşünüyorum.

KAYNAKÇA

ACAROĞLU, M. Türker, *Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul 2006.

ACAROĞLU, M. Türker, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 1999.

ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi*, Ankara 1990.

DEMİRACO, Selahattin, *Balkanlardan Trakya'ya*, Bellek Yayınları, Edirne 2010.

Devlet Planlama Teşkilatı, Bulgaristan'dan Türk Göçleri, Ankara 1990.

KARPAT, Kemal H, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Keskinoğlu, Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985.

OKUTAN, M. Çağatay, Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Kavramı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 59, S.2 (2004) ss-59-75.

ÖZBİR, Kamuran, *Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez*, Başkent Gazetecilik Matbaası, İstanbul 1986.

ŞİMŞİR, Bilal N, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara 1970.

ŞİMŞİR, Bilal, *Bulgaristan Türkleri 1878-1985*, Ankara 1986.

Tekirdağ Yeni İnan Gazetesi 1989 Arşivi

TUİK'in İllere Yurtdışından Gelen Göç, 2000

Türk Kültür Dergisi, Sayı: 66, Türk Kültür Enstitüsü Yayınları, Ankara 1968.

BULGARİSTAN HALK CUMHURİYETİ'NDE ZORBALIKLA BULGARLAŞTIRMA DÖNEMİ; HATIRALARIM

Ahmet YÜCETÜRK

Konuşmacı olarak davet edildiğimden dolayı, bu sempozyumu teşkilâtlandıran ve gerçekleşmesini sağlayan herkese teşekkür ediyorum. Bulgaristan Türkleri'ni 1984-85 yıllarında soykırımı tabîî tutup Bulgarlaştırmaya çalışan totaliter Jivkov rejimi başarısızlığını gördüğünde bizlere etnik temizleme uyguladı. Bu barbarlığın 30. yılını anmaya ve kınamaya toplandığımız bu sempozyuma hepimiz hoş geldiniz!

Bulgaristan'da Türklere uygulanan barbarlığı kınıyorum! Bulgaristan siyasetçilerine, hukuk camiasına, savcılara, hakimlerine sesleniyorum:

“Suçluların cezalandırılması için bu 21. asırda hâlâ mı bir şey yapmayacaksınız? Adalet yerini yine mi bulmayacak?”

“Nüfusu az olan milletler, tarih boyunca daima büyük yalana ihtiyaç duymuşlardır” diyor şair dostum İbrahim Kamberoğlu. Doğup büyüdüğüm memleketim Bulgaristan'da yıllar boyunca bunun şahidi oldum, bizaat yaşadım. Bulgarların birçoğu ve milliyetçiler için, sanki şu Bizans olmasa, bu Osmanlı olmasa, Bulgarlar Avrupa'nın en gelişmiş ve büyük medenî ulusu olacakmış. “Medenî ve büyük” ulus olmak onlar için bir saplantı. Suç daima başkalarının, onlar ise süttten çıkma bembeyaz kaşık.

KENDİMİ KISACA TANITMAK

Ben Dr Ahmet Yüçetürk.

1941'de, Eski Cuma'ya (Tırgovişte) bağlı Avdallar köyünde doğmuşum. İlkokulu köyümde, ortaokul ve liseyi Eski Cuma'da bitirdim. Halâ hatırımdadır, emekli öğretmen Eyüp Efendi dedem beni uğurlarken **“Torunum, her başlangıç umuda yolculuktur, başarılar dilerim, hayırlı uğurlu olsun!”** demişti.

LİSE

Öyle demişti fakat daha lise 1'de, ilk ayda **“umut” önüme bariyer çekti. Paraşutla atlama kurslarına ben de kayıt olmuşum. “Senin Türkiye'de, İzmir'de teyzen varmış; 1951'de göçetmiş”,** dediler, liste dışı bırakıldım. Lise mezuniyetinde başarı sıralamasında 4. oldum (Alâ 5,84).

ASKERLİK

1959. Askerlik şubesinde: **“İşçi Askeri”** dediler. **“Ne için İşçi Askeri?”** diye sordum. **“Vatan borcu!”** dedi albay. Doğup büyüdüğüm Bulgaristan'da vatan borcunu ifa etmek için bana kazma kürek saplarından başka bir şeyi

lâyık görmediler. Silah görüp, tutmayı ve kullanmayı öğrenmek, bunu bir Türk'e mücade etmek, TABU olmuştu.

LİSE DÖNEMİNDE BEN GERÇEKTEN BÜYÜMÜŞTÜM. “Ben kimim? Vatan neresi? Eşitlik ne demek, ne değil?” cevaplarını bulmuştum.

TIBBİYE

1961'de üniversite sınavlarında Tıbbiyeyi kazandım. Aralık 1967'de Hipokrat yemini ettim; mezun oldum. Mecburî hizmete dâhiliye'de başlattılar.

“YILANIN BAŞI KÜÇÜK İKEN EZİLMELİ!”

Tedavi ettiğim hastalardan biri –aktif savaşçılardan biriymiş. Şefim taburcu edilmesini istedi. Bir hafta sonra biri “Gazeteciyim” deyip benimle görüştü. Hastayı neden erken taburcu ettiğime **hesap soruyor, tehdit ediyordu**, vs uzattı durdu. Her halde kibrine dokunmuşum. Gözlerimin içine baka baka bana: “**Yılanın başı küçük iken ezilmeli!**” dedi, savulup gitti. Eminim, gizli polis elemanıydı. **Resmî devlet kurumunda çalışan bir Bulgar bana “yılan başı” diyordu. KİMİ KİME ŞİKÂYET EDECEKSİN?**

CERRAHİ ŞUBESİNE TAYİNİM

Cerrahî bölümünde ihtisasa başladım. Uzman oldum. 1968, Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan göç antlaşması imzaladılar.

YILDIRIM ÇARPMASI NASI OLUR?

1975'de ortopedi ihtisasını teklif ettiler, ihtisasa başladım. Yeni kiraya kaydımızı yaptırmak için, Emniyet Müdürlüğüne gittiğimde, orada bir Türk kıızı, kimliğinde isminin bir harfi yanlış yazıldığını söylüyordu. Görevli sinirlendi ve: “**Kız, bir iki yıl sonra sana güzel bir Bulgarca isim koyduktan sonra, yanlışlık olmaz !**” dedi. **O ANDA YILDIRIM ÇARPMIŞ GİBİ OLDUM.** Emniyet görevlisinin ağzından kaçırıldığı Vatan'ın yeni “mesajı”, Türk isimlerimizin değiştirileceği kulaklarımda müthiş çınlıyordu. **ZAMANI GELMİŞTİ! DOĞUP BÜYÜDÜĞÜM ÜLKE ARTIK BENİM “VATANLIĞIMDAN” ÇIKMALIYDI!**

1968 Göç Antlaşmasının ek Protokolü Kasım 1977'de Ankarada imzalandı. Onun kapsamındaydım. **Mayıs 1978'de** göç etmeye müracaat ettim. İl Göç Etme Komisyon Başkanı makamına gittim. İl Halk Şurası Başkan Yardımcısı Kiril Petkov, aynı zamanda il hastanesi yetkili sorumlusu. **7 Eylül 1978 onunla** bir hayli gergin “sohbetimiz yüksek seviyede” oldu. **Doktor, seni ne, hangi durum göçmen yaptı?** diye sordu. **On** ayrı sebebi sıralarken:

1.) Lise 1'de paraşüt ile atlamak yasak, diye başladım.

Sayın dinleyenler, “Çocuk isteği” demeyin, lütfen! Bu zata anlattığımda cevabı ilginçti: “**Tabii yasak olacak. Sen paraşütla atlamayı öğrendiğinde Türkiye için hazır asker olacaksın.**” demişti. Bu komünist yönetici, biz –

Bulgaristan Türklerini doğup büyüdüğümüz ülkede “beşinci kol” (Türkiye’nin Bulgaristan’da faşist Franko tipi ajan yuvası) sayıyordu!

2.), “Yılanın başı...” bunu da unutmadım.

3.) **1959’da silah öğrenmek yasak! Çünkü ben bir Türküm.**

4.) **1922 yılında inşa edilen Türk Mektebi’ni, 40 yıl sonra yıktınız. Bu kültür ocağı bir müze olarak bırakılmaz mıydı?** Ve daha devam ettim.

5. “Beş-altı yaşındaki oğlum televizyon seyrederken: “Baba, ben general-mayor (tuğgeneral) olabilir miyim? diye soruyor”. “Siz söyleyin, yarın benim oğlum, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nde general-mayor (tuğgeneral) olabilir mi?” Bir hayli canı “yanmış” olmalı ki, yalnız: **Ami-i-i... Elbette..., olabilir, fakat babası gibi düşünmez ise!**

20 Eylül. Büyük Ortopedi ameliyatı vardı. Şefim planlamış, ben ameliyat edeceğim. “Sabah başhekimlik raporunda İl Halk Şurası Başkan Yardımcısı Kiril Petkov da vardı” dedi meslekdaşın biri. Birden “kafama dank etti”. İşte **“AMELİYATHANE TAVANINDA SARKACAK DAMOKLES KILICI”**, diye düşündüm.

“SARKAN DAMOKLES KILIÇLI” AMELİYATHANE.

17 yaşındaki gencin uyluk kemiği ameliyatı BAŞARILI BİTİYORDU Kİ, gelen sıhhiyecisi: “Başhekim Dr. Simeonov odasında sizi bekliyormuş.” dedi. Ameliyat bitti, başhekimin odasına gidiyorum. Bu sırada trafik kazası geldi. “Ameliyatı sen yapacaksın!” dedi şefim.

SİYASÎ- POLİSİYE SORGULAMA.

Başhekimin odasındaki hava elektrikli. **Burada da Damokles kılıcının ikizi benim üzerimde ve kılıç incecik kılta dikey sarkıyor.** İl Sağlık Müdürü de burada. Başhekim, **İlin ve Eski Cuma’nın en sorumlu kişileri bizden sizin cevabınızı bekliyorlar; acaba Dr. Ahmet “gereken yerine oturmuş” mu? Veya hayır mı? “Vazgeçmiş mi doktor Türkiye’ye göçetmekten? Ankara’nın propagandasına inanmaktan vazgeçmiş mi? Partinin görevlerine hizmet etmeye hazır mı?”** Hâlbuki ben Komünist Partisi azası değilim. “Kısaca, kimin hizmetinde bulunacak? Bizim mi veya Ankara’nın menfaatine mi? Suallerin ciddiyetini anlıyor musunuz, Dr. Ahmet?” Başhekimin odasına çapraz baskı devam ediyor. Benim etrafıma bakışım ve dünya görüşlerim şekillenmiş ve hiçbir sebepten dolayı yeniden gözden geçirmeye tâbi değilim. “Ben kaçmıyorum. Ben hakkımı istiyorum.” Böyle azimli tutumunu sürdürürsen, biz seni işten kovacağız ve sen Bulgaristan’da hiçbir yerde doktor mesleğini icra edemeyeceksin. Senin meslekî hazırlığını biliyoruz, genel cerrahî uzmanı olarak senden memnunuz, sonra **iki ihtisas sahibi yapıyoruz seni**, sen ise “bariyerin diğer tarafına” hazırlanmışsın. Hey, seni siyasî elverişsizlik sebebi ile işten atacağız. Size söyleyeceğim başka bir şey yok. Ciddi kemik ameliyatı beni bekliyor.

İkinci ameliyatım da başarılı geçti. Saat 14 otuzda İl “Halk Sağlığı” Müdürü’nün makamına çağırıldım. “Halk Sağlığı” şefi, “**Dr. Ahmet**, yukarıdan en sorumlu kişiler, seni siyasî elverişsizliği sebebiyle işten çıkarmamı emrettiler. Burada meslekî hazırlıktan söz etmiyoruz. Biz senin ciddiyetini ve profesyonel hazırlığını biliyoruz ve saygı gösteriyoruz. Burada siyasî elverişsizlik için söz oluyor. Seni siyasî sebeplerden dolayı işten çıkarıyoruz, sen ise ürküp sarsılmıyorsun bile. Bulgaristan’da hiçbir yerde doktor olarak iş bulamayacaksın. Söyle! Daha neye güveniyorsun?”

20 Eylül 1978 tarihinde başarılı iki ortopedi ameliyatı yaptığım esnada, iki ameliyat arasında bana siyasî-polisiye çapraz sorgulama ile baskı yaptı ve beni işimden kovma kararı aldılar. Bunu da Türkiye’ye göçetme sebebi olarak sicilime işlediler. “**21 Eylül 1978** tarihi ile, Türkiye Cumhuriyetine göç etmeye müracaatından dolayı, işe elverişsiz kişi olarak işinden azlediyorum” ibaresi ile işimden çıkarıldım. Türkiye’ye göç etmek istediğim için beni ve ailemi takibe almışlardı.

Bir sonraki gün - **22 Eylül 1978**’de, Çocuk Yuvasına giden kızımızı, hemen yuvadan almamı söylediler. Bir hafta geçti, öğretmen eşimi de işinden azlettiler. Daha sonra, (1985’te ben Belene’de tutuklu iken, lise son sınıf oğlumuzu ders saatinden alan Gizli Polisler Emniyet Müdürlüğüne götürmüşler. Yine 1985’te (Ben hâlâ Belene Toplama Kampında idim) yine Gizli Polis oğlumuzu bu defa evden alıp (bu esnada eşim işte iken!) Emniyet Müdürlüğüne götürmüşler. Orada sorgulamadan sonra, herhangi bir yazı metni dikte ederek, el yazısı ve matbaa (basım) harfleri ile yazdırmışlar. Emniyete çalışması için de baskı yapmışlar. Şehrimizde Lise bitiminde, Lise son sınıf birincisine altın madalya verilmesi gelenek olmuştu. Fakat lise birincisi olan oğlumuzun verilmedi.

30 Kasımda son göçmen kafilesi de Türkiye’ye gitti. Hastane yönetiminden bir tebligat aldım; beni yaşadığım kiradan çıkarmaya niyetlenmiştiler. Konuyu Yerel Mahkemeye taşıdılar. Ben Yüksek Mahkemeye istinaf ettim. Beni İl Savcısı Apostol Apostolov’un makamına çağırıldılar.

SOFYA’YA MECBURİ GİDİŞ

Ben, gece saat 24 treni ile Sofya’ya adeta “kaçtım”. Yüksek Mahkeme Başkanına konuyu kısaca ilettim. Duruşma 19 Aralık 1980’de. Yüksek Mahkemenin kararı benim lehime idi. İlimizde Komünist Parti yönetimi ve Gizli Polis sarıçı arı gibi olmuşlardı.

ELEKTRİK TEKNİSYENİ OLDUM

Nihayet, ailemi geçindirecek “ekmek parasını” bulmuştum. **1982** yılında Kenan Evren’in Bulgaristan ziyaretinden 10 gün sonra şahsen İl Sağlık Müdürü beni makamına çağırıldı ve hastanede işime dönmemi teklif ve ısrar

etti. Ben reddettim: “Artık Bulgaristan’da doktor olamam. Şimdiden sonra, yalnız Türkiye Cumhuriyeti’nde doktor olurum” dedim. **Biz ailece sosyalizm işçisi olduk, fakat kapitalist dünyasında yaşamak istiyoruz. Bu ne totaliter rejime, ne Komünist Partisine, ne de Gizli Polise rahat veriyordu.**

İSİM DEĞİKTİRME ZORBALIĞI

Todor Jivkov kaba zorbalığı uygulamaya muktediri. Biz-Bulgaristan Türklerini, tank, top ve silâh gücü ile Bulgarlaştırmaya çalıştı. Fakat 10 Kasım 1989’da Parti Genel Sekreterliğinden ve Devlet Başkanı görevinden istifa ettirilmiştir. **KANSIZ, KIZIL DARBEYİ** Mihail Gorbaçov’un yakın dostu ve KGB de üst düzey bürokratlarından biri, SSCB’nin Sofya Büyükelçisi Viktor Şarapov TEŞKİLÂTLANDIRMIŞTI. Bulgaristan artık Batı kapitalizmine teslim oluyordu. Sosyalist sisteminin dağılması kaçınılmazdı. **Artık dünya dağışmıştı; Sosyalizm kalesi ve efsanesi iflâs etmişti.**

BENİM TUTUKLANMAM

24 Haziran 1985, sabahın köründe, hiçbir suç işlemedim, buna rağmen, Eski Cuma Emniyetinden 7-8 kişi beni kelepçeleyerek tevkif ettiler. Tam 108 gün Bulgaristan Emniyet Teşkilâtının hücrelerinde sorgulandım ve işkence gördüm.

HÜCRE

Hücre zaten bir zorbalık ortamı. Meçhul bir gelecek var. **Türkiye istihbaratına çalışmışım diye suçladılar. Eski Cumada güya grup teşkil etmişim ve bilgi toplayıp Türkiye istihbaratına teslim ediyormuşum. Suçlamaları reddettiğimden,** bir sorgulama esnasında sorgulama hâkimi polise emretti: “**Hücrede buna en ağır rejim uygulansın!**” Sabah 5 ayakta durmak başlıyordu ve saatlerce, gecenin 22.00’de mecburî yatana kadar. **Ayaklarım şişmeye başladı. Yerimde yürümeye başladım. Yoruluyordum, kalbimde bir “değişme” fark ettim. Hafta sonunda kalp bölgemde ağrı başladı. Anladım, kalp krizi geçiriyordum. Kapıyı yumruklayıp bağırmaya başladım; doktor istedim. Gelen doktor hücrede ağır rejimi sonlandırdı, fakat ğardiyanlar ilâçlarımı sırasınca vermediler.**

Belene-Persin Takımadaları ve Toplama Kampı

09 Ekim 1985’de ellerimiz birbirine kelepçeli halde talihdaşım Şerif Ataer ile Belene-Persin chennemine götürüldük.

BELENE-PERSİN TOPLAMA KAMPI NE İÇİN DEVREYE SOKULDU? AMAÇ NEYDİ?

- 1.) Türkleri teşkilâtlandırıp, arkasına takarak Totaliter rejime karşı yönlendirecek Türk münevver tabakayı **kelepçeli ellerle öldürmekti.**
- 2.) **Dünya konjunktürüne göre hareket edebilmek için bu münevver tabakayı ve büyük Türk kitlelerini birbirinden ayırmak, izole etmek.**
- 3.) **Bütün Türkleri Belene Toplama Kampına sığdıramayacaklarından, dışarıda kalan Türklere korku saçmak.**
- 4.) **Gerektiğinde, büyük Türk kitlelerinin başına kendi totaliter politikalarının ve Devlet Emniyet Servisinin (DS – Gizli Polisin) yetiştirdiği uygun “kukla” Türkleri getirip, “Belanelileri” kolay neutralize etmek ve yine Bulgaristan Türklerini burnundan yetmek. Örnek mi? İşte HÖH!**

Çektiğim çileler, zulüm ve zorbalıkları anlattığım iki kitap yazdım. “**Kötülük Unutulmaz**” ve “**Kızıl Cehennem**”, ikisi toplam 840 sayfa. **Hemen belirtmek istiyorum**, tanıdık çevremde insanların bazıları: “Belene ile ilgili kitap yazan bazı kişiler, 1950’lerde orasının daha cehennem olduğunu, 1984-1986 yıllarında ise - neymiş o! diyorlar. Böyle yazarlara cevap, Bulgar yazar **Skoçev’in** kitabından– “KGB memuru konferans verirken, bir tutukluya: “Kampın esas amacı nedir?” diye sorduğunda, tutuklunun “yanarmak” amacıyla konuştuğunu anlayan **Rus: “Saçmalık! Aptalca konuşma! Bu kampın esas amacı, düşmanın önce manen yok edilmesi”** diyor. 1985’de **General Grigor Şopov Belene’yi hafiye ağı kurmak için “kuluçka makinesi – inkubatör”** gibi beliriyor.

Sayın, bayanlar ve baylar, dikkatlerinizi lütfeder misiniz? 1944–1950 ve 1960’lı yıllar, “**Proletarya diktatörlüğü**” yılları. Komünistlerin **Bulgaristan’da iktidarı yeni ellerine aldıklarında, rejimi “oturtmak” için**, iktidarı kaybetme korkusundan, **göz kırpmadan insan öldürüyorlardı. 1984-85-89 yılları döneminde ise dünya değişmişti. Şimdi dünyada Helzinki rüzgârı esiyordu. Neticede, Bulgaristan’a Batılı Devletlerin Dışişleri Bakanları ve uluslararası forumlarda sorumlu kişiler de gelebiliyordu. Dünya “değişti”** diyorum, ama Bulgaristan hâlâ - “Bizde Türk yok! Onlar Bulgar Müslümanları” diye diretiyordu. NEREDEN KAYNAKLANIYORDU BU DUŞMANLIK; GÜNÜMÜZDE HÂLÂ DEVAM EDİYOR!

BU DUŞMANLIĞIN KÖKÜ DAHA 1877 –1878 RUS-OSMANLI HARBİNDEN BERİ GELİYOR!

Bu harbin neticesinde Bulgaristan tarih sahnesinde 3-cü defa, devlet oluyor. Bulgaristan devleti oluşturulduğunda, Millî Devlet politikalarında **İKİ MİLLÎ PRENSİP**, ağır basıyor:

1. **Büyük Bulgaristanı kurmak.**
2. **Azınlıklar prensibi**

Büyük Bulgaristanı kurmak

Hayalleri ve istekleri, Çar Simeon'un dönemindeki, 9. yüzyılın sonunda, 10. yüzyılın başlarında ulaşılan en geniş topraklardan söz ediliyor.

Azınlıklar prensibi

Azınlık dedikten sonra Bulgaristan'da en Korktukları Türk Millî azınlığıdır. **Biz Türkleri adeta düşman olarak görürler; Binaenaleyh, Rus-Osmanlı savaşından beri bu azınlığı sıfıra indirmek her Bulgar yöneticisinin demografik "rüyalarında" eksik olmaz. 09 Ekim 1985. Belene kampında bizi Binbaşı Paraşkevov'a teslim ettiler.** Binbaşı, şimdi siz, "Emekle Terbiye Etme Yurdunun" (Trudovo Vızpitatelno Obştejitie) Nizamiye kapı eşliğinden adım atıp, içeri girdiniz! **Her umudu dışarıda bırakın!** Eh, bize yardım ederseniz. Belki de. Bu size bağlı! diyor. Ünlü ozan Dante Alighieri'nin düşsel gezisindeki **cehennem 9 kattır ve burada İblis görevlidir. Ben yine "bizim dünyevî cehennem"** Belene-Persin'e dönüyorum. Ölüm Kampını çepeçevre saran dikenli tellerden örülmüş üç ayrı duvar; birbirine paralel ve birbirinden 1-1buçuk metre ara mesafeli, 3 metreye yakın yükseklikte. **Dikenli telden örülmüş orta duvar elektrikli, sinyalli!** Buradan kaçıp, kurtulmak mümkün değil, diyor mantığım. Biz – Türk münevverlerini 9 çemberli cehenneme değil, **10 çemberli cehenneme** hapsedtiler.

- 1.) **Çember - İki uzun ve ikişer katlı iki blokun, bina kapıları.** Onlar sürekli kilitli tutuluyor.
- 2.) **Bina kapılarının dış tarafındaki kilitli demir kapılar ve bütün pençereler demir örgülü.**
- 3.) **Kampın, dikenli telden örülmüş 1. duvarı, 1- 1 buçuk metre ara ile 2. ve 3. duvarlar; yaklaşık 3'er metre yüksek.**
- 4.) **Dikenli telden örülmüş orta duvar elektrikli, sinyalli!**
- 5.) **Dikenli telden örülü dış duvarın önünde, parmak kadar kalın uzun tele bağlı eşek kadar iri kurt köpekleri. Boynundaki zincir halka ile kalın tele bağlı, kamp duvarlarının bir ucundan diğer ucuna kadar gidebiliyorlar.**
- 6.) **Nöbetçi polis kulübesi – Toplama kampı, dikenli telden örülü dış duvarın 5-6 metre ilerisinde, kampın giriş kapısı yanında.**

- 7.) Toplama Kampının etrafında (üç noktada) üç, 10-15 metre yüksek gözetleme kuleleri.
- 8.) Kamp dışında, bütün adada, acil müdahale motorize ve kurt köpekli ekibi.
- 9.) Tuna nehri – (ada zaten nehrin içinde!)
- 10.) Belene-Persin Kampı cehenneminin 10. çemberi, burada Sofyadan gizli Polisten ve Emniyetten gelen 10 kişilik subay grubu bulunuyor. Bunlar Pırvi Obekt - mahpusanenin yönetim binasında.

Buradakiler, biz – tutuklu Türkler’in canımızı-ciğerimizi koparıp, beyinlerimizi yıkamaya çalışıyorlar. Dante’nin cehenneminde bunlar yok!

BELENE-PERSİN CEHENNEMİNDEN İLK İNTİBANIZ NEDİR? diye sorarsanız: Talihdaşım Şerif ile cehennemın 10. çemberinin resmi giriş kapısının önünde bekletiliyoruz. Kalaşnikov silâhlı milis namı ile bizi dürterek lânetlenmiş nizamiyeden içeri itiyor. Açılıp kapanan metal kapıların çangırdaması, kükreyen kurtların havlamasına karışıyor. Harmoni dediğin ne gezer! Velvele hâlâ durmuyor, kurtlar “kurt” gibi. Bu disharmoni psikolojik etki yapmak için toplama kampının kaidelerine mahsus bir özellik. Dinmeyen velvenin etkisiyle kapı önündeki kurt köpeğinin içgüdüsel hiddeti ateşlenmiş olmalı; başını göğe doğru dikmiş, atalarının esrarengiz, vahşi çağrısına dayanamayıp, teslim oluyor. Kendinden geçmiş ulumaya başlıyor. Yabanî sesinin gizemi kalbimi diken diken ediyor.

KAMPTA GIDA, YEMEKLER VE SU– TERÖR UNSURU OLARAK KULLANILIYOR

2’nci Obekte akşam yemeği götüren at arabası ile toplama kampına götürüldük. Yemeğe oturduk. Sağ tarafımda yaşlı bir ağabey. Ahmet ağabey sessiz ağılıyordu – göz yaşları akıyor, yemek kabındaki yemegin içine gümüş taneleri gibi dökülüyorlardı. “Ben bu yemeği nasıl yerim, kardeşim?” deyip duruyordu. Kumandanlık biz – Müslüman Türklerle alay ediyorlardı; yemeğin üstü bir-iki parmak kalınlığında domuz yağı. Yemek hâlâ sıcak, fakat en üste çıkan yağ donmaya bile başlamış. Ağabey ise ekmek torbasından bir parçacık soğan çıkarıp, katık ede ede, kuru ekmeği ile yiyiyordu. Kaşığımla yemeğimi karıştırdım. Bir iki parçacık patatesli yemek ve sıvı domuz yağı; en üstte donmaya başlamış. Bir kere daha daldırdım kaşığı. Orta büyüklükte bir porsiyon – ama aslında bir parça deri; bir tarafında bir parmak erimemiş yağ, diğer tarafında da yarım santimetre kadar uzun kıllar. Adaşın tavsiyesi ile ısırdığım yere dikkatlice baktım. Isırdığım yerde açık kahverengi, hafif kırmızımtrak birbirine ekli ikili, kimsi de üçlü, vagon gibi

birbirine bağılı 2-3 milimetre uzun, bir milimetre kadar geniş, sanki kepekten oluşmuş figürler.

Gıda terörü-intikam unsuru:

Belene-Persin Toplama Kampında **kalitesiz ve yetersiz yemek, baskı unsuru olarak bize karşı kullanılıyordu.** Bir örnek daha. Arkadaşım, N.... B.... işten döndüğünde anlatıyor. “Biz “Belene Atom Santrali inşaatında çalışıyoruz. Öğlen yemeğinde iki kavanoz yoğurt fazla çıktı. Yoğurt kavanozları fazla olduğundan, parasını bizim “hesaba” ilâve etmesinler amacı ile santralde sorumlu mühendise durumu rapor edip, başka işçilere verilmesini önerdim. Bana döndü ve: “Ne konuşuyorsun sen, be! Bu elinde tuttuğun yoğurtlar dahî, sizin için ‘özel yapılmış’ gıdalardır. Onları başkalarına veremem.” dedi. 13 Ekim 1985’de, yemek getiren mahpus: “Nöbetçi subay her defa sizin yemeklere bir katkı koyuyor, ama bilmem nedir. -diyor

Kampta, bize verilen gıdalarda “özel katkı” neler vardı? Cevabını bu gün Bulgar Makamları verebilir mi? Çalıştırıldığımız işler ağır mı ağırdı; her gün kan ter içinde kalıyorduk. Güya banyo vardı, ama yalnız Pazar günü çalışması yetersizdi.

Başka bir terör örneği SU. İnşaatla çalıştırılıyor; iş ağır mı ağır, kan ter içindeyiz. İçtiğimiz su berbat. Kamp içindeki binaların güney tarafında arazi biraz yokuş aşağı; yokuşun en aşağı noktalarının birinde bir kuyudan pompalarla alınıyor. İşin düşündürücü tarafı şurada ki, 50 metre kadar kuzeyde ve kamp arazisinin en yüksek noktasında derin ve geniş tuvaletler bulunuyor. Yeraltı su sızıntıları olasılığı ve içme suyuna karışma durumu kamp komutanlığı ve komandanlığını hiç ilgilendirmiyor.

Başka bir korkutucu olay: Ynmeyen yemekleri, karavanacıları yemekhanenin hemen yanında bulunan 10 metreye yakın geniş, derin kuyuya dökmelerini söyleyen komutanlık, bu çukurda yaşayan, çoğalan kedi kadar iri belki binlerce lâğım farelerini görüyor, ama umursamıyor. Binlerce fare delikleri, “Kalaşnikov” silâhlarının namı deliklerinden daha az korkutucu değillerdi. Çoğumuzun mide barsak rahatsızlıkları, ishaller ve yüksek ateşten şikâyetlerimiz var. Bulaşıcı hastalıklar da olabilirdi.

SÜRGÜN

1985 Mart başlarında ABD İnsan Hakları Dairesi’nden Bruce Connuk’un Bulgaristan’a geleceğini bilen Bulgar makamları, telâşa kapıldı. 9 Nisan 1986’da Belene-Persin Kampında öyle bir telâş ve çabuk hareket etmekle Vtori (ikinci) Obekt kampını boşalttılar. Sabah 05:30 yoklamasından hemen sonra 85 kişi kapalı büyük kamyonlarla bilmediğimiz bir yere götürüldü. Saat 10 sıraları büyük bir grup daha kamptan çıkarıldık, Merkez bina Pırvi (birinci) Obekte tıka basa doldurulduk. Son gelenler anlattı,

kampta bizim çocuklardan kimse kalmamış. Yıllar sonra arkadaşlar anlattı - 3 gün Pırvı Obektte kaldıktan sonra, onların bazıılarını sürgüne, bazıılarını da yine Vtori Obekte götürmüşler.

10 Nisan 1986 sabahı erkenden 8 kişi birlikte Mihaylovgrad Emniyeti kapalı arabası ile il merkezine götürüldük.

EMNİYET BİNASINDA – bizi belki de 10 -15 metre büyük odanın içinde özel yaptırılan, oda kadar büyük, kolum kalınlığında demir borulardan yaptırılmış **odaya kilitlediler**. Emniyet şefi geldi. Etrafında, “Kalaşnikov” silâhlı, çevik milisler fır fır dönüyor. Kapıyı açtılar ve onunla birlikte iki silâhlı ansızın, hücum edercesine kafese girdiler. Kurt sürüsünün diğerleri, silâhları bize dönmüş, metal borulardan oluşan duvarların etraflarına dizildiler. İl Emniyet Şefi bize nutuk attı: “Üç sene burada olacaksınız, sonra yine üç... Yine üç... Yine üç... vs, çürüyene kadar!” dedi. Beni Kobilyak köyüne sürgün ettiler.

Sürgün, anlatılacak çok çok uzun bir hikâye ve baştan başa ayrı bir kitap konusu. Bunun için kısaca toparlayayım.

“ZİNCİRLER KIRILIYOR, KÖLELİKTEN AZAT” EDİLİYORUM

10 Haziran 1989. Beni kontrol etmeye daima Albay Lüboomir Kostadinov geliyordu. Son kontrole geldi ve sürgünden serbest etmesi uzun sürmedi. Söylenmesi gereken şu ki, ille de benden bir “deklarasyon” imzalamam için dayattı durdu. Bana artık Bulgar ismi söylemiyor, yalnız “Doktore!” diyordu. Sürgünden dönmek için, döndüğüm Eski Cuma ilinde ne bir teşkilât, ne bir terörist grubu, ne de bir parti kurmayacağıma dair beyanım şartmış. Beyan vermedim, bir şey imzalamadım. Albay Kostadinov, bana – Ahmed’e parti kurmayı yasak ediyorsun, ama hangi başka Ahmed’e izin vereceksiniz? dedim. O zaman gözlerini bana dikti ve: “Ama, sen artık çok oluyorsun, Doktor! Sen mi söyleyeceksin kime izin verelim, kime hayır diyelim? Burnunu sokma, sen kahveni “Boğazlarda” içeceksin!” dedi sinirli, sinirli. Yıllar sonra, Albay Kostadinov’un söylediği gibi oldu. **Hangi Ahmet nerede şimdi? Birilerine “Hayırlı olsun” demeyeceğim!** Albay beni “Boğazlarda” kahvemi içmeye resmen kovarken, o vakit “Ahmetler” daha “kuluçka makinesinde” idiler! Sonra “kızıl ilâhla” kahve içtiler ve “ciyıklama” sesleri ile “kahramanlık” taslamaya başladılar. 29 Haziran 1989. Günün erken saatleri; evde telefon çaldı, tanımadığım bir ses: Ben, Emniyetten Dimitir Ençev. Kaç gündür telefon ahizesini kaldırmıyorsun, seninle “saklambaç” oynamayacağız. Bu gün, saat 10’da MVR (İl Emniyeti) önünde olmalısın! Bu bir emirdir! deyip telefonu kapattı. “Ben turist olarak gitmem! İki devlet arasında Göç Antlaşmasını bekleyeceğim!” diye diretiyorum. Saat 10, Emniyet önündeyim. Türkiye istihbaratına karşı, Bulgar Kontra İstihbaratı Eski Cuma şefi, kazada ölen, Petö Peñçev’in yerine gelen Dimitir Ençev

kapıdan çıktı, beni içeri aldı ve: haydi, gitme saatin geldi, nerede gizleniyorsun? dedi. Beni hemen sağdaki odaya aldı ve çıkıp gitti. Burası bir toplantı salonu. Bir ara sivil biri geldi; kendisini tanıtmadı. Bana daha yaklaşmamış, fakat dişlerini sıkmış: “Kim gitmek istemiyor be? Sen mi? Nasıl gitmeyecekmişsin?” Sonra, gözlerimin içine bakıp, “**Senin 16 yaşında bir kızın, 18 yaşını yeni doldurmuş bir oğlun ve genç eşin var ya! Bulgaristan’da başına daha nelerin gelmesini bekliyorsun? Bu gün saat 17:00’da, çocukların, karın ve sen Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nin sınırlarını terk etmelisiniz! Bu bir emirdir!**” deyip, fırladı gitti. Beni birden ter bastı, sanki sarsıldım. “Ahmet, bu işin şakası yok. Ne duruyorsun? Hem, yıllarca “Türkiye, Türkiyem” diye, düşlerinde bile feryat etmedin mi? Biraz sonra gelen Dimitır Ençev: Doktor, pasaportlarınız da hazır, öğleden Sonra Zelena Morava’da (Yeşil Alan) Emniyet arabalarının kontrolünde giden arabalara yetişirsin! Git! – dedi. Zaman birden yıldırım hızıyla akmaya başladı. Hemen annem ve babama durumu kısaca anlattım. Kaybedilecek zamanım yoktu. “Şimdi imkân varken, siz gidin evlâtlarım. Çocuklarınızı ve kendinizi kurtarın, yeter. Hakkımızı helâl ediyoruz! Bizi daha geç alırsınız.” dediler. Gözyaşlarını tutamıyorlardı. Ayrılık anı hafızamdan hiç silinmiyor. Böyle kaderi, Yüce Tanrı kimseye nasip etmesin!

Vatan, dikenli ve zincirli, atalarımın bana Kutsal Varlığım! Elveda! Göç denen bu “ateşten gömlek” gerçekten, hâlâ yakmaya devam ediyordu! Allaha ısmarladık! diyoruz ve **gaza basıyorum**. Dikiz aynasında görüyorum, dördümüzün de göz pınarları kabarmış, göz damlası değil de sanki gümüş tanecikleri sıyrılıyor yanaklarımızdan. Ve ben hayalimde 10 yaşımı ve 1951 göçünü yeniden kalben ve ruhen yaşıyorum. Eski Cuma tren istasyonu. Etrafı tıklım tıklım, mahşer günü gibi. Kara tren doğuda viraja girdiğinde lokomotifin dumanları sanki yanar dağdan kaynıyor. Düdüğü aniden, keskin ve kulakları patlatacakmış gibi iki defa ötüyor. Çocuk kalbime ne diyeyim? Kor gibi kızarmış bir demir parçası kalbime yapışmış; yakıyor!.. Yakıyor!.. Yine yakıyor! Jiguli arabamız yolu yutarcasına, ilerliyoruz; ama kalbim!.. O hâlâ sızlıyor! Ve şimdi, bu gün, nerede bir kara tren, nerede bir tren dumanı veya tren düdüğü işitsem, yine o kor gibi kızarmış demir parçası kalbime yapışıyor ve hâlâ yakıyor!.. Yakıyor!.. Yine yakıyor! Bir ara, derin nefes aldım; güya sessiz bir “Ehhh!” dedim. Yanımda oturan oğlum: “Baba, ne için “Ehhh!” çektin?” Oğlum, 1951 göçü aklımdan geçiyor da... Eyüp Efendi dedemle sessizce konuşuyorum. Cemile teyzemleri saat 19 treni ile uğurladık ve köyümüze dönüyoruz. Herkesin gözleri dolmuş; kendi dünyasındalar. Kalbim hâlâ o tren düdüğünden sızlıyor. “Dede, söyler misin, ne için bu memleketten hep biz – Türkler göç ediyoruz? Bak, senin kardeşin Bilâl amuca ve kız kardeşlerin 1935’lerde göç etmişler. Molla Mehmet dedemin de

ağabeyi 1932’de gitmiş. Niçin, dede?”. Eyup Efendi dedem: Torunum, dedi. Osmanlı atalarımız bu toprakları fethetmiş, fakat diğer milletlerden geri kalmışlar. Kendi ordusuna top, tüfek bile yapamayan bir devlet, isterse imparatorluk olsun, yıkılır gider. İlime de önem vermezse, şimdi bulgarların bizden öç almasını nasıl durduralım? İyi ki Atatürk ve silâh arkadaşları çıkmış da... Belki biz de, biz olmaz isek, siz torunlarımızla, vatan aramaya, yollara yine döküleceğiz! demişti. Mazide kaldı 1951 göçü ve rahmetli dedemi anmak.

Şimdi, **ANAVATANI ARAMAYA GİDİYORUZ, ÇOCUKLAR!** dedim. **Elhovo ve Topolovgrad’dan** sonra (güneye doğru) Mladinovo köyü bulunuyor. Köyü 4-5 km geçtikten sonra asfalt yol birden 100 metre kadar geniş beton yol oluyor; uzunluk 3 km kadar. Bu 100 metre geniş ve beton yol geçici havaalanı için ayarlanmış; Türkiye ile bir harp için mi? O geceyi orada geçirdik ve 30 Haziran 1989’da hava kararmaya yaklaştığında, yaklaşık 40 km sonra, “**EY, ANAVATAN, Yüce Ulusumun ve benim! VER ELİNİ, TÜRKİYEM!**” Kapı Kule giriş kapısından Türkiye Cumhuriyeti’ne giriyoruz.

Şimdi, bu uzun konuşma veya analiz ve sentez sonrası, sonuç nedir, diyeceksiniz.

Beni, bir köle gibi komünizm demir kazığına zincir ile bağlayıp “istersem salırım, istersem öldürürüm” felsefesi ile karşımda duruyor Bulgaristan Halk Cumhuriyeti. Hâlbuki uluslararası mes’uliyet alarak antlaşmaları imzalamış.

Şimdi “Daha medenî, daha büyük ulus” mu, yoksa zavallı mı oldular?

Sayın dinleyenler, ben şimdi çift vatandaşım. Doğup büyüdüğüm memleketime gitmek güzel; hoş bir duygu. Kendi kendime soruyorum: “Ahmet, bu kadar çile ve zulümden sonra, sen Bulgaristan’a düşman mısın?”

“Asla, değilim!”, diyor mantığım.

“ANA BABALARIMIZ BİZİ HOŞGÖRÜLÜ OLMAYI ÖĞRETTİ”

Beni sabırla, dikkat ile dinlediniz; teşekkür ederim.

ÇORLU BELEDİYESİ

corlubelediyesi

444 99 59

www.corlubelediyesi.tv

www.corlu.bel.tr